

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT POLİTİKASI BİLİM DALI

**BÖLGESEL İKTİSAT POLİTİKALARI VE
TÜRKİYE UYGULAMALARI**

DOKTORA TEZİ

HANDE BARLIN

İstanbul, 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT POLİTİKASI Bilim Dalı Doktora öğrencisi
HANDE BARLIN'ın tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun
20.11.2009 tarih ve 2009-18/39 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy
çokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 24.10.2010

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. F.NURAY ALTUĞ
- 2) Jüri Üyesi : PROF. DR. NURİ ALKAN SOYAK
- 3) Jüri Üyesi : PROF. DR. GÜRBÜZ GÖKÇEN
- 4) Jüri Üyesi : DOÇ.DR.SEYFETTİN ERDOĞAN
- 5) Jüri Üyesi : PROF.DR.CEVAT GERNİ

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Hande Barlın
Anabilim Dalı : İktisat
Programı : İktisat Politikası
Tez Danışmanı : Prof. Dr. F. Nuray Altuğ
Tez Türü ve Tarihi : Doktora- Eylül 2010
Anahtar Kelimeler : Bölgesel iktisat, Bölge ekonomisi, Bölgesel politikalar, Bölgesel iktisat politikaları, Bölgesel gelişme, Bölgesel kalkınma, Bölgesel azgelişmişlik, Bölgesel dengesizlik, Bölgesel farklılıklar, Bölgesel eşitsizlik, Yerel gelişme, Yerel kalkınma

ÖZET

BÖLGESEL İKTİSAT POLİTİKALARI VE TÜRKİYE UYGULAMALARI

Bölgesel gelişmişlik farklılıkları ülkelerin yaşadıkları, iktisadi, sosyal ve kimi zaman siyasi etkileri olan, bir etkisizlik ve eşitsizlik sorunudur. Günümüzdeki ekonomik sistemde bölgeler arası tam bir denge sağlanması mümkün olmasa da, az gelişmiş bölgelerde yaşayanların kabul edilebilir yaşam standartlarına sahip olmasının sağlanması gerekmektedir. Bölgeler arası eşitsizliği hedef alan bölgesel politikalar iktisadi ve sosyal gelişmelerden, hakim paradigmalardan etkilenerek zaman içinde değişime uğramıştır. Az gelişmiş bölgelerin dışarıdan gelişebileceği görüşünü benimseyen geleneksel politikalar karşısında, son dönemlerde yerele dayanan, bölgelerin içeriden gelişmesini temel alan politikalar ağırlık kazanmaya başlamıştır. Türkiye’de de 1990’lar itibariyle yereli dikkate alan politikalara verilen önem tedricen artmıştır. 2000’li yıllarda tam üyelik perspektifiyle Avrupa Birliği’ne uyum sürecinin başlaması ile bölgesel politikalarda bir dönüşüm sürecine girilmiştir. Bölgesel politikalardaki temel dönüşüm aşağıdan yukarı doğru, bir bakıma ademi merkezîyetçi bölgesel gelişme yaklaşımını, yerel potansiyelin harekete geçirilmesi ve geliştirilmesini, bölgesel gelişmede yerel aktörlerin merkeze oturmasını destekleyecek sistemin oluşturulmasını içermektedir. Bu sistem aslen AB bölgesel politika

ve ilkelerinin uygulanmasına ve araçlarının kullanılabilmesine olanak sağlanması için oluşturulmaktadır. 1960'lardan beri uygulanan bölgesel politikalara rağmen, Türkiye'de bölgeler arasında derin farklılıklar vardır. Düzey 2 Bölgeleri seviyesindeki gelişmişliği etkileyen ve belirleyen çeşitli sosyo-ekonomik göstergelere göre Türkiye'deki en dezavantajlı bölgeler ülkenin doğu kesiminde toplanmıştır. Az gelişmiş bölgelerin gelişmesi ve potansiyellerinden yararlanması için kendi kendini besleyen az gelişmişlik kısır döngüsünü kırmak gerekmektedir. Bu kısır döngünün kırılabilmesi için AB sürecinin fırsat olarak değerlendirilmesi ve beşeri ve sosyal sermayenin güçlendirilmesini, sosyal ve fiziksel altyapının geliştirilmesini, girişimciliğin geliştirilmesini, yenilik anlayışının yerleştirilmesini ve iktisadi yapıyla bütünleştirilmesini temel alan uzun vadeli bir yaklaşımla az gelişmiş bölgelerde niteliksel dönüşümün sağlanması önemlidir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Hande Barlin
Field : Economics
Programme : Economic Policies
Supervisor : Prof. Dr. Nuray Altuğ
Degree Awarded and Date : Doctor of Philosophy-September 2010
Key Words : Regional economics, Regional economy, Regional policies, Regional economic policies, Regional development, Regional underdevelopment, Regional inequality, Regional differences, Local development

ABSTRACT

REGIONAL ECONOMIC POLICIES AND PARCTICES IN TURKEY

Regional disparities, a global phenomenon, are an efficiency and inequality problem with economic, social, and sometimes political implications. In today's economic system establishing an exact balance between regions is not possible. Nevertheless, living standards in underdeveloped regions must be elevated to acceptable levels. Policies targeting regional inequalities had underwent changes due to developments in economic and social spheres, along with changes in dominant paradigms. As oppose to traditional policies focusing on developing regions externally, policies relying on local elements to develop regions internally are gaining more weight. Since the 1990s, the latter approach progressively became more important in Turkey. With the harmonization process towards the goal of full membership to the EU, regional policies in Turkey entered into a transformation process, which mainly includes the establishment of a system that supports bottom-up, decentralized regional development, as well as mobilization of local potentials. The system is in fact being formed to implement EU regional policies and principles, along with benefiting from regional policy instruments upon membership. Despite policies implemented since 1960s, Turkey faces deep regional disparities. According to various socio-economic indicators, the most disadvantaged NUTS 2 regions in Turkey are clustered

in the east. Their development relies on breaking the vicious cycle of underdevelopment. Harmonization process is an opportunity. Embracing a long run approach, it is important to ensure a qualitative transformation in these regions. This transformation relies on strengthening social and human capital, developing social and physical infrastructure, cultivating entrepreneurship and embracing innovation and its integration into the economic structure.

ÖNSÖZ

Bölgesel gelişmişlik farklılıkları tüm ülkelerin karşı karşıya oldukları, ekonomik, sosyal, kimi zaman da siyasi etkileri olan bir iktisadi etkinlik ve toplumsal eşitsizlik sorunudur. Kamuoyunda bu sorunların çözümüne ve daha iyi yaşam şartlarına yönelik talepler siyasetçileri, uygulamacıları ve akademisyenleri meşgul etmektedir. Az gelişmiş bölgelerde az gelişmişlik kısır döngüsünü kıracak net ve onanmış bir formül ne yazık ki yoktur. Sadece farklı paradigmalar ve iktisadi ve sosyal görüşler doğrultusunda politika önerileri bulunmaktadır. Bu bağlamda, bu doktora tezi, bölgesel eşitsizlik sorununu irdelemekte, özellikle Türkiye'deki az gelişmiş bölgelerde az gelişmişlik kısır döngüsünün kırılabilmesi ve bu bölgelerin gelişmiş bölgeleri yakalama sürecine girebilmesi için bölgelerde niteliksel dönüşümü sağlayacak yerele dayanan politika önerileri sunmaktadır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında pek çok kişinin yardımları ve desteği oldu. Doktora çalışmam boyunca bana rehberlik eden, yol gösteren ve her açıdan destek veren kıymetli danışmanın, hocam Prof. Dr. F. Nuray Altuğ'a; gerek akademik gerekse manevi desteğini benden esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Cevat Gerni'ye; değerli görüşleri ile tezimi geliştirmeme katkıda bulunan saygıdeğer jüri üyelerim Prof. Dr. Nuri Alkan Soyak'a, Doç. Dr. Seyfettin Erdoğan ve Prof. Dr. Gürbüz Gökçen'e şükranlarımı sunarım.

Ayrıca, bu zorlu süreçte benim her zaman yanımda olan ve destekleyen eşim Altar Barlın'a, annem Seyyan Güngör'e, babam Asım Güngör'e, teyzem Renan Güzey'e, kardeşim Murat Güngör'e, kayınvalidem Ayşe Barlın'a, kayınpederim Hilmi Barlın'a; çalışmam için elverişli bir ortam oluşmasına katkı sağlayan manevi ablalarım Azize Kır, Azize Şahin, Arzu Yorulmaz ve Feza Balcı'ya, kayınbiraderim Alpar Barlın'a, kuzenim Elçin Barlın'a; doktora çalışmama zaman ayırmama izin veren ve beni destekleyen çalıştığım işyerlerindeki yöneticilere; çalışmam süresince sabırla zaman ayırmamı bekleyen sevgili kızlarıma teşekkür ederim. En son olarak da, doktora çalışmamın sonlarına doğru kaybettiğim, küçüklüğümde beri akademik kariyerin önemini bana anlatan ve beni teşvik eden sevgili anneannem E. Melahat Gökmen'e müteşekkire olduğumu belirtmek isterim.

Bu çalışmanın bölgesel gelişme ve bölgesel politikalarla ilgilenen araştırmacılar, uygulamacılar ve politika yapıcılar için yararlı olmasını temenni ederim.

İstanbul, Eylül 2010

Hande BARLIN

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ	vii
ŞEKİL LİSTESİ	ix
KISALTMALAR	xii

GİRİŞ.....	1
-------------------	----------

1. BÖLGESEL İKTİSAT İLE İLGİLİ KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE..... 6

1.1 Bölgesel İktisada İlişkin Kavramlar	6
1.1.1 Bölge Tanımı	6
1.1.2 Bölgesel İktisat	10
1.2 Teorik Çerçeve.....	12
1.2.1 Bölgesel İktisadın Temelleri.....	12
1.2.1.1 Cantillon, Smith ve Ricardo.....	12
1.2.1.2 Von Thunen Modeli.....	13
1.2.1.3 Weber Modeli	16
1.2.1.4 Walter Christaller, August Lösch ve Merkezi Yerler Teorisi.....	19
1.2.1.5 Lokasyon Teorisi	22
1.2.2 Neoklasik Teoriler – Dışsal Büyüme Teorisi	23
1.2.3 Keynezyen Teoriler.....	28
1.2.3.1 Keynezyen Gelir-Harcama Yaklaşımı ve Bölgesel Çarpan Çerçevesinde Bölgesel Büyüme.....	28
1.2.3.2 Harrod-Domar Modeli ve Bölgesel Büyüme.....	31
1.2.3.3 İhracat Temelli Teori	32
1.2.3.4. Kümülatif Nedensellik.....	35
1.2.3.5 Kutuplaşma Teorileri	39
1.2.4 Yapısal Değişim Teorileri.....	47
1.2.4.1 Aşama Teorileri	47

1.2.4.2 Ürün Devreleri-Kar Döngüsü	51
1.2.4.3 Esnek Uzmanlaşma	53
1.2.3.4 Marksist Teoriler	57
1.2.4 Bölgesel Gelişme Açısından Önemli Yeni Teoriler	62
1.2.4.1 İçsel Büyüme Teorisi	62
1.2.4.2 Yeni Ekonomik Coğrafya	66
2. BÖLGESEL POLİTİKA AMAÇ, ÖNLEM VE ARAÇLARI.....	76
2.1 Bölgesel Politikalar ve Uygulama Gerekçeleri.....	76
2.2 Bölgesel Politika Amaç ve İkilemleri	78
2.2.1 Bölgesel Politikanın Amaçları	78
2.2.2 Bölgesel Politikanın İkilemleri	81
2.2.2.1 İnsanların Refahına Karşı Yerlerin Refahı İkilemi	81
2.2.2.2 Eşitliğe Karşı Etkinlik İkilemi	83
2.2 Bölgesel Politikanın Temel Müdahale Alanları, Önlem ve Araçları.....	86
2.2.1 Sermaye	86
2.2.1.1 İdari Kontroller	87
2.2.1.2 Teşvikler	89
2.2.2 Altyapı	99
2.2.2.1 Altyapıya İlişkin Teorik ve Ampirik Çalışmalar	99
2.2.2.2 Altyapıya İlişkin Bölgesel Politikalar.....	115
2.2.3 Beşeri Sermaye	118
2.2.3.1 Beşeri Sermaye ile İlgili Teorik ve Ampirik Çalışmalar	119
2.2.3.2 Beşeri Sermaye ve Emeğe Yönelik Bölgesel Politika, Önlem ve Araçlar	126
2.2.3.4 Yenilik	132
2.2.3.4.1 Bölgesel Bağlamda Yenilik ile İlgili Teorik ve Ampirik Çalışmalar	132
2.2.3.4.2 Yeniliğe Yönelik Politika, Önlem ve Araçlar.....	139
2.2.3.5 Girişimcilik ve Küçük ve Orta Boy İşletmeler (KOBİ'ler).....	147
2.2.3.5.1 Bölgesel Bağlamda Girişimcilik ve KOBİ'lerle İlgili Teorik ve Ampirik Çalışmalar	147

2.3.5.2 Bölgesel Bağlamda Girişimcilik ve KOBİ'lere Yönelik Politika, Önlem ve Araçlar.....	167
2.3.6 Sosyal Sermaye.....	177
2.3.6.1 Sosyal Sermayeye İlişkin Teorik ve Ampirik Çalışmalar	177
2.3.6.2 Sosyal Sermayenin Güçlendirilmesine İlişkin Politika, Önlem ve Araçlar	198

3. 2000'Lİ YILLARIN BAŞLARINA KADAR TÜRKİYE'DE UYGULANAN BÖLGESEL POLİTİKALAR..... 202

3.1 Cumhuriyetin Kurulmasından Planlı Döneme Kadar Geçen Süreçte Bölgesel Politikalar.....	202
3.2 Planlı Dönem: Planlarda Bölgesel Politikalar	205
3.2.1 15 Yıllık Perspektif: 1963-1972	205
3.2.2 Birinci Plan Dönemi: 1963-1967	208
3.2.3 İkinci Plan Dönemi: 1968-1972.....	213
3.2.4 22 Yıllık Perspektif: 1973-1995	217
3.2.5 Üçüncü Plan Dönemi: 1973-1977.....	218
3.2.6 Dördüncü Plan Dönemi: 1979-1983	221
3.2.7 Beşinci Plan Dönemi: 1985-1989	226
3.2.8 Altıncı Plan Dönemi: 1990-1994	229
3.2.9 Yedinci Plan Dönemi: 1996-2000	231
3.3 Planlı Dönemde 2000'li Yılların Başlarına Kadar Türkiye'de Uygulanan Bölgesel Politikaların Temel Unsurları	235
3.4 Türkiye'deki Bölge Gelişme Planları	241
3.4.1 1950-1960'lı Yılların Bölgesel Planları.....	241
3.4.2 Güneydoğu Anadolu Projesi.....	242
3.4.3 Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi	256
3.4.4 Doğu Anadolu Projesi.....	259
3.4.5 Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı.....	262
3.4.6 Yeşil Irmak Havza Gelişim Projesi	265
3.4.7 Bölgesel Gelişme Planlarının/Projelerinin Genel Bir Değerlendirmesi ..	272

3.5 2000’li Yıllara Kadar Uygulanan Bölgesel Politikalara İlişkin Kısa Bir Özet ve Değerlendirme	273
--	-----

4. Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye’deki Bölgesel Politikadaki Dönüşüm **281**

4.1 Avrupa Birliği Bölgesel Politikalarına Kısa Bir Bakış	281
4.1.1 Farklı Dönemler İtibariyle Avrupa Birliği Bölgesel Politikası.....	282
4.1.2 Avrupa Birliği’nin Mevcut Bölgesel Politikası: 2007-2013 dönemi	287
4.1.2.1 Avrupa Birliği Bölgesel Politikasının Hedefleri.....	287
4.1.2.2 AB Bölgesel Politikalarının İlkeleri	290
4.1.2.3 AB Bölgesel Politikalarının Temel Araçları.....	291
4.1.2.4 Avrupa Birliği’nin Bölgesel Politikası’nın Oluşturulması ve Uygulanması Aşamaları	294
4.1.2.5 Avrupa Birliği Bölgesel Politikası Yönlendirici İlkeleri (2007-2013)	296
4.1.2.6 Aday Ülkelere Yönelik Katılım Öncesi Mali Araç (IPA) ve Bölgesel Politikalar	304
4.2. Türkiye’ye Adaylık Statüsü Verilmesi İtibariyle Türkiye’de Bölgesel Politikalar Bağlamında Yaşanan Gelişmeler	309
4.2.1 2000’li Yılların Kalkınma Planları	316
4.2.1.1 22 Yıllık Yeni Perspektif	316
4.2.1.2 Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 2001-2005	316
4.2.1.3 Dokuzuncu Kalkınma Planı: 2007-2013	320
4.2.2 Bölge Tanımlamasında Değişiklikler	328
4.2.3 Kalkınma Ajansları	334
4.2.4 Cazibe Merkezleri Yaklaşımı	349
4.2.5 Yeni Sektörel ve Bölgesel Teşvik Politikası.....	354
4.2.6 Bölgesel Gelişmeye Yönelik AB Eş-finansmanı ile Uygulanan Operasyonel Programlar	359
4.2.6.1 Dokuzuncu Kalkınma Planı Dönemi Öncesi Geliştirilen Programlar ..	359
4.2.6.1.1 Ön Ulusal Kalkınma Programı (2004-2006)	359
4.2.6.1.2 2007-2013 Bütçe Dönemi Öncesi AB Destekli Bölgesel Gelişme Programları	365

4.2.6.1.2.1 GAP Bölge Kalkınma Programı	365
4.2.6.1.2.2. Doğu Anadolu Kalkınma Programı	366
4.2.6.1.2.3. TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	368
4.2.6.1.2.3.TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı.....	369
4.2.6.1.2.4. TR 90 Düzey 2 Bölgesi Kalkınma Programı	372
4.2.6.1.2.5 ÖÜKP’de Yer Alan Bölge Kalkınma Programlarında Durum	373
4.2.6.2 Dokuzuncu Kalkınma Planı Döneminde Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Azaltılmasına Yönelik Türkiye’deki IPA uygulamaları.....	374
4.2.6.2.1 Stratejik Belgelerde 2007-2013 Yılları Arası AB Eş-finansmanıyla Uygulanacak Bölgesel Gelişme Tedbirlerinin Yönelimi.....	374
4.2.6.2.2 2007-2013 Dönemi Bölgesel Gelişmeye Yönelik AB Destekli Operasyonel Programlar	381
4.2.6.2.2.1. Ulaştırma Operasyonel Programı.....	382
4.2.6.2.2.2. Çevre Operasyonel Programı.....	384
4.2.6.2.2.3. Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı	388
4.2.6.2.2.4. İnsan Kaynaklarını Geliştirme Operasyonel Programı	397
5. TÜRKİYE’DE BÖLGESEL FARKLILIKLAR.....	407
5.1 Türkiye’deki Bölgesel Farklılıklara İlişkin Literatür.....	407
5.2 Türkiye’de Bölgesel Farklılıklar.....	425
5.2.1 Demografik Farklılıklar	426
5.2.2 Gelir ve Refah Farkları	430
5.2.3 Verimlilik Farkları	440
5.2.4 Sektörel Yapı Farklılıkları	441
5.2.4.1 Tarım.....	441
5.2.4.2 Sanayi.....	444
5.2.4.3 Hizmetler	447
5.2.5 Dış Ticaret.....	450
5.2.6 Girişimcilik	456
5.2.7. Krediler ve Mevduat	457

5.2.8 Yenilik	463
5.2.9 İşgücü ve İşsizlik	464
5.2.9.1 İşgücüne Katılım.....	464
5.2.9.2 Genç İşgücü	467
5.2.9.3 İşgücünün Eğitim Durumu.....	469
5.2.9.4 İşsizlik.....	471
5.2.9.5 Ücretsiz Aile İşçileri	474
5.2.9.5 İşgücü Maliyetleri	476
5.2.9.6 İstihdam Edilenlerin Sosyal Güvenlik Durumu.....	477
5.2.10 Beşeri Sermaye	478
5.2.11 Sosyal Sermaye	485
5.2.12 Sosyal ve Fiziksel Altyapı ve İlişkin Hizmetler	486
5.3 Türkiye’deki Mevcut Bölgesel Farklılıklar Üzerine Kısa Bir Değerlendirme ...	496
5.4 Türkiye’deki Bölgesel Farklılıkların Azaltılmasına Yönelik Politika Önerileri	498
5.4.1 Az Gelişmişlik Genel Eğilimi Gösteren Düzey 2 Bölgelerine İlişkin GZTF (SWOT) Analizi.....	499
5.4.2 Niteliksel Dönüşüm Yaklaşımı	501
SONUÇ.....	520
EKLER.....	535
KAYNAKÇA	542

TABLO LİSTESİ

Tablo 3.1	GAP Bölge Kalkınma Planı (2002) Genel Amaç, Amaç ve Hedef Matrisi	246
Tablo 3.2	GAP Bölge Kalkınma Planı'nda (2002) Yer Alan Başlıklar İtibariyle Öne Çıkan Politika ve Tedbirler.....	249
Tablo 3.3	GAP Eylem Planında (2008) Yer Alan Gelişme Eksenleri İtibariyle Öne Çıkan Eylem ve Tedbirler.....	254
Tablo 3.4	Yeşil Irmak Havza Gelişim Projesi Stratejik Amaç, Öncelik ve Tedbir Matrisi.....	268
Tablo 4.1	Avrupa Birliği Bölgesel Politikasının Dönemler İtibariyle Temel Özellikleri	285
Tablo 4.2	Yönlendirici İlkelerde Ele Alınan Temel Konular	298
Tablo 4.3	2009/15199 sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar'a Göre 31.12.2010 Tarihinden Sonra Yatırıma Başlayanlar için İtibariyle Bölgesel Teşviklerin Uygulanma Şekli	357
Tablo 4.4	Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)'da Yer Alan Öncelik Alanları ve İlişkin Tedbirler	364
Tablo 4.5	Stratejik Çerçeve Belgesi'nin Hedef ve Öncelik Matrisi	380
Tablo 4.6	Ulaştırma Operasyonel Programı Özet Matrisi	383
Tablo 4.7	Çevre Operasyonel Programı Özet Matrisi	386
Tablo 4.8	Bölgesel Rekabet Edebilirlik Programı Kapsamındaki Düzey 2 Bölgeleri ve Büyüme Merkezleri	388
Tablo 4.9	Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı Özet Matrisi.....	391
Tablo 4.10	İnsan Kaynaklarını Geliştirme Operasyonel Programı Özet Matrisi	400
Tablo 5.1	Düzey 2 Bölgelerinde 2009 Yılı Nüfus	426
Tablo 5.2	2002-2008 Yılları Arası Düzey 2 Bölgelerinin İhracatının Yıllık Toplam İhracat İçindeki Payının Ortalaması	451
Tablo 5.3	2002-2008 Yılları Arası Düzey 2 Bölgelerinin Yıllık İthalatının Yıllık Toplam İthalatın İçindeki Payının Ortalaması.....	452
Tablo 5.4	2002-2008 Arası Dönemde Düzey 2 Bölgelerinde Yapılan Yıllık İhracatın Yıllık İthalatı Karşılama Oranının Ortalaması	453
Tablo 5.9	Düzey 2 Bölgelerinde Kişi Başı Mevduat ve Kişi Başı Kredi (USD).....	459
Tablo 5.10	2007-2009 Yılları Arası Düzey 2 Bölgelerinde Kredi-Mevduat Oranı... 462	
Tablo 5.11	Düzey 2 Bölgelerinde İşgücüne Katılma Oranları (%) (2004- 2009)	465

Tablo 5.12	Düzeş 2 Bölgeşlerinde İşsizlik Oranı % (2004-2009).....	472
Tablo 5.13	Aylık Ortalama İşgücü Maliyetleri YTL (2008).....	476
Tablo 5.14	2008 Yılında Düzeş 2 Bölgeşlerinde Temel İhtiyaçların Karşılanmasına Yönelik Belediye Hizmetlerinin Durumu.....	495
Tablo 5.15	Az Gelişmişlik Genel Eğilimi Gösteren Bölgeşlerin GZTF (SWOT) Analizi	500

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1.1:	Von Thünen Modeli	15
Şekil 1.2:	Merkezi Yerler Diyagramı	21
Şekil 4.1:	Türkiye’de Bölgesel Desteklerde Bölge Kategorileri	355
Şekil 5.1:	Düzye 2 Bölgelerinde Şehir Nüfusunun Toplam Bölge Nüfusu İçindeki Payı (2009)	427
Şekil 5.2:	2000, 2008 ve 2009 yılları Verilerine Göre Net Göç Hızının Pozitif ve Negatif Olduğu Düzye 2 Bölgeleri	428
Şekil 5.3:	2000 Yılında Düzye 2 Bölgeleri Toplam Doğurganlık Hızı	429
Şekil 5.4:	Düzye 2 Bölgelerinde 25 Yaş Altı Nüfusun Bölgedeki Toplam Nüfusa Oranı (2009)	430
Şekil 5.5:	Türkiye Ortalamasının Üzerindeki Düzye 2 Bölgelerinin 1987 Fiyatlarıyla Kişi Başı GSYİH’sı (1990-2001)	431
Şekil 5.6:	Türkiye Ortalamasına Yakın Düzye 2 Bölgelerinin 1987 Fiyatlarıyla Kişi Başı GSYİH’si (1990 - 2001)	432
Şekil 5.7:	Türkiye Ortalamasının Altındaki Düzye 2 Bölgelerinin 1987 Fiyatlarıyla Kişi Başı GSYİH’sı 1990-2001	433
Şekil 5.8:	2009 Yılında Düzye 2 Bölgelerinde Kişi Başı Özel Otomobil Sayısı.....	435
Şekil 5.9:	2008 Yılında Düzye 2 Bölgelerinde Kişi Başı Elektrik Tüketimi (KWh)	436
Şekil 5.10:	Bazı Düzye 2 Bölgelerinde Cari Fiyatlarla Gayri Safi Katma Değer (GSKD) 2004-2006 (Bin USD)	437
Şekil 5.11:	2006’da Türkiye’deki GSKD’in Düzye 2 Bölgelerine Göre Dağılımı(%)	438
Şekil 5.12:	2006’da Düzye 2 Bölgelerinde Kişi Başı Gayri Safi Katma Değer(USD)	439
Şekil 5.13:	2006 Yılında Düzye 2 Bölgelerinin VerimlilikDeğerlerinin Mekansal Dağılımı (2006)	440
Şekil 5.14:	Düzye 2 Bölgelerinde Tarım Sektörünün 2006 yılındaki Bölgesel GSKD içindeki payı (%).....	442
Şekil 5.15:	Düzye 2 Bölgelerinde 2006 yılında Tarım Sektöründe İstihdam Edilenlerin Bölgede İstihdam Edilenler İçindeki Payı.....	443
Şekil 5.16:	Düzye 2 Bölgelerinde Tarım Sektörünün Verimliliği (2006)	444

Şekil 5.17:	2006 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Sanayi Sektörünün Bölgesel GSKD İçindeki Payı (%).....	445
Şekil 5.18:	Düzey 2 Bölgelerinde 2006 yılında Sanayi Sektöründe İstihdam Edilenlerin Bölgede İstihdam Edilenler İçindeki Payı (%).....	446
Şekil 5.19:	Düzey 2 Bölgelerinde Sanayi Sektörünün Verimliliği (2006).....	447
Şekil 5.20:	2006 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Sanayi Hizmetler Sektörünün Bölgesel GSKD İçindeki Payı (%).....	448
Şekil 5.21:	Düzey 2 Bölgelerinde 2006 yılında Sanayi Sektöründe İstihdam Edilenlerin Bölgede İstihdam Edilenler İçindeki Payı (%).....	449
Şekil 5.22:	Düzey 2 Bölgelerinde Sanayi Sektörünün Verimliliği (2006).....	450
Şekil 5.23:	Düzey 2 Bölgelerinde Kişi Başı İhracat (2008).....	454
Şekil 5.24:	Düzey 2 Bölgelerinde Kişi Başı İthalat (2008).....	455
Şekil 5.25:	Düzey 2 Bölgelerinde Kişi Başı İşletme Sayısı (2004).....	456
Şekil 5.26:	Düzey 2 Bölgelerinde Kişi Başı Girişim Sayıları (2008).....	457
Şekil 5.27:	2009 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Kişi Başı Mevduat Miktarı (USD).....	460
Şekil 5.28:	2009 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Kişi Başı Kredi Miktarı (USD).....	461
Şekil 5.29:	Düzey 2 Bölgelerinin Yenilikçilik Kapasitesi.....	464
Şekil 5.30:	Düzey 2 Bölgelerinde İşgücüne Katılma Oranları % (2009).....	466
Şekil 5.31:	Düzey 2 Bölgelerinde Kadınların İşgücüne Katılma Oranı % (2008).....	467
Şekil 5.31:	Düzey 2 Bölgelerinde 15-34 Yaş Arası İşgücünün Toplam İşgücü İçindeki Payı % (2009).....	468
Şekil 5.32:	Düzey 2 Bölgelerinde 15-24 Yaş Arası İşgücünün Toplam İşgücü İçindeki Payı % (2009).....	469
Şekil 5.33:	Düzey 2 Bölgelerinde Okuryazar Olmayan veya Lise Altı Eğitim Düzeyine Sahip İşgücünün Toplam İşgücü İçindeki Payı (2009).....	470
Şekil 5.34:	Düzey 2 Bölgelerinde Yükseköğretim Eğitim Düzeyine Sahip İşgücünün Toplam İşgücü İçindeki Payı (2009).....	471
Şekil 5.35:	Düzey 2 Bölgelerinde İşsizlik Oranları % (2009).....	473
Şekil 5.36:	Düzey 2 Bölgelerinde 15-24 Yaş Arası İşgücünün İşsizlik Oranı % (2009).....	474
Şekil 5.37:	Düzey 2 Bölgelerinde Ücretsiz Aile İşçisi Olarak Çalışanların Toplam İstihdam Edilenler İçindeki Payı (2009).....	475
Şekil 5.38:	Düzey 1 Bölgelerinde Aylık Ortalama İşgücü Maliyetleri (2008).....	477

Şekil 5.39 :	2008 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde İstihdam Edilenler İçinde Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlı Olmayanların Oranı	478
Şekil 5.40:	2009 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Okuma Yazma Bilmeyenlerin Oranı (%)	480
Şekil 5.41:	2009 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Okuma-Yazma Bilmeyen Kadınların Oranı (%)	481
Şekil 5.42:	2009 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde 21 Yaş Üzeri Nüfusun içinde Lise ve Dengi ve Üzeri Seviyede Eğitimi Tamamlayanların Oranı (%).....	482
Şekil 5.43:	2009 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde 21 Yaş Üzeri Nüfusun İçinde Herhangi Bir Yükseköğretim Kurumundan Mezun Olanların Oranı (%).....	483
Şekil 5.44:	İllerde İlköğretim ve Ortaöğretim Seviyesinde Toplam ve Kızlarda Okullaşma Oranları (2009-2010 Öğretim Yılı Başı).....	484
Şekil 5.45:	2006 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde On Bin Kişiye Düşen STK Sayısı .	485
Şekil 5.46:	2009 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde İlköğretim Seviyesinde Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı	487
Şekil 5.47:	2009 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde İlköğretim Seviyesinde Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı	487
Şekil 5.48:	2009 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Ortaöğretim Seviyesinde Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı	488
Şekil 5.49:	2009 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Ortaöğretim Seviyesinde Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı	489
Şekil 5.50:	2007 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Yüz Bin Kişiye Düşen Hastane Yatak Sayısı	490
Şekil 5.51:	2009 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Yüz Bin Kişiye Düşen Sağlık Bakanlığı'na Bağlı Aktif Olarak Çalışan Tıp Doktoru Sayısı.....	491
Şekil 5.52:	2008 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Bulunan Halk Kütüphanelerinde Bin Kişiye Düşen Kitap Sayısı.....	492
Şekil 5.53:	2008 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Bulunan Tiyatro ve Sinemalarda On Bin Kişiye Düşen Koltuk Sayısı.....	493
Şekil 5.54:	2008 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Yüz Bin Km2 Başına Karayolu (İl ve Devlet Yolu ve Otoyol)	494

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ABGS	Avrupa Birliği Genel Sekreterliği
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
Ar-Ge	Araştırma Geliştirme
AT	Avrupa Topluluğu
ATG	Araştırma Teknoloji Geliştirme
Bkz.	Bakınız
BIT	Bilgi İletişim Teknolojileri
CFCU	Merkezi Finans ve İhale Birimi
ÇATOM	Çok Amaçlı Toplum Merkezi
DAP	Doğu Anadolu Projesi
DOKAP	Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Projesi
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EBKA	Ege Bölgesi Kalkınma Ajansı
EGEV	Ege Ekonomisini Geliştirme Vakfı
ERDF	Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu
ESF	Avrupa Sosyal Fonu
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GAPBKİ	Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
GAP-GİDEM	GAP Girişimci Destekleme Merkezi
GSKD	Gayri Safi Katma Değer
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

IKGOP	İnsan Kaynaklarını Geliştirme Operasyonel Programı
İPA	Katılım Öncesi Mali Araç
İBBS	İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması
İŞGEM	İş Geliştirme Merkezleri
KBGSKD	Kişi Başı Gayri Safi Katma Değer
KBGSYİH	Kişi Başı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
KÖY	Kalkınmada Öncelikli Yörelere
KSS	Küçük Sanayi Sitesi
MİPD	Çok Yıllı Endikatif Planlama Belgesi
MİFF	Çok Yıllı Endikatif Finansal Çerçeve
MİFB	Merkezi Finans ve İhale Birimi
NEG	Yeni Ekonomik Coğrafya
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OSB	Organize Sanayi Bölgesi
ÖUKP	Ön Ulusal Kalkınma Planı
REOP	Rekabet Edebilirlik Operasyonel Program
SÇB	Stratejik Çerçeve Belgesi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
YIHGP	Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi
ZBK	Zonguldak Bartın Karabük Projesi

GİRİŞ

Bölgesel gelişmişlik farklılıkları dünyadaki tüm ülkelerde, kimisinde daha derin kimisinde daha hafif, yaşanan iktisadi ve toplumsal bir sorundur. Bu durum bir taraftan az gelişmiş bölgelerde bulunan üretim faktörlerinin ve kaynakların tam olarak kullanılmaması anlamına geldiğinden iktisadi açıdan etkinsizlik sorununa işaret etmektedir. Diğer taraftan ise ülkenin az gelişmiş bölgelerinde yaşayan kişi ve kesimlerin bu tip bölgelerde yaşıyor olmaları dolayısıyla, ülkenin gelişme sürecinden gelişmiş bölgelerde yaşayanlardan çok daha az faydalanmıyor olması anlamına geldiğinden toplumsal açıdan eşitlik sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Bölgesel gelişmişlik farklılıkları özellikle sanayileşme süreci ile tedricen artmış, iktisadi faaliyetlerin ve nüfusun mekansal dağılımında dengesizlikler derinleşmiştir. Belirli bölgelerde iktisadi faaliyetler ve bu faaliyetlerin sonucu ortaya çıkan refah toplanmıştır. Öte yandan, belirli bölgelerde tam tersi bir görünüm ortaya çıkmış, iktisadi faaliyetlerin bölgede bulunan nüfusa göre yetersiz kalması ve burada yaşayanların kabul edilebilir yaşam standartlarına sahip olamamasına yol açmıştır.

Günümüzde farklı özellikteki bölgeler farklı sorunlarla karşı karşıyadır. Bazı gelişmiş bölge ve yerler, özellikle metropolitan bölgeler, aşırı kalabalıklaşmanın, yığılmanın getirdiği, kirlilik gibi çevresel olumsuzluklar, iktisadi olanakların ve sosyal hizmetlerin göç dolayısıyla sürekli artan nüfus karşısında yetersiz kalması, toplum dışına itilen marjinalleşmiş kesimler, firmaların etkinliğini tehdit eden olumsuz dışsal ekonomiler ve pahallılaşma gibi sorunlarla başa çıkmaya çalışmaktadır. Öte yandan, az gelişmiş bölgelerde bir taraftan daha yaygın olarak yaşanan yoksulluk, işsizlik, yetersiz sosyal hizmetler, altyapı, daha geniş anlamda düşük yaşam standartları gibi sorunlar yaşanmakta, kimi zaman bu sorunlara siyasi sorunlar da eşlik edebilmektedir. Bunun yanı sıra, bir zamanlar cazip bölgeler olmasına rağmen değişen piyasa şartları ve/veya tükenen doğal kaynaklar nedeniyle cazibesini kaybeden ve durağanlaşan bölgeler yetersiz iktisadi olanaklar ve artan işsizlik gibi sorunlarla karşı karşıyadırlar. Farklı tip bölgelerde yaşanan zorluklar itibariyle ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlar ve bu sorunlar çerçevesinde daha iyi yaşam şartlarına yönelik talepler ülkeleri meşgul etmektedir.

Bu bahsi geçen sorunlar ve ülkede yaşayanların tümünün refah seviyesinin arzu edilen seviyeye ulaşabilmesi gereği, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının giderilmesinin gerekliliğini ortaya koyar. Ancak, günümüzdeki iktisadi sistemde bölgeler arası tam bir denge sağlanması imkansızdır. Asıl olan bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması, az gelişmiş bölgelerde yaşayanların kabul edilebilir standartlarda yaşamasının sağlanması, ülkenin gelişme sürecinden kabul edilebilir bir pay almasıdır. Bu noktada bölgesel eşitsizliğin azaltılmasının belli bir grup bölgenin gelişmesi, diğer bir grup bölgenin gelişmesinin önüne geçilmesi anlamına gelemediğini belirtmek gerekir. Eşitsizliğin giderilmesi ülkenin genel anlamda gelişmesi ve büyümesine ve gelişmiş bölgelerin daha fazla gelişme olanaklarını sınırlamadan, az gelişmiş bölgelerdeki gelişmenin hızlandırılmasıdır.

İktisat bilimi çerçevesinde geliştirilen bazı teoriler, özellikle geleneksel Neo-klasik teori, piyasanın kendi kendine bırakılması durumunda uzun vadede yakınsama olacağını öngörür. Bazı teoriler ise, özellikle Keynezyen gelenekte geliştirilen teoriler gelişme sürecinin mekansal dengesizliği, kutuplaşmayı getirdiğini ve bölgesel gelişmişlik farklılıklarının kendi kendini besleyen bir süreçte arttığını, müdahale olmaksızın dengesizliğin azalmayacağını öne sürer.

Artan bölgesel gelişmişlik farklılıkları karşısında ülkeler çeşitli politikalar uygulamış, önlemler almıştır. Bölgesel gelişmişlik farklılıklarını gidermeye yönelik geleneksel politikalar az gelişmiş bölgelerin dışarıdan gelişeceği görüşünü benimsemiş, ağırlıklı olarak teşvikler aracılığıyla üretken yatırımların az gelişmiş bölgelere cezp edilmesi ve kamunun kendisinin üretken yatırımlar yaparak az gelişmiş bölgelere dinamizm kazandırılması üzerinde durmuştur. Son dönemde ise bölgelerin daha çok yerele dayanan bir strateji ile içerden gelişebileceği görüşü hakim olmaya başlamış, yereldeki aktörleri kuvvetlendiren, yerel potansiyelleri geliştirip harekete geçiren politikalar önem kazanmıştır.

Derin bölgesel gelişmişlik farklılıklarıyla, dengesizlik sorunuyla karşı karşıya olan Türkiye de bu dengesizliğin azaltılması için çaba sarf etmektedir. Her ne kadar 2000'li yıllar öncesinde bölgelerin gelişmişlik farklılıklarının azaltılması için belli ölçüde çalışmalar yapılmış olsa da, bölgesel eşitsizlik gittikçe artmış, gerek iktisadi

açından gerekse toplumsal açıdan çözümlenmesi gereken önemli bir sorun haline gelmiştir. Avrupa Birliği perspektifinin güçlenmesi ve özellikle müzakerelere başlamasıyla bu dengesizliklerin azaltılmasına yönelik politikaların geliştirilmesi ve uygulanmasında bir ivme kazanılmıştır. Halihazırda Türkiye'deki bölgesel politika, daha çok Avrupa Birliği'nin etkisiyle de olsa ciddi bir dönüşüm sürecinden geçmektedir. Bu dönüşüm sürecinin etkin bir şekilde ulusal çıkarlar doğrultusunda kullanılması ile birlikte bir taraftan bölgesel dengesizlerin azalması, bir taraftan da atıl duran veya potansiyeli yeterince değerlendirilemeyen kaynakların ekonomiye kazandırılmasıyla ülkenin bütününe daha fazla gelişmesi mümkündür. Ancak, bu durumun gerçekleşebilmesi için doğru alanlara müdahale edilmesi, mali etkinlik de göz önünde bulundurularak doğru araçların kullanılması gerekmektedir.

Bölgesel gelişme sürecinde pek çok faktörün ve unsurun bir biri ile etkileşimi söz konusudur. Bu faktör ve unsurların hepsinin tanımlandığını iddia etmek zordur. Zira, iktisat biliminin gelişmesi ile birlikte, dönem dönem farklı unsurlara dikkat çekilmektedir. Örneğin, daha önceleri bölgesel gelişme bağlamında göz ardı edilen çeşitli seviyelerdeki ilişkiler, sosyal sermaye kavramının gelişmesi ile birlikte günümüz bölgesel gelişme politikaları kapsamında tartışılmaya başlanmıştır. Bunun yanı sıra, tanımlanan unsurların hangisinin ne dereceye kadar etki ettiği, hangi koşullar çerçevesinde elverişli sonuçlar verdiği, birbirleri ile nasıl etkileştiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Ayrıca, benzer politikaların farklı bölgelerde farklı sonuçlar doğurabileceği bilinmektedir. Zira, bölgesel koşulların bir birinden farklı olması politikaların farklı sonuçlara yol açmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede özellikle az gelişmiş bölgelerde gelişmeyi sağlayacak, az gelişmişlik kısır döngüsünü kırarak bölgesel iktisat politikalarında net, tüm unsurları göz önünde bulunduran, bütünlük bir formül yoktur, sadece farklı paradigmlar ve iktisadi ve sosyal görüşler doğrultusunda politika önerileri bulunmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı; teorik birikim ve Türkiye deneyimleri ışığında sorunu irdelemek, özellikle Türkiye'deki bölgesel temelde az gelişmişlik kısır döngüsünün kırılabilmesi, az gelişmiş bölgelerin gelişmiş bölgeleri yakalama sürecine girebilmesi için yerelde niteliksel bir dönüşümü sağlayamaya katkıda bulunacak bölge dışından ziyade yerele dayanan politika önerileri sunmak, böylece bölgesel iktisat ve bölgesel politika uygulamaları konusundaki tartışmalara katkıda

bulunmaktadır. Bu çalışmayı diğer çalışmalardan, özellikle Türkiye'de yapılan çalışmalardan ayıran yönü, konuyu tarihsel süreç içerisinde mümkün olduğunca birincil kaynaklara ulaşılarak irdelemesi ve bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması için izlenebilecek politikaları, alınabilecek önlemleri temel müdahale alanları çerçevesinde ele almasıdır.

Çalışma bu vizyon doğrultusunda bölgesel iktisat politikalarını ele almaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde teorik ve kavramsal çerçeve ortaya koyulmaktadır. İlk bölümde bölgesel iktisada ilişkin kavramlar ele alınmakta ve bölgesel gelişmişlik farklılıklarının ortaya çıkmasının, artmasının nedenine ve bu dengesizliklerin azaltılması için uygulanabilecek önlemlere ışık tutan teoriler özetlenmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde bölgesel politikaların amaç, önlem ve araçları konu edilmektedir. Bu kapsamda neden bölgesel iktisat politikalarına gerek duyulduğu açıklanmakta, bölgesel politika amaçları ve amaçlar çerçevesindeki ikilemler irdelenmekte, bölgesel politikaların müdahale alanları ve bu müdahale alanlarına uygun politika, önlem ve araçlar ele alınmaktadır.

İzleyen bölümlerde Türkiye'de uygulanan bölgesel politikalara ve gelişmişlik farklılıklarına odaklanılmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümde Cumhuriyetin kuruluşundan 2000'li yıllara kadar (Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin bölgesel politikalar bağlamında dönüşüme yol açana kadar) geçen süreçte Türkiye'de uygulanan bölgesel politikalar irdelenmekte bu bağlamda özellikle Kalkınma Planlarında yer alan bölgesel politikalar ve 1980'lerin sonu itibarıyla hazırlanan Bölgesel Gelişme Projeleri/Planları incelenmektedir.

Dördüncü bölümde ise Avrupa Birliği'ne tam üyelik perspektifiyle AB'ye uyum sürecinde Türkiye'de bölgesel politikadaki dönüşüm ve yeni sistematik ele alınmaktadır. Türkiye'de yaşanan değişikliğin daha da iyi anlaşılabilmesi için bölümün başlangıcında Avrupa Birliği bölgesel politikaları incelenmektedir. Bu bağlamda Avrupa Birliği'nin bölgesel politikalarının gelişimi ve 2007 yılında uygulanmaya başlayan ve uygulaması 2013 yılında sona erecek olan Avrupa Birliği'nin mevcut bölgesel politikası ele alındıktan sonra, Avrupa Birliği'nin bölgesel politikasının aday

lkeler açısından uygulaması gereken noktaları ortaya koyulmaktadır. Bölümün ikinci kısmında ise 2000’li yılların ilk yarısı itibariyle Türkiye’deki bölgesel politikalardaki dönüşüm ve mevcut uygulamalar ele alınmaktadır.

Beşinci bölümde ise Türkiye’deki bölgeler arasındaki farklılıklar ve bu farklılıkların giderilmesi için politika nerileri yer almaktadır. Türkiye’deki bölgesel farklılıklara ilişkin literatür incelendikten sonra, halihazırdaki bölgesel farklılıklar demografik, iktisadi ve sosyal göstergeler çerçevesinde çok boyutlu olarak ortaya koyulmaktadır. Bu bölümün son kısmında ise tezde ele alınan teorik ve ampirik çalışmaların ışığında, Avrupa Birliği sürecinin getirdiği fırsatı değerlendirerek, Türkiye’de bölgesel dengesizliklerin giderilmesine yönelik yerele dayanan bütünleşik bir politika nerisi getirilmeye çalışılmaktadır. Bu bölümün ardından tezde ele alınan temel unsurları özetleyen ve değerlendiren sonuç bölümü yer almaktadır.

1. BÖLGESEL İKTİSAT İLE İLGİLİ KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

Günümüzde hemen hemen tüm ülkeler bölgesel gelişmişlik farklılıklarıyla karşı karşıyadır. Kimi ülkeler görece daha az gelişmişlik farkına sahipken, kimi ülkelerde bölgeler arasında ciddi dengesizlikler, derin farklılıklar bulunmaktadır. Aynı zamanda, bazı ülkelerde bölgesel eşitsizlikler artma eğilimindeyken, bazı ülkelerde azalma eğilimi, göstermektedir. Bazı ülkelerde durağan, bazılarında ise kararsız bir yapı sergilemektedir.

İktisadi ve sosyal bir sorun olan ve ülkenin çeşitli bölgelerinde yaşayanların ülkenin gelişme sürecinden eşit bir şekilde yararlanmaması anlamına gelen bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının pek çok sebebi vardır. Bölgesel gelişmişlik farklarına değinen iktisat teorileri, bölgesel eşitsizliğin ortaya çıkmasına, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının derinleşmesi veya azalmasının koşullarına ışık tutmaktadır. Bu bölümde bölgesel iktisada ilişkin kavramlar açıklandıktan sonra, bölgesel gelişmişlik farklılıklarını açıklayan, bölgesel politikaların yapılandırılmasında göz önünde bulundurulmuş temel iktisat teorileri incelenmiştir.

1.1 Bölgesel İktisada İlişkin Kavramlar

1.1.1 Bölge Tanımı

Bölgesel iktisatta temel analiz birimi bölgelerdir. Buna rağmen, teorisyenler ve uygulamacılar arasında bölgelerin tanımı konusunda bir mutabakat yoktur. Zira, bölgeleri tanımlarken çok farklı unsurlar göz önünde bulundurulabilmektedir. Örneğin, bir taraftan coğrafi özellikler, ekolojik özellikler, doğal kaynaklar, sosyal davranışlar gibi iktisadi olmayan unsurlar önce çıkarken diğer taraftan üretim yapısı, iktisadi birimler arasındaki bağlantılar öne çıkabilmektedir. Her ne kadar tanım konusunda bir mutabakat olmasa da, bölge çoğu zaman ulusal ekonominin alt birimi olarak ele alınmaktadır.

Armstrong ve Taylor'ın ortaya koyduğu şekilde bölge ve bölgesel ekonomi kavramı teorisyenlerin veya pratisyenlerin incelediği konuya veya elde bulunan verilere

göre değişkenlik göstermektedir.¹ Örneğin ihracat temelli teori üzerinde çalışmalar yapmış olan North, bölgenin tanımı yapılırken ortak bir ihracat temeli çevresinde gelişmesi göz önünde bulundurulması gerektiğini öne sürmüştür. Zira, North'a göre bölgenin uzmanlığı bölgeyi ekonomik analiz açısından kullanışlı ve önemli hale getirmektedir.²

Tiebout, Armstrong ve Taylor'ı destekler nitelikte bir argüman ortaya koymuştur. Tiebout'ya göre "ideal bölge" diye bir şey ortaya koymak çok da mümkün değildir. Zira, bölgesel sınırların belirlenmesinde daha çok kişinin çalışmayı seçtiği değişkenler, verinin mevcut olması veya siyasi bölümlerin, sınırların yerleri rol oynamaktadır. Tiebout'ya göre önemli olan hangi sınırların seçildiği değildir. Asıl önemli olan bu seçimin ele alınan değişkenler üzerindeki etkisi ve araştırmacının bu etkinin farkında olmasıdır. Tiebout ideal bölge tanımına en yakın olarak August Lösch'ün mekansal sistemini göstermektedir³

Lösch coğrafi ve kültürel bölgeleri yapay birimler olarak nitelendirir. Lösch ideal ekonomik bölgeyi "kendi kendine yeterli piyasa erişim sistemi" olarak tanımlamaktadır. Bu sistem çalışmada daha ileriki bölümde incelenen Lösch'ün altıgen piyasa alanlarına karşılık gelir.⁴

Hoover ve Giarrantani de bölgenin tanımı konusunda farklı görüşler olduğuna dikkat çeker. Ancak, yazarlara göre tüm tanımlarda ortak bir özellik vardır. Bu da bölgenin bir coğrafi alana tekabül etmesidir. Bölgenin önemli bir özelliği de ortak bölgesel çıkar konusunda bir bilinç olmasıdır. En kullanışlı bölge tanımı idari sınırlara dayanır. Hoover ve Giarrantani bölgeleri homojen ve fonksiyonel bölgeler olmak üzere iki sınıfa ayırır. Homojen bölgeler yeknesak özellik gösterir. Fonksiyonel bölge ise

---

¹ Harvey Armstrong and Jim Taylor, **Regional Economic and Policy**, 3rd. Edition, Oxford: Blackwell Publishing, 2004, s.2.

² Douglass C. North, "Location Theory and Regional Economic Growth", John Friedmann and William Alonso (Eds.) in **Regional Development and Planning: A Reader**, 2nd Edition, (240- 255), Massachusetts: The MIT Press, 1965, s.254; Douglass C. North, "A Reply", John Friedmann and William Alonso (Eds.) in **Regional Development and Planning: A Reader**, 2nd Edition, (261-264), Massachusetts: The MIT Press, 1965, s.261.

³ Charles M. Tiebout, "Exports and Economic Growth", John Friedmann and William Alonso (Eds.) in **Regional Development and Planning: A Reader**, 2nd Edition, (256-260), Massachusetts: The MIT Press, 1965, s.257-258.

⁴ August Lösch, "The Nature of Economic Regions", John Friedmann and William Alonso (Eds.) in **Regional Development and Planning: A Reader**, 2nd Edition, (107-115), Massachusetts: The MIT Press, 1965 s.111.

dışarıdaki alanlara göre kendi aralarında daha fazla etkileşim gösteren alanlardan oluşur. İktisadi açıdan karşılıklı bağımlılık derecesi bölgenin belirlenmesinde kilit unsurdur.⁵

Richardson, Tibeout gibi bölgelerin tanımını yapmaktaki zorluklara dikkat çekmekte ve iki çeşit zorluk veya belirsizliğe vurgu yapmaktadır. Birinci belirsizlik bölgelerin büyüklüğü ile ilgilidir. İkincisi ise kapsama alanı olarak tanımlanabilir. Richardson bölge tanımında üç yaklaşım olduğunu ortaya koymaktadır. Bunlar homojen bölgeler, nodal veya polarize bölgeler ve planlama veya programlama bölgeleridir. Homojen bölgeler üretim yapıları, tüketim şekilleri, işgücünün özellikleri, öne çıkan doğal kaynaklar, benzer coğrafi koşullar ve sosyal davranışlar gibi özellikler açısından yeknesaklık gösteren ayrı mekansal birimlerden oluşur. Ancak, Richardson homojenlikle çalışmayı tercih etmemektedir. Nodal veya polarize bölge işlevsel açıdan birbiri ile yoğun etkileşim içinde olan heterojen mekansal birimlerden oluşur. Nodal bölgenin bir diğer özelliği bölgenin yapısının bir atoma benzemesi, bölgenin işlevsel olarak bir çekirdeği, çekirdeğin etrafında elementler olmasıdır. Nodal bölge yaklaşımı bölge içindeki ve farklı bölgelerde bulunan nodlar arası işlevsel karşılıklı bağımlılığı ele alır. Üçüncü yaklaşım olan planlama veya programlama bölgeleri ise iktisadi kararların alındığı coğrafi sınırlar çerçevesinde tanımlanır. Bunlar genelde idari sınırlara tekabül eder.⁶

Kaldor, Richardson, Hoover ve Giarrantani'nin görüşlerini destekler nitelikte bölgeyi neyi oluşturduğunu tanımlamanın tek bir biçimi olmadığını öne sürmüştür. Ancak, bölgenin bazı özelliklerine dikkat çekmiştir. Buna göre bir ülkenin parçası olan bölgenin ortak siyasi kurumları, ortak vergi ve harcama yönetimi ile ortak para birimi olduğunu belirtmiştir.⁷

Bir bakıma Kaldor'un belirttiği ortak özellikleri göz önüne alır biçimde, Armstrong ve Taylor bölge tanımında idari ve siyasi bölümler üzerinde durur. Buna göre bölgeyi iller ve eyaletler gibi görece büyük idari veya siyasi yetki alanları ve yerel yönetimlerin yetki alanına giren görece küçük alanlar olarak ele alır. Armstrong ve

---

⁵Edgar M. Hoover and Frank Giarrantani, "Chapter 9: Regions", *Introduction to Regional Economics*, 1999, <http://www.rri.wvu.edu/WebBook/Giarrantani/chapternine.htm> (10 Mart 2006)

⁶Harry W. Richardson, **Regional Economics**, New York: Praeger Publishers, 1969, s. 223-229.

⁷Nicholas Kaldor, "The Case for Regional Policies", **Scottish Journal of Political Economy**, Vol.17, (1970), s.338.

Taylor ayrıca bölgeler ve uluslar arasındaki farklara da değinir. Buna göre bölgesel ekonomiler ulusal ekonomilere kıyasla çok daha açık ekonomilerdir. Bunların yanı sıra, bölgeler arasında faktör hareketliliği çok daha fazladır. Ayrıca, bölgeler arasında iktisadi açıdan karşılıklı bağımlılık çok daha yüksektir.⁸

McCann ise bölgeleri bir kentten büyük, ülkeden küçük mekansal alan olarak tanımlar. Ancak, McCann'a göre bu tanım eksiksiz olmaktan uzaktır. Zira bir taraftan Los Angeles ve Tokyo gibi kentler tek başlarına bölge olarak ele alınabilecekleri gibi, diğer taraftan da güney Hollanda, doğu Belçika ve Almanya'nın Nordrherin-Westfalen eyaleti bir arada bir bölge olarak tanımlanabilir.⁹

İktisatçılar arasında bölgeyi çok geniş şekilde tanımlayanlar da vardır. Örneğin, Behrens ve Thisse'e göre bölge en geniş anlamıyla bir demet yerdir. Yazarlara göre aynı bölgeye dahil olan iki yer bir şekilde bir birlerine benzer.¹⁰

Bölge tanımında iktisadi unsurları öne çıkaran iktisatçıların aksine, bölgeyi iktisadi unsurların dışında daha kapsamlı tanımlayanlar da vardır. Örneğin, Dawkins'in aktardığı üzere Markusen bölgeleri tarih içinde gelişmiş, fiziksel çevresi, sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel ortamı, çeşitli seviyelerdeki diğer mekansal birimlerden farklı olan bitişik nizam karasal toplum olarak tanımlamıştır. Markusen'e benzer şekilde Dawkins ise bölgeyi tarihi ihtiyaç veya belirli bir coğrafi alan çerçevesinde belirlenmiş bitişik mekansal birimlerde bulunan insan nüfusu olarak tanımlar.¹¹

Aslına bakılacak olursa gerek bölge içinde olsun gerekse bölgeler arasında olsun iktisadi analizde iktisadi birimlerin birbirleri ile etkileşimleri incelemek kadar, bu etkileşimi gösteren verilerin bulunması da önemlidir. Bu veriler çoğunlukla idari sınırları göz önünde bulundurulacak şekilde hem kamu kurum ve kuruluşları hem de diğer özel kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri tarafından toplanmakta ve sınıflandırılmaktadır. Bölge tanımında devletlerin kendi belirlemiş oldukları bölgesel sınırları kullanmanın pragmatik bir yaklaşım olduğu ve bu çerçevede analizi ve

---

⁸ Armstrong, s.2-3.

⁹ Philip McCann, **Urban and Regional Economics**, Oxford: Oxford University Press, 2007, s.2-3.

¹⁰ Kristian Behrens and Jacques-François Thisse, "Regional Economics: A New Economics Geography Perspective", **Regional Science and Urban Economics**, Vol.37, No.4, (2007), s. 458.

¹¹ Casey J. Dawkins, "Regional Development Theory: Conceptual Foundations, Works and Recent Developments", **Journal of Planning Literature**, Vol.18 (2003) , s.134.

karşılaştırmayı kolaylaştırdığı açıktır. Bu çerçevede analiz birimi olarak ele alınan bölge bu çalışmada (teorik kısım hariç) aksi belirtilmedikçe idari bölgelere veya idari bölgelere karşılık gelmese da devletlerin çeşitli amaçlar için kendi kullandıkları ve veri toplanan bölge tanımlarına tekabül etmektedir.

1.1.2 Bölgesel İktisat

Uzun yıllar boyunca iktisadi analizde mekan göz ardı edilmiştir. McCann'ın aktardığı şekilde, Walter Isard'ın 1956'da yayınlanan *Location and the Space Economy* (Lokasyon ve Mekan Ekonomisi) adlı eserinde belirttiği üzere ekonomik sistemin bir "toplu iğne ucunda" cereyan ettiği varsayılmıştır¹². Yayınlanan araştırma, kitap ve makalelerin sayısından görüleceği üzere 1950'li ve 1960'lı yıllarda mekansal analize ilgi duyulmuş, özellikle de bölgeleri temel alan çalışmalar yapılmıştır. Ancak, 1960'lı yıllardan sonra bölgesel iktisada olan ilgi azalmış ve her ne kadar 1970'li yıllarda bölgesel iktisat konusunda temel olan ders kitapları yayınlanmış olsa da genel itibariyle bölgesel iktisat konusunda yapılan çalışmaların sayısı oldukça düşmüştür. Ancak, 1980'li yıllar itibariyle iktisatçıların bölgesel analize duyduğu ilgi artmaya başlamıştır. Bunun birden çok sebebi vardır. Ancak, en önemli sebeplerinden biri bölgelerarası gelişmişlik farklarının artması nedeniyle hem gelişmiş bölgelerde ortaya çıkan sorunlar (göç, artan tıkanıklık, vb.) hem de az gelişmiş bölgelerde derinleşen sorunlar (işsizlik, düşük gelir seviyeleri, vs.) çerçevesinde ortaya çıkan toplumsal talebin karar vericileri, siyasetçileri, bu konuda girişimlerde bulunmaya itmesidir. Bu sorun ve taleplere ve geçmişe göre bölgesel olarak daha fazla toplanan verilerin varlığına iktisatçılar da duyarsız kalmamıştır. Ancak, Nobel Ödüllü ekonomist Paul Krugman'a rağmen bölgesel iktisadın henüz ana akım iktisadi analizde yer aldığını söylemek pek mümkün olmasa da, bölgesel iktisadın 1950'li ve 1960'lı yıllardaki itibarını tekrar kazanmaya başladığı açıktır.

Bölgesel iktisat konusunun kapsamı ve tanımı ile ilgili farklı görüşler vardır. Örneğin, Haining'e göre bölgesel iktisat coğrafya ve iktisadın kesişiminde bulunmaktadır. Bölgesel iktisat bölgesel sorunlarla ve ulusun altında bir seviyede

---

¹² McCann, s.i.

ekonomik analizle ilgilenir.¹³ Mario Polese ise bölgesel iktisadın bölgesel gelişme, kentleşme, güç, toprak kullanımı gibi konuların coğrafi olarak biçimlenişini anlamak ve açıklamak ile ilgilendiğini belirtir.¹⁴

Hoover ve Giarrantani'ye göre ise bölgesel iktisat ekonomik sistemlerin mekansal özelliğinin anlaşılabilmesi için bir çerçevedir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse bölgesel iktisat neyin nerede olduğu, neden orada olduğu ve orada olmasının sonuçlarının ne olduğu sorularına cevap verir.¹⁵ Richardson'ın bölgesel iktisat tanımı, bir açıdan Hoover ve Giarrantani'nin tanımına benzer, ancak daha detaylı ve kapsamlıdır. Haining'in aktardığı şekilde Richardson'a göre bölgesel iktisat ekonomide mekanın, mesafenin ve bölgesel farklılaşmanın rolünü ele alır ve iki temel soruna cevap arar. Bunlardan ilki iktisadi faaliyetlerin cereyan ettiği yer ve bu faaliyetlerin neden buldukları yerde olduğudur. İkincisi ise bölgesel seviyede büyüme ve düşük performansın sebepleri ve ilgili politikalarıdır.¹⁶

Zeynel Dinler'in H.S. Perloff'dan aktardığı şekilde bölgesel çalışmalar yapılırken pek çok özellikle çalışılması gerektiğinden, çalışmalara pek çok bilim dalının katkı yapması anlamlıdır. Bu çerçevede bölgesel iktisadın ele alacağı konular, fiziksel unsurlar ve doğal kaynakları, nüfus ve beşeri ekolojiyi, bölgesel iktisadi kalkınmayı, şehircilik ve planlamayı, bölge tarihi, edebiyat ve sosyo-kültürel öğeleri, bölgesel analizde kullanılan yöntem ve teknikler ile kapsamlı bölgesel çalışmaları kapsar.¹⁷

Yukarıda konu edilen tanımlar göz önünde bulundurularak, bölgesel iktisadın temel olarak mekansal analizi ele aldığını söylemek mümkündür. Bölgesel iktisat iktisadi faaliyetlerin lokasyonu, bu lokasyonun seçilmesindeki unsurlar ve bu seçimin sonuçları ile ilgilenir. Ancak, bölgesel iktisadı sadece lokasyona ilişkin davranışlar ve bu davranışların sonuçlarıyla ilgilendiğini öne sürmek iktisadın bu alanına haksızlık olur. Zira, bölgesel iktisat salt lokasyon seçimin ötesinde, ulusun daha alt seviyelerinde,

---

¹³ Robert P. Haining, *Spatial Data Analysis Theory and Practice*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s.29.

¹⁴ Maria Polese, "Regional Economics", *The Canadian Encyclopedia*, <http://www.thecanadianencyclopedia.com/index.cfm?PgNm=TCE&Params=A1ARTA0006747> (9 Nisan 2006).

¹⁵ Edgar M. Hoover and Frank Giarrantani, "Chapter 1: Introduction", *Introduction to Regional Economics*, 1999, <http://www.rri.wvu.edu/WebBook/Giarrantani/chapterone.htm#1.1> (10 Mart 2006).

¹⁶ Haining, s.24.

¹⁷ Zeynel Dinler, *Bölgesel İktisat: Genel Olarak ve Türkiye'de Bölgeler Arası Gelişmişlik Farklarının Ortaya Çıkış ve Azaltılmasına Yönelik Politikalar*, 8. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi, 2008, s.2.

özellikle de bölgesel seviyede iktisadi panoramanın nasıl şekillendiği ve zaman içinde nasıl değiştiğine ışık tutar. Bu çerçevede gerek bölge içindeki iktisadi birimlerin kendi aralarındaki etkileşiminin, gerekse bölgenin bölge dışındaki iktisadi birimlerle etkileşiminin bu panoramanın şekillenmesindeki rolleri son derece önemlidir. Ayrıca, bölgesel iktisat ve bu kapsamda geliştirilen teoriler halihazırda ulusların baş etmeye çalıştığı en önemli sorunlardan biri olan bölgesel eşitsizliklerin, dengesizliklerin oluşması, dengesizliğin getirdiği iktisadi sorunlar ve dengesizliğin giderilmesi konusunda öneriler ortaya koyar.

1.2 Teorik Çerçeve

1.2.1 Bölgesel İktisadın Temelleri

Bölgesel iktisadın temellerini atan teorilerin geçmişi 1800'lü yılların ilk yarısında Johann Heinrich von Thunen'in çalışmalarına dayanır. Ayrıca, Alfred Weber, Christaller ve Lösch ile Walter Isard tarafından yapılan çalışmalar literatürde en sık referans verilen ve bahsedilen öncüler arasındadır. Ancak Dinler'e göre 1700'lü yıllar ile 1800'lü yılların ilk çeyreğinde sırasıyla ekonomiye ilişkin çalışmalar yapan Richard Cantillon, Dr.Quesney, Adam Smith ve David Ricardo, Von Thünen öncesinde mekansal analizin haber veren iktisatçılardır.

1.2.1.1 Cantillon, Smith ve Ricardo

Paranın miktar teorisini ortaya koyan Cantillon mekansal analiz unsurlarını da konu etmiştir. Bu çerçevede farklı büyüklükte yerleşimler arası hiyerarşik ilişkileri ve coğrafi konum ve taşıma giderleri arasındaki ilişkileri incelemiş, suyolundan faydalanabilen şehirlerinin hızlı gelişime süreci yaşadıklarını belirtmiştir. Smith ise işbölümü ve uzmanlaşmaya bağlı olan mutlak üstünlüğün iktisadi faaliyetlerin alanda dağılımının nedeni olduğunu öne sürmüştür. Mutlak üstünlük teorisinde mutlak üstünlüğün oluşmasının belirleyicileri arasında kuruluş yerine, iktisadi faaliyetlerin belirli yerlerde yoğunlaşmasına ilişkin özellikleri göstermiş, bu bağlamda coğrafi konum ve ulaşım kolaylığına dikkat çekmiştir. Ayrıca, sanayinin geliştiği ilk yerlerin ulaşım kolaylığı yüzünden suyolları üzerindeki yerler olduğunu vurgulamıştır. Ricardo ise rant teorisinde rantın toprağın verimlilik farklarından ve tüketim merkezlerine göre

lokasyonundan kaynaklandığını ortaya koymuştur. Alanda ussal yerleşme teorisinde nüfusun mekansal dağılımına ilişkin ipuçları vermiştir. Teoride insanların öncelikle yüksek rant elde edebilecekleri yerlere yerleştiğini, nüfus arttıkça nüfusun rantın düştüğü yelere kayacağını ileri sürmüştür. Ayrıca, Ricardo mukayeseli üstünlük teorisinde Dinler'e göre işletmelerin kuruluş yerlerinin ülkeler arasında nasıl dağılacığı konusunda ipuçları vermektedir. Zira, mukayeseli üstünlükte ana belirleyici olan üretim maliyetlerinde yere/mekana ilişkin özellikler rol oynamaktadır.¹⁸ Her ne kadar iktisat tarihinin bu üç önemli teorisini açık bir mekansal analiz yapmamış olsa da, geliştirdikleri teorilerde mekansal özellikleri de göz önünde bulundurup çıkarımlar yaptıklarından alansal analizin habercileri sayılmaktadır.

1.2.1.2 Von Thunen Modeli

İktisadi faaliyetlerin mekansal olarak dikkate alınışı, iktisatta mekanı ele alan ilk ciddi analiz Johann Heinrich von Thünen'in 1826'da ilk defa basılan *İzole Devlet (Der Isolierte Staat)* adlı eserindeki analizdir. Von Thünen'in modeli tarımsal alanın kullanımı ile ilgilidir. Von Thünen çalışmasında pazardan uzaklaştıkça tarımsal alanın nasıl şekilleneceği, başka bir deyişle hangi ürünlerin nerelerde yetiştirilebileceğini tespit etmeye çalışmıştır. Thünen bir şehrin çevresinde bulunan tarım arazisinin kullanımının coğrafi mesafe, ulaşım maliyetleri ve arazi fiyatları temelinde belirlendiğini ortaya koymuştur.¹⁹ Von Thünen'in daha sonra bahsedilecek olan lokasyon teorisinin geliştirilmesine önemli katkıları olmuştur. Richards'a göre von Thünen taşımanın lokasyon üzerindeki etkileri çerçevesinde teoriye katkı yapmıştır.²⁰

Von Thünen çalışması sanayileşme öncesi döneme rastlar. Von Thünen'in çalışması incelenirken çalışmanın gerçekleştirildiği dönemde taşıma maliyetlerinin çok yüksek ve yerleşmenin coğrafi yapıya çok daha bağımlı olduğunu dikkate almak

---

¹⁸ Dinler, s.7-10.

¹⁹ Norman D. Nicholson, "An Assessment of the Theory of Spatial Location," **Growth and Change**. Vol.7, No. 1, (1976), s.3; "Johan Heinrich Von Thünen", *Wikipedia English*, http://en.wikipedia.org/wiki/Johan_Heinrich_Von_Th%C3%BCnen (10 Ocak 2009); Nuri Yavan, "Türkiyede Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma", (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Beşeri ve İktisadi Coğrafya Bilim Dalı, 2006), s. 91; Dinler s. 10.

²⁰ Hoy A. Richards, "Transportation Costs and Plant Location: A Review of Principal Theories", **Transportation Journal**, Vol.2, No.2, (Winter 1962), s.19.

gerekir.²¹ Von Thünen'in modelinde kendi kendine yeterli olan devletin merkezinde tek bir kent bulunur, her yerde toprak verimliliği eşittir ve arazi düzdür. Kent özelliksiz bir alanda kurulmuştur ve diğer kentlerden izoledir. Tüm imalat merkezi kentte yapılır. Kent ve kenti çevreleyen alan birbirine bağımlıdır. Kent kırdaki ham maddelere, yani kenti çevreleyen alanda üretilen tarımsal ürünlere bağımlıdır. Benzer şekilde kenti çevreleyen alanda kullanılan mamul mallar için kentin çevresi kente bağımlıdır. Merkezden tüm yönlere doğru uzanan yeknesak etkinlikte bir yol ağı bulunur. Taşıma maliyetleri bir atın üretim yeri ve pazar arası gidiş-dönüş yolculuğu için tükettiği yemle orantılıdır, sadece ağırlık ve mesafenin bir fonksiyonudur.²²

Von Thünen hangi tarımsal ürünün nerede yetiştirilebileceği ile ilgili tespitler yaparken, lokasyon ile kira teorisini ilişkilendirmiştir. Modelde lokasyonel kira arazinin değerini ifade eder. Von Thünen modelinde :

*Arazi kirası/hektar = (getiri/hektar) –(arazi dışı ödemeler/hektar)- (taşıma maliyetleri/hektar)'dır.*²³

Yukarı da belirtildiği gibi taşıma maliyetleri ağırlık ve mesafenin doğru orantılı bir fonksiyonudur. Artan uzaklıkla birlikte lokasyonel kira düşer. Formülden de anlaşılacağı üzere arazi değeri ve arazi kullanım şekli, üretim maliyeti, ulaşım maliyeti ve tarımsal ürünlerin fiyatındaki değişikliklere bağlıdır. Bu çerçevede belirli bir ürünün üretimi ancak merkezden belirli bir mesafede üretildiğinde anlamlıdır. Ayrıca, merkezdeki kente başka bir deyişle pazara yakın olan alanlarda mevki rantı elde edilir.²⁴

Çiftçiler kullandıkları tarım arazisinden mümkün olan en yüksek karı elde etmeye çalışır. Bu da arazinin kullanım şeklini etkiler. Bu çerçevede kenti çevreleyen alanda elde edilebilecek optimal kar göz önünde bulundurularak, üretilecek tarımsal ürünler belirlenir. Bu prensip temelinde Thünen'in modeli merkezdeki kentten çevreye doğru genişleyen, her birinde farklı ürünlerin yetiştirildiği ardışık daireleri içerir.

---

²¹ Dinler, s.11; Wikipedia English, "Johan Heinrich Von Thünen".

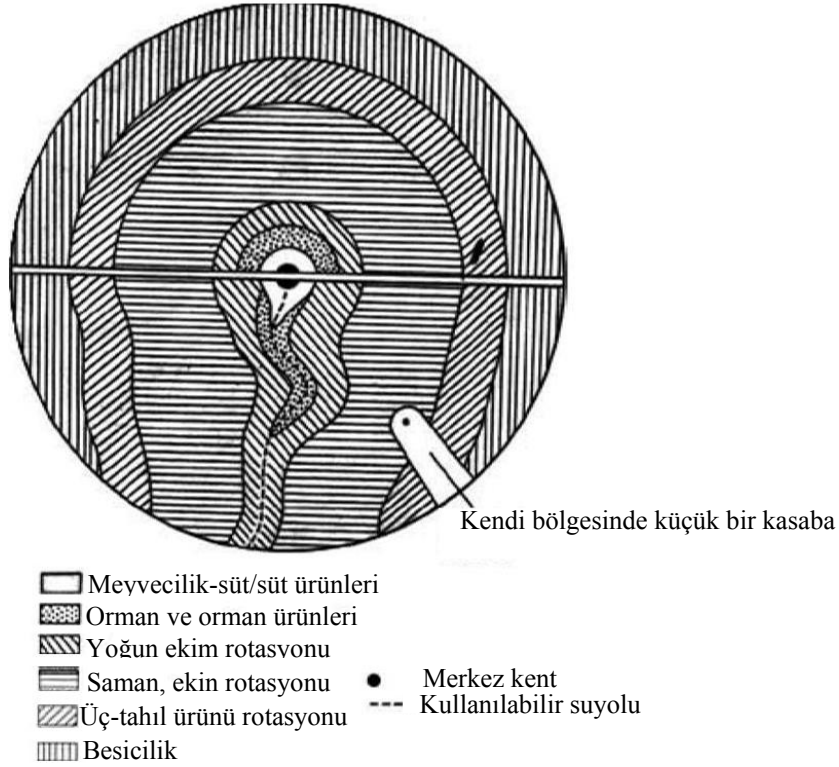
²²Nicholson , s.3; Richards, s. 19-20; Wikipedia English, "Johan Heinrich Von Thünen".

²³ McCann, s.97.

²⁴ Yavan, "Türkiyede Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma",s.91; Dinler, s.11; Wikipedia English, "Johan Heinrich Von Thünen".

Daireler taşıma harcamalarıyla orantılı şekilde oluşturulmuştur ve her birinin içindeki taşıma maliyetlerinin eşittir.²⁵

Modelde kenti çevreleyen daireler aşağıdaki şekildedir.

Şekil 1.1: Von Thünen Modeli

Kaynak: Von Thünen, J.H. *Isolated State*. Trans C.M. Wartenberg. Oxford: Pergamon Press, 1966.'dan alındığı şekliyle Johann Heinrich Von Thünen," Wikipedia, English, http://en.wikipedia.org/wiki/Johann_Heinrich_von_Th%C3%BCnen (Erişim 10 Ocak 2009).

Çizimden de görüldüğü üzere, model iki kısma ayrılmıştır. Üst bölümdeki kısım kenti çevreleyen bölgede herhangi bir su yolu olmaması durumunda tarımsal üretim çeşitlenmesi, alt bölümde ise çevreleyen bölgede bir su yolu olması durumunda tarımsal üretim çeşitlerinin nasıl dağılacığı verilmiştir. Kenti çevreleyen altı tarımsal faaliyet halkası olmasına rağmen, anlatımı basitleştirmek amacıyla birbirine benzer

²⁵Yavan, "Türkiyede Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma", s. 91; Dinler, s. 11; Wikipedia English, "Johan Heinrich Von Thünen".

özellikler gösteren 3. 4. ve 5. halkalar tek bir kategori altında değerlendirilmektedir. Bu çerçevede kente en yakın dairede (1. Daire) kente en çabuk ulaştırılması gereken, bozulabilecek ürünler üretilir. Burada süt ve süt ürünleri, sebze, meyve gibi ürünler üretilir. İkinci dairede odun/kereste ısınma ve yemek pişirme için çok önemli olması ve taşınması güç olması itibarıyla 2. dairede orman ürünleri üretimi yapılır. Üçüncü, dördüncü ve beşinci dairede ise süt, meyve ve sebze ile karşılaştırıldığında daha dayanıklı olan, odunla da karşılaştırıldığında taşınması daha kolay ve ucuz olan buğday tarzı tahıl ürünleri vs. üretilir. En dış dairede yani 6. dairede ise kendi kendini taşıma özelliği olan besicilik yapılır. Bu besicilik yapılan dairenin ötesinde de vahşi tabiat bulunur.²⁶

Von Thünen'in çalışması mekansal analizi sistematik bir biçimde ele alan ve sıklıkla atıfta bulunulan ilk temel çalışma olma özelliğine sahiptir. Von Thünen'in çalışması taşıma maliyetleri ve iktisadi faaliyetlerin bu maliyetlerden etkilenecek mekanda dağılımına ışık tutar.

1.2.1.3 Weber Modeli

Pek çokları tarafından Von Thünen'in gerçek mirasçısı olarak görülen Alfred Weber 1909 ilk defa olarak basılan *Endüstrilerin Lokasyonu Teorisi* kitabında sanayinin optimum kuruluş yerini saptamaya çalışmıştır. Çalışmasında endüstrinin kuruluş yerini von Thunen'in çalışmasına benzer bir şekilde inceleyen Weber geometrik şekiller kullanmış, sanayi için en uygun lokasyon belirlenirken göz önüne alınan faktörler üzerinde yoğunlaşmıştır. Weber'in analizinde üç ana faktör öne çıkar. Bunlar taşıma maliyetleri, emek maliyetleri ve yığın ekonomileridir.²⁷

Weber modelinde sanayinin kuruluşu için en uygun lokasyon, üretimin en az maliyetle yapıldığı lokasyondur. Teorideki varsayımlar şöyledir: (1) Hammaddelerin bulunduğu yerler, başka bir deyişle hammaddelerin dağılımı bilinmektedir. (2) Üretilen mal için tek tüketim merkezi bulunur. (3) Rakip firma yoktur. (4) İşgücü hareketsiz olmakla birlikte emeğin bulunduğu yerde sabit bir ücretten emek arzı sınırsızdır. Bu

²⁶ Wikipedia English, "Johan Heinrich Von Thünen".

²⁷ Trevor J Barnes, "The Place of Locational Analysis: A Selective and Interpretive History," **Progress in Human Geography**, Vol.27, No.1 (2003), s 78; Dinler, s. 13; Yavan, "Türkiyede Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma", s. 91-92, 96; Nicholson, " s. 4; Richards, s.20.

varsayımlar temelinde Weber'in analizine göre emek ve yığın ekonomileri daha güçlü bir etki ortaya koymadığı sürece, tesisler toplam taşıma maliyetlerinin en düşük olduğu noktada yerleşirler. Taşıma maliyetleri diğer herşey sabitken mesafeye göre farklılaşır. Ayrıca taşıma maliyeti üretimde kullanılan hammaddenin fiziksel özelliğine bağlıdır²⁸.

Weber çalışmasını taşıma maliyetlerin görece yüksek olduğu bir dönemde gerçekleştirmiştir. Bu yüzden taşıma maliyetleri son derece önemlidir. Weber'in göz önünde bulundurduğu ana unsurlar şunlardır: (1) hammaddelerin veya nihai malların görece ağırlığı, (2) üretim sürecinde kazanılan veya kaybedilen ağırlık ve (3) üretimde hava, su, çakıl gibi her yerde bulunan hammaddelerin, mebzul hammaddelerin kullanılma oranıdır.²⁹

Weber'in lokasyon teorisinde üretimde kullanılan iki tip hammadde vardır. Bunlar lokasyon seçimini etkilemeyen mebzul hammaddeler ve sadece belli yerlerde bulunan ve lokasyon kararını etkileyen yerel hammaddelerdir. Yerel hammaddeler de üretim sürecinde ağırlığını koruma veya kaybetme durumuna göre ikiye ayrılır. Ağırlığını koruyan hammaddeler saf yerel hammaddeler, ağırlığını kaybedenler ise saf olmayan materyallerdir.³⁰

Weber'e göre taşıma maliyetleri dışındaki tüm maliyetlerin eşit olması durumunda, imalatın (bu bağlamda tesisinin kuruluş yerinin) taşıma maliyetlerinin en az düzeyde olduğu noktalarda gerçekleşme eğilimi vardır. Üretim hammaddenin bulunduğu yerde veya tüketim merkezinde veya hammaddenin bulunduğu yer ile tüketim merkezinin arasında bir yerde gerçekleşebilir. Ancak üretimin bu üç seçenekten hangisinde gerçekleşeceği, yani tesisin nerede kurulacağı temel olarak üretilen ürünün özelliğine bağlıdır. Weber analizinde ürünün özelliğine ilişkin olarak geliştirdiği iki kavramdan yararlanır. Bunlar üretimde kullanılan yerel hammaddelerin nihai ürüne

---

²⁸ Yavan, "*Türkiyede Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma*", s. 94-99. Dinler s.13.

²⁹ David Horsfall, "Nutshell Notes," *Geographical*, Vol.66, No. 2 (February 1994), s.56.

³⁰ Yavan, "*Türkiyede Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma*", s. 95-96; Dinler, s.13; Richardson, s. 45.

oranı olan *materyal endeksi* ile her bir birim ürün başına ürünün ağırlığı ile yerel materyallerin ağırlığının toplamı olan *lokasyonel ağırlıktır*.³¹

Lokasyonel ağırlık, materyal endeksinin artışına paralel olarak artar. Genel itibariyle lokasyonel ağırlığı yüksek olan sanayiler hammadenin bulunduğu yere yakın, lokasyonel ağırlığı düşük olan sanayiler ise tüketim merkezine, pazara yakın yerlerde kurulur. Öte yandan materyal endeksi 1'den küçük ise piyasada kurulur.³²

Weber analizinde birden fazla hammadenin kullanıldığı durumları da ele almıştır. Bu durumda toplam ton-mil taşıma maliyetlerinin en düşük olduğu orta bir noktada üretim yapılır. Bu çerçevede tek pazar ile iki hammadde olduğu, yukarıdaki anlatıma uymayan durumlarda lokasyon seçimi için Weber'in geliştirdiği lokasyon üçgeni kullanılır. Bu analizde de yine hammadenin özelliği ve hammaddeler ve piyasa arasındaki uzaklık göz önüne alınır. Eğer hammaddeler ve piyasalar arasındaki mesafe aynıysa ve hammaddeler ağırlıklarını kaybetmiyorsa, tesis piyasada kurulur. Öte yandan hammaddeler ağırlıklarını kaybediyorlarsa, bu durumda tesis piyasa ve hammaddelerin bulunduğu yerin ortasında bir yerlerde kurulur.³³

Weber'e göre lokasyon belirlenmesinde ikinci derece önemli faktör emektir. Weber emek faktörü göz önünde bulundurarak sanayinin kuruluş yeri için analizini genişletmiştir. Analizde emek yeterli nitelik ve nicelikte her yerde vardır. Ancak lokasyonlar arasında ücret farklılaşabilir. Lokasyon seçiminde temel prensip aynıdır. Bu da üretim maliyetlerinin en az seviyede olmasıdır. Bu çerçevede tesis aslında taşıma ve emek maliyetlerinin en düşük olduğu noktalarda bir yerde kurulur.³⁴

Lokasyon seçimini etkileyen üçüncü unsur yığın ekonomileridir. Yığın ekonomisi firmaların bir arada bulunmasından dolayı ortaya çıkan avantajlar ile ilgilidir. Weber'in analizine göre bir tesis taşıma maliyetlerinin en az olduğu yerden yığın ekonomilerine olduğu yere kayabilir. Ancak bunun gerçekleşmesi için yığın

---

³¹ Richards, s. 20-2; Richardson, s. 45; Yavan, "*Türkiyede Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma*", s.96.

³² Richardson, s. 45-46; Richards, s. 20-21.

³³ Yavan, "*Türkiyede Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma*", s. 96-99; Richards, s.20-21.

³⁴ Yavan, "*Türkiyede Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma*", s. 99; Dinler s.14.

ekonomilerinden sağlanan avantajların yığın ekonomilerinin olduğu yere kaymanın yol açtığı ek taşıma maliyetleri aşması gerekir. Richards'ın belirttiği üzere yığın faktörleri taşıma ve emek farklılıklarının görece önemsiz olduğu alternatif lokasyonlarda belirleyici olur.³⁵

1.2.1.4 Walter Christaller, August Lösch ve Merkezi Yerler Teorisi

Walter Christaller ve August Lösch'ün öncülüğünü yaptığı merkezi yerler teorisi hem uygulamacılar hem de teorisyenler tarafından sıklıkla atıfta bulunan teoriler arasındadır. Merkezi yerler teorisinde kentsel merkezlerin hiyerarşik bir sistem oluşturduğu ortaya koyulmuş, bu sistem içinde iktisadi faaliyetlerin nasıl bir mekansal dağılım sergilediği gösterilmiştir.³⁶ Her ne kadar merkezi yerler teorisi Fujita, Krugman ve Venables tarafından bir ekonomik model olmaması ve merkezi yerlerin ancak bir sınıflandırma şeması olabileceği yönünde eleştirilmiş olsa da,³⁷ teori pek çok uygulamacıyı etkilemiş ve bu yönde Türkiye dahil pek çok ülkede uygulamalı çalışmalar yapılmıştır.

Christaller merkezi yerler teorisi çerçevesinde şehirlerin hiyerarşik bir sistem içinde bulunduğunu ortaya koymuştur. Hiyerarşik sistemde farklı büyüklükteki kentsel yerleşimler kademelendirilmiştir. Bu kademelendirme de kentlerin büyüklüğüne göre işlevleri ve kentlerde sunulan mal ve hizmetlerin çeşitliliği göz önünde bulundurulmuştur. Teoride perakende ve hizmet işlevleri ele alınmıştır. Sistemde kentlerin önemi, çevresine hizmet etme kapasitesi ve kentlerde bulunan mal ve hizmetlerin çeşitliliği çerçevesinde tanımlanan merkezilik derecesinden kaynaklanır. Düşük kademedeki kentlerde daha ziyade temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik nüfusun sıklıkla talep ettiği (bakkal, fırın gibi) mal ve hizmetler bulunur. Kademeler yükseldikçe kentlerin sunduğu mal ve hizmetler çeşitlenir ve daha sofistike hale gelir. Bu bağlamda yüksek kademelerdeki kentlerde alt kademelerde bulunan mal ve hizmetlerin yanı sıra, daha az sıklıkla talep edilen, görece pahalı, sunumu için görece

---

³⁵ Yavan, "Türkiyede Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma", s.100-101; Nicholson, s. 4; Richards s. 20; Dinler s.14.

³⁶ Masahisa Fujita and Jacques-François Thisse, **Economics of Agglomeration: Cities, Industrial Location and Regional Growth**, Cambridge: Cambridge UP, 2002, s. 351.

³⁷ Masahisa Fujita, Paul Krugman and Anthony J. Venables, **The Spatial Economy**, Massachusetts: MIT Press, 2001, s.26-27.

büyük bir pazar alanına ihtiyaç duyan (uzmanlaşmış sağlık hizmetleri gibi) mal ve hizmetler bulunur. Daha düşük kademedeki kentlerde yaşayanlar buldukları yerde sunulmayan mal ve hizmetleri daha yüksek kademedeki kentlerden temin eder. Ancak, bu mal ve hizmetleri temin etmek için gitmeye razı oldukları bir mesafe vardır. Ayrıca, bir firmanın ayakta kalabilmek için asgari bir piyasa büyüklüğüne ihtiyaç duyar. İlk durumu menzil, ikinci durumu eşik kavramlarıyla tanımlayan Christaller'a göre menzil ve eşik mal ve hizmetlerin bir kentte bulunabilirliğini belirler.³⁸

Christaller bu yaklaşım çerçevesinde yerleşim merkezlerini 7 kademeye ayırmıştır. Birinci kademede pazar kasabası, ikinci kademede büyük kasaba, üçüncü kademede ilçe, dördüncü kademede büyük ilçe, beşinci kademede il, altıncı kademede büyük taşra merkezi ve yedinci kademede bölge merkezi bulunur. Her kent altıgen bir etki sahasına sahiptir ve etki sahasının büyüklüğü de kentteki mal ve hizmetlerin çeşitliliği ile belirlenir.³⁹ Bu çerçevede, aşağıdaki şekilden de görüleceği üzere Christaller merkezlerinde yerleşim yerleri bulunan farklı büyüklükteki altıgenlerin bir düzen dahilinde bir birinin içine geçtiği hiyerarşik bir sistem resmetmiştir.

---

³⁸ Dawkins, s. 137; Yavan, "Türkiyede Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma," s.92, 106-108; Robert J. Stimson, Roger R. Stough and Brian H. Roberts, "**Regional Economic Development: Analysis and Planning Strategy**, (2nd ed.) Heidelberg: Springer, 2006, s.26; Emil E. Malizia and Edward J. Feser, **Understanding Local Economic Development**, (3rd ed.) New Jersey: Center for Urban Policy Research, 2005, s.97; Edward J. Blakely and Ted K. Bradshaw, **Planning Local Economic Development: Theory and Practice**, (3rd ed.) Thousand Oaks: Sage Publications, 2002 s.64.

³⁹ Dinler, s. 24; Yavan, "Türkiyede Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma", s.92.

kentin hakimiyeti altındadır. Kentin hinterlandında da daha küçük yerleşim birimleri ve alternatif endüstriyel alanlar bulunur.⁴¹

1.2.1.5 Lokasyon Teorisi

Uzun bir geçmişe sahip olan lokasyon teorisinin temelleri Almanlar tarafından atılırken, teorisinin gelişimi daha çok Anglo-Sakson gelenektekilerin çalışmalarıyla şekillenmiştir. Genel lokasyon teorisi Von Thünen, Weber, Christaller ve Lösch'ün öncü çalışmalarından yararlanılarak ortaya koyulmuştur. Lokasyon teorisinin geliştirilmesine katkı yapan görece erken dönem teorisyenler arasında Edgar Hoover, Melvin Greenhut ve Walter Isard sayılmaktadır.⁴²

Lokasyon teorisi alanda iktisadi faaliyetlerin mekanda dağılımını açıklamaya ve hangi faktörlerin kuruluş yeri seçimini etkilediğini belirlemeye, lokasyon kararının ekonomik, kültürel, siyasal ve mekansal sonuçlarının neler olduğunu tespit etmeye çalışır. Bunun yanı sıra, teori sanayilerin bir araya toplanması veya dağılması, etkin tesis ölçeği, yeni teknolojileri, emek ve emek dışı maliyetler gibi unsurlar üzerindeki etkileri ile kalabalıklık/tıkanıklık gibi dışsallıkların etkileri arkasındaki mantığı ortaya koyar.⁴³

Neoklasik gelenekte lokasyon teorisine 3 farklı yaklaşım sergilenmektedir. Bunlardan ilki Alfred Weber'in öncel çalışmasını yaptığı Tord Plander ve Edgar Hoover geliştirdiği maliyeti asgari düzeyde tutma yaklaşımıdır. Söz konusu yaklaşımda talep sabit olarak ele alınır ve analizde arza odaklanılır. İkinci yaklaşım ise Christaller ve Lösch'ün çalışmalarına dayanan ve Harold Hotelling tarafından ortaya koyulan karı en üst düzeye çıkarma yaklaşımıdır. Bu yaklaşım pazar yaklaşım olarak adlandırılır. İlk yaklaşımın tersine ikinci yaklaşımdaki analizde arz sabit olarak ele alınır ve talebe yoğunlaşılır. Bu yaklaşımda maliyetlerdeki mekansal farklılıklar göz ardı edilirken, talepteki mekansal farklılıkları dikkate alır. Tesisinin lokasyonu, rakiplerin davranışları ve talebin mekansal dağılımı çerçevesinde belirlenir. Üçüncü yaklaşım ise bir taraftan

⁴¹ Lösch, s.107-115; McCann, s.73, 78; Dinler s.19-20, 26; Dawkins, s. 137.

⁴² Dawkins, s. 136; Yavan, "Türkiyede Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma", s.90-91.

⁴³ Yavan, "Türkiyede Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma", s.90-91; Stimson, s. 25; Jaques-François Thisse, "Location Theory, Regional Science and Economics," **Journal of Regional Science** Vol.27, No.4 (1987), s.519; Horsfall, s. 56.

Weber'in diğer taraftan da L6sch'ün 6nc6l6k ettikleri yaklaşımları bir araya getirerek genel bir lokasyon teorisi ortaya 6ıkarmaya 6alışan 6alışmaları tek bir çatı altında toplama 6alışan yaklaşımdır. Bu yaklaşım'ın 6nc6leri Melvin Greenhut, Walter Isard ve David M. Smith'dir.⁴⁴

Bu 3 farklı yaklaşımın yanı sıra lokasyon analizi kapsamında yapılan 6alışmaları Thisse 3 farklı 6alışma alanı altında sınıflandırmıştır. Buna g6re mevcut lokasyon modellerinin pek 6oğunun ortak olarak ilgilendiği konu bir yerin verili bir alana g6re konumunu ortaya koyan mesafe fonksiyonu ve taşıma maliyetleridir. Teori kapsamında bir diğer 6alışma alanı mekansal rekabet, diğerisi ise firma ve t6keticisi lokasyonlarına ilişkin modellerdir.⁴⁵

Lokasyon teorisi zaman i6inde taşıma maliyetlerinin en aza indirilmesini temel alan modellerden daha karmaşık modellere doğru gelişim g6stermiştir. Bunun nedeni gerek ekonomik analizde gerekse teknolojik gelişmelerle ortaya 6ıkan gelişmelerdir. Blair'e g6re lokasyon teorisi g6n6m6zde "pazar b6y6kl6klerinde mekansal varyasyonları, 6retim maliyeti farklılıklarını, b6lgesel olanakları, teknolojik yeterlilikleri ve diğer fakt6rleri i6ine alan gittik6e karmaşık bir end6striyel lokasyon modeli"⁴⁶ haline gelmiştir.

1.2.2 Neoklasik Teoriler – Dışsal B6y6me Teorisi

Neoklasik yaklaşımda b6lgesel ekonomik b6y6meyi a6ıklayabilmek i6in ulusal d6zeyde ekonomik b6y6me teorileri b6lgesel d6zeye uyarlanmıştır. 6zellikle 1950'li yılların ikinci yarısında Robert M. Solow ve Trevor W. Swan tarafından ortaya koyulan b6y6me teorisi b6lgesel 6retim fonksiyonu a6ısından daha genel bir 6er6eve 6izdiği i6in Neoklasik yaklaşımda etkili olmuştur.⁴⁷

Ekonominin arz yanına odaklanan Neoklasik b6y6me teorisinin erken d6nem versiyonları dışsal b6y6me teorisi olarak adlandırılmaktadır. Zira, tasarruf oranları, n6fus artış oranları, beşeri sermaye ve teknolojik değişim modelin dışında

⁴⁴ Yavan, "*T6rkiyede Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Se6imi 6zerine Uygulamalı Bir Araştırma*", s.93-94.

⁴⁵ Thisse, s.519, 522, 525.

⁴⁶ John P. Blair, *Local Economic Development: Analysis and Practice*, Thousand Oaks: Sage Publications, 1995, s.1.

⁴⁷ Dawkins s.138; Malizia, s.126.

belirlenmektedir. Bölgesel büyüme bölgesel gelir ile ekonomik ve sosyal refahı belirler. Dışsal büyüme teorisi bölgesel gelişmişlik farklarının uzun vadede yakınsayacağını öngörür.⁴⁸

Bölgesel büyümeyi üç farklı ölçü ortaya koyar. Bunlar üretim artışını yansıtan çıktı büyümesi, verimlilik artışını yansıtan işçi başı çıktı büyümesi ve refah düzeyindeki artışı yansıtan kişi başı çıktı büyümesidir. Armstrong'a göre bir çalışmada bu ölçülerden hangisinin daha uygun olacağı çalışmanın amacıyla ilgilidir.⁴⁹

Neoklasik büyüme teorisinin temelinde toplam üretim fonksiyonu vardır. Modelde teknik değişimin olmadığı bir ortamda, çıktı emek ve sermayenin bir fonksiyonudur ($Y = f(L, K)$). Neoklasiklerde verimlilik artışı sermaye derinleşmesi gerçekleşirse, yani sermaye/emek artarsa yükselir. Ancak verimlilik artışı azalan marjinal getiriye tabidir. Emeğin marjinal ürünü yeterince düşük bir noktaya gerilediğinde, net yatırım sıfıra düşer. Bu noktada sermaye/emek olanı uzun dönem denge noktasına ulaştırır ve çıktı, sermaye ile emek aynı oranda büyümeye başlar. Bu durumda kişi başı gelirden bir artış olmaz.⁵⁰

Daha gerçekçi bir modelde Neoklasik yaklaşım teknolojiyi dışsal kabul etmekle birlikte teknik ilerlemeyi bölgesel büyüme modeline dahil eder. Bu modele göre çıktı teknik değişim, sermaye ve emeğin bir fonksiyonudur, yani $Y = f(A, K, L)$ 'dir. Aşağıdaki şekilden de görülebileceği gibi teknik ilerleme işçi başı çıktı fonksiyonunu yukarı doğru kaydırarak her işçi başı sermaye miktarında işçi başı çıktı seviyesinin yani verimliliğin daha yüksek seviyede gerçekleşmesine neden olur. Uzun vadeli dengede çıktı büyümesi ile sermaye stokunun büyümesinin eşit olduğu varsayılır.⁵¹

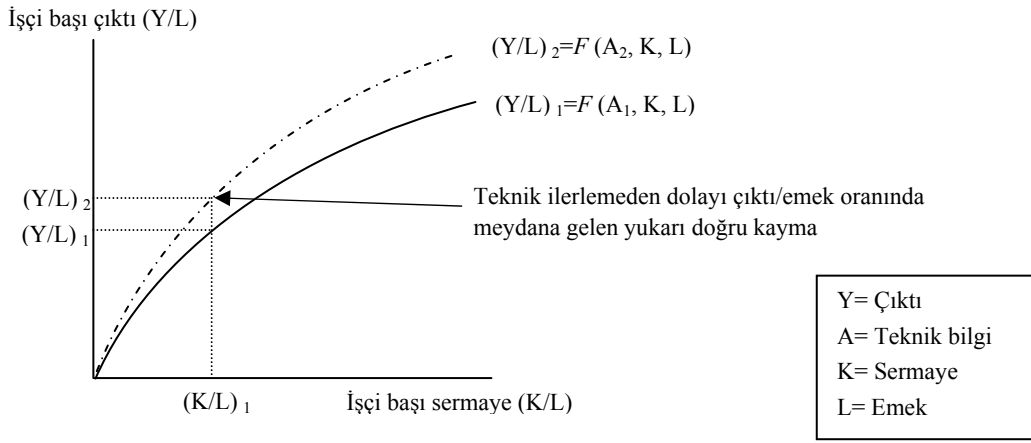
---

⁴⁸ Dawkins s.138, 156; Andy Pike, Andres Rodriguez-Pose and John Tomaney, **Local and Regional Development**, New York: Routledge, 2008, s.62.

⁴⁹ Pike, s.62-63; Armstrong, s.66.

⁵⁰ Pike, s.64; Armstrong, s.66-68; Mustafa Ildırar, **Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri**, Ankara: Nobel, 2004, s.51- 52.

⁵¹ Armstrong, s.69-70.

Şekil 9: Teknik Değişimin İşçi Başı Çıktı Üzerindeki Etkisi

Kaynak: Harvey Armstrong and Jim Taylor, **Regional Economic and Policy**, (3rd. Ed.) Oxford: Blackwell Publishing, 2004, s.70.

Teori, bölgeler arasında tam bir üretim faktörü hareketliliği olduğunu; faktör fiyatları konusunda tam bir bilgi olduğunu; piyasa aktörlerinin rasyonel davrandığını; iktisadi faaliyetlerin ölçeğe getirisinin sabit olduğunu; ve sermayeye azalan getiri olduğunu varsayar. Yukarıdaki kısa analizden de anlaşılacağı gibi neoklasik yaklaşıma göre ekonomik büyüme teknoloji, emek ve sermaye stokundaki değişimlere bağlıdır. Üretim faktörleri tam hareketli olduğu için emek sermaye/emek oranı yüksek olan bölgelere göç eder. Zira bu bölgelerde ücretler yüksektir ve yatırıma getiri düşüktür. Öte yandan sermaye ters tarafa hareket ederek, yatırıma görece daha yüksek getiri olan sermaye/emek oranının düşük olduğu bölgelere göç eder. Bu çerçevede düşük ücretlerin olduğu bölgeler sermayeyi çekerken, emeği kaybederler. Ayarlama mekanizmasından ötürü uzun vadede bölgesel sermaye/emek oranları ve bölgesel büyüme farklılıkları ortadan kalkar. Ayrıca, teknoloji yayılır ve teknolojik ilerleme seviyelerinde coğrafi eşitleme gerçekleşir. Teknolojik ilerleme ve yenilikçilik verimlilik artışına yol açar. Ani bölgesel faktör stoku farklılıklarına ilişkin olarak gerçekleşen büyüme farklılıkları sadece kısa veya orta vadelidir. Kısa veya orta vadeli de olsa bölgeler arasında mevcut

olan büyüme farklılıkları teknik ilerlemedeki ve/veya sermaye/emek oranındaki bölgesel farklılıklardan kaynaklanır.⁵²

Neoklasik yaklaşım ve yakınsamadan bahsederken büyüme teorisi olmasa da yakınsamayı öngören diğer bir neoklasik yaklaşım olan mukayeseli üstünlük ve Heckscher-Ohlin-Samuelson (HOS) teoreminden bahsetmekte yarar vardır. Her ne kadar HOS teoremi uluslararası ticaretle ilişkili olsa da Neoklasik yaklaşımda bölgesel farklılıklara ilişkin çalışmalarda bölgesel düzeye uyarlanmıştır. Karşılaştırmalı üstünlüğü temel alan bu teoriye göre bölgeler karşılaştırmalı üstünlüğü olan sanayilerde uzmanlaşırlar. Bölgeler arası ticaret bu çerçevede faktör donatımındaki farklılıkları temel alır. Bu çerçevede bölgelerarası ticaret, uzmanlaşma ve etkin kaynak dağılımını sağlar, bölgelerarası yakınsamayı teşvik eder. Neoklasik büyüme teorisi ve HOS teoremlerinin her ikisi de yakınsama öngörür. Ancak ilk teori, büyüme teorisi büyüme oranlarındaki yakınsamayı ifade ederken, ikinci teori faktör fiyatlarındaki yakınsamayı ifade eder.⁵³

Neo-klasik büyüme teorisi iki tip yakınsama öngörür, bunlar kondisyonel yakınsama ve mutlak yakınsamadır. Kondisyonel yakınsama, durağan büyüme oranına doğru yakınsamayı, daha spesifik anlamda bölge veya ülkeye özel durağan bir duruma doğru yakınsamayı ifade eder. Kondisyonel yakınsama eşit kişi başı gelir seviyelerinin ortaya çıkmasını gerektirmez. Mutlak yakınsamada ise büyüme modeli parametrelerinin eşit olması söz konusudur. Mutlak yakınsamada bölgeler arasında kişi başı gelir eşitlenir.⁵⁴

Yakınsamanın ölçülmesinde iki tip ölçü kullanılır. Bunlar β -yakınsama ve σ -yakınsamadır. β -yakınsama yakınsamanın hızını ölçer. β -yakınsamanın var olması için fakir ekonomilerin zengin ekonomilerden daha hızlı büyümesi gerekir. Uzun dönemde kişi başı gelir ekonomiler arası eşitlenir. σ -yakınsama ise gelir eşitsizliğinin ölçüsüdür. σ -yakınsama ülkelerarası veya bölgelerarası kişi başı gelir dağılımının zaman içinde nasıl değiştiğini göstermek için kullanılır. Bir grup ekonomi arasında σ -yakınsamanın

---

⁵² Pike, s.63-65; McCann, s.224; Armstrong, s.71-73; Malizia, s.126-127.

⁵³ Pike s.65-66; Dawkins, s.135-136.

⁵⁴ Pike 65; Dawkins 136; Bernard Fingleton, "Equilibrium & Economic Growth: Spatial Econometric Models & Simulations," *Journal of Regional Science*, Vol 141, No1, (2001), s.117-141, s.118.

var olabilmesi için ekonomilerdeki kişi başı GSİYH'sının dağılımındaki farkların zaman içinde azalması gereklidir. σ -yakınsama mutlak yakınsama ile ilgilidir. σ -yakınsamanın mevcut olabilmesi için β -yakınsamanın da var olması gerekir ancak β -yakınsamanın var olması σ 'yı gerektirmez.⁵⁵

Neoklasik yaklaşım çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Eleştiriler modelin varsayımlarını ve tespitlerini hedef alır. Pek çok teorisyen teorinin varsayımlarının gerçek durumu yansıtmadığını düşünmektedir. Faktör hareketliliği özellikle eleştiri konusudur. Sermaye görece hareketli olsa da, emek teoride öngörüldüğü derecede hareketli değildir. Bunun yanı sıra ayarlama mekanizmasının çalışması da sınırlıdır. Tam bir bilginin de var olduğu şüphe ile karşılanmıştır. Tam bir bilgi olmadığından ekonomik aktörlerin piyasa işaretlerine rasyonel tepki göstermesi durumu da oldukça sınırlıdır. Rekabet de tam değildir. Neoklasik yaklaşım emeğin verimliliğindeki bölgesel farklılıkların sermaye/emek oranındaki farklılıklardan kaynaklandığı ve bu farklılıkların uzun vadede ortadan kalkacağı öngörülür. Ancak, model uzun vadede bile emek verimliliği farklılıklarının neden var olduğu konusunda, tam bir açıklama getirmemektedir. Öte yandan teknolojinin dışsal olarak ele alınması modeli zayıflatmaktadır. Teknolojik ilerleme coğrafi açıdan eşit olmadığı gibi teknolojinin yayılımı da mesafe arttıkça azalmaktadır. Ayrıca emek verimliliğindeki farkları açıklamada teori teknoloji unsurunu kullanmamaktadır. Bunun nedeni de teknolojinin bölgeler arasında tam olarak hareketli olmasıdır. Armstrong faktör hareketliliğinin bölgeler arasında tam olmadığı durumda çözüleceğini ileri sürmüştür. Ayrıca teori neden bazı yerlerin rekabet gücünün daha yüksek bazı yerlerin rekabet gücünün pek de olmadığı konusunda yeterli açıklamada bulunmaması dolayısıyla eleştirilmiştir. Bunun yanı sıra, mekansal yapının ve tarihi olayların bölgenin uzun vadeli büyüme üzerinde etkisinin göz önünde bulundurulmaması ve büyümenin dışsal parametrelerce belirlenmesi açısından da teori eleştiriye maruz kalmıştır.⁵⁶

---

⁵⁵ Pike s.65; Armstrong s.81-82; Ron Martin and Peter Sunley, "Slow Convergence? The New Endogenous Growth Theory and Regional Development," **Economic Geography**, Vol. 74, No. 3 (Jul., 1998), s..203; Robert J. Barro and Xavier Sala-i-Martin Source, "Convergence," **The Journal of Political Economy**, Vol. 100, No. 2 (Apr., 1992), s.. 223-251, s.222, Xavier X. Sala-i-Martin, "The Classical Approach to Convergence Analysis," **The Economic Journal**, Vol. 106, No. 437 (Jul., 1996), s.1020-1022; Xavier X. Sala-i-Martin, "Regional Cohesion: Evidence and Theories of Regional Growth and Convergence", **European Economic Review**, Vol .40 (1996), s.1327-8

⁵⁶ Pike s.68-69; Armstrong s.85; Blakely s. 58; Stimson, s.18.

1.2.3 Keynezyen Teoriler

Keynezyen teoriler Neoklasik teoriler gibi bölgesel politikaları önemli ölçüde etkilemişlerdir. Keynezyen yaklaşım genel itibariyle kaynakların kapasite altı kullanımına, ekonominin talep yanına odaklanır. Keynezyen teoriler bölgesel büyüme farklılıklarının neden olduğu, bölgesel iraksamanın açıklanması ve bölgesel farklılıkların azaltılması ile ilgilidir. Bölgesel farklılıklar konusunda Neoklasiklerin tam tersi sonuca ulaşır. Keynezyenlere göre piyasalar ekonomik ve sosyal koşulları iyileştirmeden çok farklılıkları çoğaltır. Zira piyasa güçleri kendi kendilerine bırakıldığı takdirde mekansal çerçevede denge bozucudur. Bölgesel farklılıklar genel itibariyle piyasa degülerasyonu ve liberalizasyonundan, yapısal sorunlardan, düşük yatırımdan, sermayenin gelişmiş bölgelere göç etmesinden, bölgesel kalkınmaya yetersiz devlet katılımından kaynaklanır. Eşitsiz gelişme kendi kendini besleyen bir süreçtir.⁵⁷

1.2.3.1 Keynezyen Gelir-Harcama Yaklaşımı ve Bölgesel Çarpan Çerçevesinde Bölgesel Büyüme

Keynezyen yaklaşım bölgesel ekonomiyi modellemek için Keynezyen gelir-harcama modelindeki açık ekonomi versiyonun en basit şeklini kullanır. Ancak kullanılan değişkenler ulusaldan ziyade bölgeseldir ve yerel değişkenleri ifade eder. Buna göre aşağıda verilen denklemde Y bölgesel geliri, C bölgesel tüketimi, I bölgesel yatırımı, G bölgesel bazda kamu harcamasını, X bölgesel ihracatı ve M bölgesel ithalatı ifade eder.⁵⁸

$$Y=C+I+G+X-M\text{'dir.}$$

Formülde yatırım, kamu harcamaları ile ihracat dışsal değişkenlerken, tüketim ve ithalat kısmen dışsal olmakla birlikte kısmen harcanabilir gelire bağlıdır. Bu çerçevede $I=I_0$, $G=G_0$, $X=X_0$, $C=C_0+cDY$, $M=M_0+mDY$ 'dir ve harcanabilir gelir ise $DY=Y-tY$ 'dir. Davranış denklemlerinde bölgesel düzeyde c marjinal tüketim eğilimi, m marjinal ithalat eğilimi ve t gelir vergisi oranıdır.⁵⁹

---

⁵⁷ Pike, s. 69-70, 76-77.

⁵⁸ Armstrong, s.8-9; McCann, s.150-151; Ildırar, s.47.

⁵⁹ Armstrong, s.8-9; McCann, s.150-151; Ildırar, s.47.

Bu girdiler ışığında, davranış denklemleri bölgesel harcama gelir eşitliğinde yerine koyulduğunda $Y = \frac{C_0 + I_0 + G_0 + X_0 - M_0}{1-(c-m)(1-t)}$ denklemi elde edilir. Bu çerçevede k , yani Keynezyen bölgesel çarpanı $k = \frac{1}{1-(c-m)(1-t)}$ dir.⁶⁰

Yukarıda verilen bölgesel büyüme çarpanındaki en önemli değişken yerel ürünlere olan marjinal tüketim eğilimi, yani, $(c-m)$ 'dir. Formülden de anlaşılacağı gibi yerel ürünlere olan marjinal tüketim eğilimi arttıkça, bölgesel çarpanın değeri artar. Bu da bölgesel gelirdeki artışın daha fazla olmasına neden olur. Tabii ki, durumun tam tersi de geçerlidir. Yerel ürünlere olan marjinal tüketim eğilimi çeşitli faktörlerden etkilenir. Bu çerçevede ilk olarak bölgenin büyüklüğü önemlidir. Örneğin küçük bölgeler daha fazla ithalat yapma eğiliminde olduğundan, $(c-m)$ düşük bir değer alır. Bundan da bölgesel gelirden artışın görece düşük olacağı anlamı çıkar. İkinci olarak bölgenin sanayi yapısı ve şirketler arası bağlantılar $(c-m)$ 'in değeri açısından önemlidir. Örneğin çok uzmanlaşmış bölgelerde uzmanlaşma yüzünden görece daha fazla ithalat yapılır. Bu da yine çarpanın görece düşük olacağı anlamına gelir. Öte yandan, şirketlerin ve yerel tedarikçilerin bol olduğu bölgelerde harcamalar daha çok bölge içinde yapılacağından, ithalat görece düşük olur. Bu da $(c-m)$ 'in görece büyük olmasına ve bu doğrultuda çarpanın görece yüksek olmasına neden olur. Üçüncü olarak, bölgenin konumu önemlidir. Özellikle de bölgenin diğer yerel emek piyasalarına göre konumu yerel ürünlere olan marjinal tüketim eğilimini etkiler. Örneğin işçilerin verili bir bölgede çalışıp, başka bir bölgede yaşamaları durumunda, yani çalışma için işçilerin günlük bazda bölgeler arası yolculuk yapması halinde, verili bölgedeki yerel ürünlere olan marjinal tüketim eğilimi yine düşük olur.⁶¹

Bölgesel çarpanı daha gerçekçi bir model elde edebilmek adına daha kapsamlı bir hale getirmek mümkündür. Bu çerçevede yatırım ve kamu harcamalarını daha detaylı şekilde ele almak gerekir. Öncelikle yatırımı ele alırsak, ulusal yatırım modelinden farklı olarak bölgesel yatırım seviyesi kısmen dışsalken (ulusal ekonomik koşullara bağlı olmasından dolayı), kısmen de bölgesel harcanabilir gelire bağlıdır. (Bunun nedeni yerel ekonominin gücüne bağlı olarak bankaların yerel şirketlere kredi

⁶⁰ Armstrong, s.8-9; McCann, s.150-151; Ildırar, s.47.

⁶¹ Armstrong, s.9; McCann, s. 151-152; Ildırar s.48.

verme istekliliğinin olması ihtimalidir.) Bu çerçevede yatırımın bölgesel düzeyde davranış denklemi $I = I_0 + iDY$, yani $I = I_0 + iY(1-t)$ 'dir. Denklemden i bölgesel yerel ekonomiye marjinal yatırım yapma eğilimidir.⁶²

Bölgesel çerçevede kamu harcamaları da ulusal seviyedeki kamu harcamalarından farklı davranır. Ulusal gelir-harcama modellerinde kamu harcaması siyasi konulara bağlı olduğundan gelire dışsaldır. Halbuki bölgesel düzeyde kamu harcamaları kısmen gelire bağlıdır. Zira, düşük gelirli bölgelerde sosyal yardımlar ve gelişmişlik farklarını azaltmaya yönelik sübvansiyonlar bu bölgelerde daha ağırlıklı olarak kullanılır. Öte yandan, daha yüksek gelirli bölgeler bu kamu harcamalarından pek de fazla yararlanamazlar. Bu çerçevede bölgesel kamu harcaması $G = G_0 - gDY$ başka bir ifade ile $G = G_0 - gY(1-t)$ 'dir. Bu denklemden g bölgesel gelir arttıkça yerel ekonomiden çekilecek olan kamu harcamasının marjinal eğilimini temsil eder.⁶³

Bölgesel düzeyde yatırım ve kamu harcamaları davranış denklemleri yerine konduğunda $Y = \frac{C_0 + I_0 + G_0 + X_0 - M_0}{1 - [(c-m) + (i-g)](1-t)}$ elde edilir. $Y = k(C_0 + I_0 + G_0 + X_0 - M_0)$ ' dir.

Bu çerçevede bölgesel büyüme çarpanı yani $k = \frac{1}{1 - [(c-m) + (i-g)](1-t)}$ 'dir.⁶⁴

Kimi zaman süper çarpan olarak da adlandırılan bölgesel çarpanın bu geliştirilmiş versiyonu daha önce bahsedilen çarpandan farklıdır. Zira çarpanın belirleyicilerinden biri $(i-g)$ yani yerel ekonomiye marjinal yatırım yapma bölgesel eğilimidir. Söz konusu yatırım eğilimi hem kamu yatırımlarını hem de özel yatırımları kapsar.⁶⁵

Yukarıdaki anlatımdan da anlaşılacağı gibi bölgesel çarpanın değeri bölgeye has özelliklere göre değişkenlik gösterdiğinden bölgeye özgü olarak belirlenir. Ayrıca model harcama kaçaklarını göz önünde bulundurur. İthalat, bölge dışına giden vergiler,

---

⁶² McCann, s.152.

⁶³ McCann, s.152-153.

⁶⁴ McCann, s.153.

⁶⁵ McCann, s.153.

bölge dışında yaşayanların bölgede yaptıkları yatırımlar dolayısıyla diğer bölgelere akan kar ve kazançlar gibi kaçaklar önemlidir.⁶⁶

1.2.3.2 Harrod-Domar Modeli ve Bölgesel Büyüme

Keynezyen gelenekte ulusal ekonomiye yönelik olarak geliştirilmiş olan Harrod-Domar Modeli de bölgesel gelişmeyi yansıtacak şekilde uyarlanmıştır. Dış ticaret kapsamı dışı bırakıldığında bölgesel gelir denklemi $Y_t = C_t + I_t$ 'dir. Denklemde bölgenin t dönemindeki gelirini Y_t , tüketimini C_t ve yatırımlarını I_t ifade etmektedir. Modelin davranış denklemleri de $C_t = cY_t$, $c+s=1$ ve $I_t = v(Y_t - Y_{t-1})$ 'dir. Davranış denklemlerindeki c , s ve v sırasıyla bölgenin marjinal tüketim eğilimi, marjinal tasarruf eğilimi ve marjinal sermaye/hasıla oranıdır (hızlandırandır). Davranış denklemlerinden anlaşılacağı üzere t dönemindeki bölgesel tüketim aynı dönemdeki bölgesel gelirin doğrusal bir fonksiyonudur. t dönemindeki bölgesel yatırım ise bir önceki döneme göre gelir artışının bir doğrusal bir fonksiyonudur.⁶⁷

Bölgesel gelir denklemine davranış denklemleri yerlerine koyulduğunda t dönemindeki gelir denklemi $Y_t = cY_t + v(Y_t - Y_{t-1})$ olarak ifade edilir. Denklem her iki tarafından cY_t çıkarıldığında $Y_t(1-c) = v(Y_t - Y_{t-1})$ denklemi elde edilir. Denklem her iki tarafı Y_t ve v ile bölünürse $\frac{(Y_t - Y_{t-1})}{Y_t} = \frac{(1-c)}{v}$ eşitliği elde edilir. Denklem sağ tarafı bölgesel büyüme hızı olan g 'yi ifade eder. Davranış denklemlerinden hatırlanacağı gibi $(1-c)$ 'de s 'ye eşit olduğundan Harrod-Domar modeli çerçevesinde bölgesel büyüme hızı $g = s/v$ 'dir.⁶⁸

Dış ticaret dikkate alınarak bölgesel büyüme hızı daha gerçekçi ve kapsamlı bir şekilde ortaya koyulabilmektedir. Bölgenin t dönemindeki ithalatı aynı dönemdeki bölgesel gelirin doğrusal bir fonksiyonu iken, ihracat dışsal bir büyüklük olarak algılanmaktadır.

⁶⁶ Armstrong, s.10, 12-13; Ildırar s.48; William Duncombe and Wilson Wong, "Building State and Local Government Analytic Capacity: Using Regional Economic Models for Analysis of Public Policy," **State & Local Government Review** Vol. 30, No 3 (Autum 1998), s.168.

⁶⁷ Ildırar s.49-50; Hüsnü Erkan, **Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme: Teorik ve Uygulamalı Bir Yaklaşım**, İzmir: Kavram Matbaası, 1987, s.13-14.

⁶⁸ Hüsnü Erkan, s.14; Ildırar, s.50.

Buna göre $M_t = mY_t$ (m bölgenin marjinal ithalat yapma eğilimidir) ve $X_t = X$ (otonom)'dir. Bu çerçevede t dönemindeki bölgesel gelir $Y_t = cY_t + v(Y_t - Y_{t-1}) + (X_t - mY_t)$ şeklinde yazılabilir. Denklem büyüme hızını gösterecek şekilde yeniden düzenlendiğinde aşağıdaki eşitlikler elde edilir:

$$\frac{(Y_t - Y_{t-1})}{Y_t} = \frac{(1-c+m) - X_t/Y_t}{v} = \frac{s+m - X_t/Y_t}{v} = g$$

Yukarıdaki eşitlikten de anlaşılabilceği gibi bölgenin büyüme hızının (g) belirlenmesinde bölgenin ithalat ve tasarruf eğilimi ile sermaye/hasıla oranı ve ihracatın gelir içindeki payı rol oynamaktadır.⁶⁹

1.2.3.3 İhracat Temelli Teori

İhracat temelli teori (export base theory), bölgesel iktisatla ilgili akademik çalışmalarda sıklıkla referans verilen teorilerden biridir. Douglass C. North ile Charles Tiebout arasında 1950'lerde bilimsel dergilerde kendini gösteren münazara çerçevesinde şekillenmiştir. Teorinin en basit formuna göre bölgenin büyümesi, bölgenin ihracat yapan sektörlerinin büyümesine bağlıdır. İhracat temelli teori yaklaşımında bölge içerden ziyade dışarıdan gelişir. İhracatın artması bölgeye dışsallık ve verimlilik faydaları getirir. Dış talep bölgenin temel veya başka bir deyişle ihracat sektöründe ve mukim (başka bir ifadeyle temel olmayan) sektörde* büyümeye neden olur, çarpan sürecini başlatır. Bölgede gelir-harcama döngüsünü uyarılır.⁷⁰

North'a göre bir bölge ihracat yapan sektörlerinde üretilen ürünlere dış talebin artması sonucunda büyür. Dış talebin doğrudan etkisi ihracat sektörlerinde gözlenir. Dolaylı etkisi ise mukim sektörlerde görülür. Zira, mukim sektörlerin performansı bölge içindeki talebe bağlı olduğundan, North'un ifadesiyle "kaderi" de ihracat temeline bağlıdır. Bölgesel büyüme için dış talep bir koşuldur. Bununla birlikte iktisadi gelişme için ise üretim ve işlem maliyetlerinde karşılaştırmalı üstünlük gibi lokasyonel unsurlar gerekli koşullar arasındadır. Bu yaklaşıma göre, bölgenin büyümesi ihracat temellinin

⁶⁹ Erkan, s. 14-15; Ildırar, s.50.

* Bölgesel ekonomi temel ve temel olmayan bileşenlerden oluşur. Temel bileşen bölgenin dışında tüketilmek üzere üretilen ürün ve hizmetleri kapsar. Temel olmayan bileşen de yerel tüketime yönelik olarak yerleşik nüfusun ihtiyaçlarını karşılaya yöneliktir. Stimson, s.19.

⁷⁰Robin M. Leichenko , "Exports, Employment, and Production: A Causal Assessment of U.S. States and Regions", **Economic Geography**, Vol.76, No. 4 (Oct., 2000), s.304-305; Richardson, s.336; Pike, s.70; Dawkins, s.138; Stimson, s.19-20.

başarısına bağlıdır. Bu başarı mevcut ihrac sektörlerinin rekabet ettiği diğer bölgelere göre pozisyonun iyileşmesi çerçevesinde gelişebileceği gibi, yeni ihracat sektörlerinin gelişmesine de dayanabilir. Dışsal ekonomiler ve teknolojiye gelişmeler gibi arz yanlı faktörlerde bölgenin ihracat temelini başarısını artırır. Bir bölgenin büyümesi için sanayileşmesi gerekmez. Zira bölgenin ihrac ettikleri mamul mallar ve hizmetler olabileceği gibi tarım ürünleri de olabilir. İhracat temelli büyüme bazen öyle bir süreç içinde gerçekleşir ki temel olmayan sektörlerde zaman içinde ihracata yönelik gelişir ve bölgenin ihracat temeli genişler. Zaman içinde böyle bölgeler bölge olarak kimliklerini kaybederler.⁷¹

Charles M. Tiebout büyümedeki değişikliklerin neredeyse tümünü dışsal talepteki değişikliklere bağlayan North'u eleştirmiştir. Tiebout'ya göre ihracat temelini ortaya çıkmasını destekleyen girdi fiyatları, emek miktarı, yatırım seviyeleri, kapasite sınırları gibi arz yanlı faktörlerin göz ardı edilmemesi gerekir. Ayrıca, bölgesel gelirin belirlenmesinde ihracat tek otonom değişken değildir. Öte yandan bölgesel gelir açısından diğer değişkenler ihracattan daha önemli rol oynayabilir. Bu durum özellikle büyük bölgeler için geçerlidir. Sektör çeşitliliğinin olduğu büyük bölgelerde, ihracat yapan sektörler bölge hasılasının görece daha küçük bir oranını oluşturabilir. Bu durumda bölgesel büyümeyi asıl sürükleyen mukim sektörlerdir. Ayrıca, Tiebout'ya göre bölgenin büyümesi açıklanırken mukim sektörlerin ihracat sektörlerindeki faktör maliyetlerinin belirlenmesindeki temel rolü göz ardı edilmemelidir. Bir bölgenin üretim faktörlerinin hem ihrac sektörlerinde hem de mukim sektörlerde optimum şekilde kullanması gerekir. Bu çerçevede bazı durumlarda ihracatta gözlenebilecek düşüşe bölgesel gelirin artması eşlik edebilir.⁷²

North bölgesel gelirin belirlenmesi konusunda Tiebout'nun kısa vadeli analiz yaptığını ve kendisinin öne sürdüğü modelin uzun vadeli ekonomik büyüme çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini belirterek eleştirilere cevap vermiştir. Zira kısa vadeli gelirin belirlenmesi üretim faktörlerinin kullanım oranına odaklanırken,

---

⁷¹ North, "Location Theory and Regional Economic Growth", 246-253; Leichenko, s.304; Dawkins, s.138.

⁷² Leichenko, s.305, Dawkins, s.138; Tiebout, "Exports and Economic Growth", s. 257-260.

uzun vadeli büyümede özellikle emek ve sermayenin bölgeye göçündeki belirleyicilere bakılmaktadır.⁷³

Tiebout son olarak ihracat temeli kavramının bölgeler için, özellikle büyük bölgeler için çok fazla bir basitleştirme olduğunu öne sürmüştür. North'un ekonomik büyüme teorisinin aşamalarının yanlış olmadığını, daha ziyade sınırlı sayıda vakaya uygulanabildiğini iddia etmiştir.⁷⁴

İhracat temelli teorinin daha geliştirilmiş versiyonları da bulunmaktadır. Bu geliştirilmiş versiyonlarda ihracata dayalı büyüme veya gerileme süreci de şu şekilde açıklanmaktadır. Uzmanlaşma gerçekleşikten sonra bölgenin ürünlerine bölge dışı talebin büyüme üzerinde önemli bir etkisi vardır. Bölge dışı talep bölge ihracatlarının fiyatında, diğer bölgelerin gelir seviyelerinden, ikamelerin dış piyasalardaki fiyatlarından, ürün kalitesi ve satış sonrası hizmetlerden etkilenmektedir. Bölgenin ihracat sektörünün diğer bölgelere göre rekabet gücü bölgenin büyümesini belirlemektedir. Arz tarafında ise ücretler, sermaye, hammadde ve ara mallar dahil girdilerin ve üretim faktörlerinin maliyetleri ve teknolojinin durumu bölgenin ihracatının rekabet gücünü etkiler.⁷⁵

Bölge ihracat sektörlerindeki arz ve talep faktörleri elverişli durumda olduğu takdirde faktör talebi genişler. Böylece faktör fiyatları da diğer bölgelere göre yükselir. Bu da bölgenin diğer bölgelere göre sermaye ve emek açısından daha cazip hale gelmesini sağlar. Dolayısıyla diğer bölgelerden verili bölgeye üretim faktörlerinin göçü tetiklenir. Bu da bölgeler arasında büyüme farklılıklarının artmasına yol açar. Bu farklılığının ne kadar süreceği çeşitli unsurlara bağlıdır. Bunlardan önemli ikisi üretim maliyetlerinin artmasına neden olan faktör kıtlığı ve diğeri rekabet gücü yüksek bölgelerin ortaya çıkmasıdır. Diğer bölgelerden gelen güçlü rekabet karşısında bölge ya rekabet gücünü artırmaya çalışır ya da yeni piyasalar geliştirmek için yeni üretim dalına geçer.⁷⁶

---

⁷³ Dawkins, s. 138; North, "A Reply", s.261.

⁷⁴ Dawkins, s. 138; Charles M. Tiebout, "Rejoinder", John Friedmann and William Alonso (Eds.) in **Regional Development and Planning: A Reader**, 2nd ed. Massachusetts: The MIT Press, 1965.s. 265.

⁷⁵ Armstrong, s.92-93; Pike, s.70-71; Ildırar, s. 57.

⁷⁶ Armstrong, s.93; Pike, s.71.

Büyüme süreci aslında kümülatiftir. İhracat talebinin uyarılmasının bölgesel gelir üzerinde çarpan, yatırım üzerinde hızlandırıcı etkisi vardır. Ayrıca, daha önce de belirtildiği gibi bölgeye sermaye ve emek göçü söz konusudur. Bölgedeki emek artıkça yerel olarak üretilen ve tüketilen mallar için talep artar. Ayrıca, büyüme süreci devam ettikçe ihracat sektörüne uzman hizmet veren bağlı sanayiler ortaya çıkar. Bunun sonucunda ortaya çıkan kümeleşme ve lokalizasyon ekonomileri ve ihracat sektöründeki içsel ölçek ekonomileri sayesinde üretim ve dağıtım maliyetleri düşer. Bunun sonucunda ihracat sektörü daha fazla uyarılır. Zaman içinde bağlı endüstriler kendi kendilerine ihracat yapacak duruma ulaşır. Bu sürecin sonsuza kadar sürmesi gerekmez. İhracat talebindeki değişiklikler, teknolojik değişim ve rekabet yüzünden yukarıda belirtilen kümülatif büyüme sürecinin tam tersi de ortaya çıkabilir. Ancak yine de bölgelerin daha geçerli ihracat sektörlerinde uzmanlaşarak bu durumla başa çıkabilme olasılığı vardır.⁷⁷

1.2.3.4. Kümülatif Nedensellik

Keynezyen gelenekte bölgesel gelişme ile ilgili sıklıkla atıfta bulunulan bir başka teori de kümülatif nedensellik teorisidir. Öncülüğünü Thorstien Veblen ve Allyn Young'ın yaptığı kümülatif nedensellik teorisi Gunnar Myrdal, Nicholas Kaldor ve Robert J. Dixon- Anthony P. Thirwall tarafından geliştirilmiştir. Kümülatif nedensellik kavramı kısaca belirli bir yöne doğru ortaya çıkan değişimin, aynı doğrultuda değişime yönelik eğilimleri besleyerek güçlendirmesini ifade eder.⁷⁸ Örneğin az gelişmişlik az gelişmişliği beslerken, gelişmişlik gelişmişliği besler. Kümülatif nedensellik teorisi iktisadi süreçteki dairesel ve kümülatif etkilerin altını çizer.⁷⁹

Myrdal'ın kümülatif nedensellik teorisinde dört tez bulunmaktadır. Bunlar (1) ticaret, göç veya sermaye hareketlerinin ortaya çıkardığı olumsuz veya zıt değişimler olarak adlandırılabilir geriye doğru yıkama etkisi (*backwash effects*); (2) gelişmiş bölgelerin geri kalmış bölgeler için pazar oluşturması veya gelişmiş bölgelerden geri kalmış bölgelere yenilikçiliğin yayılması gibi durumlarda ortaya çıkan yayılma etkisi

---

⁷⁷ Armstrong, s.93-94; Pike s.71.

⁷⁸ Blair, s.182.

⁷⁹ Nanako Fujita, "Myrdal's Theory of Cumulative Causation", *Evolutionary and Institutional Economics Review*, Vol.3, No.2 (2006), s.276.

(*spread effects*); (3) kurumsal faktörlerin önemi ve (4) siyasi sonuçlardır. Geriye doğru yıkama etkisi kapsamında her ne kadar Myrdal'ın teorisinin iraksama sürecinin açıklanmasında yeri olsa da, özellikle yayılma etkisi kapsamında Myrdal yakınsama olasılığını da göz ardı etmemiştir. Myrdal kurumsal faktörlerin önemi tezi kapsamında iktisadi olmayan faktörlerin analize dahil edilmesinin bazı gerçeklerin farkına varılması için gerekli olduğunu ileri sürer. Dördüncü tez kapsamında ise, Myrdal kümülatif nedenselliğin neden olduğu kısır döngüyü kırmak için ekonomik politikaların yararını vurgulamıştır.⁸⁰

Myrdal'a göre lider bölgelerin, gelişmiş bölgelerin diğer bölgelerle karşılaştırıldığında başlangıçta karşılaştırmalı üstünlüğü vardır. Bu üstünlük lokasyon, altyapı gibi faktörlerden kaynaklanır. Sürekli artan yatırımlar ve ölçeğe artan getiri beraberinde dışsal ekonomileri ve yığın ekonomilerini getirir. Gelişmiş bölgeler, daha çok az gelişmiş bölgeler üzerinde hakimiyet kurmak için az gelişmiş bölgelere mütevasi düzeyde yatırım yapar. Öte yandan geriye doğru yıkama etkisi az gelişmiş bölgelerin gelişebilmesi yönündeki içsel kapasitelerini kullanmalarını engeller. Zira, gelişmiş bölgeler az gelişmiş bölgelerde bulunan nitelik, sermaye ve uzmanlığı kendine çekerek az gelişmiş bölgeleri gelişme yönünde kullanabilecek unsurlardan yoksun bırakır. Ayrıca, gelişmiş bölgeler üretilen mal ve hizmetler geri kalmış bölgelerin rekabet edemeyeceği bir fiyattan bu bölgelere ihraç eder. Bölgeler arası serbest ticaret gelişmiş bölgelerdeki büyümeyi kümülatif nedensellik süreci içinde besleyerek güçlendirir.⁸¹

Öte yandan, pek çok az gelişmiş bölgenin karşılaştırmalı üstünlüğü olduğu alanlar da vardır. Bu genelde doğal kaynaklar olarak kendini gösterir. Bu potansiyelden yararlanmak için az kalmış bölgelere yatırım yapılır. Eğer yayılma etkisi, geriye doğru yıkama etkisinden kuvvetliyse kısır döngü kırılır ve geri kalmış bölgelerde kendini besleyen bir gelişme sürecine girilir.⁸² Ancak genelde tersi geçerlidir.

Kümülatif nedensellik teorisine ilk önemli katkıyı yapan Myrdal olsa da, Kaldor'un yarattığı teorinin etkisi çok daha geniş olmuştur. Kaldor Myrdal'ın kümülatif

---

⁸⁰ Nanako Fujita 278-279.

⁸¹ Ildırar, s. 58; Dawkins, s.139; Stimson, s.21; Pike, s.73-74; Arthur C. Nelson, "Theories of Regional Development", Richard D. Bingham and Robert Mier (Eds), In **Theories of Local Economic Development: Perspectives From Across the Disciplines**, (27-26), Newbury Park: Sage Publications, 1993 s.32.

⁸² Nelson, s.32.

nedensellik teorisini yorumlarken dairesel ve kümülatif nedenselliğin artan getiriden başka bir şey olmadığını belirtir. Ancak artan getiriye en geniş anlamıyla ele alır, bunun sadece büyük ölçekli üretim ekonomilerini kapsamadığını, ayrıca nitelik ve know-how'un gelişmesi, fikir ve deneyimlerin iletişimi için daha iyi fırsatlar, artan farklılaşma süreci, beşeri faaliyetlerde uzmanlaşma gibi sanayinin kendisinin büyümesinden kaynaklanan avantajları da kapsadığını ifade eder.⁸³

Myrdal gibi, Kaldor'a göre de erken sanayileşen bölgeler avantajlıdır. Zira, bu bölgeler ölçeğe artan getiri sayesinde uluslararası ticarete görece daha iyi konumdadır. Kaldor kümülatif nedensellik teorisine ihracat temelli teoride yer alan fikirleri entegre etmiş ve etkinlik ücreti (*efficiency wages*) kavramını getirmiştir. Bölgelerin ölçek ekonomilerinden ve uzmanlaşmadan yararlanmasıyla birlikte kişi başı gelir büyür. Kişi başı gelirden büyümenin derecesi de ölçek ekonomilerinden ve uzmanlaşmadan yararlanma derecesine bağlıdır. Özellikle imalat sektöründe uzmanlaşan bölgeler büyüme açısından tarım ve madencilikte uzmanlaşan bölgelerden daha avantajlıdır. İmalat sektöründe uzmanlaşan bölgeler daha fazla verimlilik artışından yararlanır ve diğerlerine göre daha hızlı büyür.⁸⁴ Zira imalat sektörünün büyümesi bir taraftan imalat sektöründeki verimlilik artış oranını etkiler, diğer taraftan da bu büyüme diğer sektörlerin verimlilik artışına tesir eder.⁸⁵

Kaldor'a göre ihracat bölge ekonomisi için merkezi bir rol oynar. İhracatın artışı sanayi kapasitesinin ve tüketimin artışını etkiler. Ayrıca, ithalatın ihracat göre büyüme oranı ve seviyesini ayarlar. Bölgenin ihracatında bölgenin üretimine bölge dışı talep ve bölgedeki etkinlik ücretlerinin diğer bölgelere göre konumu ve hareketi belirleyicidir. Buradaki temel unsurlardan biri olan ve parasal ücretlerin endeksinin verimlilik endeksinin oranını ifade eden etkinlik ücretleri, parasal ücretlerin ve verimlilik oranının hareketine göre hareket eder. Farklı bölgelerde parasal ücretlerin artışı yaklaşık olarak aynı seviyelerdedir. Ancak etkinlik ücreti için durum farklıdır. Verimlilik ve etkinlik artışı ile faaliyetlerin ölçeğinin büyümesi arasındaki olumlu ilişkiyi ortaya koyan Verdoorn kanunu altında çıktı büyüme oranı ne kadar yüksek olursa verimlilik

---

⁸³ Kaldor, s.340.

⁸⁴ Dawkins, s. 129; Armstrong, s.94; Kaldor, s.339-340.

⁸⁵ George Argyrous, "Cumulative Causation and Industrial Evolution: Kaldor's Four Stages of Industrialization as an Evolutionary Model, *Journal of Economic Issues*, Vol.30, No.1 (March 1996), s.98.

artışı o kadar yüksek olur. Bu çerçevede verimliliği diğer bölgelere daha hızlı artan bölgelerde etkinlik ücretlerinin artışı düşer. Böylece görece daha hızlı büyüyen bölgeler daha yavaş büyüyen bölgelere göre kümülatif rekabetçi bir avantaj elde eder. Yani, daha yüksek büyüme oranına sahip olan bölgelerde, daha yüksek verimlilik artışı ve daha düşük oranda etkin ücret artışı ortaya çıkar. Bunun sonucunda da daha yüksek oranda bir büyüme meydana gelir. Ayrıca daha hızlı büyüyen bölgelerde üretim maliyetleri yavaş büyüyen bölgelere göre tedricen düştüğünden hızlı büyüyen bölgelerin yavaş bölgeler karşısındaki rekabetçi avantajları güçlenir. Bunun yanı sıra, teoriye göre faktör hareketliliği artan ya da azalan getiriler çerçevesinde kendi kendini besleyen değişimler yaratır. Bu çerçevede az gelişmiş bölgelerden diğer bölgelere göç eden faktörler geride kalan bölgeler için azalan getiriler oluştururken, göç alan bölge için artan getirilere neden olur. Yukarıda anlatılan mekanizma ile Kaldor tarzı kümülatif nedensellik süreci işlemekte, büyüme veya gerileme kendi kendini beslemektedir.⁸⁶

Dixon ve Thirlwall, Kaldor'un kümülatif nedensellik teorisini kendi deyimleriyle yapısını netleştirmek amacıyla modeli formülize etmeye çalışmışlardır. Böylelikle Verdoorn etkisinin bölgesel büyüme oranı farklılıklarında nasıl bir rol oynadığını ve bölgesel büyüme oranları farklılıklarının ne yöne hareket ettiğini ortaya koymayı amaçlamışlardır.⁸⁷ Dixon ve Thirlwall'ın formüle ettiği model şu şekilde çalışmaktadır. Dış talep arttığında, ihracat artar, bu da bölgenin çıktısını artırır. Bunun sonucunda ise emeğin verimliliği yükselir, bölgenin ihracatının rekabet gücü artar, bölgenin fiyat seviyesi düşer ve ikinci döngü başlar. Döngüler bir sonraki döngüyü besleyerek devam eder.⁸⁸

Dixon ve Thirlwall'a göre verimlilik artışının büyüme oranına bağlı olması bölgesel büyüme oranlarında farklılık yaratmak için yeterli değildir. Bölgesel büyüme oranlarının farklılıklarının ortaya çıkması için ya Verdoorn katsayısının bölgeler arasında farklılık göstermesi veya büyüme oranlarının başka nedenlerden dolayı ıraksaması gerekmektedir. Verdoorn ilişkisi modeli dairesel ve kümülatif yapar, bir bölge büyüme avantajı elde ettikten sonra bu büyüme sürecini devam ettirici bir rol

---

⁸⁶ Kaldor, s.342-343; İldırar, s.60.

⁸⁷ R. Dixon and A.P. Thirlwall, "A Model of Regional Growth Rate Differences on Kaldorian Lines", **Oxford Economic Papers-New Series**, Vol.27, No.2 (July 1975), s.201.

⁸⁸ Armstrong, s.97.

oynar. Bu aynı zamanda modelin diğer parametrelerindeki başlangıçtaki farklar yüzünden ortaya çıkan bölgesel büyüme farklılıkları da sürdürüldüğü anlamına gelir. Ancak, bölgenin büyüme oranını artıran otonom şok bu büyüme avantajının Verdoorn etkisiyle sürdürülmesi için yeterli değildir. Devamlılık için şokun modelin parametreleri veya değişkenlerini etkilemesi gerekir.⁸⁹

Myrdal ve Kaldor'un modeli aslında kümülatif nedensellikten ötürü bölgeler arasında bir ıraksama meydana geleceğini ima eder. Ancak Dixon ve Thirwall'a göre bölgelerin büyüme oranlarında ıraksama ortaya çıkması (yani iki bölgeyi bir model ele alınırsa bölgelerden birinin büyüme oranının denge oranından ıraksaması) için denge oranlarının kendilerinde ıraksama olması gerekir.⁹⁰

1.2.3.5 Kutuplaşma Teorileri

Büyüme Kutbu Teorisi

Büyüme kutbu teorisi bölgesel politika uygulayıcıları en fazla etkileyen ve uygulamaya aktarılmaya çalışılan teorilerden biri olmuştur. Teori çerçevesinde geliştirilen stratejiler ağırlıklı olarak 1960'lardan 70 ortalarına kadar Belçika, İspanya ve Fransa'dan ABD'ye, Japonya'dan Latin Amerika ülkelerine kadar,⁹¹ Türkiye dahil pek çok ülkede uygulanmaya çalışılmıştır.

Teorinin kurucusu Fransız ekonomist François Perroux'dur. Perroux çalışmalarında Schumpeter'den önemli ölçüde etkilenmiştir. Perroux'ya göre gelişme coğrafi alanda ve toplumda gerçekleşen ekonomik büyüme ve yapısal değişimdir. Ekonomik gelişmenin en önemli etkenlerinden arasında teknolojik ilerleme, yenilikçilik yer almaktadır. Perroux'ya göre iktisadi faaliyetler ve gelişme alanda eşit, dengeli bir şekilde dağılmaz. Doğal eğilim iktisadi faaliyetlerin kutuplaşmasıdır. Bu da kentsel merkezler, bölgeler ve uluslar arasında hakimiyet ve bağımlılık ilişkilerine yol açar. Büyüme, büyüme noktaları veya kutuplarında farklı yoğunluklarda ortaya çıkar, çeşitli

---

⁸⁹ Dixon, s. 205-206.

⁹⁰ Dixon, s.207-208.

⁹¹John B. Parr, "Growth-Pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View-Part 1 Orging and Advocacy", **Urban Studies**, Vol 36, No 7, (June 1999), s. 1196; Benjamin Higgins, "François Perroux", Benjamin Higgins and Donald J. Savoie (Eds.), In **Regional Economic Development: Essays in Honour of François Perroux**, (31-47), Boston: Unwin Hyman, 1988, s.42.

vasıtalarla ekonominin tüme yayılır. Perroux'nun analizinde sürükleyici firma veya endüstri temeldir. Sürükleyici firma veya endüstri büyük ölçekli, yenilikçi ve yayılma etkisi gösteren hakim bir birimdir. Sürükleyici firma veya endüstri yüksek teknolojik ilerleme hızına sahiptir. Büyüme kutupları ise yayılma etkileri yaratan, girdi çıktı bağlantıları ile bir birbirine bağlı sürükleyici işletmelerin kümelenmesinin, sürükleyici endüstrilerin hakim olduğu dinamik bir yapıya sahip gelişme alanı olarak tanımlanabilir. Sadece kentsel merkezler büyüme kutupları olmaz. Maden ocağı veya büyük tarımsal arazilerde de büyüme kutupları olabilir. Sürükleyici işletmelerde yatırımlar uyarılmış değildir. Yenilikçiliği ve gelecekte kar beklentisini temel alır. Bu beklentiler ve yenilikler gelişme sürecini başlatarak başka yerlerde yatırımları uyarırlar.⁹² Perroux'ya göre iktisat politikasının amacı “her bölge için görece büyüme ve gelişme oranlarının kombinasyonunu ulusal ekonomide arzu edilen yapıya ulaştırırken toplam net ürünü azami düzeye çıkarmaktır.”⁹³

Büyüme kutupları teorisi ekseninde kullanılan pek çok terim vardır Perroux büyüme kutupları ile ilişkilendirdiği kalkınma kutupları, büyüme merkezleri gibi pek çok kavram kullanmıştır.⁹⁴ Büyüme kutupları ve kalkınma kutupları farklı kavramları ifade etmektedir. “...[B]üyüme kutbu başka bir setin/grubun büyümesini uyarma kapasitesi olan set/grup; ... Kalkınma kutbu ise bütünün karmaşıklığını artırma ve çok boyutlu getirisini genişletme etkisi olan diyalektik ekonomik ve sosyal yapılara yol açma kapasitesi olan set/grup”⁹⁵ olarak tanımlanmaktadır. Higgins yaptığı bir çalışmada tüm bu kavramları netleştirmiştir.

“Her bir bölgenin bir kentsel merkezi ve perifer bölgesi vardır. Sürükleyici endüstri gelişmeye yönelik yatırım yapar (kendi üretiminin yakın bir geçmişte artan satışlarından kaynaklanmayan, ancak yenilik, kaynak keşifleri ve beklenen nüfus büyümesi temelinde olan [yatırımlar]), diğer endüstrilerde uyarılmış yatırıma yol açar. Bir şehrin kalkınma kutbu olarak ele alınabilmesi için şehirde bir dizi sürükleyici endüstri olması ve artan yatırımların perifer bölgede artan yatırıma (ve dolayısıyla artan gelir ve istihdama) yol açması gerekmektedir. Büyüme merkezi ise kalkınma kutbundaki gelişmelere güçlü

⁹² Parr, s. 1197; Benjamin Higgins, “From Growth Poles to Systems of Interactions in Space”, **Growth and Change**, Vol.4, No.3, (October 1983), s.3-4; Higgins, “François Perroux”, s.42.

⁹³ François Perroux, “The Pole of Development's New Place in a General Theory of Economic Activity”, Benjamin Higgins and Donald J. Savoie (Eds.), In **Regional Economic Development: Essays in Honour of François Perroux**, (48-76), Boston: Unwin Hyman, 1988, s.54; Fuat Erdal ve Hüseyin Özgür, “Yerel ve Bölgesel Ekonomik Büyüme ve Gelişme Teorileri”, **Küresel Sistemde Siyaset, Yönetim, Ekonomi**, M. Akif Çukurçayır (Der.) Konya: Çizgi Kitabevi, 2003, s.344-345.

⁹⁴ Hüsnü Erkan, s.21.

⁹⁵ Perroux, s.49.

bir biçimde cevap veren şehirlerdir; kutuptaki yatırım büyüme merkezinde artan yatırımlara (gelir, nüfus, istihdam vb.) yol açar. Kalkınma kutbu veya gelişme merkezi, cazibe merkezi (şehirdeki yatırım bölgedeki nüfus yoğunluğunu azaltır) veya dağılma merkezidir (şehre yatırım bölgedeki nüfus yoğunluğunu artırır). Sürükleyici bölge buraya yapılan yatırımların kendi kentsel merkezinde yatırımların artmasına yol açan bölgedir...⁹⁶.

Perroux analizinde hakimiyet, bağlantılar ve dağılım kavramları üzerinde durur. Hakim firmalar ve ülkelerce yapılan başlangıç yatırımları sadece gelir yaratmaz. Ayrıca etkin talebi genişlemesine yol açarak yeni pazarlar yaratır. Bunlardan da üçüncü dünya ülkeleri yararlanabilir. Hakim firmalar ve ülkelerce yapılan yenikler büyümenin ekonominin geneline yayılmasında önemli rol oynar. Perroux'nun ana odaklarından biri endüstriler arası ileri-geri bağlantılardır. Sürükleyici firmalar, sürükleyici etkileri olduğu için gelişmede önemli bir rol oynarlar. Diğer firmalar eğer sürükleyici firmalara tepki verirlerse gelişirler. Geniş kesimlerin yararlanacağı derecede ekonomik büyüme sağlamak ve gelişmenin yayılmasına olanak sağlamak için teorinin tercih ettiği yöntem hakim, ileri geri bağlantıları en yüksek düzeyde olan sürükleyici firmalara/sektörlere yatırım yapmaktır. Bu tür firmalara yapılan yatırımların, ileri geri bağlantıları düşük firmalara/sektörlere yapılan yatırımlara göre çarpan etkisi daha yüksektir. Bu çerçevede uygulanan büyüme kutbu stratejisi sadece hedef alına firma/sektörü değil güçlü ileri ve geri bağlantılar yoluyla diğer firmaların da gelişmesine yol açar. Böylece istihdam ve gelir artışı sağlanır.⁹⁷

Perroux analizinde kutbun etrafındaki perifer alanı ifade eden banal alandan ziyade daha genel olan iktisadi alan kavramına önem verir. Alanı kuvvet alanı olarak ele alınır. Bu kavram da ekonomik birimler arasındaki ilişkiyi kapsar. Büyüme kutuplarının yayılma etkilerinin görüldüğü alan küreseldir. Örneğin Latin Amerika'nın gerçek büyüme kutbu Avrupa'da bir dereceye kadar da ABD'dedir.⁹⁸

Bu durum da Perroux'nun teorisini bölgesel gelişme açısından elverişsiz kılar. Dolayısıyla aralarında Paelinick, Lausen, Hansen, Raynauld, Higgins ve Boudeville'in bulunduğu pek çok akademisyen teoriyi dönüştürerek bölgesel bağlama getirmeye

---

⁹⁶ Higgins, "From Growth Poles to Systems of Interactions in Space", s.5-6.

⁹⁷ Karen R. Polenske, "Growth Pole Theory and Strategy Reconsidered: Domination, Linkages, and Distribution", Benjamin Higgins and Donald J. Savoie (Eds), In. **Regional Economic Development: Essays in Honour of François Perroux**, (91-204), Boston:Unwin Hyman, 1988, s.96-97, 101-104.

⁹⁸ Polenske, s.93; Higgins, "From Growth Poles to Systems of Interactions in Space"; Hüsnü Erkan, s.21-22; Higgins, "François Perroux", s.42, 44.

çalışmalarıdır. Boudeville versiyonu olarak bilinen büyüme kutupları teorisinin versiyonunda firma ve endüstrilerin yerel ilişkileri bölgesel düzeyde kümülatif yığılma ve farklılaşmalar ortaya çıkarır. Belirli sektörlerdeki ekonomik büyüme belirli coğrafi bölgelerde oluşur. İktisadi alan hem bölgeler hem de sektörler arası ilişkileri içerir. Bu bağlamda ekonomik süreç sektörel ve bölgesel bağlamda işler. Boudeville versiyonunda büyüme kutupları kentsel merkezlerdir. Yayılma etkilerinin görüldüğü coğrafi alan ise kentsel merkeze bitişik alanlardır. Boudeville'e göre büyüme kutbu kentsel alanda bulunan ve etki alanındaki iktisadi faaliyetlerin daha fazla gelişmesini uyararak endüstriler dizisidir. Bu görüşe göre geri kalmış bölgelerdeki kentsel merkezlerdeki işletmeleri etkileyerek bölgesel farklılıkları azaltmak, şehirleşmeyi ve sanayileşmeyi ademi merkezîyetçi bir yapıya kavuşturmak ve ulusal gelişmeyi hızlandırmak mümkündür.⁹⁹

Ancak bu dönüştürme sonucunda Higgins'e göre teori önemli ölçüde geçerliliğini yitirmiştir. Higgins'e göre bir şehirde yapılan sanayi yatırımlarının şehrin perifer bölgesinde geliri ve istihdamı artıracak koşullar bulunmaktadır. Bu durum çoğunlukla sanayinin doğal kaynak temelli olduğu ve doğal kaynakların şehrin perifer bölgesinde bulunduğu durumdur. Ancak bu koşullun olmadığı pek çok durumdan da söz etmek mümkündür. Higgins bu durumun olmadığı dört örnek verir. Bulardan ilki hinterlandtaki iktisadi faaliyetlerin büyümesinin kentsel merkezde büyümeyi yarattığı sürükleyici bölgedir. İkincisi kentsel merkezin çok küçük olduğu ve yeterince sofistike olmadığı ve yeterli ölçüde yayılma etkisi yaratmayacağı durumlardır. Üçüncüsü kentsel merkezdeki sanayinin doğal kaynak tabanlı olması ancak doğal kaynağın perifer bölgenin dışında bulunmasıdır. Dördüncüsü ise kentsel merkezdeki sürükleyici endüstrilerinin beşeri kaynaklı olmasıdır.¹⁰⁰

Hirschman'ın Kutuplaşması

Kutuplaşma ile ilgili olarak sıklıkla atıfta bulunulan bir diğer yaklaşım da Albert O. Hirschman'ın geliştirdiği yaklaşımdır. Hirschman'ın yaklaşımı bir taraftan Perroux'nun diğer taraftan da Myrdal'ın analizine benzemektedir. Temelde Hirschman

---

⁹⁹ Parr, 1197; Higgins, "From Growth Poles to Systems of Interactions in Space", s. 4; Higgins, "François Perroux", s.44; Hüsnü Erkan, s.27.

¹⁰⁰ Higgins, "From Growth Poles to Systems of Interactions in Space", s. 4-5.

için mekansal dengesiz büyüme bir istisna değil kuraldır. Gelişme sürecini “dengesizlikler zinciri” olarak tanımlar. Büyüme ekonominin lider sektörlerinden takipçilere, endüstriden başka bir endüstriye, firmadan başka bir firmaya iletilir. Belirli endüstrilere yapılan yatırımlar karları artırır ve diğer endüstrilerde yatırımları uyarır. Yatırım devrelerini içeren bu mekanizma aracılığıyla sadece belirli endüstrilerde değil, ekonominin diğer kısımlarında da karlar teşvik edilir. Hirschman’a göre yatırımlarda öncelik ileri ve geri bağlantıları yüksek olan ve büyük şehirlerde bulunan ara ve temel endüstrilere verilmelidir. Yatırım kararları sadece beklenen çıktıyı değil, başlangıç yatırımının daha fazla yatırıma yol açma kapasitesi göz önüne alınarak verilmelidir.¹⁰¹

Hirschman’a göre büyüme her yerde aynı zamanda ortaya çıkmaz. Büyüme başlangıçta mekansal olarak yoğunlaşır. Büyüme noktası veya büyüme kutbu olarak adlandırılan bölgesel merkezlerde kazanılan büyüme ivmesini yığın ekonomileri ve kutuplardaki elverişli ortamdan yararlanmak isteyen girişimciler besler. Ancak büyümenin kendini besleyen bir şekilde yoğunlaşması sonsuza kadar sürmez.¹⁰²

Büyümenin olduğu bölgenin az gelişmiş bölgeler üzerinde bir dizi olumlu veya olumsuz doğrudan ekonomik etkisi vardır. Olumlu etkiler *trickle-down* (aşağı doğru damlama etkisi) etkisi olarak, olumsuz etkiler ise kutuplaşma etkisi olarak adlandırılır. Trickle-down etkisi ve kutuplaşma etkisi Myrdal’ın analizinde bulunan yayılma ve geriye doğru yıkama etkisi ile benzerlik taşır. Trickle-down etkisi büyümenin olduğu bölgenin az gelişmiş bölgede yaptığı satın alımlar ve yatırımlar ile ortaya çıkar. Az gelişmiş bölgede gizli işsizlik sorunu olduğu durumda, bölge dışına verilen göç az gelişmiş bölgede emek fazlasını eritip bu bölgedeki emeğin marjinal verimliliğinin ve kişi başı tüketim seviyesinin artmasına katkı sağlayabilir. Kutuplaşma etkisi ise iki şekilde ortaya çıkar. Büyümenin olduğu bölgedeki üreticilerin ortaya koydukları yoğun rekabet, az gelişmiş bölgedeki ekonomik faaliyetlerin gelişmesini engelleyebilir. Başka bir şekilde ise büyümenin olduğu bölgenin diğer bölgelerden özellikle de az gelişmiş bölgelerden nitelikli nüfusu cezp edip, kendine çekmesi sonucunda, göç veren bölgeler

---

¹⁰¹ Philip W. Porter and Eric S. Sheppard, **A World of Difference: Society, Nature, Development**, New York: The Guilford Press, 1998, s. 91; Charles Gore, **Regions in Question: Space, Development Theory and Regional Policy**, London: Methuen, 1984, s.94-95; Philipp H. Lepenies, “Possibilism: An Approach to Problem-Solving Derived from the Life and Work of Albert O. Hirschman”, **Growth and Change**, Vol. 39, No.3, s.446.

¹⁰² Gore, s.95.

nitelikli nüfustan yoksun kalır. Bu da az gelişmiş bölgelerin gelişmesini ve büyümesini engeller.¹⁰³

Ulusal büyüme hızlandığında kutuplaşma etkilerinin trickle down etkilerinden baskın olması sonucunda gelişmiş bölgelerde daha hızlı bir büyüme gerçekleşir ve bölgelerarası dengesizlik artar. Ancak önemli derecede yüksek kişi başı gelir seviyelerinde trickle down etkisi ağırlığını artırarak kutuplaşma etkilerini etkisizleştirebilir. Daha önce de bahsedildiği gibi, kutuplarda büyümenin kümülatif olarak yoğunlaşması başlangıçta bölgesel farklılıkları, bölgesel dengesizlikleri artırır. Ancak uzun dönemde trickle down etkisi bu farklılıkları azaltacak şekilde gelişir. Bu durumun iki nedeni vardır. İlki büyüme merkezlerinde yığın dezekonomilerinin ortaya çıkması dolayısıyla sanayinin dağılmasıdır (*dispersal*). İkincisi ise dengeyi sağlamaya yönelik kamu müdahaleleri aracılığıyla trickle-down etkisinin baskın kılınmasıdır.¹⁰⁴

Friedman'ın Çekirdek-Çevre Teorisi

Kutuplaşma teorileri çerçevesinde sıklıkla atıfta bulunulan başka bir ekonomist çekirdek-çevre yaklaşımını ele alan John Friedmann'dır. Friedmann çekirdek-çevre kavramını gelişmenin çeşitli aşamalarında ulusal ekonomideki mekansal değişimleri modellemek için ortaya koymuştur. Friedmann Perroux ve Boudeville tarafından kullanılan büyüme kutbu yerine çekirdek bölge terimini kullanmış, Hirschman'ın gelişmiş kuzey ve geri kalmış güney ayrımı Friedmann'ın analizinde çekirdek ve çevre'ye dönüşmüştür. Friedmann'a göre gelişme süreksiz ve kümülatif bir süreçtir ve kendini bir dizi yenilik çerçevesinde gösterir. Bu süreç sosyal sistemin yapısal dönüşümüne yol açar. Friedmann'a göre dört gelişme aşaması vardır. Bunlar endüstrileşme öncesi ekonomi, geçiş ekonomisi, endüstriyel ekonomi ve endüstrileşme sonrası ekonomidir.¹⁰⁵

---

¹⁰³ Albert O. Hirschman, **Essays in Trespassing: Economics to Politics and Beyond**, New York: Cambridge University Press, 1981, s.17; Gore, s.96; Hüsnü Erkan, s.24.

¹⁰⁴ Nicholas R. Lardy, **Economic Growth and Distribution in China**, New York: Cambridge University Press, 1978, s. 158 ; Gore, s.96-97.

¹⁰⁵ Sonja Chakravorty, "Equity and the Big City" **Economic Geography**, Vol.70, No.1, (Jan 1994), s.2; Walter Leimgruber, **Between Global and Local: Marginality and Marginal Regions in the Context of Globalization and Deragulation**, Aldershot: Ashgate, 2004, s.39; Garret Nagle, **Focus on Geography: Development and Underdevelopment**, New York: Nelson Thornes, 1999, s.14; Nelson, s.30; Tyrel G. Moore, "Core Periphery Models, Regional Planning Theory and Appalachian Development", **Professional Geographer**, Vol.46, No.3,

Friedmann'a göre ekonomideki mekansal düzen iki tür bölgeden meydana gelir. Bunlar önder kentsel çekirdek ve geri kalmış kırsal çevredir. Çekirdek bölgeler yüksek yenilik ve büyüme potansiyeli olan kentsel veya metropol ekonomiler haline dönüşür.¹⁰⁶ Friedman'a göre çekirdek bölgelerde iktisadi faaliyetler yoğunlaşmıştır ve birbirlerine yüksek seviyede bağlıdırlar. Çekirdek bölgeler büyük bir mekansal ekonomik sistemin gelişiminin karakteri ve ritminde belirleyicidir. İktisadi açıdan çekirdek bölge verili bir yerde lider endüstri etrafında gelişir. Coğrafi açıdan ise yeniliklerin yaratıldığı ve mekansal olarak yayıldığı merkezlerdir. Aslında çekirdek kentsel yerleşim biçimi özelliği taşıdığından teknolojik, sosyal, kültürel, ekonomik ve organizasyonel açıdan sürekli bir yenilik kaynağıdır. Çekirdek çevreyi, meşru karar verme gücü, pazar ve arz alanı olarak organize eder. Ekholm ve Friedmann'a göre çekirdek-çevre ilişkileri metal, para, arazi veya emek gibi dayanıklı mallara dönüşebilen bir zenginlik biçiminde ele aldıkları sermaye birikimi etrafında döner. Çekirdek ve çevre arasındaki kaynak, sermaye ve emek akımları iki bölgeyi birbirine bağlar ve iki alanda da büyümeyi uyarır ve sürdürür.¹⁰⁷

Çevre bölgeler de ise yavaş büyüme veya durgunluk yaşanır. Ancak, zaman içinde çekirdeğin kaynak talebine bağlı olarak çevrede büyüme yaşanır. Bu da çekirdek-çevre ilişkileri çevrenin daha bağımlı olması şeklinde gelişir. Ancak, çevre yeterince kuvvetli bir gelişme performansı sergilemediğinden ve çekirdek hızla büyüdüğünden iki bölge arasındaki farklılıklar artar. Endüstriyel veya endüstrileşme sonrası ekonominin belki de en olası sonucu eşitliksiz, dengesiz büyümedir. Bu farklılıkların azalması çevrenin olgunlaşan ekonomik sistem ile bütünleşmesine bağlıdır.¹⁰⁸

Çevrede geleneksel üretim ilişkileri ve toplum yapısı geleneksel bir yapı sergiler. Öte yandan çekirdek bölgeler yenilikçiliğin odağıdır. Friedmann analizlerinde çekirdekten çevreye yeniliğin nasıl yayıldığına yer verir. Yeniliğin yayılması hakimiyet-

---

(August 1994), s.318; Robert B. Potter, **Urbanization and Planning in the Third World: Spatial Perceptions and Public Participation**, New York: St. Martin's Press, 1985, s.53; Joao Ferrao and Raul Lopes, "Understanding Peripheral Rural Areas as Contexts for Economic Development", **The Future of Europe's Rural Peripheries**, Lois Labrianidis (Ed.), Aldershot: Ashgate, 2004, s.35.

¹⁰⁶Moore, s.318.

¹⁰⁷ John Friedmann, "Regional Planning and Nation-Building: An Agenda for International Research", **Economic Development and Cultural Change**, Vol.16, No.1, (Oct. 1967), s.120; İlhan Tekeli, **İlhan Tekeli Toplu Eserler 2-Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik ve Planlama Yazıları**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, s. 223-225; Terence D'Atroy, **Empire and Domestic Economy**, Newyork: Kluwer Academic, 2001, s.18.

¹⁰⁸Moore, s.318 .

bağımlılık süreci içerisinde gerçekleşir. Çekirdek bölgelerden hakim oldukları çevreye sistematik yenilik sinyalleri iletilir. Bu süreç bir çatışma ortamı doğurur. Çatışma merkezdeki ve çevredeki elitler arasında ortaya çıkar. Bu durum üç aşamada gerçekleşir.

İlk aşamada çekirdek çevrede çevre tarafından yenilik olarak algılanan kurumlar kurar. Çevrenin kontrolü altında olan bu kurumlar çevrenin çekirdeğe bağımlı olmasına aracı olur. Öte yandan çekirdeğin bu kurumlar aracılığıyla yereldeki karar alma sürecinde baskın olması ve çevreye ilişkin önemli kararlarda söz sahibi olması çevredeki elitlerin konumu için tehdit oluşturur. İkinci aşamada çekirdek ve çevre arasındaki hakimiyet ve bağımlılık ilişkisi iyice yerleşir. Bu ilişki de kendi kendini besleyerek güçlenir. Bu aşama da çoğu yenilikle ilgili olan bir dizi etki kendini gösterir. Üçüncü aşamada, çekirdek yenilikleri çevre ile tanıştır ve çekirdekten çevreye doğru bilgi akışı artar. Bu aşamada ayrıca Friedmann'ın yan etki olarak adlandırdığı bir durum ortaya çıkar. Bu durum da çevrede yaşayan nüfusun önemli bir kısmının yeni yaşam şekillerini öğrenmesi ve bu yaşam tarzını elde etme konusunda çekirdeğe göre dezavantajlı olduklarının farkına varmasıdır. Bu farkındalık beraberinde yeni istekleri ve kızgınlıkları getirir. Bu da önemli konularda daha fazla özerklik talepleri ortaya çıkmasına ve çekirdek ile çatışmanın uzamasına neden olur. Bu çatışmanın çözümlenme şekli verili mekansal sistemin bir bütün olarak gelişip gelişmediğine ve mekansal gelişme örüntülerine göre belirlenir.¹⁰⁹

Çekirdek-çevre çatışmasını yanı sıra, çekirdeğin içinde de bir çatışma yaşanır. Çekirdekte bulunan ve çekirdeğin halihazırdaki otoritesine karşı çıkabilen ve kontrolü ele geçirmeye istekli olan grupları ortaya çıkaran bir yenilikçilik kapasitesi vardır. Yenilikçi bu gruplar çevre ile ittifak oluşturur. Sonunda çevrede çekirdekten bağımsız veya görece bağımsız yeni bir çekirdek meydana gelir. Yeni çekirdek çevrede bulunan ve sosyal kalkınma kutbu niteliği taşıyan kentsel merkezlerin gelişmesiyle oluşur. Eski çekirdek ile yeni çekirdek arasında çevreyi bölüşmek için rekabet başlar.¹¹⁰

---

¹⁰⁹ Hüsnü Erkan, s.26; Gore, s.125-126.

¹¹⁰ Tekeli, s.225.

Uygulamada az gelişmiş bölgelerdeki kentsel merkezlerde büyüme kutbu oluşturulmasına çalışılmıştır. Bu yöndeki çabalar işletmeleri kutuplara cezp edilmesi, alt yapı yatırımları, kamu işletmelerinin yeniden yerleştirilmesi ve özel sektöre teşvikler verilmesi çerçevesinde olmuştur. Ancak uygulamalar sonucunda gelişmenin kutuptan çevreye doğru yayılması şeklinde etkiler çok fazla görülmemiştir. Teorinin bölgesel bağlamda uygulanmasında istenen başarı yakalanamamıştır. Bu yüzden de 1980'lere gelindiğinde büyüme kutuplarının stratejisi terk edilmiştir.¹¹¹ Ancak, 2000'li yıllar itibariyle bölgesel politikalar bağlamında Avrupa Birliği'nde benimsenebilecek stratejiler arasında yer almaya başlamıştır.

1.2.4 Yapısal Değişim Teorileri

Bölgesel ekonomik gelişmeyi ele alan bir başka teorik akım yapısal değişim teorileridir. Yapısal değişim teorileri bölgesel ekonomik gelişmeyi bölge içi ve bölge dışında meydana gelen yapısal ayarlama süreci olarak incelerler. Bu gelenekteki teoriler Neoklasik ve Keynezyen teorileri gibi iraksama veya yakınsama süreçleri üzerinde fazla durmamaktadır. Bu teoriler daha ziyade bölgesel ekonomik büyümeyi tarihi ve evrimsel bir süreç olarak ele alır.¹¹²

1.2.4.1 Aşama Teorileri

Yapısalcı gelenekteki aşama teorilerinin pek çoğu ekonomideki sektörel değişimleri de ele alır. Bu yüzden bazıları sektörel teoriler olarak da anılırlar. E. M. Hoover ve Joseph Fisher sektörleri göz önünde bulunduran teorisyenler arasındadır. Bölgesel ekonomik gelişme çerçevesinde sektörel değişimleri dikkate alarak bir aşamalandırma yapmışlardır. Hoover ve Fisher bölgesel ekonomik faaliyetlerin genel itibariyle kendi kendine yeten geçimlik tarımdan, ihracata dönük üçüncül iktisadi faaliyetlere dönüştüğünü gözlemlemişlerdir. Bu dönüşümde bölge düzeyinde sanayileşme ve ekonomi yapısının değişimi rol oynamaktadır. Başlangıçta bölgelerin kendi kendine yeten geçimlik ekonomileri vardır, ekonomide tarımsal üretim hakimdir ve nüfus doğal kaynakların dağılımına göre dağılır. Değişim ekonomik alt yapının ve ulaştırma ağlarının gelişmesiyle başlar. Bölge bazı ürünlerde ihtiyacından fazlasını

¹¹¹ Parr, s. 1196; Higgins, "From Growth Poles to Systems of Interactions in Space", s. 5; Dawkins, s.140.

¹¹² Dawkins, s.140.

üretmeye ve komşu bölgelerle ticarete başlar. Tarım veya madencilikte uzmanlaşmaya gider. Bölgelerarası ticaretin yarattığı çarpan etkisiyle gelir ve istihdam yükselir. Ekonomi çeşitlenir, bölge daha yüksek seviyede gelişmeye yol açan bazı ürünlerde uzmanlaşır. En ileri aşamada, bölgede ihracata dönük uzmanlaşma olur.¹¹³

Her ne kadar ulusal ekonomik gelişmeyle ilişkili olarak geliştirilmiş olsa da Schumpeter'in uzun dalga teorisi* yine bölgesel ekonomik gelişme ve büyümeyi açıklamak için kullanılmıştır. Schumpeter uzun dalga teorisini Konradiev'in 50 yıl süren emtia fiyatı döngülerini göz önüne alarak geliştirmiştir. Uzun dalga teorisinin bölgesel bağlamda ele alınış şekli bölgesel gelişmenin dışarıdan ziyade içerden gerçekleştiğini ileri sürer.¹¹⁴ Zira, Schumpeter'e göre iktisadi gelişme dışarıdan dayatılan değişikliklerden değil de, kendi inisiyatifi çerçevesinde içerde meydana gelen değişikliklerden kaynaklanır. Ayrıca, gelişmeyi yeniliğin getirdiği süreksiz değişim ve dengesizlik olarak yorumlar.¹¹⁵

Bölgesel ekonomik gelişme büyüme ve küçülmenin/düşüşün yaşandığı uzun dalgalar çerçevesinde ilerler. Her bir uzun dalga durgunluk, bunalım, iyileşme ve zenginlik evrelerini içerir. Her dalgayı birbirinden ayıran özellik dalgayı karakterize eden yeniliktir. Bir dalgadan diğerine Schumpeter'in "yaratıcı yıkım" olarak adlandırdığı süreçle geçilir. Her bir dalganın yerel gelişme açısından kendine ait bir coğrafyası vardır.¹¹⁶

Schumpeter'in dalgaları yeniliklerin, yeni teknolojilerin ortaya çıkışı, benimsenmesi, ekonomik yapıyla bütünleşmesi ve yeni teknolojilerin ortaya çıkması süreçleri çerçevesinde ilerler. Yeni teknolojiler başlangıçta ekonomik büyümeyi yavaşlatır veya ekonomik daralmaya neden olur. Zira yeni teknolojiler ekonomik hayata

---

¹¹³ D.E. Keeble "Models of Economic Development", Richard J. Chorley and Peter Haggett (Eds.), In **Socio-Economic Models in Geography**, (243-302), London : Methuen and Co., 1968, s.256; C.R. Pathak "Resource Planning and Management: An Analytical Approach to Regional Development", **Planning in Perspective of Development**, Anima Bhattacharya (Ed.), New Delhi: M.D. Publications, 1995, s.38; Dawkins, s.140-141.

* Her ne kadar Schumpeter'in uzun dalga teorisi bölgesel ekonomik gelişme teorileri inceleyen bazı çalışmalarda kendine münhasır bir bölüm içinde ele alınmış olsa da (bkz. Pike, Ildırar), bu çalışmada Dawkins'in ele aldığı gibi teori aşama teorileri altında incelenmiştir.

¹¹⁴ Pike, s.82; Dawkins, s.141.

¹¹⁵ Philip Anthony O'Hara, "An Institutional Review of Long Wave Theories: Schumpeterian Innovation, Modes of Regulation and Social Structures of Accumulation", **Journal of Economic Issues**, (June 1994) Vol. 28, No. 2, s. s.490-491, 498; Tood A. Knoop, **Recessions and Depressions: Understanding Business Cycles**, Westport: Prager, 2004, s.54.

¹¹⁶ O'Hara, s. 491; Pike, s.82, Dawkins, s.141, Ildırar, s.83.

tam olarak entegre olmuş eski teknolojilerin yerini alırken, yeni teknolojinin 10 yıllar kadar uzun sürebilen benimseme sürecinde bazı zorluklar yaşanır. Zaman geçtikçe firmalar ve işçiler yeni teknolojiyle daha verimli bir şekilde çalışmaya başlar. Bu noktada ekonomide verimlilik artışı ve toplam çıktı büyümesi yaşanmaya başlar. Yeni teknoloji ekonomi ile tam olarak bütünleştiğinde, başlangıçta büyüme son derece yüksek bir şekilde gerçekleşir. Ancak yeni teknolojinin verimlilik yararları tedricen tükenmeye başlar ve büyüme yavaşlar. Yeni teknolojik ilerleme olmadan verimlilik artışı ve çıktı büyümesi sıfıra düşer ve ekonomide yavaşlama yaşanır. Ekonomik bunalım evresinde yeniliklerin ortaya çıkış koşulları olgunlaşır. Yeni teknoloji keşfedildiğinde yaratıcı yıkım süreci tekrar başlar ve yeni bir uzun dalgaya girilir.¹¹⁷

Uzun dalgalar konusunda çalışan Douglas Booth'a göre eşitsiz bölgesel gelişme, büyüme ve düşüş bölgesel uzun dalgaların kendileri gösterme şeklidir. Bölgesel farklılıklar, farklı bölgelerin kendi uzun dalgalarında farklı evrelerde olmasından kaynaklanmaktadır.¹¹⁸

Kalkınma literatüründe belki de en fazla atıfta bulunulan aşama modeli Walt Rostow'un gelişme aşamalarıdır. Nelson'a göre her ne kadar teori ulusal ekonomiler için geliştirilmiş olsa da bölgesel kapsamda da önemlidir. Rostow gelişmeyi beş aşamaya ayırmıştır. Bunlar geleneksel aşama, harekete geçiş aşaması, kalkış aşaması (take-off), olgunluk aşaması ve kitle tüketimi aşamasıdır. Bölgesel kapsamda bakıldığında, geleneksel aşamadaki bölgede diğer bölgelere göre teknoloji sınırlıdır. Toplumsal açıdan ise bölgede hiyerarşik bir yapı vardır. İkinci aşamada, daha gelişmiş bölgeler geri kalmış bölgelerde yatırım yapar. Bu yatırımlar özellikle ulaştırma, iletişim ve doğal kaynakları kullanılmasına yönelik imalat süreçlerini kapsar. Böylece bölgenin ekonomik ve sosyal yapısı değişmeye başlar. Geri kalmış bölgelere yöneticiler ve nitelikli emek transfer edilir. Bu aşamada bölgede yeni bir sosyal ve siyasi elit ortaya çıkar. 20 ila 30 yıl süren kalkış (take-off) aşamasına, ihtilal, savaş gibi güçlü bir dışsal uyaran gelişmiş bölgeleri az gelişmiş bölgelere yatırım yapmaya ittiğinde ve yeni sosyal ve siyasi düzen bu yatırımın sürdürülmesine yol açtığında geçilir. Rostow'un en fazla

---

¹¹⁷ Knoop, s.34.

¹¹⁸ Douglas E. Booth, "Long Waves and Uneven Regional Growth", **Southern Economic Journal**, Vol.53, No.2, (Oct. 1986), s.448.

üzerinde durduğu aşama kalkış aşamasıdır. Bu aşamada büyüme kendi kendini sürdüren bir hal alır. Beşinci aşamada ise bölge daha önce ithal ettiği pek çok mal ve hizmeti ihraç eder konuma gelir.¹¹⁹

Kentsel/bölgesel ekonomik büyüme ile ilgili aşama teorileri geliştiren iki diğer teorisyen Wilbur Thompson ve Jane Jacobs'dur. Her ikisinin ayrı ayrı geliştirdiği modellerde yer alan 5 ekonomik büyüme aşaması birbiri ile büyük ölçüde benzerlik taşımaktadır.¹²⁰ Bu yüzden daha sık atıfta bulunulan Thompson'un aşamaları burada ele alınmıştır.

Thompson'un beş aşaması sırasıyla ihracat uzmanlaşması, ihracat kompleksi, iktisadi olgunlaşma, bölgesel metropol ve teknik-profesyonel hünerdir. İlk aşama olan ihracatta uzmanlaşmada aynı endüstrideki bir veya birkaç firma yerel ekonomiye hakim durumdadır. Bölge veya kent bir veya birkaç ürün ihraç eder. İkincil ekonomik faaliyetlerin performansı güçlü bir biçimde ana endüstrinin performansına bağlıdır. İkinci ve üçüncü aşamalarda gelişme ilerledikçe yerel ekonomi daha karmaşık bir yapıya kavuşur ve kentin/bölgenin ihracatı çeşitlenir. İhracat kompleksinde ekonomik sistem genişler, birbiri ile bağları kuvvetli yeni endüstriler, müşteriler ve/veya yerel tedarikçiler ortaya çıkar. İktisadi olgunluk aşamasına geçiş bölgenin dışarıdan satın aldıkları, ithal ettikleri yerel olarak üretilmeye başlandığında gerçekleşir. Bu aşamada hizmet sektörü "ergenlik" çağındadır. Dördüncü aşamada kent/bölge merkez kent/bölge haline gelir. Bu aşamada kentin/bölgenin çevresinde kente/bölgenin üretimine bağımlı bir alan bulunur. Hizmet ihracatı bu aşamada önemli bir iktisadi fonksiyondur. En son aşamada ise kent/bölge uzmanlaşmış olduğu alanda ulusal çapta önemi olan bir alan haline gelir.¹²¹

Thompson'a göre iktisadi büyüme herhangi iki aşama arası durgunlaşabilir. Bir sonraki aşamaya geçiş, bu durgunluk sonunda yakalanan ivmenin, ekonomik büyümenin ekonomiyi bir sonraki aşamaya taşıyacak kadar güçlü olup olmamasına bağlıdır. Thompson'un analizinde kullandığı "kentsel mandal etkisi" (*urban ratchet*) bu

---

¹¹⁹ Nelson, 29-30; Raymond F. Mikesell, **The Economic of Foreign Aid**, New Brunswick: AldineTransaction, 2007, s.39.

¹²⁰ Blair, s.116-117.

¹²¹ Blair, s.116-117; Alan Walter Steiss, **Strategic Facilities Planning: Capital Budgeting and Debt Administration**, Lanham: Lexington Brooks, 2005, s.92.

durumu açıklar. Mandal etkisi çerçevesinde kentsel ekonomi belli bir büyüklüğe ulaştığında, ekonominin belli fonksiyonları değiştirilemeyecek şekilde sabitlenir. Bunda sermaye yatırımları, zengin yerel piyasa gibi nedenler rol oynar. Ancak, aşırı kalabalık ve bürokratik maliyetler ile ilgili ölçek dezekonomileri ortaya çıkması halinde mandal etkisini ortadan kalkabilir.¹²²

1.2.4.2 Ürün Devreleri-Kar Döngüsü

Devre-döngü teorileri genel anlamda bölgesel yaklaşım açısından yerel ve bölgesel endüstrilerin evrimini ve bunun bölgesel gelişmeyle ilişkisini ortaya koyar.¹²³ Ürün devreleri (*product cycle*) teorisini ileri süren Raymond Vernon teorii Leontief paradoksunu açıklamak için geliştirmiştir. Vernon pek çok yeni ürünün gelişme sürecinde bir dizi aşamadan geçtiğini gözlemlemiştir. Teoride ekonomik gelişme yeni ürünlerin yaratılması ve standartlaşmış ürünlerin yayılması olarak algılanmaktadır. Gelişme daha gelişmiş bölgede meydana gelir. Ticaret ve yatırımlarla az gelişmiş bölgelere iletilir. Teoriye göre gelişme sürecinde ıraksama da yakınsama da ortaya çıkabilir.¹²⁴

Ürün devrelerinde bölgesel gelişme ve değişim bölgesel endüstriyel yapıların ihracat güdülü evrimi çerçevesinde ele alınır. Yeni ürünün hayatının ilk aşaması yenilikçilik için kaynakların bol olduğu ve gelir seviyesinin yüksek olduğu yerlerde geçer. Ürün yoğunlukla buralarda üretilir ve tüketilir. Yeni ürünler için talebin fiyat esnekliği düşüktür ve başlangıç maliyet farklılıkları daha az önemlidir. Üründe yapılabilecek değişiklikler ve yenilikler için ana tedarikçilere ve Ar-Ge fonksiyonlarına yakınlık önemlidir. Bu çerçevede yeni olgunlaşmamış ürünleri üreten firmalar büyük kentsel alanları tercih eder. Ürün olgunlaşıp daha standart hale geldikçe, yani üretim teknolojisi yaygın olarak bilinip üretim ekipmanları bulunabilir oldukça, ölçek ekonomileri daha fazla önem kazanır. Bu aşamada daha az nitelikli emek ürünün önemli bir kısmını üretebilir durumda olur. Karşılaştırmalı üstünlük daha düşük ücretli daha az

---

¹²² Steiss, s.92; Blair, 117-118; Dawkins, s.141.

¹²³ Pike, s.79.

¹²⁴ Theo S. Eicher, John H. Mutti and Michelle H. Turnovsky, **International Economics**, 7th Ed., New York: Routledge, 2009, s.114; Blakely, s. 60; Malizia s.175, 177.

nitelikli emeğin olduğu yerlere kayar. Bu çerçevede gelişmemiş bölgeler üretim için tercih eldir hale gelir.¹²⁵

Ürün devreleri teorisi pek çok açıdan eleştiriye maruz kalmıştır. Bu eleştiriler arasında teorinin endüstriler veya piyasalardan ziyade ürünlere odaklanması sebebiyle dar kapsamlı olması, ürünün olgunluk aşamasında birincil maliyet unsuru olarak emeğin ele alınması, ürün icadı ve yeniliğini ele alan geleneksel bakış açılarıyla karışıklık içinde olması, ürün farklılaştırmasının göz ardı edilmesi vardır.¹²⁶

Bu eleştirilerin karşısında Ann Markusen teoriiyi geliştirerek modifiye etmiş, kar döngüsü (*profit cycle*) modelini ortaya koymuştur. Bu modifikasyonda Schumpeterci yenilik ile Marksist eşitlikli gelişme kavramları göz önünde bulundurulmuştur. Markusen endüstrilerin gelişiminde ve dolayısıyla bölgelerin gelişiminde karları ve oligapolleri ana unsurlar olarak ele almış, piyasa gücü ve şirket stratejileri üzerinde durmuştur. Bölgelerde yaşanan sektörel değişim Markusen'in ortaya koyduğu beş kar döngüsünden birine tekabül eder. Bu döngüleri ürün gelişimi sürecinde değişen rekabet yapısı belirler. Modele göre kar üretim tekniğinin gelişmesine göre farklılık gösterir. Zira teknolojik süreksizlikler bir taraftan değişken giriş bariyerleri yaratırken, diğer taraftan döngünün her bir aşamasında fiyat belirleme davranışının farklı şekillerde olmasını mümkün kılar.¹²⁷

Markusen'in modelinde ilk aşama endüstrinin doğduğu ve tasarlandığı *sıfır kar* aşamasıdır. Bu aşamada mekansal olarak yoğunlaşma yaşanır. Firmaların lokasyonları tarihsel kaza veya icadın lokasyonu ile belirlenir. Bu noktada teknolojik açıdan dinamik olan bölgeler avantajlı konumdadır. İkinci aşama *süper kar* aşamasıdır. Bu aşamada başlangıçtaki yenilikçiler geçici tekel karları elde ederler. Bu çerçevede yenilikçi niş dolayısıyla aşırı karlar elde edilir. Yığılmanın gözlemlendiği bu aşamada yenilikçi firmaların ölçeği büyür ve çoğalır. Bilginin taşarak yayılmasından ve yerleşmiş nitelikli emekten yararlanmak için endüstriler bir arada yerleşir. Bu firmalar bağlı

---

¹²⁵ Pike, s.79-80; Dawkins, s.141-142; Hendrik Van den Berg and Joshua J. Lewer, **International Trade and Economic Growth**, New York: M.E. Sharpe, 2007, s.183-184.

¹²⁶ Pike 79; Dawkins, s. 142.

¹²⁷ Micheal Storper, "Olygapoly and The Product Cycle: Essentialism in Economic Geography", **Economic Geography**, Vol.61, No.3, (July 1985), s. 275; John Mcdonal and Daniel McMillan, **Urban Economics and Real Estate**, Oxford: Blackwell Publishing, 2007, s.491; Pike s. 79, 81; Dawkins, s.142.

sektörleri ve emeği oldukları yerlere çekeler. Sektöre yeni firmalar girdikçe üçüncü aşama olan *normal kar* aşamasına geçilir. Piyasaya yeni girenler başlangıçtaki yenilikçiliğin lokasyonunu veya sektör için elverişli kaynakların olduğu bölgeleri tercih ederler. Bu aşama açık girişin ve piyasa doygunluğuna doğru hareketin olduğu aşamadır. Önemli derecede yüksek piyasa gücü yoktur. Bu aşamada dağılma yaşanır. Bir taraftan firmalar büyürken bir taraftan da sayıları azalır. Yeni pazarlara doğru genişleme ve bu pazarlara yerleşme çabaları görülür. Oligopoller yıkıldıkça, rekabet artıkça faktör maliyetlerinin düşük olduğu yerler cazip hale gelmeye başlar. Üretim sürecinde artan otomasyondan ötürü daha az nitelikli emeğin lokasyonları bulunmaya ve bu tip emek kullanılmaya başlanır. Bu lokasyonlar çekirdekten oldukça uzak konumdadırlar. Sonunda piyasa doygunlaşır ve istikrar bozucu faktörler ortaya çıkar. Dördüncü aşama *artı, eksi normal kar* aşamasıdır. Bu aşama doygunluk sonrası aşamadır. Bu aşamada ya başarılı bir oligopolleşme süreci karları tekrar ciddi oranda artırır ya da aşırı rekabet karları iyice sıkıştırır. Bu aşamada yeniden yerleşme söz konusu olabilir. Kesintiler veya yeni tesis kurulumuyla birlikte eğer dağılma meydana gelirse yeniden yerleşme olur. Öte yandan eğer endüstri oligopolcü bir yapıya doğru bir eğilim gösterirse tüketicilere yakın olmanın getirdiği pazar gücünden veya lokasyon güdülü siyaset destekten yararlanmak için toplanma eğiliminde olabilir. Daha sonraki dönemlerde emek maliyetlerini en aza indirmek isteyen oligopoller sendikalaşmadan kaçmak için yeniden yerleşebilir. En son aşama olan *negatif kar* aşamasında ise sektörün gerileme ve negatif yatırım aşamasındadır. Bu aşama mekansal açıdan terk edilme aşamasıdır. Tesislerin kapatılması veya daha ucuz yerlere yeniden yerleşmesi ile üretimin işten çekilmesi en hızlı şekilde olur.¹²⁸

1.2.4.3 Esnek Uzmanlaşma

Sanayinin yapısında 1970 sonları itibariyle meydana gelen değişikliklere cevaben geliştirilen bir diğer teorik yaklaşım esnek uzmanlaşmadır. Esnek uzmanlaşma teorisinin temellerini Charles Sabel ve Micheal Piore 1984 yılında yayınladıkları *İkinci Endüstriyel Bölüm (2nd Industrial Divide)* isimli eserlerinde ortaya koymuşlar, Arnaldo Bagnasco tarafından 1977’de dikkat çekilen 3. İtalya olarak adlandırılan İtalya’nın

¹²⁸ Mcdonal, s. 491; Pike, s. 81-82; Dawkins, s.142.

kuzeydoğu merkezdeki endüstriyel sistemi esneklik artı uzmanlaşma olarak sınıflandırmışlardır. İtalya'nın kuzeydoğu merkezindeki durumla 19. yüzyıl sonunda İngiltere'deki Marshal'ın endüstriyel bölgeler kavramı arasında paralellik kurmuşlardır. Sabel ve Piore 1970'lerde sanayileşmiş ülkelerde yaşanan krizden çıkarım yapmaya çalışmışlardır. Dönemin İkinci Dünya Savaşı sonrasında hakim olan kitle üretim sisteminden ayrıldığı ve daha fazla esneklik ve uzmanlaşma olan bir ekonomiye yönlendiğini ifade etmişlerdir. Krizden çıkmanın bir yolu olarak gördükleri ve kitle üretimine alternatif bir üretim sistemi olan esnek uzmanlaşmanın krize şirket seviyesinde verilebilecek en iyi cevap olduğunu savunmuşlardır.¹²⁹

Esnek uzmanlaşma değişen piyasa ihtiyaçlarına cevap verecek esnek emek ve sermayeyi temel alır.¹³⁰ Piore ve Sabel'a göre esneklik üretimdeki bileşenlerin tekrar düzenleyebilmek için sürekli bir biçimde şekillendirme kapasitesidir.¹³¹ Esnek uzmanlaşma ise Klimster'in ifade ettiği şekilde esnek ve çok amaçlı makinelerin, nitelikli ve adapte olabilen işçilerin kullanılmasıyla zengin çeşitte değişen kişileştirilmiş ürünlerin üretilmesidir.¹³² Bir bakıma sürekli yenilik stratejisi olan esnek uzmanlaşma birbirleri ile rekabet eden ve etkileşimde bulunan şirket topluluklarını içerir.¹³³ Bu topluluklar girişi sınırlar. Böylece esnek uzmanlaşmadan ortaya çıkan yararlılardan bu topluluktaki şirketler yararlanır.¹³⁴

Lyberaki ve Pemazoglou esnek uzmanlaşmanın özelliklerini üç kategoride toplamıştır. Bunlar küçük firmalardan oluşan kümelerin farklılaşmış piyasalar için zengin çeşitte ürünler üretmesi; üretimde esnek ve geniş çapta uygulanabilen

---

¹²⁹ Dawkins, s.143; Garry K. Andrew Klimster, "Restructuring", Abigail Halcli Browning and Frank Webster (Eds.), **In Understanding Contemporary Society: Theories to the Present**, (252-267), London: Sage Publications, 2000, s.256.; Michael Storper, **The Regional World: Territorial Development in a Global Economy**, New York: Guildford Press, 1997, s.5-6; Roel Rutten, **Knowledge and Innovation in Regional Industry: An Entrepreneurial Coalition**, London: Routledge, 2003, s.3-4.

¹³⁰ Dawkins, s.143.

¹³¹ Rutten, s.5 ç

¹³² Klimster, s.256.

¹³³ Stephen D. Cummins, **The Dixification of America: The American Odyssey into the Conservative Economic Trap**, Westport: Praeger Publishers, s.1998, s.176; Antigones Lyberaki and Vasilis Pemazoglou, "Small-Scale Industry Controversies and the European Union", Yorgos A. Kouveraris and Andreas Moschones (Eds.), **The Impact of European Integration: Political, Sociological and Economic Changes**, Westport: Praeger Publishers, 1996, s.78-79.

¹³⁴ Rutten, s.5

teknolojilerin kullanımı; ve rekabet ve işbirliğini dengelemeye yönelik mikro-regülasyon sisteminin var olmasıdır.¹³⁵

Esnek uzmanlaşma çerçevesinde küçük firma kümeleri farklılaşmış piyasalar için zengin çeşitte ürünler üretir. Esnek uzmanlaşmada üretken sistemler dezentegre olmuştur. Bu dezentegrasyon değişen piyasa ihtiyaçları karşısında üretimde sürekli bir biçimde tekrar düzenleme yapma imkanı sağlar. Esnek uzmanlaşmaya göre teknolojik belirsizlikler, piyasa belirsizlikleri gibi belirsizlikler karşısında bölgesel ekonominin başarılı bir biçimde süreklilik arz eden bir adaptasyon sergilemesi için uygun biçimde kurumsallaşmış ağlara gerek duyulur. Bu ağlarda firmalar bilgi ve enformasyon paylaşırlar. Bu paylaşımın ötesinde beraberce yeni ürün ve üretim sistemleri geliştirebilirler. Topluluklar gerekli oldukça bileşenleri tekrar düzenlerler.¹³⁶

Üretimde esnek ve geniş çapta uygulanabilen teknolojiler kullanılır. Üretim büyük ve tek amaçlı makine sistemleri yerine çok yönlü ve çok amaçlı makine ve ekipmanlarla yapılır. Kitle üretim sistemini minimum değişim stratejisinin aksine esnek uzmanlaşmada yeniliğe doğru sürekli yönelim vardır. Ekipmanların çok amaçlı ve esnek biçimde kullanılabilmesi gereği iki ihtiyacı doğurur. Bunlar, yeni teknolojiler ve bu ekipmanları kullanabilecek vasıflı emektir. İşçiler bilginin transferinde merkezi rol oynarlar. Esnek uzmanlaşma firmaların daha yenilikçi olmasına yol açar. Yenilikçi firmaların da daha fazla varlığını sürdürme şansları vardır.¹³⁷

Esnek uzmanlaşmada rekabet ve işbirliğini dengelemeye yönelik mikro-regülasyon sistemi işler. Sürekli yenilik, nitelik aktarımı ve yaparak öğrenme için rekabet ile işbirliğinin aynı zamanda var olması gereklidir. Rekabet ve işbirliğinin birlikte var olması bir taraftan üretimin durgunlaşmamasını sağlarken, diğer taraftan rekabetin adil olmasını (buradaki rekabet ücret ve çalışma koşullarındaki rekabete tekabül eder) sağlar.¹³⁸ Zira, maliyetleri azaltma amacıyla firmalar çalışma koşullarından feragat ederlerse, bu çalışanların motivasyonunu bozarak, deney yapma imkanlarını azaltır. Çalışanlara yeni teknoloji ve yaklaşımlarla deney yapma imkanı sağlayan esnek

---

¹³⁵ Lyberaki, s. 75-96, s.78-9.

¹³⁶ Lyberaki, s.78; Stroper, s.6; Stephen D. Cummins, **The Dixification of America: The American Odyssey into the Conservative Economic Trap**, Westport: Praeger Publishers, s.1998, s.176.

¹³⁷ Rutten, s. 4; Lyberaki, s.78-79.

¹³⁸ Lyberaki, s.79.

uzmanlaşmada, deney yapılmaması yenilikçiliğe zarar verir. Görüldüğü üzere adil rekabet ortamı esnek uzmanlık ve yenilikçilik için oldukça önemlidir.¹³⁹

İşbirliğinin ve rekabetin dengeli bir biçimde olmasını sağlayan mikro regülasyon sistemi, bir taraftan öğrenilen sosyal uygulamalara ve etik değerlere diğer taraftan da formal kurallar ve kurumlara dayanır. Bu uygulamalar ve kurumlar tabiatında bölgeseldir. Zira, esnek uzmanlaşmada firmaların mekansal olarak yığılması söz konusudur.¹⁴⁰

Bölgesel açıdan, esnek uzmanlaşma teorisine göre endüstriler kendi buldukları bölgenin özelliklerini etkilerler. Zira, esnek uzmanlaşmada endüstriler kendi ekonomik alanlarını oluştururlar. Bölge endüstrilerin kendine özgü gerekliliklerini karşılar duruma gelir. Bu çerçevede esnek uzmanlaşma yaklaşımına göre bir bölgenin gelişmiş veya gelişmemiş olmasını verili mekansal özellikler değil de bölgede gelişen endüstriler belirler. Burada önemle belirtmek gerekir ki, esnek uzmanlaşmaya göre her yeni üretken güç ve ilişkiler topluluğu diğer lokasyonel talepler getirdiğinden yeni endüstriler kendi alanlarını eski yoğun alanlardan ayrı bir yerde kurmuşlardır.¹⁴¹

Esnek uzmanlaşmada endüstrilerinin spesifik alanlara yoğunlaşmasından yığılma ekonomilerindeki avantajlara benzer avantajlardan yararlanır. Bu avantajlar yerel bilgi havuzları ile emek piyasalarının oluşturulması ve bunlara katılım, güven ve yakın sosyal ilişkiler ile işbirliği ve esnek çalışma kültürü, düşük taşıma ve görece düşük işlem maliyetleri ve uzmanlaşmış hizmetler ve spesifik satış ve tedarikçi ağlarına yönelik yerel alt yapının mevcut olmasıdır. Bu yararların temelinde çok sayıda kendi kendini destekleyen istikrarlı bölgesel ekonomiler gelişebilir.¹⁴²

---

¹³⁹ Rutten, s.5.

¹⁴⁰ Lyberaki, s.79.

¹⁴¹ Rold Sternberg, "Regional Growth Theories and High Tech Regions", **International Journal of Urban Regional Research**, Vol.20, No.3, (September 1996) s.524, 427; Ildırar, s.84.

¹⁴² Sternberg, s.527.

1.2.3.4 Marksist Teoriler

Bölgesel iktisat ile ilgilenen bir diğer ana yaklaşım Marksist yaklaşımdır. Her ne kadar Marx ve Engels çalışmalarında bölgesel iktisat ve bölgesel gelişmişlik farklılıkları kapsamına giren birkaç konuyu ele almış olsalar da, bunun kendi başına yeterli bir bölgesel analiz olduğu söylenemez. Marxist geleneğin bildiğimiz anlamıyla bölgesel sorunlarla ilgilenmesi 1960'lı yılların sonlarına rastlar. 1960'lı yılların sonlarından itibaren, özellikle 1970 ve 80'li yıllarda kapitalizmin doğasında yaşanan yapısal değişiklikler ve bu değişikliklerin bölgesel ölçekteki etkileri ile gittikçe artan bölgesel eşitsizlikler itibariyle Marksist gelenek bölgesel iktisat kapsamına giren konular özellikle bölgesel eşitsiz gelişme ile ilgilenmeye başlamıştır.¹⁴³

Marksist yaklaşıma göre eşitsiz büyüme ve mekansal farklılaşmanın temeli kapitalist sistemin özündeki eşitsiz büyüme krizindedir.¹⁴⁴ Eşitsiz büyüme veya eşitsiz ve birleşik gelişme Marksist jargonda çeşitli bölge ve lokasyonlar ve buralarda yerleşik olanlar için farklı sonuçlara yol açan ve kapitalizmin özünde bulunan eğilimleri tanımlamak için kullanılır.¹⁴⁵

Martin ve Sunley'e göre Marksist teori bölgesel ekonomik evrimin episodik olduğu görüşündedir. Bölgesel gelişmenin bir aşamasında yakınsama görülebileceği gibi başka bir aşamasında ıraksama gözlemlenebilir. Marksist teori bölgesel analizde daha çok bölgelerin dönemsel olarak yaşadığı mekansal yeniden yapılanma dinamikleriyle ilgilenir.¹⁴⁶

Manuel Castells'e göre az gelişmişliğin ipuçları kapitalist üretim tarzının tarihinde yer alır. Mevcut durumda az gelişmişlik belirli bölgelerin gelişmiş kapitalist bölgelerce kullanılmasını yansıtır. Bu kullanıma sömürgeci hakimiyet, ticari hakimiyet veya emperyalist, endüstriyel ve finansal hakimiyetle olur. Süreci anlamak için ise

---

¹⁴³ Matthew Edel, "Urban and Regional Economics-Marxist Perspective", Richard Arnott (Ed.), in **Encyclopedia of Economics Volume II: Regional and Urban Economics**, (1051-1183), Amsterdam: OPA, 1996, s.1051; Pike, s.84.

¹⁴⁴ Dawkins, s.144.

¹⁴⁵ Edel, s.1074.

¹⁴⁶ Ron Martin and Peter Sunley, "New Endogenous Growth Theory and Regional Development", **Economic Geography**, Vol. 74, No 3, (July 98), s.202.

bölge içindeki siyasi ve sosyal ilişkilerin tarihi ve bölgedeki bağımlık ilişkisinin özelliklerine bakmak gerekir.¹⁴⁷

Neo-Marksist yaklaşımdaki bağımlılık teorisi genel anlamda az gelişmişlik, yoksulluk ve sosyal gruplar arası farklarla ilgilenir. Teoriye göre küresel çaptaki ve ulus içindeki eşitsizlik eşitsiz politik ekonomik ilişkilerin bir sonucudur. Bu eşitsiz politik ekonomik ilişkiler de kapitalizmin dünya çapındaki gelişmesinin bir sonucudur. Teori daha çok uluslar arasındaki farklara odaklanır. Ancak bölgesel farkların açıklanmasına yönelik olarak teori genişletilmiştir.¹⁴⁸

Frank'ın bağımlılık teorisine göre üçüncü dünya ülkelerinin içinde bulunduğu toplumsal ve iktisadi koşullar ancak ve ancak kapitalizmin küresel hiyerarşisi analizi açısından açıklanabilir. Bu sistemde gelişmişlik ve azgelişmişlik olarak iki diyalektik ilişkili süreç tanımlanmıştır. Gelişmişlik metropollerin, az gelişmişlik ise uyduların özelliğidir.¹⁴⁹ Daha fazla gelişmiş bölgeler daha az gelişmiş bölgeler pahansa gelişir. Bir yerdeki gelişme başka bir yerdeki az gelişmişliğe yol açar.¹⁵⁰

Frank'ın modeli ulus içindeki bağımlılık ve eşitsizliği içerecek şekilde genişletilmiştir. Teori bölgesel analizi kapsamında bölgenin dünya sistemiyle bütünleşmesinin derecesi ve yapısında etkili dışsal çıkarlar ve bağlantılar üzerine yoğunlaşır. Bu gelenekteki teorisyenler arasında bölgesel yapıların ve koşulların bölgeye ve ülkeye dışsal faktörlerce belirlendiği konusunda bir eğilim vardır.¹⁵¹

Neil Smith'e göre sermayenin çelişkilerinin coğrafi olarak yansımaları eşitsiz gelişmeyi ortaya çıkarır. Gelişme eşit değil, zigzaglar şeklinde gelişmişlik ve azgelişmişlik dalgaları ortaya çıkarır. Smith kapitalizmin yatırımların ve teknolojik ilerlemenin kutuplaşmasına yol açacağı düşüncesindedir. Bu kutuplaşma itibarıyla refah kapitalistlerin elinde toplandığı gibi belli yerlerde yoğunlaşır. Sermayenin merkezileşmesinin coğrafi yansımaları ise şehirlerdir. Artan ücretler, kiralar ve taşıma

---

¹⁴⁷ Dawkins, s.145.

¹⁴⁸ Edith B. Ede, "On Two Approaches to Underdevelopment and Regional Equality". *Area*, Vol.14, No. 1 (1982), s.28; Benjamin Higgins and Donald J. Savoie, **Regional Development Theories and Their Application**, New Jersey: Transaction Publishers, 2007, s.131.

¹⁴⁹ Ede, s.28-30.

¹⁵⁰ Malizia, s. 216.

¹⁵¹ Edith B. Ede, s.28-30.

maliyetleri kapitalistleri sürekli olarak tehdit eder. Bu çerçevede kapitalistler sürekli olarak daha ucuz yerler ararlar. Bulduklarında ise terk ettikleri yerlerde yaşayanlara ne olacağına bakmaksızın yeni yere giderler. Bu yüzden kapitalizm altındaki piyasa ekonomisi istikrarsızlığa, düzensizliğe ve bozulmanın yanı sıra, tekrar ve tekrar coğrafi alanın yeniden yapılanmasına yol açar. Smith'e göre çözüm ise düzenli rasyonel planlamadır.¹⁵²

Stuart Holland'a göre bölgesel eşitsizliğin nedenleri Neo-klasik denge modellerindeki aksaklıklardan çok daha derindir. Büyüme kutuplarına yapılan dolaylı devlet müdahaleleri Myrdalcı veya Perrouxcu bölgesel büyüme modellerinin kümülatif dengesizliklerini çözmez. Holland'a göre bölgesel eşitsizlikler kapitalist ekonomik büyümenin özünde vardır. Bölgesel eşitsizliklerin yaratılmasında ve sürdürülmesinde kapitalist endüstriyel sektörün rolünü vurgular.¹⁵³

Holland her hangi bir bölgenin kişi başı gelirin üretim ve istihdam yapısına bağlı olduğunu ileri sürer. Bu yapı da özel şirketler, özellikle de çok uluslu şirketlerle (ÇUS'larla) belirlenir. Bu çerçevede bölgesel yakınsama ancak ve ancak ÇUS'ların az gelişmiş bölgeleri ilerletmeyi istedikleri zaman meydana gelir. Holland buradan da anlaşılabilir gibi meso-ekonomik güç olarak adlandırdığı ekonomiye hakim olan çok büyük firmaların davranışlarına analize önem verir. Temelde meso-ekonomik firmalar gelişmiş bölgelerde yoğunlaşır. Az gelişmiş bölgelerde ise küçük ölçekli mikro-ekonomik firmalar hakimdir. Meso-ekonomik firmaların uluslararası operasyona girmesi ile birlikte durum daha da kötüleşir. Holland ÇUS'ların uluslararası hareketliliğinin bölgesel politikaları etkisiz hale getirmesine dikkat çeker. Üçüncü dünyadaki perifer ülkelerin bağımlılığı sadece kendi ülkeleri içindeki yoksulluğu artırmaz, aynı zamanda merkezdeki kapitalist ülkelerin geri kalmış bölgelerindeki işsizliği ve görece yoksulluğu artırır. Zira, ÇUS'lar gelişmiş ülkelerde sorunlu bölgelere yerleşmeye verilen teşviklere rağmen bu ülkelerdeki az gelişmiş bölgeler yerine, maliyetleri daha düşük olan gelişmekte olan ülkelerde yatırım yapmayı tercih ederler.

---

¹⁵² Benjamin Higgins and Donald J. Savoie, *Regional Development Theories and Their Application*, s.136-137; Dawkins, s.145.

¹⁵³ Harry W. Richardson, "Approaches to Regional Development Theory in Western Market Economies, George Demko (Ed.), In **Regional Development Problem and Policies in Eastern and Western Europe**, (4-32), Kent: Croom Helm Ltd, 1984, s.18; Benjamin Higgins and Donald J. Savoie, *Regional Development Theories and Their Application*, s.138-139.

Bir başka ifade ile bu meso-ekonomik şirketler gelişmiş ülkelerdeki az gelişmiş bölgeler yerine, gelişmekte olan ülkelerdeki karlı lokasyonları seçerler. Bu da meso-ekonomik şirketlerin yer seçimi strateji ve taktikleri bölgesel eşitsizlikleri güçlendirdiği anlamına gelir.¹⁵⁴

Holland'ın stratejisi meso-ekonomik gücün dizginlenmesi kavramına dayanır. Sanayileşmiş ülkelerde çok büyük şirketler ve ÇUS'lar varlıklarını sürdürecektir. Holland'a göre bunlar bölgesel farklılıkların azaltılmasında rol oynamalıdır. Serbest piyasada meso-ekonomik firmalar daha gelişmiş bölgelerde yoğunlaşacaktır. Kamunun rekabet politikaları bu firmaların sanayileşmiş ülkelerin görece geri kalmış bölgelerine yönelmesinden ziyade yurtdışına kaçmasına sebep olabilir. Ayrıca, bir taraftan sadece teşviklerin küçük mikro ekonomik şirketlerin az gelişmiş bölgelerde orta ölçekli meso-ekonomik firmalara dönüşmesini sağlayacağını varsaymak, diğer taraftan seçilmiş büyüme kutuplarında sanayinin yoğunlaşmasının tam bir çözüm olacağını beklemek anlamsızdır. Holland'a göre çözüm tüm ilgili faktörleri göz önüne alan detaylı mikro-ekonomik planlamadır. Bu planlama lokasyonel kontrollerle desteklenerek uygulama temin edilmelidir. Bölgesel politikanın bir boyutu belirli lokasyonel kontrol güçleriyle desteklenen kamu işletmeleri aracılığıyla meso-ekonomik gücün dizginlenmesi olmalıdır.¹⁵⁵

Ortodoks Marksist yaklaşım ise bölgesel sosyo-ekonomik yapılara ve üretim ve birikim mantığına odaklanır. Bu yaklaşımda bölgesel eşitsizliğin açıklanmasında üretim tarzlarının artikülasyonu terminolojisi sıklıkla kullanılır. Terim kapitalizmin, yerel kapitalizm öncesi yapılarla birleşmesi anlamına gelir. Dışsal temelli kapitalizmin kapitalizm öncesi sosyo-ekonomik organizasyon şekilleriyle birleştiği üçüncü dünya ülkelerinde sonuç mekansal olarak farklılaşmış yapılardır. Bu da bölgesel eşitsizliğin açıklanmasında anlamlıdır.¹⁵⁶

Marksist gelenekteki Massey'in mekansal işbölümünü konu alan çalışmaları işgücünün farklılaşmasından yararlanamaya yönelik mekansal stratejilerin bölgeler

---

¹⁵⁴ Richardson, "Approaches to Regional Development Theory in Western Market Economies", s.18-19; Higgins and Savoie, *Regional Development Theories and Their Application*, s.141-142.

Higgins and Savoie, *Regional Development Theories and Their Application*, s.142.

¹⁵⁶ Ede, s.28, 30.

arasında eşitsiz gelişmeye neden olduğunu ortaya koyar. Aslında kapitalistler tarafından kullanılan mesafe ve mekansal farklılaşma stratejileri sermaye birikimini kolaylaştırmaya yöneliktir. Örneğin merkez ve şube ayırımı ile şubelerin buldukları bölgelerden merkezin bulunduğu bölgeye kar sızar. Şubenin bulunduğu bölgede görece zayıf çarpan etkisi ve satın alımları söz konusu olur.¹⁵⁷

Massey çalışmasında Birleşik Krallık'taki mekansal işbölümünü incelemiştir. Daha önceleri bölgeler sektörel olarak uzmanlaşırken şimdilerde genel endüstriyel süreçteki aşamalarına göre uzmanlaşmışlardır.¹⁵⁸ Örneğin daha önceleri bölgesel uzmanlaşma belirli bir coğrafi alanda belirli bir sektörde uzmanlaşmayı içermiştir. Bu dönemde bu endüstrinin sahipleri, yöneticileri ve teknisyenleri bölgede yaşayanlar arasından olmuştur. Eşitsiz gelişmenin en önemli boyutu ise sektörlerin ekonomik getirilerindeki farklardan kaynaklanmıştır. Bu bağlamda, 1930'larda kömür sektöründe olduğu gibi bir sektör tamamen çöktüğünde bölgenin çökmesi anlamına gelmiştir. Ancak, 1960'lar itibarıyla bu mekansal işbölümü değişmeye başlamıştır. Kurumsal ve mesleki yapılarda kuzey güney ayrımı oluşmuştur. Zaman içinde şirket merkezlerinin, AR-GE faaliyetlerinin vs. güneyde toplanmasıyla, güney hizmetler ve imalatta mekan ekonomisinin merkezi haline gelmiştir. Öte yandan kuzeyde daha düşük ücretli çalışanların bulunduğu ve önemli kurumsal kararların başka yerlerde alındığı şubeler bulunmaktadır. Bu çerçevede işbölümünün coğrafyası gibi işbölümünün doğası da değişmiştir. Merkezlerin merkezde, şubelerin ise periferde olması ekonomik faaliyet açısından merkezin baskın, perifer ise ikincil durumda olmasına neden olmaktadır. Bu fark bir taraftan istihdamın istikrarını etkilerken, diğer taraftan merkez bölgede daha fazla büyüme yaratma eğilimi ortaya çıkarmaktadır. Zira, merkezden çok uzak olan şubeler kapanmalara daha duyarlıdır. Ayrıca burada yapılan rutin üretim işleri, merkezlerde yapılan işlerden otomasyona çok daha yatkındır.¹⁵⁹ Bunun da eşitsizliği daha da derinleştirdiği düşünülmektedir.

---

¹⁵⁷ Dawkins, s.145.

¹⁵⁸ Arthur Morris, **Geography and Development**, London, UCL Press, 1998, s.32.

¹⁵⁹ Doreen Massey, "What's Happening to UK Manufacturing?", **Restructuring Britain: The Economy in Question**, John Allen and Doreen B. Massey (Eds), London: Sage Publications, 1988, s.76-78.

1.2.4 Bölgesel Gelişme Açısından Önemli Yeni Teoriler

1.2.4.1 İçsel Büyüme Teorisi

İçsel büyüme teorisi geleneksel Neo-klasik büyüme dışsal büyüme teorisinin eksiklerine cevaben geliştirilmiştir. Dışsal büyüme teorisi büyümede teknolojik ilerlemenin üzerinde durur. Ancak teoride teknolojik ilerleme dışsaldır. Teoride ayrıca, beşeri sermayenin, fiziksel sermayenin ve nüfusun artışının büyümeye üzerinde etkisi vardır. Ancak, ölçüğe azalan veya sabit getiriden ötürü bu tip bir büyümenin kişi başı gelirden sürdürülebilir bir büyüme söz konusu olmamaktadır.¹⁶⁰

İçsel büyüme teorisinde teknoloji ve beşeri sermaye gibi geleneksel Neoklasik büyüme teorisinin dışsal saydığı faktörler, büyüme sürecine içsel olarak ele alınmaktadır. Ildırar'ın ifade ettiği biçimde “piyasaların kendi dinamikleri içinde faaliyet gösteren güçlerin içsel olarak belirlendiğini kabul etmektedir. İçsel büyüme modelleri, büyümenin itici gücü olarak nitelenen faktörleri tanımlayarak birikimlerini açıklamakta ve bu çerçevede büyüme sürecinin işleyişi ile ilgilenmektedir.”¹⁶¹ Ayrıca teori çerçevesinde Neoklasik üretim fonksiyonuna artan getiri entegre edilmiştir.¹⁶²

İçsel büyüme teorisi farklı ikiye ayrılır. Bunlar içsel geniş sermaye modelleri (*endogenous broad capital*) ile içsel yenilik modelleridir (*endogenous innovation models*)¹⁶³. Ancak, tüm modellerdeki ortak nokta teknolojik ilerlemenin olmasına neden olan faktörler açısından, standart büyüme modellerindeki açıklanmayan toplam faktör verimliliği bileşeninin geliştirilmesini açıklamaya çalışılmasıdır.¹⁶⁴ İçsel geniş sermaye modelleri de kendi içinde ikiye ayrılır. Bunlardan ilki sermaye yatırımlarının dışsallıklar yarattığını göstermekte, ikincisi ise beşeri sermaye üzerinde durarak teknolojik değişimi “yaparak öğrenme” ve bilginin taşarak yayılması ile ilişkilendirmektedir. İçsel yenilikçi büyüme teorisi ise teknolojik ilerlemelerin üreticilerin bilerek yaptığı yeniliklerden

---

¹⁶⁰ Robin M. Leichenko , “Exports, Employment, and Production: A Causal Assessment of U.S. States and Regions”, **Economic Geography**, Vol. 76, No. 4 (Oct., 2000), s.309.

¹⁶¹ Ildırar, s.75.

¹⁶² Martin, s.202, 208; Pike, s.102.

¹⁶³ Martin, 208.

¹⁶⁴ Andrew Chadwick et al, **State of English Cities: The Competitive Economic Performance of English Cities**, West Yorkshire: Communities and Local Government Publications, 2006, s. 44; Juliet Carpenter and James Simmie, “Towards an Evolutionary and Endogenous Growth Theory Explanation of Why Regional and Urban Economies in England are Diverging”, **Planning, Practice & Research**, Vol.23, No.1, (February 2008), s.108-109.

kaynaklanması üzerinde durur. Bu yüzden de Schumpeterci olarak adlandırılırlar.¹⁶⁵

İçsel geniş sermaye modeline göre sermaye stokuna yapılan yatırımlar sonucunda yaparak öğrenme ve bilginin taşarak yayılması durumu ortaya çıkar. Böylece teknoloji kamu malı olur. Bu çerçevede teknolojik ilerleme büyüme süreci içinde belirlenir. Bilginin taşarak yayılması ile sabit getiri söz konusudur. Bu yaklaşım kümülatif ıraksamayı öngörür. Ancak bu ıraksama devletin harcamaları ve vergilendirme ile şekil alır.¹⁶⁶

Romer ve Lucas'ın öcülüğünde geliştirilen ikinci tarzdaki içsel büyüme modeli teknoloji ilerlemenin bilerek yapılan araştırma ve eğitimden kaynaklandığını ortaya koyar. Teoride ayrıca üretim fonksiyonuna beşeri sermaye eklenmiştir. Beşeri sermayeye yapılan yatırım taşarak yayılma etkisi yapar. Bu çerçevede fiziksel sermayenin ve geniş anlamıyla işgücünün verimliliğini artar. Beşeri sermayenin daha yüksek reel ücretler güdüsüyle bireyler tarafından bilerek elde edildiği ve nesilden nesile aktarıldığı böylece azalan getiri olmadığı varsayılır. Bu modelde yakınsama yatırımın getirilerine, kamu politikasına ve sanayi ve ticarete uzmanlaşmaya bağlıdır.¹⁶⁷

Schumpeterci içsel büyüme modelleri teknolojik ilerlemeyi açıklamaya çalışır. Firmalar geçici teknelci karlar elde etme beklentisiyle, yeni ürünler geliştirmek için AR-GE faaliyetlerinde bulunur. Bu yenilikler diğer firmalar için ara malı olur. Büyüme yeniliğe ayrılan kaynaklar, piyasa büyüklüğü, araştırma yapan işgücünün verimliliği ve yenilikçilerin mevcut ve beklenen piyasa gücünden etkilenir. Bu modeller bir taraftan diğerleri gibi büyümede ıraksamanın olabileceğine göz önünde bulundururken, diğer taraftan da kondisyonel yakınsamanın da var olabileceğini göz ardı etmez. Zira, yeni teknolojik yaklaşımlar hızlı büyümenin yeni teknolojik fikirlere erişim ve bu fikirlerin yayılmasının bir fonksiyonu olduğunu iddia eder. Farklı ülkeler yeni teknolojilerin özümsemesi, uygulanması ve uyarlanmasında farklılıklar gösterir. Eğer taklit etmek yenilik yapmaktan ucuz olursa birbirine bağımlı ekonomiler arasında kulüp yakınsaması (birbirine benzer ekonomilerde meydana gelen yakınsama) olur (lider ülkeler yeniliği yapar diğerleri taklit eder). Teknoloji transferi varsayımı altında içsel yenilik modelleri

---

¹⁶⁵ Martin, s.208.

¹⁶⁶ Martin, s.208-209; Pike, s.103.

¹⁶⁷ Martin, s.209; Pike, s.103; Chadwick s.44; Carpenter s.109.

kulüp yakınsaması veya kondisyonel yakınsama yaratabilir.¹⁶⁸

Bunların yanı sıra, içsel büyüme teorisi çerçevesinde ticaretin yeni fikirlerin yayılması ve yeniliği teşvik etmesinden dolayı teknolojik ilerlemeyi artırdığı ve büyümeyi sağladığı konusunda bir dizi çalışma yapılmıştır. İçsel büyüme teorisinin uluslararası ticaret modeline göre yeni ihraç malları geliştirme ve üretmenin ekonomik büyümeyi teşvik eden dışsallık etkileri vardır. Ticaret teknolojinin taşarak yayılmasına neden olabilmektedir. Her bir ihraç malının farklı bir potansiyel taşarak yayılma etkisi vardır. Yüksek taşarak yayılma potansiyeli olan ihraç malları üzerinde uzmanlaşan ülke veya bölgeler hızlı şekilde büyürler.¹⁶⁹

Martin'e göre içsel büyüme teorisi bölgesel gelişmede kümülatif nedensellik süreci konusundaki tartışmayı tekrar gündeme getirmektedir. Ampirik çalışmalarda gösterilen yavaş bölgesel yakınsama ve bir taraftan hızlı büyüyen bölgelerin kümelenmesi diğer taraftan yavaş büyüyen bölgelerin kümelenmesi, büyüme sürecinin ya alanda farklı davrandığını ya da eşitsiz bir gelişmeye neden olduğunu göstermektedir.¹⁷⁰

Bölgesel gelişmeye öncelikle içsel büyüme teorisinin artan getiri ve olumlu dışsallıkları vurgusu açısından da bakılması gerekir. Dışsal ekonomiler, firmaların kümelenmesi ve farklı sanayilerden firmaların kentsel alanlarda yığılması sonucu ortaya çıkan ekonomiler, geçici koşulların, şokların ve tarihsel "kazaların", uzmanlaşma şekilli, iktisadi başarı veya başarısızlık üzerinde kalıcı etkileri yaratabilir.¹⁷¹

Teorinin beşeri sermaye boyutu açısından ise beşeri sermaye ile yerel iktisadi performans arasındaki ilişkiye bakmak gerekir. Beşeri sermaye çerçevesinde yerel nitelik tabanı ve yerel iş gücünün eğitimi konuları öne çıkmaktadır. İnsan kaynağı sermayeye göre çok daha hareketsizdir ve yerel potansiyel ile rekabet gücünün en önemli bileşenlerindedir. Beşeri sermaye konusunda bir dizi model beşeri sermayenin oluşumunun eğitim için sunulan yerel kaynakların sosyo-ekonomik eşitsizliklerin devam etmesinde etkili olduğunu ortaya koyar. Bu modele göre beşeri sermaye yerel

¹⁶⁸ Carpenter s.109; Chadwick, s.44, Pike s.103; Martin, s.210.

¹⁶⁹ Leichenko, s.310; Martin, s.210.

¹⁷⁰ Pike, s. 104-105; Martin, s.211.

¹⁷¹ Martin, s.211.

kamu malıdır. Diğer bir dizi model ise beşeri sermaye ile büyüme ve verimlilik farklıları arasındaki ilişkiye yoğunlaşmıştır. Bu modellere göre bölgesel verimlilik büyümesinde işgücünün eğitim profili belirleyicidir. Bir alanda eğitilmiş ve yüksek nitelikli çalışanlar yoğun olarak bulunuyorsa, bu çalışanlar birbirleri arasında fikir alışverişi yaparak teknolojik ilerlemelerin meydana çıkmasında rol oynarlar. Az gelişmiş bölgelerin düşük seviyeli bir eğitim performansları vardır. Öte yandan gelişmiş bölgelerin de eğitim performansları yüksektir. Bu açıdan bakıldığında yerel eğitim sistemi ve yerel ekonomik performans arasındaki ilişki gelişmişlik açısından kendi kendini besleyen bir durum oluşturur. Eğitime düşük getirinin olduğu sektörlerde uzmanlaşan bölgeler, yüksek nitelikli ekonomik açıdan dinamik bölgelere göre kümülatif olarak dezavantajlı durumdadır. Pek çok modelde eğitilmiş ve nitelikli emeğin, zaten beşeri sermaye konusunda avantajlı olan gelişmiş bölgelere göçü bölgeler arası büyüme farklılıklarını besler.¹⁷²

Bölgesel gelişmeyi teknolojik transfer ve teknolojinin taşarak yayılması açısından da ele da almak gerekir. AR-GE faaliyetleri belirli bölgelerde yoğunlaşmıştır. Bu yoğunlaşmada rol oynayan faktörlerden biri bölgelerin beşeri sermaye seviyesidir. Nitelikli ve teknik personel bulunması, üniversitelerin ve devletin araştırma kurumlarının yakınlığı bu anlamda önemlidir.¹⁷³ Ayrıca, bilginin aktarılmasındaki getiri coğrafi açıdan sınırlıdır ve aktarım maliyeti mesafe ile birlikte artar.¹⁷⁴

İçsel büyüme teorisinin modern versiyonlarından biri neden bölgeler arasında gelişmişlik farklılıkları olduğunu ve uzun vadede dahi bu farklılıkların var olmaya devam edeceğini ortaya koyar. Bunun en temel nedeni bazı bölgelerin kendi teknik/teknolojik değişimini meydana getirme yeteneğidir. Bilgi açısından zengin ve yeni fikirlerin yaratılması ve aktarımını destekleyen nitelikte kurumsal yapıya sahip bölgelerin, sermaye ekipmanlarının içinde bulunan teknolojiyi (içerlenmiş teknoloji) satın alarak teknolojik ilerlemeyi sağlayan daha az donatılı bölgelerden çok daha avantajlı konumdadır. Bu çerçevede gelişmişlik farklılıkları açıklanmaktadır.¹⁷⁵

---

¹⁷² Martin, s.212-213.

¹⁷³ Martin, s.213-214.

¹⁷⁴ Pike, s.104.

¹⁷⁵ Armstrong, s.87.

1.2.4.2 Yeni Ekonomik Coğrafya

Yeni Ekonomik Coğrafya (NEG)¹⁷⁶ 2008 yılında Nobel ödülü alan Paul Krugman'ın öcülüğünde 1990'lı yıllarda yeni bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Paul Krugman'ın yanı sıra, Masahisa Fujita, Anthony J. Venables, Jacques-François Thisse, Gianmarco I. P. Ottaviano ve Diego Puga bu yeni akımın geliştirilmesinde önemli roller oynamışlardır.

NEG 1970'lerin sonları ve 1980'lerin başlarında yine Paul Krugman'ın önemli katkıları ile ortaya koyulan Yeni Ticaret Teorisi'nin içerisinde gelişmiştir.¹⁷⁷ Behrens ve Nicoud'un ortaya koyduğu şekilde aslında NEG bölgesel bilimin ve uluslararası ekonominin çeşitli unsurlarını bir araya getirmektedir.¹⁷⁸ NEG bir bakıma heterojen ekonomik alanın, farklı özellikler taşıyan mekansal yapının ortaya çıkmasını açıklar.¹⁷⁹ NEG'in amacı coğrafi alanda farklı şekillerdeki ekonomik yığılmaların ve yoğunlaşmaların oluşumunu açıklamaktır.¹⁸⁰ Fujita ve Thisse göre ise NEG tam bir genel denge modelinin sonucu olarak ortaya çıkan mekansal eşitsizliklerin detaylı bir tanımını ortaya koymaya çalışır.¹⁸¹ Ottaviano ve Puga'ya göre NEG kapsamında yapılan çalışmaların önemli bir kısmı firmaların kümelenmesi ve bir birine benzer bölgelerin, hatta aynı nitelikteki bölgelerin farklılaşması konusuna açıklama getirir. Çalışmaların pek çoğu bölgeler bütünleştikçe firma ve işçilerin gösterdiği mekanda yığılma eğilimi ile ilgilenir.¹⁸² Özetle, NEG'e göre ekonomik faaliyetlerin ve nüfusun yığılması, artan getirilerin, ticaret maliyetlerinin ve faktör fiyatları farklılıklarının etkileşiminin sonucudur.¹⁸³

¹⁷⁶ Yeni Ekonomik Coğrafya'nın (New Economic Geography) İngilizce kısaltmasıdır.

¹⁷⁷ Armstrong, s.135; Kristian Behrens and Frederic Robert-Nicould, "Krugman's Papers in Regional Science: The 100 Dollar Bill on the Side Walk is Gone and the 2008 Nobel Prize Well-Deserved", **Papers in Regional Science**, Vol.88, No 2 (June 2009), s. 471.

¹⁷⁸ Behrens and Nicould, s. 468.

¹⁷⁹ Annkatrin Niebuhr, "Market Access and Regional Disparities: New Economic Geography in Europa", **The Annals of Regional Science**, Vol 40, No. 2, (June 2006), s.313.

¹⁸⁰ Masahisa Fujita and Paul Krugman, "The New Economic Geography: Past, Present and the Future", **Papers in Regional Science**, Vol, 83, No 1 (January 2004), s.140; Masahisa Fujita and Tomoya Mori, "Frontiers of the New Economic Geography", **Papers in Regional Science**, Vol.84, No.3, (2005), s.377, 379.

¹⁸¹ Masahisa Fujita and Jaques-François Thisse, "New Economic Geography: An Appraisal on the Occasion of Paul Krugman's 2008 Nobel Prize in Economic Sciences", **Regional Science and Urban Economics**, Vol.39, No.2, (2009), s.110.

¹⁸² Gianmarco I. P. Ottaviano and Diego Puga, "Agglomeration in the Global Economy: A Survey of the New Economic Geography", **The World Economy**, Vol. 21, No. 6 (August 1998), s.707.

¹⁸³ Niebuhr, s.313; Behrens and Nicould, s. 471.

Her ne kadar NEG yığılmalara yoğunlaşsa da, bölgesel farklılıklar konusunda ipuçları içermektedir. Ottaviano ve Puga'nın ortaya koyduğu şekilde NEG bir çeşit kümülatif nedensellik mekanizmasını formalize hale getirerek, benzer hatta aynı özellikteki bölgelerin bazılarının zengin çekirdek bölgelere, bazılarının ise fakir perifer bölgelere dönüştüğünü, içsel olarak farklılaşabildiğini göstermiştir.¹⁸⁴ Başka bir ifade ile NEG daha önce benzer özellikler gösteren bölgelerin neden aynı seviyede gelişme gösteremediklerini açıklar.¹⁸⁵ Boschma ve Frenken'e göre ise NEG ekonomik faaliyetlerin mekanda eşitsiz dağılımını hareketli üretim faktörlerinin davranışları ile meydana gelen yığılma sürecinin bir sonucu olarak ele almaktadır.¹⁸⁶

Modeller ekonomik panoramayı şekillendiren merkezci ve merkezkaç kuvvetlerinin etkileşimini araştırır.¹⁸⁷ Merkezci kuvvetler, dışsal ekonomiler gibi hareket eder ve coğrafi yoğunlaşmayı teşvik eder. Merkezkaç kuvvetler ise bunun karşısındaki güçtür.¹⁸⁸ Krugman üç tane merkezci, üç tane de merkezkaç kuvveti tanımlamıştır. Merkezci kuvvetler, piyasa büyüklüğü etkisi, kalın işgücü piyasası ve saf dışsal ekonomilerdir. Merkezkaç kuvvetleri ise hareketsiz üretim faktörleri, toprak kiralari ve saf dışsal dezekonomilerdir. Merkezci kuvvetler kapsamında büyük yerel piyasa hem ileri doğru hem de geriye doğru bağlantıları içerir ve bir endüstrinin bu bağlantılar dolayısıyla elde ettiği avantajlara tekabül eder. İleri doğru bağlantılar kapsamında büyük yerel piyasalarda ara mallar yerel olarak üretilir ve bu da aşağı akım üreticilerin maliyetlerini düşürür. Geriye doğru bağlantılar kapsamında ise büyük piyasalar ölçek ekonomilerine tabi malların üretimi için tercih edilen yerlerdir. Öte yandan endüstrinin bir alanda yoğunlaşması itibariyle yerel işgücü piyasası kalınlaşır, tüm firmaların yararlanabileceği nitelikli işgücü kolayca bulunur. Yoğunlaşma sonucu ortaya çıkan saf dışsal ekonomiler ise bilginin taşarak yayılması anlamına gelir. Merkezkaç kuvvetler kapsamında, ise hareketsiz faktörler ise toprak doğal kaynaklar (uluslararası seviyede insanlar) gibi yığılmanın karşısında güç oluşturan faktörlerdir.

---

¹⁸⁴ Ottaviano, s.712.

¹⁸⁵ Kristian Behrens and Jacques-François Thisse, "Regional Economic Geography Perspective", **Regional Science and Urban Economics**, Vol 37 (2007), s.460.

¹⁸⁶ Ron A. Boschma and Koen Frenken, "Introduction: Application of Evolutionary Economic Geography", Koen Frenken (Ed.), in **Applied Evolutionary Economics and Economic Geography**, Massachusetts: Edward Elgar Publishing, s.1.

¹⁸⁷ Niebuhr, s.313.

¹⁸⁸ Paul Krugman, "Space: The Final Frontier", **The Journal of Economic Perspective**, Vol. 12, No. 2 (Spring 1998), s.166.

Öte yandan ekonomik faaliyetin yığılması toprak için talebi artırır. Böylece kiralar yükselir ve daha fazla yığılmanın önünde caydırıcı bir unsur olur. Yığılma kirlilik, aşırı kalabalıklık gibi saf dışsal dezekonomilere yol açar.¹⁸⁹

Krugman'ın ortaya koyduğu şekilde NEG Dixit-Stiglitz'in tekeli rekabet genel denge modeline dayanır. NEG Dixit-Stiglitz modelinin yanı sıra, Samuelson tarzı buzdağı ticaret maliyetlerini* araç olarak kullanılır.¹⁹⁰ Ottaviano ve Puga'ya göre bu iki araç genel denge modeli çerçevesinde artan getiriler, ticaret maliyetleri, göç ve firmalar arası girdi-çıkıtlı bağlantılarını ele almak için en uygun araçlardır.¹⁹¹ Fujita ve Thisse'in ortaya koyduğu şekilde Krugman modelinde güçlü bir şekilde aksak rekabeti, artan getirileri ve taşıma maliyetlerini bir araya getirmiştir. Bunun önemi, artan getirilerin firmaların üretimlerini birkaç tesiste gerçekleştirmelerine yol açmasına ve aksak rekabetle karakterize edilen bir piyasaya neden olmasına, taşıma maliyetlerinin ise bu tesislerin kuruluş yerlerini etkilemesine dayanır.¹⁹²

NEG çerçevesinde pek çok geliştirme yapılmış olsa da, NEG'in temelleri ilk jenerasyon modellere dayanır. Bu modellerde Fujita ve Mori'ye göre dört ana unsur öne çıkar. NEG'i geleneksel lokasyon teorisinden ve ekonomik coğrafyadan ayıran en önemli özellik tüm mekansal ekonominin genel denge modellemesi olmasıdır. İkincisi ise aksak rekabetin var olduğu piyasa yapısına yol açan modeldeki artan getiri veya üretici veya tesis seviyesindeki bölünmezliklerdir. Üçüncüsü, taşıma maliyetleri ve dördüncüsü ise yığılmanın gerçekleşmesinde önkoşul olan üretken faktörlerin ve tüketicilerin hareketliliğidir.¹⁹³ NEG'in temellerini üç sınıf model oluşturur. Bunlar çekirdek-perifer modeli, bölgesel ve kentsel sistem modelleri ve yığılma ve ticaret modelleridir.¹⁹⁴

---

¹⁸⁹ Armstrong, s.137; Paul Krugman, "What's New About the New Economic Geography", **Oxford Review of Economic Policy**, Vol. 14, No.2 (Summer 1998), s.8.

* Buzdağı ticaret maliyetinde taşıma sırasında taşınan malın bir kısmının eridiği göz önünde bulundurulur.

¹⁹⁰ Dawkins, s.148; Ottaviano, s.708; Behrens and Thisse, s.461.

¹⁹¹ Ottaviano, s.708.

¹⁹² Fujita and Jaques-François Thisse, "New Economic Geography: An Appraisal on the Occasion of Paul Krugman's 2008 Nobel Prize in Economic Sciences", **Regional Science and Urban Economics**, Vol.39 (2009) s.109-119, s.109, s.111; Fujita and Mori, s.380.

¹⁹³ Fujita and Mori, s.380.

¹⁹⁴ Fujita and Krugman, s. 144; Fujita and Mori, s. 380.

Çekirdek-Perifer Modeli

Çekirdek-Perifer Modeli NEG'in temel çerçevesini oluşturmaktadır. Bu model mekansal ekonomik yapının nasıl ortaya çıktığını ve değiştiğini gösterir. Bu süreçte firma seviyesindeki artan getirinin, taşıma maliyetlerinin ve faktör hareketliliğinin etkileşimi kilit unsurdur.¹⁹⁵

Model iki bölgeyi, tarım ve imalat sektörü olmak üzere iki sektörü, ve işçiler ve çiftçiler olmak üzere iki tip emeği içerir. Tarım sektöründe sabit getiriler çerçevesinde homojen bir mal üretilirken, imalat sektöründe yatay olarak farklılaştırılmış bir ürünün çeşitlerinin süreyi üretilir. İmalat sektöründeki her bir çeşit ise ölçek ekonomileri ile ayrı bir firma tarafından üretilir. Tarım sektöründeki tek girdi çiftçiler, imalat sektöründeki ise işçilerdir. Çiftçiler bölgeler arasında eşit olarak dağılmıştır ve hareketsizdir. Öte yandan, modelde işçiler sektörler arası hareket etmezken, bölgeler arasında hareket eder. İmalat mallarının ticaretinde buzdağı şeklinde pozitif taşıma maliyetleri söz konusudur.¹⁹⁶

Bu modeldeki merkezkaç kuvvet hem tarım ürünü hem imalat ürünü tükettiğinden çiftçilerin hareketsizliğidir. Merkezci kuvvet ise Myrdal tarzı kümülatif nedensellik içerir. Burada işçileri ve firmaları içeren iki etkinin etkileşimi söz konusudur. Bir bölgenin (bölge A) diğerinden (bölge B) biraz daha büyük olduğu varsayarsak A'da daha fazla firma bulunur. Dolayısıyla A'da daha fazla çeşit üretilir. Bu da A'da bulunan ve aynı zamanda tüketicisi olan işçilerin B'deki işçiler ile karşılaştırıldığında daha fazla çeşide erişimi olduğu anlamına gelir. Diğer şeyler eşit olduğunda, A'daki işçilerin reel geliri B'dekilere göre daha fazladır. Bu durumda da B'den A'ya göç olur. A'da işçi sayısının artması dolayısıyla A'daki piyasa B'den daha da büyük olur ve yeni ticaret teorisinde yer alan yerel piyasa etkisine* yol açar. Ölçek ekonomileri ve taşıma maliyetleri çerçevesinde A'da üretmek daha karlıdır. Bu da daha fazla firmanın A'da yerleşmesine ve dolayısıyla A'da daha fazla çeşit bulunmasına

---

¹⁹⁵ Fujita and Mori, s.380; Fujita and Krugman, s.145.

¹⁹⁶ Fujita and Mori, s.380; Fujita and Krugman, s.145; Fujita and Thisse, s.113.

* Diğer şeyler eşit olduğunda bir mala talebin daha yüksek olduğu ülke, dengede ortantsal olarak bu malın daha fazla payını üretir ve net ihracatçısı olur. Behrens and Nicould s. 470

neden olur. Merkezcil kuvvetlerin, merkezkaç kuvvetlerden daha baskın olması durumunda, tüm imalatın çekirdekte toplandığı çekirdek-perifer örüntüsü oraya çıkar.¹⁹⁷

Çekirdek-perifer örüntüsünün ortaya çıkması imalat malının taşıma maliyeti yeterince düşük olduğunda, çeşitler yeterince farklılaştığında veya imalat malları için harcamalar yeterince yüksek olduğunda olasıdır. Yığılmanın olması kural değildir. Ancak aynı olan iki bölgenin birinde kaza sonucu veya Ottaviano ve Puga'nın ortaya koyduğu şekilde beklentiler sonucu küçük de olsa başlangıç avantajı yığılmayı tetikler.¹⁹⁸

NEG'de, bölgelerarasında yakınsamayı öngören Neo-klasik büyüme teorisinde farklı olarak bölgeler arasında ıraksama veya yakınsama olabilir. Bunda taşıma maliyetlerinin yeterince yüksek olması veya yeterince düşük olması rol oynar. Eğer taşıma maliyetleri yeterince yüksek olursa, bölgeler arasında mal ticareti taşıma maliyetlerinin düşük olmasına göre daha maliyetli olur. Bunun sonucunda ise üretim yerel piyasaya odaklanır ve bölgelerarasında simetrik bir üretim örüntüsü gözlenir. Öte yandan, eğer taşıma maliyetleri yeterince düşük olursa imalat sektörü çekirdekte toplanır. Periferde ise tarım ürünü üretilir. Bu durumda da firmalar daha küçük bölgede fazla bir piyasa kaybı yaşamadan, büyük bölgede daha fazla mal satarak artan getirilerden azami ölçüde faydalanırlar. Aynı zamanda tüketici olan işçilerin göçü de yerel piyasa etkisini daha da güçlendirir.¹⁹⁹

Bölgesel ve Kentsel Sistemler

Bölgesel Kentsel Sistemler kapsamında geliştirilen ilk model Krugman'ın yarış pisti ekonomisidir. Çekirdek-perifer modelindeki coğrafi yapı, sınırlı sayıda lokasyonu içerecek şekilde geliştirilmiştir. Yarış pisti ekonomisinde 12 bölge bir dairenin etrafına yerleştirilmiştir. Bölgelerarasında taşıma dairenin çevresi boyunca yapılabilmektedir. Simülasyona her bölgede nerdeyse aynı olan ekonomik faaliyetlerin hangi dağılımından başlanırsa başlansın, simülasyon tüm imalatın bir biri ile karşı karşıya olan iki bölgede

---

¹⁹⁷ Fujita and Mori, s.381; Fujita and Krugman, s.145; Fujita and Thisse, s.113.

¹⁹⁸ Ottaviano and Puga, s. 719; Fujita and Mori, s.381; Fujita and Krugman, s.145; Fujita and Thisse, s.113.

¹⁹⁹ Fujita and Thisse, s.113-114.

yığılması ile sona ermiştir. Daha sonra bu sonuç biyojojide Turing'in morfojenesis yaklaşımı kullanılarak analitik olarak kanıtlanmıştır.²⁰⁰

Daha gerçekçi bir yaklaşım Fujita ve Krugman tarafından ortaya koyulmuştur. Bu model kentsel ve tarımsal toprak kullanımı örüntülerinin içsel olarak belirlendiği ilk model olmuştur. Modelde lokasyon alanı tek boyutlu ve süreklidir. İşçiler aynıdır ve lokasyonlar ve sektörler (tarım ve imalat sektörleri) arasında tam olarak hareketlidir. İmalat ve tarım sektörlerinde pozitif taşıma maliyetleri söz konusudur. Tarım sektöründe girdi emek ve topraktır. Toprak modeldeki tek hareketsiz faktördür.²⁰¹

Tarım malları üretiminde çalışan çiftçiler aynı zamanda imalat malları tüketicileri olduğundan, tarım sektörüne ilişkin varsayımlar göz önüne alındığında, imalat malları için olan talebin mekansal olarak dağılımı söz konusu olur ve bu da başka kuvvetlerin olmaması durumunda firmaların tarımsal alan boyunca dağılmış olması anlamına gelir. Ancak imalat sektöründeki ölçek ekonomileri ve aynı zamanda tüketici olan işçilerin ürün çeşitliliği için talebi, ileri ve geri bağlantılara yol açarak firmaların ve işçilerin kentsel alanlarda yığılmasına yol açar. Bu da Von Thünen Modeli ile NEG modelindeki Dixit-Stiglitz-buzdağının sentezinin yapılmasına olanak sağlamaktadır.²⁰²

Aslında Fujita ve Krugman'ın ortaya koyduğu model imalatın yığıldığı kenti çevreleyen tarımsal hinterlandın olduğu Von Thünen Modeli ile başlar. Ancak kent ve kenti çevreleyen ve sınırda toprak kirasının sifıra düştüğü tarımsal alan varsayımsal değil, yukarıda anlatılan ileri geri bağlantılar ile gösterilmiştir. Bu tek merkezli denge sadece nüfusun ekonominin yapısal parametrelerine bağlı belli bir eşik değeri geçmediği durumlarda sürdürülebilirdir.²⁰³

Eğer nüfus tedricen artarsa, hinterlandın sınırı yeterince merkezden uzaklaşırsa firmaların merkezden ayrılması anlamlı hale gelir bu da yeni bir şehrin oluşmasına

---

²⁰⁰ Pascal Mossay, "The Structure of New Economic Geography Models", Lawrence Yee (Ed), in **Contemporary Issues in Urban and Regional Economics**, (123-140), New York: Nova Science Publishers, 2005, s.124-126; Fujita and Mori, s.381-382; Krugman, "What's New About the New Economic Geography", s.13

²⁰¹ Fujita and Thisse, s.115; Fujita and Mori, s.382; Fujita and Krugman, s.146.

²⁰² Fujita and Thisse, s.115.

²⁰³ Fujita and Thisse, s.115; Fujita and Mori, s.382; Fujita and Krugman, s.146-147; Krugman, "What's New About the New Economic Geography", s.14.

neden olur. Nüfus büyümeye devam ettiğinde yeni şehirler ortaya çıkar. Yaklaşım mekansal yapıda öngörülebilir bir regürlüğün olması gerektiğini ortaya koyar.²⁰⁴

Fujita ve Mori 1997 tarihli çalışmalarında Merkezi Yerler Teorisini bir bakıma destekleyen bir bulgu ortaya koymuştur. Kent sayısı yeterince arttığında kentlerin büyüklüğü ve kentler arası uzaklık aşağı yukarı sabitlenir. Bu seviye merkezci ve merkezkaç kuvvetlerin güçlerine bağlı olarak belirlenmektedir. Fujita, Krugman ve Mori'nin 1999 tarihli çalışması ise ölçek ekonomileri ve/veya taşıma ücretleri açısından farklılaşan çoklu endüstrilerin olduğu bir ekonomide hiyerarşik bir sistem ortaya çıktığını öne sürer. NEG çerçevesindeki sistem daha karmaşık bir sistem olmasına rağmen, Christaller'in hiyerarşik sistemini destekler niteliktedir.²⁰⁵

Bölgesel ve kentsel sistemler modellemesi doğal coğrafyanın ekonomik coğrafyayı belirlemesindeki rolü konusunun incelenmesine de olanak sağlamıştır. Örneğin Fujita ve Mori 1996 yılındaki çalışmalarında liman, kanal gibi taşıma nodlarının önemini ortaya koymuşlardır. Kent olmadığında bile bu alt yapılar kentin oluşmasında ve büyümesinde rol oynamaktadır.²⁰⁶ Zira, yeni bir merkez oluşacağına bu tip yerler başka yerlerden daha avantajlıdır. Yeni bir merkez oluştuğunda da kendi kendini besleyen bir mekanizma ile kent öyle bir ölçeğe ulaşır ki yığılmanın kendi kendini sürdüren ve güçlendiren avantajları karşısında başlangıçtaki avantajlar önemsiz kalır.²⁰⁷

Yığılma ve Ticaret Modelleri

Çekirdek-perifer ve kentsel ve bölgesel sistemler modellerinde yığılmayı yaratan temel unsur faktör hareketliliğidir. Ancak, faktör hareketliliğinin, (özellikle emek hareketliliği bakımından) çok da fazla olmadığı ülkeler arasında da yığılma gözlemlenmektedir. Bu çerçevede uluslararası uzmanlaşma ve ticaret analizinde de kullanılan NEG kapsamında alternatif bir endüstriyel yığılma yaklaşımı geliştirilmiştir. Bu yaklaşımın öncüsü Venables ve yine Krugman olmuştur. Yaklaşımın odağı çekirdek-perifer modelindeki kaynakların yığılmasından, belirli endüstrilerin coğrafi

---

²⁰⁴ Fujita and Thisse, s.115; Fujita and Mori, s.382; Fujita and Krugman, s.147.

²⁰⁵ Krugman, "What's New About the New Economic Geography", s.14; Fujita and Mori, s.382; Fujita and Krugman, s.147; Fujita and Thisse, s.115.

²⁰⁶ Krugman, "What's New About the New Economic Geography", s.14.

²⁰⁷ Fujita and Mori, s.382; Fujita and Krugman, s.147.

yoğunlaşmasına kaymıştır. Yaklaşım firmalar arası girdi-çıkıtı bağlantılarını göz önünde bulundurur. Yaklaşımındaki kümülatif nedensellik firmaların kümelenmesi oluşturmak için ara mal üreticilerinin büyüyen bölgenin cazibesine kapılmasına dayanır.²⁰⁸

Krugman ve Venables'in modellerinin başlangıç noktası firmalar arası girdi-çıkıtı bağlantılarıdır. Bir firmanın çıkıtısı diğerinin girdisidir veya tam tersidir. Bu tip firmanın bir bölgeye girmesi benzer firmalar arası rekabeti artırır. Ancak bu durum aynı zamanda tedarikçi de olan yukarı akım firmaların piyasasını genişletirken, müşteri de olan aşağı akım firmaların maliyetlerini de düşürmektedir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda yığılmanın girdi-çıkıtı ilişkileri çerçevesinde nasıl şekillendiği anlaşılabilir. Nihai sektördeki, aşağı akım endüstrideki firmalar bir bölgeye toplandığında, bu bölge ara mal üreticileri için son derece elverişli bir piyasa haline gelir. Zira, ara mallar için yerel talep son derece yüksektir. Benzer şekilde ara mal üreticilerinin, yukarı akım sektördeki firmaların toplandığı bölge de aşağı akım endüstrisi, nihai sektördeki firmalar için caziptir. Bunun nedeni de girdi fiyatlarının daha düşük olmasıdır. Kısacası nihai sektördeki ara mal üreticilerinin olduğu bölgede bulunmayı tercih ederken, ara mal üreticileri de nihai mal üreticilerinin bulunduğu bölgede bulunmayı tercih ederler. Bu çerçevede çekirdek bölgede kümülatif nedensellik sürecinin yaşadığı endüstriyel yığılma olur.²⁰⁹

Krugman ve Venables yukarıdaki süreci üretim faktörlerinin hareketsiz olduğu, ara malların ölçek ekonomilerine ve taşıma maliyetlerine tabi olduğu, yukarı akım ile aşağı akımın aynı olduğu, başka bir ifade ile aynı malın hem girdi olarak kullanıldığı hem de tüketildiği bir modelde bu durumu matematiksel olarak kanıtlamıştır. Bu model çekirdek-perifer modeliyle aynı yapıdadır.²¹⁰

Öte yandan yığılma emeğin arzının esnek olmadığı bir bölgede meydana geldiğinde ücretlerin yükselmesine neden olur. Bunun da iki zıt etkisi vardır. Bir taraftan artan gelirleri sayesinde tüketicilerin nihai ürün talebi yükselerek piyasayı genişletir, diğer taraftan ücretlerin yükselmesi firmaların dağılmasını özendirir.

---

²⁰⁸ Armstrong, s. 136; Fujita and Mori, s.384; Fujita and Krugman, s.147; Fujita and Thisse, s.114.

²⁰⁹ Fujita and Mori, s.384; Fujita and Krugman, s.148; Fujita and Thisse, s.114.

²¹⁰ Fujita and Mori, s.384; Fujita and Krugman, s.148; Krugman, "What's New About the New Economic Geography", s.14.

Çekirdek ile perifer arasında ücret farkı yeterince yüksek olduğunda, firmalar ürünleri için talep düşük olmasına rağmen perifere yerleşmeyi daha kazançlı bulur. Bu durum taşıma maliyetleri düşük olduğunda geçerlidir.²¹¹

Krugman ve Venables bu modelin çerçevesinde tedricen düşen taşıma maliyetlerinin dünyayı yüksek ücretli endüstriyel çekirdek ve düşük ücretli tarımsal perifere böldüğünü ancak ileri bir tarihte periferin çekirdek pahasına yükselişe geçip endüstrileştiğini ortaya koymuştur. Puga ve Venables ise bütünleşmeden ziyade piyasanın büyüklüğünün artması itibariyle bu tip bir sonuca varmışlardır.²¹² Öte yandan Krugman ve Livas Elizondo dış ticaretin iç coğrafya üzerindeki etkisini ortaya koymuş, bu çerçevede dış piyasalara erişimin çekirdek-perifer örüntüsünü zayıflattığını öne sürmüştür.²¹³ Ayrıca 1991 yılında Elisande Paulizie, üç bölge modelini çerçevesinde dışsal bütünleşmenin bölgesel iraksamayı tetiklediğini ileri sürmüştür.²¹⁴

NEG'in Geliştirilmesi ve Bölgesel Gelişme

İlk jenerasyon NEG modelleri statik modellerdir. Bu çerçevede dengeye ulaşıldığında eğer parametreler dışsal olarak değişmezse ekonomide daha fazla değişme olmaz. Hem NEG'i daha dinamik bir yapıya kavuşturmak hem de farklı varsayımlarla modelleri daha gerçekçi yapmak için çeşitli geliştirmeler yapılmıştır.

Bölgesel gelişme açısından yığılma ve büyümeyi inceleyen, bölgesel farklılıkların zaman içinde nasıl değişeceğini araştıran NEG kapsamındaki çalışmalar her ne kadar daha olgunluk aşamasına erişmemiş olsa da ilgi çekicidir. Bu çerçevede Thisse ve Fujita içsel büyüme teorisi ile NEG'i kullanarak bir model geliştirmişlerdir. Model aynı zamanda çekirdek-perifer modelinin dinamikleştirilmesi çabası olarak algılanmaktadır. Modelde iki bölge ve yatay olarak farklılaştırılmış ürünler bulunmaktadır. Bu modelin en önemli özelliği modele AR-GE sektörünün dahil edilmesidir. AR-GE sektörü nitelikli emek kullanır ve endüstriyel sektör için yeni çeşitlerin ortaya çıkarılmasına odaklanır. Böylelikle bu sektörde üretim yapan firmaların

---

²¹¹ Fujita and Thisse, s.114.

²¹² Fujita and Mori, s.384; Krugman, "What's New About the New Economic Geography", s.14.

²¹³ Fujita and Mori, s.384; Krugman, "What's New About the New Economic Geography", s.14-15.

²¹⁴ Behrens and Nicould, s. 480.

sayısı değişken hale gelmiştir. Modelde büyüme oranı çeşitlerin sayısının artması veya azalması ile belirlenir.²¹⁵

Modelde çekirdek-perifer modelinde olduğu gibi nitelikli işçilerin göçü bölgede talep etkisi yaratır. Öte yandan içsel büyüme teorisinde olduğu gibi bilginin taşarak yayılması verimlilik artışına sebep olur. Bu göç ve bilginin yayılması ve ilişkin etkileri yeni çeşit malların yaratılmasına neden olur. Yeni çeşit malların yaratılması ve çeşitlilik için tüketici tercihleri ikinci bir talep etkisi yaratır.²¹⁶

Modelde ortaya koyulan en önemli sonuçlardan biri küresel ekonominin büyümesinin yenilikçi sektörün bölgeler arası dağılımı ile ilişkili olmasıdır. Büyüme oranı nitelikli işçilerin mekansal dağılımı ile değişir. Ekonomide yığılma gerçekleştikçe yenilikçiliğin hızı artar. Yığılmanın tetiklediği büyüme yeterince güçlü ise herkes için durum daha iyidir. Ancak, önemle belirtmek gerekir ki çekirdekteki niteliksiz işçilerin refahı periferdeki niteliksiz işçilerden daha yüksek olacaktır. Bu da çekirdektekiler ve periferdekiler arasındaki farkın artacağı anlamına gelmektedir. Bölgesel gelirdeki farklılıklar niteliklerin mekansal dağılımını yansıtır. Zira, çekirdek ve perifer arasındaki refah seviyesindeki farklılıklar çekirdek bölgede nitelikli işçilerin yığılması sonucu ortaya çıkan büyümenin getirdiği ilave kazanımlara dayanır. Bu yüzden de her iki bölgedeki niteliksiz işçilerin verimlilik seviyeleri aynı olmasına rağmen, çekirdek bölgedeki niteliksiz işçilerin refahı artar.²¹⁷

---

²¹⁵ Fujita and Thisse, s.115-116.

²¹⁶ Fujita and Thisse, s.115-116.

²¹⁷ Fujita and Thisse, s.116

2. BÖLGESEL POLİTİKA AMAÇ, ÖNLEM VE ARAÇLARI

2.1 Bölgesel Politikalar ve Uygulama Gerekçeleri

Farklı bölgeler gelişmişlik düzeylerine özgü farklı farklı sorunlarla karşı karşıyadır. Az gelişmiş bölgeler ihtiyacın altında sunulan sosyal ve fiziksel altyapı, yetersiz iktisadi olanaklar karşısında hakim olan işsizlik sorunu, yoksulluk sorunuyla başa çıkmaya çalışmaktadır. Genel anlamda bu bölgelerde yaşayanlar diğer bölgelerde yaşayanlara göre daha düşük hayat standartlarına sahiptir. Bunun karşısında, aşırı kalabalık bölgeler, çevresel sorunlar yaşamaktadır. Bu bölgelerin sürekli aldığı göç yüzünden bölgedeki mevcut iktisadi olanaklar ve sosyal hizmetler yetersiz kalabilmekte, gecekondulaşma artmakta ve belli kesimler toplumun dışına itilebilmektedir. Ayrıca, ortaya çıkan olumsuz dışsal ekonomiler yüzünden firmaların maliyetleri artarken, bireyler için hayat pahalılaşmakta, yaşam kalitesi düşmektedir. Öte yandan, bazı bölgeler değişen piyasa şartları ve/veya tükenen doğal kaynaklar nedeniyle cazibesini kaybetmekte, durağanlaşmakta, bu çerçevede işsizlik artmaktadır.²¹⁸ Bölgesel politikalar farklı bölgelerin farklılık arz eden sorunlarına çözüm getirmeye çalışır.

Bölgesel politikalar temel olarak ekonomik ve sosyal unsurların mekansal dağılımını, özellikle de bölgesel dağılımını yönlendirmeye yönelik devlet politikası olarak tanımlanabilir. Bahsi geçen unsurlara nüfus, gelir, kamu gelir, harcama ve hizmetleri, iktisadi faaliyetler, fiziksel ve sosyal altyapı örnek olarak verilebilir. Bölgesel politikalar, aslında, bir ülkenin geçirdiği sosyal ve ekonomik dönüşümünü yansıtır. Ayrıca, dünyada dönemin öne çıkan ekonomik ve sosyal politikalardan etkilenir.²¹⁹

Her ne kadar bölgesel politikalar gelişmiş ve az gelişmiş olmak üzere tüm gelişmişlik seviyelerindeki bölgeleri kapsasa da, bölgesel politikalar genellikle bölgesel gelişmişlik farklılıklarının giderilmesine/azaltılmasına yönelik uygulandığı düşünülür. Son zamanlarda, bölgesel politikalar, özellikle Avrupa Birliği ve etkilediği

---

²¹⁸ Dinler, s.yz.

²¹⁹ Niles Hansen, Benjamin Higgins and Donald J. Savoie, **Regional Policy in a Changing World**, New York: Plenum Press, 1990, s.2, 5.

alanlarda tüm bölgelerin, özellikle görece az gelişmiş bölgelerin rekabet gücünü ve rekabet edebilirliğini artırmaya odaklanmaktadır.

Bölgesel politikalar farklı ülkelerde gerek ekonomik nedenler, başka bir deyişle etkinlik nedeni, gerekse sosyal yani eşitlik nedenleriyle uygulanmıştır. Etkinlik nedeni temel olarak istihdam ve kişi başı gelirdeki bölgesel farklılıkların ulusal ve bölgesel ekonominin işleyişini olumsuz yönde etkilemesi ile ilişkilidir. İstihdam ve gelir açısından ele alındığında bölgeler arası farklılıkların giderilmesi, daha ziyade az gelişmiş bölgelerin gelişmiş bölgelerin seviyesine doğru yakınsaması ulusal düzeyde refahının artışına katkıda bulunur. Bu bağlamda işsizliğin diğer bölgelere göre daha ağır yaşandığı bölgelerde istihdam oranında gerçekleşen artışlar, diğer bölgelerde iş olanaklarının azalmasına sebep olmaması kaydıyla ulusal ekonominin gücünü artırır. Öte yandan, işsizliğin düşük, iş olanaklarının doldurulamadığı bölgelerdeki iş olanaklarının diğer bölgelere kaydırılması atıl kapasitenin değerlendirilmesi anlamına gelir. Ayrıca, bölgeler arası işsizlik oranlarının farklılıklarındaki düşüşün de enflasyonist baskıların azalmasına yol açması mümkündür. Bunun yanı sıra, az gelişmiş bölgelerin gelişmesi bir taraftan bu bölgelerin GSYİH' sının artışına neden olurken, ulusal düzeyde de GSYİH'nın artışına neden olabilir. Ayrıca, iktisadi faaliyetlerin bölgeler arasında daha dengeli bir biçimde dağılımı aşırı kalabalık bölgelerdeki negatif dışsallıkların azalmasına neden olması söz konusudur.²²⁰

Sosyal nedenler ise farklı bölgelerde yaşayan kişiler arasındaki eşitsizliklerin bölgesel ve ulusal düzeyde yarattığı sosyal adalete ilişkin sorunları ve bunun olumsuz etkilerini içerir. Gore'a göre bölgesel farklılıkların azaltılmasına yönelik politikaların ortak gerekçesi, bu farklılıkların eşitsizliğin göstergesi olmasıdır. Sosyal adalet açısından bakıldığında iki gereklilik öne çıkmaktadır. İlk gereklilik bir ülkede yaşayan tüm insanların gelişmeden eşit şekilde yararlanmasını içerir. İkinci gereklilik ise kişilerin gelişmenin getirdiği faydalardan yararlanmaları için başka bölgelere taşınması durumunda olmamasıdır.²²¹ Zira, bölgesel dengesizlikler, özellikle az gelişmiş

---

²²⁰ Jouke van Dijk, Henk Folmer and Jan Ooserheven, "Regional Policy: Rationale, Foundations and Measurement of Its Effects", Roberta Capello and Peter Nijkamp (Eds.), in **Handbook of Regional Growth and Development Theories**, (461-478), Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd., 2009, s.461.

²²¹ Gore, s.50.

bölgelerde bulunan hareketsiz aktörlerin zararına olabilir.²²² Bu çerçevede bölgesel farklılıkların azaltılması, özellikle sosyal adalet sağlanmasında zaruridir.

2.2 Bölgesel Politika Amaç ve İnkilemleri

2.2.1 Bölgesel Politikanın Amaçları

Bölgesel politikaların etkin bir şekilde uygulanması ve istenilen etkiyi yaratması için açık ve iyi önceliklendirilmiş amaçlar çerçevesinde belirlenmesi gerekir.²²³ Zira farklı amaçlara ulaşmak farklı politika türlerini gerektirir. Doğru müdahale alanları ve yöntemlerinin belirlenmesinde, en etkin araçların bir araya getirilmesinde hangi amaçlara ulaşılması istendiği son derece önemlidir. Ayrıca, bu amaçların önceliklendirilmesinin yanın da niceliklendirilmesi ve bu amaçlara ne zaman ulaşılacağıının açık bir biçimde ortaya koyulması da gerekmektedir. Bu uygulanan politikaların değerlendirilmesinde önemli bir rol oynadığı gibi,²²⁴ politikaların etkin bir şekilde uygulanması için ana çerçeveyi ortaya koyar ve siyasi iradenin bu hedeflere doğru yol alması için kamuoyunun takip edebileceği ve baskı kurabilmek için gerekli verileri sağlar. Bunların yanı sıra, kıt kaynaklar sapma olmaksızın bu sayısal hedeflere ulaşılması için yönlendirilebilir.

Bölgesel politikaların genel amaç ve hedefleri, politikayı tasarlayan ve uygulayan ülkenin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal koşullarına ve çözümlenmek durumunda olduğu sorunlara göre ülkeden ülkeye farklılık gösterir. Bunun yanı sıra belirli bir ülkede uygulanan bölgesel politikaların genel amaç ve hedefleri ülkede koşullara uygun olarak zaman içinde farklılık gösterebileceği gibi,²²⁵ bölgesel politikalar da dünyada gerçekleşen paradigma değişikliklerinden etkilenerek farklılaşabilir.

Gore'a göre gelişmekte olan ülkelerde mekansal boyutu olan üç ortak sorun söz konusudur. Bunlar gelişmişlik düzeyi açısından bölgeler arası görülen farklılıklar,

---

²²² Philippe Martin, "Public Policies, Regional Inequalities and Growth", **Journal of Public Economics**, Vol.73, (1999), s.85.

²²³ J.W. Harrington and Barney Warf, **Industrial Location: Principles, Practice and Policy**, London: Routledge, 1995, s.190.

²²⁴ Armstrong, s.230-231

²²⁵ Hansen, s.3-4.

aşırı büyüyen ve yığılan metropoller ve kırsal ile kent arasındaki eşitsizlikler. Dolayısıyla bölgesel politikalar bu sorunların bir veya birkaçının hafifletilmesini hedefler. Bu çerçevede amaçları genelde bölgelerarası farklılıkların ve kırsal-kent farklılıklarının azaltılması ile ulusal metropollerin büyümesinin sınırlandırılması olarak belirlenmektedir.²²⁶

Robock ise bölgesel gelişme bağlamında genelde üç genel hedef olduğunu ortaya koymaktadır. Bunlar bölgesel gelir farklılıklarının azaltılması; dengeli bölgesel büyümenin sağlanması; farklı sorunlar yaşayan bölgelerin sorunlarını gidermeye yönelik özel yardım sunulmasıdır.²²⁷ Öte yandan Hansen ve diğerlerine göre bölgesel politikalar kapsamında üç temel amaç göze çarpmaktadır. Bunlar, bölgesel farklılıkların azaltılması; mekanda nüfus ve iktisadi faaliyetlerin büyüme örüntülerinin değiştirilmesi veya yeniden dağılımı, bölgesel kaynak tahsisinin iyileştirilmesidir.²²⁸

Kuklinski ise bölgelerarası politikaların amaçlarını örtük olarak, ulusal amaçların gerçekleştirilmesine katkı sağlayan amaçlar olarak algılamaktadır. Bu çerçevede ekonomik büyüme amacı, tam istihdam amacı ve sosyal eşitlik amacından bahsetmektedir. Ekonomik büyüme amacında bölgelerin uzun vadeli bir perspektifle ulusal düzeyde sürdürülebilir ekonomik büyümeye katkısının en üst düzeye çıkarılması için yönlendirilmesi söz konusudur. Tam istihdam amacında ise iş olanakları ile nüfusun bölgelerarasında yeniden dağılımının tesis edilmesi öne çıkmaktadır. Sosyal eşitlik amacı ise bir taraftan büyük kentler dışında yaşayanların siyasi katılım fırsatlarının iyileştirilmesi, diğer taraftan da kişi başı gelirin daha genel bir anlamda ise yaşam seviyeleri arasındaki bölgesel farklılıkların azaltılmasını içermektedir.²²⁹

Kuklinski'ye benzer bir biçimde, Ildırar ise bölgesel politikaların amaçları, ulusal amaçların paralelinde büyüme amacı, istikrar amacı ve dengeleme ve eşitleme amacı çerçevesinde ele almaktadır. Bu bağlamda büyüme amacı, genel ekonomik

---

²²⁶ Gore, s.25.

²²⁷ Stefan H. Robock, "Strategies for Regional Economic Development", David L. McKee, Robert D. Dean and William H. Leahy (Eds.) in **Regional Economics: Theory and Practice**, (243-258), New York: The Free Press, 1970, s.243.

²²⁸ Hansen, s.3-4.

²²⁹ A.R. Kuklinski, "Regional Development, Regional Policies and Regional Planning: Problems and Issues", **Regional Studies**, Vol.4, (1970), s.271.

büyümenin sağlanabilmesi için bölgelerde gerekli koşulların oluşturulmasını içermektedir. İstikrar amacı ise bir dalgalanmalar karşısında ekonominin istikrarlı olması için bölgesel kuruluş yeri ve üretim yapısının istikrarlı olmasının sağlanmasını ifade etmektedir. Dengeleme ve eşitleme amacı ise ekonomik kaynakların bölgeler arasında dengeli olarak dağılmasının sağlanmasıdır.²³⁰

Öte yandan Dinler, bölgesel politikaları bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltıcı politikalar bağlamında ele almaktadır. Bu bağlamda iki amaç söz konusudur, biri nüfusun ülkede rasyonel dağılımının sağlanması, diğeri ise geri kalmış bölgelerin ekonomik ve sosyal açıdan kalkınmasıdır. Nüfusun ülkede rasyonel dağılımı, Dinler'e göre kalkınma kutupları yaklaşımının bir uzantısı olarak geri kalmış bölgelerde çevresine gelişmeyi yayacak gelişme noktalarının belirlenerek geliştirilmesini ve göçün bu yerlere yönlendirilerek sürekli göç alan ve aşırı kalabalık bölgeler üzerindeki göç baskısının azaltılmasını içermektedir. Dinlerin ikinci amacı ise gelişmiş bölgelerdeki ekonomik faaliyetlerin az gelişmiş bölgelere kaydırılması ile gelişmiş bölgelerdeki ekonomik faaliyet düzeyinin azaltılması, gelişmemiş bölgelerdeki artırılması değildir. Daha ziyade az gelişmiş bölgelerde ekonomik kalkınma seviyesinin artırılmasıdır.²³¹

Görüldüğü üzere, bölgesel politikaların amaçları çok farklı şekillerde ortaya koyulabilir. Ancak, nasıl ifade edilirse edilsin, çoğu zaman bölgesel politikanın birinci amacı farklı bölgelerde yaşayanların refah seviyelerinde dengesizliklerin azaltılmasıdır. Refah seviyesi farklı göstergelerle ölçülebilir olduğundan ilişkin göstergelerde (kişi başı gelir, istihdam oranı, sosyal hizmetlere ve alt yapıya erişim vs.) görece dengenin sağlanması esastır. Ancak, bu amaca da ulaşılırken ulusal büyümeye zarar getirmemeye dikkat edilmesi çoğu teorisyenin ima ettiği önemli bir husustur.

---

²³⁰ İldırar, s.20.

²³¹ Dinler, s.277-278.

2.2.2 Bölgesel Politikanın İkilemleri

Bölgesel politika bağlamında teorisyenler ve pratisyenler arasında tartışmalara sebep olmuş olan iki ana ikilem vardır. Bu ikilemlerden biri insanların refahına karşı yerlerin refahı, diğeri ise eşitliğe karşı etkinlik ikilemleridir.

2.2.2.1 İnsanların Refahına Karşı Yerlerin Refahı İkilemi

Bölgesel gelişmişlik farklılıkların azaltılması, geri kalan bölgelerin gelişmesi pek çoğu için örtük olarak kişiler arası eşitsizliğin azalmasını ifade eder. Zira, geri kalmış bölgelerde daha ziyade geliri düşük olan ve/veya dezavantajlı kesimler yaşamaktadır. Genel anlamda bölgesel farklılıkların azalmasının, özellikle de bölgeler arası kişi başı gelir farklılıklarının ve işsizlik oranları farklılıklarının azalmasının bu kişilerin yararına olacağına dair bir düşünce söz konusudur. Bu çerçevede Armstrong'un belirttiği gibi bölgesel politikaların bireylerin ve belirli bir gruba dahil olan dezavantajlı bireylere yardım edilmesinde bölgesel politikaların uygun bir araç olup olmadığına ilişki uzun süreden beri gelen bir tartışma söz konusudur.²³² Bu tartışma insanların refahına karşı yerlerin refahı ikilemi çerçevesinde şekillenir.

İnsanların refahına karşı yerlerin refahı ikilemi ilk olarak Louis Winnick tarafından 1966 yılında ortaya koyulmuş ve bu tarihten itibaren gerek teorisyenler gerekse uygulamacılar arasında en şiddetli tartışmaların odağında yer almıştır. Bu ikilem bireylerin nerede yaşadıklarına bakmaksızın ihtiyaç duyan insanların birey olarak refahının artırılması ile mekansal yakınlık çerçevesinde tanımlanan ihtiyaç sahibi kişi gruplarının refahının artırılması arasındaki çelişkiyi ifade eder. Bu da bir taraftan insanların ihtiyaçlarına cevap vermek için yerlerin kapasitesini geliştirmeye yönelik politikalar ile insanların nerede yaşadıklarına bakmaksızın bireylerin ihtiyaçlarına cevap veren politikalar arasındaki seçimi ima eder.²³³

---

²³² Armstrong, s.229.

²³³ Janet Rohenberg Pack, **Growth and Convergence in Metropolitan America**, Washington D.C.: Brooking Institution, 2002, s.180; Daniel Immergluck, **Neighborhood Jobs, Race and Skills: Urban Unemployment and Commuting**, New York: Garland Publishing, 1998, s.24; Richard Stayner, "The Changing Economics of Rural Communities", Chris Cocklin and Jaqui Dibden (Eds.), in **Sustainability and Change in Rural Australia**, (139-156), Sydeney: University of New South Wales Press Ltds., 2005, s.135.

Bu çelişki kişiler arası, bir yere kadar da gruplar arası eşitsizliğin azaltılması çerçevesinde ele alınmaktadır. Immergluck'un ifade ettiği şekilde Winnick'e göre yer temelli politikalar bu bağlamda etkin değildir. Belirli yerlere iktisadi faaliyetleri yöneltmeye çalışan politikalar bunu diğer yerler pahasına gerçekleştirir. Bu politikaların etkinliği yoktur. Zira, yardım ihtiyaç sahibi kişinin hareketsiz olmasına ve geri kalan bölgede yaşamayı sürdürmesine koşulludur.²³⁴ Ayrıca gelişmiş bölgelerde ihtiyaç sahibi kişiler ve hanehalkları bulunduğu gibi, geri kalmış bölgelerde de bölgesel politikalarından yararlananlar arasında her zaman refah seviyesi düşük olanlar bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra, geri kalmış bölgelere yönelik politikalarından yararlanan sermaye veya diğer kaynakların sahipleri her zaman bu bölgelerde yaşamamaktadır.²³⁵

Ayrıca, Immergluck'un aktardığı üzere Logan ve Molotch'a göre emek hareketliliğinin neredeyse tam olduğu durumlarda, yer temelli politikalar çerçevesinde yaratılan iş olanaklarından her zaman yerel insanlar yararlanmamakta, daha ziyade bu yeni iş olanaklardan göç eden kişiler yararlanmaktadır. Ancak, yine Immergluck'un ifade ettiği şekilde Bartik'e göre bu yeni yaratılan iş olanaklarından diğer yerlerden göç edenler yararlı olsa dahi, ortaya çıkan yerel büyüme bölgede yaşayan yerel halkın yararına bir süreç ortaya koymaktadır.²³⁶

Hansen ve diğerlerine göre ise insanların yaşadığı yerlerde iş olanakları yaratmak ve istihdamı teşvik etmek her zaman avantajlıdır. Zira, böyle bir strateji ile bir yandan bölgede, bulunan mevcut ve çoğunlukla atıl duran potansiyel kullanılırken diğer yandan göçün getirdiği tüm maliyetlerden kaçınılmış olur. Ancak, bu strateji benimsenmeden önce lokasyonun dezavantajlı olup olmadığının değerlendirilmesi gerekir. Zira bir yerde doğal kaynakların yetersiz olması veya işletmelerin rekabet gücünü artırmaya yönelik maliyetler, insanların yaşadığı yerlerde istihdam yaratmanın avantajlarından baskın olabilmektedir.²³⁷

---

²³⁴ Immergluck, s.24.

²³⁵ Armstrong, s.229; Immergluck, s.24-25.

²³⁶ Immergluck, s. 25-26.

²³⁷ Hansen, s.4.

Bireysel eşitsizliklerin bireyleri hedef alan daha doğrudan politikalarla azaltılması daha tercih edilen bir stratejidir ve bu tip politikaların hedef aldığı kesim daha ağırlıklı olarak geride kalan bölgelerde yaşadığı için bölgelerarası eşitsizliğin giderilmesine de katkıda bulunabilir. Ancak, yine de yer temelli politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Zira, sadece insanların refahını hedef almanın istenmeyen etkileri de ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, eğitim ve tekrar eğitimden yararlanan bireylerin bölge dışına göç etmesi durumu hasıl olduğunda az gelişmiş bölgelerde yaşamaya devam eden daha az eğitilmiş ve gelirli kişilerin durumu daha da ağırlaşır. Bu çerçevede yerin özelliklerini ve kapasitesini artırmaya yönelik politika önlemleri son derece önemlidir. Ancak önemle belirtmek gerekir ki Dijk'ın aktardığı üzere Dupont'un 2007 yılında yaptığı çalışmasında ortaya koyduğu üzere bölgesel farklılıkları azaltmaya yönelik politikalar bireysel eşitsizliği artırabilmektedir.²³⁸ Bu çerçevede kişilerin refahına karşı yerlerin refahı ikilemi ve bölgesel politikaların kişiler arası eşitsizliği giderilmesinde bir araç olarak kullanılması tartışması pek çok konu gibi henüz bir çözüme ulaşmamıştır.

2.2.2.2 Eşitliğe Karşı Etkinlik İkilemi

Bölgesel politikalar kapsamında tartışmaların odak konusu olmuş bir başka ikilem de eşitliğe karşı etkinlik ikilemidir. Bu ikilem bölgeler arası eşitliğin sadece ulusal büyüme oranı pahasına sağlanabileceği düşüncesi karşısında şekillenmektedir. Başka bir ifade ile az gelişmiş bölgelerde büyümenin en üst düzeye çıkarılması amacı ile ülkenin genelinde en üst düzeye çıkarılması amacı arasında bir çatışma söz konusudur.²³⁹

Gore'un ifade ettiği şekilde lokasyon teorisini geliştirmekte olan ülkeler bağlamında ele alan Alonso'ya göre gelişmenin ilk aşamalarında imalat sektörünün birkaç yerde toplanmasının sağlanması ile etkinlik üst düzeye çıkarılabilir. Kısa vadede bölgeler arası eşitlik amacıyla sanayinin dağılmasına yönelik politikalar büyümeye zarar verebilmektedir. Uzun vadede ise imalat sektörünün bu yerlerde toplanmaya devam etmesi sonucunda etkin talep sınırlanabilmekte ve ülkedeki bazı

---

²³⁸ Dijk, 461-2.

²³⁹ Gore, s.51.

doğal kaynakların kullanımı atıl kalabilmekte, bu da büyümenin sürdürülmesine tehdit oluşturabilmektedir. Bu çerçevede uzun vadede bölgeler arası eşitsizliğin azaltılmasına yönelik önlemler ile ulusal düzeyde büyüme oranının en üst düzeye çıkarılması arasında bir uyum sağlanması gerekliliğinde söz edilebilmekle birlikte müdahalenin zamanlaması son derece önemlidir. Zira büyümenin doğal gidişatında imalat faaliyetlerinin gelişmenin ileri aşamalarındaki yoğunlaşması trickle-down etkisi (aşağı doğru damlama etkisi) ile geri kalmış bölgelere yarar sağlayabilmektedir. Bu noktada uzun vade de toplam etkinliği hedefleyen politikalarla eşitlik amacına ulaşılabilmektedir.²⁴⁰

Benzer şekilde Goru'un aktardığı üzere Hirschman'a göre de bölgeler arası eşitsizlik önlenemez bir durumdur ve bu durum büyümenin koşuludur. Bir ülke başta gelir seviyesini artırmak için bir taraftan belirli sektörlere odaklanırken, diğer taraftan büyüme belirli merkezler etrafında gerçekleşir.²⁴¹ Meyer'in belirttiği üzere Perroux'ya göre de büyüme belli alanlarda ortaya çıkarak eşitsiz bir yoğunlukta ilerlemektedir. Bu yüzden büyüme süreci ile birlikte bölgesel farklılıklar artmaktadır. Bu çerçevede etkinlik ve eşitlik arasında bir değiş tokuş ilişkisi bulunmaktadır.²⁴² Başka bir ifadeyle etkinlik arttıkça eşitlik azalmakta, eşitlik arttıkça da etkinlik azalmaktadır.

Öte yandan, gelişmenin farklı aşamalarında ülkeler içindeki eşitsizliği ters U şeklinde betimleyen Jeffery Williamson'a göre eşitlik ve etkinlik arasında her zaman bir uyumsuzluk, değiş tokuş ilişkisi bulunmamaktadır. Yakalama sürecinin başındaki ülkeler için bölgesel eşitsizlik, bölgeler arası gelişmişlik farklılıklar öncelikli bir müdahale alanını oluşturmamaktadır. Daha ziyade, bu ülkeler birkaç büyüme kutbuna kamu yatırımlarını yoğunlaştırarak ulusal kalkınmayı teşvik etmeye çalışmaktadırlar. Ancak, gelişme sürecinin devamında, sonraki aşamalarda, bölgesel farklılıkların azalması mümkündür. Bu aşamalarda bölgesel eşitsizliklere çok daha fazla siyasi öncelik tanınabileceği gibi, büyüme kutuplarında ortaya çıkabilecek yığılma

---

²⁴⁰ Gore, s.51.

²⁴¹ Gore, s.52.

²⁴² Dietmer Meyer and Jörg Leckenbauer, "EU Cohesion Policy and the Equity-Efficiency Trade-Off: Adding Dynamics to Martin's Model", **45th Congress of the European Regional Science Association**, Netherlands, Amsterdam, Vrije Universiteit Amsterdam, 23-27 August 2005, <http://www.sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa05/papers/564.pdf> (18 Şubat 2008), s. 6

dezekonomileri karşısında az gelişmiş bölgeler teknolojinin ve bilginin yayılmasından yararlanabilmektedir.²⁴³

Yeni ekonomik coğrafya ile içsel büyüme teorisini birleştiren yaklaşıma göre ise, toplam büyüme ile bölgelerarası eşitlik arasındaki değiş tokuşun nedenlerinden biri yığın ekonomileridir. Zira, yığılma etkinliği teşvik ederken, eşitliği olumsuz yönde etkilemektedir.²⁴⁴

Büyüme ve eşitlik arasındaki ilişkin teorik çalışmaların yanı sıra pek çok ampirik çalışma da yapılmıştır. Baldwin ve diğerlerinin aktardığı üzere Martin ve Quah Avrupa ülkeleri verileri temelinde büyüme ve eşitlik arasında bir değiş tokuş ilişkisini olduğunu ortaya koymuştur.²⁴⁵

Öte yandan, pek çok teorik ve ampirik çalışma yapılmasına rağmen OECD Territorial Outlook 2001 raporuna göre etkinlik ve eşitlik arasındaki denge ve değiş tokuş ilişkisi yeterince incelenmeden, etkinlik ve eşitlik arasındaki denge kararı objektif unsurlara dayandırılmadan siyaseten verilmiştir. Bu bağlamda rapora göre eşitliğin sınır ve maliyetleri çok iyi bir biçimde değerlendirilmelidir.²⁴⁶ Neredeyse benzer bir düşünce Stilwell tarafından seslendirilmektedir. Stilwell'e göre bölgesel politikaların uygulanması illa da toplam etkinliğe ilişkin maliyetleri olması gerektirmemektedir. Ancak böyle maliyetlerin olduğu durumlarda bu maliyetlerin iyi bilinmesi²⁴⁷ ve buna göre karar verilmesi gereklidir.

---

²⁴³ Meyer, s.4; Dijk, s.461.

²⁴⁴ Meyer, s.4.

²⁴⁵ Richard Baldwin, Rikard Forslid, Philippe Martin, Gianmarco Ottaviano and Frederic Robert-Nicould, **Economic Geography and Public Policy**, New Jersey: Princeton University Press, 2003, s.426.

²⁴⁶ OECD, **Territorial Outlook: Territorial Economy 2001 Edition**, Paris: OECD, 2001, s.147.

²⁴⁷ Frank J. B. Stilwell, **Regional Economic Policy**, London: MacMillan Press Ltd., 1972, s.23.

2.2 Bölgesel Politikanın Temel Müdahale Alanları, Önlem ve Araçları

Bölgeler arası gelişmiş farklılıkların azaltılması, bölgesel gelişme amaçlarına ulaşılabilmesi için politika yapımcıların ve uygulamacıların elinde kullanabilecekleri çok çeşitli politika seçenekleri önlem ve araçları bulunmaktadır. Bu politika, önlem ve araçlar farklı kurumlar, teorisyenler ve uygulamacılar tarafından çok farklı çeşitlerde sınıflandırılmaktadır. Kimi sınıflandırmalar önlem ve araçların türünü, kimi ise niteliğini, kimi de aracın kullanıldığı amaçları temel almaktadır. Bu çalışmada politika, önlem ve araçların sınıflandırılması, özellikle yerel düzeyde gelişmeye katkı sağlayan müdahale alanları çerçevesinde temelinde ele alınmaktadır.

2.2.1 Sermaye

Bölgesel gelişmeyi sağlamak üzere görece geri kalmış bölgelere sermaye yatırımlarını çekmek, bölge içinde sınırlı da olsa bölge içinde mevcut olan sermayeyi üretken yatırımlara yöneltmek ve/veya halihazırda bölgede bulunan sermaye yatırımlarını genişletmek bölgesel iktisat politikalarında uygulamaların yapıldığı ilk dönemlerden itibaren önemli bir yer tutmuştur. Özellikle sanayiye dönük sermaye yatırımlarına verilen önem gerek sanayinin bölgelerde doğrudan yarattığı istihdam hacmi ve bölgesel çıktıyı artırma kapasitesi, gerekse ileri ve geri bağlantılar yoluyla diğer sektörlerde gelişmeyi hızlandırması ve modern tekniklerin, bilginin ve teknolojilerin yayılmasını teşvik etmesinden kaynaklanmaktadır. Harrington ve Warf'a göre sanayi tesislerin etkisi farklı düzeylerde kendini göstermektedir. Bu tesislerin ulusal seviyede ticaret dengesi ve döviz kuru üzerinde etkisi bulunmaktadır. Ayrıca, ulusal düzeyde vergi gelirleri etkisi olsa da, pek çok etki daha çok bölgesel ve yerel seviyede görülmektedir.²⁴⁸

Üretken yatırımlar, özel sektör tarafından yapılabileceği gibi kamu eliyle de yapılabilmektedir. Ancak, günümüzde özellikle devletin küçülmesi ve kamu maliyesinde disiplin sağlanması çerçevesinde, devletin üretken yatırımlara girmesi çoğu zaman şüphe ile karşılanmaktadır. Bu yüzden bölgelerin gelişmesinde özel kesime daha fazla ağırlık verilmektedir.

---

²⁴⁸ Harrington, s.180.

Bölgesel bağlamda sermayeye ilişkin politikalar bir taraftan bölge dışından ve yurt dışından bölgeye sermayenin çekilmesini ve bu kapsamda bölgesel düzeyde sanayi kapasitesinin artırılmasını, bir taraftan da bölgenin içindeki yerel ekonomik faaliyetlerin canlandırılması ve geliştirilmesine yönelik çabaları kapsamaktadır. Armstrong ve Taylor'ın ifade ettiği biçimde dezavantajlı bölgelere yönelik söz konusu politikalar çerçevesindeki önlem ve araçları dört sınıfta ele almak mümkündür. Bunlar idari kontroller; mali teşvikler; söz konusu bölgede yer alan firmaların finansal kaynaklara erişiminin artırılması ve bu firmaların yönetim ve iş yapma kapasitelerinin iyileştirilmesine yönelik önlemler; ile sosyal sermayenin iyileştirilmesine yönelik mekanizmalardır.²⁴⁹ Bu bölümde sermayeye ilişkin olarak idari kontroller ve teşvikler ele alınacak, diğer bölümlerde Armstrong'un tanımladığı diğer önlem ve araçlar başka müdahale alanları çerçevesinde irdelenecektir.

2.2.1.1 İdari Kontroller

Sanayinin bölgesel dağılımını etkilemeye yönelik idari kontroller bölgesel politikalar kapsamında Batı Avrupa ülkeleri dahil pek çok ülkede kullanılmış olan araçlar arasında yer almıştır. İdari kontroller çok çeşitlidir, ancak en sık kullanılan idari kontrol araçlarından biri sanayinin lokasyonuna ilişkin sınırlamalardır. Ancak, günümüzde idari kontroller pek kullanılan bir araç değildir.²⁵⁰

1947-1981 yılları arasında İngiltere'de uygulanan endüstriyel gelişme sertifikası (*industrial development certificate*) idari kontrollere örnek olarak verilebilir. Bu uygulama kapsamında belli bir ölçüğün üzerinde yeni tesis kurmayı planlayan firmalar ve tesis alanını genişletmeyi isteyen firmaların ilgili mercilere başvurarak bu sertifikaları temin ettikten sonra yatırımlarını gerçekleştirmesi zorunlu tutulmuştur. Böylece endüstriyel genişlemenin aşırı kalabalık ve tıkanıklık sorunuyla karşı karşıya olan bölgelerde sınırlandırılması ve endüstriyel genişlemenin görece az gelişmiş bölgelere kaydırılması amaçlanmıştır.²⁵¹

---

²⁴⁹ Armstrong, s.238-239.

²⁵⁰ Stilwell, s.58; Armstrong, s.239-240.

²⁵¹ William H. Miernyk, "British Regional Development Policy", *Journal of Economic Issues*, Vol. 3, No.3, (September 1969), s.35; Stilwell, s.57; Barry Moore and John Rhodes, "Regional Economic Policy and the

Sanayinin lokasyonuna ilişkin kontrollerin çeşitli avantajları ve dezavantajları vardır. Avantajlar arasında sanayinin görece az gelişmiş bölgelere kaydırılmasındaki etkinliği; kamu açısından ilişkin tek maliyetin idari maliyet olması dolayısıyla maliyet etkinliği; ekonomik durgunluk zamanlarında veya sektörel tercihler itibarıyla idari kontrollerde uygulama esnekliği sağlanabilmesi; ve devlet ile firmalar arasında iletişim kanalları açması (bu çerçevede başvuruda bulunan firmaların gelişme alanları ile ilgili diğer mali teşvikler konusunda daha fazla bilgi alabilmesidir) yer almaktadır. Dezavantajları arasında firmaların yatırımlardan tamamen vazgeçme veya daha küçük ölçekte uygulama, yatırımı başka ülkelere kaydırma olasılıklarının olması sıralanabilir. Ayrıca, günümüzdeki ekonomik düzende firmaların kendi tercih ettikleri yerde genişlemesini önlemenin firma etkinliğini düşürmesi söz konusu olabilir. Sıralanan dezavantajların toplam yatırım seviyesine zarar verebileceği açıktır.²⁵²

Lokasyonel sınırlamaların karşısında kontrollerin bilinçli bir şekilde gevşetilmesi de bir politika seçeneğidir. Bölge olarak ele alınabilecek idari birimlerin görece fazla yasal düzenleme yapma yetkisi olan yerlerde, özellikle federal ülkelerde firmaları ve sanayileri cezp etmek için bölgeler kendi bölgelerine has yasal düzenlemelerle iş dünyası lehine kontrolleri gevşeterek diğer bölgeler karşısında avantaj elde etme çalışabilmektedir. Bu kapsamda sağlık, iş güvenliği ve çevreye ilişkin düzenlemelerin gevşetilmesi, sendikalaşma ve toplu pazarlığın sınırlandırılması gibi önlemler alınabilmektedir.²⁵³ Ancak, bu tip önlemlerin toplum refahı açısından çok da tercih edilir olmadığını vurgulamakta yarar vardır.

Movement of Manufacturing Firms to Development Areas”, *Economica New Series*, Vol.43, No.169, (February 1976), s.17; Armstrong, s.239-40.

²⁵² Armstrong, s.240.

²⁵³ Armstrong, s.241.

2.2.1.2 Teşvikler

Az gelişmiş bölgeler gelişme için ciddi boyutlarda yatırımlara, özellikle üretken yatırımlara ihtiyaç duymaktadırlar. Üretken yatırımlar yeni iş olanaklarının yaratılarak istihdamda ve çıktıda artış sağlanması ve bölgelerin kendi kendini besleyen bir büyüme sürecine girmesi açısından önem taşımaktadır. Bu ihtiyacın karşısında az gelişmiş bölgelerde yerel sermayenin birikimi görece uzun bir süreci gerektirmektedir.²⁵⁴ Bu bölgeler tasarruf oranları düşük olduğundan ve sermaye birikimi yeterli düzeye erişmemiş olduğundan ciddi yatırımları kendi olanakları ile finanse etmekte sorunlarla karşılaşmaktadır. Ayrıca yerel işletmeler finansmana erişimde ciddi sorunlar yaşamaktadır. Bunun yanı sıra, yüksek riskli olarak tanımlanan yatırımlara piyasada finansman bulmak oldukça zordur.²⁵⁵ Bu kısıt ve zorluklar karşısında, bölge dışından bölgeye sermayenin çekilmesi önem taşımaktadır. Hem yerel yatırımlara ivme kazandırmak, hem de bölge dışındaki sermayenin cezp edilerek görece az gelişmiş bölgelerde üretken yatırımların seviyesini artırmak için çeşitli teşvikler neredeyse tüm ülkelerde bölgesel iktisat politikaları bağlamında kullanılmaktadır. Teşvikler aynı zamanda belirli sektörleri geliştirmek, katma değeri yüksek gelişmiş teknolojileri kullanmak, ekonomik büyüme ve istikrarı sağlamak için de kullanılabilir.²⁵⁶

Teşvik Türleri

Teşvikler kamu tarafından özel sektör veya kamu iktisadi kurumlarına belirli bölgeleri veya sektörleri desteklemek ve gelişimlerine ivme kazandırmak amacı ile verilen maddi ve maddi olmayan destek, yardım ve özendirmeler olarak tanımlanmaktadır.²⁵⁷ Teşvikler verilmiş şekillerine göre nakdi ve nakdi olmayan teşvikler

²⁵⁴ Ewa Bojar, "The Role of Foreign Capital Investments and The European Union Funds in Management of Regional and Local Development", **44th European Congress of European Regional Science Association**, Portugal, Porto, University of Porto, 25-29 August 2004, <http://www.sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa04/PDF/124.pdf> (12 Şubat 2008) s.15.

²⁵⁵ Hans Christiansen, Charles Oman and Andrew Charlton, "Incentives-based Competition for Foreign Direct Investment: The Case of Brazil", **OECD Working Papers on International Investment**, No: 2003/1, 2003, <http://www.oecd-ilibrary.org/content/workingpaper/631632456403> (12 Şubat 2008), s. 2.

²⁵⁶ Aytekin Güven, "Türkiye'de İller Arası Gelir Eşitsizliğinde Teşvik Politikasının Rolü: Bir Ayırıştırma Analizi", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 14, 2007, s.21.

²⁵⁷ Mehmet Ünsaldı, "Devlet Teşvikleri ve Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları Üzerine Etkileri", **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları**, Cilt 4, Sayı 2, (Şubat 2006), s.123; Kenan Çelik, Genel Olarak Vergi Teşviklerinin Ekonomi Üzerine Etkinliği", **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, Cilt.1, Sayı 2, (Kış 2009), s.149; Coşkun Can Aktan, "Teşvik Kollamacılık", Coşkun Can Aktan (Ed.) **Yolsuzlukla Mücadele Stratejileri**, Ankara: Hak-İş

olarak ikiye ayrılmaktadır. Nakdi teşviklere hibe, prim ve destekleme alımları dahildir. Nakdi olmayan teşvikler ise “muafiyet ve avantaj sağlayan, [bazı maliyetleri] düşüren veya ortadan kaldıran imtiyazlar olarak tanımlanmaktadır”²⁵⁸. Teşvikler işletmelerin girdi maliyetlerini veya çıktı fiyatlarını düşürmeye yönelik olarak tasarlanabilmektedir. Ancak aynı amaca yönelik olarak kullanılsa dahi bu teşvikler birbirlerinin yerine ikame edilemezler.²⁵⁹

Günümüzde bölgesel gelişmeyi sağlamak için firmalara çok farklı tipte teşvikler verilmektedir. Dupont ve Martin’in belirttiğine göre Avrupa’da az gelişmiş bölgelerdeki firmaların yararına yaklaşık 400 farklı çeşit teşvik uygulanmaktadır.²⁶⁰ Genel olarak verilen mali teşvikler vergisel avantajlar kredi avantajları; diğer mali avantajlar; devlet garantisi, devletin sürekli alıcı olması ve kamu ihalelerinde öncelik tanınması gibi kategoriler altında ele alınmaktadır. Vergisel avantajlar kapsamında belirli bölgelerde faaliyet gösteren ve/veya yatırım yapan firmaların vergi yükünü hafifletecek önlemler alınmaktadır. Bu avantajlara, kurumlar vergisi avantajları, ücretler üzerindeki vergilere yönelik avantajlar, gümrük vergileri avantajları, kayıt ve tescil ile ilgili avantajlar ve yerel vergiler konusunda avantajlar örnek olarak verilebilir. Vergisel avantajlar genel itibariyle vergi oranlarında indirim, vergisel muafiyet, vergisel istisnalar, vergi ödemelerinde taksitlendirme şeklinde uygulanmaktadır.²⁶¹

Geri kalmış bölgelerde firmaların gerek kuruluş aşamalarında gerekse genişleme aşamalarında yaşadıkları en büyük zorluklardan biri finansman sıkıntısıdır. Bu kapsamda uzun vadeli faizsiz kredi verilebildiği gibi, faiz oranları piyasa oranlarına göre düşük tutulabilmektedir.²⁶² ABD’de sanayi yatırımlarının sermaye ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak sanayi gelir tahvili (*industrial revenue bond*) diye adlandırılan bir uygulama bulunmaktadır. Uygulama kapsamında sanayi işletmeleri bu tahviller aracılığıyla piyasa faiz oranlarının altında bir fiyattan tahvil hamilinden borçlanırken, tahvil hamili daha düşük faiz getirisine rağmen bu getiri

---

Yayımları, 200,1 <http://www.canaktan.org/din-ahlak/ahlak/yolsuzlukla-mucadele-stratejileri/tum-yazilar/tesvik-kollama.pdf>, s.2-3.

²⁵⁸ Ünsaldı, s.123.

²⁵⁹ Stilwell, s.57; Dinler, s.284.

²⁶⁰ Vincent Dupont and Philippe Martin, “Subsidies to Poor Regions and Inequalities: Some Unpleasant Arithmetic,” *Journal of Economic Geography*, Vol.6, (2006), s.224.

²⁶¹ Dinler, s.281-282.

²⁶² Dinler, s.282.

vergilendirilmediğinden ötürü diğer yatırım araçlarından elde edeceği vergi sonrası gelirle karşılaştırılabilir bir gelir elde etme imkanı bulmaktadır.²⁶³

Vergisel avantajların ve kredi avantajlarının yanı sıra, üretim maliyetlerini düşürücü çok çeşitli avantajlar da yapılandırılabilir. Üretim maliyetlerini düşürücü teşvikler kapsamında kamu genelde doğrudan kontrol ettiği maliyetleri düşürmeye çalışır. Bunlara su, enerji maliyetleri, devletin sahip olduğu taşıma tesislerinin kullanılması ile ilgili maliyetler, arsa tahsisi, uzun dönemli düşük fiyatlı bina kiralama örnek olarak verilebilir. Kamunun doğrudan kontrolü olmayan maliyetlerde ise sübvansiyonlar uygulanarak bir taraftan firmanın ilgili maliyeti düşürülürken, diğer taraftan da söz konusu maliyetin odağı olan girdinin talebi artırılabilir. Bu yüzden genelde bu tip sübvansiyonlar bölgede tedariki görece fazla olan ancak yeterli düzeyde kullanılmayan girdilere verilmektedir.²⁶⁴ En sık kullanılan sübvansiyonlar arasında emek ve sermaye sübvansiyonları yer almaktadır. Ayrıca firmalara bölgesel, ulusal, uluslararası fonlar kapsamında yatırım ve firma genişlemesi hibeleri, işletmelerin sağladığı her yeni istihdam için mali yardım verilebileceği gibi yatırımlara kamu iştiraki de sağlanabilmektedir.²⁶⁵

Bunların yanı sıra, devlet bu bölgelerde kurulacak işletmelere diğer bölgelerde faaliyet göstermiş olmuş olmaları durumunda elde etmiş olabilecekleri kar oranını garanti edebilmektedir. Bu çerçevede zarar eden veya öngörülen karın altında kar eden firmaların kaybı devlet tarafından karşılanabilmektedir. Öte yandan, devlet firmaların ürettikleri ürünün bir kısmını belli bir dönem satın almak için taahhütte bulunabilmektedir. Bunun yanı sıra, kamu ihalelerinde teşvik verilen bölgedeki işletmelere kamu ihalelerinde öncelik tanınabilmektedir.²⁶⁶

Teşvikler konusundaki tartışmalar

Bölgesel temelli teşvikler genelde firmaların yer seçimi tercihini etkileyerek faaliyetlerini az gelişmiş bölgelere kaydırmasını sağlamak, buralarda yeni yatırımlar

---

²⁶³ Harrington, s.183.

²⁶⁴ Harrington, s.183.

²⁶⁵ Dinler, s.282.

²⁶⁶ Dinler, s.282-283.

yapılmasını temin etmek, mevcut yatırımların genişletilmesini veya işletilmesini sağlamak amacıyla sunulmaktadır. Uygulanan farklı teşvikler aracılığıyla bölge ekonomisinde çeşitli etkilerin ortaya çıkması hedeflenmektedir. Bu etkiler arasında, bölgede bol bulunan faktörlere yönelik talebin artması ve atıl kapasitenin üretime koşulması, yeni iş olanaklarının yaratılarak istihdamın artması, bölgedeki çıktının yükselmesi ve büyümenin hızlanması, bölgenin verimliliğinin ve rekabet gücünün artması sayılabilir.²⁶⁷

Bölgesel iktisadi gelişme için bu kadar olumlu etkiler ortaya çıkarması beklenen teşviklere her ne kadar uygulamada bölgesel politikalar bağlamında ağırlık verilmiş olsa da, teşvik politikaları ve çeşitli teşvik türleri ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Teşviklere yönelik en önemli eleştirilerden biri teşviklerin piyasa mekanizmasına zarar vermesi ve adil rekabet ortamını bozması etrafında şekillenmektedir. Ayrıca teşviklerin, ihtiyacı olan kesimlerin mi gerçekten bu teşviklerden yararlandığı, teşvik kullananların bu olanakları ne şekilde ve nerede kullandığı ve teşvikler sonucu yaratılan katma değer teşvik kapsamındaki yerden başka yerlere aktarılıp aktarılmadığı konusundaki kontrole dair unsurlar eleştirilere maruz kalmaktadır.²⁶⁸

Aslında eleştirilerin çoğu iki ana eleştiri ekseninde şekillenmektedir. Biri yatırım teşviklerinin bölgesel büyüme farklılıklarını azaltmadaki yetersizliği/etkinsizliği konusu, diğeri ise teşviklerin etkilerini kontrol etme, tahmin etme ve değerlendirmedeki zorluktur.²⁶⁹ Örneğin teşviklerle ortaya çıkan ikame etkisi ile çıktı etkisinin oluşma ve etkileme mekanizması oldukça karmaşık ve tahmin edilmesi oldukça zor bir süreci içerir. Ortaya çıkacak nihai etkide pek çok değişken rol oynar. Bunların arasında, emek ve sermayenin arz esnekliği, üretim fonksiyonu ve bu çerçevede eş üretim maliyet eğrilerinin şekli, verilen teşvikin büyüklüğü, firmaların

---

²⁶⁷ Guid Pellegrini and Marusca De Castris, "Identification of the Spatial Effects of Industrial Subsidies", **47 Congress of the European Regional Science Association**, Paris, 29 August-2 September, 2007, s.2; Dinler, s.281; Ildırar, s.37.

²⁶⁸ AYTEKİN, s.21.

²⁶⁹ J. Cadima Riberio and J. Freitas Santos, "The Role of Regional and Local Incentives on the Location of Foreign Firms in Portugal", **36th European Congress of Regional Science Association**, Ireland, Dublin, August 23-27, 1999,

http://www3.eeg.uminho.pt/economia/nipe/docs/Publicacoes_Actas_conferencias/1999/Ribeiro_Santos_1999_ERSA.pdf (12 Kasım 2009), s.3.

değişen faktör talebi karşında emek ve sermaye arzının cevap verme biçimi, üretim maliyetlerinin düşüş miktarı, üretim maliyetlerindeki düşüşün tüketicilere yansıma miktarı, bu düşüşe tüketicilerin cevap verme şekli, üretimin teknik koşulları²⁷⁰, ortaya çıkan ikame etkisi ile çıktı etkisinin ölçeği²⁷¹ bulunmaktadır.

Bunun yanı sıra, Pellegrini ve De Castris'e göre belirli bölgelere verilen teşvikler bu bölgeler lehine firmaların yer seçimi tercihini etkileyerek bu bölgelerde yeni istihdam olanaklarının oluşmasına neden olurken, komşu bölgelerden nitelik ve büyümeyi bir bakıma çalarak dışlama etkisi yaratabilmektedir.²⁷² Bu durum da teşviklerin etkilerini kontrol etmek ve değerlendirmedeki zorluğa işaret etmektedir.

Etkilerin karmaşıklığı ve değerlendirmedeki zorluk açısından Dupont ve Martin'in verdiği örnek de göz önüne alınmalıdır. Yazarlara göre az gelişmiş bölgelere verilen teşvikler daha ziyade sermaye sahiplerinin ve gelişmiş bölgelerin daha fazla yararına olan bir sürecin işlemesine neden olabilmektedir. Bunda söz konusu teşviklerin tüm bölgelerde firmaların daha fazla kar elde etmesine yol açması, hem işçiler ve sermaye sahipleri arasındaki (sermayenin hareketli, işçilerin hareketsiz veya daha az hareketli olduğu durumlarda) eşitsizliğin, hem de gelişmiş ve daha az gelişmiş bölgeler arasındaki nominal gelir açısından eşitsizliğin artmasına neden olabilmesi rol oynamaktadır. Bazı firmaların diğer bölgelerden teşvik verilen bölgelere taşınması, diğer bölgelerdeki rekabetin azalmasına neden olarak sadece teşvik verilen bölgelerde değil diğer bölgelerde de karların artmasına neden olmaktadır. Sermaye sahiplerinin daha çok gelişmiş bölgelerde bulunduğu göz önüne alındığında, hem firmalarını daha az gelişmiş bölgelere taşıyan sermaye sahipleri, hem de firmalarını bu bölgelere kaydırmayan sermaye sahiplerinin karları artmaktadır. Bu da hem sermaye sahiplerinin hem de gelişmiş bölgelerin lehine bir durum ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.²⁷³

Öte yandan, teşviklerin büyümenin yanı sıra verimliliği de etkiledikleri konusunda bir görüş vardır. Zira, teşviklerle hem firmaların teknolojilerini

---

²⁷⁰ Armstrong, s.246-250.

²⁷¹ Hans Joachim Schalk and Gerhard Untiedt, "Regional Investment Incentives in Germany: Impacts on Factor Demand and Growth", *The Annals of Regional Science*, Vol.34, (2004), s.174.

²⁷² Pellegrini, s.14.

²⁷³ Dupont, s.225.

geliştirmelerine imkan sağlanabilirken, hem de firmaları ölçek ekonomilerinden daha fazla yararlanmalarına olanak sunulabilmektedir. Bu görüş karşısında teşviklerin etkisiz olabileceğini savunanlar da vardır. Pesquera ve diğerlerinin aktardığı üzere Thomsen ve Woolcock, teşviklerin işletmelerin yer seçimi kararlarını verirken belirleyici bir faktör olmadıklarını ileri sürmüştür. Zira teşvikler istikrarsız bir makroekonomik ortamı veya niteliksiz emeği dengeleyebilecek nitelikte değildir.²⁷⁴

Teşviklerin etkisiz olduğunu savunan bir başka görüşe göre, özellikle bölgesel sermaye teşvikleri ilave yatırımları uyarmada başarısızdır. Zira, firmalar sermaye hibeleri, teşvikler olmaksızın yatırım yapacakları seviyelerde yatırım yaparlar. İlave yatırımlar uyarılmış olsa bile sermaye teşvikleri sermayenin emeği yerine ikame edilmesini sağlayarak sermaye ile karşılaştırıldığında emeğin maliyetini artırdığından emek talebini artırmaktan ziyade, emek talebini düşürebilmektedir.²⁷⁵

Bunun yanı sıra, bölge temelli teşvikler az gelişmiş bölgelerde kimi zaman mevcut tesis ve işverenlerin yeni tesisler ve işverenler tarafından ikame edilmesine, hatta kimi zaman daha düşük istihdam seviyelerine yol açabilmektedir. Vogel'in Fox ve Murray'in büyük tesislerin kuruluşunu incelen çalışmalarından aktardığına göre yer seçimini yönlendirmeye yönelik teşviklerden kaynaklanan istihdam, gelir yararları ile mali yararlar oldukça düşük seviyelerde seyretmektedir.²⁷⁶

Ayrıca, teşvikler firmaları gereğinden fazla bir üretim faktörüne yatırım yapmaya yönelterek üretim faktörlerinin kullanımında etkisizliğe yol açabilmektedir. Bunun yanı sıra teşvik sistemi firmaların çabalarını daha üretken faaliyetlere yoğunlaştırmak yerine teşvikler için lobi yapmak gibi üretken olmayan faaliyetlere daha fazla çaba serf etmelerine neden olabilmektedir. Ayrıca, firma veya sektör gruplarının

---

²⁷⁴ Pedro B. Moyano Pesquera, Guillermo Aleixandre Mendizabal and Olga Ogando Canabal, "Spanish Regional Policy: An Assessment of Economic Incentives During the Period 1988-2003", **ERSA Conference Papers**, No: Ers04p433, 2004, <http://www.sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa04/PDF/433.pdf>, (18 Kasım 2009), s. 2.

²⁷⁵ Schalk, s.174.

²⁷⁶ Richard M. Vogel, "Relocation Subsidies: Regional Growth Policy or Corporate Welfare?", **Review of Radical Political Economics**, Vol.32, No.3, (2000), s.340.

baskıları sonucu teşvikler daha az verimli firmaları hedef alarak sektördeki yapısal dönüşümü engelleyebilmekte veya geciktirebilmektedir.²⁷⁷

Genel anlamda teşviklerin, özel anlamda da bölgesel gelişmeye yönelik olarak kullanılan teşviklerin başarılı olup olmadığına dair pek çok ülkede çeşitli ampirik çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, McGreevy ve Thomson İskoçya'daki bölgesel seçici yardımları ele aldıkları çalışmada bu yardımdan yararlanan 49 firmayı incelemiş, bu teşvikler sonucunda söz konusu teşvikler olmaksızın yapılmayacak yatırımların gerçekleştirildiğini ve ilave iş olanaklarının yaratıldığını ortaya koymuştur.²⁷⁸ İskoçya'daki teşvikleri inceleyen bir başka çalışma da Faini ve Schiantarelli tarafından yapılmış, bu çalışmada teşvikler konusunda olumlu sonuçlara varmıştır. Yazarların ortaya koyduğu şekilde sermaye ve emeğe yönelik teşvikler İskoçya'daki çıktıyı ve firmaların yatırım kararlarını etkilemiştir.²⁷⁹ Bunun yanı sıra Reed ve Miall teşviklerin istenilen sonuçları yaratıp yaratmadığını, daha spesifik olarak yer seçimi kararlarını etkilediğini destekler nitelikte bulgular elde etmiştir. Begg ve Dowal'ın Reed ve Miall'ın 1981 tarihli çalışmasından aktardığına göre Birleşik Krallık'ta bölgesel yatırım teşvikleri sonucunda yatırımlarda teşvikli bölgelere doğru küçük ancak anlamlı bir kayma yaşanmıştır.²⁸⁰

Teşvikler konusunda başka olumlu bulgular Harris ve Trainor tarafından ortaya koyulmuştur. Yazarlar Kuzey İrlanda'da uygulanan ve 1980'lere kadar iş olanakları yaratma ve sürdürme daha sonraları da firmaların rekabet gücünü artırmaya odaklanan seçici finansal yardımların firmaların toplam faktör verimliliği üzerindeki etkisini incelemiştir. Bu çalışma seçici finansal yardımların imalat sektöründeki üretim seviyesi üzerinde ciddi etkileri olduğunu ve diğer hibe şekilleriyle karşılaştırıldığında sermaye

---

²⁷⁷ Fredrik Bergström, "Capital Subsidies and the Performance of Firms", **SSE/EFI Working Paper Series in Economics and Finance**, No 285, November, 1998, <http://swopec.hhs.se/hastef/papers/hastef0285.pdf> (17 Kasım 2009) s.5-6, 17.

²⁷⁸ McGreevy, T.E. and A.W.J Thompson, "Regional Policy and Company Investment Behaviour", **Regional Studies**, Vol.17, No.5, (1983), s.347, 355.

²⁷⁹ Riccardo Faini and Fabio Schiantarelli, "Incentives and Investment Decisions: The Effectiveness of Regional Policy", **Oxford Economic Papers New Series**, Vol.39, No.3, (September 1987), s.517, 529.

²⁸⁰ Hugh Begg and Stuart McDowall, "The Effect of Regional Investments Incentives on Company Decisions", **Regional Studies**, Vol.21, No.5, (1987), s.460.

hibelerinin özellikle toplam faktör verimliliğinin artışında rol oynadığını ortaya koymuştur.²⁸¹

Harris, bir başka çalışmasında, 1950-1983 yılları arasında Kuzey İrlanda'da uygulanan teşvikleri incelemiş, bu bölgede imalat sektörü söz konusu dönemde emek yoğun teknoloji kullandığından ve çıktı talebinin fiyat esnekliği çok düşük olduğundan, sermaye teşviklerinin istihdam düşürücü etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Ancak, çalışmaya göre sermaye teşvikleri perifer bölgelerde yatırımları uyarmakta başarılı olmuş, bölgede imalat sermaye stokları hızla büyümüştür.²⁸²

Harris yine Kuzey İrlanda'da 1983-1997 yılları arasında imalat sektörüne sunulan seçici finansal yardımı inceleyen çalışmasında, yardımın ana etkisinin yeni tesislerin kurulmasından ziyade mevcut tesislerin faaliyetleri sürdürmesini sağlayarak istihdamı istikrara kavuşturmak olduğunu vurgulamıştır. Ancak bu yaklaşım, her ne kadar kasıtlı olmasa da imalat sektöründeki mevcut sorunların sürdürülmesini desteklediğini ileri sürmüştür.²⁸³

Bölgesel temelli yatırım teşviklerin yoğun olarak kullanıldığı bir başka ülke birleşme öncesi Batı Almanya'dır. Bu teşvikler genelde iş olanakları yaratmak ve az gelişmiş bölgelerde büyümeyi artırmak amacıyla ilave yatırımları uyarmak için kullanılmıştır.²⁸⁴ 1978-1989 yılları arası Almanya'daki yatırım teşviklerinin etkilerini inceledikleri çalışmalarında Schalk ve Untiedt, teşviklerin ilave yatırımı uyardığı ve pozitif istihdam etkileri yarattığını ortaya koymuştur.²⁸⁵

Teşvikler konusunda bir başka olumlu sonuç Wren ve Waterson'a aittir. Yazarlar, 1975-1984 yılları arası Kuzeydoğu İngiltere'nin bir alt bölgesinde uygulanan endüstriyel mali yardımın doğrudan istihdam etkinliğini inceleyen bir çalışma

---

²⁸¹ Richard Harris and Mary Trainor, "Capital Subsidies and Their Impact on Total Factor Productivity: Firm-Level Evidence From Northern Ireland", **Journal of Regional Science**, Vol.45, No.1, (2005), s.50-51, 71-72.

²⁸² Richard Harris, "The Employment Creation Effects of Factor Subsidies: Some Estimates for Northern Ireland Manufacturing Industry, 1955-1983", **Journal of Regional Science**, Vol.31, No.1, (1991), s.49, 62.

²⁸³ Richard Harris and Mary Trainor, "The Impact of Government Intervention on Employment Change and Plant Closure in Northern Ireland, 1983-1997", **CPPR Centre for Public Policy for Regions, Discussion Paper No 7**, October 2005, http://www.gla.ac.uk/media/media_4288_en.pdf (12 Kasım 2009), s.1, 23-24.

²⁸⁴ Schalk, s.173.

²⁸⁵ Schalk, s.173, 181.

yapmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, yardımlar arasında etkinlik açısından farklılıklar gösterse da istihdam yaratmaktadır.²⁸⁶

Teşviklerin olumlu sonuçlar yarattığını destekleyen çalışmaların karşısında olumsuz bulgular elde eden bir dizi ampirik çalışmada mevcuttur. Örneğin, Moyano Pequera ve diğerleri yaptıkları çalışmada belediyelikler seviyesinde 1988-2001 yılları arasındaki İspanya’da uygulanan bölgesel teşvik politikasının etkinliğini değerlendirmişlerdir. Çalışmada belediyeliğin ekonomik performansı ile bölgesel teşviklerden yararlanma durumu veya olasılığı arasında ve belediyenin ekonomik açıdan iyileşmesi ile teşvik çerçevesinde uygulanan projeler arasında hatırı sayılabilir bir ilişki olmadığından, teşviklerin etkin olmadığı sonucuna varılmıştır.²⁸⁷ Daly ve diğerleri de Kanada’da Cape Breton bölgesinde diğer ekonomik bölgelere göre daha yüksek yatırım vergisi kredisi şeklinde sunulan bölgesel teşvik programının toplam faktör verimliliğini etkilemediğini ve işsizlik oranları üzerinde çok az bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur.²⁸⁸

Bunların yanı sıra, Bodonio ve Engberg’in yaptığı ABD’de ekonomik açıdan sıkıntı yaşayan bölgelere firmaların yeniden yerleşmesini sağlamaya yönelik farklı tipte teşviklerin kullanıldığı işletme bölgelerinin (enterprise zones) yakın çevrede istihdam üzerine yaptığı etkiyi inceleyen bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada yazarlar programın yerel istihdam üzerinde önemli bir etkisi olmadığı sonucuna varmıştır.²⁸⁹ Gabe ve Kraybill, benzer bir şekilde, 1993-1995 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri’nin Ohio Eyaletinde genişlemeye giden işletmeleri inceledikleri çalışmalarında işletmelerin teşviklerin sonucunda, teşvik programları olmadığı durumlardan daha fazla iş olanağı yaratmadığını ortaya koymuşlardır.²⁹⁰

---

²⁸⁶ Colin Wren and Michael Waterson, “The Direct Employment Effects of Financial Assistance to Industry”, **Oxford Economic Papers, New Series**, Vol.43, No.1 (January 1991), s.117, 132, 135.

²⁸⁷ Moyano Pesquera, s.3, 24.

²⁸⁸ Michael Daly, Ian Gorman, Gordon Lenjoesk, Alex MacNevin and Wannakan Phiriyapreunt, “The Impact of Regional Investment Incentives on Employment and Productivity: Some Canadian Evidence”, **Regional Science and Urban Economics**, Vol.23, (1993), s. 560, 571-572.

²⁸⁹ Daniele Bondonio and John Engberg, “Enterprise Zones and Local Employment: Evidence from the States’ Programs”, **Regional Science and Urban Economic**, Vol.30 (2000), s. 519-520, 522.

²⁹⁰ Todd M. Gabe and David S. Kraybill, “The Effect of State Economic Development Incentives on Employment Growth of Establishments”, **Journal of Regional Science**, Vol.42, No.4 (2002), s.704, 723-724.

Bir başka çalışmada Bronzini ve Blasio İtalya'daki 488 Sayılı Kanun uyarınca görece geri kalmış bölgelere sunulan teşvikleri incelemişlerdir. Çalışma teşvikler çerçevesinde yapılan yatırımların ilave yatırımlar olarak değerlendirilemeyeceğini ileri sürmüştür. Teşvikten yararlanan ve teşvik verilmesi reddedilen firmalar karşılaştırılmış, teşvik alan firmaların ikinci yılda yatırımlarını artırdıkları ancak teşvik alamayanlarla karşılaştırıldığında bu yıl sonrası yatırım faaliyetlerini azatlığını ortaya koymuştur. Zira, teşviklerden yararlanan firmalar teşvikler sayesinde daha sonra yapmayı planladıkları yatırımları öne almışlardır. Ayrıca, çalışma bir dışlama etkisinin de var olabileceğinden de söz etmektedir. Teşvik alan firmaların teşvik almayan firmaların kullanabileceği bazı yatırım fırsatlarını değerlendirmeleri söz konusudur.²⁹¹

Bergström ise İsveç'te 1987-1993 yılları arasında bölgesel teşvikler kapsamında özellikle makine ve bina yatırımları için seçici sermaye teşviklerini kullanan ve kullanmayan firmaları karşılaştırdığı çalışmasında teşviklerin büyümeyi etkileyebileceğini ancak toplam faktör verimliliğinin etkilediği konusunda yeterli kanıt olmadığını ortaya koymuştur. Çalışmada firmaların teşviklerin kullanılmasından bir sene sonra katma değer ve verimlilik artışını etkilendiğini, ancak bu dönem sonrasında firmaya daha fazla teşvik sunulmasının toplam verimlilik artışına fayda getirmediğini vurgulamıştır.²⁹²

Vergisel teşvik tedbirlerinin uygulamadaki ağırlığına rağmen, Harrington ve Warf'ın aktardığına göre ABD'de yapılan pek çok amprik çalışma eyaletler arasındaki ve bölgeler arasındaki vergi oranlarındaki farkın sanayilerin yer seçiminde çok da fazla bir rol oynamadığını ortaya koymuştur. Öte yandan, bazı amprik çalışmalar sanayilerin bir birine benzer bölgeler arasında yatırım yeri seçimi yaparlarken vergi oranlarının eşitliği bozucu bir etkisi olduğu yönünde kanıtlar sunmuştur.²⁹³ Ayrıca Vogel'ın bir dizi çalışmayı göz önüne alarak ortaya koyduğu şekilde vergiler metropoller arası veya

---

²⁹¹ Raffaello Bronzini and Guido de Blasio, "Evaluating the Impact of Investment Incentives: The case of Italy's Law 488/1992", *Journal of Urban Economics*, Vol. 60, (2006), s.327, 328, 329, 346.

²⁹² Bergström, s.1, 2, 3, 17.

²⁹³ Harrington, s.191.

bölge içi yer seçimi kararlarında daha büyük rol oynarken, bölgeler arası yer seçimine ilişkin kararlarda fazla bir rol oynamamaktadır.²⁹⁴

Her ne kadar firmaların yer seçimi kararlarını etkilemeye yönelik teşvikler iktisatçıların pek çoğu tarafından şüphe ile karşılanıyor olsa da, siyasiler ve uygulamacılar bölgesel gelişmeyi sağlamaya yönelik olarak bölge temelli teşviklerden ağırlıkla yararlanmışlardır.²⁹⁵ Bölgesel teşvikler firmaların yer seçimi kararlarında belli bir dereceye kadar etkili olsa da teşviklerin bölgesel gelişmede en etkili araç olduğu düşünülmemeli, bölgesel politika, özellikle bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasına yönelik politika temel olarak teşvikler aracılığıyla bölge dışından sermayeyi çekmeye yaslanmamalıdır. Zira, yerelde altyapı, çekilmeye çalışan sanayi veya sektörler için uygun nitelikte insan kaynağı, destekleyici bir iş ortamı gibi sanayi tesislerinin ve iş dünyasının etkin çalışmasını sağlayacak gerekli koşullar olmaksızın firmaların az gelişmiş bölgelere sırf teşvikler dolayısıyla taşınmayacağı veya buralarda kurulmayacağı açıktır. Bu yüzden az gelişmiş bölgelerde yatırımların artabilmesi için elverişli bir ortamın yaratılması zaruridir. Bunun yanı sıra, teşviklerin karmaşık bir mekanizma çerçevesinde etki yaptığı, etkin olmaya bileceği veya olumsuz yan etkiler doğurabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

2.2.2 Altyapı

2.2.2.1 Altyapıya İlişkin Teorik ve Ampirik Çalışmalar

Geleneksel olarak gerek ulusal düzeyde gerekse bölgesel düzeyde kalkınmayı sağlamak üzere altyapı yatırımlarının yapılması devletlerin en öncelikli müdahaleleri arasında yer almıştır. Erkal'ın aktardığı üzere Jochimsen ve Gustafsson altyapıyı

*“işbölümünün olduğu bir toplumda, ekonomik birimlerin hizmetinde olan, faktör gelirlerini benzer faaliyetler için eşitleyerek, amaca uygun kaynak dağılımını ve ekonomide mümkün olan en yüksek gelir düzeyini ulaşmayı sağlayan ekonominin tüm maddi, kurumsal ve personel donatım ve teçhizat toplamı”*²⁹⁶

olarak tanımlar.

Dinler ise altyapı yatırımlarını

---

²⁹⁴ Vogel, s.239.

²⁹⁵ Vogel, s. 438.

²⁹⁶ Hüsnü Erkan, s.39.

“dar anlamda, bir bölgenin yalnızca ulaşım ve haberleşme düzeni[ni]..., geniş anlamda... belirli bir ekonomik alanda üretim koşullarının yaratılması ya da geliştirilmesini sağlayan ekonomik, kurumsal ve sosyal düzenin tümünü ilgilendiren”²⁹⁷

yatırımlar olarak tanımlamaktadır. Button’un aktardığı üzere Hirshman’a göre en geniş tanımıyla altyapı eğitimden sağlığa, ulaştırmadan telekomünikasyona, sulamadan drenaja kadar çok geniş bir yelpazedeki kamu hizmetlerini kapsar.²⁹⁸ Literatürde altyapı ile kamu sermayesi birbirini yerine kullanılmış, kimi zaman altyapı olarak kamu sermayesi bünyesindeki spesifik bir unsura özellikle fiziksel altyapıya atıfta bulunulmuş, kimi zaman da kamu sermayesi stoku terimi altyapı yerine kullanılmıştır. Bu bölümde terimler kullanılırken genellikle yazarların orijinal eserlerinde kullanılan terimler ilgili atıfların yapıldığı yerlerde kullanılmıştır.

Altyapıya ilişkin farklı sınıflandırmalar yapılmaktadır. Erkan’ın ayrımına göre altyapı üçe ayrılmaktadır. Bunlar maddi altyapı, kurumsal altyapı ve personel altyapıdır. Maddi altyapı sosyal sermaye sabit yatırımlarına tekabül ederken, kurumsal altyapı ise norm, örgütlenme biçimi ve yöntemini kapsayan kurumsal çerçeveye, personel altyapısı da eğitim ve sağlığın da dahil olduğu beşeri altyapıya tekabül etmektedir.²⁹⁹ Dinler ise altyapı yatırımlarını, dolayısıyla altyapıyı ekonomik gelişmede rol oynayan etmenleri göz önünde bulundurarak üç gruba ayırmıştır. Bunlar mesleki formasyonla ilgili altyapı yatırımları, sosyo-kültürel altyapı ve ekonomik altyapıdır. Mesleki formasyonla ilgili altyapı her düzeyde mesleki ve genel eğitimi; sosyo kültürel altyapı eğlence ve kültür ile ilgili tesis ve hizmetleri ve sağlık personeline yönelik tesisleri; ekonomik altyapı ise haberleşme, enerji, ulaşım ağlarını kapsar.³⁰⁰ Ghosh ve De ise altyapıyı fiziksel ve sosyal altyapı olmak üzere iki geniş kategoride ele almaktadır. Fiziksel altyapı üretim sürecinde bir çeşit girdi sağlayan altyapıdır ve ulaştırma, elektrik, sulama, iletişim, içme suyuna ilişkin altyapılar gibi altyapıları içerir. Sosyal altyapı ise eğitim, sağlık, kültürel

---

²⁹⁷ Dinler, s.288.

²⁹⁸ Kenneth Button, “Infrastructure Investment, Endogenous Growth and Economic Convergence”, **The Annals of Regional Science**, Vol.32, (1998), s.150.

²⁹⁹ Hüsnü Erkan, s.41-42.

³⁰⁰ Dinler, s.289-291.

faaliyetler, finansal tesisler gibi altyapıyı kapsar ve dolaylı olarak üretim sürecine katkıda bulunur.³⁰¹

Altyapının pek çok özelliği vardır. Eakin-Holtz'a göre ekonomistlerin altyapının özelliklerine ilişkin hem fikir olduğu üç özellik bulunmaktadır. Bunlar bir yerde ikamet edenlerin tüketimine yönelik hizmet sunması, diğer büyük çaplı kamu harcamalarında olduğu gibi altyapı yapımının kısa vadede ekonomiyi uyarması ve kamu sermayesinin özel sektör için girdi olmasıdır.³⁰²

Altyapı yatırımları genellikle kamu tarafından yapılır. Bunda altyapıya ilişkin özellikleri rol oynar. Öncelikle altyapı kamu malı niteliğindedir. İnşaat ve hizmet sunumu aşaması yüksek finansman miktarı gerektirdiği gibi yatırımın tamamlanması uzun zaman alır. Bunun yanı sıra, yatırımların getiri daha ziyade uzun vadede ortaya çıkar ve ancak uzun vadede verimlidir.³⁰³ Ayrıca, Erkan'a göre altyapı alanında "serbest piyasa sistemi işlerliğini" kaybettiğinden ötürü, kamu tarafından finanse edilir.³⁰⁴ Deno ve Eberts'e göre her ne kadar altyapı yatırımları vergilerle finanse edilse de, vergi ödemeleri ile kullanılan altyapının miktarı arasında doğrudan bir ilişki olmadığından ve sunulan altyapı miktarı kamu otoritesi tarafından belirlendiğinden, firmalar açısından altyapı ödeme yapılmayan dışsal bir girdidir. Öte yandan yerel ekonomi için içseldir.³⁰⁵ Altyapının bir diğer özelliği ise bir yerden bir yere ithal edilememesidir.³⁰⁶

Altyapının İktisadi Performans Üzerindeki Etkileri

Geleneksel olarak yeterli nitelik ve nicelikte altyapı bulunması, söz konusu yerlerin hem bireyler ve hane halkları hem de firmalar açısından cazibesini artıran bir unsur olarak ele alınmıştır. Altyapı yatırımları bölgelerin rekabet gücünü artıran bir araç

³⁰¹ Buddhadeb Ghosh and Prabir De, "Role of Infrastructure in Regional Development: A Study over the Plan Period", **Economic and Political Weekly**, Vol. 47/48, (November 21-December 4 1998), s. 3039.

³⁰² Douglas Holtz-Eakin, "Correspondence", **The Journal of Economic Perspectives (1986-1998)**, Vol.7, No.4, (Fall 1993), s.231.

³⁰³ Hüsnü Erkan, s.43; Dinler, s.288.

³⁰⁴ Hüsnü Erkan, s.43.

³⁰⁵ Kevin T. Duffy-Deno and Randall W. Eberts, "Public Infrastructure and Regional Economic Development: A Simultaneous Equations Approach", **Federal Reserve Bank of Cleveland Working Papers**, Working Paper 8909, 1989, <http://www.clevelandfed.org/research/Workpaper/1989/wp8909.pdf> (18 Ekim 2009), s.1.

³⁰⁶ Kenneth Button, "Infrastructure Investment, Endogenous Growth and Economic Convergence", **The Annals of Regional Science**, Vol.32, (1998), s.150.

olarak görülmüştür.³⁰⁷ Literatürde altyapının iktisadi performans üzerindeki etkilerine ilişkin tartışmalar daha ziyade özel sektör maliyetlerine, verimlilik ve istihdama yaptığı etkiler çerçevesinde şekillenmektedir. Ayrıca, altyapının etkileri dolaylı ve doğrudan etkiler olarak ikiye ayrılmaktadır.

Doğrudan etkiler altyapının, kamu sermaye stokunun, özel kesimin verimliliğini etkileyerek üretim seviyesinde değişime neden olmasını içerir.³⁰⁸ Ayrıca, Rietveld, doğrudan etkiler kapsamında altyapının inşası ile birlikte inşaat sektöründe görülen canlanmaya işaret eder. Bu sektördeki canlanma da inşaat sektörünün ileri geri bağlantıları ile diğer sektörlerde canlanmaya yol açar.³⁰⁹

Dolaylı etkiler ise özel kesim girdilerinin kullanımı aracılığıyla ortaya çıkar. Kamu sermayesinin artması ikame etkisi çerçevesinde özel girdilere yönelik talebi düşürerek üretimin azalmasına neden olabilir. Öte yandan daha fazla kamu sermayesi özel girdilerin marjinal verimliliğini artırarak, üretimin marjinal maliyetini düşürerek ölçek etkisi çerçevesinde üretimi artırabilir.³¹⁰ Shioji'ye göre başka bir dolaylı etki de özel sermaye birikiminin teşvik edilmesiyle büyümeye katkı sağlamasıdır.³¹¹ Altyapının uzun vadede gelir, istihdam veya özel sektör yatırımı üzerinde etkisi olması da söz konusudur.³¹²

Button'a göre altyapı istihdamı iki farklı kanalla etkileyebilmektedir. İlk kanal üretim faktörleri arasındaki tamamlayıcılık ve ikame etkileridir. İkinci kanal ise bölgelerin rekabetçi avantajının değişmesidir. Bu çerçevede altyapı sunumunun artırılması ile birlikte verimli bir seviyede üretim için özel kesim girdileri ihtiyacı (emek ve sermaye) azalır. Bu da üretimin artmaması durumunda istihdamın azalmasına yol

---

³⁰⁷ Riccardo Crescenzi and Andres Rodriguez-Pose, "Infrastructure Endowment and Investment as Determinants of Regional Growth in the European Union", **EIB Papers**, Vol.13, No.2,(2008), s.65.

³⁰⁸ Andreas Stephan, "Regional Infrastructure Policy and Its Impact on Productivity: A Comparison of Germany and France", **German Institute for Economic Research Discussion Papers**, Discussion Paper FS IV 01-02, January 2001, <http://skylla.wz-berlin.de/pdf/2001/iv01-02.pdf> (18 Ekim 2009) s.2; Alfredo Marvao Pereira and Oriol Roca-Sagales, "Spillover Effects of Public Capital Formation: Evidence from the Spanish Regions", **Journal of Urban Economics**, Vol.53, (2003), s.241.

³⁰⁹ Piet Rietveld, "Infrastructure and Regional Development: A Survey of Multiregional Economic Models", **The Annals of Regional Science**, Vol.23, (1989), s.256.

³¹⁰ Pereira, s.241.

³¹¹ Etsuro Shioji, "Public Capital and Economic Growth: A Convergence Approach", **Journal of Economic Growth**, Vol.6 (2001), s.205-6.

³¹² Rietveld, s.256.

açabilir. Ayrıca, altyapının iyileştirilmesi üretim yöntemlerinin değiştirilmesine neden olabilir. Üretimin sermaye yoğun üretime kayması durumunda emek ihtiyacı, dolayısıyla istihdam azalır. Öte yandan altyapının üretim maliyetleri düşürmesi de söz konusudur. Bu maliyet düşünün fiyatlara yansımaları talebi uyarabilir, bu da toplam üretimin artmasına yol açarak emek için talebi artırabilir. Burada talebin fiyat esnekliği merkezdir. Sektörlerin altyapı kullanım yoğunlukları farklı olduğundan üretim maliyetlerinin azalması da farklı ölçülerde gerçekleşir. Bu çerçevede istihdam üzerindeki net etki durumdan duruma değişir. Ayrıca, altyapının iyileştirilmesiyle birlikte bazı yerlerin rekabetçi avantajının iyileşmesi istihdamı etkileyebilir. Örneğin ulaştırma alt yapısındaki iyileştirmeler erişebilirliği artırması ile birlikte daha önce yoğun rekabet baskısı altında olmayan yerlerde rekabetin artmasına yol açabilir. Rekabetin yükseldiği ve yükselen rekabetle başa çıkamayan bölge ve sektörlerde istihdam kayıpları yaşanabilir. Böylece bazı bölgelerde bazı sektörler büyürken, bazı bölge ve sektörlerde daralma yaşanır. Altyapı iyileştirmesinin bir bölgedeki istihdam üzerindeki net etkisi bölgenin sektörel yapısına ve işgücünün esnekliğine bağlıdır.³¹³

Altyapının iyileştirilmesi ve geliştirilmesinin, özellikle ulaştırma altyapısında yapılan iyileştirmelerin yer seçimi kararlarının ve iktisadi faaliyetlerin dağılımı üzerinde etkileri de vardır. Ulaştırma altyapısına odaklanan Bruinsma, ulaştırma altyapısının iyileştirilmesiyle birlikte etkileşim maliyetlerinin düşerek, erişebilirliğinin arttığını, firmaların ve hane halkalarının verimliliğinin yükseldiğini, ayrıca firma ve hane halkalarının faaliyetlerinin lokasyonun ve hacminin değişmesine yol açabileceğini vurgulamıştır.³¹⁴ Bruinsma'nın görüşüne benzer bir şekilde Rietveld'e göre de altyapının iyileştirilmesinin yeniden dağılım etkileri vardır. Bu etkiler ekonomik gruplar arasında görüldüğü gibi bölgeler arasında da görülür.³¹⁵ Yeni ekonomik coğrafya teorisinin bakış açısıyla ulaştırma altyapısının iyileşmesiyle birlikte düşen ulaştırma maliyetleri yüzünden az gelişmiş bölgeler daha erişebilir hale geldiğinden az gelişmiş bölgelerdeki firmalar bu bölgelerdeki satış olanaklarını kaybetmeden yığın

---

³¹³ Button, s.153-4.

³¹⁴ Frank Bruinsma, "The Impact of New Infrastructure on the Spatial Patterns of Economic Activities", Serie Research Memorande, Research Memorandum 1995-12, Faculteit der Economische Wetenschappen en Econometrie Vrije Universiteit Amsterdam, 1995, <ftp://zappa.uvu.vu.nl/19950012.pdf> (17 Ekim 2009), s.15.

³¹⁵ Rietveld, s.256.

ekonomilerinden yararlanmak amacıyla merkez bölgelere taşınabilir.³¹⁶ Öte yandan az gelişmiş bölgelerin erişebilirliğinin artmasına diğer gelişme unsurlarının eşlik etmemesi durumunda bölgeler arası ticaretin artması az gelişmiş bölgelerin zararına olabilir ve buradaki firmaların artan rekabete dayanamayabilir.³¹⁷

Altyapı yatırımlarının negatif bir dışlama etkisine de sahip olması literatürde yer bulmuştur. Zira, kamu altyapı yapımını finanse edebilmek için borçlanabilir. Bu da daha yüksek faiz oranlarına yol açarak yatırım seviyesinin düşmesine neden olabilir. Ayrıca, uzun vadede altyapının işletilmesi ve bakımı ile ilgili etkiler de ortaya çıkabilir.³¹⁸

Altyapının çeşitli dışsallıkları da vardır. Bunlar arasında kendileri doğrudan yararlanmasa da bireylerin dolaylı olarak yararlanması (örneğin altyapının kullanıcıların yerel talebi artırması ile birlikte altyapıyı doğrudan kullanmayanların gelirinde artış yaşanması), altyapının yerel yığın ekonomileri oluşmasında katalizör rolü oynaması sayılabilir.³¹⁹

Farklı türdeki altyapıları iktisadi performansı farklı şekilde ve çapta etkiler. Örneğin yerel altyapı altyapının bulunduğu yerdeki ekonomik faaliyetleri etkilediği, ulaştırma ve iletişim altyapısının ise hem altyapının bulunduğu yerdeki hem de diğer yerlerdeki ekonomik faaliyetleri etkilediği düşünülmektedir.³²⁰

Geleneksel olarak altyapı ve iktisadi performans arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünün altyapı yatırımlarından büyüme ve gelişmeye doğru olduğu savunulmuştur. Öte yandan, Stephan'ın aktardığı üzere Schlag'a göre altyapı sermayesi ve üretim arasında çift yönlü bir nedensellik, geri besleme süreci vardır.³²¹ Bir yerin altyapı donatımı o yerin ekonomik gelişmişlik seviyesi ile ilgilidir. Bir taraftan ekonomik gelişmeyi altyapı etkilerken, altyapı stoku da ekonomik gelişmişlik

---

³¹⁶ Stephan, s.15.

³¹⁷ Crescenzi and Rodriguez-Pose, "Infrastructure Endowment and Investment as Determinants of Regional Growth in the European Union", s.65, 66.

³¹⁸ Rietveld, s.256.

³¹⁹ Philip McCann and Daniel Shefer, "Location, Agglomeration and Infrastructure", **Papers in Regional Science**, Vol.83, (2004), s. 176, 179.

³²⁰ Rosina Moreno and Enrique Lopez-Bazo, "Returns to Local and Transport Infrastructure under Regional Spillovers", **International Regional Science Review**, Vol.30, No.1 (2007), s.48.

³²¹ Stephan, s.5.

seviyesinden etkilenmektedir.³²² Crescenzi ve Rodriguez-Pose'un aktardığı üzere Vanhoudt ise tek yönlü, ancak geleneksel bakış açısında ters bir nedensellik olduğunu sürmüştür. Bu çerçevede Vanoudt'a göre büyüme altyapı yatırımlarının artmasına sebep olmaktadır.³²³

Bölgesel Bağlamda Altyapı

Altyapı yatırımları sosyo-ekonomik gelişmenin ön koşulu olarak nitelendirilmektedir. Erkan'a göre altyapı donatımının ekonominin bütününde nitelik ve nicelik açısından iyileşmesi, bölgesel farklılıkların azaltılmasında rol oynar ve ekonomik faaliyetlerin seviyesinde ve bütünleşmesinde belirleyicidir.³²⁴ Bir bölgede etkin ve modern altyapı stokunun bulunması yerel ekonomik potansiyelin harekete geçirilmesi için gerekli koşullardan biridir.³²⁵ Ayrıca, bir bölgedeki kamu sermayesi verimli ise diğer bölgeler karşısında o bölgenin mukayeseli üstünlüğünün güçlenmesine katkı sağlar.³²⁶ Rietveld'e göre altyapıda iyileştirmeler bölgesel gelişme açısından gerekli ancak yetersiz bir koşuldur.³²⁷

Farklı yazarlar bölgesel gelişme açısından altyapının etkilerine değinmişlerdir. Hansen'e göre altyapının bölgesel gelir seviyesi üzerinde önemli bir etkisi vardır. Ancak bu etki altyapı yatırımının doğasına ve yatırımın yapıldığı bölgeni özelliklerine göre farklılık gösterir.³²⁸ Duffy-Deno ve Eberts'e göre bölgesel bağlamda altyapının önemi özel kesimin üretim ve lokasyonel tercihleri üzerindeki etkisinden kaynaklanmaktadır.³²⁹ Aynı rasyoneli kullanarak Eberts altyapının önemini lokasyonel kararları etkileyerek yığın ekonomilerine yol açmasına dayandırmaktadır.³³⁰ Rietveld'e

---

³²² Hüsnü Erkan, s.43-44.

³²³ Crescenzi and Rodriguez-Pose, "Infrastructure Endowment and Investment as Determinants of Regional Growth in the European Union", s.65.

³²⁴ Hüsnü Erkan, s.43-45.

³²⁵ Crescenzi and Rodriguez-Pose, "Infrastructure Endowment and Investment as Determinants of Regional Growth in the European Union", s.63.

³²⁶ Marlon G. Boarnet, "Spillovers and the Locational Effects of Public Infrastructure", **Journal of Regional Science**, Vol.38, No.3, (1998), s.381, 382.

³²⁷ Rietveld, s.272.

³²⁸ T. Ravi Kumar, "The Impact of Regional Infrastructure Investment in India", **Regional Studies**, Vol.36, No.2, (2002), s.194; Randal W. Eberts, "Estimating the Contribution of Urban Public Infrastructure to Regional Growth", **Federal Reserve Bank of Cleveland Working Papers**, Working Paper 8610, 1986, <http://www.clevelandfed.org/research/Workpaper/1986/wp8610.pdf> (16 Ekim 2009), s.3-4.

³²⁹ Duffy-Deno s.1.

³³⁰ Eberts, s.4.

göre ise altyapının bölgesel gelişme açısından önemi bir üretim faktörü olmasından, özel yatırım ve/veya istihdamın lokasyonunu etkileyen loksyonel faktör olmasından ve özellikle ulaştırma altyapısının bölgeler arası ticareti etkilemesinden dolayıdır.³³¹ Lall ve Yılmaz ise altyapının önemini, özellikle altyapının mekansal dağılımının bölgeler arası yakınsama süreci üzerindeki etkilerine dayandırmaktadır.³³²

Altyapı stokunun ve altyapı yatırımlarının etkileri sadece altyapının bulunduğu bölge ile sınırlı değildir. Altyapı yatırımlarının taşarak yayılma etkisi de vardır. Taşarak yayılma etkisi bir bölgede bulunan altyapının başka bölgeleri etkilemesi olarak tanımlanabilir. Bu etki diğer bölgelerin rekabetçi ve mukayeseli avantajını değiştirebilir.³³³ Başka bir tanıma göre taşarak yayılma etkisi altyapının şebeke niteliği ile ilgilidir. Bir bölgede altyapının, özellikle verimlilik üzerindeki etkisi sadece o bölgedeki kamu sermaye stokundan kaynaklanmaz, ayrıca, geniş bir coğrafyaya yayılan altyapı şebekesinden etkilenir.³³⁴ Örneğin ulaştırma ağına yapılan bir bölgesel bağlantı sonucunda bazı bölgeler olumlu yönde etkilenirken, bazı bölgeler ise olumsuz yönde etkilenir.³³⁵ Ancak, taşarak yayılma etkisinin ulaştığı coğrafi kapsam sınırsız olmadığı ve daha çok komşu bölgeleri etkilediği düşünülmektedir.³³⁶

Taşarak yayılma etkisi pozitif ve negatif taşarak yayılma etkisi olarak ikiye ayrılmaktadır. Negatif taşarak yayılma etkisi altyapının faktör göçüne neden olmasından dolayı ortaya çıkar. Örneğin bir bölgedeki ulaştırma altyapısı ve yerel altyapısına yatırım yapılması verili bölgenin en yakın rakiplerini üretim faktörleri açısından negatif yönde etkiler.³³⁷ Altyapı açısından gelişmiş bölgeler üretimi, altyapısı gelişmemiş bölgelerden kendisine çekebilir.³³⁸ Pozitif taşarak yayılma etkisi bir bölgede yapılan

---

³³¹ Rietveld, s.255.

³³² Somik V. Lall and Serdar Yılmaz, "Regional Economic Convergence: Do Policy Instruments Make A Difference?", *The Annals of Regional Science*, Vol.35, (2001), s.154.

³³³ Lall, s.154.

³³⁴ Matilde Mas, Joaquin Maudos, Francisco Perez and Ezequiel Uriel, "Infrastructures and Productivity in the Spanish Regions", *Regional Studies*, Vol.30, No.7, (1996), s.642.

³³⁵ Rietveld, s.272.

³³⁶ Crescenzi and Rodriguez-Pose, "Infrastructure Endowment and Investment as Determinants of Regional Growth in the European Union", s.67.

³³⁷ Moreno and Lopez-Bazo, "Returns to Local and Transport Infrastructure under Regional Spillovers", s.48.

³³⁸ Boarnet, s.381, 382.

altyapının başka bir bölgeyi olumlu yönde etkilemesi olarak tanımlanabilir. Örneğin bir bölgede yapılan altyapı başka bir bölgenin erişebilirliğini artırabilir.³³⁹

Ampirik çalışmalar

Altyapı konusundaki teorik ve özellikle ampirik çalışmalar altyapı yatırımlarının iktisadi performansına, özellikle de verimlilik artışına olağanüstü katkılar sunduğunu ortaya koyan Aschauer'ın 1980 yıllarının ikinci yarısında yaptığı çalışmalardan sonra ivme kazanmıştır. Altyapının verimlilik, istihdam, gelir üzerine etkileri ampirik çalışmaların odaklandığı ana konular olmuştur.

Licht ve Seitz'in aktardığı üzere Aschauer, ABD'de kamu yatırımında gözlenen düşüş trendinin 1970'lerden 1980'lerin sonuna kadar yaşanan verimlilik oranlarının artışının düşüşüne katkıda bulunduğunu ortaya koyan bulgular sunmuştur.³⁴⁰ Bu doğrultuda bölgeler arası kamu sermayesi seviyelerindeki farklılık verimlilik ve büyüme farklılıklarına yol açtığını ileri sürmüştür.³⁴¹ Munnell Aschauer'ı destekleyen bulgular elde etmiş, verimlilikteki düşüşün kamu sermayesi-emek oranındaki düşüle ilişkili olduğunu tespit etmiştir.³⁴² Lynde ve Richmond'a benzer sonuçlara ulaşmış ve 1958-1989 yıllarını kapsayan ABD'ki finansal sektörler dışındaki özel sektörler verileri temelinde verimlilikteki düşüşün %40'nın kamu sermayesi-emek oranındaki düşüşten kaynaklandığını tespit etmiştir.³⁴³

Bosca ve diğerlerinin aktardığı üzere, ayrıca Aschauer ulusal üretim fonksiyonunu kullanarak ABD'de kamu altyapı harcamalarında %1'lik bir artışın özel sektörün üretiminde %0,24 ila %0,39 bir artış yarattığını tespit etmiştir.³⁴⁴ Lynde ve Richmond'ın aktardığı üzere, başka bir çalışmada Aschauer, 7 ülkenin 1966-85 arası verilerini incelediği çalışmada savunma dışı kamu sermayesinin emek verimliliği

---

³³⁹ Pereira, s.239.

³⁴⁰ Georg Licht and Hemut Seitz, "Regional Productivity Growth and Investment in Public Structure: The Case of Germany", **Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung GmbH Industrial Economics and International Management Series**, Discussion Paper No 93-10, 1993, <http://econstor.eu/bitstream/10419/29432/1/256898782.pdf>, (18 Ekim 2009), s.1.

³⁴¹ Licht, s.1.

³⁴² Catherine Lynde and J. Richmond, "Public Capital and Total Factor Productivity", **International Economic Review**, Vol.34, No.2, (May 1993), s. 405, 409.

³⁴³ Lynde and Richmond, "Public Capital and Total Factor Productivity", s.412.

³⁴⁴ Jose Emilio Bosca et al., "The Effect of Public Infrastructure on the Private Productive Sector of Spanish Regions", **Journal of Regional Science**, Vol.42, No.2, (2002), s.301.

üzerinde ciddi etkileri olduğunu tespit etmiştir. Aschauer'e göre kamu yatırımlarının GSYİH'indeki payında %1'lik artış, emek verimliliğinde %0,42'lik bir artışa neden olmaktadır.³⁴⁵ Bosca ve diğerlerinin aktardığı üzere Munnell verimlilik artışı üzerindeki etkisini teyit etmiş ancak verimlilik artışında daha düşük rakamlara ulaşmıştır. Öte yandan Garcia-Mila, McGuire ve Porter altyapının verimlilik üzerindeki etkileri açısından çok farklı sonuçlara ulaşmıştır.³⁴⁶ Shioji'nin aktardığı üzere Evans ve Karras bazı durumlarda negatif etkiye yol açtığına dair bulgular elde etmiştir.³⁴⁷

Aschauer'ın sonuçlarını şüpheyle karşılayan Holtz-Eakin 1992 tarihli çalışmasında özellikle kullanılan yöntemleri eleştirmiş, ABD'ki 48 komşu eyaletin 1969-1986 yılları arası verilerini kullanarak eyalet ve yerel hükümetlerin sermayesinin özel kesimin üretimini ve verimliliğini etkilemediğini (veya çok az bir etkisi olduğunu), kamu sermayesi ile özel kesim üretimi arasında güçlü bağlantıların olduğuna dair bulgular elde edilmemesinin kamu sermayesinin özel kesimin verimliliğindeki değişikliklerin kaynağı olmadığını anlamına geldiğini ve ABD'de yaşanan verimlilik artışındaki düşüşün kamu sermayesi birikimi ile ilişkilendirilemeyeceğini ortaya koymuştur. Ancak, bunun kamu sermayesi stokunun büyük olmasının yarar sağlamadığı anlamına gelmeyeceğini, sadece altyapı sunumunun doğrudan etkilerinin önemli olmadığı sonucuna varılabileceğinin altını çizmiştir.³⁴⁸

Öte yandan, altyapının ABD'deki komşu 48 eyaletin imalat sektörleri üzerindeki etkisini 1970-1987 yılları arasını kapsayan bir dönemde inceleyen Morrison ve Schwartz, altyapı yatırımların firmaların maliyetlerinde ve verimlilik artışı üzerinde etkisi olduğunu, ilave altyapı yatırımları sonucu ortaya çıkan net yararın genelde pozitif olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca, altyapı yatırımlarındaki yavaşlamanın verimlilik artışını azatlığına dair bulgu elde etmişlerdir. Çalışmalarına göre çıktı büyümesi ile karşılaştırıldığında altyapı yatırımlardaki azalma kamu sermayesinin etkisini azaltmakla

---

³⁴⁵ Catherine Lynde and J. Richmond, "Public Capital and Long-run Costs in U.K. Manufacturing", *The Economic Journal*, Vol.103, No.419, (July 1993), s.893.

³⁴⁶ Bosca, s.301.

³⁴⁷ Shioji, s.205.

³⁴⁸ Douglas Holtz-Eakin, "Public-Sector Capital and the Productivity Puzzle", *NBER Working Papers Series*, Working Paper No 4122, 1992, s.2, 9, 14-15.

kalmayıp, verimlilik artışına zarar vermiştir. Üretim artarken altyapı yatırımlarının artması gerektiğini, mevcut altyapı yatırımlarının yeterli olmadığını vurgulamışlardır.³⁴⁹

Dalenber ve Partridge ABD’ki 28 metropolitan alanın 1966-1981 dönemi verileri temelinde kamunun gelir ve harcama politikasının istihdamı etkilediğini ancak altyapının istihdamı olumlu yönde etkilemediğini tespit etmiştir. Ancak bu sonucun altyapının önemsiz olduğuna işaret etmediğini vurgulamıştır.³⁵⁰

Aynı bölgeleri 1959-1978 dönemi verileri temelinde inceleyen Eberts kamu sermaye stokunun imalat sektöründe üretim artışına katkı sağladığını tespit etmiş, kamu sermayesi ile emeğin tamamlayıcı girdiler olduğu için imalat sektörünün büyümesi için gerekli olduğunu özel sermaye ve kamu sermayesinin ise bir birinin ikamesi olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, kamu sermaye yatırımlarının imalat sektöründeki verimlilik üzerindeki etkisinin olumlu ancak görece az olduğunu tespit etmiştir.³⁵¹

Birleşik Krallık örneğinde, Lynde ve Richmond 1966-1990 döneminde altyapının imalat sektöründeki 1980’lere kadar verimliliğe önemli bir katkısının olduğunu ve verimlilik artışının ortama %17’sinin altyapıdan kaynaklandığını tespit etmiş, 1980’ler itibariyle ise kamu sermayesinin verimlilik üzerindeki etkisinin önemsiz olduğunu saptamıştır. Yazarlar altyapı yatırımlarının artırılarak verimlilik artışına katkının 1980 öncesi dönemdeki orana çekilmesini önermişler, böylece yıllık verimlilik artışının imalat sektörü için %4’ten %4,5’a çıkacağını kaydetmişlerdir.³⁵²

Seitz ve Licht, Batı Almanya’daki 11 Eyaleti incelediği çalışmada kamu altyapı sermayesinin imalat sektörünün üretim maliyeti üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışmıştır. 1970-88 dönemini kapsayan çalışmada kamu sermayesinin özel kesim yatırımlarını teşvik ettiğini, ancak özel sermaye ve emek arasındaki ikame etkisinden dolayı emek üzerinde tasarruf etkisinin ortaya çıktığını saptamıştır.³⁵³ Licht

---

³⁴⁹ Catherine J. Morrison and Amy Ellen Schwartz, “State Infrastructure and Productive Performance”, NBER Working Paper Series, Working Paper No 3981, January 1992, <http://www.nber.org/papers/w3981.pdf> (16 Ekim 2009), s.2, 3, 34-35.

³⁵⁰ Douglas R. Dalenber and Mark D. Partridge, “The Effects of Taxes, Expenditures, and Public Infrastructure on Metropolitan Area,” **Journal of Regional Science**, Vol.35, No.4, (1995), s, 622, 635.

³⁵¹ Eberts, s.10, 18- 19.

³⁵² Lynde and Richmond, “*Public Capital and Long-run Costs in U.K. Manufacturing*”, s.891.

³⁵³ Helmut Seitz and Georg Licht, “The Impact of Public Infrastructure Capital on Regional Manufacturing Production Costs”, **Regional Studies**, Vol. 29, No.3, (1995), s.231-2, 238.

ve Seitz aynı dönem ve bölgeleri kapsayan başka bir çalışmada kamu sermaye formasyonunun özel yatırımları desteklediğini ve kamu sermaye stokunun büyüme oranındaki düşüşün 1980'lerde yaşanan verimlilik düşüşüne katkıda bulunduğunu saptamıştır. Bunun yanı sıra bölgeler arası toplam faktör verimlilik oranlarındaki farklılıklarda kamu sermaye stokunun rol oynadığını tespit etmiştir.³⁵⁴

1961-1998 yılları arası Batı Almanya'daki imalat, ticaret, ulaştırma ve inşaat sektörlerinin verilerini kullanarak altyapının toplam faktör verimliliğini olumlu yönde etkilediğini ortaya koyan Conrad ve Seitz altyapı sermayesinin emekte tasarruf sağladığını, altyapı ile özel yatırımlar arasında da tamamlayıcılık ilişkisi tespit olduğunu etmiştir. Ayrıca, altyapı sermaye stokunun büyümesindeki düşüşün verimlilik artışının azalmasına katkıda bulunduğunu saptamıştır.³⁵⁵

Altyapının emekte tasarrufa yol açtığına dair bulgular sunan başka bir çalışma da Rovolis ve Spence'e aittir. Yunanistan'daki Düzey 3 Bölgelerinin 1982-1991 dönemi verilerini kullanarak kamu sermayesinin emek ve ara girdileri ikame ettiğini, özel sermayenin ise tamamlayıcısı olduğunu tespit etmişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre özel kesim imalat sanayinin performansı altyapıdan olumlu yönde etkilenmektedir.³⁵⁶

Karayolu altyapısının Almanya ve Fransa'daki bölgelerin üretimi üzerindeki etkisini araştıran Stephan, Fransa için 1978-1992 yılları arası 21 bölgenin, Batı Almanya için 1970-95 yılları arası 11 eyaletin verilerini kullanarak altyapının bölgesel üretim üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Yazarın sonuçlarına göre altyapının doğrudan etkileri dolaylı etkilerinden daha önemlidir.³⁵⁷

Moreno ve diğerleri 1980-1991 yılları arasını kapsayan dönemde İspanya'daki 15 bölgenin 12 imalat endüstrisi verilerini kullanarak, altyapı yatırımlarının kısa vadede daha güçlü, uzun vadede daha zayıf bir biçimde söz konusu sektörlerde maliyetleri

---

³⁵⁴ Licht, s.15.

³⁵⁵ Kalus Conrad and Helmut Seitz, "The Economic Benefits of Public Infrastructure", **Applied Economics**, Vol. 26, (1994), s.307, 305, 310.

³⁵⁶ Antonis Rovolis and Nigel Spence, "Duality Theory and Cost Function Analysis in a Regional Context: The Impact of Public Infrastructure Capital in the Greek Regions", **The Annals of Regional Science**, Vol.36, (2002), s.56, 75.

³⁵⁷ Stephan, s.27-28.

azalttığını, uzun vadede ise altyapı yatırımlarının çıktı başına özel sermaye gerekliliği denge seviyesini düşürdüğünü tespit etmiştir.³⁵⁸

İspanya'yı inceleyen bir başka çalışma Bosca ve diğerleri tarafından yapılmıştır. İspanyol bölgelerinde 1980-1993 döneminde, ilave kamu sermaye yatırımlarının iş olanaklarının yaratılmasına katkıda bulunduğunu, ara girdilerde tasarrufa yol açtığını, özel sektörün verimliliği artırdığını ve maliyetleri düşürdüğünü tespit etmiştir. Bunun yanı sıra altyapının uzun vadede özel sermaye birikiminin artmasına yol açabileceğini ortaya koymuştur.³⁵⁹

Berndt ve Hansson, ise İsveç'i incelediği çalışmasında 1960-1988 yıllarını kapsayan dönemde altyapının özel kesimin maliyetlerini düşürdüğünü saptamıştır.³⁶⁰

Altyapının gelir üzerindeki etkilerini inceleyen bir dizi çalışma da yapılmıştır. Deno ve Eberts kamu sermaye stokunun ABD'deki 28 metropolitan alanda bölgesel gelir üzerindeki etkisini 1980-84 dönemi için tespit etmeye çalışmış kamu sermaye stokunun bölgesel kişi başı gelir üzerinde olumlu etkisi olduğunu saptamıştır. Bu etkinin hem kamu sermaye stokunun inşasından, hem altyapının ödeme yapılmayan bir girdi/tüketim malı olmasından kaynaklandığını vurgulamıştır. Yazarlara göre kamu sermayesi bölgesel üretim sürecinde önemli bir girdi olduğundan verimlilik artışında ve bölgenin rekabetçi avantajının güçlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.³⁶¹

Ghosh ve De Hindistan'ın 26 eyaletindeki fiziksel altyapı ile bölgesel gelir arasındaki ilişkiyi 1971-72 ile 1994-95 yılları için incelemiş bölgeler arasındaki adaletsiz gelir dağılımının daha çok altyapının eşitsiz dağılımından kaynaklandığı sonucuna varmıştır.³⁶²

---

³⁵⁸ Rosina Moreno, Enrique Lopez-Bazo and Manuel Artis, "Public Infrastructure and the Performance of Manufacturing Industries: Short- and Long-Run Effects", **Regional Science & Urban Economics**, Vol.32, (2002), s.109, 118-9.

³⁵⁹ Bosca, s.303, 323, 324.

³⁶⁰ Ernst R. Berndt and Bengt Hansson, "Measuring the Contribution of Public Infrastructure Capital in Sweden", **NBER Working Paper Series**, Working Paper No 3842, 1991, http://www.nber.org/papers/w3842.pdf?new_window=1 (12 Ekim 2010), s.35.

³⁶¹ Duffy-Deno, s.2, 11, 19-20.

³⁶² Ghosh, s. 3039, 3042, 3047.

De la Fuente ve diğerlerinin NUTS2 seviyesinde İspanyol bölgelerini içeren çalışmalarında, okullaşma oranı ile altyapı donatılarının bölgesel gelirden iki önemli belirleyici olduğundan eğitime ve altyapıya yapılan yatırımların bir taraftan İspanya'daki bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesinde, diğer taraftan da İspanya'nın AB gelir seviyesine yakınsamada rol oynayabileceğini ortaya koymuştur. İspanyol bölgeleri arasındaki verimlilik farklılıklarında altyapı stoku farklılıklarının, okullaşma oranları arasındaki farklılıklardan daha önemsiz bir rol oynamadığını tespit etmiştir. Öte yandan, daha gelişmiş bölgelerde altyapının, geri kalmış bölgelerde ise eğitime yapılan yatırımın getirisi daha yüksek seviyede gerçekleştiğini saptamıştır.³⁶³

1989-1998 yılları arası telekomünikasyon altyapısının Polonya'daki bölgesel gelir üzerindeki etkilerini inceleyen Cieslik ve Keniewsk telekomünikasyon altyapısı ile bölgesel gelir arasında olumlu bir ilişki tespit etmiştir. Belirli bir bölgede telekomünikasyon altyapısının geliştirilmesi, verili bölgede diğer bölgelere kıyasla sermayenin verimliliğini artırarak özel sektör yatırımların artmasına yol açmakta ve uzun vadede telekomünikasyon altyapısının genişlediği bölgelerde sermayenin artması sonucunda bölgeler arası yakınsamaya katkıda bulunmaktadır.³⁶⁴

Bu bölümde ele alınan konuları inceleyen en güncel çalışmalardan biri Türkiye'nin de yer aldığı OECD tarafından yapılan *How Regions Grow: Trends and Analysis (Bölgeler Nasıl Büyür: Eğilimler ve Analiz)* çalışmasıdır. Çalışmada 1995-2005 yılları arası OECD ülkelerindeki bölgelerde büyümeyi etkileyen faktörleri dört teknik çerçevesinde incelemiştir. Mekansal ekometrik model çerçevesinde beşeri sermaye ve alt yapının ekonomik genişlemenin ana faktörleri olduğunu destekleyen bulgular elde edilmiştir.³⁶⁵

Altyapının özellikle ulaştırma altyapısının 1990-2004 yılları arası AB-15'te, 1995 ve 2004 yılları arası AB-25'te bölgesel büyüme üzerindeki etkilerini araştıran

---

³⁶³ Angel de La Fuente, Rafael Domenech and Juan Francisco Jimeno, "Human Capital As a Factor of Growth and Employment at the Regional Level: The Case of Spain", **Final Report on a Study on the Economic Effect of Schooling in the Spanish Regional and on the Potential Role of Investment in Human Capital as a Tool For Promoting Regional Growth and Cohesion**, November 2003, http://ddd.uab.cat/pub/worpaper/2006/hdl_2072_1838/61004.pdf, (22 Temmuz 2009), s.5, 81-82.

³⁶⁴ Andrzej Cieslik and Magdalena Kaniewsk, "Telecommunications Infrastructure and Regional Economic Development: The Case of Poland", **Regional Studies**, Vol.38, No.6, (2004), s.715, 721.

³⁶⁵ OECD, **How Regions Grow: Trends and Analysis**, Paris: OECD, 2009, s83, 87-88, 90, 100, 101

Crescenzi ve Rodriguez-Pose, elde etikleri sonuçların iyi seviyede ekonomik gelişme için ön koşul olduğunu gösterdiğini belirtmiştir. Bir bölgede başlangıçtaki otoban şebekesinin iyi olmasının ve aynı derece iyi altyapıya sahip bölgelere komşu olmanın iktisadi performansı olumlu yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Ancak altyapıya yapılan ilave yatırımların büyüme ile ilişkisi olmadığını, altyapının olumlu etkilerin çok kısa bir sürede azalarak anlamsız bir seviyeye gerilediğini saptamışlardır. Öte yandan komşu bölgelerde yapılan altyapı yatırımlarının bölgeyi negatif yönde etkilediğini bu etkinin de görece daha uzun sürdüğünü ortaya koymuşlardır. Çalışmalarına göre, orta vadede ise beşeri sermaye ve yeniliğe ilişkin altyapıya yapılan yatırımların çok üzerinde bir olumlu etkisi vardır.³⁶⁶

Altyapının taşarak yayılma etkisini inceleyen çalışmalar da yapılmıştır. Boarnet 1969-1988 yılları arası Kaliforniya'daki ilçelerin verilerini kullanarak, bir ilçede yapılan ulaştırma altyapısındaki iyileştirmelerin bu ilçedeki üretimi olumlu yönde etkilediğini, bu iyileştirmelerin yapıldığı ilçelere benzer kentsel nitelikteki ilçeler üzerinde negatif taşarak yayılma etkisi olduğunu saptamış, bu çerçevede bir yerde yapılan altyapı yatırımlarının başka bir yerdeki üretimin zararına olabileceğini destekleyen bulgu sunmuştur.³⁶⁷

Benzer şekilde, Pereira ve Roca-Sagales, 1970-1995 arası İspanya'daki 17 bölgeyi incelediği çalışmasında kamu sermayesinin taşarak yayılma etkisi olduğunu tespit etmiş, toplam etkilerin neredeyse yarısının taşarak yayılma etkisinden kaynaklandığını ortaya koymuştur.³⁶⁸

Farklı altyapı türlerinin etkisini inceleyen çalışmalar da yapılmıştır. Shioji, ABD ve Japonya'yı incelediği çalışmasında ABD'nin 48 komşu eyaletinin 1963, 1968, 1973, 1983, 1988 ve 1993 verilerin, Japonya'nın 46 ilin 1955, 1960, 1965, 1970, 1975, 1980, 1985, 1990 ve 1995 verilerini kullanarak, toplam kamu sermayesinin ABD'de verimsiz, Japonya'da ise verimli olduğunu tespit etmiştir. Shioji, farklı tipteki kamu sermayesinin farklı etkilere yol açtığını, fiziksel altyapının her ABD'de hem de

---

³⁶⁶ Crescenzi and Rodriguez-Pose, "Infrastructure Endowment and Investment as Determinants of Regional Growth in the European Union", s.88-89.

³⁶⁷ Boarnet, s.381, 396.

³⁶⁸ Pereira, s.241, 253.

Japonya’da bölgesel seviyede uzun vadeli kişi başı çıktı üzerinde olumlu etkisi olduğunu ortaya koymuştur.³⁶⁹

İspanya’daki bölgeleri 1964-1991 arası dönemde incelen Mas ve diğerleri bölgesel kamu sermaye stokunun özel sektörün verimliliğinde rol oynadığını temel fiziksel altyapının olumlu bir etkisi olduğunu ancak, aynı etkinin sosyal altyapı için saptanamamasına rağmen daha dikkatli incelenmesi gerektiğini, altyapının taşarak yayılma etkisi olduğunu ve altyapının bölgeler üzerindeki etkisinin zaman içinde azaldığını ortaya koymuş, geçmişte saptanan güçlü etkilerin aynı yoğunlukta devam etmeyebileceğini vurgulamıştır.³⁷⁰

İspanya’daki bölgeleri inceleyen bir başka çalışmada Moreno ve Lopez-Bazo, 1965-1997 yılları arasında yerel altyapıya getirinin ulaştırma altyapısına getiriden çok daha fazla olduğunu, ulaştırma altyapısı yatırımlarının negatif taşarak yayılma etkisini yarattığını ve bu etkinin her bir bölgenin içinde yaratılan pozitif etkiden çok daha fazla olduğunu tespit etmişlerdir. Öte yandan yerel altyapının birikimi için önemli dışsal etkiler saptayamamışlardır. Yazarlara göre ulaştırma altyapısı yatırımlarının negatif taşarak yayılma etkisi pozitif etkileri görece kısa mesafede aşıyor olsa bile, pozitif etkilerin çok daha geniş bir coğrafi seviyede ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca hem yerel altyapının hem de ulaştırma kamu sermayesinin birikimine belli bir seviyeden sonra azalan getiri olduğunu tespit etmişlerdir. Yazarlara göre altyapı yatırımlarına getiri altyapının yetersiz olduğu durumlarda fazla olduğundan, altyapı yatırımları mevcut altyapı üzerindeki baskının yüksek olduğu, yetersiz kaldığı yerlerde daha verimlidir.³⁷¹

---

³⁶⁹ Shioji, s.214, 215, 233.

³⁷⁰ Mas, s. 647-8.

³⁷¹ Moreno and Lopez-Bazo, “Returns to Local and Transport Infrastructure under Regional Spillovers”, s.49, 67-68.

2.2.2.2 Altyapıya İlişkin Bölgesel Politikalar

Altyapı bir bölgede yaşayan bireyler ve hane halklarının yaşam standardı, firmaların da performansı açısından son derece önemlidir. Geleneksel olarak bölgesel gelişmenin sağlanması için altyapı yatırımları kamunun odaklandığı müdahale alanlarından biri olmuştur. Altyapı yatırımlarına sadece ulusal hükümetler değil, uluslar arası kuruluşlar da önem vermektedir. Dünya Bankası'nın altyapı konusundaki tutumu ve uluslarüstü bir örgütlenme biçimi olan Avrupa Birliği'nin bölgesel politikalar bağlamında altyapının geliştirilmesinin, özellikle ulaştırma ve çevre altyapısının geliştirilmesinin odaklanılan konular arasında yer alması bunun örnekleridir. Stephan'a göre geleneksel olarak bölgesel politikalar kapsamında altyapıya önem verilmesi bölgelerin rekabet açısından dezavantajların en az seviyeye çekilmesi içindir.³⁷²

Teorik ve ampirik çalışmalar kimi zaman altyapının negatif etkilerine dikkat çekse de, neredeyse tüm ekonomistler iktisadi faaliyetler açısından altyapının gerekliliği üzerinde hem fikirdir. Ancak, önemli olan unsur nerede, ne kadar, hangi tip altyapı hizmetlerinin sunulacağına karar verilmesidir. Gerek ulusal düzeyde gerekse bölgesel düzeyde altyapı politikalarının belirlenmesinde mevcut ve gelecekte ihtiyaçların ve altyapının gerçekleştirilmesiyle ortaya çıkması beklenen pozitif etkilerin yanı sıra, teorik ve ampirik çalışmalarda ortaya koyulan ve negatif etkilerin (istihdam üzerindeki olası negatif etki, dışlama etkisi, taşarak yayılma etkisi) göz önünde bulundurulması gereklidir.

Devletlerin önünde altyapı yatırımlarına ilişkin, özellikle zaman boyutunun söz konusu olduğu, iki strateji seçeneği vardır. İlki darboğazlar oluştuğunda altyapının geliştirilmesi. İkincisi ise altyapı yatırımlarının gözle görünür bir ihtiyaç oluşmadan yapılması ve böylece ulusal ve bölgesel gelişmenin tetiklenmeye çalışılmasıdır.³⁷³

Ancak, hangi stratejinin benimseneceğine karar vermek çok da kolay değildir. Zira, altyapı yatırımlarında geç kalınması, bölgede altyapının yetersiz kalması bölgesel

---

³⁷² Stephan, s.13.

³⁷³ Rietveld, s.255.

ekonomik gelişmeyi engelleyebilir.³⁷⁴ Özellikle geri kalmış bölgelerde altyapı eksikliği zaten yeterli derecede seyretmeyen ekonomik faaliyetlerin daha da zayıflamasına neden olmaktadır.³⁷⁵ Öte yandan çok erken davranılması, özellikle de ulaştırma altyapısının bölgenin rekabet gücü belli bir olgunluğa erişmeden iyileştirilmesi az gelişmiş bölgelerin başa çıkamayacakları bir rekabet baskısı ile karşı karşıya kalmalarında neden olabilir.³⁷⁶ Her iki durum da Behrens'e göre bölgeler arası ıraksamaya yol açar.³⁷⁷

Ayrıca altyapıda azalan getiri söz konusu olduğundan, yeterli altyapıya sahip bir yerin altyapısının iyileştirilmesi ilave katkı getirmez.³⁷⁸ Bunun yanı sıra, altyapının kapasite altı kullanımı bölge içi etkinsizliğe yol açar. Zira, altyapıya talebin denge seviyesinin altında olduğu bir yerde altyapının bakımı ve sürdürülmesi gereksiz bir maliyet ortaya çıkararak yerel düzeyde ekonomik büyümenin önünde engel oluşturabilir.³⁷⁹ Bunun yanı sıra, altyapı hızlı teknolojik gelişme karşısında kısa zaman içinde yetersiz kalabilmekte ve zaman içinde ciddi bakım ve değişim maliyetlerine katlanılması gerekebilmektedir.³⁸⁰ Üretim ve iş dünyasının altyapısı açısından Dinler'e göre kıt kaynakların mümkün olan en etkin şekilde kullanılabilmesi için az gelişmiş bölgelerde ağır sanayi için gereken alt yapı ağır sanayi yatırımlarının öncesinde, daha küçük çaplı altyapıya ihtiyaç duyan sektörlerdeki işletmelere yönelik altyapı yatırımlarının ise gereksinimler ortaya çıktıkça yapılmalıdır.³⁸¹

Bölgesel gelişme açısından altyapı politikaları belirlenirken zamanlama unsurunun yanı sıra hangi tip altyapının gerçekleştirileceğine de karar verilmesi gereklidir. Kumar ve Eberts'in Hansen'den ayrı ayrı aktardığı üzere farklı altyapı türleri, farklı tipteki bölgelerde farklı sonuçlara yol açmakta, optimal stratejiler

---

³⁷⁴ Crszenzi and Rodriguez Pose, "Infrastructure Endowment and Investment as Determinants of Regional Growth in the European Union", s.89.

³⁷⁵ Dinler, s.290.

³⁷⁶ Crszenzi and Rodriguez Pose, "Infrastructure Endowment and Investment as Determinants of Regional Growth in the European Union", s.89.

³⁷⁷ Kristian Behrens, "International Integration and Regional Inequalities: How Important is National Infrastructure?", **CORE Discussion Papers**, Discussion Paper No 2004066, Université Catholique de Louvain, Centre for Operations Research and Econometrics, 2004, http://www.core.ucl.ac.be/services/psfiles/dp04/dp2004_66.pdf (12 Ekim 2009), s. 25-26.

³⁷⁸ Rietveld, s.272.

³⁷⁹ McCann and Shefer, s.179-180.

³⁸⁰ Folke Snickars, "Infrastructure: A Treat for Regional Science Research", **The Annals of Regional Science**, Vol. 23, (1989), s.251-253.

³⁸¹ Dinler, s.293.

bölgelere ve gelişmişlik seviyesine göre değişkenlik göstermektedir. Hansen'e göre aşırı kalabalık bölgelerde altyapıya yapılan ilave yatırımlar, ekonomik faaliyetin artmasına yol açarak olumsuz dışsallıkların da yükselmesine neden olabilir. Bu olumsuz dışsallıklar da ilave yatırım getirdiği yararlarından baskın olabilir. Orta seviyeli bölgelere yapılacak fiziksel altyapı yatırımının getirisi daha yüksektir. Orta seviyeli bölgelere yapılan yatırımın yararları zararlardan daha fazladır. Öte yandan, az gelişmiş bölgelerde fiziksel altyapı yatırımların yapılması, bu bölgeler özel sektör yatırımları için cazip olmadığından anlamsızdır. Az gelişmiş bölgelerin sosyal altyapı ihtiyacı görece daha fazladır ve diğer tip bölgeler sosyal altyapı açısından daha iyi konumdadır. O yüzden az gelişmiş bölgelerde Hansen'e göre sosyal altyapının geliştirilmesine odaklanılmalıdır.³⁸² Her ne kadar Hansen'in az gelişmiş bölgelerde sosyal altyapının geliştirilmesi stratejisi ile mutabık olmamak mümkün olmasa da, az gelişmiş bölgelerde fiziksel altyapının tamamen göz ardı edilmesi bu bölgeleri az gelişmişlik kısır döngüsüne iyice kilitleyecektir. Bu çerçevede az gelişmiş bölgelerde özel sektörün etkin bir biçimde üretim ve iş yapabilmesi için ve bu bölgelerde yaşayan kişilerin yaşam standartlarının kabul edilebilir bir seviyede olmasının sağlanması için yeterli seviyede yerel fiziksel altyapının sunulması gerekmektedir.

Yukarıdaki tartışmalar ışığında, bölgesel gelişme açısından altyapı hizmetleri sunumda bölgelerin gelişme eğilimleri ve seviyeleri dikkate alınmalıdır. Erkan'ın da vurguladığı üzere bir yerde gelişmede ilerlemeler kaydedildikçe, o yerdeki gelişme sürecinin sektöre uğramaması, darboğaza girmemesi için altyapı donatımının da gelişme süreci göz önünde bulundurularak geliştirilmesi gereklidir.³⁸³ Ancak, bu altyapı politikasının kısa vadeli bir perspektifle belirlenmesi anlamına gelmemektedir. Geri kalmış bölgelere yönelik altyapı politikası, uzun vadeli perspektiften bölge koşulları dikkate alınarak, bölgenin gelecekteki ihtiyaçlarına cevap verecek ve diğer bölgelerle rekabet edebilecek biçimde planlanmalıdır. Öte yandan her bir altyapı projesi bölgenin mevcut ve kısa vadedeki ihtiyaçları çerçevesinde ve gelecekteki değişimlere cevap verebilmesi için genişleme ve iyileştirme imkanı tanıyacak şekilde hayata geçirilmelidir. Sosyal adalet anlayışı ve bu çerçevede az gelişmiş bölgelerde

---

³⁸² Kumar, s.194; Eberts, s.3-4.

³⁸³ Hüsnü Erkan, s.46.

yaşayanların kabul edilebilir yaşam standartlarına sahip olmasını ve özellikle de beşeri sermayenin gelişimini destekleyecek şekilde sosyal altyapıya ve bu bağlamdaki fiziksel altyapıya önem verilmelidir. Aynı zamanda, üretim ve iş dünyasının verimliliğini artıracak yerel potansiyelin kullanılmasına imkan sağlayacak yerel fiziksel altyapı da ihtiyaçlar ve gelişme potansiyeline cevap verebilecek şekilde geliştirilmelidir. (Örneğin elektrik şebekesinin yetersiz kaldığı, sürekli elektrik kesintilerinin olduğu bir bölgede etkin bir şekilde üretken faaliyetlerde bulunmak mümkün değildir.) Yerel sınırları aşan ve verili bölgeyi daha erişebilir kılmasının yanı sıra, bölgeyi yüksek rekabete açma olasılığı ulaştırma altyapısı konusundaki yatırımlar özel bir dikkatle yapılması, Crescenzi ve Rodriguez-Pose'un belirttiği üzere az gelişmiş bölgelerin refah kaybı risklerini en az seviyeye indirecek³⁸⁴ şekilde planlanması önemlidir. Öte yandan “fikir ticaretini”³⁸⁵ kolaylaştıran iletişim altyapısının dikkate alınması ve geliştirilmesinin bölgesel gelişmeye katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Ayrıca, altyapı türüne bakmaksızın, yatırımlar gerçekleştirilmeden önce planlama aşamasında teorik ve ampirik çalışmalarda üzerinde durulan tüm olumlu ve olumsuz etkilerinin değerlendirilmesi ve sadece ulusal gelişmeye değil bölgesel gelişmeye katkı sağlayacak yatırımlar gerçekleştirilmesi gerekir.

2.2.3 Beşeri Sermaye

Beşeri sermayenin bölgesel gelişmede oynadığı rol son derece önemlidir. Özellikle içsel büyüme teorisinde beşeri sermayenin önemi ortaya çıkmaktadır. Beşeri sermaye olarak ele alınan emek, yatırımın yapılabileceği ve geri dönüş beklenen bir varlıktır.³⁸⁶ Beşeri sermaye aslına bakıldığında çok geniş bir kavramdır. Beşeri sermaye eğitim seviyesi ve kalitesi, doğal yetenekler, nitelikler, deneyimler ve kapasite gibi bir dizi özellik olarak tanımlanabilmektedir.³⁸⁷ Bir bölgenin beşeri sermayesi sürekli olarak değişmektedir. Bu değişimde bireysel unsurlar kadar demografik olaylar

---

³⁸⁴ Crescenzi and Rodriguez Pose, “Infrastructure Endowment and Investment as Determinants of Regional Growth in the European Union”, s.89.

³⁸⁵ Cieslik s.714.

³⁸⁶ Pike, s.170.

³⁸⁷ Eliana Baici and Giorgia Casalone, “Has Human Capital Accounted for Regional Economic Growth in Italy?: A Panel Analysis on the 1980-2001 Period”, **Research for Excellence n21302BAIPSE**, May 2005, s.1

da rol oynamaktadır. Bireysel seviyede biriken deneyim ve ilave eğitimle beşeri sermaye artarken, bilginin unutulması veya yaşanan ilerlemeler ve değişimler itibariyle ilgisiz kalması nedeniyle azalmaktadır. Demografik açıdan ise göç, doğumlar ve ölümler itibariyle beşeri sermaye değişmektedir.³⁸⁸

2.2.3.1 Beşeri Sermaye ile İlgili Teorik ve Ampirik Çalışmalar

Beşeri sermayeye geleneksel olarak bölgeler politikalar kapsamında fiziksel sermayeden daha az önem verilmiştir. Ancak, son dönemlerde beşeri sermayeye daha fazla önem verilmeye başlamıştır. Politikalardaki bu değişim süreci, teorik gelişmelerle paralellik göstermektedir. Bölgesel iktisada ilişkin çalışmaların hız kazandığı 1900'lü yılların ikinci yarısının başlarında teorik kısımda ortaya koyulduğu üzere, ulusal ekonomik büyümeyi açıklayan modeller bölgesel düzeye uyarlanmıştır. Dışsal büyüme teorisi geliri sermaye ve emeğin bir fonkdiyonu olarak ele almıştı. Daha sonraları bu modeller karşısında emeğin, özellikle nitelikli emeğin rolünü öne çıkaran görüşler ortaya koyulmuştur. Örneğin, Leontieff paradoksunda belirtildiği üzere Amerikan ekonomisinin başarısı fiziksel sermayeden daha çok nitelikli emeğe dayanmaktadır. Romer ve Lucas çalışmalarıyla beşeri sermayenin önemine dikkat çekmiştir.³⁸⁹

Baici'nin aktardığı üzere, Lucas'ın yaklaşımında beşeri sermaye eğitim veya yayılan bilgiyi temsil etmektedir. Beşeri sermayeye yapılan yatırımlar büyümenin ana unsuru, Baici'nin değimiyle motoru olarak ele alınmaktadır.³⁹⁰ Lucas'ın modelinde beşeri sermayeden kaynaklanan dışsallıklar verimliliği artırmakta, böylece büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Beşeri sermayenin büyümeyi tetikleyen etkileri içsel etkiler ve dışsal etkiler olarak ikiye ayrılmaktadır. İçsel etkiler çeşitli vasıtalarla bireyin becerilerinin gelişimini ve bireyin verimliliğinin artmasını ifade etmektedir. Dışsal etkiler ise beşeri sermayenin gelişimi ile bilgi paylaşımının artması ve böylece bir taraftan bilgi stokunun artmasını, diğer taraftan da geleneksel üretim faktörlerinin

---

³⁸⁸ Elisabet Berglund, "Human Capital and Regional Entry of Firms", **Umea Universitet Department of Economics Working Papers**, No 500, 1999, http://www.econ.umu.se/digitalAssets/34/34773_ues500.pdf, s.3

³⁸⁹ Ann Markusen, "Human versus Physical Capital: Government's Role in Regional Development", Horge Martinez-Vazquez and François Vaillancourt (Eds.) in **Public Policy for Regional Development**, London: Routledge, 2008, s.48.

³⁹⁰ Baici, s.1.

daha etkin kullanılmasını temsil etmektedir.³⁹¹ Romer’ın yaklaşımında ise ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyen beşeri sermaye stokudur ve büyümenin üzerinde olumlu etki yapan beşeri sermaye sadece AR-GE faaliyetlerinde kullanılan beşeri sermayedir. Zira, Romer’ın teorisinde teknolojik ilerleme çok daha önemli bir rol oynamaktadır.³⁹²

Aslına bakıldığında ulusal düzeyde gelişme açısından olduğu gibi, bölgesel gelişme açısından da beşeri sermaye en az geleneksel sermaye kadar önemlidir. Bu önemi gözler önüne sermek için son teorik gelişmeler ışığında beşeri sermayenin ekonomi üzerindeki etkileri özetlemek gerekir. Öncelikle, beşeri sermaye, daha eğitilmiş ve dolayısıyla daha verimli bir işgücü çerçevesinde doğrudan veya teknik değişimi, teknolojik ilerlemeyi yaratmada oynadığı rol itibarıyla dolaylı olarak verimlilik ve büyümeyi etkiler.³⁹³ Burada önemle belirtmek gerekir ki, bir bölgede bulunan işgücü içinde yüksek eğitim niteliklerine sahip kişilerin oranının artması, sadece bu kişilerin bulunduğu grupta verimlilik artışına sebep olmaz aynı zaman da daha az niteliğe sahip işçilerin verimliliğinin artmasına neden olur.³⁹⁴ Bunun yanı sıra, beşeri sermaye büyüme için gerekli olan diğer faktörlerin etkilerini kuvvetlendirir.³⁹⁵ Ayrıca, beşeri sermaye yüksek derecede bütünleşmiş ekonomilerde bölgesel verimlilik farklarında olduğu gibi, bölgesel kişi başı gelir farklılıklarında belirleyici unsurdur.³⁹⁶

Beşeri sermaye ile verimlilik, büyüme ve gelir arasında bölgesel bağlamda ilişkileri ortaya koymaya çalışan pek çok ampirik çalışma yapılmıştır. Örneğin, Fleisher ve diğerleri, bir tarafta yüksek oranlı büyüme hızının yanı sıra, bölgelerarası derin gelir farklılıkları sergileyen Çin’de beşeri sermayenin çıktı ve büyümeyi olumlu şekilde

---

³⁹¹ Şeref Saygılı ve Cengiz Cihan, “Eğitim ve Büyüme”, **Türkiye İçin Sürdürülebilir Büyüme Stratejileri Konferansı: Tartışma Tebliğleri**, TUSIAD-Koç Üniversitesi Ekonomi Araştırma Forumu, Yayın No EAF/2005-06/001, İstanbul, Haziran 2005, s.129-130.

³⁹² Baici, s.1.

³⁹³ Baici, s.2.

³⁹⁴ Varvara Rakova and François Vaillancourt, “Human Capital Externalities and Regional Development: Evidence for Canda-2000”, Jorge Martinez-Vazquez and François Vaillancourt (Eds.), in **Public Policy for Regional Development**, (107-134), London: Routledge, 2008, s 107,111ç

³⁹⁵ Enrique Lopez-Bazo and Rosina Morena, “Human Capital and Regional Economic Growth-Evidence from the Dual Approach”, **45th Congress of Regional Science Association**, Netherlands, Amsterdam, Vrije Universiteit Amsterdam, August 23-27, 2005, <http://www.sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa05/papers/298.pdf> (7 Temmuz 2009), s.3.

³⁹⁶ Lopez-Bazo and Morena, “Human Capital and Regional Economic Growth-Evidence from the Dual Approach”, s.3.

etkilediğini ve toplam faktör verimliliğine yenilikler aracılığıyla doğrudan ve taşarak yayılma etkisi ile dolaylı etki yaptığını ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra çalışmalarında beşeri sermaye ve altyapı yatırımlarına ilişkin maliyet yarar analizi yapılmıştır. Buna göre daha gelişmiş bölgelerde altyapı yatırımlarına getiri daha yüksek seviyede gerçekleşirken, daha geri olan iç bölgelerde beşeri sermayeye yatırım biraz daha yüksek ve karşılaştırılabilir getiri getirmektedir. Bu çerçevede yazarlara göre az gelişmiş bölgelerde beşeri sermayeye yatırımı ekonomik etkinliği sağlarken, bölgelerarası eşitsizliğin azaltılmasına katkıda bulunabilmektedir.³⁹⁷

Benzer bir şekilde, Bronzini ve Piselli'nin 1980-2001 yılları arasında İtalyan bölgelerindeki toplam faktör verimliliği ile AR-GE, beşeri sermaye ve kamu altyapısı arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada uzun vadede verimlilik üzerindeki en kuvvetli etkiyi beşeri sermayenin yaptığını ortaya koymuşlardır. Beşeri sermayeye yapılan yatırımların kamu altyapısına göre çok daha yüksek getiri getirdiğinden bölgesel farklılıkların azatılması açısından çok daha etkin ve uygun bir araç olduğunu vurgulamışlardır.³⁹⁸

Lopez-Bazo ve Moreno tarafından 1980-1995 yılları arası İspanya'daki Düzey 2 Bölgeleri bazında yapılan çalışmada beşeri sermayenin bölgelerin büyümesinde önemli ölçüde etki yaptığını dair kanıtlar sunulmuştur. Bu etki özellikle az gelişmiş bölgelerde daha kuvvetlidir.³⁹⁹

1980-2001 yılları arasında İtalyan bölgelerini inceleyen Baici ve Casalone bölgeler arasında emek verimlilik oranlarında kondisyonel bir yakınsama olduğunu ve bu yakınsamada en büyük rolün orta ve yüksek seviyeli beşeri sermayeye ait olduğunu ortaya koymuştur. İncelemelerinde verimlilik yakınsaması ile daha nitelikli beşeri sermaye başka değişle teknoloji ve bilime ilişkin beşeri sermaye arasında bu kadar

---

³⁹⁷ Belton Fleisher, Haizheng Li and Min Qiang Zhao, "Human Capital, Economic Growth and Regional Inequality in China", **Journal of Development Economics**, doi10.106/j.deveco.2009.01.010, (2009) s.1, 16.

³⁹⁸ Raffaello Bronzini and Paolo Piselli, "Determinants of Long-Run Regional Productivity with Spillovers: The Role of the R&D, Human Capital and Public Infrastructure", **Regional Science and Urban Economics**, Vol.39, (2009), s.187,197.

³⁹⁹ Lopez-Bazo and Morena, "*Human Capital and Regional Economic Growth-Evidence from the Dual Approach*" s.20; Enrique Lopez-Bazo and Rosina Morena, "Abstract: Human Capital and Regional Economic Growth-Evidence from the Dual Approach", **45th Congress of Regional Science Association**, the Netherlands, Amsterdam, Vrije Universiteit Amsterdam, August 23-27, 2005, <http://www.sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa05/abstracts/298.html> (11 Ocak 2009).

kuvvetli bir ilişki olmaması ilginç bir sonuçtur. Bu durum İtalyan bölgelerindeki büyümenin mevcut üretim teknolojilerinin adaptasyonunu gerçekleştirebilecek beşeri sermayeye ihtiyaç duyan sektörlerden kaynaklanmasıyla açıklanmaktadır.⁴⁰⁰

Eğitim düzeyinin büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen bir başka çalışma OECD tarafından yapılan *How Regions Grow: Trends and Analysis (Bölgeler Nasıl Büyür: Eğilimler ve Analiz)* çalışmasıdır. Çalışmada 1995-2005 yılları arası OECD ülkelerindeki bölgelerde büyümeyi etkileyen faktörleri dört teknik çerçevesinde incelemiştir. Yatay kesit regresyon tekniği ve panel veri modeli çerçevesinde elde edilen sonuçlara göre ilkökul okullaşması büyüme ile negatif yönde ilişkili iken yüksek öğretim pozitif yönde ilişkilidir. Panel veri modeli ayrıca yüksek öğretim seviyesindeki eğitimin, kısa vadede büyümeye negatif etkisi olduğunu ancak üç yıldan sonra büyümeyi olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Mekansal ekometrik model çerçevesinde elde edilen sonuçlar ise beşeri sermaye ve alt yapının ekonomik genişlemenin ana faktörleri olduğunu desteklemektedir. Bilgi üretim fonksiyonu sonuçlarına göre ise beşeri sermayenin büyüme üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı bir etkisi vardır.⁴⁰¹

Beşeri sermaye, verimlilik ve büyüme ilişkilerinin yanı sıra, beşeri sermaye ile bölgelerde ekonomik dinamizmi yansıtan firma kuruluşu ve bölgelere firma girişi arasındaki ilişkilere ışık tutan pek çok amprik çalışma da yapılmıştır. Beşeri sermaye, bölgesel gelişme açısından firma girişleri üzerindeki etkisi itibariyle önemlidir. Berglund'un 1986-1989 yılları arası İsveç'teki işgücü piyasası, imalat ve hizmet sektörleri temelinde yaptığı çalışmada bölgelerde yüksek eğitimlerinin oranının belli bir alt eşik değere ulaştınca firma girişini olumlu şekilde etkilediğini, belli bir üst eşik değerine çıktığında da olumsuz yönde etkilendiğini göstermiştir. Firma girişi olasılığı komşu bölgelerin eğitim seviyesinden de etkilenmektedir.⁴⁰²

Benzer bir biçimde Acs ve Armington 1990-1998 yılları arasında ABD'deki 394 coğrafi bölgeyi temel alan işgücü piyasası alanına ilişkin verileri kullanarak firma kuruluşu ile beşeri sermaye arasında olumlu bir ilişkiyi olduğunu ve bölgedeki yüksek

---

⁴⁰⁰ Baici, s.17.

⁴⁰¹ OECD, **How Regions Grow: Trends and Analysis**, Paris: OECD, 2009, s83, 87-88, 90, 100, 101

⁴⁰² Berglund, s.19.

eğitimi erişkinlerin oranının ve benzer firmalarının yoğunluğunun firma kuruluş oranını etkilediğini ortaya koymuştur. Yaptıkları analize göre hem niversite diplomasına sahip erişkin nüfusun yüksek oranı, hem de niversite mezunu olmayan erişkin nüfus içinde lise terklerin yüksek oranlı olması firma kuruluşunu olumlu şekilde etkilemektedir. Ancak burada vurgulanması gereken önemli bir husus özellikle hizmet sektöründeki firmaları kuran ve yönetenler yüksek eğitimi kişilerken, bu tip firmaların görece daha fazla niteliksiz emek kaynağı olan yerlerde kurulma eğiliminin yüksek olmasıdır. Ayrıca, okullaşmanın şehirlerdeki büyümeye katkısının önemli bir kısmının girişimcilik seviyesi üzerindeki etkisi ile gerçekleştirildiği ileri sürülmektedir.⁴⁰³

Beşeri sermaye ve eğitim arasında çok kuvvetli bir ilişki olduğu şüphesizdir. Fuente'ye göre, eğitim göstergelerinin çıktı ve verimlilik üzerindeki etkilerini inceleyen amprik çalışmalar karmaşık bir tablo ortaya koymaktadır. 1980'ler ve 1990'ların ilk yarısında yapılan çalışmalar olumlu bir ilişkinin var olduğunu ortaya koyarken, 1990'ların ikinci yarısında yapılan çalışmalar eğitimle ilgili değişkenlerin önemsiz olduğuna dair kanıtlar ileri sürmüştür. Ancak son zamanlarda yapılan çalışmalar bu negatif sonucun beşeri sermaye verisindeki eksikliklerden dolayı ortaya çıktığının altını çizer. Ayrıca, okullaşmanın toplam verimlilik büyümesinde önemli rol oynadığını ortaya koyar.⁴⁰⁴

Columbe ve Trembley Kanada'da 2. Dünya Savaşı sonrası kişi başi gelir, çıktı ve verimlilikte iller arası yaşanan yakınsamanın önemli bir kısmının beşeri sermayenin birikimi ile açıklanabileceğini ortaya koymuştur. Ayrıca, çalışmada buldukları sonuçlar ileri düzey eğitime yapılan yatırımların uzun vadeli büyümenin ana belirleyicilerinden biri olduğunu destekler niteliktedir.⁴⁰⁵

De la Fuente ve diğerlerinin Düzey 2 seviyesinde İşpanyol bölgelerini içeren çalışmalarında, okullaşma oranı ile altyapı donatımlarının gelirin belirlenmesinde

---

⁴⁰³ Zolten J. Acs and Catherine Amington, "The Impact of Geographic Difference in Human Capital on Service Firm Formation Rates", **Journal of Urban Economics**, Vol.56, (2004), s.269-270.

⁴⁰⁴ Angel de la Fuente, "Education and Economic Growth: A Quick Review of the Evidence and Some Policy Guidelines", **Globalisation Challenges for Europe**, Finland: Finland's Prime Minister's Office Economic Council of Finland, September 20, 2006, s.10.

⁴⁰⁵ Serge Coulombe and Jean-François Trembley, "Human Capital and Regional Convergence in Canada", **Journal of Economic Studies**, Vol.28, No.3, (2001), s.176-177.

önemli belirleyici olduğundan eğitime ve altyapıya yapılan yatırımların bir taraftan İspanya'daki bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesinde, diğer taraftan da İspanya'nın AB gelir seviyesine yakınsamada rol oynayabileceğine dair bulgular elde etmiştir. Çalışmada İspanyol bölgeleri arasındaki okullaşma oranları arasındaki farklılıkların verimlilik farklılıklarında altyapı stoku farklılıklarından daha önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmaya göre, daha gelişmiş bölgelerde altyapının beklenen getirisi daha yüksekken, geri kalmış bölgelerde eğitime yapılan yatırımın getirisi daha yüksek seviyede gerçekleşmektedir. Bu çerçevede De la Fuente ve diğerleri bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması için az gelişmiş bölgelerde eğitim seviyesinin yükseltilmesini önermektedir.⁴⁰⁶

Okullaşma ve nüfusun eğitim seviyesindeki artışın verimlilik ve büyüme artışına hizmet ettiği çeşitli çalışmalarda ortaya koyulmuştur. Bu çalışmaların yanı sıra hangi eğitim seviyesinin bölgesel gelişmeye daha fazla olumlu etki yaptığını araştıran ampirik çalışmalar da yapılmıştır. Her ne kadar bölgesel seviyede bir analiz olmasa da Petrachi ve Stematakis'in gerçekleştirdiği çalışma bu sorunun cevaplandırılmasında ipuçları sunan çalışmalar arasındadır. Saygılı'nın aktardığı üzere Petrachi ve Stematakis'e göre az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ilköğretim ve ortaokul ve lise seviyesindeki eğitim büyüme için gelişmiş ülkelere göre daha anlamlıdır. Öte yandan gelişmiş ülkelerde yüksek eğitim seviyesi önem kazanmaktadır.⁴⁰⁷

Di Leberto İtalya'da bölgesel seviyede yaptığı bir çalışmaya göre İtalya'da az gelişmiş bölge olarak sayılan Güney'de ilköğretim eğitimi büyüme açısından daha olumlu sonuçlar verirken, Kuzey bölgelerde yüksek eğitim seviyesinin olumsuz etkileri gözlemlenmektedir. Bu da İtalya'nın yüksek eğitim seviyesinden olumlu sonuçlar almadığını göstermektedir. Bunun en önemli nedeni İtalya'daki ekonomik büyümenin düşük teknoloji faaliyetlerinden kaynaklanmasıdır.⁴⁰⁸ Bu sonuçta yukarıda özetlenen Baici ve Casalone'nin sonuçlarıyla paralellik sergilemektedir.

---

⁴⁰⁶ De La Fuente, Domenech and Fransisco Jimeno," s.5, 81-82.

⁴⁰⁷ Saygılı, s.133; Raul Ramos, Jordi Surninach and Maunel Artis, "Human Capital Spillovers, Productivity and Regional Convergence in Spain", **Research Institute of Applied Economics Working Papers**, Working Paper No 2009/25, 2009, http://www.ub.edu/irea/working_papers/2009/200925.pdf (7 Temmuz 2009) s.2

⁴⁰⁸ Ramos, Surninach and Artis, "*Human Capital Spillovers, Productivity and Regional Convergence in Spain*", s.2-3.

Ramos ve diğerkleri de 1980-2007 yılları arasında İspanyol bölgelerini inceleyen çalışmada, farklı eğitim seviyeleri üzerinde durmuşlardır. Bu çalışmaya göre yüksek öğretimin verimlilik, orta ve lise eğitiminin ise büyüme üzerinde kuvvetli olumlu bir etkisi vardır. Ancak, ilkökul seviyesindeki eğitimin her iki gösterge üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır.⁴⁰⁹

Bu çalışmalar ekonomik büyümede en olumlu sonuçların, en azından görece kısa vadede, gelişmişlik seviyesine uygun bir eğitim seviyesi ile elde edilebileceğini ima etmektedir. Bunda ekonominin üretim yapısı ve bu çerçevede üretimde kullanılan teknolojinin seviyesinin rol oynadığını belirtmek mümkündür. Bu çerçevede az gelişmiş bir bölgede eğitim seviyesinin belli bir eşik değerin üzerine çıkarılmasının bölgesel gelişme açısından kaynakların etkinsiz kullanılması anlamına gelip gelmeyeceği sorusu ortaya çıkmaktadır. Zira, mevcut üretim yapısının gerektirdiği bilgi ve beceriye sahip bireyler ya kapasitelerinin altında işlerde çalışacaklar, ya işsiz kalacaklar ya da kendilerine uygun iş bulabilecekleri yerlere göç edeceklerdir.

Bu soruya 7 Avrupa Birliği üyesi ülkeleri verileri temelinde Ramos ve diğerkleri cevap vermeye çalışmışlardır. Bölgesel gelişme açısından yeterinden fazla eğitimin etkisini inceleyen çalışmaya göre nitelikli işçiler kendilerine uygun bir iş bulamaları dahi, toplam seviyede nitelsiz işçilerden daha verimlidir. Ancak Ramos ve diğerklerine göre yüksek coğrafi hareketlilik kapsamında bölgelerin eğitime gereğinden fazla yatırımdan doğrudan fayda sağlayamayacağı açıktır.⁴¹⁰

Yukarıda ele alınan çalışmalardan görüleceği üzere, beşeri sermaye hem doğrudan hem de dolaylı olarak verimlilik artışını ve büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Özellikle geri kalmış bölgelerin gelişmesi açısından beşeri sermayenin güçlendirilmesi yüksek önem arz etmektedir. Beşeri sermaye yatırımları etkinlik ve eşitlik amaçları arasında bir çatışmaya yol açmadan bölgesel farklılıkların azaltılmasına katkı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, yukarıda özetlenen çalışmalardan bazıları beşeri sermaye dinamik bir ekonominin unsuru olan firmaların hem bölgede

---

⁴⁰⁹ Ramos, Surninach and Artis, “*Human Capital Spillovers, Productivity and Regional Convergence in Spain*”, s.13.

⁴¹⁰ Raul Ramos, Jordi Surninach and Maunel Artis, “Regional Economic Growth and Human Capital: The Role of Overeducation”, **Research Institute of Applied Economics Working Papers**, Working Paper 2009/04, 2009, http://www.ub.edu/irea/working_papers/2009/200904.pdf (15 Ekim 2009), s.11

kurulmalarını hem de bölgeye girişlerini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Beşeri sermayenin güçlendirilmesinde kullanılan en önemli araçlardan biri olan formal eğitimin verimlilik ve büyümeye olan etkisi ampirik çalışmalarla onanmaktadır. Ampirik çalışmalarda dikkat çeken önemli bir husus büyümeye en önemli katkının bölgenin üretim yapısı ve üretim teknolojisine uygun beşeri sermaye seviyesinden (ilişkin eğitim düzeyinden) kaynaklanmasıdır.

2.3.3.2 Beşeri Sermaye ve Emeğe Yönelik Bölgesel Politika, Önlem ve Araçlar

Son dönemlerde az gelişmiş bölgelerde beşeri sermaye birikiminin sağlanmasına yönelik önlemler bölgesel gelişme politikalarının ana müdahale alanlarından biri haline gelmiştir.⁴¹¹ Bir bölgenin beşeri sermaye birikiminin artırılması iki yöntemi içerir. Bunlar bölgedeki mevcut nüfusun beşeri sermayesinin güçlendirilmesi ve bölgeye göç ile dışarıdaki bölgelerden nitelikli kişilerin gelmesi ve bölgede yerleşmesidir. Bu iki yöntem de OECD'nin üye ülkelere rehber niteliğindeki politika tavsiyelerinde seslendirilmektedir. OECD'ye göre bölgesel gelişme için en önemli unsurlar arasında iyi eğitilmiş bir nüfus yaratma, yetenekli, nitelikli kişileri cezpt etme ve bölgede tutmaktır.⁴¹²

Bölgedeki Nüfusa Yönelik Önlemler ve Araçlar

Bir bölgedeki mevcut nüfusa ilişkin beşeri sermayenin güçlendirilmesi, bölgelerin gelişmişlik düzeyine göre çok farklı tip yatırımları kapsar. Literatürde daha çok eğitime ilişkin yatırımlara ağırlık verilmiş olsa da, beşeri sermaye yatırımları sağlık ve beslenmeye ilişkin yatırımları da içerebilir. Örneğin özellikle gerçekten az gelişmiş olan bölgelerde nüfusun üretken faaliyetlerde bulunması engelleyen sağlık ve beslenme ile ilişkin sorunların giderilmesine yönelik yatırımlar beşeri sermaye yatırımları arasında yer almaktadır. Ancak, bu gibi sorunların çok da tehdit edici olmadığı daha gelişmiş bölgelerde beşeri sermaye yatırımları daha çok bilişsel ve

---

⁴¹¹ Lopez-Bazo and Morena, "Human Capital and Regional Economic Growth-Evidence from the Dual Approach" s.3.

⁴¹² OECD, "How Regions Grow", **Policy Brief**, March 2009, s.2.

bilişsel olmayan becerilere ilişkindir.⁴¹³ Bilişsel ve bilişsel olmayan beceriler formel ve enformel eğitim yoluyla, yüksek öğretime erişimin artırılmasıyla, belirli mesleki bilgiye yönelik eğitimlerle, işyerinde yaparak öğrenme ve ilişkin yatırımlarla ile geliştirilir.⁴¹⁴ Formel eğitim bir bölgenin beşeri sermayesi birikiminin artırılmasında, yaygın olması açısından en etkin araçlardan biridir. Formel eğitim yatırımları ciddi miktarlar gerektirse de, de la Fuente'ye göre beşeri sermayenin verimlilik ve büyüme etkileri eğitime yapılan yatırımların toplumsal getirisisinin yüksek olduğunu ima etmektedir.⁴¹⁵

Sıklıkla rastlandığı gibi geri kalmış bölgelerde nüfusun ve iş gücünün eğitim seviyesi düşük olduğu gibi verilen eğitimin kalitesi de gelişmiş bölgelerde verilen eğitimle eş değildir. Okullaşma oranının yükseltilmesinin yanı sıra, okullaşma niteliğinin iyileştirilmesine getiri de son derece yüksektir.⁴¹⁶ Bu çerçevede formel eğitim kapsamında bir taraftan her seviyede okullaşma oranının artırılması bir taraftan da verilen eğitimin kalitesinin iyileştirilmesi alınabilecek önlemler arasındadır. Ayrıca okul seviyesinde de mesleki ve uzmanlaşmış eğitimlere de önem verilmesi gerekir. Pike ve diğerlerine göre, ayrıca okul seviyesinde iş hayatına ilişkin eğitimin teşvik edilmesi, eğitim seviyesinin yükselmesi istekliliğinin artırılması bölgesel gelişme açısından önemlidir.⁴¹⁷

Pike'a göre bölgesel gelişme açısından ayrıca, özellikle geri kalmış bölgelerde bir taraftan yüksek öğretime erişimin artırılması, diğer taraftan yüksek öğretim derecesine sahip kişilerin bölgede kalmaya özendirilmesi önemlidir.⁴¹⁸ Ancak önemle belirtmek gerekir ki bir bölgenin lisans düzeyi eğitime sahip işgücüne sahip olması yeterli değildir. Rakova'ya göre, iyi eğitilmiş üniversite mezunlarının olması, uzmanlaşmış ve ileri dereceleri olan emek gücüne sahip olması son derece önemlidir. Bu çerçevede nasıl bölgeye fiziksel alt yapı ve özel yatırımların yapılması, bunların

---

⁴¹³ De la Fuente, "Education and Economic Growth: A Quick Review of the Evidence and Some Policy Guidelines", s.7.

⁴¹⁴ Pike, s.169.

⁴¹⁵ Fuente, "Education and Economic Growth: A Quick Review of the Evidence and Some Policy Guidelines", s.7-9, 13.

⁴¹⁶ Fuente, "Education and Economic Growth: A Quick Review of the Evidence and Some Policy Guidelines", s.11.

⁴¹⁷ Pike, s.171.

⁴¹⁸ Pike, s.171.

bölgeye çekilmesi ve bölgede kalmasının sağlanmasına önem veriliyorsa, yüksek seviyede beşeri sermayeye de aynı yaklaşımın sergilenmesi gerekmektedir.⁴¹⁹

Burada vurgulanması gereken bir başka nokta da nasıl ilkokuldan başlayarak yüksek öğretimi kapsayan eğitim sürecine önem veriliyorsa okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılmasına da önem verilmesi gerekmektedir. Bilindiği gibi bilişsel ve bilişsel olmayan becerilerin elde edilmesi süreklilik arz eden bir süreçtir. Öğrenme süreci çok erken başlar ve özellikle aile çevresinden etkilenmektedir. Bazı beceriler erken dönemde edinildiğinden ve yerleştiğinden değiştirilmesi zordur. Erken öğrenme daha sonra ileri seviyede becerilerin elde edilmesini kolaylaştırmaktadır.⁴²⁰ Ayrıca, Saygılı ve Cihan'ın ortaya koyduğu şekilde, okul öncesi eğitimle, yükseköğretim arasında bir tamamlayıcılık ilişkisi vardır. Okulöncesi eğitimle başlayıp yükseköğretimi tamamlayan bireyler ile, okulöncesi eğitim almadan yükseköğretimi tamamlayan bireylerin verimliliğe katkıları karşılaştırıldığında okulöncesi eğitim alanlarının katkılarının daha güçlü olduğu görülmektedir.⁴²¹ Bu hususlar göz önüne alındığında tüm bölgelerde, özellikle az gelişmiş bölgelerde okulöncesi eğitime yatırım yapmanın önemi ortaya çıkmaktadır.

Formel eğitim dışında, bir taraftan bazı bölgelerde düşüşe geçen sektörler itibariyle geçerliliğini yitirmeye yüz tutmuş becerilere sahip emek; bir taraftan emek talebinde sürekli gerçekleşen değişiklikler karşısında emek adaptasyonunun, yeni beceri ve bilginin sürekli olarak kazanılması gerekliliği; diğer taraftan da nitelsiz ve kronik işsizler ile işgücü dışında kalan kesimin emek piyasasına katılımlarının teşvik edilmesi gerekliliği, okul dışında özellikle erişkinlere yönelik önlem alınmasını zaruri kılmaktadır. Bu bağlamda mevcut işçilerin günün gerektirdiği nitelik ve becerilerini geliştirmeleri için özel şirketlere eğitim için verilen sübvansiyon ve teşvikler, sivil toplum kuruluşların ve meslek örgütlerin ilgili eğitimleri öne çıkmaktadır. Bu kapsamda piyasa tarafından tedarik edilmeyen ve olmamasının bölgesel gelişmeyi

---

⁴¹⁹ Rakova, s.129.

⁴²⁰ Fuente, "Education and Economic Growth: A Quick Review of the Evidence and Some Policy Guidelines", s.16

⁴²¹ Saygılı, s.126

kısıtlayan becerileri edindirmek için özelleştirilmiş eğitim ve kurslar oluşturulması önemlidir.⁴²²

Yukarıdaki ampirik çalışmaların bazılarında iktisadi büyümeye en güçlü katkının gelişmişlik düzeyine uygun, bölgede var olan üretim yapısı ve teknolojisinin gerektirdiği düzeyde eğitime sahip işgücünün sağladığı sonucu çıkmaktadır. Ayrıca gereğinden fazla eğitim yatırımlarının emek hareketliliği söz konusu olduğunda bölgeye doğrudan yarar sağlamayacağı görüşü ileri sürülmektedir. Bu iki sav da aslında bölgelerde bölgenin üretim yapısı ve teknolojisi ile uyumlu eğitime yönelik yatırımların fazlalaştırılmasını, bu eğitim seviyesinin üzerinde yatırımların çok da etkin olmadığını destekler niteliktedir. Kısa vadede bu uyumun gerekliliği açıktır. Ancak, bu bakış açısı bir bölgenin belli bir gelişim aşamasının ötesine geçemeyeceğini ima etmektedir. Halbuki, bir taraftan mevcut üretim teknolojisinin gerektirdiği beşeri sermayeye yatırım yaparken, diğer taraftan da beşeri sermayenin bu seviyenin ötesine geçirmek için çaba sarf etmek aynı zamanda bölgenin üretim yapısı ve teknolojisini geliştirmekte yarar vardır.

Emeğin Bölgeler Arası Yeniden Dağılımının Kolaylaştırılmasına Yönelik Politika, Önlem ve Araçlar

Üretim faktörlerinin göçü marjinal verimlilik farklarını temel alması durumunda, bu faktörlerin en etkin kullanımını⁴²³ sağlayarak sadece göçü alan bölgede değil, ekonominin genelinde refahı artırır. Bu açıdan bakıldığında emek göçü bir taraftan genel çıktı artışına katkıda bulunurken diğer taraftan bölgesel farklılıkları sorunlarının giderilmesinde rol oynayabilir.⁴²⁴

Göç yeniden yerleşme marifetiyle belli bir zaman diliminde kişinin veya hane halkının beklenen refah ve mutluluğunu en üst düzeye çıkarmayı amaçlayan ileri dönük davranışın sonucudur. Başka bir tanıma göre göç kişinin beşeri sermayesine en yüksek getiriye arama durumudur. Göç kararı kişinin ve/veya ailesinin maliyet yarar

---

⁴²² Pike, s.170-1.

⁴²³ Panu Poutvaara, "Education, Mobility of Labour and Tax Competition, **International Tax and Public Finance**, Vol.7, (2009), s.699.

⁴²⁴ Sijf Ederveen, Richard Nakuis, Ashok Parikh, "Labor Market Mobility and Regional Disparities: The Role of Female Labour Participation", **Journal of Population Economics**, Vol.20, No.4, (2007), s.896.

hesabı sonucunda alınmaktadır. Bu karar kişisel özelliklerin yanı sıra, lokasyonel özelliklerden de etkilenmektedir. Kişinin veya hane halkının sunduğu emek karşılığı temin edeceği gelir beklentisinin yanı sıra, yerleşmesi öngörülen yerin durumu da göç kararını etkilemektedir. Yerleşmesi öngörülen yerdeki iklim ve çevre gibi doğal özelliklerin yanı sıra, buradaki alt yapı, konut durumu, sağlık hizmetleri ve kamu güvenliği gibi pek çoğu kamu malı özelliği taşıyan insan yapısı unsurlar da son derece önemlidir. Bunların yanı sıra, mevcut yaşanılan bölgenin taşınılması planlanan bölgeye uzaklığı, doğal afetler, çevre düzenlemeleri, sosyal düzenlemeler, dini ve kültürel tolerans gibi unsurlar da göç kararı verilmesinde hane halkının değerlendirdiği lokasyonel özellikler arasında yer almaktadır. Ayrıca, işçinin başka bir bölgede çalışırken ele ettiği, sağlık sigortası, emeklilik fonu gibi ücret dışı yararların devam ettirilip ettirilmeyeceği de göç kararında göz önüne alınmaktadır.⁴²⁵

Görüldüğü gibi emek göçünü etkileyen çok çeşitli unsurlar vardır. Emek göçünün kolaylaştırılması, başka bir ifade ile emeğin bölgeler arası yeniden dağılımının kolaylaştırılması, göç politikaları, hareketlilik politikası ve emek piyasalarının iyileştirilmesi çerçevesinde ele alınmaktadır. Bilindiği gibi emek hareketliliği tam olmaktan uzaktır. Armstrong'a göre, emeğin hareketliliğinin, göçünün, önünde üç temel engel bulunmaktadır. Bunlar bölgeler, meslekler ve sektörler arası kazanç farklılıklarının emeğin marjinal ürünündeki ilişkin farklılıklara duyarsız olması; bu farklılıkların ortaya çıkması halinde bile bu durumun emek tarafından tam olarak algılanmaması; ve farklılıklar oluşmuş olsa ve emek bu durumu algılasa dahi taşımının maddi ve manevi maliyetleri (yeniden eğitim ve taşınma maliyetleri vs.) itibariyle engellerin devam etmesidir.⁴²⁶

Bu sorunlar karşısında devletlerin aldıkları çeşitli önlemler bulunmaktadır. Bunların ilki emeğin hareketliliği önündeki piyasa aksaklıklarının ortadan kaldırmaktır. Bu çerçevede ücretlere ilişkin toplu pazarlıkların ulusal düzeyden ziyade, ücretlerin yerel emek piyasa koşullarına duyarlı hale gelmesini sağlamak adına yerel veya tesis seviyesinde yapılması alınabilecek önlemlerden birisidir. Ancak, 1980 ve

---

⁴²⁵ Brian Cushing and Jacques Poot, "Crossing Boundries and Borders:Regional Science Advances in Migration Modelling", **Papers in Regional Science**, Vol.83 (2004), s. 320-321, 325.

⁴²⁶ Armstrong, s.236.

1990’larda İngiltere’de ücret pazarlıklarının ademi merkeziyetçi bir şekilde yapılmasına ilişkin deneyimler firmaların yerel emek piyasasındaki rekabetçi koşulları çok da iyi değerlendirmediklerini ortaya koymuştur.⁴²⁷

Piyasa mekanizmasının daha serbest işlemlerini sağlayacak bir diğer önlem ise asgari ücret uygulamasını ortadan kaldırmaktır. Bunun yanı sıra, devletler bir taraftan daha zengin bölgelerdeki emek gelirleri üzerine ilave vergiler getirerek, diğer taraftan daha geri bölgelerdeki gelir üzerindeki vergileri azaltarak, vergi sonrası ücretlerin farklı bölgelerdeki denge seviyelerine daha yakın olmasını sağlayabilmektedir. Ancak, bu önlemlerin hepsi eşitlik ilkesi ile çeliştiğinden pek de tercih edilebilir değillerdir.⁴²⁸

Coğrafi ve mesleki hareketliliğin önündeki başka bir engel de başka yerlerdeki ve mesleklerdeki olanaklarla ilgili bilgi ile bu olanakların bulunduğu yerlerdeki konut, okullar gibi kişinin ailesini ilgilendiren konular hakkında bilgi eksikliğidir. Bu çerçevede devletin kurduğu işçi ve iş bulma kurumları ağırlıkla bu bilgi eksikliğinin giderilmesinde son derece önemli bir rol oynayabilmektedir.⁴²⁹ Ayrıca, göç alması istenilen bölgenin imajının iyileştirilmesi⁴³⁰ ve bölgenin cazip olabilecek olanaklarının öne çıkarılarak bunun çeşitli vasıtalar kanalıyla potansiyel göçmenlere ulaştırılması da başka bir önlemdir.

Bunların yanı sıra, göçün maliyetlerini düşürmek için bir dizi önlem kullanılmaktadır. Bunlara geçici konut sübvansiyonlarından, taşınabilir özel emeklilik sistemlerine, kira oranı kontrollerinden, iş görüşmelerinin maliyetlerinin karşılanmasına yönelik hibelere kadar çok farklı çeşitte önlemler örnek verilebilir. Öte yandan, göçün maddi olmayan maliyetlerini düşürmek son derece zordur. Bu çerçevede göç alması istenen bölgeleri cazip hale getirmek gerekmektedir. İngiltere’de yeni kentler politikası çerçevesinde iş, konut ve kentsel tesisler olarak sunulan iş

---

⁴²⁷ Armstrong, s.237; Frank J. B. Stilwell, **Regional Economic Policy**, London: MacMillan Press Ltd., 1972, s.59-60.

⁴²⁸ Stilwell, s.60.

⁴²⁹ Armstrong, s.237; Stilwell, s.60.

⁴³⁰ Ruth Rohr-Zanker, “Attracting Managers and Professionals to Peripheral Regions: Recruitment Strategies in the Weser-Ems Region, Germany”, **European Planning Studies**, Vol.9, No.1, (2001), s.66.

paketleri bu yönde kullanılan önlemlerden biridir. Ancak, bunun son derece pahalı bir önlem olduğunu belirtmek gerekir.⁴³¹

Bölgesel politikalar kapsamında emek göçü sıklıkla tercih edilen yöntemler arasında bulunmamaktadır. Bir taraftan emek göçünün aile birlikteliği veya bölgesel kültürün korunması açısından sosyal maliyetleri, diğer taraftan da zengin bölgelere emek akışının getirdiği enflasyonist baskılar bu anlamda göz önünde bulundurulmaktadır.⁴³² Ayrıca, geride kalan emeğin dezavantajlı bölgeleri terk ederek daha fazla iş imkanı olan bölgelere göç etmesi sonucunda dezavantajlı bölgelerin daha da zor durumda kalması olasılığı da söz konusudur.⁴³³ Emek hareketliliğinin önündeki engellerin kaldırılmasındaki zorlukların yanı sıra, emek hareketliliğinin, nüfus, işsizlik sigorta programları, sağlık politikaları, vergi politikaları, istihdam politikaları, asgari ücret politikaları pek çok diğer politika ile etkileşim içinde olması⁴³⁴ emek göçünü uyarmanın zorluğunu da artırmaktadır.

2.3.4 Yenilik

2.3.4.1 Bölgesel Bağlamda Yenilik ile İlgili Teorik ve Ampirik Çalışmalar

Bilgi, teknik/teknolojik ilerleme ve yeniliğin* ekonomik büyüme ve gelişmede gerek ulusal düzeyde gerekse bölgesel düzeyde son derece önemli bir yeri vardır. Bölgesel gelişme ve büyüme ile ilgili pek çok teori bu unsurlara vurgu yapar. Gelenksel Neo-klasik yaklaşım bilgi ve teknolojiyi dışsal olarak ele almıştır. Bu yaklaşımda teknolojik ilerlemenin yaratılması ekonomik sistemden bağımsızdır. Teknoloji kamu

---

⁴³¹ Armstrong, s.238; Stilwell, s.61; Cushing, s.331.

⁴³² Stilwell, s.61.

⁴³³ Armstrong, s.236.

⁴³⁴ Cushing, s.332.

* Ibata-Arens'in OECD'nin 1994 tarihli çalışmasından aktardığına göre, yenilik "yeni ürün ve süreçler ile ürün ve süreçlerdeki önemli teknolojik değişimleri" ifade eder ve "piyasaya sürüldüğünde (ürün yeniliği) veya üretim sürecinde (süreç yeniliği) kullanıldığında uygulanmış olur. Kathryn Ibata-Arens, **Innovation and Entrepreneurship in Japan: Politics, Organizations and High Technology Firms**, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s.54; Natario'nun aktardığı şekilde OECD tanımına göre yenilik, "bir fikri ticarileştirilebilir bir ürün veya hizmete yahut (yeni veya iyileştirilmiş) süreç veya operasyonel dağıtımına veya bir toplumsal hizmet yöntemine dönüştürmektir". Maria Manuela Natário, "Innovation Processes and Factors on Peripheral Regions of Portugal and Spain," **Munich Personal RePEc Archive**, MPRA Paper 18302, 2009, http://mpra.ub.uni-muenchen.de/18302/1/MPRA_paper_18302.pdf s.1.

malı niteliğinde olup herkes için her yerde bulunmaktadır. Bu bağlamda, teknolojiye ilişkin bilgi anında yayılmakta ve firma ve ekonomiler teknolojiden eşit yetkinlikte yararlanmaktadır. Geleneksel Neo-klasik yaklaşım tam rekabet, ölçüğe sabit getiri, sermayeye azalan getiri varsayımları altında, uzun vadede bölge ve ülkelerde yakınsama olacağını öngörmüştür.⁴³⁵

Daha sonra geliştirilen içsel büyüme teorisinde ise teknolojik ilerleme beşeri sermayeye, araştırma ve geliştirmeye ilişkin kaynakların tahsisi ve yaparak öğrenme ile ortaya çıkan ve yatırımlara artan getiri olmasına izin veren içsel bir unsur olarak ele alınmıştır. Bu yaklaşımda teknoloji/bilgi kamu malı kimliğinden sıyrılmıştır. Özellikle Schumpeterci içsel büyüme teorisinde yenilik yapma güdüsü kısmi teknelci kazanç potansiyelinden kaynaklanmaktadır. Ancak bilginin taşarak yayılma etkisine sahip olması dolayısıyla yeniliği ortaya çıkaranlar yeniliği tam olarak kendilerine mal edememektedirler. Taşarak yayılma mevcut bilgiyi artırmakta ve yenilik çabalarından diğer aktörlerin de yararlanmasını mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte taşarak yayılma mekansal olarak yoğunlaşma eğilimi de göstermektedir. Bu çerçevede yığılmaların olduğu yerdeki firmaların daha yenilikçi olma eğilimi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, geleneksel Neoklasik yaklaşımdan farklı olarak, bilginin elde edilmesi de gerekmektedir. Bu da AR-GE yeteneklerine koşulludur. AR-GE'ye yapılan aynı seviyedeki yatırımların getirisi bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. Bunda bölgelerin AR-GE yoğunluğuna rol oynamaktadır. Ayrıca, bazı araştırmalara göre taşarak yayılmanın etkin olması veya teknolojik ilerleme sağlanabilmesi için AR-GE'de belli bir eşik değere (*critical mass*) ulaşılması gerekmektedir. İçsel büyüme teorisi, bölgeler ve ülkeler arası ıraksama olmasını ihtimali yüksek bir olasılık olarak değerlendirilmesini mümkün kılmıştır. Ancak, otomatik olmasa da yakınsama da

---

⁴³⁵ Jeremy Howells, "Innovation and Regional Economic Development: A Matter of Perspective?" **Research Policy**, Vol.34, (2005), s.1221; Andres Rodriguez-Pose, "Is R&D Investment in Lagging Areas of Europe Worthwhile? Theory and Empirical Evidence?", **Papers in Regional Science**, Vol.80, (2001), s.278; Riccardo Crescenzi, "Innovation and Regional Growth in the Enlarged Europe: The Role of Local Innovative Capabilities, Peripherality, and Education", **Growth and Change**, Vol.36, No.4, (Fall 2005), s.473; Andres Rodriguez-Pose and Riccardo Crescenzi, "Research and Development, Spillovers, Innovation Systems and the Genesis of Regional Growth in Europe", **Regional Studies**, Vol.42, No.1, (February 2008), s.53; Manuel Laranja, Elvira Uyarra and Kieron Flanagan, "Policies for Science, Technology and Innovation: Translating Rationales into Regional Policies in a Multi-Level Setting", **Research Policy**, Vol.37, (2008), s.825-6; Iulia Traistaru-Siedschlag, et al., "Dynamic Growth Regions, Innovation and Competitiveness in a Knowledge Based World Economy: A Survey of Theory and Empirical Literature, **DYNREG Working Papers**, Workpackage No 1/2006, 2006, http://www.esri.ie/research/research_areas/international_economics/dynreg/papers/DYNREG_D1.1.pdf (12 Şubat 2010), s.iii.

olabilmektedir.⁴³⁶ Bu yaklaşıma göre bölge ve ülkeler arasında iktisadi performans ve refah farklılıklarının süre gelmesinde yenilik yapma kapasitesi ile potansiyeline ilişkin farklılıklar belirleyicidir.⁴³⁷

Yeniliği bölgesel ve yerel seviyede inceleyen farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bunlar arasında “yeni” sanayi bölgeleri, yenilikçi ortam/çevre (innovative milieu), kümeler, yerel üretim sistemleri, öğrenen bölgeler, bölgesel yenilik sistemleri bulunmaktadır⁴³⁸. Laranja ve diğerleri görece daha yeni yaklaşımlar olarak sayılabilecek, bölgesel boyutu olan yenilikle ilişkili yaklaşımları Neo-Marshalcı yaklaşımlar (sanayi bölgeleri, kümeler ve yenilikçi çevre/ortam), sistemik kurumsalcı yaklaşımlar (bölgesel yenilik sistemleri) ve evrimselci-yapısalcı yaklaşımlar olarak daha geniş gruplar altında ele almıştır.⁴³⁹ Tüm bu eğilimler, yeniliğin ortaya çıkmasındaki kurumsal ve sosyal koşulların üzerinde durmaktadır. “Yeniliğin şekillenmesinde, yakınlık, yerel sinerjiler, organizasyonlar/[kurumlar] arası ağlar, finansal ve yasal kurumlar, teknik ajanslar ve araştırma altyapıları, eğitim ve eğitim sistemleri, yönetim yapıları, yenilik politikaları[nın]”⁴⁴⁰ önemini altını çizmektedir.

Yenilik sürecine ilişkin farklı modeller de bulunmaktadır. Bunlardan biri doğrusal yenilik modelidir. Doğrusal model, farklı teorisyenler tarafından farklı şekillerde aşamalandırılmıştır. Örneğin, Natario’nun aktardığı üzere Clark ve Guy’e göre teknolojinin itmesi ve talebin çekmesi çerçevesinde iki farklı doğrusal model bulunmaktadır.⁴⁴¹ Armstrong’un aktardığı şekilde Malecki’nin doğrusal modeli ise temel ve uygulamalı araştırma, ürün ve süreç geliştirme, üretim ve pazarlamaya ve yayılma aşamalarını içerir.⁴⁴² Doğrusal modellerde, genelde, teknolojik ilerlemenin merkezinde AR-GE faaliyetleri bulunmaktadır. Geleneksel yaklaşımda AR-GE

---

⁴³⁶ Philip LeBel, “The Role of Creative Innovation in Economic Growth: Some International Comparisons”, **Journal of Asian Economics**, Vol.19, (2008), s.335; Benat Bilbao-Osorio and Andreas Rodriguez-Pose, “From R&D to Innovation and Economic Growth in the EU”, **Growth and Change**, Vol.35, No.4, (2004), s.436, Crescenzi, s.474; Rodriguez-Pose, “*Is R&D Investment in Lagging Areas of Europe Worthwhile? Theory and Empirical Evidence?*”, s.278; Howells, s.1221-2; Laranja, s.826.

⁴³⁷ Rodriguez-Pose and Crescenzi, “*Research and Development, Spillovers, Innovation Systems and the Genesis of Regional Growth in Europe*”, s.53;

⁴³⁸ Navarro, s.3.

⁴³⁹ Laranja, s. 827-829.

⁴⁴⁰ Rodriguez-Pose and Crescenzi, “*Research and Development, Spillovers, Innovation Systems and the Genesis of Regional Growth in Europe*”, s.54.

⁴⁴¹ Natario, s.2.

⁴⁴² Armstrong, s.289.

yatırımları daha yüksek teknolojiye yol açarak, yeni ve daha iyi ürün ve/veya süreçler geliştirilmesine imkan vermektedir. Bu da daha yüksek gelir ve büyümeye neden olmaktadır. Bu kapsamda iktisadi büyümenin önemli etkenlerinden biri AR-GE yatırımlarıdır.⁴⁴³

Doğrusal yenilik modeli hala kabul görse de son zamanlarda etkileşimli yenilik modeli üzerinde durulmaya başlanmıştır. Bu model yeniliğin lokalize sosyal aktörler ve bu aktörlerin etkileşimi çerçevesinde geliştiğini ortaya koymaktadır.⁴⁴⁴ Etkileşimli modelde yenilik çok karmaşık bir süreç sonucunda ortaya çıkmakta ve doğrusal bir yol izlememektedir. “Bilim, teknoloji, bilgi, politika ve talebi içeren karmaşık geri besleme mekanizması ve etkileşimli ilişkilerle karakterize”⁴⁴⁵ edilebilmektedir. Bu kapsamda yerel ve bölgesel kurumsal bağlam belirleyicidir.⁴⁴⁶

Gittikçe artan bir şekilde yeniliğin bölgesel boyutu ve ulusal yenilik politikalarının yanı sıra, bölgesel seviyede de politikalar geliştirilmesi üzerinde durulmaktadır. Yenilik açısından bölgelerin öne çıkmasının birkaç sebebi vardır. Bunlardan biri sektörel uzmanlaşma ve yenilik performansı bakımından bölgelerin farklılık göstermesi; bir diğeri bölgesel yığılmalarının bilginin yaratılması, öğrenme ve yayılmada elverişli bir bağlam sunması; bir diğeri de bilginin taşarak yayılmasının mekana bağlı olması, artan mesafe ile etkinsizleşmesi; örtük bilginin kolektif bir tabiatı olması ve aktarımında yüz yüze görüşmelerin rol oynaması; bir başkası ise ulusun alt seviyesinde olan idari kurumların politika sürecinde söz sahibi olmasıdır.⁴⁴⁷

Bölgelerin sektörel yapısı bölgenin yenilik potansiyelinde belirleyici bir unsurdur. Zira bazı sektörler yenilik açısından diğer sektörlerle göre daha yüksek

---

⁴⁴³ Bilbao-Osorio, s.435; Rodriguez-Pose and Crescenzi, “*Research and Development, Spillovers, Innovation Systems and the Genesis of Regional Growth in Europe*”, s.54.

⁴⁴⁴ Mikal Navarro, Juan Jose Gibaja, Ricardo Aguado and Benat Bilbao-Osorio, “Patterns of Innovation in the EU-25 Regions: A Typology and Policy Recommendations”, **Orkestra Working Paper Series in Territorial Competitiveness**, No 2008-04 (EN) ISSN 1980-1288, http://www.orkestra.deusto.es/media/upload/000283_WPS2008-04%20English%20version.pdf (17 Şubat 2010), s.2.

⁴⁴⁵ Nataro, s.5.

⁴⁴⁶ Pike, s.96.

⁴⁴⁷ Franz Tödtling and Michaela Tripl, “One Size Fits All? Towards a Differentiated Regional Innovation Policy Approach”, **Research Policy**, Vol.34, (2005),s.1206; Manfred M. Fischer, “A Systemic Approach to Innovation”, Gündüz Atalik and Manfred M. Fischer (Eds.), **Advances in Spatial Science**, Berlin: Springer, 2002, s.24-25; Rune Dahl Fitjar and Andres Rodriguez-Pose, “Innovating in the Periphery: Firms, Values and Innovation in Southwest Norway”, **IMDEA Ciencias Sociakesi Working Paper Series in Economic and Social Sciences**, No 2009/13, October, 2009, <http://repec.imdea.org/pdf/imdea-wp2009-13.pdf> (15 Şubat 2010), s.8; Traistaru, s.8.

potansiyeye sahiptir. Örneğin, imalat sanayi yenilik açısından yüksek potansiyeye sahipken, geleneksel tarım sektörünün yenilik potansiyeli düşüktür.⁴⁴⁸ Dolayısıyla yenilik potansiyeli yüksek sektörlerin ağırlıklı olduğu bölgelerin yenilik kapasitesi daha yüksektir. Bunların yanı sıra bölgelerin yenilikçi bölgelere yakın olması, komşularının ve iktisadi ilişkilerinin olduğu yerlerde AR-GE faaliyetlerinin yapılması yenilikçilik açısından önemlidir.⁴⁴⁹

Bölgelerin yenilik kapasitesi ve bilgi ve teknolojinin ekonomik büyümeye dönüştürülmesinde bölgelerin içsel olarak, yerel düzeyde yaratıkları bilgi ve teknolojik ilerleme kadar, başka yerlerde yaratılan bilgi ve teknolojiden yararlanabilmesi gerekmektedir.⁴⁵⁰ Bunda da bilginin emilebilmesi son derece önemli bir rol oynamaktadır.⁴⁵¹ Bilginin emilerek yeniliğe aktarılması ve ekonomik büyümeye dönüştürülmesi sürecinde kurumsal ve yasal alt yapı, beşeri sermaye, işgücünü niteliği, AR-GE faaliyetleri, teknoloji seviyesi, bölge endüstrisinin profili ve kapasitesi, girişimcilerin profili, sistemik etkileşimlerin yoğunluğu ve niteliği öne çıkan unsurlardır.⁴⁵² Bunun yanı sıra ağlar yenilik kapasitesini etkilemektedir. Bu bağlamda bölgelerdeki firma, araştırma merkezi, üniversite, kamu kurumları gibi yenilikle ilgili yerel kurumlar ve kişiler arasında ve bu yerel kurumların ve kişilerin bölge dışındaki bilgi yaratan kurum ve kişilerle ağlar çerçevesinde gelişen ilişkileri önemlidir. Zira, özellikle iktisadi ve bilimsel ağlar bilgi yaratılmasına katkı sağladığı gibi, taşarak yayılma etkisinin de ortaya çıkmasında yardımcı olmaktadır.⁴⁵³

Yenilik kapasitesini ve bunu ekonomik büyümeye dönüştürülmesini destekleyen sosyal koşullar konusunda net bir resim ortaya koymak mümkün olmasa da, Avrupa Birliği içinde yer alan bölgelerde işgücünün yüksek niteliğe ve dinamizme sahip olmasının katkı sağladığı düşünülmektedir. Öte yandan, rijit iş piyasalarına, nitelikleri

---

⁴⁴⁸ Bilbao, s.438.

⁴⁴⁹ Howells, s.1223; Rodriguez-Pose, “*Is R&D Investment in Lagging Areas of Europe Worthwhile? Theory and Empirical Evidence?*”, s.279.

⁴⁵⁰ Crescenzi, s.474; Rodriguez-Pose and Crescenzi, “*Research and Development, Spillovers, Innovation Systems and the Genesis of Regional Growth in Europe*”, s.54.

⁴⁵¹ Crescenzi, s.474.

⁴⁵² Bilbao, s.438; Crescenzi, s.474; Rodriguez-Pose, “*Is R&D Investment in Lagging Areas of Europe Worthwhile? Theory and Empirical Evidence?*”, s.276, 280-1; Andres Rodriguez-Pose, “*Innovation Prone and Innovation Averse Societies: Economic Performance in Europe*”, **Growth and Change**, Vol.30, (Winter 1999), s.81.

⁴⁵³ Rodriguez-Pose, “*Innovation Prone and Innovation Averse Societies: Economic Performance in Europe*”, s.78.

düşük ve yaşlanan işgücüne sahip olan, kadınların işgücüne katılımının az olduğu ve bölge dışına beyin göçü veren bölgelerin ise yenilik kapasitesi düşük olduğu konusunda Avrupa Birliği bölgelerinden kanıtlar sunulmaktadır.⁴⁵⁴

Daha önce de belirtildiği üzere, bilgi, teknoloji, yenilik ve iktisadi büyüme ve verimlilik arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki çeşitli vasıtalarla ulusal ve uluslar arası düzeyde amprik olarak desteklendiği gibi, bölgesel düzeyde de desteklenmiştir. Örneğin, Rodriguez-Pose batı Avrupa'daki bölgelerde AR-GE'ye tahsis edilen kaynaklar ile bölgesel ekonomik büyüme arasında ilişki olduğunu amprik olarak ortaya koymuştur.⁴⁵⁵ Ayrıca, başka bir çalışmada Batı Avrupa'da az gelişmiş bölgelerin GSYİH içindeki AR-GE harcamalarının payını attırdıklarını ve eş zamanlı olarak yüksek büyüme oranları kaydettiklerini tespit etmiştir. Ancak, Rodriguez-Pose bu büyümenin doğrudan AR-GE yatırımları ile ilişkilendirmenin zor olduğunu kaydetmiştir.⁴⁵⁶

Bilbao-Osorio ve Rodriguez-Pose, Avrupa Birliği'ndeki bölgelerde yapılan AR-GE faaliyetlerini inceledikleri çalışmalarında, perifer bölgelerde AR-GE yatırımları ile yenilik arasında pozitif bir ilişki olduğunu, ancak bunun bölgenin AR-GE yatırımlarını yenilik ve ekonomik büyümeye dönüştürme kapasitesine ve bu bağlamda bölgelerin sosyal-ekonomik özelliklerine bağlı olduğunu ortaya koymuşlardır. Özellikle başlangıçtaki refah seviyesi, niteliklerin varlığı, ileri teknoloji sektörlerinin varlığı bu dönüşümde rol oynamaktadır. Çalışmaya göre nüfus içinde eğitimi düşük olanların payının düşük olması, kimi bölgelerin yenilikte zayıf performans göstermesinin temel nedenlerinden biridir. Perifer olmayan bölgelerde özel kesim tarafından yapılan AR-GE'nin yeniliğin sürükleyicisi olduğu, perifer bölgelerde ise özel kesim ile birlikte özellikle yüksek öğretim kurumlarının gerçekleştirdikleri AR-GE faaliyetlerinin yenilik ile olumlu yönde bir ilişkisi olduğu gözlenmektedir.⁴⁵⁷

---

⁴⁵⁴ Andres Rodriguez-Pose, "Innovation Prone and Innovation Averse Societies: Economic Performance in Europe", s.75, 100.

⁴⁵⁵ Andres Rodriguez-Pose, "Innovation Prone and Innovation Averse Societies: Economic Performance in Europe", s.100.

⁴⁵⁶ Rodriguez-Pose, "Is R&D Investment in Lagging Areas of Europe Worthwhile? Theory and Empirical Evidence?", s.292.

⁴⁵⁷ Benat Bilbao-Osorio and Andreas Rodriguez-Pose, "From R&D to Innovation and Economic Growth in the EU", **Growth and Change**, Vol.35, No.4, (2004), s.434, 452.

Crescenzi de, Avrupa Birliği'ndeki bölgeleri incelediği çalışmasında yenilik faaliyetleri ve bölgesel büyüme performansı arasında pozitif bir ilişki olduğunu saptamıştır. Ancak, aynı seviyede yenilikçi faaliyetlerin ekonomik performansa farklı bölgelerde farklı şekilde yansıdığını ortaya koymuştur.⁴⁵⁸

Yine Avrupa Birliği bölgelerinin ele alındığı bir başka çalışmada, Rodriguez-Pose ve Crescenzi, yerel AR-GE harcamaları ile bölgesel büyüme arasında pozitif bir ilişki saptamıştır. Ayrıca, yerel sosyo-ekonomik koşulların yeniliğin yaratılması, emilmesi ve ekonomik büyümeye dönüştürülmesinde rol oynadığını tespit etmiştir. Sosyo-ekonomik yapılar yeterli derece olduğunda, başka bölgelerden taşarak yayılan bilginin emilebildiği ve ancak bu koşullar oluştuğunda taşarak yayılmanın yerel AR-GE yatırımlarına alternatif olabileceğini vurgulamıştır. Bu kapsamda nüfusun ve işgücünün eğitim düzeyi ve niteliğinin öne çıktığının altını çizmiştir. Tarımsal istihdamın ve uzun dönemli işsizliğin taşarak yayılan bilginin emilimini sınırladığını ve tarımsal istihdamın ağırlıklı olduğu ve uzun dönemli işsizlik yaşayan bölgelerde taşarak yayılmanın AR-GE'ye yapılan yerel yatırımların yerine ikame edilemeyeceğini ortaya koymuştur.⁴⁵⁹

Paci ve Pigliaru ise 1978-1993 yılları arasında 109 AB bölgesindeki yakınsamanın, ne kadarının teknolojinin yakınsamasından, ne kadarının ise sermaye-emek oranlarının yakınsamasından kaynaklandığını tespit etmeye çalışmıştır. Yaptıkları analiz bölgeler arasındaki teknoloji farklılıklarını teyit etmiş, yakınsamanın ise kısmen teknolojik yakalamadan kaynaklandığı ortaya koymuştur.⁴⁶⁰

Beşeri sermaye, altyapı ve AR-GE'nin toplam faktör verimliliği ile ilişkisini İtalyan bölgeleri temelinde inceleyen Bronzini ve Piselli, AR-GE stoku ile verimlilik artışı arasında pozitif bir ilişki olduğunu saptamış, komşu bölgelerdeki AR-GE'nin de yerel verimliliğe olumlu etki yaptığını tespit etmiştir. Ancak beşeri sermaye ve altyapının verimliliğe yaptığı etkilerle karşılaştırıldığında AR-GE faaliyetlerinin

---

⁴⁵⁸ Crescenzi, s.488.

⁴⁵⁹ Rodriguez-Pose and Crescenzi, "Research and Development, Spillovers, Innovation Systems and the Genesis of Regional Growth in Europe", s.60, 63.

⁴⁶⁰ Raffaele Paci and Francesco Pigliaru "Technological Catch-Up and Regional Convergence in Europe," Working Paper CRENoS 199909, Centre for North South Economic Research, University of Cagliari and Sassari, Sardinia, 1999, <http://veprints.unica.it/348/1/99-9.pdf>, (12 Şubat 2010), s.11.

bölgesel farklılıklarının azaltılması açısından zayıf bir araç olduğunu destekler bulgular ortaya koymuştur.⁴⁶¹

Martin ise altyapı, transfer ve yenilik politikalarının bölgesel büyüme ve bölgelerarası gelir ve ekonomik faaliyet dağılımına yaptığı etkiyi ortaya koyduğu modelinde, bu üç politika arasında yeniliğin maliyetlerini düşüren politikaların daha yüksek büyüme ve daha adil bir gelir ve ekonomik faaliyet dağılımına yol açtığını saptamıştır.⁴⁶²

2.3.4.2 Yeniliğe Yönelik Politika, Önlem ve Araçlar

Yenilik faaliyetleri ve yeniliğin yaratılması genelde merkez bölgelerde, bu süreçleri destekleyecek altyapının, kurumsal yapının, nitelikli işgücü ve beşeri sermayenin olduğu yerlerde yoğunlaşmaktadır. Az gelişmiş bölgeler ve perifer bölgeler genelde yenilik, bilgi ve teknolojinin kullanımı açısından düşük bir performans göstermektedir. Bir görüşe göre, yenilikçilik faaliyetlerinin az gelişmiş bölgelere yönlendirilmesi etkinsizliğe yol açmakta ve ulusal yenilik performansına zarar vermektedir.⁴⁶³ Öte yandan, az gelişmiş ve perifer bölgelerin yenilik açısından gözden çıkarılması da, bu bölgeleri daha fazla bir şekilde az gelişmişlik kısır döngüsüne kilitler. Bu açıdan bakıldığında, az gelişmiş ve perifer bölgelerin bilgi ve teknolojiyen yararlanmalarının sağlanması, yenilik kapasitelerinin geliştirilmesi kısır döngünün kırılmasında önemlidir. Buradaki temel unsur az gelişmiş bölgelerin ileri teknoloji bölgelerine dönüştürülmesi gibi hayali yaklaşımın izinden gidilmesinden çok bu bölgelerin yenilik kapasitelerinin adım adım iyileştirilmesidir.

Yenilik politikası uygulamalarında “en iyi uygulamaların”/“başarılı uygulamaların”, kopyalanarak ve adapte edilerek başka yerlere uygulanması konusunda bir eğilim bulunmaktadır. En iyi uygulamaların bazı açılardan avantajlı olduğu açıktır. Bu avantajlar arasında başka yerlerde başarı olmuş olmalarından ötürü başarı riskinin daha az olması; uygulama geliştirme zamanından tasarruf sağlaması ve adaptasyon

---

⁴⁶¹ Bronzini, s.197.

⁴⁶² Philippe Martin, “Public Policies, Regional Inequalities and Growth”, *Journal of Public Economics*, Vol.73, (1999), s.85, 101-2.

⁴⁶³ Howells, s.1224.

gerekse bile hızlı hareket edilebilmesine olanak sağlaması; daha önce uygulayan kurumların deneyimlerinden faydalanma ve teknik destek alma olasılığı yer almaktadır. Öte yandan, başka bir yerde başarılı olmuş en iyi uygulamaların başka bir bölgeye doğrudan uygulanması başarısızlığa yol açabilmektedir. Zira, söz konusu uygulamanın orijinal bölgede başarılı olmuş olmasının nedeni o yerin sosyo-ekonomik, kurumsal faktörleri ile mevcut kaynakları ile ilgili olması söz konusu olabilmektedir.⁴⁶⁴ En iyi uygulamaların çıktığı, doğduğu yer genelde gelişmiş ve merkez bölgelerdir. Bu açıdan bakıldığında gelişmiş bölgelerle az gelişmiş bölgeler çok farklı özellikler gösterdiğinden, bu başarılı uygulamaların az gelişmiş bölgeler için pek de uygun olmadığı ortaya çıkmaktadır.⁴⁶⁵

Ancak, bu uygulamaların adapte edilerek uygulamaya koyulması mümkündür. Bunda da farklı ve benzer koşulların çok dikkatli bir şekilde göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Zira, göz ardı edilen unsurlar uygulamaların başarısızlığına yol açabilmektedir.⁴⁶⁶ Bu açıdan bakıldığında Navarro ve diğerlerinin ortaya koyduğu şekilde az gelişmiş bölgeler, rekabet gücü ve yenilik açısından daha ileri bir aşamaya geçebilmek için öncelikle üretken tabanlarının ve bilgi tabanlarının farkında olması gerekmektedir. Bölgelerin kendilerine benzer profile sahip olan ancak daha ileri seviyede rekabet gücü ve yenilik seviyesine sahip bölgelerde uygulanan politikaları dikkate alması ancak kendi gelişmişlik seviyelerine göre uyarlaması önerilmektedir.⁴⁶⁷

Buradan da anlaşılabilir gibi, gelişmiş ve merkez bölgelerle, az gelişmiş ve perifer bölgelerin yenilik faaliyetleri ve karşı karşıya olduğu sorunlar ve yeniliği destekleyen faktörler birbirlerin çok farklı olduğu için tek tip ve ideal bir yenilik politikasından veya politika portföyünden söz etmek mümkün değildir.⁴⁶⁸ Bu yüzden de geliştirmesi zaman almasına ve başarısı daha önce kanıtlanmamış olması dolayısıyla

---

⁴⁶⁴ Howells, s.1228-9.

⁴⁶⁵ Tödtling, s.1204.

⁴⁶⁶ Howells, s.1228-9.

⁴⁶⁷ Navarro, s.27.

⁴⁶⁸ Claire Nauwelaers and Rene Wintjes, "SME policy and the Regional Dimension of Innovation: Towards a New Paradigm for Innovation Policy?," Research Memoranda 023, Maastricht : MERIT, Maastricht Economic Research Institute on Innovation and Technology, 2000, http://www.madrimasd.org/Queesmadrimasd/Indicadores/Documentos/Regional_Innovation_Dimension.pdf (17 Şubat 2010) s.1-2; Tödtling, s.1203.

risk taşınmasına rağmen, bölgeye özgü politikalar geliştirmek daha faydalı olabilir. Zira, bölgeye özgü geliştirilen politikalar, bölge ihtiyaçlarını ve kaynakları daha iyi göz önünde bulundurur. Geliştirilen politika çerçevesinde kullanılacak kaynaklar ve uygulama için gereken aşamalar ve ilişkin zamanlama bölgenin durumuna göre ayarlanabilir. Ayrıca, politika geliştirilme, uygulama ve değerlendirme aşamasında bölgedeki ilgili tüm kesimlerin katılımı sağlanırsa, daha yüksek sahiplenme politikanın başarı şansını artırır. Bunun yanı sıra, kurumlar tüm bu süreç boyunca uygulama yaparak öğrendiği için daha geniş deneyime sahip olurlar.⁴⁶⁹ Politika geliştirilirken, gerek bölgenin özelliklerini taşıyan başka bölgelerdeki ve diğer bölgelerdeki en iyi uygulamaların yanı sıra, başarısız olmuş uygulamalardan da yararlanması ve dersler çıkarılması gerekir, kopyalama yapılması olumsuz sonuçlar doğurabilir.

Az gelişmiş bölgeler ve/veya perifer bölgeler yenilik yaratma, kullanma, emme açısından pek çok sorunla karşı karşıyadır. Bu sorunlar her bölge için farklılık gösterse bile, bazı sorunları bu tip bölgeler için genelleştirmek mümkündür. Bunların arasında AR-GE faaliyetlerine yeterli kaynak ayrılmaması, bölgedeki işgücünün nitelikli olmaması ve/veya verilen göçle ile yetişmiş insan kaynaklarının kaybedilmesi bulunur. Bu bölgelerde yerel piyasa küçüktür ve piyasa talebi yeniliği teşvik etmekten uzaktır. Ekonomik faaliyetler geleneksel sektörlerde yoğunlaşır, girişimcilik zayıftır. Bölge ekonomisinde büyük çaplı firmalardan ziyade KOBİ'ler bulunur. Firmaların uluslararası piyasalarla bağlantıları yetersizdir. Firmaların yenilik talebi düşük olduğu gibi, yenilikle ilgili ihtiyaçlarını belirlemeye yönelik farkındalıkları ve kapasiteleri düşüktür. Ayrıca, bölgede bulunan firmalar için dışsal ekonomi ağının zayıf olması, başka bir deyişle firmalar için yeterli derecede destekleyici hizmetlerin bulunmaması, kümelenmelerin olmaması veya zayıf olması gibi dezavantajlar söz konusudur. Küçük şirketler ve büyük şirketler arasında tamamlayıcılık yoktur. Bölgede AR-GE yapan çok uluslu firmalar varsa bile, yerel ekonomi ile bağlantıları zayıftır. Bunların yanı sıra, yenilik sistemi zayıftır ve yenilikle ilişkili kurumların çoğu bu bölgelerde yoktur. Finansal sistem yetersiz, firmaların yenilik ihtiyacına cevap vermekten uzaktır. Bilimsel ve teknolojik altyapı zayıf olduğu gibi, üniversite ve araştırma merkezlerinin daha az olması ve/veya bilginin yayılması ve yaratılmasında yeterli derece etkinlik gösterememe

---

⁴⁶⁹ Howells, s.1229-30.

ve/veya yerel ekonomi ile bütünleşememe sorunu da vardır. Yenilik sistemi aktörleri arası, başka bir ifade ile firmalara arası ve özel kesim ve kamu arası işbirliği sınırlıdır. Ayrıca, yeniliği destekleyen yerel ve dışa dönük ağların yeterli nitelik ve nicelikte olmaması gibi eksiklikler de bulunur.⁴⁷⁰

Buradan da anlaşılabilceği gibi, az gelişmiş veya perifer bölgelerin yeniliğe ilişkin sorunları sistemiktir. Bu çerçevede Tödtling'e göre Bölgesel Yenilik Sistemi az gelişmiş veya perifer bölgelerin ihtiyaç ve kaynaklarını göz önünde bulunduran özgün politikaların geliştirilmesi için elverişli bir çerçeve sunmaktadır.⁴⁷¹ Yenilik lineer olmayan etkileşimli bir evrimsel süreci⁴⁷² içeren ve teknik ilerleme boyutunun yanı sıra sosyal boyutu olan⁴⁷³ Bölgesel Yenilik Sistemleri (BYS), Navarro ve diğerlerinin Asheim ve Gertler'den aktardığı üzere "bölgesel üretim yapısı içinde yeniliği destekleyen kurumsal altyapı"⁴⁷⁴ olarak tanımlanmaktadır. AR-GE faaliyetlerinin yanı sıra, eğitim, kamu desteği, sektörler, aktörler arası bağlantıları bir sistem içinde ele alır.⁴⁷⁵ Sürece dahil olan aktörler, şirketler, üniversiteler, araştırma merkezleri, eğitim kurumları, finansman sağlayan kurumlar, standartları belirleyen kurumlar, sektörel kurumlar ve STK'lar ile çeşitli seviyelerde devlet kurumlarıdır.⁴⁷⁶ Sistem yaklaşımı bilgi, öğrenme ve kurumlar üzerinde durmakta⁴⁷⁷, sistemin teknolojik kapasitesi etkileşimli öğrenmeden kaynaklanmaktadır.⁴⁷⁸ BYS yaklaşımı firmalar, araştırma kurumları, finansal kurumlar ve kamu kurumları arasında işbirliğine dayanan ağların güçlendirilmesine dayanmaktadır.⁴⁷⁹

---

⁴⁷⁰ Daniel Coronado, Manuel Acosta and Ana Fernandez, "Attitudes to Innovation in Peripheral Economic Regions", **Research Policy**, Vol.37, (2008), s.1009; Enrico Ciciotti, "Innovation and Regional Development in A New Perspective: The Challenge for Action in Underdeveloped Regions", **Progress in Planning**, Vol.39, No.3/4, (1998), s. 135; Tödtling, s.1208; Christine Oughton, Mikel Landabaso and Kevin Morgan, "Regional Innovation Paradox: Innovation Policy and Industrial Policy", **Journal of Technology Transfer**, Vol.27, No.1, (Jan 2002), s.102-3.

⁴⁷¹ Tödtling, s.1204.

⁴⁷² Tödtling, s.1205.

⁴⁷³ Kevin Rees, "Interregional Collaboration and Innovation in Vancouver's Emerging High-Tech Clusters", **Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie**, Vol.96, No.3, (2005), s.299.

⁴⁷⁴ Navarro, s.1.

⁴⁷⁵ Cheshire, s. 258

⁴⁷⁶ Tödtling, s.1205.

⁴⁷⁷ Oughton, s.97.

⁴⁷⁸ Philip Cooke, Mikel Gomez Uranga and Goio Etxebarria, "Regional Innovation Systems. Institutional and Organisational Dimensions", **Research Policy**, Vol.96, (1997), s.485.

⁴⁷⁹ Lambooy, s. 1150.

Ayrıca, genel itibariyle, az gelişmiş bölgeler ve perifer bölgeler için temel strateji bölgesel ekonominin güçlendirilmesidir.⁴⁸⁰ Navarro ve diğerlerine göre genel verimlilik ve kişi başı gelir seviyelerinin artışı hedef alınması, sadece AR-GE girdileri ve patent üretiminin artışının hedefleyen yenilik politikalarından daha iyi sonuçlar verebilmektedir.⁴⁸¹

Az gelişmiş bölgelerin yenilik kapasitesini iyileştirmede bilgiyi emme ve adapte edebilme kapasitesini geliştirmek son derece önemlidir. Bu bağlamda bölgedeki işgücünün niteliğinin artırılmasına ve bölgedeki beşeri sermayenin güçlendirilmesine yönelik önlemler öne çıkmaktadır. Dolayısıyla birincil öncelik bölgenin eğitim düzeyinin nitelik ve nicelik açısından iyileştirilmesi ve hayat-boyu öğrenmenin desteklenmesidir.⁴⁸² Mevcut işçilerin niteliklerin artırılmasına yönelik önlemler de önemlidir.⁴⁸³ Ayrıca, az gelişmiş bölgelerdeki teknik ve bilimsel eğitime sahip kişilerin sayısını artırmak amacıyla, bu bölgelerde bölgenin üretim yapısına uygun teknik ve bilimsel alanlarda eğitimin artırılacağı gibi⁴⁸⁴ teknik okullar, mühendislik ve iş idaresi, yönetim okulları kurulabilir.⁴⁸⁵ Hareketlilik politikalarıyla yetişmiş insan kaynakları bu bölgelere çekilmeye çalışılabilir,⁴⁸⁶ nitelikli emeğin bölgede kalması için teşvikler sunulabilir.⁴⁸⁷

Az gelişmiş bölgeler ve perifer bölgelerde ekonomide KOBİ'ler baskın olduğu ve bu KOBİ'lerin bilgi, teknoloji ve yenilikle ilgili pek çok eksikleri olduğu için Tödtling'e göre yenilik politikasının odaklarından biri KOBİ'ler olmalıdır.⁴⁸⁸ KOBİ'lerin yakalama sürecine girebilmesini sağlamak üzere, öğrenme ve emme yeteneklerinin geliştirilmesi gerekmektedir⁴⁸⁹. Ayrıca, sadece birbirine bağlı firmaların

---

⁴⁸⁰ Tödtling, s.1212-1213.

⁴⁸¹ Navarro, s.29.

⁴⁸² Navarro, s.29; Rodriguez-Pose and Crescenzi, "Research and Development, Spillovers, Innovation Systems and the Genesis of Regional Growth in Europe", s.63.

⁴⁸³ Ugo Fratesi, "Regional Economies, Innovation and Competitiveness in a System Dynamics Representation," Working Papers 204, Università Politecnica delle Marche (I), Dipartimento di Economia, 2004, <http://dea2.univpm.it/quaderni/pdf/204.pdf> (15 Şubat 2010), s.38.

⁴⁸⁴ Ciciotti, s.140.

⁴⁸⁵ Tödtling, s.1213.

⁴⁸⁶ Tödtling, s.1213.

⁴⁸⁷ Ammon Frenkel, "Can Regional Policy Affect Firms' Innovation Potential in Lagging Regions", **The Annals of Regional Science**, Vol.34, (2000) s.339.

⁴⁸⁸ Tödtling, s.1212-1214.

⁴⁸⁹ Nauwelaers, s.3.

ötesinde bu firmalara bilgilendirme, araştırma ve eğitim ile destek veren özel ve kamu kurumlarını⁴⁹⁰ içeren kümelenmelerin desteklenmesi de yenilikçiliği artıracak önlemler arasındadır.⁴⁹¹ Bölge dışındaki yenilikçi firmaları bu kümelere çekmek⁴⁹² (İsrail örneğinde gösterildiği üzere, perifer bölgelerin yenilik potansiyeli kimi zaman geleneksel endüstri sektörlerindeki yenilikçi firmaların bu bölgeye taşınmalarına dayanır⁴⁹³) ve yerelde yeni firma oluşumunu desteklemek de az gelişmiş ve perifer bölgelerdeki yenilik kapasitesini artırmada bir politika seçeneğidir. Bunun yanı sıra, şirketlerin bölge içindeki ve dışındaki iş ortakları ve bilgi kaynakları ile bağlantılarının iyileştirilmesi de önemlidir.⁴⁹⁴ Ayrıca, firmalara içsel AR-GE faaliyetlerini geliştirmeye⁴⁹⁵ ve güçlendirilmeye teşvik etmek, emme kapasitelerini artırma bakımından anlamlıdır.⁴⁹⁶

Ancak, belki de en önemlisi firmaların yeniliğe karşı tutum ve davranışlarını değiştirmektir. Yeniliğin potansiyel maliyetleri ve şirketin borç durumu firmaların yeniliğe karşı tutumunu negatif şekilde etkilemektedir. Bu kapsamda riski veya risk algısını azaltan mali teşvikler⁴⁹⁷ ve AR-GE faaliyetlerine yönelik hibeler⁴⁹⁸ yeniliğe karşı tutum üzerinde olumlu etkileri olabilir. Öte yanda firmalarda istihdam edilen personelin teknik nitelikleri ve firmanın uluslararası ticaret içinde bulunması yenilik tutumunu pozitif şekilde etkilemektedir.⁴⁹⁹ (Az gelişmiş olmasa da bazı perifer bölgelerde, uluslar arası iş/ticaret ortakları olan firmaların oldukça yenilikçi oldukları ve uluslar arası ağlardan yararlandıkları ortaya koyulmuştur.)* Bu kapsamda firmaların bilimsel, teknik ve piyasalar ve pazarlamaya ilişkin bilgi stokunu artırmaya yönelik önlemler yarar sağlayabilir. Buna yönelik olarak da firma personelinin teknik bilgisini

---

⁴⁹⁰ Paul C. Cheshire and Edward J. Malecki, "Growth, Development and Innovation: A Look Backward and Forward", **Papers in Regional Science**, Vol. 83, (2004), s. 259.

⁴⁹¹ Tödtling, s.1212-1214.

⁴⁹² Tödtling, s.1212-1214.

⁴⁹³ Frenkel, "Can Regional Policy Affect Firms' Innovation Potential in Lagging Regions", s.338.

⁴⁹⁴ Tödtling, s.1212-1214.

⁴⁹⁵ Frenkel, "Can Regional Policy Affect Firms' Innovation Potential in Lagging Regions", s.339.

⁴⁹⁶ Tödtling, s.1212-1214.

⁴⁹⁷ Coronado, s.1019-1020.

⁴⁹⁸ Amnon Frenkel, "Barriers and Limitations in the Development of Industrial Innovation in the Region", **41st Congress of the European Regional Science Association**, Croatia, Zagreb, 29 August- 1 September 2001, <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa01/papers/full/38.pdf> (15 Şubat 2009), s.20.

⁴⁹⁹ Coronado, s.1019-1020.

* Güney-batı Norveç örneği. Bkz. Fitjar.

artırmaya yönelik yardım verilebileceği gibi dış ticaret işlemlerine ilişkin destek sunulabilir, potansiyel piyasalara yönelik bilgiler sunulabilir.⁵⁰⁰

Bunların yanı sıra, perifer ve az gelişmiş bölgelerde yeniliğe destek veren kurumların olmaması veya yetersiz olmasından dolayı, bölgenin bilgi alt yapısının güçlendirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu kapsamda bu bölgelerde bölgenin ekonomisinin ihtiyaçlarına cevap veren ulusal araştırma kurum ve merkezlerinin şubeleri açılabilir.⁵⁰¹ Üniversitelerin perifer ve az gelişmiş bölgelerdeki rolü son derece önemlidir. Özellikle özel kesim AR-GE faaliyetlerinin yokluğunda, perifer bölgelerde yeniliğin motoru üniversitelerdir.⁵⁰² Bu yüzden üniversitelerin araştırma faaliyetlerine önem verilmesi, yeterli finansal kaynak sunulması, insan kaynağı nitelik ve nicelik açısından desteklenmesi, ve bölge ile bütünleşmesinin sağlanması bölgesel yenilik kapasitesinin geliştirilmesi için alınabilecek önlemler arasındadır. Üniversite-iş dünyası/sanayi-kamu bağlantılarının güçlendirilmesinin bölgesel yenilik kapasitesini artırmada merkezi bir rol oynadığı düşünülmektedir. Bunun için kamu finansal destek sağlayabileceği gibi, bu birliktelik yasalar ile düzenlenebilir.⁵⁰³

Perifer veya az gelişmiş bölgelerde AR-GE yatırımlarının yapılıp yapılmaması en tartışmalı konulardan biridir. AR-GE harcamaları yeniliğe yansırken, bunun ekonomik büyümeye yansıyor yansımamasının bölgenin sosyo-ekonomik faktörlerine bağlı olduğu yukarıda belirtilen ampirik çalışmalarda ortaya koyulmuştur. Schumpeterci yaklaşıma göre de “artan getiri, yığın ekonomileri ve minimum yatırım eşik değeri” dolayısıyla az gelişmiş bölgelere AR-GE yatırım yapmak çok da anlamlı değildir.⁵⁰⁴ Başka bir görüşe göre de beşeri sermaye belli bir eşik değere ulaşana kadar AR-GE yatırımı karlı değildir.⁵⁰⁵ Öte yandan yerel olarak yapılan AR-GE sadece bilginin yaratılması için önemli değildir, ayrıca bu faaliyetlerin getirdiği ağ bağlantıları ve diğer yerlerde yaratılan bilgileri emme ve özümleme kapasitesini artırma bakımından

---

⁵⁰⁰ Coronado, s.1019-1020.

⁵⁰¹ Tödtling, s.1213.

⁵⁰² Bilbao, s.445, 452.

⁵⁰³ Oughton, s.104.

⁵⁰⁴ Rodriguez-Pose, , “*Is R&D Investment in Lagging Areas of Europe Worthwhile? Theory and Empirical Evidence?*”, s.292.

⁵⁰⁵ Bilbao, s.438.

önemlidir.⁵⁰⁶ Her ne kadar taşarak yayılan bilgidен bölgeler kendi AR-GE faaliyetlerini yapmadan yararlanabileceği savı ortaya koyulsa da, özellikle tarımsal istihdamın ve uzun dönem işsizliğin olduğu bölgelerde yenilik için bunun AR-GE'ye alternatif bir seçenek olmadığı ortaya koyulmuştur.⁵⁰⁷ Literatürde farklı görüşler olsa da, Avrupa'daki pek çok perifer bölgede AR-GE yatırımları artırılmıştır. Az gelişmiş bölgelere yapılacak AR-GE yatırımları az gelişmiş ve gelişmiş bölgeler arasındaki teknolojik uçurumun yanı sıra, gelişmişlik farklılığının daha fazla artması engellemede çözüm olabilmektedir.⁵⁰⁸ Rodriguez-Pose'un belirttiği gibi uzun vadede "geride kalan bölgelere AR-GE yatırımları yapmak, sosyal transferler ve geleneksel kalkınma stratejileri ile bağlantılı yatırımlardan daha iyi ve ucuz bir alternatif"⁵⁰⁹ olarak öne çıkmaktadır.

Az gelişmiş veya perifer bölgelerin yenilik kapasitesinin artırılması açısından, işbirliğinin geliştirilmesi, ağların iyileştirilmesi ve sosyal sermayenin güçlendirilmesinin önemi çeşitli çalışmalarda ortaya konulmaktadır. Yeniliğe taraf olan kurumlar arası işbirliğinin kolaylaştırılması, bu taraflar arası yerel/bölgesel ağlar kurulması ve güçlendirilmelisi öne çıkan bir seçektir. Bunun yanı sıra, ulusal ve uluslararası seviyelerdeki yenilik taraflarının ağlarına, yenilik kaynaklarına bağlantı yapılması, işbirliği olanaklarının geliştirilmesi alınacak önlemler arasındadır.⁵¹⁰ Bölge dışı bağlantılar, özellikle az gelişmiş bölgelerde bilgi ve yenilik kapasitesinin kaynağı olabilmektedir. Dış bağlantıların (Vancouver örneğinde olduğu gibi) düşük teknoloji bölgelerinin, ileri teknoloji bölgelerine dönüşmesinde önemli roller oynadığı bilinmektedir.⁵¹¹ Dolayısıyla az gelişmiş bölgelerde yenilik kapasitesinin yükseltilmesinde dış bağlantıların ve işbirliklerinin oluşturulmasının göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

---

⁵⁰⁶ Bilbao, s.349.

⁵⁰⁷ Rodriguez-Pose and Crescenzi, "Research and Development, Spillovers, Innovation Systems and the Genesis of Regional Growth in Europe", s.60.

⁵⁰⁸ Henri L.F. de Groot, Peter Nijkamp and Zoltan Acs, "Knowledge Spill-overs, Innovation and Regional Development", *Papers in Regional Science*, Vol.80, (2001), s.251.

⁵⁰⁹ Rodriguez-Pose, "Is R&D Investment in Lagging Areas of Europe Worthwhile? Theory and Empirical Evidence?", s.293.

⁵¹⁰ Nauwelaers, s.3; Tödtling, s.1212-1214; Oughton, s.104.

⁵¹¹ Rees, s.309-310.

2.3.5 Girişimcilik ve Küçük ve Orta Boy İşletmeler (KOBİ'ler)

2.3.5.1 Bölgesel Bağlamda Girişimcilik ve KOBİ'lerle İlgili Teorik ve Ampirik Çalışmalar

Günümüzde uygulanan bölgesel politikalarda vurgulanan yerel potansiyelin harekete geçirilmesi stratejisi girişimcilik ve küçük ve orta büyüklükteki işletmeleri (KOBİ) bölgesel politikaların önemli bir boyutu yapmıştır.⁵¹² Bunun yanı sıra, genel anlamda, yeni teknolojilerin kullanımının, özellikle esnek üretim tarzının, pek çok sektörde ölçek ekonomilerinin önemini azaltması ve yeniliğin hızının artması, ürün ve teknoloji döngülerinin kısalması KOBİ'lerin ve girişimciliğin ekonomideki rolünü artırmıştır.⁵¹³ Ampirik ve teorik çalışmalar KOBİ'lerin ve girişimciliğin ekonomik büyüme ve bölgesel gelişme üzerinde pek çok olumlu etkisi olduğuna dikkat çekmektedir. Bu olumlu etkiler arasında iş olanaklarının yaratılması ve istihdam üzerine olumlu etkiler, bölgesel rekabet gücünü artırma potansiyeli, verimliliği artırması, yeniliği uyarması bulunmaktadır.

Girişimcilikle ilgili pek çok tanım yapılmış, girişimciliğe pek çok rol atfedilmiştir. Girişimciliğin rolü üzerindeki görüşleri Wennekers ve Thurik üç okul altında toplamaktadır. Buna göre Neoklasikler girişimciliğin piyasalarda denge sağlamaya yönelik rolüne vurgu yapmaktadır. Öte yandan, Avusturya okulu girişimcilerin, kar fırsatlarını algılamalarının yanı sıra, halihazırda yeterince karşılanmayan ihtiyaçları karşılamaya veya piyasa aksaklıklarını gidermeye yönelik olarak kaynakları bir araya getirme rolü üzerinde durmaktadır. Alman veya Schumpeterci yaklaşım ise girişimciliği istikrarsızlıkların veya yaratıcı yıkımın meydana çıkmasındaki merkezi rolüne vurgu yapmaktadır.⁵¹⁴

Bölgesel gelişme bağlamında girişimcilik ve bunun bir ifadesi olan yeni firma kuruluşları pek çok çalışmanın odak noktası olmuştur. Bunun en önemli nedenlerinden

---

⁵¹² Roger R. Stough and Peter Nijkamp, "Entrepreneurship in Regional Development: Some Methodological Applications: A Mini-Special Edition of Papers", **The Annals of Regional Science**, Vol.41 (2007), s.750-1.

⁵¹³ Rui Bapista, Vitor Escaria and Paulo Madrugua, "Entrepreneurship, Regional Development and Job Creation: The Case of Portugal", **Small Business Economics**, Vol.39, (2008), s.49; Steven Klepper, "Symposium on Harrison's "Lean and Mean": A Technological Perspective", **Small Business Economics**, Vol.7, (1995), s.351.

⁵¹⁴ Sander Wennekers and Roy Thurik, "Linking Entrepreneurship and Economic Growth", **Small Business Economics**, Vol.13, (1999), s.31.

biri girişimciliğin ekonomik büyümede katalizör görevi görmesi konusundaki kanıdır.⁵¹⁵ Reynolds ve diğerlerinin Reynolds ve Maki'den aktardığı üzere yeni firma kuruluşları bölgesel ekonomik büyüme için yetersiz ancak gerekli bir koşuldur. Zira, yüksek firma kuruluşlarının yaşandığı bölgelerin tümü zenginleşmezken, zengin olan bölgelerin tümünde yüksek firma kuruluş oranları gözlenmektedir.⁵¹⁶ Benzer şekilde, Reynolds, ve diğerleri Fransa, Batı Almanya, İtalya, İrlanda ve Birleşik Krallık'taki 1980'li yıllardaki firma kuruluş oranlarını bölgeler temelinde incelemiş ve bu ülkelerdeki firma kuruluş oranlarının ve bölgesel farklılıklarının benzer eğilimler gösterdiğini, gelişmiş bölgelerdeki firma kuruluşlarının az gelişmiş bölgelerdeki firma kuruluşlarına göre iki ila dört kat fazla olduğunu tespit etmişlerdir.⁵¹⁷ Bunun yanı sıra Mueller, Batı Almanya'da 1992-2002 yılları verilerini bölgesel düzeyde kullanarak, girişimcilik seviyesi yüksek olan bölgelerin daha yüksek bir ekonomik performans gösterdiğine dair ampirik kanıtlar sunmuştur.⁵¹⁸

Girişimcilik ve istihdam

İşsizliğin son derece önemli ekonomik ve toplumsal bir sorun olması itibariyle, girişimciliğin, yeni firma kuruluşlarının ve KOBİ'lerin istihdam üzerindeki etkisi en fazla ele alınan konulardan biri olmuştur. Bu anlamda hem ulusal düzeyde hem de bölgesel düzeyde çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Özellikle küçük firmaların istihdam üzerindeki olumlu etkilerine yönelik olarak ilk yapılan ve akademik çevrede ciddi tartışmalara neden olan çalışma Birch'ün 1970 sonlarında, 1980 başlarında gerçekleştirdiği çalışmalarıdır. Ripsas'ın aktardığı üzere Birch 1981-1985 yılları arasında ABD'de yaratılan iş olanaklarından %88,1'nin küçük firmalar tarafından

---

⁵¹⁵ Simon C. Parker, "Explaining Regional Variations in Entrepreneurship As Multiple Occupational Equilibria", **Journal of Regional Science**, Vol.45, No.4, (2005), s.829.

⁵¹⁶ P.D. Reynolds and W. Maki, "Business Volatility and Economic Growth", Final Project Report Submitted to the Office of Advocacy, Contract SBA 3067-OA-88, US Small Business Administration, 1990, as stated in Paul Reynolds, David J. Storey and Paul Westhead, "Cross-national Comparisons of the Variations in New Firm Formation Rates", **Regional Studies**, Vol.28, No.4, (1994), s.446.

⁵¹⁷ Paul Reynolds, David J. Storey and Paul Westhead, "Cross-national Comparisons of the Variation in New Firm Formation Rates", **Regional Studies**, Vol.28, No.4, (1994), s.443, 449-451; Zoltan J. Acs and David J. Storey, "Introduction: Entrepreneurship and Economic Development", **Regional Studies**, Vol.38, No.8, (November 2004), s.872.

⁵¹⁸ Pamela Mueller, "Exploring the Knowledge Filter: How Entrepreneurship and University-Industry Relationships Drive Economic Growth", **Research Policy**, Vol.35, (2006), s.1502, 1506.

yaratıldığını ileri sürmüştür.⁵¹⁹ Bu iddia hem argümanın aleyhinde hem de lehinde pek çok çalışma yapılmasını tetiklemiştir.⁵²⁰

Girişimciliğin istihdam ve yeni iş olanağı yaratması üzerindeki etkisini ele alan çalışmalar farklı sonuçlar ortaya koymuştur. Audretsch ve Thurik 23 OECD ülkesini 1974-1994 yılları arası verilere dayanarak incelediği çalışmada girişimciliğin yeni iş olanakları yaratılmasında ve işsizliğin azaltılmasında rol oynadığını tespit etmiştir.⁵²¹ Fritsch'in aktardığı üzere 2004 yılı öncesinde bölgeleri temel alarak yaptıkları analizde Reynolds ABD için, Ascroft ve Love Brileşik Krallık için, Brixy Batı Almanya için ve Brunerjhelm ve Borgman İsveç için yeni firma kuruluşlarının istihdam üzerinde olumlu etkiler yarattığını ortaya koymuştur.⁵²² Van Stel ve Storey ise 1980-1998 yılları arasında Büyük Britanya'daki 60 bölgeyi incelediği çalışmada daha belirsiz sonuçlar elde etmiştir. Çalışmaya göre 1980'lerde yeni firma kuruluşları ile istihdam yaratılması arasında anlamlı bir ilişki saptanamazken, 1990'larda olumlu bir ilişki tespit edilmiştir. Bu çalışmada, ayrıca düşük girişimciliğin olduğu bölgelerde ilişkinin negatif seyredebileceğine dair kanıtlar sunulmuştur.⁵²³

Fritsch 1986-1989 yılları verilerini temel alarak 74 Batı Alman planlama bölgesini analiz etmiş, yeni firma kuruluşlarının bölgesel istihdam üzerindeki etkisinin sektörlere göre değişkenlik gösterdiğini, uzun vadede sadece imalat sektöründe ilişkinin pozitif olduğunu, tüm sektörlerde ise negatif olduğunu ortaya koymuştur.⁵²⁴ Fritsch, Audretsch ile gerçekleştirdiği başka bir çalışmada 74 Batı Alman planlama bölgesini daha uzun bir dönem olan 1983-1998 yılları arasında tekrar ele almış, 1980'lerde firma kuruluşları ile istihdam artışı arasında anlamlı bir ilişki tespit edemezken, 1990'larda yüksek firma kuruluşlarının yaşandığı bölgelerde, yüksek istihdam artış oranları saptamıştır. Yazarlar, küçük firmaların ve firma kuruluşların kısa vadeden ziyade, uzun

---

⁵¹⁹ Sven Ripsas, "Towards Interdisciplinary Theory of Entrepreneurship", **Small Business Economics**, Vol.10 (1998), s.103.

⁵²⁰ Armstrong, s.266.

⁵²¹ David B. Audretsch and A. Roy Thurik, "Capitalism and Democracy in the 21st Century: From the Managed to the Entrepreneurial Economy", **Journal of Evolutionary Economics**, Vol.10, (2000), s.30.

⁵²² Michael Fritsch, "How Does New Business Formation Affect Regional Development: Introduction to the Special Issue," **Small Business Economics**, Vol.30, (2008), s.6-7

⁵²³ J. van Stel and David J. Storey, "The Link Between Firms Births and Job Creation: Is there a Upas Tree Effect?", **Regional Studies**, Vol.38, No.38, (2004), s.893, 903.

⁵²⁴ Michael Fritsch, "Turbulence and Growth in West Germany: A Comparison of Evidence by Regions and Industries", **Review of Industrial Organization**, Vol.11, (1996), s.247.

vadedeki büyümenin kaynağı olabileceğine dikkat çekmiştir.⁵²⁵ Fritsch ve Mueller, 2004 tarihli çalışmalarında Batı Almanya'daki 326 bölge temelinde, 1983-2002 yılı verilerine dayanarak yaptığı çalışmada, yeni firma kuruluşlarının hem doğrudan hem de dolaylı etkileri olduğunu ve yeni firma kuruluşlarının zaman içinde hem pozitif hem de negatif etkiler yaratabileceği üzerinde durmuştur. Fritsch ve Mueller'in analizine göre dolaylı etkiler doğrudan etkilerden daha önemli olmakla birlikte dolaylı etkiler özellikle arz yanlı etkiler uzun vadede ortaya çıkmaktadır. Toplamda üç aşamalı bir etki dizini söz konusudur. Yazarlara göre yeni firma kuruluşunun olumlu etkisi, Batı Almanya bölgeleri için firma kuruluşunu takip eden 8. yıl civarında tepe noktasına ulaşmakla birlikte, ilk altı ve yedi yıl için istihdam üzerinde net etkinin negatif olabilmektedir.⁵²⁶

Fritsch ve Mueller'in 2004 tarihli çalışmasını takiben, yeni firma kuruluşunun bölgesel düzeyde doğrudan ve dolaylı etkilerinin zaman içindeki dağılımlarını ve etkilerin boyutunu inceleyen bir dizi çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar Fritsch ve Mueller'in ortaya koyduğu şekilde etkilerin *time-lag* yapısının (zaman aralığı ülkelere göre değişkenlik göstermekle birlikte) farklı ülkeler için var olduğunu ve farklı tipteki bölgeler için her bir aşamadaki etkinin ve bu bağlamda istihdam üzerindeki net etkinin değişkenlik gösterebileceğini tespit etmiştir. Fritsch ve Mueller'in 2008 tarihli Batı Almanya'daki 74 planlama bölgesini ele aldığı çalışmaya göre firma kuruluşlarının istihdam üzerindeki etkisi iktisadi faaliyetlerin bölgedeki yoğunluğuna ve verimliliğine göre değişkenlik arz etmektedir.⁵²⁷ Mueller, van Stel ve Storey'nin Büyük Britanya bölgeleri ele aldıkları çalışmada yeni firma kuruluşlarının istihdam üzerindeki etkisi girişim seviyesinin yüksek olduğu bölgelerde ciddi şekilde pozitifken, girişimcilik seviyesinin (girişimcilik seviyeleri ortalama firma kuruluşu göz önüne alarak belirlenmiştir) düşük olduğu bölgelerde net etki negatif olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca, istihdam üzerindeki etki zengin bölgelerde en yüksek seviyelere ulaşırken, en fakir bölgelerde en düşük seviyelerde seyretmektedir.⁵²⁸ Portekiz için benzer bir çalışma

---

⁵²⁵ David B. Audretsch and Michael Fritsch, "Growth Regime Over Time and Space", **Regional Studies**, Vol.36, No.2 (2002), s.116,121-122.

⁵²⁶ Michael Fritsch and Pamela Mueller, "Effects of New Business Formation on Regional Development Over Time", **Regional Studies**, Vol.38, No.8, (2004), s.961, 963, 970-1.

⁵²⁷ Micheal Fritsch and Pamela Mueller, "The Effect of New Business Formation on Regional Development Over Time: The Case of Germany", **Small Business Economics**, Vol.30, (2008), s.17, 20-23.

⁵²⁸ Pamela Mueller, Andre van Stel, David J. Storey, "The Effects of New Firm Formation on Regional Development Over Time: The Case of Great Britain", **Small Business Economics**, Vol.30, (2008), s.59, 69-70.

yapan Baptista ve diğeleri ise, time-lag'lerin uzunluğunun ve etkinin ölçeğinin yeni kurulan firmaların yenilik, etkinlik ve ürün farklılaştırması açısından kalitesine bağlı olduğunu ortaya koymuştur.⁵²⁹ Hollanda'daki Düzey 3 seviyesindeki bölgeleri inceleyen Van Stel ve Suddle, yeni firma kuruluşlarının istihdam üzerindeki etkisinin imalat sektörünün yoğun olduğu yerlerde olmayan bölgelere göre daha fazla ve yine kentsel alanlarda kırsal alanlara göre daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.⁵³⁰

Son dönem yapılan çalışmalar ışığında yeni firma kuruluşu şeklinde ifade bulan girişimcilik bölgesel ekonomi üzerinde üç aşamalı bir etki yaratmaktadır. Bu aşamalar sırasıyla doğrudan etki, yerinden etme etkisi ve indüklemeye etkisidir.⁵³¹ Bu üç aşamanın toplam süresi ve her bir aşamanın süresi ülkelere göre değişkenlik göstermektedir. Amprik çalışmalarda ortaya koyulduğu üzere üç aşamanın gerçekleştiği toplam süre Batı Almanya için 10 yıl, Büyük Britanya için 8 ila 10 yıl, Portekiz için 10 yıl, Hollanda için 8 yıl, İspanya (sadece imalat sektörleri) için 7 yıl, ABD için 6 yıldır.⁵³²

İlk aşama yeni firma kuruluşunun doğrudan etkisini teşkil ederken, ikinci ve üçüncü aşama dolaylı etkilerini oluşturur. İlk aşama olan doğrudan etki aşamasında, yeni firmaların kurulması ile birlikte yeni bir kapasite piyasaya girer ve iş olanakları yaratır. İkinci aşama olan yerinden etme etkisi aşamasında görece yeni firma etkin olmayan rakiplerinin piyasadan dışlanmasına ve piyasayı terk etmelerine sebep olur. Bu aşama iş kayıplarının olduğu aşamadır. Üçüncü aşamada ise görece yeni firmaların getirdiği daha fazla rekabet hayatta kalan firmaların daha iyi performans göstermeye iter ve rekabet gücünü artırır.⁵³³

Dolaylı etkilerin ilk aşamasında, yani ikinci aşamada, piyasa seleksiyonu ve artan rekabet çerçevesinde yeni kurulan firmaların bir kısmı başarısızlığa uğrayarak

---

⁵²⁹ Baptista, s. 50-51, 56.

⁵³⁰ Andre van Stel and Kashifa Suddle, "The Impact of New Firm Formation on Regional Development in the Netherlands," *Small Business Economics*, Vol.30, (2008), s.42-44.

⁵³¹ Mueller, van Stel and Storey, "The Effect of New Firm Formation on Regional Development Over Time: The Case of Great Britain", s.61

⁵³² Michael Fritsch, "How Does New Business Formation Affect Regional Development? Introduction to the Special Issue", *Small Business Economics*, Vol.30, (2008), s.10.

⁵³³ Mueller, van Stel and Storey, "The Effect of New Firm Formation on Regional Development Over Time: The Case of Great Britain", s.61; Van Stel and Suddle, "The Effect of New Firm Formation on Regional Development in the Netherlands" s.32.

kapanmaktadır. Aynı zamanda, yeni firmaların getirdiği artan rekabet karşısında daha önce kurulmuş olan firmaların bir kısmı piyasa paylarını kaybeder veya piyasayı terk ederler. Zira piyasa seleksiyon mekanizmasının güçlünün yaşaması prensibi çerçevesinde işliyor olması durumunda düşük verimlilikteki firmalar ya üretimlerini azaltırlar ya da tamamen piyasa dışı kalırlar.⁵³⁴

Yeni firma kuruluşlarının istihdam yaratma üzerindeki net etkisi piyasanın büyümesine bağlıdır. Zira toplam piyasa hacmi sabit kalırsa, net etkinin anlamlı derecede olumlu olması olasılığı düşüktür. İstihdam üzerindeki net etkinin olumlu olabilmesi için pozitif arz yanlı dolaylı etkilerin tetiklenmesi gerekir.⁵³⁵

Fritsch'e göre yeni firmaların arz yanlı etkileri dört türlü olabilir. (1) yeni firmaların kurulması veya firma kuruluş olasılığının olması mevcut firmaları daha etkin performans göstermeye iterek etkinliği sağlar ve verimliliği artırır.⁵³⁶ Ayrıca, piyasada kalmayı başaran yeni firmalar zaman içinde rekabet gücünü artırarak, piyasadaki diğer firmalara ilave bir tehdit oluşturarak bu firmaları daha iyi performans göstermeye iter.⁵³⁷ (2) Yeni firma kuruluşları yapısal değişimi hızlandırır. Bu bağlamda gerekli içsel değişimleri gerçekleştiremeyen mevcut firmalar piyasadan çıkar, yerlerini yeni firmalar alır. (3) Yeni firma kuruluşları yeni piyasalar yaratır, yeniliğin artmasına sebep olur. Kurulan yeni firmaların piyasaya radikal yenilikler getirdiğine dair kanıtlar bulunmaktadır. Daha önce kurulmuş olan firmalar mevcut ürün programlarının kar olasılıklarından yararlanmaya eğilimi daha fazladır. Dolayısıyla daha önce ticarileştirilmemiş yeni bilginin ticarileştirilmesi için yeni firma kuruluşları kimi zaman tek alternatiftir. (4) Yeni firma kuruluşları aynı zamanda ürün ve sorun çözümünde daha fazla çeşitlilik getirir. Yeni kurulan firmaların ürün programı mevcut firmalarından farklı olabileceği gibi, yeni firmalar önemli süreç yeniliği geliştirebilirler. Bu da hem ürün çeşitliliğine hem de sorun çözme yöntemlerinde çeşitliliğe yol açar. Ürün çeşitlenmesi müşterilerin tercihlerinde daha iyi bir eşleşmeye yol açabileceği gibi, daha

---

⁵³⁴ Fritsch, "How Does New Business Formation Affect Regional Development? Introduction to the Special Issue", s.2.

⁵³⁵ Bapista, s.50.

⁵³⁶ Fritsch, "How Does New Business Formation Affect Regional Development? Introduction to the Special Issue", s.3; Fritsch and Mueller, "Effects of New Business Formation on Regional Development Over Time", s.962-963.

⁵³⁷ Mueller, van Stel and Storey, "The Effects of New Firm Formation on Regional Development Over Time: The Case of Great Britain", s.60.

yoğun işbölümüne ve müteakip yeniliklere yol açabilir. Bu dört etki bölgenin bilgi stokunu artırabileceği gibi rekabet gücünü de artırabilir ve ekonomik büyümeyi uyarabilir. Ancak sıralanan bu etkiler yeni firma kuruluşlarının yer aldığı sektörler veya bölgede olabileceği gibi başka bölge ve sektörlerde de ortaya çıkabilir.⁵³⁸

Fritsch ve Mueller'in 2004 tarihli çalışmasını takiben yapılan ve yukarıda bahsi geçen çalışmalarda ortaya koyulduğu üzere, yeni firma kuruluşlarının istihdam üzerindeki net etkisi, farklı aşamalardaki etkilerin ölçeğine bağlıdır. İlk aşamada yüksek düzeyde pozitif bir etki yaratılmasına rağmen, ikinci aşamadaki yerinden etme etkisinin derin olması ve üçüncü aşamada yeterince yüksek pozitif bir etki yaratılmaması, istihdam üzerindeki net etkinin negatif olmasına neden olabilir. Yeni firma kuruluşunun bölgesel istihdam üzerindeki net etkisinin güçlü ve pozitif olması açısından yığılmaların olduğu⁵³⁹ ve kentsel alanların olduğu bölgeler⁵⁴⁰, emek verimliliği yüksek olan bölgeler,⁵⁴¹ yeni firma kuruluşları içerisinde yenilikçi ve etkin olan firmaların oranının yüksek olduğu bölgeler⁵⁴², zengin olan bölgeler, başlangıçtaki girişimcilik seviyesinin yüksek olduğu bölgeler daha avantajlıdır. Ayrıca, imalat sektöründe yeni kurulan firmaların, diğer sektörlerde kurulan firmalardan uzun dönemli etkiler açısından daha avantajlı olduğu ampirik olarak desteklenmiştir.

Girişimcilik ve verimlilik

Yukarıda bahsedilen üç aşamalı mekanizmadan, yeni firma kuruluşlarının sadece istihdam üzerinde etkisinin olmadığı açıktır. Uzun vadede ortaya çıkan arz yanlı etkiler, özellikle verimlilik artışı ve yenilikçilik aracılığıyla bölgenin rekabet gücünü artırmaktadır. Her ne kadar her yeni firmanın verimliliği yüksek olmasa da verimlilikleri düşük firmalar verimlilikleri yüksek yeni firmalar karşısında piyasadan

---

⁵³⁸ Fritsch, "How Does New Business Formation Affect Regional Development? Introduction to the Special Issue", s.3; Fritsch and Mueller, "Effects of New Business Formation on Regional Development Over Time", s.962-963.

⁵³⁹ Fritsch and Mueller, "The Effect of New Business Formation on Regional Development Over Time: The Case of Germany", s.20, 22-23.

⁵⁴⁰ Van Stel and Suddle, s.44.

⁵⁴¹ Fritsch and Mueller, "The Effect of New Business Formation on Regional Development Over Time: The Case of Germany", s.20, 22-23.

⁵⁴² Bapista, s.56.

çekilirler. Ayrıca, girişimcilik piyasada sermaye, emek ve bilginin dağılımını iyileştirmede rol oynar.⁵⁴³

Yeni firmaların verimlilik artışına etkileri konusunda da çeşitli ampirik çalışmalar bulunmaktadır. ABD'deki eyaletler düzeyindeki bir çalışmada, Holtz ve Eakin yeni firma kuruluşları oranındaki artışın bir zaman aralığından sonra verimlilik artışına yansımada ortaya koymuştur.⁵⁴⁴ Foster, Haltiwanger ve Krizan, 1977-1987 yılları arası ABD'deki sektörleri inceledikleri çalışmalarında net firma kuruluşlarının verimlilik artışına orantısız bir biçimde katkıda bulunduğunu saptamıştır. Bu katkının özellikle daha düşük verimli olan firmaların piyasayı terk etmesi ve bu firmaların yerini daha yüksek verimli yeni firmaların almasıyla ortaya çıktığını savunmuşlardır. Ancak, yeni firmaların ele alınan dönemde piyasada varlığını sürdürebilmiş olan mevcut firmalardan daha az verimliliğe sahip olmakla birlikte, verimliliklerini zaman içinde ciddi şekilde artırabildiklerini tespit etmişlerdir.⁵⁴⁵ ABD'deki verimlilik artışına ilişkin benzer bir tablo OECD tarafından saptanmıştır. ABD'deki yeni firmaların genelde piyasada kalmayı başaran mevcut firmalardan daha az verimli oldukları, verimlilik artışına katkının miyadını doldurmuş firmaların piyasayı terk etmelerinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca, Avrupa'daki ülkelerde (örneklerinde ele alınan ülkeler) yeni firmaların genel itibariyle verimlilik artışına katkıda buldukları ortaya koyulmuştur. Yeni firma kuruluşlarının verimlilik artışına katkı yapıp yapmamasının ülkelere göre değiştiği, ancak verimlilik artışının önemli bir kısmının mevcut firmaların performansından kaynaklandığının altı çizilmiştir.⁵⁴⁶

Audretsch ve Keilbach, Almanya'da 1989-1992 yılları verilerini kullanarak bölgesel seviyede yaptığı analizde, girişimcilik seviyesi yüksek olan bölgelerin, emek verimliliğinde daha yüksek bir artış sergilediğini ortaya koyarak, yeni firma

---

⁵⁴³ Acs and Storey, "Introduction: Entrepreneurship and Economic Development", s.873, 874.

⁵⁴⁴ Douglas Holtz-Eakin & Chihwa Kao, "Entrepreneurship and Economic Growth: The Proof Is in the Productivity", **Center for Policy Research Working Papers**, Working Paper No 50, Maxwell School, Syracuse University, 2003 <http://www-cpr.maxwell.syr.edu/cprwps/pdf/wp50.pdf> (22 Eylül 2009), s 3, 15.

⁵⁴⁵ Lucia Foster, John Haltiwanger and C.J. Krizan, "Aggregate Productivity Growth: Lessons from Microeconomic Evidence", C.R. Hulton, E.R. Dean and M.J. Harper (Eds.) in **New Developments in Productivity Analysis**, (303-372), Chicago: University of Chicago Press, 2001, s.338.

⁵⁴⁶ OECD, **The Sources of Economic Growth in OECD Countries**, Paris: OECD, 2003, s.19.

kuruluşlarının emek verimliliğini bölgesel seviyede uyardığına dair kanıt sunmuştur.⁵⁴⁷ Bosma, Stam ve Schutjens, 1988-2002 yılları arası Hollanda'daki 40 bölgede yeni firma kuruluşlarının toplam faktör verimliliği artışına katkıda bulunup bulunmadığını hizmet ve imalat sektörleri çerçevesinde ele almışlardır. Yazarlara göre yeni firma kuruluşlarının hizmetler sektöründe toplam faktör verimlilik artışına katkı yaptığını ancak imalat sektöründe böyle bir etki görülmediğini saptamışlardır. İmalat sektöründe bu tip bir etkinin çıkmamış olmasını imalat sektöründeki verimlilik artışına katkı yapan firmaların genelde az sayıda ancak büyük ölçekli firmalar olmasına ve verimliliğin daha çok mevcut firmalardan kaynaklanabileceğine bağlamışlardır. Hizmetler sektöründe bu etkinin ortaya çıkmasını bir taraftan bu sektörde minimum etkin ölçeğin görece düşük olması sebebiyle yeni ve genelde küçük olan firmaların verimlilik artışına daha kolay katkıda bulunmasına, bir taraftan da yeni firmaların başlangıçta etkin olmamasına rağmen mevcut firmaları etkin performans göstermeye itmelerine bağlamışlardır.⁵⁴⁸

Callejon ve Segerra, da firma kuruluşları ve kapanışlarının bölgesel düzeyde İspanyol imalat sektöründeki 1980-1992 yılları arası verimliliğine katkısını ele almıştır. Analize göre yeni firmaların önemli bir kısmı kullandıkları ekipmanda içerilmiş modern teknoloji vasıtasıyla toplam faktör verimliliğinin artışında rol oynamaktadır. Yazarların vurguladıkları önemli bir nokta da teknik ilerlemenin %4,6'sı yeni firma kuruluşları, %9'unun ise firma kapanışları ile açıklanmasıdır.⁵⁴⁹

Girişimcilik, KOBİ'ler ve yenilik

Callejon ve Segerra'nın çalışmasının da ortaya koyduğu üzere, girişimciliğin yenilik üzerinde de olumlu etkileri bulunmaktadır. Schumpeterci yaklaşımla tutarlı olarak, girişimcilik "yeniliği ekonomiye taşıyan bir süreç"⁵⁵⁰ olarak algılama eğilimi bulunmaktadır. Literatürde kar amacı güden ve kullanılmamış fırsatları değerlendiren

---

⁵⁴⁷ David B. Audrestch and Max Keilbach, "Entrepreneurship and Regional Growth: An Evolutionary Interpretation," **Journal of Evolutionary Economics**, Vol.14, (2004), s. 605, 615.

⁵⁴⁸ Niels Bosma, Erik Stam and Veronique Schutjens, "Creative Destruction and Regional Productivity Growth: Evidence from the Dutch Manufacturing and Services Industries", **Jena Economic Papers**, No 2009-032009, Friedrich-Schiller-University Jena, Max-Planck-Institute of Economics, 2009.

http://zs.thulb.uni-jena.de/servlets/MCRFileNodeServlet/jportal_derivate_00166084/wp_2009_003.pdf, s.2, 18-19.

⁵⁴⁹ Callejon ve Segerra, "Business Dynamics and Efficiency in Industrial Regions: The Case of Spain", **Small Business Economics**, Vol.13, No.4, (1999), s.253, 268.

⁵⁵⁰ Marcus Dejardin, "Linking Net Entry to Regional Economic Growth", **Small Business Economics**, Published online on December 19, 2009, DOI 10.1007/s11187-009-9255-x, s.1.

aktörler olan girişimcilerin yeni bilgiyi kullanma eğilimine vurgu yapılmaktadır.⁵⁵¹ Ancak, Santarelli ve Vivarelli'ye göre tüm ekonomik sektörlerde görülen piyasaya girişlerinin önemli bir kısmı “takipçi” olarak nitelendirilebilirken, ancak pek azı yenilikçi olarak nitelendirilebilir.⁵⁵² Öte yandan, Dobbs ve Hamilton'a göre, her yeni firma, her girişimci yenilikçi olmasa da, yeni firmalar tarafından piyasaya sunulmuş olan pek çok radikal yenilik ve yaratılan yeni piyasalar vardır.⁵⁵³

Literatürde etki mekanizmasına ilişkin çok çeşitli görüşler bulunmaktadır. Örneğin evrenselci bakış açısına göre Audretsch ve Keilbach girişimciliği bilgiyi ekonomik bilgiye dönüştürmeyi kapsayan, çeşitliliği artıran bir süreç olması dolayısıyla büyümenin kaynağı olarak ele alır.⁵⁵⁴ Mueller'e göre girişimcilik bilginin yayılmasında ve yeni bilginin ticarileştirilmesindeki mekanizmalardan biridir.⁵⁵⁵ Bunun yanı sıra, Acs ve Varga'ya göre teknolojik değişimin önemli bir kaynağı olan AR-GE faaliyetleri genellikle büyük firmalar ve üniversiteler tarafından yapılmasına rağmen, bilginin taşarak yayılması sayesinde girişimciler yeni bilgileri değerlendirebilir.⁵⁵⁶

Girişimcilik mevcut firmalar tarafından yeterince ticarileştirilmemiş bilginin ticarileştirilme potansiyelinin değerlendirilmesi şeklinde de kendini gösterebilir. Yeni ve küçük firmaların yenilikçiliği ortaya koyabilmelerinin sebeplerinden biri üniversitelerce ve büyük firmaların AR-GE faaliyetleri sonucunda yaratılan ancak kullanılmayan bilgilerin varlığıdır.⁵⁵⁷ Bu minvaldeki bir işleyiş türü spin-offlardır. Üniversitelerin eski çalışanlarının veya bilgi üretilmesinde rol alan firmaların eski

---

⁵⁵¹ Zoltan J. Acs and Attila Varga, “Entrepreneurship, Agglomeration and Technological Change”, **Small Business Economics**, Vol.24, (2005), s.324.

⁵⁵² Enrico Santarelli and Marco Vivarelli, "Entrepreneurship and the Process of Firms' Entry, Survival and Growth," **IZA Discussion Papers**, No 2475, Institute for the Study of Labor (IZA), 2006, <http://repec.iza.org/RePEc/Discussionpaper/dp2475.pdf> (14 Eylül 2009), s.5.

⁵⁵³ Matthew Dobbs and R.T. Hamilton, “Small Business Growth: Recent Evidence and New Directions”, **International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research**, Vol.13, No.5, (2007), s.297.

⁵⁵⁴ Audretsch and Keilbach, “*Entrepreneurship and Regional Growth: An Evolutionary Interpretation*”, s.607.

⁵⁵⁵ Pamela Mueller, “Exploring the Knowledge Filter: How Entrepreneurship and University-Industry Relationship Drive Economic Growth”, **Research Policy**, Vol.35, (2006), s.1501.

⁵⁵⁶ Acs and Varga, s.325.

⁵⁵⁷ David B. Audretsch and Erik E. Lehmann, “Does the Knowledge Spillover Theory of Entrepreneurship Hold for Regions?”, **Research Policy**, Vol.34, (2005), s.1192.

çalışanlarının kurduğu yeni firmalar, özellikle daha önce ticarileştirilmemiş bilginin ticarileştirmesinde rol oynamakta ve piyasaya yenilik sunmaktadırlar.⁵⁵⁸

Yeni firmalar dışında, genel anlamda küçük ve orta ölçekli firmaların yenilikte önemli bir rol oynadığı ve yenilik eğilimlerinin görece fazla olduğu düşünülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri esnek ve dinamik olmaları, talep kaymalarına ve ekonomideki koşullardaki değişikliklere daha duyarlı olmalarıdır.⁵⁵⁹ Klepper'ın, Bound ve diğerlerinden aktardığına göre ölçekleri göz önünde bulundurulduğunda küçük firmaların niceliksel açıdan orantısız bir biçimde patentleri bulunmaktadır.⁵⁶⁰ Dobbs ve Hamilton'un Robbins ve diğerlerinden aktardığına göre yeniliklerin %55'i, radikal yeniliklerin ise %95'i küçük firmalar tarafından hayata geçirilmektedir.⁵⁶¹

Neredeyse bütün ülkelerde, bölgelerdeki yenilikçi KOBİ'ler açısından farklılıklar bulunmaktadır. Bunun nedenleri arasında bölgedeki KOBİ'lerin sektörel yapısı, firma kurucuları ve yöneticilerinin eğitim düzeyi, bölgede iş yapmadaki motifler, işgücünün nitelikleri ve yeterliliği rol oynamaktadır.⁵⁶² Ayrıca, KOBİ'lerin yenilikçilik eğilimleri ve yeteneklerinde çeşitli düzeylerdeki ağırlarda yer almaları ve etkileşimli öğrenmede bulunmaları rol oynar.⁵⁶³

Cohen ve Klepper bir sektörde küçük firma sayısının fazla olması ile teknolojik ilerleme arasındaki ilişkinin altını çizmektedir. Ancak bu ilişki küçük firmaların yaratıcılık potansiyelinden ziyade sektördeki firma sayısının fazlalığı çerçevesinde şekillenmektedir. Yazarlara göre bir sektörde firma sayısının fazla olması, yeniliğe yaklaşımlarda çeşitliliği, dolayısıyla teknolojik çeşitliliği ve teknolojik ilerlemeyi beraberinde getirmektedir. Zira fazla sayıda firmanın bulunduğu sektörlerde, alternatifleri ele alacak daha fazla bakış açısı ve yazarların değimiyle "bağımsız akıl" bulunur. Ancak, küçük firmaların sayısının fazlalığının teknolojik ilerlemeye etkisinin

---

⁵⁵⁸ Mueller, "Exploring the Knowledge Filter: How Entrepreneurship and University-Industry Relationship Drive Economic Growth", s.1501.

⁵⁵⁹ David North and David Smallbone, "Innovative Activity in SMEs and Rural Economic Development: Some Evidence from England", **European Planning Studies**, Vol.8, No.1, (2000), s.88.

⁵⁶⁰ Klepper, s.342.

⁵⁶¹ Dobbs, s.297.

⁵⁶² North and Smallbone, s.90.

⁵⁶³ North and Smallbone, s.88.

sektörün bilim ve teknoloji tabanına bağlı olduğuna dikkat çekilmektedir. Eğer sektörün bilim ve teknoloji tabanı zayıf ise bu etki sınırlıdır.⁵⁶⁴

Öte yandan özellikle küçük firmaların yenilikle ilgili kapasitelerinin yetersiz olduğunu vurgulayan ekonomistler de vardır. Örneğin küçük firmaların düşük ücretler ödediğini, iş güvenliği ve sosyal faydalar sağlamadığını ve geçici istihdam yarattığını vurgulayan Harrison'a göre teknolojik ilerlemenin ana aktörleri büyük ölçekli firmalardır. Sanılanın aksine esnek teknoloji büyük ölçekli firmalar karşısında küçük firmaları kayırmamaktadır.⁵⁶⁵

Girişimcilik, yeni firma kuruluşları ve KOBİ'lerin yenilik ile ilişkisini inceleyen ampirik çalışmalar da yapılmıştır. Acs ve Varga, seçilmiş Avrupa Birliği ülkelerini inceledikleri çalışmalarında Romerci çerçevede bilginin yayılmasında girişimcilik faaliyetleri ve yığılma etkilerini içselleştiren modelleri temelinde girişimciliğin teknolojik değişim üzerinde pozitif yönde ciddi bir etki yaptığını saptamıştır.⁵⁶⁶ Mueller 1992-2002 yılları arası Batı Alman bölgelerini ele aldığı çalışmada, yenilikçi sektörlerde kurulan yeni firmaların bilginin taşarak yayılması ve bilginin ticarileştirilmesinde rol oynadığına dair ampirik kanıtlar sunmuştur. Çalışmaya göre, yenilikçi firma kuruluşunda düşük performans sergileyen bölgeler yenilikçi firma kuruluşları açısından diğer bölgelerle arasındaki farkı kapatmaya doğru yönelmediği durumlarda bölgesel iraksamanın daha da arttığını ortaya koymuştur.⁵⁶⁷ Bunun yanı sıra, Almaya'nın ele alındığı başka bir çalışmada Audretsch ve Lehman, bilgiye daha fazla yatırım yapan bölgelerde, yenilikçi firma kuruluşu oranları daha fazla olduğunu ortaya koymuştur.⁵⁶⁸

---

⁵⁶⁴ Wesley M. Cohen and Steven Klepper, "The Trade Off Between Firm Size and Diversity in the Pursuit of Technological Progress", **Small Business Economics**, Vol.4, (1992), s.7-9.

⁵⁶⁵ Bennet Harrison, "Symposium on Harrison's "Lean and Mean": What are the Questions", **Small Business Economics**, Vol.7, (1995), s.359-60; Steven Klepper, "Symposium on Harrison's "Lean and Mean": A Technological Perspective", s.341.

⁵⁶⁶ Acs and Varga, s.323, 332.

⁵⁶⁷ Mueller, "Exploring the Knowledge Filter: How Entrepreneurship and University-Industry Relationship Drive Economic Growth", s.1506.

⁵⁶⁸ Audretsch and Lehmann, "Does the Knowledge Spillover Theory of Entrepreneurship Hold for Regions?", s.1201.

Girişimciliğin belirleyicileri

Etkileri son derece önemli olan girişimcilik, bölgeler arasında ciddi farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıkların ortaya çıkmasında çeşitli koşullar rol oynamaktadır.⁵⁶⁹ Bu koşulların belirlenmesine yönelik olarak pek çok çalışma yapılmış ve farklı görüşler ortaya koyulmuştur. Akademisyenlerin pek çoğu, Feldman'ın ima ettiği üzere girişimcilerin yerel ve bölgesel ortamla etkileşimde olduğundan yerel ve bölgesel koşulların ve bağlamın bölgenin girişimcilik seviyesini etkilediği konusunda hem fikirdir.⁵⁷⁰ Bu çerçevede ekonomik, kurumsal, sosyal ve kültürel koşullar üzerinde durulmaktadır.⁵⁷¹

Wennekers ve Thurik'e göre bir bölgenin girişimcilik düzeyinde kültür ve kurumsal çerçeve önemli rol oynamaktadır.⁵⁷² Bosma ve Shutjens girişimciliği etkilenen kurumsal çerçeveyi detaylandırmıştır. Girişimcilik üzerinde genellikle ulusal düzeyde belirlenen kural, hukuki düzenlemeler gibi formal kurumların, bölgesel seviyede belirlenen kültür, değer, norm gibi enformal kurumların rolüne dikkat çekmektedir.⁵⁷³ Formal kurumlar çerçevesinde makro-ekonomik politika ve ilişkin önlemler ile, vergi ve iş mevzuatı öne çıkmaktadır. Bu formal kurumlar göreceli olarak daha kısa vadede oluşabilirken, enformal kurumların, bu bağlamda özellikle iş yapma kültürünün gelişmesinin yüzyıllar boyunca sürdüğü düşünülmektedir.⁵⁷⁴ Feldman'a göre bölgelerde girişimcilik kültürünün geliştirilmesinde faaliyetini destekleyen hizmetlerin, yerel düzeyde güçlü bir girişim sermayesi sektörü, kalın yerel ağlar ve destekleyici yerel kültür anlamında sosyal sermaye ve destekleyici araştırma enstitülerinin varlığı önemli roller oynamaktadır.⁵⁷⁵ İsveç örneği üzerinden bölgesel düzeyde belirlenen kültürel faktörlerin girişimcilik seviyesi üzerindeki etkilerini inceleyen Davidsson ve Wiklund,

---

⁵⁶⁹ David Keeble and Sheila Walker, "New Firms, Small Firms and Dead Firms: Spatial Patterns and Determinants in the United Kingdom", **Regional Studies**, Vol.28, No.4, (1994), s.413.

⁵⁷⁰ Maryann P. Feldman, "The Entrepreneurial Event Revisited: Firm Formation in Regional Context", **Industrial and Corporate Change**, Vol.10, No.4, (2001), s.887.

⁵⁷¹ Hakan Boter and Andres Lundstrom, "SME Perspectives on Business Support Services: The Role of Company Size, Industry and Location", **Journal of Small Business and Enterprise Development**, Vol.12, No.2, (2005), s.246.

⁵⁷² Wennekers, s.52.

⁵⁷³ Niels Bosma and Veronique Schutjens, "Out Look on Europe: Patterns of Promising Entrepreneurial Activity in European Regions", **Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie**, Vol.98, No.5, (2007), s.676.

⁵⁷⁴ Boter, s.246.

⁵⁷⁵ Maryann P. Feldman, "The Entrepreneurial Event Revisited: Firm Formation in Regional Context", **Industrial and Corporate Change**, Vol.10, No.4, (December 2001), s.861, 865, 867, 868, 879.

girişimciliğe ilişkin değer ve inançların bölgesel düzeyde farklılıkların az olmasına rağmen girişimcilik seviyesini az olsa da etkilediğini, ancak bölgedeki demografik, ekonomik, sosyal ve yapısal koşulların girişimcilik seviyesini belirlemede daha önemli olduğunu tespit etmiştir.⁵⁷⁶

Armstrong'un aktardığı üzere Storey bir bölgenin girişimcilik seviyesinde sekiz faktörün belirleyici olduğunu ileri sürmüştür. Bunlar bölgenin nüfus ve özellikleri, sektörel/sanayi yapısı, refahı, ev sahipliği, mesleki ve eğitimsel özellikler, devlet harcamaları, politika girişimleri ve işsizliktir. Storey'e göre hızlı nüfus artışının yeni firma kuruluşlarını uyarayan bir etkisi vardır. Bunun yanı sıra bölge nüfusu içinde 25-45 yaş arası grubun yoğunluğu bölgesel düzeyde firma kuruluşlarının oranının fazla olmasında rol oynamaktadır. Ayrıca, ağır sanayinin ağırlıklı olduğu bölgelerde firma kuruluşları daha düşük seviyede seyrederken, KOBİ'lerin yoğun olduğu bölgelerde tam tersi bir durum ortaya çıkmaktadır. Refahın yüksek olduğu bölgelerde de girişimcilik oldukça yüksektir. Bunun nedenlerinden biri refahın firma kuruluşu için ihtiyaç duyulan sermayenin bulunmasını kolaylaştırmasıdır. Bir diğeri ise yüksek refahın olduğu bölgelerde harcanabilir gelirin fazla olması itibarıyla, yeni firmaların ürün ve hizmetleri için satın alma gücü olmasıdır. İş sahibi kimselerin evlerinin bulunduğu bölgelerde de girişimcilik yüksek seviyededir. Bunun nedeni firma kuruluşları için gerekli sermayenin bulunmasında firma kurucuları tarafından evlerin kredi karşılığında garanti olarak gösterilmesi sıklıkla başvurulan bir uygulama olmasıdır. Eğitim seviyesi yüksek olan nüfusun oranının yüksek olduğu ve nüfus içinde yönetimsel niteliklere sahip kişilerin yüksek olduğu bölgelerde girişimcilik yüksek düzeydedir. Bunların yanı sıra bir bölgedeki artan kamu harcaması yerel talebi harekete geçirebileceği için yeni firma kuruluşlarını etkileyebilmektedir. Ayrıca, KOBİ'lere yönelik politika girişimlerinin de bu yönde bir etkisi olabileceği düşünülmektedir.⁵⁷⁷

Keeble ve Walker ise yeni firma kuruluşlarının belirleyicilerine ilişkin olarak, Storey'nin kimi belirleyicileri ile mutabık kalmış ve başka belirleyiciler de tanımlamıştır. Yazarlara göre firma kuruluşlarını yerel nüfus artışı, konut refahı ile

---

⁵⁷⁶ Per Davidsson and John Wiklund, "Values, Beliefs and Regional Variations in New Firm Formation Rates", *Journal of Economic Psychology*, Vol.18, (1997), s.179, 180, 193.

⁵⁷⁷ Armstrong, s.278-279.

ölçülen sermayenin mevcut olması, mesleki ve yönetsel uzmanlığa dayanan mesleki yapılar, kentsel talep, firma ölçeği etkilemektedir.⁵⁷⁸ Reynolds ve diğerlerine göre de firma kuruluşlarını etkileyen bölgesel düzeydeki en önemli unsur yerel talebin artmasıdır. Bunların yanı sıra kentleşme/yığılma, küçük firma varlığı önemli belirleyiciler arasındadır. Ancak, yazarlar kamu harcamaları ve yardım programları ile girişimcilik arasında anlamlı bir ilişki saptayamamışlardır.⁵⁷⁹ Arc ve Armington göre de girişimcilik düzeyindeki bölgesel farklılıklarda endüstri yoğunluğu, nüfus artışı, gelir artışı ve beşeri sermaye rol oynar.⁵⁸⁰ Ayrıca kişi başı gelir artışının daha yüksek olduğu bölgelerde⁵⁸¹ ve hızlı büyüyen bölgelerde⁵⁸² de firma kuruluş oranları yüksek seviyelerde seyretmektedir. Bunların yanı sıra, Rocha ve Sternberg'e göre kümelenmelerin özellikle de dışsal ağlara sahip olan kümelenmelerin olduğu bölgelerde girişimcilik seviyesi daha yüksektir. Ancak, sıradan sanayi yığılmaları olan bölgeler için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.⁵⁸³

Birçok araştırmacının belirttiği üzere firma kuruluşlarında önemli bir belirleyici de beşeri sermayenin seviyesidir. Acs ve Armington'un ortaya koyduğu üzere hem yüksek hem de düşük eğitim seviyesi firma kuruluşlarının yüksek bir düzeyde seyretmesi için gerekli ortamı sağlamaktadır. ABD'deki hizmet sektörünü bölgesel düzeyde ele alan yazarlar, bir taraftan üniversite öğrenimine sahip olan yetişkin nüfusun oranının yüksek olduğu bölgelerde yüksek firma kuruluş düzeyi tespit ederken, diğer taraftan üniversite mezunu olmayan yetişkin nüfus için orta öğretim terklerin oranının yüksek olduğu bölgelerde de yüksek firma kuruluş oranları saptamıştır. Bunun nedeni olarak da firmalarda yüksek düzeyde eğitime ihtiyaç duyulan kişilere gerek duyulduğu kadar, basit işleri yapacak niteliği düşük insanlara da ihtiyaç duyulması olarak gösterilmiştir.⁵⁸⁴ Öte yandan Garafoli'ye göre çok düşük seviyede niteliğe sahip

---

⁵⁷⁸ Keeble and Walker, s.425.

⁵⁷⁹ Reynolds, Storey and Westhead, s.449.

⁵⁸⁰ Catherine Armington and Zoltan J. Acs, "The Determinants of Regional Variation in New Firm Formation", **Regional Studies**, Vol.36, No.1, (2002), s.43.

⁵⁸¹ Acs and Armington, "The Impact of Geographic Differences in Human Capital on Service Firm Formation Rates", **Journal of Urban Economics**, Vol.56, (2004), s.262.

⁵⁸² Kaizhong Yang and Ying Xu, "Regional Differences in the Development of Chinese Small and Medium Sized Enterprises", **Journal of Small Business and Enterprise Development**, Vol.13, No.2, (2006), s.183.

⁵⁸³ Hector O. Rocha and Rold Sternberg, "Entrepreneurship: The Role of Clusters: Theoretical Perspectives and Empirical Evidence from Germany", **Small Business Economics**, Vol.24, (2005), s.272, 274, 275, 283.

⁵⁸⁴ Acs and Armington, "The Impact of Geographic Differences in Human Capital on Service Firm Formation Rates", s.260, 270.

olanların işgücü içindeki oranın yüksek olduğu bölgelerde, firma kuruluşları, en azında İtalya için, düşük seviyelerde seyretmektedir.⁵⁸⁵ Rocha ve Sternberg Almanya örneğini ele alarak bölgesel düzeyde spesifik beşeri sermaye ile girişimcilik arasında olumlu yönde bir ilişki tespit etmiş ancak genel beşeri sermaye ile girişimcilik arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptayamamıştır.⁵⁸⁶

Pek çok yazar da işsizliğin bölgesel düzeyde girişimcilik düzeyinde belirleyici bir rol oynadığını ileri sürmüştür. Bir taraftan işsizlikten kaçış için firma kuruluşları alternatif bir yol iken, diğer taraftan da artan işsizlik harcanabilir gelirden bir daralma yaratığından yeni firma kuruluşlarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir.⁵⁸⁷ Ampirik çalışmalarda ilişkinin yönü daha ziyade pozitif olarak saptanmışsa da, negatif bir ilişki saptayan veya herhangi bir ilişki saptayamayan çalışmalar da vardır. Bu çerçevede işsizlikle firma kuruluşları arasında Yang ve Xu⁵⁸⁸ Çin için, Carree⁵⁸⁹ ABD için anlamlı bir ilişki saptayamazken, Reynolds ve diğerleri ABD için karmaşık bir sonuç elde etmişlerdir.⁵⁹⁰ Garafoli⁵⁹¹ İtalya için olumsuz, Rocha ve Sternberg⁵⁹² Almaya için, Armington ve Acs⁵⁹³ ABD için ve Keeble ve Walker⁵⁹⁴ İngiltere için olumlu bir ilişki tespit etmiştir.

Yeni firma kuruluşları, KOBİ'ler ve piyasada kalma başarıları

Yeni firmaların ve bu çerçevede ele alınan girişimciliğin bölgesel ekonomik performans üzerindeki tüm olumlu etkilerine rağmen, özellikle yeni kurulan firmalar arasında başarısızlık oranları yüksektir. Santarelli ve Vivarelli'nin ortaya koyduğu şekilde piyasaya girişler ile piyasadaki çıkışlar arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki vardır ve farklı ülkeler ve sektörde yapılan çalışmaların gösterdiği üzere yeni firmaların

---

⁵⁸⁵ Gioacchino Garofoli, "New Firm Formation and Regional Development: The Italian Case", **Regional Studies**, Vol.28, No.4, (1994), s.390.

⁵⁸⁶ Rocha, s.285, 287.

⁵⁸⁷ Reynolds, Storey and Westhead, s.446; Armington and Acs, "The Determinants of Regional Variation in New Firm Formation", s.39; Martin A. Carree, "Does Unemployment Affect Establishments?: A Regional Analysis for US States", **Regional Studies**, Vol.36, No.4, (2002), s. 389.

⁵⁸⁸ Yang, s.174.

⁵⁸⁹ Carree, s.397.

⁵⁹⁰ Reynolds, Storey and Westhead, s.449.

⁵⁹¹ Garafoli, s.390.

⁵⁹² Rocha, s.285.

⁵⁹³ Armington and Acs, "The Determinants of Regional Variation in New Firm Formation", s.43.

⁵⁹⁴ Keeble and Walker, s.425.

yaklaşık %50'sinin kuruluşu takip eden ilk beş yıl içinde piyasayı terk etmektedir.⁵⁹⁵ Benzer şekilde, Bartelsman ve diğerlerinin 10 OECD ülkesini incelediği çalışmada tespit ettiği üzere piyasaya giren firmaların %20 ila %40'ı ilk iki sene içine başarısızlığa uğramaktadır. İki yıl eşik değerini geçebilen firmaların beş sene daha piyasada varlıklarını koruyabilmeleri için %50 ila %80 şansları varken, firmaların %60 ila %50'si ilk yedi sene içinde piyasayı terk etmektedir.⁵⁹⁶ Bu durum itibarıyla politika çıkarımları için sadece yeni firma kuruluşlarına yönelmek yetersizdir. Bu yüzden kurulmuş olan firmaların büyümesi, genişlemesi ve sürdürülmesini inceleyen teorik ve ampirik çalışmaları da dikkate almak gerekir.

Coad'a göre KOBİ sektörü ele alındığında firmalar yeni kuruldukları piyasada mevcut olan firmaların ancak beşte ikisi ile üçü kadar olduğu için, yeni firmalar bu dezavantajı kapatabilmek için büyümek durumundadır. Bu kapsamda firmaların büyüme hedefi kar amaçları ile piyasada varlıklarını sürdürme amacıyla örtüşür.⁵⁹⁷ Başka bir ifade ile firma büyümesi firmaya finansal fayda sağlarken, piyasada varlığını sürdürme şansını artırır. Ayrıca, firmanın bulunduğu yerdeki istihdama katkı sağlar.⁵⁹⁸

Firma büyümesi çeşitli şekillerde ölçülmektedir. Kimi istihdam büyümesini temel almakta kimi de ciro, satış, kar artışlarını temel almaktadır. İstihdam artışı daha çok politika yapıcıların üzerinde durduğu bir unsur iken, ciro, satış ve kar artışı daha çok firmaların kendilerinin ve yatırımcıların önem verdiği ölçülerdir.⁵⁹⁹

Literatürde KOBİ'lerin büyümesini etkileyen farklı unsurlar üzerinde durulmaktadır. Bunların arasında yaş, ihracat, yenilikçilik, rekabetçi çevre, kamu desteği yer almaktadır. Keeble'a göre firma büyümesini sadece birkaç ana nedene bağlamak mümkün değildir. Keeble büyümeyi etkileyen, bölgelere ve sektörlerle göre kuvveti farklılaşan ve çeşitli kombinasyonlarda etki eden unsurlar arasında piyasa

---

⁵⁹⁵ Santarelli and Vivarelli, s.4, 12.

⁵⁹⁶ Eric Bartelsman, Stefano Scarpetta and Fabiano Schivardi, "Comparative Analysis of Firm Demographics and Survival: Evidence from Micro-level Sources in OECD Countries," **Industrial and Corporate Change**, Vol.14, No.3,(2005), s.365, 382.

⁵⁹⁷ Alex Coad, "Firm Growth : A Survey," **Documents de travail du Centre d'Economie de la Sorbonne**, r07024, Université Panthéon-Sorbonne (Paris 1), Centre d'Economie de la Sorbonne, 2007, <ftp://mse.univ-paris1.fr/pub/mse/CES2007/R07024.pdf> (22 Eylül 2009), s.51.

⁵⁹⁸ Dobbs, s.297.

⁵⁹⁹ Paul J. A. Robson and Robert J. Bennet, "SME Growth: The Relationship with Business Advice and External Coloboration", **Small Business Economics**, Vol.15, (2005), s.194

talebi, gelir artışı, uzmanlaşma ve ürünlerin kişileştirilmesi, teknolojik değişim ve kamu desteğini ele almaktadır.⁶⁰⁰

Robson ve Bennet'in ampirik çalışmasında elde ettiği bulgulara göre genç firmalar daha eski firmalara göre, ihracat yapan firmalar da yapmayanlara göre daha hızlı büyümektedir. Öte yandan yenilikçiliğin istihdam büyümesi ile olmasa da ciro ve karlılık büyümesi ile olumlu yönde ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Firma dışı tavsiye/danışmanlık (advice) kullanımı ile büyüme arasında az da olsa bir ilişki saptanmıştır. Analiz firma büyümesini kamu desteğinden ziyade, rekabetçi koşullarını desteklediğinin altını çizmiştir.⁶⁰¹

Hughes ise KOBİ'lerin büyümesinde piyasa koşullarının yanı sıra firmanın yönetim ve organizasyon yapısına ve finansmana erişimine vurgu yapmaktadır.⁶⁰² KOBİ'ler özellikle kurulduğu ilk yıllarda ve büyümenin erken aşamalarında girişim sermayesi bulmakta zorluk çekmektedirler. Daha kendini ispatlamamış firmalarla ilgili riskin yüksek ve yatırıma dönüşünün belirsiz olarak algılanması⁶⁰³ bu durumun ortaya çıkmasında merkezidir.

Santarelli ve Vivarelli ise bir firmanın kuruluşunu takiben gösterdiği iktisadi performansta ve piyasada varlığını sürdürmesinde eğitim, nitelik ve beşeri sermayenin önemine dikkat çeker. Yazarlara göre genel nitelik ve eğitimden ziyade, ekonomi ve yönetim alanlarında, teknik ve bilimsel alanlarda nitelik ve eğitim ve firmanın bulunduğu sektörde daha önce edinilmiş teknik ve ticari deneyim, yani spesifik eğitim ve nitelik öne çıkar.⁶⁰⁴

Dobbs ve Hamilton, 1990'ların ortaları ile 2000'li yılların ortaları arasında yayınlanan ve firmaların büyümesini inceleyen 34 çalışmayı incelemiş, firma büyümesini etkileyen unsurları dört ana başlık altında toplamıştır. Buna göre firma

---

⁶⁰⁰ David Keeble, "Small Firms, New Firms and Uneven Regional Development in the UK", *Area*, Vol.22, No.3, (1990), s.236, 277.

⁶⁰¹ Robson s.198-200, 205.

⁶⁰² Alan Hughes, "Growth Constraints on Small and Medium Sized Firms", ESRC Centre for Business Research, University of Cambridge, Working Paper No 107, November 1998, <http://www.cbr.cam.ac.uk/pdf/wp107.pdf> (17 Eylül 2009), s.62-3.

⁶⁰³ Colin M. Mason and Richard T. Harrison, "Barriers to Investment in the Informal Venture Capital Sector", *Entrepreneurship and Regional Development*, Vol.14, (2002), s.271.

⁶⁰⁴ Santarelli and Vivarelli, s.19-20.

büyümesini, yönetim stratejileri, girişimcinin özellikleri, firma özellikleri ve firmanın faaliyet gösterdiği sektör ve ortamın özellikleri etkilemektedir.⁶⁰⁵ Yönetim stratejileri kapsamında, firma sahibi ve/veya yöneticilerinin büyüme amacı gütmesi ve buna yönelik adımlar atması, firmanın nitelikli ve yetkin çalışanları olmasını teminen uyguladığı insan kaynakları politikası, firmaların piyasaya yeni ürün ve hizmet sunması ve/veya yeni piyasalara mevcut ürünleri ile girmesi başka bir ifade ile yenilikle ilişkili tutumları, finansal kaynaklara erişimi, uluslararası piyasalara giriş yapma ve diğer firma ve taraflarla işbirliği oluşturma yönelimi, esneklik ve adaptasyon kabiliyeti KOBİ'lerin büyümesini etkileyen faktörlerdendir. Girişimcilerin özellikleri içinde firma kurucusunun eğitimi ve sektör/yönetim deneyimi, firmayı kurmasındaki motivasyonu (örneğin firmayı işsizlikten kaçmak için mi yoksa piyasadaki bir fırsatı görüp değerlendirmek için mi kurduğu) firma performansında rol oynamaktadır. Firma özellikleri çerçevesinde büyümeyi etkilemesi açısından firma ölçeği ve yaşına ilişkin tartışmalar öne çıkmaktadır. Genç ve/veya küçük firmaların daha yüksek büyüme oranları kaydetmesine karşılık, daha büyük firmaların ölçek ekonomilerinden, eski firmaların ise piyasadaki itibarlarından yararlanma imkanları üzerinde durulmaktadır. Firmanın faaliyet gösterdiği sektöre ve ortama ilişkin özellikler içinde de piyasanın talep cephesinde firmanın yerel piyasasının ölçeği, kapsamı ve canlılığı, arz cephesinde maliyet ve kaynaklardaki varyasyonlar ile piyasadaki rekabet KOBİ'lerin büyümesini etkileyen unsurlardandır.⁶⁰⁶

Yerel koşulların büyüme sürecinde son derece önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Yığın ekonomilerinin firmaların verimliliklerini artırmada rol oynadığı gibi firmaların belirli coğrafi alanlarda kümelenmesinin firmaların rekabet gücünü artırdığı yönündeki görüş⁶⁰⁷ ağır basmaktadır. Ayrıca, yığın ekonomileri ile ilişkili olarak daha gelişmiş bölgelerde daha fazla müşteri potansiyelinin olması, finansal tabanının daha gelişmiş olması gibi unsurlar firmaların büyümesi ve gelişmesi için elverişli koşullardır.⁶⁰⁸ Bu kapsamda, firma büyümesinde merkez bölgeler, perifer ve az gelişmiş bölgelerden çok daha elverişli koşullar sunar. Emek, bilgi ve yığın ekonomileri

---

⁶⁰⁵ Dobbs, s.299.

⁶⁰⁶ Dobbs, s.305-311.

⁶⁰⁷ Roberto Capello, "Entrepreneurship and Spatial Externalities: Theory and Measurement", **The Annals of Regional Science**, Vol.36, (2002), s.387.

⁶⁰⁸ Yang, s.178.

gibi kaynakların bir yerde doğru şekilde ve miktarda bulunması o yerde KOBİ'lerin gelişmesi için elverişli bir ortam oluşturur. Ancak bu, perifer bölgede bulunan KOBİ'lerin hiç gelişmediği anlamına gelmemektedir. Vaessen ve Keeble'in Birleşik Krallık örneğinde perifer bölgelerde KOBİ kurulma oranlarının düşük olmasına karşılık, büyüme güdülü KOBİ'lerin oranının görece olarak yüksek olduğunu ortaya koymuşlardır. Yazarlara göre bölgeler rekabet seviyeleri, piyasa talebi, işgücü piyasasının mesleki ve nitelik gibi koşullar açısından farklılık göstermesine rağmen farklı tipteki bölgelerde KOBİ'lerin büyümesi mümkündür. Perifer bölgelerdeki KOBİ'ler bölgesel çevrelerinin getirdiği sınırlamaları aşmak için kendilerine özgü stratejiler geliştirirler ve elde ettikleri deneyim ve kazandıkları derin piyasa bilgileri kullanarak daha elverişli koşullara sahip bölgelerdeki rakiplerinin üstesinden gelebilirler.⁶⁰⁹

Firmaların piyasada varlıklarını sürdürmelerinde elde ettikleri rekabetçi avantaj da kilit rol oynar. Bennet ve Smith'in aktardığına göre Porter rekabetçi avantajda firmanın bulunduğu yerin özelliklerinin öne çıktığını savunurken, Dunning ve Rugman, rekabetçi avantajın firmaların uzmanlaşmasında, ihracat yapmasından ve diğer bir takım lokasyonel olmayan unsurlardan kaynaklandığını vurgular. Her ne kadar merkez bölgelerde bulunan firmalar yığın ekonomilerinden veya kümeler içinde bulunan firmalar kümelenmeden yararlanma açısından avantajlı olsalar da, Dunning ve Rugman'ın argümanı, perifer bölgelerde bulunan firmalarının da iş yapma kapasitelerinin gelişmesi durumunda yığın ekonomilerinin avantajları olmaksızın da rekabetçi avantajı yakalayabileceklerini ima eder.⁶¹⁰

---

⁶⁰⁹ Peter Vaessen and David Keeble, "Growth Oriented SMEs in Unfavourable Regional Environments", **Regional Studies**, Vol. 29, No.6, (1995), s.490, 491, 502, 503.

⁶¹⁰ Robert J. Bennet and Colin Smith, "Competitive Conditions, Competitive Advantage and the Location of SMEs", **Journal of Small Business and Enterprise Development**, Vol.9, No.91, (2002), s.73.

2.3.5.2 Bölgesel Bağlamda Girişimcilik ve KOBİ'lere Yönelik Politika, Önlem ve Araçlar

Yukarıdaki analizden de anlaşılacağı gibi, girişimcilik ve KOBİ'ler bölgelerin gelişmesi ve rekabet gücünün artması, özellikle de bölgede bulunan mevcut kaynakların daha verimli alanlarda kullanılmasına katkıda bulunması açısından önem taşımakta ve bölgesel politikalar kapsamında yerel potansiyelin harekete geçirilmesi bağlamında ele alınmaktadır. Girişimcilik seviyesi bölgelerin koşullarına göre değişkenlik gösterse de, genel anlamda girişimciliğin verimlilik, istihdam ve yenilik üzerinde ciddi etkileri bulunmaktadır. Girişimcilik ve KOBİ'lere yönelik olarak kullanılabilir, farklı politika seçenekleri ve araçları bulunmaktadır.

Girişimcilik ve KOBİ'lere yönelik politikalara ilişkin dört ana ikilem söz konusudur. Bunlardan ilki girişimcilik ve KOBİ'lere yönelik politikaların ulusal düzeyde mi, yoksa bölgesel düzeyde mi olacağı; ikincisi teşviklerde sektörel mi yoksa genel bir yaklaşım sergilenmesi gerektiği; üçüncüsü genel bir yardım tasarlanması mı yoksa belirli alanlara verilmesi mi gerektiği; dördüncüsü yeni firma kuruluşlarının mı yoksa piyasa da mevcut olan firmaların mı veya her ikisinin de mi teşvik edilmesi gerektiğidir. İlk ikilem ulusal düzeydeki bir politikanın daha gelişmiş bölgeler yararına olmasıyla birlikte ülkedeki başarılı KOBİ stokunu artıracığı, bölgesel düzeydeki bir politikanın ise dezavantajlı bölgelerdeki sorunların çözümüne katkıda bulunacağı, ancak başarılı ulusal KOBİ stokunun ilk seçenekte olduğu kadar artmayacağı ile ilgilidir. KOBİ ve girişimciliğe yönelik sektörel yaklaşımla ilgili ikilem imalat sektöründeki veya hizmetler sektöründeki KOBİ ve girişimcilerin mi destekleneceği ile ilgilidir. Bir taraftan hizmetler sektöründe çoğunlukla daha az yatırım gerektirdiğinden firma kuruluşlarının bu sektörde daha yüksek oranlarda olması, diğer yandan yukarıda ele alınan ampirik çalışmalardan görüldüğü üzere imalat sektöründeki firma kuruluşlarının etkisinin daha derin olma olasılığı bu ikilemi gündeme getirmektedir. KOBİ ve girişimciliğe yönelik genel yardım ile belirli alanlara verilen yardım arasındaki ikilem,

daha ziyade geri kalmış bölgelerdeki KOBİ desteklerin işletme alanları veya serbest bölgelere mi yoksa geneldeki KOBİ ve girişimcilere yönelik verilmesi ile ilgilidir.⁶¹¹

Bölgesel gelişme kapsamında KOBİ ve girişimcilere ilişkin politikalar ile ilgili en fazla tartışılan konulardan bir diğeri ise yeni firma kuruluşlarının mı yoksa piyasadaki mevcut firmaların mı desteklenmesinin yararlı olacağı etrafında şekillenmektedir. Yeni firma kuruluşlarına destek verilmesinin karşısındaki en güçlü argüman, kurulan firmaların çok yüksek bir oranının kuruluşu takip eden birkaç yıl içinde kapanmasıdır.⁶¹² Bu durumda kaynakların önemli bir kısmı boşa harcanmaktadır. Dolayısıyla Garofoli'ye göre mevcut firmaların geliştirilmesine odaklanılması daha etkin olabilir.⁶¹³ Öte yandan, sadece mevcut firmalara odaklanması durumunda gelecek vadeden projelerin bir kısmının hayata geçmemesi veya başta destek alamadığı için başarılı olmaması ihtimali de bulunmaktadır.⁶¹⁴

Her ne kadar yeni firma kuruluşlarını destekleyen politika ve araçlar bazı bölgeler için yararlı olsa da, Fitsch ve Mueller'e göre yeni firma kuruluşunun istihdam üzerindeki etkileri bölgeden bölgeye değiştiği ve bunda emek verimliliğinin arasında olduğu bölgesel koşullar rol oynadığı için bölgesel gelişme politikası mevcut firmaların desteklenmesini göz ardı etmemelidir. Zira, emek verimliliği mevcut firmalar tarafından belirlenmektedir. Bu kapsamda yeni firma kuruluşlarının etkisinin kuvvetli olabilmesi için mevcut firmaların rekabet gücünün yüksek olması gereklidir.⁶¹⁵ Bu argüman hareketle yeni firma kuruluşlarının teşvik edilmesi öncesinde mevcut firmaların güçlendirilmesinin önemini ortaya çıkarmaktadır. Keeble ve Walker'a göre de politikalar daha çok küçük firmaların rekabet gücünü artırmaya, piyasada etkin şekilde rekabet edebilmelerini sağlamaya ve böylece varlıklarını devam ettirmeye yönelik

---

⁶¹¹ Armstrong, s.281-286.

⁶¹² Reynolds, Storey and Westhead, s.454.

⁶¹³ Garofoli, s.391.

⁶¹⁴ Armstrong, s.284.

⁶¹⁵ Fritsch and Mueller, "The Effect of New Business Formation on Regional Development Over Time: The Case of Germany", s. 24.

olmalıdır.⁶¹⁶ Reynolds ve diğeri de mevcut firmaları hedefleyen önlemlerin toplamda daha maliyet etkin olduğu görüştüdedir.⁶¹⁷

Bu tartışmalar bir yana, perifer ve/veya az gelişmiş bölgelerde özellikle beşeri sermayenin düşük olması sebebiyle kurulan yeni firmalar genelde yenilikten uzaktır ve yeterli kaliteye sahip değildir.⁶¹⁸ Bunun yanı sıra daha ziyade az gelişmiş bölgeler olan girişimciliğin düşük olduğu bölgelerde de firmalar sıklıkla istihdam için fazla seçeneği olmayan, düşük nitelikli kişiler tarafından kurulmaktadır.⁶¹⁹ Bu çerçevede kurulan yeni firmaların çoğu, kuaförlük, araç bakımı gibi düşük seviyeli hizmetler üzerinedir ve bu firmalar varlıklarını kısa süre sürdükleri gibi, piyasaya girdiklerinde sektördeki diğeri firmaların dengesini bozmakta ve kimi zaman kapanmaları neden olmaktadır.⁶²⁰ Ayrıca, az gelişmiş ve perifer bölgelerdeki kaliteli ve hareketli firmalar bir zaman sonra bu bölgeleri terk ederek merkez bölgelere yerleşmektedir. Bu yüzden Van Stel ve Suddle'in vurguladığı üzere perifer ve az gelişmiş bölgelerde yeni firma kuruluşlarını uyarmak yeterince etkin bir politika olmayabilir.⁶²¹ Van Stel ve Storey göre de girişimciliğin düşük olduğu bölgelerde bu tip politikalar üretken olmadığı gibi kimi zaman da bölge ekonomisi için zararlı olabilir.⁶²²

Başka bir tartışma da yeni firma kuruluşuna yönelik teşviklerin seçici mi yoksa genel mi olacağı ile ilgilidir. Santeralli ve Vivarelli'nin dile getirdiği şekilde otomatik verilen teşviklerin olumsuz bir etkisi görece daha az etkin yeni firmalarla daha etkin yeni firmalar arasındaki farkı bir süreliğine ortadan kaldırmasıyla piyasa seleksiyonuna zarar vermesi ve yeni firmaların verimli bir öğrenme sürecine girmelerini olumsuz yönde etkilemesidir. Ayrıca, yeterince etkin ve verimli olmayan firmalara verilen teşvikin etkisi geçtiğinde piyasa dışı kalma olasılıklarının yüksek olması dolayısıyla

---

⁶¹⁶ Keeble and Walker, "New Firms, Small Firms and Dead Firms: Spatial Pattern and Determinants in the United Kingdom", s.426.

⁶¹⁷ Reynolds, Storey and Westhead, s.452.

⁶¹⁸ Van Stel and Suddle, "The Impact of New Firm Formation on Regional Development in the Netherlands", s.46.

⁶¹⁹ Mueller, van Stel and Storey, "The Effects of New Firm Formation on Regional Development Over Time: The Case of Great Britain", s. 71.

⁶²⁰ Acs and Storey, "Introduction: Entrepreneurship and Economic Development", s.875

⁶²¹ Van Stel and Suddle, "The Impact of New Firm Formation on Regional Development in the Netherlands", s.46.

⁶²² Van Stel and Storey, "The Link between Firm Births and Job Creation: Is There a Upas Tree Effect?", s.903.

piyasada başarılı olmayacak firmalara kaynak aktarılmış olması diğer bir olumsuzluktur.⁶²³ Bu da kaynakların israf edilmiş olmasına işaret eder.

Santerelli ve Vivarelli'ye göre girişimcilere, özellikle yeni firma kuruluşuna yönelik olarak verilen teşviklerin sektörel ve bölgesel açıdan seçici olması ve gelecek vaat eden girişimcilere verilmesi daha etkindir.⁶²⁴ Özellikle firma kuruluşunun en iyi sonuçları vermesi için yenilikçi firmaların kurulmasının özendirilmesi gereklidir. Aynı argümanlar mevcut firmalar için de yapılabilir. Reynolds ve diğerlerine göre istihdam artırma ve bölge dışı ihracat yapma potansiyeli olan olgun firmalara destek verilmesi, hem ileri-geri bağlantılarla bölgedeki diğer firmaların gelişmesine katkı sağlaması hem de doğrudan ve diğer firmalara etkisi yüzünden dolaylı olarak istihdam yaratması açısından anlamlıdır.⁶²⁵ Ancak, Acs ve Storey'e göre iyi performans gösteren veya gelecek vadeden firmaların özelliklerini belirlemek zordur.⁶²⁶ Ayrıca, Armstrong'un Storey'den aktardığı üzere kazananları seçmek risklidir.⁶²⁷ Bunun yanı sıra, seçici veya hedefli yardımlarda pek çok firmanın kamu kaynaklarına erişimi sınırlandırıldığı için bu tip yaklaşım siyasi açıdan riskler içerir.⁶²⁸

Lambrecht ve Pirnay'e göre girişimcilik ve KOBİ'lere yönelik politikayı iki ana grup altından toplamak mümkündür. Bunlardan ilki firmaların devletle etkileşimlerini iyileştirmeye yönelik önlemleri kapsar. Bu önlemler hukuki düzenlemeler, idari ve bürokratik işlemler ile vergilendirilmez.⁶²⁹ İkinci tip politika da firmalara verilen destekleri içerir. Geleneksel olarak uygulanan destekler, hibe, sübvansiyonlu kredi, kredi garantileri, girişim sermayesi olanaklarının artırılması gibi mali içerikli desteklerdir. Bu desteklerin yanı sıra, belirli eğitimlerin düzenlenmesi, bilgi, danışmanlık gibi hizmetlerin doğrudan sunulması da söz konusudur.⁶³⁰

---

⁶²³ Santerelli and Vivarelli, s.25-26.

⁶²⁴ Santerelli and Vivarelli, s.26.

⁶²⁵ Reynolds, Storey and Westhead, s.455.

⁶²⁶ Acs and Storey, "Introduction: Entrepreneurship and Economic Development", s.876.

⁶²⁷ Armstrong, s.284.

⁶²⁸ Reynolds, Storey and Westhead, s.454.

⁶²⁹ Johan Lambrecht and Fabrice Pirnay, "An Evaluation of Public Support Measures for Private External Consultancies to SMEs in the Walloon Region of Belgium", **Entrepreneurship and Regional Development**, Vol. 17, March (2005), s.89-90.

⁶³⁰ Lambrecht, s.89-90.

İster yeni firma kuruluşlarını, ister mevcut firmaları isterse de her ikisine dönük politikalar güdülsün, Feldman'ın vurguladığı üzere girişimciler yerel çevre ile etkileşim içinde olduklarından girişimciliği destekleyici ve olumlu bir ortam yaratmak gerekir.⁶³¹ Bu olumlu ortama ilişkin ipuçlarını Garofoli yerelde firma kuruluşlarını desteklemek için ekonomik ve sosyal ortamın iyileştirilmesi gerekliliğine dikkat çekerek vermektedir.⁶³² Devletle etkileşimi iyileştirmek kapsamında, yeni firma kuruluşların desteklemek için bürokratik süreçlerin azaltılması⁶³³ yöntemlerden bir tanesidir.⁶³⁴ Ayrıca, kamunun etkin bir altyapı sunması, ulaştırma, sağlık ve eğitim hizmetlerini en iyi şekilde sağlaması da bu ortamın yaratılmasında rol oynar.⁶³⁵ Beşeri sermayenin güçlendirilmesi de destekleyici ortamın yaratılmasında önemli bir unsurdur. Bunların yanı sıra, Acs ve Storey'nin belirttiği üzere girişimciliğin önündeki engeller asgari seviyeye çekilmelidir.⁶³⁶ Ancak, belki de en önemlisi, sağlıklı, adil bir rekabet ortamının sağlanmasıdır. Yeni firma kuruluşlarının teoride üzerinde durulan arz yanlı etkileri ortaya çıkarması ve mevcut firmaların bölge dışından gelen rekabetle başa çıkabilmesi için seleksiyon mekanizmasının Spencer ve Darwin'den esinlenerek Fritsch'in⁶³⁷ altını çizdiği "en güçlünün yaşaması" prensibine uygun olarak işlemesi gerekir. Örneğin mevcut firmalar sadece yeni kurulan firmalara verilen teşvikler yüzünden piyasayı terk etmek zorunda kalması mekanizmanın doğru şekilde işlemediği ve desteğin doğru yönlendirilmediğinin sinyalini verir.⁶³⁸ Bu çerçevede seleksiyon mekanizmasının işlemesine zarar verecek müdahale ve politikalardan kaçınmak gerekir. Yeni firmaların başarısızlığa uğranması veya mevcut firmaların kapanmaları doğal bir süreç olarak algılanmalıdır.⁶³⁹

---

⁶³¹ Feldman, s.887.

⁶³² Garofoli, s.391.

⁶³³ Fritsch, "How Does New Business Formation Affect Regional Development?: Introduction to the Special Issue", s.12; Reynolds, Storey and Westhead, s.452.

⁶³⁴ Fritsch, "How Does New Business Formation Affect Regional Development?: Introduction to the Special Issue", s.12.

⁶³⁵ Reynolds, Storey and Westhead, s.452.

⁶³⁶ Acs and Storey, "Introduction: Entrepreneurship and Economic Development", s.875.

⁶³⁷ Fritsch, "How Does New Business Formation Affect Regional Development?: Introduction to the Special Issue", s.12.

⁶³⁸ Fritsch, "How Does New Business Formation Affect Regional Development?: Introduction to the Special Issue", s.12.

⁶³⁹ Fritsch and Mueller, "Effects of New Business Formation on Regional Development Over Time", s.971.

KOBİ ve girişimcilere yönelik çok çeşitli destekler sunulmaktadır. İşsizler ve iktisadi açıdan aktif olmayan kesimin iş kurmasına yönelik mali destekleri belirli konularda eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin doğrudan sunulması veya bu hizmetlerin özel sektörden temin edilmesine yönelik mali destek verilmesi, kredi garanti mekanizmaları bunlara örnek olarak verilebilir.⁶⁴⁰ Kiminin hedef kitlesi daha genişken, kimininki dardır. Örneğin genel yönetim desteği tüm firmaları ilgilendirirken, ileri teknoloji geliştirme desteği ancak belirli sektördeki firmaların ilgi alanındadır.⁶⁴¹

Firmaların karşı karşıya oldukları zorlukların üstesinden gelebilmek için firmalara yönelik destek hizmetleri⁶⁴² verilebileceği gibi teknolojik merkezlerden⁶⁴³ yararlanmaları sağlanabilir. Ayrıca, merkez bölge ve yerlerin dışında girişimcilik sürecini kolaylaştırmak için buralarda kamu tarafından bilgi sağlayıcı hizmetler sunabileceği gibi, buralarda teknik eğitim sunabilir ve AR-GE yapabilir.⁶⁴⁴

Bir bölgede girişimciliğin artırılması için girişimcilik farkındalığını artırmaya⁶⁴⁵, girişimcilik ruhunu aşlamaya⁶⁴⁶ ve girişimciliğe ilişkin nitelikleri⁶⁴⁷ geliştirmek için önlemler alınabilir. Bölgede yönetim yeteneklerine sahip nüfusun oranının artırılmasına yönelik adımların atılması da bir seçenektir.⁶⁴⁸ Mevcut firmaların kurucu ve yöneticileri ile potansiyel girişimciler için eğitimler düzenlenmesi,⁶⁴⁹ okul ve üniversitelerde girişimcilik eğitim programları verilmesi⁶⁵⁰, işletme/iş idaresi eğitim programlarının yaygınlaştırılması⁶⁵¹ bu yönde alınabilecek önlemler arasındadır. Bunların yanı sıra, özellikle girişimcilerin niteliklerini artırmak, kurulan firmaların potansiyelinin daha yüksek olması sağlamak için özellikle firma kuruluşunun

---

⁶⁴⁰ Parker, s.829; Bennet and Robson, "Changing Use of External Business Advice and Government Supports by SME's in the 1990s", **Regional Studies**, Vol.37, No.8, (2003), s.799-800.

⁶⁴¹ Boteri s.251.

⁶⁴² Garafoli, s.391; Fritsch, "How Does New Business Formation Affect Regional Development?: Introduction to the Special Issue", s.12.

⁶⁴³ Garafoli, s.391.

⁶⁴⁴ Reynolds, Storey and Westhead, s.454.

⁶⁴⁵ Mueller, "Exploring the Knowledge Filter: How Entrepreneurship and University-Industry Relationships Drive Economic Growth", s.1507; Botter, s.245.

⁶⁴⁶ Fritsch, "How Does New Business Formation Affect Regional Development?: Introduction to the Special Issue", s.12.

⁶⁴⁷ Mueller, "Exploring the Knowledge Filter: How Entrepreneurship and University-Industry Relationships Drive Economic Growth", s.1507; Botter, s.245.

⁶⁴⁸ Parker, s.846.

⁶⁴⁹ Garafoli, s.391

⁶⁵⁰ Acs and Storey, "Introduction: Entrepreneurship and Economic Development", s.875.

⁶⁵¹ Parker, s.846.

öncesinde, planlama evrenside, pazarlama stratejisinin geliştirilmesi, mal ve hizmet sunumuna ilişkin organizasyonel planlamanın yapılmasında, firmayı kurabilmek için kaynakların bir araya getirilmesinde destek sunulması söz konusu olabilir.⁶⁵² Ayrıca gerek potansiyel girişimcilerin gerekse mevcut firmalardaki yöneticilerin ve kilit personelin kapasitesini artırmaya yönelik olarak, firmalar için hayati önem taşıyan üretim, mali kontrol ve pazarlama gibi pek çok konuda eğitimler verilebilir. Bunların yanı sıra, uzmanlık gerektiren konularda dışarıdan danışmanlık desteği sağlanabilir.⁶⁵³

Gerek yeni firma kuruluşları, gerekse mevcut firmaların gelişmesi için sermayeye erişim büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle gerek potansiyel girişimcilerin gerekse mevcut firmaların sahiplerinin sermayeye erişim imkanlarının artırılması son derece önemlidir. Elverişli koşullarda kredi sunulması veya firmaların hisse senetleri karşılığında, firmadan pay karşılığında finansman sağlanması finansman ihtiyacının karşılanmasına yönelik önlemlerdir. Ayrıca, KOBİ'lerin iş planlarının iyileştirilmesi ve finansal kurumlara erişimlerinin artırılması gibi önlemler alınabilir. Bunların yanı sıra, özellikle sermayenin kısıtlı ve firma kuruluşlarının teşvikinin hem iktisadi hem de sosyal amaçları olan az gelişmiş bölgelerde kooperatifler, iktisadi işletmelerin çalışan veya topluluklar tarafından sahip olduğu kolektif sahiplik formlarının teşvik edilmesi de mümkündür.⁶⁵⁴

Özellikle yeni firmanın varlıklarını sürdürülebilirlik şansını artırmak için son dönemlerde iş kuluçkaları kullanılmıştır. Bu kuluçkalarda firmalara gelişene kadar telekomünikasyon ve ulaştırma gibi temel alt yapısı olan yerler verilmesi ve genelde sübvans edilen ortak hizmetler verilmesi söz konusudur. Ayrıca, yenilik politikası ile de ilişkili olarak, biyo-teknoloji ve havacılık gibi ileri teknoloji sektörlerinde yeni firmalar için tekno-parkların oluşturularak, özellikle Porter'ın uzmanlaşmış kümelemelerinin geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu girişimler üniversiteler ve araştırma merkezlerinde üretilen fakat ticarileştirilmemiş bilginin de ticarileştirmesinde rol oynamaktadır. Buralarda, genelde, yüksek kaliteye sahip altyapı, ortak tesisler, danışmanlık ve ticari danışmanlık verilmektedir. Bunun yanı sıra mevcut firmalara

---

⁶⁵² Reynolds, Storey and Westhead, s.454.

⁶⁵³ Boter, s.250.

⁶⁵⁴ Pike, s.161, 163, 167.

yönelik olarak kuluçkalara benzer bir şekilde yönetilen işalanları yöntemi de uygulanmaktadır.⁶⁵⁵

Firmaların kapasitesini ve rekabet gücünü artırmanın bir yolu da firmalara danışmanlık hizmetleri verilmesidir. Bu hizmetler operasyonel hizmetler olabileceği gibi stratejik hizmetler olabilir. Operasyonel hizmetler ihtiyaç duyan KOBİ'lerin sorunlarının çözülmesi güdülü hizmet sunarken, stratejik hizmetler örtük ve dinamik bilgi ile ilgilenir. Destekte önemli olan hangi tip destek hizmetinin kamu tarafından kısmen veya tamamen finanse edilmesi değil, danışmanlık hizmetinin KOBİ'lerin ve girişimcilerin ihtiyaçlarına göre şekillendirilmesidir.⁶⁵⁶ Zaten KOBİ'ler tarafından ihtiyaç duyulan danışmanlık hizmetleri firmanın tipi ölçeği, sektörü ve teknolojisine göre değişmektedir.⁶⁵⁷ Finansal yönetim ve planlama gibi daha genel uzmanlık sunulabileceği gibi, teknolojik konularda olduğu gibi daha spesifik uzmanlık sunulabilir.⁶⁵⁸ Ancak Robson ve Bennet en azından Britanya için kamu tarafından desteklenen dışsal tavsiye/danışmanlık hizmetlerinin firma büyümesi üzerinde çok da etkili olmadığını ortaya koyduğu için⁶⁵⁹, yine de hangi dışsal tavsiye/danışmanlık hizmetinin destekleneceği konusunda çok iyi araştırma yapılması gerekir.

Mevcut firmaların rekabet gücünü artırmada, kümelenme politikasına⁶⁶⁰ özellikle üçüncü İtalya ve Silikon Vadisi gibi başarılı kümelenme hikayeleri ardından ağırlık verilmiştir. Kümeler basit firma yığılmaları veya belirli endüstrilerinin belirli yerlerde toplulaşması olarak ifade edilen endüstriyel yığınların ötesinde bir kavramdır. Kümelerde firmaların birbirine yakın olarak yerleşmesi, firmalar arası piyasa temelli işlemleri ve enformel ilişkileri içeren ağlar ve kümelenmelerde firmaların dışında yer alan destekleyici kurumların firmalar ile kurduğu ilişki ve ağlar bulunmaktadır.⁶⁶¹ Ancak başarıya ulaşmış kümelenmelerinin çoğunun zaten gelişmiş bölgelerde olması ve sosyal sermayeyi oluşturan mekanizmaların ve karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi gerekliliği, firmaların yerelin yanı sıra uluslar arası ağlar geliştirmesinin gerekliliği ve

---

⁶⁵⁵ Pike, s.163, 164, 168.

⁶⁵⁶ Lambrecht, s.105-106.

⁶⁵⁷ Robson, s.197.

⁶⁵⁸ Pike, s.166.

⁶⁵⁹ Robson, 204.

⁶⁶⁰ Pike, s.166.

⁶⁶¹ Rocha, s.270.

kurumsal kalınlığın olması ihtiyacı ve az gelişmiş bölgelerde bu temel yapı taşlarının olmaması, kümelenmenin bu tip bölgelerde alternatif bir çözüm olarak ele alınmasını zorlaştırmaktadır.⁶⁶²

Yukarıdaki teorik ve ampirik çalışmalardan görüleceği üzere az gelişmiş bölgeler gerek yeni firma kuruluşlarının etkileri gerekse mevcut firmaların bölgesel ekonomiye katkıları açısından gelişmiş bölgelere göre dezavantajlı durumdadır. Bölgelerin girişimcilik seviyesini ve girişimcilik ile KOBİ'lerin bölgesel ekonomiye katkılarını bölgesel koşullar belirlemektir. Bu bağlamda, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması, az gelişmiş bölgelerin gelişmiş bölgeleri yakalayabilmesine olanak sağlanmasına yönelik olarak girişimcilik ve KOBİ'leri merkezine alan politikalarda bölgesel koşullar dikkate alınması, olası politika seçeneklerinin gerek bölgesel düzeyde gerekse ulusal düzeyde etkilerinin dikkatlice hesaplanması, benimsenecek politikanın buna göre yapılandırılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu da ulusal düzeyde girişimcilik ve KOBİ politikasına bölgesel boyut ilave edilmeli, bölgesel düzeyde bölgelerin sorunlarının çözümüne katkı sağlayacak bölgesel özellikleri de dikkate alan bir biçimde farklılaştırılması anlamına gelmektedir. Ancak, bölgesel düzeyde alınan önlemlerin sadece verili bölgenin ekonomisini, daha spesifik anlamda potansiyel ve mevcut firmalarını etkilemeyeceği, diğer bölgeler üzerinde etkisi de olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Bölgesel düzeyde yeni firma oluşumlarının mı yoksa mevcut olan firmaların mı veya her ikisinin de eş anlı desteklenmesine karar verilirken çok dikkatli davranılması gerekmektedir. İncelenen ampirik çalışmalarda ortaya koyulduğu üzere, girişimciliğin bir ifadesi olan yeni firma kuruluşlarının bölgesel ekonomi üzerindeki etkisi, özellikle istihdam üzerindeki net etkilerinin ortaya çıkması ülkeden ülkeye değişen bir zaman dilimi kapsamakta ve bölgesel koşullara bağlı olarak negatif veya pozitif olabilmektedir. Özellikle az gelişmiş bölgelerde net etki negatif olabilmektedir. Çeşitli ampirik çalışmalar yeni firma kuruluşlarının bölgesel ekonomide istenilen olumlu etkiyi yaratabilmesi için mevcut firmaların rekabet gücünün belli bir dereceye ulaşması gerekmektedir. Bu çerçevede az gelişmiş bölgelerde girişimcilik ve

---

⁶⁶² Armstrong, s.301.

KOBİ'lere yönelik politikanın ilk aşamasının mevcut firmaların niteliksel olarak güçlendirilmesi üzerinde durması bir politika seçeneğidir. Bu bağlamda mevcut firmaların iş yapma süreçleri ile üretim süreçlerinin artan rekabetle başa çıkabilecek şekilde geliştirilmesi önemlidir. İlk aşamadaki bu yaklaşım yeni firma kuruluşlarının göz ardı edilmesi anlamına gelmemektedir. Başarı potansiyeli yüksek olan ve en azından bir dereceye kadar yenilikçi olan girişimlerin böylece ortaya çıkma ihtimali olabilir. Bu stratejinin devamında, ikinci aşamada, piyasadaki firmaların önemli bir kısmı belli bir rekabet gücüne ulaştığında, yeni firma kuruluşlarının desteklenmesinin üzerinde durulması ardışık politika seçeneğidir. Bu yaklaşım yeni firma kuruluşları sadece mali desteklerle verilerek uyarılmasına yoğunlaşılması anlamı taşımamaktadır. Yeni firma kuruluşlarının olumlu etkiler yaratabilmesi için adil rekabet ortamını bozmadan yeni firmaların piyasada kalma şansını artıracak önlemler alınması önemlidir. Yeni firma kurmayı planlayan potansiyel girişimlere iş planları hazırlama gibi konularda teknik destek verilmesi bu tip önlemlere örnektir.

Uzun vadeli perspektifte, hem bölgenin hem de faaliyet gösteren firmaların sürdürülebilir gelişme gösterebilmesi için destekleyici ortamın oluşturulması son derece önemlidir. Bu ortamın oluşması için sadece iş yapmanın kolaylaştırılması, finansmana erişimin iyileştirilmesi ve destekleyici bir altyapının sağlanması yeterli değildir. Uzun vadeli perspektifte bölgenin beşeri sermayesinin, özellikle bölgede mukayeseli üstünlüğe sahip sektörlerle, girişimcilik ve iş idaresine ilişkin çeşitli düzey ve kapsamlardaki eğitimlerle güçlendirilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra, firmaların yenilikçiliğini desteklemek üzere bölgelerin gelişim aşamaları ve mukayeseli üstünlüğü ile tutarlı bir biçimde araştırma kurumlarının/bilim veya teknoloji ile ilgili kurumsal yapıların geliştirilmesi (yetersizse kurulması) ve bunlar ile firmalar ve yeniliğe taraf olan diğer aktörler arasında ilişkilerin güçlendirilmesi son derece önemlidir. Zira, önemli olan az gelişmiş bölgelerde uygulanan girişimcilik ve KOBİ politikası ile niteliksel bir dönüşüm yakalayabilmek ve az gelişmişlik kısır döngüsünü kırmaya katkıda bulunmaktır.

2.3.6 Sosyal Sermaye

2.3.6.1 Sosyal Sermayeye İlişkin Teorik ve Ampirik Çalışmalar

Sosyal sermaye 1990'lar itibariyle sosyal bilimlerin tüm alanlarında en fazla tartışılan konulardan biri olmuştur. İktisat literatüründe sosyal sermaye ve özellikle de ekonomik performans ve gelişme ile ilişkisi, Putnam'ın 1993 tarihli "*Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*" adlı eserinin yayınlanmasından sonra daha fazla tartışılmaya başlanmıştır.

Sosyal sermaye konusunun akademik gündemde yer almasının önemli birkaç nedeni vardır. Bunlardan belki de en önemlisi ekonomik büyüme, gelişme ve gelişmenin sürdürülebilirliğinin açıklanmasında sadece iktisadi değişkenlere odaklanmanın yetersiz olduğu, geleneksel olmayan faktörlerin de (*intangibles*) bu çerçevede önemli roller oynadığı düşüncesidir.⁶⁶³ Diğer nedenler ise gerek gelişmiş olsun gerek az gelişmiş veya gelişmekte olan olsun farklı ekonomilerin rekabet güçlerini artıracak alternatif kaynaklar arayışı, bölgesel ve yerel gelişme kavramlarının öne çıkması itibariyle bölgesel ve yerel aktörler arasındaki ilişkinin öneminin artması, yerel potansiyelin harekete geçirilmesi perspektifi kapsamında sosyal sermayenin içsel olarak gelişmeyi hızlandırma olasılığını olarak sıralanabilir.⁶⁶⁴

Sosyal sermayeye ilişkin hem teorik hem de ampirik çalışmalar henüz olgunluk aşamasına ulaşmamıştır. Gittikçe artan bir biçimde çeşitli seviyelerdeki ilişkilerde içerenmiş ve üretken faaliyetleri kolaylaştıran daha ziyade soyut⁶⁶⁵ bir sermaye biçimi olarak ele alınan sosyal sermaye, yine de Arrow ve Solow gibi ana akım ekonomistlerin sermaye özelliği taşıması çerçevesinde şekillenen eleştirilere tabi olmuştur. Ayrıca, gerek kavramın tanımlanması konusunda, gerekse oldukça soyut bir kavram olan sosyal sermayenin ölçülmesinde bir karmaşıklık söz konusudur. Bu durumun nedenine

---

⁶⁶³ Humnath Bhandari and Kumi Yasunobu, "What is Social Capital?: A Comprehensive Review of the Concept", *Asian Journal of Social Science*, Vol.37, (2009), s.481.

⁶⁶⁴ Murat Ali Dulupçu, İlker Hüseyin Çarıkçı, Gökhan Özdamar and Hakan Demirgil, "Social Capital and SME's: A Study on Lakes District Enterprises", *International Conference on Human and Economic Resources*, İzmir 2006, <http://eco.ieu.edu.tr/wp-content/proceedings/2006/0604.pdf> (23 Ocak 2010) s.35.

⁶⁶⁵ James S. Coleman, "Social Capital in the Creation of Human Capital", *The American Journal of Sociology*, Vol.94, Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure, (1988), , s.S.98,S.100, S.101,S.118.

Hospers ve Lochem'in sosyal sermayeye ilişkin olarak yapılan çalışmalar konusundaki tespiti ışık tutmaktadır. Hospers ve Lochem'e göre neredeyse sosyal sermaye konusunda çalışan herkes kendi çalışma amaçlarına uygun bir perspektiften hareket ettiği için sosyal sermaye elastik bir kavram haline gelmiştir.⁶⁶⁶ Bunda özellikle sosyal bilimlerde yer alan farklı disiplinlerin konu üzerindeki farklı bakış açıları başat rol oynamıştır.

Sosyal Sermayenin Tanımı ve Çeşitleri

Sosyal sermaye kavramının temelleri çok önceleri atılmış olsa da, sosyal sermayeye ilk defa açık bir şekilde Pierre Bourdieu tarafından 1960 yıllarda kullanılmıştır.⁶⁶⁷ Literatürde belki de öncüler olması nedeniyle en fazla atıfta bulunulan tanımlar Coleman, Putnam ve Fukuyama'nın tanımlarıdır. Coleman'a göre sosyal sermaye işlevi çerçevesinde tanımlanmakta ve başka türlü ulaşılamayacak bazı amaçların gerçekleşmesine olanak sağlamaktadır. Coleman tarafından farklı teşekküllerin kombinasyonu olarak ele alınan sosyal sermaye, hem sosyal yapıların bazı boyutlarını içermektedir, hem de bir yapı içindeki bazı aktörlerin eylemlerini kolaylaştırma özelliğine sahiptir.⁶⁶⁸ Bhandari ve Yasunobu'nun aktardığı üzere Putnam sosyal sermayeyi "koordineli eylemi kolaylaştırarak toplumun etkinliğini iyileştiren güven, normlar ve ağlar gibi sosyal organizasyonun özellikleri" olarak tanımlamaktadır.⁶⁶⁹ Fukuyama ise sosyal sermayenin tanımında işbirliği üzerinde durmaktadır. Adler ve Kwon'un belirttiği gibi Fukuyama insanların gruplar ve organizasyonlar çerçevesinde ortak amaçlar için birlikte çalışma yeteneği olarak ele almakta sosyal sermayeyi bir grubun içinde yer alanlar arasında işbirliği yapılmasına olanak sağlayan bir dizi ortak enformel değer ve normlar olarak tanımlamaktadır.⁶⁷⁰ Fukuyama'ya benzer bir biçimde ancak daha geniş bir biçimde Dünya Bankası da Beugelsdijk ve van Schaik'in aktardığı şekilde "sosyal sermayeyi kolektif eyleme olanak sağlayan norm ve ağlar", "sosyal etkileşimlerin nitelik ve niceliğini şekillendiren kurumlar, ilişkiler ve normlar" olarak

⁶⁶⁶ Gert-Jn Hospers and Marcel van Lochem, "Social Capital and Prosperity: Search for a Missing Link", **New Economy**, Vol.9, No.1, (2002), s.52, 53, 54.

⁶⁶⁷ Carlo Trigilia, "Social Capital and Local Development", **European Journal of Social Theory**, Vol.4, No.4, (2001), s.428.

⁶⁶⁸ Coleman, s.S.98.

⁶⁶⁹ Bhandari, s.488.

⁶⁷⁰ Paul S. Adler and Seok-Woo Kwon, "Social Capital: Prospects for a New Concept", **The Academy of Management Review**, Vol.27, No.1, (2002), s.20.

tanımlamıştır.⁶⁷¹ Woolcock'a göre ise sosyal sermaye "bir kişinin sosyal ağında yer alan bilgi, güven ve müteakabiliyet normlarıdır"⁶⁷². Sosyal sermaye Tura ve Hamaakorpi'nin yaptığı gibi kimi zaman bir ağa veya organizasyona bu ağda bulunan maddi, ekonomik ve entelektüel kaynakların, hatta ağ dışındaki kaynakların kullanılabilmesine olanak sağlayan bir kaynak olarak ele alınmaktadır ⁶⁷³

Sosyal sermaye çok geniş bir kavram olduğu için ele alınan özellikleri itibariyle literatürde sosyal sermayenin tipleri farklı şekillerde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmalar için de en fazla üzerinde durulan sınıflandırma, yapısal ve bilişsel sosyal sermaye; ile bridging, bonding ve linking sosyal sermaye sınıflandırmasıdır.

Yapısal ve bilişsel sosyal sermaye ayrımı daha somut olan sosyal ağlar ile sosyal sermaye içinde yer alan soyut olan kavramlar ayrımına tekabül etmektedir. Yapısal sosyal sermaye sivil toplum örgütleri, aktivite grupları ve kurumlar gibi sosyal ağ ve diğer yapılar ile bunların işleyişini yöneten kural ve prosedürleri içerir. Paylaşılan roller ve sosyal ağlar aracılığıyla bilgi paylaşımını, kolektif eylemi ve karar vermeyi kolaylaştırır. Bilişsel sosyal sermaye ise güven, müteakabiliyet, işbirliği ile ilişkili, norm, değer, tavır ve inançları içerir.⁶⁷⁴

Bonding, bridging ve linking sosyal sermaye ayrımı kişi ve grupların arasındaki ilişkilerin özellikleri temelinde yapılan bir ayrımı ifade etmektedir. Literatürde genelde bonding ve bridging sermaye üzerinde durulmuştur. Bonding sermaye aile ve akrabalar, yakın arkadaşlar, komşular, kabileler gibi çok yakın ilişkileri içeren birincil sosyal grupları içerir. Daha kapsayıcı bir değişle homojen grupların etkileşimi ile ortaya çıkar. Her ne kadar, iktisadi gelişmenin ilk aşamalarında gelişmeyi güçlendirmek için önemli olsa da, dışlayıcı ve içe dönük olarak nitelendirilmektedir. Bridging sosyal sermaye ise farklı sosyal grupların bağlantıları ile ortaya çıkar, uzak

---

⁶⁷¹ Sjoerd Beugelsdijk and Ton van Schaik, "Social Capital and Growth in European Regions: An Empirical Test", **European Journal of Political Economy**, Vol.21, (2005), s. 302.

⁶⁷² Micheal Woolcock, "Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework", **Theory and Society**, Vol.27, No.2, (1998), s.153.

⁶⁷³ Tomi Tura and Vesa Hamaakorpi, "Social Capital in Building Regional Innovative Capability: A Theoretical and Conceptual Assessment", **The 43rd Congress of European Regional Association**, Finland, Jyväskylä, 27-31 August 2003, <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa03/cdrom/papers/393.pdf> (25 Ocak 2010), s. 13.

⁶⁷⁴ Yuan K. Chou, "Three Simple Models of Social Capital and Economic Growth", **The Journal of Socio-Economics**, Vol.35, (2006), s.893; Bhandari, s.497.

arkadaşlıkları, iş arkadaşlığı gibi bonding sermayeye göre daha uzak ilişkileri içerir. Hem içerici hem de dışa dönüktür ve toplulukların ortak sorunlarının çözümünde önemli bir rol oynar. Linking sosyal sermaye ise farklı sosyal konum ve güçteki insan ve gruplar arasındaki bağlantılar içerir.⁶⁷⁵ Bir bakıma bonding ve bridging sermaye Woolcock ve Narayan'ın benzer konum ve güçteki kişiler arasındaki bağı içeren yatay sosyal sermaye ayrımına, linking sosyal sermaye ise farklı konumlardakiler arası daha çok hiyerarşik bağlantıları içeren dikey sosyal sermaye ayrımına benzer.⁶⁷⁶

Bu ayrımların yanı sıra, sosyal sermaye farklı seviyelerde incelenebilmektedir. Chou'ya göre sosyal sermaye mikro, meso ve makro seviyede olmak üzere, üç seviyede var olmaktadır. Mikro seviyede sosyal sermaye birey veya hane halklarının ağlarında kendini göstermekte ve bridging ve bonding sermayeden oluşmaktadır. Meso seviyede sosyal sermaye teşekküller içindeki ve arasındaki yatay ve dikey ilişkileri kapsar. Makro seviyede sosyal sermaye ise siyasi rejim, adalet sistemi, siyasi ve sivil özgülükler gibi resmileşmiş kurumsal ilişkileri ve yapıları içerir.⁶⁷⁷

Sosyal sermaye dört temel bakış açısı çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu bakış açıları toplulukçu perspektif, ağ perspektifi, kurumsalcı perspektif ve sinerji perspektifidir. Toplulukçu perspektife göre sosyal sermaye dernekler, sivil gruplar gibi yerel organizasyonlar olarak ele alınmakta, fakir kesimlerin risk ve incinebilirliğininin yönetilmesinde sosyal bağlantıların önemini vurgulamaktadır. Ağ perspektifi ise, insanlar, gruplar, organizasyonlar arasındaki dikey ve yatay ilişkilere odaklanırken, toplulukların bridging ve bonding sosyal sermayeye ne ölçüde sahip olduğu itibarıyla tanımlanabileceği ve bu iki farklı tip sosyal sermayenin farklı kombinasyonlarının sosyal sermayeyle ilişkili iyi veya kötü farklı sonuçlara yol açtığını savunmaktadır. Sosyal sermayeyi bağımlı bir değişken olarak ele alan kurumsalcı perspektife göre ise

---

⁶⁷⁵ Christos J. Paraskevopoulos, "Social Capital and Public Policy in Greece", **London School of Economics Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe**, GreeSE Paper No 9, December 2007, <http://eprints.lse.ac.uk/5610/1/GreeSE%2520No9.pdf> (21 Ocak 2010) s.5; Terrence Casey and Kevin Christ, "Social Capital and Economic Performance in the American States", **Social Science Quarterly**, Vol.86, No.4, (December 2005), s.828; Bhandari, s.498; Andrew Woodhouse, "Social Capital and Economic Development in Regional Australia: A Case Study", **Journal of Rural Studies**, Vol.22, (2006), s.91; Sjoerd Beugelsdijk and Sjak Smulders, "Bonding and Bridging Social Capital and Economic Growth" **Tilburg University Discussion Paper**, No 2009-27, February 2009, <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=94965> (21 Ocak 2010), s.2; Patulny, Roger V. and Gunnar Lind Haase Svendsen, "Exploring The Social Capital Grid: Bonding, Bridging, Qualitative, Quantitative", **International Journal of Sociology and Social Policy**, Vol.27, No.1/2, (2007), s.33.

⁶⁷⁶ Bhandari, s.499.

⁶⁷⁷ Chou, s.892-293.

ağların ve sivil toplumun varlığı ve etkililiği, özellikle de ortak çıkarlar için beraber harekete etme kapasitesi kurumsal, siyasi ve yasal ortama bağlıdır. Sinerji perspektifi ise ağ ve kurumsal perspektifleri birleştirerek, vatandaşlar, gruplar ve devlet arasındaki etkileşim, tamamlayıcılık üzerinde durmaktadır.⁶⁷⁸

Sosyal sermaye kapsamında yapılan çalışmalar için bölge ölçeği son derece önemlidir. Lorenzen'e göre sosyal sermaye stoku daha çok bölgesel seviyede oluşur, zira en yoğun iş ilişkileri ve sosyal ilişkiler bölgesel seviyede bulunur.⁶⁷⁹ Iyer ve diğerleri de benzer şekilde bölgesel faktörlerin pek çok sosyal sermaye göstergesinde belirleyici olduğunu destekleyen ampirik bulgular ortaya koymuştur.⁶⁸⁰

İktisadi Performans Açısından Sosyal Sermaye

Bu kadar geniş ve farklı bakış açıları ve farklı seviyelerde analiz edilen sosyal sermayenin iktisadi performans üzerindeki etkisi gerek teorik gerekse ampirik çalışmalarda ele alınmıştır. Daha öncede belirtildiği gibi sosyal sermaye ile ilgili çalışmalar daha erken dönem çalışmalar olduğu için genel olarak sosyal sermayeye, özel olarak da sosyal sermayenin iktisadi performans üzerindeki etkilerine ilişkin genel bir yargıdan söz etmek mümkün değildir. Ancak literatüre bakıldığında, sosyal sermayenin verimlilik üzerinde, maliyetlerde, beşeri sermaye üzerinde, yenilik, yatırım ortamı, kolektif eylem gerektiren olumsuz dışsallıkların giderilmesi üzerinde olumlu etkileri olduğundan bahsetmek mümkündür. Özellikle esnek uzmanlaşma açısından sosyal sermayenin önemi vurgulanmaktadır.

Sosyal sermaye ve verimlilik

Woodhouse'ın Putnam'dan aktardığına göre sosyal sermaye birey ve grupların verimliliğini artırarak diğer sermaye şekillerini daha etkin kılar. Böylelikle ekonomik

---

⁶⁷⁸ Miceal Woolcock and Depa Narayan, "Social Capital: Implications for Development Theory, Research and Policy", **The World Bank Research Observer**, Vol.15, No.2, (2000), s.229, 230-231, 234, 235-239.

⁶⁷⁹ Mark Lorenzen, "Localized Learning and Social Capital The Geography Effect in Technological and Institutional Dynamics," **DRUID Working Papers**, 05-22, DRUID, Copenhagen Business School, Department of Industrial Economics and Strategy/Aalborg University, Department of Business Studies, November 2005, <http://www3.druid.dk/wp/20050022.pdf> (21 Ocak 2010), s.2.

⁶⁸⁰ Sriya Iyer, Micheal Kitson and Benard Toh, "Social Capital, Economic Growth and Regional Development", **Regional Studies**, Vol.39, (2005), s.1036.

gelişmeye katkıda bulunur.⁶⁸¹ Sosyal sermayenin yararı verimlilik açısından ele alındığında, kişiler arası ilişkilerin, normların ve güvenin, koordinasyonu ve işbirliğini güçlendirdiği savunulmaktadır.⁶⁸²

Sosyal sermaye, özellikle güven temelinde ele alındığında, iktisadi performans üzerindeki etkilerinden biri bazı maliyetlerin, özellikle de işlem maliyetlerinin düşürülmesi çerçevesinde maliyet avantajı sunmasıdır. İster ticaret olsun ister üretim olsun tüm iş yapma süreçleri sözleşme ve garantiler gibi kurumsal düzenlemeleri içerir ve bunlar da iş yapmanın maliyetini artırır.⁶⁸³ Güvenin yüksek olduğu toplumlarda işlem maliyetleri daha düşük seviyede gerçekleşir.⁶⁸⁴ Zira, sosyal sermaye güveni suiistimal edenlere ve kaytarırcılığa ve hazıra konmaya karşı sosyal yaptırımların etkinliğini artırarak⁶⁸⁵, ekonomik riskleri düşür⁶⁸⁶. Böylece bu gibi toplumlarda yazılı sözleşmelere daha az gerek duyulur⁶⁸⁷, yazılı sözleşme yapıldığında dahi bu sözleşmeye konu olan işle ilişkili her detayın ortaya koyulmasına gerek duyulmaz⁶⁸⁸ ve özellikle kurumsal sistemin etkin bir şekilde işlediği yerlerde güven karmaşık işlemleri kolaylaştırır.⁶⁸⁹ Ayrıca, güven, özellikle kurumsal ve yasal ortamın yeterli olmadığı durumlarda sözleşmenin ikamesi olarak görülebilmektedir.⁶⁹⁰ Öte yandan güvenin düşük olduğu toplumlarda sözleşmeler, mülkiyet hakları ve bunlara ilişkin devletin rolü daha fazla önemlidir.⁶⁹¹

Bunun yanı sıra, yüksek güvenli toplumlarda denetim ve gözetim maliyetleri daha düşük olabileceği gibi, denetim ve gözetime tabi olan işin istenildiği kalite ve

---

⁶⁸¹ Woodhouse, s.85.

⁶⁸² Bryan R. Routledge and Joachim von Amsberg, "Social Capital and Growth", **Journal of Monetary Economics**, Vol.50, (2003), s.168.

⁶⁸³ Woodhouse, s.85.

⁶⁸⁴ İ. Semih Akçomak and Bas ter Weel, "How do Social Capital and Government Support Affect Innovation and Growth? Evidence from the EU Regional Support Programmes", **United Nations University UNU-MERIT Working Paper Series**, No 2007-009, March 2007, <http://www.merit.unu.edu/publications/wppdf/2007/wp2007-009.pdf> (22 Ocak 2010), s.3; Michele Hoyman and Christopher Faricy: "It Takes a Village: A Test of the Creative Class, Social Capital and Human Capital Theories", **Urban Affairs Review**, Vol.44, No.3, (2009), s.317.

⁶⁸⁵ Woodhouse, s.85.

⁶⁸⁶ Casey and Christ, s.828.

⁶⁸⁷ Akçomak and ter Weel, "How do Social Capital and Government Support Affect Innovation and Growth? Evidence from the EU Regional Support Programmes", s.3.

⁶⁸⁸ Stephen Knack and Philip Keefer, "Does Social Capital Have a Economic Payoff? A Cross-Country Investigation", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol.112, No.4, (1997), s.1252.

⁶⁸⁹ Beugelsdijk and Ton van Schaik, "Social Capital and Growth in European Regions: An Empirical Test", s. 304.

⁶⁹⁰ Beugelsdijk and Ton van Schaik, "Social Capital and Growth in European Regions: An Empirical Test", s. 304.

⁶⁹¹ Paul F. Whiteley, "Economic Growth and Social Capital", **Political Studies**, Vol.48, (2000), s.451.

seviyede yapılması çok daha olasıdır. Örneğin bir işveren çalışanın verilen işi doğru bir şekilde, tam anlamıyla yaptığını güvenir, böylece yüksek maliyete katlanarak işverenin bunu denetlemesi gerekmez. Aynı zamanda, çalışan da yapması gereken işi tam olarak yapar⁶⁹² ve böylece bunun tersi olduğu durumlardaki ilişkin maliyetlere de pek fazla katlanılmaz.

Ayrıca, güvenin yüksek olduğu yerlerde kişiler veya kurumların mülkiyet hakları yasadışı şekilde edilmeye olasılığı çok düşüktür. Bu yüzden, ister vergi ister rüşvet ister özel güvenlik hizmetlerine yapılan ödemeler şeklinde olsun, bu tehlikeden korumak için çok fazla mali kaynak kullanılmaz.⁶⁹³ Daha kamusal bir perspektiften bakıldığında ise sosyal sermaye sahtekarlık ve suça ilişkin maliyetleri azaltır.⁶⁹⁴

Sosyal sermaye ve yenilik

Sosyal sermayenin yenilik üzerinde de olumlu etkileri olduğu savunulmaktadır. Sosyal sermaye yeniliği birkaç açıdan etkiler. Özellikle bilginin paylaşımı ve finansmanın sağlanması ve işbirliği yapılması kapsamında sosyal sermayenin ortaya koyduğu etki, yenilik açısından son derece önemlidir. Son birkaç on yıldır, yeniliklerin ortaya koyulması için alınması gereken risk seviyesinin, yapılması gereken yatırım miktarının ve ihtiyaç duyulan bilginin tek bir kurum tarafından karşılanamaması⁶⁹⁵ sosyal sermayenin önemi vurgulamaktadır.

Yenilik için farkı bilgilerin bir araya gelebilmesi, bilginin yayılması ve işbirliği son derece önemli olduğundan sosyal sermaye, hem ağlar temelinde hem de güven temlinde yeniliği etkiler. Ağlar bilgi değişimine yardımcı olur, bilgi arayışı maliyetlerini düşürür, nitelik ve finansmanı bir araya getirdiğinden sinerji etkisi yaratır, yeniliğin yayılmasında rol oynar. Bunun yanı sıra ağlar aracılığıyla bir araya gelen farklı fikir ve düşünceler radikal gelişmelerin olmasına neden olabilir.⁶⁹⁶ Özellikle, farklı teknoloji ve

---

⁶⁹² Whiteley, s.451.

⁶⁹³ Knack and Keefer, s.1252.

⁶⁹⁴ Whiteley, s.451.

⁶⁹⁵ Chou, s.903.

⁶⁹⁶ Anneli Kaasa, "Effects of Different Dimensions of Social Capital on Innovation: Evidence from Europe at the Regional Level", University of Tartu, Faculty of Economics and Business Administration, Order No 69, ISBN 978-9949-11-560-0 Tartu University Press, 2007, <http://infutik.mtk.ut.ee/www/kodu/RePEc/mtk/febpdf/febawb51.pdf> (21 Ocak 2010) s.9.

sektörlerdeki fikirlerin etkileşmesi ve bu çerçevede bu fikirlerin bir araya gelmesinde rol oynayan bridging sosyal sermaye bu minvalde çok önemlidir.⁶⁹⁷

Yapısal sosyal sermayenin yanı sıra bilişsel sosyal sermayenin de yenilik ve bu kapsamda bilgi değişimi ve yayılması ve de işbirliklerinin oluşturulması üzerinde ciddi bir etkisi vardır. Öncelikle güven ve paylaşma istekliliği bilgi değişiminde, işbirliklerinin oluşmasında ve böylece yeni bilgiler bir araya gelmesinde rol oynar. Mütakabiliyet de kaynakların yayılmasını teşvik eder. Ben merkezci düşünce karşısında toplumun çıkarlarını tercih etme normu bilginin yayılmasını destekler. Bunun yanı sıra, paylaşılan normlar yanlış anlamaların önüne geçer ve işbirliğini kolaylaştırır. Ayrıca, tekrarlanan işbirlikleri çerçevesinde kişiler ve kurumlar arası daha da güçlenen güven, daha yenilikçi ve daha radikal projelerin gerçekleştirilmesine olanak sağlar.⁶⁹⁸

Yenilik ve özellikle AR-GE çalışmalarına finansman sağlanması kapsamında sosyal sermaye birkaç açıdan önemlidir. Yenilik için risk ve girişim sermayesi gereklidir. Daha yüksek güven yatırımcıların AR-GE projelerine daha fazla yatırım yapmasını teşvik eder.⁶⁹⁹ Bu süreç şu şekilde işler, öncelikle sermayeyi sunanlar yenilikçiliği yapanlardan ortaya koyulan sermayenin en iyi şekilde harcanmasının garantisini ister. Güven bu sürecin işlenmesini kolaylaştırır. Örneğinhile sosyal sermayenin yüksek olduğu toplumlarda itibara zarar verdiğinden, kötü projelerin iyi projeler olarak finansörlere lanse edilmesi durumu sosyal sermayenin varlığıyla daha az sıklıkla gerçekleşir. Ayrıca finansörlerin bilgi toplama ve izleme maliyetlerini düşürerek yatırımı daha etkin kılar.⁷⁰⁰ Ayrıca, azalan işlem ve denetim-gözetim fonksiyonları uyarınca, kurumların yenilikçiliğe daha fazla zaman ve finansman tahsis edilebilir.⁷⁰¹

Bunun yanı sıra, yüksek sosyal sermayenin olduğu yerlerde çalışanlar ilişkilerden ziyade daha çok nitelik ve yetenekleri temelinde işe alınır. Dolayısıyla AR-GE faaliyetlerinde çalışanların daha yüksek nitelik ve eğitime sahip olmaları söz konusudur. Ayrıca, kurumsalcı perspektif doğrultusunda elverişli yasal ve kurumsal

---

⁶⁹⁷ Blair and Carrol, "Social Capital", **Economic Development Journal**, Vol.7, No.3, (Summer 2008), s.44.

⁶⁹⁸ Kaasa, s.9-10.

⁶⁹⁹ Kaasa, s.9-10.

⁷⁰⁰ İ. Semih Akçomak and Bas ter Weel, "Social Capital, Innovation and Growth: Evidence from Europe", **European Economic Review**, Vol.52, (2009), s. 544-545, 547.

⁷⁰¹ Lorenzen, s.2; Knack and Keefer, s.1253; Kaasa, s.9-10.

ortamın sağlanması, yenilik yapanların ortaya çıkardıklarının korunacağını ve çabalarının karşılıksız kalmayacağını teminatı olarak görüldüğünden, yenilik yapma motivasyonunu artırır.⁷⁰²

Genel olarak bakıldığında sosyal sermaye yenilik için elverişli bir ortam sunarak, teknolojik açıdan daha geri olan bölgelerin yakalama sürecini kolaylaştırabilir. Zira, güvenin ve işbirliğinin yüksek olduğu bir yer teknolojik açıdan daha geri olsa dahi, burada yeniliğin ortaya çıkması ve yayılması daha kolay olacağından yakalama sürecinde görece hızlı ilerler.⁷⁰³

Sosyal sermaye ve beşeri sermaye

Sosyal sermaye ile beşeri sermaye arasında birbirini besleyen bir etkileşim vardır. Bir taraftan beşeri sermaye sosyal sermayenin güçlenmesine katkı sunarken, diğer taraftan sosyal sermaye beşeri sermayenin kuvvetlenmesine olanak sağlar. Akçomak ve ter Weel'e göre beşeri sermaye ve sosyal sermaye tamamlayıcıdır.⁷⁰⁴

Beşeri sermayenin gelişmesi sosyal sermaye için temel oluşturur.⁷⁰⁵ Literatürde eğitimin sosyal sermayeyi artırdığına dair bir uzlaşma vardır.⁷⁰⁶ Putnam ve Helliwell'e göre genel eğitim seviyesinin yükselmesine, sosyal sermayede belirleyici unsurlardan biri olan, daha yüksek siyasi ve sosyal katılım eşlik eder.⁷⁰⁷ Sosyal sermayenin bilişsel boyutlarından biri olan güvenin şekillenmesinde, Knack ve Keefer'in belirttiği üzere özellikle orta öğretimin önemi ampirik çalışmalarda ortaya koyulmuştur.⁷⁰⁸

Tam olarak etkileme mekanizması bilinmese de eğitimin birkaç açıdan sosyal sermaye oluşumuna, sosyal sermayenin güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Eğitim öğrencilerin sosyal beceriler geliştirmesini sağlar.⁷⁰⁹ Öncelikle okullar öğrencilerin sosyalleşmesine yardımcı olur. Bunun yanı sıra, genç bireylerin topluma

---

⁷⁰² Kaasa, s.9-10.

⁷⁰³ Whiteley, s.451.

⁷⁰⁴ Akçomak and ter Weel, "Social Capital, Innovation and Growth: Evidence from Europe", s.562.

⁷⁰⁵ Soumyananda Dinda, "Social Capital in the Creation of Human Capital and Economic Growth: A Productive Consumption Approach", **The Journal of Socio-Economic**, Vol.37, (2008), s.2022.

⁷⁰⁶ Dinda, s.2023.

⁷⁰⁷ John F. Helliwell and Robert D. Putnam, "Education and Social Capital", **Eastern Economic Journal**, Vol.33, No.1, (Winter 2007), s.14.

⁷⁰⁸ Knack and Keefer, s. 1284, 1286.

⁷⁰⁹ Iyer, s.1025.

katılımları için gerekli ortamı hazırlar.⁷¹⁰ Okullarda, grup çalışmasına yönelik çabalar, çocuk ve genç bireylerin işbirliği yapmayı öğrenmesine ve diğerlerinin davranış ve ihtiyaçlarını anlamasına yardımcı olur.⁷¹¹ Ayrıca, eğitim sistemi, özellikle ilk ve orta düzey eğitimde öğrencilere iyi davranış standartları verilmeye çalışılır.⁷¹² Eğitim sisteminin getirdiği ortak norm ve değerler, bireyler arasındaki bağın güçlenmesine olanak sağlayarak, sosyal sermayenin olduğu ağların ortaya çıkmasında önemli rol oynarlar.⁷¹³

Sosyal sermayenin biriktiği durumlardan biri de bir amaç çerçevesinde formel veya enformel toplantılarda etkileşim içerisinde bulunmasıdır. Bu tip sosyal faaliyetler beşeri sermayenin artması ile birlikte artar. Ayrıca, eğitilmiş bireylerin diyalog kurmaya eğilimli olması ağların oluşması ve sürdürülmesine katkı sağlar. Bunun yanı sıra, işbirliği kurulabilmesi için elverişli bir ortamın oluşması eğitilmiş bireyler tarafından desteklenir.⁷¹⁴

Sosyal sermayenin yüksek olduğu toplumlarda eğitime yapılan yatırımların daha etkin olduğu savunulmaktadır. Bunun da en önemli nedeni beşeri sermaye birikimine getirinin daha yüksek olmasıdır. Yenilik sürecinde de belirtildiği gibi güvenin yüksek olduğu toplumlarda, kişiler nitelikleri ve eğitimleri temelinde işe alınmakta,⁷¹⁵ bu da eğitilmiş olma motivasyonunu artırmaktadır. Bunun yanı sıra sosyal sermaye kamu tarafından verilen eğitime ve dar gelirli olanların krediye erişimini destekler. Bu çerçevede eğitim masrafları yüzünden eğitim almama durumu daha az görülür.⁷¹⁶

Ayrıca, sosyal sermaye bir çocuğun veya gencin bilişsel ve sosyal gelişimi için kaynaklar içerir. Aile ve aile ilişkileri bu kapsamda merkezidir. Ebeveynlerin eğitim düzeyi bir çocuğun gelişimi için son derece önemlidir. Zira, çocuğun öğrenmesine yardımcı olan bilişsel ortamı sunar. Ancak bu sürecin sosyal sermayeyi içeren aile

---

⁷¹⁰ Dinda, s.2023.

⁷¹¹ Iyer, s.1026.

⁷¹² Dinda, s.2023.

⁷¹³ Akçomak and ter Weel, "How do Social Capital and Government Support Affect Innovation and Growth? Evidence from the EU Regional Support Programmes", s.2, 18.

⁷¹⁴ Dinda, s.2021, 2031.

⁷¹⁵ Whiteley, s.451; Knack, 1253-4.

⁷¹⁶ Whiteley, s.451; Knack, 1253-4; Akçomak and ter Weel, "How do Social Capital and Government Support Affect Innovation and Growth? Evidence from the EU Regional Support Programmes", s.3.

ilişkileri ile desteklenmemesi çocuğun eğitimsel gelişimine ebeveynlerin beşeri sermayesinin kısıtlı derecede katkı sunmasına neden olur.⁷¹⁷ Bu açıdan bakıldığında aile ilişkilerinde içerilmiş olan sosyal sermaye beşeri sermayenin birikiminde rol oynar.

Sosyal sermayenin diğer iktisadi unsurlar üzerindeki etkileri

Sosyal sermayenin yatırım açısından da yararları olduğu düşünülmektedir. Özellikle güvenin yüksek olduğu toplumlarda kişiler veya kurumlar daha fazla risk alabilir ve daha fazla girişimcidir, bu çerçevede fiziksel ve beşeri sermayeye yatırım yapma güdüsü daha yüksektir.⁷¹⁸ Ayrıca, formel finansal aracılık sistemin daha az gelişmiş olduğu yerlerde, güçlü kişiler arası güven olması durumunda enformel kredi piyasası daha etkin bir şekilde işleyerek yatırımların yapılmasını kolaylaştırabilir.⁷¹⁹ Bunun yanı sıra devlet kurumlarına güvenin daha fazla olduğu durumlarda, ortaya koyulan politikaya güven daha fazla olacağından, bu ortam daha fazla yatırımların ve diğer ekonomik faaliyetlerin daha fazla olmasına yol açabilir.⁷²⁰

Girişimciler, KOBİ'ler ve genel anlamda iş dünyası sosyal sermayeden yararlanabilir. Özellikle girişimciler ve KOBİ'ler için sosyal sermayenin işbirliği ve bilgi akışını iyileştirme özelliği önemlidir. Piyasalar sürekli dalgalandığından ve müşteri talepleri sürekli değiştiğinden firmalar esnek bir öğrenme biçimine ihtiyaç duymaktadır.⁷²¹ Girişimciler arası formel ve enformel ağların işbirliklerinin oluşmasını ve bilgi akışını desteklemesi⁷²² bu açıdan son derece önemlidir. Sosyal sermaye KOBİ'ler arası kolektif ve etkileşimsel öğrenmeye olanak sağlarken, bu öğrenme süreci de sosyal sermayeyi besler.⁷²³ Ayrıca, sosyal sermaye firmaların içinde ve firmalar arasında güvene dayalı ilişkileri ve bilginin dolaşımını güçlendirdiğinden, örtük bilginin geliştirilmesini kolaylaştırmaktadır.⁷²⁴ Bunun yanı sıra girişimciler ve karar vericiler

---

⁷¹⁷ Chou, s.893-4.

⁷¹⁸ Whiteley, s.452.

⁷¹⁹ Knack and Keefer, s.1253.

⁷²⁰ Knack and Keefer, s.1253.

⁷²¹ Lorenzen, s.5.

⁷²² Helmut Schrader, "Social Capital, Local Actor Networks an Differential Economic Performance in Rural Areas-Evidence from Case Studies in Germany", 42nd **European Congress of the Regional Science Association**, Germany, Dortmund, August 27-31, 2002 <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa02/cd-rom/papers/389.pdf> (22 Ocak 2010), s.2.

⁷²³ Dulupçu, Çarıkçı, Özdamar and Demirgil, s.35.

⁷²⁴ Trigilia, s.432.

arasındaki ağlar, iş dünyasının ihtiyaçlarının karşılanması için elverişli bir ortam sunabilir, bu de ekonomik gelişmeye katkıda bulunabilir.⁷²⁵

Sosyal sermaye esnek üretim tarzının uygulanmasında son derece önemlidir. Bu önem özellikle firmaların esnek şekilde birbirine bağlanması, işbirliği ve öğrenmesi için sosyal çerçeveyi sunmasından mütevellittir.⁷²⁶ Bu üretim tarzında firmalar birbirleri ile rekabet içinde olsalar dahi işbirliği içinde çalışmaktadır. Günümüz ekonomisi için önemli olan bu sistemin sosyal sermaye olmaksızın işlemesi pek de mümkün değildir.⁷²⁷

Kayıt dışı, enformel ekonominin her ne kadar gelişmekte olan bölgeler için yarar ve zararları tartışılır olsa da, sosyal sermaye kayıt dışı ekonominin işleyişinde de anahtardır. Enformel ekonominin olduğu durumlarda, sözleşmeler söz konusu olmadığından sosyal sermaye özellikle güven, işletme kuruluşlarında, girişimci, müşteri, çalışan ve tedarikçileri arasındaki işleyişte ve finansman bulmada önemli bir rol oynar. İşletmenin genişlemesine sosyal ağlarda işletmenin/girişimcinin itibarı faydalı olur.⁷²⁸

Öte yandan sosyal sermaye işbirliği ve koordinasyonu kolaylaştırarak ekonomik gelişme sürecine katkıda bulunur.⁷²⁹ Sosyal sermaye (özellikle örgütlenme, sivil⁷³⁰ ve siyasi katılım temelinde ele alındığında) işbirliği için, ortak amaçlar doğrultusunda kolektif eylemler⁷³¹ gerçekleştirmek için elverişli ortam yaratır. Ayrıca, formal ve enformel kurumların yoğunluğu kolektif eylemin maliyetlerini düşürür.⁷³² Bu çerçevede çevre kirliliği, gürültü kirliliği gibi toplumu ilgilendiren olumsuz dışsallıkların çözümü için adımların atılmasını, kaynakların bir havuzda toplanmasını

---

⁷²⁵ Schrader, s.2.

⁷²⁶ Lorenzen, s.1.

⁷²⁷ Triglia, s.431-432; Terrence Casey, "Social Capital and Regional Economies in Britain", **Political Studies**, Vol.52, (2004), s.99.

⁷²⁸ Blair and Carrol, s.45.

⁷²⁹ Süreyya Kovacı, Murat Belk ve A. Ali Koç, "İktisadi Kalkınmaya Yeni Yaklaşımlar: Sosyal Sermayenin ve Kurumların Artan Rolü", **Süleyman Demirel Üniversitesi, Uluslararası Davraz Kongresi**, Isparta, 24-27 Eylül 2009, <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma8.pdf> (21 Ocak 2010), s.2.

⁷³⁰ Beugelsdijk and Schaik, "Social Capital and Regional Economic Growth", **43rd Congress of European Regional Science Association**, Finland, Jyväskylä, 27-30 August, 2003, <http://www.sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa03/cdrom/papers/518.pdf> (21 Ocak 2010), s. 8.

⁷³¹ Paraskevopoulos, iii; Beugelsdijk and Schaik, "Social Capital and Regional Economic Growth", s. 8.

⁷³² Hoyman, s.318.

kolaylaştırır.⁷³³ Ayrıca, bu olumsuzlukları yaratma potansiyeli olan taraflar, değerlerin, güvenin paylaşıldığı yoğun ağların katılımcıları olduklarında bu olumsuz davranışların ortaya çıkması olasılığı azalır. (Zira, bu tip ağların yokluğunda, söz konusu taraflar bu olumsuzluklardan zarar görenleri tanımadıklarından veya önemsemediklerinde bu olumsuzlukların ortaya çıkma olasılığı daha güçlüdür.)⁷³⁴

Kamu kesiminde çalışanların veya kamu kesiminin kendisinin, özel kesimin, vatandaşların bulunduğu ağlara katılımı, kamu yönetiminin etkinliğini⁷³⁵, özellikle de yerel gelişmeye yönelik politikaların etkinliğini⁷³⁶ artırırken, kolektif eylem kamu politikalarının etkin şekilde işlenmesini destekler.⁷³⁷ (Kamuda çalışan kesim de sosyal grupların içinde yer aldığı ya gruptaki diğer kişilerin yararına olması için ya da cezalandırılmaktan çekindikleri için yönetimin etkin olmasına dikkat ederler.⁷³⁸) Ayrıca, söz konu ağlar çerçevesinde gelişen iyi ilişkiler, altyapı tesislerinin iyileştirilmesini ve daha kolay sağlanması ve ekonomik ve sosyal hizmetlerin daha etkin bir şekilde verilmesi, lehine verişli bir ortam oluşturur.⁷³⁹

Güven ve vatandaşlığa ilişkin normlar temelindeki sosyal sermaye de siyasi kanallar aracılığıyla, siyasi katılımın seviyesi ve özelliğini etkileyerek kamu performansını ve ekonomik politikalarının kalitesini iyileştirerek ekonomik performansı etkiler.⁷⁴⁰ Bunun yanı sıra, sosyal sermaye yerel gelişme açısından bir diyalog ve uzlaşma ortamı sunabilir.⁷⁴¹

Sosyal sermayenin olumsuz etkileri

Sosyal sermayenin ekonomik performans üzerinde olumlu etkileri olduğu kadar, negatif etkilerinin de olabileceği literatürde konu edilmiştir. Negatif etkiler kapsamında, özellikle içe dönük, dışarıya kapalı ağların kendi gruplarının yararlarını

---

⁷³³ Whiteley, s.451.

⁷³⁴ Blair and Carrol, s.43.

⁷³⁵ Woodhouse, s.85; Schrader, s.2.

⁷³⁶ Trigilia, s.432.

⁷³⁷ Paraskevopoulos, s.iii.

⁷³⁸ Woodhouse, s.85.

⁷³⁹ Trigilia, s.432; Schrader, s.2.

⁷⁴⁰ Knack and Keefer, s.1254.

⁷⁴¹ Blair and Carrol, s.46.

gözeterek rant sağlama⁷⁴², rekabeti engelleme⁷⁴³, ulusal kaynakları kendi çıkarları uğruna orantısız şekilde kullanma⁷⁴⁴ olasılıkları üzerinde durulmaktadır. Örneğin kapalı ağlar, kendi çıkarları uğruna lobi yaparak, diğer çıkar gruplarının zararına sonuçlar yaratabilir.⁷⁴⁵ Paraskevopolos Yunanistan'da sosyal sermaye ve kamu politikaları arasındaki etkileşimi incelediği çalışmasında, düşük sosyal sermayenin küçük ve güçlü şekilde birbirine bağlı çıkar gruplarının rant kollanma davranışlarına izin verdiğini bu çerçevede kamu reformu sürecinin gerçekleşemediği sonucuna varmıştır.⁷⁴⁶ Bunun yanı sıra, Rupasingha ve diğerlerinin Olson'dan aktardığı üzere bazı gruplar, ulusal kaynakları orantısız bir biçimde kullanıp, bunlardan yarar sağlayarak, ekonomik büyüme zarar vermektedir.⁷⁴⁷ Ayrıca, bazı durumlarda, ağların katılımcıları dışarıda kalan aktörler karşısında gücünü artırarak, özellikle de rekabetin engellenmesi çerçevesinde olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir.⁷⁴⁸ Bunlardan başka, yolsuzluğun genelde kuvvetli kişiler arası ilişkilere dayandığı göz ardı edilmemelidir.⁷⁴⁹

Sosyal ağların bazı özellikleri bir dönemde iyi işlev görürken, başka bir dönemde kısıtlayıcı bir unsur olabilir. Örneğin akraba ilişkilerinin gelişmenin ilk aşamalarında yararlı sonuçlara doğurabilirken, daha sonraki aşamalarda gelişmeyi engelleyebilir.⁷⁵⁰ Ayrıca, etnik ayrışma, kutuplaşma ve parçalanma sosyal sermayenin negatif sonuçları arasında yer alabilir. Bunlar da ekonomik gelişmeyi yavaşlatır.⁷⁵¹ Bunlardan başka, çetelerin, mafyanın⁷⁵² da, terörist kuruluşların da⁷⁵³ kendi sosyal sermayesi vardır. Bu da sosyal sermayenin başka bir negatif yanına işaret eder.⁷⁵⁴

---

⁷⁴² Sjoerd Beugelsdijk and Sjak Smulders, "Bridging and Bonding Social Capital. Which Type is Good for Economic Growth?", **43rd Congress of European Regional Science Association**, Finland, Jyväskylä, 27-30 August, 2003, <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa03/cdrom/papers/517.pdf> (22 Ocak 2010), s.2.

⁷⁴³ Trigilia, s.435.

⁷⁴⁴ Anil Rupasingha, Stephan J. Goetz, David Freshwater, "Social and Institutional Factors as Determinants of Economic Growth: Evidence from the United States Counties", **Papers in Regional Science**, Vol.81, (2002), s.142.

⁷⁴⁵ Beugelsdijk and Smulders, "Bridging and Bonding Social Capital. Which Type is Good for Economic Growth?", s.2.

⁷⁴⁶ Paraskevopoulos, s.32.

⁷⁴⁷ Rupasingha, s.142.

⁷⁴⁸ Trigilia, s.435.

⁷⁴⁹ Beugelsdijk and Smulders, "Bridging and Bonding Social Capital. Which Type is Good for Economic Growth?", s.2.

⁷⁵⁰ Trigilia, s.436.

⁷⁵¹ Kovacı, s.2.

⁷⁵² Trigilia, s.435; Blair and Carrol, s.48.

⁷⁵³ Blair and Carrol, s.48.

⁷⁵⁴ Trigilia, s.435.

Ampirik çalışmalar

Sosyal sermayenin farklı tanımlarını kullanmış ve sosyal sermaye farklı temellerde ölçmüş olsa da sosyal sermaye ile ekonomik performans arasında ilişkiyi araştıran gerek ulusal düzeyde gerekse bölgesel düzeyde pek çok çalışma yapılmıştır. Yayınlanan ampirik çalışmalar, özellikle Putnam'ın 1993 tarihli çalışması sonrasında ivme kazanmıştır. Sosyal sermaye ile ilgili ampirik çalışmaların sonuçları oldukça karmaşıktır.

Iyer ve diğerlerinin aktardığına göre Putnam, 1993 tarihli çalışmasında İtalya'nın kuzeyinin, güneyi ile karşılaştırdığında, elde ettiği ekonomik başarıyı gönüllüğe dayanan örgütlenmenin daha yoğun olmasına bağlamıştır.⁷⁵⁵ Beugelsdijk ve van Schaik, 54 Avrupa bölgesini 1950-1998 dönemi içerisinde inceledikleri çalışmada sosyal sermayeyi güven ve gönüllüğe dayalı örgütsel faaliyetler-grup üyeliği olarak ele almışlardır. Çalışmada Putnam'ın İtalya bölgelerini temel alan sosyal sermaye hipotezinin genelleştirilebileceğini, zira STK'lara ilişkin faaliyetlerin Avrupa bölgelerdeki büyüme farklılıklarını açıkladığını ileri sürmüşlerdir. Burada özellikle aktif üyeliğin büyümeyi olumlu olarak etkilediğini, pasif üyeliğin etki yaratmadığını ortaya koymuşlardır. Ancak yazarlar, bölgesel seviyede güven ve büyüme arasında bir ilişki bulamamışlardır.⁷⁵⁶

Öte yandan, Knack ve Keefer 29 piyasa ekonomisini ele aldıkları çalışmada güven ve vatandaşlık normlarına ilişkin Dünya Değerler Anketi'ndeki göstergeleri kullanarak gönüllüğe ilişkin faaliyetler ve iktisadi performans arasında herhangi bir ilişki bulamamıştır. Ancak güven ve sivil işbirliği ile toplam ekonomik faaliyet arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, güvenin büyüme ile ilişkisinin özellikle daha fakir ülkelerde güçlü olduğunun altını çizmiş ve güveni ikame edecek formel kurumların olmadığına kişiler arası güvenin ekonomik faaliyeti güçlendirdiğini vurgulamıştır.⁷⁵⁷

---

⁷⁵⁵ Iyer, s.1020.

⁷⁵⁶ Beugelsdijk and van Schaik, "Social Capital and Growth in European Regions: An Empirical Test", s.301, 303, 320-1.

⁷⁵⁷ Knack and Keefer, s.1251-1252, 1283-4.

Güveni temel alan bir başka çalışma Whiteley tarafından yapılmıştır. Whiteley, 1970-1992 yılları arasında 34 ülkeyi incelediği çalışmasında kişiler arası güven olarak ölçülen sosyal sermayenin en az beşeri sermaye ve eğitim kadar büyüme üzerinde etkisi olduğunu orta koymuştur.⁷⁵⁸ Benzer bir şekilde Zak ve Knack güvenin ve güveni artıran sosyal ve kurumsal faktörlerin büyüme oranlarını olumlu olarak etkilediğini saptamışlardır.⁷⁵⁹ Zack ve Knack'ın başka bir çalışmada ortaya koyduğu şekilde, bir ülkede başkalarının güvenilir olduğunu söyleyen kişilerin oranında %15'lik bir artış, o yıl ve takip eden her yıl için söz konusu ülkedeki kişi başı çıktı büyümesi %1 artmaktadır.⁷⁶⁰ Dincer ve Uslaner de ABD'deki 44 eyaletin 1990'lardaki verilerini kullanarak güven ve ekonomik büyüme arasında olumlu bir ilişki olduğu, yüksek güvenin olduğu bölgelerde daha yüksek ekonomik büyüme gerçekleştirdiği sonucuna varmışlardır. Yaptıkları çalışmaya göre on yıllık bir dönemde güvendeki %10'luk bir artış, kişi başı gelirden %0,5'lik ve istihdam oranında %2,5'luk bir büyüme olarak yansımaktadır.⁷⁶¹ Dulupçu ve diğerleri ise 2005 yılında Türkiye'de göller yöresinde 66 KOBİ'nin katıldığı bir ankete dayalı olarak yaptıkları incelemede güven ve işbirliği arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır.⁷⁶²

Casey, ise güvenin yanı sıra, sivil katılım ve örgütlenme çerçevesinde İngiltere'de yer alan bölgelerde sosyal sermaye ile ekonomik performans arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre sivil katılımın iktisadi bir karşılığı olmadığını saptamış, iktisadi örgütler ile büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit edememiştir. Ancak, sivil örgütler ile büyüme arasında olumlu, güven ile ekonomik performans arasında da güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.⁷⁶³ Büyüme ile sosyal sermaye arasındaki ilişki Rupasingha ve diğerlerinin çalışmasında da ele alınmıştır. ABD'deki ilçeler seviyesinde boş zaman geçirmek için faaliyetler/organizasyonlar ve sivil örgütler temelinde ölçtükleri sosyal sermayenin

---

⁷⁵⁸Whiteley, s.443, 444.

⁷⁵⁹ Paul J. Zak and Stephen Knack, "Trust and Growth", *The Economic Journal*, Vol.111, No.470, (April 2001), s.316-317.

⁷⁶⁰ Stephen Knack and Paul J. Zak, "Building Trust: Public Policy, Intepersonal Trust and Economic Development", *Supreme Court Economic Review*, Vol.10, (2003), s. 92.

⁷⁶¹ Oguzhan Dincer and Eric Uslaner, "Trust and Growth", *Fondazione Eni Enrica Mattei Nota Di Lavoro Series Index*, No.73.2007, July 2007, <http://www.feem.it/userfiles/attach/Publication/NDL2007/NDL2007-073.pdf> (21 Ocak 2010), s. Summary, 1, 5

⁷⁶² Dulupçu, Çarıkçı, Özdamar and Demirgil s.34, 38.

⁷⁶³ Casey, s.104, 109-111.

ekonomik büyüme oranları üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu ve büyümede sosyal ve kurumsal boyutların önemli olduğunu tespit etmişlerdir.⁷⁶⁴

Dinda sosyal sermaye, beşeri sermaye, gelir seviyesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş, güveni sosyal sermaye, okullaşmayı da beşeri sermaye ölçüsü olarak almıştır. 1990-2000 yıllarını temel alan verileri kullanarak yaptığı ampirik analizde, okullaşma yoluyla beşeri sermaye gelişiminin sosyal sermayeyi iyileştirdiğini, sosyal güven ve beşeri sermayenin gelir seviyesi üzerinde pozitif etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Dinda'ya göre bir taraftan beşeri sermaye doğrudan gelir seviyesini artırırken, diğer taraftan sosyal sermayeyi iyileştirmesi ve artan sosyal sermayenin gelir seviyesini yükseltmesi dolayısıyla dolaylı olarak gelir üzerinde etki yapmaktadır. Dinda'ya göre ampirik çalışma, sosyal sermayenin gelir seviyesi ve ekonomik büyüme seviyesi üzerinde önemli ölçüde etkisi olduğunu ve sosyal sermayenin üretim faktörü olduğunu desteklemektedir.⁷⁶⁵ Bunun yanı sıra, Iyer ve diğerleri ise ABD'deki bölgelerdeki sosyal sermayeyi ele aldıkları çalışmalarında, eğitimin sosyal sermaye ile yakından ilişkili olduğunu destekler kanıtlar sunmuştur.⁷⁶⁶

Öte yandan, Buttrick ve Moran, Rusya'daki siyasi ve sivil katılım temelinde ele aldığı sosyal sermaye ve ekonomik performansı inceledikleri çalışmalarında, sosyal sermayeden ziyade girişimcilik şeklinde bireyci davranışın komünizm sonrası Rusya'da büyümenin ön koşulu olduğunu, sosyal sermayenin büyümeyi yavaşlatabileceğini veya hızlandıracağını ancak büyümeyi sağlayamayacağını savunmuştur.⁷⁶⁷

Sosyal sermayenin farklı tiplerinin ekonomik büyüme ile ilişkisini inceleyen çalışmalar da yapılmıştır. Beugelsdijk ve Smulders bridging ile bonding sermaye'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini gösteren bir model geliştirmişler ve hipotezlerini 1950-1998 dönemi verilerini kullanarak 54 Avrupa bölgesinde sınımışlardır. Buna göre bridging sermaye büyüme üzerinde olumlu etki yaratırken, bonding sermaye olumsuz etki yaratmaktadır. Ortaya koyulan sonucun mantığı, bridging sosyal sermayenin geniş

---

⁷⁶⁴ Rupasingha, s.139, 143, 153.

⁷⁶⁵ Dinda, s.2028-31.

⁷⁶⁶ Iyer, s.1035.

⁷⁶⁷ Steven C. Buttick and John P. Moran "Russia's Missing Link? Social Capital, Entrepreneurialism and Economic Performance in Post-Communist Russia", **Communist and Post-Communist Studies**, Vol.38, (2005), s.357, 360-361.

bir çerçeveye yayılan ağlar sayesinde fırsatçı davranışa karşı koruma getirerek, rant arayışı veya sahtekarlık güdüsünün genel olarak azalmasına, bonding sermayenin ise fırsatçı davranışın engellenmesinin sadece küçük bir toplulukla sınırlı kalması ve ekonomiye yayılmamasına dayanmaktadır. Modele göre ağlara katılıma zaman harcanması gerektiğinden iş yapmayı ve öğrenmeyi dışlamaktadır. Bridging sosyal sermayenin getirisi bu negatif etkinin çok da önemli olmamasına sebep olurken, bonding sosyal sermayede ise bu negatif etki öne geçmekte, ekonomik büyümede daha düşük oranlar gözlenmesine neden olmaktadır.⁷⁶⁸

Woodhouse ise Avustralya'da iki küçük bölgesel şehri 2001-2002 yılları arasında incelediği çalışmada, yüksek sosyal sermaye ile yüksek ekonomik gelişmenin ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, analizde elde edilen sonuçların bonding sermaye ile bridging sermayenin sinerji etkisi üzerinde duran ağ yaklaşımını desteklediğini savunmuştur.⁷⁶⁹ Öte yandan, 1990-2004 yılları arası ABD'deki verileri kullanarak yaptıkları çalışmada Hoyman ve Faricy, bonding sermayenin iş olanaklarının artması üzerinde olumsuz etkisi olduğunu göstermiştir.⁷⁷⁰

Büyümenin dışında, sosyal sermaye ile ekonomik performansın farklı boyutlarını inceleyen pek çok çalışma yapılmıştır. Helliwell ve Putnam, 1950-1990 yılları arasında İtalyan bölgelerindeki yakınsama ve sosyal sermaye ilişkisini inceledikleri çalışmada, sosyal sermayeyi sivil toplum, bölgesel yönetiminin etkinliği ve vatandaşların bölgesel yönetimler konusundaki tatmin seviyelerini temel alarak ölçmüş ve daha fazla sosyal sermayesi olan bölgelerde hem yakınsamanın daha hızlı olduğunu hem de denge gelir seviyelerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur.⁷⁷¹ Öte yandan Casey ve Christ, Putnam tarafından 2000 tarihli *Bowling Alone* adlı çalışmada yaratılan sosyal sermaye endeksini tekrar yapılandırarak 1972-2000 yılları arasında komşu 48 Amerikan eyaletinin verilerinin kullanıldığı çalışmada, sosyal sermaye ile çıktı ve istihdam arasında bir ilişki bulamazken, gelir eşitliği ve istihdam istikrarı ile sosyal sermaye arasında bir pozitif bir ilişki olduğuna dair kanıtlar sunmuştur. Casey ve

---

⁷⁶⁸ Beugelsdijk and Smulders, "Bonding and Bridging Social Capital and Economic Growth", s.i, 3-4.

⁷⁶⁹ Woodhouse, s.83, 92-93.

⁷⁷⁰ Hoyman, s.329.

⁷⁷¹ John F. Helliwell and Robert D. Putnam, "Economic Growth and Social Capital in Italy", s. 300, 304.

Christ'e göre sosyal sermayeye yapılan yatırımlar büyümeyi güçlendirmekten ziyade istikrar yaratıcıdır.⁷⁷²

Akçomak ve ter Weel'in Guiso ve diğerlerinden aktardığına göre İtalyan belediyeliklerinin önemli bir kısmı için kan bağışları ve yerel seçimlere katılım temelinde ölçülen sosyal sermaye ile mali gelişme arasında bir pozitif ilişki tespit edilmiştir.⁷⁷³ Chou'nun aktardığına göre sosyal güvenin yüksek olduğu yerlerde kişiler daha az oranlarda nakde daha fazla oranlarda stoklara yatırım yaparken, daha fazla çek kullanmakta, daha az enformel, daha fazla kurumsal kredi kullanmaktadır. Bu yerlerde firmaların krediye erişimi fazladır.⁷⁷⁴

Slangen ve diğerleri tarım sektörünün önemli bir rol oynadığı Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde kurumların ve sosyal sermayenin tarım sektörünü nasıl etkilediğini ampirik olarak incelemişlerdir. Güven, paylaşılan normlar/inançlar ve sosyal ağlar olarak ele aldıkları sosyal sermayenin ve kurumsal ortamın tarım sektörünün başarısını açıklamada en önemli faktörler olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁷⁷⁵ Dzialek ise 2000'li yıllarda Polonya'daki bölgelerin gelişmesinde finansal sermaye ve beşeri sermayenin rol oynadığını, sosyal ağlar ve güven temelinde ele aldığı sosyal sermayenin pek bir etkisi olmadığını ortaya koymuştur.⁷⁷⁶

Krishna ise Hindistan, Rajasthan'daki 60 köyü ele aldığı çalışmasında yüksek sosyal sermayenin yüksek gelişme performansı için gerekli ancak yetersiz bir koşul olduğunu ortaya koymuştur. Yüksek sosyal sermaye ile topluluklardaki liderliğin birlikte yüksek gelişme için yeterli bir koşul olduğunu savunmuştur. Ayrıca, piyasa

---

⁷⁷² Casey and Christ, s.827, 838, 842-3.

⁷⁷³ Akçomak and ter Weel, "How do Social Capital and Government Support Affect Innovation and Growth? Evidence from the EU Regional Support Programmes", s.5.

⁷⁷⁴ Chou, s.900.

⁷⁷⁵ Louis H. G. Slangen, G. Cornelis van Kooten and Pavel Suchanek, "Institutions, Social Capital and Agricultural Change in Central and Eastern Europe", *Journal of Rural Studies*, Vol. 20, (2004), s. 246, 247, 253, 254.

⁷⁷⁶ Jaroslaw Dzialek, "Social Capital and Economic Growth in Polish Regions", *Munich Personal RePEc Archive MPRA Paper No.18287*, November 2009, http://mpira.ub.uni-muenchen.de/18287/1/MPRA_paper_18287.pdf (21 Ocak 2010) s.8, 21.

fırsatları ve kamu programları konusunda yerel halka bilgi sağlayan aktörlerin bulunması, sosyal sermayeyi daha verimli kıldığıın üzerinde durmuştur.⁷⁷⁷

Yenilik ve sosyal sermaye arasındaki ilişkiyi inceleyen bir dizi ampirik çalışma da yapılmıştır. Akçomak ve ter Weel, 1990-2002 yılları arasında Avrupa'daki (AB-14/Lüksemburg hariç tutulmuştur) 102 bölgeyi inceledikleri çalışmalarında daha yüksek yenilik performansının daha yüksek kişi başı gelir seviyesine olanak sağladığını ortaya koymuş, bu süreçte güven olarak ölçülen sosyal sermayenin yeniliği güçlendirdiğini ve dolaylı olarak büyümeyi etkilediğini vurgulamıştır.⁷⁷⁸ Kaasa AB'deki bölgelerdeki sosyal sermaye ile yenilikçilik faaliyeti arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında sosyal sermayenin yenilikçilik faaliyetini etkilediğini tespit etmiştir. Kurumsal güven, genel güven ve formel ve enformel ağların yenilikçilik üzerinde olumlu etkisi olduğunu saptamıştır. Oy kullanma norm ve uygulaması olarak ölçülen vatandaşlık bağının yenilik üzerindeki etkisi ise çok güçlüdür. Çalışmaya göre doğru düzgün davranmanın (kanun ve kurallara uygun davranmanın vs) yenilik üzerinde negatif etkisi varken, yardımcı olma, edep ve aktif sosyal katılımın yenilik üzerinde önemli derecede bir etkisi yoktur. Bu çerçevede Kaasa sosyal sermayenin farklı boyutlarının yeniliği farklı şekilde etkilediğini ileri sürmüştür.⁷⁷⁹ Laursen ve Masciarelli İtalya'daki 21 bölgeyi inceledikleri çalışmalarında sosyal sermayeyi oy verme ve siyasi faaliyetlere katılım olarak ele almış, siyasi katılım ile yenilik arasında bir ilişki bulmazken sosyal etkileşimi yüksek olan bölgelerde bulunmanın yenilik yapma eğiliminin yüksek olmasına yol açtığını ve bu tip yerlerde bulunmanın dışarıdan temin edilen AR-GE'nin ürün yeniliğine dönüşmesinin olasılığını yükselttiğini ortaya koymuştur.⁷⁸⁰ Öte yandan Tura ve Harmaakorpi'nin Florida ve diğerlerinden aktardığına göre ampirik çalışma sonucunda yeniliğin düşük olduğu yerlerde, sosyal sermayenin yüksek olduğu ortaya

---

⁷⁷⁷ Anirudh Krishna, "The Stock of Social Capital to the Flow of Benefits: The Role of Agency," **World Development**, Vol.29, No.6, (2001), s.937-938.

⁷⁷⁸ Akçomak and ter Weel, "Social Capital, Innovation and Growth: Evidence from Europe", s.544, 545, 548.

⁷⁷⁹ Kaasa, s.19, 26-28.

⁷⁸⁰ Keld Laursen & Francesca Masciarelli, "The Effect of Regional Social Capital and External Knowledge Acquisition on Process and Product Innovation," **ROCK Working Papers**, No 043, Department of Computer and Management Sciences, University of Trento, Italy, revised 12 Jun 2008, <http://repec.cs.unin.it/R/Doc/043.pdf> (22 Ocak 2010), s.1, 2, 3, 19-20.

koyulmuş ve kuvvetli sosyal sermayenin dışarıdaki bilgi ve mücadeleden izole olunması sonucunu doğuracağını ileri sürmüştür.⁷⁸¹

1990-2002 yılları arasında AB bölgelerindeki yenilik çıktısı ile ekonomik büyüme farklılıklarını açıklamada güven ve sosyal sermaye endeksi ile ölçülen sosyal sermaye ve kamu müdahalesini inceleyen Akçomak ve ter Weel'e göre AB bölgesel destekleri bölgesel refaha ancak sosyal sermaye varlığında önemli derecede katkı sağlamaktadır. Eğitim seviyesi, sosyal sermaye ölçüleri ve kamu politikalarının etkinliği arasında pozitif bir karşılıklı ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Sosyal sermayesi görece yüksek olan bölgelerde yenilik çıktısı daha yüksektir. Bu bölgelerin AB bölgesel destek programlarından daha etkin şekilde yararlanma imkanları vardır. Bu çerçevede sosyal sermaye kamu programlarının etkin şekilde uygulanmasında son derece önemli olduğu sonucuna varmışlardır.⁷⁸²

Sosyal sermaye ile kurumsal ortam ve bu çerçevedeki iktisadi faaliyetleri inceleyen çalışmalar da yapılmıştır. Ahlerup ve diğerleri sosyal sermaye ve ekonomik büyüme ve yatırım oranı arasında doğrusal olmayan bir ilişki olduğuna ve bu ilişkinin formel kurumlara bağlı olduğuna ilişkin teorik model ve ampirik kanıt ortaya koymuştur. Buna göre sosyal sermayenin formel kurumlar zayıf olduğunda önemli olduğunu, kurumlar güçlü olduğunda önemsiz olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁸³ Lyon da ekonomik aktörlerin formel kurumlara güvenmediği koşullarda küçük işletmelerin varlıklarını sürdürmesinin sosyal ilişkilere ve bunlar çerçevesinde tesis edilen güvene bağlı olduğunu Ghana'daki tarım piyasalarını incelediği bir vaka çalışmasında ortaya koymuştur.⁷⁸⁴

---

⁷⁸¹ Tura, s.14.

⁷⁸² Akçomak and ter Weel, "How do Social Capital and Government Support Affect Innovation and Growth? Evidence from the EU Regional Support Programmes", s.i, 1- 3, 8, 21.

⁷⁸³ Pelle Ahlerup, Ola Olsson and David Yanagizawa, "Social Capital vs. Institutions in the Growth Process", **European Journal of Political Economy**, Vol.25, (2009), s.13.

⁷⁸⁴ Fergus Lyon, "Trust, Networks and Norms: The Creation of Social Capital in Agricultural Economies in Ghana", **World Development**, Vol.28, No.4 (2000), s.663, 677.

2.3.6.2 Sosyal Sermayenin Güçlendirilmesine İlişkin Politika, Önlem ve Araçlar

Sosyal sermayeye ilişkin hem teorik, hem de amprik çalışmalar henüz sosyal sermaye konusunda bir yargıya varılması için çok erken aşamadadır. Her ne kadar sosyal sermayenin halihazırda büyüme ve iktisadi gelişme için başat bir kaynak olarak ele alınması mümkün olmasa da, bu süreçte tamamlayıcı bir unsur olduğunu göz aradı etmemek gerekir. Sosyal sermaye; güven, paylaşılan normlar, ağlar ve işbirliğine yatkınlık temelinde özellikle yenilik, yatırım, beşeri sermaye üzerinde yarattığı etkileri ve kolektif eylemi kolaylaştırarak olumsuz dışsallıkların giderilmesine katkıda bulunması, bölgesel gelişme açısından son derece önemlidir. Ayrıca, sosyal sermayenin bilginin paylaşılması, yayılması ve yaratılmasındaki rolünün altının çizilmesi gerekir.

Bunların yanı sıra, bölgesel gelişme ve bu bağlamda görece az gelişmiş bölgelerin daha gelişmiş bölgeleri yakalama sürecinin, ancak ve ancak tüm kesimlerin katılımıyla koordineli ve birbirini tamamlayıcı bir şekilde gerçekleştirilebileceği göz önünde bulundurulduğunda, sosyal sermayenin bu kapsamdaki önemi daha belirgin olarak anlaşılabilir. Zira sosyal sermaye bir taraftan ağlar ve paylaşılan normlar vasıtasıyla bölgede yaşayan tüm kesimlerin sürece katılımını kolaylaştırırken, diğer taraftan kesimler arası işbirliğini kolaylaştırarak gelişme perspektifinde ortak amaç doğrultusunda koordineli olarak çalışılmasını daha mümkün kılabilir.

Tüm bu etkilerine rağmen, yine de sosyal sermayeye dikkatli yaklaşmak gerekir. Öncelikle araştırmalar çok erken aşamada olduğundan, olumsuzlar dahil, tüm etki ve etkileşimleri bilinmediği gibi, tanımlanan etki ve etkileşimlerin tam olarak nasıl bir mekanizma ile gerçekleştirildiği konusunda tam bir bilgi yoktur. Buna rağmen, bölgesel gelişme sürecinde sosyal sermayeyi göz önünde bulundurmak ve tanımlandığı ölçüde yararlanmak gerekir. Bunun için de, olumsuz yan etkiler doğurmayacak şekilde olumlu sosyal sermayesi düşük olan bölgelerin sosyal sermayesini artırmaya gayret edilmelidir.

Ancak yine sosyal sermayenin nasıl oluştuğu, nasıl güçlendiği ve yok olduğu konusunda ciddi belirsizlikler ve karşıt görüşler vardır. Kimi bir yerdeki, toplumdaki

sosyal sermayenin yüzyıllar içinde oluşabileceğini savunurken, diğerleri daha kısa bir dönemde oluşabileceğini iddia etmektedir. Örneğin Knack ve Zak'ın aktardığına göre Putnam, Güney İtalya'daki düşük güveni belirleyen kültürel faktörlerin kaynağını 12. yüzyıldaki siyasi olaylara dayandırmaktadır.⁷⁸⁵ Öte yandan sosyal sermayenin orta vadede, kamunun, piyasanın ve gönüllü kuruluşların ilişkileri ile gelişebileceğini de savunanlar vardır.⁷⁸⁶ Silikon Vadisi gibi ileri teknoloji kümelenmelerinden Kuzey Avrupa'daki düşük teknoloji kümelerine kadar sosyal sermayeyi daha çabuk şekilde geliştirdiğine ve biriktirdiğine dair örnekler vardır.⁷⁸⁷

Sosyal sermayenin oluşumunda rol oynayan unsurlar konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Örneğin toplulukların içsel özelliklerinin sosyal sermayenin yaratılmasında başat rol oynadığını savunanlar vardır. Teorik ve ampirik çalışmalarla desteklendiği üzere eğitim ve eğitim seviyesi sosyal sermayenin gelişiminde önemli bir unsurdur. Bunun yanı sıra kendi istekleri ile gerçekleştirilen grup eylemleri sosyal sermayeyi güçlendirebilir.⁷⁸⁸ Dulupçu ve diğerlerine göre sosyal sermayeyi geliştirmenin ön koşullarından biri bir bölgede bireysel eylemlerden ziyade kolektif amaçların olmasıdır.⁷⁸⁹ Bir görüşe göre toplumun görece homojen olduğu yerlerde sosyal sermayenin oluşması daha kolay olabilir. Öte yandan bir toplulukta ciddi farklılıkların olması (din, kast, refah ve siyasi temelde), sosyal sermayenin inşa edilmesini veya sürdürülmesini zorlaştırabilir. Toplulukların içsel özelliklerinin yanı sıra, sosyal sermayenin inşasında dışarıdan yapılan müdahalelerin de rol oynadığı görüşünü savunanlar da vardır. Kamu ve STK girişimleriyle yerel organizasyonların güçlendirilmesi bu kapsamda önemlidir. Ayrıca, altyapı sunumunun da güven ve işbirliğini artıracığı yönünde görüşler vardır.⁷⁹⁰

Sosyal sermayenin oluşumu ve güçlendirilmesi açısından göz önünde bulundurulması gereken çeşitli hususlar bulunmaktadır. Bunlardan biri sosyal

---

⁷⁸⁵ Knack and Zak, "Building Trust: Public Policy, Interpersonal Trust and Economic Development", s.92.

⁷⁸⁶ Paraskevopoulos, s.6-7.

⁷⁸⁷ Lorenzen, s.13.

⁷⁸⁸ Anirudh Krishna, "How Does Social Capital Grow?: A Seven-Year Study of Villages in India", **The Journal of Politics**, Vol.69, No.4, (November 2007), s.943.

⁷⁸⁹ Dulupçu, Çarıkçı, Özdamar and Demirgil, s.36.

⁷⁹⁰ Anirudh Krishna, "How Does Social Capital Grow?: A Seven-Year Study of Villages in India", s.943.

sermayenin kamu malı veya paylaşılan bir mal olması,⁷⁹¹ diğerleri de başka faaliyetlerin yan ürünü olarak oluşması veya yok olması,⁷⁹² etkileşim ve öğrenme süreci ile birikmesi, kullanılarak gelişmesidir.⁷⁹³ Sosyal sermayeyi yaratmak ve sürdürmek maliyetsiz değildir, her zaman finansman gerektirmese bile zaman ve çaba gerektirir.⁷⁹⁴

Sosyal sermayenin yararları bu sermayenin gelişmesine katkı sağlamayanlar veya sosyal sermayeye aynı tavrı sergilemeyenlerden tarafından da faydalanabilir.⁷⁹⁵ Bu çerçevede bireysel aktörlerin sosyal sermayenin oluşturulmasında çok da fazla nedeni yoktur.⁷⁹⁶ Bu yüzden sosyal sermayenin oluşturulması ve güçlendirilmesinde kamunun tetikleyici ve destekleyici bir rol oynamasının gerektiği düşünülebilir. Bu bağlamda bölgesel gelişmeyi destekleyici olumlu sosyal sermayeyi güçlendirmek için kamu riskli olmayan ve sosyal sermayenin yanı sıra büyüme ve gelişme ile ilgili diğer faktörlerin gelişmesine de katkıda bulunan önlemler alabilir, politikalar güdebilir. Özellikle okullaşmanın artırılması ve ortalama okullaşma oranlarının yükseltilmesi, çeşitli düzeylerde ağlar kurulması, örgütlenmenin desteklenmesi, farklı kesimlerin bir araya geleceği ve diyalog kurabileceği ortamlar sağlanması, ortak amaçlar doğrultusunda farklı kesimlerin bir araya getirilerek ortak çalışmaya özendirilmesi alınabilecek önlemlerdir.

Akçomak ve ter Weel'in⁷⁹⁷, Knack ve Zak'ın⁷⁹⁸ ve Dinda'nın⁷⁹⁹ da belirttiği gibi olumlu sosyal sermayenin oluşması ve güçlendirilmesinde en optimal politikalardan biri beşeri sermayenin güçlendirilmesidir. Bu bağlamda okullaşmanın artırılmasına, eğitim seviyesinin yükseltilmesine yönelik önlemler alınması önerilmektedir. Ayrıca, Chou'ya göre erişkin öğrenmesi, hayat boyu öğrenmeyi teşvik edebilir.⁸⁰⁰

---

⁷⁹¹ Paraskevopoulos, s.3.

⁷⁹² Trigilia, s.433.

⁷⁹³ Chou, s.891, 892.

⁷⁹⁴ Chou, s.891, 892.

⁷⁹⁵ Blair and Carrol, s.47

⁷⁹⁶ Trigilia, s.433.

⁷⁹⁷ Akçomak and ter Weel, "How do Social Capital and Government Support Affect Innovation and Growth? Evidence from the EU Regional Support Programmes" s.i.

⁷⁹⁸ Knack and Zak, "Building Trust: Public Policy, Interpersonal Trust and Economic Development", s. 91, 107.

⁷⁹⁹ Dinda, s.2031.

⁸⁰⁰ Chou, s.909-910.

Kamunun farklı kapsam ve ölçeklerde ağların oluşumunu ve gelişimini destekleyerek sosyal sermayenin gelişimine destek olma imkanı vardır. Buna göre kamu, firmaları diğer firmalar, laboratuvarlar, üniversiteler ve kamu kurumları ile daha fazla işbirliği içinde bulunması için teşvik ederek bu ağların sayısını, çapını ve etkinliğini artırabilir.⁸⁰¹ Ancak, desteklenen ağlar sadece profesyonel ve yeniliğe yönelik ağlarla sınırlı kalmamalıdır. Toplumun farklı kesimlerini bir araya getiren ağlar, özellikle STK'ları ve taban örgütlerini bir araya getiren ağlar da desteklenebilir. Bu ağlar belirli bir konu üzerinde çalışan STK'ları kapsayabileceği gibi, genel nitelikli de olabilir.

Kanck ve Zak,'ın yaptığı analize göre sosyal sermayeyi, özellikle de güveni artırıcı optimal politikalar arasında sivil serbesti sağlanması bulunmaktadır.⁸⁰² Bu çerçevede, örgütlenmenin yasal ve kurumsal açıdan desteklenmesi önemlidir. Bir taraftan belli amaçlar doğrultusunda bireylerin bir araya gelip örgütlenmesi desteklenirken, bu örgütlerin aktif olarak çalışması teşvik edilebilir.

Chou'ya göre“boş zaman faaliyetleri” teşvik edilmesi, bu faaliyetlere katılım için destek sağlanması sosyal sermayenin geliştirilmesinde rol oynar. Bu bağlamda fiziksel altyapılar olan spor alanlarının, topluluk merkezleri ve parkların yapılması gibi farklı kesimlerin bir araya geleceği ve diyalog kurabileceği ortak alanlar sağlanması önemlidir. Bunun yanı sıra, yerel topluluk içindeki bağları güçlendirmek için topluluk tabanlı program ve faaliyetlere destek verilebilir.⁸⁰³

Ayrıca, ortak amaçlar doğrultusunda farklı kesimlerin bir araya getirilerek ortak çalışmaya özendirilmesi sosyal sermayenin geliştirilmesi için alınabilecek önlemlerden biridir. Avrupa Birliği'nde sıklıkla kullanılan bir yöntem olan, belirli bir amaca ulaşmak için yapılan, özellikle de bölgesel ve yerel gelişmeye katkıda bulunan projeler dahilinde çeşitli kesimler arası (kamu, yerel yönetimler, özel kesim, STK, üniversite vs.) ortaklık ve işbirliğinin hibe programları çerçevesinde desteklenmesi, sosyal sermayenin gelişmesine katkı sağlayabilir.

---

⁸⁰¹ Chou, s.910.

⁸⁰² Knack and Zak, “*Building Trust: Public Policy, Interpersonal Trust and Economic Development*”, s. 91, 107.

⁸⁰³ Chou, s.910.

3. 2000'Lİ YILLARIN BAŞLARINA KADAR TÜRKİYE'DE UYGULANAN BÖLGESEL POLİTİKALAR

3.1 Cumhuriyetin Kurulmasından Planlı Döneme Kadar Geçen Süreçte Bölgesel Politikalar

Türkiye'de bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması kapsamında bölgesel politikalara verilen önem dönemler itibariyle dalgalı bir seyir izlemiştir. Planlı dönem öncesinde, Cumhuriyet'in kurulduğu yıllardan 1950 yıllara kadar her ne kadar belirli bölgeler diğer bölgelere kıyasla iktisadi açıdan görece daha iyi konumda olmuş olsa da ülkenin tümü az gelişmişlik özelliği taşıdığından, aslında ülke bölgesel politikalar izleyecek bir konumda olmamıştır. 1923'te gerçekleşen İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar ile 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu çerçevesinde devletin teşviki ve özel sektörün öncülüğü ile kalkınmanın ve sanayileşmenin gerçekleşmesi öngörülmüştür. Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında bu ilkelerin uygulamaya koyulması pek de mümkün olmamıştır. Zira o dönemde özel sektör ihtiyaç duyulan sermayeye sahip olmadığı gibi, ekonomik ve sosyal altyapıda ciddi eksiklikler söz konusudur. Ayrıca, 1929'da yaşanan "Büyük Buhan" tüm ülkeleri olduğu gibi Türkiye'yi de olumsuz yönde etkilemiştir. Bu olumsuzluklar karşısında, Devletçilik ilkesi benimsenerek ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi izlenmiştir. Beşer yıllık hazırlanan iki sanayi planı sanayileşme stratejisi açısından olduğu kadar sanayinin ülkedeki mekansal dağılımı açısından önem taşımıştır.⁸⁰⁴

Her ne kadar Cumhuriyetin ilk yıllarında açık bir şekilde bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını azaltıcı politikalar uygulanmamış olsa da alınan siyasi kararlar, ulaştırma altyapısı ve hayata geçirilen yatırım kararları sanayinin bölgesel dağılımını etkilemiştir. Dinler'e göre başkent Ankara olması bölgelerarası gelişmişlik farkının azaltılmasında önemli rol oynamıştır. Zira, Ankara'nın idari merkez olması ülkenin tüm üretim faktörlerinin İstanbul'a yönelip toplanmasına engellemiştir. Ayrıca, demiryollarının Doğu Anadolu'ya kadar yayılmasının fiyat farklılıklarının ortadan

---

⁸⁰⁴ Ahmet Tamer, **Kalkınma Ajanslarının Türk Hukuk Sistemindeki Yeri**. Ankara: DPT Bölgesel Gelişme ve Uyum Genel Müdürlüğü, 2008, s. 32; Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, **Türkiye'de Bölge Planlamasının Evreleri**, Ankara: Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 1993, s.87; İldırar, s.181.

kalkması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. 9 Ocak 1934 yılında yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde dokuma, kâğıt, maden, porselen ve kimya sektörlerinde faaliyet gösteren 16 fabrikanın en doğuda Malatya'ya olmak üzere Orta Anadolu'da demir yolları güzergahı üzerindeki şehirlere dağılması bölgeler arası dengenin tesis edilmesi açısından anlamlıdır. İstanbul ve İzmir yerine, kuvvetli dışsal ekonomilerin olmadığı şehirlere fabrikaların kurulması kararı, daha maliyetli bir üretim pahasına bölgeler arasında daha dengeli bir gelişmenin gözetilmiş olduğunu göstermektedir. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planında hem işletilmesi öngörülen madenler hem de kurulması planlanan fabrikalar açısından, bu sefer Doğu Anadolu'ya önem verilmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planındaki Orta Anadolu'daki sanayileşme hamlesinin, ikinci sanayi planı ile Doğuya doğru yayılması öngörülmüştür. Bu yaklaşımın bölgesel dengesizliklerin ortaya çıkması ve/veya artmasının önüne geçilmeye çalışıldığı, ülke sathında dengeli bir gelişme perspektifi ile hareket edilmesi isteğinin bir göstergesi olarak tanımlanabilir. Ancak, II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte İkinci Sanayi Planı'nın uygulanamaması⁸⁰⁵ bu yaklaşımın hayata geçirilmesine ciddi bir engel teşkil etmiştir.

II. Dünya Savaşı daha tam sonuçlanmadan 1944 yılında, yine de bu yaklaşımın devamı olarak ele alınabilecek bir girişimde bulunulmuştur. Ekonomi Bakanlığı Müsteşarlığı başkanlığında bölge planlamasının da dahil olduğu ekonominin bütünü kapsayan bir planlama çalışmasına başlamıştır. Bu çalışma ağır sanayileşmeye önem vermesinden dolayı, ikinci sanayi planının devamı olarak da yorumlanmıştır. Bu planın, bölgesel gelişme açısından enerji kaynakları çevresinde sanayi komplekslerinin kurulmasını öngörmesi ve Türkiye'yi bu sanayi kompleksleri itibarıyla bölgelere ayırması önemlidir. Ancak, bu plan sanayileşmeye ağırlık vermesi dolayısıyla Dünya Bankası tarafından ciddi bir biçimde eleştirilmiştir. Marshall Planı çerçevesinde verilen dış yardımları kullanmak için başka bir plan hazırlanması ile birlikte bu planın uygulanma durumu ortadan kalkmıştır.⁸⁰⁶

---

⁸⁰⁵ İlhan Tekeli, **Bölge Planlama Üzerine**, İstanbul: İTÜ Matbaası, 1972, s.124-127; Dinler, s.179-180; Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, s.87.

⁸⁰⁶ Tekeli, *Bölge Planlama Üzerine*, s.128.

Ayrıca, 1940'lı yılların sonlarında CHP iktidarı, Güney İtalya'nın kalkındırılmasına yönelik "Güney Sandığı"nın oluşturulmasına rastlayan dönemde Doğu'yu kalkındırmak için özel bir bütçe hazırlamıştır. Ancak, ülkede doğu ile batı ayrımı yapılamayacağı gerekçesiyle bu bütçe uygulamaya koyulmamıştır.⁸⁰⁷

Liberal dönem olarak tanımlanan 1950-1960 yılları arasında kamu yatırımlarının ülke geneline dağılması esaslı göz önünde bulundurulmaya çalışılmış, "her ile bir fabrika" sloganıyla, siyasi tercihler doğrultusunda olsa da büyük ve görece gelişmiş şehirlerin/illerin dışında da yatırımlar yapılmıştır. Her ne kadar Doğu Anadolu'da fabrikalar açılmış olsa da, Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri bu yatırımlardan yeterli payı alamamıştır. Bunun yanı sıra, sınırların tanımlanması ile birlikte bu bölgeler Arap ülkeleri ve İran'la olan ekonomik ilişkileri kaybetmiş, bu da söz konusu bölgelerin diğer bölgelerden gelişmişlik açısından görece geri kalmasında rol oynamıştır. Öte yandan, özellikle özel sektör yatırımları Marmara ve Ege'de yoğunlaşmıştır.⁸⁰⁸ Ancak önemle belirtmek gerekir ki Göymen'e göre "sanayi tohumlaması" çerçevesinde Anadolu'nun farklı bölgelerinde yapılan sanayi yatırımlarının o dönem için çok anlamlı olmadığı düşünülse de, bunlar Kayseri, Eskişehir, Zonguldak, Karabük gibi yerlerin gelişme merkezi olarak ortaya çıkmasında ilk itkiyi sağlamıştır.⁸⁰⁹

Planlı döneme geçişte bölgesel politikalar açısından, özellikle bölge planlama açısından iki önemli adım atılmıştır. Bunlardan ilki 1958'de Bayındırlık Bakanlığı'ndan ayrı olarak, İmar ve İskân Bakanlığı'nın kurulmuş (1984'de bu iki bakanlık birleştirilmiş) olması ve bu bakanlığa "bölge imar planları" yapma görevi verilmesidir. Ancak, bu planlarda yaklaşım daha çok fiziki bölgesel planların yapılması çerçevesinde gelişmiştir. İkincisi ise bölge planı denemeleridir. Yapılan ilk bölge planı denemesi, 1957'de – bir takım öneriler içermesine karşın, uygulama araçlarının olmaması nedeniyle hayata geçirilememiş olsa da – deprem sonrasında hazırlanan Köyceğiz Dalaman planıdır. Ancak, en önemlisi Doğu Marmara ve Zonguldak Bölge Planları

---

⁸⁰⁷ Dinler, s.182.

⁸⁰⁸ Tamer, s.32; Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, s. 88; Kemal Değer ve Lütfü Öztürk, "Avrupa Birliği Bölgesel Kalkınma Politikası ve Türkiye", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1 (Güz 2005), s.79; İldırar, s.181.

⁸⁰⁹ Korel Göymen, "Türkiye'de Bölgesel Politikaların Evrimi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", **Yerel Kalkınma için Ortaklıklar**. İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2004, s.36.

hazırlama kararının alınması ve Devlet Planlama Teşkilatı kurulmadan önce çalışmalarının çoğunun tamamlanmasıdır.⁸¹⁰

1960 öncesi dönem bölgesel yaklaşım açısından Akpınar ve Özaslan tarafından, kısıtlarına rağmen incelenmeye değer bulunmuştur. Akpınar ve Özaslan'a göre "Ulusal kalkınma önceliği bölgesel gelişmenin önünde yer almıştır; bölgesel gelişme ve planlama bir kalkınma aracı olarak değil, bir imar aracı olarak görülmüş ve fiziki yerleşme planı yapımı öne çıkmıştır; geri kalmış bölgeler için özel tedbirler geliştirilmemiştir; kalkınma dinamikleri ve faktörleri Batı'daki bölgelerde ve özellikle Marmara Bölgesinde yoğunlaşmıştır."⁸¹¹ Tüm bu hususlara rağmen, sanayi tesislerinin kuruluşundan Batı'daki bölgeler dışında kalan bölgelerin de pay alması, farkların daha da derin olmasını bir ölçüye kadar engellendiğini düşünmek mümkündür.

3.2 Planlı Dönem: Planlarda Bölgesel Politikalar

1960'da Devlet Planlama Teşkilatının kurulması, planlamanın anayasayla bir devlet görevi haline gelmesi ve ilki 1963 yılında uygulamaya koyulan kalkınma planlarının hazırlanmaya başlaması ile birlikte planlı döneme girilmiştir. En sonuncusu 2001-2005 yıllarını kapsayacak şekilde beş yıllık sekiz plan yapılmıştır. Bir yıl plansız geçmiş, özellikle Avrupa Birliği'ne adaylık ve AB ile entegrasyon perspektifi ile 2007 yılı itibariyle Avrupa Birliği bütçe dönemlerine karşılık gelen yedi yıllık planlara geçilmiş ve en son plan 2007-2013 dönemini kapsayacak şekilde hazırlanmıştır.

3.2.1 15 Yıllık Perspektif:1963-1972

1960'lı yıllarda ekonomik planlama kavramı prestij kazanmış ve neredeyse ülkedeki tüm sorunları çözücek "sihirli bir değnek" olarak algılanmıştır. Ekonomik planlamanın bu minvalde önem kazanmasının, bölgesel yaklaşım açısından da getirileri olmuştur. Bölgesel yaklaşım fiziki düzenlemenin ötesine geçmiş, kalkınma odaklı bir bölgesel yaklaşım benimsenmiştir. Ancak planlı dönemin başlangıcında, bölge

---

⁸¹⁰ Ergun Taneri, **Bölge Planlama**, İstanbul: İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi Yayınları, 1977, s. 9; Rasim Akpınar ve Metin Özaslan, "Türkiye'de Bölgesel Gelişme Politikaları", Basri Barut (Ed.), **I. Doğu Anadolu Sempozyumu (23-25 Mayıs)**, (236-251), Elazığ: Fırat Üniversitesi Matbaası, 2005, s. 236; Tekeli, *Bölge Planlama Üzerine*, s. 129, 138-142; Cevat Geray, "Bölgesel Gelişme için Planlama ve Örgütlenme", **SBF Dergisi**, Cilt 52, No: 1-4, (1997) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/480/5578.pdf> (11 Nisan 2008), s.305.

⁸¹¹ Akpınar, s. 236.

planlaması konusunda iki kuruluşun çalışması (DPT ve İmar İskân Bakanlığı), bölge planlamasına iki farklı bakış açısı getirmiş, bu da bölge planlamasının tek bir çerçeveye oturmasına engel olmuştur.⁸¹²

DPT tarafından hazırlanan ilk iki plan 15 yıllık uzun dönemli bir perspektif gözetilerek hazırlanmıştır. Bu uygulamanın altında yatan sebep beş yıllık planlar arasında tutarlılığı, sürekliliği ve bütünlüğü sağlamak, yanlış kararlar alınmasının önüne geçmek ve araçlar arasında bağlantıyı sağlamak olmuştur.⁸¹³ Bu çerçevede Türkiye’de ulaşılmak istenilen sosyal ve ekonomik hedefler ve bu hedeflere ulaşılması için gerekli olan kaynaklar, 15 yıllık bir süreç göz önünde bulundurularak ele alınmıştır.

İlk on beş yıllık perspektifte, bölgeler arası dengenin sağlanması, gelir grupları arasında dengenin sağlanması ile birlikte, özellikle sosyal adaletin tesis edilmesi bağlamında ele alınan ana konularda biridir. Bölgesel farklılıkların azaltılması dengeli kalkınmanın amaçlarından biri olarak tanımlanmıştır. Bölgesel yaklaşıma gerek iktisadi ve sosyal hedefler kapsamında, gerekse sosyal hedefler kapsamında yer verilmiştir. İktisadi ve sosyal hedeflerde eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanılmasında, nitelikli işgücü yaratılmasında, enerji ve ulaştırma altyapılarında bölgeler arası dengenin kurulması gerekliliği ortaya koyulmuştur. Sosyal hedefler kapsamında ise gelir grupları arasındaki denge ile birlikte bölgeler arası dengenin sağlanması, farklı bölgelerde yaşayan tüm kesimlerin hem kalkınma sürecine katılmasına, hem de bu süreçten yararlanmasına yol açacağı vurgulanmıştır.⁸¹⁴

15 yıllık perspektifin asıl bölgesel yaklaşımı bölgeler arası sosyal adalet dengesi adlı bölümde yer almıştır. Mevcut durum tespitinde iktisadi faaliyet hacmi, gelir seviyesi ve sunulan sosyal hizmet ve tesisler açısından ciddi bölgesel farklılıkların olduğu ortaya koyulmuştur. Ayrıca, az gelişmiş bölgelerdeki sermaye birikiminin sınırlı olması, olan birikimin de girişimcilerle birlikte daha gelişmiş bölgelere kayması, bölgeler arası farkları daha da derinleştiren etkenler olarak tespit edilmiştir.⁸¹⁵

---

⁸¹² Tekeli, *Bölge Planlama Üzerine*, s.129-130

⁸¹³ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 14. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003, s..

⁸¹⁴ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Müsteşarlığı (DPT), **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967**, Ankara, Ocak 1963, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan1.pdf> (17 Kasım 2007), s.38-45, 48, 57.

⁸¹⁵ DPT, *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, s.53-57.

15 yıllık perspektifte bölgesel dengesizliklerin azaltılmasına yönelik olarak uzun ve kısa vadede sonuçlar doğuracak çeşitli önlemlerin alınması öngörülmüştür. Uzun vadeli sonuçlar yaratacak, özellikle de ekonomik faaliyetleri olumlu yönde etkileyecek ve fırsat eşitliğinin sağlanmasına katkıda bulunacak önlemler sosyal hizmet harcamaları ve kamu yatırımları ile ilgilidir. Buna göre kamu tarafından yapılacak sosyal hizmet harcamaları ile yatırımlarının dağılımında bölgeler arasındaki sosyal hizmet, ekonomik faaliyet ve gelir seviyeleri farklılıklarının göz önünde bulundurulması ve belirlenen bu kriterler açısından daha dezavantajlı olan bölgelerde sosyal hizmetlerin sunumunun yoğunlaştırılması prensibi benimsenmiştir.⁸¹⁶

Kısa vadede sonuç vermesi öngörülen önlemler iki kategoriye ayrılmıştır. İlk kategoride altyapı ve diğer iktisadi faaliyet yatırımları bulunmaktadır. Perspektifte söz konusu yatırım kararları alınırken bölgelerarası dengeli kalkınmanın unsurlarının göz önüne alınması buyrulmuştur. Geri kalmış bölgelerde umut vadeden sektörlerin seçiminde mukayeseli üstünlüğün temel alınması gerektiğinin altı çizilmiştir. Ancak önemle belirtmek gerekir ki, perspektif ana amaç olarak koyduğu senelik %7'lik büyümeden taviz vermeden bu yatırımların yapılması gereğini şart koşmaktadır.⁸¹⁷ Bir başka deyişle büyüme hızı hedefi geri kalmış bölgelere yatırım yapılması ilkesinden önceliklidir.

İkinci kategoride ise özel sektörü yönlendirici önlemler yer almıştır. Bu önlemler özellikle sermaye birikimi sorununa yönelik olarak düzenlenmiştir. Bunun için özel sektörün kuruluş yeri ve üretim maliyetlerinin düşürülmesi salık verilmiştir. Bunun sağlanabilmesine yönelik az gelişmiş bölgelerde sanayi sitelerinin kurulması, buralarda ucuz kuruluş yeri, enerji, kredi ve vergi avantajları sağlanması gibi önlemlerin alınması öngörülmüştür.⁸¹⁸

---

⁸¹⁶ DPT, *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, s.57-58.

⁸¹⁷ DPT, *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, s.58.

⁸¹⁸ DPT, *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, s.58.

3.2.2 Birinci Plan Dönemi: 1963-1967

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı eleştirilmeye açık olmasına rağmen, ilk plan olması, bölgeler arası dengelerin sağlanması üzerinde durması, bölgesel politikalara ve bölge planlama ile ilişkin örgütlenmeye yer vermesi açısından önemlidir. Planda 15 yıllık perspektifle uyumlu olarak dengeli kalkınma anlayışı ve bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması anlayışı hakimdir. Diner planı bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasına yönelik ilkelerin koyulduğu ve bölge planlamasının benimsendiği bir plan olarak tanımlanmaktadır.⁸¹⁹

Yüksek Planlama Kurulu'nun kararı olan ve Birinci Plan için çerçeve sunan Plan Hedefleri ve Stratejisi "Türk toplumunun seçtiği yaşayış şekli olan demokrasi düzeni içinde en yüksek kalkınma hızını sağlayacak, devam ettirecek ve sosyal adaleti gerçekleştirecek olan bir kalkınma"⁸²⁰ planının hazırlanmasını öngörmüştür. Stratejide de bölgeler arası dengeli kalkınma prensibi ve bölgeler arasındaki derin farklılıkları ortadan kaldırmanın gereği üzerinde durularak yatırımların denge getirecek şekilde düzenlenmesi gereği vurgulanmıştır.⁸²¹ Gerek stratejide gerekse Planda dengeli kalkınma prensibine ve bölgelerler arası dengelerin sağlanmasına sıklıkla atıfta bulunulmasına rağmen, Tekeli'ye göre denge kavramının neyi içerdiği, hangi göstergeleri ve hangi ölçekteki bölge tanımlamasını temel aldığı net olarak ifade edilmediğinden, kullanılan denge kavramı oldukça muğlaktır.⁸²²

Stratejiye göre bölgeler arası denge hedefine ulaşılmasında üç aşamalı bir yaklaşım tercih edilmiştir. İlk aşamada yatırımların kuruluş yeri kararları bulunmaktadır. Yatırımların kuruluş yeri için farklı yer alternatiflerini içeren bir çalışma yapılması öngörülmüştür. Söz konusu çalışmaların neticesinde diğer yatırım kısıtları eşit çıkan kuruluş yerleri arasından geri kalmış bölgelere öncelik verilmesi benimsenmiştir. İkinci aşamada ise özel sektörün belirli yerlere yönelmesi için özendirici tedbirler alınması yer almaktadır. Ayrıca, kamu yatırımları programlarında da bu yerlere öncelik verilmesi istenmektedir. Üçüncü aşamada ise bölge planlarının

---

⁸¹⁹ Diner, s.186.

⁸²⁰ DPT, *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, s.525.

⁸²¹ DPT, *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, s.527.

⁸²² Tekeli, *Bölge Planlama Üzerine*, s.145.

hazırlanması öngörülmüştür. Bölge planlarının gelişme potansiyeli olan bölgeler ile az gelişmiş bölgeler üzerinde yoğunlaşması gerekli bulunmuştur.⁸²³

Strateji ve 15 yıllık perspektif birlikte okunduğunda eşitliğe karşın etkinlik ikileminde planda etkinlik tercih edilmiş, birinci amaç ülkenin belli bir düzeyde büyümesi olmuştur. Tekeli'nin⁸²⁴ belirttiği üzere, kamu sosyal hizmetlerin ve tesislerin geri kalmış bölgelerde yoğunlaştırılması, altyapı yatırımları ile kamu eliyle yapılan iktisadi yatırımların buraya yönlendirilmesini öngörülse de iktisadi yatırımlar konusunda tedbirli bir yaklaşım sergilemektedir. Zira, geri kalmış bölgelerde yapılacak yatırımların %7'lik büyüme hızına hanel getirmemesi koşulu bulunmaktadır.

15 yıllık perspektif çerçevesinde hazırlanan ilk planda, bölgesel yaklaşım bölge planlaması ve kalkınması başlığı altında ele alınmıştır.⁸²⁵ Planda bölge planlarının yapılmasına ayrı bir önem verilmiştir. Hazırlanan ulusal plan çerçevesindeki faaliyetlerin bölgesel dağılımı için çok amaçlı bölge planlamasının yapılmasının, özellikle gelir artışını yükseltme ve gelir dağılımı düzeltme avantajı açısından önemli görülmüştür. Söz konusu bölgesel planlamanın “kalkınmanın bölgelerarası dengesizlikleri önleyici bir yönde olmasını, aşırı şehirleşme ve nüfus problemlerinin çözülmesini, kamu hizmetlerinin gelir dağılımını düzeltici bir şekilde dağıtılmasını, potansiyel kaynakları olan bölgelerin düzenli bir şekilde gelişmesini sağlayacağı”⁸²⁶ ifade edilmiştir. Planda bölge politikasının esasları, hedefleri ve çalışmaların bölgelere dağılım ölçütleri bulunmaktadır.

Birinci Planda bölge politikasının üç temel hedefi vardır. Bunlar:

- “(1) Nüfusu, kaynaklar ve iktisadi çalışmalarla orantılı olarak dağıtarak daha dengeli bir gelir dağılımı sağlamak üzere yatırımların yapılmasında ve coğrafi dağılımında bölgelerarası dengeli bir kalkınmanın esaslarını göz önünde bulundurmak;
- (2) En yüksek iktisadi ve sosyal üretkenliğin elde edileceği büyüme noktalarına kaynakların öncelikle ve geniş ölçüde ayrılması yoluyla genel verimlilik derecesini yükseltmek;

---

⁸²³ Mustafa E Erkal, **Bölgelerarası Dengesizlik ve Doğu Kalkınması**, 2. Baskı, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1978, s. 106; DPT, *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, s.527.

⁸²⁴ İlhan Tekeli, **Türkiye’de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları**, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, s.71.

⁸²⁵ DPT, *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, s.471-476.

⁸²⁶ DPT, *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, s.471.

(3) Plân Hedefleri ve Stratejisinde de belirtildiği gibi, bölge politikasının hedefleri, bölgelerarası dengesizlikleri gidermek ve geri kalmış bölgelerin daha hızla kalkınmalarını sağlamaktır.⁸²⁷

Hedeflerden anlaşılacağı üzere, bölgeler arası dengelerin sağlanmasında, kamu yatırımlarının dengeli kalkınma prensibi doğrultusunda yapılmasına, büyüme kutupları yaklaşımına ve geri kalmış bölgelerde daha hızlı bir gelişme kaydedilmesine ağırlık verilmektedir.

Bölge Planlaması, bölgeler arası dengelerin sağlanmasında ana araçlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Birinci Plan bölge planlamasına iki açıdan yaklaşmaktadır. Bunların ilki sektörel açıdan hazırlanan ulusal planların bölge hedefleri ve faktörleri göz önünde bulundurularak oluşturulmasıdır. İkincisi ise tüm bölgeleri içeren, bölgelerdeki tüm kaynakları ve çalışmalarını bir bütün olarak ele alan detaylı bölgesel planlamadır. Bu noktada bir taraftan ulusal bütünlük endişelerini, diğer taraftan kaynak kullanımında verimlilik kaygılarını yansıtan çok önemli bir hususa dikkat çekilmektedir. Bölge planlamasının ulusal planın içinde yer almakla birlikte ulusal planın ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanmaktadır.⁸²⁸

Her ne kadar bölge planları ulusal planın ayrılmaz bir parçası olarak görülse de, Birinci Planda bölgesel planlar ile ulusal planların bütünleştirme yöntemleri konusunda belirsizlik olduğu gibi ulusal planın bölgesel düzeyde uygulamasına da açıklık getirilmemiştir. Ayrıca, bölgesel plan ile ulusal plan arasında bir etkileşimden bahsedilmemektedir. Bu da Tekeli'ye göre bölge planlamasının sadece ulusal planın bölgesel düzeyde uygulamasını kolaylaştıracak bir araç olarak görüldüğü algısını yaratmaktadır.⁸²⁹ Ayrıca, planda bölge planlamasının tipinin (bilgi verici, tasvir edici, kalkınma tipi, uyum yapıcı vs.) ortaya koyulmamasından ötürü uygulamada bölge planlaması her ekibin anlayışına göre değişiklik göstermiştir. Bu çerçevede bölge planları birbirinden farklı özellikler sergilemiştir.⁸³⁰

Birinci Planda, ayrıca bölgeler üç kategoriye ayrılmış ve farklı kategorilerdeki bölgeler için farklı yaklaşımlar benimsenmiştir. Buna göre bölgeler potansiyel gelişme

⁸²⁷ DPT, *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967* s.471.

⁸²⁸ Dinler s. 187; *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, s.472.

⁸²⁹ Tekeli, *Bölge Planlama Üzerine*, s.144.

⁸³⁰ Taneri s.15; Tekeli, *Bölge Planlama Üzerine*, s.149.

bölgeleri, geri kalmış bölgeler ve metropoliten bölgeler diye de adlandırılan büyük şehir bölgeleri olarak sınıflandırılmıştır. Ancak, Planda hangi bölgenin hangi sınıflandırmaya girdiği konusunda bir tanımlama ve sınıflandırma getirilmemiştir. *Potansiyel gelişme bölgelerinde* ulusal plandaki sınıflandırmalara uygun olarak envanter çalışması yapılması, mukayeseli üstünlüğü olan sektörlerin tespit edilerek bu sektörlerin bölgesel gelişmeye ivme kazandıracak biçimde değerlendirilmesi ve ulusal planla uyumlu yatırım programları hazırlanarak bölge programlarına koyulması öngörülmüştür. Buradaki önemli nokta, bölgelerin kendi kendine yeter birimler olmasından ziyade bir birine bağımlı birimler olması yaklaşımıdır. Bu da ulusal bütünlük kaygılarına işaret etmektedir. *Geri kalmış bölgelerde* ise yine görece üstün sektörler tespit edilecektir. Ancak bazı bölgeler içinde bu durumda olan alanların fazla olması sebebiyle bölge içinde bir sıralamaya gidilmesi, bu çerçevede verimlilikten en az düzeyde ödün verilmesi öngörülmüştür. Ayrıca, kamu hizmetlerin dağılımında bu bölgelere öncelik verilmesi söz konusudur. Nüfusun ve iktisadi faaliyetlerin aşırı şekilde toplandığı *metropoliten bölgelerin* yakınlarında yeni çekim ve büyüme merkezlerinin ve sanayinin yaratılması öngörülmüştür. Bu yaklaşım bu bölgelerde nüfusun ve iktisadi faaliyetlerin dengesiz bir biçimde daha da yoğunlaşmasını önleme isteğini içermektedir.⁸³¹ Bölgelerin sınıflandırılması ve kategoriler itibariyle tanımlanan yaklaşımlardan da görülebileceği gibi, Göymen'e göre daha dengeli bir ekonominin oluşturulmasında da bölgelerin potansiyellerini dikkate alma göz önünde bulundurulduğu görülmektedir.⁸³²

Birinci Planın uygulama aşamasına kadar çeşitli sosyo-ekonomik göstergeler kullanılarak iller düzeyinde bir endeksleme yapılmıştır. Bu endeksler temelinde iller coğrafi bölgeler olarak gruplandırılarak homojen bölgeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Birinci Planda kamu hizmetlerinin dağılımında bu grupta bulunan bölgelerin göz önünde bulundurulması öngörülmüştür. Ayrıca, Birinci Planın uygulanmasından önce başlatılan bölge planlama çalışmalarına devam edilmesi de planda yer almıştır. Bunlar geri kalmış bölge olan Doğu ve Güneydoğu bölgesi, potansiyel gelişme bölgesi olan Antalya

---

⁸³¹ Dinler s. 188; DPT, *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, s.473-4.

⁸³² Göymen, s.37.

bölgesi, metropoliten bölge olan Doğu Marmara Bölgesi ve sanayileşmeye ağırlık verildiği Zonguldak Bölgesidir.⁸³³

Birinci Planda bölgesel yaklaşım kapsamında örgütlenme gereğine dikkat çekilmiştir. Bu kapsamda genel plana uygun olarak illerde bölge programlarını hazırlamak ve bunların uygulanmasını sağlamak üzere bölgelerde araştırma takımları kurulması, uygulama süreci için ise Bakanlıklar arası bir kurul oluşturulması öngörülmüştür.⁸³⁴ Planda bölge planlaması ve uygulamasında asıl sorumlular DPT ve merkezi hükümettir. Bölgesel planlama ve uygulamada, Birinci Planda katılımcılığa hiç yer verilmemiştir. Ayrıca, bölge planlaması konusunda çalışan başka bir kurum (İmar İskân Bakanlığı) olmasına karşın, bu kurumun varlığından söz edilmemekte ve yetki paylaşımına gidilmemektedir.⁸³⁵

Her ne kadar plan stratejisinde özel sektöre bölgeler arası dengenin sağlanmasında bir rol biçilmiş ve bu anlamda özel sektör için özendirici tedbirlerin alınacağı belirtilmiş olsa da, planda bu önlemler detaylandırılmamış, net olarak sadece vergi kolaylıklarının sağlanması⁸³⁶ önlem olarak belirtilmiştir. Bu çerçevede, bölgeler arası dengelerin sağlanmasında ana aktör olarak sadece kamu kesimi ele alınmıştır.

Plan dönemindeki gelişmeler

Planda yer alan unsurların hayata geçirilmesi ancak sınırlı bir düzeyde olmuştur. Plan döneminde Gelir Vergisi kanununda değişiklik yapılarak geri kalmış yörelerde özel sektörün teşvik edilmesi amacıyla %50 oranında yatırım indirimi ve %40 oranında gelir vergisi indirimi uygulanmaya başlanmıştır. Bunun yanı sıra, krediler sağlanmıştır. Ancak yine de, bu bölgelerde kamu yatırımları görece hakimiyetini devam ettirmiştir.⁸³⁷

Ayrıca, bu dönemde daha önce başlatılan bölge planlamaları devam ettirilmiş. DPT Antalya ve Çukurova'daki bölge planlarını yaparken, İmar İskân Bakanlığı Doğu

⁸³³ Dinler s.188; DPT, *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, s.474-6.

⁸³⁴ DPT, *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, s.475, 476.

⁸³⁵ Göymen, s.37; İlhan Tekeli, *Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazuları*, s.72.

⁸³⁶ DPT, *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, s.476.

⁸³⁷ Dinler, s. 188; Göymen, s.38; Taneri s. 15; Akpınar s.236; Erkal s. 110.

Marmara, Zonguldak ve Keban’da bölge planlama çalışmaları gerçekleştirmiştir. Çalışmalar kapsamında öncü sektörler seçilmiştir. Bu çerçevede Doğu Marmara Bölgesinde sanayinin, Antalya bölgesinde tarım ve turizmin, Çukurova Bölgesinde tarım ve sanayin ve Zonguldak Bölgesi’nde sanayinin gelişmesi hedeflenmiştir. Ayrıca plan döneminde Zonguldak dışındaki bölgelerde hedefe gidiş sağlanmışsa da yeterli başarının sağlanamadığı görüşü hakimdir. Ancak, Zonguldak bölgesinde planlı dönem öncesi yapımına başlanan Karadeniz Ereğlisi Demir Çelik tesisi tamamlanmıştır. Öte yandan, planın en büyük başarısından birinin Keban Projesi’nin planlamaya başlanması olduğu ifade edilmektedir.⁸³⁸

Birinci Planın uygulama döneminin bitimine iki yıl kala, 1966 yılı programında bölgesel kalkınma ifadesi yerine çevre kalkınması ifadesi tercih edilmeye başlanmıştır. Bu programda ayrıca bölge planlaması yapılmasının ve geri kalmış yörelerle ilgili çalışmalar yapılmasının gerekli olmadığı konusunda bir imada bulunulmuştur. Bunda 1965 yılında değişen siyasi iktidarın etkisi olduğu düşünülmekle birlikte, aynı siyasi iktidar tarafından hazırlanan ikinci planda bölge planlaması yaklaşımına devam edilmiştir.⁸³⁹

3.2.3 İkinci Plan Dönemi: 1968-1972

15 Yıllık Perspektif doğrultusunda hazırlanan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’na yön veren İkinci Planın Hedef ve Stratejisi kalkınma planının “Türkiye’de bir yandan adam başına geliri hızla ve devamlı olarak artırmayı hedef alırken, öte yandan çeşitli gelir gruplar ve bölgeler arasında dengeli gelişme sağlamak, çok sayıda vatandaşa iş imkânları açmak, kalkınmanın nimet ve külfetlerinin fırsat eşitliğine, sosyal adalet ilkesine göre paylaşılarak iktisadi ve sosyal düzenimizde istikrar içinde müspet bir gelişme elde etmek gayelerine göre”⁸⁴⁰ hazırlanmasını öngörmüştür.

15 Yıllık Perspektifle uyumlu olarak İkinci Plan bir taraftan kişi başı gelirde hızlı ve sürekli artışı hedef alırken diğer taraftan da gelir grupları ve bölgeler arasında

---

⁸³⁸ Dinler, s.188; Göymen, s.38; Taneri s.15; Akpınar s.236; Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, s.116

⁸³⁹ İldırar, s.182, Taneri s.16, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, s.116-117.

⁸⁴⁰ Bakanlar Kurulu Kararı, Karar Sayısı: 6/7648, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Hedefleri ve Stratejisi, 17/1/1967, Bölüm 4.

dengeli gelişmeyi sağlamak amacıyla yönelik hazırlanmış,⁸⁴¹ Planda bölgeler arası dengeli gelişmeye sıklıkla vurgu yapılmıştır. Tekeli'ye göre “plan yerleşme sisteminin değişik kademelerinde yatırım yığılmaları ile iç dinamikler sağlamaya çalışmakta ve planın mekansal boyutu ya da bölgesel politikaları merkezi yerler kuramı ile temellendirilmiş olmaktadır.”⁸⁴²

İkinci Plan, aynı perspektif içerisinde hazırlanması itibariyle Birinci Planla benzerlik gösterse de, Birinci Plandan farklı yaklaşımlar da içermektedir. En büyük farklılık bölgesel gelişme bağlamında şehirleşmeye verilen önem ve şehirleşmenin ekonomiye ivme kazandırdığı görüşüne paralel olarak, bölgeler arası dengeli gelişmenin en önemli araçlarından biri olarak ele alınmasıdır. İkinci Planda ayrıca, büyüme potansiyeli yüksek stratejik şehirleşme merkezleri olarak adlandırılan büyüme merkezlerine Birinci Plana göre daha fazla vurgu yapılmakta, geri kalmış bölgelerin kalkındırılmasında bu noktalara daha önemli roller biçilmekte, yatırım kararlarında daha fazla göz önüne alınmaktadır. Bir diğer farklı unsur ise, özel sektöre Birinci Plana göre, özellikle de geri kalmış bölgelere cezp edilmesi açısından görece fazla ağırlık verilmesi ve ilişkin önlemlerin detaylandırılmasıdır. Ayrıca, İkinci Planda bölgesel gelişme açısından, sınırlı da olsa katılımcılık ilkesinin unsurlarından bazılarının yer verilmesi Birinci Plandan ayrılan bir diğer özelliktir.

İkinci Planda bölgesel yaklaşım “Toplumun Yurt Üzerinde Yerleşmesi ve Barınması” başlığı altında ele alınmıştır. İkinci Planda benimsenen ilkeler bazı yönleri ile Birinci Plandaki ilkelerle benzerlik gösterse de özellikle şehirleşme ve büyüme merkezlerinde görece fazla hizmet ve faaliyet yığılması yaratma çabası açısından Birinci Plandan ayrılmaktadır. Bu çerçevede hizmet yatırımlarının bölgeler arası dengeyi sağlayacak şekilde, mevcut durumda hizmetten daha az yararlananlara doğru yönlendirilmesi ilkesi benimsenmiştir. İlkeler kısmının en önemli noktalarından biri az gelişmiş bölgelerde ekonomik faaliyetlerin artışını destekleyecek yatırımların, büyüme kutupları oluşturulması yaklaşımını yansıtan “büyüme potansiyeli yüksek stratejik şehirleşme merkezlerinde” yoğunlaştırılması ilkesidir. Bu yaklaşımın tercih edilmesinde

---

⁸⁴¹ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Müsteşarlığı (DPT), **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)**, Ankara: DPT, 1968, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan2.pdf>, (12 Kasım 2007), s.3.

⁸⁴² Tekeli, *Türkiye’de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları*, s.73.

seçilen merkezlerde gelişmeyi sağlamakla birlikte, bu merkezlerden etrafa doğru yayılacağı inancının olduğu görülmektedir. Kamu yatırımlarının yer seçiminde birden fazla kuruluş yerinin göz önünde bulundurulması, bu yatırımların iktisadi olma niteliğinden ödün vermemek kaydıyla geri kalmış bölgelerdeki stratejik merkezlere yapılması söz konusudur. Uygulanacak olan kamu yatırımları politikasının bu bölgelerin kaynaklarını geliştirici olmasının yanın sıra, özel sektör yatırımlarını da bu bölgelere cezp edici bir nitelikte olması ilkesi benimsenmiştir. İlkeler çerçevesinde şehirleşme desteklenmekte, şehirleşme bir gelişme aracı olarak algılanmakta ve bütün bir yerleşme sistemi çerçevesinde ele alınmaktadır. Şehirleşmede sanayileşmiş bir şehir yapısı tercih edilmekte ve bu şehir yapısıyla uyumlu altyapı ihtiyacının altı çizilmekte ve bu ihtiyacın karşılanması gereği vurgulanmaktadır.⁸⁴³

Bölgesel gelişme, şehirleşme ve yerleşme kapsamında uygulanacak politikalarda yukarıda belirtilen ilkelere uyum göstermektedir. Yine kamu hizmet yatırımlarının özellikle bu hizmetlerden yeterli derecede yararlanmayanların yoğunlukla yaşadığı az gelişmiş bölgelere öncelik tanınması söz konusudur. Ayrıca, geri kalmış bölgelerde büyüme merkezlerine altyapı yatırımlarının yoğunlaştırılması ve ekonomik olma özelliğini kaybetmeden sanayi yatırımlarını buralara yapılması öngörülmüştür.⁸⁴⁴ Ayrıca, özel sektörün sanayi yatırımlarını az gelişmiş bölgelere cezp etmek için “özel kredi imkanları, vergi indirimleri, bütün altyapının hazırlandığı düzenli sanayi bölgeleri ve buralarda ucuz enerji imkanları[ın] sağlan[ması], bu bölgelerin geliştirme gücü olan kaynaklar[ın] tespit edilip tanıtıl[ması] ve bu bölgelerde yatırım yapacaklara rehberlik yapıl[ması]”⁸⁴⁵ önlemleri düşünülmüştür. Bu perspektif doğrultusunda, kamu kurumlarının az gelişmiş bölgelerin kaynak ve olanaklarından yararlanılmasına yönelik alternatif projeler hazırlaması öngörülmüştür.⁸⁴⁶

Planda şehir-bölge bağlantılarını ve şehirleri bölgesel gelişmenin merkezine koyan politikalar da benimsenmiştir. Planda büyük şehirlerin büyümesinin önünde engel teşkil edecek çalışmalar yasaklanmıştır. Bu yaklaşım aşırı şehirleşmeyi önlemeyi öngören Birinci Planla tezat oluşturmaktadır. Ayrıca, yeni yaklaşımda kasabalar arzu

⁸⁴³ DPT, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*, s.263-264.

⁸⁴⁴ DPT, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*, s.268-9.

⁸⁴⁵ DPT, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*, s.269.

⁸⁴⁶ DPT, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*, s.269.

edilen bir yerleşim biçimi olmadığından, yeni kasabaların oluşmasından ziyade kalkınmayı destekleyecek yeni şehirlerin oluşması tercih edilmiştir. Kırsal yerleşmelerin merkezlere yönelmesi kamu yatırımları ve düzenlemelerle desteklenmesi öngörülmüştür. Sosyal amaçlı yatırımların ise şehirlerin kademelenmesine göre yapılması söz konusudur. Ulusal merkezler ve bölgesel merkezler arası ve bölgesel merkezlerin bölge içi ve dışı bağlantıların güçlendirilmesi de benimsenen politikalar arasında yer almıştır. Ulaşım ve haberleşme ağlarının bölge merkezlerinde yoğunlaşarak etrafa dağılması da öngörülmüştür.⁸⁴⁷

Bölge planlanmasına yönelik politikalar çerçevesinde bölge planlarının niteliği ve içeriği konusunda ipuçları ortaya koyar niteliktedir. İkinci Planda Göymen'e göre bölgesel planın amacı ulusal plan çerçevesinde mekansal yaklaşımın kurumsallaştırılmasıdır.⁸⁴⁸ İkinci Plan ulusal plan ile bölgesel plan arasında ilişkinin nasıl oluşturulacağına dair betimlemeler de yapmaktadır.⁸⁴⁹ Buna göre bölgesel planın ulusal planın uygulamasına yardımcı olan ve ulusal planı tamamlayan bir plan şekli olduğu yinelemiştir. İkinci Plana göre bölge planları ulusal düzeyde proje değerlendirmelerinde bir araç niteliği taşımaktadır. Planlama çalışmalarında kamu ve özel kesimin işbirliği ilk defa İkinci Planda ele alınmakla birlikte, bu işbirliği bölgelerin mevcut kaynaklarını saptamakla sınırlıdır. Çalışmalarda, ayrıca, tespit edilen kaynakların geliştirilmesine yönelik yöntemler ortaya koyulması, faaliyetler ve projeler arasındaki ilişkilere yer verilmesi, büyüme noktalarının saptanması, yerleşme düzeni içermesi söz konusudur. Bölge planlarının çok taraflı bir çalışma sürecini içermesi dolayısıyla DPT'nin çalışmaların hem bölgesel hem de ulusal düzeyde koordinasyonu sağlaması, ayrıca, bölge planlama teknik ve yöntemlerini geliştirmesi öngörülmüştür. Planlama çalışmalarının yapılacağı bölgelerin seçimi ise yıllık programlara bırakılmıştır.⁸⁵⁰

---

⁸⁴⁷ DPT, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*, s.268-270.

⁸⁴⁸ Göymen, s.38.

⁸⁴⁹ Dinler, s.189.

⁸⁵⁰ DPT, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*, s.271-272.

Plan Dönemindeki Gelişmeler

İkinci Planın bölgesel gelişme ve bölge planlama kavramlarını içselleştirmiş bir yaklaşım içermesine rağmen, uygulama döneminde bölgesel yaklaşımda ciddi bir değişiklik yaşanmıştır. 1972 yılı programında bölge kavramının kullanılmasından uzaklaşmış, Kalkınmada Öncelikli Yöre yaklaşımına ilk defa yer verilmiştir. Dinler'e göre bölge yerine yöre terminolojisinin tercih edilmesi, homojen bölge anlayışından homojen alan anlayışına geçişi temsil etmektedir. Bu yaklaşım değişikliği ile birlikte bölge planlamasından uzaklaşmıştır. Yaklaşım farkının yine siyasi iktidarın değişmesinden kaynaklandığı görüşü hakimdir.⁸⁵¹

1968 yılında alınan bir Bakanlar Kurulu kararı ile Doğu ve Güneydoğu'daki tüm iller ile Artvin, Gümüşhane, Sivas ve Kahramanmaraş (22 il) kalkınmada öncelikli iller olarak ilan edilmiştir. Yatırım indirimlerinin uygulandığı il sayısı 1968'de 22 iken 1969-1971 yılları arasında ve 1972'de sırasıyla 23'e ve 33'e yükselmiştir. 1972 yılında Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesi kurulmuştur. Bu yıl itibariyle de yatırım indirimi ve teşvik tedbirlerinin uygulandığı iller Kalkınmada Öncelikli Yöre (KÖY) kapsamında bulunan illerle sınırlı olması ilkesi benimsenmiştir. KÖY yaklaşımı ile birlikte kamu yatırımlarındaki vurgu büyüme merkezlerinden KÖY'lere kaymıştır.⁸⁵²

3.2.4 22 Yıllık Perspektif: 1973-1995

İkinci Planın uygulanması sırasında, yaşanan ekonomik ve siyasi kriz sonucunda, 12 Mart darbesi gerçekleşmiştir. Bu ortamda hazırlanan Üçüncü Plan hem yaşanan kriz, hem de Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ilişkiler çerçevesinde gelişen konjonktür doğrultusunda, ilk iki plandan önemli ölçüde ayrılmaktadır. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1962 yılında öngörüldüğü üzere 15 yıllık perspektifin son parçasını oluşturması gerekirken, bu dönemde söz konusu 15 yıllık perspektif terk edilmiş, yerine yeni ve 22 yıllık bir süreyi kapsayan bir perspektif benimsenmiş ve Üçüncü Plan bu doğrultuda hazırlanmıştır. Yeni stratejiye geçilmesindeki temel neden, 1970 yılında AET ile imzalanan Katma Protokol çerçevesinde 1995 yılında AET ile

⁸⁵¹ Dinler s.190; Taneri s.17; Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği s.117.

⁸⁵² T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Müsteşarlığı, "Yıllar İtibariyle Kalkınmada Öncelikli Yörelere", <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/koy/koy68-99.html#koy68-73> (19 Nisan 2008); Dinler s.190; Göymen s.38; Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği s.118, Akpınar s.236.

Türkiye arasında bir gümrük birliği oluşturulmasının öngörülmesidir. Bu çerçevede, Türkiye'deki gelir seviyesinin AET'yi yakalaması (özellikle AET'ye o zaman üye olan en geri kalmış ülke konumunda olan İtalya'yı yakalaması) ve gümrük birliği ile birlikte gelecek olan malların serbest dolaşımından Türkiye ekonomisinin zarar görmemesi için rekabet gücünün bu aşamaya kadar artırılması bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Gerçi Üçüncü Planın girişinde yeni stratejiye geçilmesinde dünyada yaşanan hızlı teknolojik gelişme, Türkiye'de ekonominin karşı karşıya kaldığı sorunlar gibi nedenler ortaya koyulsa da,⁸⁵³ asıl sebep AET ile Gümrük Birliği oluşturulması motivasyonudur.

22 yıllık yeni perspektif kapsamında amaçlar şöyle belirlenmiştir:

- “ 1- Yaşama düzeyinin yükseltilmesi,
- 2- Sanayileşme,
- 3-Dış kaynaklara bağılılığın azaltılması,
- 4-İstihdam sorununun çözülmesi,
- 5-Gelir dağılımının iyileştirilmesi”dir.⁸⁵⁴

Planlama açısından uzun dönemli perspektif, daha önceki kalkınma planları döneminde uygulanan Beş Yıllık Planlar ve Yıllık Programlara ek olarak, Sektör ve Alt sektör Ana Planlarının yanı sıra, İl Planlarının da hazırlanmasını içermiştir.⁸⁵⁵

3.2.5 Üçüncü Plan Dönemi: 1973-1977

22 yıllık yeni perspektifin ilk planı olan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, ilk iki plandan bölgesel politikalar açısından bir kopuş sergilemektedir. Etkinlik ve eşitlik arasındaki ikilemde, açıkça etkinlik tercih edilmiş ve eşitlik arka plana itilmiştir. Üçüncü Planla birlikte dengeli kalkınma ve daha bütüncül bir bölgesel yaklaşımdan, parçalı bir yöre anlayışına kayma yaşanmıştır. Planda dikkat bölgeden çok illere, hatta yörelere verilmiştir. Üçüncü Planı yönlendiren 22 yıllık perspektif bölgesel planlamayı tamamen terk etmiş, onun yerine il bazında planlamaya geçmiştir. Planı ulusal bütünlük kaygısı yönlendirmiş, bölgesel veya yöreye özel planlamanın ulusal bütünlüğe zarar verdiği ima edilmiştir.

---

⁸⁵³ Türkiye İş Bankası A.Ş. Genel Müdürlük. İktisadi Araştırmalar Müdürlüğü, **Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977 (Özet)**, Ankara, 1973. s.13.

⁸⁵⁴ Türkiye İş Bankası A.Ş. Genel Müdürlük. İktisadi Araştırmalar Müdürlüğü, s.13.

⁸⁵⁵ Mustafa Altıntaş, **Türkiye'de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları**, Ankara: Kalite Matbaası, 1978, s.373.

Üçüncü Planın hedef ve stratejisinden yaklaşımdaki temel kayma gözlenmektedir. Plana göre, “Yurt düzeyinde dengeli kalkınmanın uygulanması milli çaptaki üretken yatırımlarda objektif ekonomik kriterlerin geçerli olmasını engelleyecektir. Bilimsel yöntemlerle tespit edilecek olan geri kalmış yörelerin potansiyelleri bulunan alanlarda uzun dönemli kalkınmanın amaçlarına yönlendirilmeleri, milli bütünlük ilkesi içinde iktisadi ve sosyal gelişmeleri sağlanacaktır.”⁸⁵⁶

Bu çerçevede ulusal çapta kalkınmayı hızlı bir şekilde gerçekleştirmek adına, bölgesel farklılıkların giderilmesi, geri kalmış bölgeler sorununun çözülmesi yaklaşımını geri plana atmıştır. Planda yöreler arasındaki gelişmişlik farklılıklarının kısa dönemde giderilmeye çalışmanın mümkün olmadığı görüşü hakimdir. Zira, farklılıkların kısa vadede giderilmesine yönelik adımların kaynakların etkisiz bir şekilde dağılmasına yol açması, etkinlik ilkesine ters düşmesi, bunun da uzun vadede sermaye birikimi ile iktisadi kalkınmayı yavaşlatması sorununa yol açacağı düşüncesi ön plandadır.⁸⁵⁷

Kalkınmada Öncelikli Yöre (KÖY) yaklaşımının temellendirildiği Üçüncü Planda, KÖY’ler ancak Planın son bölümünde Planın uygulaması ve araçları bölümünde yer bulmuştur. Bölümün girişinde KÖY yaklaşımına geçilmesine gerekçesi olarak, gelişmemiş bölgeler içinde gelişmiş yöreler, gelişmiş bölgelerde ise geri kalmış yöreler olması, bu yörelerin sorunlarının ülkenin sorunlarından bağımsız olmaması, stratejide konu edilen sorunlardan bazılarının bu yörelerde ağırlıkla yaşanması dolayısıyla bu sorunların ancak yöreler düzeyinde ele alınarak çözümlenebileceği⁸⁵⁸ gösterilmiştir. Yöre yaklaşımı ancak bölgesel gelişmişlik farklılıklarının daha az olduğu ülkelerde kullanılması daha geçerli bir yaklaşım⁸⁵⁹ olduğundan ülke gerçekleriyle ters düşmüştür.

Planda, KÖY’ler kapsamında ulusal bütünlük ilkesi çokça vurgulanmıştır. KÖY’lerin sosyal ve ekonomik gelişmelerinin sağlanması, potansiyellerinin ulusal düzeyde belirlenen uzun vadeli amaçlara uygun şekilde harekete geçirilmesine

---

⁸⁵⁶ Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, s.95.

⁸⁵⁷ Göymen, s.39; Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, s.95.

⁸⁵⁸ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Müsteşarlığı (DPT), **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)**, Ankara: DPT, 1973, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan3.pdf>, (17 Kasım 2007), s.947-48.

⁸⁵⁹ Dinler s.190.

bağlanmıştır.⁸⁶⁰ Her ne kadar KÖY parçalı bir yaklaşım olsa da Göymen'e göre günümüz bölgesel politikalarında merkezi bir yeri olan yerel potansiyel ve kaynakların kullanılması ile yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ilkesini benimsenmiş olması, bölgesel yaklaşım açısından önemli bir adımdır.⁸⁶¹

“Kalkınmada öncelikli yöreler[in] (i) Doğal kaynak, (ii) Beşeri kaynak, (iii) Şehirselleşme ve (iv) Ulaşım ve haberleşme ağı boyutlarını ihtiva eden, ekonomik ve sosyal bütünleşmeyi amaçlayan, millî planın sektörel düzeydeki dengelerini saptırmayan bir yaklaşım içinde aşamalı programlara dayalı, birbirini tamamlayan tedbirlerle kalkındırıl[ması]”⁸⁶² öngörülmüştür. Öte yandan, Planda sektörel dengeler esas alınmış, KÖY'lerin gelişmesine yönelik olarak uygulanacak olan önlemlerin bu dengelere zarar vermemesi gerektiği vurgulanmıştır.⁸⁶³ Bir bakıma geri kalmış bölgeler “kendi yazgılarıyla baş başa bırak[ılmıştır]”⁸⁶⁴.

Uzun dönemli hedeflerde belirtilen gelişmişlik düzeyine ulaşmada sanayileşme bir amaç olarak alınmıştır. Her ne kadar sanayinin yurt çapına yayılması çalışmalarında KÖY'lere önem verilmesi söz konusu olsa da, ekonomik kıstaslar ön plandadır. Öte yandan, bazı yatırım projelerinin tespitinde sosyal faydanın da göz önünde tutulması ve bu yatırımların kamu öncülüğünde yapılması söz konusudur. Kamunun yanı sıra özel sektörün de buralara yönlendirilmesine de Planda yer verilmiştir.⁸⁶⁵

Planda belli yöreler/bölgeler için özel planlar hazırlanması yaklaşımı tamamen terk edilmiştir. Bunun arkasındaki düşünce böyle planların bütünlük ilkesi ile çelişmesi olarak belirtilmiştir. Üçüncü Plana göre ulusal plan kapsamında alınan önlemler, gelişmişlik seviyelerini ortaya koyan bir endeksleme itibariyle belirlenen KÖY'lerin pek çok sorununa cevap verebilecek niteliktedir. Buna rağmen kısıtlı da olsa, yıllık programlarla KÖY'lere yönelik ek önlem ve politikalar alınmasına, ulusal planla tutarlı olması kaydıyla, olanak sağlamıştır. Bu önlemler, ulusal düzeyde alınan önlem ve izlenen politikaların sadece KÖY'lerde olan ve özellikle de sosyal ve ekonomik

---

⁸⁶⁰ DPT, *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*, s.949.

⁸⁶¹ Göymen, s.39.

⁸⁶² DPT, *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*, s.948.

⁸⁶³ DPT, *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*, s.949.

⁸⁶⁴ Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, s.98.

⁸⁶⁵ DPT, *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*, s.900-902.

bütünleşmeyle ilgili sorunlara yeterli oranda cevap vermediği durumlarda alınması mümkündür.⁸⁶⁶

Planda KÖY'lere yönelik olarak gerçekleştirilecek olan çok taraflı bu çalışmaların koordinasyonu sağlama görevi DPT'ye verilmiştir. DPT'nin çalışmalarda il planlama tekniklerini kullanması öngörülmüştür.⁸⁶⁷

Plan Dönemindeki Gelişmeler

Üçüncü Plan döneminde bölgesel planlama çalışmaları yapılmamıştır. Bu dönemde KÖY kapsamına giren illerin sayısı ilk önce 40'a çıkarılmış, daha sonra 36'ya indirilmiştir.⁸⁶⁸ Dönemde KÖY'lere yönelik öngörülen önlemlerin pek çoğu hayata geçirilmemiş, KÖY'lerde enerji, eğitim, ulaşım ve haberleşme hizmetlerinin payının ağırlık olduğu yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Ancak KÖY'lerin toplamına yapılan kamu yatırımları miktarı, diğer illere yapılan yatırım miktarı %5'i dolayında seyretmiştir. Dönemde ayrıca Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi Araştırılması çalışmaları yapılmış, DPT bütçesine temel olarak tarım kesimine yönelik bir dizi projelerin finanse edildiği Kalkınmada Öncelikli Yörelere İlişkin Dengeleme Transferi ödeneği koyulmuş, Dünya Bankası'nın finansman sunduğu Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi hazırlanmıştır.⁸⁶⁹

3.2.6 Dördüncü Plan Dönemi: 1979-1983

Plansız geçen iki yılın ardından, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı siyasi ve ekonomik bunalımın, toplumsal sorunların üst düzeye çıktığı bir ortamda hazırlanmıştır. Dördüncü Plan dönemi bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının Cumhuriyet Tarihinde, söz konusu döneme kadar olan süreçte en fazla derinleştiği dönemdir. Bu derin

---

⁸⁶⁶ DPT, *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*, s.949-950.

⁸⁶⁷ DPT, *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*, s.950.

⁸⁶⁸ Dinler s.191; Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, s.98; T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *"Yıllar İtibariyle Kalkınmada Öncelikli Yörelere"*.

⁸⁶⁹ Ali Yılmaz Gündüz, **Bölgesel Kalkınma Politikası**, Bursa: Ekin Kitabevi, 2006, s.118-9.

farklılıkların yankıları da hem Planın stratejisinde hem de Planın kendisinde⁸⁷⁰ görülmektedir.

Dinler Planı bölgesel planlamaya dönüşü benimsememesinden ve sorunların ortaya koyulmasına rağmen yüzeysel önlemler öngörmesinde öteye gitmemesinden dolayı eleştirmiştir.⁸⁷¹ Ancak, Dördüncü Plan bölge kavramını bile kullanmakta imtina eden ve bölgesel yaklaşımı reddeden Üçüncü Plan'dan ciddi şekilde ayrılmakta ve bölgesel yaklaşıma geri dönüşü temsil etmektedir. Planda, Birinci Plan dönemi gibi net bir bölgesel planlama anlayışı yer almasa da, Plan bölgesel yaklaşım ve bölgesel politikalar açısından Dördüncü Plana kadar hazırlanan planlar arasında en detaylı olanıdır. Ayrıca, bölge planlamasına dönüş tam olarak zikredilmese bile, (her çeşit eleştiriye açık olsa da) daha sonraki dönemlerde ülkedeki ilk bütüncül bölge kalkınma hamlesine dönüşecek GAP'ın hazırlıklarına başlanmasını öngörmesi bölge planlaması açısından da anlamlıdır. Öncelikle, Planda bölgeler arası farklılıklara ilişkin farklı açılardan detaylı bir sorun tespiti yapılmakta, o döneme kadar olan uygulamalarda eksikliklere dikkat çekilmektedir. Bunun da ötesinde bölgesel gelişme politikaları planın temel politikaları arasında yer almaktadır.

Dördüncü Planın Hedef ve Stratejisi ülkede ağır bir biçimde yaşanan çok boyutlu bunalıma neden olan iç etkenler arasında bölge ve yöreler arasında adetsizliğin devam etmesi ile büyük şehirlerde meydana gelen aşırı yığılmaları göstermiştir. Stratejide bölgesel yaklaşım, bölgelerarası gelir dağılımı açısından ele alınmıştır. Stratejinin toplumsal amaçlar kısmında bölgeler ve yöreler arası gelir dağılımının iyileştirilmesi ilk sıradaki hedefin bileşenlerinden biri olarak yer bulmuştur.⁸⁷²

Bu toplumsal amacın gerçekleştirilebilmesi için stratejide pek çok yöntem ortaya koyulmuştur. Stratejiye göre geri kalmış bölge ve yörelerde sanayileşmenin hızlandırılması söz konusudur. Üretken yatırımlara ilişkin olarak kamuya öncü rol biçilmiş olmakla birlikte özel sektörün bu bölge ve yörelere yatırım yapmaya özendirilmesi tutumu bu stratejide de devam etmiştir. Diğer plan ve stratejilerden farklı

---

⁸⁷⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, Yayın No. 1664 Ankara, Nisan 1979, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan4.pdf> (12 Kasım 2007), s.72-76.

⁸⁷¹ Dinler, s.191.

⁸⁷² Bakanlar Kurulu Kararı, Karar Sayısı 7/1628, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Temel Hedefleri ve Stratejisi'nin Kabulü, 23 Ağustos, 1978, Madde 3, Madde 14.

olarak ilk defa geri kalmış bölge ve yörelerde kooperatifçiliğin ve halk girişimlerinin desteklenmesi yer bulmuştur. Ayrıca, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun komşu ülkelerle ticari faaliyetlerinin, özellikle de ihracatlarının artırılmasına temel sağlayacak birkaç önlem düşünülmüştür. Bunların ilki bu ülkelere ihracat potansiyeli olan malların üretim sanayinin bu ülkelere yakın yerlerde kurulması, ikincisi ise ihracata yönelik olarak hayvancılığın desteklenmesidir. Strateji geri kalmış bölge ve yörelerin ulaştırma bağlantıları sorununu da gündeme almıştır. Bu bağlamda geri kalmış bölge ve yörelerin yol bağlantılarının yapılması öngörülmüştür. Bunun yanı sıra, net bir bölge planlama anlayışı olmasa da, Aşağı Fırat Sulama Projesi'nin bir gelişme projesi olarak ele alınmasının öngörülmesi⁸⁷³ ilk defa bütüncül bir bölge gelişme yaklaşımına doğru bir adımı içermesi açısından anlamlıdır.

Dördüncü Planda ilk defa bölgesel gelişme, daha çok da bölgesel farklılıklar konusunda kapsamlı bir mevcut durum analizi yapılmıştır. Bölgelerin gelişme aşamalarının, sorunlarının ve gelişme önceliklerinin farklı olduğu ortaya koyulmuştur. Görece gelişmiş veya hızla gelişmekte olan bölgelerde gelişmenin Plan amaçları doğrultusunda sürdürülebilirliğini sağlama yaklaşımı öne çıkarken, geri kalmış bölgelerde de gelişme sürecini başlatma ve bunu sürdürülebilir kılma gereği öne çıkmıştır. Sektör programlarında bölgesel gelişmenin ve farklılıklarının göz önünde bulundurulması, bölge planlama ile yatırımcı kuruluşlar arasında eşgüdüm sağlanması gereği ortaya koyulmuştur.⁸⁷⁴

Dördüncü Planda bölgesel gelişme politikaları planın temel politikaları arasında yer bulmuştur. Bölgesel gelişme politikaları bölgesel gelişme ve kalkınmada öncelikli yöreler başlıkları altında ayrı ayrı ele alınmıştır. Bu konuların ayrı ayrı ele alınması başlangıçta parçalı bir yapıya işaret ediyor algısını oluştursa da, dikkatli okunduğundan Kalkınmada Öncelikli Yöreler kapsamında yer alan politikaların bölgesel bir yaklaşım içerdiği, özellikle de Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'daki KÖY'lerin bölgesel bağlamda ele alındığı görülmektedir.

---

⁸⁷³ Bakanlar Kurulu Kararı, Karar Sayısı 7/1628, Madde 30.

⁸⁷⁴ DPT, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*, s.72.

Bölgesel gelişme alanındaki politikalar kapsamında mekan örgütlenmesinin toplumsal ve ekonomik işbölümleri olan yerleşme merkezlerinden oluşan bir sistem dahilinde yapılması ve bu yerleşme merkezleri arasında bağ olmasını gözeterek düzenlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, planlamada, hizmet, alt yapı ve sanayinin dağılımı ile yerel yatırım girişimlerinin yönlendirilmesi ve teşvik edilmesinde mekanın göz önünde bulundurulması söz konusudur. Sanayi sektöründe bölgeler arası farklılıkların giderilmesine yönelik olarak önlemlerin bölgeler bazında farklılaştırılması, teşvik sisteminin mal ve mekan temelinde kademelendirilmesi öngörülmüştür. Geri kalmış bölgelerdeki yerel sermayenin bu bölgelerin gelişmesine aktif olarak katkı sağlayabilmesi için düzenlemelerin yapılması söz konusudur. Ayrıca bölgesel çalışmalarda DPT'nin yönlendiriciliği ve birleştiriciliğinde kamu ve özel kesim işbirliği sağlanması öngörülmüştür.⁸⁷⁵

Kalkınmada Öncelikli Yörelere bölgesel gelişmeye göre daha kapsamlı bir biçimde alınmıştır. KÖY kapsamındaki politikalarda geri kalmış bölgelerin sorunlarına cevap verme çabası gözlenmektedir. Bu bölümde özellikle Doğu ve Güneydoğu üzerinde durulmuştur. Geri kalmış bölgelerin özellikle Güney ve Doğu Anadolu bölgelerinin sorunlarının bütüncül bir şekilde ele alınıp, gelişmelerine ivme kazandırmak için çok amaçlı büyük projelerin hızla hazırlanması, hazır olan projelerinde ivedilikle uygulanmaya başlaması öngörülmüştür. Bu bağlamda Aşağı Fırat Projesi öne çıkmaktadır. Geri kalmış bölgelere yapılacak yatırımların büyüklüğü ve içeriğinde dış pazarlara göre coğrafi konumlarının dikkate alınması söz konusudur. KÖY'lerde özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da tarım sektörünün ağırlıklı bir sektör olması dolayısıyla tarıma ilişkin bir dizi önlem de KÖY'ler kapsamındaki politikalarda yer bulmuştur. KÖY'e ilişkin politikalarda ulaştırma ağlarının güçlendirilmesine de vurgu yapılmıştır. Bunların yanı sıra, geri kalmış bölgelerdeki kamu yatırımlarına ilişkin bir dizi politika da benimsenmiştir. Bu bağlamda, geri kalmış bölgelere yapılacak üretken kamu yatırımlarının artırılması ve bu yatırımların bölgelerin potansiyeli göz önünde tutacak, ekonomik odaklar oluşturulacak şekilde düzenlenmesi söz konusudur. Ayrıca, bu yörelere yapılacak yöresel nitelikteki yatırımın ülke ortalamasından %10 fazla olması ilkesi benimsenmiştir. Geri kalmış bölgelerdeki kamu

---

⁸⁷⁵ DPT, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*, s.292-293.

yatırımlarının gecikmesinde rol oynayan faktörlerin ortadan kalkması için önlemler alınması da öngörülmüştür. Geri kalmış bölgelerin özellikle de Doğu ve Güneydoğu'nun gelişmesi için sanayinin öncelikli yöreler yönlendirilmesine yönelik önlemler alınması planlanmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin maden potansiyelini etkin şekilde kullanımının da sağlanması söz konusudur. Ayrıca Devlet Sınai İşçi ve Yatırım Bankası'nın Orta, Doğu ve Güneydoğu'da şubeler açması ve geri kalmış yörelerde yatırım projelerini desteklemesi öngörülmüştür.⁸⁷⁶

Plan Dönemindeki Gelişmeler

Dördüncü Planın uygulaması döneminde bir askeri darbe ve müteakip iki iktidar değişikliği yaşanmıştır. 1981 yılında iktidar yetkisini elinde bulunduran Milli Güvenlik Konseyi, Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde yer alan KÖY'lerde Dördüncü Planda yer almayan bir dizi ekonomik, sosyal, kültürel, eğitim ve sağlıkla ilgili önlemler uygulamaya koymuştur.⁸⁷⁷

Plan döneminde ve plansız geçen iki yılda KÖY'lerin sayısında çok ciddi dalgalanmalar yaşanmıştır. 1979'da 41 il olan KÖY sayısı, 80'de 40'düşmüştür. 1981 yılı itibariyle KÖY'lerde derecelendirmeye gidilmiş, KÖY'ler birinci derece ve ikinci derece KÖY'ler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. 1981'de KÖY sayısı ilk önce 27 ile, daha sonra 25 ile düşürülmüş, plansız geçen 1984 yılında ise 28 ile çıkarılmıştır. Bu plan döneminde KÖY'lere yönelik teşvikler devam etmiş, dönem sonunda siyasi iktidarın değişmesi ile birlikte bu teşvikler daha da güçlendirilmiştir. Bu çerçevede 1984 yılında 3 yasa çıkarılmıştır. Yasaların ilkinde KÖY'de fiilen çalışanların vergilerinde özel indirim tutarlarının artırılması ve yapılacak yatırımlarda vergi indiriminin 100%'e kadar çıkarılması Bakanlar Kurulu kararına bırakılmıştır. İkincisinde, KÖY'lerde yapılan konut ve tesis inşaatları ile ilgili işlemlerde resim, vergi ve harç muafiyeti getirilmiştir. Üçüncüsünde ise Kamu Ortaklığı Yatırım Fonu'nun en az %10'nun KÖY'lerde

---

⁸⁷⁶ DPT, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*, s.293-295.

⁸⁷⁷ Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, s.119.

istihdam artırıcı yatırımlarda ve bunların işletme finansmanında kullanılması zorunlu kılınmıştır.⁸⁷⁸

3.2.7 Beşinci Plan Dönemi: 1985-1989

Plansız geçen iki yılın ardından, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bölgesel yaklaşım daha da kuvvetlenmiş, bölge planlamasına geri dönülmüş, bölgesel gelişmeye yönelik alınması öngörülen önlemler detaylandırılmıştır. Planın bölgesel yaklaşım açısından en ayırt edici özelliği ise fonksiyonel bölgeleri ve merkezler arası kademelendirmeyi temel alan gelişme perspektifidir.

Beşinci Planda KÖY gelişmenin hızlandırılması temel hedefler arasında yer almıştır.⁸⁷⁹ Planda gelişmişlik farklılıkların giderilmesine yönelik yaklaşım Sosyal Hedef ve Politikalar altında Bölge Planlaması ve Kalkınmada Öncelikli Yöreler başlıkları altında ayrı ayrı ele alınmıştır.

Planda bölge planlamasına dönüş olmakla birlikte, bölge planının yapılacağı bölgelere bir sınırlama getirilmiştir. Bu bağlamda, planların sadece iktisadi açıdan gelişmekte olan bölgeler ile belirli sektörler açısından potansiyel gösteren bölgeler için hazırlanması söz konusudur. Plana göre bölge planlarının yapılması öngörülen bölgeler idari sınırlara tekabül etmek durumunda değildir. Bu çerçevede Türkiye'de Yerleşme Merkezleri'nin Kademelendirilmesi çalışmasında yapılan ve fonksiyonel bölge tanımını temel alan 16 bölge ayrımı kullanılabileceği gibi, bölge gelişmesini yönlendirebilmek için özel amaçlı bölgelerin saptanarak kullanılması da mümkündür. Beşinci Planda, aynı zamanda bölge planlarının içeriği konusunda da detaylandırma yapılmıştır. Buna göre bölgesel planların bölgesel gelişmeye yönelik önlem ve araçları, yapılması öngörülen büyük çaplı projelerin bölge ve çevreye olası etkilerini ve potansiyel faaliyet alanları için hizmet ve altyapı ihtiyacını içermesi söz konusudur.⁸⁸⁰

---

⁸⁷⁸ Dinler, s.192; Akpınar, s.237; Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, s.120; DPT “*Yıllar İtibariyle Kalkınmada Öncelikli Yöreler*”.

⁸⁷⁹ T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT), **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)**, Yayın No 1973, Ankara: DPT, 1985, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan5.pdf>, (12 Kasım 2007), s.1.

⁸⁸⁰ DPT, *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*, s.161.

Bölgesel gelişmede bölge planlarının yanı sıra kullanılması öngörülen diğer bir araç bölge gelişme şemalarıdır. Fonksiyonel bölgeler için hazırlanması planlanan bölge gelişme şemalarının bölgelerin mevcut kaynakları ile potansiyellerini, çeşitli sektörler için gelişme alanlarını, tespit edilen üretim hedeflerinin bölge şehirlerinin organizasyonuna olası etkileri gibi unsurları içermesi öngörülmüştür.⁸⁸¹

Birinci Planla benzer bir biçimde, Beşinci Plan farklı bölgeler için farklı gelişme perspektifi ve düzeni öngörmüştür. Temel yaklaşım bölgelerde kademeli ancak çok merkezli bir yapının öne çıkması ve yerleşim yerlerinin derecesine göre merkezlerin işlevlerinin farklılaştırılmasıdır. Bu çerçevede az gelişmiş bölgelerde birinci derecedeki merkezlerin hizmet ve üretken yatırımlarla, ikinci derecedeki merkezlerin ise potansiyel hizmet odakları olması yönünde desteklenmesi öngörülmüştür. Öte yandan metropoliten merkezlerde fazla yığılma engellenmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda İzmir ve İstanbul'un yer aldığı bölgelerde alt bölgelerin ve alt merkezlerin tanımlanması çalışmasının yapılması anlamlıdır.⁸⁸²

Bu Planda da sanayinin yaygınlaştırılması bölgesel dengesizlikler giderilmesindeki ana politikalardan biridir. Farklı bölgeler için farklı sektörlerin teşvik edilmesi düşünülmüştür. Bu bağlamda her bölgede bölge talebine cevap vermeye yönelik sanayinin, sanayi potansiyeline sahip bölgelerde ise ulusal nitelikli sanayinin desteklenmesi planlanmıştır. Sanayinin yanı sıra, bölgesel gelişme açısından tarım sektörüne yönelik politikalar da benimsenmiştir. Bu bağlamda, tarım altyapısının ve girdi kullanımının iyileştirilmesi, tarım sektöründe ürün çeşitlendirilmesi, kırsal kalkınma projelerinin gerçekleştirilmesi, tarım topraklarının korunması öngörülmüştür.⁸⁸³

Beşinci planda özel sektöre yönelik önlemler dizisi ilk defa kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Az gelişmiş bölgelerde imalat sanayinde faaliyet gösteren firmalara ucuz kredi sağlanması, girişimcilerin yatırımlarına belli alanlarda teknik destek sağlayacak proje ofislerinin bölge merkezlerinde kurulması, gelişmekte olan bölgelerde seçilen alt sanayi sektörlerinde çok ortaklı şirketler ile işçi kuruluşlarının

⁸⁸¹ DPT, *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*, s.162.

⁸⁸² DPT, *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*, s.162.

⁸⁸³ DPT, *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*, s.162.

kurulmasını teşvik eden ve devlet garantisi sunan Kar Ortaklığı Belgesi'nin sağlanması gibi önlemler planlanmıştır. Ayrıca, bölge gelişme şemalarına uygun olarak Organize Sanayi Bölgelerinin kurulması öngörülmüştür.⁸⁸⁴

Beşinci Plan, KÖY'e ilişkin olan Dördüncü Planda belirlenen ana politikaları devam ettirmiştir. Öncelik yine Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerine verilmiştir. KÖY'lerde yapılacak sanayi yatırımlarının yerel potansiyeli harekete geçirmesi olası olan sektörlerle yapılması, bu yatırımlarla birlikte bu yatırımlar için gerekli olan alt yapı yatırımları birlikte planlanması öngörülmüştür. Bu yatırımlar için kamu bütçesinde yer alan kaynak dışında, hem dış fonlardan hem de oluşturulması öngörülen bir fondan yararlanılması planlanmıştır. KÖY'lerde büyük ölçekli yatırımlarına ilaveten küçük ölçekli emek yoğun projelerin de desteklenmesi söz konusudur. Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde komşu ülkelere ihraç edilme potansiyeli olan ve taşıma maliyetlerine duyarlı ürünleri üreten işletmelerin kurulması da öngörülmüştür. Yerel tasarrufların değerlendirilmesi amacıyla çok ortaklı işçi şirketlerin desteklenmesi, KÖY'lerdeki çok ortaklı şirketlerin, yerel yönetimlerin ve iktisadi devlet teşekküllerinin yatırımlarının desteklenmesine devam edilmesi de planlanmıştır. Teşviklerin sektörler ve öncelikli il grupları temelinde farklılaştırılması, teşviklerin istenilen etkiyi yaratabilmesi için yatırımlar için gerekli enerji ve altyapının sağlanması da planda yer bulmuştur.⁸⁸⁵

Plan Dönemindeki Gelişmeler

Beşinci Planın uygulama dönemi sonunda, 1989 yılında GAP idaresi kurulmuş ve Güneydoğu Anadolu Projesi hazırlanan master planla bütünleştirilerek bölgesel gelişme projesine dönüştürülmüş ve uygulanmaya başlanmıştır.⁸⁸⁶ Ayrıca, Beşinci Plan döneminde bölge gelişme şemaları hazırlanmamıştır. Dördüncü Plan döneminde KÖY'lere yönelik uygulanan teşvik tedbirlerinin uygulamasına Beşinci Plan döneminde de devam edilmiştir.⁸⁸⁷

---

⁸⁸⁴ DPT, *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*, s.162-3.

⁸⁸⁵ DPT, *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*, s.163.

⁸⁸⁶ Akpınar s.237; Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, s.123.

⁸⁸⁷ Dinler, s.194.

3.2.8 Altıncı Plan Dönemi: 1990-1994

Her ne kadar Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bölgesel ve yöresel gelişmişlik farklılıklarını azaltma amacı⁸⁸⁸ planın başlıca amaçlarının arasında yer alsada, Beşinci Plana göre bölgesel politikalar daha az detaylı şekilde ele alınmış, ve Beşinci Planda yer alan bazı unsurların uygulamaya aktarılmasına çalışılmıştır. Bu planın belki de en önemli özelliği ilk defa olarak bölgesel politikaların belirlenmesi ve uygulanmasında Avrupa Topluluğu'nun bölgesel politikalarının göz önünde bulundurulmasına yer vermesidir. Planda ayrıca planlama yapılacak bölgelerin iyice sınırlandırıldığı görülmektedir.

Bölgesel yaklaşım Sosyal Hedef, İlke ve Politikalar kapsamında Bölgesel ve Yöresel Gelişme ana başlığı altında ele alınmıştır. Planda İkinci Plandan beri ilk kez kalkınmada bölgeler arası dengenin sağlanması kavramı kullanılmıştır. Planda, daha önceki plan döneminde yapılan çalışmaların uygulamaya aktarılması yönünde bir çaba bulunmaktadır. Bu bağlamda hazırlanan bölge gelişme şemaları uyarınca alınan kararların uygulamaya koyulması öne çıkmaktadır. Yerleşme kademesinde dengeye ulaşma isteği, özellikle metropoliten bölgelere ilişkin sorunlar, nüfusun ve iktisadi faaliyetlerin dengesiz dağılması, bir anlamda kutuplaşması sorununa çözüm sağlamak amacıyla Birinci Planda ilk defa oluşturulan Beşinci Planda yinelenen perspektife bu planda da devam edilmiştir. Bu çerçevede Metropol altı ve orta büyüklükte merkezlerin geliştirilmesi öngörülmüştür. Ayrıca, az gelişmiş bölgelerdeki merkezi yerler ile merkezi kırsal yerleşimlerin gelişimlerinin desteklenmesi planlanmıştır. Bölge gelişme çalışmalarında fonksiyonel bölge tanımının kullanılması ve sanayinin yaygınlaşması için Organize Sanayi Bölgelerinin kurulması yaklaşımına devam edilmiştir⁸⁸⁹

Bu planda da KÖY ve diğer bölgeler arasında gelişmişlik farklılıklarının tedricen azaltılması temel hedef olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda yine Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya öncelik verilmiştir. Bölgesel gelişme potansiyelleri temelinde KÖY'lere kamu kaynaklarının dağılımında kayıracı bir uygulama söz konusu olmuştur. Kamunun KÖY'lerde imalat sanayi, madencilik ve madene dayalı sanayi yatırımlarında

⁸⁸⁸ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)**, Yayın No 2174, Ankara: DPT, 1990, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan6.pdf>, (17 Kasım 2007), s.1.

⁸⁸⁹ DPT, *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*, s.318.

öncü rolünü devam ettirmesi öngörülmüştür. Yerleşme merkezleri kademeleşmesi uyarınca kamu kaynaklarının dağılımının ve teşvik sisteminin yapılandırılması söz konusudur. Bu planda büyüme kutupları anlayışına geri dönüş yaşanmıştır. Bu bağlamda KÖY'lerdeki bölge merkezlerinin birer cazibe merkezine dönüştürülmesi planlanmıştır. Özel sektörün yatırımlarını özendirmek amacıyla farklılaştırılmış teşvik sistemine devam edilmesi ve yatırımları artırmak üzere yeni bir fon oluşturulması planlanmıştır. Bunun yanı sıra sınır ticaretinin geliştirilmesi öngörülmüştür. Kamunun bu bölgelerdeki faaliyetlerinin gerektirdiği insan kaynaklarının karşılanabilmesi için çeşitli önlemler alınması ve bölgede üniversitelerin birinde KÖY'lere yönelik çalışmalar yapacak bir Araştırma Enstitüsü kurulması planlanmıştır.⁸⁹⁰

Plan Dönemindeki Gelişmeler

Bu dönemde KÖY kapsamına giren illerin sayısında daha önceki dönemlerde olduğu üzere sürekli değişiklikler yaşanmasa da, birinci derecedeki KÖY kapsamına giren iller ile ikinci derecedeki KÖY'ler kapsamına giren iller arasında değişiklikler gözlenmiştir. Beşinci Plan döneminde uygulanan teşviklere devam edilmiştir. Ancak, özel sektör yatırımları teşviklere rağmen istenilen düzeyin oldukça gerisinde kalmıştır. Organize Sanayi Bölgeleri yaklaşımına devam edilmiş, daha önce yapımına başlanan OSB'lerin bir kısmı tamamlanmış ve yeni OSB kuruluşlarına başlanmıştır.⁸⁹¹ Bunların yanı sıra, GAP'ın uygulamasına devam edilmiş, Doğu ve Güneydoğu'da bulunan ve coğrafi bütünlük sergileyen il gruplarına yönelik bölge ve alt bölgeleri temel alan çalışmalar yapılarak, bu çalışmalar bir Aksiyon Planı dahilinde uygulamaya aktarılmıştır. Ayrıca, oluşturulan Acil Destek Programı ile yine Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'ndeki illerin ihtiyaçlarının bir kısmını karşılanmaya çalışılmıştır.⁸⁹²

---

⁸⁹⁰ DPT, *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*, s.318-319.

⁸⁹¹ Gündüz, s.122; Dinler, s.196.

⁸⁹² DPT, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, Ankara: DPT, 1996, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan7.pdf>, (17 Kasım 2007) s.170-1.

3.2.9 Yedinci Plan Dönemi: 1996-2000

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, döneme kadar hazırlanan kalkınma planları içinde bölgesel yaklaşım ve bölgesel politikalara en kapsamlı şekilde yer veren plandır. Ancak Dinler'in⁸⁹³ de belirttiği gibi, planın bölgesel yaklaşımı içeren bölümünün sistematik bir yapısı bulunmamaktadır. Planda önceki planlardan farklı olarak mevcut durum tespiti, hedef, ilke ve politikaların yanı sıra, plan döneminde gerçekleştirilmesi öngörülen hukuki düzenlemelere de yer verilmiştir. Planı diğer planlardan ayıran bir diğer özellik sürdürülebilirlik ilkesine bölgesel gelişme kapsamında yer verilmelidir. Bölümde ulusal bütünlük üzerinde önemle durulmuş olduğu gözlemlenmiştir. Bölgesel gelişme açısından planda farklı düzeyde planlama çalışmalarına yer verilmiştir. Bölge planlarının sadece çevre illerle birlikte metropollerini kapsayacak şekilde yapılması öngörülürken, özellikle az gelişmiş bölgeler için bölge gelişme projelerinin yapılması planlanmıştır. Planda az gelişmiş bölgelerin yanı sıra, metropollere ilişkin önlemler ve politikalara da detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Planda özellikle göç baskısına ilişkin kaygıların, gelişmeyi destekleyecek bir mekansal organizasyona gidilmesinin ve bu bağlamda büyüme kutupları oluşturulmasını destekleyecek yapıların oluşturulmasının öne çıktığı görülmektedir.

Yedinci Planda bölgesel gelişme Temel Yapısal Değişim Projeleri ana başlığı altında kentleşme ve fiziki planlama ile birlikte ele alınmıştır. Bölgesel gelişme kapsamındaki hedefler "bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması, geri kalmış bölgelerde yaşayan nüfusun refah düzeylerinin yükseltilmesi, göç eğilimlerinin istikrarlı bir dinamiğe kavuşturulması[dır]."⁸⁹⁴ Hedefler arasında bölgesel dengesizliklerin giderilmesinin yanı sıra, KÖY'lerde yaşayan nüfusun gelir seviyesinin Türkiye ortalamasına yaklaştırılması da yer almaktadır.⁸⁹⁵

Planlama bağlamında, sektörel planlara mekansal boyutun bütünleştirilmesi gereği vurgulanmıştır. Planda kademeli bir planlama yapısından da söz edilmektedir. Bölgesel planlama bir ayrıma gidilmiştir. Bu çerçevede metropol ve çevresi iller için bölge gelişme planları, az gelişmiş bölgeler için ise bölge gelişme projeleri hazırlanması

⁸⁹³ Dinler, 196.

⁸⁹⁴ DPT, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, s.170

⁸⁹⁵ DPT, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, s.174.

söz konusudur. Planda GAP'ın uygulanmasına devam edilmesi, Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesinin de hazırlıklarının tamamlanarak uygulamaya başlanmasına yer verilmiştir. Ayrıca, bölgesel gelişme projelerinin hazırlanacağı bölgelerle sınırlı olmamak üzere İl Gelişme Planları hazırlanması ve dengeli yerleşme düzeninin sağlanmasına yönelik yerleşme merkezleri planlamasının yapılması öngörülmüştür. Kamunun örgütlenme yapısının bölgesel gelişme faaliyetleriyle uyumlu hale getirilmesi de planlanmıştır.⁸⁹⁶

Planda Bölge ve illerde yeknesak değil de, farklılaştırılmış gelişme politikaları ve önlemleri uygulanması gereği üzerinde durulmuştur. OSB'lerin kurulmasına devam edilmesi KÖY'lere özellikle de bölgesel gelişme merkezlerine bu bağlamda ağırlık verilmesi, bölge sanayi merkezleri ile küçük sanayi siteleri arasında bağlantıların tesis edilip geliştirilmesi söz konusudur. Gelişmiş ve normal yörelerde ise ihtisaslaşmış organize sanayi bölgeleri kurulması planlanmıştır. Bu bölgelerde özellikle AR-GE ve üniversite-sanayi işbirliğinin geliştirilmesi böylece ileri teknolojilerden yararlanabilmesi sağlanması öngörülmüştür.⁸⁹⁷ Öte yandan, her bölgede sanayiye dayalı gelişme ısrarı ortadan kalkmıştır. Sanayinin gelişmesine elverişli koşulların olmadığı bölgelerde, bölgenin kendine özgü özelliklerine uygun ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesi desteklenmesi söz konusudur. Bunlara hayvancılık, tarım ve el sanatları örnek olarak verilmiştir.⁸⁹⁸

Yedinci Planda bölgesel gelişme yaklaşımına sürdürülebilirlik ve kırsal kalkınma da entegre edilmiştir. Ayrıca cazibe merkezleri yaklaşımı (başka bir ifade ile büyüme kutupları yaklaşımı) ve dağınık yerleşimin düzenlenmesi politikası öne çıkmıştır. Bu çerçevede hem kamu yatırımları ile hem de özendirici önlemler aracılığıyla dağınık yerleşimin düzenlenmesi planlanmıştır. Bu şekilde altyapı ve hizmetlerin sunulmasında etkinlik sağlanması düşünülmüştür. Ayrıca, yerleşimin dağınık olduğu Doğu ve Güneydoğu'dakilere öncelik verilerek özellikle kamu yatırımlarının ağırlıklı olarak bölge gelişme merkezlerine yönlendirilmesi, sosyal, fiziksel ve teknik alt yapılarının geliştirilmesi ve çevresindeki daha alt kademedeki

---

⁸⁹⁶ DPT, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, s.170, 174, 175, 176, 178, 185.

⁸⁹⁷ DPT, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, s.177.

⁸⁹⁸ DPT, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, s.175.

yerleşme merkezlerine hizmet verecek hale gelmesi söz konusudur. Sadece kamu yatırımlarının değil özel sektörün de KÖY’lerdeki gelişme merkezlerine çekilmesi ve buralardaki özel sektör tesislerin etkinliğinin artırılması/sürdürülmesi amaçlanmıştır. Bunun için devlet yardımlarının buralara daha ağırlıklı olarak bu merkezlere yönelik yapılandırılması ve organize sanayi bölgelerinden yararlanılması düşünülmüştür. Ayrıca, özellikle İstanbul ve çevresinde sanayi yoğunluğunun azaltılarak başka yerlere kaydırılması politikası benimsenmiştir.⁸⁹⁹

Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yerel kaynakların kullanılmasına ve harekete geçirilmesine vurgu yapılmıştır. Tarımsal gelişmenin sağlanmasına yönelik kırsal kesimi hedef alan bir dizi önlem ve politikaya Planda yer bulmuştur. Bunun yanı sıra yine buralarda içinde konut sektörüne ilişkin projelerin de olduğu emek yoğun projelerin hayata geçirilmesi öngörülmüştür. Ayrıca kırsal kesimde bir taraftan hizmet ve bilgiye erişimin iyileştirilmesi, bir taraftan da rehberlik ve danışmanlık hizmetleriyle girişimciliğin geliştirilmesi ve kooperatifçiliğin yaygınlaştırılması politikaları benimsenmiştir.⁹⁰⁰ Kentlerde olduğu gibi, kırsal alanda da bir kademelendirme öngörülmüştür. Bu çerçevede köy grup merkezlerinin kırsal alandaki yerleşim birimlerine hizmet verecek şekilde düzenlenmesi söz konusudur.⁹⁰¹

Kamu hizmetlerinin dengeli dağılımı ve KÖY’lerin diğer bölgeler ile her açısında uyumunun sağlanmasına yönelik olarak kaynakların buralara yönlendirilmesi ilkelerinin benimsenmesi Yedinci Planda da sürdürülmüştür. Ayrıca, Doğu ve Güneydoğu’da uygulanan aksiyon planı çerçevesindeki yatırımlara devam edilmesi, acil şekilde çözümlenmesi gereken sorunlar için de gerektiğinde bir önceki dönemde olduğu gibi Acil Destek Programları hayata geçirilmesi öngörülmüştür. Üretken kamu yatırımlarının kamu eliyle veya kamu öncülüğünde yapılmasında vazgeçilmediği göze çarpmaktadır. KÖY’lerde gelişmeye itki sağlayacak ve iş alanları yaratacak yatırımların zorunlu durumlarda kamu eliyle yapılması söz konusudur. Ayrıca, tarım, imalat sanayii, turizm ve diğer kamu hizmetleri sektörlerindeki KÖY’lerde bulunan il özel idareleri ve belediyelerin projelerinin desteklenmesi sürdürülmesi öngörülmüştür. Kamunun etkin

⁸⁹⁹ DPT, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, s.177, 185.

⁹⁰⁰ DPT, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, s.174-176, 178.

⁹⁰¹ DPT, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, s.177.

bir şekilde KÖY'lerde ve özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da hizmetlerini yerine getirebilmesi için, insan kaynakları ihtiyacının karşılanabilmesi için gerekli önlemlerin alınması planlanmıştır.⁹⁰²

KÖY'lerde, özellikle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da girişimciliğin gelişmesinin sağlanması da planda yer bulmuştur. Bunun içinde KOSGEB'in bir girişimcilik destekleme projesi uygulaması, Halkbankası'nda bu girişimcilerin finansman ihtiyacını karşılamada görev alması öngörülmüştür.⁹⁰³KÖY'lerin ihracat yapma imkanlarının geliştirilebilmesi için sınır ticaretinin ve serbest bölgelerin üzerinde durulmuştur⁹⁰⁴ Yedinci Planda ayrıca yerel yönetimlerin bölgesel gelişmeye katkılarını artırmalarına olanak sağlayan bir dizi yasal düzenleme yapılması öngörülmüştür.⁹⁰⁵

Plan Dönemindeki Gelişmeler

Yedinci Plan döneminde, GAP'ın uygulanmasına devam edilmiş, bölgesel gelişmeye yönelik planlama çalışmalarına hız verilmiştir. Bu bağlamda Zongudak-Bartın-Karabük (ZBKGP) Gelişme Projesi proje hazırlıkları tamamlanmış ve uygulama aşamasına geçilmiş, Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) ile Doğu Anadolu Bölgesel Gelişme Projesi (DAP)'ın oluşturulmasına yönelik çalışmalara devam etmiş, Doğu Akdeniz Bölgesel Gelişme Projesi, Marmara Bölge Planı ile Yeşil Irmak Havza Gelişim Projesi'ne yönelik hazırlık çalışmalarına başlanmıştır.⁹⁰⁶

1996 yılı itibariyle KÖY'ler arası farklılaşma kaldırılmış ve KÖY sayısı 38 ile çıkmış, 1999 yılı kararnamesi ile KÖY kapsamına giren il sayısı 49+1(2 İlçe)'e ulaşmıştır. KÖY'lerde çeşitli teşvik araçlarının uygulanmasına devam edilmiş, Olağan Üstü Hal Bölgesi kapsamında olan illerde ek teşvik önlemleri uygulamaya koyulmuş KOBİ'lere yönelik yatırım ve işletme destekleri sunulmuş, Küçük Sanayi Siteleri ile OSB'lerin kurulmasına devam edilmiş ve İl Özel İdareleri ile Belediyelerin belli sektörlere yönelik projelerine verilen destek sürdürülmüştür. Ayrıca, Doğu ve

---

⁹⁰² DPT, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, s.175, 178.

⁹⁰³ DPT, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, s.177.

⁹⁰⁴ DPT, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, s.178.

⁹⁰⁵ DPT, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, s.182.

⁹⁰⁶ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkitatı Müsteşarlığı (DPT), **Uzun Vadeli Strateji ve Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005**, Ankara: DPT, 2001, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/viii/plan8str.pdf>, s.61, 66-67, 68.

Güneydoğu'da Aksiyon Planı ile Acil Destek Programı uygulamalarına devam edilmiştir.⁹⁰⁷

3.3 Planlı Dönemde 2000'li Yılların Başlarına Kadar Türkiye'de Uygulanan Bölgesel Politikaların Temel Unsurları

Planlardan da görüleceği üzere 2000'li yıllara kadar Türkiye'de uygulanan bölgesel politikaların ana eksenini İkinci Plan Dönemi sonunda uygulanmaya başlayan Kalkınmada Öncelikli Yörelere politikası olmuştur. KÖY'ün yanı sıra, bölge planları/bölgesel gelişme projeleri de GAP dışında uygulamaya aktarılması sınırlı olsa da özellikle 1990'lı yıllar itibariyle bölgesel politikaların önemli bir unsuru olmuştur. Her ne kadar her il için yapılmamış olsa da İl Gelişme Planları da bölgesel politikalar kapsamında Türkiye'de kullanılan araçlar arasında sayılmaktadır.

Ayrıca, Özaslan ve diğerleri, kamu yatırımlarında plan ve programlarda az gelişmiş bölgelere öncelik verilmesini ve bu bağlamda bu bölgelerden elde edilen vergi gelirlerinin çok üzerinde kamu harcaması ve yatırımın yapılmasını planlı dönemde uygulanan bölgesel politikaların önemli bir boyutu olarak ele almıştır.⁹⁰⁸ Ancak, Filiztekin'in de belirttiği gibi özellikle Kalkınma Planlarında yatırımlarda az gelişmiş bölgelere öncelik verilmesi, özel sektörün buralara cezp edilmesinde daha avantajlı teşvikler sunulması anlamına gelmiştir.⁹⁰⁹

Bunların yanı sıra, ulusal kalkınma politikasının, sektörel politikaların önemli unsurları arasında yer almakla birlikte özellikle bölgesel ve yerel düzeyde etkileri olması itibariyle teşvik politikaları, Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Siteleri uygulamaları ve kırsal kalkınma projeleri bölgesel politikaların temel unsurları

---

⁹⁰⁷ DPT, "Yıllar İtibariyle Kalkınmada Öncelikli Yörelere", DPT, *Uzun Vadeli Strateji ve Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, s.61, 68-69.

⁹⁰⁸ Metin Özaslan, Bülent Dinçer and Hüseyin Özgür, "Regional Disparities and Territorial Indicators in Turkey: Socio-Economic Development Index (SEDI)", **46th Congress of the European Regional Science Association**, Greece, Volos, August 30-September 3, 2006, www.sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersacofs/ersa06/papers/858.pdf (9 Aralık 2009), s.3.

⁹⁰⁹ Alpay Filiztekin, "Convergence Across Turkish Provinces and Sectoral Dynamics", Background Paper for Turkey: Economic Reforms, Living Standards and Social Welfare Study, World Bank, 1999, <http://myweb.sabanciuniv.edu/alpayf/files/2010/04/provconv.pdf> (12 Ocak 2010), s.4.

arasındadır.⁹¹⁰ Ayrıca, bankacılık sistemi aracılığıyla sağlanan dış ve iç kaynaklı krediler⁹¹¹ gibi KOBİ'lerin geliştirilmesine yönelik finansal destek araçları da kullanılmıştır. Ancak, Dulupçu'nun da belirttiği gibi bu araç ve politikalar daha ziyade ulusal kalkınma politikaları bağlamında ortaya koyulduğundan ve bir bölgesel gelişme stratejisi bağlamında ele alınmadığından bölgesel düzeyde etkileri olsa da istenilen bölgesel gelişme etkisini gösterememiştir. "Doğal olarak bölgesel gelişme başta sanayileşme olmak üzere bir kısım ulusal kalkınma politikalarının *gölgesinde* kalmıştır. Diğer bir ifade ile bölgesel gelişmenin temel alındığı bir ulusal kalkınma yerine ulusal kalkınmanın temel alındığı bir bölgesel gelişme politikası"⁹¹² söz konusu olmuştur.

2000'li yılların ortalarına kadar bölgesel politikaların yürütülmesinde kurumsal açıdan merkezi bir yaklaşım tercih edilmiştir. İlk kademede DPT ve çeşitli bakanlıklar, ikinci kademede ise uygulayıcı bankalar yer almıştır. Yerelde, daha spesifik olarak il ve ilçe düzeyinde merkezi yapılanmanın bu düzeydeki müdürlük, temsilcilikleri ve şubeleri yer almıştır. Ancak, gerek merkezde çeşitli kurumlar arasında gerekse merkezdeki kurumlarla bu kurumların yerel düzeydeki yapılanması arasındaki etkileşim ve koordinasyon etkin bir düzeyde seyretmemiştir. Bu duruma tek istisna Başbakanlık GAP İdaresi gösterilmiştir.⁹¹³

Kalkınmada Öncelikli Yörelere

İkinci Plan dönemi sonlarında uygulanmaya başlanan KÖY yaklaşımı, bölgesel politikaların 2000'li yıllara kadar ana eksenini oluşturmuştur. Kalkınmada Öncelikli Yörelere uygulaması bir taraftan bölgeler arası gelişmişlik dengesizliklerini tespit etmek

---

⁹¹⁰ Nuri Yavan, "Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Bölgesel Kalkınma Politikaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi", **13. Ulusal Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresi**, İstanbul, YTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 11-12 Mart, 2010, (Bildiri kitabı 2010 yılı ilk yarısı itibarıyla yayınlanmadığı için, makale yazardan temin edilmiştir), s. 3; Özasan, s.3; **Güneydoğu Anadolu Projesi Eylem Planı (2008-2012)**, Mayıs 2008, <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Genel/eylem812.pdf> (11 Mayıs 2010), s.6.

⁹¹¹ Fatma Doğruel ve A. Suut Doğruel, "Türkiye'de Bölgesel Gelir Farklılıkları ve Büyüme", içinde **İktisat Üzerine Yazılar I: Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar-Korkut Boratav'a Armağan**, Ahmet H. Köse, Fikret Şenses ve Erinc Yeldan (der), İstanbul: İletişim Yayınları: 2003, s.300.

⁹¹² Murat Ali Dulupçu, "Bölgesel Politikalar Kopyalanabilir mi? Bölgeselleş(tir)me (Yönetim) Karşısında (Yeni) Bölge(sel)cilik (Yönetişim)", **TEPAV-ODTÜ Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 7-8 Eylül 2006 Ankara, s.235-6.

⁹¹³ Doğruel ve Doğruel, s.301.

diğer taraftan bu dengesizlikleri gidermeye yönelik önlemler almak için ortaya koyulmuştur.⁹¹⁴

KÖY yaklaşımının uygulamasına 1968 yılında başlanmış ve dönemler itibariyle KÖY kapsamına giren iller ve ilçelerin sayısı farklılık göstermiştir. 1999 yılında KÖY kapsamındaki il sayısı 49+1 ile rekor bir seviyeye ulaşmış⁹¹⁵, ülke topraklarının %55,1'ini ve 2000 yılı Nüfus Sayımına göre ülke nüfusunun %36'sını kapsar duruma gelmiştir.⁹¹⁶ 1980 yılına kadar KÖY uygulamasında illerin hepsi aynı şekilde ele alınmış, 1981-1995 yılları arası iller iki dereceye ayrılmıştır.⁹¹⁷ Bu ayrımın yapılmasındaki temel etken, KÖY kapsamındaki illerin kendi içinde de gelişmişlik açısından farklılıklar göstermesi olmuştur. Böylelikle Birinci Derecede Öncelikli Yörelere teşvikler, İkinci Derecede Öncelikli Yörelere karşılaştırıldığında daha avantajlı şekilde uygulanmıştır.⁹¹⁸ Ancak, 1996 yılı sonrasında ise derecelendirme yaklaşımı terk edilmiştir.⁹¹⁹ KÖY kapsamındaki tüm iller ve ilçeler Birinci Derecede Kalkınmada Öncelikli Yöre olarak tanımlanmıştır.

KÖY kapsamında yer alan iller ve ilçeler dışarı yüksek oranlarda göç vermesi, kentleşme oranının görece düşük olması, kişi başı GSYİH'nın düşük seviyelerde seyretmesi, tarımsal istihdamın yüksek, sanayi istihdamının görece düşük olması ve ekonomide tarımın ağırlıklı bir yerli olması itibariyle birbirlerine benzemektedirler.⁹²⁰ KÖY politikası, genel itibariyle ülkedeki il düzeyindeki gelişmişlik farklılıklarının giderilmesine yönelik olarak yapılandırılmaya çalışılmıştır. Dulupçu'ya göre KÖY politikasının ağırlıklı olarak mali önlemlere dayanmıştır.⁹²¹ Uygulamada KÖY yaklaşımı ile teşvik sistemi, kaynak tahsisi ve kamu harcamalarının ilişkilendirmesi yönünde çabalar gözlenmiştir.⁹²² KÖY politikası çerçevesinde alınan tedbirler ve kullanılan

---

⁹¹⁴ Doğruel ve Doğruel, s.299.

⁹¹⁵ DPT, "Yıllar İtibariyle Kalkınmada Öncelikli Yörelere".

⁹¹⁶ İldırar, s.192.

⁹¹⁷ Ramazan Sarı ve Aytekin Güven, "Kalkınmada Öncelikli Yörelere Uygulamasının İller Arası Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt 34, (Haziran 2007), s.79-80.

⁹¹⁸ Doğruel ve Doğruel, s.299.

⁹¹⁹ Sarı, s.79-80.

⁹²⁰ Ferhan Gezici and Geoffrey J.D. Hewings, "Regional Convergence and the Economic Performance of Peripheral Areas in Turkey", **Review of Urban and Regional Development Studies**, Vol.16, No.2, (July 2004), s.119.

⁹²¹ Murat Ali Dulupçu, "Bölgesel Politikalar Kopyalanabilir mi? Bölgeselleştirme (Yönetim) Karşısında (Yeni) Bölge(s)lilik (Yönetişim)", s.235.

⁹²² Özasan, s.3-4.

araçlar KÖY uygulamasının başladığı 1968 yılından buyana değişkenlik göstermiştir. KÖY yaklaşımı KÖY’lerde çalışanların ücretlerini iyileştiren uygulamaları, tarım ve mesleki kredi desteğini, Kamu Katkı Fonu’ndan yatırımlara finansal destek verilmesini ve DPT’nin bütçesinden yerel yönetimlerin projeleri için finansman sağlanmasını içermiştir.⁹²³ KÖY uygulamasındaki temel yaklaşım sanayi yatırımlarının bu yörelere yönlendirilmesi çerçevesinde şekillenmiştir.⁹²⁴ Bu bağlamda, KÖY politikasının belkemiğini KÖY kapsamındaki illere özel sektörü, özellikle de sanayiye cezp etmek için uygulanan çeşitli teşvikler oluşturmuştur. Bu teşvikler sıklıkla değişikliğe uğramıştır.⁹²⁵

Teşvikler KÖY yaklaşımının ana unsuru olmasına rağmen, Türkiye’de KÖY’lere yönelik özel teşvik önlemleri alınmamıştır. Daha ziyade KÖY’lerde ulusal olarak uygulanan teşviklerde daha yüksek oranlar kullanılmış,⁹²⁶ KÖY’lere diğer illere kıyasla daha avantajlı teşvikler verilmiş, diğer illerden daha öncelikli olmuşlardır.⁹²⁷ Ertugal’ın Dericioğlu’ndan aktardığı üzere teşvik mekanizması KÖY’leri desteklemekten ziyade, sektörel gelişmeyi uyarmak için işletmelere verilen özendirici tedbirler çerçevesinde şekillenmiştir.⁹²⁸

Diğer illere kıyasla daha avantajlı teşviklere rağmen, Yavan’ın⁹²⁹, Ildırar’ın⁹³⁰ ve Dinler’in⁹³¹ ortaya koyduğu şekilde KÖY kapsamındaki illerin tümünün yararlandığı teşvikler, kapsam dışındaki illerin yararlandığı teşviklerden çok daha düşük seviyede kalmıştır. Denizli, Gaziantep, Bilecik, Kahramanmaraş, Çorum, Karaman ve Malatya gibi sıklıkla verilen birkaç örnek⁹³² dışında zaman içinde KÖY kapsamına girmiş olan illerde istenilen düzeyde gelişme sağlanamamıştır. Ayrıca, Ildırar’ın da belirttiği üzere

---

⁹²³ Özasan, s.3-4.

⁹²⁴ Gezici and Hewings, "Regional Convergence and the Economic Performance of Peripheral Areas in Turkey", s.114.

⁹²⁵ Dinler, s.312.

⁹²⁶ Özasan, s.3-4.

⁹²⁷ Yavan, "Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Bölgesel Kalkınma Politikaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi", s.6.

⁹²⁸ Ebru Ertugal, "Enlargement and Cohesion: Implications for Economic and Social Development in Turkey", **Social Policy and Regional Development Proceedings**, The Institute of Economics Friederich Ebert Stiftung, Zagreb, 2007, s.199.

⁹²⁹ Yavan, "Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Bölgesel Kalkınma Politikaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi", s.6.

⁹³⁰ Ildırar, s.196-198.

⁹³¹ Dinler, s. 324-330.

⁹³² Lütfi Elvan, **İstanbul Sanayi Odası II. Sanayi Kongresi, Sürdürülebilir Rekabet Gücü:Geleceği Yakalamak Özet Kitabı**, İstanbul 3-4 Aralık 2003, s.133; Yavan, "Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Bölgesel Kalkınma Politikaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi", s. 6; Ildırar, s.197.

KÖY uygulamasına ilişkin başarılı bu örneklerde yakalanan gelişme ivmesini sadece teşviklere atfetmek mümkün değildir. Bu illerin gelişmesinde bu illerin eriştiği piyasa çapı, ham madenin mevcut olması, erişebilirlik ve fiziki ve kurumsal altyapı da önemli rol oynamıştır.⁹³³ Gerni ve diğerlerinin ortaya koyduğu üzere teşvikler az gelişmiş illerdeki ekonomik gelişmeyi etkilemezken (amprik çalışmada istatistiki olarak önemsiz negatif bir etki tespit edilmiştir), gelişmiş illerdeki büyümeyi olumlu şekilde etkilemiştir. Bu da teşviklerin pozitif dışsallıkla, kümelenme ve yığın ekonomilerin olduğu gelişmiş bölgelerde etkili olabildiğini, altyapı hizmetlerinin yetersiz, bağlantı ve çarpan etkileri ortaya çıkarmayacak kadar az sanayinin olduğu gelişmiş bölgelerde etkisiz olduğu sonucunu ortaya koymuştur.⁹³⁴

KÖY uygulamasını değerlendiren pek çok çalışma KÖY uygulamasının bölgeler arası dengesizliği gidermede başarısız olduğu yönünde bulgular sunmaktadır. Demir ve Yiğdim 1987-2001 dönemini incelediği çalışmasında koşullu yakınsama modelini kullanarak KÖY politikasının bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarını azaltılmasında başarısız olduğunu tespit etmiştir.⁹³⁵ Altınbaş, Doğruel ve Güneş 1987-1998 yılları arasında KÖY kapsamındaki iller arasında kişi başı gelirden farklılaşma tespit ederken, KÖY kapsamı dışındaki illerde yakınsama saptamıştır. Buna göre KÖY politikaları gelişmişlik farklılıklarını azaltma yönünde başarılı olmamıştır.⁹³⁶ KÖY yaklaşımının başarısızlığını ortaya koyan bir başka çalışma Sarı ve Güven tarafından yapılmıştır. 1979-1998 yılları arası KÖY uygulamalarının kişi başı gelir ve GSYİH açısından bölgesel dengesizliklere etkisini değerlendiren çalışmalarında, bir taraftan KÖY kapsamındaki iller ile kapsam dışındaki iller arasında gelir dengesizliğinin zaman için de arttığını ortaya koymuş, diğer taraftan da her iki il grubunun toplam gelir eşitsizliği içindeki rolünün zaman içinde değişmediğini saptamışlardır.⁹³⁷ Gezici ve Hewings 1980-1997 yılları arasındaki bölgesel gelir yakınsamasını ve merkez-perifer ilişkilerini inceledikleri çalışmada ise görece olumlu sonuçlara ulaşmıştır. Bu çalışmada

---

⁹³³ İldırar, s.206.

⁹³⁴ Cevat Gerni, M. Kemal Deger and O. Selcuk Emsen, "Provincial Economic Growth in Turkey: Cross-Section Analyses", **İktisat İşletme ve Finans**, Cilt 24, Sayı 282, (2009), s.54-81.

⁹³⁵ Ahmet Demir ve Arslan Yiğdim, "Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye'de Bölgesel Yakınsama Analizi: 1987-2001 Dönemi", **Türkiye İktisat Kongresi 2004**, Cilt 7 Bölgesel Gelişme Stratejileri Tebliğ Metinleri, İzmir 5-9 Mayıs, 2004, s.83-4.

⁹³⁶ Altınbaş, s.8, 10.

⁹³⁷ Sarı, s.89.

KÖY kapsamındaki illerin incelenen dönemde komşuları ile birlikte fakir kalmalarına ve gelişmiş bölgeleri yakalayamamalarına rağmen, KÖY kapsamında olup da aynı zamanda GAP kapsamında olan bazı illerin dinamizmi yakaladıklarını ortaya koymuşlardır.⁹³⁸

KÖY uygulamasının başarısızlığı pek çok nedene bağlanmaktadır. KÖY uygulamasına yönelik en temel neden sistemin bölgesel gelişme yaklaşımını yansıtan bir şekilde yapılandırılmamış olması⁹³⁹ ve bölgesel boyutu olmamasıdır.⁹⁴⁰ Ayrıca, KÖY kapsamına giren illerin sayısının çok olması, sık sık değişikliğe uğraması ve objektif kriterlerden ziyade siyasi iradenin popülist kaygılarıyla tespit edilmesi en çok ortaya koyulan sebepler arasındadır.⁹⁴¹ Bu unsurlar bir taraftan yatırımların KÖY’ler arasında görece gelişmiş illerde ağırlıklı olarak gerçekleşmesine neden olurken, diğer taraftan verilen desteklerin yetersiz kalmasına yol açmıştır.⁹⁴²

KÖY yaklaşımının etkisiz olmasına neden olan en önemli unsurlardan bir diğeri yaklaşımda daha çok yatırım teşviklerine dayanması,⁹⁴³ yerel ve bölgesel gelişmeyi destekleyen, potansiyeli hareket geçiren diğer araçları ve müdahale alanlarını göz ardı etmesidir.⁹⁴⁴ Teşvik sisteminin, özellikle az gelişmiş il ve ilçelerde sanayileşme için gerekli koşulları oluşturmadan sanayileşmeyi amaçlaması da başarısızlıkta rol oynamıştır.⁹⁴⁵ Ayrıca, Irdırar’a göre, teşvik sisteminin bölgelerin mukayeseli üstünlüğünü temel alan bölgesel-sektörel farklılaşmamaya gitmemesinin de gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasında başarısız olunmasına yol açmıştır.⁹⁴⁶ Doğruel ve Doğruel’e göre de bölgesel teşvik sistemi ile sektörel teşviklerde paralellik

---

⁹³⁸ Gezici and Hewings, "Regional Convergence and the Economic Performance of Peripheral Areas in Turkey", s.113, 119, 128, 129.

⁹³⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT), **Doğu Anadolu Projesi Ana Planı: Ana Plan**, Ankara: DPT, 2000, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dap/anaplan.pdf> (23 Mart 2010) s.239-241.

⁹⁴⁰ Gökhan Güder ve Kamil Taşçı, "Türkiye’de Bölgesel Planlama Tecrübesi, Kümelenme Yaklaşımı: Güneydoğu Anadolu Projesi Örneği," **Uluslararası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, Yalova 30 Ekim-1 Kasım 2009, s.2067.

⁹⁴¹ Murat Kara, **Bölgesel Rekabet Edebilirlik Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Yansımaları**, DPT: Ankara, 2008, s.154; Altınbaş, s. 10; Irdırar, s.205-206; Dinler, s.324; Yavan, "Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Bölgesel Kalkınma Politikaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi", s.7.

⁹⁴² Irdırar, s.205-206; Yavan, "Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Bölgesel Kalkınma Politikaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi", s.7.

⁹⁴³ Güder, s.2067.

⁹⁴⁴ Murat Kara, s.154.

⁹⁴⁵ Yavan, "Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Bölgesel Kalkınma Politikaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi", s.7.

⁹⁴⁶ Irdırar, s.206.

kurulmamıştır. Sektörelleri temel alan yatırım teşviklerinde her bölgede aynı oranlar uygulandığı için bu teşvikler kimi zaman az gelişmiş bölgelerin aleyhine işlemiştir. Zira, yatırımcıların tercihi altyapının gelişmiş olduğu bölgeler olduğu için bölgesel teşviklerin etkisini azaltma veya ortandan kaldırma yönünde işleyebilmiştir.⁹⁴⁷ Ayrıca yatırım teşviklerinin daha çok düşük eksenli rekabet avantajı sağlayan yatırımların yapılmasına neden olduğu vurgulanmaktadır.⁹⁴⁸

KÖY'lere aktarılan doğrudan ve dolaylı fonların bu illerin dışına çıkmasının engellenememesi ve politikaların KÖY illerinin gelir dağılımına ilişkin gerçek durum ve ihtiyaçlarına göre yapılandırılmaması da KÖY yaklaşımının başarısızlığının nedenleri arasında gösterilmiştir.⁹⁴⁹ Bunların yanı sıra, 1980 sonrasında uygulanan ihracat teşvikleri, 1980 sonrası 2000 başlarına kadar süren yüksek enflasyon ve daratıcı politikalar az gelişmiş bölgelerin gelişmesine yönelik teşviklerin uygulanmasını zorlaştırmıştır.⁹⁵⁰

3.4 Türkiye'deki Bölge Gelişme Planları

3.4.1 1950-1960'lı Yılların Bölgesel Planları

Türkiye'nin ilk bölgesel planlama deneyimleri planlı dönemin hemen öncesine ve DPT kurulduktan sonraki ilk yıllara rastlamaktadır. Bu dönemde bölge planlama konusundaki ivme Birinci Plandaki bölgesel yaklaşım konusundaki olumlu tavırla tutarlıdır. 1950'li yılların ikinci yarısı ile 1960'lı yılların ilk yarısında sırasıyla Doğu Marmara Planlama Projesi, Antalya Bölgesi Projesi, Zonguldak Bölgesi Projesi ve Çukurova Bölgesi Projesi hazırlanmıştır.

Doğu Marmara Planlama Projesi'nde İstanbul'un aşırı hızlı bir biçimde büyümesi göz önünde bulundurulmuş, sanayinin Derince, İzmit ve Adapazarı'na doğru kaydırılması öngörülmüştür. Antalya, Isparta ve Burdur'u kapsayan Antalya Bölgesi

---

⁹⁴⁷ Doğruel ve Doğruel, s.300-301.

⁹⁴⁸ Murat Kara, s.154.

⁹⁴⁹ Sarı, s.89.

⁹⁵⁰ Doğruel ve Doğruel, s.300-301.

Projesi bölgenin sosyo-ekonomik açıdan dengeli bir gelişmenin sağlanması perspektifi ile hazırlanmıştır. Zonguldak Projesi'nde ise bölgedeki nüfus artışı ile kalkınma arasında bir bağlantı kurulması gözetilmiştir. Projede öne çıkan hususlar bölgedeki altyapının geliştirilmesi, kentleşmenin artması, tarım dışı sektörlerde iş olanakları yaratılması, kamu ve özel sektör yatırımları arasında denge sağlanmasıdır.⁹⁵¹ Çukurova Bölgesi Projesi ise Adana, İçel ve Hatay illerini kapsamıştır. Bir “nehir havzası projesi”⁹⁵² olarak tanımlanan bu Proje, bölgenin tarımsal potansiyelinin kullanılmasına odaklanmıştır. Tarıma dayalı sanayi ve ticaretin gelişmesi için gerekli yatırım alanlarının belirlenmesi temel konu olmuştur. Bu projelerden hiçbiri tam anlamıyla uygulanamamış, hatta Antalya Bölgesi Projesi ve Zonguldak Bölgesi Projesi uygulama imkanı bulunmamıştır.⁹⁵³

3.4.2 Güneydoğu Anadolu Projesi

Güneydoğu Anadolu Projesi, Fırat ve Dicle nehirlerinin geçtiği ve etkilediği Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki 9 ili kapsamaktadır.⁹⁵⁴ Aynı zamandan KÖY kapsamında olan bu iller Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illeridir. Proje, öncü çalışmalar niteliğinde olan Elektrik İşleri Etüd İdaresinin Keban Projesi kapsamındaki çalışmaları, daha sonra da Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün Fırat ve Dicle Havzaları'ndaki sulama ve enerji potansiyelinin değerlendirilmesi konusundaki çalışmaları üzerine inşa edilmiştir. 1980 yılından itibaren bu iki havzaya ilişkin proje Güneydoğu Anadolu Projesi olarak ele alınmaya başlanmıştır.⁹⁵⁵ 1980'li yıllardan itibaren, özellikle de 1989 yılında hazırlanan GAP Master Planı ile sosyo-ekonomik gelişmeyi gözeterek bütünleşik bir bölgesel kalkınma projesi haline dönüşmüş, bu bağlamda enerji ve sulama ile ilişkin altyapının yapılmasının yanı sıra, tarım ve sanayi sektörlerinde gelişme, kırsal ve kentsel alanlarda altyapı, ulaştırma,

---

⁹⁵¹ İldırar, s.186.

⁹⁵² Feral Eke, “Türkiye'nin Bölge Planlama Deneyimleri”, **Planlama**, Sayı 1, (2002), s.12.

⁹⁵³ İldırar, s.186.

⁹⁵⁴ Gülen Elmas, **Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Dengesizlikler: AB ve Türkiye**, Ankara: Nobel, 2001, s.118.

⁹⁵⁵ Elmas, *Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Dengesizlikler: AB ve Türkiye*, s.118; Gündüz, s.202; T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (GAPBKİ), “Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Tarihçesi”, **T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Websitesi**, <http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gtarihce.html> (12 Mayıs 2010).

eğitim ve sağlık ve benzeri sektörlerdeki gelişmeler ele alınmıştır.⁹⁵⁶ Daha sonraları, dünyada kalkınma bağlamında gelişen yeni anlayışlar uyarınca, projeye sürdürülebilir insani gelişme yaklaşımı da entegre edilmiştir.⁹⁵⁷

GAP'ın bütünleşik bir proje olarak ele alan ilk plan olan GAP Master Planı 1990-2005 yılı arasındaki bir dönemi kapsamıştır. Bölgesel gelişmişlik seviyesinin Türkiye ortalamasına yükseltilmesi temel amaç, bölgenin tarıma dayalı ihracat bölgesi haline dönüşmesi perspektifi temel kalkınma senaryosu olarak belirlemiştir. En düşük öngörülerin yer aldığı senaryoda, bölgesel GSYİH'nın yıllık olarak ortalama %6.8'lik, istihdamın ise ortalama %3,7'lik bir oranla büyümesi hedeflenmiştir. Bölgede yapılacak diğer plan, program ve projeler için rehber ve bölgede kamu eliyle yapılan tüm girişim ve çabalar için eşgüdümü ve tamamlayıcılığı sağlanmaya yönelik temel doküman niteliğinde olan Planda dört temel strateji belirlenmiştir.⁹⁵⁸ Bu dört strateji,

- “- Su ve arazi kaynaklarını gerek sulama, gerekse kentsel ve endüstriyel kullanım amaçları için geliştirmek ve yönetmek,
- Daha iyi tarımsal işletme yönetimi, tarımsal pratikler ve bitki desenleri uygulayarak arazi kullanımını geliştirmek,
- Tarımla ilişkili ve yerel kaynaklara dayalı üretime özel ağırlık vererek imalat sanayilerini teşvik etmek,
- Yöre halkının ihtiyaçlarını daha iyi karşılamak, nitelikli personeli Bölge'ye cezbetmek ve bölgede kalmasını temin etmek için sosyal hizmetleri ve kentsel altyapıyı iyileştirmek”⁹⁵⁹

olarak saptanmıştır. Planda bölgesel gelişme daha çok tarım arazilerinin sulanması ile birlikte ortaya çıkacak tarımsal üretim artışı ile ve bu artışın bölgedeki yaşamın tüm alanlarına etkileri ile ilişkilendirilmiştir.⁹⁶⁰ Bölge içinde ana gelişmenin olacağı alan kırık gelişme aksı olarak adlandırılan Gaziantep-Şanlıurfa-Diyarbakır aksı olması, bu alanların

---

⁹⁵⁶ T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, **Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Yönetici Özeti Cilt 1**, Ankara: GAPBKİ, 2002, s.1.

⁹⁵⁷ GAPBKİ, “Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Tarihiçesi”.

⁹⁵⁸ GAPBKİ, *Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Yönetici Özeti Cilt 1*, s.1-2; T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, “GAP Master Planı”, **T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Websitesi**, <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Gebilgi/gmaster.html> (12 Mayıs 2010); Muammer Yaşar Özgül ve Halil Agah, “GAP Projesi: Bir Bölgesel Yönetişim Modeli Olabilir Mi?”, **Bölgesel Yönetişim Konferansı**, İstanbul, Sabancı Üniversitesi, 17-18 Ekim 2003, <http://ipc.sabanciuniv.edu/tr/ArastirmaAlanlari/documents/HalilAgah.pdf> (17 Mart 2010), s.2.

⁹⁵⁹ GAPBKİ, “GAP Master Planı”.

⁹⁶⁰ Yavuz Ege ve diğerleri, “Bölge Planlamasına Yeni Bir Yaklaşım: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Kalkınma Planı (2002-2010)”, **Planlama Dergisi**, Özel Sayı - DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı, (2002), <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil.pdf> (07 Nisan 2009), s.352.

dışında da ikincil aks niteliğinde, potansiyel gelişme alanı olarak Adıyaman, Diyarbakır-Batman aksı ve Siirt, Mardin-Kızıltepe-Cizre-Silopi aksı olması öngörülmüştür.⁹⁶¹

2005 yılında uygulama dönemi sonu gelen GAP Master Plan'ın Planda öngörüldüğü şekilde tam anlamıyla hayata geçirilememesi Planın revize edilmesi ve uygulama döneminin uzatılmasını gerekli kılmıştır. Dönem boyunca ortaya çıkan gelişmeler, dünyada kalkınma ve bölgesel gelişme anlayışında meydana değişiklikler, özellikle çevreye duyarlı gelişme, sürdürülebilirlik ve katılımcılık ilkeleri göz önünde bulundurularak,⁹⁶² 2001 yılında Plan revize edilmiş ve 2002-2010 yılları arası dönemi kapsayan Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı hazırlanmıştır. Planda seçilen kalkınma alternatifini senaryosuna göre 1998-2010 yılları arası yıllık ortalama bölgesel GSYİH'nin %7,15, kişi başı GSYİH'nin %4,30, istihdamın %3,83 ve nüfusum %2,73 oranında büyümesi ve dönem sonu olan 2010 yılında bölgesel GSYİH'da tarımın payının % 31, sanayinin %17, hizmetlerin ise %52 olması öngörülmüştür.⁹⁶³ Ayrıca, 2010 yılı sonu itibariyle 1.82 Milyon Hektar Alanın sulanması, 27 Milyar Kilovat Saat Elektrik üretilmesi planlanmıştır.⁹⁶⁴ Seçilen kalkınma alternatifinde toplam yatırım tutarının 1998 yılı fiyatlarıyla 6.08 katrilyon TL, kamu yatırım gereğinin ise 3.12 katrilyon olması gerektiği ortaya koyulmuştur.⁹⁶⁵ Mevcut durumda yatırımların gerçekleştirilebilmesi için bazı yatırımların, özellikle enerji ve sulama projelerinin yerli ve yabancı özel kesimin katılımıyla finanse edilmesi düşünülmüştür.⁹⁶⁶

Planın vizyonu

“Refahın arttığı ve yaygınlaştığı ve bunun herkese ekonomik faaliyetlere katılma fırsatı vererek sağlandığı; Bölge'nin diğer bölgelerle olan gelişmişlik farklarının azaldığı ve zamanla ortadan kalktığı; Bölge'deki kaynakların etkin kullanıldığı, sürdürülebilir büyüme ve toplumsal istikrarın bir gereği olarak verimlilik ve istihdamın arttığı; güçlü, özgüvenli, donanımlı, eğitilmiş bireylerden oluşan, ulusal ekonomiyle bütünleşmiş, dışa açık ve fırsat eşitliğinin olduğu demokratik bir toplumsal yapının gerçekleştirilmesidir.”⁹⁶⁷

⁹⁶¹ GAPBKİ, *Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Yönetici Özeti Cilt 1*, s.3-4.

⁹⁶² T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (GAPBKİ), **Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Ana Rapor Cilt 2**, Ankara: GAPBKİ, 2002, s.12.

⁹⁶³ GAPBKİ, *Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Yönetici Özeti Cilt 1*, s.8.

⁹⁶⁴ T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (GAPBKİ), **Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Son Durum**, Eylül 2008, s.2.

⁹⁶⁵ GAPBKİ, *Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Yönetici Özeti Cilt 1*, s.8.

⁹⁶⁶ GAPBKİ, *Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Yönetici Özeti Cilt 1*, s.9

⁹⁶⁷ GAPBKİ, *Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Ana Rapor Cilt 2*, s.20.

olarak belirlenmiştir.

Planın genel amacı yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve katılımcılık anlayışıyla bunun sürdürülebilir olmasıdır. Bu genel amaca ulaşılması için alt amaçlar, alt amaçlara ulaşılması için her bir alt amacın altında hedefler ve her bir hedefin altında da bu hedeflere ulaşılmasında uygulanacak politikalar belirlenmiştir. Bu çerçevede genel amaca ulaşılmasındaki alt amaçlar (1) “Sürdürülebilir insani kalkınmanın sosyal-ekonomik ve kültürel ve çevresel ortamın hazırlanması”, (2) “İnsan kaynaklarının ve yerel kurumsal kapasitesinin geliştirilmesi suretiyle toplumsal yapının güçlendirilmesi”, (3) “Adil ve dengeli bir kalkınma için mekansal düzenlemelerin etkinleştirilmesi”dir.⁹⁶⁸

GAP Bölge Kalkınma Planı'nın genel çerçevesini veren bu hiyerarşik genel amaç, amaç ve hedefler aşağıda tablolştırılmıştır.

---

⁹⁶⁸ GAPBKİ, *Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Ana Rapor Cilt 2*, s.20, 27, 31.

Tablo 3.1 GAP Bölge Kalkınma Planı (2002) Genel Amaç, Amaç ve Hedef

Matrisi*

Genel Amaç: Bölge’de tüm insanlar için yaşam kalitesini yükseltilmesi ve katılımcılık temelinde bunun sürdürülebilir kılınması		
1. Amaç: Sürdürülebilir İnsani Kalkınmanın Sosyal-Ekonomik-Kültürel ve Çevresel Ortamın Hazırlanması	2. Amaç: İnsan Kaynaklarının ve Yerel Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi Suretiyle Toplumsal Yapının Güçlendirilmesi	3. Amaç: Adil ve Dengeli Bir Kalkınma İçin Mekansal Düzenlemelerin Etkinleştirilmesi
<p>Hedef 1.1: Üretim Artırılacak, İktisadi Faaliyetler Çeşitlendirilecek, Bölgesel Gelir Düzeyi Ülke Ortalamasına Yaklaştırılacaktır.</p> <p>Hedef 1.2: Gayrisafi Bölge Hasılası’nın (GSBH) Yapısı, Sektörler Arası Tutarlılığın Gerekirdiği Biçimde Değiştirilecektir.</p> <p>Hedef 1.3: İşgücü, Sermaye, Kurum, Kuruluş ve Organizasyonların/ İşletmelerin Verimliliği Uluslararası Ortamda Rekabet Edebilir Düzeye Getirilecektir.</p> <p>Hedef 1.4 Toprak, Su ve Diğer Yeraltı ve Yerüstü Doğal Kaynakları Geliştirilecektir.</p> <p>Hedef 1.5: Çevre Kirliliği Önlenecek ve Erozyon Kontrol Altına Alınacaktır.</p> <p>Hedef 1.6: Ekolojik Yapı Dikkate Alınarak Biyolojik Çeşitlilik Korunacak ve Geliştirilecektir.</p> <p>Hedef 1.7: Kırsal ve Kentsel Donatılar ve Teknik Altyapılar Geliştirilecektir.</p> <p>Hedef 1.8: Kültürel Varlıklar ve Çevresel Duyarlılığı Yüksek Alanlar Korunacak ve Değerlendirilecektir.</p>	<p>Hedef 2.1: Örgün ve Yaygın Eğitim Olanakları Geliştirilecektir.</p> <p>Hedef 2.2: Özellikle Kadın ve Genç Nüfusun Üretim ve İstihdam Olanaklarından Yararlanmalarını Sağlamak İçin Becerileri Geliştirilecektir</p> <p>Hedef 2.3: Okul Öncesi Eğitim İmkanları Geliştirilecektir</p> <p>Hedef 2.4: Öğrenim Çağındaki Kız Çocuklarının Örgün Eğitime Katılmalarını Sağlayacak Tedbirler Alınacaktır.</p> <p>Hedef 2.5: Sosyo-Kültürel Etkileşim Alanları Geliştirilecek, Kültürel Hizmetlere Erişim Kolaylaştırılacaktır.</p> <p>Hedef 2.6: Halk Sağlığı ve Koruyucu Sağlık Hizmetleri Yaygınlaştırılacaktır</p> <p>Hedef 2.7: Öncelikle Dezavantajlı Gruplar ve Yörel Olmak Üzere, Toplumsal Kesimlerin Örgütsel Kapasiteleri, Kararlara Katılımları, Kaynaklara Erişimleri ve Sosyal Hizmetlerden Yararlanma İmkanları Artırılacaktır.</p> <p>Hedef 2.8: Yerel Girişimler Desteklenecek, Etkinleştirilecek ve Özel Kesimin Ağırlığı Artırılacaktır.</p> <p>Hedef 2.9: Yerel Yönetimlerin, Meslek Kuruluşlarının ve STK’ların Hizmet Sunumuna İlişkin Kurumsal Kapasiteleri Artırılacaktır.</p>	<p>Hedef 3.1: Bölge İçi Gelişmişlik Farkları Azaltılacak, Dezavantajlı Alt-bölgelerde Sosyo-Ekonomik Standartlar Yükseltilecektir.</p> <p>Hedef 3.2: Mekansal Kullanımlar İşlevsel Kılınacak, Yerleşmelerin Büyüklük ve Yığılımalarının, Ekonomik, Toplumsal ve Çevresel Yararlarla Uyumu Sağlanacaktır.</p> <p>Hedef 3.3: Kırsal ve Kentsel Konut Sistemi İyileştirilecektir.</p>

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı üzere Plan, her yönüyle bölgesel gelişmeyi ele almaya çalışan bir plandır. Ancak, hedeflere ulaşılması için belirlenen politika ve

* GAPBKİ, *Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Ana Rapor Cilt 2*, s.20-33’de yer alan bilgiler derlenerek tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

tedbirlerin müdahale alanlarının hepsinin yeterli detay ve kapsamda olmadığını belirtmek gerekir. Planda öngörülen politika ve tedbirler mekansal gelişme, sanayi, kırsal kalınma ve tarım, sosyal yapı ve sektörler, kültür varlıkları, bölgesel ulaşım, çevre, kırsal ve kentsel altyapı, konut ve turizm başlıkları altında ele alınmıştır.

Mekansal gelişme çerçevesinde bölge içindeki farklılıklar göz önünde bulundurulmuş, özellikle bölge içi gelişmişlik farklılıklarının mümkün olduğu ölçüde azaltılması için bölge kendi içinde benzer özellikler gösteren alt bölgelere ayrılmış ve bu alt bölgelere göre farklı farklı stratejiler ve politikalar geliştirilmiştir. Stratejiler (1) sulamanın kalkınmada ivme kazandıracığı alt bölgeleri, (2) sulamaya henüz açılmamış, toprak kaynakları kısıtlı olmasına rağmen coğrafi konum itibarıyla avantajlı ve turizm ve ulaşım konusunda potansiyeli olan alt bölgeleri ve (3) doğal kısıtı olmasının yanı sıra bölgenin diğer kesimlerine göre daha geri kalmış olan alt bölgeleri göz önünde bulundurularak farklılaştırılmıştır. İlk gruba yönelik strateji gelişmeyi destekleyen altyapı yatırımları, büyük kentlerde sanayi ve hizmet sektörlerinin geliştirilmesini ve örgütlenme seviyesinin yükseltilmesini içermektedir. İkinci gruba yönelik strateji gelişme potansiyeline sahip mukayeseli üstünlüğü olan sektörlerin geliştirilmesini, bu özellikleri göstermeyen kesimlerde ise özellikle sosyal yapının geliştirilmesini kapsamaktadır. Üçüncü gruba yönelik strateji ise özellikle havancılıkta ırk ıslahı, bitkisel üretimde çeşitlendirme, el sanatları, ev ekonomisi, doğal kaynaklara dayanan imalat, kentsel ve kırsal altyapı ve sosyal altyapı gibi alanlarda müdahaleleri kapsamaktadır.⁹⁶⁹ Planda “çok eksenli ve çok kutuplu” bir yapı öngörülmüştür. Bu çerçevede altı bölge, nüfusu, istihdam hacmi, erişilebilirliği ve kentler arası bağlantı ve ilişkiler göz önünde bulundurularak gelişme eksen ve kutubu olarak belirlenmiştir.⁹⁷⁰

2002 tarihli GAP Planında sanayi sektörü çerçevesinde madencilik, imalat sanayi ve enerji ele alınmıştır. Görece avantajlı olan madencilik sektörünün geliştirilmesi ve bu çerçevede bölgenin rekabet gücünün artırılması hedeflenmiştir. İki aşamalı bir yaklaşımla ele alınan imalat sanayine ilişkin temel amaç ise, aslında bölgedeki imalat sanayinin gelecekteki yapısına ilişkin vizyonu ortaya koymaktadır. Bu kapsamda sektörün yerel kaynakları harekete geçirecek bir şekilde gelişmesi, organizasyon ve

⁹⁶⁹ GAPBKİ, *Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Ana Rapor Cilt 2*, s.49-50.

⁹⁷⁰ GAPBKİ, *Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Ana Rapor Cilt 2*, s.55-56.

üretim açısından yenilikçilik yaklaşımını içermesi, nitelikli işgücüne dayanması, tüketici tercihlerine, sağlık ve güvenliğini gözetilen bir biçimde, uluslararası standartlarda üretim yapması ve markalaşması öngörülmektedir. Sanayi sektörü altında ele alınan son alt sektör enerji alt sektörüdür. Bu alanda Hidroelektrik santrallerin yapımı ve üretilen enerjinin ağlar ile dağıtımına ilişkin yatırımlara yer verilmiştir.⁹⁷¹

Planda detaylı bir biçimde yer alan bir diğer ana başlık, kırsal kalkınma ve tarımdır. Planda insan odaklı tarımsal ve kırsal kalkınma yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yaklaşım kırsal alanda ekonomik, sosyal ve çevresel koşulların iyileştirilmesi ve teknolojik altyapı sunumuyla, yaşayanların yaşam kalitesinin yükseltilmesi ile toplumla entegrasyonunu gözetmektedir.⁹⁷² Tarımsal üretim kapsamında planda bitkisel üretim, hayvancılık, su ürünleri ve ormancılık alt sektörleri ele alınmış, tüm alt sektörlerdeki alınan önlemler özellikle kırsal alanda elde edilen gelirin artırılmasına hizmet edecek biçimde yapılandırılmıştır.⁹⁷³

Sağlık, eğitim, sosyal hizmetler, esnaf ve sanatkarlar, kadın, gençlik, sivil toplum kuruluşlarına ilişkin amaç, hedef ve politikalar ise sosyal yapı ve sektörler başlığı altında ele alınmıştır. Bu bölümde yer alan bazı politikalar bölgedeki beşeri sermayenin güçlendirilmesi ve olumlu sosyal sermayenin geliştirilmesine katkı yapacak şekildedir.⁹⁷⁴ Bölgesel Ulaşım başlığı altında ise karayolu ulaştırmasına yönelik yatırımlar dışında pek de fazla bir önlem alınması öngörülmemiştir.⁹⁷⁵

2002 tarihli GAP Bölge planında ayrıca çevre ve kültürel varlıkların korunmasına ve kültürel varlıklardan yararlanılmasına ilişkin politikalar da yer almıştır.⁹⁷⁶ Planda kırsal ve kentsel altyapıya ilişkin yapılacak yatırımlar ile⁹⁷⁷ turizm potansiyelinden yararlanılmasına ilişkin politikalar da⁹⁷⁸ ele alınmıştır.

---

⁹⁷¹ GAPBKİ, *Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Ana Rapor Cilt 2*, s.59, 61,62, 65, 66.

⁹⁷² GAPBKİ, *Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Ana Rapor Cilt 2*, s.71.

⁹⁷³ GAPBKİ, *Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Ana Rapor Cilt 2*, s.77-80, 83-86, 89-91.

⁹⁷⁴ GAPBKİ, *Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Ana Rapor Cilt 2*, s.109-116.

⁹⁷⁵ GAPBKİ, *Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Ana Rapor Cilt 2*, s.124-126.

⁹⁷⁶ GAPBKİ, *Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Ana Rapor Cilt 2*, s.119-120, 132.

⁹⁷⁷ GAPBKİ, *Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Ana Rapor Cilt 2*, s.142-143.

⁹⁷⁸ GAPBKİ, *Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Ana Rapor Cilt 2*, s.144-146.

Tablo 3.2 GAP Bölge Kalkınma Planı'nda (2002) Yer Alan Başlıklar İtibariyle Öne Çıkan Politika ve Tedbirler*

Sanayi	Madencilik	Madencilik konusunda mevcut durumun potansiyelleri ile birlikte ortaya koyulması Madencilik sektörünün ve sektörle ilişkili sanayinin desteklenmesi Madencilik sektöründeki teknik personelin kapasitesinin geliştirilmesi, Madencilik sektörünün faaliyetlerinden ötürü ortaya çıkan veya çıkma potansiyeli olan çevre sorunlarının tespit edilip gerekli önlemlerin alınması Madencilik sektöründeki maliyetlerin, özellikle taşıma maliyetlerinin azaltılması	Sosyal Yapı ve Sektörler	Nüfus Hareketliliği	Nüfusun merkez köylerde ve orta büyüklükteki kentlerde toplulaşması Köylerine geri dönmek isteyenler için imkanların oluşturulması Göçer ve yarı göçerlerin yerleşik hayata geçmesinin sağlanması Baraj yapımından etkilenenlerin yeniden yerleşmesinin sağlanması Mevsimlik işçilerin sosyal güvenlik sistemi altına alınmasıdır
	İmalat Sanayi	Bölgede ağırlıklı olan gıda ve tekstil imalatının güçlendirilmesi Gıda ve tekstil sanayinin ulusal ve komşu ve yakın ülkelerdeki piyasalara erişiminin ve özellikle ihracatının artırılması Tarımsal verimlilikteki artışla birlikte tarıma dayalı sanayinin rekabet gücünün ve işgücünün niteliğinin artırılması İmalat sanayindeki alt sektörlerin çeşitlendirilmesi Girişimcilerin desteklenmesi ve yönlendirilmesi, bölgede AR-GE ve teknoloji üretiminin yapılması Piyasa mekanizmasının etkili bir şekilde işleminin sağlanması Girdi teminin elverişli olacak bir biçimde olması ve çeşitlendirilmesi Gelişim sürecinde KOBİ'lerin, KSS ve OSB'lerin önemli roller oynaması Destekleyici altyapının oluşturulması ve geliştirilmesi Kurumsal düzenin, sosyal altyapısıyla destekleyici bir yerleşme düzeni geliştirilmesi		Eğitim	Okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması İlköğretimde okullaşma oranının 100%'e çıkarılması Ortaöğretim ve teknik ortaöğretimde okullaşma oranının, özellikle de kızların bu seviyedeki eğitimde okullaşma oranının artırılması Bölge ihtiyaçlarına uygun mesleki eğitimin geliştirilmesi Eğitici personelin bu bölgelerde hizmet etmesi için elverişli şartların oluşturulması (barınma ve ücret) Sözleşmeli öğretmen ve yönetici istihdam edilebilmesine yönelik düzenlemeler Engellilerin eğitim sisteminden yararlanmasının sağlanması Dezavantajlı kesimlerin örgün, yaygın ve mesleki ve teknik eğitimden yararlanması
	Enerji	Hidroelektrik santrallerin yapımı Enerji nakil hatlarının ve trafo merkezlerinin yapımı Dağıtım şebekelerinin yerel seviyede özelleştirilmesi		Sağlık	Güvenli annelik ve ana çocuk sağlığına ilişkin önlemlerin alınması Sağlık hizmetlerinin nicelik ve nitelik olarak iyileştirilmesi Temel sağlık konularında bölgede yaşayanların bilinç düzeyinin yükseltilmesi Sulamayla birlikte oluşabilecek sağlık sorunlarına yönelik önlemler alınması

* GAPBKİ, *Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Ana Rapor Cilt 2*, s. 59, 61-63, 65-66, 74-76, 77-80, 83-86, 89-91, 108-116, 119-120, 124-126, 132, 129, 144-146'dan bilgiler derlenerek tablo yazar tarafından hazırlanmıştır.

Kırsal Kalkınma ve Tarım	Kırsal alanın yapılandırılması	Sulama programına uygun bir şekilde tarımsal altyapının ve yukarı havza ıslah çalışmalarının yapılması İçeriğinde çok çeşitli araçlar öngören kırsal-tarımsal yayım ve danışmanlık hizmetleri programının gerçekleştirilmesi Arazi arz ve talebinin eşleşmesinin sağlanmasına yönelik arazi bilgi sistemlerinin zenginleştirilmesi ve etkin kullanımının sağlanması Kırsal kalkınma programlarının uygulanması Kırsal ve tarımsal altsektörler arası bütünleşmenin sağlanması	Sosyal Yapı ve Sektörler	Sosyal Hizmetler	Sosyal hizmetlerin ve engelliler, korunmaya muhtaç çocuklar, sürekli bakıma ihtiyaç duyan kişiler gibi kesimlere yönelik programlarının yaygınlaştırılması Yoksul kesimin becerilerinin artırılması ve kendi işlerini kurması için teşvik edilmesi Yardımların mutlak yoksulluk içindekilere dağıtılması Toplum merkezlerinin yaygınlaştırılması Sosyal güvenlik sisteminin yaygınlaştırılması Çocuk işçiliğinin önlenmesi
	Tarımsal üretim	Ürün deseninin değiştirilmesi Çiftçilerin teknik bilgisinin artırılması Ürün borsalarının yaygınlaştırılması Tarımla ilgili hizmetlere erişimin artırılması Pazarlama altyapı ve imkanlarının artırılması Gen kaynaklarının korunması Güneş enerjisi gibi kırsal alandaki enerji seçeneklerinin artırılması Finansmana erişimin artırılması Kırsal alanda ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi		Esnaf ve Sanatkarlar	Girişimciliğin desteklenmesi Esnaf ve sanatkarların finansmana erişimlerinin artırılması Örgütlenmenin yaygınlaştırılması Kayıt dışındakilerin kayıt altına alınması
	Hayvancılık	Uzman-optimum işletme sayısının artırılması Alt bölgelerin özelliklerine göre hayvan üretiminin çeşitlendirilmesi Hayvancılığın önemli bir girdisi olan yem kalitesinin ve yemleme yöntemlerinin iyileştirilmesi Meraların ıslahın ve meralar üzerinde baskının sürdürülebilir kılınması Çoklu örgütlenme modellerinin yaygınlaştırılması İşletmelerin sermaye yapılarının iyileştirilmesi Gen kaynağının korunması Canlı materyalin irkinin iyileştirilmesi Teknik bilgi ve uzmanlığa erişimin iyileştirilmesi Hayvan hastalıklarıyla mücadele edilmesi Pazarlama altyapısının ve imkanlarının iyileştirilmesi Kaçak hayvan girişinin engellenmesi		Kadınlar	Kadınların eğitim düzeyinin yükseltilmesi Okuma-yazama oranının yükseltilmesi Kadınlara mesleki ve teknik beceriler kazandırılması Kadın girişimciliğini desteklemek üzere mikro-finans sisteminin uygulanması Kadınların sosyal, psikolojik ve hukuki danışmanlık hizmetlere erişimlerin artması Kadınların haklarında yararlanmalarının sağlanması ve hak ihlallerinin izlenmesi Kadınların temel hizmetlere erişiminin artırılması için kadınlara yönelik mekanizmalar oluşturulması Çok amaçlı toplum merkezlerinin, halk eğitim merkezlerinin yaygınlaştırılması ve sığıma evleri açılması
				Gençlik	Gençliğe yönelik kültürel ve sosyal altyapıların oluşturulması Gençlerin toplum kalkınma çalışmalarına katılımlarının sağlanması Gençlere yönelik sosyo-kültürel etkinlikler düzenlenmesi ve spora özendirilmeeri Gelir getirici işlere, yabancı dil ve bilgi iletişim teknolojileri kullanmaya yönelik eğitim programlarının düzenlenmesi
				STK	GAP'da STK platformu oluşturulması STK'ların kapasitelerinin artırılması Çeşitli kesimlerle işbirliği kurmalarının teşvik edilmesi Belirli konular etrafında örgütlenen STK'ların desteklenmesi

Kırsal Kalkınma ve Tarım	Su Ürünleri	Baraj gölleri dışındaki su kaynaklarının olduğu yerlerde karada yetiştiriciliğin geliştirilmesi	Kültür Varlıkları	Kültürel varlıkların envanterinin çıkarılması GAP'ın uygulanmasından etkilenecek 30 höyük ve 32 arkeolojik sit alanında kazı yapılması Bölgede yaşanan göç nedeniyle tahrip olmaya yüz tutmuş kentsel alanlarda belirlenen belirli yapılarda sağlamlaştırma ve restorasyon çalışmaları yapılması Planda belirlenen antik yerleşimlerin korunmaya alınması, açık hava müzeleri kurulması, dört müzenin iyileştirilmesi Belirli yerleşimlerin Dünya Kültür Mirası Listesine alınmasının sağlanması Çevre etki değerlendirme raporlarında doğal çevre ve kültürel varlıklara ilişkin verilerin göz önünde bulundurulması
		Baraj göllerinde kültür balıkçılığı ve avcılığın geliştirilmesi		
		Finansman ve ilgili donanım erişimin artırılması		
		Su ürünleri sektörüne yönelik altyapının oluşturulması Pazarlama imkanlarının artırılması		
		Kirlenmenin önlenmesi		
	Ormancılık	Yumurta ve yavru yetiştiriciliği ile yem üretiminin yapılması	Ulaşım	Gaziantep-Şanlıurfa Otoyoluna devam edilmesi Bölgedeki üç güzergahtaki belli kesimlerinde iyileştirmeler yapılması Köy yollarının ve köylerin il ve ilçe bağlantılarının iyileştirilmesi Havaalanları konusunda mevcut programların devam edilmesi
		Su ürünleri hastalıklarıyla mücadele edilmesi		
		Örgütlenmenin yaygınlaştırılması		
		Bölgede su ürünleri ile ilgili teknik bilgi ve kapasitenin artırılması		
		Etkili bir denetim mekanizması kurulması		
Ormancılık	Kadastro çalışmalarının yaygınlaştırılması	Çevre	Toprak ve suyun standartların iyileştirilmesi ve korunması Biyolojik çeşitliliğin korunması Olası ekolojik değişikliklerin önceden öngörülmesi ve yönlendirilmesi Hava kirliliğinin önlenmesi	
	Yukarı havzalarla baraj üst havzalarında toprak ve suyun korunması			
	Erozyonun önlenmesi, toprağın, flora ve faunanın korunması			
	Orman kaynaklarının yönetilmesi			
	Sosyal ormancılık faaliyetlerinin yaygınlaştırılması			
Ormancılık	Ekolojik tarım ve ekoturizmin desteklenmesi	Altyapı	Kentsel içme suyu, kanalizasyon, atık su arıtma, katı atık ve kırsal içme suyu ve kanalizasyon altyapılarına yönelik yatırımların yapılması	
		Turizm	Turizm potansiyeli olan belirli bölgelerin Turizm Geliştirme ve Yönetim Planı içinde ele alınması Belirli sit alanların, kültürel veya doğal varlıkların korunması düzenlenmesi ve/veya rehabilitasyonu Turizm Bakanlığı belgeli yatak sayısının dönem sonunda toplam 14.000 düzeyine çıkartılması	

Planda ayrıca detaylı uygulama programına⁹⁷⁹ yer verilmiş, planın uygulanması için gereken kamu finansmanın yıllara, illere ve sektörler göre dağılımı verilmiş. Öngörülen projelerin kısa tanımlarının yanı sıra başlangıç ve termin tarihlerine, projelerin gerçekleştirilmesinde sorumlu kuruluşlara yer verilmiştir. Çoğu projenin de finansman ihtiyacı da proje fişlerinde yer almıştır.

Plan yerel potansiyeli geliştirerek harekete geçirme prensibi ile hazırlanmış, iktisadi sektörler ilişkili önlemler detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Planın geneli ele alındığında, YIHGP dışındaki diğer bölgesel planlardan ciddi şekilde ayrılan noktaları vardır. Öncelikle, planda ele alınan her bir alt sektöre ilişkin kamu kesimi finansman ihtiyacı yıllara göre ortaya koyulmuş ve planda her ne kadar hedefler ve politikalar bağlamında yer alsın da plan döneminde yapılacaklara yer verilmiştir. Plan öneriler dizisinden daha çok uygulanması öngörülen önlemleri içermektedir. Bunun GAP'ın daha önceden uygulanana gelen bir proje olması itibarıyla uygulamaya dönük yapılandırılmış olması ve bölgesel bir idarenin mevcut olması ile ilişkilendirmek mümkündür. Özellikle tarım, sanayi, turizm, bölgesel ulaşım, kentsel ve kırsal altyapı ve kültürel varlıklar alanında ulaşılmak istenen hedefler çoğunlukla niteliksel ve niceliksel olarak ortaya koyulmuştur. Ancak, sosyal sektörler için aynı durum geçerli değildir. Her ne kadar eğitim ve sağlık alanında hedef göstergeleri olarak nitelendirilebilecek betimlemeler olsa da tüm sosyal sektörler için bu durum söz konusu değildir. Bunun yanı sıra, Plan sistematik bir kurgudan uzaktır. Farklı kurumların/departmanların hazırladığının belli olduğu Planda, bölümler arasında özellikle şekil itibarıyla tutarlılık yoktur. Programla açısından değerlendirildiğinde planda da olduğu gibi yine en kapsamlı ve detaylı olarak ortaya koyulan tarım, kültürel varlıklar ve bir dereceye kadar da kentsel ve kırsal altyapı sektörleridir.

Ancak 2008 yılına, gelindiğinde GAP Bölge Kalkınma Planında yer alan önlemlerin öngörüldüğü şekil ve takvimde alınamamış olması planın dönem sonu itibarıyla ortaya koyulan hedeflere ulaşılması önünde ciddi bir tehdit oluşturmuştur. GAPBKİ tarafından yayınlanan son durum raporu gerçekleştirmelerde öngörülenin ciddi şekilde geride kaldığını ortaya koymaktadır. Bu yayına göre GAP Master Planı

---

⁹⁷⁹ T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (GAPBKİ), **Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Uygulama Programı Cilt 3**, Ankara: GAP BKİ, 2002.

öngörleriyle oluşturulan kamu yatırımları finansman ihtiyacının ancak %62,2'si 2007 sonu itibariyle gerçekleşmiş, Hidro Elektrik Projelerinin %74'ü 2008 sonu itibariyle tamamlanmış (2007 yılında üretilen toplam hidroelektrik enerjisi içinde GAP'ın payı % 51 seviyesinde gerçekleşmiştir), bölgedeki tarımın geliştirilmesine yönelik olarak yapılması planlanan fiziki sulama yatırımlarının 2006 yılı itibariyle sadece %15'i gerçekleşebilmiştir. Bölge sanayinin gelişmesine ivme kazandırmak için yapılan OSB ve KSS'lerin 2007 yılı itibariyle 12 OSB ve 25 KSS işletmeye açılmış, 12 KSS ile 7 OSB inşaat aşamasında olup, Bölgede 2 Serbest Bölge faaliyete geçmiştir.⁹⁸⁰

GAP Bölge Kalkınma Planının son uygulama dönemine gelindiğinde, Planda hedeflenenleri ve öngörülen politika ve önlemleri gerçekleştirmede geri kalındığı için, GAP projesini orta vadede tamamlamak amacıyla 2008-2012 yıllarını kapsayan GAP Eylem Planı hazırlanmıştır. Eylem planı kapsamında dört gelişme eksenine ele alınmıştır. Bunlar Ekonomik Kalkınmanın Gerçekleştirilmesi, Sosyal Gelişiminin Sağlanması, Altyapının Geliştirilmesi ve Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi'dir.⁹⁸¹

---

⁹⁸⁰ GAPBKİ, *Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Son Durum*, s.3-5.

⁹⁸¹ *Güneydoğu Anadolu Projesi Eylem Planı (2008-2012)*, s.12.

Tablo 3.3- GAP Eylem Planında (2008) Yer Alan Gelişme Eksenleri İtibariyle Öne Çıkan Eylem ve Tedbirler*

Ekonomik Kalkınmanın Gerçekleştirilmesi	<p>Cazibe merkezlerinin Diyarbakır, Şanlıurfa ve Gaziantep'te de uygulanmaya başlaması Teşvik politikalarının bölgesel potansiyellere uygun olarak yeniden yapılandırılması Bölge ihracatının tanıtım ve Pazar araştırılması ve eğitim desteğiyle artırılması Dicle, Gaziantep ve Harran üniversitelerinde teknoparkların kurulması KOBİ desteklerinin güçlendirilmesi ve finansman olanaklarının artırılması Yeterli altyapıya sahip bölge üniversitelerinin AR-GE çalışmalarının artırılması ve üniversite-özel kesim arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi Bölgeye uygun kümelerin geliştirilmesi Tarımsal işletmelere yatırım desteği sağlanması Tarımsal eğitimin güçlendirilmesi için eğitim faaliyetleri ve eğitim altyapısının güçlendirilmesi Hayvancılığın desteklenmesi, hayvancılık faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi Örgütlenmenin desteklenmesi Organik tarımın yaygınlaştırılması Kırsal kalkınma programlarının uygulanması Mayınlı arazilerin temizlenmesi ve tarım amaçlı kullanılması Ağaçlandırma, erozyon kontrolü, mera ıslahı, orman kadastro çalışmasının yapılması Kültürel ve doğal mirasın turizm amaçlı kullanılmasına yönelik kazılar, eski eser onarımları, restorasyon çalışmaları yapılması Turizmin bölgede geliştirilmesi için ilgili altyapının iyileştirilmesi ve tanıtımın yapılması Turizm faaliyetlerin çeşitlendirilmesi Yenilenebilir enerjinin yaygınlaştırılması</p>	Sosyal Gelişimin Sağlanması	<p>Okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim düzeylerinde derslik sayısının artırılması İlköğretim ve ortaöğretim öğrencilerine yönelik pansiyonlar yapılması, kapasitenin artırılması Bölge üniversitelerinin fiziki altyapısı ile insan kaynaklarının güçlendirilmesi Yükseköğretim öğrencilerine yönelik olarak yurt sayısının ve kapasitesinin artırılması İşgücü yetiştirme programları uygulanması ve program katılımcılarının istihdamının sağlanması İstihdamı artırmaya yönelik emek piyasası ile eğitimin eşleşmesine yönelik çok ortaklı küçük ölçekli projelerin uygulanması ve toplum yararına çalışma programlarının uygulanması Mesleki danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin verilmesi Kendi işini kurmak isteyenlere eğitimler ve danışmanlık verilmesi İşgücü piyasasında arz ve talebin eşleşmesine yönelik eğitim programlarının uygulanması Sürekli eğitim merkezlerinin kurulması Bölge potansiyel ve ihtiyaçlarına uygun olarak üniversitelerde eğitim birimlerinin kurulması Sağlık alanındaki fiziksel ve beşeri altyapı ihtiyacının karşılanması Koruyucu ve birinci basamak sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesi Aile hekimliğinin yaygınlaştırılması Sosyal hizmetler ve yardımlar için il özel idarelere ilave finansman sağlanması Kadınlarının toplumdaki yerlerinin iyileştirilmesi yönelik farkındalık çalışmaları yapılması, Çok Amaçlı Toplum Merkezlerinin güçlendirilmesi Sosyal yardımların gelir getirici faaliyetlerle ilişkilendirilmesi Çocuk ve gençlere yönelik merkezlerin ile bakım ve rehabilitasyon merkezlerinin kurulması Spor tesislerinin, gençlik merkezlerinin yapılması</p>
Altyapının Geliştirilmesi	<p>2012 yılına kadar toplam 1.060.000 hektarın sulanması için gerekli yatırımların yapılması Elektrik şebekelerinin iyileştirilmesi İlusu ve Cizre Barajlarının ve hidroelektrik santralinin yapılması Bölgeye doğalgaz sağlanması için gerekli çalışmalarının yapılması Ana güzergahlardaki karayollarının iyileştirilmesi Batman Havalını Terminalinin tamamlanması Demiryolları ağında iyileştirmeler ve geliştirmeler yapılması Koruma amaçlı imar planları, alt bölge gelişme planları ile çevre düzenleme planlarının yapılması Konut kapasitesinin artırılması Üniversitelerin altyapılarının geliştirilmesi Devam eden OSB ve KSS'lerin tamamlanması OSB ve KSS'lerin altyapılarının güçlendirilmesi Sınır ticaretine yönelik altyapıların geliştirilmesi Kentsel altyapının geliştirilmesi</p>	Kurumsal kapasite	<p>Kadın ve gençlerin ekonomik hayata katılmalarının sağlanması Engellilerin toplumla bütünleştirilmesine yönelik farkındalık yaratılması ve merkezler kurulması Göçle gelenlerin kentle bütünleşmesinin sağlanmasına yönelik Toplum Merkezlerinin kurulması Yaşlıların sosyal hayata katılmalarının sağlanması için Yaşlı Dayanışma Merkezlerinin kurulması Kültürel ve sanatsal faaliyetlere yönelik altyapının yapılması Kalkınma ajanslarının kurulması GAP Bölge Kalkınma idaresinin izleme, değerlendirme ve koordinasyon faaliyetlerini yapabilmesi için kapasitesinin artırılması Taşra teşkilatları ile yerel yönetimlerin kapasitesinin artırılması</p>

* Güneydoğu Anadolu Projesi Eylem Planı (2008-2012), s.19-66'daki bilgiler temelinde tablo yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bu eylem planının finansman ihtiyacı toplamda 26.702.065.000 YTL olacağı öngörülmüş, olağan ödeneğin yanı sıra gerekli olan 19.415.062.000 YTL'lik ek finansman ihtiyacının 4.882.046.000'lik kısmının bütçe dışı finansman kaynaklarından, geri kalanın ise merkezi bütçeden ek kaynak tahsis edilerek karşılanması planlanmıştır.⁹⁸² Kamu kaynaklarından ayrılan yıllık ortalama pay 1990-2007 yılları arasında için %7 iken, Eylem Planı ile bu pay 2008-2012 dönemi için yıllık ortalama 12'ye yükselmiştir.⁹⁸³

GAP Eylem Planı sistem olarak Dokuzuncu Plandaki sistem ile benzerlikler taşıırken, GAP Bölge Kalkınma Planındaki sistemden, özellikle gelişme eksenleri çerçevesinde hazırlanması bakımından ayrılmaktadır. Eylem Planında alınması öngörülen önlemler büyük ölçüde Bölge Planı ile örtüşmesine rağmen, mayınlı alanların temizlenmesi gibi hükümetin gündemine aldığı ilave konuların yanı sıra, özellikle Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde öne çıkan yeni bölgesel politika yaklaşımının bir yansıması olarak Cazibe Merkezlerinin oluşturulması, Kalkınma Ajanslarının kurulması ve teşvik sisteminin bölgesel potansiyelleri dikkate alan bir biçimde yeniden yapılandırılması gibi konular yer almıştır.

Özellikle su ve toprak kaynaklarının değerlendirilmesine yönelik olarak daha çok bir altyapı projeleri bütünü olarak ortaya çıkan GAP projesi, daha sonraları bütünleşik bir sosyo-ekonomik bölge gelişim projesi olarak bir dönüşüm geçirmiş, GAP bünyesinde yapılan ve yukarıda özetlenen ana planlama aşamalarındaki yaklaşım dönemin öne çıkan kalkınma ve bölgesel politika yaklaşımlarını dikkate alan bir biçimde gelişmiştir. Ancak, Planlarda sosyal gelişmeyi de sağlamaya yönelik çeşitli tedbirler alınması öngörülmüş olsa da, ağırlık genel itibarıyla bu gelişmeyi sağlayacak fiziki yatırımlara (örneğin derslik sayısının artırılması, ÇATOM sayısının ve kapasitesinin artırılması) verilmiş, bölgede yaklaşım ve mentalite değişikliğini bireyler ve toplum nezdinde sağlayacak içeriksel programlar planlarda yeterli bir yer bulamamıştır. Planlar, bölge potansiyellerini dikkate alan ve bu potansiyeli harekete geçirecek şekilde tasarlanmasına rağmen, fiziki yatırımların gerçekleştirilmesini takiben (tarım bu duruma bir istisnadır), özellikle Eylem Planında, toplumsal dönüşümün

⁹⁸² Güneydoğu Anadolu Projesi Eylem Planı (2008-2012), s.16.

⁹⁸³ GAPBKİ, Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Son Durum, s.2.

kendiliğinden oluşacağı varsayılmıştır. Halbuki, sosyo-ekonomik gelişmenin sağlanmasında olmazsa olmaz fiziki yatırımların yanı sıra, bu dönüşüme olanak sağlayacak ve ivme kazandıracak farkındalık yaratma, bilgilendirme, işbirlikleri oluşturma gibi geleneksel yatırımların dışındaki içeriksel programlara ihtiyaç vardır. Bölgede okullaşma oranlarının, özellikle de kızların eğitim sistemine dahil edilmesine yönelik kamu-özel sektör-STK işbirliği ile yapılan çalışmaların ve bölgedeki girişimcilerin teknik açıdan desteklenmesine yönelik GAP-GİDEM uygulamaları ve GAP İllerini de içine alan Avrupa Birliği destekli Bölgesel Gelişme ve İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesine ilişkin Operasyonel Programlar, UNDP işbirliği ile uygulanan Kadının Güçlendirilmesine Yönelik Yenilikler Projesi gibi çalışmaların, diğer iktisadi ve sosyal sektörlerle doğru kapsayıcı bir şekilde yaygınlaştırılması ve yeterli önemin verilmesi, fiziki yatırımların içeriksel olarak desteklenmesi bu yönde atılacak önemli adımlardır.

Bu tip eksikliklere ve GAP bünyesinde oluşturulan plan çalışmalarında sisteme ilişkin farklılıklara rağmen, GAP ülkedeki ilk bütünleşik bölgesel gelişme projesi olması bakımından son derece önemlidir. Ayrıca, GAP özellikle uygulama, gerçekleşme düzeyi en yüksek olması ve GAP'ın oluşturulmasından buyana uygulanmaya imkan veren görece güçlü bir siyasi iradeyi arkasına alması bakımından diğer bölge planlama ve bölgesel gelişme çabalarından ciddi şekilde ayrılmaktadır.

3.4.3 Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi

1997 yılında planlama aşaması tamamlanan Zonguldak Bartın ve Karabük Bölgesel Gelişme Projesi, üçü de KÖY kapsamında olan Zonguldak, Bartın ve Karabük illerini içermektedir. Planın hazırlandığı dönemde ve öncesinde madencilik ve ağır sanayinin ve özellikle de bu sektörlerde faaliyet gösteren kamu iktisadi teşebbüslerinin istihdam ve bölgesel ekonomi açısından önemi büyük olmuştur. Plan bölgedeki kamu iktisadi teşebbüslerinin küçülmesi ve özelleştirilmesi sürecinde, bu süreç boyunca ortaya çıkması öngörülen sosyo-ekonomik sorunları dikkate alarak bölgedeki yapısal

dönüşüme yön vermek ve ortaya çıkabilecek sorunları en aza indirmek ve/veya ortadan kaldırmak perspektifiyle hazırlanmıştır.⁹⁸⁴

10 yıllık bir süreci kapsayan plan yıllık olarak %5'lik bir büyümeyi öngörmüş, planda bölgenin gelecekteki rolünü “büyük metropollerin hızlı büyüme ve hızlı büyümeden kaynaklanan sorunlarını dengelemek üzere alternatif bir sanayi ve ticaret çekim alanı” olarak belirlenmiştir.⁹⁸⁵ Planda bölgesel gelişme çerçevesinde belirlenen ana hedefler “istihdam imkanlarının geliştirmek, gelir ve katma değeri artırmak ve kalkınmanın sürekli olmasını sağlamak ve çevreyi korumak”tır.⁹⁸⁶

Planda öncelikle Türkiye Taşkömürü Kurumunun küçülmesi ve Karabük Demir Çelik İşletmeleri'nin (Kardemir) özelleştirilmesi perspektifi çerçevesinde bu kurumlardaki mevcut durum ve yapılması gerekenlerin yanı sıra, bu küçülme ve özelleştirme sürecinin sosyo-ekonomik etkileri irdelenmiştir.⁹⁸⁷

Planda tarımsal üretim bağlamında bitkisel üretim kapsamında tarla bitkileri üretiminde verimlilik artışı, seracılık ve meyveciliğin geliştirilmesi ele alınmış, hayvancılık alanında da süt üretimi ve besicilik üzerinde durulmuştur. Ormancılık ve balıkçılık alanında ise özel ormancılığın geliştirilmesi, orman ürünleri üretimin artırılması, erozyonla mücadele ile kültür balıkçılığının desteklenmesi yer almıştır.⁹⁸⁸

İmalat sanayi kapsamında organize sanayi bölgelerinin yaygınlaştırılması, teşviklerin doğru alanlara yönlendirilmesi için gerekli arka plan çalışmalarının yapılması, KOBİ'lerin kurulması ve geliştirilmesi öne çıkmaktadır. Yeni KOBİ'lerin kurulması ve mevcut KOBİ'lerin geliştirilmesi için hem mali hem de teknik desteğe ilişkin önlemler öngörülmüştür.⁹⁸⁹ Madencilik alanında ise üretimin artması, madencilerin başka nitelikler kazandırılmasına yönelik yeniden eğitimi ve taşkömürü kurumunun küçülmesi sonucunda

---

⁹⁸⁴ İldırar, s.187.

⁹⁸⁵ **ZBK Bölgesel Gelişme Planı Yönetici Özeti**, <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bkp/bkp.html> ZBK.zip (17 Temmuz 2009), s.17.

⁹⁸⁶ *ZBK Bölgesel Gelişme Planı Yönetici Özeti*, s.21; s.Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi (Sunum), <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bkp/bkp.html> ZBK dosyası (17 Temmuz 2009), s.34-5.

⁹⁸⁷ **ZBK Bölgesel Gelişme Planı Cilt I**, <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bkp/bkp.html> ZBK.zip (17 Temmuz 2009).

⁹⁸⁸ *ZBK Bölgesel Gelişme Planı Yönetici Özeti*, s.31; *Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi (Sunum)*, s.34-35.

⁹⁸⁹ *ZBK Bölgesel Gelişme Planı Yönetici Özeti*, s.21-22; *Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi (Sunum)*, s.36, 38.

işsiz kalanların istihdam edilmesinin desteklenmesi yer almaktadır.⁹⁹⁰ Turizm alanında ise konaklama imkanlarının ve tesislerinin nitelik ve niceliksel olarak geliştirilmesi ile bu alandaki özel sektör yatırımlarının devlet tarafından desteklenmesine yer verilmiştir.⁹⁹¹

Planda altyapıya ilişkin olarak özellikle mevcut olan ulaşırma altyapısının geliştirilmesine odaklanılmıştır. Bu alanda öngörülen önlemler arasında mevcut limanların, demir ve karayolları ile havaalanının iyileştirilmesi ile yeni bir havaalanı yapımı vardır. Bunların yanı sıra, çevrenin korunmasına ilişkin katı atık yönetimi, arıtma sistemlerin kurulması gibi altyapı yatırımları da planda öngörölmüş, kirlilikle mücadelede yer verilmiştir.⁹⁹²

Eğitim alanında ise sürekli mesleki eğitim merkezi kurulması, teknik eğitim merkezlerinin kurulması ve Karaelmas Üniversitesi'nde çevre ve elektronik mühendisliğinin geliştirilmesi önerilmiştir. Bu başlık altında, özellikle bölgedeki yapısal dönüşüm göz önünde bulundurularak işlerini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya olan kesimlere ve işsizlere yeni nitelik ve beceriler kazandırma ele alınmıştır.⁹⁹³

Kurumsal açıdan bu alanlarının yanı sıra, Planda bir Bölgesel Gelişme Ajansı'nın kurulması ve su yönetimi ve kirliliğinin kontrolünün sağlanması için Su Ajansı kurulması önerilmiştir.⁹⁹⁴ Bu planın uygulaması Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı'nın belirttiği üzere oldukça sınırlı olmuştur.⁹⁹⁵

---

⁹⁹⁰ Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi (Sunum), s.37.

⁹⁹¹ Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi (Sunum), s.43; ZBK Bölgesel Gelişme Planı Yönetici Özeti, s.22.

⁹⁹² Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi (Sunum), s.41, 44; ZBK Bölgesel Gelişme Planı Yönetici Özeti, s.22.

⁹⁹³ Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi (Sunum), s.42; ZBK Bölgesel Gelişme Planı Yönetici Özeti, s.23.

⁹⁹⁴ ZBK Bölgesel Gelişme Planı Yönetici Özeti, s.24.

⁹⁹⁵ Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, "ZBK Bölgesel Gelişme Planı", **Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı Web Sitesi**, <http://www.bakka.org.tr/Planlama.asp?ContentId=17> (10 Mayıs 2010).

3.4.4 Doğu Anadolu Projesi

Doğu Anadolu Projesi Ana Planı, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki üniversitelerin katılımıyla hazırlanmış, 15 ili (Ağrı, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzurum, Gümüşhane, Hakkari, Kars, Malatya, Muş, Tunceli, Van, Ardahan, Bayburt ve Iğdır) kapsayan⁹⁹⁶ bir plandır. Plan kapsamındaki tüm iller Kalkınmada Öncelikli Yöre kapsamındadır.

Doğu Anadolu Projesi Ana Planı, her ne kadar çeşitli yönlerden eleştirilmeye müsait olsa da, bölgedeki sosyo-ekonomik ortamı detaylı bir şekilde ele alan ve bölgenin gelişmesi için gerekli olan müdahaleleri tüm yönleriyle değerlendirmeye ve bütünlük bir perspektif ortaya koyma çabasında olan bir plandır. Plan 2000-2020 arasındaki dönemi kapsayacak şekilde, 2001-2005, 2006-2010 ve 2011-2020 yılları arasını içeren üç dönemde ele alınmıştır.⁹⁹⁷ Plan Doğu Anadolu'nun diğer bölgelere nazaran geri kalmış olmasını, temel olarak, bölgedeki sektörel yapıya ve farklı sektörlerdeki verimlilik oranlarının düşük olmasına bağlamaktadır.⁹⁹⁸ Stratejilerde belirtildiği üzere Planın genel amacı “Bölgenin kendi potansiyellerini harekete geçirecek ortamın yaratılmasını sağlamaktır.”⁹⁹⁹ Planda ekonomik, sosyal, çevresel ve mekansal olmak üzere dört grupta dört ana hedef ve her grup ana hedefe tekabül edecek alt hedefler belirlenmiştir. Bu ana hedefler: “Kişi başı geliri ve istihdamı artırmak”; “kalkınmayı hızlandıracak aktivitelerin yaygınlaştırmak”; “çevreyi korumak, iyileştirmek ve kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamak” ve “alt bölge merkezlerini [çekim merkezlerini] birer sanayi ve hizmet merkezi olarak geliştirmek ve doğu batı göçünün önünde bir filtre oluşturmak”tır.¹⁰⁰⁰ Bu hedeflere ulaşılmasında planda yedi müdahale alanı belirlenmiştir. Bunlar: (1) İnsan kaynaklarının geliştirilmesi, (2) Örgütlenmenin yaygınlaştırılması, (3) Altyapı temini, (4) Mera ıslahı ve yönetimi, (5) Çevre kalitesinin iyileştirilmesi, (6) Yoksullukla mücadele ve (7) Finansmandır.¹⁰⁰¹ Planda insan kaynakları (eğitim, sağlık, kadın ve aile), tarım (toprak ve su kaynakları,

⁹⁹⁶ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT), **Doğu Anadolu Projesi Ana Planı: Yönetici Özeti**, Ankara: DPT, 2000, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dap/ozet.pdf> (10 Mayıs 2010), s.1.

⁹⁹⁷ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT), **Doğu Anadolu Projesi Ana Planı: Ana Plan**, Ankara: DPT, 2000, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dap/anaplan.pdf> (10 Mayıs 2010) s.85.

⁹⁹⁸ DPT, *Doğu Anadolu Projesi Ana Planı: Yönetici Özeti*, s.25.

⁹⁹⁹ DPT, *Doğu Anadolu Projesi Ana Planı: Yönetici Özeti*, s.28.

¹⁰⁰⁰ DPT, *Doğu Anadolu Projesi Ana Planı: Yönetici Özeti*, s.27-28.

¹⁰⁰¹ DPT, *Doğu Anadolu Projesi Ana Planı: Ana Plan*, s.4-19.

bitkisel üretim, hayvancılık, su ürünleri, tarımsal araştırma ve çiftçi eğitimi, ormancılık), sanayi (imalat sanayi, madencilik, el sanatları), enerji, ulaştırma ve haberleşme, ticaret ve inşaat, turizm ve kültür, kentsel ve kırsal gelişme alanlarında mevcut durum analizleri, alınabilecek önlemler ile uygulanabilecek projelere ilişkin bir dizi öneriler ortaya koyulmuştur. Planda ayrıca, olası finansman kaynaklarına bir bölüm ayrılmış, büyüme senaryoları incelenmiştir.

Planda dikkat çeken hususlardan biri, birkaç il dışında bölgedeki illerin neredeyse tamamının ekonomisinin tarıma dayalı olmasından dolayı, bölgedeki tarım üretiminin verimliliğinin artırılmasına ve tarıma dayalı sanayinin gelişimine odaklanılmasıdır. Planda günümüz cazibe merkezi yaklaşımının izleri görülmektedir. Bu bağlamda Erzurum, Elazığ-Malatya ve Van'ın çekim merkezi olması önerilmektedir. Bunun yanı sıra, bölgede sanayinin gelişmesini destekleyecek bir Ekonomik Kalkınma Ajansı'nın kurulmasının önerilmesi dikkat çekicidir. Planda, yerel dinamiklerin, potansiyellerin harekete geçirilmesi için beşeri sermayenin geliştirilmesi, KOBİ'lerin geliştirilmesi, altyapının özellikle ulaştırma ve haberleşme altyapısının sağlanması gibi unsurlar yer almaktadır. Kamunun yanı sıra, yerel aktörlerin, toplumun tüm kesimlerinin, bilgi ve deneyim paylaşımı, yönetsel ve mali kaynakların bir araya getirilmesi ile sürece katılımları öngörülmüştür. Her ne kadar bölge dışından bölgeye yatırım çekmenin zorluğuna işaret edilse de, geleneksel yaklaşım olan bölge dışından yatırımların çekilmesi ve gelişmede bu yatırımların başat rol oynaması yaklaşımı terk edilmemiştir. Kamuya girişimciliği ve katılımcılığı destekleme rolü biçilmiş, bu rolü altyapıyı sağlamakla, yasal ve kurumsal düzenlemeler yapmakla oynaması öngörülmüştür.¹⁰⁰² Ayrıca, Planın yapısından ve Planda yer alan projelerden anlaşıldığı üzere kamu tarafından sağlanan hizmetlerin de etkin bir şekilde yerine getirmesi de kamuya verilen görevler arasındadır.

Plan iyi niyetli ve kapsayıcı bir çalışma olmakla birlikte, planda ciddi eksiklikler vardır. Öncelikle, Planda plan dönemi sonu olan 2020 yılı sonunda gelişmenin sağlanması öngörülen alanlarda niceliksel hedefler belirlenmemiş, planın öngörülen doğrultuda uygulanıp uygulanmadığının tahlil edilmesine olanak sağlayacak

---

¹⁰⁰² DPT, *Doğu Anadolu Projesi Ana Planı: Yönetici Özeti*, s.25-27, 28-32; DPT, *Doğu Anadolu Projesi Ana Planı: Ana Plan*, s.4-19. 221-250.

ve uygulamacıları yönlendirecek zamana bağı, nicelik ve nitelik olarak tatminkar göstergeler ortaya koyulmamıştır. Bu da planı muğlâklaştırmakta ve planda yer alan tedbirleri bir öneriler dizisi olmaktan ileri taşımamaktadır. Ayrıca, mevcut kaynaklar göz önünde bulundurularak ortaya koyulan öneriler dizisinde yeterli derecede bir önceliklendirme yapılmamıştır. Bir diğere husus da, planın uygulanması için gerekli kaynaklar sayısal olarak projeksiyonlar temelinde ortaya koyulmuş ve planın finansmanı için kullanılabilir kaynaklar, alternatifler sıralanmış olsa dahi, planın uygulanması için nereden ne kadar kaynak tahsis edilmesi gerektiğı belirtilmemiş. GAP hariç diğere bölge planlarında olduğı gibi, planın kaynak kısıtlarını yeterince dikkate almamış olmasının ve finansman ayağının yeterince kuvvetli bir biçimde temellendirilmemiş olmasının, siyasi irade eksikliğinin yanı sıra planın tam anlamıyla uygulamaya aktarılmamış olmasında rolü vardır.

Bu olumsuz yönlerine rağmen, çok kapsamlı bir çalışma olan bu plan, mevcut durum analizi, yaptığı tespitler ve ortaya koyduğu öneriler çerçevesinde bölgede uygulanacak olan politikalar ve yapılacak müdahaleler için iyi bir arka plan çalışmasıdır. Kaldı ki, planda koyulan perspektifin yansımaları kısmen de olsa operasyonel programlarda ve politika yaklaşımlarında gözlenmektedir. Örneğın planda çekim merkezleri olarak belirlenen merkezler, “yeni” politika yaklaşımının bir parçası olan cazibe merkezleri yaklaşımındaki 12 merkez arasındadır. Ayrıca, Avrupa Birliğı eş finansmanı ile Ön Ulusal Kalkınma Planı temelinde bölgede uygulanan bölgesel kalkınma programlarında da DAP’ın yansımaları görülmektedir.

3.4.5 Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı

Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı'nın (JICA) katkılarıyla hazırlanmıştır. Plan, tümü Kalkınmada Öncelikli Yörelere arasında olan Ordu, Giresun, Trabzon, Rize, Artvin, Gümüşhane ve Bayburt illerini kapsamaktadır. Bölgedeki gelir Türkiye ortalamasının yaklaşık üçte ikisi kadardır.¹⁰⁰³ Plan 2001-2020 yılları dönemini içermekte ve planlama dönemi 2001-2005, 2006-2010, 2011-2020 yıllarını kapsayan üç aşamada ele alınmaktadır.¹⁰⁰⁴

Plan'da biri ekonomik, biri sosyal diğeri çevresel olmak üzere üç hedef belirlemiştir. İlk hedef bölgenin ekonomik yapısını güçlendirmek, bu kapsamda yeni istihdam olanakları yaratmak ve gelir düzeyini artırmaktır. Böylece sermaye birikiminin artırılması öngörülmüştür. İkinci hedef toplumsal bütünleşmenin ve dayanışmanın teşvik edilmesidir. Bu kapsamda bölge dışın göçün ve bölge içindeki dengesizliklerin giderilmesi öngörülmektedir. Üçüncü hedef ise bölgenin çevre ve kaynak kapasitesinin güçlendirilmesi ve bunun sürdürülebilir olmasının sağlanmasıdır. Üçüncü hedef sosyal ve ekonomik faaliyetlerde çeşitliliğin artmasına yönelik olarak belirlenmiştir.¹⁰⁰⁵ Planın nihai hedefi, plan dönemi sonu olan 2020 yılına kadar bölgenin gelişmişlik düzeyin en az Türkiye ortalamasını yakalamasıdır.¹⁰⁰⁶ Planda seçilen kalkınma alternatifi çerçevesinde geliştirilen senaryoya göre 1996 yılında Türkiye ortalamasının %66'sı olan bölgesel kişi başı GSYİH'nın plan dönemi sonunda Türkiye ortalamasının %83'üne ulaşması ve yıllık ekonomik büyüme hızının planın ilk aşamasında yaklaşık %4, ikinci aşamasında yaklaşık %6,7 ve üçüncü aşamasında %5,6 olması öngörülmüştür.¹⁰⁰⁷ Planın Bölgesel gelişme stratejisi "ulaştırma ve iletişim altyapısının güçlendirilmesine", "çok amaçlı su kaynaklarının geliştirilmesi ve yönetimine", "toprak tasarrufunda

¹⁰⁰³ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT) ve Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA), **Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) Nihai Rapor Cilt I: Yönetici Özeti**, Nippon Koei Co, Ltd. ve Recs International Inc., Ağustos, 2000, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dokap/ozet.pdf> (10 Mayıs 2010), s.1-2.

¹⁰⁰⁴ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT) ve Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA), **Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) Nihai Rapor Cilt II: Ana Plan**, Nippon Koei Co, Ltd. ve Recs International Inc., Ağustos, 2000, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dokap/c2.pdf> (10 Mayıs 2010), s.4-22.

¹⁰⁰⁵ DPT ve JICA *Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) Nihai Rapor Cilt II: Ana Plan*, s.3-4.

¹⁰⁰⁶ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT) ve Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA), **Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) Nihai Rapor Cilt III: Ekonomik Sektörler**, Nippon Koei Co, Ltd. ve Recs International Inc., Ağustos, 2000, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dokap/c3.pdf> (10 Mayıs 2010), s.3-30.

¹⁰⁰⁷ DPT ve JICA, *Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) Nihai Rapor Cilt II: Ana Plan*, s.4-12, 4-25.

iyileştirmeye” ve “yerel yönetimlerinin güçlendirilmesine” dayanmaktadır.¹⁰⁰⁸ Mekansal yerleşme açısından bölgede bir kademelendirme önerilmiştir. Buna göre Trabzon, Ordu ve Rize'nin bölge merkezleri, Giresun, Ünye, Artvin, Bayburt ve Gümüşhane'nin ikinci kademe merkezleri olması üçüncü kademe de 10 tane hizmet, turizm ve üretim merkezi olması öngörülmüştür.¹⁰⁰⁹

Plan ve eklerinde plan kapsamındaki tüm sektörler (ekonomik, sosyal, çevresel, idari/kurumsal, altyapı vb.) ilişkin detaylı mevcut durum analizleri yapılmış, her bir sektör ve alt sektörler için stratejiler belirlenmiştir. Bu stratejiler ışığında Ana planda 10 program kurgulanmış ve bu 10 programın altında toplam 52 projenin gerçekleştirilmesi önerilmiştir. Planda bu projelerin hangi kurumlar tarafından gerçekleştirileceğine ve yerel yönetimler ile özel sektörün katılım durumu ve dönemler itibarıyla yatırım maliyetlerine yer verilmiştir.¹⁰¹⁰ Programlar Mekansal yapının düzenlenmesi; Ekonomik yapının güçlendirilmesi; İdari ve sosyal yapının güçlendirilmesi; ve DOKAP kimliğinin oluşturulması olmak üzere dört ana başlık altında toplanmıştır.¹⁰¹¹ Bölgedeki mekansal yapının dönüşümünü yönlendirilmesi perspektifi ile kurgulanmış olan mekansal yapının düzenlenmesi başlığı altında Mekansal Yapının Geliştirilmesi Programı, Kentsel Gelişme ve Kent Yönetimi Konusunda Kurulmuş Yerel Birlikler ve Kapsamlı Su ve Toprak Kaynakları Yönetimi Programı yer almaktadır. Mekansal Yapının Geliştirilmesi Programı çerçevesinde Planda öngörülen yerleşme kademelendirilmesi uyarınca, Rize-Trabzon koridorunun geliştirilmesine; Gümüşhane, Bayburt ve Artvin illerinde yer alan belirli bölgelerdeki kent merkezlerinin geliştirilmesine; bölgenin ulaşım, telekomünikasyon ve enerji altyapısını iyileştirmeye yönelik projeler yer almaktadır. Kent Yönetimi Konusunda Kurulmuş Yerel Birlikler programı altında, kentlerin gelişimine yönelik planların etkin bir şekilde yapılabilmesine olanak sağlayan idari yapılanmaya, entegre su tedariki sistemini oluşturmaya, çevre kalitesini iyileştirmeye yönelik projeler yer almaktadır. Kapsamlı Su ve Toprak Kaynakları Yönetimi Programı çerçevesinde ise su

---

¹⁰⁰⁸ DPT ve JICA, *Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) Nihai Rapor Cilt II: Ana Plan*, s.3-4,3-5,3-6.

¹⁰⁰⁹ DPT ve JICA, *Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) Nihai Rapor Cilt I: Yönetici Özeti*, s.4.

¹⁰¹⁰ DPT ve JICA, *Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) Nihai Rapor Cilt II: Ana Plan*, s.6-1, 6-14.

¹⁰¹¹ DPT ve JICA, *Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) Nihai Rapor Cilt I: Yönetici Özeti* s.9-11.

kaynaklarının iyileştirilmesine, toprağın korunması ve toprak tasarrufuna, kaynak ve çevre kapasitesinin korunması ve iyileştirmesine yönelik projeler ele alınmıştır.¹⁰¹²

Ekonomik yapıyı güçlendirmeye, yönelik olarak da Sanayi ve Ticaret Destek Programı, Kırsal Ekonominin Çeşitlendirilmesi ve Yoğunlaştırılması Programı ve Uygulamalı Araştırma Programı başlıklı üç program yapılandırılmıştır. İlk program KOBİ'lerin pazara ve finansmana erişimlerini artırmaya, işgücü arz ve talebinin eşleşmesini sağlamaya yönelikken, ikinci program kırsal alanda seracılığın geliştirilmesi ve zirai ürünler dışındaki kırsalda yapılabilecek ekonomik faaliyetlerin artırmaya, üçüncü program ise kırsal üretimin çeşitlendirilmesini ve bu alanlarda yenilenebilir enerji kullanımını destekleyecek araştırmalara yönelik olarak oluşturulmuştur.¹⁰¹³

İdari ve sosyal yapının güçlendirilmesine yönelik olarak da Mahalli İdarelerin Güçlendirilmesi Programı, Sürdürülebilir İnsan Kaynakları Geliştirme Programı, Yaşanılan Çevrenin İyileştirilmesi Programları tasarlanmıştır. İlk program çerçevesinde yerel yönetimlerin teknik ve mali kapasitelerinin geliştirilmesine ve etkililiklerin artırılmasına; ikinci program kapsamında başta zorunlu eğitim olmak üzere tüm kademelerdeki eğitimin yaygınlaştırılması, girişimciliğin desteklenmesi, toplumsal ve kültür bilincinin artmasına, sağlık ve hijyen bilincinin artırılması ile sağlık hizmetlerinin toplum tabanlı bir şekilde geliştirilmesine, sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesine odaklanmaktadır. Üçüncü programın hedefi kırsal alandır. Bu program kırsal hizmet merkezlerinin oluşturulmasını, kırsal alandaki alt yapının iyileştirilmesini ve orman köylerindeki geçim olanaklarının iyileştirilmesini gözetmektedir.¹⁰¹⁴

DOKAP kimliğinin oluşturulması kapsamında ise KOBİ'lerin bilgi ve teknolojik kapasitelerinin geliştirilmesinin yanı sıra, bölgenin ticari ve turistik potansiyelinin tanıtılmasına odaklanmaktadır.¹⁰¹⁵

---

¹⁰¹² DPT ve JICA, *Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) Nihai Rapor Cilt II: Ana Plan*, s.6-2,6-3,6-4; T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT) ve Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA), **Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) Nihai Rapor Cilt VIII: Proje Raporları**, Nippon Koei Co, Ltd. ve Recs International Inc., Ağustos, 2000, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dokap/c8.pdf> (10 Mayıs 2010), 1-3-1-39.

¹⁰¹³ DPT ve JICA, *Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) Nihai Rapor Cilt II: Ana Plan*, s.6-6,6-7.

¹⁰¹⁴ DPT ve JICA, *Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) Nihai Rapor Cilt II: Ana Plan*, s.6-7,6-8, 6-9.

¹⁰¹⁵ DPT ve JICA, *Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) Nihai Rapor Cilt II: Ana Plan*, s.6-9,6-10.

Planın sistematik yapısı diğer bölge plan/projelerinden farklıdır. Planda sektörel stratejilerin belirlenmesine ağırlık verilmiş, yukarıda tanımlanan programlar bu stratejilere göre düzenlenmiştir. Plan bir öneriler dizisi şeklinde yapılandırılmıştır. Planda yer alan uygulama aşamaları ve planda kullanılan dil planın daha çok yönlendirici bir rapor niteliğinde hazırlandığına işaret etmektedir. Öte yandan Planın programlar ve bu çerçevede uygulanacak projelerden oluşuyor olması, planın sadece strateji belirlemek için değil uygulamaya dönük bir biçimde yapılandırıldığına bir göstergesidir. DOKAP, yeni yaklaşımlar doğrultusunda yerele dayanan bir gelişme perspektifi ile hazırlandığından önemlidir.

3.4.6 Yeşil Irmak Havza Gelişim Projesi

Yeşil Irmak Havza Gelişim Projesi (YIHGP) Yeşil Irmak'ın geçtiği alanların önemli bir kısmını içermektedir. Bu Proje kapsamına giren iller Amasya, Tokat, Samsun ve Çorum illeridir.¹⁰¹⁶ Bu illerin tümü halihazırdaki KÖY uygulaması kapsamında olmakla birlikte sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri Türkiye ortalamasına yakındır. Bu bölgede yer alan Samsun, aynı zamanda yeni yaklaşımdaki cazibe merkezlerinden biridir. Proje Ana Planı 2023 yılına kadar bölgenin gelişmesi ve yüksek gelişmişlik seviyesine ulaşması için yapılacak olan program, proje, faaliyet, yatırım ve örgütlenme yapısını içermektedir. YIHGP bölgenin kapsadığı coğrafi alanda her düzeyde yapılan çeşitli planların referans alacağı ana kaynak olmak üzere tasarlanmıştır.¹⁰¹⁷

YIHGP'nin vizyonu Yeşil Irmak Havza'sının "Türkiye'nin Karadeniz'e açılan kapısı olmuş, yaşam kalitesini yükseltmiş, çevreye duyarlı, rekabetçi, hızla gelişen bölge" olmasıdır.¹⁰¹⁸ Projede belirlenen temel stratejik amaç "bölgenin yenilenen mekansal yapısıyla eşleşen sosyal ve ekonomik dönüşümlerinin sürdürülebilir gelişiminin sağlanmasıdır". Bu temel stratejik amaca ulaşılabilmesi için beş stratejik amaç belirlenmiştir. Bunlar: (1) Etkin bir mekansal organizasyon oluşturulması, (2)

¹⁰¹⁶ Hüseyin Poroy, "Bölgesel Gelişme Stratejileri Çerçevesinde Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi", **Türkiye İktisat Kongresi 2004**, Cilt 7 Bölgesel Gelişme Stratejileri Tebliğ Metinleri, İzmir 5-9 Mayıs, 2004, s.17.

¹⁰¹⁷ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), **Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (Amasya, Çorum, Samsun, Tokat): Bölgesel Gelişme Ana Planı Yönetici Özeti**, Ankara: Dolsa Mühendislik Ltd. Şti, 2006, http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bkp/YHGP_Ozet.pdf (10 Mayıs 2010), s.1-4, 3-2.

¹⁰¹⁸ DPT, *Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (Amasya, Çorum, Samsun, Tokat): Bölgesel Gelişme Ana Planı Yönetici Özeti*, s.1-3.

İnsan kaynaklarının ve toplumsal yapının geliştirilmesi, (3) İşletmelerin rekabet gücünün artırılması ve dışa açılma, (4) Ekolojik dengelerin, çevrenin korunması ve durumun iyileştirilmesi ve (5) Kurumsal yapının güçlendirilmesidir.¹⁰¹⁹ Planda sürdürülebilir bir gelişme yaklaşımı söz konusudur.

İlk amaç bağlamında, son dönemlerdeki Kalkınma Planlarında üzerinde ağırlıklı durulan yerleşme sisteminin organizasyonu yaklaşımı doğrultusunda YIHGP’de çok merkezli olan, kentler arası hiyerarşik bir gelişme düzeni belirlenmiş, kademelenme benimsenmiştir. Bu bağlamda 5 birinci, 12 ikincil yığılma merkezleri, bunların dışında kalan ilçe merkezleri de yerel hizmet merkezi, 57 kırsal yerleşme ise merkezi kırsal yerleşme olarak tespit edilmiştir. Ulaştırma ve telekomünikasyon alt yapısının bölgede öngörülen çok merkezli yerleşim sisteminin gelişmesine katkıda bulunacak ve sistem içindeki etkileşimi ve bölge dışı bağlantıları destekleyecek biçimde yapılandırılması öngörülmüştür.¹⁰²⁰

Planda yerel potansiyelin harekete geçirilmesindeki en önemli unsurlardan biri olan beşeri sermayenin güçlendirilmesi ve bir açıdan da sosyal sermayenin geliştirilmesi ikinci stratejik amaç altında ele alınmıştır.¹⁰²¹ Üçüncü stratejik amaç çerçevesinde işletmelerin rekabet gücünün artırılmasına ve ulusal ve uluslararası piyasalarla entegrasyona odaklanılmış olsa da, tarım sektörünü göz ardı edilmemiştir. Özellikle tarımsal üretimle sanayi arasında tamamlayıcı ve destekleyici bir ilişki yaratılması üzerinde durulmuştur.¹⁰²² Dördüncü stratejik amaç Plan döneminde gerçekleşmesi öngörülen sosyal ve ekonomik gelişmenin ekolojik denge ve çevreye en az zarar verecek şekilde biçimlenmesi ve uygulama dönemi başlangıcına kadar ortaya çıkmış olan kirlenmenin azaltılması ve ortadan kaldırılmasına, bu çerçevede kalkınmanın sürdürülebilir olmasına yoğunlaşmıştır.¹⁰²³ Beşinci stratejik amaç çerçevesinde yerel düzeydeki kamu kurumları ve belediyelerin ve kalkınma ajansının güçlendirilmesi ile

---

¹⁰¹⁹ DPT, *Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (Amasya, Çorum, Samsun, Tokat): Bölgesel Gelişme Ana Planı Yönetici Özeti*, s.2-31.

¹⁰²⁰ DPT, *Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (Amasya, Çorum, Samsun, Tokat): Bölgesel Gelişme Ana Planı Yönetici Özeti*, s.3-6, 3-10, 3-11.

¹⁰²¹ DPT, *Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (Amasya, Çorum, Samsun, Tokat): Bölgesel Gelişme Ana Planı Yönetici Özeti*, s.3-15, 3-16, 3-17, 3-18.

¹⁰²² DPT, *Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (Amasya, Çorum, Samsun, Tokat): Bölgesel Gelişme Ana Planı Yönetici Özeti*, s.3-19-3-27.

¹⁰²³ DPT, *Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (Amasya, Çorum, Samsun, Tokat): Bölgesel Gelişme Ana Planı Yönetici Özeti*, s.3-28

bölgedeki toplumun farklı kesimlerini temsil eden, meslek odaları, kooperatif ve birlikler, sivil toplum kuruluşları dahil siyasi örgütler dışındaki hemen hemen tüm düzeylerdeki toplumsal örgütlerin ve yerel medyanın güçlendirilmesi öngörülmüştür.¹⁰²⁴ Böylece toplumun her kesiminin bölgedeki gelişme sürecine katılımının sağlanması için elverişli ortam yaratılmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşımın bölgesel gelişmeye katkı sağlayan olumlu sosyal sermayenin güçlendirilmesi açısından yararlı olduğu düşünülmektedir.

---

¹⁰²⁴ DPT, *Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (Amasya, Çorum, Samsun, Tokat): Bölgesel Gelişme Ana Planı Yönetici Özeti*, s.3-31, 3-32.

Tablo 3.4- Yeşil Irmak Havza Gelişim Projesi Stratejik Amaç, Öncelik ve Tedbir Matrisi*

STRATEJİK AMAÇLAR	ÖNCELİKLER	TEDBİRLER	
1. ETKİN BİR MEKANSAL ORGANİZASYON OLUŞTURULMASI	1.1 Bölgesel altyapının etkin bir mekansal organizasyon anlayışına uygun olarak geliştirilmesi	1.1.1 Ulaşım altyapısının geliştirilmesi 1.1.2 İletişim altyapısının iyileştirilmesi 1.1.3 Enerji altyapısının iyileştirilmesi	
	1.2 Kentlerin güvenli ve planlı biçimde geleceğe hazırlanması	1.2.1 Planlı kentsel gelişmenin sağlanması 1.2.2 Tarihi kentsel dokuların korunması, restorasyonu ve kullanılması 1.2.3 Kentlere yeni gelen nüfusun ihtiyaçlarına yönelik konut üretimi 1.2.4 Yerleşim yerlerinde afet güvenliğinin sağlanması 1.2.5 Kentsel teknik altyapı eksikliklerinin giderilmesi 1.2.6 Kentsel kültürel ve sosyal donatının geliştirilmesi	
	1.3 Kırsal yerleşim deseninin rasyonel bir yapıya dönüştürülmesi	1.3.1 Tokat ilinin (Bakanlar Kurulu Kararı ile sayıları sınırlandıktan ve yeniden belirlendikten sonra) merkezi kırsal yerleşimlerin geliştirileceği pilot il olarak seçilmesi ve ilk uygulamaların yapılması 1.3.2 Pilot ilin dışındaki merkezi kırsal yerleşimlerin imar gelişme programlarının hazırlanması ve fiziki altyapı eksikliklerinin tamamlanması 1.3.3 Kırsal yaşam kalitesinin iyileştirilmesi için merkezi kırsal yerleşmelerin’lerde sosyal altyapının geliştirilmesi	
	2. İNSAN KAYNAKLARININ VE TOPLUMSAL YAPININ GELİŞTİRİLMESİ	2.1 Her düzeydeki eğitimin, bölgenin üretim ve hizmet ihtiyaçlarına göre örgütlenmesi	2.1.1 Mesleki eğitim ile sektörlerin talep ettiği nitelikli eleman ve ara eleman ihtiyacının karşılanması arasındaki ilişkinin tesisi 2.1.2 Bölgedeki üniversite ve yüksek okullardaki öğretim elemanlarının mesleki gelişim ve araştırma olanaklarının artırılması 2.1.3 Yetişkin eğitimi programlarının geliştirilmesi 2.1.4 Bölgede uygulanacak tarımsal projeler için tarımsal yayım ve eğitim programlarının düzenlenmesi
		2.2 Yoksullaşmaya, işsizliğe ve güvencesizliğe karşı kurumsal mekanizmaların geliştirilmesi	2.2.1 Kentlerdeki yoksullara yapılan yardımların yeniden düzenlenmesi, mutlak ve göreceli yoksulluğun azaltılması 2.2.2 İstihdamın artırılması ve işsizlik oranının azaltılması
		2.3 Bölgede kentsel toplumsal yaşam kalitesinin iyileştirilmesi	2.3.1 Kadın-erkek eşitliğinde gelişme sağlanması ve kadınlara yönelik kentsel hizmetlerin artırılması 2.3.2 Sağlık programlarının rasyonel sistem içinde düzenlenmesi ve toplumun daha geniş bir kesiminin erişiminin sağlanması 2.3.3 Kentlere göçenler için toplumsal içermenin sağlanması 2.3.4 Yaşlıların ve engellilerin kentin toplumsal yaşamının bir parçası olmasının sağlanması 2.3.5 Kentlerde kültür- sanat ve serbest zaman faaliyetlerinin geliştirilmesi
		2.4 Kırdaki yoksul ve dezavantajlı gruplara hizmet götürülmesi	2.4.1 Kırsal alanda mutlak ve göreceli yoksulluğun azaltılması, istihdamın artırılması ve gizli işsizlik oranının düşürülmesi 2.4.2 Kırsal sağlık ve sosyal hizmetlerin iyileştirilmesi

* T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Yeşil Irmak Havza Gelişim Projesi (Amasya, Çorum, Samsun, Tokat): Bölgesel Gelişim Ana Planı**, Ankara: Dolsa Mühendislik Ltd. Şti, 2006, http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bkp/YHGP_AnaPlan.pdf (10 Mayıs 2010) Ek-12-Ek-70 ‘deki bilgiler kullanılarak tablo yazar tarafından hazırlanmıştır.

3. İŞLETMELERİN REKABET GÜCÜNÜN ARTIRILMASI ve DIŞA AÇILMA	3.1 Bölge ve kent ölçeğinde yığılma ekonomilerinden ve dışsallıklardan yararlanılması	3.1.1 OSB, KSS ve ihtisaslaşmış sanayi bölgelerinin birinci ve ikinci derece yoğunlaşma merkezlerinde geliştirilmesi
		3.1.2 OSB, KSS ve ihtisaslaşmış sanayi bölgelerinde teknolojik yenilik ve yatırım konularında ortak merkezlerin kurulması ve danışmanlık hizmetlerinin sağlanması
	3.2 Araştırmaların karar süreçlerinde etkili olması ve politikaya yol göstermesi için bilgi ve üretim arasındaki bağın güçlendirilmesi	3.2.1 Bölgede üniversite, sanayi, kamu işbirliğinin ve Ar-Ge faaliyetlerinin artırılması
		3.2.2 Bölgede tarım ve sanayi entegrasyonunun sağlanması
		3.2.3 Bilgiye erişim ve iletişim teknolojilerinin kullanımının geliştirilmesi
	3.3 Dışa açılma	3.3.1 Ulusal ve uluslararası ticari faaliyetin çeşitlendirilmesi ve artırılması
	3.4 Bölge turizminin çeşitlendirilerek geliştirilmesi ve tanıtımı	3.4.1 Bölgenin doğa ve kültür mirasının sürdürülebilirlik ilkesi içinde turizme açılması
	3.5 Tarımda sulamanın geliştirilmesi ve yüksek gelir getiren bitkisel üretimin artırılması, tarımsal araştırmaların yapılması	3.5.1 Planlanan alanların sulamaya açılması ve uygun sulama teknolojilerinin geliştirilmesi
		3.5.2 Tarla içi geliştirme hizmetlerinin yapılması
		3.5.3 Örtü altı sebze tarımının geliştirilmesi
		3.5.4 Organik tarımın geliştirilmesi
		3.5.5 Sertifikalı ve hibrit tohum üretiminin geliştirilmesi
		3.5.6 Kesme çiçek ve süs bitkileri üretiminin geliştirilmesi
		3.5.7 Tıbbi ilaç ve baharat bitkileri üretiminin geliştirilmesi
		3.5.8 Meyveciliğin geliştirilmesi ve araştırmaların artırılması
		3.5.9 Bağcılığın geliştirilmesi ve araştırmaların artırılması
	3.6 Hayvancılık sektöründe rekabet gücünün artırılması	3.6.1 Hayvan ırklarının ıslahı ve hastalıkların kontrol altına alınması
		3.6.2 Hayvancılık potansiyeli olan merkezlerde Organize Besi Bölgelerinin ve panayırların geliştirilmesi
		3.6.3 Yem üretiminin geliştirilmesi
		3.6.4 Tavukçuluğun geliştirilmesi
3.6.5 Su ürünleri üretiminin geliştirilmesi		
3.6.6 Arıcılığın geliştirilmesi		
3.7 Bölgede, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde yer alan KOBİ'lerin mali yapılarının güçlendirilmesi	3.7.1 KOBİ'lerin mali yapılarının güçlendirilmesine yönelik çalışmalar ve uygulamalar yapılması	
	3.7.2 Sermaye piyasalarından yararlanabilen olanaklarının geliştirilmesi	
3.8 İnşaat ve ulaştırma hizmetlerinin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi	3.8.1 İnşaat sektöründeki işletmelerin kalite ve standartlarının yükseltilmesi	
	3.8.2 Ulaştırma sektörünün etkinleştirilmesi ve işletme standartlarının geliştirilmesi	

4. EKOLOJİK DENGELERİN, ÇEVRENİN KORUNMASI ve DURUMUNUN İYİLEŞTİRİLMESİ	4.1 Hava, toprak, su ve orman ekosistemlerinin korunması ve kontrolü, kentsel-tarımsal kirleticilerin etkilerinin azaltılması	4.1.1 Hava, toprak, su ve gürültü kirliliğinin izlenmesi ve gerekli önlemlerin alınması
		4.1.2 Ormancılığın geliştirilmesi
		4.1.3 Erozyon kontrolü önlemlerinin geliştirilmesi, ağaçlandırma ve mera ıslahı yapılması, bu konuda eğitim verilmesi
	4.2 Biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması	4.2.1 Hassas bölgelerin, koruma alanlarının (milli parklar, tabiat parkları, tabiatı koruma alanları), endemik bitkiler ve faunanın korunması
5. KURUMSAL YAPININ GÜÇLENDİRİLMESİ	5.1 Yerel yönetimin ve kalkınma ajansının güçlendirilmesi	5.1.1 Belediyelerin güçlendirilmesi
		5.1.2 Belediyelerin, kamu politikası üreten kurullarına yurttaş katılımının güçlendirmesi
		5.1.3 İl özel idarelerinin güçlendirilmesi
		5.1.4 Kalkınma Ajanslarının güçlendirilmesi
	5.2 Sivil toplumun ve özel kesimin güçlendirilmesi	5.2.1 Özel kesimin yapısal olarak güçlendirilmesi
		5.2.2 Yerel medyanın ve iletişim ortamının güçlendirilmesi
		5.2.3 Özel kesim meslek örgütlerinin ve işadamları derneklerinin güçlendirilmesi
		5.2.4 Sivil toplum örgütlerinin güçlendirilmesi
		5.2.5 Tarımsal birliklerin güçlendirilmesi
		5.2.6 Kooperatiflerin ve kooperatif birliklerinin güçlendirilmesi
		5.2.7 Kamu yararına çalışan meslek örgütlerinin güçlendirilmesi
		5.2.8 Sendikaların ve meslek derneklerinin güçlendirilmesi
	5.3 Bölgedeki merkezi kamu yönetim kurumlarının geliştirilmesi	5.3.1 Merkezi yönetim taşra teşkilatı kapasitesinin geliştirilmesi
5.3.2 Bölge müdürlüklerinin kapasitesinin geliştirilmesi		

YIHGP, ÷lkedeki bölgesel plan çalışmaları arasında en son yapılan çalışmalardan biri olması itibariyle, Avrupa Birliği perspektifi ile ÷lke gündemine giren planlama kurgusunu yansıtmaktadır. Projenin sistematik ve kuvvetli bir yapısı vardır. Her stratejik amaç altında öncelikler ve bu önceliklerin gerçekleşmesine ilişkin tedbir ve projelere detaylı bir biçimde yer verilmiştir. Her tedbir altında sıralanan ana projeler için detaylı bir tanım yapılmış ve bütçelendirilmiştir. Projede ayrıca GANNT şeması yapılarak bu projelerin gerçekleştirilmesinden sorumlu taraflar ve projelerin uygulama dönemi belirtilmiştir. Projenin uygulanması için yaklaşık ne kadar bir kaynağa ihtiyaçı olduğu, projeler bazında ihtiyaçı duyulan kaynakların dönemler ve stratejik amaçlar itibariyle miktarı ve projenin uygulanması için gerekli olan kaynağın ne kadarının kamu kesimi ve ne kadarının da özel kesim tarafından karşılanabileceği ve fonların kısa, orta ve uzun vadeli dağılımı yapılmıştır. Projede bir izleme değerlendirme sistemine yer verilmiş olması ve göstergelerin oluşturulmuş olması önemlidir. Ancak göstergelerin, özellikle hedef seviyesindeki göstergelerin zamana bağlı olarak niceliklendirilmiş olmaması, diğer ilişkin planların, uygulama önlemlerinin zamana bağlı aynı sayısal hedeflere yönlendirilmesinde zorluklar ve çelişkiler oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Projeden senaryolar temelinde ortaya koyulan ve hedef sayılabilecek 2023 yılı bölgesel gelir, istihdam ve nüfus verileri gör÷lebilmektedir.

Proje genel olarak değerlendirildiğinde diğer bölge plan/projelerine göre güçlü bir sistematike ve kurguya sahiptir. Proje yeni yeni benimsenen aşağıdan yukarıya doğru yaklaşımı yansıtmaktadır. Planın belki de en önemli özelliği, planın bölgesel gelişme için kamu kesimi yatırımları hariç dışarıdan gelecek özel sektör yatırımlarına yaslanmamış olması, sürdürülebilir bir şekilde yereldeki mevcut kaynakları ve potansiyeli harekete geçirecek ve güçlendirecek şekilde kurgulanmış olmasıdır.

3.4.7 Bölgesel Gelişme Planlarının/Projelerinin Genel Bir Değerlendirmesi

GAP dışındaki bütünleşik bölgesel kalkınma planları ya uygulanmamış ya da tam olarak uygulanma fırsatı bulunulamamıştır.¹⁰²⁵ 2008 yılı programında belirtildiği üzere GAP dışındaki bölge gelişme planlarının beklenen sonuçları ortaya çıkarması oldukça düşük bir ihtimaldir. Bunda kaynakların yeterli olmaması, koordinasyonda ortaya çıkan sorunlar ile kapasitenin düşük olmasının rol oynadığı düşünülmektedir.¹⁰²⁶ Ayrıca GAP dışındaki bölgesel gelişme planları çerçevesinde yerel inisiyatifin harekete geçirilmesinde zorluklar yaşanmış, uygulamada teknik engeller ortaya çıkmış, ciddi finansman sorunlarıyla karşı karşıya kalınmıştır.¹⁰²⁷ Yenilenen anlayışıyla GAP ve YIHGP hariç tutulduğunda, Göymen'in Ergin'den aktardığı gibi her ne kadar bu bölgesel planlar yerel potansiyellere vurgu yapsa da, hem daha çok merkezi bir yaklaşımla oluşturulmuşlardır, hem de kamu yatırımları anlayışıyla ele alınabilecek planlardır.¹⁰²⁸ Bu geleneksel yaklaşımı planların yapısından da görmek mümkündür.

Ayrıca, 1990 sonları ile 2000 yılı ilk yarısında hazırlanan bölge plan/projeleri, birbirlerine çok yakın tarihlerde hazırlanmış olmalarına rağmen yapıları itibariyle farklılık arz etmektedir. Alternatif senaryolar temelinde öngörülerde bulunulması ve kalkınma stratejiler ihazırlanması dışında, yapı itibariyle ortak noktası çok fazla bulunmamaktadır. Bu da bölge planlamada tutarlı bir şablon gözetilmediğinin bir göstergesidir.

Bu planların uygulamaya aktarılmasındaki en büyük sorunun kurumsal kapasite düşüklüğü ve koordinasyon eksikliğinin ötesinde, mali kaynak kısıtı olduğu düşünülmektedir. Öncelikle planların yapı itibariyle kaynak kısıtı gerektiği derecede göz önünde bulunmadan, kaynak tahsisatının tam olarak düşünülmeden, planların yapılandırılması bunda önemli rol oynamaktadır. Zira, planın uygulamaya koyulması için gerekli finansman ihtiyacı belli senaryo alternatifleri göz önüne alınarak

---

¹⁰²⁵ Özaslan, s.3.

¹⁰²⁶ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) 2008 Yılı Programı**, Ankara, http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/2746/2008_programi.pdf (17 Mayıs 2010), s.240.

¹⁰²⁷ Güneydoğu Anadolu Projesi Eylem Planı (2008-2012), s.6.

¹⁰²⁸ Korel Göymen, "Türkiye'de Bölge Politikalarının Evrimi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", **Yerel Kalkınmada Ortaklıklar Uluslararası Konferansı**, İstanbul, İstanbul Politikalar Merkezi, Ekim 23-23 2004, <http://ipc.sabanciuniv.edu/tr/ArastirmaAlanlari/documents/KorelGovmenOrtaklik.pdf> (17 Şubat 2010), s.44.

hesaplanmakta, her bir bileşen için reel hesaplamalar yapılmamaktadır. Bunda planların bir perspektif sunması açısından yapılmasının rolü büyüktür. Zira, Atauz'un vurguladığı üzere bölge planları çok kapsamlı, çok uzun vadeli ve çok ögeli bir yapıda olduğu ve esneklik ve revize edilebilirlik gerektiği için, net her noktanın belirli olduğu bir gelecek öngörüsü içermesi arzu edilir bir durum değildir.¹⁰²⁹ Ancak, bu durum beraberinde kaynaklarla ilgili bir sorunu beraberinde getirmekte ve bölge planları gerçekliğin çok üstünde öngörüler ve finansman ihtiyacı ile birlikte oluşturulmaktadır. Ayrıca, kaynak tahsisinin proje/plana bağlı kısa, orta ve uzun erimli kararlar veya yasal düzenlemelerle garanti altına alınmaması ve bu plan/projeleri uygulamaya aktaracak tutarlı, bütünleşik mekanizmaların oluşturulmaması plan/projelerin uygulanabilirliğini zayıflatmıştır. Bunun yanı sıra, siyasi irade eksikliği (GAP hariç) de gerekli kaynak tahsisatının yapılmasında, uygulama mekanizmaların oluşturulmasında sorunlarla karşılaşılmasında rol oynamaktadır. Ayrıca, özellikle bölgesel gelişme planlarının yapıldığı ve uygulamaya aktarılması öngörülen dönemlerde ülkede yaşanan krizler ve küresel mali krizler hem özel sektörü derinden etkilemiş, hem de kamu harcamalarında kısıntılar yapılmasına neden olmuştur. Bu elverişsiz makro-ekonomik konjonktürün de planların uygulamasını etkilediği düşünülmektedir.

3.5 2000'li Yıllara Kadar Uygulanan Bölgesel Politikalara İlişkin Kısa Bir Özet ve Değerlendirme

Üyelik perspektifi ile AB ile uyum sürecine girilmeden önceki dönemde bölgesel politikalara verilen önem ve bölgesel gelişmişlik farklılıkların azaltılmasında uygulanması öngörülen politikaların içeriği değişkenlik gözlenmiştir. Kimi zaman bölgesel politikalara yüksek önem verilmiş, kimi zaman da arka plana itilmiştir. Bölgesel politikaların içeriğinde de ülkedeki siyasi ve ekonomik konjonktür değişikliklerine paralel olarak değişiklikler yaşanmıştır. Ülkedeki bölgesel politikalar

---

¹⁰²⁹ Akın Atauz, "Türkiye'de Bölge Planı Uygulamasında Aktörler, Kurumsal Yapılar ve YHGP'ye Referansla Güç Pozisyonları Üzerinde Tartışmalar", **Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu**, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 7-8 Eylül 2006 http://www.tepav.org.tr/sempozyum/2006/bildiri/bolum5/5_2_atauz.pdf (22 Nisan 2009), s.339-340.

dünyadaki bölgesel politika yönelimlerindeki ve kalkınma anlayışındaki değişikliklerden de etkilenmiştir.

Cumhuriyetin kurulmasından Planlı Dönemin başlangıcına kadar, özellikle Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde bölgesel gelişmişlik farklılıkların giderilmesi yönünde açık bir bölgesel politika uygulanmamıştır. İlk dönemlerde az gelişmiş ülke görünümü sergileyen Türkiye'nin özellikle devlet eliyle yapılan yatırımlarla kalkındırılmasına odaklanılmıştır. Ancak, bu dönemde yapılan ulaştırma altyapısı yatırımları ve sanayi tesislerin yer seçiminde İstanbul ve Marmara bölgesi dışında, Anadolu'nun çeşitli yerlerinin tercih edilmesi, sanayinin ülkedeki dağılımını etkilemiş ve ülkenin metropollerinde yaşanan kadar görece kuvvetli ve yoğun bir büyüme etkisi sağlamasa da, Anadolu'nun çeşitli yerlerinin büyümesine ve gelişmesine katkı sağlamıştır. Devletin sanayi yatırımları özel sektör yatırımlarına göre mütevazı bir biçimde dengeli bir görünüm sergilemiştir. Ancak, özel sektör yatırımları ülkenin batısında özellikle Marmara ve Ege Bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Öte yandan ülkenin doğu kesimi orta kesimi kadar yatırımlar, özellikle de sanayi tesisleri açısından şanslı olmamıştır.¹⁰³⁰ Buna rağmen, devletin sanayinin dağılımı konusunda bu dönemde izlediği politika belki de günümüzde yaşanan derin bölgesel farklılıkların daha da derin olmasını, Anadolu'da özellikle orta kesimde yer alan bazı bölgelerin ülkenin en az gelişmiş bölgeleri arasında olmasını engellemiştir.

Bölgesel gelişmişlik farklılıklarının giderilmesine yönelik politikalar ilk defa Birinci Plan döneminin başlangıcında ülkenin gündemine oturmuştur. Aynı 15 yıllık perspektif dahilinde hazırlanan Birinci ve İkinci Planlar¹⁰³¹ bölgesel politikalar konusunda benzer yaklaşımları içermiş, dengeli kalkınma prensibi benimsenmiştir. İlk iki Plan döneminde, bölge planlamasına ağırlık verilmiş, bugün olduğu gibi o dönem için de görece gelişmiş bölgelerde olsa da bölge planlama çalışmaları yapılmıştır. Ancak, yapılan bölge planları uygulamaya geçirilememiş olduğu gibi, İkinci Plan dönemi sonunda bölge planlama anlayışı terk edilmiştir. İlk planda ayrıca bölge planlaması için örgütlenme gereği üzerinde durulmuş, ancak ikinci planda

---

¹⁰³⁰ Tamer, s. 32; Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, s.87-88; İldırar, s.181; İlhan Tekeli, *Bölge Planlama Üzerine*, s.124-127; Dinler, s.179-180; Değer, s.79; Akpınar, s. 236.

¹⁰³¹ DPT, *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, s.471-476, 525-527; DPT, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*, s.263-272.

örgütlenmeden ziyade DPT'nin planlamada koordinasyon sağlanması öne çıkmıştır. Bunun yanı sıra, ilk planda yer alan büyüme merkezleri yaklaşımı, ikinci planda çok daha geniş yer tutmuş ve bölgesel politikaların temel unsuru olmuştur. Gerek birinci plan döneminde devletin yatırım yeri tercihlerinde az gelişmiş bölgelere, ikinci planda da özellikle büyüme merkezlerine önem verilmesi ilkesi benimsenmiştir. Ancak, eşitlik-etkinlik ikileminde etkinliğin ağır basması, ülkenin belirli bir oranda büyümesinin birincil amaç olması, bu ilkenin uygulanmasını zayıflatmıştır. Bunların yanı sıra, kamu yatırım programında az gelişmiş bölgelere öncelik verilmesi ve kamu hizmetlerinde bölgeler arası dengenin gözetilmesi söz konusudur. Özel sektörün az gelişmiş bölgelere cezp edilmesi de dengeli kalkınmanın bir unsuru olarak ele alınmış, Birinci Planda sadece vergisel kolaylık önlemine yer verilmiş, ikinci planda özel sektörün az gelişmiş bölgelere çekilmesi için önlemler çeşitlendirilmiştir. Birinci planla ikinci planın en büyük farkı ise şehirleşmeye verilen önemdir. İkinci planda şehirler bölgesel gelişmeye ivme kazandıran birimler olarak ele alınmış ve şehirleşme desteklenmiştir. İkinci Planın uygulama döneminin sonlarına doğru, ülke için o zamanlar yeni olan Kalkınmada Öncelikli Yörelere yaklaşımına geçilmiş, bölge anlayışı terk edilerek, parçalı bir yaklaşımı içeren yöre anlayışı benimsenmiştir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı¹⁰³², 12 Mart darbesinin ardından hazırlanmıştır. Bu Plan AET ile 1995 yılında Gümrük Birliğinin gerçekleştirilmesi öngören Katma Protokolü ve uzun vadeli etkilerini gözetten 22 yıllık perspektifin ilk planıdır. Bu plan, etkinlik kaygısı, hızlı büyüme ve kalkınma isteğinin öne çıktığı, dengeli kalkınma tamamen ve bölgelerarası farklılıkların giderilmesi yaklaşımının büyük ölçüde terk edildiği sektörel dengelerin esas alındığı bir plan niteliği taşımıştır. Planda ulusal bütünlük kaygılarının ön plana çıktığı, etkinlik kaygılarının yanı sıra, özellikle bütünlük kaygılarıyla bölge anlayışının terk edildiği görülmektedir. Planda ilk defa Kalkınmada Öncelikli Yörelere yaklaşımı temellendirilmiştir. KÖY yaklaşımındaki temel nokta, ulusal bütünlük içinde az gelişmiş yörelerin uzun vadeli sosyo-ekonomik amaçlara yönlendirilmesi olmuştur. Planda hızlı büyüme ve kalkınmanın motoru olarak sanayileşme görülmüş, her ne kadar sanayileşmede KÖY'lere önem verilmesi gereği ortaya koyulmuş olsa da, bu yörelerde sanayi yatırımlarının yapılması etkinlik amacıyla

¹⁰³² DPT, *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*, s.900-902, 947-949.

örtüşmediğinden pek de gerçekçi olmamıştır. Planda sosyal fayda açısından bazı kamu yatırımlarının ve özel sektörün KÖY yönlendirilmesine yer verilmiştir.

Uygulama dönemi 1980 darbesine rastlayan Dördüncü Plan¹⁰³³, Üçüncü Plana tezat oluşturmuş, bölgesel yaklaşımına geri dönüşü temsil etmiştir. Her ne kadar bölgesel planlama konusunda açık ifadeler yer vermemiş olmasından Dördüncü Plan eleştirilere tabi olmuş olsa da, bölgesel gelişme yaklaşımı açısından Dördüncü Plan'a kadar yapılan tüm planlar içinde en detaylı olan ve içeriğe dokunan Plan özelliğini taşımaktadır. Dördüncü Plan'da bölgesel gelişme politikalarının temel politikalar içinde yer alması ve bu Planda GAP'ın temellerini oluşturan Aşağı Fırat Havzası projesinin bütüncül bir gelişme projesi olarak ele alınmasını sağlayan çalışmaların yapılmasını öngörmesi anlamlıdır. Planda bölgesel gelişme ve KÖY'ler ayrı ayrı başlıklar altında yer almasına karşın, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da yer alan KÖY'lerin bölgesel bağlamda ele alması ve bu bölgelerdeki yerel sorunların ve potansiyellerin ele alınarak çok detaylı ve kapsamlı olmasa da yerel potansiyelleri dikkate alan bir gelişme perspektifinde hareket etmesi önemlidir. Plan az gelişmiş bölgelerde gelişme sürecini başlatmada sanayileşmeyi temel yöntem olarak ele almış, kamuya öncü rol biçmiş, özel sektörün de bu bölgelere cezp edilmesi üzerinde durmuştur. Uygulama dönemi başında sayısı 40'lara çıkan KÖY sayısının 25-27'lere düşürülmesi ve KÖY'ler içinde derecelendirilmeye gidilmesi, KÖY politikalarının özellikle teşviklerin etkinliğini artırma çabası olarak yorumlanabilir.

Beşinci Plan,¹⁰³⁴ Dördüncü Plan'da geri dönülen bölgesel politika yaklaşımını devam ettirmiş, geliştirmiş ve daha sistematik bir yapıya kavuşması için önlemler içermiştir. Uygulama dönemi sonunda GAP Master Plan'ın yayınlandığı Beşinci Plan'da bölgesel gelişme projesi bağlamında bölge planlamasına geri dönüş yapılmıştır. Bu kapsamda her bölge için yapılması öngörülmesine de gelişmekte olan ve belirli sektörler açısından potansiyel taşıyan bölgeler için bölge planları yapılmasına Beşinci Planda yer verilmiştir. Bölgesel gelişme gerek hazırlanması öngörülen planlar gerekse gelişme şemaları itibarıyla sistemli bir yapıya kavuşturulmaya çalışmıştır. Plan'ın diğer bir özelliği bugün uygulanmaya çalışılan yerleşme organizasyonunu yansıtan bir

¹⁰³³ DPT, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*, s.72-76, s.292-295.

¹⁰³⁴ DPT, *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*, s.161-163.

mekansal örgütlenmeye gidilmesidir. Bu çerçevede bugünde olduğu gibi çok merkezli bir gelişme perspektifi benimsenmiştir. Bunun içinde yapılan Yerleşme Merkezleri Kademelendirmesini temel alan merkezleri işlevlerine göre geliştirmeye ve buna yönelik kamu yatırım ve hizmetlerinin sunumunu kapsayan bir gelişme perspektifi benimsenmiş, fonksiyonel bölgeler esas alınmıştır. Planda büyüme kutupları/merkezleri yaklaşımına geri dönüş için özellikle yerleşme merkezleri kademelendirilmesi bağlamında bir sistem hazırlığı gözlenmiştir. Bölgesel gelişme yaklaşımı birinci plan döneminde olduğu gibi bölge özelliklerine göre farklılaştırılmış, özellikle metropollerin daha fazla kalabalıklaşmaması için alt bölge merkezlerinin geliştirilmesi öngörülmüştür. Dördüncü Planda olduğu gibi az gelişmiş bölgelerin gelişmesinde sanayi sektörüne odaklanılmış, bu bağlamda özellikle Organize Sanayi Bölgeleri bir araç olarak ele alınmıştır. Öte yandan yerel potansiyel gittikçe fazla bir şekilde dikkate alınmaya başlandığından tarımın potansiyel arz ettiği bölgelerde tarımsal gelişmeye yönelik tedbirler göz ardı edilmemiştir. Özel sektörün az gelişmiş bölgelere cezp edilmesi için teşviklerin sektör ve bölge bazlı farklılaştırılmasının yanı sıra diğer araçlara da Plan'da yer verilmiş, teşviklerin etkilerinin artırılması için özellikle altyapı yatırımların yapılması öngörülmüştür. Uygulama döneminde KÖY politikaları, özellikle sayısı az çok istikrar göstermiştir.

Altıncı Planda ¹⁰³⁵bölgesel ve yöresel gelişme farklılıklarının azaltılması planın ana amaçlarından biri olmasına rağmen, bölgesel yaklaşımın kuvvetlendiği Beşinci Plan'a göre bölgesel politikalar daha az detaylandırılmıştır. Bir önceki plan döneminde yapılan çalışmaların uygulamaya aktarılmasını gözeterek Altıncı Plan'da bugünün bölgesel politikaları açısından iki unsur dikkati çekmektedir. Bunlardan birincisi ilk defa olarak o zamanki adıyla Avrupa Topluluğu'nun bölgesel politika uygulamalarına atıf, ikincisi ise ikinci plandan beri ilk defa olarak büyüme kutupları/merkezleri yaklaşımına geri dönülmesidir. Altıncı Planda özellikle KÖY'lerin gelişimi için KÖY'lerde yerleşme merkezleri kademelendirilmesi çalışmasını temel alan bir biçimde bölge merkezlerinin seçilerek buraların büyüme merkezleri, bugünkü adıyla cazibe merkezlerinin oluşturulması öngörülmüştür. KÖY sayısının tedricen arttığı Plan döneminde daha önceki plan dönemlerinde olduğu gibi teşviklerin uygulamalarına ve

---

¹⁰³⁵ DPT, *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*, s.318-319.

OSB politikalarına devam edilmiştir. Bu plan döneminde ayrıca, özellikle batı Karadeniz Bölgesi'nde kamunun sahip olduğu Kardemir'in özelleştirilmesi ve TTK'nın küçülmesi sonucunda olumsuz yönde etkilenmesi beklenen Zonguldak-Bartın-Karabük bölgesinin gelişmesine yön vermesi öngörülen Zonguldak-Bartın-Karabük Gelişme Projesi hazırlanmaya başlamıştır.

Yedinci Plan¹⁰³⁶, Beşinci Plan'dan itibaren ortaya koyulan ve Altıncı Plan'da bazı eklemeler yapılan bölgesel politikaların devam ettirildiği bir plan olmuştur. Öte yandan, bu planda günümüzde de devam eden dönemin kalkınma ve bölgesel gelişme perspektifini yansıtan bazı "ilkler" de vardır. Bunlardan birinci sürdürülebilir gelişme ilkesinin, ikincisi gelişmiş ve normal yörelerde yapılması öngörülen ihtisaslaşmış OSB'ler kapsamına sınırlandırılmış da olsa Ar-Ge, ileri teknoloji ve üniversite-sanayi işbirliğinin oluşturulmasının, üçüncüsü de KÖY'lerin geliştirilmesi bağlamında girişimciliğin Planda ele alınmasıdır. Ayrıca, Planda bölgesel gelişme politikalarının kırsal kalkınma boyutu da ilk defa detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Planda metropollerdeki göç baskısına ilişkin kaygılar bu bağlamda metropollerin yakınlarındaki alt merkezlerin geliştirilmesi, farklı işlevleri olan farklı düzeyde merkezler çerçevesinde mekansal organizasyonun düzenlenmesi ve az gelişmiş bölgelerde bu bölgelerin gelişmesini tetikleme öngörülen büyüme merkezlerinin geliştirilmesi için kamu hizmet ve yatırımlarının yanı sıra özel sektörün cezp edilmesi amacıyla devlet yardımlarının buralarda ağırlıklı olarak kullanılması öne çıkan unsurlardır. Yedinci Planda, Altıncı Plandaki KÖY yaklaşımı sürdürülmüştür. Ancak, uygulama döneminde KÖY'lerdeki derecelendirmeye son verilmiş ve tüm KÖY'ler birinci derece KÖY olarak ele alınmaya başlanmış ve uygulama dönemi sonunda KÖY sayısı rekor bir sayıya ulaşarak 49+1 olmuştur. Bölgesel gelişme açısından OSB'lerin yanı sıra KSS'ler ve gelişmiş ve normal bölgeler için ihtisaslaşmış OSB'ler ele alınmıştır. Yedinci Plan'da planlamaya ilişkin olarak sektörel planlara mekansal boyutun entegre edilmesi ele alınmış, ayrıca bölge planlamasında metropoller ve çevresindeki illeri içeren bölgelerde bölge planları, az gelişmiş bölgelerde ise bölge gelişme projeleri yapılmasında bir ayrıma gitmiştir. Bu dönem bölge plan/projelerinde yoğun çalışmaların yapıldığı bir dönem olmuştur. Yerel potansiyeli ve kaynakları

---

¹⁰³⁶ DPT, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, s.170-185.

dikkate alarak ZBK Gelişme Projesi'nin hazırlanmasına devam edilmiş, DAP ve DOKAP çalışmalarına ve Akdeniz Bölge Gelişme Projesi, Marmara Bölge Planı ve YIHGP hazırlık çalışmalarına başlanmıştır.

Özetle, Sekizinci Plan'da¹⁰³⁷ bölgesel politikalara verilen önem daha da artmış, bölgesel politikalar ilk defa küreselleşme ve AB ile OECD'de uygulanan bölgesel politikalar bağlamında ele alınmıştır. AB'ye yönelimi açık şekilde yansıtan yeni bir 22 yıllık perspektifin ilk planı olan Sekizinci Planda ilk defa Avrupa Birliği bölgesel politikalarına uyum konu edilmiştir. Sekizinci Planda bölgesel gelişmeye çeşitli seviyelerde plan ve çalışmalara sistematik bir yapı entegre edilmeye çalışılmış ve bölge planlarına verilen önem artmış, bu bağlamda GAP'ın revize edilmesi, DAP ve DOKAP'ın uygulaya koyulması, YIHGP, Doğu Akdeniz Bölge Gelişme Projesinin, Marmara Bölge Plan'ın çalışmalarının yapılması İç Anadolu, Akdeniz ve Ege Bölgesi Planlarının hazırlık çalışmalarına başlanması öngörülmüştür. Böylece neredeyse ülkenin bütününde bölgesel düzeyde bölgesel gelişmeyi yönlendirecek plan ve projelerin ortaya koyulması söz konusudur. Plan teşvikler, OSB, KSS uygulamalarının kamu hizmetleri ve altyapı yatırımlarının yapılması gibi geleneksel politika araç ve yaklaşımlarının yanı sıra, günümüzde uygulanan ve yerel potansiyeli geliştirmeye yönelik geleneksel olmayan politika yaklaşımlarını içermiştir. Bu bağlamda, özellikle gerek KÖY'ler gerekse bölgesel gelişme politikası kapsamında yereldeki insana odaklanan, insanı geliştiren, ortaklıkların bu bağlamda sosyal sermayenin gelişimine, girişimcilik ve KOBİ'lerin gelişimine önem veren bir yaklaşım söz konusudur. Planda kırsal kalkınma da ilk defa detaylı olarak ele alınmıştır.

Birinci Plandan Sekizinci Planın ilk yıllarına kadar geçen tüm dönemde, özellikle 1990'lara kadar daha çok geleneksel bölgesel politikalar olarak adlandırılan politikalar ağırlıklı olmuştur. Bölgesel gelişmişlik farklılıkların azaltılmasında ve az gelişmiş bölgelerin kalkınmasında, daha ziyade devlete öncü bir rol biçilmiş ve bu bölgelerin kamu eliyle kalkındırılması esas alınmıştır. Gedik ve diğerlerinin ortaya koyduğu şekilde Bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesinde özellikle kalkınma stratejileri, yatırım politikaları ve kamu harcamaları açısından, iktisadi unsurlara, sosyo-

---

¹⁰³⁷ DPT, *Uzun Vadeli Strateji ve Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, s.60-71.

demografik unsurlarla karşılaştırıldığında çok daha fazla ağırlık verilmiştir.¹⁰³⁸ Bunlardan en önemlisi, özellikle son dönemlere kadar bölgesel politikalar konusundaki temel yaklaşımı yansıtan Kalkınmada Öncelikli Yörelere yaklaşımı ve bu bağlamda özel sektörün görece az gelişmiş yörelere cezp edilmesini sağlamak üzere ortaya koyulan teşvik politikalarıdır. Günümüzde bölgesel politikaların önemli bir boyutunu teşkil eden cazibe merkezleri yaklaşımı da her ne kadar tam anlamıyla uygulanmasa da planlarda yer almıştır. Ayrıca, uygulamaya aktarılma derecesi tartışmalı olsa da, kamu yatırımlarında, kamu hizmet ve harcamalarında az gelişmiş bölgelere, özellikle KÖY'lere öncelik verilmesi ilkesi benimsenmiştir. Özellikle, 1990'lı yıllarda yapılan bölgesel gelişme projelerinin öncesinde bölgesel politikaların en önemli özelliği bölgelerin içinden ziyade dışından gelen müdahalelerle bölgesel gelişmenin sağlanmasıdır. 691735 Tw[(KÖY'lere öncelik ve0 TGAP'0 Tc0 Tw(İj/1T1 1 Tf:28 0 TD00faTj/

4. Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'deki Bölgesel Politikalarındaki Dönüşüm

4.1 Avrupa Birliği Bölgesel Politikalarına Kısa Bir Bakış

Avrupa Birliği, Birlik sınırları içerisinde bölgesel farklılıklarının giderilmesine özel bir önem vermektedir. Bu önem bölgesel politikalara AB bütçesinden tahsis edilen miktarın yüksekliğinin ötesinde, Avrupa Birliğine ilişkin temel dokümanlarında görülmektedir. 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ile değişen Avrupa Birliği Antlaşması'nın girişinde Avrupa Birliği üye ülkelerinin devlet ve hükümet başkanlarının "...ekonomilerinin güçlendirilmesi ve yakınsamasını sağlamaya...[ve]...güçlendirilmiş uyum... kapsamında sürdürülebilir kalkınma ilkesini göz önünde bulundurarak insanları için ekonomik ve sosyal uyumu teşvik etmeye ...¹⁰³⁹ kararlı olduğunu belirtmekte ve üçüncü maddesinin üçüncü paragrafında, "Birlik ekonomik, sosyal ve teritoryal uyumu ve Üye Ülkeler arasında dayanışmayı teşvik eder"¹⁰⁴⁰ hükmü yer almaktadır. Ayrıca Avrupa Birliği'nin İşlemesi Konusundaki Antlaşma bölgesel politikaların yaslandığı 13. başlık olan Ekonomik, Sosyal ve Territoryal Uyum altında yer alan 174. maddede "...Birlik özellikle çeşitli bölgeler arası gelişmişlik seviyeleri arasındaki farklılıklarını ve en az kayırlan bölgelerin geriliğini azaltmayı hedefler"¹⁰⁴¹ ibaresi yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında bölgeler arası farklılıkların azaltılması Birliğin temel amaçları arasında yer almaktadır.

Öte yandan, Avrupa Birliği bölgesel politikası her zaman bugünkü olduğu durumda olmamıştır. Avrupa Birliği bölgesel politikası, diğer Avrupa Birliği politikaları gibi entegrasyon süreci boyunca, gerek AB'nin farklı genişleme dalgaları ve beraberinde getirdiği sorunlar, gerekse farklı dönemlerde ortaya çıkan iktisadi, sosyal ve siyasi gelişmeler ve bu çerçevede farklılaşan ihtiyaçlar karşısında ve özellikle de Avrupa Birliği bütünleşmesinin derinleşmesine paralel olarak sürekli bir evrim

---

¹⁰³⁹ European Union, Consolidated Versions of the Treaty on European Union, **Official Journal of the European Union**, Volume 51, C115, 9 May 2008, Preamble.

¹⁰⁴⁰ European Union, *Consolidated Versions of the Treaty on European Union*, Article 3, Paragraph 3.

¹⁰⁴¹ European Union, Consolidated Versions of the Treaty on The Functioning of the European Union, **Official Journal of the European Union**, Volume 51, C1159 May 2008, Article 174.

geçirmiştir. Ertugral'ın¹⁰⁴² tespit ettiği üzere başlarda bölgesel gelişmeye yönelik politikalar daha çok geleneksel politika yaklaşımı olarak tabir edilen yukarıdan aşağıya bir yaklaşımla bölge dışından bölgeye ekonomik gelişme ve istihdam yaratmak için sermayenin çekilmesine odaklanırken, 1980'lerle başlayan bir süreçte içerden gelişme yaklaşımını benimsemiş aşağıdan yukarı doğru bir yaklaşımla yerel potansiyelin harekete geçirilmesine ve bölgede atıl olan ve/veya yeterli derecede kullanılmayan kaynakların geliştirilmesine doğru kaymış, bölgesel politikalarda bir paradigma değişimi yaşanmıştır. Bu yaklaşımın değişikliğinin yanı sıra, Topluluk/Birlik seviyesinde uygulanan bölgesel politikalara ilişkin mekanizma da zaman içinde değişmiştir. Bu çerçevede üye ülkeler tarafından yıllık olarak seçilen projelerin finanse edilmesini temel alan mekanizmadan, 1989 yılı itibariyle ortaklığa ve koordinasyona dayalı stratejik ve çok yıllık programlamaya doğru önemli bir kayma yaşanmıştır.¹⁰⁴³

4.1.1 Farklı Dönemler İtibariyle Avrupa Birliği Bölgesel Politikası

Avrupa Birliği'nde bölgesel politikaların gelişim süreci, 1957-1988, 1989-1993, 1994-1999, 2000-2006 ve 2007-2013 dönemleri itibariyle ele alınmaktadır. Avrupa Birliği bölgesel politikası, ortak tarım politikası veya ortak taşıma politikası gibi Avrupa Birliği'nin entegrasyonun başlangıç aşamalarında öngörülen ortak politikalar arasında olmamıştır. Zira, Avrupa Birliği bölgesel politikasının yasal temelleri 1986 tarihli Avrupa Tek Senedi'nde ortaya koyulmuştur. Ancak, bu Avrupa Birliği'nin o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun bölgesel dengesizliklere yönelik önlemlerinin olmadığı anlamını taşımamaktadır. Bölgesel dengesizliklerin giderilmesine yönelik yaklaşımın izleri Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kuran 1957 tarihli Roma Antlaşması'nda* yer almaktadır.¹⁰⁴⁴

¹⁰⁴² Ebru Ertugral, "Strategies for Regional Development Challenges Facing Turkey on the Road to the EU Membership", **European Stability Initiative Web Site, 2006**, http://www.esiweb.org/pdf/esi_turkey_tpq_id_40.pdf (7 Kasım 2009), s.4-5.

¹⁰⁴³ "EU Cohesion Policy 1988-2008: Investing in Europe's Future", **Inforegio Panorama**, No 26, June 2008, s..

* Söz konusu Antlaşma her ne kadar ortak bir bölgesel politika oluşturulmasını öngörmemiş olsa da bölgesel farklılıklara çeşitli vasıtlarla değinmektedir. Antlaşma'nın 2. Maddesi topluluğun görevini "Ortak Pazar kurarak ve tedricen Üye Ülkelerin ekonomik politikalarını yakınlaştırarak, Topluluğun bütünü içinde ekonomik faaliyetlerinin uyumlu bir biçimde gelişmesini, sürekli ve dengeli genişlemeyi, istikrarın artmasını, yaşam standartlarının yüksek hızlı bir biçimde yükselmesini ve Topluluğa ait ülkeler arasında daha yakın ilişkiler teşvik etmek" olarak belirlemiştir. Ayrıca aynı Antlaşmanın giriş bölümünde Antlaşmaya taraf olan ülkelerin devlet ve hükümet başkanlarının "çeşitli bölgeler arasındaki farklılıkları ve az kayrılan bölgelerin geriliğini azaltarak ekonomilerinin birliğini güçlendirmeye ve uyumlu gelişmesine istekli" olduğu yer almıştır. Ayrıca, devlet yardımlarına ilişkin

Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kuran antlaşmanın çeşitli maddelerinden de görülebileceği üzere, başlangıçta bir ortak politika olarak benimsenmemiş olmasına rağmen, ekonomik faaliyetlerin dengeli bir biçimde büyümesi ve bölgeler arası farklılıkların giderilmesi yaklaşımı Avrupa Birliği'nin temellerinin atıldığı yıllardan beri vardır. AB bölgesel politikasının öncü dönemi olan 1957-1988 yılları arasında, Topluluk tarafından bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmak amacıyla dönemde mevcut olan yapısal fon ve araçlar aracılığıyla üye ülkeler tarafından önceden belirlenen projelere eş finansman sağlanmıştır.¹⁰⁴⁵

1980'li yıllarda Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in Topluluğa katılımlarıyla Topluluk içindeki bölgesel gelişmişlik farkları artmıştır. Artan gelişmişlik farklılıkları ve dönemde ortaya çıkan bütçe krizi ve iç pazarın tamamlanması hedefi ile birlikte Topluluk, 80'li yılların ortasında bir reform sürecine girmiştir. 1989 yılında yürürlüğe giren Tek Avrupa Senedi ile bölgesel politika, AB terminolojisi ile, uyum politikası oluşturulmuştur. Politikanın ve araçlarının dört temel ilke çerçevesinde şekillendirilmesi söz konusu olmuştur. Bu temel ilkeler, en az gelişmiş bölgelere ve öncelikli olarak belirlenen sayıca az hedeflere yoğunlaşma ilkesi; analizleri, stratejik planlamayı ve değerlendirmeyi göz önünde bulundurarak çok yıllık programlama yapma ilkesi, Topluluk tarafından tahsis edilen fonların üye ülkelerin bölgelere yönelik harcamalarının yerine ikame edilmemesini, ek fon olarak değerlendirilmesi çerçevesinde ele alınan eklemleme ilkesi; ve programların oluşturulması ve uygulanmasında sosyal ortaklar ve STK'lar dahil çeşitli seviyelerdeki aktörlerin aktif katılımını öngören ortaklık ilkesidir. Dönemde uyum politikasına yönelik beş hedef belirlenmiştir. Bu dönemde parçalı bir anlayışla proje bazında bölgesel dengesizlikleri

---

hükümlerin yer aldığı 92. Madde'nin 3. Paragrafının A. Bendinde “yaşam standartlarının anormal şekilde düşük veya ciddi bir eksik istidamın olduğu yerlerin ekonomik gelişmesini teşvik etmeye yönelik yardımlar” ın Ortak Pazarla bağdaşabilir olduğu belirtilmiştir. (European Economic Community, Treaty Establishing the European Economic Community, 1957)

¹⁰⁴⁴European Commission Directorate for Regional Policy, “1857-1988: The Origins of EU Cohesion and Regional Policy”, **Regional Policy-Info regio**, http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/history/index_en.htm (7 Kasım 2009); European Commission Directorate for Regional Policy, “1989-1993: From Projects to Programmes”, Regional Policy-Info regio, http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/history/index2_en.htm (7 Kasım 2009)

¹⁰⁴⁵ European Commission Directorate General for Regional Policy, “1957-1988: The Origins of EU Cohesion and Regional Policy”.

giderme anlayışı, stratejik, daha entegre çok yıllık programla anlayışına yerini bırakmıştır.¹⁰⁴⁶

1994-1999 ve 2000-2006 dönemlerinde gerek ekonomik ve parasal birliğe geçiş süreci ile yaşanan bütünleşmenin derinleşmesine, gerekse İsveç, Avusturya Finlandiya'nın katılımı ve daha sonra da özellikle de 10 yeni Merkez ve Doğu Avrupa Ülkesi ile Güney Kıbrıs ve Malta'nın katılımıyla Avrupa Birliği'nin tarihinin en büyük genişlemesini yaşamasına ve dönemde uygulanan diğer politikalardaki değişimlere paralel olarak bölgesel politikalarda değişikliğe gidilmiştir. Bir biri ile tutarlı olsa da, her dönemde yaşanan değişimler göz önünde bulundurularak bölgesel politikalar ve bu kapsamda hedefler ve ilişkin araçlarla, topluluk girişimleri değişikliğe uğramıştır. Dönemler itibariyle bölgesel politikaların temel özelliklerini ortaya koyan unsurlar aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

---

¹⁰⁴⁶ **Inforegio Panorama**, "*EU Cohesion Policy 1988-2008: Investing in Europe's Future*", s. 8, 10

Tablo 4.1 Avrupa Birliği Bölgesel Politikasının Dönemler İtibariyle Temel Özellikleri*

1989-1993 Dönemi			
Hedefler	Araçlar	Mekanizma Değişikliği	Bütçe
<p>1- Az gelişmiş bölgelerin gelişmesinin ve yapısal uyumunun teşvik edilmesi, 2-Endüstriyel düşüş yaşayan bölgelerin dönüşümü, 3- Uzun vadeli işsizlikle mücadele, 4- Gençlerin mesleki entegrasyonun kolaylaştırılması, tarımsal yapılarının uyumunun hızlandırılması, 5- Kırsal alanların gelişiminin desteklenmesi.</p>	<p>Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ERDF), Avrupa Sosyal Fonu (ESF), Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu (EAGGF).</p>	<p>1- Yapısal fonlar ve fonlar arası koordinasyon güçlendirilmiştir. 2- Hedefler için tahsis edilen fonların kullanılabilmesi için bölgesel ve/veya ulusal planlar hazırlanması gerekliliği getirilmiştir. (Bölgesel planların ve ulusal planların hazırlanması gereği hedeflere göre değişkenlik göstermiş), 3- Topluluk Destek Çerçevesi ve uygulamaya dönük operasyonel programlar hazırlanması zorunlu tutulmuştur. Bu süreçte planların göz önünde bulundurulması ve müdahalelerin eşgüdümünün sağlanması esastır. 4- Mali denetim, ödemeler, ana dokümanların içeriği, izleme, değerlendirme, raporlama sistemleri belirlenmiştir.</p>	<p>69 Milyar ECU <i>Fonlardan en çok yararlanan ülkeler:</i> Yunanistan, İspanya, Portekiz ve İtalya.</p>
1994-1999 Dönemi			
<p>1- Gelişmede geri kalan bölgelerin yapısal uyumunun ve kalkınmasının teşvik edilmesi, 2- Endüstriyel düşüşten ciddi şekilde etkilenen bölgelerin veya bölge kısımların dönüşümü, 3- Uzun dönemli işsizlikle mücadele edilmesi ve gençlerin ve işgücü piyasasından dışlanan kişilerin iş hayatı ile bütünleştirilmesi, kadın ve erkekler için istihdam fırsatlarının teşvik edilmesi, 4- Endüstriyel değişime ve üretim sistemlerindeki değişime işçilerin adaptasyonunun kolaylaştırılması, 5- (a) Ortak tarım politikasının reformu kapsamında tarımsal yapıların uyumunun hızlandırılması ve balıkçılık sektöründeki yapısal uyumun ve modernizasyonun teşvik edilmesiyle ve (b) kırsal alanların yapısal uyumunun ve gelişmesinin kolaylaştırılmasıyla kırsal kalkınmanın teşvik edilmesi, 6- 1995 Ocak 1 itibariyle nüfusun çok az yoğun olduğu bölgelerin gelişmesi ve yapısal uyumu</p>	<p>Uyum Fonu Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ERDF) Avrupa Sosyal Fonu (ESF) Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu (EAGGF) Balıkçılık Yönlendirme Mali Aracı (FIFG)</p>	<p>1-Yapısal fonlar revize edilmiş, Uyum Fonu oluşturulmuş. 2- Ulusal planların daha detaylı olması zorunluluğu getirilmiş ve üye ülkeler ve bölgelerin plan ve operasyonel programlarını tek bir programlama dokümanı olarak sunulmasına imkanı oluşturulmuştur.</p>	<p>168 Milyar ECU <i>Fonlardan en çok yararlanan ülkeler:</i> İspanya, Almanya, İtalya, Portekiz ve Fransa.</p>

* **Inforegio Panorama**, "EU Cohesion Policy 1988-2008: Investing in Europe's Future", s. 8-21'den bilgiler derlenerek tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

2000-2006 Dönemi			
<p>1- Gelişmede geri kalan bölgelerin yapısal uyumunun ve kalkınmasının teşvik edilmesi, 2- Yapısal güçlüklerle karşı karşıya olan alanların ekonomik ve sosyal dönüşümünün desteklenmesi, 3-Eğitim ve istihdam politika ve sistemlerinin modernizasyonunun ve uyumunun desteklenmesi.</p>	<p><i>Üye Ülkeler</i> Uyum Fonu, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ERDF), Avrupa Sosyal Fonu (ESF), Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu (EAGGF), Balıkçılığın Yönlendirme Mali Aracı (FIFG), <i>Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri</i> Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Aracı (ISPA), Tarım ve Kırsal Kalkınmaya yönelik Özel Katılım Programı (SAPARD).</p>	<p>1- Yapısal Fonları ve Uyum Fonlarında revizyonlar yapılmış, katılım öncesi araçlar oluşturulmuş 2-Mali kontrol ve disiplin güçlendirilmiş, program yönetimi basitleştirilmiş, programların izleme ve tüm değerlendirme aşamalarına üye ülkeler ve bölgelerin katılımı pekiştirilmiştir.</p>	<p>213 Milyar Euro AB 15 için 21.7 Milyar Euro 10-yeni üye ülke için <i>Fonlardan en çok yararlanan ülkeler:</i> İspanya, Almanya, İtalya, Yunanistan, Portekiz, Birleşik Krallık, Fransa.</p>

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere temel prensipler aynı kalmak kaydıyla, süreç içinde hedefler yenilenmiş, yeni mali araçlar oluşturulmuş, mevcut araçlar revize edilmiş. Programla mantığı daha da temellendirilmiş ve geliştirilmiş, mali disiplin ve kontrol üzerinde durulmuştur. Ayrıca, bölgesel politikalara AB bütçesinden ayrılan kaynak istikrarlı bir biçimde artmıştır.

4.1.2 Avrupa Birliği'nin Mevcut Bölgesel Politikası: 2007-2013 dönemi

Avrupa Birliği politikaların uygulamasında sistematik bir yapı kullanmaktadır. Bu yapı aslında Avrupa Birliği'nin politikasının temel özelliklerini ortaya çıkarmaktadır. Her dönem için mevcut durum, sorunlar ve bu sorunların çözümü göz önüne alarak hedefler belirlenmektedir. Hedefler belirli bölgelerin ortak sorunlara yönelik tayin edildiği için her hedef kapsamında her bölge bulunmamaktadır. Hedef ve bölge eşleşmesi belirli kriterlere dayalı olarak yapılmakta, bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için kullanılacak araçlar hedeflerle eşleştirilmektedir. Hedeflerin gerçekleştirilmesi ve bu kapsamda tahsis edilen fonların kullanılması için temel prensipleri çok değişmeyen bir sistem kullanılmaktadır. Uygulamaya dönük olarak stratejik planlama süreci ve bu planları uygulamaya aktaran operasyonel programlarla Birlik seviyesinde belirlenen topluluk girişimleri öne çıkmaktadır. Kaynakların kullanımında etkinlik sağlanabilmesi için Avrupa Birliği coğrafi yoğunlaşma ile önceliklendirmeye yüksek önem vermektedir. Zaten oluşturulan sistemde bu durumu ortaya çıkarmaktadır.

4.1.2.1 Avrupa Birliği Bölgesel Politikasının Hedefleri

Avrupa Birliği'nin 10 Merkez ve Doğu Avrupa Ülkesi ile Bulgaristan ve Romanya'yı da içine alacak şekilde genişlemesi ile birlikte, Reeves'in¹⁰⁴⁷ de belirttiği gibi bölgesel farklılıklar neredeyse iki katı gibi bir oranda artmıştır. Artan bölgesel farklılıkların yanı sıra, 2000 yılında küreselleşme ve nüfusun yaşlanması karşısında Lizbon stratejisinin benimsenmesiyle birlikte 2010 yılında Birliğin en dinamik ve en rekabet gücü yüksek bilgiye dayalı ekonomi haline gelmesi perspektifi ve 2005 yılında

---

¹⁰⁴⁷ Teresa Reeves, "AB ve Türkiye'de Bölgesel Kalkınma", **TEPAV ve ODTÜ Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu**, Ankara 7-8 Eylül 2006, http://www.tepav.org.tr/sempozyum/2006/bildiri/bolum1/1_2_reevesTR.pdf (22 Nisan 2009) s.42.

Lizbon stratejisinin yenilenmesiyle birlikte büyümeye yoğunlaşılması ve iş olanakları yaratılmasına odaklanması¹⁰⁴⁸ gerekliliği, 2007-2013 döneminde uygulanan bölgesel politikaların genel yönelimini çizmiştir. Bu kapsamda üç ana hedef belirlenmiştir. Bunlar “Yakınsama Hedefi”, “Bölgesel Rekabet Edebilirlik ve İstihdam Hedefi” ile “Avrupa Territorial İşbirliği” hedefidir. Bu üç hedefe yönelik olarak da neredeyse AB dönem bütçesinin üçte birine tekabül eden yaklaşık 347 Milyar Euro¹⁰⁴⁹ ayrılmıştır.

Yakınsama Hedefi “en az gelişmiş üye ülkeler ve bölgeler için büyümeyi güçlendiren koşulları ve gerçek yakınsamaya yol açacak faktörlerin teşvik edilmesi”¹⁰⁵⁰ olarak tanımlanmaktadır. Bu hedef kapsamında “fiziksel ve beşeri sermayeye yatırımın kalitesinin iyileştirilmesi, yenilikçilik ve bilgiye dayalı toplumun geliştirilebilmesi, ekonomik ve sosyal değişimlere adapte olunabilmesi, çevrenin korunması ve iyileştirilmesi ve idari, etkinlik”¹⁰⁵¹ kavramları öne çıkmaktadır. Bölgesel politikalara ayrılan bütçenin %81,54, yani yaklaşık olarak 283 Milyar Euro bu hedefe tahsis edilmiştir. ERDF, ESF ve Uyum Fonun yapısal fon ve araçlar olarak kullanıldığı bu hedef çerçevesinde KBGSYİH’sı Topluluk ortalamasının %75’inden az olan Düzey 2 bölgeleri (18 ülkede 84 bölge), ile istatistiki etkiden dolayı bu eşik değerinin biraz üzerinde olan geçiş bölgeleri (16 bölge) ve uyum fonu kapsamında KBGSMH’sı AB-15 ortalamasının %90’ından az olan 15 ülkeye destek verilmesi öngörülmüştür.¹⁰⁵²

Bölgesel Rekabet Edebilirlik ve İstihdam Hedefi bir taraftan istihdam artışını diğer taraftan rekabet gücünün ve bölgelerin cazibesinin artırılması olarak ifade edilmektedir. Bu çerçevede “beşeri sermaye yatırımlarının kalitesinin artırılması ve iyileştirilmesi, yenilikçiliğin ve bilgi toplumunun teşvik edilmesi, girişimcilik, çevrenin

---

¹⁰⁴⁸ European Commission, “Lisbon Strategy Evaluation Document”, **Commission Staff Working Document**, SEC (2010)114 Final, Brussels, February 2, 2010, s.2.

¹⁰⁴⁹ European Commission Directorate General for Regional Policy “Funds Available”, **Regional Policy-Info regio**, http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/fonds/index_en.htm (18 Nisan 2009).

¹⁰⁵⁰ European Commission Directorate General for Regional Policy “Key Objectives”, **Regional Policy-Info regio**, http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/object/index_en.htm (18 Nisan 2009).

¹⁰⁵¹ European Communities, Council Regulation (EC) No 1083/2006 of July 11 2006, Laying Down General Provisions of the European Regional Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion Fund and Repealing Regulation (EC) No 1260/1999, **Official Journal of the European Union**, L 21 0/25, July 31, 2006, Article 2, Paragraph 2(a).

¹⁰⁵² European Union, **Cohesion Policy 2007-13: Commentaries and Official Texts**, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2007, s.13; European Commission Directorate General for Regional Policy “Cohesion Fund”, Regional Policy-Info regio, http://ec.europa.eu/regional_policy/funds/cf/index_en.htm (18 Nisan 2009); European Commission Directorate General for Regional Policy “Funds Available”; European Commission Directorate General for Regional Policy “Key Objectives”.

korunması ve iyileştirilmesi, erişilebilirliğin iyileştirilmesi, işçilerin ve işletmelerin adapte olabilirliliği ve kapsayıcı iş olanakları piyasası¹⁰⁵³ kavramları öne çıkmaktadır. Yakınsama hedefiyle desteklenmeyen tüm bölgeler ve 2000-2006 döneminde Hedef 1 kapsamında olup da GSYİH'sı AB-15'in ortalamasını aşan Düzey 2 bölgeleri Bölgesel Rekabet Edebilirlik ve İstihdam Hedefi kapsamındadır. Bölgesel politikalara ayrılan bütçesinin %15,95'i olan yaklaşık 55 Milyar Euro, bu hedef kapsamında ERDF ve ESF aracılığıyla kullanılacaktır.¹⁰⁵⁴

Avrupa Territorial İşbirliği Hedefi ise, bölgeler arasında, sınırlar ötesinde ve ulusötesinde işbirliğini geliştirmeye yönelik olarak belirlenmiştir ve üç ana bileşeni bulunmaktadır. Bunlar (1) Sınırötesi İşbirliği, (2) Ulusötesi İşbirliği ve (3) Bölgeler Arası İşbirliği ve Ağların Kurulması ve Deneyim paylaşımıdır. İlk bileşenden iç sınırlarda ve bazı dış sınırlarda ve kıyı sınırlarda bulunan NUTS 3 bölgeleri, ikinci bileşenden belirli kriterler temelinde tüm bölgeler ve üçüncü bileşenden tüm bölgeler yararlanabilmektedir. Bu hedef araştırma, kalkınma, bilgiye dayalı toplum, risklerin önlenmesi, bütünleşik su yönetimi konularında işbirlikleri geliştirilmesi ile yönetimlerin özellikle kırsal, kentsel ve kıyı gelişimi, ekonomik ilişkiler KOBİ'lerin kurulması gibi konularda beraber çözüm üretmelerini gözetmektedir. ERDF aracılığıyla toplamda 8.72 milyar Euro finansman sağlanması öngörülmüştür. Bu miktar da bölgesel politikaya ayrılan miktarın %2, 52'sine tekabül etmektedir.¹⁰⁵⁵

---

¹⁰⁵³ European Communities, *Council Regulation (EC) No 1083/2006 of July 11 2006, Laying Down General Provisions of the European Regional Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion Fund and Repealing Regulation (EC) No 1260/1999*, Article 2, Paragraph 2(b)

¹⁰⁵⁴ European Union, *Cohesion Policy 2007-13: Commentaries and Official Texts*, s.18; European Commission Directorate General for Regional Policy "Key Objectives"; European Commission Directorate General for Regional Policy "Funds Available".

¹⁰⁵⁵ European Communities, *Council Regulation (EC) No 1083/2006 of July 11 2006, Laying Down General Provisions of the European Regional Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion Fund and Repealing Regulation (EC) No 1260/1999*, Article 2, Paragraph 2(c), Article 7; European Union, *Cohesion Policy 2007-13: Commentaries and Official Texts*, s.18; European Commission Directorate General for Regional Policy "Key Objectives"; European Commission Directorate General for Regional Policy "Funds Available".

4.1.2.2 AB Bölgesel Politikalarının İlkeleri

Hali hazırda uygulanan bölgesel politikaların, özellikle de bu kapsamda sunulan desteklerin 20 temel ilkesi vardır. Bunlar tamamlayıcılık, tutarlılık, eşgüdüm, uygunluk, programlama, ortaklık, teritoryal seviyede uygulama, orantısal müdahale, paylaşımlı yönetim, ekleme, kadınlar ve erkekler arasında eşitlik ve ayrımcılık yapmama ile sürdürülebilir gelişmedir.

Tamamlayıcılık ilkesi desteklerin Topluluk önceliklerini göz önünde bulundurarak bölgesel ve yerel dahil ulusal eylemleri tamamlamasına; tutarlılık ilkesi Topluluğun faaliyetleri, politikaları ve öncelikleri ile tutarlı ve Topluluk seviyesindeki diğer mali araçlara tamamlayıcı olmasına; eşgüdüm bölgesel politikalar kapsamındaki mali araçlar ve Avrupa Yatırım Bankası müdahaleleri arasındaki koordinasyona; uygunluk ise destek sunulan tüm eylemlerin AB'nin müktesabatına uygunluğuna tekabül etmektedir.¹⁰⁵⁶ Programlama ilkesi bölgesel politikaların çok yıllık programla sistemi kapsamında yürütülmesini, ortaklık ilkesi Komisyon ve üye ülkeler arasındaki ortaklığın yanı sıra, özellikle operasyonel programların döngüsünün her aşamasında bölgesel, yerel, kentsel ve ilişkin diğer kamu idareleri, ekonomik ve sosyal ortaklar, sivil toplum, STK'lar, çevre ortakları ve kadın-erkek eşitliği konusunda çalışan kurumlarla ortaklığı kapsamaktadır.¹⁰⁵⁷ Orantısal müdahale Komisyon ve Üye Ülkelerin fonların uygulanmasına yönelik tahsis ettiği mali ve idari kaynakların operasyonel programlara tahsis edilen harcama miktarına orantılı olmasını içermektedir.¹⁰⁵⁸ Paylaşımlı yönetim Fonlara tahsis edilen bütçenin uygulamasında üye ülkelerin yönetimi paylaşmasını¹⁰⁵⁹ ifade etmektedir. Ekleme ise fonlar çerçevesinde üye ülkelere tahsis edilen kaynakların, ilave kaynak olarak değerlendirilmesini, üye

---

¹⁰⁵⁶ European Communities, *Council Regulation (EC) No 1083/2006 of July 11 2006, Laying Down General Provisions of the European Regional Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion Fund and Repealing Regulation (EC) No 1260/1999*, Article 9.

¹⁰⁵⁷ European Communities, *Council Regulation (EC) No 1083/2006 of July 11 2006, Laying Down General Provisions of the European Regional Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion Fund and Repealing Regulation (EC) No 1260/1999*, Article 10-11.

¹⁰⁵⁸ European Communities, *Council Regulation (EC) No 1083/2006 of July 11 2006, Laying Down General Provisions of the European Regional Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion Fund and Repealing Regulation (EC) No 1260/1999*, Article 13.

¹⁰⁵⁹ European Communities, *Council Regulation (EC) No 1083/2006 of July 11 2006, Laying Down General Provisions of the European Regional Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion Fund and Repealing Regulation (EC) No 1260/1999*, Article 11.

ülkelerin harcamaları yerine kullanılmaması prensibidir.¹⁰⁶⁰ Kadın erkek eşitliği ve ayrımcılık yapmama, fonların uygulanmasında ve bu fonlara erişimde ayrımcılık yapılmamasını ve cinsiyet perspektifinin entegre edilmesine karşılık gelmektedir.¹⁰⁶¹ Son olarak da hedeflere ulaşılması çabalarında sürdürülebilir gelişme ilkesine uyumlu bir şekilde hareket edilmesi ilkesine yer verilmiştir.¹⁰⁶²

4.1.2.3 AB Bölgesel Politikalarının Temel Araçları

Avrupa Birliği Bölgesel Politikaların uygulanmasında çeşitli araçlar kullanılmaktadır. Hedefler kapsamında yapılacak müdahalelere, halihazırda üç temel araçtan kaynak aktarımı yapmaktadır. Bunlar Uyum Fonu, ve yapısal fonlar olarak adlandırılan Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ERDF) ve Avrupa Sosyal Fonu'dur (ESF). Bölgesel politikalara yönelik kullanılan araçlar zaman içinde bölgesel politikalara paralel bir gelişim süreci izlemiştir. Halihazırda, bölgesel politikaların temel araçları olan bu fonlar ekonomik ve sosyal uyumun güçlendirilmesi ile Lizbon stratejisi çerçevesinde çizilen yolda ilerlenmesine katkı sağlayacak şekilde yapılandırılmıştır. Bu kısımda tarihsel gelişim sürecine girmeden, mevcut durum itibariyle bu araçların temel özellikleri sunulmaktadır.

Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ERDF)

Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonun çerçevesinde sunulan kaynakların amacı temel bölgesel dengesizliklere çözüm üreterek Avrupa Birliği'nde ekonomik ve sosyal uyumun gerçekleşmesine katkıda bulunmaktadır. Fon bölgesel ekonomilerin gelişimini ve yapısal uyumunu destekler.¹⁰⁶³ ERDF kapsamında sürdürülebilir iş olanakları yaratılmasına ve bunların devamının güvence altına alınmasına, üretken yatırımlara özellikle de KOBİ'lere, alt yapı yatırımlarına, içsel potansiyelin gelişmesine bu

¹⁰⁶⁰ European Communities, Council Regulation (EC) No 1083/2006 of July 11 2006, Laying Down General Provisions of the European Regional Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion Fund and Repealing Regulation (EC) No 1260/1999, Article 15.

¹⁰⁶¹ European Communities, Council Regulation (EC) No 1083/2006 of July 11 2006, Laying Down General Provisions of the European Regional Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion Fund and Repealing Regulation (EC) No 1260/1999, Article 16.

¹⁰⁶² European Communities, Council Regulation (EC) No 1083/2006 of July 11 2006, Laying Down General Provisions of the European Regional Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion Fund and Repealing Regulation (EC) No 1260/1999, Article 17.

¹⁰⁶³ European Communities, Regulation (EC) No 1080/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006, on the European Regional Development Fund and Repealing Regulation (EC) No 1783/1999, **Official Journal of the European Union**, L 210, July 31, 2006, Article 2,

bağlamda özellikle başta KOBİ'ler olmak üzere işletmelere destek ve hizmetler sunulmasına, mali araçların oluşturulmasına ve teknik yardıma katkı sağlar.¹⁰⁶⁴

ERDF'nin katkı yaptığı tematik alanları hedeflere göre değişkenlik göstermektedir. Yakınsama hedefi bağlamında, (1) araştırma ve teknolojik gelişme, yenilikçilik ve girişimcilik, (2) bilgi toplumu, (3) yerel kalkınma girişimleri ve yeni iş olanakları yaratılmasına yönelik hizmetler, (4) çevre, (5) risklerin (doğal ve teknolojik riskler dahil) önlenmesi, (6) turizm, (7) kültürel yatırımlar, (8) ulaştırma yatırımları, (9) enerji yatırımları, (10) eğitim yatırımları ve (11) sağlık ve sosyal altyapı yatırımları¹⁰⁶⁵ başlıkları altında gruplanabilecek belirli eylemlere finansal destek sunulmaktadır. Bölgesel rekabet edilebilirlik ve istihdam bağlamındaki tematik alanlar, (1) yenilik ve bilgi ekonomisi (bölgesel yenilik ekonomilerinin, özel ve kamu sektörleri, üniversiteler ve teknoloji merkezleri arasında sistematik ilişkilerin yaratılması ve güçlendirilmesi dahil) , (2) çevre ve risklerin önlenmesi, (3) genel ekonomik çıkarlara hizmet eden ulaştırma ve telekomünikasyona erişimdir. Avrupa territorial işbirliğine yönelik olarak (1) sınırötesi ekonomik, sosyal ve çevresel gelişme faaliyetleri, (2) ulusötesi işbirliklerinin kurulması ve gelişmesi, (3) hedef kapsamındaki faaliyetlerin teşvik edilmesiyle bölgesel politikanın etkinliğinin güçlendirilmesi çerçevesindeki belirli faaliyetlere destek sunulmaktadır.¹⁰⁶⁶

Avrupa Sosyal Fonu

Avrupa Sosyal Fonu'nun temel amacı Birlikteki ekonomik ve sosyal uyumun güçlendirilmesidir. Sosyal Fon'un odaklandığı temel konu istihdamdır. Bu çerçevede istihdam ve iş olanaklarının iyileştirilmesi, istihdam seviyesinin yükseltilmesi, nitelik ve nicelik açısından iş olanaklarının geliştirilmesi fonun öncelikli alanlarıdır. Üye ülkelerde tam istihdam, işyerinde kalite ve verimlilik, sosyal içerilmenin işgücü piyasası ve istihdam açısından teşviki, her seviyede istihdam farklılıklarının azaltılması çabalarını destekleyen fon Topluluğun sosyal uyum, verimlilik ve rekabet edebilirlik,

---

¹⁰⁶⁴ European Communities, Regulation (EC) No 1080/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006, on the European Regional Development Fund and Repealing Regulation (EC) No 1783/1999, Article 3.

¹⁰⁶⁵ European Communities, Regulation (EC) No 1080/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006, on the European Regional Development Fund and Repealing Regulation (EC) No 1783/1999, Article 4.

¹⁰⁶⁶ European Communities, Regulation (EC) No 1080/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006, on the European Regional Development Fund and Repealing Regulation (EC) No 1783/1999, Article 6.

ekonomik büyüme, sürdürülebilir kalkınma ve eğitimle ilgili önceliklerine katkı sağlar.¹⁰⁶⁷ Bu fon kapsamında da verilen desteğin tematik alanları hedefler çerçevesinde değişmektedir. Yakınsama ve Rekabet Edebilirlik ve İstihdam Hedefleri çerçevesindeki ortak tematik alanlar; (1) işçilerin, işletmelerin ve girişimcilerinin adapte olabirliklerinin artırılması, (2) istihdama erişimin güçlendirilmesi, iş arayanların ve aktif olmayan nüfusun işgücüne sürdürülebilir şekilde dahil edilmesi, işsizliğin önlenmesi (3) iş piyasası ve istihdam açısından dezavantajlı kişilerin sosyal olarak içerilmesi, (4) beşeri sermayenin güçlendirilmesi, (5) ilgili paydaşlar arasında ortaklıkların ve ortak girişimlerin teşvik edilmesidir. Yakınsama Hedefi çerçevesindeki tematik müdahale alanları ise (1) beşeri sermaye yatırımlarının iyileştirilmesi ve artırılması, (2) iktisadi alanlarda, istihdam, eğitim, sosyal, çevresel ve hukuki alanlarda iyi yönetim prensiplerinin uygulanması ve elverişli bir ortam yaratılması için ulus ve ulusaltı seviyelerde kamu idare ve hizmetleri ile ilgili sosyal ortakların ve STK'ların kurumsal kapasitesinin ve etkinliğinin geliştirilmesidir.¹⁰⁶⁸

Uyum Fonu

Uyum Fonu'nun amacı sürdürülebilir kalkınma ilkeleri çerçevesinde ekonomik ve sosyal uyum sağlanmasına katkıda bulunmaktır. Uyum Fonu kapsamında Trans-Avrupa Ulaştırma Ağlarına ve Topluluğun öncelikleri ile uyumlu çevre konularına destek verilmektedir. Bunların dışında çevresel yararlar olduğu takdirde sürdürülebilir kalkınma ve demiryolu, nehir ve deniz taşıması, intermodal taşıma sistemleri ve birlikte işlerliğine, karayolu, deniz ve hava trafiğinin yönetimine ve çevreye dost kentsel taşıma ve toplu taşımaya kaynak sunulabilmektedir.¹⁰⁶⁹

---

¹⁰⁶⁷ European Communities, Regulation (EC) No 1081/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006, on the European Social Fund and Repealing Regulation (EC) No 1784/1999, **Official Journal of the European Union**, L 210, July 31, 2006, Article 2.

¹⁰⁶⁸ European Communities, Regulation (EC) No 1080/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006, on the European Regional Development Fund and Repealing Regulation (EC) No 1783/1999, Article 3.

¹⁰⁶⁹ European Communities, Council Regulation (EC) No 1084/2006 of 11 July 2006 establishing Cohesion Fund and Repealing Regulation (EC) No 1164/94, **Official Journal of the European Union**, L 210, July 31, 2006, Article 1, 2.

4.1.2.4 Avrupa Birliği'nin Bölgesel Politikası'nın Oluşturulması ve Uygulanması Aşamaları

Avrupa Birliği Bölgesel Politikasının oluşturulması, uygulanması ve değerlendirilmesi altı temel aşamayı içeren bir döngü çerçevesinde şekillenmektedir. Bunlar (1) sorunların değerlendirilmesi ve nedenlerin belirlenmesi, (2) sorunların çözümüne yönelik müdahale sisteminin tasarlanması, (3) hedeflerin belirlenmesi ve hedeflerle araçların eşleştirilmesi, (4) eylemlerin uygulanması ve sonuçların ortaya çıkması, (5) etkinliğin ve tutarlılığın kontrolü ve (6) dersler çıkarılmasıdır. Bu döngü altıncı aşamadan sonra tekrar başlamaktadır.¹⁰⁷⁰

Bölgesel politikaların stratejik olarak belirlenmesi ve uygulamaya aktarılması ve değerlendirilmesi süreci de birbirini takip eden farklı süreçleri içermektedir. Öncelikle yapısal fonların bütçesi ve kullanım kuralları belirlenmektedir. Bunun ardından, bölgesel politikaların yönelimini çizen ve önceliklerini ortaya koyan Topluluğun Uyum konusunda Stratejik Yönlendirici İlkeleri üye ülkelere de danışılarak Avrupa Birliği seviyesinde oluşturulmaktadır. Üye ülkelerinin uygulamalarının ve yaklaşımlarının bu Yönlendirici İlkeler ile tutarlı olması gerekmektedir. Bu çerçevede her bir üye ülke, ilk iki hedef için zorunlu olan ve üçüncü hedef için isteğe bağlı olan Ulusal Strateji ereve Belgesi'ni oluşturmaktadır. Bir programlama aracı olan bu belge, kapsadığı alanın sosyo-ekonomik analizini, seçilen stratejiyi, öncelikleri, önerilen operasyonel programların listesini, yıllık finansman ihtiyaçlarını ve Lizbon stratejisi ile ilişkisini içermektedir.¹⁰⁷¹

Daha sonra belirlenen stratejileri uygulamaya koyacak olan Operasyonel Programlar üye ülkeler tarafından oluşturulmaktadır. Her bir operasyonel program (altyapı ve evre programları hariç) AB bölgesel politika kapsamında belirlenen bir hedefe tekabül etmek ve bir fondan kaynak kullanmak durumundadır. Program belgesi

¹⁰⁷⁰ Willem Molle, **European Cohesion Policy**, London: Routledge, 2007, s.7.

¹⁰⁷¹ European Commission Directorate General for Regional Policy "Policy Stages", **Regional Policy-Inforegio**, http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/etap/index_en.htm (17 Nisan 2009); European Commission Directorate General for Regional Policy "Funds Management", **Regional Policy, Inforegio**, http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/manage/index_en.htm (18 Mayıs 2010); European Commission Directorate General for Regional Policy "Evaluation of Cohesion Policy", **Regional Policy-Inforegio**, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/evaluation_en.htm (18 Mayıs 2010); European Union, *Cohesion Policy 2007-13: Commentaries and Official Texts*, s.20, 32, 36.

müdahale edilen alanın analizini, öncelikleri ve bu önceliklerin gerekçelerini, amaçlarını, uygulama programını, büyük ölçekli projelerin listesini içermektedir. Üye ülkeler her bir operasyonel program konusunda belirli oranları geçmemek kaydıyla teknik destek alabilmektedir. Bu operasyonel programları Komisyon gerek stratejik yönlendirme ilkelerindeki gerekse ulusal stratejik çerçevedeki hedef ve önceliklere uyup uymadığını değerlendirmektedir. Operasyonel programların uygulanmasından önce Komisyon üye ülkelerle müzakereler yapmaktadır. Müzakereleri takiben programlar onaylanmakta ve kaynak tahsis edilmektedir. (Avrupa Birliği'nde uygulanan operasyonel programların sayısı oldukça fazladır. 2007-2013 döneminde yaklaşık 450 operasyonel programın Komisyon tarafından kabul edilmesi öngörülmüştür.) Onay ve kaynak tahsisini takiben, üye ülkeler ve bölgeler tarafından programlar uygulamaya koymaktadır. Operasyonel programların uygulama süreci projelerin seçilmesi, uygulanmasının izlenmesi ve değerlendirmesini içermektedir. Operasyonel programların uygulanması için Birlik tarafından sunulan eş finansman, kabul edilen harcamaları temel alan bir yaklaşımla ön ödeme, ara ödemeler ve nihai ödemeler şeklinde Komisyon tarafından ödenmektedir.¹⁰⁷²

. Uygulama süreci ve programların kapanmasından sonraki süreçte, bir taraftan uygulamanın teknik, idari ve mali etkinliğinin sağlanması, bir taraftan da daha sonraki dönemlerdeki uygulamalara yönelik dersler çıkarılması için kapsamlı ve detaylı izleme ve değerlendirme mekanizması uygulanmaktadır. Komisyon, üye ülkelerle birlikte her bir operasyonel programı izlemektedir. Bütçe dönemi boyunca Komisyon ve üye ülkeler tarafından çeşitli stratejik raporlar hazırlanmaktadır. Her seviyede kapsamlı ve çok taraflı değerlendirmeler ve denetimler de gerçekleştirilmektedir. Taraflar tüm bu süreci

---

¹⁰⁷² European Commission Directorate General for Regional Policy “*Policy Stages*”; European Commission Directorate General for Regional Policy “*Funds Management*”; European Commission Directorate General for Regional Policy “*Evaluation of Cohesion Policy*”; European Union, *Cohesion Policy 2007-13: Commentaries and Official Texts*, s.20, 32, 36.

izole bir biçimde değil, etkileşim halinde geçirirler.¹⁰⁷³ Tüm bu süreçler detaylı bir şekilde yasal bir bağlayıcılığı olan Konsey Tüzüğü¹⁰⁷⁴ çerçevesinde detaylandırılmıştır.

Bölgesel programların oluşturulması ve uygulama sürecinin işleyişi ciddi bir kurumsal yapılanma gerekmektedir. Hem stratejik planlama hem de kaynakların ve operasyonel programların yönetimi, denetimi, izlenmesi ve değerlendirilmesi süreci üye ülkelerde kapsamlı bir kurumsal yapılanma ve teknik ve idari kapasite olması şarttır.

4.1.2.5 Avrupa Birliği Bölgesel Politikası Yönlendirici İlkeleri (2007-2013)

2007-2013 bütçe döneminde Avrupa Birliği'nde uygulanan bölgesel politikaların yönelimini belirleyen ve üye ülkelerin stratejik çerçevelerinin ve bu kapsamda oluşturulan operasyonel belgelerin dayandığı ve Uyum Fonu ile Yapısal Fonların müdahalelerine rehberlik eden ana tematik belge niteliğindeki Uyum Konusunda Topluluğun Stratejik Yönlendirici İlkeleri Ekim 2006'da¹⁰⁷⁵ Konsey Kararı ile kabul edilmiştir. Bu yönlendirici ilkeler AB'nin diğer politika unsurları ile tutarlılık sergilediği gibi, bölgesel politikaların bütüncül bir yaklaşımla ele alındığını göstermektedir. Bu belgede de özellikle son genişleme dalgası ile iyice artan bölgesel dengesizliklerin azaltılmasına yönelik alınacak tedbirlerin belirlenmesi ve uygulanmasında Lizbon stratejisinin hayata geçirilebilmesine olanak sağlanması, bu bağlamda bölgesel politikalar kapsamındaki kısıtlı kaynakların sürdürülebilir büyüme, rekabet gücünün ve istihdamın artırılmasına odaklanması; sürdürülebilir kalkınma bu bağlamda çevrenin korunması ve iyileştirilmesi; özellikle mekansal yakınlığın önemli olduğu alanlarda yerel ve bölgesel aktörlerin katılımının sağlanması; kadın ve erkek eşitliğinin yanı sıra, cinsiyet, ırk veya etnik köken, din veya inanç, engellilik, yaş veya

---

¹⁰⁷³ European Commission Directorate General for Regional Policy “*Policy Stages*”; European Commission Directorate General for Regional Policy “*Funds Management*”; European Commission Directorate General for Regional Policy “*Evaluation of Cohesion Policy*”; European Union, *Cohesion Policy 2007-13: Commentaries and Official Texts*, s.20, 32, 36.

¹⁰⁷⁴ European Communities, Council Regulation (EC) No 1083/2006 of July 11 2006, Laying Down General Provisions of the European Regional Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion Fund and Repealing Regulation (EC) No 1260/1999, Official Journal of the European Union, L 21 0/25, July 31, 2006.

¹⁰⁷⁵ European Communities, Council Decision of 6 October 2006 on Community Strategic Guidelines on Cohesion (2006/702/EC), *Official Journal of the European Union*, L 291, October 21, 2006, pp.11-32

cinsel eğilime dayalı ayrımcılığın önlenmesi; iyi yönetim¹⁰⁷⁶ ilkeleri göz önünde bulundurulmuştur.

Rekabet gücünün artırılması ile AB'deki sosyal ve ekonomik uyumun güçlendirilmesi hedeflerini bir araya getiren ve birbiri ile bütünleştiren¹⁰⁷⁷ Yönlendirici İlkeler AB bölgeleri için genel bir çerçeve ortaya koymaktadır. Ancak her bölgenin özellikleri ve ihtiyaçları farklı olduğundan yönlendirici ilkeler bağlamında ele alınan her husus her bölge için uygun değildir. Bu çerçevede önemli olan üye ülkelerin ve bölgelerin kendi durumlarını göz önünde bulundurarak yönlendirici ilkelerle uyumlu en uygun müdahalelerin belirlenmesidir.¹⁰⁷⁸

Yönlendirici ilkelerde ortaya koyulduğu üzere dönemde uygulanan bölgesel politikaların öncelikleri Lizbon stratejisi ile uyumlu olarak aşağıdaki gibi yapılandırılmıştır:

“- erişilebilirliğin iyileştirilmesi, hizmetlerin kalite ve seviyesinin yeterli olmasının sağlanması ve çevrenin korunmasıyla Üye Ülkelerin bölgelerinin ve şehirlerinin cazibesinin iyileştirilmesi,
- yeni bilgi ve iletişim teknolojileri dahil araştırma ve yenilikçilik kapasitelerinin [desteklenmesiyle] yeniliğin, girişimciliğin ve bilgi ekonomisinin büyümesinin teşvik edilmesi,
- istihdama veya girişimcilik faaliyetlerine daha fazla insanın çekilmesi, işçilerin ve işletmelerin adapte olabilirliliğinin iyileştirilmesi ve beşeri sermayeye yatırımların artırılmasıyla, daha fazla ve daha iyi işlerin yaratılması”¹⁰⁷⁹.

Yönlendirici ilkelerdeki tematik yapı, ana başlıklar ve bu ana başlıklarda yer alan alt başlıklar ve yönlendirici ilkeler Avrupa Birliği bölgesel politikalarının yönelimi konusunda genel çerçeveyi ortaya koymaktadır.

¹⁰⁷⁶ European Communities, *Council Decision of 6 October 2006 on Community Strategic Guidelines on Cohesion (2006/702/EC)*, s.11-12

¹⁰⁷⁷ T.C. Çevre Orman Bakanlığı, **Çevre Operasyonel Programı 2007-2009: Kısa Versiyonu**, Ankara: Aralık, 2007, <http://www.ipa.gov.tr/fbase/COP.pdf> (18 Nisan 2010), s.19.

¹⁰⁷⁸ European Communities, *Council Decision of 6 October 2006 on Community Strategic Guidelines on Cohesion (2006/702/EC)*, s.14

¹⁰⁷⁹ European Communities, *Council Decision of 6 October 2006 on Community Strategic Guidelines on Cohesion (2006/702/EC)*, s.14

Tablo 4.2 Yönlendirici İlkelerde Ele Alınan Temel Konular*

Ana Başlık	Alt Başlık	Yönlendirici İlkeler
Avrupa ve bölgelerinin yatırım ve çalışma için daha cazip yerler haline getirilmesi	Ulaştırma altyapılarının genişletilmesi ve iyileştirilmesi	Etkin, esnek, güvenli ve temiz ulaşırma altyapısının oluşturulması için Avrupa çıkarları doğrultusunda oluşturulan 30 projenin, bu projelere sınır ötesi bağlantıların, TEN-T (Trans-Avrupa Ulaştırma Ağları) projelerinin, büyüme ve rekabet gücünü destekleyen stratejik ulaşırma bağlantıların, tamamlayıcı ikincil bağlantıların yapılması; demiryolu altyapısı, özellikle de demiryolu sistemlerinin karşılıklı işleyebilirliğinin sağlanması; kentsel alanlarda çevresel olarak sürdürülebilir ulaşırma ağlarının oluşturulması; inter-modal ve sürdürülebilir taşıma ilkeleri göz önünde bulundurularak kıyıya çıkışı olmayan alanların, adaların ve çevre dışı bölgelerde bulunan en uzak alanların bağlantılarının sağlanması; deniz otobanlarının ve kısa sefer deniz taşımacılığının geliştirilmesi.
	Çevrenin korunması ve büyüme arasındaki sinerjinin güçlendirilmesi	Yakınsama bölgelerinin su, atık, hava, doğa, türlerin korunması ve biyo-çeşitlilik konularını içeren çevreye ilişkin mevzuata uygun hale gelmeleri; arazi kullanım planlamalarının yapılması ve doğal ve kültürel varlıkların gelişimi dahil fiziksel çevrenin rehabilitasyonu; başka kapsamlarda ele alınan sürdürülebilir enerji ve ulaşırma yatırımları dışında kalan ve AB'nin Kyoto protokolü taahhütlerinin yerine getirilmesi yönünde katkıda bulunacak yatırımların gerçekleştirilmesi; risk önleme tedbirlerinin alınması (doğal kaynakların daha iyi bir şekilde yönetilmesi, daha odaklı araştırma ve bilgi iletişim teknolojilerinden daha iyi yararlanma, yenilikçi kamu yönetimi politikaları v.b.)
	Avrupa'nın geleneksel enerji kullanımındaki yoğunluğun ele alınması	Binalarda enerji etkinliğinin sağlanması, düşük enerji gelişme modellerinin yaygınlaştırılması gibi, enerji etkinliğini iyileştirecek müdahaleler; yenilenebilir enerji ve alternatif teknolojilerinin kullanımının geliştirilmesi; piyasa başarısızlığının olduğu yerlerde şebekelerin gelişmesi için geleneksel enerji kaynaklarına yatırımların yapılması.
Büyüme için bilginin ve yeniliğin iyileştirilmesi	Araştırma ve teknoloji geliştirme yatırımlarının artırılması ve daha iyi odaklanması	İşletmeler arasında ve işletmeler, kamu araştırma kurumları ve üniversiteler arasında işbirliklerinin geliştirilmesi; KOBİ'lerde ATG faaliyetlerinin ve teknoloji transferinin desteklenmesi; sınır ötesi ve ulus ötesi araştırma işbirliklerinin geliştirilmesi; ATG konusunda kapasitenin ve araştırma altyapısının geliştirilmesinin ve büyüme potansiyeli olan alanlarda beşeri sermayenin güçlendirilmesi.
	Yeniliğin kolaylaştırılması ve girişimciliğin teşvik edilmesi	İleri teknoloji KOBİ'lerinin araştırma ve teknoloji kurumlarının çevresinde toplanması, büyük işletmeler çevresinde bölgesel kümelerin oluşturulması gibi faaliyetlerle firmalara Araştırma ve Teknoloji Geliştirme yenilikleri ile eğitim tedarikinin daha erişilebilir kılınması; teknoloji ve araştırma altyapısı ile ATG tesislerine erişim, yönetim, pazarlama, işe alma, mesleki ve ticari hizmetler gibi konularda işletmelere destek hizmetlerinin verilmesi; eko-yeniliğin teşvik edilmesi ve KOBİ faaliyetlerinin çevresel yönetim sistemleri ile bütünleştirilmesi; ileri teknoloji alanlarında spin-off işletmelerin kurulması dahil yeni firma kuruluşunun ve gelişmesinin ve girişimciliğin desteklenmesi.

* European Communities, Council Decision of 6 October 2006 on Community Strategic Guidelines on Cohesion (2006/702/EC), s.16-18, 20- 26 ve 28 'de yer alan kutular ile s.29-32 'de yer alan bilgiler derlenerek tablo yazar tarafından hazırlanmıştır.

	Herkes için bilgi toplumunun teşvik edilmesi	Bilgi iletişim teknolojilerinde (BIT) arz ve talebinin dengeli bir biçimde gelişmesinin sağlanması ve beşeri sermayeye yatırım yapılması yoluyla firma ve hanelerde BIT'in kullanımının güçlendirilmesi; piyasanın makul maliyetler ve hizmetler oluşturmadığı yerlerde BIT altyapısının ve hizmetlerinin sunulması.
	Finansmana erişimin iyileştirilmesi	Hibe dışı çeşitli finansal araçların güçlendirilmesi, hibelerle finansmana erişimi destekleyen altyapının oluşturulması ve sürdürülmesi, KOBİ'lerin mikro-krediye erişimlerinin kolaylaştırılması; yeniliği desteklenmesi, yeniliğin yeni ticari faaliyetler şeklinde kendini göstermesi ve risk sermayesinin mevcut olması konusunda bütünlük bir yaklaşımın geliştirilmesi; genç girişimciler, kadın girişimciler, dezavantajlı gruplar gibi belirli grupların finansmana erişimlerinin desteklenmesi.
Daha çok ve daha iyi iş olanakları	İstihdama daha fazla insanın cezp edilmesi ve istihdamda daha fazla insanın tutulması ve sosyal güvenlik sistemlerinin modernize edilmesi	Tam istihdama ulaşılması, işyerinde kalite ve verimliliğin iyileştirilmesi ve sosyal ve teritoryal uyumun güçlendirilmesine yönelik istihdam politikalarının uygulanması; iş yerinde yaşam döngüsü yaklaşımının teşvik edilmesi; içerici işgücü piyasalarının oluşturulması, çalışmanın cazibesinin artırılması; emek piyasası ihtiyaçlarını göz önüne alan eşleşmenin iyileştirilmesi.
	İşçilerin ve işletmelerin adapte olabildiğinin ve emek piyasalarının esnekliğinin iyileştirilmesi	Bir taraftan iş güvenliği sağlanırken, diğer taraftan esnekliğin teşvik edilmesi, emek piyasası segmentasyonunun azaltılması; emek maliyetlerinin gelişiminin ve ücret oluşturma mekanizmalarının istihdama dost bir biçimde şekillendirilmesi.
	Daha iyi eğitim ve daha iyi niteliklerle beşeri sermaye yatırımlarının artırılması	Beşeri sermayeye yatırımın genişletilmesi ve iyileştirilmesi; eğitim sisteminin yeni nitelik ve yeterlilik gerekliliklerine cevap verecek şekilde adapte edilmesi.
	İdari kapasite	İyi politika ve program döngüsünün uygulama haricindeki aşamalarının desteklenmesi, ilişkin kamu ve özel kurum ve kuruluşlar arasında diyalogun ve kurumlar içindeki departmanlar arası koordinasyonun desteklenmesi; politika ve programların uygulamasında kapasitenin artırılması.
	Sağlıklı bir işgücünün kalıcı hale getirilmesine yardımcı olunması	Halk arasında farkındalık yaratılması, bilgi ve teknoloji transferi, sağlık hizmetleri sunumunun gerekli nitelikler, ekipman ve ürünlerin olduğu bir ortamda gerçekleştirilmesi ile sağlık risklerinin önlenmesi; ekonomik gelişme açısından etkilenen görece az gelişmiş Üye Ülkeler ve bölgelerde sağlık altyapısının ve sağlık hizmetlerinin desteklenmesi
Şehirlerin büyüme ve iş olanaklarına katkısı		<p>1. Yaklaşım - Şehirlerin bölgesel gelişmenin motoru olarak ele alınması: Kümelenmeler, girişimcilik, yenilik ve hizmet sunumunun teşvik edilmesi ile kültürel ve toplumsal hizmetlerin artırılması ve geliştirilmesi gibi önlemlerle şehirlerin daha cazip hale getirilerek yüksek nitelikli kişilerin şehirlerde yaşamaya cezp edilmesi ve kentlerin rekabet gücünün artırılması</p> <p>2. Yaklaşım- Sorunlu Bölgelerin Durumunu İyileştirmek Üzere Kentsel Alanlarda İçsel Uyumun Teşvik Edilmesi: Fiziksel çevrenin rehabilitasyonu, terk edilmiş endüstri bölgelerinin tekrar geliştirilmesi; daha cazip şehirler yaratmak için turizm gelişme potansiyeli olan yerlerde tarihi ve kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi; mevcut kamu alanlarının ve endüstriyel sitelerin yeniden düzenlenmesi; kentsel ortamın çekici ve güvenli olmasını sağlamak üzere kamu alanlarının planlanması, tasarlanması ve sürdürülmesi</p> <p>3. Yaklaşım- Daha Dengeli Çok Merkezli Kentsel Sistemin Geliştirilmesi ve Büyüme Kutuplarının Oluşturulması: Ekonomik açıdan en güçlü olan şehirlerin küçük ve orta ölçekli kentler dahil kentsel alanlarla bağlantısının sağlanarak kentsel ağların oluşturulması; bu bağlamda büyüme kutuplarının stratejik olarak seçilmesi ve fiziksel ve beşeri açıdan güçlendirilmesi; kentsel ve kırsal bağlantılara, özellikle kırsal alanların daha geniş bir topluma dinlenme hizmetleri gibi hizmetler vermesinin önemi açısından odaklanması</p>

Kırsal alanların, balıkçılık alanlarının ve doğal açıdan elverişsiz alanlarının iktisadi olarak çeşitlendirilmesi		Kırsal alanlarda ve ada bölgeleri dahil doğal açıdan elverişsiz alanlarda genel iktisadi çıkarları gözetilen hizmetlerin en azından asgari düzeyde sunulması; ulusal ve Avrupa ağlarına bağlantıların güçlendirilmesi; ürünlerin pazarlanması ve mevcut iktisadi faaliyetlerde yeniliğin desteklenmesi gibi önlemlerle bu alanların içsel kapasitelerinin desteklenmesi; hizmet sunumunda kritik eşik değer göz önünde bulundurularak kırsal alanlarda gelişme kutuplarının oluşturulması ve bu hizmetlerin buralardan çevreye verilmesi, yeni bilgi teknolojilerinin kullanımı ve yerel varlıklar temelinde iktisadi kümelerin oluşturulması; turizmin öne çıktığı kırsal alanlarda doğal ve kültürel varlıkların korunması ve bunlardan yararlanılması, yine turizmin öne çıktığı kırsal alanlarda bütünleşik bir yaklaşımın uygulanması, balıkçılığın hakim olduğu kıyı bölgelerde ve küçük adalarda ise Avrupa Balıkçılık Fonu kapsamındaki faaliyetlere tamamlayıcı faaliyetler gerçekleştirilmesi
İşbirliği		Sınır ötesi, ulus ötesi ve bölgeler arası işbirliğinin Yönlendirici İllelerde beirlenen öncelikleri tamamlayacak şekilde geliştirilmesi; sınır ve ulus ötesi işbirlikleri kapsamında ulaştırma, su yönetimi ve çevrenin korunması gibi bütünleşik bir yaklaşımı gerektiren konularda işbirliğine gidilmesi
Sınır ötesi işbirliği		Sınır bölgelerinde ortak çözüm gerektiren konularda, özellikle de büyüme ve iş olanakları yaratılması önceliklerine katkıda bulunacak işbirliği programlarının geliştirilmesi; sınır bölgelerinin çokluğu ve karşılaştıkları sorunlarının çeşitliliklerine rağmen bağlantıları sağlayan mevcut ulaştırma ve iletişim altyapılarının iyileştirilmesi, gerekli durumlarda yeni bağlantılar yapılması; Bilgi ve know-how transferi, sınır ötesi iş etkinliklerinin, eğitim ve sağlık hizmetleri potansiyelinin geliştirilmesi, sınır ötesi işgücü piyasasının bütünleştirilmesi, çevresel ve ortak tehditlerde ortak yönetimin geliştirilmesi gibi önlemlerle sınır bölgelerinin rekabet gücünün artırılması; sınır ötesi işbirliklerinin mevcut olduğu yerlerde ise sınır ötesi faaliyetlere katma değer sağlamaya çalışılması
Ulus ötesi işbirliği		Toprakların fiziksel bağlantıların ve geleneksel olmayan (ağlar, değişimler vs.) bağlantılarının iyileştirilmesi gibi stratejik öneme haiz konularda Üye Ülkeler arasında işbirliğini artıran işbirliği programları yapılması (Örneğin Avrupa Ulaştırma Ağlarının oluşturulması, doğal risklerin önlenmesine yönelik faaliyetler, nehir havzaları seviyesinde su yönetimi, bütünleşik deniz işbirliği, sürdürülebilir kentsel gelişme ve AR-GE/yenilik ağlarının teşvik edilmesi)
Bölgeler arası işbirliği		Bölgeler arası işbirliği bağlamında yeniliğin, KOBİ'lerin ve girişimciliğin güçlendirilmesi, çevresel risklerin ve diğer risklerin önlenmesi konularına odaklanması; kentsel gelişme, sosyal içerilme, kırsal ve kentsel alanlar arası ilişkilerin geliştirilmesi, kamu hizmetlerinin modernizasyonu gibi konularda deneyim değişimine ilişkin işbirliklerinin geliştirilmesi; verilerin toplanmasında işbirliği yapılması

Avrupa ve Bölgelerinin Çalışma ve Yatırım için Daha Cazip Yerler Haline Gelmesi kapsamında ulaştırma, çevre ve enerji gibi altyapının büyüme ve iş olanakları için önkoşul olduğu bilinciyle hareket edilmiştir. Bu bağlamda geri kalmış bölgelerde yapılacak altyapı yatırımlarının büyüme teşvik edeceği, böylece yakınsamaya hizmet edeceği düşünülmüştür. Bölgelerin erişebilirliklerini artıran ve Avrupa Birliği sınırları içindeki ulaştırma ağının bütünleşmesini sağlayan yatırımlar ile özellikle ekonomik

büyümenin sürdürülebilir olmasına ve dışsal çevresel maliyetleri azaltılmasına katkıda bulunan, aynı zamanda yenilikçiliği ve iş olanaklarını uyaran çevresel yatırıma ilişkin ilkelere yer verilmiştir. Ayrıca, enerji etkinliğinin iyileştirilmesi ve yenilenebilir enerjilerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması yönelik yönlendirici ilkeler de ele alınmıştır.¹⁰⁸⁰

Büyüme için Bilgi ve Yeniliğin İyileştirilmesi kapsamında bilgiye dayalı faaliyetlere doğru ekonomide yapısal bir dönüşüm gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu dönüşümün gerçekleşmesine yardımcı olmak için farklı alanlarda çalışmalar yapılması öngörülmüştür. Avrupa Birliği'nde istenilen düzeyin altında olan araştırma ve teknolojik faaliyetlerinin artırılmasına, yeniliğin teşvik edilmesine, yeni teknolojilere ilişkin kapasitenin artırılmasına ve risk almayı kolaylaştırılmasına yönelik olarak bir dizi yönlendirici ilke benimsenmiştir. Araştırma ve teknolojik geliştirme yatırımlarının artırılması ve daha iyi odaklanması alt başlığı günümüz ekonomisinde rekabet gücünün yeni bilgileri piyasaya en hızlı şekilde getirilmesine bağlı olduğu bilinci ile yapılandırılmıştır. Yeniliğin kolaylaştırılması ve girişimciliğin teşvik edilmesi bağlamında işletmelere özellikle de KOBİ'lere önem verilmiş, firmaların yeni bilgiyi kullanmaları ve yaymaları ve bunu üretime yansıtmaları için elverişli bir ortam yaratılması üzerinde durulmuştur. Herkes için bilgi toplumunun teşvik edilmesi kapsamında ise, bilgi iletişim teknolojilerin (BIT) verimlilik ve rekabet gücü için önemi göz önünde bulundurularak BIT'den bölgelerde her seviyede etkin yararlanılmasını sağlamaya yönelik yönlendirici ilkeler benimsenmiştir. Finansmana erişimin iyileştirilmesi kapsamındaki yönlendirici ilkeler ise yeniliği teşvik etmeye yönelik olarak tasarlanmıştır.¹⁰⁸¹

Bölgesel politikalar kapsamında ele alınan Daha Çok ve Daha İyi İş Olanakları başlığı Lizbon Stratejisi doğrultusunda hazırlanan Avrupa İstihdam Stratejisindeki yönlendirici ilkelere uyumlu olarak yapılandırılmıştır. İstihdama daha fazla insanın cezp edilmesi ve istihdamda daha fazla insanın tutulması ve sosyal güvenlik sistemlerinin modernize edilmesi bağlamında istihdam ve işgücüne katılım oranlarının artırılması öne

---

¹⁰⁸⁰ European Communities, *Council Decision of 6 October 2006 on Community Strategic Guidelines on Cohesion (2006/702/EC)*, s.15, 17.

¹⁰⁸¹ European Communities, *Council Decision of 6 October 2006 on Community Strategic Guidelines on Cohesion (2006/702/EC)*, s.18, 20-23.

çıkan konulardır. İşçilerin ve işletmelerin adapte olabilirliğinin ve emek piyasalarının esnekliğinin iyileştirilmesi başlığı ise günümüzde yeni teknolojilerin hızlı gelişmesi ve öngörülemeyen krizlerin ortaya çıkması yüzünden ortaya çıkan sosyo-ekonomik değişimlere hızlı bir şekilde uyum sağlanabilmesine katkıda bulunması yönünde tasarlanmıştır. Daha iyi eğitim ve daha iyi nitelikler yoluyla beşeri sermaye yatırımlarının artırılması ise bir taraftan istihdamı erişilebilir kılmak diğer taraftan da verimliliği ve iş yerinde kaliteyi sağlamak amacı göz önünde bulundurularak yapılandırılmıştır. İdari kapasite başlığı büyüme ve iş olanaklarında etkin ve etkili bir kamu yönetimi ve kamu hizmet sunumunun ön koşullardan ikisi olduğu bilinciyle gerekli görülen alanlarda idari kapasitenin artırılmasına yönelik düzenlenmiştir. Avrupa'da nüfusun yaşlanması ve bu çerçevede işgücünün ileriki yıllarda azalması öngörüsü bir taraftan işgücünde yer alanların uzun senelerce sağlıklı bir şekilde ekonomiye katkıda bulunmaları, diğer taraftan bağımlılık oranlarının azaltılmasını özellikle verimlilik ve rekabet gücü açısından gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda sağlıklı bir işgücünün kalıcı hale getirilmesine yardımcı olunması başlığı hem sağlık risklerinin önlenmesine hem de gerekli yerlerde sağlık altyapısının iyileştirilmesine yönelik hazırlanmıştır.¹⁰⁸²

Avrupa Birliği'nde nüfusun %60'ından fazlasının şehirlerde yaşaması, iş olanaklarının, işletmelerin, yüksek öğretim kurumlarının büyük çoğunluğunun şehirlerde bulunması itibariyle şehirlerin bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesinde önemli bir rol oynadığı düşüncesiyle, Şehirlerin Büyüme ve İş Olanaklarına Katkısı başlığı oluşturulmuştur. Şehirler ve kentsel alanları odağına alan programlarda üç alternatif yaklaşım ortaya koyulabileceği belirtilmiştir. Bunlardan ilki şehirlerin bölgesel gelişmeye itici gücü verecek ana unsur olarak ele alınmasıdır. Bu yaklaşımda, kümelenmeler, girişimcilik, yenilik ve hizmet sunumunun teşvik edilmesinin yanı sıra, kültürel ve toplumsal hizmetlerin artırılması ve geliştirilmesi gibi önlemlerle şehirlerin daha cazip hale getirilerek yüksek nitelikli kişilerin şehirlerde yaşamaya cezp edilmesi ve kentlerin rekabet gücünün artırılması öne çıkmaktadır. Diğer bir yaklaşım ise özellikle kentlerdeki segmentasyonu ve sorunlu bölgeleri göz önüne alarak kentler

---

¹⁰⁸² European Communities, *Council Decision of 6 October 2006 on Community Strategic Guidelines on Cohesion (2006/702/EC)*, s.23-28.

içindeki uyumun güçlendirilmesini kapsamaktadır. En son yaklaşım ise çok merkezli gelişimi temel alan yaklaşımdır. Bu yaklaşım iktisadi açıdan en güçlü şehirler ile diğer kentsel alanlar arasında bağlantıların kurulması dahil kentsel ağların geliştirilmesini içermektedir.¹⁰⁸³ Bu bağlamda, büyüme kutupları yaklaşımı öne çıkmakta, stratejik olarak seçilen bu kutuplara, rekabet gücünü artırmak ve ekonomik ve sosyal uyumu temin etmekte önemli roller biçilmektedir.¹⁰⁸⁴ Ayrıca kentsel ve kırsal alan arasındaki bağlantılar da ele alınmaktadır.¹⁰⁸⁵

Yönlendirici ilkeler kapsamında kentler dışında kalan alanlara ilişkin gelişme politikalarına da yer verilmiştir. Kırsal Alanların, Balıkçılık Alanlarının ve Doğal Açıdan Elverişsiz Alanlarının İktisadi Açıdan Çeşitlendirilmesine Destek Verilmesi kapsamında Avrupa'daki kırsal alanların ekonomisinin yeniden yapılandırılması ve çeşitlendirilmesine odaklanılmıştır. Bu bağlamda bu bölgelerdeki hizmetlerin sunulmasının yanı sıra, içsel kapasitenin desteklenmesi ve potansiyellerinin geliştirilip kullanılması üzerinde durulmuştur.¹⁰⁸⁶

İşbirliği, sınır ötesi işbirliği, ulus ötesi işbirliği ve bölgeler arası işbirliği bağlamında territoryel uyumu destekleyen çeşitli seviyelerde ve farklı aktörlerin katılımıyla özellikle çok taraflı ve çok bölgeli sorunların çözümüne yönelik ve farklı alanlar arası bağlantıları güçlendiren işbirlikleri oluşturulması öngörülmüştür. Bu işbirliklerinde çeşitli açılardan rekabet gücünün artırılmasını destekleyen alanlarda işbirlikleri tanımlanmıştır.¹⁰⁸⁷

---

¹⁰⁸³ European Communities, *Council Decision of 6 October 2006 on Community Strategic Guidelines on Cohesion (2006/702/EC)*, s.29-30.

¹⁰⁸⁴ T.C. Çevre Orman Bakanlığı, *Çevre Operasyonel Programı 2007-2009: Kısa Versiyonu*, s.19.

¹⁰⁸⁵ European Communities, *Council Decision of 6 October 2006 on Community Strategic Guidelines on Cohesion (2006/702/EC)*, s.29-30.

¹⁰⁸⁶ European Communities, *Council Decision of 6 October 2006 on Community Strategic Guidelines on Cohesion (2006/702/EC)*, s.30-31.

¹⁰⁸⁷ European Communities, *Council Decision of 6 October 2006 on Community Strategic Guidelines on Cohesion (2006/702/EC)*, s.31-32.

4.1.2.6 Aday Ülkelere Yönelik Katılım Öncesi Mali Araç (IPA) ve Bölgesel Politikalar

IPA'nın Temel Özellikleri

Avrupa Birliği gerek Avrupa Birliği'ne aday ülkelerin AB müktesebatına uyum sağlanmalarına ve katılım kriterlerini yerine getirmelerine, gerekse potansiyel aday ülkelerin müktesebata ve katılım kriterlerine yaklaşmalarına yönelik çabalarını desteklemek amacıyla 2007-2013 bütçe dönemi için Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) oluşturmuştur. IPA, daha önceki bütçe döneminde aday ülkelere yönelik verilen yardımları ve ilişkin araçları tek bir çerçeve altında toplamıştır. Mevcut bütçe döneminde IPA kapsamındaki yardımlar beş bileşen altında yararlanıcı ülkelere sunulmaktadır. Bunlar (1) Geçiş Yardımı ve Kurumsal Kapasite Geliştirme, (2) Sınır Ötesi İşbirliği, (3) Bölgesel Gelişme, (4) İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi ve (5) Kırsal Kalkınmadır. İlk iki bileşenden ilgili Konsey Tüzüğü'nde listeli hem aday ülkeler hem de potansiyel aday ülkeler yararlanabilirken, son üç bileşenden sadece aday ülkeler yararlanabilmektedir.¹⁰⁸⁸

Geçiş Yardımı ve Kurumsal Kapasite Geliştirme bileşeni, yararlanıcı ülkelerin AB'ye uyum veya AB ile yakınlaşma sürecinde kurumsal kapasitelerinin artırılmasına yönelik olarak yapılandırılmıştır. Sınır Ötesi İşbirliği Bileşeni, ise yararlanıcı ülkelerin kendi aralarında veya Üye Ülkelerle ulus ötesi ve bölgeler arası işbirliklerin desteklenmesiyle iyi komşuluk ilişkilerinin, istikrarın ve güvenliğin güçlendirilmesi ile uyumlu, dengeli ve sürdürülebilir gelişme sağlanmasına katkı sağlanmasını hedeflemektedir. Bölgesel gelişme bileşeni bir taraftan bölgesel dengesizliklerin azaltılmasını, diğer taraftan aday ülkeleri üye olduktan sonra AB bölgesel politikalarını yönetmeye ve uygulamaya, özellikle de Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ile Uyum fonunu kullanmaya hazırlamayı amaçlamaktadır. İnsan Kaynakları Gelişme Bileşeni ise yine AB bölgesel politikalarının uygulanmasına ve yönetimine, bu bağlamda da Avrupa

¹⁰⁸⁸ Council of the European Communities, Council Regulation (EC) No 1085/2006 of 17 July 2006 Establishing An Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA), **Official Journal of the European Union**, L 210, July 31, 2006, Article 3, Article 8-12, Annex I, Annex II; European Commission Directorate General for Regional Policy, "Instrument for Pre-Accession Assistance", **Regional Policy- Inforegio**, http://ec.europa.eu/regional_policy/funds/ipa/index_en.htm (12 Nisan 2010); European Commission Directorate General for Regional Policy, "How IPA Works", **Regional Policy- Inforegio**, http://ec.europa.eu/regional_policy/funds/ipa/works_en.htm (12 Nisan 2010)

Sosyal Fonunun kullanımına hazırlanmayı desteklerken, diğer taraftan da beşeri sermayenin güçlendirilmesine, istihdama erişimin ve sosyal içermenin artırılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Kırsal Kalkınma Bileşeni kapsamında hedef aday ülkeleri Ortak Tarım Politikasının yönetimine ve uygulamasına hazırlamak ve bu alandaki müktesebata ve politikalara uyumu desteklemektir.¹⁰⁸⁹

IPA'nın uygulanmasına yönelik ilkelerin çoğunluğu bölgesel politikalar çerçevesinde belirlenen ilkeleri içermektedir. Bu ilkelerin yanı sıra, IPA çerçevesinde sağlanacak yardımların AB'ye uyum sürecine yönelik olması, genişleme sürecinde belirlenen ihtiyaçlar ve yararlanıcı ülkenin özümseme kapasitesine uygun olması gerekliliği ilkeler olarak ortaya koyulmuştur. Yararlanıcı ülkelere sunulan yardımların Avrupa Ortaklığı'nda, Katılım Ortaklığı'nda, Ulusal Program'da, Komisyon'un genişleme paketinde yer alan rapor ve stratejiler, istikrar ve ortaklık anlaşmalarında ve müzakere çerçevesinde ortaya koyulan önceliklerle uyumlu alanlarda olması gerekmektedir.¹⁰⁹⁰

IPA'nın uygulanmasına yönelik olarak oluşturulan Komisyon Tüzüklerinde¹⁰⁹¹ IPA'nın kurumsal, yasal, finansal açıdan ve programlama açısından uygulanmasına yönelik kapsamlı bir sistem oluşturulmuştur. Yardımların kullanılabilmesi için yararlanıcı ülkelerde gerek operasyonel açıdan gerekse mali yönetim açısından çok taraflı ve çok boyutlu bir kurumsal yapılanma gerçekleştirilmesi gerekmektedir.¹⁰⁹² Yararlanıcı ülkelerde yardımların uygulanabilmesi için Komisyon ve yararlanıcı ülkeler arasında AB mali yardımlarına ilişkin işbirliğini ortaya koyan çerçeve anlaşmalar ile

---

¹⁰⁸⁹ T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, "Katılım Öncesi Mali Yardımlar", **T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Web Sitesi**, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=5> (22 Nisan 2009), *Council Regulation (EC) No 1085/2006 of 17 July 2006 Establishing An Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)*, Article 8-12.

¹⁰⁹⁰ European Commission, *Commission Regulation (EC) No 718/2007 of 12 June 2007 Implementing Council Regulation (EC) No 1085/2006 Establishing An Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)*, **Official Journal of the European Union** L 170, June 26, 2007, Article 3, Article 4.

¹⁰⁹¹ European Commission, *Commission Regulation (EC) No 718/2007 of 12 June 2007 Implementing Council Regulation (EC) No 1085/2006 Establishing An Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)*; European Commission, *Commission Regulation (EU) No 80/2010 of 28 January 2010 Amending Regulation (EC) No 718/2007 of 12 June 2007 Implementing Council Regulation (EC) No 1085/2006 Establishing An Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)*, **Official Journal of the European Union** L 25 January 29, 2010.

¹⁰⁹² European Commission, *Commission Regulation (EC) No 718/2007 of 12 June 2007 Implementing Council Regulation (EC) No 1085/2006 Establishing An Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)*, 2007, Article 3, Article 4.

¹⁰⁹² European Commission, *Commission Regulation (EC) No 718/2007 of 12 June 2007 Implementing Council Regulation (EC) No 1085/2006 Establishing An Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)*, Article 10-63.

aynı taraflar arasında her bir operasyonel program için finansman anlaşmalarının yapılması söz konusudur.¹⁰⁹³ IPA yardımları çerçevesinde bölgesel politikalarda olduğu gibi planlama ve programlama mantığı ile hareket edilmektedir. Bu çerçevede hiyerarşik sayılabilecek bir planlama ve programlama sistemi oluşturulmuştur. Bu bağlamda her bir yararlanıcı ülkede uygulanan IPA bileşenleri arasında uyum ve tamamlayıcılığı sağlaması öngörülen ve AB'nin ilgili ülkeye ilişkin işbirliği amaçlarını, yararlanıcı ülkedeki mevcut durumu, ihtiyaçları, zorluklar ile ilgili ülkedeki yardıma ilişkin öncelikleri, daha önceki dönemlerdeki ve mevcut dönemdeki AB-yararlanıcı ülke işbirliği ile özellikle bu süreçte edinilen deneyim ve çıkarılan dersleri, her bir bileşen altındaki stratejik seçimleri, beklenen sonuçları ve endikatif finansman tahsisleri dahil IPA'nın yararlanıcı ülkedeki yönelimini belirleyen Çok Yıllı Endikatif Planlama Dokümanları AB tarafından hazırlanmaktadır.¹⁰⁹⁴ Bu dokümanlarda yer alan hususlar bileşene göre çok yıllık veya yıllık programlarla uygulamaya aktarılmaktadır. Bu programlar yine bileşene göre ya yararlanıcı ülkeler ya da Komisyon tarafından hazırlanmaktadır.¹⁰⁹⁵ Her bir bileşene ilişkin olarak yardımın amaçları, programlama ve uygulama süreçleri farklılık göstermektedir.

IPA, Bölgesel Politikalar ve İlişkin Mekanizma

Bölgesel politikalara uyuma yönelik olarak IPA'nın Bölgesel Gelişme ve İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi bileşeni çerçevesindeki desteklerin uygulandığı alanlar AB bölgesel politikası kapsamında ele alınan alanlarla uyumludur. Bu çerçevede Bölgesel Gelişme Bileşeni kapsamında üç temel alana yönelik yardım sunulmaktadır. Bunlar ulaştırma altyapısını iyileştiren ve geliştiren, çevrenin korunmasına katkıda bulunan ve bölgesel rekabet gücünü artıran, verimli bir ortamın oluşturulmasını pekiştiren ve sürdürülebilir bir istihdam yapısının oluşmasını destekleyen operasyonlardır. Ulaştırma altyapısı kapsamında ulusal şebekeler, ulusal ve Trans-Avrupa Ağları arası bağlantılar ile karşılıklı işleyebilirliğe öncelik verilmektedir. Çevre alanında ise atık yönetimi, su tedariki, hava kalitesi, kirli alanların rehabilitasyonu, sürdürülebilir gelişme, özellikle de

---

¹⁰⁹³ European Commission Directorate General for Regional Policy, "IPA Legal Framework", **Regional Policy - Info regio**, http://ec.europa.eu/regional_policy/funds/ipa/framework_en.htm (12 Nisan 2010).

¹⁰⁹⁴ European Commission, *Commission Regulation (EC) No 718/2007 of 12 June 2007 Implementing Council Regulation (EC) No 1085/2006 Establishing An Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)*, Article 5.

¹⁰⁹⁵ European Commission, *Commission Regulation (EC) No 718/2007 of 12 June 2007 Implementing Council Regulation (EC) No 1085/2006 Establishing An Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)*, Article 6.

enerji etkinliği ve yenilenebilir enerji ele alınan öncelikli konular arasındadır. Bölgesel rekabet edilebilirlik kapsamında ise işletmelere dönük hizmetler ile teknoloji hizmetleri, Araştırma ve Teknoloji Geliştirme ve yeniliğin desteklenmesi, işletme ağlarının ve kümelerin geliştirilmesi, belirli mali araçlarının oluşturulması ve geliştirilmesi, yeni ve mevcut işletmeler yararına yerel altyapı ve hizmet sunumu, eğitim altyapısının geliştirilmesi öncelik alanları olarak belirlenmiştir.¹⁰⁹⁶

İnsan Kaynaklarının Gelişmesi kapsamındaki öncelikler ekonomik ve sosyal uyumu güçlendirecek ve Avrupa İstihdam Stratejisi'ne uygun olacak şekilde yapılandırılmıştır. Bu bileşen altında işçilerin, işletmelerin ve girişimcilerin ortaya çıkan iktisadi değişimler karşısındaki adapte olabilmek kapasitesinin yükseltilmesine, istihdama erişimin artırılmasına, iş arayanlarla işgücü piyasası dışında kalanların sürdürülebilir bir şekilde emek piyasası ile bütünleştirilmesine, işgücüne katılımın artırılmasına, gençlerin işsizliği dahil olmak üzere işsizliğin özellikle de uzun vadeli işsizliğin önlenmesine, çalışma hayatı süresinin artırılmasına, sosyal içerlenmenin güçlendirilmesine, dezavantajlı kesimlerin istihdamının artırılmasına, emek piyasasında her türlü ayrımcılıkla mücadele edilmesine, istihdam ve emek piyasalarının içerleyici olması için her seviyede ilgili paydaşlarla ortaklıklar ve ortak girişimler oluşturulmasına, beşeri sermaye yatırımlarının artırılması ve güçlendirilmesine, istihdam eğitim ve sosyal alanlarda faaliyet gösteren her seviyede kamu idaresi ve STK'lar ile sosyal ortakların kurumsal kapasitelerinin güçlendirilmesine ve etkinliklerinin artırılmasına öncelik verilmektedir.¹⁰⁹⁷

AB bölgesel politikalarına uyum çerçevesinde şekillenen üçüncü ve dördüncü bileşen için aday ülkelerden, diğer bileşenlerde olduğu gibi belirli mekanizmalar çerçevesinde hareket etmesi beklenmektedir. Üçüncü ve dördüncü bileşene ilişkin olarak ortak bir programlama yapısı oluşturulmuştur. Bu kapsamda yararlanıcı ülkeler AB tarafından Çok Yıllı Endikatif Planlama Dokümanı temel alan ve bileşenler kapsamında uygulanacak olan operasyonel programlar için ana referans belgesini oluşturan Stratejik Çerçeve Dokümanını hazırlamak durumundadırlar. Bu Stratejik

---

¹⁰⁹⁶ European Commission, *Commission Regulation (EC) No 718/2007 of 12 June 2007 Implementing Council Regulation (EC) No 1085/2006 Establishing An Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)*, Article 147.

¹⁰⁹⁷ European Commission, *Commission Regulation (EC) No 718/2007 of 12 June 2007 Implementing Council Regulation (EC) No 1085/2006 Establishing An Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)*, Article 151.

Çerçevenin müdahale alanlarına ilişkin analizleri, öncelikleri, bileşen bazında hedefleri, program listesi ile bu programlardaki ana öncelik eksenlerini, Çok Yıllı Endikatif Planlama Belgesi ile Çok Yıllı Endikatif Finansman Çerçevesine uygun olarak programların uygulanması için üç yıllık finansman tahsislerini, diğer IPA bileşenleri ile koordinasyonu, dışsal yardımlarla desteklenen diğer ulusal programlarla koordinasyonu içermesi gerekmektedir.¹⁰⁹⁸

IPA Çerçevesinde bu iki bileşene yönelik yardım Stratejik Çerçeveye uygun bir şekilde oluşturulan Operasyonel Programlar çerçevesinde aday ülkelere sunulmaktadır. Operasyonel Programların ilişkin müdahale alanlarında, mevcut durumu, sorunları ve orta vadeli ihtiyaçları göz önünde bulundurarak, seçilen stratejik öncelikler çerçevesinde hazırlanması beklenmektedir. Bu süreçte ilgili sosyal ve ekonomik ortakların ve STK'ların görüşünün alınması önemlidir. Operasyonel programlara ilişkin belgeler, programların gerekçesi, stratejik öncelikler, orta vadeli amaçlar, her bir öncelik eksenini çerçevesindeki tedbirler ve ilişkin nitelik ve niceliksel hedefler, beklenen sonuçlar, nihai yararlanıcıların tanımı, teknik destek operasyonları, finansman tablosu, izleme ve değerlendirme göstergeleri, değerlendirme faaliyetleri ve zamanlaması gibi unsurları içermek durumundadır. Bölgesel Gelişme Bileşeni çerçevesindeki operasyonel programlarda ayrıca, maliyeti 10 milyon Euro'yu geçen ve bölünemez bir işi içeren büyük projeler yer alabilmektedir.¹⁰⁹⁹

Büyük projeler dışında, programlar büyük oranda teklif çağruları çerçevesinde kabul edilen ve onaylanan projeler/operasyonlar ile uygulamaya koyulmaktadır. Operasyonel programlar kapsamında büyük projeler ve teklif çağruları çerçevesinde uygulamaya koyulan operasyonlar dışında işletmelere yönelik finansal mühendislik araçlarının desteklenmesi de yer alabilmektedir.¹¹⁰⁰

Operasyonel programların sağlıklı bir şekilde işleyip işlemediğini tespit etmek ve gerektiğinde düzeltmeler yapmak, operasyonel programların program sona erdikten

---

¹⁰⁹⁸ European Commission, *Commission Regulation (EC) No 718/2007 of 12 June 2007 Implementing Council Regulation (EC) No 1085/2006 Establishing An Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)*, Article 154.

¹⁰⁹⁹ European Commission, *Commission Regulation (EC) No 718/2007 of 12 June 2007 Implementing Council Regulation (EC) No 1085/2006 Establishing An Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)*, Article 155, 157.

¹¹⁰⁰ European Commission, *Commission Regulation (EC) No 718/2007 of 12 June 2007 Implementing Council Regulation (EC) No 1085/2006 Establishing An Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)*, Article 157-159.

sonra beklenen sonuçlara ve hedeflerine ulaşip ulaşmadığını tespit etmek için kapsamlı bir izleme değerlendirme¹¹⁰¹ mekanizması da uygulanmaktadır.

4.2. Türkiye'ye Adaylık Statüsü Verilmesi İtibariyle Türkiye'de Bölgesel Politikalar Bağlamında Yaşanan Gelişmeler

1999 yılında Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye aday ülke statüsü verilmesiyle birlikte AB üyeliği perspektifi ile Türkiye'de Avrupa Birliği'ne uyum süreci başlamıştır. Bu süreçte, üye olana kadar siyasi ve ekonomik kriterlerin karşılanmasının yanı sıra, Avrupa Birliği müktesebatına uyum sağlanması gerekmektedir. Her ne kadar aday ülkelerden üyelik gerçekleşene kadar AB düzeyinde belirlenen politikaların uygulamaya başlaması beklenmese de, aday ülkeler üyelik başlangıcına kadar bu politikaların uygulayabilmesi için gerekli yasal düzenlemeleri ve gerekli kurumsal yapıyı ve kapasiteyi oluşturmak durumundadır. 2004 ve 2005 yılı İlerleme Raporlarında belirtildiği üzere bölgesel politika ve yapısal araçların koordinasyonu başlığı altındaki müktesebatın büyük bir kısmı iç hukuka aktarılması gerekli olmayan ve bölgesel politikalar kapsamında kullanılan Fonların işleyişine ilişkin çerçeve ve uygulama tüzükleridir. Ancak, bölgesel politikalara ilişkin sistemin uygulanabilmesi için gerekli kurumsal çerçevenin ve idari kapasitenin oluşturulması gereklidir.¹¹⁰²

2005 yılında AB'ne katılım müzakereleri süreci başlamıştır. Bu süreç müktesebatın ulusal mevzuata aktarılması, yürürlüğe girmesi ve uygulanması sürecinin hangi koşullarda ve ne gibi sürelerde gerçekleşeceğinin belirlendiği bir süreçtir. Süreç öncelikle temel olarak AB müktesebatı ile ulusal mevzuat arasındaki farklılıkların ve uyum için genel bir takvimin belirlendiği tarama süreci ile başlamakta, tarama süreci sonrasında müzakereye açılacak başlıklar ve ilişkin takvim belirlenmekte,

---

¹¹⁰¹ European Commission, *Commission Regulation (EC) No 718/2007 of 12 June 2007 Implementing Council Regulation (EC) No 1085/2006 Establishing An Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)*, Article 166-9.

¹¹⁰² Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu COM(2004)656 final, (Gayri Resmi Tercüme) SEC(2004)1201, Brüksel 6 Ekim 2004, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf (18 Şubat 2009), s.113; Avrupa Komisyonu, Türkiye İlerleme Raporu COM(2005)561 Nihai, SEC (2005)1426, Brüksel 9 Kasım 2005, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf (18 Şubat 2009), s.118.

müzakerelerin açılmayacağı başlıklarda da müzakerelerin açılabilmesi için karşılanması gereken kriterler saptanmaktadır.¹¹⁰³ Tarama süreci tamamlanmış, bazı başlıklarda müzakere süreci başlamış, ancak 2010 ilk ayları itibariyle sadece eğitim ve kültür başlığı kapatılmıştır. Bölgesel politikaların ele alındığı Bölgesel Politikalar ve Yapısal Araçların Koordinasyonu başlığında aynı tarih itibariyle müzakereler henüz başlamamıştır.¹¹⁰⁴ Bu başlık altında altı ana alanda uyumun sağlanması gerekmektedir. Bunlar:

- “- Yasal Çerçeve (bütçe mekanizması, eşfinansman, özellikle de bölgesel koordinasyon altyapısı)
- Kurumsal Çerçeve (Yapısal Fonlardan ve Uyum Fonundan sorumlu kurumlar/otoriteler, Bakanlıklar arası koordinasyon)
- İdari kapasite,
- Programlama (Programlama dokümanlarının hazırlanması, proje havuzunun oluşturulması),
- İzleme ve Değerlendirme,
- Mali Kontrol ve Denetim” dir.¹¹⁰⁵

Genel itibariyle ele alındığında, bölgesel politikalara ilişkin uyum süreci aday ülkelerin özellikle katılım öncesi mali araçların kullanımı çerçevesinde (2007-2013 dönemi için IPA) yaparak öğrenme sürecinden geçmesini içermektedir. Bu bağlamda aday ülkeler üye ülkelerdeki benzer mekanizmaları (örneğin fon yönetimi, mali kontrol, programlama, uygulama, izleme ve değerlendirme, denetim, v.b.) kurmakta, buna ilişkin kapasiteyi geliştirmekte ve bu mekanizmaları işletmektedir.

Avrupa Birliği’ne uyum ve katılım sürecinde Türkiye’de uygulanan bölgesel politikalarda içeriksel ve yapısal dönüşüm süreci kalkınma planlarından ve ilişkin yeni uygulamalardan takip edilebileceği gibi, bu süreçteki temel belgeler olan AB tarafından hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgeleri ve İlerleme Raporları ile Türkiye Cumhuriyeti tarafından hazırlanan Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programlarından da takip edilebilir. 1998’den 2009 yılına geçen süreçte

---

¹¹⁰³ T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekterliği, “AB Katılım Müzakereleri”, T.C. **Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekterliği Web Sitesi**, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=44466&l=1> (17 Nisan 2009)

¹¹⁰⁴ European Commission Directorate General for Enlargement, “Status of Negotiations with Turkey (19.02.2010)”, **European Commission Directorate General for Enlargement Web Site**, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/enlargement_process/accesion_process/how_does_a_country_join_the_eu/negotiations_croatia_turkey/overview_negotiations_tr_en.pdf (19 Mayıs 2010).

¹¹⁰⁵ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, **Yeni Bölgesel Gelişme Politika ve Uygulamaları**, Ankara: DPT, Haziran 2007, s.20.

yayınlanan bu temel belgelerden bölgesel politikalar konusundaki ana dönüşüm aşığından yukarı doğru, bir bakıma ademi merkezietçi bölgesel gelişme yaklaşımını ve yerel potansiyelin harekete geçirilmesi ve geliştirilmesi yaklaşımını destekleyecek sistemin yanı sıra, Avrupa Birliğı bölgesel politikalarının, diğıer temel ilkelerinin uygulanması ve araçlarının kullanılabilmesi için gerekli sistemin oluşturulmasını içermektedir. Bu durum da Dokuzuncu Plan'ın Bölgesel Gelişme Eksenini altında alınan üç bileşenden (bölgesel gelişme politikasının merkezi düzeyde etkinleştirilmesi, yerel dinamiklere ve içsel potansiyele dayalı gelişmenin sağlanması, yerel düzeyde kurumsal kapasitenin artırılması) de netlikle görülmektedir.

Türkiye'ye aday ülke statüsü verilmesini takip eden ilk yıllarda her ne kadar Türkiye'nin stratejik planlama konusunda deneyimi olduğı ve bölgesel gelişmişlik farklılıklarının giderilmesine yönelik belli düzeyde bir çaba olduğı kabul edilmiş olsa da, Türkiye'nin aslında etkin bir bölgesel politika gütmediğı ve bölgesel farklılıkların azaltılmasına yönelik uzun vadeli strateji ile gerek ulusal düzeyde gerekse bölgesel düzeyde kapsamlı bir bölgesel politika oluşturulması gereğı AB tarafından tekrar tekrar ifade edilmiştir. Ayrıca az gelişmiş bölgelere anlamlı derecede kamu yatırımları yapılması, bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarında rol oynayan altyapı farklılıklarının giderilmesi, az gelişmiş bölgelerde insan kaynaklarının geliştirilmesi ve yaşam şartlarında iyileşmeler sağlanması ve özel yatırımlar için elverişli bir ortamın oluşturulması gerekleri vurgulanmıştır.¹¹⁰⁶ 2000'li yılların başlarında Avrupa Birliğı bölgesel politikaları bağlamında temel bölge sınıflaması olan NUTS (İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması – İBBS) bölge sınıflanmasının yapılması, özellikle İBBS 2 düzeyinde veri toplanması üzerinde durulmuştur.¹¹⁰⁷ İBBS bölge sınıflamasının

---

¹¹⁰⁶ Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Katılım Yönünden İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 2000 Yılı Düzenli Raporu, (Gayri Resmi Tercüme) http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2000.pdf (17 Nisan 2009), s.45; Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Avrupa Birliğı'ne Katılım Sürecine İlişkin 2001 Yılı İlerleme Raporu (Gayri Resmi Tercüme), SEC (2001) 1756 Brüksel 11 Kasım 2001, s.76; Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Avrupa Birliğıne Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu, Ekim 2002, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2002.pdf (17 Nisan 2009), s.96; Avrupa Toplulukları Konseyi, Türkiye Cumhuriyeti ile Katılım Ortaklığında Yer Alan İlkeler, Öncelikler, Ara Hedefler ve Koşullara İlişkin 8 Mart 2001 tarihli Konsey Kararı, 2001/235/AT, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2001.pdf (17 Nisan 2009), s.6.

¹¹⁰⁷ Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Katılım Yönünden İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 2000 Yılı Düzenli Raporu (Gayri Resmi Tercüme), s.45; Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Avrupa Birliğı'ne Katılım Sürecine İlişkin 2001 Yılı İlerleme Raporu, s.76; Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Avrupa Birliğıne Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu, s.95.

yapılmasını takiben ulusal düzeyde bir bölgesel gelişme politikasının/stratejisinin oluşturulması ve bu strateji ile uyumlu İBBS 2 düzeyinde bölge planlama çalışmalarının yapılması ve kamu yatırımları konusunda çok yıllık bütçeleme yapılması gereği üzerinde durulmuştur. Mevcut bölge planlama çalışmalarının yapısal fonlarla uyumlu olmadığı vurgulanmıştır.¹¹⁰⁸ Bunların yanı sıra, yine 2000’li yılların başlarında bölgesel politikaların merkezi planlama sistemi içinde yürütüldüğü, yerel ve bölgesel düzeyde GAPBKİ dışında yerel veya bölgesel kalkınma idareleri olmaması eleştirilmiş, bölgesel kalkınma için merkezde idari yapılanmanın güçlendirilmesi, yerel ve bölgesel düzeyde ise bölgesel politikalar için İBBS 2 düzeyinde bölge birimlerinin kurulması, yapısal fonların uygulanması için gerekli yapıların oluşturulması gerektiği vurgulanmıştır.¹¹⁰⁹

Bu çerçevede bir taraftan 2007 bütçe dönemi öncesindeki Türkiye’ye yönelik Katılım Öncesi Yardımları kullanmak, bir taraftan da Avrupa Birliği tarafından belirtilen gerekleri yerine getirmek için Ulusal Düzeyde Bölgesel Gelişme Stratejisinin de yer aldığı 2004-2006 yıllarını kapsayan ve 12 Düzey 2 Bölgesinde AB eş finansmanı ile uygulanan bölge kalkınma programlarının temeli oluşturan Ön Ulusal Kalkınma Planı (ÖUKP) hazırlanmıştır. Bölgesel düzeyde programların uygulanması ve AB’nin bölgesel düzeyde yapılanma gereği vurgusuna cevaben kalkınma ajansları konusunda çalışmalar olgunluk aşamasına ulaşmadığı için geçici bir çözüm niteliğinde olan Hizmet Birlikleri kurulmuştur. Hizmet Birlikleri AB Komisyonu tarafından yeterli olmadığı yönünde eleştirilmiş, bu düzeydeki yapılarda gerekli kapasitenin sağlanması ve bu yapıların yeterli insan kaynağı ve mali kaynakla donatılması gerekliliğinin altı çizilmiştir. Ayrıca, ÖUKP her ne kadar mali yardımların kullanılması ve

¹¹⁰⁸ Avrupa Komisyonu, *Türkiye’nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu*, s.96; T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Avrupa Birliği İle İlişkiler Genel Müdürlüğü, *Türkiye İçin Katılım Ortaklığı Belgesi (14 Nisan 2003 Tarihinde AB Konseyi Tarafından Kabul Edilen Nihai Metin)*, Ankara, Nisan 2003, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2003.pdf (17 Nisan 2009), s.15.; Avrupa Konseyi, *Türkiye Cumhuriyeti ile Katılım Ortaklığında Yer Alan İlkeler, Öncelikler, Ara Hedefler ve Koşullara İlişkin 8 Mart 2001 tarihli Konsey Kararı*, s.9; Avrupa Komisyonu, *Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu*, Ankara, Aralık 2003, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/İlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf (17 Nisan 2009), s. 101; Avrupa Komisyonu, *Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu*, COM (2004) 656 final, (Gayri Resmi Tercüme), SEC (2004) 1201, Brüksel 6 Ekim 2004, s.114.

¹¹⁰⁹ Avrupa Komisyonu, *Türkiye’nin Katılım Yönünden İlerlemesi Üzerine Komisyon’un 2000 Yılı Düzenli Raporu*, s.45; Avrupa Komisyonu, *Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Katılım Sürecine İlişkin 2001 Yılı İlerleme Raporu* s.76; Avrupa Komisyonu, *Türkiye’nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu*, s.96; Devlet Planlama Teşkilatı Avrupa Birliği İle İlişkiler Genel Müdürlüğü, *Türkiye İçin Katılım Ortaklığı Belgesi (14 Nisan 2003 Tarihinde AB Konseyi Tarafından Kabul Edilen Nihai Metin)*, s.40; Avrupa Komisyonu, *Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu*, s.101.

programlamanın yapılmasında önemli bir adım olsa da, yapısal fonlara ilişkin tüzüğün gereklilikleri karşılamakta yeterli olmadığı AB tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca, yerel idarelere yetki devri içeren bir dizi yasal düzenleme de yapılmıştır. Bu durum AB tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.¹¹¹⁰

Merkezi düzeyde ise DPT Bölgesel Kalkınma ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü altında AB Bölgesel Programlar Dairesi Başkanlığı kurulmuş, programların uygulanmasına yönelik teknik destek alınmış ve eşleştirme (twinning) projesi kapsamında idari yapıların güçlendirilmesi için İtalya ile ortak çalışmalar yapılmıştır.¹¹¹¹ Bu arada fonların kullanımı, izleme ve değerlendirme, mali kontrol ve denetim için gerekli yapılar kurulmaya başlanmıştır.¹¹¹²

Özellikle ÖUKP'yı takiben Düzey 2 bölge kalkınma programlarının uygulama sürecinin başında programlamanın her aşamasına ilişkin değerlendirmeler yapılmaya başlanmıştır. 2005 yılında DPT'nin stratejik planlama konusunda deneyim sahibi olmakla birlikte, bunların uygulamaya aktarılmasında kilit rol oynayan programlama konusunda zayıf olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca merkezi ve bölgesel düzeyde gerekli idari kapasitenin oluşturması gereği tekrar ifade edilmiş, bölgesel düzeydeki eksikliğin kalkınma ajanslarının kurulması ile birlikte giderilmesi yönünde somut bir adım olabileceği ima edilmiştir.¹¹¹³

2006 yılında Avrupa Birliği yeni bütçe döneminin (2007-2013) hemen öncesinde vurgu IPA ile ilgili yapılanma ve hazırlıklara kaymıştır. Ayrıca Kalkınma Ajansları ile kanunun yürürlüğe girmesi ve TR62 Adana ve TR31 İzmir Düzey 2 Bölgelerinde ilk iki Kalkınma Ajansı'nın kurulması ve mahkeme süreci ile birlikte

---

¹¹¹⁰T.C. Bakanlar Kurulu Kararı, Karar No 2003/5930, Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı ile Programın Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair Karar, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı 25178, 24 Temmuz, 20003 http://www.abgs.gov.tr/files/UlusalProgram/UlusalProgram_2003/Tr/pdf/IV-21.pdf (17 Nisan 2009), s.586-588; Avrupa Komisyonu, *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu*, s.100-1; Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu, COM (2004) 656 final, (Gayri Resmi Tercüme), SEC (2004) 1201, Brüksel 6 Ekim 2004, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf (17 Nisan 2009), s.114; Avrupa Komisyonu, "Türkiye İlerleme Raporu" COM (2005)561 nihai, SEC(2005) 1426, Brüksel 9 Kasım 2005, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf (17 Nisan 2009), s.119.

¹¹¹¹ T.C. Bakanlar Kurulu Kararı, *Karar No 2003/5930*, Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı ile Programın Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair Karar, s.586-588

¹¹¹² Avrupa Komisyonu, *Türkiye İlerleme Raporu COM (2005)561 nihai, SEC(2005) 1426*, s.119.

¹¹¹³ Avrupa Komisyonu, *Türkiye İlerleme Raporu" COM (2005)561 nihai, SEC(2005) 1426*, s.119-120.

dikkatler bölgesel politikaların bölge düzeyinde temel yapılanmalarından biri olan bu ajanslar üzerinde toplanmıştır.¹¹¹⁴

2007, 2008 ve 2009 yıllarında bölgesel politikalar bağlamında IPA ile ilgili çalışmalar, daha spesifik olarak programlama dair her aşamaya ilişkin idari kapasite ve kurumsal yapıların oluşturulması, içeriksel çalışmalar ile AB'ye üye olduğunda bölgesel politikaların uygulanabilmesi için merkezi, bölgesel ve yerel düzeyde idari kapasitenin oluşturulması ve artırılması çalışmaları ağırlık kazanmıştır. Bu bağlamda IPA ile ilişkin anlaşmaların ve yasal düzenlemelerin yapılması, Çok Yıllı Endikatif Programa karşılık IPA'nın 3. ve 4. bileşenlerine ilişkin Strateji Çerçeve Belgesinin ve ilişkin operasyonel programların hazırlanması, gerekli kurumsal yapıların oluşturulması süreci, kalkınma ajansları öne çıkmıştır. Bu dönemde üzerinde durulan en önemli hususlardan biri hem merkezi düzeyde hem de bölgesel düzeyde idari kapasitenin daha da güçlendirilmesi gereğidir.¹¹¹⁵

Özetle, üyelik perspektifi ile AB'ye uyum sürecinin başladığı 2000'li yılların başından beri, özellikle Avrupa Birliği'nin yönlendirmeleriyle bölgesel politikaların uygulanmasını sağlayacak sisteme ilişkin pek çok değişiklik ve yenilik yapılmıştır. Bunlar arasında en öne çıkan çalışmalar, bölge tanımlamalarının tekrar yapılması, 2007 bütçe dönemi öncesinde Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye yönelik sunduğu bölgesel

---

¹¹¹⁴ Avrupa Komisyonu, Türkiye İlerleme Raporu COM (2006)649 nihai, SEC(2006) 1390, Brüksel 8 Kasım 2006, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2006.pdf (17 Nisan 2009), s.54-56; Avrupa Komisyonu, Türkiye 2007 İlerleme Raporu, COM (2006) 663 (Gayri Resmi Tercüme), SEC (2007) 1436, 6 Kasım 2007,

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf (17 Nisan 2009), s.57.

¹¹¹⁵ T.C. Bakanlar Kurulu, Bakanlar Kurulu Kararı 2008/14481 Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı ile Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair Karar, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı 27097, 31 Aralık 2008, http://www.abgs.gov.tr/files/ULusalProgram/ULusalProgram_2008/Tr/pdf/iv_22_bolgeselpolitikaveyapisalaraclarinko_ordinasyonu.pdf (17 Nisan 2009), 1-8; Avrupa Komisyonu, 2006/35/EC Sayılı Kararın Feshine ve Türkiye ile Katılım Ortaklığının Kapsadığı İlkeler, Öncelikler ve Koşullara Dair Bir Konsey Kararı 2008/157/EC, (Gayri Resmi Tercüme) COM (2007) 661, Brüksel 26 Şubat 2008,

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2007.pdf (17 Nisan 2009), s.14, 19; Avrupa Komisyonu, *Türkiye 2007 İlerleme Raporu COM (2006) 663 (Gayri Resmi Tercüme) SEC (2007) 1436*, s.57-58; Avrupa Komisyonu, Türkiye 2008 İlerleme Raporu, COM (2008) 674, (Gayri Resmi Tercüme) SEC (2008) 2699, Brüksel 5 Kasım 2008,

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf (17 Nisan 2009) s.65-67; Avrupa Komisyonu, Komisyon Tarafından Konseye ve Avrupa Parlamentosuna Sunulan Bildirim Genişleme Stratejisi ve Başlıca Zorluklar 2009-2010 (COM (2009) 533 final) Ekindeki Komisyon Çalışma Belgesi 2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu , SEC (2009) 1334, Brüksel 14 Ekim 2009, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf (22 Aralık 2009), s.67-69.

gelişmeye yönelik fonlardan yararlanılmak üzere bir çerçeve belge niteliği taşıyan Ön Ulusal Kalkınma Planının hazırlanması ve bu kapsamda bölgesel gelişme programlarının oluşturulup uygulanması, Kalkınma Ajanslarının kurulması ve faaliyetlerine başlaması, IPA kapsamındaki bölgesel gelişmeye yönelik olan 3. ve 4. bileşen ile ilgili stratejik çerçevenin, operasyonel programların hazırlanıp uygulanmaya başlaması yer almaktadır. Bunların yanı sıra, bölgesel gelişmeye yönelik gerek merkezi düzeyde gerekse bölgesel düzeyde kurumsal kapasite oluşturma ve geliştirme çalışmalarına ağırlık verilmeye başlanmıştır. Ayrıca, özellikle Kalkınma Ajanslarının kurulması ve faaliyete geçmesi ile birlikte bölgesel gelişme stratejileri ve planları hazırlanması ülkenin gündemine oturmuş ve çalışmalar ivme kazanmıştır.

Avrupa Birliği süreci sadece şekil, kurumsal ve sistematik olarak ülkedeki bölgesel politikaları yönlendirmemiş, ayrıca, içeriğini de etkilemiştir. Örneğin, çok uzun yıllardır Kalkınma Planlarında farklı adlarla yer verilen cazibe merkezleri yaklaşımı, Avrupa Birliği'nin 2007-2013 dönemindeki Bölgesel Politikaların Yönlendirici İlkelerinde “Şehirlerin Büyüme ve İş Olanaklarına Katkısı” başlığı altındaki büyüme kutupları uyumlu olarak temellendirilmiş ve uygulanmaya başlanmıştır. Bunun yanı sıra, AB süreci ile bölgesel politikalarda kazanılan ivme ile bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasında çok da başarılı olmayan teşvik politikalarında değişikliğe gidilmiştir. Bu değişikliğin, özellikle sektör-bölge ayrımlarının daha Dokuzuncu Plan öncesi Kalkınma Planlarında yer aldığını belirtmek gerekir. En önemli değişiklik bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasında yukarıdan aşağıya doğru kalkınma anlayışının önemli ölçüde geriye itilip, aşağıdan yukarıya doğru, yerel potansiyel ve kaynaklara daha çok dayanan ve tüm kesimlerin (Kamu, özel sektör, STK ve üniversitelerin) aktif olarak katkıda bulunduğu bir kalkınma anlayışına geçilmesidir.

4.2.1 2000’li Yılların Kalkınma Planları

4.2.1.1 22 Yıllık Yeni Perspektif

2001-2023 yılları arasındaki 22 yıllık kapsayan ve bu dönemde Türkiye’nin gelişme perspektifini ortaya koyan uzun vadeli yeni bir gelişme stratejisi hazırlanmıştır. 1999 yılı Helsinki Zirvesi ile Türkiye’nin AB aday ülke statüsü verilmesi ardından hazırlanan stratejide Türkiye’nin Avrupa Birliği yönelimi ve gerek bölgesinde gerekse Dünya’da söz sahibi bir ülke konumuna gelme amacı açıkça görülmektedir. Strateji’de belirtilen şekilde

“Atatürk’ün gösterdiği çağdaş uygarlık düzeyini aşma hedefi doğrultusunda, Türkiye’nin 21 inci yüzyılda kültür ve uygarlığın en ileri aşamasına ulaşarak dünya standardında üreten, gelirini adil paylaşan, insan hak ve sorumluluklarını güvenceye alan, hukukun üstünlüğünü, katılımcı demokrasiyi, laikliği, din ve vicdan özgürlüğünü en üst düzeyde gerçekleştiren, küresel düzeyde etkili bir dünya devleti olmasıdır. Bilgi toplumuna dönüşümün sağlanarak dünya hasılasından daha yüksek oranda pay alınması, toplumun yaşam kalitesinin yükseltilmesi, bilim ve uygarlığa katkı ile bölgesel ve küresel düzeylerdeki kararlarda etkin söz sahipliği uzun dönemli gelişme stratejimizin nesnel amaçlarını oluşturmaktadır.”¹¹¹⁶

4.2.1.2 Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 2001-2005

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı yeni 22 yıllık stratejinin ilk beş yıllık kalkınma planıdır. Planda ülkede yaşayanların hak ettiği yaşam düzeyine kavuşması amacı çerçevesinde bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması temel amaçlar arasında yerini almıştır.¹¹¹⁷ Yedinci planda bölgesel gelişmeye verilen önem, Sekizinci Planda artarak devam etmiştir. Bu planda ilk defa bölgesel politikalar küreselleşme sürecinde Dünya’da, özellikle de Avrupa Birliği ve OECD’de uygulanan politikalar bağlamında değerlendirilmiştir. Özellikle Avrupa Birliği’nin bölgesel politikalarında uygulanan stratejik bölge planlama ve uygulamaları eylem programları çerçevesinde hayata geçirilmesi mekanizması örnek bir sistem olarak ortaya koyulmuştur.¹¹¹⁸ Bölgesel Gelişme Hedef ve Politikaları kapsamında Türkiye’de bölgesel gelişme, bölge

¹¹¹⁶ DPT, *Uzun Vadeli Strateji ve Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, s.21.

¹¹¹⁷ DPT, *Uzun Vadeli Strateji ve Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, s.25.

¹¹¹⁸ DPT, *Uzun Vadeli Strateji ve Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, s.60.

planlaması, kalkınmada öncelikli yörelerin geliştirilmesi ve kırsal kalkınma alt başlıkları ele alınmıştır. İlk defa bölgesel gelişme kapsamında kırsal kalkınma detaylı bir biçimde planda yer bulduğu gözlenmektedir. Bölge planlamaya verilen önem artmıştır. Ülkenin bölgesel politikalar bağlamında yaşadığı güncel süreç açısında belki de Plan'ın en önemli noktası, planda Avrupa Birliği bölgesel politikalarına uyumun öngörülmesidir.

Bölgesel gelişme kapsamında “ulusal kaynakların, en yüksek ekonomik ve sosyal faydayı sağlayacak şekilde geliştirilmesi ve bölgelerarası dengesizliklerin en aza indirilmesi”¹¹¹⁹ temel amaç olarak belirlenmiştir. Plan'ın bir başka hedefi de “geri kalmış yörelerde yaşayan nüfusun refah düzeylerinin yükseltilmesi, metropollere büyük yük getiren göç eğilimlerinin istikrarlı bir dinamiğe kavuşturulması[dır].”¹¹²⁰1990'lı ve 2000'li yıllarda özellikle Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlarca sürdürülebilir kalkınma kapsamında kullanılan ana terimlerin bölgesel gelişme ilkeleri olarak benimsendiği gözlemlenmektedir. Bu ilkeler “sürdürülebilirlik”, “bölgeselarası bütünleşme”, “sosyal ve ekonomik dengelerin sağlanması”, “yaşam kalitesinin iyileştirilmesi”, “fırsat eşitliği”, “kültürel gelişme” ve “katılımcılık”tır.¹¹²¹

Planda, bölgesel gelişmeye yönelik olarak, planlamaya ilişkin çalışmalar, özetle ulusal önceliklerle yerel talepleri bütünleştiren, sektörler arası bağı içeren ve katılımcı bir şekilde hazırlanan bölge planlarının yapılması, bölge planlamasında kullanılacak Yerleşme Merkezleri Kademelendirilmesinin güncelleştirilmesi, bölge planları ile uyumlu İl Gelişme Planlarının hazırlanmaya başlanması, il gelişme planlarının hazırlanmasında kullanılacak olan İl Envanteri Modellemesi Projesinin tamamlanması, GAP Master Planının revize edilmesi, DAP ve DOKAP'ın uygulamaya koyulması, Yeşil Irmak Havza Gelişim Projesi, Doğu Akdeniz Bölgesi Gelişme Projesi, Marmara Bölge Planlarının planlama çalışmalarının yapılması, ayrıca İç Anadolu, Akdeniz ve Ege Bölgeleri için plan çalışmalarına başlanmasıdır.¹¹²²

---

¹¹¹⁹ DPT, *Uzun Vadeli Strateji ve Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, s.63.

¹¹²⁰ DPT, *Uzun Vadeli Strateji ve Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, s.63.

¹¹²¹ DPT, *Uzun Vadeli Strateji ve Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, s.63.

¹¹²² DPT, *Uzun Vadeli Strateji ve Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, s.63, 67-68.

Sekizinci Planda, yatırımlara yönelik devlet yardımlarında bölgelerin özellikleri ve potansiyelleri göz önüne alınması prensibi bu planda da benimsenmeye devam edilmiştir. Bölgesel gelişmenin sağlanmasında, bölgelerin belirli sektörlerde uzmanlaşmasının sağlanması ve yeni sanayi odaklarının oluşturulması politikaları benimsenmiştir. Bu politikaların hayata geçirilmesi için çeşitli önlemler düşünülmüştür. Bunların arasında sanayiye destek verilmesi ve bu desteği verecek birimlerin kurumsal ve finansal açıdan güçlendirilmesi, OSB ve KSS kuruluşlarına devam edilmesi yer almıştır. Sanayi desteğinin eğitim ve danışmanlık, AR-GE ve teknoloji desteği, işbirliği ve ortaklıklar oluşturulması, girişimciliğin geliştirilmesi ve kurumsallaşmanın sağlanması yönünde şekillenmesi planlanmıştır. Ayrıca, Örnek Sanayi Siteleri'nin kurulmaya başlanması planlanmıştır.¹¹²³

Yedinci Planla örtüşen bir şekilde, sekizinci Planda da fonksiyonel bölge merkezleri metropollerden ziyade göçün yönlendirileceği alanlar olarak ele alınmış, buralara gerekli altyapı yatırımlarına ağırlık verilmesi öngörülmüştür. Gelir artırmaya yönelik küçük ölçekli projelerin kamu-STK işbirliği içinde gerçekleştirilmesi ve potansiyeli olan geri kalmış yörelerde yaygınlaştırılması planlanmaktadır. Bu projelerin yerel yönetimlerin koordinasyonunda hazırlanması ve uygulanması söz konusudur. Beşeri sermayeye yönelik olarak ise kırsal kesimden kentlere göç eden işsizlere yönelik meslek edindirme çalışmaları yapılması ve öncelik Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde olmak üzere kadınların becerilerini geliştirmek için kurslar düzenlenmesi öngörülmüştür.¹¹²⁴

Kalkınmada Öncelikli Yöreler kapsamında bölge planlaması tamamlanmış olan alanlarda fiziksel planlama çalışmalarına devam edilmesi planlanmıştır. KÖY'lere ilişkin politikalarda daha önceki planlarla tutarlı bir şekilde, Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki KÖY'lere öncelik verilmiştir. KÖY'lere yönelik daha önce başlatılan pek çok uygulamaya devam edilmesi planlanmıştır. Bu bağlamda, fiziki ve sosyal alt yapı yatırımlarına, teşvik uygulamalarına ve yatırımları başlanan ancak yarım kalan veya tam anlamıyla işletilemeyen özel sektör yatırımlarına yatırım ve işletme finansmanı sağlanmasına devam edilmesi söz konusudur. Ayrıca aile işletmeciliğinin

¹¹²³ DPT, *Uzun Vadeli Strateji ve Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, s.64.

¹¹²⁴ DPT, *Uzun Vadeli Strateji ve Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, s.63-64.

desteklenmesine ve istihdam artırıcı projelerin uygulanmasına devam edilmesi öngörülmüştür. Bunun yanı sıra, hayvancılığın ana ekonomik faaliyet alanlarından biri olduğu bölgelerde mera ıslahı ve mera yönetimi çalışmaları gerçekleştirmesi KÖY kapsamındaki önlemler arasındadır.¹¹²⁵

KÖY kapsamında ayrıca beşeri sermayenin gelişmesinde son derece önemli bir rol oynayan kamu kesiminde eğitim, öğretim, sağlık ve yayım ile teknik hizmetler alanlarında çalışanların bölgede daha uzun vadeli kalmasını sağlamayı teşvik eden ek önlemlerin alınabilmesi için çalışmaların başlatılması planlanmıştır. Eğitim alanında da bir dizi önlem öngörülmüştür. Bunlar arasında yatılı ilköğretimin ve mesleki teknik eğitimin, mümkün olduğu ölçüde taşınmalı eğitimin, beceri kazandırma ve meslek edindirme eğitimlerinin yaygınlaştırılması yer almıştır.¹¹²⁶

Kırsal kalkınma kapsamında yerel potansiyelin harekete geçirilmesi ve bu çerçevede gelir ve istihdamın artırılması temel amaç olarak belirlenmiştir. Katılımcılık ilkesi ile uyumlu olarak STK'ların kalkınma sürecinde yer almalarını artırmak için önlemler alınması, kamu-STK-yerel yönetim işbirliğinin sağlanarak kırsal altyapı hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve etkinliğinin artırılmasında rol almaları öngörülmüştür. Ayrıca, tarım ürünlerin işlenmesinden pazarlanmasına kadar ilgili tüm süreçlerde teknik destek verilmesi planlanmıştır. Yöresel potansiyel arz eden yerlerde turizm, el sanatları, hayvancılık ve dokumacılık benzeri faaliyet kollarında girişimcilerin desteklenmesi söz konusudur. Daha önce göç eden ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki köylerine dönmek isteyenler için söz konusu köylerdeki ekonomik ve sosyal altyapının sağlanması ile kırsal alanda yapılan barajlar yüzünden yeniden yerleşenlerin ekonomik ve sosyal yaşamlarının iyileştirilmesi politikası da benimsenen politikalar arasındadır.¹¹²⁷

---

¹¹²⁵ DPT, *Uzun Vadeli Strateji ve Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, s.69-70.

¹¹²⁶ DPT, *Uzun Vadeli Strateji ve Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, s. 70.

¹¹²⁷ DPT, *Uzun Vadeli Strateji ve Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, s.69-71.

4.2.1.3 Dokuzuncu Kalkınma Planı: 2007-2013

Mevcut dönemde ülkedeki bölgesel politikaların yönelimini ortaya koyan en temel belge Dokuzuncu Kalkınma Planı'dır. Plan, üyelik perspektifi ile AB ile uyum sürecine girildikten sonra hazırlanan ilk plan olma özelliğini taşımaktadır. (Sekizinci Planın uygulama dönemi uyum sürecinin başına rastlasa da, hazırlıkları uyum sürecinin içeriksel başlangıcını temsil eden Katılım Ortaklığı Belgesi aşamasında yapılmıştır.) Dokuzuncu Kalkınma Planı, gerek yapısı gerek kurgulanış yöntemi gerekse yönlendirmeyi amaçladığı süre açısından önceki sekiz plandan ciddi şekilde ayrılmaktadır. Plan hem anlayış ve metodoloji olarak hem de içerdiği süreçler açısından Avrupa Birliği üyeliği perspektifini ve bu çerçevede uyum süreci için atılması gereken adımları yansıtmaktadır. Plan Avrupa Birliği'ne katılım sürecine ilişkin temel strateji dokümanı niteliğindedir. Bu doğrultuda, beş yıllık kalkınma planı uygulaması yerine Avrupa Birliği bütçe dönemleri ile uyumlu yedi yıllık planlama uygulamasına geçilmiştir. Planda belirtildiği şekilde her alanı düzenlemeye çalışma anlayışından vazgeçilmiş, strateji ve perspektif belirlemeye odaklanılmıştır. Planda "belirlenen kalkınma vizyonu çerçevesinde makro dengeleri gözeterek, öngörülebilirliği artıran, piyasaların daha etkin işleyişine imkan verecek kurumsal ve yapısal düzenlenmeleri öne çıkararak, sorunların önceliklendiren, temel amaç ve önceliklere yoğunlaşan"¹¹²⁸ bir yaklaşım vardır. Ayrıca plana izleme ve değerlendirme mekanizması da dahil edilmiştir.

Dokuzuncu Plan gerek AB'ye uyum sürecinin gerektirdiği planlama ve programlamalarda, gerekse ulusal, bölgesel, sektörel ve kurumsal plan ve programlamada yönlendiricidir. Birbiriyle örtüşen ve birbirini tamamlayan bir planlama ve uygulama anlayışından söz etmek mümkündür. Yeni yaklaşımla, Planın kamu kesimi için uzun vadeli bir perspektif ve hedef birliği sağlaması, kamu-özel sektör-STK işbirliği oluşturulmasının teşvik edilmesiyle tüm kesimlerin ortak hedefler doğrultusunda katıldığı kapsayıcı bir kalkınma sürecini yönlendirmesi öngörülmüştür. Planın tasarlanmasında da katılımcı bir yaklaşım sergilenmiş, planlama sürecinde özel kesim, üniversite ve STK'ların katkıları alınmıştır.¹¹²⁹ Bu yaklaşım planlandığı gibi

¹¹²⁸ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT), **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013**, Ankara: DPT Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı Yayın ve Basım Şube Müdürlüğü, 2006, s.9.

¹¹²⁹ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*, s. 9-10.

uygulanabilirse son derece olumlu sonuçlar doğurabilecektir. Zira, tüm kesimlerin kalkınma sürecini sahiplenmesi ve çabalarını ortak hedefler doğrultusunda yoğunlaştırması, bu hedeflere ulaşılmasını hızlandıracak ve kolaylaştıracaktır.

Planda Avrupa Birliği'ne Katılım Süreci başlığı altında bu süreç çerçevesinde Türkiye'nin yaklaşımı ortaya koyulmaktadır. Bu yaklaşım bölgesel gelişme bağlamda ele alındığında AB'ye katılım sürecinin ülke içindeki bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azalmasına katkıda bulunacak bir yenilenme ve reform süreci olarak algılandığı göze çarpmaktadır. Ayrıca, Planda Avrupa Birliği müktesebatına uyum çerçevesinde önceliklendirme yapılırken kamu finansman imkanları, özel sektörün rekabet gücü, istihdam, çevre ve sosyal dengenin yanı sıra bölgesel gelişmeye önem verilmiştir. Bunun yanı sıra mevcut durum tespitinde görülebileceği üzere sürecin bölgesel gelişme politikaları ve ilişkin uygulamalarda radikal bir değişim yapma olanağı yarattığı konusunda bir anlayış vardır. Zira, AB bölgesel politikalarına uyum süreci, üyeliğin gerçekleşmesi ardından Türkiye'nin bölgesel politikalara yönelik AB fonlarını kullanabilmesi için Avrupa Birliği'nde uygulanan bölgesel politikalara ilişkin mekanizmayı içselleştirmiş olmasını gerektirmektedir. Ayrıca, uyum sürecine yönelik alınacak tedbirlerle bölgesel politikaların ulusal öncelikler doğrultusunda, ulusal bütünlük çerçevesinde ancak yine aşağıdan yukarı yaklaşımı içeren bir şekilde belirlenmesi için gerekli ortamı oluşturması mümkündür.¹¹³⁰

Planın vizyonu “istikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen ve AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye”¹¹³¹ olarak ortaya koyulmuştur. Bu vizyonun gerçekleştirilmesine hizmet edecek beş stratejik amaç belirlenmiş ve bu beş amaç da gelişme eksenleri olarak planda yerini bulmuştur. Diğer kalkınma planlarından farklı olarak, sektörel politikalara gelişme ekseninde yer verilmiştir. Bu gelişme eksenleri (1) Rekabet Gücünün Artırılması, (2) İstihdamın Artırılması, (3) Beşeri Gelişme ve Sosyal Dayanışmanın Güçlendirilmesi, (4) Bölgesel Gelişmenin Sağlanması ve (5) Kamu Hizmetlerinde Kalitenin ve Etkinliğin Artırılması'dır.¹¹³² Görüldüğü üzere

---

¹¹³⁰ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*, s. 19-20, 53.

¹¹³¹ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*, s. 11.

¹¹³² DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*, s. 10.

bölgesel gelişme sağlanması beş gelişme ekseninden biridir. Planın temel ilkeleri bölgesel politikaların oluşturulması ve uygulanmasını dikkate alınarak ele alındığında, ilkeler kapsamında bütüncül bir yaklaşım, katılımcılık, insan odaklı gelişme, sürdürülebilir kalkınma anlayışı, politikalar oluşturulurken kaynak kısıtının göz önüne alınması ve uygulamanın vatandaşa en yakın birimlerce yapılması unsurları öne çıkmaktadır.¹¹³³

Dokuzuncu Plan bölgesel politikalar çerçevesinde değerlendirildiğinde en sistematik ve kapsamlı olan plandır. Bölgesel gelişme bağlamında Planda küreselleşme sürecinde bölgelerin artan önemi, Dünyada ve özellikle de Avrupa Birliği ve OECD'inin bölgesel politikalara yaklaşımını ortaya koyulmuş ve bir bakıma Türkiye'deki bölgesel politikadaki dönüşüm gerekçelendirilmeye çalışılmıştır. Bölgesel gelişme sağlanması stratejik amacı, gelişme eksenini altında öncelik alanları olarak nitelendirilebilecek dört alt başlık bulunmaktadır. Bunlar (1) Bölgesel gelişme politikasının merkezi düzeyde etkinleştirilmesi, (2) Yerel dinamiklere ve içsel potansiyele dayalı gelişmenin sağlanması, (3) Yerel düzeyde kapasitenin artırılması ve (4) Kırsal kesimde kalkınmanın sağlanmasıdır.¹¹³⁴ Planda bölgesel gelişme politikaları kapsamında iki temel amaç belirlenmiştir. Bunlar (1) bölgelerin verimliliğini yükseltmek ve (2) bölgeler ve kırsal-kent arası gelişmişlik farklılıklarını azaltmaktır. Bölgesel gelişme politikalarının ayrıca iç göç hareketlerinin istikrarlı bir hale dönüşmesine, kalkınmanın mekansal dengesinin kurulmasına ve refahın ülkede dengeli bir biçimde dağılmasına katkıda bulunması öngörülmektedir.¹¹³⁵

Bölgesel gelişme politikasının merkezi düzeyde etkinleştirilmesi başlığı altında kurumsal yapılanma; planlama hiyerarşisi ve içeriğine ilişkin düzenlemeler ile; kamu tarafından bölgesel gelişmeye ivme kazandırmak için kullanılan araçların revize edilmesi ve günün ve yeni yaklaşıma uygun olarak yeniden yapılandırılması ağırlıklı olarak ele alınmıştır. Yapılan tüm planların birbiri ile içeriksel ve metodolojik uyumu belirlenen amaçlara ulaşmada etkinliği sağlamak için son derece önemlidir. Bu çerçevede tüm düzeylerde (ulusal, bölgesel ve yerel) planlamada kullanılacak araçlar ile

---

¹¹³³ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*, s. 11.

¹¹³⁴ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*, s. 12.

¹¹³⁵ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*, s. 98,117.

standartlar tespit edilmesi, fiziksel planlar dahil, planların yönetimi ve denetimi için bir sistem oluşturulması öngörülmektedir. Planlamanın yönetim ve denetiminde yerindenlik ilkesi öne çıkmaktadır. Plan döneminde kalkınma ajansları ile birlikte tüm bölgeler için bölge gelişme strateji ve planları hazırlanması söz konusudur. Bölgesel planların “yerel dinamik ve potansiyeli harekete geçirecek” şekilde hazırlanacaktır. Bu planlar öncelik ve stratejileri belirleyecek, “esnek”, “dinamik”, “katılımcı” ve “uygulanabilir” olacaklardır. Bölgesel gelişmeye yönelik hazırlanacak tüm planların ve stratejilerin ulusal düzeyde eşgüdümünün sağlanması son derece önemlidir. Bunun için de genel bir çerçeve oluşturulması öngörülen bölgesel gelişme stratejisi hazırlanması planlanmıştır.¹¹³⁶

Planda kurumsal açıdan da pek çok çalışma yapılması öngörülmüştür. Bu kapsamda öncelikle bölgesel gelişme ve yerel kalkınma ile ilgili merkezdeki ve yerel düzeydeki kurum ve kuruluşların görev, yetki ve sorumluluklarının belirlenmesi gündeme alınmıştır. Ayrıca, bir eşgüdüm ve denetim mekanizması oluşturulacaktır. Politikaların finansmanı ve uygulanmasında merkezi düzeydeki kurumlar arası işbirliği iyileştirilecektir. Ayrıca, Dokuzuncu Plana göre kurumların ve diğer ilgili aktörlerin programlama ve proje döngüsü yönetiminin her aşamasındaki süreçlerde kapasiteleri geliştirilecektir.¹¹³⁷

Planda az gelişmiş bölgeler ve yoğun göç baskısı altında olan şehirler için iki ayrı strateji belirlenmiştir. Daha önceki dönemlere benzer bir şekilde, büyüme kutupları yaklaşımının bir yansıması olarak bölgelerin gelişmesine ivme kazandıracak cazibe merkezleri yaklaşımı benimsenmiştir. Cazibe merkezleri yaklaşımı temel olarak az gelişmiş bölgelerde uygulanacaktır. Plan döneminde cazibe merkezlerinin belirlenip, buraların ulaşılabilirliğinin, fiziksel ve sosyal altyapısının iyileştirilmesi öngörülmüştür. Göçün yoğun olarak yaşandığı şehirlerde ise göçün yarattığı sorunlar ve bu sorunların çözümüne odaklanılmaktadır. Bu çerçevede göçün sebep olduğu sorunlar belirlenmesi ve bu tespitler uyarınca sosyal uyumun sağlanması yönünde adımlar atılması

---

¹¹³⁶ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*, s. 8.

¹¹³⁷ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*, s. 98.

öngörülmüştür. Ayrıca, bu şehirlerde fiziki ve sosyal altyapının iyileştirilmesi söz konusudur.¹¹³⁸

Özel kesimin bölgesel gelişmeye katkısının sağlanması ve bu bağlamda yatırım ortamının iyileştirilmesi için de bir dizi politika belirlenmiştir. Belirlenen bu politikaların bir kısmı uzmanlaşmayı da destekleyecek niteliktedir. Bölgesel gelişme ve yerel kalkınmaya ilişkin destek politikasında farklılaştırılmış bir yaklaşım uygulanması söz konusudur. Bu desteklerin düzenlenmesinde bölgelerin gelişme düzeyi ve potansiyelleri, devlet yardımlarının saptanmasında bölgesel ve sektörel önceliklerin, özellikle de plan döneminde saptanması öngörülen bölgelerdeki öncü sektörlerin göz önünde bulundurulması planlanmaktadır. Devlet yardımlarında etkinliğin ve etkililiğin sağlanmasına katkıda bulunacak olan izleme ve değerlendirilmesine yönelik mekanizmaların da yapılandırılması söz konusudur. Ayrıca, girişimcilerin finansman ihtiyacının karşılamak için imkanlar artırılacak ve finansman araçları çeşitlendirilecektir. Yatırım, üretim ve istihdamı teşvik etmek üzere yeni araçların yapılandırılması da Planda öngörülmektedir.¹¹³⁹

Yerel dinamiklere ve içsel potansiyele dayalı gelişmenin sağlanması kapsamında, bölgesel uzmanlaşma, beşeri sermayenin güçlendirilmesi, üniversitelerin yerel kalkınmada daha aktif roller oynaması, bölgesel politikaların görece az gelişmiş ve gelişme potansiyeli yüksek merkezler temelinde farklılaştırılması, yerel girişimcilerin desteklenmesi, yerel istihdamın artırılması, kümelenmenin teşvik edilmesi, gelişme potansiyeli yüksek bölgelerde yenilikçiliğin ve teknolojik ilerlemenin desteklenmesi gibi unsurlar öne çıkmaktadır. Planda ilk defa beşeri sermayenin yanı sıra sosyal sermayenin geliştirilmesi bir politika olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede az gelişmiş bölgeler başta olmak üzere bölgelerde beşeri sermaye ve sosyal sermaye geliştirilmesi öngörülmektedir. Beşeri sermaye ve sosyal sermayenin bölgesel uzmanlaşmayı destekleyici nitelikte olması söz konusudur. Beşeri sermayenin güçlendirilmesine katkıda bulunmak amacıyla bölge potansiyeli ve işgücü piyasası özellikleri ile uyumlu işgücüne yönelik eğitim programları gerçekleştirilecektir. Ayrıca, girişimciliğe yönelik eğitim programlarının uygulaması desteklenecektir. Bu programlar

---

¹¹³⁸ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*, s. 98-99.

¹¹³⁹ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*, s. 98-99.

kamu, özel sektör, üniversite, STK işbirliği içinde gerçekleştirilecektir. Girişimcilik eğitimlerinin ötesinde üniversitelerin yerel kalkınmada oynayabileceği önemli roller bulunmaktadır. Bu çerçevede üniversitelerin asli faaliyetlerinin yerel uzmanlaşma alanlarına odaklanması öngörülmektedir. Bölgelerde sektörel organize sanayi bölgeleri uygulamasına gidilecektir. Bu kapsamda üniversite-sanayi işbirliği ile yerel uzmanlaşmayı esas alan üretim desteklenecektir.¹¹⁴⁰

Yerel potansiyelin harekete geçirilmesi kapsamında yöresel markaların yaratılmasına da önem verilmektedir. Bölgelere sermaye girişine ivme kazandırmak amacıyla bölgelerin iş ve yatırım olanaklarının tanıtılması da ele alınan konular arasındadır. KOBİ politikalarında farklılaştırılmış bir yaklaşım uygulanması söz konusudur. KOBİ'lerin insan kaynağı ve finansman ihtiyacına cevap vermeye yönelik önlemler alınacaktır. Ayrıca, KOBİ'lerin pazara ve teknolojiye erişimlerinin güçlendirilmesine yönelik çalışmalar yapılacaktır. Bölgelerde sürükleyici sektörlerin liderliğinde kümelenme desteklenecektir. Gelişme potansiyeli yüksek merkezler başta olmak üzere bölgelerin yenilik kapasitesini artırıcı politikalara da ilk defa bir planda yer verilmiştir. Bu bağlamda “yenilikler ve yeni teknolojilerle ilgili bilgilere erişim kolaylaştırılacak, teknoloji değişim ve transfer sistemleri geliştirilecek, etkin bir bölgesel AR-GE altyapısı kurulacak... [ve] teknoparklar, yenilik aktarım merkezleri ve işletme kuluçkaları gibi araçlar ve girişimler desteklenecektir.”¹¹⁴¹

Yerel düzeyde kurumsal kapasitenin artırılması alanında ise özellikle kalkınmada önemli rol oynayan yerel kurumların kapasitesinin artırılması, tüm kesimler arasında işbirliklerin geliştirilmesi, katılımcı bir yerel kalkınma sürecinin gerçekleştirilmesi öne çıkan unsurlardır. Bu bağlamda, kamu-özel sektör-STK' işbirliğinin ve ağlarının oluşturulması teşvik edilecektir. Yerel kurumların bölgesel gelişme sürecinde aktif bir rol oynayabilmeleri için gerekli insan kaynağına ve ekipmana sahip olması gereklidir. Bu bağlamda yerel yönetimler öncelikli olmak üzere yerel kurumlar desteklenecektir. Ayrıca, kalkınmada rol oynayan yerel kurum ve aktörlerin proje döngüsü yönetimi konusunda kapasiteleri artırılabilecektir. Bölgesel gelişme ve yerel kalkınma uygulamalarında temel ilkelerden biri yerindenlik ve

¹¹⁴⁰ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*, s. 99, 118.

¹¹⁴¹ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*, s. 99-100.

katılımcılıktır. Bu bağlamda, kalkınma sürecindeki ana taraflar (kamu-özel kesim-STK) arasında ortaklık kültürü oluşturulacaktır. Bölgelerde, özellikle az gelişmiş bölgelerde STK'ların yerel kalkınma sürecine katılmaları teşvik edilecektir.¹¹⁴²

Dokuzuncu Planda, kırsal kalkınma bölgesel gelişme bağlamında daha önceki planlarla karşılaştırıldığında çok daha kapsamlı ve detaylı bir biçimde yer verilmiştir. Kırsal kalkınmanın stratejisi “doğal ve kültürel varlıkların korunması esas alınarak yerel potansiyelin ve kaynakların değerlendirilmesi, katma değeri yüksek yeni ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesi ve böylece kırsal alanda yaşayan toplumun iş ve yaşam koşullarının kentsel alanlarla uyumlu olarak geliştirilmesi ve sürdürülebilir kılınmasıdır.”¹¹⁴³ Kırsal kesimde kalkınmanın sağlanması çerçevesinde örgütlenmenin güçlendirilmesi ve etkinleştirilmesi; kırsal kesimde ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi; ürünlerin e-ticaret ile pazarlanması; kırsal kesimde merkezi yerleşim birimlerinin çevrelerindeki yerleşim birimlerine gerekli hizmetleri sunabilecek duruma gelmeleri için güçlendirilmesi; kırsal kalkınmaya ilişkin yerel kurumların kapasitesinin artırılması öne çıkan konulardır.¹¹⁴⁴

Dokuzuncu Plana kadar yapılan hiçbir kalkınma planında, bölgesel politikalar bağlamında alınacak önlemlerle plan dönemi sonunda niceliksel açıdan hangi göstergelerde ne gibi değişiklikler yaratılmasının hedeflendiği ortaya koyulmamıştır. Bu planda kısıtlı da olsa bir dizi niceliklendirilmiş gösterge olması, gerek alt planların, projelerin, eylem programlarının ve uygulamaların yönlendirilmesi, gerek uygulamacılar üzerinde bir kamuoyu baskısının oluşması için veri sağlaması, gerekse plan dönemi sonunda somut göstergeler temelinde değerlendirme yapılabilmesine olanak sağlaması açısından olumlu ve anlamlıdır. Her ne kadar plan dönem hedef ve tahminleri bölümünde bölgesel gelişmeye yönelik hedefler metinsel olarak ortaya koyulmamış olsa da bölgesel gelişme göstergelerine ilişkin tablodan plan dönemi sonunda planın bölgesel gelişme açısından amaçlarına ulaşıp ulaşılmadığının hangi göstergeler temelinde değerlendirileceği ve değişimin ne kadar olmasının hedeflendiği görülmektedir. Bu çerçevede, bölgesel gelişme açısından kişi başı GSYİH, sanayi ve

¹¹⁴² DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*, s. 100.

¹¹⁴³ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*, s. 118-119.

¹¹⁴⁴ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*, s. 100-1.

hizmetlerin GSYİH içindeki payı ve şehirleşme oranı göstergeleri temelinde değişikliklerin gerçekleşmesi hedeflenmektedir. Bu kapsamda kişi başı GSYİH'da en yüksek bölgenin en düşük bölgeye oranının 2001 yılında 6,7 olan değerinin 2013 yılında 5,0'a gerilemesi; sanayi ve hizmetlerin GSYİH'de payının en düşük bölge için 2001 yılında % 56,1 iken 2013'te % 65,0'e yükselmesi, en yüksek bölge için 2001 yılında % 99,5 iken aşağı yukarı sabit kalarak %99,6'ya ulaşması; şehirleşme oranının en düşük il için 2000 yılında %26,1 iken, 2013'te %40'a yükselmesi, en yüksek il için 2000 yılında %90,7'iken çok az bir farkla 2013 yılında %90,0'a gerilmesi ve şehirleşme oranında en yüksek il ile en düşük il arasındaki farkın 2000 yılından 2013 yılına kadar % 64,6 iken %50'ye düşmesi hedeflenmektedir.¹¹⁴⁵ Gösterge tablosunda şehirleşme oranı dışındaki göstergelerde bölgelerin hangi düzeyde ele alındığına ilişkin bir bilgi verilmemiş olmasına ve göstergelerin bölgesel gelişmişliği ne ölçüde yansıttığının tartışmalı olmasına rağmen, belli bir zaman diliminde bir takım göstergelerin niceliksel olarak ne kadar ve ne yönde değişeceğinin ortaya koyulması ilk olması açısından önemlidir.

Planın geneline bakıldığında bölgesel gelişmenin Türkiye'nin ana stratejik hedefleri ve bu bağlamda politikaları arasında yer bulduğu anlaşılmaktadır. Bu yaklaşım ulusal bütünlük kaygılarıyla bölgesel gelişme yaklaşımının geri plana itildiği bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasında parçalı bir yaklaşım benimsendiği dönemlerle tezat oluşturmaktadır. Sadece AB'ye uyum süreci için değil ülkenin yedi yıllık kalkınma yönelimi için de strateji belgesi niteliğini taşıyan Plan bölgesel gelişme politikalarındaki radikal dönüşümün neleri içerdiğine dair ipuçları vermektedir. Bu çerçevede söz konusunu dönüşüm bölgelerin küreselleşen ekonomide rekabet birimi olarak algılanmaya başlamasını; bölgesel gelişme politikaların politika düzeyinde ana eksene oturmasını; ekonomik ve sosyal gelişme çerçevesinde yerel potansiyelin harekete geçirilmesine ve bu kapsamda KOBİ'lere ve girişimciliğe, uzmanlaşmaya, kümelenmeye ve sürece tüm kesimlerin katımlarına (özellikle kamu/yerel yönetimler-özel kesim-üniversite-STK işbirliğine) verilen önemin artırılmasını; özellikle görece az gelişmiş bölgelerdeki kırsal yapının çapı karşısında kırsal kalkınmanın bölgesel gelişmenin ayrılmaz bir parçası olduğu anlayışını; az gelişmiş bölgelerin gelişmesinde

---

¹¹⁴⁵ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*, s. 70.

beşeri sermaye ve sosyal sermayeye verilen önemin artmasını, bölgesel gelişme bağlamında merkezinin yanı sıra yerel/bölgesel düzeyde kurumların kurulması ve kapasitelerin oluşmasını; ve yerindenlik prensibi ile uyumlu bir şekilde bölgesel gelişme politikaların uygulanmasında belli bir ölçüde de belirlenmesinde aşağıdan yukarıya doğru bir yaklaşımın benimsenmeye başlamasını içermektedir.

4.2.2 Bölge Tanımlamasında Değişiklikler

Türkiye’de zaman içinde çok farklı bölge tanımlamaları yapılmıştır.* Planlı dönemde en fazla kullanılan tanımlama 7 coğrafi bölge tanımlanması ile son 15 yıl içinde 67 ilden 81 ile çıkan il düzeyinde tanımlamadır. Bölgesel istatistikler genelde bu temelde toplanmış gelmiştir.

Planlı dönemde bölgesel politikaların belirlenmesi ve uygulanmasına temel teşkil etmesi ve planlamada kullanılması için çeşitli bölge ayrımlarına ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan ilki 1960’lı yıllarda 19 homojen bölgenin tespit edilmesi çalışmasıdır. Ancak bu çalışma bölgesel kalkınma planlarında göz önüne alınmamıştır.¹¹⁴⁶1970’li yılların başlarında da Türkiye’yi 8 ana bölgeye, 16 alt bölgeye ayıran planlama bölgeleri oluşturulmuştur.¹¹⁴⁷ Bu bölgeler oluşturulurken homojen bölge tanımlaması kullanılmış, daha çok doğal koşullar ve idari yapılar dikkate alınmıştır.¹¹⁴⁸

Bu sınıflandırmaların yanı sıra, yerleşmeleri işlevlerine göre kademelendiren ve etki alanlarını saptayan¹¹⁴⁹ Yerleşim Merkezlerinin Kademelendirilmesi çalışmasını temel alan 16 fonksiyonel bölge DPT tarafından 1980’li yıllarda belirlenmiştir. Bu 16 fonksiyonel bölge, bölgesel gelişme merkezleri ve bu merkezlerin hinterlandları göz önünde bulundurularak tespit edilmiştir.¹¹⁵⁰ Her bir bölgede bölgenin gelişmesini

---

* Bu bölümde sadece bölgesel politikalar bağlamında yapılan çalışmalarda en fazla atıfta bulunulan bölge ayırımı ve tanımlarına yer verilmiştir. Türkiye’de yapılan ve önerilmiş olan bölge tanımları bu bölümde ele alınanlardan çok fazladır.

¹¹⁴⁶ Ergüder Can, **Avrupa Birliği Bölgesel Politikaları ve Yapısal Fonlar: Uyum Sürecinde Türkiye İçin Bir Değerlendirme**, Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2004, s.111.

¹¹⁴⁷ Dinler, **Bölgesel İktisat**, Bursa: Kalite Matbaası, 1978, Aktaran Sibel Ecemiş Kılıç, “Proposals for Regional Administrative Structure and Planning in Turkey”, **European Planning Studies**, Vol.17 No. 9, (2009), s.1286.

¹¹⁴⁸ Kılıç, s.1286.

¹¹⁴⁹ Geray, s.306.

¹¹⁵⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Stratejik Çerçeve Belgesi (Gayri Resmî Tercüme)**, Ankara, 2007, s. 37.

uyarması öngörölmüş olan il merkezleri bulunmuştur.¹¹⁵¹ Ancak, Gezici ve Hewings'ın vurguladığı üzere gerek yapılan amprik çalışmalar, gerekse bölgesel politikalar bağlamında bu sınıflandırma çok fazla kullanılmamıştır.¹¹⁵²

Bu bölge ayrımlarının yanı sıra, belirli sorunların çözümü için ortaya koyulan bölge planlarının/bölgesel gelişme projelerinin kapsadığı alan olarak bölge tanımlamasına gidilmiştir. Bunlara Doğu Marmara Plan Bölgesi, Antalya Plan Bölgesi, Çukurova Plan Bölgesi örnek olarak verilebilir.¹¹⁵³ 1985 yılından sonra ise özellikle bölge planları daha çok coğrafi bölgeler göz önünde bulundurularak yapılmıştır.¹¹⁵⁴

En son olarak, Avrupa Birliği ile uyum sürecinde yeni bir bölge ayrımına gidilmiştir. Zira, Avrupa Birliği diğer tüm aday ülkelerden talep etmiş olduğu gibi, Türkiye'den belirli istatistiki verileri temel alan kriterleri göz önünde bulundurarak bölgeler oluşturulmasını talep etmiştir.¹¹⁵⁵ Bu çerçevede Avrupa Birliği bölgeleri ile karşılaştırılmaların yapılabilmesine olanak sağlayan üç farklı NUTS (İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması-İBBS) sınıflandırması yapılmıştır. Bu sınıflamanın yasal dayanağı olan 2002/4720 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'nda da belirtildiği üzere bu üç düzey sınıflandırma bölgesel düzeyde yapılacak sosyo-ekonomik incelemeler ve geliştirilecek bölgesel politikalarda temel bölge tanımlamalarıdır.¹¹⁵⁶ Türkiye'deki idari yapılanmanın temel birimlerinden olan il yapılanması, Düzey 3 yani NUTS 3 (İBBS 3) sınıflamasına karşılık gelmektedir. Bu çerçevede 81 Düzey 3 bölgesi bulunmaktadır. 26 Düzey 2 yani NUTS 2 (İBBS 2) bölgesi komşu illerin gruplandırılması temelinde, 12 Düzey 1 yani NUTS 1 (İBBS 1) bölgesi ise komşu Düzey 2 bölgelerin gruplandırılması

---

¹¹⁵¹ Gezici and Hewings, "Regional Convergence and the Economic Performance of Peripheral Areas in Turkey", s.118.

¹¹⁵² Ferhan Gezici and Geoffrey J.D. Hewings, "Spatial Analysis of Regional Inequalities in Turkey", **European Planning Studies**, Vol.15, No.3, (April 2007), s.387.

¹¹⁵³ Can, *Avrupa Birliği Bölgesel Politikaları ve Yapısal Fonlar: Uyum Sürecinde Türkiye İçin Bir Değerlendirme*, s.111, 112-113.

¹¹⁵⁴ Ahmet Öztürk, **Homojen ve Fonksiyonel Bölgelerin Tespiti ve Türkiye için İstatistiki Bölge Birimleri Önerisi**, Ankara: DPT, 2009, s.15.

¹¹⁵⁵ Ergüder Can, *Avrupa Birliği Bölgesel Politikaları ve Yapısal Fonlar: Uyum Sürecinde Türkiye İçin Bir Değerlendirme*, s.108.

¹¹⁵⁶ Bakanlar Kurulu Kararı, 28 Ağustos 2002, Karar No: 2002/4720, Bölgesel İstatistiklerin Toplanması, Geliştirilmesi, Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Analizlerinin Yapılması, Bölgesel Politikaların Çerçevesinin Belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine Uygun Karşılaştırılabilir İstatistiki Veri Tabanı Oluşturulması Amacıyla Ülke Çapında İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasının Tanımlanmasına İlişkin Hakkında Karar, **T.C. Resmi Gazete**, 22 Eylül 2002), Madde 1.

temelinde oluşturulmuştur.¹¹⁵⁷ Bakanlar Kurulu Kararında Düzey 2 ve Düzey 1 sınıflandırmasında bir birine komşu olan illerin/bölgelerin ekonomik, sosyal ve coğrafi açıdan benzerlik göstermesi ile bölge kalkınma planları ve nüfus büyüklükleri göz önünde bulundurulduğu belirtilmiştir.¹¹⁵⁸

Özçağlar,¹¹⁵⁹ Avrupa Birliği'ne uyum sağlamak adına bu bölgeler oluşturulurken acele hareket edildiği ve coğrafi bölge adı verilmesine rağmen, coğrafi temelden uzak olunmuş olmasını eleştirmiştir. Dulupçu'ya göre ise günümüz bölgesel politikaların temel unsurlarından birini oluşturan bu sınıflandırma/gruplandırma yapılırken, bugünkü adıyla Türkiye İstatistik Kurumu ve Devlet Planlama Teşkilatı bölgelerle işbirliği yapmamış ve "Avrupalılaştırma" ("Europeanization")* uğruna bölgeler oluşturulmuştur.¹¹⁶⁰ Öztürk, bu sınıflandırma yapılırken hangi kriterlerin göz önüne alındığını detaylı bir biçimde ortaya koymuş, gruplamaların gerekçelerine örnek göstermiş ve Düzey 1 ve Düzey 2 seviyelerinde bölgeler belirlenirken aslında bütüncül bir yaklaşım izlenmediğinden oluşturan bölgelerin farklı özellikler (homojen, fonksiyonel, plan bölge veya herhangi bir bölge ayırımına tekabül etmemesi açısından) sergilemesine yol açtığını, bunun da ulusal düzeyde bölgesel politikaların belirlenmesinde, yerel düzey de önlemlerin alınmasında ve ihtiyacı olan illere kaynak tahsisi yapılmasında sorunlar ortaya çıkarabileceğini vurgulamıştır.¹¹⁶¹ Öte yandan, özellikle Düzey 2 bölge sınıflandırması yapılırken, Öztürk'ün aktardığı üzere "bölgelerin... nüfuslarının [İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması] ... tüzüğünde

---

¹¹⁵⁷ Bakanlar Kurulu Kararı, 28 Ağustos 2002, Karar No: 2002/4720, *Bölgesel İstatistiklerin Toplanması, Geliştirilmesi, Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Analizlerinin Yapılması, Bölgesel Politikaların Çerçevesinin Belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine Uygun Karşılaştırılabilir İstatistikî Veri Tabanı Oluşturulması Amacıyla Ülke Çapında İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırmasının Tanımlanmasına İlişkin Hakkında Karar*, Madde 2.

¹¹⁵⁸ Bakanlar Kurulu Kararı, 28 Ağustos 2002, Karar No: 2002/4720, *Bölgesel İstatistiklerin Toplanması, Geliştirilmesi, Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Analizlerinin Yapılması, Bölgesel Politikaların Çerçevesinin Belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine Uygun Karşılaştırılabilir İstatistikî Veri Tabanı Oluşturulması Amacıyla Ülke Çapında İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırmasının Tanımlanmasına İlişkin Hakkında Karar*, Madde 2.

¹¹⁵⁹ Ali Özçağlar, "Türkiye'de Yapılan Bölge Ayrımları ve Bölge Planlama Üzerindeki Etkileri," **Coğrafi Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, (2003), s.17.

* Avrupalılaştırma, teorik tartışmalara girmeden, ulusal/yerel politikaların Avrupa bütünlüğüne sürecinden etkilenmesi olarak kısaca tanımlanabilir. Maarten Vink, "What is Europeanization and Other Questions on Research Agenda", **Paper for the Second YEN Research Meeting on Europeanisation**, Italy, Milan, University of Bocconi, 22-23 November 2002, http://www.essex.ac.uk/ecpr/standinggroups/yen/paper_archive/2nd_yen_rm_papers/vink2002.pdf (1 Nisan 2010), s.1.

¹¹⁶⁰ Murat Ali Dulupçu, "Regionalization for Turkey: An Illusion or a Cure?", **European and Urban Regional Studies**, Vol.12, No.2, (2005), s.105.

¹¹⁶¹ Ahmet Öztürk, s.27-29.

belirtilen nüfus eşikleri ile örtüşmedikleri Komisyon tarafından belirtilmiş ve bu kapsamda Düzey 2 sınıflandırmasının gözden geçirilmesi gerektiği ifade edilmiştir¹¹⁶²

Bu sınıflandırma ile AB ile karşılaştırılabilir bir veri tabanı oluşturulmasının ötesinde, Avrupa Birliği'nin bölgesel politikalarının çerçevesinin belirlenmesinde¹¹⁶³ ve bölgesel gelişmeye yönelik çabaların finansmanında¹¹⁶⁴ göz önünde bulundurulduğu bölge ayırımına uyum sağlanmaya çalışılmıştır. 2004 yılı Programında belirtildiği üzere İBBS sınıflaması bölgesel istatistiklerin toplanması ve bölgesel karşılaştırmaların ve incelemelerin yapılmasının yanı sıra bölgesel politikaların oluşturulmasında kullanılmaktadır.¹¹⁶⁵

Düzey 2 bölge sınıflandırması önem itibarıyla diğer İBBS düzeyi bölgelerden ayrılmaktadır. Zira, AB'ye uyum sürecinde yürütülen çalışmalarda ve AB bölgesel politikasına ayrılan fonların* önemli bir kısmının kullanıldığı Yakınsama Hedefi** çerçevesinde AB yapısal fonlarından yararlanabilecek bölgelerin tespitinde bu bölge düzeyi, Bölgesel Rekabet Edebilirlik ve İstihdam Hedefinde ise duruma göre ya Düzey 1 ya da Düzey 2 bölgeleri temel alınmaktadır. Ayrıca, 2004-2006 dönemini kapsayan Ön Ulusal Kalkınma Planı ve 2007-2013 dönemini kapsayan Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) çerçevesinde uygulanan operasyonel programlarda, Kalkınma Ajanslarının kurulmasında, Bölgesel ve Sektörel Teşvik Politikalarının belirlenmesi söz konusu bölge sınıflaması kullanılmıştır.¹¹⁶⁶ İlgili Bakanlar Kurulu Kararı uyarınca son zamanlarda bölgesel istatistikler bu ayırımı göz önünde bulunduran bir şekilde toplanmaktadır. Ancak, mevcut durumda Düzey 2 ve Düzey 1 seviyesinde belli bir zaman kesitinde yeterli derecede ekonomik, sosyal, demografik özelliği yansıtan istatistikler bulunmamaktadır.

---

¹¹⁶² Ahmet Öztürk, s.2.

¹¹⁶³ Ahmet Öztürk, s.1.

¹¹⁶⁴ Can, *Avrupa Birliği Bölgesel Politikaları ve Yapısal Fonlar: Uyum Sürecinde Türkiye İçin Bir Değerlendirme*, s.108.

¹¹⁶⁵ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Müsteşarlığı, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 2004 Yılı Programı**, Ankara: DPT, 2004, <http://ekutup.dpt.gov.tr/program/2004.pdf> (10 Ekim 2007) s.35.

* 2007-2013 dönemi için AB Bütçesi'nin %35,7'si uyum politikasına ayrılmıştır. Bu da yaklaşık olarak 347.41 milyar Avro'ya tekabül etmektedir. Bu meblağın da %81.54'ü yakınsama hedefine tahsis edilmiştir. European Commission Directorate General for Regional Policy, "*Funds Available*".

** Avrupa Birliği Bölgesel Politikası kapsamında 2007-2013 yıllarını kapsayan dönem için belirlenen 3 ana hedef vardır. Bunlar: Yakınsama Hedefi, Bölgesel Rekabet Edebilirlik ve İstihdam ile Avrupa Teritoryal İşbirliğidir. European Commission Directorate General for Regional Policy, "*Key Objectives*".

¹¹⁶⁶ Ahmet Öztürk, s.1-2, 17.

İBBS sınıflaması, özellikle Düzey 2 Bölgelerinin tanımlanması açısından, yukarıda belirtildiği gibi ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Bu bağlamda Öztürk'ün verdiği örneklerden biri son derece ilgi çekicidir. İzmir'in etki alanında olmasına rağmen, özellikle İzmir'in nüfusunun yüksek olması dolayısıyla Manisa coğrafi yakınlık nedeniyle Afyon, Uşak ve Kütahya ile aynı Düzey 2 bölgesinde gruplandırılmıştır. Ancak, Manisa'nın kendi Düzey 2 Bölgesi olan TR 33 Düzey 2 Bölgesi'nde bulunan diğer illerden sektörel yapı ve gelişmişlik düzeyi açısından ayrılması bölgenin içinde bir dengesizlik olmasına neden olmaktadır. Ayrıca, bu durum bölgedeki diğer illerin gelişmişlik düzeyi görece düşük olmasına rağmen ülkedeki bölgesel gelişme politikaları bağlamında ve IPA kapsamında uygulan operasyonel programlardan yararlanmaları yönünde engel teşkil etmektedir. Bölgesel Rekabet Edebilirlik ve İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programları KBGSYİH'sı ülke ortalamasının %75'inin altındaki Düzey 2 Bölgelerinde odaklandığından ötürü, Afyon ve Uşak İlleri ülke ortalamasının %75'inden epeyce düşük olmasına rağmen, özellikle TR 33 Bölgesi'nde Manisa Düzey 2 Bölgesinin ortalamasını yükselttiğinden Afyon ve Uşak illeri bu programlardan yararlanamamaktadır. (Benzer durum başka diğer bölgeler için de geçerlidir. Buna Zonguldak, Kırıkkale Kayseri ve Hatay Bölgeleri örnek olarak verilebilir.)¹¹⁶⁷ Öte yandan, bu bölgedeki illerin sektörel yapı ve gelişmişlik düzeyi açısından farklılık göstermesi bölgede uygulanacak politika ve önlemlerin illere göre ciddi şekilde farklılaştırılmasını gerekli kılarak, planlama ve uygulama aşamalarını zorlaştırabilecektir.

Bu örneğin yanı sıra, Akdeniz Bölgesi'nin doğusunda yer alan Düzey 2 Bölgeleri de eleştiriye açıktır. Doğu Akdeniz'de Mersin ve Adana'nın yer aldığı TR 62 bölgesi ve Kahramanmaraş, Osmaniye ve Hatay'ın yer aldığı TR 63 bölgesi bulunmaktadır. Gelişmişlik düzeyi açısından bu Düzey 2 Bölgelerinde görece daha uygun bir dağılım olmasına rağmen, Osmaniye ve Hatay'ın Kahramanmaraş'tan ziyade Adana'nın etkisi altında olması ve fonksiyonel bağlantılar açısından Adana'ya daha yakın olması, Hatay, Osmaniye ve Kahramanmaraş'ın kendi aralarındaki gerek fiziksel gerekse fonksiyonel bağlantıların zayıf olması TR 63 Bölgesi'nde bütüncül bir politika

---

¹¹⁶⁷ Ahmet Öztürk, s. 28-29, 80.

yaklaşımının belirlenmesini zorlaştırabilecek, TR 63 Bölgesi'nde planlama yapılırken TR 62 Bölgesi'ne bağlantılarının ciddi şekilde göz önüne alınmasını gerektirecektir.

Ayrıca, Düzey 2 Bölgelerini ve bu bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik endekslerini temel alan yeni Bölgesel ve Sektörel Yatırım Teşviklerinde de haksız rekabete yol açması ve teşviklerin etkisinin zayıflamasına neden olması olası bir durum söz konusudur. Söz konusu teşvik yaklaşımında ikisi endeks değeri pozitif olan Düzey 2 Bölgelerini, ikisi de endeks değeri negatif olan dört grupta yapılmıştır. İl bazında endeks değerleri pozitif olan Manisa, Kayseri ve Gaziantep gibi illerin bulunduğu Düzey 2 Bölgelerinde endeks değerleri negatif olan illerle birlikte yer alması ve söz konusu Düzey 2 Bölgelerinin endeks değerlerinin negatif olması, gelişmişlik düzeyi görece yüksek olan bu illerin durumlarına göre daha avantajlı teşviklerden yararlanmalarına sebep olmaktadır.¹¹⁶⁸

Türkiye'deki yeni yaklaşımda bölgesel politikaların ana unsurlarının Düzey 2 Bölgelerini temel alması için Düzey 2 Bölge tanımlamasının önemi öne çıkmaktadır. Bu bağlamda politikaların başarılı sonuçlar verebilmesi için Düzey 2 Bölgelerinin coğrafi kapsamının çok dikkatli bir biçimde, politika ve önlemlerin etkisini azami düzeye çıkaracak şekilde belirlenmiş olması gerekir. Ancak, Öztürk'ün de belirttiği gibi, Düzey 2 Bölgelerinin belirlenmesinde bölgeden bölgeye değişen farklı tanımlamalar kullanıldığı ve tanımlamalarda bütüncül bir yaklaşım sergilenmediğinden¹¹⁶⁹ bölgesel politikaların istenilen etkiyi ortaya çıkarmasında sorun teşkil etmesi göz ardı edilmemesi gereken bir olasılıktır. Düzey 2 Bölgeleri'nin tekrar gözden geçirilmesi yeni ilave maliyetlere yol açacak ve yeni kurumsal ve yasal düzenlemelerin yapılmasını gerektirecektir. Ancak, uygulanacak politika ve tedbirlerde, bunların uygulanmasına yönelik seçilen araçlarda etkinlik ve etkililik kaybı olmaması için özellikle Düzey 2 Bölgeleri uzun vadeli bir perspektifte kullanılacağı için, ilave maliyetler ve ek çabalar gerektirmesine rağmen, hali hazırda kurulan sistem kemikleşmeden ve zaman kaybetmeden gerekli gözden geçirmenin yapılması son derece önemlidir.

---

¹¹⁶⁸ Ahmet Öztürk, s.81.

¹¹⁶⁹ Ahmet Öztürk, s.78

4.2.3 Kalkınma Ajansları

Türkiye’de son dönem uygulanan bölgesel politikalar bağlamındaki yeni uygulamalardan biri 26 Düzey 2 bölgesinde Kalkınma Ajanslarının kurulmasıdır. Adaylık süreci ile birlikte AB bölgesel politikalara uyum bağlamında bölgesel kalkınmayı yürütecek idari yapıların güçlendirilmesinin yanı sıra, bölge gelişme planlarını yürütecek Düzey 2 Bölgeleri seviyesinde bölge birimlerinin kurulmasını istemiştir.¹¹⁷⁰ Kayasü ve Yaşar’ın belirttiği üzere İlerleme Raporlarında ve Katılım Ortaklığı Belgesinde bölgesel düzeyde bir yapılanma gerekliliği ortaya koyulmuş olsa da, bu yapılanmanın nasıl ve ne şekilde olacağı konusunda bir bağlayıcılık söz konusu değildir.¹¹⁷¹ Türkiye bu yapılanmanın, Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri’ndeki deneyimleri göz önünde bulundurarak, Düzey 2 Bölgeleri seviyesinde faaliyet gösteren Kalkınma Ajansları şeklinde olmasından yana bir seçim sergilemiştir.

Sobacı¹¹⁷² ve Özgün¹¹⁷³ Kalkınma Ajanslarının kuruluşunu zorunlu olarak yapılan bir politika transferi olarak nitelendirmekte ve içsel dinamik ve inisiyatiflere dayanmadığını vurgulamaktadır. Bunun karşısında, Tamer Ajansların Türkiye’de daha önceden belirlenen ihtiyaçlar temelinde kurulduğunu, Avrupa Birliği’nin bu ihtiyacı hatırlattığını vurgulamakta, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dahil, çeşitli Planlarda bu ihtiyacın belirtildiğini ve buna yönelik tedbirlerin öngörüldüğünü ve adaylık süreci öncesinde Kalkınma Ajansı benzeri yapıların yerel düzeyde oluşturulması için çeşitli inisiyatiflerin gerçekleştirilmiş olduğunu ortaya koymaktadır.¹¹⁷⁴

Her ne kadar İBBS 2 düzeyinde bölgesel yapılanma, Avrupa Birliği’ne uyum bağlamında gerçekleştirilmiş olsa da, Kalkınma Ajanslarının kuruluşu öncesinde, bölgesel düzeyde ve il düzeyinde bölgesel gelişmede aktif rol oynaması için yapıların

¹¹⁷⁰ Devlet Planlama Teşkilatı Avrupa Birliği İle İlişkiler Genel Müdürlüğü, Türkiye İçin Katılım Ortaklığı Belgesi (14 Nisan 2003 Tarihinde AB Konseyi Tarafından Kabul Edilen Nihai Metin), Ankara, Nisan 2003, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2003.pdf (17 Nisan 2009), s.15, 20.

¹¹⁷¹ Serap Kayasü ve Suna S. Yaşar, “Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Kalkınma Politikaları: Yasal ve Kurumsal Dönüşümler”, **TEPAV, ODTÜ, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Ankara, 7-8 Eylül 2006, s.210.

¹¹⁷² Zahid Sobacı, “Regional Development Agencies in Turkey: Are They Examples of Obligated Policy Transfer?”, **Public Organization Review**, Vol.9, (2009), s.58, 62.

¹¹⁷³ Barış Övgün, “Bir Politik Transferi Örneği: Kalkınma Ajansları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 62, Sayı 3, (Temmuz-Eylül 2007), s.253.

¹¹⁷⁴ Ahmet Tamer, **Kalkınma Ajanslarının Türk Hukuk Sistemindeki Yeri**, Yayın No: DPT 2757, Ankara: DPT, 2008, s.36, 39.

kurulmasına yönelik çeşitli yerel girişimlerde bulunulmuştur. Ege Ekonomisini Geliştirme Vakfı (EGEV) bünyesindeki, Ege Bölgesi Kalkınma Ajansı (EBKA), Mersin'deki Kalkınma Ajansı çalışmaları, Mersin Kalkınma ve İşbirliği Konseyi (MEKİK), İzmir Ticaret Odası'nın girişimi literatürde bu kapsamda en sık verilen örneklerdir. Bölgesel amaçlar doğrultusunda ortak bir kalkınma stratejisi oluşturulmasını hedefleyen EBKA'nın kurulmasına yönelik çalışmalar 1990'ların ilk yarısında başlaması itibariyle ilk yerel girişim EGEV'in girişimidir. EBKA üniversitelerden, belediyelere, odalara kadar bölgedeki ana paydaşların bir araya geldiği bir platform olmuş, yerel KOBİ'ler ve AB arasında ticari ve teknoloji transferi işbirliklerinin geliştirilmesi yönünde çalışmalar yapmış, İzmir için bir veri tabanı oluşturmuştur. 2000'li yılların başında İzmir Ticaret Odası'nın da, İngiltere'de bir kamu kurumu olan UK Trade Partners ile bir Bölgesel Kalkınma Ajansı kurulması yönünde çalışmaları olmuş ancak yasal çerçevenin elverişli olmaması, yeterli mali ve bürokratik destek bulunamaması nedeniyle başarılı olunamamıştır. Mersin İlinin iktisadi, toplumsal ve kültürel gelişimine katkı sağlamayı hedefleyen Mersin'deki Kalkınma Ajansı 2002 yılında kurulmuş, altyapının geliştirilmesi, istatistiki verilerin toplanması, işletmelere destek verilmesi gibi faaliyetlerin gerçekleştirilmesi gibi konuları ele almıştır. 2004 yılında kurulan MEKİK ise, üniversitelerin, odaların, belediyelerin ve valiliğin bir arada geldiği bir konsey şeklinde kurulmuş ajansa destek sağlamak amacıyla faaliyetlerini yürütmüştür. Bunların yanı sıra, Doğu Anadolu Projesi Ana Planında bölgesel gelişme doğrultusunda çalışacak bölgesel düzeyde bir yapılanma gerçekleştirilmesi önerilmiştir.¹¹⁷⁵ Ayrıca, özellikle ÖUKP çerçevesindeki bölge kalkınma programlarına yönelik olarak, Kalkınma Ajanslarının öncesinde dört hizmet birliği kurulmuştur. Bu Hizmet Birlikleri TR72 Kayseri, TR82 Kastamonu, TR83 Samsun, TRA1 Erzurum Düzey 2 Bölgelerinde faaliyet göstermiştir.

---

¹¹⁷⁵ Filiz Tutar ve Mehmet Demiral, "Yerel Ekonomilerin Yerel Aktörleri: Bölgesel Kalkınma Ajansları", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, (Nisan 2007), s.73-74; Yetkin Özüm Durgun, "The Transition Period of Regional Development Policy of Turkey: From Traditional Ways to Development Agencies", (**Unpublished Masters Thesis of European Spatial Planning and Regional Development**, Blekinge Tekniska Högskola, May 2007), s.33; M. Turan Çuhadar, "Regional Development Agencies in Europe and Turkey: A Case Study on Cukorova RDA", **First International Conference on Management and Economics Proceedings Book**, Albanina, Tiranana, EPOKA University, March 28-29, 2008, s.223-224; Arnoud Legendijk, Serap Kayasu and Suna Yaşar, "The Role of Regional Development Agencies in Turkey: From Implementing EU Directives to Supporting Regional Business Communities?", **European Urban and Regional Studies**, Vol.16, No.4, (2009) s.387.

Dünyada, Bölgesel Kalkınma Ajansları bağlamındaki ilk uygulama 1933 yılında ABD’de kurulan Tennessee Vadisi Otoritesi’dir (TVO)¹¹⁷⁶. Avrupa’daki ilk Kalkınma Ajansları 1950’li, 1960’lı yıllarda kurulmuş, 1970’li yıllar itibariyle Bölgesel Kalkınma Ajansları Batı Avrupa’daki ülkelerin büyük bir kısmında uygulanan bölgesel politikaların bir unsuru, aktörü olmuşlardır.¹¹⁷⁷ 1990’lı yıllar itibariyle, özellikle de AB üyeliği perspektifiyle Merkez ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Kalkınma Ajansları kurulmuştur.¹¹⁷⁸ 1960’lı yıllardan bu yana Bölgesel Kalkınma Ajanslarının sayısı hızla artmıştır. Kısaca “bölgesel temelli, kamunun finanse ettiği, ana akım merkezi yönetimlerin ve yerel hükümetlerin dışında olan ve ağırlıklı olarak geleneksel olmayan politika araçlarını bütünleşik şekilde kullanarak içsel bölgesel ekonomik gelişmeyi teşvik eden”¹¹⁷⁹ kurumlar olarak tanımlanan Bölgesel Kalkınma Ajanslarının standart bir yapısı olmadığı gibi, yasal statüleri, yönetim şekilleri, görevleri, faaliyetleri ve finansal yapıları itibariyle ülkeden ülkeye, hatta bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. Tutar ve Demiral’a göre bu ajansların ortak özellikleri “belirli bir bölgenin çıkarlarını gözetmeleri ve bölgelerin içsel potansiyellerini harekete geçirmeleridir.”¹¹⁸⁰ Ayrıca, kalkınma ajansları genellikle kamu, özel kesim ve sivil toplum kurum ve kuruluşlarını bir araya getirmektedirler.¹¹⁸¹

Türkiye’de Düzey 2 Bölgelerinde Kalkınma Ajanslarının kuruluşuna ilişkin 5449 Sayılı Kanun 2006 yılın başında yasalaşmış ve ilk iki ajans TR 31 İzmir (İzmir Kalkınma Ajansı) ve TR61 Adana (Çukurova Kalkınma Ajansı- Adana, Mersin) bölgelerinde Bakanlar Kurulunun 2006/10550¹¹⁸² sayılı kararı ile aynı yıl kurulmuştur. İlk ajansların hizmet birliklerinin bulunduğu bölgelerden ziyade daha önce kendi inisiyatifleriyle Kalkınma Ajansı kuruluşu çalışmalarını yapan bölgelerde kurulması anlamlıdır.¹¹⁸³ Bunun yanı sıra, pilot olarak seçilen bölgelerin hizmet birliklerinin

---

¹¹⁷⁶ Tennessee Valley Authority, “From New Deal to New Century: Short History”, **Tennessee Valley Authority Website**, <http://www.tva.com/abouttva/history.htm> (7 Şubat 2009); Tamer, s.6.

¹¹⁷⁷ Mike Danson and Charlotte Danborg, “Regional Development Agencies in Europe: An Introduction and Framework for Analysis”, Henrik Halkier, Mike Danson and Charlotte Danborg (Eds), in **Regional Development Agencies in Europe**, (13-25), London: Jessica Kingsley Publishers, 1998, s. 14.

¹¹⁷⁸ Aydoğdu ve Diğerleri, **Avrupa’da Kalkınma Ajansları**, İzmir: İzmir Kalkınma Ajansı, Temmuz 2008, s. 10.

¹¹⁷⁹ Henrik Halkier, “Regional Development Agencies and Multilevel Governance: European Perspectives,” **TEPAV-ODTÜ Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 7-8 Eylül 2006 Ankara, s.2-3.

¹¹⁸⁰ Tutar, s.73.

¹¹⁸¹ Legendijk, s.385.

¹¹⁸² Bakanlar Kurulu Kararı Sayı 2006/10550, Bazı Düzey 2 Bölgelerinde Kalkınma Ajansları Kurulmasına Dair Karar, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 26220, 6 Temmuz 2007.

¹¹⁸³ Kayasü ve Yaşar, s.210.

kurulmuş olduğu bölgelerden daha gelişmiş olması da uygulamanın başarı şansını artırmıştır.

Ajansların kurulmasına ilişkin kanun tasarı aşamasındayken pek çok eleştirinin hedefi olmuştur. Bu eleştiriler arasında Kalkınma Ajanslarının bölge idaresi niteliğinde faaliyetlerini yürüteceği ve Ajansların faaliyetlerinin bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmaktan ziyade bölgesel rekabet gücünün artırılmasına odaklanması öngörüldüğü için bölgesel farklılıkları daha da derinleştireceği yönünde eleştiriler yer almıştır.¹¹⁸⁴ Ayrıca, bölgelik eğilimlerini pekiştirerek¹¹⁸⁵ özellikle ülkenin bütünlüğüne zarar vermesi¹¹⁸⁶, endişesi öne çıkmıştır. Anayasa Mahkemesine Kalkınma Ajanslarına ilişkin kanunun (5449 Sayılı Kanun) bazı maddelerinin iptali ve yürütmenin durdurulması için dava açılmıştır.¹¹⁸⁷ İptal dilekçesindeki temel gerekçelerden ikisi, yarı-özel yarı-kamu kurumu niteliği taşıdığından Ajansların Türkiye'deki yasal standartların dışında kalması¹¹⁸⁸, Kalkınma Ajanslarının kamu kuruluşu ya da özel kuruluş olmamasına rağmen kamu kaynaklarını kullanmasıdır.¹¹⁸⁹ Anayasa Mahkemesi karar verene kadar yürütmeyi durdurmuştur. Mahkeme 30 Kasım 2007 sonunda iptali istenen pek çok maddenin Anayasaya aykırı olmadığına hükmetmiş, kanundaki tek bir maddeyi* ve başka bir maddedeki bir ifadenin iptaline karar vermiştir.¹¹⁹⁰

Mahkeme sürecinin tamamlanması ardından Çukurova Kalkınma Ajansı ve İzmir Kalkınma Ajansı çalışmalarına hız vermiş, 2008 yılı sonunda 8 Düzey 2

¹¹⁸⁴ Birgül Aymen Güler, "Türkiye'de Bölgesel Politikaların Gelişimi", **Bölgesel Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir**, (Menaf Turan der.), Ankara: Paragraf Yayınevi, 2005, ss.3-10, Aktaran Mustafa Çelik, Bölgesel Kalkınma Ajansları, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi (Kent ve Çevre) Ana Bilim Dalı, Ankara, 2005), s.142.

¹¹⁸⁵ Güler, Aktaran Çelik, s.142.

¹¹⁸⁶ Sobacı, s.57-58.

¹¹⁸⁷ Tamer, s.52.

¹¹⁸⁸ Trevor Young-Hyman, "The Potential for Effective Regional Development Agencies in Turkey: A Comparative Analysis", **Regional & Federal Studies**, Vol.18, No.4, (2008), s.376.

¹¹⁸⁹ Necat Özen, "Bölgesel Gelişmeyi Sağlamak Üzere Oluşturulacak Kalkınma Ajansları Hakkındaki Yasal Düzenlemeler", **Vergi Sorunları**, Yıl 29, Sayı 212, (Mayıs 2006), s.41.

* İptaline karar verilen madde Ajansların kanunun uygulanmasına ilişkin iş ve işlemlerde vergi, resim ve harçtan muaf tutulmasıdır. Anayasa Mahkemesi, Anyasa Mahkemesi Kararı Esas Sayısı 2006/61, Karar Sayısı 2007/91, Karar Günü 30.11.2007, http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=2510&content= (12 Nisan 2009).

¹¹⁹⁰ Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, 2007 Faaliyet Raporu, www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3646/BGYUGM-2007.pdf (7 Mart 2009), s.1.

Bölgesinde¹¹⁹¹, 2009 yılı ortasında da 16 bölgede¹¹⁹² Kalkınma Ajansları kurulmuştur. 2010 yılı ilk yarısı itibariyle ajansların pek çoğu personel alımlarını tamamlamış ve başta bölgesel planlama, programlama ve bu kapsamda hibe desteklerinin sunulması ve yatırım destek ofislerinin işlevini görmesi olmak üzere ana faaliyetlerini yürütmeye başlamıştır.

Türkiye’deki Kalkınma Ajanslarının Özellikleri

5449 Sayılı Kanun’un 1. Maddesinde belirtildiği üzere Düzey 2 Bölgelerindeki Kalkınma Ajanslarının temel amacı “kamu kesimi, özel kesim arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle... bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliği sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmaktır”. Bunun için Ajanslar bu amaca yönelik çalışmalarını ulusal kalkınma planı ve programlarına uygun bir şekilde gerçekleştirmek durumundadırlar.¹¹⁹³

Kalkınma Ajanlarının ulusal düzeyde koordinasyonunu sağlamaktan sorumlu olan DPT,¹¹⁹⁴ kanundan anlaşıldığı kadarıyla, esasen Kalkınma Ajanlarının faaliyetlerini yönlendiren, değerlendiren ve onaylayan kurumdur. Her ne kadar netlikle belirtilmese de, Kalkınma Ajanslarının bir ölçüde DPT’nin taşra teşkilatı gibi bir görünüm sergilemektedir. Bu da uygulamada DPT’nin üstlendiği rolden ve Kalkınma Ajansları üzerinde kurduğu ağırlıktan görülmektedir.

Tüzel kişiliğe haiz olan ajansların, özellikle özel hukuk hükümlerine tabi olması ve 5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanununa, 2886 sayılı Devlet İhale Kanununa ve 4734 sayılı Kamu İhale Kanununa tâbi olmaması itibariyle kısmi özerkliği olduğu vurgulanmaktadır. Ancak, DPT’nin ajanslardaki belirleyici konumu bu özerkliği Tamer’in de vurguladığı üzere tartışmalı kılmaktadır.¹¹⁹⁵ Ayrıca, Koçberber’in

¹¹⁹¹ Bakanlar Kurulu Kararı, Karar Sayısı : 2008/14306, Bazı Düzey 2 Bölgelerinde Kalkınma Ajansları Kurulması Hakkında Karar, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı 27062, Tarih 22 Kasım 2008.

¹¹⁹² Bakanlar Kurulu Kararı, Karar Sayısı : 2009/15236, Bazı Düzey 2 Bölgelerinde Kalkınma Ajansları Kurulması Hakkında Karar, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı 27299, Tarih 25 Temmuz 2009.

¹¹⁹³ Türkiye Cumhuriyeti, Kanun No 5449 Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı 26074, Tarih 8 Şubat 2006, Madde 1.

¹¹⁹⁴ Türkiye Cumhuriyeti, Kanun No 5449 Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun, Madde 4.

¹¹⁹⁵ Tamer s.44.

altını çizdiği üzere Ajanslar özel hukuka tabi olmakla birlikte “kamu kuruluşlarına has yetki ve sorumluluklar taşı[maktadır]”¹¹⁹⁶.

Kalkınma Ajanslarının temel görevleri arasında yerel yönetimlerin planlama çalışmalarına teknik destek sunulması; bölge plan ve programlarının uygulanmasının desteklenmesi; bu çerçevedeki faaliyetlerin ve projelerin izlenmesi ve değerlendirilmesi; kırsal ve yerel kapasitenin geliştirilmesinin desteklenmesi, kamu, özel ve üçüncü sektör arasında iş birliğinin geliştirilmesi; rekabet gücünün artırılması dahil bölgenin gelişimini teşvik etmek için gerekli araştırmaların yapılması; başka kurumların bu yönde araştırmalarının desteklenmesi; iş ve yatırım olanakları açısından bölgenin tanıtılması, yatırımlar için bir çeşit tek durak ofisi işlevini yürütülmesi, KOBİ’lerin ve girişimciliğin desteklenmesi yer almaktadır.¹¹⁹⁷ Bunun yanı sıra, bölgenin yenilik kapasitesinin gelişimi Kalkınma Ajanslarının gözettiği konular arasındadır. Kalkınma Ajansları faaliyet alanları itibariyle bölgelerinin rekabet gücünü artırmaya odaklanmaktadır. Ayrıca, Kalkınma Ajansları bölgesel gelişmeye yönelik iç ve dış kaynakları kullandırabildiğinden, Avrupa Birliği’nin bölgesel politikalara yönelik fonlarını kullandırma olanağına sahiptir.¹¹⁹⁸

Kalkınma Ajanslarının bir Yönetim Kurulu, bir Kalkınma Kurulu bir de Genel Sekreterliği vardır. Kalkınma Ajansları bünyesinde ayrıca Yatırım Destek Ofisleri bulunmaktadır. Karar merci olan yönetim kurulunun üyeleri Kalkınma Ajansının coğrafi görev alanının tek il veya birden çok il olmasına göre değişiklik göstermektedir. Ancak, temel olarak valiler, il genel meclisi başkanları, büyükşehir belediye başkanları (büyükşehir yoksa il merkezi belediye başkanları), ticaret odaları/sanayi odaları/ticaret ve sanayi odaları başkanları bulunmaktadır (coğrafi kapsamının bir ilden fazla olduğu her ilden tek temsilci). Ayrıca tek ili kapsayan Ajanslarda yönetim kurulunda kalkınma kurulu tarafından seçilen özel kesim ve/veya sivil toplum kuruluşlarından üç temsilci bulunmaktadır. Yönetim kurulu başkanı validir. Yönetim kurulu ajansın işleyişine dair temel kararları verir. Ancak, kanundan

---

¹¹⁹⁶ Seyit Koçberber, “Kalkınma Ajansları ve Sayıştay Denetimi”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı 61, (Nisan-Haziran 2006), s.48

¹¹⁹⁷Türkiye Cumhuriyeti, *Kanun No 5449 Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun*, Madde 5.

¹¹⁹⁸ Tamer, s.49-50.

anlaşıldığı kadarıyla ana konularda son karar mercii DPT'dir. Zira, yıllık çalışma programı, genel sekreterin kim olacağı konusunda DPT son onayı vermektedir. Ayrıca, faaliyet raporları, yönetim kurulu tarafından onaylanan Ajans bütçesi yönetim kurulunca DPT'ye gönderilmek durumundadır.¹¹⁹⁹

Bölgedeki en fazla 100 kamu kurumu ve kuruluşunun, özel sektörün, STK'ların, üniversitelerin ve yerel yönetimlerin bir araya geldiği Kalkınma Kurulu daha çok yönetim kuruluna tavsiyelerde bulunan danışma kurulu niteliği taşımaktadır. Kurulun temel görevi bir taraftan Ajansın yıllık faaliyetlerini ve iç denetim raporları değerlendirmek ve bu konularda tavsiyede bulunmak,diğer taraftan bölgenin gelişimine yönelik önerilerde bulunmaktır.¹²⁰⁰

Ajansın yürütme organı olan genel sekreterliğin en üst düzeydeki yetkilisi olan Genel Sekreter yönetim kuruluna karşı sorumludur. Genel sekreter aynı zamanda ajansın yatırım ofisinin de en üst düzey yöneticisidir.¹²⁰¹

Ajansların gelirleri farklı kaynaklardan oluşmaktadır. Ancak, Tamer'in belirttiği üzere Ajansın gelirleri içerisinde kamu kesiminden aktarılan fon önemli bir yer tutmaktadır.¹²⁰² Kamu kesiminden aktarılan payın yanı sıra, Ajanslar gelirlerini AB fonları ve uluslararası fonlar kapsamında aktarılabilecek kaynaklardan, ulusal ve uluslararası kuruluşların bağış ve yardımlardan, yaptıkları faaliyetler sonucu elde ettikleri gelirlerden, bölgedeki ticaret ve sanayi odalarından belli oranlarda aktarılabilecek kaynaklardan elde etmektedirler.¹²⁰³

5449 sayılı kanunda ayrıca, GAP bölgesinde bulunan üç ajans için ayrı bir düzenleme getirilmiştir. Bu düzenlemeye göre GAPBKİ, DPT'nin belirleyeceği usul ve esaslara göre bu üç ajansın (Karacadağı Kalkınma Ajansı - TRC2; İpek Yolu Kalkınma

---

¹¹⁹⁹ Türkiye Cumhuriyeti, *Kanun No 5449 Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun*, Madde 10-11.

¹²⁰⁰ Türkiye Cumhuriyeti, *Kanun No 5449 Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun*, Madde 8-9.

¹²⁰¹ Türkiye Cumhuriyeti, *Kanun No 5449 Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun*, Madde 12, 14.

¹²⁰² Tamer, s.46.

¹²⁰³ Türkiye Cumhuriyeti, *Kanun No 5449 Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun*, Madde 19.

Ajansı – TRC1; Dicle Kalkınma Ajansı – TRC3) koordinasyonundan sorumludur.¹²⁰⁴ GAP BKİ'ye koordinasyon sorumluluğunun verilmesi çeşitli eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda Pıçak diğer ajanslardan farklı olarak, bölgedeki ajanslar için ek bir koordinatör kurumun olmasının, bir taraftan bu bölgedeki kalkınma ajanslarının hareket kabiliyetini diğer ajanslarla karşılaştırıldığında daha kısıtlı olmasına neden olacağını, diğer taraftan da ek bürokrasiyi beraberinde getireceği yönünde eleştirmiştir.¹²⁰⁵ Ancak, ciddi miktarlar ayrılan ve çok çeşitli alanlarda müdahalelerin yapılmasını içeren GAP'ta, projenin bütünlük içinde yürütülmesi için bu yapılanma tarzı kaçınılmazdır.

Kalkınma Ajanslarının bölgesel gelişmeyi hızlandırmak için elinde birkaç araç bulunmaktadır. Bunlar arasında yatırım destek ofisleri, mali destekler, teknik destekler bulunmaktadır. Yatırım destek ofisleri bölgeye yatırım yapılmasını kolaylaştırmaya yönelik olarak tasarlanmıştır. Bu çerçevede yatırım destek ofisleri yatırımcıların bürokratik işlemlerinin gerçekleştirilmesini tek elden takip etmekte ve koordinasyon sağlamaktadır. Ayrıca, yatırımcılara yatırımların gerçekleştirilebilmesi için mevzuat çerçevesindeki başvuru süreçleri konusunda bilgi sağlamak ve rehberlik etmektedir.¹²⁰⁶ Ancak, yatırım destek ofislerinin ilgileneceği yatırım konuları ve izinlerinde bir sınırlama getirilmiştir. Buna göre, “Yatırım Destek Ofislerinin takip ve koordine edeceği işlemler gayri sıhhi müessese niteliğindeki kuruluşların imalat, madencilik, ulaştırma, taşımacılık, turizm, eğitim, sağlık ve enerji sektörlerindeki çevre, insan sağlığı, iş güvenliği ve gıda konularındaki izinlerle maden arama ruhsatı hariç olmak üzere yatırım yeri konularındaki izinlerle sınırlıdır.”¹²⁰⁷ Bunlar dışındaki diğer bürokratik işlemlerin takip ve koordinasyonu yönetim kurulu bu yönde bir karar almasıyla mümkündür.¹²⁰⁸

---

¹²⁰⁴ Türkiye Cumhuriyeti, *Kanun No 5449 Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun*, Madde 30.

¹²⁰⁵ Murat Pıçak, “Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Kurulacak Bölgesel Kalkınma Ajansları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi İİBF Dergisi**, (Aralık 2007), <http://iibfdergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/aralik2007/PDF/4.pdf> (19 Nisan 2009), s.75.

¹²⁰⁶ Türkiye Cumhuriyeti, *Kanun No 5449 Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun* Madde, 16.

¹²⁰⁷ Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı, *Kalkınma Ajanslarının Çalışma Usul ve Esasları Konusunda Yönetmelik*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı 26239, Tarih 25 Temmuz 2006, Madde 20, Paragraf 1.

¹²⁰⁸ Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı, *Kalkınma Ajanslarının Çalışma Usul ve Esasları Konusunda Yönetmelik*, Madde 20, Paragraf 2.

Ajansların elinde bulunan bir diğer araç desteklerdir. Bu destekler mali nitelikli olabileceği gibi teknik nitelikli de olabilir. Ajansın destek olabileceği faaliyetler ve projeler ilgili yönetmelikte tanımlanmıştır. Buna göre ajanslar

“[-] Bölge plân ve programlarının uygulanmasını sağlayıcı proje ve faaliyetler[e],

[-] Bölge plân ve programlarına uygun olarak, bölgenin kırsal ve yerel kalkınma ile ilgili kapasitesinin geliştirilmesine katkıda bulunan proje ve faaliyetler[e],

[-] Kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini ve ortaklık kültürünü geliştiren projeler[e],

[-] Bölgenin kaynak ve imkânlarını tespit etmeye, ekonomik ve sosyal gelişmeyi hızlandırmaya, rekabet gücünü ve yenilik kapasitesini artırmaya ve ulusal ve uluslararası düzeyde etki ve etkinliği artırmaya yönelik her türlü analiz, strateji, plan çalışması, araştırma ve inceleme gibi çalışmalar[a],

[-] Bölgenin iş ve yatırım imkânlarının tanıtımına ve geliştirilmesine yönelik proje ve faaliyetler[e],

[-] Yönetim, yenilikçi ve verimli üretim, tanıtım, pazarlama, teknoloji, araştırma ve geliştirme, finansman, örgütlenme ve işgücü eğitimi gibi konularda, küçük ve orta ölçekli işletmelerle yeni girişimcileri doğrudan veya dolaylı olarak destekleyecek proje ve faaliyetler[e],

[-] Türkiye'nin katıldığı ikili veya çok taraflı uluslararası programlara ilişkin faaliyetlerin bölgede tanıtımını yapan, bu programlar kapsamında proje geliştirilmesine ve kaynak teminine katkı sağlayan proje ve faaliyetler[e],

[-] Bölgedeki kurum ve kuruluşların insan kaynakları ve kurumsal kapasitelerinin artırılmasına, proje üretme ve uygulama kapasitelerinin güçlendirilmesine ve hizmet sunumundaki beceri ve niteliklerinin geliştirilmesine yönelik proje ve faaliyetler[e]”¹²⁰⁹

destek verebilmektedir. Mali destekler doğrudan finansman desteği, kredi faizi desteği ve faizsiz kredi desteği olarak verilebilmektedir. Hibe şeklinde verilen doğrudan finansman desteğinin ağırlıklı olarak kullanılması öngörülen desteği, bölgenin gelişimine çeşitli açılardan katkıda bulunacak projelere belirlenen öncelikler ve kriter doğrultusunda proje teklif çağrısı yöntemiyle (ki bu yöntem AB eş-finansmanı ile uygulanan operasyonel programlarda uygulanan yöntemlerden biridir) verdiği destektir. Bu destek kapsamında eş finansman zorunluluğu getirilmiştir. Bunun yanı sıra Ajanslar doğrudan faaliyet desteği ve güdümlü proje desteği çerçevesinde hibe desteği sağlayabilmektedir.¹²¹⁰

Eş finansman gerekliliği olmayan doğrudan faaliyet desteği istisnai durumlarda uygulanabilmektedir. Bu destek “bölgenin kalkınması ve rekabet gücü açısından önemli fırsatlardan yararlanılmasına, bölge ekonomisine yönelik tehdit ve risklerin

¹²⁰⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Müsteşarlığı, Kalkınma Ajansları Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliği, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı 27048, 8 Kasım 2008, Madde 9.

¹²¹⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Müsteşarlığı, *Kalkınma Ajansları Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliği*, Madde 12.

önlenmesinde acil tedbirlerin alınmasına, kritik öneme sahip araştırma ve planlama çalışmalarına, bölgenin yenilikçilik ve girişimcilik kapasitesini geliştirmeye yönelik iş geliştirme merkezleri, teknoloji geliştirme merkezleri, teknoparklar gibi kuruluşların ve bunların tesislerinin kurulması amacıyla yapılacak fizibilite benzeri ön çalışmalar gibi bölge için önemli olabilecek stratejik eylemlerin başlatılmasına ve gerçekleştirilmesine ve büyük hacimli yatırım kararlarına kısa vadede etki edilmesi ve yönlendirilmesine katkı sağlanmasına”¹²¹¹ yönelik faaliyetlere verilebilmektedir.

Güdümlü proje desteği ise temel olarak bölge planına ya da saha çalışmasına dayanan, bölgenin girişimcilik ve yenilik kapasitesini geliştirmeye yönelik büyük ölçekli altyapı ve işletme desteklerini kapsayan projelere verilmektedir.¹²¹² Her ne kadar ilgili yönetmelik bu desteklerin kapsamını DPT tarafından hazırlanan destekleme kılavuzuna göre daha geniş tutmuş olsa da, kılavuza göre sadece “iş geliştirme merkezleri, teknoparklar ve teknoloji geliştirme merkezleri kurulması[na]; işletmelerin ortak kullanımına açık fuar, ticaret merkezi, sergi salonu, laboratuvar ve atölyelerin yapılması[na]; işletme destekleri faaliyetlerinin yürütülmesi[ne]”¹²¹³ ilişkin projelerin güdümlü projeler kapsamında desteklenebilmektedir. Güdümlü projeler Ajansın öncülüğünde ve koordinasyonunda, Ajansın seçtiği kurumlarca geliştirilmekte ve uygulanmaktadır. Ancak önemle belirtmek gerekir ki uygulayıcı kuruluşlar sadece “yerel yönetimler ve mahalli idare birlikleri, üniversiteler, meslek okulları, araştırma enstitüleri; diğer kamu kurum ve kuruluşları, kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları, organize sanayi bölgeleri, endüstri bölgeleri ve küçük sanayi siteleri, sivil toplum kuruluşları”¹²¹⁴ olabilir.

Faiz desteği ve faizsiz kredi desteği kar amacı güden gerçek ve tüzel kişilere belirlenen öncelik ve kriterlerdeki projelerini desteklemek amacıyla verilmektedir. Faiz desteği hibe şeklinde iken, faizsiz kredide alınan kredinin faiz işletilmeksizin geri

---

¹²¹¹ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Müsteşarlığı, Kalkınma Ajansları Destek Yönetim Kılavuzu, DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009, s.102.

¹²¹² T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Müsteşarlığı, *Kalkınma Ajansları Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliği*, Madde 28; T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Müsteşarlığı, *Kalkınma Ajansları Destek Yönetim Kılavuzu*, s.109.

¹²¹³ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Müsteşarlığı, *Kalkınma Ajansları Destek Yönetim Kılavuzu*, s.108.

¹²¹⁴ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Müsteşarlığı, *Kalkınma Ajansları Destek Yönetim Kılavuzu*, s.108.

ödemesi esastır.¹²¹⁵ Bu destekler aracı kuruluşlarla imzalanan protokoller aracılığıyla yürütölmektedir.

Ajanslar mali nitelikli desteklerin yanı sıra, teknik destek de sağlamaktadır. Bu teknik destek özellikle yereldeki kapasite eksikliğinin giderilmesi ve süreç içinde kapasitelerinin artmasına katkı sağlama perspektifi ile verilmektedir. Bu çerçevede yerel yönetimlere, diğer kamu kurum ve kuruluşlarına ve sivil toplum örgütlerine teknik destek sağlanabilmektedir. Bölgesel gelişme açısından yerel yönetimlerin rolü son derece önemlidir. Ancak, özellikle az gelişmiş bölgelerde yerel yönetimler planlama çalışmalarının yürütölmesinde ciddi sorunlarla karşılaşmaktadır. Dolayısıyla Ajansların ilgili mevzuat¹²¹⁶ uyarınca yerel yönetimlere planlama konusunda verecekleri destek son derece önemlidir. Ajanslar aynı zamanda yerel yönetimlere bölge plan ve programlarının uygulanması yönünde faaliyetlerine ve yerel kalkınma konusundaki kapasitelerinin geliştirilmesine yönelik destek sunabilmektedir. Ayrıca, ajanslar diğer kamu kurumlarının ve STK'ların bölgesel gelişmeye katkıda bulunmak amacıyla yürüttüğü çalışmalarına teknik destek verebilmektedir. Teknik destek Ajansların kendi personeli aracılığıyla veya gerekli durumlarda Ajans dışından hizmet alınması ile sunulabilmektedir.

2010 yılı ilk yarısına kadar aktif olarak faaliyete başlayan Kalkınma Ajansları, bölgesel gelişmeye yönelik desteklerini, daha çok planlama çalışmalarında elde ettikleri bulgular ve tespit ettikleri gelişme yönelimleri doğrultusunda hazırladıkları mali destek programları kapsamındaki (eş finansmanın zorunlu olduğu) teklif çağrıları temelinde uygulanan programlar kapsamında kullandırmışlar/kullandırmaktadırlar. TR31 İzmir, TR62 Adana, TR52 Konya, TR83 Samsun, TRB2 Van, TRC2 Şanlıurfa bölgelerinde bulunan Kalkınma Ajansları teklif çağrıları temelinde projelere hibe desteği vermişler/vermeye başlamışlardır. Bu Kalkınma Ajanslarının mali destek programları bölgeden bölgeye değişkenlik göstermiştir. Programlar genel itibariyle daha çok bölgelerin öne çıkan sektörlerindeki iktisadi gelişmeye ve de belirli sektörlerdeki KOBİ'lerin özellikle makine ve teçhizat açısından gelişmesine odaklanmıştır. Sosyal

---

¹²¹⁵ Türkiye Cumhuriyeti, *Kanun No 5449 Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun*, Madde 29, 30.

¹²¹⁶ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Müsteşarlığı, *Kalkınma Ajansları Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliği*, Madde 32.

kalkınmaya yönelik olarak sadece İzmir ve Adana bölgelerinde bulunan Ajanslar, kapsamı çok geniş olan programlar uygulamışlardır.

Mali desteklerin yanı sıra, Planlama da ajansların araçlarından bir tanesidir. Ancak, ilgili kanunda Ajansların bölgesel planları yapacağına dair bir hüküm bulunmamaktadır. Kayasü ve Yaşar'ın belirttiği üzere bölge planlarının hazırlanması DPT'nin sorumluluğundadır. Buna göre bölge kalkınma planlarının hazırlanması ve uygulanmasında Kalkınma Ajanslarına roller biçilmemiş, Kalkınma Ajanslarına plan ve programların izlenmesi ve değerlendirilmesi ile desteklenmesi konusunda bir görev verilmiştir.¹²¹⁷ Öte yandan, DPT'nin faaliyet destekleme kılavuzunda belirtildiği üzere Kalkınma Ajansları bünyesinde bir birim olan Planlama, Programlama ve Koordinasyon biriminin yerel aktörlerin de katılımı ile bölgesel ve sektörel temelde plan ve programların hazırlanmasından sorumlu olduğu ifade edilmektedir.¹²¹⁸ Ayrıca gerek İzmir Kalkınma Ajansı'nın gerek Çukurova Kalkınma Ajansının faaliyetlerinden¹²¹⁹ görüldüğü üzere, Kalkınma Ajanslarının mevcut durum analizi ve mevcut durumun değerlendirilmesi, bölgesel gelişme stratejileri ve bölgesel programlar yol haritasını içeren bölgesel gelişme planlarının hazırlanmasının tüm aşamalarında aktif ve belirleyici rol oynadığı ve çalışmalarını DPT talimatı ve koordinasyonunda yürüttüğü anlaşılmaktadır. Belirli bir olgunluğa ulaşmış diğer Kalkınma Ajanslarında da bölgesel gelişme planlarına yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Ancak ulusal düzeyde henüz bir bölgesel gelişme stratejisi olmadığından* ve bölgesel gelişme stratejilerinin ve planlarının hazırlanması sürecini yönlendirecek bir rehber henüz hazırlanmamış olduğundan, bu çalışmaların DPT'nin Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Müdürlüğü tarafından deneyim ve birikimlere bağlı olarak yönlendirildiği düşünülmektedir. Zira, Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisinin (BGUS) 2009 yılı sonu itibarıyla hazırlanması öngörülmüş ancak bu stratejinin hazırlanması tamamlanamamış, erteleme olmuştur. BGUS'nin 2010 yılı sonunda tamamlanması planlanmaktadır. Bölge gelişme strateji ve

---

¹²¹⁷ Kayasü ve Yaşar, s.211.

¹²¹⁸ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Müsteşarlığı, *Kalkınma Ajansları Destek Yönetim Kılavuzu*, s.14.

¹²¹⁹ Çukurova Kalkınma Ajansı, "TR62 Bölge Planı Çalışmaları Sunum", Çukurova Kalkınma Ajansı Web Sitesi, http://www.cka.org.tr/files/TR62_Cukurova_Bolge_Plani.pdf (8 Mayıs 2010); İzmir Kalkınma Ajansı, **2009 Yılı Ajans Ara Faaliyet Raporu**, Ocak 2009; İzmir Kalkınma Ajansı, **2008 Yılı Ajans Faaliyet Raporu**, Temmuz 2009; Çukurova Kalkınma Ajansı, **2008 Yılı Faaliyet Raporu**;

* ÖÜKP'de bir bölgesel gelişme stratejisi hazırlanmış, ancak bu 2007-2013 dönemi öncesinde daha çok AB finansmanı ile uygulanacak operasyonel programlar düşünülerek hazırlanmıştır.

planlarının hazırlanmasına ilişkin kılavuzun da aynı dönem itibariyle tamamlanması öngörülmektedir.¹²²⁰ 2010'un ilk yarısı itibariye TR31 İzmir, TR22 Balıkesir, TR81 Zonguldak ve TRA1 Erzurum Düzey 2 Bölgelerindeki Ajanslar 2010-2013 yıllarını kapsayan bölge gelişme planlarının ilk taslaklarını oluşturmuşlardır. TR83 Samsun Düzey 2 Bölgesi ise daha önce hazırlanmış olan YIHGP'ni temel plan olarak kullanmaktadır.

Ajansların elindeki bir diğer araç ise bölgesel ve yerel düzeydeki kilit paydaşlarla kurduğu ilişkilerdir. Kalkınma Kurulu ve Ajansın bölgede gelişmesine katkı sunabilecek kilit taraflar arasındaki ilişkileri ve bu taraflar arasında işbirliği geliştirmeye yönelik faaliyetleri bölgesel gelişmenin bölgenin sürekli gündeminde yer almasını sağlayabilir. Ayrıca, belirlenen bölgesel gelişme stratejileri, plan ve programları çerçevesinde bölgesel gelişmeye bölgede bulunan farklı aktörlerinin katkısının koordineli ve birbirini tamamlayıcı bir şekilde olması için elverişli ortam yaratılmasında rol oynar. Ancak, ajansların elinde bu koordinasyonu ve tamamlayıcılığı sağlayacak yetki bulunmadığından, bunu ancak kurduğu ilişkiler çerçevesinde gerçekleştirebilir. Dolayısıyla, bu etkinin ortaya çıkmasında ajansların bölgedeki aktörlerle ilişkileri belirleyicidir. Bu çerçevede, ilişkilerin iyi olduğu ve karşılıklı tutumun elverişli olduğu bölgelerde bu etkinin ortaya çıkma olasılığı varken, tersi bir durumun söz konusu olduğu bölgelerde bu etkinin oluşması zordur.

Kalkınma Ajanslarının başarılı sonuçlar elde etmesinde pek çok unsurun yanı sıra, ajanslarda çalışanların kapasitesine ve yeteneklerine¹²²¹ de bağlıdır. Bu çerçevede ajans personelinin seçimi, özellikle de Genel Sekreterin ve uzman kadrosunda çalışacak kişilerin seçimi kilit rol oynamaktadır. Genel Sekreterlerin kanunca belirlenen konularda en az lisans düzeyinde diplomaya sahip olması, Ajansın uzmanlık alanına giren işlerde en az 10 yıllık deneyim ve bilgi birikimine sahip olması, iyi derecede

---

¹²²⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Müsteşarlığı, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013: 2009 Yılı Programı**, Ankara <http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/View/3835/2009.pdf> (7 Mayıs 2010), s.228; T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Müsteşarlığı, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013: 2010 Yılı Programı**, Ankara, <http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/View/7829/Prog2010.pdf>, s.231.

¹²²¹ Mürteza Hasanoğlu ve Ziya Aliyev, "Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları", **Sayıştay Dergisi**, Sayı 60, (Ocak-Mart 2006), s. 95; Tutar, s.24.

İngilizce bilmesi gerekmektedir.¹²²² Ajanslarda çalışacak uzman kadrosundaki personelin ise ilgili yönetmelikçe belirlenen konularda en az lisans düzeyinde diplomaya sahip olması, KPSS’den ilgili öğrenim dalında en az 80 almış olması (Ajanslar taban puanı 80 üzerindeki bir değeri belirleyebileceği gibi, ihtiyaç hasıl olduğunda DPT Müsteşarı ve Yönetim Kurulu kararıyla 70 puana düşürebilir) veya yönetmelikçe belirlenen alanlarda (ki bu alanlar Kalkınma Ajansları’nın yürüteceği işler, gerçekleştireceği faaliyetler çerçevesinde belirlenmiştir) en az beş yıllık deneyime sahip olması gerekmektedir.¹²²³ Her ne kadar ilgili yönetmelikte ön şart olarak belirtilmemiş olsa da, uzman olmak için başvuran adaylardan yabancı dil yeterliliğini gösterir belge istenmektedir. Zaten uygulamada Kalkınma Ajansları iyi derecede İngilizce bilme şartı aramaktadır. Uzman personelin seçimi yarışma sınavı ile belirlenmektedir. Ajansların personel seçimi konusunda her ne kadar tüm kamu kurumlarında olduğu gibi kamuoyunda çeşitli tartışmalar ve eleştiriler olsa da, nitelikli kişilerin istihdamına özen gösterildiği açıktır. Ayrıca, İzmir Kalkınma Ajansı ve Çukurova Kalkınma Ajansı’ndan izlendiği kadarıyla uzman personelin gelişimine gerek eğitimlerle gerek inisiyatif vererek gerekse deneyim kazanmalarına olanak sağlamakla destek olunmaktadır.

Kalkınma Ajansları her ne kadar tasarı aşamasındayken yoğun eleştirilere tabi olsa da, Ajansların bölgelerde kurulması ve faaliyetlerine başlaması ve yerel düzeydeki aktörlerle etkileşime geçmeleriyle birlikte Ajanslar konusundaki olumlu görüşler artmıştır. Ajanslar özellikle görece az gelişmiş bölgelerde bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltacak, bölgelerin gelişmesine ciddi bir ivme kazandıracak “biraz da gerçek üstü” yapılar olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu algının öncel yankısı tasarımın genel gerekçesinde kendini göstermektedir. Gerekçeye göre:

“Ajanslar yerel aktörler ve dinamikler arasında sinerji oluşturacak bütün kaynakları harekete geçirecek ve yerel/bölgesel kalkınma çabalarının etkisini artıracaktır...Ajanslar, elinde bulundurduğu kaynaklar ve teknik birikimi ile bu kurum ve kuruluşlar da dahil olmak üzere bütün ilgili tarafları (paydaşları) destekleyecek ve bunlar arasında koordinasyonu sağlayacak, onların faaliyet ve projelerini özellikle bölgesel ölçekte birbirini tamamlar hale getirecek ve dolayısıyla daha yüksek bir büyüme, gelir ve istihdam etkisi meydana

¹²²² Türkiye Cumhuriyeti, *Kanun No 5449 Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun*, Madde 13.

¹²²³ Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı, Kalkınma Ajansları Personel Yönetmeliği, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı 26239, Tarih 25 Temmuz 2006, Madde 10.

getirecektir...Ajanslar ...bir taraftan küresel düzeyde yaşanan gelişmeleri yerel düzeye aktarırken, diğer taraftan da yerel potansiyeli, varlıkları, üstünlükleri ve özgünlükleri küresel pazarlara taşıyacaktır...Ajansların yürüttüğü faaliyetler sadece yerel ve bölgesel kalkınma ile sınırlı kalmayacaktır. Normalde üreten bölgeler tarafından sübvansede edilen, gelişme zorluğu yaşayan bölgelerin zaman içinde kendi ayakları üzerinde durabilmelerini sağlayacaktır. Gelişme zorluğu çeken bölgelerin ve yörelerin çoğunda, girişimcilik ruhunu ve kültürünü harekete geçirip, yönlendirecek ve bunun için gerekli ilk destekleri sağlayacak kurumsal kapasite bulunmamaktadır. Ajanslar bu alanda faaliyet gösteren kurumlarla aktif işbirliği ve koordinasyon içinde kritik destekler sağlayarak, bölgenin girişimcilik potansiyelini harekete geçirecek ve sürekli olarak geliştirecektir. İleri aşamalarda, bu bölgeler ülke ortalamasından daha hızlı bir gelişme ivmesi yakalarken, bölgeler arası gelişmişlik farkları azalacak, bu bölgelerin gelişmiş yörelerin kaynaklarına mutlak bağımlılığı azalacaktır...¹²²⁴

Yeni bölgesel politikaların önemli bir unsuru daha doğrusu aktörü olan Kalkınma Ajanslarının yukarıdan aşağı doğru yaklaşımdan aşağıdan yukarı doğru yaklaşıma geçişi simgelediği açıktır. Ancak, mevcut durum itibariyle tam bir dönüşümden bahsetmek mümkün değildir. Bir taraftan Kalkınma Ajansları'nın yönetim kurullarının başkanlığı görevini merkezi yönetimin il düzeyindeki en önemli temsilci olan Valilerin yürütmesi, diğer taraftan Ajansın tüm faaliyetlerinde DPT'nin belirleyici olması merkezin Ajanslar üzerindeki kontrolünü göstermektedir. Öte yandan yerel ve bölgesel dinamiklerin, potansiyellerin, aktörlerin bölgesel gelişmede, daha önceki dönemlere göre daha fazla söz sahibi olması ve rol oynaması, bölgesel gelişme politikalarının uygulanması Kalkınma Ajanslarının da katkısı ile mümkün olacaktır. Bu çerçevede mevcut yapılanma her ne kadar eleştirilse dahi, günün ve Türkiye'nin koşullarında makul ve gerçekçi bir ara yaklaşımdır.

Öte yandan, Kalkınma Ajanslarının bölgesel gelişmeye yönelik kullanabileceği araçlar ilgili Kanun'da oldukça sınırlı tutulmuştur. Kalkınma Ajansları'nın yeni yeni faaliyete başladıkları göz önünde bulundurulacak olursa Ajans uygulamalarına ilişkin bir değerlendirme yapmak için çok erkendir. Ancak, 2010 yılı ilk yarısına kadar belli bir olgunluk düzeyine erişmiş ajanslar planlama aracı dışında, ağırlıklı bir şekilde teklif çağrılarını yöntemiyle uygulanan mali destekleri ve yatırım ofislerini kullanmaktadırlar. Ülkedeki bölgeler bölgeden bölgeye çok farklı özellikler sergiledikleri, ihtiyaç ve sorunları farklı oldukları için belirli bölgeler için çok uygun olan araçlar, başka bölgeler

---

¹²²⁴ 5449 Sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanunun Genel Gereğesi, DPT Web Portalı, http://www.dpt.gov.tr/bgyu/kalkinmaajans/Genel_Gerekce.pdf (30 Mayıs 2010), s.5,6, 7.

için çok uygun olmayabilir, bu kapsamda daha farklı araçların kullanılması gerekebilir. DPT ve Kalkınma Ajansları zaman içinde elde ettikleri deneyimleri iyi değerlendirip, bölgelerin ihtiyaçlarına en uygun şekilde cevap verecek mevcut araçları kullanmaları, alternatif araçları geliştirmeleri, bölgelerin gelişme potansiyelini harekete geçirmede yeterince etkili olmayan araçları geri plana itmelerinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

4.2.4 Cazibe Merkezleri Yaklaşımı

2000’li yıllarda, özellikle Dokuzuncu Planla birlikte, Avrupa Birliği Bölgesel Politika Yönlendirici İlkelerinde yer alan çok merkezli kentsel sistemin kapsamındaki büyüme kutupları yaklaşımıyla uyumlu bir şekilde cazibe merkezleri yaklaşımına geçilmiştir. Cazibe merkezleri yaklaşımının amacı bir taraftan seçilen merkezlerin iktisadi gelişmesine hız kazandırmak, diğer taraftan gelişmenin çevreye yayılmasını sağlamaktır. Bu yaklaşımla içgöçün bölge içinde gerçekleşmesi, bölge dışına çıkmaması öngörülmektedir.¹²²⁵ Söz konusu cazibe merkezlerinin yeni sanayi odakları da olması beklenmektedir.¹²²⁶ Yaklaşım kamu yatırımları ve hizmetlerinde mekansal önceliklendirme ve odaklanmayı esas almaktadır.¹²²⁷ Başka bir ifade ile cazibe merkezlerine kamu yatırım ve hizmetlerinin yığılması söz konusudur.

Cazibe merkezleri yaklaşımının arkasındaki ana rasyonelin eşitliğe karşın etkinlik ikilemi göz önüne alarak etkinlikten fazla feragat etmeden belli bir ölçüde eşitliği sağlamaya yaslanmaktadır. Zira bir taraftan derin bölgesel farklılıklar, bir taraftan kısıtlı kaynaklar, diğer taraftan da artan küresel rekabet ve büyüme ihtiyacı optimum bir çözüm arayışını da beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede bölge içi ve bölgeler arası farklılıkların yüksek olduğu bölgelerde kaynakların ve desteklerin belirli ölçüde yığın ekonomileri ve bu kapsamda dışsallıklara sahip olan stratejik olarak seçilen kutuplara yönlendirilmesi, bu kutuplarda meydana gelecek endüstriyel gelişmenin de bölgedeki diğer yerlere yayılması ve dengeli bir endüstriyel gelişmeyi de beraber

---

¹²²⁵ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT), Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Avrupa Birliği Bölgesel Programları Dairesi, EKI: Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı Diyarbakır Pilot Uygulaması Program Belgesi, Ekim 2008, s.5.

¹²²⁶ DPT, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Avrupa Birliği Bölgesel Programları Dairesi, s.7.

¹²²⁷ DPT, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, *Yeni Bölgesel Gelişme Politika ve Uygulamaları*, s.16.

getirmesi öngörüsü bu optimum çözüm olarak düşünülmüştür.¹²²⁸ Kara'ya göre cazibe merkezleri yaklaşımı bölgesel rekabet edebilirlik hedefi ile yakınsama hedefinin kesişiminde yer almaktadır.¹²²⁹

Bu yeni uygulama için görece az gelişmiş bölgelerde hem büyüme potansiyeli olan hem de çevrelerine hizmet verme potansiyeline sahip 12 kent merkezi belirlenmiştir. Bu merkezler Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Gaziantep, Kayseri, Konya, Malatya, Samsun, Sivas, Şanlıurfa, Trabzon ve Van illeridir.¹²³⁰ Cazibe merkezleri seçiminde, merkezlerin görece az gelişmiş bölgeler olan Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Karadeniz ve İç Anadolu bölgelerinde bulunması göz önüne alınmıştır. Seçimde beş başlıca kriter esas alınmıştır. Bu kriterler:

- 2004 tarihli İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması'ndaki ilk 60 merkez ilçe içinde olması,
- İç Anadolu, Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da bulunması,
- 250.000 ila 1.000.000 cari nüfusa sahip olması,
- Hizmetler sektöründeki istihdam oranının en az %35 olması,
- Yoğun ve işleyen bir havaalanının olması ve
- Yerleşik üniversite merkez kampüsünün bulunmasıdır.¹²³¹

Söz konusu kriterler hizmet sektöründe yığın ekonomilerinin oluşabilmesi, çevresiyle gerek ticari gerekse sosyal bağlantılarının kuvvetli olması, gelir ve istihdamda çarpan etkisi yaratma potansiyeline sahip olması, negatif dışsallıklar oluşumunun mümkün olan en alt düzeyde tutulabilme olnağına sahip olması, erişilebilir olması ve bilim-eğitim altyapısı olması, bilim-sanayi etkileşimini sağlayabilme ve bilim-teknoloji alanında hizmet verecek potansiyeli olması esasları göz önünde bulundurularak belirlenmiştir.¹²³²

---

¹²²⁸ DPT, *Stratejik Çerçeve Belgesi*, s.37.

¹²²⁹ Murat Kara, *Bölgesel Rekabet Edebilirlik Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Yansımaları*, Ankara: DPT, 2008, s.168.

¹²³⁰ DPT, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, *Yeni Bölgesel Gelişme Politika ve Uygulamaları*, s.16.

¹²³¹ Murat Kara, s.8

¹²³² DPT, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Avrupa Birliği Bölgesel Programları Dairesi, s.8.

Halihazırda, cazibe merkezleri yaklaşımı pilot olarak Diyarbakır’da uygulanmaktadır. Cazibe merkezlerinin geliştirilmesine yönelik olarak bir destekleme programı hazırlanmaktadır. Bu program kapsamında önceden “stratejik” olarak belirlenmiş projelere destek verilecektir. Programın dört öncelik alanı vardır. Bunlar, söz konusu bölgelerin ulusal ekonomiye katkısını mevcut potansiyeller ve öne çıkan lider sektörler aracılığıyla artırması; fiziki ve sosyal altyapısını iyileştirilmesi; erişebilirliğini artırması ve çeşitli aktörler arasındaki işbirliğini güçlendirilmesidir.¹²³³ Programlama süreci mevcut durum ve müdahale alanlarını içeren ön stratejinin hazırlanmasını; merkezi ve yerel seviyedeki paydaşların katılımıyla öncelikli alanların ve işbirliği yapılacak aktörlerin belirlenmesini; cazibe merkezlerine yönelik üç yıllık bir programın hazırlanmasını; programın yasal dayanağının Yüksek Planlama Kararı çerçevesinde oluşturulmasını ve yeterli kaynak tahsisini içermektedir.¹²³⁴

Pilot uygulama kapsamındaki projeler için 2008 yılında yaklaşık 15 Milyon TL’lik bir kaynak, 2009 yılında ise yaklaşık 18.2 Milyon TL’lik bir kaynak aktarılmıştır. Uygulamanın 2010 yılında diğer cazibe merkezi olarak tespit edilen yerlerde de yaygınlaştırılması öngörülmüştür.¹²³⁵

Söz konusu yaklaşım aslında büyüme kutupları teorisinin uygulanmasından başka bir şey değildir. DPT’de bu durumu “büyüme kutupları teorisinin yenilikçi bir yaklaşımla ele alınması”¹²³⁶ olarak ifadelendirmiştir. Birinci ve İkinci Planda ilk defa ortaya koyulan, Beşinci ve Altıncı Planda tekrar gündeme alınan büyüme merkezleri yaklaşımının bir nevi devamıdır ve bir bakıma geçmiş dönem yaklaşımlarıyla tutarlık göstermektedir. Öte yandan, teorik bölümde belirtildiği gibi büyüme kutupları teorisi özellikle 1970’li yıllarda farklı ülkelerde uygulanmış, ancak başarılı sonuçlara ulaşılamamış, büyüme kutupları olarak belirlenen merkezler gelişmeyi çevrelerine yayamamıştır. (Kaldı ki Kızılan ve Ersungur’un ortaya koyduğu gibi 1987-2001 yılları arasında Türkiye’deki gelişmiş bölge ve illerden çevrelerine gelişme yeterince

¹²³³ DPT, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Avrupa Birliği Bölgesel Programları Dairesi, s.5.

¹²³⁴ DPT, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Avrupa Birliği Bölgesel Programları Dairesi, s.4.

¹²³⁵ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) 2010 Yılı Programı*, s.233-4.

¹²³⁶ DPT, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Avrupa Birliği Bölgesel Programları Dairesi, s.3.

yayılamamıştır.¹²³⁷) Bazı örneklerde ise bu yaklaşım beklenilenin aksine kutuplaşma yaratmıştır.¹²³⁸

Sertsen, büyüme kutupları yaklaşımının başarısız olmasının ve benimsenmemesinin nedenlerini özetlemektedir. Buna göre yaklaşım bölgelerin az gelişmiş olmasının nedenini temel olarak insan ve sermaye eksikliği olarak ele alması; politikanın bölgenin asıl sorunlarıyla örtüşmemesi; yatırım yapılacak sektörlerin doğru seçilmemesi; merkezin merkeze çekilmeye çalışılan nüfusun altında bir istihdam kapasitesine sahip olması; göç kararı alanların seçilen merkezlerden ziyade mevcut durumda zaten yüksek göç alan yerlere göç etmesi; politika belirlenme sürecinde göz önüne alınan varsayım ve incelemelerin gerçekte tutarlı olmaması; yaklaşımın karmaşık olması ve sonuçlarının tam olarak öngörülememesi; yaklaşımda odaklanılan sektörlerde isabetli tercihler yapılmasının gerekmesinden ötürü risk taşıması; merkezin yer aldığı bölgenin geri kalanında olumsuz etki yaratma riskinin yüksek olması; politikadan hiç etkilenmeyen hatta olumsuz etkilenen yer ve kesimler yüzünden siyasi koşulların elverişsiz olması; yaklaşımın maliyetleri ve faydalarının eşitsiz dağılması¹²³⁹ itibariyle hem başarısız olmuş hem de özellikle 1980'ler itibariyle uygulanmamıştır.

Bunların yanı sıra, daha öncede belirtildiği gibi yerleşim merkezlerinin kademelendirilmesi ve buna bağlı olarak 16 fonksiyonel bölge tespit edildiği dönemdeki planlar görece daha az gelişmiş olan bölgelerdeki orta ölçekli şehirlere, özellikle bölge merkezlerine yatırım önceliği tanınacağı belirtilmiştir. Ancak, Gezici'nin belirttiği üzere bu politika tam olarak uygulanmamış ve bu merkezler yatırımların yönlendirileceği araçlar olarak kullanılmamıştır.¹²⁴⁰ Halihazırda cazibe merkezleri yaklaşımının arkasında güçlü bir siyasi irade olduğu düşünülüyor olsa da, bu yaklaşım orta vadede kararlılıkla bu politikanın sürdürülmesini ve kamu yatırım ve hizmetlerinin bu noktalara ağırlıklı

¹²³⁷ Alaattin Kızıltan ve Ş. Mustafa Ersungur, "Türkiye'de İller ve Bölgelerin Ekonomik Gelişme Düzeyleri Arasındaki Uzun Dönemli İlişkiler", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, (2007), s.284.

¹²³⁸ Cevat, Gerni, Ö. Selçuk Emesen ve Kerem Karabulut, "Doğu Anadolu Bölgesinin Kalkınma Sorunu ve Bir Model Önerisi", **Türkiye İktisat Kongresi 2004**, Cilt 7 Bölgesel Gelişme Stratejileri Tebliğ Metinleri, İzmir 5-9 Mayıs, 2004, s.142-147.

¹²³⁹ Selçuk Sertsen, "Bölgesel Gelişimde "Yeni" Bir Politika Aracı: Cazibe Merkezleri", **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Değerlendirme Notu**, [EN-GS-2008-805], <http://www.tepav.org.tr/tur/index.php?type=evaluate> (8 Temmuz 2009), s.3.4

¹²⁴⁰ Ferhan Gezici, Ferhan Gezici, "The Potential of Regional Centers in Turkey Related to the Growth of Core Regions", **39th European Congress of Regional Science Association**, Ireland, Dublin, 23-27 August 1999, <http://www-sre.wu.wien.ac.at/ersaconfs/ersa99/Papers/a116.pdf> (10 Ocak 2010), s.11.

olarak odaklanmasını gerekmektedir. Ülkede bölgesel politikaların, özellikle de KÖY politikasının uzun dönemli istikrarsılığı ve değişkenliği göz önüne alındığında (siyasi tercihler doğrultusunda KÖY kapsamındaki iller değişmiş, sayıları gittikçe artmış, siyasi çıkarılara ters düştüğünden yeterli odaklanma sağlanamamıştır) Gezici'nin belirttiği durumun mevcut cazibe merkezleri yaklaşımında da ortaya çıkması ciddi bir olasılıktır.

Cazibe merkezleri yaklaşımının mevcut durumda zaten yüksek oranlarda göç alan bölge ve şehirler üzerindeki göç baskısını hafifletmesi beklenmektedir. Her ne kadar AB bu yaklaşımı destekliyor ve ilkelerinde yer veriyor olsa da, cazibe merkezlerinin çevrelerine gelişmeyi yayması bakımından bu yaklaşımın, daha önceki farklı ülkelerdeki deneyimlerin aksine Türkiye için önümüzdeki dönemde olumlu bir sonuç vereceği şeklindeki beklentinin nedeni anlaşılammaktadır. Söz konusu yaklaşım az gelişmiş bölgelerde yeni bir merkez-perifer örüntüsü ortaya çıkarması, bu sefer bölge içi dengesizliklerin artması ciddi bir olasılıktır. Bu öngörü DPT tarafından bu kadar sert ifadelerle olmasa da kısmen kabul edilmekle birlikte, DPT uzun dönemde seçilen merkezlerin etrafına gelişmenin yayılmasını ve genel anlamda bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesine katkıda bulunması beklenmektedir.

“Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı kapsamında, gelişme potansiyeli bulunan belirli bir kent merkezinin desteklenmesi, kısa dönemde ilgili merkezin bulunduğu bölge içinde bir gelişmişlik farkı oluşmasına yol açacaktır. Ancak, uzun dönemde cazibe merkezinde gerçekleşen sosyo-ekonomik kalkınmanın çevreye yayılması ile birlikte, bir taraftan ilgili bölge içinde gelişmişlik farkı azalırken, diğer taraftan bölgesel açıdan da ulusal düzeyde gelişmişlik farkı azalacaktır. Bu çerçevede, Cazibe Merkezlerini Destekleme Programının **uzun dönemli genel amacı**, cazibe merkezinde gerçekleşen sosyo-ekonomik kalkınmanın çevre merkezlere yayılması ile birlikte, ulusal düzeyde bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılmasına katkıda bulunmaktadır.”¹²⁴¹

---

¹²⁴¹ DPT, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Avrupa Birliği Bölgesel Programları Dairesi, s.4-5.

4.2.5 Yeni Sektörel ve Bölgesel Teşvik Politikası

Türkiye’de uygulanan teşvik sistemi oldukça karmaşık ve sürekli değişikliğe uğrayan bir sistemdir. Özellikle bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azatılması ve KÖY politikası bağlamında teşviklerin başarılı sonuçlara yol açmaması, Dünya Ticaret Örgütü Kuralları ve Avrupa Birliği’ne uyum perspektifiyle bölgesel gelişme politikasının ana aracı olan teşvik sisteminde değişikliğe gidilmiştir.¹²⁴² 2009 Temmuz ayında Resmi Gazete’de yayınlanan 2009/15199 sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar¹²⁴³ ve bu karara ilişkin diğer yasal düzenlemeler, bölgesel gelişme konusundaki yeni yaklaşımı sergilemesi açısından önemlidir. Yeni teşvik sistemiyle birlikte yaklaşık 40 yıldır uygulanan KÖY politikasının temel aracı olan eski teşvik sistemi sona ermiş, teşvik sisteminde KÖY yaklaşımı terk edilmiştir.¹²⁴⁴ Söz konusu Karar bölge ayrımı yapmaksızın 12 alanda büyük ölçekli yatırımlara, genel teşvik sistemine ve Ar-Ge ve çevre yatırımlarına ilişkin düzenlemeleri de içermektedir. Ancak, çalışmanın kapsamı nedeniyle kararın genelinden ziyade bölgesel gelişmeye yönelik bileşeni ele alınmaktadır.

Kararla birlikte sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini ortaya koyan DPT’nin 2003 tarihli sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi çalışması kullanılarak ülkede bulunan Düzey 2 Bölgeleri I., II., III. ve IV. derece gelişmiş bölgeler olarak dört kategori altında sınıflanmıştır.¹²⁴⁵ İlk iki kategori endeks değeri pozitif olan Düzey 2 Bölgelerini kapsarken, son iki kategori endeks değeri negatif olan Düzey 2 Bölgelerini içermektedir.¹²⁴⁶ Bölgesel yaklaşım açısından bu durum teşvik sisteminde gelişmiş yöre, normal yöre, kalkınmada öncelikli yöre ayrımının¹²⁴⁷ terk edildiğini ve Türkiye’nin tümünün kapsama alındığını¹²⁴⁸ göstermektedir.

---

¹²⁴² Yavan, “Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Bölgesel Kalkınma Politikaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, s. 7-8.

¹²⁴³ Bakanlar Kurulu Kararı, Karar Sayısı 2009/15199 Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar, T.C. Resmi Gazete, Sayı 27290, Tarih 16 Temmuz 2009.

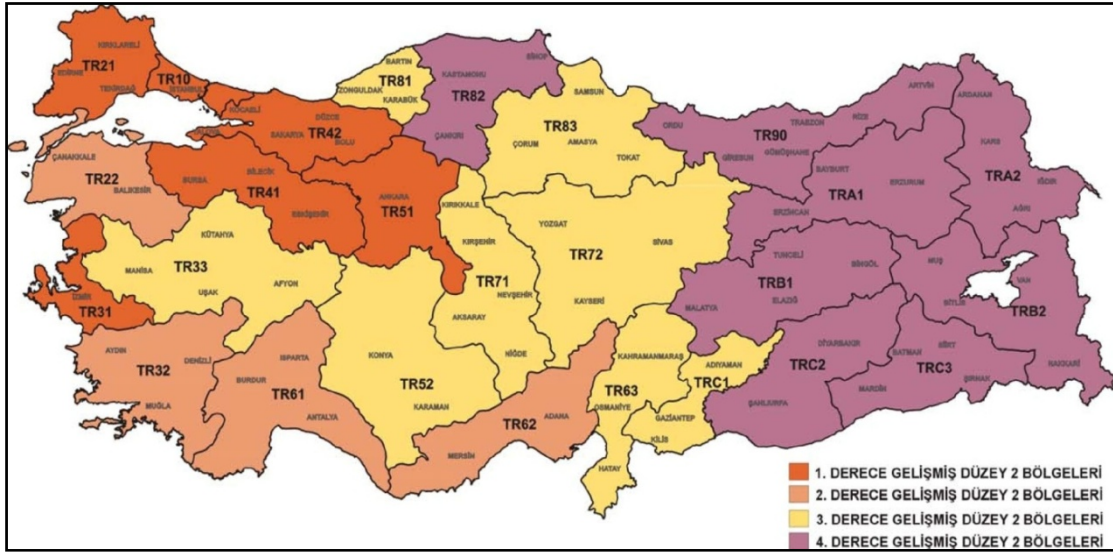
¹²⁴⁴ Yavan, “Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Bölgesel Kalkınma Politikaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, s.1-2.

¹²⁴⁵ Bakanlar Kurulu Kararı, Karar Sayısı 2009/15199 Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar, EK1; T.C. Başbakanlık Yatırımlarda Devlet Yardımları Aktif İşgücü Programlarının Güçlendirilmesi: Kredi Garanti Desteği (Sunum), http://www.izka.org.tr/files/tesvik/1yenitesvikyasasi/yeni_tesvik_sistemi.pdf, (22 Mayıs 2010) Slayt 10.

¹²⁴⁶ Ahmet Öztürk, s.81.

¹²⁴⁷ Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı Yatırım Destek Ofisi, Teşvik Rehberi: Yatırımlarda Devlet Yardımları- Yatırım Teşvik Mevzuatında Yeni Düzenlemeler, Van: DAKA, Ocak 2010, s.21.

¹²⁴⁸ Yavan, “Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Bölgesel Kalkınma Politikaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, s.14.

Şekil 4.1: Türkiye’de Bölgesel Desteklerde Bölge Kategorileri

Kaynak: Atilla M. Yardımcı, “Türkiye’de Teşvikler ve Uygulaması” (Sunum), Hazine Müsteşarlığı Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü, www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/atillayardimci.ppt, (23 Mayıs 2010) Slayt 19.

Teşvikten yararlanacak yatırımların konuları/sektörler ve bu sektörlerle ilişkin asgari yatırım tutarı Düzey 2 Bölge’lerindeki yatırım potansiyeli ve rekabet gücü göz önünde bulundurularak farklılaştırılmıştır¹²⁴⁹. Bu yaklaşımla aynı zamanda uzmanlaşma ve kümelenme desteklenmeye çalışılmıştır. I. bölgede daha ziyade ileri teknoloji gerektiren yatırımlar, II. bölgede görece teknoloji yoğun yatırımlar desteklenmektedir. III. ve IV. bölgelerde ise emek yoğun sektörler, turizm, sağlık ve eğitim yatırımlarına odaklanılmıştır.¹²⁵⁰ Ancak, sağlık, eğitim ve 3 yıldız ve üzeri konaklama tesislerinin İstanbul dışındaki tüm Düzey 2 Bölgeleri’nde desteklendiğini belirtmek gerekir.¹²⁵¹ Kararda öne çıkan bir diğer unsur tekstil, konfeksiyon, hazır giyim, deri ve deri

¹²⁴⁹ Bakanlar Kurulu Kararı, *Karar Sayısı 2009/15199 Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar*, Madde 3, EK 2.

¹²⁵⁰ Sektörel Dernekler Federasyonu, “Sektörel ve Bölgesel Teşvik Sistemi”, **Sektöre Dernekler Federasyonu Web Sitesi**, www.sedefed.org/default.aspx?pid=60978&nid=57160 (17 Mayıs 2010); Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı Yatırım Destek Ofisi, s.7; T.C. Başbakanlık Yatırımlarda Devlet Yardımları Aktif İşgücü Programlarının Güçlendirilmesi: *Kredi Garanti Desteği (Sunum)*, Slayt 13.

¹²⁵¹ Yavan, “Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Bölgesel Kalkınma Politikaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, s.9.

mamulleri sektörlerinin 2010 yılı sonuna kadar IV. bölgeye taşınmasının sağlanmasına yönelik tedbirler,¹²⁵² özellikle teşvik sistemine ilk defa giren taşınma desteğidir.¹²⁵³

Tüm bölgelerde bölgesel desteklerden yararlanacak yatırımlarda yatırım kapsamında ithal edilen makine ve ekipmanda gümrük vergisi muafiyeti ile gerek yurtiçinden satın alınan gerekse ithal edilen makine ve ekipmanlarda KDV istinası uygulanmaktadır. Bunun yanı sıra, tüm bölgelerde yatırım yeri tahsis edilebilmektedir.¹²⁵⁴ Ayrıca, tüm bölgelerde, 2010 yılı sonuna kadar, sigorta primi işveren desteği ve teşvik sistemine ilk defa giren¹²⁵⁵ kurumlar vergisi veya gelir vergisi indirimi verilmektedir. 2011 yılından sonra tüm bölgelerde vergi indirimleri devam etmekte, ancak I. ve II. bölgede sigorta primi işveren desteği sona ermektedir. Bununla birlikte, sigorta primi işveren desteğindeki teşvik süreleri ve vergi indirimi desteğindeki kurumlar vergisi veya gelir vergisi indirim oranları ve vergi indiriminin sona ermesini belirleyen yatırıma katkı oranları bölgeler bazında farklılaşmakta, teşvikler bölgelerin gelişmişlik düzeyi azaldıkça daha avantajlı hale gelmektedir. Bu teşviklerde önce çıkan bir diğer unsur, özellikle 2009 yılında yaşanan ve ülkeyi önemli ölçüde etkileyen küresel krizin etkilerinin azaltılmasının isteğinin bir yansıması olduğu düşünülen, teşvik belgesi kapsamında yatırımların 2010 yılı sonuna kadar yapılması halinde avantajların çok daha yüksek fazla olmasıdır. Çevre yatırımları ve AR-GE yatırımları hariç tutulduğunda yatırımların gerçekleşmesi için bankalardan alınan kredilere yönelik faiz desteği ise sadece III. ve IV. bölgelerde uygulanmakta ve bu desteklerde III. kategorideki bölgelere kıyasla daha az gelişmiş olan IV. kategoride bölgelerde daha avantajlı hale gelmektedir.¹²⁵⁶

---

¹²⁵² Bakanlar Kurulu Kararı, *Karar Sayısı 2009/15199 Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar*, Madde 3, Madde 12.

¹²⁵³ Yavan, “*Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Bölgesel Kalkınma Politikaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi*”, s.11.

¹²⁵⁴ Bakanlar Kurulu Kararı, *Karar Sayısı 2009/15199 Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar*, Madde 3; Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı Yatırım Destek Ofisi, s.12, 18.

¹²⁵⁵ Yavan, “*Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Bölgesel Kalkınma Politikaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi*”, s.11.

¹²⁵⁶ Bakanlar Kurulu Kararı, *Karar Sayısı 2009/15199 Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar*, Madde 3, 8, 9, 10.

**Tablo 4.3 2009/15199 sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında
Karar’a Göre 31.12.2010 Tarihinden Sonra Yatırıma Başlayanlar İçim İtibariyle
Bögesel Teşviklerin Uygulanma Şekli**

Teşvik Araçları	Bölge			
	I. Bölge	II. Bölge	III. Bölge	IV. Bölge
Vergi İndirimi				
Yatırıma Katkı Oranı (%)	10	15	20	25
Vergi İndirim Oranı (%)	25	40	60	80
Sigorta Primi İşveren Desteği	-	-	3 Yıl	5 Yıl
Faiz Desteği				
TL Kredisi	-	-	3 puan	5 puan
Döviz Kredisi	-	-	1 puan	2 puan
Yatırım Yeri Tahsisi	Bölgesel Desteklerden Yararlanacak Tüm Yatırımlar			
KDV İstisnası	Tüm Bölgelerde Tüm Sektörlerdeki Teşvik Belgeli Yatırımlar			
Gümrük Vergisi Muafiyeti	Tüm Bölgelerde Tüm Sektörlerdeki Teşvik Belgeli Yatırımlar			

Kaynak: Nuri Yavan, “Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Bölgesel Kalkınma Politikaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *13. Ulusal Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresi*, YTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul, 11-12 Mart, 2010. (Bildiri kitabı 2010 yılı ilk yarası itibariyle yayınlanmadığı için, makale yazardan temin edilmiştir.), s.11’den Adapte Edilmiştir.

Söz konusu sistem çeşitli yönlerden eleştirilmiştir. Yavan’ın ortaya koyduğu şekilde eleştiriler, sistemde kullanılan bölge ayrımının 2003 tarihinde yalpılan sosyo-ekonomik gelişme endeksi çalışmasına dayanmasından ötürü güncel olmaması, 2010 yılı sonuna kadar IV. bölgeye taşınması istenen sektörelere taşınma için verilen desteğin düşük olması, bölgesel teşviklerden yararlanacak sektörlerde teşvik alınabilmesi için asgari yatırım tutarının yüksek olması, teşvik sisteminin KOBİ’leri dışlayarak görece büyük ölçekli firmaları kayırması, enerji desteğinin kapsam dışında olmasıdır. Bunun yanı sıra teşviklerin Kalkınma Ajansları tarafından yürütülmesinin daha rasyonel olacağını belirtenler de vardır.¹²⁵⁷ Ayrıca, daha önce bölge tanımlaması bölümünde tartışıldığı üzere Düzey 2 Bölge tanımlamalarından kaynaklı olarak bazı illerin benzer gelişmişlik derecesine sahip illerden yatırım teşvikleri açısından daha avantajlı konuma

¹²⁵⁷ Yavan, “Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Bölgesel Kalkınma Politikaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, s.13.

sahip olması, bunun da teşviklerin etkinliğini düşürmesi ve benzer gelişmişlik düzeyine sahip bazı iller arasında haksız rekabete yol açmasıdır.¹²⁵⁸

Görece yeni yürürlüğe giren bu kararın etkilerinin ortaya çıkması için henüz erkendir. Ancak, söz konusu düzenlemenin bölgesel yaklaşımda bir değişikliğe gidildiğinin, teşviklerin bölgeye ve sektörler göre farklılaştırıldığı bir göstergesidir. Yavan'ın da belirttiği üzere “ana amaçlarından biri bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmak olan yeni yatırım teşvik sistemi, bölgesel gelişme perspektifini açıkça içermesi bakımından eskisinden oldukça farklı ve daha gelişmiş bir bölgesel kalkınma aracıdır.”¹²⁵⁹ Ancak, bu sistemin bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmaya katkıda bulunma açısından etkili olup olmayacağı ve sistemin ruhunu koruyup koruyamayacağını zaman gösterecektir. Öte yandan gelişmişlik seviyesine göre bölgeleri kategorilendiren, bölge-sektör ayrımı yapan yeni teşvik sisteminin az gelişmiş bölgelerde yatırımlar için elverişli koşullar oluşturmadan (beşeri sermaye, destekleyici ağlar, altyapı, vs.) önce yatırımların az gelişmiş bölgelere yönlendirilmesinde yeterli etkiyi sağlamayacağı düşünülmektedir.

---

¹²⁵⁸ Ahmet Öztürk, s.81.

¹²⁵⁹ Yavan, “*Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Bölgesel Kalkınma Politikaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi*”, s.14.

4.2.6 Bölgesel Gelişmeye Yönelik AB Eş-finansmanı ile Uygulanan Operasyonel Programlar

4.2.6.1 Dokuzuncu Kalkınma Planı Dönemi Öncesi Geliştirilen Programlar

4.2.6.1.1 Ön Ulusal Kalkınma Programı (2004-2006)

Bölgesel politikalara görece yeni başka bir yaklaşım 2004-2006 yıllarını kapsayan dönem için AB ile ekonomik ve sosyal uyuma yönelik olarak hazırlanan Ön Ulusal Kalkınma Planı (ÖUKP)'nda ilk defa Türkiye'de bölgesel gelişmeye yönelik AB uygulamalarıyla paralel programlama mantığıdır. Türkiye'nin Avrupa Birliği adaylığının teyit edildiği 1999 tarihli Helsinki Zirvesi sonrasında Türkiye'yi AB'ye yaklaştırmak amacıyla Türkiye'ye tahsis edilen fon miktarı daha önceki dönemlere kıyasla ciddi şekilde artmıştır. AB'nin ekonomik ve sosyal uyuma yönelik katılım öncesi mali yardımların kullanılmasındaki önemli bir husus AB ve Türkiye Cumhuriyeti'nin mutabık kaldığı bir stratejik çerçevenin ve bu çerçeveye uygun operasyonel programların hazırlanmasıdır. ÖUKP'nin hazırlanmasının temel amacı Ertugral'ın belirttiği üzere katılım öncesi mali yardımdan yararlanmak için bir stratejik çerçeve oluşturulmasıdır.¹²⁶⁰ Bu çerçevede, her ne kadar bölgelerin sorun ve ihtiyaçları dikkate alınsa, ve ülkedeki bölgesel gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi konusunda içsel bir irade olsa da, ÖUKP asıl itici güç AB'ye uyum ve AB fonlarını kullanma perspektifi olmuştur.

Sekizinci Plan döneminde hazırlanan ÖUKP'da, ÖUKP Sekizinci Plan'da yer alan orta vadeli strateji'nin Avrupa Birliği ile ilişkiler bileşeninin bir alt bileşeni olarak nitelendirilmiştir.¹²⁶¹ ÖUKP'nin temel amacı 2004-2006 yılları arasında kaynakların izin verdiği ölçüde ekonomik, sosyal ve mekansal uyum sağlanmasıdır. Bu uyum sürecinde tarımsal verimliliğin, rekabet gücünün, istihdam yaratma kapasitesinin artması, beşeri sermayenin güçlendirilmesi, altyapının ve hizmet sektörünün geliştirilmesi, bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının azaltılması, ekonominin tedricen bilgiye dayalı

¹²⁶⁰ Ebru Loewendahl-Ertugral, "Europeanisation of Regional Policy and Regional Governance: The Case of Turkey", *European Political Economy Review*, Vol.3, No.1, (Spring 2005), s.31.

¹²⁶¹ T.C. Yüksek Planlama Kurulu, Karar No 2003/61, Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006), Ankara, 22 Aralık 2003, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/o-ukp.pdf> (18 Ekim 2007), s.ii-iv.

ekonomiye dönüşmesi öngörülmektedir.¹²⁶² ÖUKP'daki gelişme eksenleri ve plandaki öncelikler orta vadeli amaçlar, mevcut fonlar, GZTF sonuçları dikkate alınarak yapılandırılmıştır. Belgedeki dört gelişme ekseninden biri bölgesel politikaları kapsamaktadır. ÖUKP'nın söz konusu dördüncü eksenini, "bölgelerin ekonomik gücünün artırılması, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarının azaltılması ve kırsal kalkınmanın hızlandırılması"dır.¹²⁶³

Ulusal Düzeyde Bölgesel Gelişme Stratejisi

ÖUKP'da yer alan orta vadeli Ulusal Düzeyde Bölgesel Gelişme Strateji (UDBGS) 26 Düzey 2 bölgesi için geliştirilmiştir. Sorunlar ve fırsatları göz önünde bulunduran stratejide insanın gelişmenin odağına oturması ve yerel potansiyelin harekete geçirilmesi ve katılımcılık öne çıkan temel prensiplerdir.¹²⁶⁴ UDBGS'de beş öncelik belirlenmiştir. Bu öncelikler beşeri sermayenin ve sosyal sermayenin güçlendirilmesi, iş yaratılması ve KOBİ'lerin geliştirilmesi, fiziki sosyal alt yapının geliştirilmesi, kırsal alanda ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesini, yerel aktörlerin bölgesel gelişme sürecine aktif katılımlarını sağlamaya karşılık gelmektedir. Daha spesifik olarak öncelikler:

- İnsan kaynaklarının güçlendirilmesi ve özellikle kendi hesabına çalışma potansiyellerinin artırılması,
- Mevcut ve yeni kurulacak KOBİ'lerin desteklenmesi ve şebeke tarzı etkileşim örgütlenmeleri biçiminde işbirliği-ortaklık potansiyellerinin yükseltilerek, kolektif düzeyde rekabet etme güçlerinin artırılması,
- Yeni yatırımların gerçekleşmesi ve kentsel yaşam kalitesinin yükseltilmesi açısından önem taşıyan fiziki ve sosyal altyapı yatırımlarının desteklenmesi,
- Kırsal alanda ekonomik faaliyet çeşitliliğinin sağlanması,
- Yerel katılımı artıracak ortak girişim alanlarını geliştirecek ve yerel ekonomik gelişmeye yerel aktörlerin kolektif müdahalesini düzenleyecek yeni yerel yönetim modelleri ile kurumsal yapının güçlendirilmesi"¹²⁶⁵dir.

İstihdam yaratılması ve bölgelerin insan kaynaklarının güçlendirilmesi önceliği kapsamında geri kalmış bölgelerde istihdamda tarım dışı iktisadi faaliyetlerin ağırlığının artırılması, bireysel girişimlerin teşvik edilmesi, yereldeki insan kaynağının, özellikle işgücünün niteliğinin geliştirilmesi, kırsal kesimdeki nüfusun eğitim seviyesinin

¹²⁶² T.C. Yüksek Planlama Kurulu, *Karar No 2003/61, Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)*, s.82.

¹²⁶³ T.C. Yüksek Planlama Kurulu, *Karar No 2003/61, Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)*, s.ii-iv.

¹²⁶⁴ T.C. Yüksek Planlama Kurulu, *Karar No 2003/61, Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)*, s.127-128.

¹²⁶⁵ T.C. Yüksek Planlama Kurulu, *Karar No 2003/61, Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)*, s.128.

yükseltilmesi, küçük işletmelerin kurulmasının ve mevcut küçük işletmelerin piyasada varlıklarını devam ettirmelerinin desteklenmesi, işgücü piyasasında ve mesleki eğitimde kadın-erkekler arasında muamele eşitliği sağlanması öngörülmektedir.¹²⁶⁶

KOBİ'lerin desteklenmesi ve rekabet edebilirliklerinin artırılması önceliğinde ise KOBİ'lerin üretim yöntemlerinin modernize edilmesi, KOBİ yatırımları için yatırım ve işletme desteği sağlanması, KOBİ'lere işletme ve teknoloji desteği sağlanması, geri kalmış bölgelerdeki girişimciliğin artırılması, girişimcilerin teknik kapasitelerin yükseltilmesi, ağ bağlantılarının güçlendirilmesi, ve KOBİ'ler konusundaki ulusal stratejiye ek olarak bu bölgelerde yöreselleşmenin, yerel sanayi ve sektörlerle işbirliğinin hızlandırılması, bu bölgelerde KOBİ'lerin etkin faaliyet gösterebilmesine yönelik olarak enerji arz imkanlarının yaratılması, telekomünikasyon ve internet altyapısının geliştirilmesi/sağlanması öngörülmüştür.¹²⁶⁷

Küçük altyapı yatırımlarının desteklenmesi bağlamında, geri kalmış bölgelerde bir taraftan yaşam kalitesini iyileştiren, diğer taraftan yatırımların yapılmasını kolaylaştıran altyapı yatırımlarının desteklenmesi öngörülmüştür. Bu altyapı yatırımları çevre düzenlenmesinden, fuar alanlarının iyileştirilmesine, geleneksel altyapı bağlantılarının yapılmasına, kültürel varlıkların restorasyonundan endüstriyel tesislerin iyileştirilmesine kadar geniş yelpazede çalışmaları kapsamaktadır.¹²⁶⁸

Kırsal kalkınma öncelik alanında ise kırsal alanda gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi, çayır ve meraların iyileştirilmesi ve sürdürülebilirliklerinin sağlanması, kırsal kesimde KOBİ kuruluşlarının ve mevcutların sürdürülmesinin desteklenmesi, tarımsal üretimde kullanılan tekniklerin iyileştirilmesi, örgütlenmenin artırılması ve kırsal kesimde eğitim seviyesinin yükseltilmesi ele alınan ana konular arasında yer almaktadır.¹²⁶⁹

Yönetişim Mekanizmalarının Güçlendirilmesi ve kurumsal kapasitesinin geliştirilmesi önceliği altında planlamanın yanı sıra uygulamada da yerel düzeydeki kamu, özel sektör, sivil toplum kuruluşları gibi aktörlerin etkin katılımının sağlanması

¹²⁶⁶ T.C. Yüksek Planlama Kurulu, *Karar No 2003/61, Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)*, s.128-129.

¹²⁶⁷ T.C. Yüksek Planlama Kurulu, *Karar No 2003/61, Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)*, s.129.

¹²⁶⁸ T.C. Yüksek Planlama Kurulu, *Karar No 2003/61, Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)*, s.130.

¹²⁶⁹ T.C. Yüksek Planlama Kurulu, *Karar No 2003/61, Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)*, s.130.

üzere, yerle yetki devrini içeren ve yerel katılımı destekleyen yasal düzenlemelerin yapılması, yerel örgütlenmenin geliştirilmesi, kurumsal yapılanmanın sağlanması ve yerel düzeydeki kurumsal kapasitenin geliştirilmesi (özellikle programlama ve proje döngüsünün her alanında), üniversiteler ve araştırma kurumları ile toplumun farklı kesimleri arasında işbirliğinin geliştirilmesi, genç işgücünün ve kadın işgücünün desteklenmesi ele alınmıştır.¹²⁷⁰

Bunun yanı sıra bölgesel gelişmeye yönelik olarak tasarlanan devlet yardımlarının yeni bölgesel sınıflandırma göz önünde bulundurularak, daha etkin ve etkili sonuçlar verecek şekilde yapılandırılması bu bağlamda da yeni bir yapılanmaya gidilmesi öngörülmüştür.¹²⁷¹

Dokuzuncu Planda belirtilen ve 2007-2010 arası hazırlanan yıllık ve orta vadeli her programda yer alan ulusal düzeyde bölgesel gelişme stratejisi 2010 yılı ilk ayı itibarıyla henüz güncellenmemiştir.

ÖÜKP'de Bölgesel Gelişmeye Yönelik Eksen

ÖÜKP'nin bölgesel gelişmeye ilişkin eksenin coğrafi kapsamı 12 Düzey 2 Bölgesidir. Bunlar TR82 Kastamonu, TR83 Samsun, TR90 Trabzon, TRA1 Erzurum, TRA2 Ağrı, TRB1 Malatya, TRB2 Van, TRC1 Gaziantep, TRC2 Şanlıurfa, TRC3 Mardin, TR52 Konya ve Kayseri Bölgeleridir.¹²⁷² Bu bölgelerde bulunan 42 il'den 39'u KÖY kapsamında olup, KÖY kapsamı dışındaki iller Gaziantep, Konya ve Kayseri'dir. Bu illerin bulunduğu Düzey 2 bölgeleri hariç, diğer 9 Düzey 2 bölgesi 2003 tarihli İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması'nda 26 bölge arasında en alt sırada yer alan bölgelerdir. Sanayi ve ticarete kaydettikleri gelişmeler sonucunda Konya bölgesi 13. sırada, Gaziantep 14. sırada ve Kayseri 16. sırada yer almaktadır.¹²⁷³

Bölgesel gelişme eksenini Ulusal Düzeyde Bölgesel Gelişme Stratejisi'ne uygun şekilde yapılandırılmıştır. Gelişme ekseninin ana amacı hedef bölgelerin görece rekabet

¹²⁷⁰ T.C. Yüksek Planlama Kurulu, *Karar No 2003/61, Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)*, s.131.

¹²⁷¹ T.C. Yüksek Planlama Kurulu, *Karar No 2003/61, Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)*, s.131-132.

¹²⁷² T.C. Yüksek Planlama Kurulu, *Karar No 2003/61, Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)*, s.37.

¹²⁷³ T.C. Yüksek Planlama Kurulu, *Karar No 2003/61, Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)*, s.37, 39, 48-50.

gücünün artırılması ve bu bölgelerde işsizliğin azaltılması olarak belirlenmiştir. Bu hedeflere ulaşılmasıyla bölgeler arası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarının azalacağı öngörülmüştür.¹²⁷⁴ Bu gelişme eksenini çerçevesinde, yerel potansiyelin harekete geçirilmesine yönelik dört öncelik alanı tespit edilmiştir. Bunlar: “[1] KOBİ’lerin desteklenmesi ve güçlendirilmesi, [2] Küçük ölçekli altyapı inşaatlarının desteklenmesi, [3]Yerel inisiyatiflerin desteklenmesi, [4] Kurumsal kapasitenin oluşturulması ve güçlendirilmesi”dir.¹²⁷⁵ Bu eksen’e 2004-2006 dönemi, 152’si AB, 53’ü Ulusal Kamu, 2’si Özel Sektör katkısı olarak toplamda 207 milyon Euro tahsis edilmiştir.¹²⁷⁶ Bütçeden ilk üç öncelik için sırasıyla 103 milyon Avro, 62,6 milyon Avro ve 41,4 milyon Avro tahsis edilmiş, dördüncü öncelik operasyonel açıdan ÖUKP kapsamı dışında tutulmuştur.¹²⁷⁷ ÖUKP’da öncelik alanları altında çeşitli tedbirler ve bu öncelik alanlarında başarıya ulaşıp ulaşılmadığının değerlendirmesine olanak sağlayan göstergelere yer verilmiştir. ÖUKP’da öngörülen öncelik, hedef, tedbir, göstergeler ve tahsis edilen fon aşağıdaki tabloda verilmiştir.

---

¹²⁷⁴ T.C. Yüksek Planlama Kurulu, *Karar No 2003/61, Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)*, s.129.

¹²⁷⁵ T.C. Yüksek Planlama Kurulu, *Karar No 2003/61, Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)*, s.vii.

¹²⁷⁶ T.C. Yüksek Planlama Kurulu, *Karar No 2003/61, Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)*, s.viii.

¹²⁷⁷ T.C. Yüksek Planlama Kurulu, *Karar No 2003/61, Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)*, s.134.

Tablo 4.4 Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)'da Yer Alan Öncelik Alanları ve İlişkin Tedbirler*

Öncelik Alanı ve İlişkin Tedbirler	Göstergeler	Fon
Öncelik 1. KOBİ'lerin desteklenmesi ve güçlendirilmesi:		
<p>Tedbir 1.1. Yatırım projelerinin tasarımında, hibe, finans ve kredi kuruluşları yoluyla kaynak temin edilecek, mevcut finans kaynakları çerçevesinde iş planları ve uygulamaların hazırlanması, hibe temini şartlarının müzakeresi konularında destek sağlanacaktır.</p> <p>Tedbir 1.2. Pazarlara ulaşım, ihracat faaliyetlerinin geliştirilmesi, pazar bilgilerine ve bilgi bankalarına erişim, fuarlara ve sergilere katılım ve pazarlama planlarının hazırlanması konularında destek sağlanacaktır.</p> <p>Tedbir 1.3. Üretim kapasitesinin, kalite ve verimliliğin, ürün veya hizmetin pazarlanabilirliğinin geliştirilmesi için modern teknoloji yatırımları desteklenecektir.</p> <p>Tedbir 1.4. Girişimci bilincinin oluşması ve harekete geçirilmesi için eğitim dahil kurumsal destekler sağlanacaktır.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Finansal destek alan KOBİ sayısı • Finansal destek alan yeni KOBİ'lerden destek sonrası dönemde 18 ay boyunca faaliyet gösterenlerin oranı, • Finansal destek alan KOBİ'lerin yarattığı yeni istihdam (kadın ve erkek-cinsiyete göre-(cg)), • Danışmanlık ve eğitim hizmetlerinden faydalanan KOBİ sayısı, • Sınır Ötesi İşbirliği Projelerine katılan KOBİ sayısı 	103 Milyon EUR
Öncelik 2. Küçük ölçekli altyapı inşaatlarının desteklenmesi		
<p>Tedbir 2.1. Ticaret fuarı alanları ve bu alanlara giriş yolları iyileştirilecektir.</p> <p>Tedbir 2.2. Üretim tesislerinin yoğunlaştığı alanları mevcut ulaşım ağına bağlayacak yeni yollar yapılacak ve/veya mevcut yollar iyileştirilecektir.</p> <p>Tedbir 2.3. Mevcut olan atık su arıtma tesisleri ve kanalizasyon altyapısı geliştirilecek ve/veya yenileri inşa edilecektir.</p> <p>Tedbir 2.4. Turizmle ilgili küçük ölçekli turistik niteliğe sahip özel/kamu binalarının iyileştirilmesi sağlanacaktır</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Ticaret fuarı alanlarında yeni yapılan veya geliştirilen yollar, • Üretim tesisi alanlarında yeni yapılan veya geliştirilen yollar, • Yeni inşa edilen veya geliştirilen atık su arıtma ve kanalizasyon inşaatı, • Turizm amaçlı restore edilen yapı sayısı. 	86,6 Milyon EUR
Öncelik 3. Yerel inisiyatiflerin desteklenmesi		
<p>Tedbir 3.1. Yerel inisiyatifler; yeni iş kurma veya mevcut işleri geliştirme, KOBİ danışmanlığı ve eğitim hizmetleri konusunda desteklenecektir. Bu konuda yeni iş kurmada yüksek olan başarısızlık riskini azaltmak için girişimcilere eğitim ve yönlendirme hizmetleri sağlanacaktır.</p> <p>Tedbir 3.2. Tarım tekniklerini iyileştirici ve gelir getirici faaliyetlere yönelik kırsal kalkınma projeleri desteklenecektir.</p> <p>Tedbir 3.3. Sürdürülebilir turizm ve bölge halkına gelir getirici faaliyetler desteklenecektir.</p> <p>Tedbir 3.4 Kırsal alanda örgütlenme ve eğitim düzeyi geliştirilecektir.</p> <p>Tedbir 3.5 Kırsalda turizm, tekstil, dokumacılık ve el sanatları gibi tarım dışı gelir getirici faaliyetler desteklenecektir.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Yerel inisiyatifler kapsamında uygulanan proje sayısı, • Yerel inisiyatiflere ilişkin küçük projelerden faydalanan bireysel girişimci sayısı , • Yerel inisiyatifler ile desteklenen çiftçi sayısı , • Yerel inisiyatifler ile yaratılan yeni istihdam , • Yerel inisiyatifler kapsamında turizm ve tanıtım amaçlı uygulanan proje sayısı. 	41,4 Milyon EUR
Öncelik 4. Kurumsal kapasitenin oluşturulması ve güçlendirilmesi		
<p>Tedbir 4.1. AB standartlarına uygun olarak, bölgesel gelişme program ve projelerinin hazırlanması, izleme ve değerlendirilmesinin sağlanmasına yönelik olarak bölgesel düzeyde kurumsal mekanizmaların geliştirilmesi için teknik ve finansal destek sağlanacaktır.</p> <p>Tedbir 4.2. Kurumsal kapasiteyi yerel bazda oluşturmada ve geliştirmede önemli rol oynayacak bir eğitim ve teknik destek projesi hazırlanarak merkezde ve bölgelerde uygulanacaktır.</p> <p>Tedbir 4.3. Program ve projelerin hazırlanması ve yürütülmesinde yerel katılımçılık ve sahiplenmenin sağlanması için bölgelerde bilgilendirici ve eğitici faaliyetler düzenlenecektir</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Türkiye-AB Mali İşbirliği kapsamında, AB normlarına göre hazırlanan ve yürütülen proje sayısı, • Kurumsal kapasitenin oluşturulması ve güçlendirilmesi çerçevesinde merkezde ve yerel bazda eğitim alan proje yönetimi personelinin sayısı, • Yerel bazda organize edilen eğitim, seminer ve katılımcı sayısı. 	-

* T.C. Yüksek Planlama Kurulu, *Karar No 2003/61, Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)*, s.134-138'deki bilgiler derlenerek tablo yazar tarafında hazırlanmıştır.

4.2.6.1.2 2007-2013 Bütçe Dönemi Öncesi AB Destekli Bölgesel Gelişme Programları

2004-2006 dönemini kapsayan Ön Ulusal Kalkınma Planı'nın çerçevesini oluşturduğu 12 öncelikli bölgede %75 Avrupa Birliği finansmanı ve %25 Türkiye Cumhuriyeti eş finansmanı ile bölgesel gelişme programları Dokuzuncu Plan dönemi öncesinde uygulanmaya başlanmıştır.¹²⁷⁸ Bu bağlamda Bitlis, Hakkari, Muş ve Van (TRB2) illerini kapsayan Doğu Anadolu Kalkınma Programı; Amasya, Bayburt, Çankırı, Çorum, Erzincan, Erzurum, Kastamonu, Samsun, Sinop ve Tokat illerini kapsayan TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı; Ağrı, Ardahan, Bingöl, Elazığ, Iğdır, Karaman, Kars, Kayseri, Konya, Malatya, Sivas, Tunceli, Yozgat illerini kapsayan TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı; Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon illerini kapsayan TR90 Düzey 2 Bölgesi Kalkınma Programı uygulanmıştır. DPT tarafından yürütülmüş olan söz konusu programlarda bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasının yanı sıra, AB eş-finansmanı ile yürütülen programlarda deneyim kazanılması temel hedef olarak alınmıştır.¹²⁷⁹ Bunların yanı sıra, GAPBKİ tarafından yürütülen GAP Bölgesel Kalkınma Programı da, ÖUKP'nin öncesinde AB eş-finansmanı ile uygulamaya koyulmuştur.¹²⁸⁰

4.2.6.1.2.1 GAP Bölge Kalkınma Programı

ÖUKP öncesi dönemde uygulanmaya başlanan programın amacı bir taraftan bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması, diğer taraftan bölgedeki sosyo-ekonomik koşullarının iyileştirilmesi, bölgenin verimliliğinin ve istihdam kapasitesinin yükseltilmesidir. 47 Milyon Euro'luk bütçeli Program bünyesinde Kültürel Mirasın Geliştirilmesi, Kırsal Kalkınma ve Küçük ve Orta Ölçekli Girişimleri Destekleme bileşenleri yer almıştır.¹²⁸¹

¹²⁷⁸ DPT Müsteşarlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, *Yeni Bölgesel Gelişme Politika ve Uygulamaları*, s.21.

¹²⁷⁹ DPT Müsteşarlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, *Yeni Bölgesel Gelişme Politika ve Uygulamaları*, s.22, 27, 31, 35.

¹²⁸⁰ T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (GAPBKİ), "AB İle İlişkiler", **GAPBKİ Websitesi**, <http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/abiliski.html> (18 Ocak 2010).

¹²⁸¹ GAPBKİ, "AB İle İlişkiler".

- Kültürel mirasın geliştirilmesi bileşeni bölgedeki kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilir kültürel turizmin geliştirilmesini gözetmiştir. Bileşen kapsamında entegre stratejik kültürel miras eylem planının hazırlanmasına ve kültürel miras ve kültürel turizmin gelişmesine yönelik projelere destek verilmiştir.¹²⁸²
- Kırsal kalkınma bileşeni sulanan ve sulanmayan alanlar arasındaki gelişmişlik farklılıklarının giderilmesine yönelik yapılandırılmış. Kırsal alanda altyapının geliştirilmesi, tarım dışı faaliyetlerin geliştirilmesi, hayvancılığın geliştirilmesi, sulanan ve sulanmayan alanlarda bölgeye uygun alternatif tarımsal ürünlerin üretilmesinin teşvik edilmesi gözetilmiştir.¹²⁸³
- Küçük ve orta ölçekli girişimleri destekleme bileşeninde (GAP-GİDEM) ise bölgedeki KOBİ'lerin ve özellikle turizm ve tarım alanında faaliyet gösteren işletmelerin geliştirilmesi ile girişimciliğin, özellikle de el sanatlarını içeren girişimciliğin desteklenmesi söz konusudur. Bu bileşen kapsamında kadınların ve gençlerin iktisadi faaliyetlerle bütünleştirilmesine yönelik çalışmalar da yapılmıştır.¹²⁸⁴

4.2.6.1.2.2. Doğu Anadolu Kalkınma Programı

ÖÜKP öncesinde hazırlık çalışmalarının başladığı Doğu Anadolu Kalkınma Programının uygulanmasına Şubat 2004'te başlanmıştır. Programın genel amacı bölgesel farklılıkların azaltılmasına, yerel nitelik seviye ve kapasitelerinin geliştirilmesine katkıda bulunulması olarak belirlenmiştir. Program kapsamında tarım ve kırsal kalkınma; KOBİ; turizm ve çevre; ile sosyal kalkınma alanlarında hibe programları uygulanmıştır.¹²⁸⁵

¹²⁸² GAPBKİ, "AB İle İlişkiler".

¹²⁸³ GAPBKİ, "AB İle İlişkiler".

¹²⁸⁴ GAPBKİ, "AB İle İlişkiler".

¹²⁸⁵ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, "Doğu Anadolu Kalkınma Programı", **DPT Portalı**, http://www.dpt.gov.tr/bgyu/abbbp/Programlar/DAKP_bilgi.html (10 Mayıs 2009); DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, *Yeni Bölgesel Gelişme Politika ve Uygulamaları*, s.22-24; Central Finance and Contracts Unit, "Eastern Anatolia Development Programme Social Development Component; Guidelines for Grant Applicants Responding to the Call for Proposals for 2005", **CFCU Website**, www.cfcu.gov.tr, s.3-4.

- Tarım ve kırsal kalkınma bileşeni kırsal kesimin kapasitesinin geliştirilmesini ve kırsal alandaki gelirin artırılmasını hedeflemiştir. Bunun için de çiftçilerin kapasitelerinin artırılması, tarımsal kalite ve verimliliğin artırılması, kırsal alanda iktisadi faaliyetlerin çeşitlendirilmesi, sürdürülebilir kırsal kalkınma ilkeleri doğrultusunda çevre bilincinin artırılması ve doğal kaynak yönetiminin iyileştirilmesi gözetilmiştir.¹²⁸⁶
- KOBİ bileşeni kapsamında KOBİ faaliyetlerinin canlandırılması gözetilmiş, çalışma ortamının iyileştirilmesi, danışmanlık, eğitim ve mali hizmetlerin yaygınlaştırılmasıyla yeni yöntemlerin uygulanabilmesi için kapasite oluşturulması planlamıştır. Bu bağlamda mevcut KOBİ'lerin üretiminin çağdaşlaşması, ürün kalitesinin ve pazarlama stratejilerinin iyileştirilmesi ve istihdamın artırılması bileşenin amacı olarak belirlenmiştir. Bileşen kapsamında iktisadi faaliyetlerin çeşitliliğini artıran, ürünlerin katma değerini ve verimliliği yükselten, kalite standartlarına uyumu amaçlayan ve yeni iş olanakları yaratan projelerin desteklenmesine öncelik verilmiştir.¹²⁸⁷
- Turizm ve çevre bileşeni bölgede sürdürülebilir çevre ve turizm kalkınmanı teşvik etmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda çevrenin kalitesinin artırılması, kültürel ve tarihi mirasın geliştirilmesi ve turizmden elde edilen gelirlerin artırılması gözetilmiştir.¹²⁸⁸
- Sosyal kalkınma bileşeni altında dezavantajlı kesimlerin toplumsal koşullarının iyileştirilmesine katkıda bulunan projelere destek verilmiştir. Proje seçiminde sosyal altyapı oluşturulması, eğitime ve sağlık hizmetlerine erişimin ve nitelik seviyelerinin iyileştirilmesi ile gelir getirici faaliyetlere odaklanan projelere öncelik verilmiştir. Projelerin yerel girişimleri, ortaklıkları, katılımcılığı, toplumsal bütünleşmeyi ve kamunun katılımını teşvik etmesine önem verilmiştir.¹²⁸⁹

¹²⁸⁶ Merkezi İhale Finansman Birimi, "Doğu Anadolu Kalkınma Programı Tarım ve Kırsal Kalkınma Bileşeni, 2005 Teklif Çağrısı için Başvuru Rehberi", **MİFB Web Sitesi**, www.cfcu.gov.tr s. 2-3;

¹²⁸⁷ Merkezi İhale Finansman Birimi, "Doğu Anadolu Kalkınma Programı Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler (KOBİ) Bileşeni, 2005 Teklif Çağrısı için Başvuru Rehberi", 2005, **MİFB Web Sitesi**, www.cfcu.gov.tr s. 3-4

¹²⁸⁸ Merkezi İhale Finansman Birimi, "Doğu Anadolu Kalkınma Programı Turizm ve Çevre Bileşeni, 2005 Teklif Çağrısı için Başvuru Rehberi", 2005, **MİFB Web Sitesi**, www.cfcu.gov.tr s. 3-4

¹²⁸⁹ Central Finance and Contracts Unit, "Eastern Anatolia Development Programme Social Development Component; Guidelines for Grant Applicants Responding to the Call for Proposals for 2005", s.3-4

45 Milyon Euro Bütçe'ye sahip programın 33.5 Milyon Euro'su hibe programlarına ayrılmıştır. 5 milyon Euro'su ise teknik yardım'a ayrılmıştır. Program kapsamında ayrıca dört il için gezici sağlık üniteleri alınmış, dört atık su tesisinin fizibilitesi yapılmış, bölge turizm stratejisi hazırlanmış, çeşitli eğitimler verilmiştir.¹²⁹⁰

4.2.6.1.2.3. TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı

Samsun, Kastamonu ve Erzurum Düzey 2 Bölgelerini kapsayan programın bölgesel gelişme açısından hedefi programın uygulandığı bölgelerde sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesidir. Kalkınma programı yerel kalkınma girişimleri, KOBİ'ler ve küçük ölçekli altyapı olarak tanımlanan üç öncelik alanı çerçevesinde tasarlanan hibe programları aracılığıyla uygulanmıştır.¹²⁹¹

- Yerel kalkınma girişimleri bileşenin amacı insan kaynakların potansiyelinin güçlendirilmesi ve dezavantajlı kesimlere yönelik hizmetlerin kalitesinin ve bu hizmetlere erişiminin iyileştirilmesidir. Bu bağlamda bölgedeki ihtiyaçlara cevap veren çok taraflı ortaklığa dayanan toplu hizmetlerin geliştirilmesi ve sunulması gözetilmiştir. Bileşenin öncelik alanları insan kaynaklarının geliştirilmesi, STK'ların kurulması ve STK-yerel yönetim ortaklıkları çerçevesinde beşeri altyapının güçlendirilmesi, dezavantajlı gruplara kaliteli hizmetler sunulması, girişimcilik yaklaşımının geliştirilmesi, firma kuruluşu sayısının artırılması, mesleki eğitimin etkinliğinin artırılması, iş olanaklarının yaratılması ve mevcut istihdamın korunması, bölgedeki ekonominin canlandırılması olarak belirlenmiştir.¹²⁹²
- KOBİ bileşeni kapsamında bölgedeki belirli sektörlerde özel sektörün ihtiyaçlarına, özellikle de küçük ve mikro işletmelerin ihtiyaçlarına cevap

¹²⁹⁰ DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, "Doğu Anadolu Kalkınma Programı"; DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, *Yeni Bölgesel Gelişme Politika ve Uygulamaları*, s.22-24.

¹²⁹¹ ¹²⁹¹ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, "TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgesel Kalkınma Programı", **DPT Portalı**, http://www.dpt.gov.tr/bgyu/abpp/Programlar/SKE_bilgi.html (10 Mayıs 2009); DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, *Yeni Bölgesel Gelişme Politika ve Uygulamaları*, s.25; Merkezi Finans ve İhale Birimi, "Samsun (Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat), Kastamonu (Çankırı, Kastamonu ve Sinop) ve Erzurum (Erzurum, Erzincan ve Bayburt) Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı Yerel Kalkınma Girişimleri Hibe Programı: 2005 Yılı Teklif Çağrısı için Başvuru Rehberi (2003 Yılı Bütçesinden)", **MİFB Websitesi**, www.cfcu.gov.tr (10 Mayıs 2010), s.3-4.

¹²⁹² Merkezi Finans ve İhale Birimi, "Samsun (Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat), Kastamonu (Çankırı, Kastamonu ve Sinop) ve Erzurum (Erzurum, Erzincan ve Bayburt) Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı Yerel Kalkınma Girişimleri Hibe Programı: 2005 Yılı Teklif Çağrısı için Başvuru Rehberi (2003 Yılı Bütçesinden)", s.3-4, 7.

verilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda bölgedeki işletmelerin rekabet edebilirliğinin artırılması, istihdam ve gelirin yükseltilmesi öngörülmüştür. Bunun içinde işletmelerin üretim, yönetim ve işletme yaklaşımı açısından modernizasyonu, işletmelerde üretim kapasitesinin geliştirilmesi, yenilik, girişimcilik ve ticaret kültürünün desteklenmesi planlanmıştır.¹²⁹³

- Küçük ölçekli altyapı bileşeni yaşam koşullarını iyileştiren ve özel kesimce yatırımların yapılmasını kolaylaştıran küçük ölçekli altyapının yapımını desteklemeye yönelik olarak tasarlanmıştır. Böylece programın uygulandığı bölgelerde sosyal ve ekonomik kalkınmaya katkıda bulunulması hedeflenmiştir. Bileşenin öncelik alanları ulaşım, çevre ve iş altyapısına ilişkin sorunlara cevap verilmesi, işletmelere ve bölgede yaşayan nüfusa yönelik hizmetlerin kalitesinin artırılması olarak şekillenmiştir. Bu bağlamda ticaret, ulaştırma, çevre, turizm, sosyal ve sağlık altyapısına ilişkin projelere destek verilmiştir.¹²⁹⁴

Kalkınma programının toplam bütçesi 52,33 Milyon Euro olarak belirlenmiştir. Bu bütçenin 3 milyon'luk kısmı teknik yardıma, kalan meblağ da hibe programlarına ayrılmıştır. Hibe programlarına tahsis edilen miktarın %98'i sözleşmeye bağlanmıştır.¹²⁹⁵

4.2.6.1.2.3.TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı

Ağrı, Kayseri, Konya ve Malatya Düzey 2 Bölgelerine yönelik tasarlanan Kalkınma Programı, programın kapsadığı bölgelerin iktisadi açıdan gelişmesine katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Programın temel ayağını diğer bölge programlarında olduğu gibi hibe programları oluşturmaktadır. Program kapsamında tarım ve

¹²⁹³ Merkezi Finans ve İhale Birimi, "Samsun (Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat), Kastamonu (Çankırı, Kastamonu ve Sinop) ve Erzurum (Erzurum, Erzincan ve Bayburt) Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler (KOBİ): 2005 Yılı Teklif Çağrısı için Başvuru Rehberi (2003 Yılı Bütçesinden), **MİFB Websitesi**, www.cfcu.gov.tr (10 Mayıs 2010) s.3, 5-6.

¹²⁹⁴ Merkezi Finans ve İhale Birimi, "Samsun (Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat), Kastamonu (Çankırı, Kastamonu ve Sinop) ve Erzurum (Erzurum, Erzincan ve Bayburt) Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı Küçük Ölçekli Altyapı Hibe Programı: 2005 Yılı Teklif Çağrısı için Başvuru Rehberi (2003 Yılı Bütçesinden)", s.4, 7.

¹²⁹⁵ DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, "TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgesel Kalkınma Programı"; DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, *Yeni Bölgesel Gelişme Politika ve Uygulamaları*, s.29.

hayvancılık, yerel kalkınma girişimleri, KOBİ'ler ve küçük ölçekli altyapı ve kapasite geliştirme olarak tanımlanan dört öncelik alanı belirlenmiştir.¹²⁹⁶

- Tarım ve hayvancılık bileşeninde kırsal kesimin, özellikle tarım sektöründe çalışanlarının ekonomik güvenliğinin ve gelirlerinin artırılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda kırsal alanda iktisadi faaliyetlerin çeşitlendirilmesi, üretimde kullanılan tekniklerin çağa uygun olarak geliştirilmesi, hayvancılıkta verimin artırılması öngörülmüştür. Hibeler aracılığıyla uygulanmayan bu bileşende gerek ilgili Bakanlığın, gerekse tarımsal amaçlı örgütlerin ve çiftçilerin eğitimi öne çıkmaktadır.¹²⁹⁷
- Yerel kalkınma girişimleri bileşenin hibe programı aracılığıyla uygulanmıştır. Bu bileşenin amacı ortak yarar sağlayan faaliyetlerin geliştirilmesi, genel anlamda kalkınmaya, özelde kırsal kalkınmaya katkı sağlayan yerel girişimlerin teşvik edilmesi ve iktisadi faaliyetlerin çeşitlendirilmesidir. Bu bileşen çerçevesinde bilgi ve uzmanlık kapasitesini geliştirmeyi amaçlayan kapasite geliştirme projeleri ve tarımsal uygulamaları geliştirmeye toprak-kaynak yönetimini etkinleştirmeye yönelik yatırım projeleri olmak üzere iki tür projeye destek verilmiştir. Kapasite geliştirme projelerinin öncelik alanları insan kaynaklarının geliştirilmesi, KOBİ'lere yönelik hizmetlerin ve girişimciliğin geliştirilmesi, firma kuruluşunun artırılması ve kümelenmenin desteklenmesi, tarımsal faaliyetlere ilişkin bilgi ve becerilerin geliştirilmesi, iktisadi faaliyetlerin çeşitlendirilmesi, çevreye dost turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi ve bölgesel markaların oluşturulması olarak belirlenmiştir. Yatırım projelerinde iktisadi faaliyetlerin çeşitlendirilmesi, ürün kalitesini artırılması toprak ve su

---

¹²⁹⁶ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, "TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgesel Kalkınma Programı", **DPT Portalı**, http://www.dpt.gov.tr/bgyu/abbp/Programlar/AKKM_bilgi.html (17 Mayıs 2009); T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, *Yeni Bölgesel Gelişme Politika ve Uygulamaları*, s.31; Merkezi Finans ve İhale Birimi, "TRA2 (Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars), TR72 (Kayseri, Sivas ve Yozgat), TR52 (Karaman ve Konya) Ve TRB1 (Bingöl, Elazığ, Malatya ve Tunceli) Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı Yerel Kalkınma Girişimleri Hibe Programı: 2006 Yılı Teklif Çağrısı için Başvuru Rehberi", **MİFB Websitesi**, www.cfcu.gov.tr (10 Mayıs 2010), s.4

¹²⁹⁷ DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, "TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgesel Kalkınma Programı"; DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, *Yeni Bölgesel Gelişme Politika ve Uygulamaları*, s.32.

kaynaklarının korunması ile çevre dostu uygulama ve teknolojilerin tanıtılması öncelik alanları arasındadır.¹²⁹⁸

- KOBİ bileşeni kapsamında tarım ürünlerinin işlenmesi, imalat ve hizmetler sektörlerindeki işletmelerin (bazı sektörler kapsam dışındadır), özellikle de küçük ve mikro işletmelerin kapasitesin geliştirilmesi amaçlanmış ve bu bileşen de hibe programı aracılığıyla uygulanmıştır. Tesislerin ekipman modernizasyonu, modern üretim teknolojilerinin kullanımı, yenilik kapasitesinin artırılması, sertifikasyon, tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi, işletmelerin çağın gerektirdiği yönetim ve işletme anlayışına geçişi gibi konularda hibe desteği sunulmuştur.¹²⁹⁹
- Küçük ölçekli altyapı bileşeni kapsamında yaşam kalitesini artıran, çevrenin korunmasına hizmet eden, turizm ve işletmeler için elverişli koşullar oluşturan, bölgedeki tarım üretim kapasitesini artıran ve kırsal alanda yaşam kalitesini iyileştiren altyapıların oluşturulması amaçlanmıştır. Bileşenin öncelik alanları ulaştırma ve çevre altyapısına ilişkin sorunların giderilmesi, bölgedeki işletmelere ve nüfusa yönelik kamu hizmetlerinin kalitesinin ve yatırımlarının artırılması, kırsal kesimde altyapının geliştirilmesidir. Bu bağlamda ticaret, ulaştırma, çevre, turizm, sosyal ve sağlık altyapısına ilişkin projelere destek verilmiştir.¹³⁰⁰

Toplam 90,67 Milyon olan program bütçesinin 8 milyon Euro'su hayvancılık ve tarım konusundaki eğitimlere ve teknik yardıma, 1 milyon Euro'su ise bölgelerde program yönetimini desteklemek için oluşturulan birimlerin ofis ekipmanı temine

---

¹²⁹⁸ Merkezi Finans ve İhale Birimi, "TRA2 (Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars), TR72 (Kayseri, Sivas ve Yozgat), TR52 (Karaman ve Konya) Ve TRB1 (Bingöl, Elazığ, Malatya ve Tunceli) Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı Yerel Kalkınma Girişimleri Hibe Programı: 2006 Yılı Teklif Çağrısı için Başvuru Rehberi", s.4, 11 .

¹²⁹⁹ Merkezi Finans ve İhale Birimi, "TRA2 (Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars), TR72 (Kayseri, Sivas ve Yozgat), TR52 (Karaman ve Konya) Ve TRB1 (Bingöl, Elazığ, Malatya ve Tunceli) Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı Küçük ve Orta Boy İşletmeler (KOBİ) Hibe Programı: 2006 Yılı Teklif Çağrısı için Başvuru Rehberi", **MİFB Websitesi**, www.cfcu.gov.tr (10 Mayıs 2010), s.5, 10-11.

¹³⁰⁰ Merkezi Finans ve İhale Birimi, "TRA2 (Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars), TR72 (Kayseri, Sivas ve Yozgat), TR52 (Karaman ve Konya) Ve TRB1 (Bingöl, Elazığ, Malatya ve Tunceli) Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı Küçük Ölçekli Altyapı Hibe Programı: 2006 Yılı Teklif Çağrısı için Başvuru Rehberi", s.5-6, 11.

ayrılmıştır. Bütçenin geri kalanının ise son üç bileşene yönelik kullanılması öngörülmüştür.¹³⁰¹

4.2.6.1.2.4. TR 90 Düzey 2 Bölgesi Kalkınma Programı

TR90 (Trabzon) Düzey 2 Bölgesi Kalkınma Programı bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması ve yerel düzeyde ve merkezde kurumsal kapasitenin artırılmasını amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik olarak yerel kalkınma girişimleri, KOBİ'ler ve turizm ve çevre altyapısı olmak üzere üç öncelik alanı belirlenmiş ve bu öncelik alanlarında toplam 24 Milyon Euro bütçeli hibe programları uygulamaya koyulmuştur.¹³⁰²

- Yerel kalkınma girişimleri bileşeni ile ortak yarar sağlayan faaliyetlerin geliştirilmesi, kalkınmaya yönelik yerel girişimlerin teşvik edilmesi ve bölgede gelir getirici faaliyetlerin artırılması amaçlanmıştır. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için de insan kaynağının geliştirilmesi, KOBİ'lere yönelik destek hizmetleri, girişimciliğin geliştirilmesi, kümelenmenin desteklenmesi, firma kuruluşunun artırılması, tarımsal üretimde bilgi ve becerilerin geliştirilmesi, iktisadi faaliyetlerin çeşitlendirilmesi, çevre dostu turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi, kırsal kesimin yaşam kalitesinin yükseltilmesi, marka oluşturulması, ürün kalitesinin artırılması, çevre dostu uygulama ve teknolojilerin tanıtılması ile çevreye ilişkin araştırmaları temel alan konularda projelere destek verilmiştir.¹³⁰³
- KOBİ bileşeni kapsamında tarım ürünlerinin işlenmesi, imalat ve hizmetler sektörlerindeki işletmelerin (bazı sektörler kapsam dışındadır), özellikle de küçük ve mikro işletmelerin kapasitesin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Tesislerin ekipman modernizasyonu, modern üretim teknolojilerinin kullanımı, yenilik

¹³⁰¹ DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, "TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgesel Kalkınma Programı".

¹³⁰² DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, "TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgesi Kalkınma Programı", DPT Portalı, http://www.dpt.gov.tr/bgyu/abbp/Programlar/TR90_bilgi.html (17 Mayıs 2009); Merkezi Finans ve İhale Birimi, "TR90 Düzey 2 Bölgesi (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon) Kalkınma Programı Yerel Kalkınma Girişimleri Hibe Programı: 2007 Yılı Teklif Çağırısı için Başvuru Rehberi", MİFB Websitesi, www.cfcu.gov.tr (10 Mayıs 2010), s.4.

¹³⁰³ Merkezi Finans ve İhale Birimi, "TR90 Düzey 2 Bölgesi (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon) Kalkınma Programı Yerel Kalkınma Girişimleri Hibe Programı: 2007 Yılı Teklif Çağırısı için Başvuru Rehberi" s.4, 8.

kapasitesinin artırılması, sertifikasyon, tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi, işletmelerin çağın gerektirdiği yönetim ve işletme anlayışına geçişi gibi konulardaki projelere destek sunulmuştur.¹³⁰⁴

- Turizm ve çevre altyapısı bileşenin amacı çevre ve yaşam kalitesinin yükseltilmesidir. Bileşen kapsamında turizm, çevre ve ulaştırma altyapısına ilişkin olarak tasarlanan projelere destek verilmiştir. Turizmdeki mevcut altyapının geliştirilmesinden, pazar bağlantılarına, turizm tesislerinin oluşturulmasından fiziksel kültürel mirasın korunup geliştirilmesine kadar geniş bir yelpazede bölge turizmini destekleyecek yatırımlara öncelik verilmiştir. Ayrıca, çevrenin korunması ve çevrenin iyileştirilmesine yönelik altyapı yatırımları ile ulaştırma altyapısına ilişkin sorunların çözümüne yönelik altyapı yatırımlarının yapılmasına da bileşen kapsamında yer verilmiştir. Bunun dışında bölgedeki işletmelere ve nüfusa yönelik kamu hizmetlerinin kalitesinin ve yatırımlarının artırılması, kırsal kesimde altyapının geliştirilmesi bileşenin öncelik alanları arasında yer almıştır.¹³⁰⁵

4.2.6.1.2.5 ÖUKP’de Yer Alan Bölge Kalkınma Programlarında Durum

2010 yılı programında¹³⁰⁶ belirtildiği üzere TR90 Bölgesi dışındaki bölge kalkınma programlarının uygulanması 2008 yılı sonu itibariyle tamamlanmış, TR90 Bölgesi Kalkınma Programı’nın ise 2009 yılı sonu itibariyle tamamlanması öngörülmüştür. Tüm programlar kapsamında yaklaşık 211 Milyon Euro’luk bir kaynak kullanılmış ve toplam 1428 projeye finansman sağlanmıştır. Avrupa Birliği’ne göre bu programlar kapasite geliştirme çabalarının harekete geçirilmesi bakımından başarılı olmuş olsa da, yerel seviyede yeterli idari kapasitenin olmaması, katılımcılık ilkesinin yeterince etkin şekilde uygulanmamış olması, programlar çerçevesinde yeterli derecede

¹³⁰⁴ Merkezi Finans ve İhale Birimi, “TR90 Düzey 2 Bölgesi (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon) Kalkınma Programı Küçük ve Orta Boy İşletmeler Hibe Programı: 2007 Yılı Teklif Çağırısı için Başvuru Rehberi”, **MİFB Websitesi**, www.cfcu.gov.tr (10 Mayıs 2010), s.5, 9-10.

¹³⁰⁵ Merkezi Finans ve İhale Birimi, “TR90 Düzey 2 Bölgesi (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon) Kalkınma Programı Turizm ve Çevre Altyapısı Hibe Programı: 2007 Yılı Teklif Çağırısı için Başvuru Rehberi”, **MİFB Websitesi**, www.cfcu.gov.tr (10 Mayıs 2010), s.5, 9.

¹³⁰⁶ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) 2010 Yılı Programı*, s.232-3.

odaklanma sağlanamamış olması sebebiyle, yapılan müdahaleler sürdürülebilir olmamıştır.¹³⁰⁷

Yukarıda bahsi geçen bölge kalkınma programları dışında, AB eş-finansmanı ile bölgesel nitelik taşıyan Türkiye-Bulgaristan Sınır Ötesi İş Birliği programı da temel olarak sınırın iki tarafında ortak iş birliği ağları oluşturulmasına yönelik olarak uygulanmıştır.¹³⁰⁸ Bunun yanı sıra yine aynı nitelikler taşıyan Türkiye- Yunanistan Sınır Ötesi İş Birliği Programı Uygulanmıştır.¹³⁰⁹

4.2.6.2 Dokuzuncu Kalkınma Planı Döneminde Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Azaltılmasına Yönelik Türkiye'deki IPA uygulamaları

4.2.6.2.1 Stratejik Belgelerde 2007-2013 Yılları Arası AB Eş-finansmanı ile Uygulanacak Bölgesel Gelişme Tedbirlerinin Yönelimi

Avrupa Birliği IPA kapsamında aday ülkelerin AB'ye uyum ve katılım süreçlerini desteklemek için belli kurallar dahilinde öncelik alanlarına göre mali yardımda bulunmaktadır. Avrupa Birliği bölgesel politikalarına, özellikle de bu kapsamda kullanılan mali araçlara uyumu kolaylaştıran ve bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasına katkıda bulunan IPA'nın üçüncü bileşeni olan Bölgesel Kalkınma ile dördüncü bileşeni olan İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi çerçevesinde toplamda dört operasyonel program uygulanmaya başlanmıştır. Operasyonel programların ana referans kaynağı DPT tarafından hazırlanan Strateji Çerçeve Belgesi'dir. Bu Strateji Çerçeve Belgesi de Katılım Ortaklığı Belgesi, Yıllık Genişleme Stratejisi, Türkiye'nin AB'ye katılım yönündeki ilerlemesinin değerlendirildiği İlerleme Raporları, Topluluk Stratejik Yönlendirici İlkeleri, Türkiye'nin Dokuzuncu Kalkınma Planı, Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi¹³¹⁰ gibi temel politika belgelerinde yer alan öncelikleri göz önünde bulundurularak AB tarafından hazırlanan ve yıllık olarak gözden geçirilen Çok Yıllı Endikatif Planlama Dokümanı (MIPD) ile finansman tahsisatı

¹³⁰⁷ European Commission, Commission Decision of 2008 on A Multi-Annual Indicative Planning Document (MIPD) 2008-2010 for Turkey, C(2008)3812, Brussels, 17 July 2008, s.6.

¹³⁰⁸ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) 2010 Yılı Programı*, s.233.

¹³⁰⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 2005 Yılı Programı**, Ankara, DPT, 2005, s.129.

¹³¹⁰ European Commission, Commission Decision C(2007)1835 of 30/04/2007 on A Multi-Annual Indicative Planning Document (MIPD) 2007-2009 for Turkey: ANNEX, Brussels, April 2007, s.1.

konusunda yine AB'nin hazırladığı Çok Yıllık Endikatif Finansal Çerçeveye uygun olarak yapılandırılmaktadır.

Türkiye'nin IPA çerçevesinde kullanacağı fonların genel yönelimini belirleyen ve AB tarafından hazırlanan MIPD'de katılım öncesi süreçteki mali yardımların stratejik amaçları altı eksen altında toplanmıştır. Bunlar siyasi kriterler, üyelik gereklerini yerine getirme yeteneği, sivil toplum diyalogu, sosyo-ekonomik gelişme, sınır ötesi işbirliği ve destekleyici faaliyetlerdir.¹³¹¹ Öncelik sosyo-ekonomik gelişmeye ve bu bağlamda AB bölgesel politikalarına ilişkin araçlara ve kırsal kalkınmaya ilişkin araçlara adaptasyona verilmiştir.¹³¹² AB, IPA çerçevesinde sunulan kaynakların en etkin sonuçlara yol açması için IPA kapsamında gerçekleştirilmeye çalışılan amaçlara yönelik somut ve güçlü ulusal politikalar ve bütçe önlemlerinin uygulanmasını¹³¹³ istemektedir. Avrupa Birliği ayrıca coğrafi ve sektörel odaklanmanın gerçekleştirilmesi üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda özellikle IPA'nın 3. Bileşen çerçevesindeki Bölgesel Rekabet Edebilirlik ve 4. Bileşene ayrılan kaynakların kişi başı geliri Türkiye ortalamasının %75'inin altındaki Düzey 2 Bölgelerinde ağırlıklı olarak kullanılması gereğini ortaya koymaktadır.¹³¹⁴ Ancak, 2010-2013 yılları arasında gerektiği takdirde, özellikle yenilik, AR-GE ve bilgi toplumuna ilişkin yapılabilecek müdahalelerde %75'lik eşik değerin esnekleştirilmesine imkan tanımaktadır.¹³¹⁵ AB, sektörel açıdan ise özellikle müktesebata uyum çerçevesinde uyumun sağlanması gereken mevzuatın çok ve geniş kapsamlı olmasından ve bu sürecinin yüksek maliyet getirmesinden dolayı üyelik öncesinde gelişme kaydedilmesi istenen sektörler odaklanılması salık vermektedir.¹³¹⁶ Bileşenler altında yapılacak müdahalelere Türkiye, diğer aday ülkeler gibi kadın ve erkekler için eşit fırsatlar, çevrenin korunması, sivil toplumun katılımı,

---

¹³¹¹ European Commission, *Commission Decision of 2008 on A Multi-Annual Indicative Planning Document (MIPD) 2008-2010 for Turkey*, s.11.

¹³¹² European Commission, *Commission Decision C(2007)1835 of 30/04/2007 on A Multi-Annual Indicative Planning Document (MIPD) 2007-2009 for Turkey: ANNEX*, s.5.

¹³¹³ European Commission, *Commission Decision C(2007)1835 of 30/04/2007 on A Multi-Annual Indicative Planning Document (MIPD) 2007-2009 for Turkey: ANNEX*, s.15.

¹³¹⁴ European Commission, *Commission Decision C(2007)1835 of 30/04/2007 on A Multi-Annual Indicative Planning Document (MIPD) 2007-2009 for Turkey: ANNEX*, s.15; European Commission, *Commission Decision of 2008 on A Multi-Annual Indicative Planning Document (MIPD) 2008-2010 for Turkey*, s.13.

¹³¹⁵ European Commission, *Commission Decision of 2008 on A Multi-Annual Indicative Planning Document (MIPD) 2008-2010 for Turkey*, s.14.

¹³¹⁶ European Commission, *Commission Decision of 2008 on A Multi-Annual Indicative Planning Document (MIPD) 2008-2010 for Turkey*, s.12; European Commission, *Commission Decision C(2007)1835 of 30/04/2007 on A Multi-Annual Indicative Planning Document (MIPD) 2007-2009 for Turkey: ANNEX*, s.12.

coğrafi ve sektörel odaklanma, iyi yönetim, azınlıklar ve incilinebilir kesimlere duyarlılık ilkelerini entegre etme durumundadır.¹³¹⁷

MIPD’de Türkiye’nin 3. ve 4. Bileşenlerine yönelik hazırlanacak olan Strateji Çerçeve Belgesi ve bunun kapsamındaki operasyonel programlarda 2007-2013 Yılları Bölgesel Politikası Yönlendirici İlkelerini ve bu bağlamda Lizbon Stratejisi’ni (strateji yönlendirici ilkelere içerilmiştir) göz önünde bulundurması gerekliliğine vurgu yapılmaktadır.¹³¹⁸ Ancak, Türkiye’nin teknolojik sınırı üye ülkelerden geride olduğu için daha temel ihtiyaçlara, özellikle de fiziksel altyapının, işletmecilik altyapısının ve insan altyapısının geliştirilmesine odaklanılması gereği ve bilgiye dayalı ekonomiye ilişkin müdahallerin tedricen yapılabileceği¹³¹⁹ ortaya koyulmuştur

IPA’nın 3. bileşeni olan Bölgesel Gelişme kapsamında çevre, ulaştırma ve rekabet edebilirlik alanında müdahalelere kaynak aktarılmaktadır. Bu bağlamda 3. Bileşen altında üç operasyonel programın oluşturulması öngörülmüştür. Çevre başlığı altında özellikle AB’nin çevre mevzuatına tam anlamıyla uyum sağlanması ve bu bağlamda gereken yatırım tutarının büyüklüğü, sürdürülebilir kalkınma, kirletenin ödemesi, mali sürdürülebilirliğin göz önünde bulundurulması ve çevre için genel bir yatırım stratejisi hazırlanması gerektiği vurgulanmıştır. IPA çerçevesinde finansal destek sunulacak projelerin ilişkin sektörlerde çevre planlarının uygulanması ile bağlantılı olması ve stratejik ve bütünlük bir yaklaşım içermesi gerekmektedir. Çevre Operasyonel programının müzakerelerdeki çevre ile ilgili taahhütlere öncelik verilmesi ve su tedarigi ve kentsel atık su ile kirli alanların rehabilitasyonu dahil atık yönetimine odaklanması öngörülmüştür.¹³²⁰

Ulaştırma alanında ise Türkiye’de Trans-Avrupa Ağlarının temelini oluşturacak olan AB ile ana bağlantılara, demiryolu altyapısına, deniz otobanlarına,

---

¹³¹⁷ European Commission, *Commission Decision of 2008 on A Multi-Annual Indicative Planning Document (MIPD) 2008-2010 for Turkey*, s.43-44.

¹³¹⁸ European Commission, *Commission Decision of 2008 on A Multi-Annual Indicative Planning Document (MIPD) 2008-2010 for Turkey*, s.3; European Commission, *Commission Decision C(2007)1835 of 30/04/2007 on A Multi-Annual Indicative Planning Document (MIPD) 2007-2009 for Turkey: ANNEX*, s.14.

¹³¹⁹ European Commission, *Commission Decision C(2007)1835 of 30/04/2007 on A Multi-Annual Indicative Planning Document (MIPD) 2007-2009 for Turkey: ANNEX*, s.5, 15.

¹³²⁰ European Commission, *Commission Decision C(2007)1835 of 30/04/2007 on A Multi-Annual Indicative Planning Document (MIPD) 2007-2009 for Turkey: ANNEX*, s.26-27; European Commission, *Commission Decision of 2008 on A Multi-Annual Indicative Planning Document (MIPD) 2008-2010 for Turkey*, s.25.

bunlarla ilişkili ana analizler ve hizmetlere odaklanması 2007-2009 yılı MIPD’de yer almıştır. Ulaştırma altyapısına ilişkin müdahaleler, karşılıklı bağlantıları, sistemlerin karşılıklı çalışabilirliğini, intermodal ulaştırmayı da içermektedir. Bu bağlamda multi-modal ulaştırmaya, özellikle batıdaki üye ülkelerle demiryolu bağlantıları ve karşılıklı çalışabilirlik göz önünde bulundurularak sınır ötesi ve ulusal bağlantı projelerine, akıllı ulaştırma sistemlerine ve bunlarla ilişkin analiz ve hizmetlere öncelik verilmektedir.¹³²¹

Rekabet edilebilirlik kapsamında ise coğrafi odaklanmanın yapılması ve daha az gelişmiş bölgelere fonların aktarılması (%75 eşik değer), bölgelerin refah ve istihdam yaratan sürdürülebilir ekonomik faaliyetleri cezp etmesi ve sürdürmesi için rekabet durumunu iyileştirmeyi öngörmektedir. Rekabet edilebilirliğin merkezinde KOBİ’lere yönelik güçlü bir yaklaşım vardır. Bu alana tekabül eden operasyonel programın öncelik alanları imalat ve hizmet sektörlerinde yeni firmaların kurulması ve mevcutların sürdürülebilir olmasının sağlanmasına yönelik olarak işletme yatırımlarının desteklenmesi, KOBİ’lerde yönetim ve üretim süreçlerinin modernizasyonu, en iyi uygulamaların ve standartların uygulanması, KOBİ’lerin teknoloji temellerinin, yenilik ve çevre ile ilgili uygulamalarının geliştirilmesidir.¹³²²

4. Bileşen olan İnsan Kaynaklarının Gelişimi bileşeni kapsamında dört öncelik eksenine cevap veren tek bir operasyonel program olması ve kaynakların %75’lik eşik değerinin altındaki bölgelerde ağırlıklı olarak kullanılması öngörülmüştür. Ancak, bu operasyonel program çerçevesinde bölgesel boyutu olan ve az gelişmiş bölgelerin gelişimini destekleyen ulusal politika ve kurumların da programdan yararlanabileceği MIPD’de yer almıştır. Kadınlara yönelik güçlü bir yaklaşımın operasyonel programın kilit unsuru olması öngörülmüştür. Bu operasyonel program çerçevesinde, AB, kadınların işgücüne katılımını artırarak, işsizliği, özellikle de gençlerin işsizliğini azaltarak istihdamın güçlendirilmesi; eğitimin kalitesinin artırılması, eğitim ve emek piyasasındaki bağlantıların iyileştirilmesi ve kızlar başta olmak üzere tüm seviyelerde okullaşma oranlarının artırılması; yaşam boyu öğrenim ve işletmelerin ve işçileri insan kaynaklarına yatırım yapmalarının teşvik edilmesi, dezavantajlı insanların emek

¹³²¹ European Commission, *Commission Decision C(2007)1835 of 30/04/2007 on A Multi-Annual Indicative Planning Document (MIPD) 2007-2009 for Turkey: ANNEX*, s.27, 30.

¹³²² European Commission, *Commission Decision C(2007)1835 of 30/04/2007 on A Multi-Annual Indicative Planning Document (MIPD) 2007-2009 for Turkey: ANNEX*, s.28, 30.

piyasasına sürdürülebilir şekilde entegre olmalarının sağlanması ve emek piyasasında her türlü ayırımcılıkla mücadele yapılması öncelik alanları olarak yer almaktadır.¹³²³

2007 yılında AB tarafından onaylanan ve bölgesel gelişmeye yönelik AB eş-finansmanı ile 2007-2013 yılları arasında uygulanacak olan refarans kaynağı olan Stratejik Çerçeve Belgesi (SÇB) AB Komisyonu ile işbirliği içinde MIPD ve Dokuzuncu Kalkınma Planına uygun olarak hazırlanmıştır¹³²⁴ IPA'nın 3. ve 4. bileşenleri altında yer alan alanlarda detaylı bir durum tespiti ve GZTF analizi yapılmış ve SÇB buna göre yapılandırılmıştır. SÇB'nin genel hedefi "insan kaynaklarını geliştirerek ve bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltarak Türkiye'nin AB'ye yakınsama sürecine ve ekonomik-sosyal kalkınmasına katkıda bulunmak"¹³²⁵ olarak saptanmıştır.

MPID ile uyumlu olarak Stratejik Çerçeve Belgesi'nde mekansal odaklanma yaklaşımı öne çıkmaktadır. Bu kapsamda özellikle bölgesel rekabet edebilirlik ve insan kaynakları operasyonel programları çerçevesinde cazibe merkezleri yaklaşımı göz önünde bulundurulmuştur.¹³²⁶ SÇB'de cazibe merkezleri yaklaşımı biraz da Avrupa Birliği'nin kişi başı geliri Türkiye ortalamasının %75'inden düşük olan Düzey 2 bölgelerine kaynakların rekabet edebilirlik ve insan kaynakları gelişimi kapsamında odaklanması görüşü doğrultusunda terminolojik bir değişikliğe ve bir nebze de olsa kapsam değişikliğine uğrayarak, AB Yönlendirici İlkeleri ile de tutarlı büyüme merkezleri yaklaşımına doğru değişmiştir. Eşik değerinin altında 43 ili kapsayan 12 Düzey 2 Bölgesi (TR63 Hatay, TR72 Kayseri, TR82 Kastamonu, TR83 Samsun, TR90 Trabzon, TRA1 Erzurum, TRA2 Ağrı, TRB1 Malatya, TRB2 Van, TRC1 Gaziantep, TRC2 Şanlıurfa, TRC3 Mardin) öncelikli bölge olarak tespit edilmiştir.¹³²⁷ Bu

---

¹³²³ European Commission, *Commission Decision C(2007)1835 of 30/04/2007 on A Multi-Annual Indicative Planning Document (MIPD) 2007-2009 for Turkey: ANNEX*, s.15, 38.

¹³²⁴ DPT, *Stratejik Çerçeve Belgesi*, s.5.; T.C. Çevre Orman Bakanlığı, *Çevre Operasyonel Programı 2007-2009: Kısa Versiyonu*, s.17.

¹³²⁵ DPT, *Stratejik Çerçeve Belgesi*, s.36.

¹³²⁶ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) 2008 Yılı Programı**, Ankara, DPT, 2008, s.242.

¹³²⁷ DPT, *Stratejik Çerçeve Belgesi*, s.38.

bölgelerden 11'i daha önce ÖUKP kapsamında uygulanan bölge kalkınma programlarının uygulanmış olduğu bölgelerdir.¹³²⁸

Bu bölgeler uyarınca cazibe merkezleri yaklaşımında yer alan Konya kent merkezi kapsam dışı kalmıştır. Bu bağlamda cazibe merkezleri yaklaşımında sıralanan kriterler uyarınca cazibe merkezleri kapsamında olan diğer 11 şehir merkezi “bölgeler-üstü potansiyel büyüme merkezi” olarak adlandırılmıştır. Öte yandan öncelikli bölge olarak tespit edilen 12 bölgeden 4 bölgede cazibe merkezi yaklaşımındaki kriterlere uyan kent merkezi olmaması sebebiyle, bu dört bölge için kriterler gevşetilmiş, “kendi bölgesinde en yüksek sosyo-ekonomik gelişmişlik değerine sahip olma, kendi bölgesinde en yüksek nüfusa sahip olma, üniversite kampüsünün bulunması, havaalanının bulunması, hizmet sektöründeki istihdam oranının %35 veya daha üstü olması”¹³²⁹ kriterleri ortaya koyularak Kahramanmaraş, Kastamonu, Kars ve Batman cazibe merkezlerine sahip olmayan dört bölge için büyüme merkezi olarak saptanmıştır.

SÇB’de ayrıca, Bölgesel Gelişme Bileşeni altında üç (Bölgesel Rekabet Edebilirlik, Ulaştırma, Çevre) ve İnsan Kaynaklarının Gelişimi altında tek operasyonel program tanımlanmış, temel ikleri, öncelik alanları ve bu öncelik alanlarına ilişkin öz tanımlamalar yapılmıştır. Ayrıca, 2007-2009 yılları arası bileşenlere ve altındaki operasyonel programlara ilişkin bütçe MIPD ve Çok Yıllı Endikatif Finansal Çerçeve ile uyumlu olarak ortaya koyulmuştur. Buna göre 2007-2009 yılları arası Bölgesel Gelişme Bileşeni için toplam 524 Milyon Euro, İnsan Kaynaklarının Gelişmesi Bileşeni için toplam 158,7 Milyon Euro’luk bir bütçe öngörülmüştür.¹³³⁰ 2007 yılı sonunda Çevre, Ulaştırma ve Bölgesel Rekabet Edebilirlikle İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programları kabul edilmiştir.¹³³¹

SÇB ve bu kapsamda ele alınan bileşenlerin ve alt bileşenlerin hedefleri ve operasyonel programların öncelikleri aşağıda yer alan tablodaki gibi yapılandırılmıştır.

---

¹³²⁸ DPT, *Stratejik Çerçeve Belgesi*, s.41.

¹³²⁹ DPT, *Stratejik Çerçeve Belgesi*, s.39.

¹³³⁰ DPT, *Stratejik Çerçeve Belgesi*, s.51.

¹³³¹ European Commission, *Commission Decision of 2008 on A Multi-Annual Indicative Planning Document (MIPD) 2008-2010 for Turkey*, s.6.

Tablo 4.5 Stratejik Çerçeve Belgesi'nin Hedef ve Öncelik Matrisi*

Stratejik Çerçeve Belgesi Genel Hedefi	İnsan kaynaklarını geliştirerek ve bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltarak Türkiye'nin AB'ye yakınsama sürecine ve ekonomik-sosyal kalkınması katkıda bulunmak	
Bileşenler	Bölgesel Kalkınma	İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi
Bileşen Amacı	Bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltarak, çevre ve ulaştırma altyapısını güçlendirerek, rekabet edebilirliği artırarak bölgesel kalkınmayı hızlandırmak	Daha fazla ve daha iyi işler yaratarak sosyal uyumu güçlendirmek ile bilgiye dayalı ve sürdürülebilir büyüme kapasitesine sahip bir ekonomiye geçiş sağlamak
Alt bileşenler ve ilişkin amaçları	<p><u>1. Bölgesel Rekabet Edebilirlik</u> İş ortamını iyileştirerek, işletmelerin kapasitelerini güçlendirerek ve girişimciliği destekleyerek bölgelerin rekabet edebilirliğini artırmak</p> <p><u>2. Ulaştırma</u> Verimli ve dengeli bir ulaştırma sistemi sağlayarak, gelecekteki TEN-T ağında güvenlik ve intermodalite hususlarını göz önüne alacak şekilde ulaştırma altyapısını iyileştirmek</p> <p><u>3. Çevre</u> Kentsel altyapı ihtiyacının Topluluk Müktesebatı ve yerel şartlar doğrultusunda karşılanarak yüksek seviyede çevresel koruma düzeyine erişmek</p>	
Öncelikler	<p>1.1 İş ortamının iyileştirilmesi</p> <p>1.2 İşletmelerin kapasitelerinin güçlendirilmesi ve girişimciliğin teşvik edilmesi</p> <p>1.3 Bölgesel rekabet edilebilirlik konusunda teknik yardım</p> <p>2.1 Gelecekteki TEN-T demiryolu ağının rehabilitasyonu ve/veya yeni inşası ile TEN-T ağında düğüm ve transit noktaları olacak limanların geliştirilmesi/yeni inşası</p> <p>2.2 Karayolu ağının TEN-T ile uyumlu bir şekilde inşa edilmesi ve geliştirilmesi</p> <p>2.3 Ulaştırma konusunda teknik yardım</p> <p>3.1 Çevre koruma ve Topluluk müktesebatına uyumda ilerleme kaydetmek için su ve atıksu altyapısının geliştirilmesi</p> <p>3.2 Topluluk müktesebatına uyum ve çevre koruma için atık yönetimi altyapısının geliştirilmesi</p> <p>3.3 Çevre konusunda teknik yardım</p>	<p>1.1 Başta kadınlar olmak üzere işgücüne katılma oranının artırılarak istihdama daha fazla insanın çekilmesi ve istihdamda tutulması ile işsizliğin özellikle de genç işsizliğin azaltılması</p> <p>1.2 Eğitim kalitesinin yükseltilmesi, eğitim ile işgücü piyasası arasındaki bağın güçlendirilmesi ve eğitimin tüm kademelerinde özellikle kızlar için okullaşma oranının yükseltilmesi amacıyla beşeri sermaye yatırımlarının artırılması</p> <p>1.3 Özellikle yaşam boyu eğitim imkanlarının geliştirilmesi ve çalışanlar ile işletmelerin insan kaynaklarına yatırım yapmalarının teşvik edilmesi yoluyla işçilerin, işletmelerin ve girişimcilerin uyum kabiliyetlerinin yükseltilmesi</p> <p>1.4 Dezavantajlı grupların işgücüne katılımlarının sürekliliğini sağlayan bir işgücü piyasasının geliştirilmesi ve işgücü piyasasında her türlü ayrımcılıkla mücadele edilmesi</p>

* DPT, *Stratejik Çerçeve Belgesi*, s. 36, 45-51'deki bilgilerden yararlanılarak tablo yazar tarafından hazırlanmıştır.

4.2.6.2.2 2007-2013 Dönemi Bölgesel Gelişmeye Yönelik AB Destekli Operasyonel Programlar

2007 yılında Bölgesel gelişmeye katkıda bulunması öngörülen IPA'nın 3. Ve 4. Bileşenleri altında yer alan dört operasyonel program Avrupa Birliği tarafından hazırlanan MIPD, MIFF dokümanları ile sektörel strateji belgeleri ile Türkiye tarafından hazırlanan SÇB'ye uyumlu olarak hazırlanmıştır. 3. Bileşen altındaki Ulaştırma Operasyonel Programı, Çevre Operasyonel Programı, Bölgesel Rekabet Edebilirlik Programı ve 4. Bileşen'e tekabül eden İnsan Kaynakları Geliştirme Operasyonel Programı'nın finansman anlaşmaları, Ulaştırma Programı çerçevesindeki proje seçimleri konusundaki erteleme yüzünden 2009 Ağustos-Eylül aylarında imzalanmıştır.¹³³² Halihazırda uygulanan bu dört operasyonel programın yer aldığı IPA'nın 3. ve 4. Bileşenlerine 2007-2012 dönemi için AB tarafından toplamda 1.793.935.000 EUR Türkiye'ye tahsis edilmesi öngörülmüştür.¹³³³

IPA'nın diğer bileşenlerinde olduğu gibi, 3. ve 4. bileşenin Türkiye'de mali yardım koordinatörlüğünü Avrupa Birliği Genel Sekreterliği üstlenmiştir. Bu iki bileşenin stratejik koordinatörlüğünü DPT yürütürken, DPT'nin altında Bölgesel Gelişme ve İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Komitesi, bu komitenin altında Program Otoriteleri ve onların altında da sektörel izleme komiteleri bulunmaktadır. 3. Bileşen olan Bölgesel Gelişme çerçevesinde uygulanan Ulaştırma Operasyonel Programı, Çevre Operasyonel Programı ve Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı'nın program otoriteleri sırasıyla T.C. Ulaştırma Bakanlığı, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı ve T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'dır. 4. Bileşen kapsamındaki İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Programı'nın Program Otoritesi de T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'dır.¹³³⁴

¹³³² Avrupa Komisyonu, Komisyon Tarafından Konyeye ve Avrupa Parlamentosuna Sunulan Bildirim Genişleme Stratejisi ve Başlıca Zorluklar 2009-2010 (COM (2009) 533 final) Ekindeki Komisyon Çalışma Belgesi 2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, SEC (2009) 1334, Brüksel 14 Ekim 2009, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf (22 Aralık 2009), s.67.

¹³³³ European Commission, Communication From the Commission to the Council and the European Parliament: Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA) Multi Annual Indicative Financial Framework for 2010-2012, COM (2008) 705 Final, 5 November 2008, Brussels, s.5.

¹³³⁴ T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, "IPA Kurumsal Yapılanması", Çevre Operasyonel Programı Web Sitesi, <http://www.ipa.gov.tr/v.aspx?&cID=18358c71-7492-4a87-b8d1-7ed939d6f13e&cM=1> (1 Haziran 2010)

4.2.6.2.2.1. Ulaştırma Operasyonel Programı

Ulaştırma Operasyonel Programı, Ulaştırma Bakanlığı tarafından Dokuzuncu Kalkınma Planı, Ulaştırma Ana Plan Stratejisi, Avrupa Birliği'nin Ulaştırma konusundaki Beyaz Kitabı ('2010 için Avrupa Ulaştırma Politikası: Karar Zamanı), ve Topluluk Stratejik İlkeleri göz önünde bulundurularak, özellikle de MIPD ve SÇB'ye uyumlu olarak hazırlanmıştır. 2007 Aralık'ta AB Komisyonu tarafından onaylanan¹³³⁵ ve finansman anaşmaları 2009 Ağustos-Eylül ayında imzalanan¹³³⁶ Programın temel amacı bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasına katkıda bulunulması olarak belirlenmiştir.¹³³⁷ Ulaştırma sektörü açısından mevcut durumun, 2020'ye kadar öngörülerin, sorunların ve ihtiyaçların ortaya konduğu Program belgesinde, Program yapılandırılken özellikle AB desteği ile yapılan Ulaştırma Atyapı İhtiyacı Değerlendirmesi (TINA) göz önünde bulundurulmuştur.¹³³⁸

Ulaştırma sektöründeki modlar arası dengesizliğin soyo-ekonomik hayatı olumsuz şekilde etkilediği üzerinde durulmuştur.¹³³⁹ Programın genel amacı "Etkin ve dengeli bir ulaşım sistemi kurarken, gelecek TEN-T Ağı üzerinde emniyet ve karşılıklı işletilebilirliği sağlayan ulaşım altyapısının geliştirilmesi"¹³⁴⁰ olarak belirlenmiştir. Program temel olarak demiryolları ağlarına ve limanlara ağırlık vermektedir. Program kapsamında üç öncelik alanı tanımlanmıştır. Bunlar (1) Demiryolu altyapısının geliştirilmesi, (2) Liman altyapısının geliştirilmesi ve (3) Teknik destektir.¹³⁴¹ AB'nin programlama sistematiği ile uyumlu olarak Operasyonel Program'da öncelikler ile ilgili tedbirlere, başlıca faaliyetlere, göstergelere ve 2007-2009 yılı için finansman ihtiyacın yer verilmiştir. Programın özetini ortaya koyan matris aşağıdaki gibidir.

---

¹³³⁵ T.C. Ulaştırma Bakanlığı, "Anasayfa", **Ulaştırma Operasyonel Programı Web Sitesi**, <http://op.ubak.gov.tr> (18 Nisan 2010).

¹³³⁶ Avrupa Komisyonu, *Komisyon Tarafından Konseye ve Avrupa Parlamentosuna Sunulan Bildirim Genişleme Stratejisi ve Başlıca Zorluklar 2009-2010 (COM (2009) 533 final) Ekindeki Komisyon Çalışma Belgesi 2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu*, s.67.

¹³³⁷ T.C. Ulaştırma Bakanlığı, **Ulaştırma Operasyonel Programı**, Ankara, Eylül 2007, http://op.ubak.gov.tr/doc/OP_Turkce.pdf (18 Nisan 2010), s.2-3.

¹³³⁸ T.C. Ulaştırma Bakanlığı, *Ulaştırma Operasyonel Programı*, s.4.

¹³³⁹ T.C. Ulaştırma Bakanlığı, *Ulaştırma Operasyonel Programı*, s.58.

¹³⁴⁰ T.C. Ulaştırma Bakanlığı, *Ulaştırma Operasyonel Programı*, s.59.

¹³⁴¹ T.C. Ulaştırma Bakanlığı, *Ulaştırma Operasyonel Programı*, s.3, 59.

Tablo 4.6 Ulaştırma Operasyonel Programı Özet Matrisi*

	Amaç	Sonuç Göstergeleri	Finansman 2007-2009 (EUR)
Ulaştırma Operasyonel Programı	Etkin ve dengeli bir ulaşım sistemi kurarken, gelecek TEN-T Ağı üzerinde emniyet ve karşılıklı işletilebilirliği sağlayan ulaşım altyapısının geliştirilmesi		<i>Toplam:</i> 239.600.000 EUR <i>AB:</i> 179.900.000 EUR <i>TR:</i> 59.900.000 EUR
Öncelik 1. Demiryolu Altyapısının İyileştirilmesi Tedbir 1.1 Mevcut TEN-T ile bağlantı sağlayan veya gelecekteki TEN-T ağları üzerindeki demiryolu hatlarının yapımı ve/veya rehabilitasyonu <i>Başlıca Operasyon Türü: Yeni bir demiryolu hattı insası ya da Türkiye'nin ana ulaştırma ağı üzerindeki mevcut hattın rehabilitasyonu</i>	TEN-T ağına entegrasyonun sağlarken yolcu ve yük taşımacılığında artan talebin karşılanması için demiryolu altyapısının derinleştirilmesi vasıtasıyla ülkenin rekabet edebilirliğinin artırılması	2007'den 2013 yılına belirlenen güzergahta karayolundan yük ve yolcu taşımacılığında %20'lik kayma Belirlenen güzergahta demiryolu yolcu trafiğinde başlangıçtaki 409.107 Kişi/yıl'ın 2013 yılında 5.655.000 kişi/yıl'a çıkması Demiryolu güzergahında yük trafiğinin başlangıçta 2.487.500 ton yıl olan değerinin 2013 yılında 10.464.000 ton/yıl'a çıkması	<i>Toplam:</i> 212.000.000 EUR <i>AB:</i> 59.108.000 EUR <i>TR:</i> 53.036.000 EUR
Öncelik 2. Liman Altyapısının İyileştirilmesi Tedbir 2.1 Gelecekteki TEN-T üzerinde yeni limanların gerekli multi-modal hinterland bağlantıları ile birlikte yapımı <i>Başlıca Operasyon Türü: Türkiye toprakları içinde gelecekte TEN-T Ağı üzerinde yeni limanların insası.mevcut hattın rehabilitasyonu</i>	Artan talebi karşılamak ve modlararası dengesizliği gidermek için limanların kapasitesini artırmak amacıyla Türkiye'de liman altyapısının modernize edilmesi	Bölgedeki elleçleme kapasitesinin 2007'de 890.000 TEU'dan 2013 yılında 1.840.000 TEU'ya çıkması Bölgedeki depolama kapasitesinin 2007'de 650.000 TEU'dan 1.750.000 TEU'ya çıkması	<i>Toplam:</i> 22.800.000 EUR <i>AB:</i> 17.100.000 EUR <i>TR:</i> 5.700.000 EUR
Öncelik 3. Teknik Yardım Tedbir 3.1 Yönetim, programlama, izleme ve değerlendirmeyi içeren OP uygulamasına destek Tedbir 3.2 Bilgilendirme ve tanıtım faaliyetlerine destek Tedbir 3.3 Proje havuzunun geliştirilmesine destek <i>Başlıca Operasyon Türleri: Eğitimler ve seminerler, çalışma ziyaretleri/stajlar, sektörel izleme komiteleri, tanıtım kampanyaları</i>	Ulaştırma Bakanlığı'nın, AB fonlarını yönetmedeki deneyim yetersizliğinin üstesinden gelebilmesi için desteklenmesi ve OP'nin başarılı şekilde tamamlanmasını sağlamak için idari kapasitesini geliştirilmesi	OP'yi uygulayan personel arasında farkındalığın artması	<i>Toplam:</i> 4.656.000 EUR <i>AB:</i> 3.492.000 EUR <i>TR:</i> 1.164.000 EUR

* T.C. Ulaştırma Bakanlığı, *Ulaştırma Operasyonel Programı*, (18 Nisan 2010), s.59, 67, 70, 72, 74, 76, 77, 79, 80, 91, 114, 155'deki bilgiler derlenerek tablo yazar tarafından hazırlanmıştır.

Ulaştırma Operasyonel Programı altında alınacak tedbirler ve faaliyetler sonucunda karayolu karşısında cazibesini yitiren diğer taşıma modlarının, özellikle demiryolu ve denizyolu taşımacılığının gelişmesi için zemin hazırlanması öngörülmektedir. Program belgesine göre önceliklerin karşılanmasıyla birlikte “Türkiye ile Avrupa arasında çevresel olarak da olumlu biçimde, iki modda (demiryolu ve denizyolu) ticaret için sürdürülebilir bir tedarik zinciri sağlanmasında; kilit bir öge olarak Türkiye'nin bölgenin [Yakın Doğu, Ortadoğu, Kafkasya ve Avrupa arasında bağlantı] çok modlu tedarik zincirleriyle bütünleşmesinin sağlanması ve]; Türkiye'yi Asya ile Avrupa ve Asya ile Karadeniz arasında çok modlu tedarik zincirleri için lojistik bir kavşağa ya da merkeze dönüştürülmesi”¹³⁴² mümkün olacaktır.

4.2.6.2.2. Çevre Operasyonel Programı

Çevre Operasyonel Programı AB mevzuatına uyum konusunda en yüksek maliyeti gerektiren sektörler arasında bulunan çevre sektöründe faaliyet göstermektedir. Zira, çevre müktesabatına uyumun 59.006 Milyar Euro dolayında yatırım gerektirdiği öngörülmektedir.¹³⁴³ Çevre Operasyonel programı MIPD, MIFF ve SÇB ile uyumlu olarak yapılandırılmıştır. Program hazırlanırken, konu ile ilgili Türkiye ve AB'deki düzenlemelerin yanı sıra Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007-2023 dönemini içeren AB Ulusal Çevre Eylem Stratejisi (UÇES) ve 2001-2010 dönemini kapsayan 6. AB Çevresel Eylem Programı göz önünde bulundurulmuştur.¹³⁴⁴ Sürdürülebilir kalkınma ilkesine özellikle önem veren Çevre Operasyonel Programı su, atık su ve katı atık yönetimine odaklanmakta ve AB Çevre müktesabatına uyum yönünde adımlar atmaktadır.¹³⁴⁵ Program kapsamında finanse edilecek projelerin seçiminde projelerin çevre planı, sektörel, strateji ve politikalarla uyumlu olması, yüksek nüfuslu belediyelerin ihtiyaçları karşılması, proje sahibi belediyelerin eş-finansman sağlayabilecek ve işletme maliyetlerini karşılayabilecek finansal kapasiteye sahip olması,

¹³⁴² T.C. Ulaştırma Bakanlığı, *Ulaştırma Operasyonel Programı*, s.59.

¹³⁴³ T.C. Çevre Orman Bakanlığı, **Çevre Operasyonel Programı 2007-2009: Kısa Versiyonu**, Ankara: Aralık, 2007, <http://www.ipa.gov.tr/fbase/COP.pdf> (18 Nisan 2010), s.18.

¹³⁴⁴ T.C. Çevre Orman Bakanlığı, *Çevre Operasyonel Programı 2007-2009: Kısa Versiyonu*, s.7

¹³⁴⁵ T.C. Çevre Orman Bakanlığı, *Çevre Operasyonel Programı 2007-2009: Kısa Versiyonu*, s.11, 17

projelerin mali açıdan sürdürülebilir olması, projelerin halk sağlığı, hasas sahaların ve doğal kaynakların korunması önceliklerine katkıda bulunması öngörülmüştür.¹³⁴⁶

Açıkça ortaya koyulmasa da programın genel amacı: “AB Çevre müktesebatı ve ülke koşulları ile uyumlu bir şekilde altyapı ihtiyaçlarını karşılayarak daha yüksek çevre koruma seviyesine ulaşmak”¹³⁴⁷ olarak ifade edilebilir. Böylece hem ulusal seviyede gelişmeye hem de bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasına katkıda bulunması öngörülmüştür.¹³⁴⁸ Programda üç ana öncelik çerçevesinde alınacak tebirlerle programın hedefine ulaşılması planlanmıştır. Bu öncelikler (1) Su temini, kanalizasyon ve atık su arıtımı hizmetlerinin iyileştirilmesi; (2) Geliştirilmiş entegre katı atık yönetimi ve (3) Teknik destektir. 50.000’den fazla nüfusa sahip belediyelerden 18 içme suyu, 16 atıksu projesi ile 52 katı atık projesi finanse edilme potansiyeline sahip indikatif proje listesinde yer almıştır.¹³⁴⁹ Finanse edilme potansiyeli olan büyük çaplı 4 içme suyu projesinden 3’ü ülkenin doğu kesiminde, 12 atık su projesinden 9’u ve 10 entegre katı atık yönetimi projesinden 8’i ülkenin iç ve doğu kesiminde yer alan belediyelere aittir.¹³⁵⁰ Bu 26 projeden 17’si 2003 tarihli DPT tarafından yapılan Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması¹³⁵¹ çalışmasında 26 Düzey 2 Bölgesi içinde en az gelişmiş 13 Düzey 2 Bölgesi’nde yer alan belediye sınırları içinde bulunmaktadır. Ayrıca, 26 projeden 15’i KBGSYİH’sı Türkiye ortalamasının %75’inden düşük olan Düzey 2 Bölgelerindedir. Bu çerçevede Program kapsamında finanse edilen projelerin ağırlıklı olarak görece az gelişmiş bölgelerde yapılması, sadece ulusal düzeyde çevrenin korunmasına ve AB müktesebatına uyumda katkı sağlamayacağı, aynı zamanda bölgesel altyapı farklılıklarının giderilmesine katkıda bulunulacağı düşünülmektedir.

---

¹³⁴⁶ T.C. Çevre Orman Bakanlığı, *Çevre Operasyonel Programı 2007-2009: Kısa Versiyonu*, s.17, 26.

¹³⁴⁷ Republic of Turkey Ministry of Environment and Forestry, **Environmental Operation Programme 2007-2009**, Ankara, September, 2007, <http://www.ipa.gov.tr/fbase/EOP.pdf> (18 Nisan 2010), s.67.

¹³⁴⁸ Republic of Turkey Ministry of Environment and Forestry, *Environmental Operation Programme 2007-2009* s.67.

¹³⁴⁹ Republic of Turkey Ministry of Environment and Forestry, *Environmental Operation Programme 2007-2009*, s.28.

¹³⁵⁰ Republic of Turkey Ministry of Environment and Forestry, *Environmental Operation Programme 2007-2009*, s.152-155, 210.

¹³⁵¹ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Müsteşarlığı, **İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması**, Ankara, Mayıs 2003.

Tablo 4.7 Çevre Operasyonel Programı Özet Matrisi*

	AMAÇ	Sonuç Göstergeleri	2007-2009 Finansman
Çevre Operasyonel Programı	AB çevre müktesebatı ve ülke koşulları ile uyumlu bir şedekil altyapı ihtiyaçlarını karşılayarak daha yüksek çevre koruma seviyesine ulaşılması, böylece ulusal seviyede gelişmeye ve bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasına katkıda bulunulması		Toplam: 272.133.133 EUR AB Katkısı: 204.100.000 EUR Ulusal Katkı: 68.033.333 EUR
Öncelik 1: Su temini, kanalizasyon ve atık su arıtımı hizmetlerinin iyileştirilmesi	<i>Amaç:</i> AB standartlarına uyumlu ve verimli ve sürdürülebilir şekilde işletilen bir çevresel altyapı geliştirilmesi <i>Özel Amaçlar:</i> (1) Nüfusa etkin, sürdürülebilir ve ekonomik su ve atık su arıtımı hizmetlerinin sunulması (2) Çevrenin korunmasının iyileştirilmesi	İçme suyu şebeke hizmetlerinden yararlanan belediyelerinin sayısının 3159'dan (2004 yılı) 2012 itibarıyla 3163'e çıkarılması İyileştirilmiş atık su hizmetlerinden yararlanan belediyelerinin sayısının 319'dan (2004 yılı) 2012 itibarıyla 328'e yükselmesi	Toplam: 179 064 000 EUR AB Katkısı: 134 298 000 EUR Ulusal Katkı: 44 766 000 EUR
Tedbir 1.1: Su temininin kalitesinin artırılması: nüfus için yeterli miktarda ve sağlıklı içme suyu temin edilebilmesi, kaçaklardan ve diğer kaynaklardan su kaybının azaltılması amacıyla içme suyu dağıtım şebekelerinin, su depolama ve arıtma tesislerinin iyileştirilmesinin desteklenmesi	<i>Özel Amaçlar:</i> (1) Nüfusa ulusal standartlara ve AB standartlarına uygun bir şekilde içme suyu tedarik edilmesi (2) Doğal kaynaklarının kullanımının optimize edilmesi ve su dağıtım sisteminin etkinliğinin iyileştirilmesi	İçme suyu işleme tesislerinin hizmet ettiği belediye nüfusunun 2004 yılından 2012 yılına kadar %1,81 artması İyileştirilmiş su dağıtım tesislerinden yararlanan belediye nüfusunun 2004 yılına göre 2012 yılında %1 artması Su temini sistemi kaçaklarının 2004 yılına göre 2012 yılında %2,45 azalması İçme suyu projelerinin 387500 ilave kişiye hizmet sunması	Toplam: 76 741 333 EUR AB Katkısı: 57 556 000 EUR Ulusal Katkı: 19 185 333 EUR
Tedbir 1.2: Alıcı ortam kalitesini iyileştirilmesi: atıksu ve yağmur suyu toplanmasını ve arıtma tesislerini iyileştirerek yüzey ve yer altı sularındaki kirlilik yükünün azaltılması ve su dağıtım sistemlerini potansiyel bulaşmalardan korunması	<i>Özel Amaçlar:</i> (1) Su toplama tesislerindeki (yüzey ve yer altı suyu) kirlilik yükünün azaltılması ve işme suyu sistemlerinin bulaşmalardan korunması (2) Atık su arıtma tesislerinin etkinliğinin sağlanması ve işletme maliyetlerinin düşürülmesi (3) Kanalizasyon sludge yönetiminin iyileştirilmesi	İyileştirilmiş atık su hizmetlerinden yararlanan belediye nüfusu oranının %45'ten (2004) 2012 itibarıyla %47'ye çıkması Arıtılan atık su oranının %65'ten (2004) 2012 itibarıyla %70'e çıkması 2012 yılı itibarıyla iyileştirilmiş atık su hizmetlerinden 1.000.000 ilave kişinin faydalanması	Toplam: 102 322 667 EUR AB Katkısı: 76 742 000 EUR Ulusal Katkı: 25 580 667 EUR

* Republic of Turkey Ministry of Environment and Forestry, *Environmental Operation Programme 2007-2009*, s.67, 70, 71, 75, 76, 78, 79, 82, 83, 87, 88, 91-94 108'deki bilgiler derlenerek tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Öncelik 2: Geliştirilmiş entegre katı atık yönetimi	<p><i>Amaç:</i> AB standartlarına uyumlu, verimli ve sürdürülebilir şekilde işletilen bir çevresel altyapı geliştirilmesi</p> <p><i>Özel Amaçlar:</i></p> <p>(1) Nüfusa etkin, ekonomik ve sürdürülebilir katı atık hizmeti sunulması</p> <p>(2) Ayrı toplama dahil çevreye dost bütünlük katı atık modelleri ortaya koyulması</p> <p>(3) Eski çöplerin rehabilitasyonu/ kapatılması</p>	<p>Sağlıklı atık gömmeden yararlanan belediyelerin sayısının 120'den (2004) 2012 itibariyle 184'e çıkması</p> <p>Entegre atık yönetimi sisteminden ilave 4 belediyenin yararlanması</p>	<p>Toplam: 76 741 333</p> <p>AB Katkısı: 57 556 000 EUR</p> <p>Ulusal Katkı: 19 185 333 EUR</p>
Tedbir 2.1: Farklı toplama operasyonlarını geliştirilmesi ve ilgili tesisleri kurmak gibi dönüştürülmüş atık miktarını artıracak ve nihai bertaraf edilmiş atık miktarını azaltacak eylemlerin desteklenmesi	<p><i>Özel Amaçlar:</i></p> <p>(1) Bertaraf edilen atığın nihai hacminin azaltılması</p> <p>(2) Katı atığın nihai bertarafının güvenli hale getirilmesi</p>	<p>Sağlıklı atık gömmede bertaraf edilen atığın 7.002.000 ton/yıl'dan (2004) 2012 itibariyle 7.900.000 ton/yıl'a çıkması</p> <p>Kompozit teselerde bertaraf edilen belediye atıklarının 351.000 ton/yıl'dan (2004) 2012 itibariyle 460.000 ton/yıl'a çıkması</p> <p>Bütünlük katı atık yöneti sistemlerinden 2012 itibariyle 2.900.000 ilave kişinin hizmet alması</p>	<p>Toplam: 76 741 333</p> <p>AB Katkısı: 57 556 000 EUR</p> <p>Ulusal Katkı: 19 185 333 EUR</p>
<p>Öncelik 3. Teknik Yardım</p> <p>Tedbir 3.1 Çevre Operasyonel Programının yönetiminin güçlendirilmesi</p> <p>Tedbir 3.2 Faydalanicıların planlama kapasitesinin artırılması</p>	<p><i>Amaç:</i> Çevre Operasyonel Programının ve projeye özgü tedbirlerin yönetim kapasitesinin güçlendirilmesi</p> <p><i>Özel Amaçlar:</i></p> <p>(1) Çevre Operasyonel Programının etkin yönetimi</p> <p>(2) Ulusal stratejiler ve AB stratejileri doğrultusunda nihai yararlanıcıların planlama kapasitesinin artırılması</p> <p>(3) Proje planlama, yönetim ve IPA ve gelecekte Yapısal Fonları özümseyebilmek için kurumsal kapasitenin geliştirilmesi</p>	<p>Toplam: 16 328 000 EUR</p> <p>AB Katkısı: 12 246 000 EUR</p> <p>Ulusal Katkı: 4 082 000 EUR</p>	

4.2.6.2.2.3. Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı

Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı, IPA'nın 3. Bileşeni kapsamında yürütülen diğer programlarda olduğu gibi MIPD ve SÇB'ye uyumlu bir şekilde hazırlanmıştır. Programın yapılandırılması aşamasında, ayrıca Dokuzuncu Kalkınma Planı, Sanayi Politikası Dokümanı, 2007-2009 yıllarını kapsayan KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı, 2006-2010 yıllarını kapsayan Bilgi Toplumu Stratejisi ve Avrupa Birliğinin 2007-2013 dönemi bölgesel politikalarının yönelimini belirleyen Topluluğun Stratejik Yönlendirici İlkeleri'ni dikkate alarak yapılandırılmıştır.¹³⁵² Program AB'nin bölgesel politikaları ilkeleri doğrultusunda çok ciddi bir tematik ve coğrafi yoğunlaşma esasına göre tasarlanmıştır. Coğrafi olarak, KBGSYİH'sı Türkiye ortalamasının %75'inin altında KBGSYİH'ya sahip Düzey 2 Bölgelerine, özellikle de bu bölgelerde tespit edilen Büyüme Merkezlerine yoğunlaşmaktadır.¹³⁵³ Bu kriterleri kapsayan 12 Düzey 2 Bölgesi ve her bir bölge için tespit edilen Büyüme Merkezleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.8 Bölgesel Rekabet Edebilirlik Programı Kapsamındaki Düzey 2 Bölgeleri ve Büyüme Merkezleri*

Düzey 2 Bölgeleri	Büyüme Merkezleri
TR63 (Hatay, K.Maraş, Osmaniye)	Kahramanmaraş
TR-72 (Kayseri,Sivas, Yozgat)	Kayseri, Sivas
TR-82 (Çankırı, Kastamonu, Sinop)	Kastamonu
TR-83 (Amasya, Corum,Samsun,Tokat)	Samsun
TR-90 (Artvin,Giresun,G.Hane,Ordu,Rize, Trabzon)	Trabzon
TR-A1 (Bayburt,Erzincan,Erzurum)	Erzurum
TR-A2 (Ağrı,Ardahan,İğdır,Kars)	Kars
TR-B1 (Bingöl, Elazığ, Malatya,Tunceli)	Elazığ, Malatya
TR-B2 (Bitlis,Hakkari,Mus, Van)	Van
TR-C1 (Adıyaman,G.Antep,Kilis)	Gaziantep
TR-C2 (Diyarbakır, S.Urfa)	Diyarbakır, Şanlıurfa
TR-C3 (Batman, Mardin,Sırnak,Siirt)	Batman

¹³⁵² T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, **Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı (2007-2009)**, Ankara, Eylül 2007, s.10, 17.

¹³⁵³ T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı (2007-2009)*, s.13.

* T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı (2007-2009)*, s.26'daki tablodan adapte edilmiştir.

Tablodan da görüldüğü üzere TR83 Samsun, TR 72 Kayseri ve TR 63 Hatay Düzey 2 Bölgelerini içeren kuzey-güney eksenini dahil bu eksenin doğusu programın kapsama alanındadır.

Coğrafi yoğunlaşma sadece programın belirli Düzey 2 Bölgelerini ve özellikle bu bölgelerdeki Büyüme Merkezlerini kapsama dahil etmesiyle sınırlı kalmamıştır. Program kapsamında alınan belirli tedbirlerin de Program kapsamındaki Düzey 2 Bölgelerinin rekabet edebilirlik düzeyine ve özelliklerine göre yoğunlaştırılması söz konusu olmuştur. Program kapsamındaki bölgeler 46 değişkenin kullanılarak oluşturulduğu rekabet edebilirlik endeksi kullanılarak düşük, orta ve yüksek düzeyde* rekabet edebilirlik seviyesine sahip olma özelliğine göre sınıflandırılmış. Bu sınıflandırmaya ve bölgelerin potansiyelleri ile özelliklerine göre tedbir-bölge eşleşmesi yapılmıştır.¹³⁵⁴

Program kapsamında tematik ve sektörel yoğunlaşma da söz konusudur. Bu çerçevede Program KOBİ'ler ve girişimcilik ile imalat ve turizm sektörlerine yoğunlaşmıştır.¹³⁵⁵ Bunun yanı sıra, Program sadece genel itibariye imalat ve turizm sektörüne yoğunlaşmamakta, Düzey 2 Bölgelerinde öne çıkan özellikle imalat alt sektörlerine odaklanmaktadır.¹³⁵⁶ Böylece belirli bölgelerde belirli sektörler odaklanılarak uzmanlaşma ve kümelenme desteklenmeye çalışılmaktadır.

Program kapsamında uygulanacak projelerin seçiminde Cazibe/Büyüme Merkezleri'ne öncelik verilmektedir. Proje seçiminde ayrıca, rekabet düzeyi-tedbir eşleşmesi, bölgelerdeki sektörel yoğunlaşmanın göz önünde bulundurulması esastır. Ayrıca, Büyüme Merkezlerinin etraflarıyla ilişkilerininin güçlendirilmesi, program kapsamındaki bölgelerin, ülkedeki diğer bölgelerle AR-GE, inovasyon ve işbilgi

---

* Düşük düzeyde rekabet edebilir Düzey 2 Bölgeleri TRA1 Erzurum, TRA2 Ağrı, TRB2 Van, TRC2 Şanlıurfa, TRC3 Mardin, orta düzeyde rekabet edebilir bölgeler TRB1 Malaya, TR82 Kastamonu, TR83 Samsun, TR90 Trabzon ve yüksek düzeyde rekabet edebilir bölgeler TR63 Hatay, TR72 Kayseri ve TRC1 Gaziantep bölgeleridir. T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı (2007-2009)*, s.88.

¹³⁵⁴ T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı (2007-2009)*, s.86-87.

¹³⁵⁵ T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı (2007-2009)*, s.13.

¹³⁵⁶ T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı (2007-2009)*, s.89.

konusundaki ilişkilerinin ağlar vasıtasıyla geliştirilmesi de proje seçiminde göz önünde bulundurulacak unsurlardandır.¹³⁵⁷

Programın genel hedefi “İşletmelerin desteklenmesi ve iş ortamının iyileştirilmesiyle bölgesel rekabet edebilirliğin artırılması”¹³⁵⁸ olarak belirlenmiştir. Bu amaca ulaşılabilmesi için teknik destek unsuru dahil üç öncelik alanı belirlenmiş ve bu önceliklere ilişkin tedbirler yapılandırılmıştır. Programın öncelik alanları (1) İş ortamının iyileştirilmesi, (2) İşletme kapasitesinin artırılması ve girişimciliğin desteklenmesi ve (3) Teknik destektir.¹³⁵⁹ Programın genel hatları aşağıdaki Tabloda özetlenmektedir.

AB uyum süreci ile bölgesel politikalarda yaşanan dönüşüm Programın tümünde açıkça görülmektedir. Bu bağlamda özellikle Büyüme Merkezleri, geleneksel olmayan politikalar/yaklaşım öne çıkmaktadır. Ayrıca, AB Bölgesel Politikaları ilkeleri güçlü bir şekilde benimsenmiştir. Yerel potansiyeli harekete geçirmede son derece önemli bir rol oynadığı düşünülen KOBİ'lere ve girişimciliğe odaklanılmakta, her ne kadar MIPD'de AR-GE ve inovasyon konusuna mesafeli olursa da, AR-GE, BIT ve inovasyona yönelik tedbirlerin alınmakta, destekleyici hizmet ve altyapıya, finansmana erişimin iyileştirilmesine, işbirliklerin ve ağların geliştirilmesine önem verilmektedir. Ayrıca, bölgesel uzmanlaşmanın desteklenmesi, programın gerek coğrafi, gerek tematik gerekse sektörel açıdan yoğunlaşması anlamlıdır. Ancak, kazanan sektörlerin seçiminin daha önce de tartışıldığı üzere riskli olduğunu belirtmek gerekir. Yine de, programda izlenen politikalar ve yaklaşım Büyüme Merkezlerine ve yerel potansiyelin harekete geçirilmesine odaklanan, bölgesel uzmanlaşmayı destekleyen (yeni teşvik sistemi gibi), yeni bölgesel politikaların unsurlarıyla tutarlılık göstermektedir.

Program, eleştirilmeye müsait olsa da, özellikle ülkenin görece az gelişmiş bölgelerine odaklanması ve bu bölgelerde rekabet gücünün artırılması bakımından farklılaşan ihtiyaçlara, özellikle yerel potansiyelleri dikkate alan farklı tedbirlerle cevap vermeye çalışmasından dolayı bölgesel gelişmişlik farklılıklarının, özellikle batı-doğu ayrımının azaltılmasında bir adım olarak değerlendirilmektedir.

¹³⁵⁷ T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı (2007-2009)*, s.86.

¹³⁵⁸ T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı (2007-2009)*, s.84.

¹³⁵⁹ T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı (2007-2009)*, s.2.

Tablo 4.9 Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı Özet Matrisi*

	AMAÇ	Sonuç Göstergeleri	2007-2009 Öngörülen Finansman
Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı	<i>Genel Hedef</i>		Toplam
	İşletmelerin desteklenmesi ve iş ortamının iyileştirilmesiyle bölgesel rekabet edebilirliğin artırılması		186.933.338 EUR
	<i>Özel Hedefler</i>		AB Katkısı
	(1) Fiziki ve finansal altyapının geliştirilmesi		140.200.000 EUR
	(2) İş hacminin artırılması		Ulusal Katkı
(3) Üretim sektörünün istihdam artırma kapasitesinin yükseltilmesi		46.733.338 EUR	
(4) Üretimde katmadeğerin artırılması			
Öncelik 1:İş Ortamının İyileştirilmesi	<i>Amaç</i>	Kurulan veya desteklenen ortak tesislerden ilave 300 küçük sanatkârın ve 400 KOBİ'nin faydalanması	Toplam
	Hedef bölgede yeni işletmelerin sayısını artırmak için daha iyi bir iş ortamı yaratılması, mevcut işletmelerin verimliliğinin ve rekabet güçlerinin iyileştirilmesi, fiziki altyapının iyileştirilmesi ve hedef bölgelerdeki KOBİ'ler için destekleyici bir çevrenin yaratılması yolu ile toplam istihdama katkıda bulunulması	Kurulan veya desteklenen hizmet tesislerinden 400 ilave işletmenin faydalanması	138.330.670 EUR
	<i>Özel Amaçlar</i>	Desteklenen sanayi alanları içerisinde 300 yeni işletme kurulması	AB Katkısı
	(1) İşletmelerin faaliyetlerini daha iyi ve uygun bir ortamda yürütebilmesi için iş altyapısının geliştirilmesi ve modernizasyonunun yapılması	IPA fonlarıyla desteklenen OSB, KSS, İŞGEM/İnkübatörlerde faaliyet gösteren işletmelerde 1000 yeni kişiye istihdam sağlanması	103.748.000 EUR
	(2) İşletmelerin finansal araçlara erişim koşullarının iyileştirilebilmesi için uygun finansman mekanizmalarının kurulması ve/veya mevcut olanların desteklenmesi	Finansal araçlarla 600 yeni KOBİ, 500 yeni mikro işletme kurulması	Ulusal Katkı
(3) Ar-Ge, yenilikçilik, BIT de dahil olmak üzere teknoloji kullanımı ve bilgi transferi altyapısının desteklenmesi	Yatırımlara ilave 8.000.000	34.582.670 EUR	
(4) Canlandırma, peysaj ve tanıtım/pazarlama faaliyetleri gibi arz ve talep yönlü müdahaleler aracılığı ile turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve iyileştirilmesi			

* T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı (2007-2009)*, s.84, 95, 98, 101, 102, 105, 106, 108-110, 114, 116, 117, 120, 122, 128, 129, 152, 197-200'de bulunan bilgiler derlenerek tablo yazar tarafından hazırlanmıştır.

		EUR'luk kredi garantisi sağlanması	
		Desteklenen bölgelerde AR-GE ve inovasyonla ilgili 70 yeni işletme kurulması	
		Desteklenen projeler sonucunda 10 yeni patent başvurusu yapılması	
		Desteklenen turizm çekim alanı başına ilave 1000 turist ziyareti	
		Desteklenen her bir turizm alanında 10 yeni işletme kurulması	
Tedbir 1.1: Sanayi Altyapısının Gelistirilmesi	<i>Amaç</i> Mevcut sanayi alanlarının kalitesinin yükseltilerek kullanımlarının teşvik edilmesi ve sundukları hizmetlerin talebe uygun olarak desteklenmesi yolları ile iş ortamının iyileştirilmesi	Kurulan veya desteklenen ortak tesislerden ilave 300 küçük sanatkarın ve 400 KOBİ'nin faydalanması	Toplam 34.582.668 EUR
<i>TR63 Hatay TR72 Sivas TR82 Kastamonu TR83 Samsun TR90 Trabzon TRB1 Malatya TRB2 Van TRC1 Gaziantep TRC2 Ş. Urfa TRC3 Mardin Öncelikli Düzey 2 Bölgeleridir</i>	<i>Özel Amaçlar</i> (1) Ortak kullanıma yönelik sosyal, teknik, imalat, depolama ve BIT tesislerinin kurulması yolu ile KOBİ'lere ticari faaliyetlerini daha iyi yürütebilecekleri bir çevrenin sağlanması ve sanayi altyapısının iyileştirilmesi (2) KOBİ'lerin, sanayi alanları içerisindeki gelişmiş altyapı ve yüksek hizmet kalitesinden ortak olarak faydalanmasının teşvik edilmesi ve bu çerçevede KOBİ'ler için bir sinerji ve mükayeseli üstünlük yaratılması (3) KOBİ ve iş destek merkezleri ile bilgi, danışmanlık ve tek durak ofislerinin kurulması yolu ile yeni işletmelerin kurulmasına ve mevcut olanların rekabet edebilirliklerinin artırılmasına katkıda bulunulması	Kurulan veya desteklenen hizmet tesislerinden 400 ilave işletmenin faydalanması Desteklenen sanayi alanları içerisinde 300 yeni işletme kurulması IPA fonlarıyla desteklenen OSB, KSS, İŞGEM/İnkübatörlerde faaliyet gösteren işletmelerde 1000 yeni kişiye istihdam sağlanması	AB Katkısı 25.937.000 EUR Ulusal Katkı 8.645.668 EUR

<p>Tedbir 1.2: Finansman Araçlarının Oluşturulması ve Geliştirilmesi</p> <p><i>Program kapsamındaki tüm Düzey 2 Bölgeleri önceliklidir</i></p>	<p><i>Amaç</i> Uygun finansman araçlarının oluşturulması ve/veya mevcutların desteklenmesi yolu ile hedef bölgede faaliyet gösteren ve finansman araçlarına ulaşmakta güçlük çeken KOBİ'lerin erişim koşullarının iyileştirilmesi</p> <p><i>Özel Amaçlar</i> (1) KOBİ'lere hizmet veren kredi garanti fonları, mikro kredi fonları ve çekirdek ve start-up sermayesi gibi risk sermayesi fonları dahil olmak üzere sermaye tedariki fonlarının ve finansal enstrümanların desteklenmesi yolu ile hedef bölgelerdeki finansal ortamın iyileştirilmesi (2) Finansal kaynaklara erişimin artırılması yolu ile işletmelerin iş geliştirme projeleri ve yatırım seviyelerinin artırılması (3)Finansal kaynakların artan oranda kullanımı ile işletmelerin imalat altyapılarının modernizasyonu</p>	<p>Finansal araçlar yoluyla 600 yeni KOBİ ve 500 yeni mikro işletme kurulması</p> <p>Yatırımlara ilave 8.000.000 EUR'luk kredi garantisi sağlanması</p>	<p>Toplam 48.415.734 EUR</p> <p>AB Katkısı 36.311.800 EUR</p> <p>Ulusal Katkı 12.103.934</p>
<p>Tedbir 1.3: Ar-Ge, İnovasyon, Teknoloji ve Bilgi İletişim Teknolojileri Altyapısının Geliştirilmesi</p> <p><i>TR63 Hatay TR72 Sivas TR82 Kastamonu TR83 Samsun TR90 Trabzon TRC1 Gaziantep TRA1 Erzurum TRB1 Malatya Öncelikli Düzey 2 Bölgeleridir</i></p>	<p><i>Amaç</i> Ar-Ge, inovasyon, teknoloji kullanımı ve transferinin desteklenerek verimliliğin artırılması ve dinamik bilgi tabanlı bir ekonominin kurulmasına katkıda bulunulması</p> <p><i>Özel Amaçlar</i> (1) Kamu ve kar amacı gütmeyen kuruluşların ticari odaklı Ar-Ge faaliyetlerinin desteklenmesi ve KOBİ'lere gelişmiş altyapı ve yüksek kaliteli hizmet sunan ortak Ar-Ge, inovasyon, ve teknoloji altyapılarının kullanımının artırılması (2) Kamu sektörü, üniversiteler, Ar-Ge merkezleri ve işletmeler arasında işbirliğinin teşvik edilmesi amacıyla ağ yapıları ve küme oluşumlarının, geliştirilmesi ve faaliyete geçirilmesi ve bu ağ ve kümelerin uluslar arası ağlara bağlanması (3) Ticaret odaklı yeni Ar-Ge personeli ve ürünlerin çoğalmasının desteklenmesi ve işletmelerin Ar-Ge, inovasyon, teknoloji ve bilgiye yönelik yatırımlarının artırılması (4) İşletmelerin Ar-Ge sonuçlarını, inovasyon ve teknolojiyi ürünler, üretim süreçleri ve hizmetler için kullanma kapasitelerinin artırılması</p>	<p>Desteklenen bölgelerde Ar-Ge ve inovasyonla ilgili 70 yeni işletme kurulması</p> <p>Desteklenen projeler sonucunda 10 yeni patent başvurusu yapılması</p>	<p>Toplam 34.582.668 EUR</p> <p>AB Katkısı 25.937.000 EUR</p> <p>Ulusal Katkı 8.645.668 EUR</p>

<p>Tedbir 1.4: Turizm Altyapısı, Pazarlama ve Tanıtım Faaliyetlerinin İyileştirilmesi</p> <p><i>TRAI Erzurum TRA2 Ağrı TRB2 Van TRC1 Gaziantep TRC3 Mardin Öncelikli Düzey 2 Bölgeleridir</i></p>	<p><i>Amaç</i> Turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi, turizm cazibe bölgelerinin canlandırılması ve peysajı ve ticari kullanıma hazırlanması ve tanıtım/pazarlama faaliyetlerinin desteklenmesi yolları ile rekabet-edebilirlik ve istihdamın geliştirilmesi ve bölgesel farklılıkların azaltılması</p> <p><i>Özel Amaçlar</i> (1) Turizmin çeşitlendirilmesi yoluyla Türkiye'nin rekabet edebilirliğine katkıda bulunulması (2) Turizm işletmeleri için uygun bir ortamın oluşturulması yoluyla istihdam oranı, üretilen katma değer ve toplam iş hacmine katkıda bulunulması (3) Turizm işletmeleri için uygun bir ortamın oluşturulmasıyla bölgesel farklılıkların azaltılması, sosyo-ekonomik kalkınmanın desteklenmesi (4) Bölgelerin içi ve arasında sosyal ve ekonomik etkileşim sağlanması</p>	<p>Desteklenen turizm çekim alanı başına ilave 1000 turist ziyareti</p> <p>Desteklenen her bir turizm alanında 10 yeni işletme kurulması</p>	<p>Toplam 20.749.600 EUR</p> <p>AB Katkısı 15.562.200 EUR</p> <p>Ulusal Katkı 5.187.400 EUR</p>
<p>Öncelik 2: İşletme Kapasitesinin Arttırılması ve Girişimciliğin Desteklenmesi</p> <p><i>Program kapsamındaki tüm Düzey 2 Bölgeleri önceliklidir</i></p>	<p><i>Amaç</i> Hedef bölgelerde başta start-up'lar olmak üzere KOBİ'lere yönelik danışmanlık ve bilgi desteği faaliyetlerinin desteklenmesi ile kümelenme ve ağ yapısı faaliyetlerinin kuvvetlendirilmesi yoluyla, işletmelerin girişimcilik kapasitesinin, verimliliğinin ve ürettikleri katma değerinin arttırılması ve bölgedeki istihdam oranını ve nihai rekabet gücünün iyileştirilmesi</p> <p><i>Özel Amaçlar</i> (1) Bir çok alanda, başlangıç aşamasındakiler başta olmak üzere işletmelere bilgi ve danışmanlık hizmetlerini arttırarak, doğrudan bilgi sağlayıcı faaliyetleri organize ederek girişimcilik kültür ve becerilerinin arttırılması (2) Temel bilgi desteği ve danışmanlık hizmetleri ile ağ oluşturma, kümelenme ve benzeri araçlar vasıtasıyla, sanayi sektörleri arasındaki işbirliğinin teşvik edilmesi ve kuvvetlendirilmesi (3) İşletmelerin Ar-Ge ve inovasyon becerilerinin arttırılması, temel bilgi ve danışmanlık hizmetleri, seminer/eğitim faaliyetleri ile işletme sürecinde bilişim teknolojilerinin kullanımının arttırılması (4) Start-up'lar başta olmak üzere işletmeleri destekleyerek hedef bölgede yeni istihdam alanlarının oluşturulması, katma değer ve iş stoğunun arttırılması</p>	<p>100 KOBİ'nin temel bilgilendirme ve danışmanlık destekleri sonrasında iş ve yatırım planlarını hazırlaması</p> <p>Temel bilgilendire ve danışmanlık desteği olarak 50 yeni girişimcinin kendi işlerini kurması</p> <p>Sağlanan destek sayesinde 2 ağ/kümelenmenin faaliyete geçmesi</p> <p>Desteklenen veya oluşturulan yeni ağ/kümelenmelere 40 işletmenin katılması</p>	<p>Toplam 37.386.668 EUR</p> <p>AB Katkısı 28.040.000 EUR</p> <p>Ulusal Katkı 9.346.668 EUR</p>

<p>Tedbir 2.1: İşletmelere Temel Bilgi ve Danışmanlık Desteği Sağlanması</p> <p><i>Program kapsamındaki tüm Düzey 2 Bölgeleri önceliklidir</i></p>	<p><i>Amaç</i> KOBİ'lerin, özellikle start-upların girişimcilik kültürünün ve becerilerinin danışmanlık ve bilgi destekleri faaliyetleri ile artırılması</p> <p><i>Özel Amaçlar</i> (1) Yeni işletmelerin kurulmasında destek sağlanmasını teminen girişimcilerin girişimcilik becerilerinin artırılması ve mevcut işletmelerin sağladıkları katma değerini yükselttilerek rekabet edebilirliklerinin artırılması (2) KOBİ'lere danışmanlık ve bilgi desteği sağlayan kamu kurumları ile kar amacı gütmeyen organizasyonların hizmetlerinin ve becerilerinin artırılması (3) KOBİ'lerin üretimlerini, pazarlama, standardizasyon ve markalaşma gibi faaliyetlerini iyileştirmelerini teminen yatırımların özendirilmesi (4) İşletmeleri diğer Topluluk Programları ile tamamlayıcılığı ve uyumluluğu sağlamalarını teminen Topluluk Programlarına katılım sağlamalarında destek olunması ve AB fonlu projeleri uygulamaları ve geliştirmeleri için becerilerinin artırılması</p>	<p>100 KOBİ'nin temel bilgilendirme ve danışmanlık destekleri sonrasında iş ve yatırım planlarını hazırlaması</p> <p>Temel bilgilendirme ve danışmanlık desteği olarak 50 yeni girişimcinin kendi işlerini kurması</p>	<p>Toplam 22.432.000 EUR</p> <p>AB Katkısı 16.824.000 EUR</p> <p>Ulusal Katkı 5.608.000 EUR</p>
<p>Tedbir 2.2: Sanayi Alanında İşbirliğinin Güçlendirilmesi</p> <p><i>Program kapsamındaki tüm Düzey 2 Bölgeleri önceliklidir</i></p>	<p><i>Amaç</i> Sanayide yatay ve dikey işbirliği alanlarının danışmanlık, bilgi destek faaliyetleri ve altyapının, kamu kurumları, kar amacı gütmeyen kurumlar ve/veya sektörel derneklerce sürdürülen kümelenme, ağ oluşturma ve işbirliği faaliyetlerine yönelik hibe programları ile artırılması</p> <p><i>Özel Amaçlar</i> (1) İşletmeler arasında sektörel ve bölgesel kümelenmenin gelişmesine ve başlamasına destek olacak danışmanlık faaliyetleri ve hizmetlerinin oluşturulmasının teşvik edilmesi (2) İş alanları içerisinde tamamlayıcı ve benzer ürünleri üreten firmalar arasında yatay ve dikey işbirliği kurularak işletmelerin katma değerlerinin ve verimliliklerinin artırılması (3) Kamu kurumları/ özel sektör/ üniversiteler/ STK'lar/ KOBİ'lere hizmet veren birlikler arasında işbirliği ve şebekeleşmenin oluşturulmasının desteklenmesi ve teşvik edilmesi (4) Mevcut işbirliklerinin büyütülmesi, şebekeleşmeye kılavuzluk edilmesi ve takip edilmesi için danışmanlık hizmet ve faaliyetlerinin sağlanması</p>	<p>Sağlanan destek sayesinde 2 ağ/kümelenmenin faaliyete geçmesi</p> <p>Desteklenen veya oluşturulan yeni ağ/kümelenmelere 40 işletmenin katılımı</p>	<p>Toplam 14.954.668 EUR</p> <p>AB Katkısı 11.216.000 EUR</p> <p>Ulusal Katkı 3.738.668 EUR</p>

Öncelik 3: Teknik Yardım	<i>Amaç</i>		Toplam
	IPA Uygulama Tüzüğü'ne uygun olarak programın etkin uygulanmasının sağlanması, Program Otoritesi ve programın uygulamasına dahil olan diğer kuruluşların idari kapasitelerinin programın hazırlanması, yönetimi, uygulanması, izlenmesi, değerlendirilmesi, kontrolü ve tanıtımının desteklenmesi yoluyla iyileştirilmesi ve aynı zamanda müdahalelerin planlanması ve ileride hazırlanacak OP'ler için gerekli olan sektör çalışmalarının ve proje havuzunun hazırlanması		11.216.000 EUR
Tedbir 3.1: OP'nin Yönetimi, Uygulanması, İzlenmesi, Kontrolü ve Değerlendirilmesine Destek			AB Katkısı
			8.412.000 EUR
Tedbir 3.2.: OP Tedbirlerinin Tanıtılması		1500 Proje teklif alınması	Ulusal Katkı
			2.804.000 EUR

4.2.6.2.2.4. İnsan Kaynaklarını Geliştirme Operasyonel Programı

IPA'nın 4. Bileşeni'nin altındaki tek operasyonel program olan İnsan Kaynaklarını Geliştirme Programı (IKGOP) Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2006-2010 dönemini kapsayan Bilgi Toplumu Stratejisi, AB ile etkileşim içinde hazırlanan ve Türkiye'de yoksullukla ve sosyal dışlanma ile mücadele konusundaki stratejeyi kapsayan Ortak İçerme Belgesi, aday ülkelerin üye olduktan sonra istihdam politikalarını belirlemeye ve AB'deki istihdam politikası koordinasyonuna katılmaya hazırlamak amacıyla oluşturulan Ortak Değerlendirme Belgesi, 2007 öncesi dönemde İŞKUR'un AB desteği ile Aktif İş Gücü Programı kapsamında hazırlanan İnsan Kaynakları Geliştirme Stratejisi, yine 2007 öncesi dönemde AB desteği ile Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülen Mesleki Eğitim Geliştirme Programı kapsamında hazırlanan Yaşam Boyu Öğrenme Stratejisi, Avrupa Sosyal Fonu Tüzükleri, Lizbon Stratejisi, AB'nin İstihdam Yönlendirici İlkeleri ve AB'nin bölgesel politikalar konusunda Stratejik Yönlendirici İlkeleri dikkate alınarak, MIPD ve SÇB'ye uyumlu bir şekilde hazırlanmıştır¹³⁶⁰. Programın kapsadığı temel bölgeler KBGSYİH'sı Türkiye ortalamasının %75'nin altında olan Düzey 2 Bölgeleri olması¹³⁶¹ itibariyle Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programının (REOP) kapsadığı bölgelerdir. Yani Samsun, Kayseri ve Hatay Düzey 2 Bölgeleri kuzey-güney ekseninin başlangıcı olduğu ülkenin doğu kesimidir. REOP'da olduğu gibi IKGOP kapsamındaki 12 Düzey 2 Bölgesi'ndeki 15 Büyüme Merkezine özel önem verilmektedir. Ayrıca, IKGOP kapsamında MIPD ile uyumlu bir şekilde bölgesel boyutu olan ve az gelişmiş bölgelerin gelişimini destekleyen ulusal düzeyde faaliyetlere de gerçekleştirilecektir. IKGOP'a tahsis edilen fonun %20'sinin ulusal düzeydeki faaliyetlere, %45 ila %55 arasında bir oranın Program kapsamında bulunan 12 Düzey 2 Bölgesi'ndeki Büyüme merkezlerine ve %25 ila %35'inin 12 Düzey Bölgesi'nde bulunan artalan olarak adlandırılan büyüme merkezleri dışındaki kentsel ve kırsal alanlara ayrılmıştır.¹³⁶² IKGOP tematik olarak

¹³⁶⁰ T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, **İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Program Taslağı 2007-2009**, Ankara, 2007, <http://www.ikg.gov.tr/documents/IKGOP.pdf> (18 Nisan 2010), s.16-27.

¹³⁶¹ T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Program Taslağı 2007-2009*, s.10, 148

¹³⁶² T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Program Taslağı 2007-2009*, s.148.

istihdam arzına odaklanmaktadır.¹³⁶³ Bu bağlamda istihdam, eğitim ve sosyal içerme müdahale alanları IKGOP'un yoğunlaştığı alanlardır.¹³⁶⁴

Programın genel amacı “daha fazla ve daha iyi iş ve daha fazla sosyal uyum ile sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlayacak bilgi temelli bir ekonomiye geçişi[n] destekle[nmesi]”¹³⁶⁵ olarak tespit edilmiştir. Program kapsamında istihdam, eğitim, yaşam boyu öğrenme ve sosyal içermeye ilişkin olmak üzere dört tematik öncelik alanı ve bir teknik destek öncelik alanı belirlenmiştir. Bu öncelikler (1) “Özellikle kadınların işgücüne katılımlarını artırarak ve özellikle gençler için olmak üzere işsizlik oranlarını azaltarak, daha çok insanı istihdama çekilmesi ve istihdamda kalmalarını temin edilmesi”; (2) “Eğitim kalitesinin artırılması, eğitim ve iş piyasası arasındaki bağın kuvvetlendirilmesi ve başta kız çocuklarının olmak üzere her düzeyde okullaşma oranlarının yükseltilmesi suretiyle insan kaynağına yapılan yatırımın artırılması”; (3) “Yaşam boyu öğrenmenin ilerletilmesi ve insan kaynağına işletmeler ve işçiler tarafından yatırım yapılmasının teşvik edilmesiyle, işçilerin, işletmelerin ve girişimcilerin uyum yeteneklerinin artırılması”, (4) “Özel itina gösterilmesi gereken kişilerin işgücüne dâhil olmalarının sürdürülebilir hale getirilmesi ve işgücü piyasasındaki tüm ayrımcılık türleri ile mücadele edilmesi amacıyla gereken imkânları sağlayarak içermeci bir işgücü piyasasının teşvik edilmesi”; ve (5) Teknik destek önceliğidir.¹³⁶⁶

Aşağıda yer alan IKGOP'un özet matrisinden görüleceği üzere Program geleneksel olmayan politika ve ilişkin tedbirlerden oluşmaktadır. Program çerçevesinde alınacak tedbirlerle, Program'ın odaklandığı bölgelerde somut fiziki yatırımlardan ziyade içeriksel ve niteliksel bir dönüşüm gerçekleştirilmesi ve somut sonuçlar elde edilmesi, böylece bölgeler arasında özellikle de batı ve doğu arasında gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi öngörülmüştür. IKGOP, REOP'ta olduğu gibi yerel potansiyelin harekete geçirilmesine ve geliştirilmesine yoğunlaşmakta, gerek sosyal

¹³⁶³ T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Program Taslağı 2007-2009*, s.95.

¹³⁶⁴ T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Program Taslağı 2007-2009*, s.149.

¹³⁶⁵ T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Program Taslağı 2007-2009*, s.24.

¹³⁶⁶ T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Program Taslağı 2007-2009*, s.99, 110, 121, 131, 140

gerekse iktisadi gelişmenin odağına insan unsurunu koymaktadır. Program'ın çok önemli bir kısmı genel anlamda eğitimle, özel anlamda Mesleki ve Teknik eğitimle, bir diğer kısmı sosyal içermeye ilgilidir. Bu bağlamda Program içeriksel olarak Program Otoritesi olan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın sorumluluk alanı dışına çıkmakta, Milli Eğitim Bakanlığı ile Sosyal Hizmetlerin sorumluluğuna girmektedir. Programda çok sıkı bir ortaklık ve koordinasyon mekanizması geliştirilmiştir. Ancak, geçmiş dönemlerde özellikle devlet kurumları arası koordinasyon ve ortaklıklarla ilgili sorunlar göz önüne alınması gerekir. Program'ın Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın içeriksel olarak sorumluluk alanlarına girmeyen müdahale alanlarında da başarılı sonuçlar elde edilmesi için uygulama sürecinde Bakanlıklar dahil diğer ilgili devlet kurumları ile koordinasyon ve bu kurum ve kuruluşları uygulama sürecine dahil etme prensibinin gerçek anlamda hayata geçirilmesi gerekir. Bu koordinasyon ve ortaklık unsuru da gerçekleştirilebilirse, sadece içerik olarak ve şekil itibariyle değil kurumsal yaklaşım olarak da bir dönüşümün göstergesi olacaktır.

Tablo 4.10 İnsan Kaynaklarını Geliştirme Operasyonel Programı Özet Matrisi*

	AMAÇ	Sonuç Göstergeleri	2007-2009 Tahmini Finansman
İnsan Kaynaklarını Geliştirme Operasyonel Programı	Daha fazla ve daha iyi iş ve daha fazla sosyal uyum ile sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlayacak bilgi temelli bir ekonomiye geçişin desteklenmesi		Total 186.705.882EUR AB 158.700.000 EUR TR 28.005.882 EUR
Öncelik 1. İstihdam	<i>Amaç</i> Kadınların işgücüne katılımlarının artırılması, gençlerin istihdamlarının artırılması ve kayıt dışı istihdamla mücadele		Toplam 82.150.588 EUR
Özellikle kadınların işgücüne katılımlarını artırarak ve özellikle gençler için olmak üzere işsizlik oranlarını azaltarak, daha çok insanı istihdama çekilmesi ve istihdamda kalmalarının temin edilmesi	<i>Özel Amaçlar</i> (1) Daha önce tarımda çalışmakta olanlar dâhil, kadınların işgücüne katılımlarının ve istihdamlarının teşvik edilmesi (2) Gençlerin istihdamının artırılması (3) Kayıtlı istihdamın desteklenmesi (4) Kamu istihdam hizmetlerinin iyileştirilmesi		AB Katkısı 69.827.999 EUR Ulusal Katkı 12322589 EUR
Tedbir 1.1 Daha önce tarımda çalışmakta olanlar dâhil olmak üzere, kadınların işgücüne katılımlarının teşvik edilmesi ve kadın istihdamının artırılması	<i>Amaç</i> Kadınların istihdam edilebilirliklerinin geliştirilmesi, kadın girişimciliğinin desteklenmesi ve kadının işgücü piyasasına katılımının önünde engel teşkil eden kültürel ve diğer nedenlerin azaltılması <i>Özel Amaçlar</i> (1) Kadınların istihdam edilebilirliğinin geliştirilmesi (2) Kadın girişimciliğinin teşvik edilmesi (3) Kadınların işgücü piyasasına katılımlarını sınırlayan kültürel ve diğer engellerin azaltılması	Alınan eğitim ya da hizmetler sonucunda motivasyonun ya da beceri düzeyinin artmasıyla faydalanıcı kadınların 2009 yılı itibariyle %95'inin işgücüne katılması Danışmanlık ve yönlendirme hizmetleri neticesinde kadın istihdamının 2006 yılından 2009 yılına kadar %8 artarak %35 olması Kadın girişimcilerin oranının 2006 yılından 2009 yılına kadar %4,4 artarak %30 olması	Toplam 27.150.588 EUR AB Katkısı 23.077.999 EUR Ulusal Katkı 4.072.589 EUR

* T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Program Taslağı 2007-2009*, s.24, 99, 101, 102, 104, 106, 108, 110-112, 116, 120, 121-3, 126, 127, 130-133, 136, 137, 140, 156'daki bilgiler derlenerek tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tebir 1.2 Gençlerin istihdamının artırılması	<i>Amaç</i> Aktif istihdam politikalarının etkin kullanımı yoluyla gençlerini işgücü piyasasına entegrasyonunun teşvik edilmesi	Kurs, staj, danışmanlık vb. hizmetlere katılım neticesinde istihdam edilen gençlerin oranının 2006 yılından 2009 yılına kadar %7,7 artarak %30 olması	Toplam 23.000.000 EUR
	<i>Özel Amaçlar</i> Gençlerin işgücü piyasasına entegrasyonunun teşvik edilmesi	Genç girişimci oranının 2006 yılından 2009 yılına kadar %7,5 artarak %15 olması	AB Katkısı 19.550.000 EUR Ulusal Katkı 3.450.000 EUR
Tebir 1.3 Kayıtlı istihdamın teşvik edilmesi	<i>Amaç</i> Sosyal güvenlik kurumunun kapasitesinin güçlendirilmesi ile sosyal taraflarla ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının koordinasyonunun artırılması yoluyla kayıtlı istihdamın teşvik edilmesi	2006 yılında Sigorta Teftiş Kuruluna yapılan ihbar sayısı 2432 iken bu sayının 2009 yılında 2067 olarak gerçekleşmesi (-%15)	Toplam 15.000.000 EUR
	<i>Özel Amaçlar</i> Kayıtlı istihdama ilişkin bilincin artırılması ile sosyal güvenlik kurumunun kapasitesinin ve ilgili kamu kurumlarıyla sosyal taraflar arasında işbirliğinin güçlendirilmesi yoluyla kayıtlı istihdamın teşvik edilmesi	2006 yılından 2009 yılına kadar ilgili tarafların kayıtlı istihdamın teşvik edilmesine yönelik olarak ilave 12 ikili proje yapması Düzye 2 Bölgelerindeki kentlerde ikili projeler ve yerel işbirlikleri kurulması sonucunda kayıtlı çalışan sayısının 2006'dan 2009'a kadar %0,3 artarak %66,6'ya ulaşması	AB Katkısı 12.750.000 EUR Ulusal Katkı 2.250.000 EUR
Tebir 1.4 Kamu istihdamı hizmetlerinin kalitesinin artırılması	<i>Amaç</i> Kamu istihdam hizmetlerinin kalite ve etkinliğinin özellikle idari kapasitenin güçlendirilmesi yoluyla iyileştirilmesi	2006 yılında 18654 olan görüşülen işsiz sayısının 2009 yılında 11.000'i kadın, 11.000'i erkek olmak üzere toplam 22.000 olması	Toplam 17.000.000 EUR
	<i>Özel Amaçlar</i> İdari kapasitenin güçlendirilmesi yoluyla kamu istihdam hizmetlerinin kalitesinin ve etkinliğinin artırılması	İŞKUR tarafından gerçekleştirilen işe yerleştirme oranının 2006 yılından 2009 yılına kadar %7,7 artarak %30 olması	AB Katkısı 14.450.000 EUR Ulusal Katkı 2.550.000 EUR

<p>Öncelik 2. Eğitim Eğitim kalitesinin artırılması, eğitim ve iş piyasası arasındaki bağın kuvvetlendirilmesi ve başta kız çocuklarının olmak üzere her düzeyde okullaşma oranlarının yükseltilmesi suretiyle insan kaynağına yapılan yatırımın artırılması</p>	<p><i>Amaç</i> İnsanlara iş piyasasının ihtiyaçlarına uygun bilgi ve becerileri sağlamak için mesleki ve teknik eğitimin kalitesinin artırılması ve özellikle kız çocuklarının ileri düzeyde beceri ve yeterliliklere sahip olmalarını sağlamak için okula kaydolma oranlarının artırılması, böylece işsizlik oranını düşürerek sosyo- ekonomik kalkınmanın sağlanması</p> <p><i>Özel Amaçlar</i> (1) Özellikle kız çocukları için eğitimin ve meslek eğitiminin her düzeyinde okula kaydolma oranlarının artırılması (2) Mesleki eğitim ve öğretimde eğitimin kalitesini artırılması (3) Eğitim ve iş piyasası arasındaki bağı güçlendirmeye yönelik yenilikçi yaklaşımların geliştirilmesi</p>		<p>Toplam 36.011.764 EUR AB Katkısı 30.609.999 EUR Ulusal Katkı 5.401.765 EUR</p>
<p>Tedbir 1.2 Eğitimin önemi hakkındaki bilincin artırılması ve başta kadınlar olmak üzere insan kaynaklarının geliştirilmesi ve iş piyasasına giriş için okullaşmanın artırılması</p>	<p><i>Amaç</i> Kız çocuklarının orta öğretime ve mesleki eğitime erişimlerinin iyileştirilmesine ve kız çocuklarının okumasının önemine ilişkin bilincin artırılması</p> <p><i>Özel Amaçlar</i> (1) Özellikle kız çocuklarının orta öğretimdeki ve mesleki eğitimdeki okullaşma oranlarının artırılması (2) Kız çocuklarının okul terk etme oranlarının düşürülmesi (3) Başta kız çocuklarının olmak üzere işgücünün mesleki becerilerinin ve yetkinliklerinin artırılması (4) Özellikle kız çocuklarının eğitimi hususunda ebeveynlerin bilincinin artırılması</p>	<p>2006'dan 2009' kadar Programın sonucu olarak kız çocuklarının özellikle lise eğitimine erişiminin %3 ila %8 artarak %80-%85 olması</p> <p>Mesleki ve teknik okullardaki kız öğrencilerinin oku terk etme oranının 2006'dan 2009'a kadar %15 azalması</p> <p>Mesleki ve teknik okullardan mezun olmuş kız sayısının 2006'dan 2009'a kadar %15 artması</p>	<p>Toplam 16.011.764 EUR AB Katkısı 13.609.999 EUR Ulusal Katkı 2.401.765 EUR</p>
<p>Tedbir 2.2 Özellikle Mesleki ve Teknik Eğitimde eğitimin içeriğinin ve niteliğinin iyileştirilmesi</p>	<p><i>Amaç</i> Mesleki ve teknik eğitimde içerik ve niteliğin iyileştirilmesi</p> <p><i>Özel Amaçlar</i> (1) Mesleki ve teknik eğitimde müfredat, öğretmen, öğrenme çevresi ve okul yöneticileri açısından eğitimin niteliğinin geliştirilmesi (2) Eğitim sisteminin özellikle Mesleki Eğitimde farklı programlar arasındaki yatay ve dikey geçişleri kolaylaştırılmak suretiyle daha esnek hale getirilmesi (3) Mesleki Eğitimin öğrenciler için cazip hale getirilmesi (4) Sosyal ortaklar, meslek okulları ve merkezleri ile özel sektör arasındaki işbirliğinin artırılması</p>	<p>Teknik ve Mesleki Eğitimin kalitesi ve içeriğini göz önünde bulundurarak uygulamanın başlangıcından 2009'a kadar 45 pilot kurumda tedbirin uygulanmasından sonra öğretmenlerin öğrencilerin ve işverelerin memnuniyetinde %50 artış</p> <p>Desteklenen her bir meslek okulundaki kayıtlarda 2006 yılına göre 2009 yılında en az %20 ila %25 artış</p> <p>1500 öğretmenin yeni müfredata göre eğitim vermesi</p>	<p>Toplam 20.000.000 EUR AB Katkısı 17.000.000 EUR Ulusal Katkı 3.000.000 EUR</p>

<p>Öncelik 3. Yaşam Boyu Eğitim Yaşam boyu öğrenmenin ilerletilmesi ve insan kaynağına işletmeler ve işçiler tarafından yatırım yapılmasının teşvik edilmesiyle, işçilerin, işletmelerin ve girişimcilerin uyum yeteneklerinin arttırılması</p>	<p><i>Amaç</i> Yaşam boyu öğrenme olanaklarının yaygınlaştırılması ve iyileştirilmesi, işçi ve işverenlerin uyum yeteneklerinin arttırılması <i>Özel Amaçlar</i> (1) Yaşam Boyu Öğrenme Stratejisi altında yaşam boyu öğrenme imkânlarının arttırılması (2) Yaygın eğitimin niteliğinin iyileştirilmesi (3) Çalışanların uyum yeteneklerinin arttırılması (4) KOBİ işverenlerinin uyum yeteneklerinin arttırılması (5) Ulusal Yeterlilikler Sisteminin uyumunun ilerletilmesi</p>		<p>Toplam 20.000.000 EUR AB Katkısı 17.000.000 EUR Ulusal Katkı 3.000.000 EUR</p>
<p>Tebir 3.1 Yaşam boyu öğrenme (YBÖ) için gerekli olan beceri ve yeterliliklerin geliştirilmesinin ilerletilmesi</p>	<p><i>Özel Amaçlar</i> (1) Özellikle özel itina gösterilmesi gereken kişiler ve kadınlara temel beceri ve yeterliliklerin kazandırılması (2) YBÖ perspektifine uygun olarak yaygın öğretimin niteliğinin iyileştirilmesi (3) Mesleki Yeterlilikler Kurumunun denetimi ve gözetimi altında akredite kurumlar olarak, meslek standardı geliştirme, test etme ve sertifikalandırma için Meslek Standartları Geliştirme, test etme ve sertifikalandırma merkezlerinin (VOC-TEST) kurulması (4) Ulusal Yeterlilikler Sisteminin kurulmasının desteklenmesi (5) Yaşam boyu öğrenme ile eğitim sistemi ve iş piyasası arasındaki bağın güçlendirilmesi (6) Farklı öğrenme biçimleri arasında köprüler oluşturmak ve kişisel öğrenme imkânlarına erişimi kolaylaştırmak için kapsamlı ve yeni bir yaklaşımın geliştirilmesi (7) ECVET ilkelerine göre ve YBÖ stratejilerine paralel MEÖ kurslarının düzenlenmesi için varolan MEÖ kurumlarının güçlendirilmesi</p>	<p>Erişkinlere özellikle kadınlara, temel becerileri geliştirme hakkında 2006'dan 2009'a 860 ek eğitim verilmesi Resmi ve özel eğitim tedarikçileri ile insanların istihdam edilebilirliklerine yönelik eğitim veren işletmeler, STK ve sosyal ortaklar arasında 2006'dan 2009'a kadar 60 ağ gelişmiş olması 2006'dan 2009'a kadar 10 VOC-Test merkezlerindeki mesleki eğitim ve beceri alanında sertifika almış ve testten geçirilmiş katılımcılar arasından %30'unun ilköğretimden ve %70'inin liseden mezun edilmesi Mesleki bilgi ve beceri alanında sertifika almış katılımcıların sayısının 2006'dan 2009'a dek %10-15 artması Genel beceri alanında sertifika almış katılımcıların sayısının 2006'dan 2009'a kadar %15 ila %20 artması Çalıştırılabilirlik derslerini tamamlayıp iş bulan kişilerin sayısının 2006'dan 2009'a kadar %10 ila %15 artması</p>	<p>Toplam 15.000.000 EUR AB Katkısı 12.750.000 EUR Ulusal Katkı 2.250.000 EUR</p>

Tebir 3.2. İnsan sermayesine daha fazla yatırım yaparak işçi ve işverenlerin uyum yeteneklerinin artırılması	<i>Özel Amaçlar</i>	Sosyal tarafların üyelerine verdikleri ve uyum yeteneği gerekleriyle ilgili eğitim faaliyetlerinin 2006'dan 2009'a kadar %20 artması	Toplam 5.000.000 EUR
	(1) Başta düşük becerili işçiler olmak üzere çalışanların eğitime erişimleri sağlanarak KOBİ çalışanlarının uyum yeteneklerinin artırılması	2006'dan 2009'a kadar işçilerin pozisyonlarıyla ilgili ekstra beceriler kazanmak açısından uyum yeteneklerinin artması (Katılımcıların 15'inin maaşlarının artması veya terfi etmesi veyahut ekstra sorumluluklar alması)	AB Katkısı 4.250.000 EUR
	(2) İşgücü verimliliğine ve iş kalitesine katkı sağlayacak yenilikçi ve sürdürülebilir çalışma örgütlenmesi şekilleri tasarlayarak işverenlerin uyum yeteneklerinin artırılması	2006'dan 2009'a kadar işverenlerin yeter derecede rekabetçi olabilmek için ekstra beceriler kazanmak açısından uyum yeteneklerinin artması (Katılımcıların 15'inin maaşlarının artması veya terfi etmesi veyahut ekstra sorumluluklar alması)	Ulusal Katkı 750.000 EUR
	(3) Sosyal ortakların, STK'ların, mesleki eğitim kurumlarının ve kamu kurumlarının eğitim kapasitelerinin artırılması		
Öncelik 4. Sosyal İçerme	<i>Amaç</i>		Toplam
Özel itina gösterilmesi gereken kişilerin işgücüne dâhil olmalarının sürdürülebilir hale getirilmesi ve işgücü piyasasındaki tüm ayrımcılık türleri ile mücadele edilmesi amacıyla gereken imkânları sağlayarak içermeci bir işgücü piyasasının teşvik edilmesi	Özel itina gösterilmesi gereken kişilerin işgücü piyasasına ve sosyal korumaya erişimlerinin kolaylaştırılması ve işgücü piyasasına erişimlerinin önündeki engellerin kaldırılması yoluyla işgücü piyasasında içermenin teşvik edilmesi		37.341.176 EUR
	<i>Özel Amaçlar</i>		AB Katkısı 31.739.999 EUR
	(1)Özel itina gösterilmesi gereken kişilerin işgücü piyasasına dâhil olmalarının sürdürülebilir hale getirilmesinin kolaylaştırılması		Ulusal Katkı 5.601.177 EUR
	(2) Özellikle özel itina gösterilmesi gereken kişilerin işgücü piyasasına dâhil olmalarının kolaylaştırılması amacıyla işgücü piyasası ve sosyal koruma alanlarındaki kurumların ve mekanizmaların işleyiş ve koordinasyonlarının geliştirilmesi		

<p>4.1. Özel itina gösterilmesi gereken kişilerin istihdam edilebilirliğinin artırılması, işgücü piyasasına erişimlerinin kolaylaştırılması ve işgücü piyasasına girişlerinin önünde yer alan engellerin ortadan kaldırılması</p>	<p><i>Amaç</i> Özel itina gösterilmesi gereken kişilere daha etkin ve özel Aktif İş Piyasası Programları ve sosyal koruma hizmetleri sağlayarak, bu kişilerin mevcut hizmetlere ilişkin farkındalık düzeyini artırarak ve istihdama erişimlerinin önündeki engelleri ortadan kaldırarak özel itina gösterilmesi gereken kişiler için işgücü piyasasında içermenin teşvik edilmesi</p> <p><i>Özel Amaçlar</i> (1) Özel itina gösterilmesi gereken kişilerin istihdam ve işgücüne katılım oranlarının artırılması (2) Özel itina gösterilmesi gereken kişilerin işgücü piyasasına erişimlerinin kolaylaştırılması (3) Özel itina gösterilmesi gereken kişilerin işgücü piyasasına girişlerinin önünde yer alan engellerin ortadan kaldırılması</p>	<p>Rehabilitasyon programları, kurslar ve danışmanlık hizmetlerinin sonucunda (bir iş arayabilecek şekilde nitelik ve motivasyon kazanan) özel itina gösterilmesi gereken kişiler arasında işgücü piyasasına katılım oranının 2006'dan 2009'a kadar %5 artarak %95'e ulaşması</p> <p>Kurslar ve danışmanlık hizmetlerinin sonucunda özel itina gösterilmesi gereken kişiler arasında 2006'dan 2009'a kadar istihdam edilen engellilerde %10, eski hükümlülerde %6,5 artış kaydedilerek engellilerde oranının %30, eski hükümlülerde %19,5 olması</p>	<p>Toplam 30.341.176 EUR AB Katkısı 25.789.999 EUR Ulusal Katkı 4.551.177 EUR</p>
<p>4.2. Özellikle özel itina gösterilmesi gereken kişilerin işgücü piyasasına dahil olmalarının kolaylaştırılması amacıyla işgücü piyasası ve sosyal koruma alanlarındaki kurumlar ve mekanizmalar arasında daha iyi bir işleyiş ve koordinasyon sağlanması</p>	<p><i>Amaç</i> Kamu hizmetlerini sunanların istihdamla ilgili hizmetlerinde kurumsal kapasitelerinin ve mevcut mekanizmaların işleyişinin geliştirilmesi, bunlar arasında daha iyi koordinasyonun sağlanması ve merkezi ve bölgesel/yerel makamlar arasında daha iyi bir bağlantı kurulmasının sağlanması</p> <p><i>Özel Amaçlar</i> (1) Özel itina gösterilmesi gereken kişilere kamu hizmeti sunanların istihdamla ilgili hizmetlerinde kurumsal kapasitesinin ve mevcut mekanizmaların işleyişinin geliştirilmesi (2) STK'lar ile işbirliği içerisinde, merkezi ve bölgesel/yerel makamlar da dahil olmak üzere özel itina gösterilmesi gereken kişilere kamu hizmeti sunanlar arasında istihdamla ilgili hizmetlerinde daha iyi koordinasyon sağlanması</p>	<p>2006'dan 2009'a kadar hem kurumsal düzeyde hem de hedef gruplar düzeyinde (kurumların personeli ve özel itina gösterilmesi gereken kişiler açısından) hizmetlerden memnuniyette %25 artış sağlanması</p>	<p>Toplam 7.000.000 EUR AB Katkısı 5.950.000 EUR Ulusal Katkı 1.050.000 EUR</p>

Öncelik 5. Teknik Yardım	<i>Amaç</i>	Toplam
Tedbir 5.1. Yönetim, uygulama, izleme, kontrol, değerlendirme ve yayma faaliyetlerinin desteklenmesi	İKGOP'nin koordinasyonu, kontrolü ve uygulamasını geliştirmek, ilerideki programlama, izleme, değerlendirme ve uygulama süreçlerinde OP Program Otoritesine ve ilgili kurumlara destek olunması	11.202.354 EUR
Tedbir 5.2. Nihai faydalanıcıların hazmetme kapasitelerinin geliştirilmesi için destek verilmesi	<i>Özel Amaçlar</i> (1) İKGOP çerçevesinde dağıtılacak olan IPA 2007–2009 fonlarının etkili bir şekilde geliştirilmesi, uygulanması, değerlendirilmesi, izlenmesi ve kontrol edilmesi için merkezi düzeyde gerekli kapasitenin güçlendirilmesi ve Avrupa Sosyal Fonu yapıları ve en iyi örnekler hakkında bilgilendirmenin geliştirilmesi, Ex-ante kontrolsüz Merkezi Olmayan Uygulama Sistemi'ne daha kolay geçiş için destek sağlanması.	AB Katkısı 9.522.003 EUR
Tedbir 5.3. Bilgi ve yayım faaliyetlerinin desteklenmesi	(2) Nihai faydalanıcıların hazmetme kapasitelerinin artırılması ve gelecek dönemde daha fazla sorumluluk yüklenecek paydaşların idari kapasitelerinin artırılması (3) Türkiye'de IPA'nın hazırlanması ve etkili kullanımıyla ilgili olarak İKGOP bağlamında bilgi ve farkındalığın artırılması	Ulusal Katkı 1.680.351 EUR

5. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL FARKLILIKLAR

5.1 Türkiye'deki Bölgesel Farklılıklara İlişkin Literatür

Türkiye'de bölgesel farklılıklar gittikçe artan bir şekilde iktisatçıların, araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Bölgesel farklılıklar konusunda 1960'lı ve 1970'li yıllarda bir takım akademik çalışmalar yapılmış, ancak özellikle 1970'lerin sonlarından 1990'ların sonlarına kadar geçen dönemde bu konu Türkiye'deki akademik çevrelerin pek dikkatini çekmemiştir. Öte yandan, 1990'ların sonları itibariyle bölgesel farklılıklar konusunda Türkiye'de yapılan akademik çalışmalar tedricen artmıştır. Bunda bölgesel gelişmişlik farklılıklarının ciddi boyutlara ulaşması ve bu duruma eşlik eden sorunların çözümü için kamuoyunda bir talep oluşması kadar, özellikle Avrupa Birliği uyum sürecinde bölgesel politikaların önem kazanması ve yurt dışında bölgesel gelişmişlik farklılıkları yapılan çalışmaların artması rol oynamıştır.

Türkiye'de iktisat alanında bölgesel farklılıklara ilişkin yapılan çalışmaların kimisi farklılıkların gelişim eğilimini incelerken, kimisi ülkede uygulanan politikaların başarısının değerlendirmesine odaklanmıştır. Ayrıca yapılan bazı çalışmalarda bölgesel farklılıklarda rol oynayan unsurlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmaların pek çoğunda bölgesel farklılıkların azaltılması yönünde izlenmesi gereken politikalara ilişkin öneriler yer almıştır.

Son zamanlarda, özellikle dünyada yakınsama analizlerinin artış eğilimine ve ekonometrik modellemede gelişmeler paralelinde Türkiye'deki bölgesel farklılıklarının zaman içinde nasıl bir eğilim izlediğinin, çeşitli iktisadi göstergelerde, özellikle kişi başı gelirden yakınsama olup olmadığının saptanması literatürde en fazla odaklanılan konular arasında yer almıştır. Bu konudaki ampirik çalışmalar birbiri ile çelişen sonuçlar ortaya koymuştur. Bunda Gerni ve diğerlerinin belirttiği üzere kullanılan yöntemlerde, verinin düzenlenmesinde, incelenen dönem ve bölge seviyelerindeki farklılıklar rol oynamıştır¹³⁶⁷

---

¹³⁶⁷ Cevat Gerni, M. Kemal Deger and O. Selcuk Emsen, "Provincial Economic Growth in Turkey: Cross-Section Analyses", *İktisat İşletme ve Finans*, Cilt 24, Sayı 282, (2009), ss.54-81

Filiztekin 1975-1995 yılları arasında 65 ili incelediği çalışmasında Türkiye'deki illerin erişkin nüfus başı GSYİH'nın yaklaşık yıllık %2'lik bir oranda yakınsadığını, ancak bu yakınsamanın kondisyonel yakınsama olduğu tespit etmiş, dağılımın iki ters tarafında yani yüksek ve düşük seviyelerde klüp yakınsaması söz konusu olduğunu ortaya koymuştur. Filiztekin'a göre 1975-1990 yılları arasında değişen sektörel yapı, daha spesifik olarak tarımdan daha verimli sektörlerge geçiş, Türkiye'de iller arası gelir dağılımının görece daha dengeli olmasına yardımcı olmaktadır.¹³⁶⁸

Filiztekin aynı dönemi ve illeri ele aldığı başka bir çalışmada yine kondisyonel yakınsama saptamış, ancak mutlak yakınsama tespit edememiştir. Filiztekin'in yaptığı analize göre kadınların eğitim durumundaki iyileşme yakınsama sürecini olumlu şekilde etkilemektedir. Öte yandan, erkeklerin eğitim durumundaki artış ve doğurganlık oranı büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Göç ve kamu politikaları büyümeyi olumlu yönde etkilemekle birlikte bu etkinin derecesi görece düşüktür. Bunun yanı sıra, düşük verimli sektörlerden yüksek verimli sektörlerge geçiş, sektörel yapıdaki değişim yakınsamayı olumlu şekilde etkilemektedir.¹³⁶⁹

Doğruel ve Doğruel 1980'lerden sonra Türkiye'nin dışa açılması sürecinde bölgesel farklılıkların eğilimini ortaya koymak için 67 ilin 1987-1999 yılları arası verilerini kullanarak, Türkiye'de tüm illerde, β - yakınsama eğilimi tespit etmekle birlikte, sadece 1987-1999 yılı döneminde yüksek gelirli illerde σ -yakınsama saptamıştır. Yazarlara göre dönem içinde uygulanan politikalar yakınsamayı sağlamakta yetersiz olmuş, azalan kamu yatırımları, sağlık ve eğitim harcamaları bu durumda rol oynamıştır.¹³⁷⁰

Doğruel ve Doğruel'in çalışmasına benzer bir biçimde, 1986-1997 yılları arası dönemini inceleyen Sağbaş iller arası kişi başı gelirde β - yakınsama olduğunu

---

¹³⁶⁸ Alpay Filiztekin, "Convergence Across Turkish Provinces and Sectoral Dynamics", **Background Paper for Turkey: Economic Reforms, Living Standards and Social Welfare Study**, World Bank, İstanbul, 1999, <http://myweb.sabanciuniv.edu/alpayf/files/2010/04/provconv.pdf> (12 Ocak 2010), s.19-20.

¹³⁶⁹ Alpay Filiztekin, "Convergence Across Industries and Provinces in Turkey", **Koç University Working Papers**, Working Paper No 1998/08, İstanbul, 1998, <http://myweb.sabanciuniv.edu/alpayf/files/2010/04/turkconv98.pdf> (12 Ocak 2002), s.11, 18.

¹³⁷⁰ Fatma Doğruel ve A. Suut Doğruel, "Türkiye'de Bölgesel Gelir Farklılıkları ve Büyüme", **İktisat Üzerine Yazılar I: Küresel Düzen: Birikim, Devle ve Sınıflar-Korkut Boratav'a Armağan**, Ahmet H. Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan (drl), İstanbul: İletişim Yayınları: 2003, s.305.

saptamıştır. Sağbaş, çalışmasında aynı zamanda kamu harcamalarının büyüme ve yakınsama üzerindeki etkisi araştırmıştır. Analizde kamu harcamaları ile illerin büyüme oranları arasında, dolayısıyla yakınsama arasında bir ilişki tespit edilememiştir.¹³⁷¹

1980-2000 dönemini incelediği çalışmada Filiztekin kişi başı katma değerde iller arası mutlak yakınsama tespit edememekle birlikte, koşullu yakınsama olduğunu ortaya koymuştur. Öte yandan Filiztekin'e göre analiz sonuçları uzun vadede fakir olan illerin fakirliklerini koruyacağını göstermektedir.¹³⁷²

Ersungur ve Polat ise 1987-2000 yıllarını kapsayan dönemde kişi başı gelirden Düzey 1 Bölgeleri arasında hem β - hem de σ - yakınsama tespit etmiştir. Çalışma, ayrıca Türkiye'de dönem içinde ortaya çıkan krizlerin bölgeler arası kişi başı gelir farklılıklarının azalması sonucunu doğrulduğunu ortaya koymuştur. Öte yandan analize göre krizlerin yaşanmadığı dönemlerde kişi başı gelir açısından bölgesel farklılıklar hızlı bir şekilde artmaktadır. Bu durum da, bölgelerdeki ciddi yapısal farklılıklara işaret etmektedir.¹³⁷³

1980-2001 dönemini Düzey 1 Bölgeleri temelinde inceleyen Önder ve Diğerleri de kişi başı reel gelirden hem koşullu yakınsamanın, hem de σ -yakınsamasının olduğuna dair bulgular elde etmişlerdir. Yazarlar ayrıca kamu sermaye stokunun kişi başı gelir üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu tespit etmekle birlikte, mekansal etki modellenmesinin modele eklendiğinde kamu sermayesinin etkisinin anlamını kaybettiğini ortaya koymuşlardır. Yazarlara göre az gelişmiş bölgelerin ihtiyaçlarını göz önüne alarak kamu yatırımlarının bu bölgelerde artırılması ve çeşitlendirilmesi gerekmektedir.¹³⁷⁴ Deliktaş ve diğerleri Düzey 2 Bölgelerin temelinde 1980-2000 yıllarını incelediği çalışmada benzer sonuçlara ulaşmıştır.¹³⁷⁵

---

¹³⁷¹ İsa Sağbaş, "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Yakınsama Üzerindeki Etkisi", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt IV, Sayı 2, (2002), s.143-145, 137.

¹³⁷² Alpay Filiztekin, **Türkiye'de Bölgesel Farklar ve Politikalar**, İstanbul, TUSIAD, Eylül 2008, s.50-51.

¹³⁷³ Ş. Mustafa Ersungur ve Özgür Polat, "Türkiye'de Bölgeler Arasında Yakınsama Analizi", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 8, Sayı 2, (2006), s.338-341.

¹³⁷⁴ A. Özlem Önder, Metin Karadağ and Ertuğrul Deliktaş, "The Effects of Public Capital on Regional Convergence in Turkey", **Ege University Working Papers in Economics 2007**, Working Paper No: 07/01, İzmir, January 2007, <http://iibf.ege.edu.tr/economics/papers/wp07-01.pdf> (12 Ocak 2010) s.20-21.

¹³⁷⁵ A. Özlem Önder, Ertuğrul Deliktaş and Metin Karadağ, "The Impact of Public Capital Stock on Regional Convergence in Turkey", **European Planning Studies**, Vol.18, No.7, (2010), s.1051-1052.

Kırdar ve Saracoglu 1975-2000 yılları arasında iller düzeyinde yaptığı yakınsama analizinde mutlak yakınsama tespit edememiş ancak koşullu yakınsama saptamıştır. Ayrıca Batı Marmara, Doğu Marmara, Ege, Batı Anadolu ve Akdeniz'deki illerin görece daha yüksek kişi başı gelire doğru yakınsadığını, öte yandan Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu'daki illerin daha düşük kişi başı gelir seviyesine doğru yakınsadığını ortaya koymuştur.¹³⁷⁶

1987-2000 yılları arası dönemde yakınsama olup olmadığını inceleyen Kılıçaslan ve Özatağan 64 ilin verileri temelinde gerek kişi başı gelirden gerekse gelir seviyesinde iller arası β -yakınsama tespit etmiştir. Ancak kişi başı gelirden yakınsamanın gelir seviyesindeki yakınsamadan %30 fazla olduğu saptanmıştır. Yazarlara göre bu durumun ortaya çıkmasında illerin nüfus oranlarının değişimi önemli bir rol oynamaktadır.¹³⁷⁷

Yıldırım ve Öcal ise 1979-2001 yılları arasında yakınsama olduğunu, ekonomik genişlemenin olduğu dönemlerde eşitsizliğin arttığı, daralma dönemlerinde ise azaldığını tespit etmişlerdir.¹³⁷⁸ Erlat ise 1975-2001 döneminde coğrafi bölge ve illerin sadece bir kısmının yakınsadığını, önemli bir kısmının yakınsamadığını ortaya koymuştur.¹³⁷⁹

1987-2001 yılları arası dönemi çeşitli bölge tanımları (Düzyey1, 2, 3 Bölgeleri, Doğu-Batı ayırımı ve dört bölge ayırımı) çerçevesinde inceleyen Yıldırım ve diğerleri dönemde β -yakınsama olduğunu destekler bulgular elde etmişlerdir. Eşitsizliğin kullanılan bölge tanımına göre farklılaştığını ortaya koyan yazarlar bölge içi eşitsizliğin en düşük olduğu bölge sınıfının Düzyey 2 Bölge tanımı olduğunu saptamışlardır. Çalışmada ayrıca çeşitli göstergelerin ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği araştırılmıştır. Analize göre yüksek ortalama işsizlik oranları ve yüksek doğurganlık oranı ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilerken, yüksek eğitim seviyesi olumlu

---

¹³⁷⁶ Murat G. Kırdar and D. Şirin Saracoğlu, "Migration and Regional Convergence: An Empirical Investigation for Turkey", **Papers in Regional Science**, Vol.87, No.4, (2008), s.560-1.

¹³⁷⁷ Yılmaz Kılıçaslan and Güldem Özatağan, "Impact of Relative Population Change on Regional Income Convergence: Evidence From Turkey", **Review of Urban and Regional Development Studies**, Vol. 19, No.3, (November 2007), s.220-1.

¹³⁷⁸ Jülide Yıldırım and Nadir Öcal, "Income Inequality and Economic Convergence in Turkey", **Transition Studies Review**, Vol.13, No.3, (2006), s.562.

¹³⁷⁹ Haluk Erlat, "Türkiye'de Bölgesel Yakınsama Sorununa Zaman Dizisi Yaklaşımı", **Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Akdeniz Ekonomisi**, Haluk Erlat (drl.), Ankara, Türkiye Ekonomi Kurumu, 2005, s.272.

yönde etkilemektedir. Çalışmada ayrıca kişi başı kamu harcamalarının daha gelişmiş batı illerinde daha kuvvetli olumlu etkiler yarattığı ortaya koyulmuştur.¹³⁸⁰

Gerni ve diğerleri de 1991-2000 yılları arası dönemde iller arası β -yakınsama olduğunu tespit etmiştir. Çalışmada aynı zamanda ekonomik büyümeyi hangi unsurların etkilediği araştırılmıştır. Analize göre tüm illerin ekonomik büyümesini ihracatın GSYİH içindeki payı, coğrafi konumu, kullanılan kredi miktarı olumlu yönde etkilerken, nüfusun artış hızı ve başlangıç kişi başı gelir oranı negatif olarak etkilemektedir. Öte yandan iller gelişmiş ve az gelişmiş iller olarak iki gruba ayrıldığında büyümenin belirleyicileri konusunda farklı bir görünüm ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede gelişmiş illerin büyümesini ihracat, teşvikler, coğrafi konum, beşeri sermaye olumu yönde etkilerken, açıklık ve başlangıçtaki kişi başı gelir olumsuz yönde etkilemektedir. Az gelişmiş illeri ise kişi başı karayolu uzunluğu, GSYİH içinde ihracatın payının yükselmesi olumlu yönde etkilerken, başlangıçtaki kişi başı gelir olumsuz şekilde etkilemektedir.¹³⁸¹

1975-1995 arası 67 il arası emek verimlilik seviyelerinde ve verimlilik artış oranlarındaki yakınsamayı inceleyen Tansel ve Güngör mutlak yakınsama tespit etmiş, incelenen dönem içinde 1980-1995 arası daha hızlı bir yakınsama olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca beşeri sermayenin verimlilikteki yakınsamayı hızlandırdığını saptayarak, beşeri sermayenin güçlendirilmesinin bölgeler arası farklılıkları azaltılmasında önemli olduğunu vurgulamıştır. Bunun yanı sıra yazarlar kamunun fiziksel sermaye oluşumuna da destek vermesi gerektiğini belirtmişlerdir.¹³⁸²

Türkiye’de bölgeler arası yakınsama olduğunu destekleyen ampirik çalışmaların yanı sıra, önemli sayıda bu teze karşıt bulgu eden çalışma da bulunmaktadır. Berber ve diğerleri 1975-1997 yılları arası kişi başı gelirden 7 coğrafi bölge düzeyinde yakınsama olup olmadığını σ - ve β - yakınsama testleri çerçevesinde tespit etmeye çalışmışlardır. Analizleri her iki ölçütte de yakınsama tespit edememiş,

---

¹³⁸⁰ Jülide Yıldırım, Nadir Öcal and Süheyla Özyıldırım, "Income Inequality and Economic Convergence in Turkey: A Spatial Effect Analysis", *International Regional Science Review*, Vol. 32, No.2, (2009), s.249-50.

¹³⁸¹ Cevat Gerni, M. Kemal Deger and O. Selcuk Emsen, "Provincial Economic Growth in Turkey: Cross-Section Analyses", *İktisat İşletme ve Finans*, Cilt 24, Sayı 282, (2009), ss.54-81.

¹³⁸² Aysit Tansel and Nil Demet Güngör, "Economic Growth and Convergence: An Application to the Provinces of Turkey, 1975-1995", *Economic Research Forum Working Papers*, Working Paper No: 9908, 1999, s.11-12.

iraksamadan söz edilebileceğini ortaya koymuştur. Yazarlara göre bölgesel farklılıkların azaltılması için gelir ve işgücünün yeniden dağılımını sağlayacak politikalar izlenmeli, az gelişmiş bölgelere yatırımlar yapılmalı ve teşvikler verilmelidir.¹³⁸³

1979-1997 döneminde kişi başı gelirden yakınsama olup olmadığını inceleyen Erk ve diğerleri iller düzeyinde yakınsama tespit edememişlerdir. Yazarlara göre büyüme sürecini hızlandırmak için fiziksel sermaye yatırımları ile birlikte beşeri sermaye güçlendirilmelidir.¹³⁸⁴

Karaca da ele aldığı bölge düzeyi farklı olsa da Berber ve diğerlerine benzer bir sonuca ulaşmıştır. İller düzeyinde 1975-2000 yılları arasında kişi başı gelirden σ -ne de β -yakınsama tespit edememiş, hatta bu dönemde bölgeler arası farklılıkların arttığını, iraksama olduğunu ortaya koymuştur. Analize göre tespit edilen iraksama 1980'li yıllardaki gelişmelerden kaynaklanmaktadır. Karaca'ya göre bu sonuçlar Türkiye'de uygulanan bölgesel politikaların başarısızlığını teyit etmektedir. Karaca'ya göre hem KÖY hem de OHAL kapsamındaki bölgesel gelişme uygulamalarında il sayısının yüksekliği teşviklerin etkisiz olmasına, yatırımların görece daha gelişmiş illere yönelmesine, desteğe yönelik kaynakların yetersiz kalmasına neden olmuştur.¹³⁸⁵

Sarı ve Güven de iller düzeyinde bir çalışma yapmış ve iller arası gelir eşitsizliğinin nasıl bir eğilim izlediğini tespit etmeye çalışmışlardır. 67 ilin 1979-1998 yılları arasındaki verilerini inceleyen yazarlar ele alınan dönemde iller arası GSYİH ve kişi başı gelir eşitsizliğinin artmış olduğunu saptamışlardır. Ayrıca, KÖY kapsamındaki iller ile kapsam dışındaki iller arası gelir dağılımı adaletsizliğinde yükselme olduğunu ortaya koymuşlardır.¹³⁸⁶

Güven ise özellikle 5084 ve 5350 sayılı teşvik kanunları kapsamında olan ve olmayan illeri incelediği çalışmasında teşviklerin bölgesel gelir farklılıkları eğilimlerini

---

¹³⁸³ Metin Berber, Rahmi Yamak ve Seyfettin Artan, "Türkiye'de Yakınlaşma Hipotezinin Bölgeler Bazında Geçerliliği Üzerine Ampirik Bir Çalışma: 1975-1997", **9. Ulusal Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresi Bildirileri Kitabı**, Trabzon, 2000, s.54, 58.

¹³⁸⁴ Nejat Erk, Sanli Ates and Tuba Direkci, "Convergence and Growth within GAP Region (South Eastern Anatolia Project) and Overall Turkey's Regions and Overall Turkey's Regions", **METU International Economics 4th Conference**, Ankara, September 13-16, 2000, <http://www.econturk.org/sanli8.pdf> (10 Ocak 2010), s.11-12, s.16.

¹³⁸⁵ Orhan Karaca, "Türkiye'de Bölgeler Arası Gelir Farklılıkları: Yakınsama Var mı?", **Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni**, No: 2004/7, Nisan 2004, s.5-9.

¹³⁸⁶ Ramazan Sarı ve AYTEKİN GÜVEN, "Kalkınmada Öncelikli Yörelere Uygulamasının İller Arası Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt 34, (Haziran 2007), s.89.

olumlu yönde etkileyip etkilemediğini araştırmıştır. 1979-2000 yıllarını iller düzeyinde (67 il) inceleyen Güven, gerek Gini gerekse Theil endeksine göre iller arası kişi başı gelir eşitsizliğinde bir artış olduğunu tespit etmiştir. Gerek teşvik kapsamındaki gerekse teşvik kapsamı dışındaki iller iki farklı grup olarak ele almış, iki grup arasındaki gelir eşitsizliğinin de arttığını saptamıştır. Teşvikli grupta grup içi eşitsizlik artarken, diğerinde azalmıştır. Teşvikli grup içindeki il sayısının artması, grup içi eşitsizliği artırmıştır. Bu çerçevede Güven'e göre teşvik politikaları ve bölgesel destekleme politikaları gelir eşitsizliğinin azaltamamıştır.¹³⁸⁷

Altınbaş ve diğerleri 1987-1998 yılları arasında iller düzeyinde bölgeler arası gelir farklılıklarının gelişme eğilimini incelemişlerdir. İller arasında kişi başı GSYİH dengesizliğinde bir artış tespit etmişlerdir. Ayrıca KÖY kapsamındaki iller ile kapsam dışındaki illeri ayrı ayrı ele almışlar, KÖY kapsamındaki iller arasında farklılıkların arttığını, kapsam dışındaki iller arasında yakınsama gözlemişlerdir. Araştırma bulgularına göre her ne kadar KÖY kapsamına alınan illerin seçimi doğru şekilde yapılandırılmışsa da, uygulanan politikalar bölgesel dengesizliğin azalmasında başarısız olmuştur. Yazarlar bölgesel farklılıkların azaltılmasında eğitim ve sağlık alanlarına odaklanılmasının yanı sıra, yerelde var olan ancak hali hazırda zayıf olan dinamiklerin güçlendirilmesine yoğunlaşılmasını önermektedir.¹³⁸⁸

1987-2001 dönemini iller düzeyinde inceleyen Demir ve Yıldırım ise β -yakınsama analizinde kişi başı gelirden yavaş bir yakınsama olduğuna, ancak σ -yakınsama analizinde iraksama olduğuna dair bulgular elde etmiştir. Koşullu β -analizde KÖY politikası, faiz dışı kamu harcamaları ve teşviklerden oluşan gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasına yönelik çabaların yakınsamada etkili olmadığı sonucuna varmışlar, bu politikaların sürdürülebilir kalkınma esasları doğrultusunda yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.¹³⁸⁹

---

¹³⁸⁷ Aytakin Güven, "Türkiye'de İller Arası Gelir Eşitsizliğinde Teşvik Politikası'nın Rolü: Bir Ayrıştırma Analizi", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 14, 2007, s.20, 34-35.

¹³⁸⁸ Sevgi Altınbaş, Fatma Doğruel ve Meriç Güneş, "Türkiye'de Bölgesel Yakınsama: Kalkınmada Öncelikli İller Politikası Başarılı mı?: Özet", **METU/ERC International Conference in Economics**, Ankara, September 11-14, 2002, <http://www.econ.utah.edu/~ehrbat/erc2002/abstracts/A192.html> (10 Aralık 2009), s.i, 5-7, 10.

¹³⁸⁹ Ahmet Demir ve Arslan Yiğdim, "Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye'de Bölgesel Yakınsama Analizi: 1987-2001 Dönemi", **Türkiye İktisat Kongresi 2004**, Cilt 7 Bölgesel Gelişme Stratejileri Tebliğ Metinleri, İzmir Mayıs 2004, s.69, 83-84.

1987-2001 yılları arası Düzey 1 Bölgelerinde kişi başı GSYİH'nın eğilimini inceleyen Dinçsoy ve Ichiminami yaptıkları σ -yakınsama analizinde yakınsama olduğu sonucuna ulaşamamışlardır. Dinçson ve Ichiminami'ye göre analizden elde edilen bu sonuç ülkede uygulanan bölgesel gelişme projelerinin istenilen sonuçlara ulaşamadığını göstermektedir. Yazarlar, kişi başı gelirden bölgeler arası yakınsama sağlanabilmesi için tutarlı bir bölgesel politika izlenmesi, az gelişmiş bölgelerin sosyo-ekonomik koşullarının iyileştirilmesi ve özellikle az gelişmiş bölgelerde yerel kuvvetleri daha etkin kullanılarak bu bölgelerde kamu ve özel yatırımlarının artırılması gereklilikleri üzerinde durmuşlardır.¹³⁹⁰

Gezici ise farklı bölgesel tanımları kullanarak 1980-2001 yılları arasında kişi başı gelirden bölgeler arası farklılıkların ve bölge içi farklılıkların eğilimini incelemiştir. Gezici analizinde coğrafi bölge, fonksiyonel bölge, Düzey 1 ve 2 Bölgeleri tanımlarının yanı sıra kıyı-iç kesim ayrımını kullanmıştır. Analize göre, coğrafi, fonksiyonel ve kıyı-iç kesim ayrımını temel alan bölgelerde 1980'lerin başlarında bölgelerarası gelir eşitsizlik artmış, 1980 ortalarından 1992'ye kadar azalma trendine girmiş, 1992'den 2000 yılına kadar tekrar artmış, ekonomik krizin yaşandığı 2001 yılında ise bir önceki yıla göre ciddi şekilde düşmüştür. Üç bölge tanımlamasında da bölge içi eşitsizlik 1980'lerin başlarında artmış daha sonra azalma eğilimine girmiştir. 2001 yılında sadece kıyı ve iç kesim ayrımını temel alan bölge ayrımında eşitsizlik azalmış, diğer iki bölge tanımında bir önceki yıla göre eşitsizlik artmıştır. Tespitlerine göre, coğrafi bölgelerden Marmara Bölgesinde bölge içi gelir eşitsizlik en fazla iken, Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz'de bölge içi gelir eşitsizliği görece azdır. Fonksiyonel bölgeler tanımını temel alan analizde ise en fazla bölge içi gelir eşitsizliğinin olduğu bölge İstanbul'un bulunduğu bölgedir. Bunun yanı sıra İzmir ve Ankara'nın bulunduğu bölgelerde de bölge içi gelir eşitsizliği görece yüksektir. Ayrıca analizlerine göre, Düzey 1 ve Düzey 2 seviyelerinde bölgeler arası eşitsizlik 1980 ortalarına kadar artmış, 1987'den sonra azalma eğilimine girilmiş ve eşitsizlik 1980'deki başlangıç değerinin altına inmiş, 2001 yılında 2000 yılına göre eşitsizlik önemli miktarda azalmıştır. Düzey 1 Bölgelerinde bölge içi eşitsizlik 1983'te en yüksek noktaya ulaştıktan sonra, 1986'dan itibaren

---

¹³⁹⁰ Enver Erdiç Dinçsoy and Fumikazu Ichiminami, "Regional Inequalities among NUTS Level-1 Regions and Solution Efforts of Turkey", *Journal of the Faculty of Environmental Science and Technology*, Vol.11, No.1, (March 2006), s. 71-73.

düşmüş, 2001'de bir önceki yıla göre artmıştır. Düzey 2 seviyesinde bölge içi eşitsizlikler durağan seyretmiştir.¹³⁹¹

Gezici ve Hewings, Gezici'nin yukarıda yer alan çalışmasına benzer bir çalışmayı 1980-1997 dönemi için de gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada aynı zamanda mekansal bağımlılıkları da incelemiştir. Analize göre dalgalanmalar olmakla birlikte dönem genelinde il düzeyindeki kişi başı gelirdeki bölgeler arası eşitsizlikte azalma yaşanmıştır. Coğrafi, fonksiyonel ve kıyı-iç kesim ayrımını temel alan bölge tanımlamaları çerçevesindeki üç bölgesel ayırmda da bölgeler arası eşitsizlik istikrarlı bir biçimde artarken, bölge içi eşitsizlik azalmıştır. Bölge içi dengesizlikler bakımından az gelişmiş bölgelerde, gelişmiş bölgelere kıyasla daha az eşitsizlik tespit edilmiştir. Kişi başı GYSİH'nın büyüme oranları göz önüne alındığında üç metropol kentin komşusu olan illerde görece daha yüksek büyüme oranları gözlenirken, doğudaki birkaç il dışında doğuda yer alan illerin büyüme oranlarının düşük seviyelerde arttığı gözlenmiştir. Ayrıca, çalışma bölgelerinin iktisadi performansı açısından coğrafi lokasyonun önemli bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Zaman içinde iller arası bağlar artmıştır, mekansal bağımlılık baskın olmaya başlamıştır. Ancak mekansal bağımlılık daha zengin iller arasında daha yoksullara nazaran daha hızlı artmıştır. Batı illeri komşuları ile birlikte daha fazla zenginleşirken, doğudaki iller, özellikle de periferdekiler daha fakirleşmiştir.¹³⁹²

Gezici ve Hewings aynı dönemi inceledikleri bir başka çalışmada il ve fonksiyonel bölge düzeyinde kişi başı gelirden gerek σ - gerekse β - yakınsama olduğuna dair bulgu elde edememiştir. Bunun yanı sıra, analizde bir ilin kişi başı GSYİH artışının komşununkisi ile ilişkili olduğu saptanmıştır. Çalışmada, ayrıca KÖY kapsamında bulunan illerin gelişmiş olanlardan daha hızlı büyümediği, dönem boyunca bu illerin komşuları ile birlikte gelir seviyelerinin düşük kaldığı tespit edilmiştir.¹³⁹³

---

¹³⁹¹ Ferhan Gezici, "New Regional Definition and Spatial Analysis of Regional Inequalities in Turkey Related to the Regional Policies of EU", **44th Congress of European Regional Science Association**, Portugal, Porto, 25-29 August 2004, <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa04/PDF/57.pdf> (13 Ocak 2010) s.11-14.

¹³⁹² Ferhan Gezici and Geoffrey J.D. Hewings, "Spatial Analysis of Regional Inequalities in Turkey", **European Planning Studies**, Vol.15, No.3, (April 2007), s.388-393, 400-1.

¹³⁹³ Ferhan Gezici and Geoffrey J.D. Hewings, "Regional Convergence and the Economic Performance of Peripheral Areas in Turkey", **Review of Urban and Regional Development Studies**, Vol. 16, No.2, (July 2004), s.113, 129-130.

1993-2001 dönemi inceleyen Karaalp ve Erdal, iller düzeyinde, coğrafi bölgeler düzeyinde ve her bir coğrafi bölgede bulunan iller düzeyinde kişi başı reel gelirde σ -yakınsama testi yapmıştır. İller arasında yakınsama, coğrafi bölgeler arasında ise iraksama saptamıştır. 7 coğrafi bölge içi yakınsama analizinde ise Ege bölgesi içindeki iller arası iraksama, diğer bölgelerde bölge içi yakınsama saptamıştır.¹³⁹⁴

1987-2001 yılları arasında illerin ve bölgelerin GSYİH eğilimlerini ve büyüme oranlarını inceleyen Kızıltan ve Ersungur illerin ve bölgelerin GSYİH'larının aynı yönde hareket ettiğini, ancak ortalama büyüme oranlarının çok farklı düzeylerde seyrettiğini tespit etmişlerdir. Bu yüzden de bölge ve iller arasındaki farklılık arttığını, iraksama süreci yaşandığını ortaya koymuşlardır.¹³⁹⁵

Temel ve diğerleri de 1975-1990 yılları arası 67 ildeki emek verimlilik oranlarının değişim eğilimlerini incelemiş, az sayıda sanayileşmiş ilin Türkiye ortalamasından yukarı doğru, çoğu ilin ise aşağı doğru koparak iki ayrı yakınsama kulübü oluşturduğunu bunun da kutuplaşma anlamına geldiğini ortaya koymuşlardır. Bu kutuplaşmada sanayileşmiş olan batı illerinin, tarımın baskın olduğu doğu illerine göre beşeri sermaye birikiminde çok daha iyi performans göstermesi, faktör yoğunluklarındaki farklılıklar, teknolojinin yayılmasındaki sorunlar, altyapının dengesiz dağılımı rol oynamaktadır. Yazarlara göre gelişmenin ilk aşamalarında kutuplaşma kaçınılmaz olmakla birlikte daha sonraki aşamalarda gelişmenin yayılabilmesi için kutuplaşmanın azaltılmasına yönelik önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu bağlamda beşeri sermayenin geliştirilmesine yönelik yatırımlar yapılması en önemli politikadır.¹³⁹⁶

Başlevent ve Dayıoğlu, hane halkı seviyesindeki 1994 ve 2003 yılları verilerini coğrafi bölgeler temelinde karşılaştırarak, 1994'e göre 2003'te Gini katsayısı ile ölçülen bölgesel gelir dağılımında eşitsizliğin azaldığını tespit etmişlerdir. Yazarlar ayrıca bölge

---

¹³⁹⁴ H. Simay Karaalp ve Fuat Erdal, "Türkiye'de İller ve Bölgeler Arasında Gelir Farklılıkları: Bir Sigma Yakınsama Analiz", **1. Uluslararası Davraz Kongresi**, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi, 24-27 Eylül 2009, <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma3.pdf> (11 Ocak 2010) s.1, 13-14.

¹³⁹⁵ Alaattin Kızıltan ve Ş. Mustafa Ersungur, "Türkiye'de İller ve Bölgelerin Ekonomik Gelişme Düzeyleri Arasındaki Uzun Dönemli İlişkiler", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, (2007), s.269.

¹³⁹⁶ T. Temel, A. Tansel and P.J. Albersen, "Convergence and Spatial Patterns in Labor Productivity: Nonparametric Estimations for Turkey", **Journal of Regional Analysis and Policy**, Vol.29, No.1, (1999), s.13-14.

içi eşitsizlikleri de incelemiştir. Analizlerine göre bölge içi eşitsizlikler Doğu Anadolu'da artmış, Güneydoğu Anadolu'da sabit kalmış, diğer bölgelerde ise azalmıştır. Başlevent ve Dayıoğlu, bölgeler arası gelir farklılıklarının oluşmasında ve bu farklılıkların azalmasında hangi faktörlerin etkisi olduğunu da ortaya koymaya çalışmışlardır. Yazarlara göre bağımlılık oranları, hane halkı büyüklüğü gibi demografik unsurların bölgesel gelir farklılıklarında rol oynadığını ancak gelir dağılımı adaletsizliğin azaltılmasında çok da etkin olmadığını belirlemiştir. İncelemelerine göre bölgeler arası gelir dengesizliklerin azalmasında daha çok makro-ekonomik ortam rol oynamıştır. Bunun yanı sıra, transfer gelirleri, finansal varlıkların getirileri ve emektan oluşan emek dışı gelirin bölgeler arası gelir farklılıklarına önemli ölçüde katkıda bulunduğunu tespit etmişlerdir. Bu çerçevede yazarlar bölgeler arasında daha adil bir gelir dağılımı için emek dışı gelirin dağılımını iyileştiren politikaların izlenmesini önermekte, bu bağlamda daha uygun vergilerin kullanılması üzerinde durmaktadır.¹³⁹⁷

Öztürk ise Düzey 1, 2 ve 3 bölgelerini ele aldığı çalışmasında 1965-2001 yılları arası bölgeler arası eşitsizliğin nasıl bir eğilim sergilediğini ortaya koymaya çalışmıştır. Öztürk bölgeler arası eşitsizliğin 1965-1986 yılları arası artma, 1987-2001 yılları arası azalma eğilimi gösterdiğini tespit etmiş, 1965-1986 yılları arasındaki bölgesel eşitsizliğin artmasının KÖY politikasının başarısız olduğuna işaret ettiğini ileri sürmüş, 1987-2001 yılları arası düşüş trendinde az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere verilen göçün, terörle mücadeleye yönelik olarak doğu ve güneydoğuya aktarılan fonun, GAP'ın, Anadolu'da yeni sanayi odaklarının oluşmasının rol oynayabileceğini savunmuştur.¹³⁹⁸

Bölgesel farklılıklar konusunda kişi başı gelir, verimlilik oranı gibi unsurların yanı sıra diğer pek çok iktisadi faktörün bölgeler arası dağılımı, bölgesel gelişmeye katkısı incelemeye tabi tutulmuştur. Bunların arasında işsizlik oranları, vergi yükü, iç göç gibi konular yer almaktadır. İller düzeyinde 1980 ve 2000 yıllarındaki bölgeler arası işsizlik farklılıklarını inceleyen Filiztekin 2000 yılında 1980 yılına göre bölgesel işsizlik

¹³⁹⁷ Cem Başlevent and Meltem Dayıoğlu, "A Household Level Examination of Regional Income Disparity in Turkey", *METU Studies in Development*, Vol.32, (2005), s. 275, 280, 282, 288, 297-299.

¹³⁹⁸ Lütfü Öztürk, "Bölgelerarası Gelir Eşitsizliği: İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması'na (İBSS) Göre Eşitsizlik İndeksleri ile Bir Analiz, 1965-2001", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 10, (2005), s.107-108.

oranları farklılıklarının arttığını göstermiştir. 1980 yılında işsizlik oranlarının düşük olduğu iller İstanbul'un çevresinde kümelenmişken, işsizlik oranlarının yüksek olduğu iller Güneydoğu'da kümelenmiştir. 2000 yılındaki verile göre ise işsizlik oranlarındaki tek kümelenme tespit edilmiştir. Bu da ülkenin güney doğusundaki yüksek işsizlik kümelenmeleridir. Filiztekin, ayrıca, işsizlik oranlarındaki bölgesel farklılıklarda beşeri sermaye ve talep eksikliğinin rol oynadığını ortaya koymuştur.¹³⁹⁹

Cebelioğlu ve Dall'ërba, 1995-2001 yılları arası 76 ilin verileri temelinde Türkiye'deki bölgesel büyüme, eğitim ve kamu yatırımlarının dağılımını incelediği çalışmada tüm bu faktörlerin coğrafi lokasyondan etkilediğini ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra Türkiye'deki gelir farklılıklarının dağılımına ışık tutan bir saptama yapmıştır. Bu saptamaya göre yüksek kişi başı gelire sahip iller belirli bir coğrafi alanda kümelenirken, düşük kişi başı gelire sahip iller başka bir coğrafi alanda kümelenmektedir. Aynı sonuç eğitim seviyesinin göstergesi olarak kullanılan üniversite mezunu nüfusun oranında da ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç da batı-doğu ayrımına işaret etmektedir.¹⁴⁰⁰ Cebelioğlu ve Dall'ërba'ya göre kamunun önceliğinin Doğu'daki illerdeki sosyo-ekonomik koşulların iyileştirilmesi olmalıdır. Bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması için ise eğitim yatırımlarına ağırlık verilmesi ve az gelişmiş bölgelerdeki işsizlerin eğitime odaklanması önerilmektedir. Ayrıca, özellikle Doğu'da bulunan illerin sektörel bileşimleri bir birine benzediği için gelişme stratejisi bir ilin gelişmesinin teşvik edilmesinden ziyade bir sektörün gelişmesinin desteklenmesi olmalıdır.¹⁴⁰¹

Tekbaş ve Dökmen 7 coğrafi bölge temelinde 1990-2001 arası vergi yükünün bölgesel dağılımını analiz etmiştir. Tekbaş ve Dökmen'in analiz sonuçlarına göre vergi yükü bölgesel olarak adaletsiz bir biçimde dağılmaktadır. Bu çerçevede sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi görece yüksek olan batı bölgelerinde vergi yükü yüksekken, doğuda yer alan bölgelerde düşüktür. Bu da milli gelir içindeki payı yüksek olan bölgelerin ülkede toplanan vergi gelirleri içindeki payının da yüksek olduğunu,

---

¹³⁹⁹ Alpay Filiztekin, "Regional Unemployment in Turkey", **Papers in Regional Science**, Vol.88, No.4, (November 2009), s.863, 869, 876-7.

¹⁴⁰⁰ Fatih Celebioglu and Sandy Dall'ërba, "Spatial Disparities Across the Regions of Turkey: An exploratory Spatial Data Analysis", **Annals of Regional Science**, DOI 10.1007/s00168-009-0313-8, (2009), s.18-20.

¹⁴⁰¹ Celebioglu, s.20

milli gelirden aldığı payın düşük olduğu bölgelerin de vergi gelirleri içindeki payının düşük olduğunu göstermektedir.¹⁴⁰²

Gezici ve Keskin iller seviyesinde yaptıkları çalışmada bölgeler arası farklılıklar ile iç göç arasındaki etkileşimini incelemişlerdir. Analiz sonuçlarına göre iç göç, bölgesel gelişmişlik seviyesi ve coğrafi lokasyon arasında bir ilişki vardır. Üç metropol ve etrafındaki şehirlerin dışında Bursa, Adana, Mersin, Antalya ve Muğla iç göç için cazip illerdir. Gezici ve Keskin'e göre iç göçü, bölgesel gelirdeki farklılıklar, sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi, kıyı şehirlerde bulunulması ve terörizm etkilemektedir.¹⁴⁰³

Bölgesel farklılıklar ve göç arasındaki ilişkiyi inceleyen bir başka çalışma da Yamak ve Yamak tarafından yapılmıştır. Çalışmaya göre kişi başı gelirdeki bölgesel farklılıklar iç göçü ciddi şekilde etkilemektedir. Zira, iç göç net göç alan illerin gelirlerinin yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Yamak ve Yamak'a göre net göç veren ve alan illerin gelirlerinin Türkiye ortalamasına yaklaşması durumunda ilk grup illerde net göç hızının %25, ikinci grup illerde ise %70 azalacaktır. Bu çerçevede yazarlar göçün istikrarlı bir yapıya kavuşturulması için ilk aşamada bölgesel gelir farklılıklarının korunmasını, ikinci aşamada ise azaltılması önermektedir.¹⁴⁰⁴

Kırdar ve Saracoğlu 1975-2000 yıllarını kapsayan dönemde göçün iller arası yakınsama üzerindeki etkisini araştırmıştır. Analiz sonuçlarına göre göçün bölgesel büyüme oranları üzerinde olumsuz bir etkisi olmakla birlikte, iller arası göç iller arası yakınsamayı hızlandırmaktadır. Bu etki yazarlara göre Türkiye'deki göç oranının yüksek, göç edenlerin vasıfsız olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁴⁰⁵

Bölgesel gelişme ile finans sektörü arasındaki ilişkiler de araştırma konusu olmuştur. Önder ve Özyıldırım 1991-2000 yılları arası dönemi incelediği çalışmada özel

---

¹⁴⁰² Abdullah Tekbaş ve Gökhan Dökmen, "Türkiye'de Vergi Yükünün Bölgesel Dağılımı", **Maliye Dergisi**, Sayı 153, (Temmuz-Aralık 2007), s.211-212.

¹⁴⁰³ Ferhan Gezici and Berna Keskin, "Interaction Between Regional Inequalities and Internal Migration in Turkey", **45th Congress of the European Regional Science Association**, Netherlands, Amsterdam, Vrije Universiteit Amsterdam, 23-27 August 2005, <http://www.sre.wv-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa05/papers.132.pdf> (10 Ocak 2010), s.8-12.

¹⁴⁰⁴ Rahmi Yamak ve Nebiye Yamak, "Türkiye'de Gelir Dağılımı ve İç Göç", **T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, (1 Nisan - 31 Haziran 1999), s.16, 27.

¹⁴⁰⁵ Murat G. Kırdar and D. Şirin Saracoğlu, "Migration and Regional Convergence: An Empirical Investigation for Turkey", **Papers in Regional Science**, Vol.87, No.4, (2008), s.561.

ve devlet bankaları tarafından verilen kredilerin illerin büyümesi üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Devlet bankaları tarafından sunulan kredilerin gelişmiş illerin büyümesine önemli derecede katkıda bulunmasına rağmen, aynı durumun az gelişmiş iller için geçerli olmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca, özel bankaların gelişmiş ve az gelişmiş illerin tümünde kişi başı GSYİH'yi olumlu yönde etkilediği saptanmıştır. Bu çerçevede devlet bankaları az gelişmiş illerde, özel bankalara göre daha fazla banka hizmeti vermesine rağmen, Türkiye'deki 1991-2000 yılları arası bölgesel farklılıkların azaltılması amacına hizmet etmediği sonucuna varmışlardır. Yazarlar devlet bankalarının az gelişmiş bölgeler başta olmak üzere ülkenin tümünde kredi verme davranışlarını gözden geçirmesi ve kredi teknolojilerinin iyileştirilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur.¹⁴⁰⁶

Öcal ve diğerleri ise 1991-2001 yıllarını 67 il verileri temelinde incelediği çalışmada finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerine incelemişlerdir. Analize göre şube başına kredi ve enflasyon ekonomik büyümeyi olumlu, şube başı mevduat olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca, yazarlar krizlerin ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır.¹⁴⁰⁷

Arslan ve Ay ise Güneydoğu Anadolu Bölgesine sunulan yatırım teşviklerinin istihdam üzerindeki etkilerini 1980-2007 dönemi için incelemiştir. Analize göre Güneydoğu Anadolu Bölgesine yapılan teşvikli yatırımlar, istihdamı doğrusal bir şekilde etkilemekte ve iş olanakları sağlamaktadır.¹⁴⁰⁸

Literatürde bölgeler arası farklılıkların belirleyicilerini tespit etmek için de çalışmalar yapılmıştır. 1990-1994 dönemini il düzeyinde inceleyen Gedik ve diğerleri bölgeler arası dengesizliklerde sosyo-demografik değişkenlerle iktisadi değişkenlerin oynadığı rolü tespit etmeye çalışmıştır. 11'i sosyo-demografik toplam 17 gösterge çerçevesinde yapılan araştırmada bölgeler arası dengesizliklerde sosyo-demografik değişkenlerin iktisadi değişkenlere göre daha önemli olduğu, özellikle kadın okur-

¹⁴⁰⁶ Zeynep Önder ve Süheyla Özyıldırım, "Banks Regional Development Disparity and Growth: Evidence from Turkey", *Cambridge Journal of Economics*, DOI:10.1093/cje/bep077, (2009), s.1-3, 23.

¹⁴⁰⁷ Jülide Yıldırım Öcal, Nadir Öcal ve Mahmut Erdoğan, "Türkiye'de Finansal Gelişme ve Bölgesel Ekonomik Büyüme: Mekansal Etki Analizi", *Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Grubu Projeleri*, Proje No: SOBAG-105K075, 2008, s. 27-28.

¹⁴⁰⁸ İbrahim Arslan ve Hakkı M. Ay, "Güneydoğu Anadolu Bölgesine Yönelik Uygulanan İktisadi Politikalar (Sektörel İstihdam Analizi 1980-2007)", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İİBF Dergisi*, Aralık 2007, s.421.

yazarlık oranı ile hane halkı büyüklüğünün bölgesel farklılıklarda ciddi bir rol oynadığı ortaya koyulmuştur. Yazarlara göre az gelişmiş bölgelerde doğurganlık oranı ülke ortalamasına çekilene kadar, kişi başı GSYİH açısından bölgesel dengesizliklerin giderilmesine yönelik çabalar etkin sonuç vermeyecektir. Bu çerçevede az gelişmiş bölgelerin sosyo-demografik-kültürel gelişimi için de çaba harcanmalı, özellikle kadınların eğitiminin yükseltilmesi ve doğurganlık oranının düşürülmesi konuları ele alınmalıdır.¹⁴⁰⁹

Mihçı ve Köksal ise iller arasında 1980-2000 döneminde gelir farklılıklarını belirleyenleri tespit etmeye çalışmışlardır. Gelir farklılıklarının, önem derecesine göre sırasıyla beşeri sermayedeki, sanayi istihdam oranlarındaki ve fiziksel sermayedeki farklılıklardan olumlu şekilde etkilendiğini saptamıştır. Ayrıca, nüfus payındaki farklılıklardan negatif şekilde etkilendiğini, kamu yatırımlarındaki ve ulaştırma maliyetlerindeki farklılıklardan etkilenmediğini ortaya koymuştur. Mihçı ve Köksal' a göre iller arası gelir farklılıklarının azaltılmasında en etkin politika iller arası eğitim farklılıklarının giderilmesidir. Diğer bir politika önerisi de tarım sektörünün verimliliğini artırmak ve/veya sanayi istihdam oranlarındaki farkları azaltmaktır. Ayrıca, her ne kadar beşeri sermaye ve sanayinin istihdam içindeki oranı kadar etkili olmasa da, yatırımlar yoluyla fiziki sermaye farklılıklarının azaltılması önerilmektedir. Bunun yanı sıra, illerde nüfusun yoğunlaşmasını engelleyecek politikalar geliştirilmelidir.¹⁴¹⁰

Yılmaz ve Kaya ise 7 coğrafi bölgede 1990-2001 döneminde kamu harcamaları ile bölgesel büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Analize göre bölgesel kamu harcamaları ve bölgesel ekonomik büyüme arasında olumsuz yönde, ancak istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki bulunmaktadır. Bölgeler tek tek ele alındığında, kamu harcamalarının Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde büyümeyi olumsuz yönde, İç Anadolu, Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki büyümeyi

---

¹⁴⁰⁹ Ayşe Gedik, Nihan Sahin ve Sibel Suer, "The Importance of the Socio-Demographic Indicators in the Regional Disparities in Turkey 1990-1994", **42nd European Congress of the Regional Science Association Conference**, Germany, Dortmund, August 27-31, 2002, <http://www.raumplanung.uni-dortmund.de/rwp/ersa2002/cd-rom/papers/280.pdf> (22 Şubat 2010), s.18-19.

¹⁴¹⁰ Sevinç Mihçı ve Mehmet Zafer Köksal, "Bölgesel Gelir Farklılıklarının Belirleyenleri: Türkiye Örneği", **Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Grubu Projeleri**, Proje No: 105K166, 2007, s.55-57.

ise olumlu yönde etkilediği ortaya koyulmuştur. Yazarlara göre bu bulgular kamu harcamalarının gelişmiş bölgelerdeki büyüme üzerinde etkisiz olduğunu, geri kalmış bölgelerde ise olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.¹⁴¹¹

Güngör ise iller düzeyinde 1975-2000 yılları arası verileri kullanarak eğitimin illerin çıktı büyümesindeki farklılıkları açıklamadaki rolünü incelemiştir. Eğitim ile ekonomik büyüme arasında doğrusal olmayan bir ilişki olduğunu ve çıktı büyümesindeki farklılıklarda önemli bir rol oynadığını ortaya koymuş, eğitim eşitsizliğinin büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini saptamıştır.¹⁴¹²

Özatağan da 1980-2000 dönemini il düzeyinde incelediği çalışmada beşeri sermayenin bölgesel farklılıkları açıklamadaki rolü üzerine odaklanmıştır. Özatağan beşeri sermayeyi eğitim düzeyi, yenilik, öğrenme kapasitesi ve girişimcilik olarak tanımlamıştır. Analize göre eğitim farklılıkları bölgesel farklılıkları anlamlı derecede açıklarken, yenilik, öğrenme kapasitesi ve girişimcilik yeterli derecede açıklamamaktadır.¹⁴¹³

Feridun ve Sezgin ülkenin güneydoğusunda bulunan 11 şehri incelediği çalışmasında az gelişmişliğin terörizmin ortaya çıkmasında rolü olup olmadığını araştırmıştır. Temel bileşenler analizini kullanarak GSYİH'nin farklı bileşenleri ile terörist saldırılar arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analizlerine göre toplam GSYİH terörist saldırılarını açıklamaktadır. Ayrıca, GSYİH'nin tarım ve kamu harcamaları bileşenleriyle terörist saldırılarla arasındaki ilişki diğer bileşenlere göre (sanayi, imalat, ulaştırma, ticaret) daha kuvvetlidir. Bu bağlamda toplumsal huzur için bölgenin az gelişmişlikten kurtarılması, tarımın desteklenmesi ve kamu harcamalarının üzerinde durulması gerekir.¹⁴¹⁴

---

¹⁴¹¹ Ömer Yılmaz ve Vedat Kaya, "Bölgesel Kamu Harcamaları ve Bölgesel Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye için Panel Veri Analizi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, (2008), s.413, 422-3.

¹⁴¹² Nil Demet Güngör, "Education, Human Capital Inequality and Economic Growth: Evidence From Turkey", *Economic Research Forum 13th Annual Conference Oil: Its Impact on the Global Economy*, Kuwait 16-18 December 2006, http://www.erf.org.eg/cms.php?id=conferences_details&conference_id=2 (12 Ocak 2010) s.2, 17.

¹⁴¹³ Güldem Özatağan, "Observations on Extending The Definition of Human Capital As A Source for Explaining Regional Differentials in Turkey", *METU Studies in Development*, Vol. 33, (June2005), s.115.

¹⁴¹⁴ Mete Feridun and Selami Sezgin, "Regional Underdevelopment and Terrorism: The Case of South Eastern Turkey", *Defense and Peace Economics*, Vol.19, No.3, June 2008, s.225, 229.

Bölgesel gelişmişlik farklılıklarının ortaya koyulması açısından literatürde bir dizi endeksleme çalışması da yapılmıştır. Bu çerçevede 21 sosyo-ekonomik değişkeni faktör analizine tabi tutan Özgür ve Güler, İstanbul dışındaki Düzey 1 Bölgelerinin gelişmişlik sıralamasını tespit etmiştir. Yazarlara göre birinci sırada Batı Marmara, ikinci sırada Doğu Marmara, üçüncü sırada Ege ve Batı Anadolu, dördüncü sırada Akdeniz, beşinci sırada Batı Karadeniz, altıncı sırada Orta Anadolu, yedinci sırada Kuzeydoğu Anadolu, sekizinci sırada Orta Anadolu, dokuzuncu sırada ise Güneydoğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bulunmaktadır. Analizinde yazarlar gelişmişlik düzeyi ve potansiyeli açısından bölgeler içinde ciddi dengesizliklerin olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁴¹⁵

Ersungur ve diğerleri de temel bileşenler analizini kullanarak 9 değişken temelinde Düzey 1 Bölgelerini seviyesinde bir endeksleme çalışması yapmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre birinci sırada Doğu Marmara, ikinci sırada Batı Marmara, üçüncü sırada Ege, dördüncü sırada Akdeniz, beşinci sırada İstanbul, altıncı sırada Batı Anadolu, yedinci sırada Batı Karadeniz, sekizinci sırada Orta Anadolu, dokuzuncu sırada Doğu Karadeniz, onuncu sırada Güneydoğu Anadolu, on birinci sırada Ortadoğu Anadolu ve on ikinci sırada Kuzeydoğu Anadolu yer almaktadır. Analize göre beşinci sırada yer alan İstanbul'dan alt sıralara doğru endeks değeri negatif çıkmıştır. Yazarlara göre ilk sıralardaki bölgeler ülkenin batısında yer alırken, son sıralarda yer alan bölgeler ülkenin doğusundadır. Bu tespitin yanı sıra, Düzey 1 bölgeleri seviyesinde bölge içi gelişmişlik farklılıkları yüksektir. Bu durum özellikle Marmara'daki Düzey 1 bölgeleri için geçerlidir. Bu da, yazarlara göre, sanayi açısından gelişmiş olan bölgelerin gelişmeyi etrafına yayamadıklarının bir göstergesidir. Ülkede bölgeler arası ve içi sosyo-ekonomik kaynakların dengeli bir şekilde dağılmaması yüzünden kutuplaşma meydana çıkmaktadır. Ersungur ve diğerlerine göre dengesizliği gidermek için yatırımların yüksek gelişmişlik seviyesine yığılması önlenmelidir.¹⁴¹⁶

Türkiye'de endeksleme çalışması ile il ve çeşitli bölge sınıflandırmaları itibarıyla gelişmişlik düzeyini belirlemeye çalışan ve günümüzdeki bölgesel politika

¹⁴¹⁵ Ebru Özgür ve Hüseyin Güler, "1. Düzeydeki 12 İstatistikî Bölgenin Gelişmişlik Durumlarının Faktör Analizi İle İncelenmesi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, (2004), s.85-86.

¹⁴¹⁶ Ş. Mustafa Ersungur, Alaatin Kızıltan ve Özgür Polat, "Türkiye'de Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması: Temel Bileşenler Analizi", *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 21, Sayı 2, (Haziran 2007), s.63-64.

önlemlerinde göz önünde bulunduran çalışma 2003 yılında DPT tarafından yayınlanan *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)*'dir. Endeksleme çalışmasında 58 değişken temel bileşenler analizine tabi tutulmuş, illerin yanı sıra coğrafi bölgelerin ve Düzey 1 ve Düzey 2 Bölgelerinin kendi aralarındaki gelişmişlik sıralaması belirlenmiştir. Çeşitli bölge sınıflandırmaları itibariyle yapılan sıralamadan görüldüğü üzere gelişmişlik sıralamasında ön sıralarda olan bölgeler ülkenin batısında, arka sıralarda olan bölgelerin ise doğusunda yer almaktadır.¹⁴¹⁷

Bu çalışmaların yanı sıra bölgelerin, özellikle de bölgesel merkez olabilecek şehirlere ilişkin potansiyellerini değerlendiren çalışmalar ve mekansal organizasyon konusunda da yapılmıştır. Gezici, İBBS'den önce belirlenen 16 fonksiyonel bölge ve bu bölgeler içinde bölgelerin gelişmesini uyarma potansiyeli olan bölgesel merkezlere ilişkin bir değerlendirme yapmıştır. Gezici çalışmasında batı ve doğu arasında ciddi gelişmişlik farklılıkları olduğunu teyit etmiş, ülkedeki iktisadi açıdan en dinamik bölgenin Marmara bölgesi olduğunu ortaya koymuştur. Gezici'ye göre sanayinin gelişimi için İstanbul'un çevresi elverişli konumdadır. Türkiye'deki metropoller ve İstanbul'un çevresi dışında Akdeniz kıyısı ve turizmin gelişme potansiyeli olan alanlar ile Güneydoğu'daki belirli illerin dinamik yerler olduğu yerlerdir. İstanbul merkez olarak etrafına gelişmeyi yayabilmesine rağmen, diğer bölgesel merkezler için bunun gerçekleşmeyebileceğini belirtmiştir. Gezici'ye göre Güneydoğu Anadolu'daki bölge merkezler için böyle bir şans olsa da, Doğu Anadolu'daki merkezler gelişmeyi uyaracak performansa sahip değildir.¹⁴¹⁸

1980 ile karşılaştırıldığında 1998 yılında Türkiye'deki mekansal organizasyonda bir değişiklik olup olmadığını araştıran Erkut ve Başpınar, belirli bir düzeyde değişimin olduğunu saptamışlardır. Yazarlar 1980'lerde mevcut olan merkezlerin 1998'de de varlıklarını devam ettirdiklerini ve rekabet güçlerini artırdıklarını tespit etmiştir. En büyük merkez olan İstanbul'un etrafındaki iller de gelişmiştir. Bu çerçevede İstanbul'un çevresinde bölgesel farklılıklar azalmıştır. Ancak, ülkenin geneli için bu durum geçerli değildir. Ankara-Kırkkale ve İzmir'in çevresindeki

---

¹⁴¹⁷ Bülent Dinçer, Metin Özaslan ve Taner Kavasoğlu, **İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)**, Yayın No DPT 2671, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı, Mayıs 2003, s.20-21, 55, 106, 107.

¹⁴¹⁸ Ferhan Gezici, "The Potential of Regional Centers in Turkey Related to the Growth of Core Regions", s.11-12.

illerde benzer bir gelişme olmamıştır. Ankra-Kırıkkale ve İzmir bölgelerindeki tek merkez olma konumlarını devam ettirmişlerdir. Antalya ve Şanlıurfa yeni merkezler olmakla birlikte, Antalya Ankara ve İzmir kadar güçlü bir merkez olmaktan uzaktır ve Şanlıurfa'nın KBGSYİH'sı ülke ortalamasından düşüktür.¹⁴¹⁹

Görüldüğü üzere Türkiye'de bölgesel gelişme ve bölgesel gelişmişlik farklılıkları konusunda yapılan ampirik çalışmalar, iktisadın diğer alanlarında da olduğu gibi çelişkili sonuçlar ortaya koymaktadır. Bölgesel gelişmişlik farklılıklarının gelişimi hangi yönde olursa olsun, halihazırda Türkiye derin bölgesel dengesizliklerle karşı karşıyadır. Bu bölgesel farklılıklar sadece iktisadi analizlerde yoğunlaşılacak kişi başı gelir, verimlilik ve üretime ilişkin göstergelerde değil, pek çok sosyo-ekonomik indikatörde kendini göstermektedir. Bu çerçevede bir sonraki kısım da bölgesel farklılıklar farklı göstergeler temelinde incelenmiştir.

5.2 Türkiye'de Bölgesel Farklılıklar

Türkiye derin bölgesel gelişmişlik farklılıkları bulunmaktadır. Bu gelişmişlik farklılıklarının sadece belirli iktisadi büyüklükler olarak alınması hem sorunun basite indirgenmesi, hem de sorunun etraflıca incelenmemesi anlamına gelir. Gelişmişlik farklılıkları çok boyutludur ve çeşitli unsurlar bu farklılıkları yaratmada etkileşim halindedir. Dolayısıyla gelişmişlik farklılıklarında rol oynayan unsurların ve gelişmişliği tanımlayan göstergelerdeki farklılıkların mümkün olduğu ölçüde iyi tanımlanması ve bu tanımlamalar itibarıyla gelişmişlik farklılıklarını azaltıcı politika ve önlemlerin tasarlanması gerekir.

Bu kısımda gelişmişlik farklılıklarının oluşmasında rol oynayan ve gelişmişliği tanımlayan, çeşitli çalışmalarda önem atfedilen sosyo-ekonomik göstergeler mevcut olan son veriler temelinde incelenmiştir. Yıldırım ve diğerlerinin¹⁴²⁰ ortaya koyduğu üzere Türkiye'de kullanılan istatistiki bölge sınıfları içinde en düşük bölge içi eşitsizliğe sahip olan Düzey 2 Bölgelerinin göstergeleri mümkün olduğunca ele

---

¹⁴¹⁹ Gülden Erkut and Mete Başar Baypınar, "EU Integration and the Change of Spatial Organization in Turkey", **43rd Congress of the European Regional Science Association**, Finland, Jyväskylä, 27-30 August 2003, <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa03/cdrom/papers/174.pdf> (12 Ocak 2010), s.20.

¹⁴²⁰ Jülide Yıldırım, Nadir Öcal and Süheyla Özyıldırım, "Income Inequality and Economic Convergence in Turkey: A Spatial Effect Analysis", s.249-50.

alınmıştır. Geniş bölgesel farklılıkları ve olası coğrafi kümelenmeleri ortaya koymak üzere haritalardan yararlanılmıştır.

5.2.1 Demografik Farklılıklar

Ülke nüfusu belirli bölgelerde yoğunlaşmıştır. Düzey 2 Bölgeleri nüfus bilgilerinden (Tablo 5.1) görüldüğü üzere, ülke nüfusunun yaklaşık yarısından biraz fazlası (%52,2) sırasıyla İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Kocaeli, Şanlıurfa ve Hatay Düzey 2 bölgeleri olmak üzere, ülke toprağının %23' ünü oluşturan 8 Düzey 2 Bölgesinde toplanmıştır. Nüfusun en az olduğu 8 Düzey 2 Bölgesi ise sırasıyla (sondan başa doğru) Kastamonu, Zonguldak, Erzurum, Ağrı, Kırıkkale, Tekirdağ, Balıkesir ve Malatya Düzey 2 Bölgeleri'dir. Bu bölgelerin ülke toprakları içindeki payı %28, nüfus içindeki payı ise %14'tür. Nüfus yoğunluklarına bakıldığında, nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu Düzey 2 bölgeleri, üç büyük metropolü barındıran bölgelerin dışında, sırasıyla Kocaeli, Gaziantep, Hatay, Adana ve Bursa iken, en düşük nüfus yoğunluğuna sahip bölgeler Erzurum, Kastamonu, Ağrı, Kayseri, Malatya ve Konya'dır.

Tablo 5.1 Düzey 2 Bölgelerinde 2009 Yılı Nüfus *

BÖLGE	Nüfus	Bölge Nüfusunun Ülke Nüfusu İçindeki Payı**	Nüfus yoğunluğu (kilometre kareye düşen kişi sayısı)	Şehir nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı (%)	Köy nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı (%)
TÜRKİYE	72.561.312	100,00	94	75,53	24,47
TR10 İstanbul	12.915.158	17,80	2.486	98,98	1,02
TR21 Tekirdağ	1.511.952	2,08	81	66,91	33,09
TR22 Balıkesir	1.617.820	2,23	67	57,73	42,27
TR31 İzmir	3.868.308	5,33	322	91,13	8,87
TR32 Aydın	2.707.898	3,73	84	57,04	42,96
TR33 Manisa	2.940.947	4,05	66	61,65	38,35
TR41 Bursa	3.508.133	4,83	123	87,45	12,55
TR42 Kocaeli	3.193.210	4,40	158	79,84	20,16
TR51 Ankara	4.650.802	6,41	190	97,06	2,94
TR52 Konya	2.224.547	3,07	47	72,22	27,78
TR61 Antalya	2.592.075	3,57	72	68,02	31,98
TR62 Adana	3.703.114	5,10	126	83,06	16,94
TR63 Hatay	2.957.713	4,08	127	56,15	43,85
TR71 Kırıkkale	1.504.789	2,07	48	61,21	38,79
TR72 Kayseri	2.326.584	3,21	39	73,77	26,23
TR81 Zonguldak	1.026.825	1,42	108	49,77	50,23
TR82 Kastamonu	745.976	1,03	28	54,24	45,76

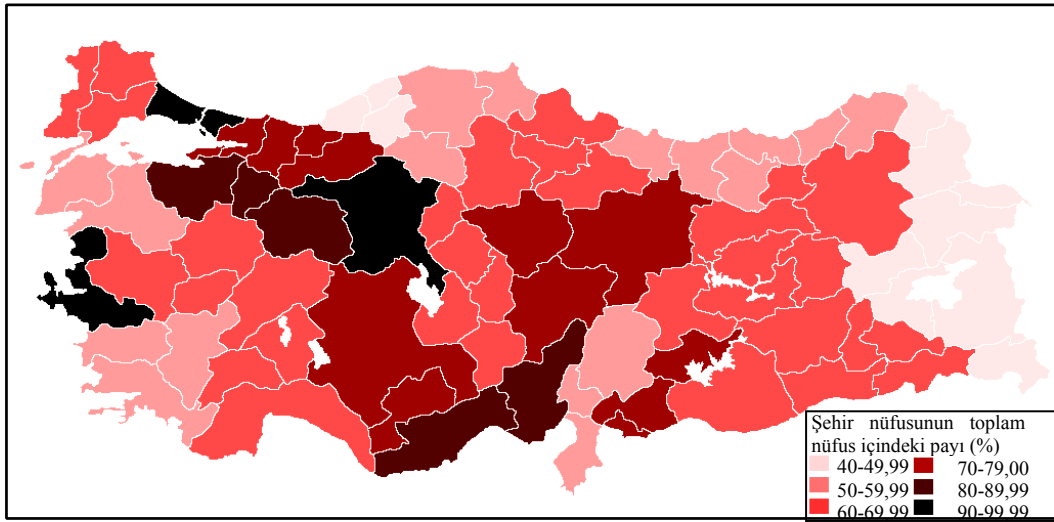
TR83 Samsun	2.739.487	3,78	73	62,57	37,43
TR90 Trabzon	2.526.619	3,48	72	55,17	44,83
TRA1 Erzurum	1.062.205	1,46	26	60,88	39,12
TRA2 Ağrı	1.135.856	1,57	38	46,18	53,82
TRB1 Malatya	1.626.357	2,24	45	64,76	35,24
TRB2 Van	2.012.044	2,77	48	48,58	51,42
TRC1 Gaziantep	2.364.249	3,26	155	79,39	20,61
TRC2 Şanlıurfa	3.128.748	4,31	93	63,25	36,75
TRC3 Mardin	1.969.896	2,71	76	62,94	37,06

Veri Kaynağı: TÜİK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı: Nüfus ve Göç- Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (2009).

* Veri kaynağı olarak belirtilen veritabanındaki ilişkin veriler kullanılarak tablo yazar tarafından hazırlanmıştır

** Hesaplama yazar tarafından yapılmıştır.

Düzyey 2 bölgelerinde şehir nüfusunun toplam bölge nüfusu içindeki payına bakıldığında tabii olarak 3 büyük metropolün olduğu bölgelerin en yüksek şehir nüfusuna sahip olduğu görülmektedir. Bu 3 bölgeyi Adana ve Bursa bölgeleri takip etmektedir. Ülkenin doğu, kuzey ve batı kesimlerinde bulunan Düzyey 2 Bölgelerinin pek çoğunda şehir nüfusu oranı Türkiye ortalamasının yer aldığı %70-79,99'luk marjın altındadır. Ülkenin en doğusu şehir nüfusunun en düşük olduğu bölgedir.

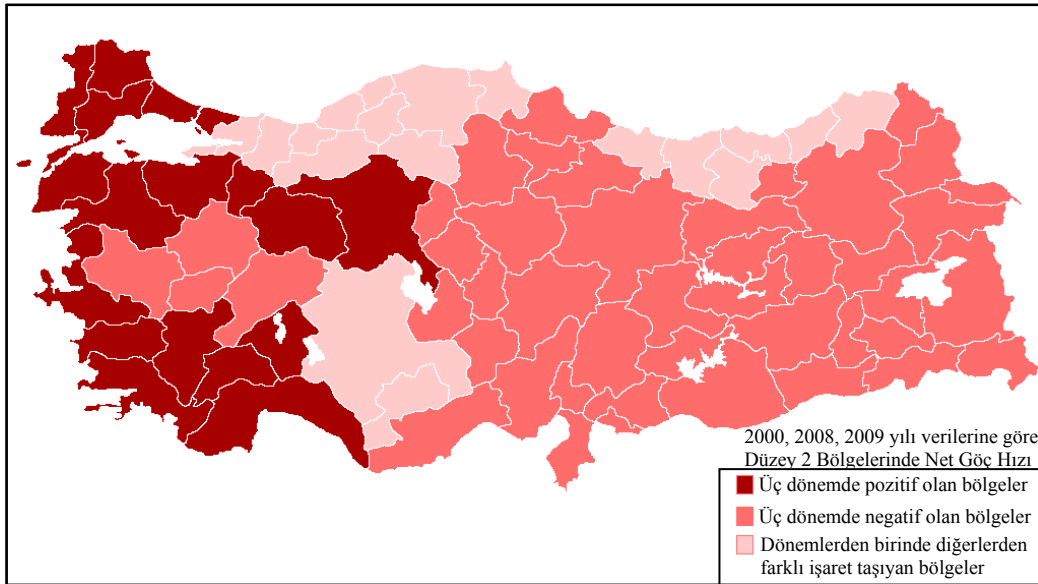

Şekil 5.1: Düzyey 2 Bölgelerinde Şehir Nüfusunun Toplam Bölge Nüfusu İçindeki Payı (2009)*

* Veriler TÜİK, Bölgesel Karşılaştırmalı İstatistikler Veri Tabanı Nüfus ve Göç- Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (2009)'den elde edilmiştir. İlleri gösteren Türkiye Haritasının Renklendirilmemiş Hali: Atılım Gunes Baydin

Aşağıda yer alan Şekil 5.2 de görüleceği üzere Düzey 2 Bölgeleri 2000, 2008 ve 2009 verilerine göre net göç hızları her üç dönem için pozitif veya negatif olması bakımından ayrıştırılıp Türkiye haritasında renklendirilmiştir. Haritadan da görülebileceği gibi, ülkenin batısında yer alan Düzey 2 bölgelerinin önemli bir kısmı göç alırken, doğusu göç vermektedir. Burada 2008 ve 2009 verilerine göre Kocaeli ve Kastamonu'da net göç hızı anlamlı derecede negatiften pozitif'e, Konya'da ise 0'dan negatif'e döndüğünü belirtmek gerekir. Kastamonu ve Kocaeli'ndeki durum göz önünde alındığında bile, göç alan Düzey 2 bölgelerinin, göç veren Düzey 2 bölgelerinden hem alan bakımından hem sayı bakımından daha az olduğu görülmektedir. Bu da bir taraftan göçün batıya doğru verilmeyle birlikte, batı kesimdeki kısıtlı bir bölgede yoğunlaştığını göstermektedir.

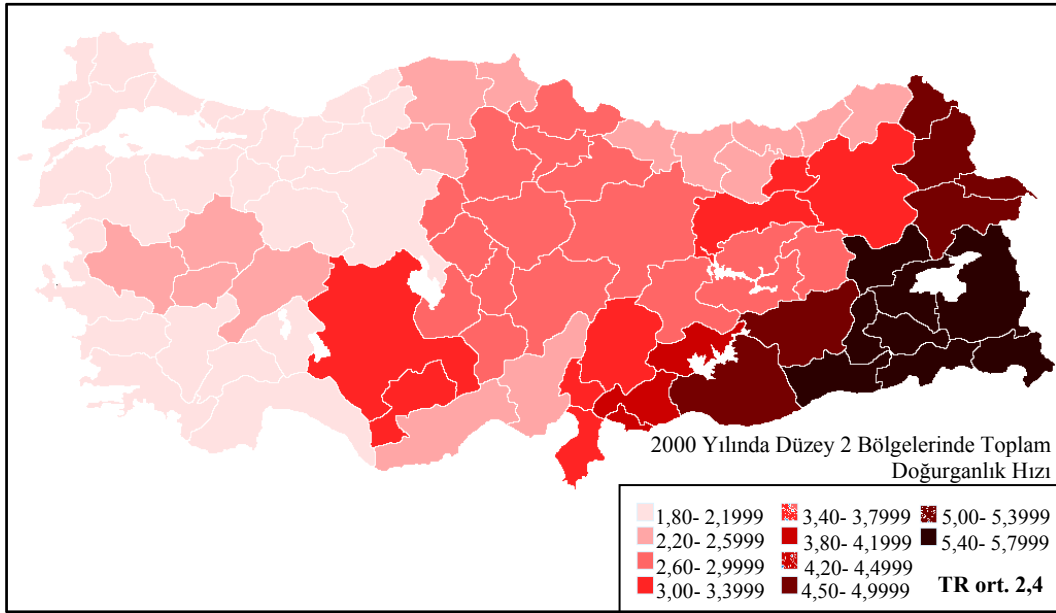
Şekil 5.2: 2000, 2008 ve 2009 yılları Verilerine Göre Net Göç Hızının Pozitif ve Negatif Olduğu Düzey 2 Bölgeleri*

Düzey 2 seviyesinde en son veri olan 2000 yılı toplam doğurganlık hızı değerlerinin dağılımına bakıldığında (Şekil 5.3), ülkenin batı ve kıyı kesimlerindeki

<http://en.wikipedia.org/wiki/File:BlankMapTurkeyProvinces.png> (30 Mayıs 2010) tarafından hazırlanmıştır. Veriler temelinde harita yazar tarafından renklendirilmiştir.

* Ham veriler TUIK, Bölgesel Karşılaştırmalı İstatistikler Veri Tabanı, Nüfus ve Göç, Göç İstatistikleri, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine (ADNKS) göre Düzey 2 Bölgelerinin Aldığı Göç, Verdiği Göç, Net Göç ve Net Göç Hızı, 2008, 2009; TUIK, **Bölgesel Göstergeler 2006**, Ankara: TUIK, Temmuz 2007, s.14'den elde edilmiştir. Ham veriler göz önünde bulundurularak, yazar tarafından Düzey 2 Bölgelerinin 2000, 2008 ve 2009 yıllarındaki net göç hızları her üç dönem için pozitif veya negatif olması bakımından ayrıştırılmış, elde edilen sonuçlar Türkiye haritasında renklendirilmiştir.

(Samsun bölgesi hariç) toplam doğurganlık hızının ülke ortalaması civarında veya altında olduğu görülmektedir. İç kesimlerde bu oran ortalamanın üstüne çıkmakta, doğuya doğru gidildikçe de, ciddi bir biçimde artmaktadır. Ülkenin en doğusu ve güneydoğusu toplam doğurganlık hızı açısından en yüksek değerlere sahip kesimlerdir. Toplam doğurganlık hızı bakımından da ülkede geçişlerle birlikte doğu ve batı ayrımı vardır. Her ne kadar 2000 yılından 2006 yılına kadar ülke genelinde toplam doğurganlık hızı yaklaşık 0,2 puan gerilemiş olsa da¹⁴²¹, bu görünümü çok fazla etkilediği düşünülmemektedir.

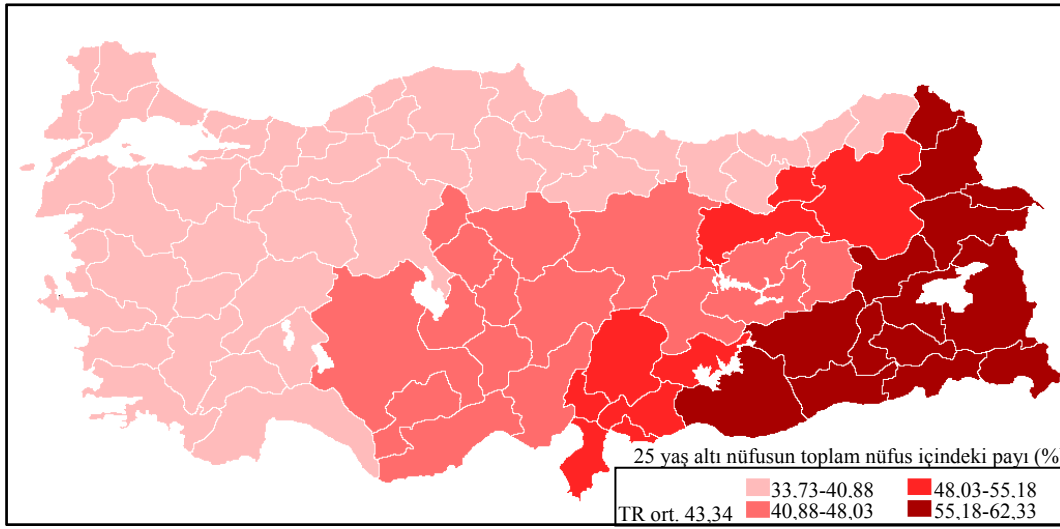
Şekil 5.3: 2000 Yılında Düzey 2 Bölgeleri Toplam Doğurganlık Hızı**

Şekil 5.4'ten görüldüğü üzere ülkenin kuzey ve batısında Düzey 2 bölge seviyesinde 25 yaş altı nüfusun toplam nüfus içindeki payı en alt dilimde yer alırken, doğuya doğru gidildikçe bu oranın Türkiye ortalamasını yakaladığını daha da doğuya gidildikçe ortalamanın çok üzerine çıktığı görülmektedir. Bu da coğrafi geçişlerin olduğu doğu - batı ayrımını ortaya koymaktadır. Bu durum, bir taraftan doğru şekilde yönlendirilir ve beslenirse genç nüfusun yoğun olduğu, özellikle az gelişmiş bölgelerin

¹⁴²¹TUIK, Nüfus ve Kalkınma Göstergeleri, Nüfus ve Demografi, Toplam Doğurganlık Hızı, <http://nkg.tuik.gov.tr/goster.asp?aile=1> (18 Mayıs 2010).

* Ham veriler TUIK, **Bölgesel Göstergeler 2006**, Ankara: TUIK, Temmuz 2007, s.14'den elde edilmiştir. Toplam doğurganlık hızı verileri kullanılarak, yazar tarafından harita üzerinde gösterilmiştir.

gelişimi için ciddi bir potansiyel ve kaynak olduğuna işaret etmektedir. Öte yandan söz konusu durum aynı zamanda yukarıdaki şekillerde ortaya koyulan göç eğilimleri ve doğurganlık hızı verileri (son 10 yılda toplam doğurganlık hızı düşmüş olsa bile) göz önüne alındığında, orta vadede ülkenin doğu kesimlerinde yeterli sosyo-ekonomik gelişmenin sağlanamaması durumunda bölgede işsizliğin artacağına ve ilave göç baskının oluşacağına dair ipucu vermektedir.

Şekil 5.4: Düzey 2 Bölgelerinde 25 Yaş Altı Nüfusun Bölgedeki Toplam Nüfusa Oranı (2009)*

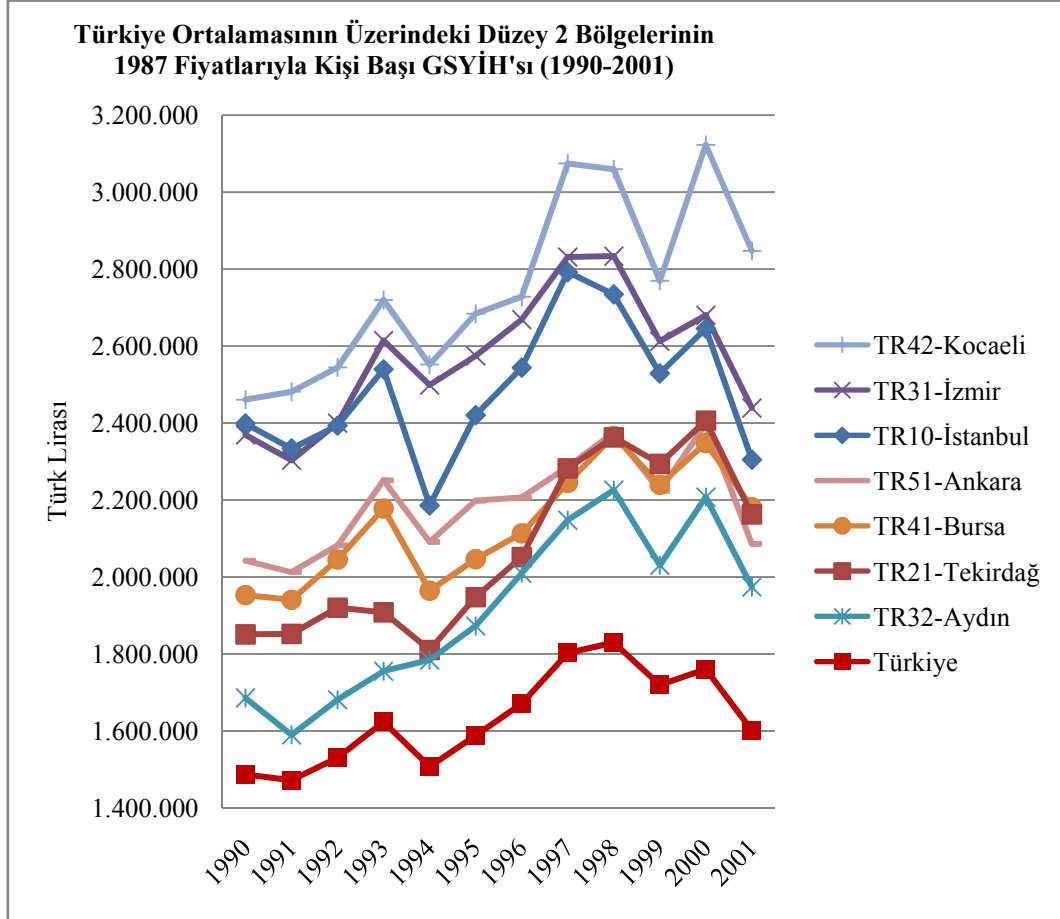
5.2.2 Gelir ve Refah Farkları

Bölgesel farklılıkların incelenmesinde, özellikle iktisadi açıdan farklılıkların irdelenmesinde en sık kullanılan gösterge bölgelerdeki kişi başı GSYİH (KBGSYİH)'dir. Aşağıda DPT¹⁴²² verileri kullanılarak 1990-2001 yılları arasındaki Düzey 2 bölgelerinde kişi başı GSYİH (1987 fiyatlarıyla) grafikleştirilerek sunulmuştur. 26 Düzey 2 Bölgesinin değerlerini tek bir grafikte yer alması değerlendirme yapmayı

* Veri Kaynağı: TÜİK, Bölgesel Karşılaştırmalı İstatistikler Veri Tabanı Nüfus ve Göç- Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (2009). Bölgesel Karşılaştırmalı İstatistikler Veri Tabanı'nın ilişkin verileri göz önünde bulundurularak, harita üzerinde renklendirme yazar tarafından yapılmıştır.

¹⁴²² T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, "Kişi Başı Yurtiçi Gayri Safi Milli Hasıla", <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bgr/eg/kbgsyih87.htm> (27 Şubat 2010).

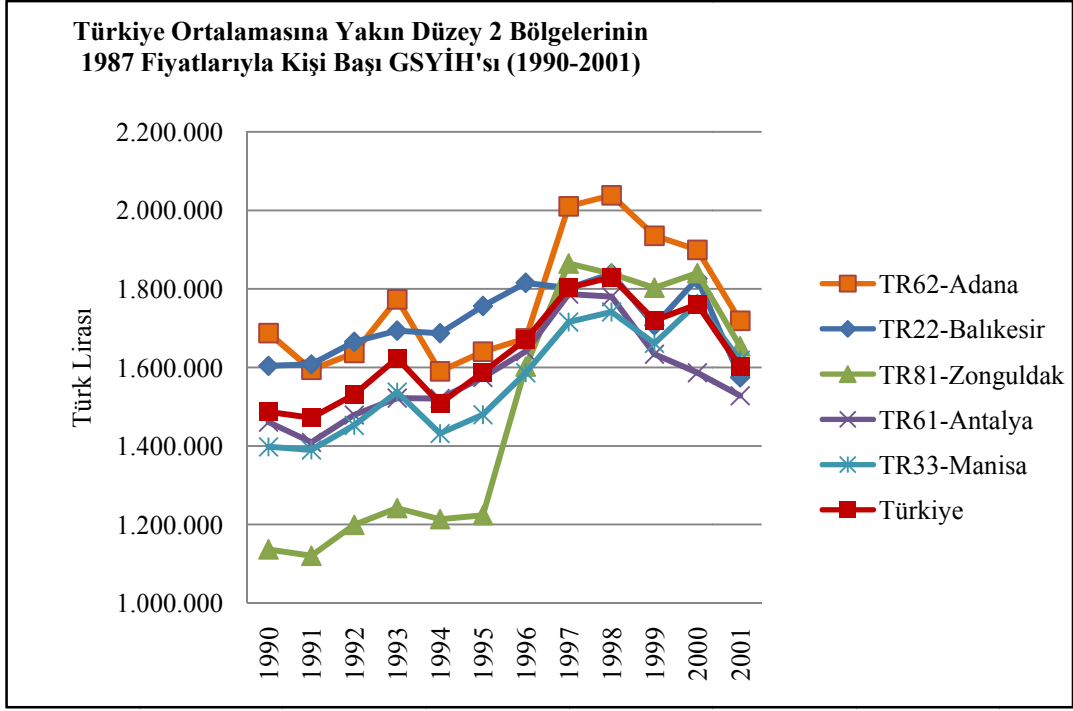
zorlaştırdığından, bölgeler Türkiye ortalamasının üzerindeki, ortalamaya yakın ve ortalamanın altındaki Düzey 2 bölgeleri olarak gruplandırılarak, ayrı ayrı grafikler hazırlanmıştır.

Şekil 5.5: Türkiye Ortalamasının Üzerindeki Düzey 2 Bölgelerinin 1987 Fiyatlarıyla Kişi Başı GSYİH'sı (1990-2001)*

Şekil 5.5'ten de görüleceği üzere, KBGSYİH bakımından Türkiye ortalamasının üzerinde bulunan Düzey 2 Bölgelerinin tamamına yakını Marmara ve Ege Bölgelerinde yer almaktadır. Buna tek istisna İç Anadolu'da yer alan Ankara'dır. Türkiye'de bölgesel düzeyde en yüksek KBGSYİH'ya sahip Düzey 2 bölgeleri sırasıyla Kocaeli, İzmir ve İstanbul bölgeleridir.

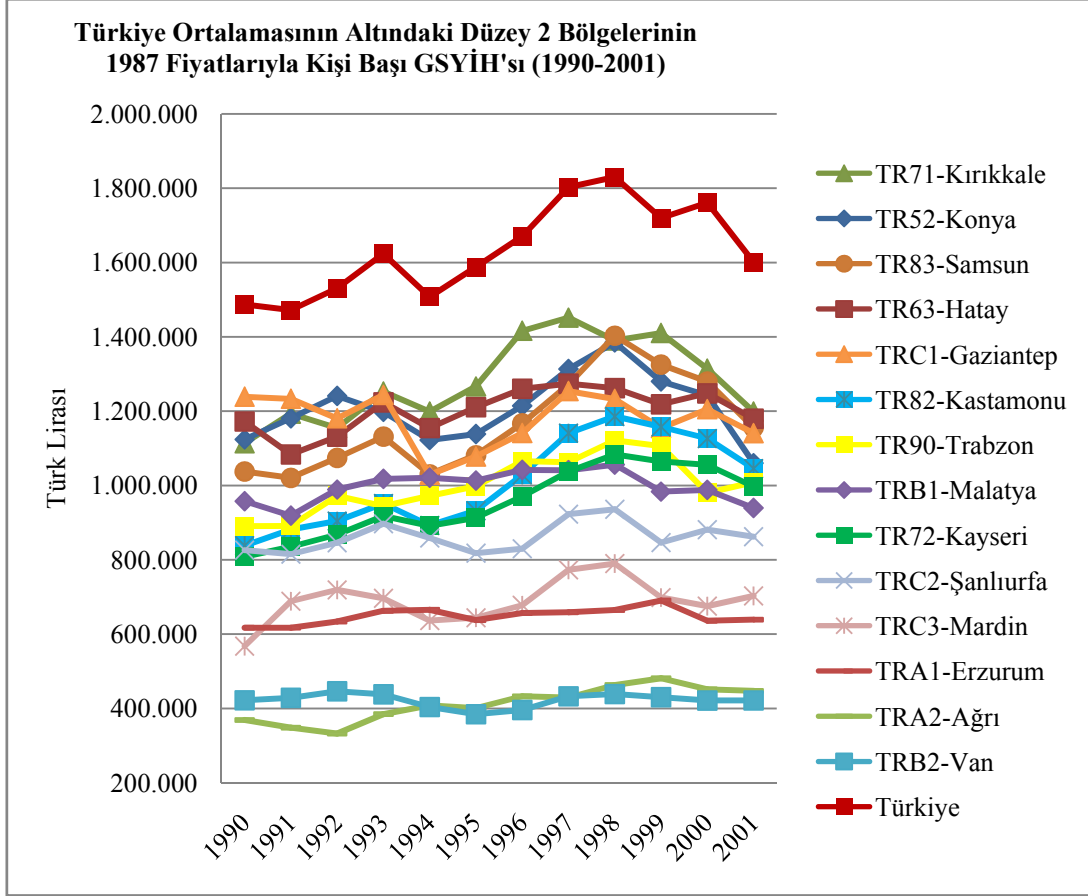
* Veriler T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, "Kişi Başı Yurtiçi Gayri Safi Milli Hasıla", <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bgr/eg/kbgsyih87.htm> (27 Şubat 2010)'den elde edilmiştir. KBGSYİH verileri kullanılarak şekil yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 5.6: Türkiye Ortalamasına Yakın Düzey 2 Bölgelerinin 1987 Fiyatlarıyla Kişi Başı GSYİH'si (1990 - 2001)*

KBGSYİH bakımından Türkiye ortalamasına yakın bölgeler Adana, Balıkesir, Zonguldak, Antalya ve Manisa Düzey 2 bölgeleridir. Bu bölgelerden Adana, Balıkesir ve Zonguldak bölgelerindeki KBGSYİH ortalamasının biraz üstündedir. 1990'lı yılların ortalarına kadar Hatay, Kastamonu, Konya gibi bölgelerin değerlerine yakın, Türkiye ortalamasının altında KBGSYİH'ya sahip olan Zonguldak'ın KBGSYİH'si, 1996 yılında bir önceki seneye göre KBGSYİH'si yaklaşık %31 oranında artmış ve 1996 yılı itibariyle Türkiye ortalamasını yakalamıştır. İncelenen dönem boyunca Manisa ve Antalya Düzey 2 bölgelerindeki KBGSYİH ise Türkiye ortalamasına yakın bir seyir izlemiştir.

* Veriler T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, "Kişi Başı Yurtiçi Gayri Safi Milli Hasıla", <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bgr/eg/kbgsyih87.htm> (27 Şubat 2010)'den elde edilmiştir. KBGSYİH verileri kullanılarak şekil yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 5.7: Türkiye Ortalamasının Altındaki Düzey 2 Bölgelerinin 1987 Fiyatlarıyla Kişi Başı GSYİH'sı 1990-2001*

Türkiye ortalamasının altında KBGSYİH sahip Düzey 2 bölgelerinin tamamına yakını Karadeniz, İç Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde yer almaktadır. Bu duruma tek istisna doğu Akdeniz bölgesinde bulunan Hatay Düzey 2 bölgesidir. Bu gruptakiler içinde görece iyi konuma sahip bölgelerin çoğu İç Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde yer alırken, en kötü konumda olanlar daha çok Doğu Anadolu bölgesinde yer almaktadır. En düşük KBGSYİH değerlerine sahip bölgeler Van ve Ağrı Düzey 2 bölgeleridir. Doğu Anadolu bölgesinde en yüksek KBGSYİH'ya

* Veriler T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, "Kişi Başı Yurtiçi Gayri Safi Milli Hasıla", <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bgr/eg/kbgsyih87.htm> (27 Şubat 2010)'den elde edilmiştir. KBGSYİH verileri kullanılarak şekil yazar tarafından hazırlanmıştır.

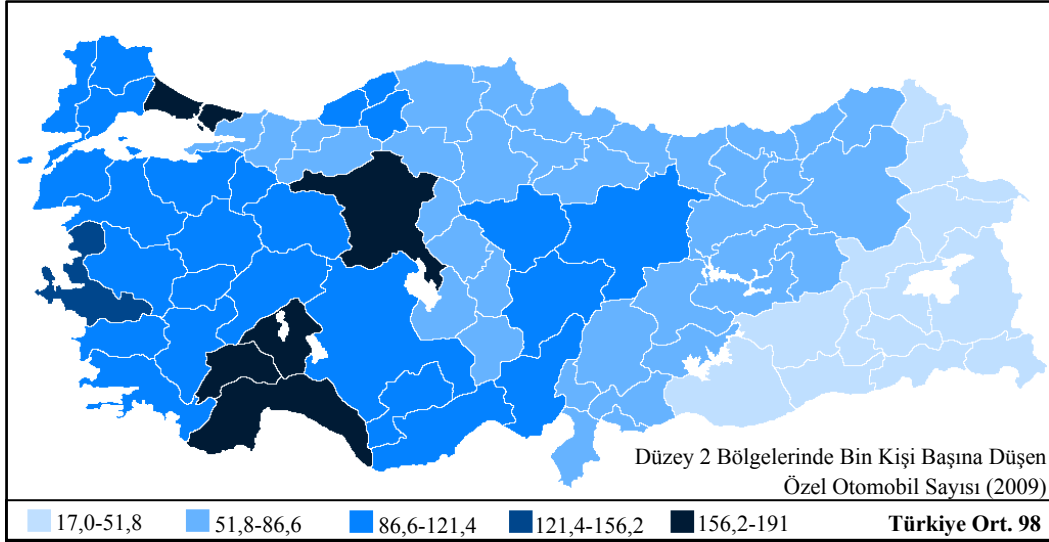
sahip alt bölge Malatya bölgesidir. Güneydoğu bölgesinde yer alan bölgelerden sadece Gaziantep bu grup içinde görece yüksek KBGSYİH'ya sahip Düzey 2 bölgesidir.

Yukarıda yer alan grafiklerden ve incelemeden anlaşılacağı üzere KBGSYİH bakımından gözle görülür bir Batı-Doğu ayrımı vardır. Bir iki istisna hariç (Ankara ve Zonguldak), Türkiye ortalamasına yakın veya Türkiye ortalaması'nın üzerindeki Düzey 2 bölgelerinin tamamına yakını Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde yer alırken, Türkiye ortalamasının altında KBGSYİH'ya sahip neredeyse tüm bölgeler (Hatay hariç), İç Anadolu, Karadeniz, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde yer almaktadır. En düşük KBGSYİH'ya sahip Düzey 2 bölgeleri ise Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde bulunmaktadır.

1990-2001 yılları arası genelde Düzey 2 bölgelerinde KBGSYİH dalgalı bir seyir izlemekle birlikte artış eğilimi göstermiştir. Ancak, özellikle Van ve Erzurum bölgelerinde dönem boyunca KBGSYİH durağan bir görünüm sergilenmiştir. Bölgelere genel olarak bakıldığında 1994, 1999 ve 2001 yılları krizlerinin KBGSYİH'ya etkisi olumsuz olmuş, krizlerin yaşandığı bu yıllarda pek çok bölgede KBGSYİH bir önceki yıla göre düşmüştür. Ülke geneline bakıldığında hem Türkiye ortalaması açısından, hem de bölgeler bazında KBGSYİH'yı en fazla olumsuz yönde etkileyen kriz 2001 yıl krizi olmuş ve İstanbul, Balıkesir, Konya, Van, Gaziantep ve Malatya bölgelerinde KBGSYH 1990 değerlerinin altına düşmüştür. Bu krizlerin üçünden de Trabzon, Erzurum ve Ağrı alt bölgeleri görece olarak en az olumsuz yönde etkilenen bölgeler arasındadır. Bu tablo da literatürde krizlerin Türkiye'deki bölgeler arası gelir farklılıklarının azalmasında, yakınsamada pozitif yönde etkili olduğunu ortaya koyanların tezlerini destekler niteliktedir.

GSYİH'nın yanı sıra, bölgelerin refahına ilişkin ipuçları veren ve akademisyenler tarafından sıklıkla kullanılan iki diğer gösterge kişi başına düşen özel otomobil sayısı ile kişi başı elektrik tüketimidir. Düzey 2 Bölgelerinde bin kişi başı özel otomobil sayısının ülke sathında mekansal dağılımına bakıldığında batı-doğu ayrımı göze çarpmaktadır. Kişi başına özel otomobil sayısının en düşük düzeyde seyrettiği Düzey 2 Bölgeleri'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile ülkenin en doğusunda toplandığı görülmektedir. İstanbul ve ülkenin batısı hariç ülkenin kuzeyi ile Adana ve

Kayseri Düzey 2 Bölgeleri'nin doğusunda ve iç kesimlerde Kırıkkale Bölgesi'nde kişi başına düşen özel otomobil sayısı düşük seviyelerdir. Bu göstergenin yüksek olduğu Bölgeler üç metropolün bulunduğu Düzey 2 Bölgeleri ve Antalya Bölgeleridir. Genel olarak kişi başına düşen özel otomobil sayısı açısından ülkenin batısı, doğusundan çok daha iyi konumdadır.

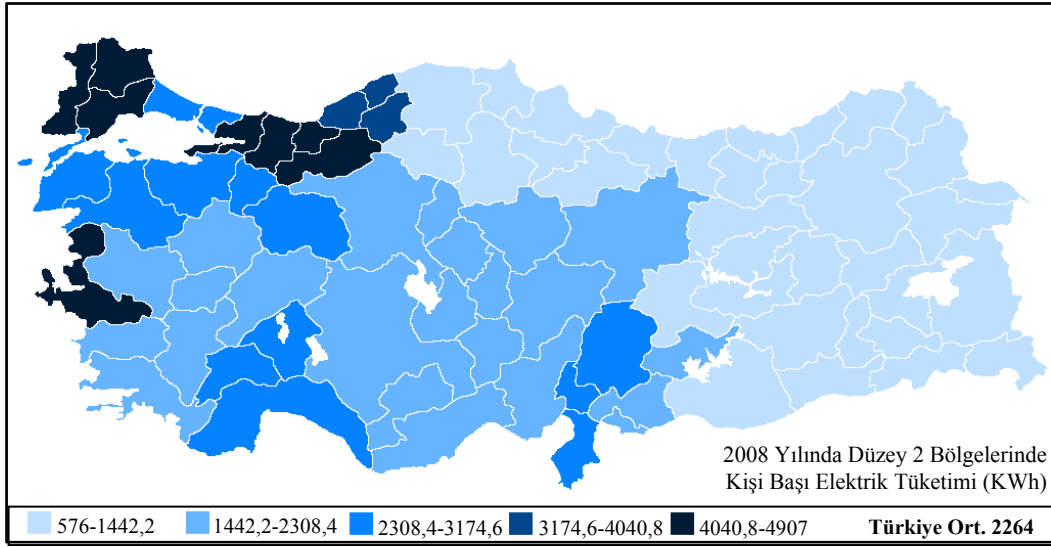

Şekil-5.8: 2009 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Kişi Başı Özel Otomobil Sayısı*

Düzey 2 Bölgelerinde kişi başı elektrik tüketiminin en düşük olduğu Düzey 2 bölgeleri Zonguldak ve batısı hariç, ülkenin kuzeyi ve doğu kemsimde toplanırken, yüksek olduğu bölgeler ülkenin kuzeybatısında toplanmıştır. Kişi baş elektrik tüketiminin en yüksek olduğu Tekirdağ Bölgesi'nde tüketim miktarı, en düşük olan Van Bölgesi'nin 18,5 katıdır.

* Veriler TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, Ulaştırma, Motorlu Kara Taşıtları, Bin Kişi Başına Özel Otomobil Sayısı, 2009'den elde edilmiştir. Veriler temelinde harita yazar tarafından renklendirilmiştir.

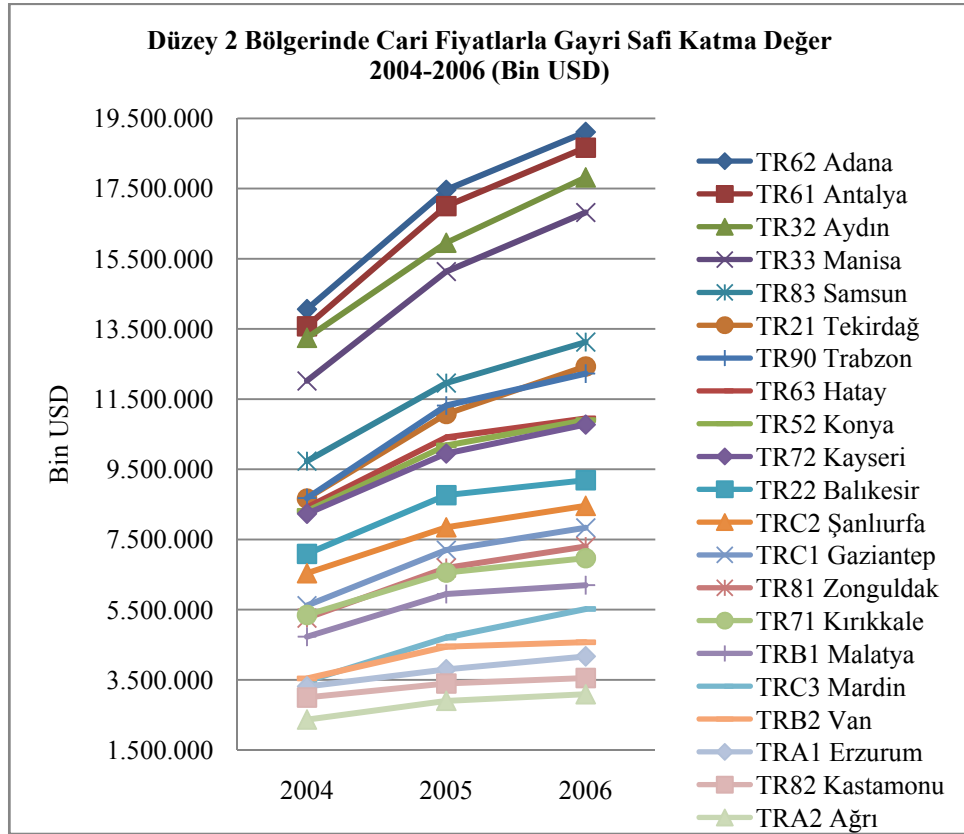
Şekil 5.9: 2008 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Kişi Başı Elektrik Tüketimi (KWh)*

Bölgelerin iktisadi durumunu ortaya koyan ve ulusal hesaplara ilişkin Düzey 2 seviyesinde en güncel verilerden biri Gayri Safi Katma Değer'dir (GSKD). Her ne kadar Filiztekin özellikle çevre illerden bölgede bulunan büyük merkezlere gelir transferi olduğundan ve kimi iller uzun süreler boyunca kamu hesaplarında net transfer yapılan iller arasında olması gibi pek çok unsur nedeniyle özellikle kişi başı il katma değer in ülke içinde gelir eşitliğinin tam bir ölçütü olarak kullanılmasının yanıltıcı olabileceğini ileri sürmüş olsa da¹⁴²³, bölgesel düzeyde, gelir açısından bir gösterge olduğundan ve Düzey 2 Bölgelerine ilişkin verilerin son yılları kapsamı dolayısıyla bölgesel farklar analizine dahil edilmiştir. Ancak GSKD verileri sadece cari fiyatlarla mevcut olduğundan, GSKD verileri temel alan verilerin (GSKD, verimlilik) dönemsel karşılaştırmaları USD bazında yapılmış, bu çerçevede enflasyonun etkisi daha düşük düzeylerde tutulmaya çalışılmıştır. Burada cari fiyatlara karşılaştırma yapılırken amacın net değişim oranlarını ortaya koymaktan ziyade, Düzey 2 Bölgelerinin birbirlerine karşı konumlarını değerlendirmek olduğunu önemle belirtmek gerekir. (Bu durum cari fiyatları temel alan ve tezde yer alan tüm karşılaştırmalar için geçerlidir.)

* Veriler, TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, Enerji, Kullanım Yerine Göre Elektrik Tüketimi, Kişi Başına Toplam Elektrik Tüketimi, 2008'den elde edilmiştir. Veriler temelinde harita yazar tarafından renklendirilmiştir.

¹⁴²³ Alpay Filiztekin "Bölgesel Büyüme ve Eş-Hareketlilik ve Sektörel Yapı", **Bölgesel Gelişme Stratejiler ve Akdeniz Ekonomisi**, Haluk Erhat (der), Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu, 2005, Aktaran Alpay Filiztekin, **Türkiye'de Bölgesel Farklar ve Politikalar**, İstanbul, TUSIAD, Eylül 2008, s.52.

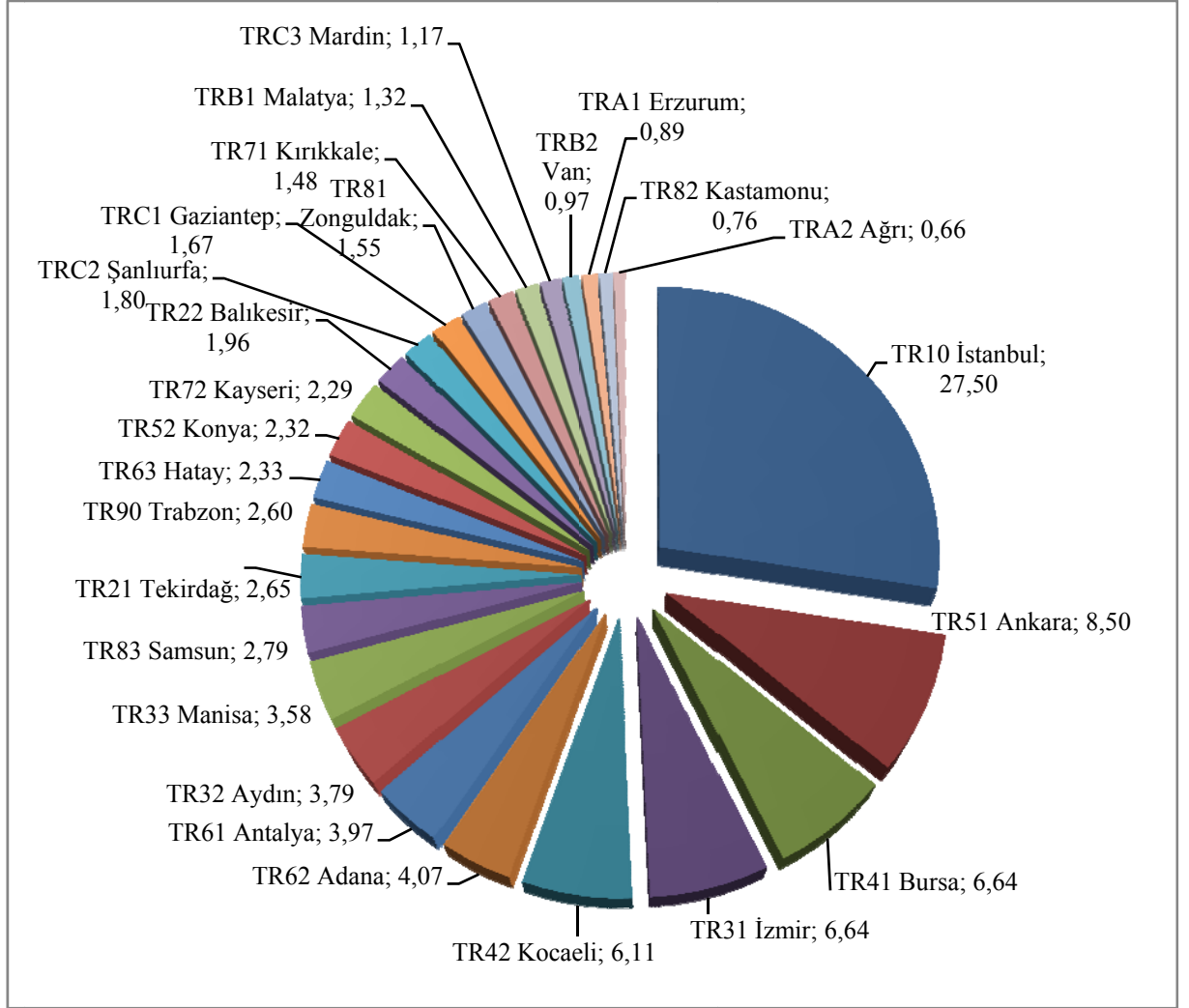
Şekil 5.10'dan da görüleceği gibi 2004-2006 yılları arasında Düzey 2 bölgelerinin tümünde (GSKD'ri diğer bölgelerin çok üzerinde olan İstanbul, Ankara, Bursa, İzmir ve Kocaeli Düzey 2 Bölgeleri şekilde yer almamaktadır) GSKD artmıştır. 2006 yılında 2004 yılına göre Türkiye'de yaratılan GSKD %35,90 oranında artmıştır. Bölgeler açısından GSKD'de en yüksek artış %59,50 ile Mardin Bölgesinde kaydedilmiştir. Mardin'i %43,44 ile Tekirdağ, %43 ile Bursa, %41,91 ile Kocaeli, %40,86 ile Trabzon takip etmiştir. En düşük seviyedeki artışlar ise %18,48 ile Kastamonu, %25,95 ile Erzurum, %29,19 ile Van, %29,36 ile Şanlıurfa, %29,60 ile İzmir, %30,20 ile Hatay, %30,26 ile Ağrı ve %30,89 ile Kayseri'de gerçekleşmiştir.

Şekil 5.10: Bazı Düzey 2 Bölgelerinde Cari Fiyatlarla Gayri Safi Katma Değer (GSKD) 2004-2006 (Bin USD)*

* Ham veriler TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, Ulusal Hesaplar Cari Fiyatlarla Bölgesel Gayrisafi Katma Değer ve Sektörlerin Gayrisafi Katma Değer İçindeki Payları, (Bin TL) 2004, 2005, 2006 tablolarından elde edilmiştir. Yazar tarafından TCMB ortalama yıllık kurları esas alınarak değer USD'ye çevrilmiş ve şekil hazırlanmıştır.

Şekil 5.11'den görüleceği üzere 2006 yılında ülke GSKD'nin yarısından fazlasını 5 Düzey 2 Bölgesi (İstanbul, Ankara, Bursa, İzmir ve Kocaeli) yaratırken, dağılım içindeki payları en az olan 10 Bölgenin (Ağrı, Kastamonu, Erzurum, Van, Mardin, Malatya, Kırıkkale, Zonguldak, Gaziantep ve Şanlıurfa) ülke GSKD'nin içindeki payı sadece %12,5'tir.

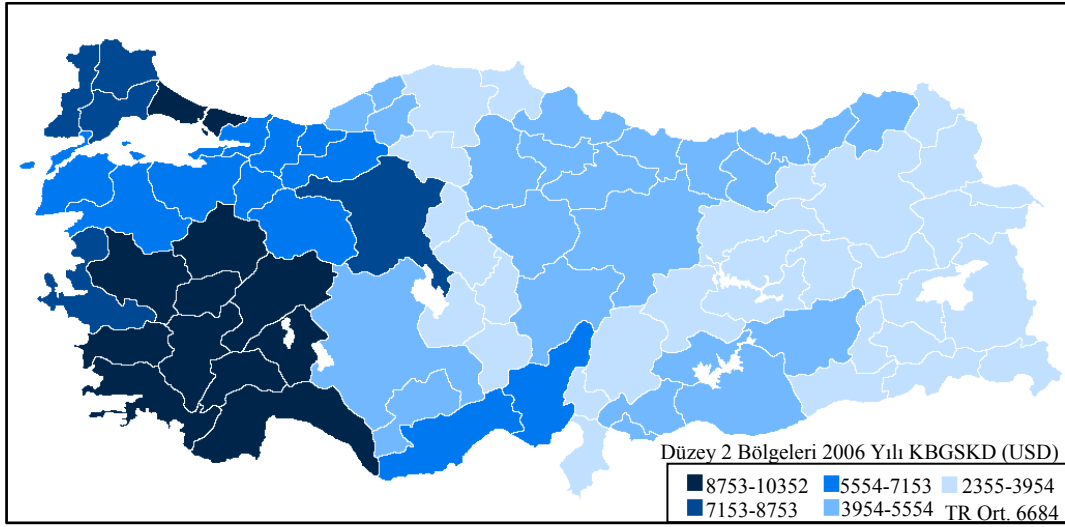

Şekil 5.11 – 2006 yılında Türkiye’deki GSKD’in Düzey 2 Bölgelerine Göre Dağılımı (%)*

Düzey 2 Bölgelerindeki 2006 yılı kişi başı gayri safi katma (KBGSKD) değerinin ülkedeki mekansal dağılımına bakıldığında, KBGSKD’i en yüksek bölgelerin

* Ham veriler TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, Ulusal Hesaplar Cari Fiyatlarla Bölgesel Gayrisafi Katma Değer ve Sektörlerin Gayrisafi Katma Değer içindeki Payları, (Bin TL) 2006 tablosundan elde edilmiştir. Bölge payları yazar tarafından hesaplanarak şekil hazırlanmıştır.

İstanbul'un yanı sıra ülkenin batı kesiminin ortasında ve güneybatısında yer alan Düzey 2 bölgeleri olduğu görülmektedir. Bu bölgeleri diğer iki metropolün olduğu bölge ve Tekirdağ takip etmektedir. İstanbul ve Tekirdağ dışında, Marmara'daki Düzey 2 Bölgeleri ve Akdeniz'de Adana Bölgesi Türkiye ortalamasının yer aldığı bantta bulunmaktadır. Ankara ve Adana Bölgeleri hariç, ülkenin orta ve doğu kesimleri KBGKD'in ülke ortalamasının altında olduğu yerlerdir. Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında hem KBGSKD'i yüksek hem de düşük bölgeler varken, ülkenin Ankara hariç orta kemsinde ve doğusunda yer alan Düzey 2 Bölgelerindeki KBGSKD düşük, hatta en doğuda ve Kastamonu ve Kırıkkale eksinde en düşük seviyededir. KBGSKD değerlerinde de net bir batı-doğu ayrımı ortaya çıkmaktadır. 2004 yılına göre 2006 yılında rekor seviyelerde GSKD açısından iyileşme kaydeden Mardin Bölgesinin KBGSKD açısından ülkenin en düşük değerlerine sahip olması, bölgenin konumun çok da iyileşmediğini göstermektedir.

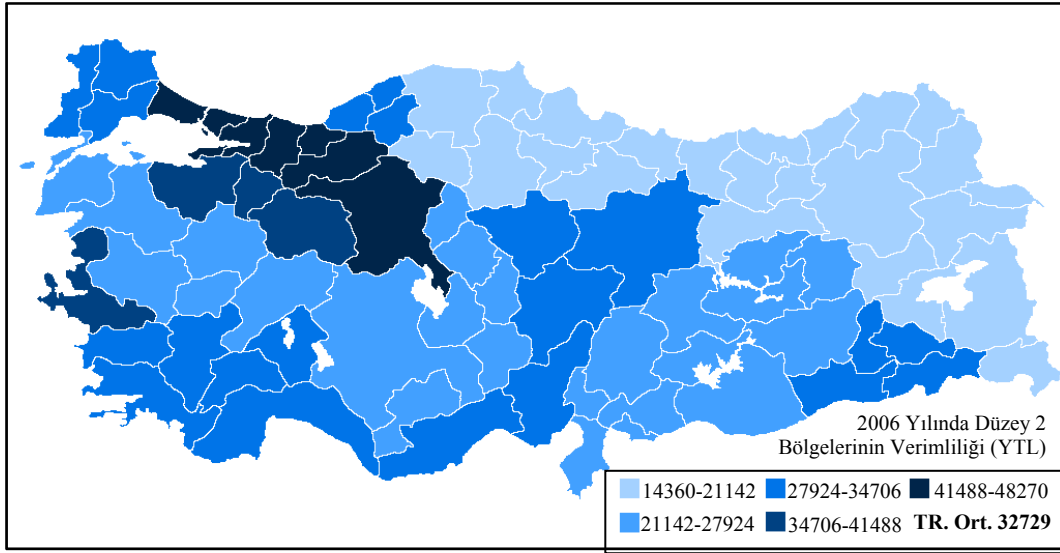

Şekil 5.12: 2006 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Kişi Başı Gayri Safi Katma Değer (USD)*

* Veriler TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, Ulusal Hesaplar, Kişi Başı Gayri Safi Katma Değer (USD) 2006 tablosundan elde edilmiştir. Veriler temelinde harita yazar tarafından renklendirilmiştir.

5.2.3 Verimlilik Farkları

Bölgesel GSKD'in bölgede istihdam edilenlerin sayısına bölümü ile elde edilen verimliliğin mekansal dağılımında da bölgeler arası dengesizlik gözlenmektedir. Yine üç metropolün yer aldığı bölgeler Türkiye'de verimliliğin yüksek olduğu bölgeler arasındadır. Verimliliği en yüksek olan bölgelerin İstanbul-Kocaeli-Bursa-Ankara ekseninde yoğunlaştığı gözlenmektedir. Bu eksenin yanı sıra, Trakya ve İzmir'in dışındaki tüm bölgelerde verimlilik Türkiye ortalamasının altındadır. Ülkede verimliliğin en düşük olduğu yerlerde de bir toplulaşma görülmektedir. Verimliliği en düşük bölgeler orta ve doğu Karadeniz, (Malatya dışında) Doğu Anadolu bölgesinde yer almaktadır. Anılan eksen dışında kalan ülkenin orta kesiminde ve Güneydoğu Anadolu'da da verimlilik görece düşüktür. Güneydoğuda tek istisna Türkiye ortalamasına nispeten yakın bir değere sahip Mardin'dir. Ayrıca, iç kesimlerde yer alan Kayseri bölgesinin verimliliği çoğu komşularından ayrılmaktadır. Ülkenin güney batısı ve Akdeniz Bölgesi'nin önemli bir kısmının verimlilik düzeyi orta seviyeliidir.

Şekil 5.13: 2006 Yılında Düzey 2 Bölgelerinin Verimlilik Değerlerinin Mekansal Dağılımı (2006)*

* Ham veriler, TUIK, Ulusal Hesaplar Veri Tabanı, Cari Fiyatlarla Bölgesel Gayrisafi Katma Değer 1000 TL, 2006; TUIK, İşgücü İstatistikleri Veri Tabanı, Hanehalkı İşgücü Anketleri, İktisadi Faaliyet Koluna (4 Grup) ve Bölgelere

5.2.4 Sektörel Yapı Farklılıkları

5.2.4.1 Tarım

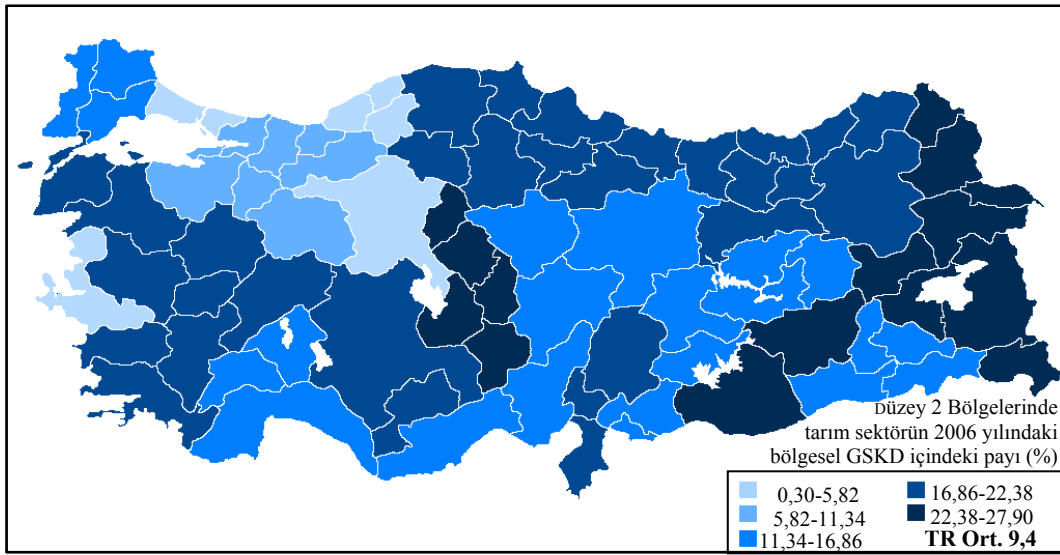
Bölgesel düzeyde gayrisafi katma değerın sektörler arası dağılımı bölgelerin sektörel yapıları konusunda bilgi vermektedir. 2004-2006 yılları arasında ülke düzeyinde olduğu gibi, bölgelerin neredeyse tamamında tarımın GSKD içindeki payı düşmüştür. Buna tek istisna 2004 yılına göre 2006 yılında Trabzon bölgesindeki tarım sektörünün payındaki % 2,4'lük, Gaziantep bölgesindeki %1,3'lük artıştır. Bunda diğer sektörlerin zayıflamasından ziyade, aynı dönemde tarım sektöründe yaratılan GSKD'deki rekor artışlar rol oynamıştır. Bu bölgelerdeki tarım sektörünün GSKD'i sırasıyla % 63,27 ve %54,08 oranında artmıştır. Bölgesel düzeyde tarımın GSKD'in içindeki payının en fazla düştüğü bölgeler % 6,6'lık bir oranla Ağrı, %5,6'lık bir oranla Mardin ve Kırıkkale, %4,6'lık bir oranla Erzurum, %4,2'lık bir oranla Kastamonu olmuştur. Bu düşüşlerin pek çoğunu tamamıyla sektörel kaymaya atfetmek mümkün değildir. Zira, bu bölgelerin çoğunda diğer bölgelere nazaran tarım sektöründe dönem içinde yaratılan GSKD'in düşük düzeylerde artmış, hatta Kastamonu'da düşmüştür. (Tarım sektörünün ülke düzeyinde GSKD'i 2004 yılına göre 2006 yılında %19 oranında artarken, Ağrı'da %5,8'lik bir artış, Kırıkkale'de %4,44, Erzurum'da %1,36 oranında artış yaşanmış, Kastamonu da ise %0,59'luk bir düşüş gözlenmiştir.) Bu duruma tek istisna Mardin Bölgesi'dir. Mardin Bölgesi'nde tarım sektörünün GSKD'i 2006 yılında 2004 yılına göre ülke ortalamasına yakın bir düzeyde %17 artarken, sanayi sektörünün GSKD'nin hem değeri hem de payı artmıştır. Ancak, Ağrı'da tarım sektörünün GSKD artışı düşük düzeylerde kalmasına rağmen, sanayi sektöründe yaratılan GSKD'nin artışının ülke ortalamasının üzerinde olması (Mardin'den sonra ikinci konumdadır) dönem için nispi bir kaymaya işaret ettiğini belirtmek gerekir. (Veriler için bkz EK 2.)

2006 yılında tarım sektörünün Düzey 2 Bölgelerinin GSKD'i içindeki payına bakıldığında, üç metropolün bulunduğu bölge ile sanayi sektörünün görece ağırlıklı olduğu Zonguldak bölgesinde en düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. Bunu yine sanayi sektörünün önemli olduğu bölgeler olan Bursa ve Kocaeli bölgeleri takip

---

(Düzey 2) Göre İstihdam Edilenler (bin) (15+yaş), 2006'dan elde edilmiştir. Verimlilik hesaplaması yazar tarafından yapılmış ve harita renklendirilmiştir.

emektedir. Bu bölgeler dışındaki ülkede yer alan tüm Düzey 2 bölgelerinde tarım sektörünün payı Türkiye ortalaması olan %9,4'un üzerindedir. Ülke düzeyinde tarımın payı düşmüş olmasına rağmen, çoğu Düzey 2 bölgesinde tarım halen önemli bir sektör konumundadır. Tarım sektörünün en ağırlıklı olduğu Düzey 2 Bölgeleri ülkenin en doğusunda yer alan iki Düzey 2 Bölgesi ile iç kesimde yer alan Kırklareli ve Güneydoğu'da yer alan Şanlıurfa Bölgeleridir.

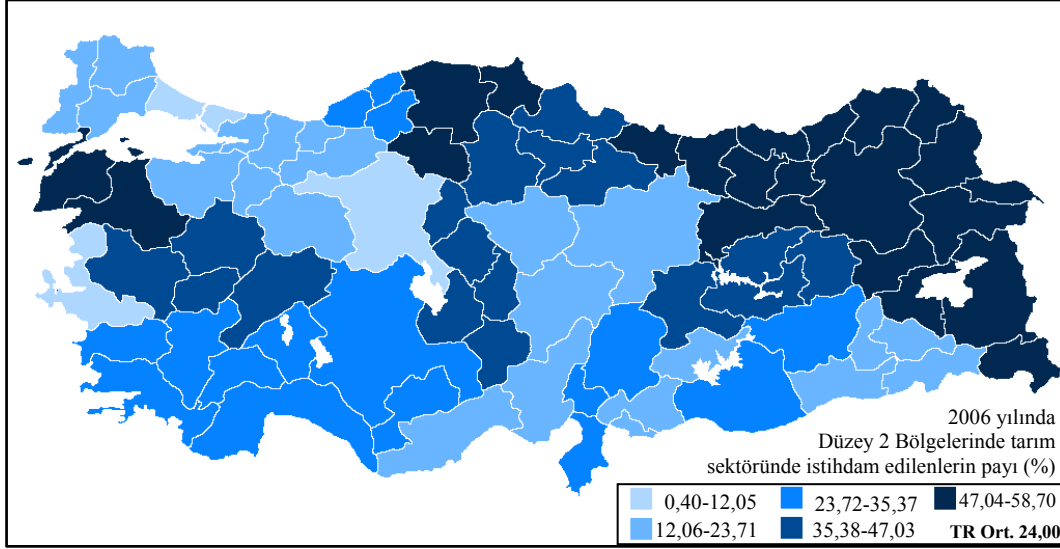

Şekil 5.14: Düzey 2 Bölgelerinde Tarım Sektörünün 2006 yılındaki Bölgesel GSKD içindeki payı (%)*

2006 yılı Hanehalkı İşgücü istatistikleri temelinde 15 yaş üzerin çalışanların Düzey 2 bölgelerindeki sektörel dağılımına bakıldığında, tarım sektöründe çalışanların tüm çalışanlara oranının ülkedeki dağılımı aşağıda yer alan Şekil 5.15 gibidir. Tarım sektöründe istihdam edilenlerinin oranının mekansal dağılımı, aynı yıl tarım sektörünün GSKD'nin oranının mekansal dağılımına bazı açılardan benzemekle birlikte farklıdır. Eşik değerlere yakın olan Balıkesir Bölgesi gibi bölgeler için kısmen istatistiki etki söz konusu olmakla beraber, bu durum daha çok tarım sektöründeki gizli işsizler ile bölgesel düzeydeki verimlilik farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Tarımsal GSKD'in dağılımında olduğu gibi, tarım sektöründe istihdam edilenlerin dağılımında da orta ve

* Veriler TUIK, Ulusal Hesaplar Veri Tabanı, Sektörlerin Gayrisafi Katma Değer İçindeki Payları, 2006'dan temin edilmiş, yazar tarafından harita renklendirilmiştir.

doğu Karadeniz ile ülkenin kuzey doğusu ile en doğusunda, iç kesimde Kırıkkale de, batıda ise Balıkesir-Manisa ekseninde tarımın ağırlıklı olduğu görülmektedir.

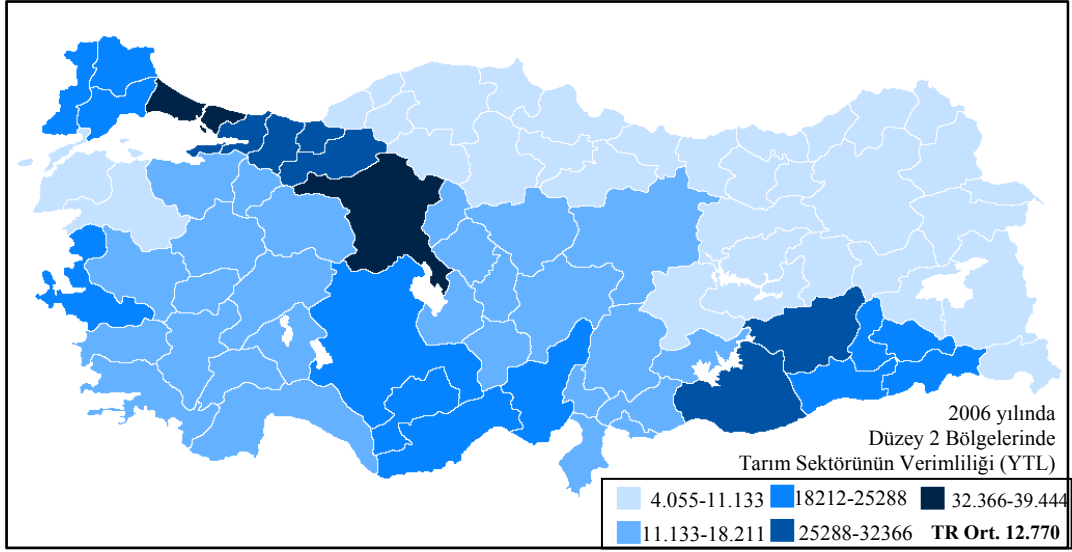

Şekil 5.15: Düzyey 2 Bölgelerinde 2006 yılında Tarım Sektöründe İstihdam Edilenlerin Bölgede İstihdam Edilenler İçindeki Payı.*

Tarımın verimliliğine ilişkin mekansal dağılımı, tarımın gerek bölgesel GSKD içindeki payına, gerekse bölgesel istihdam içindeki payına ilişkin mekansal dağılımlarla ciddi bir tezatlık oluşturmaktadır. Şanlıurfa bölgesi hariç, tarımın görece ağırlıklı olduğu bölgelerde ciddi bir verim düşüklüğü gözlenmektedir. Bu da tarımsal verimlilikte rol oynayan teknik ve ürün bazlı farklılıkların ötesinde tarım sektöründeki gizli işsizliğe işaret etmektedir. Zira tarımın diğer sektörlerle göre önemsiz olduğu Ankara ve İstanbul bölgelerinde tarım sektörünün verimliliği en yüksek düzeydedir. Bu bölgeleri tarımın görece önemli olduğu Şanlıurfa Bölgesi takip etmektedir. Tarım sektörünün payının düşük olduğu Kocaeli bölgesi de tarımsal verimlilik açısından üst sıralarda yer almaktadır. Ülkenin kuzey-batısı hariç kuzeyi, Balıkesir bölgesi ve Doğu Anadolu bölgesi dışındaki bölgeler Türkiye ortalamasının yer aldığı verimlilik bandında veya daha yüksek verimlilik bantlarında yer almaktadır.

* Veriler, TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, İşgücü İstatistikleri, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, İstihdam Edilenlerin Sektörel Dağılımı (15 Yaş ve Üzeri)'den elde edilmiş, harita yazar tarafından renklendirilmiştir

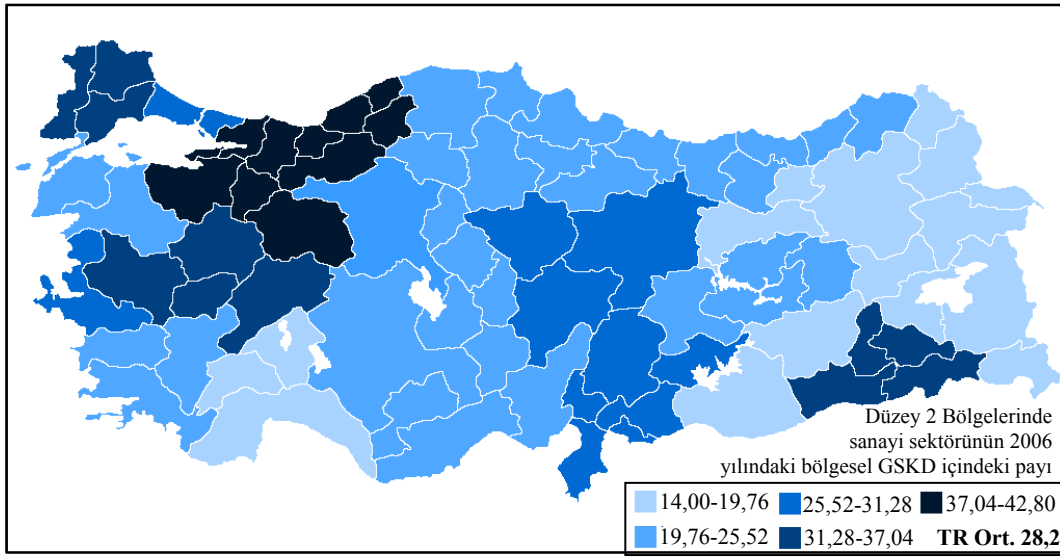
Şekil 5.16- Düzey 2 Bölgelerinde Tarım Sektörünün Verimliliği (2006)*

5.2.4.2 Sanayi

Gerek ülke düzeyinde gerekse sektörel düzeyde 2004-2006 yılları arasında sanayinin GSKD içindeki payında çok fazla bir değişiklik olmamıştır. Bazı bölgelerde %1'in altında minimal düşüşler, bazı bölgelerde ise aynı oranda minimal artışlar kaydedilmiştir. Bölgeler arasında en dikkat çeken bölge 2004 yılına göre 2006 yılında Mardin Bölgesindeki sanayi sektöründe yaratılan GSKD'in bölgesel düzeydeki toplam GSKD içindeki payında gerçekleşen %9'luk artıştır. Bunu %3,6 ile Kastamonu, %2,2 ile Samsun, %2,2 ile Ağrı, %1,7 ile Kırkkale ve %1,6 ile Hatay takip etmiştir. En fazla düşüş ise %1,9 ile Kocaeli ve %1,7 ile İzmir'de kaydedilmiştir. Ülke düzeyinde sanayi sektöründe 2004 yılına göre 2006 yılında %37,13'lük bir artış yaşanmıştır. Bölgesel düzeyde aynı dönemde en yüksek kaydedilen artışlar %121,73 ile Mardin'de, %54,65 ile Ağrı'da, %49,88 ile Samsun'da %48,55 ile Tekirdağ'da %47,50 ile Antalya Düzey 2 Bölgelerine aittir. En düşük artışlar ise %20,70 ile Erzurum, %25,08 ile Balıkesir, %26,13 ile İzmir ve %27,46 ile Van'da kaydedilmiştir.

* Ham veriler, TUIK, Ulusal Hesaplar Veri Tabanı, Cari Fiyatlarla Bölgesel Gayrisafi Katma Değer 1000 TL, 2006; TUIK, İşgücü İstatistikleri Veri Tabanı, Hanehalkı İşgücü Anketleri, İktisadi Faaliyet Koluna (4 Grup) ve Bölgelere (Düzey 2) Göre İstihdam Edilenler (bin) (15+yaş), 2006'den elde edilmiş, verimlilik hesaplaması yazar tarafından yapılmış ve harita renklendirilmiştir.

2006 yılında bölgesel GSKD içinde sanayi sektörünün payının mekansal dağılımı Şekil 5.17 gibidir. Görülebileceği gibi sanayi sektörünün görece ağırlıklı olduğu Düzey 2 Bölgeleri, ülkenin kuzey-batısı ile batısında (güney batı hariç) toplanmıştır. Öte yandan ülkenin geri kalanında, Kayseri-Hatay ve Gaziantep bölgesindeki görece yoğunlaşma ve Mardin Bölgesi haricinde sanayi sektörünün görece düşük olduğu gözlenmektedir. Sanayinin GSKD içindeki payının en az olduğu Düzey 2 Bölgeleri ülkenin doğusunda toplanmıştır.

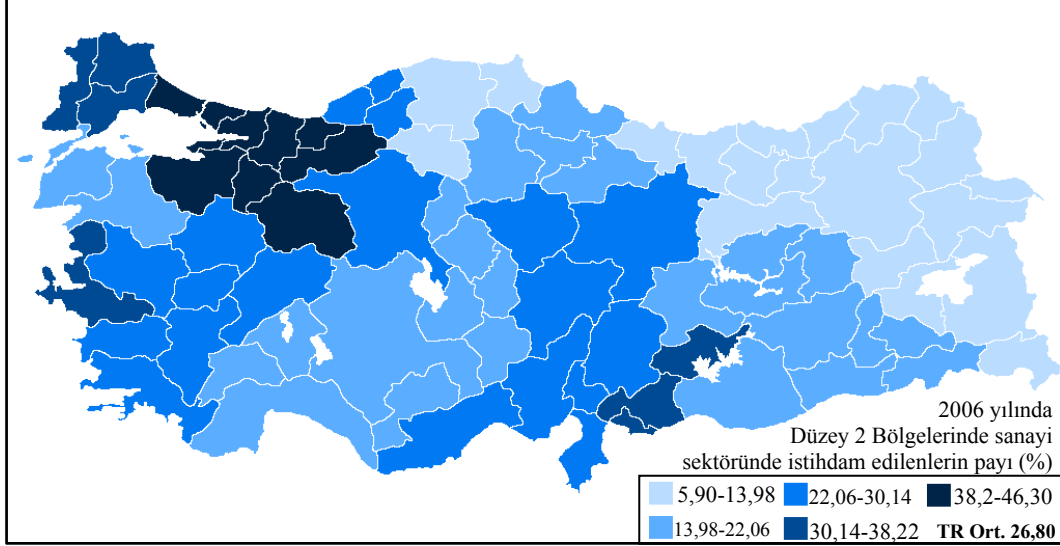

Şekil 5.17: 2006 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Sanayi Sektörünün Bölgesel GSKD İçindeki Payı (%)*

Bölgesel düzeyde sanayi sektöründe istihdam edilenlerin bölgede istihdam edilenlerin toplamına olan oranına bakıldığında, 2006 yılındaki mekansal dağılım aşağıdaki gibi şekillenmektedir. Sanayi sektörünün GSKD’nde olduğu gibi, ülkenin kuzey-batı kesiminde sanayi sektöründe çalışanlarının oranı diğer bölgelerin çoğuna kıyasla daha fazladır. Ayrıca sanayi kesiminde çalışanların oranı açısından İzmir ve Gaziantep bölgelerinde bir yoğunlaşma vardır. Ankara dahil ülkenin batısında ve Hatay-Adana-Kayseri Bölgeleri ekseninde de sanayi sektöründe çalışanların oranı Türkiye ortalamasının bulunduğu 22,10-30,10 bandında yer almaktadır. Ülkenin doğusu, orta ve doğu Karadeniz ile Antalya-Konya-Kırıkkale eksenine sanayide çalışanların oranı

* Veriler TUIK, Ulusal Hesaplar Veri Tabanı, Sektörlerin Gayrisafi Katma Değer İçindeki Payları, 2006’dan temin edilmiş, haritanın renklendirmesi yazar tarafından yapılmıştır

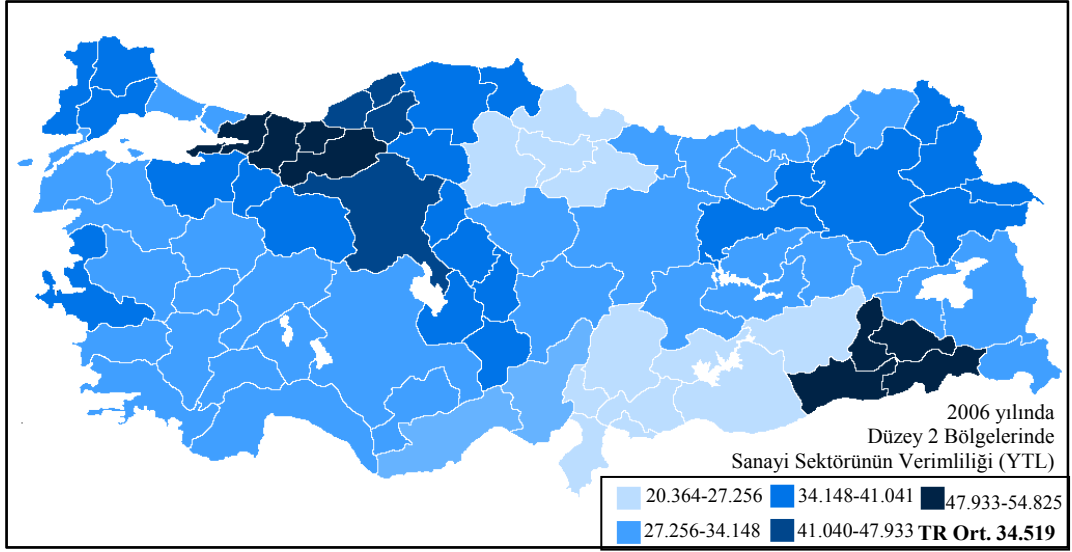
ortalama bandın altında kalmaktadır Kastamonu Bölgesi ile ülkenin kuzey doğusu ile en doğusunda sanayi sektöründe çalışanların oranı en alt seviyededir.

Şekil 5.18: Düzyey 2 Bölgelerinde 2006 yılında Sanayi Sektöründe İstihdam Edilenlerin Bölgede İstihdam Edilenler İçindeki Payı (%)*

Verimlilik açısından sanayi sektöründe ülkede en iyi performansı Mardin Düzyey 2 Bölgesi sergilemektedir. Gerek GSKD içindeki gerekse istihdam içindeki payı bakımından sanayinin öne çıktığı Kocaeli bölgesinde verimlilik oranı ülkedeki en üst seviyeler arasında yer almaktadır. Bunları Zonguldak ve Ankara Bölgeleri takip etmektedir. Türkiye ortalamasının yer aldığı bantta bulunan ve sanayinin sektörel payının düşük olduğu Ağrı, Erzurum ve Kastamonu bölgeleri verimlilik açısından dikkat çekmektedir. Sanayide verimliliğin en düşük olduğu Düzyey 2 bölgeleri Hatay-Gaziantep-Şanlıurfa ekseninde yoğunlaşmıştır. Ayrıca, Samsun bölgesinde sanayinin verimliliği en düşük seviyededir. Ülkenin büyük bir kısmının verimlilik oranının ülke ortalamasının bulunduğu bandın altında yer almaktadır.

* Veriler, TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, İşgücü İstatistikleri, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri: İstihdam Edilenlerin Sektörel Dağılımı (15 Yaş ve Üzeri)'den elde edilmiş, bu veriler temelinde harita yazar tarafından renklendirilmiştir.

Şekil 5.19: Düzyey 2 Bölgelerinde Sanayi Sektörünün Verimliliği (2006)*

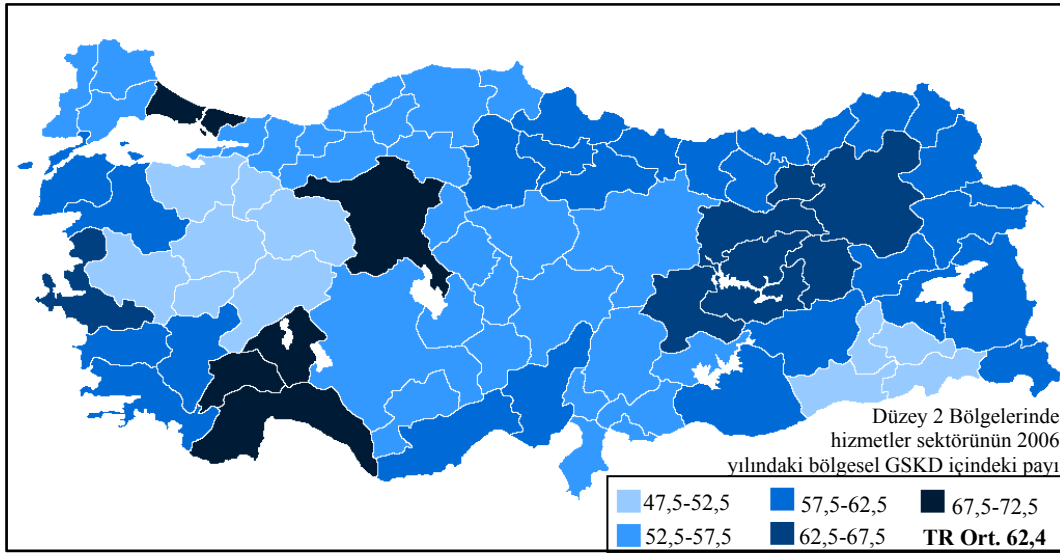
5.2.4.3 Hizmetler

Hizmetler sektörünün ülke GSKD içindeki payı 2006 yılında 2004 yılına göre %1,1 artmıştır. Bu sektörde en fazla payın arttığı bölgeler %5,3 ile Erzurum, %4,4 ile Ağrı, % 4.1 ile Konya ve % 4 ile Kırıkkale olmuştur. Aynı dönemde ülkede hizmetler sektöründe yaratılan GSKD dolar bazında %38,29 oranında artmıştır. Mardin’de hizmetler sektörünün GSKD içindeki payının %3,4 oranında düşmüş olmasına rağmen, ülke genelinde 2004 yılına göre 2006 yılında en yüksek artışlardan biri olan %49,74’lük bir oranla bu bölgede gerçekleşmiştir.

Şekil 5.20’den de görülebileceği üzere ülkede hizmetler sektörünün GSKD içindeki payı açısından net bir coğrafi ayrım, doğu-batı ayrımı söz konusu değildir. Diğer Düzyey 2 Bölgelerine göre en ağırlık olduğu bölgeler üç metropolün bulunduğu bölge, Akdeniz’de Antalya Bölgesi ve Malatya-Erzurum eksenidir. GSKD içindeki payı bakımından sanayi sektörünün öne çıktığı bölgeler arasında bulunan Manisa, Bursa ve Mardin’de hizmetler sektörünün payı %50 civarında olsa da diğer Düzyey 2 Bölgelerle

* Ham veriler, TUIK, Ulusal Hesaplar Veri Tabanı, Cari Fiyatlarla Bölgesel Gayrisafı Katma Değer 1000 TL, 2006; TUIK, İşgücü İstatistikleri Veri Tabanı, Hanehalkı İşgücü Anketleri, İktisadi Faaliye Koluna (4 Grup) ve Bölgelere (Düzyey 2) Göre İstihdam Edilenler (bin) (15+yaş), 2006’dan temin edilmiş, verimlilik hesaplaması yazar tarafından yapılmış ve elde edilen değerlere göre harita renklendirilmiştir.

karşılaştırıldığında en düşük paya sahiptir. Ülkenin geri kalanında hizmetler sektörünün payının dağılımı açısından net bir ayırım görülmemekle birlikte, Erzurum-Malatya ile Mardin hariç tutulduğunda ülkenin doğusunda ülke ortalamasının altında kalmasına rağmen, hizmetler sektörünün %57,5-62,5 bandında yer aldığı görülmektedir. Hizmetler sektörünün ağırlıklı olarak öne çıktığı Antalya ve İzmir Bölgesi dışında Ege ve Akdeniz kıyılarındaki bölgelerde ve orta ve doğu Karadeniz'deki Bölgelerde hizmetler sektörünün payı %60 civarındadır. İstanbul hariç Batı Karadeniz'de bulunan Bölgeler ile Ankara hariç ülkenin iç kesimleri ve Hatay-Gaziantep ekseninde ise hizmetler sektörü ikinci en düşük bantta, %52,5-57,5 civarında seyretmektedir.

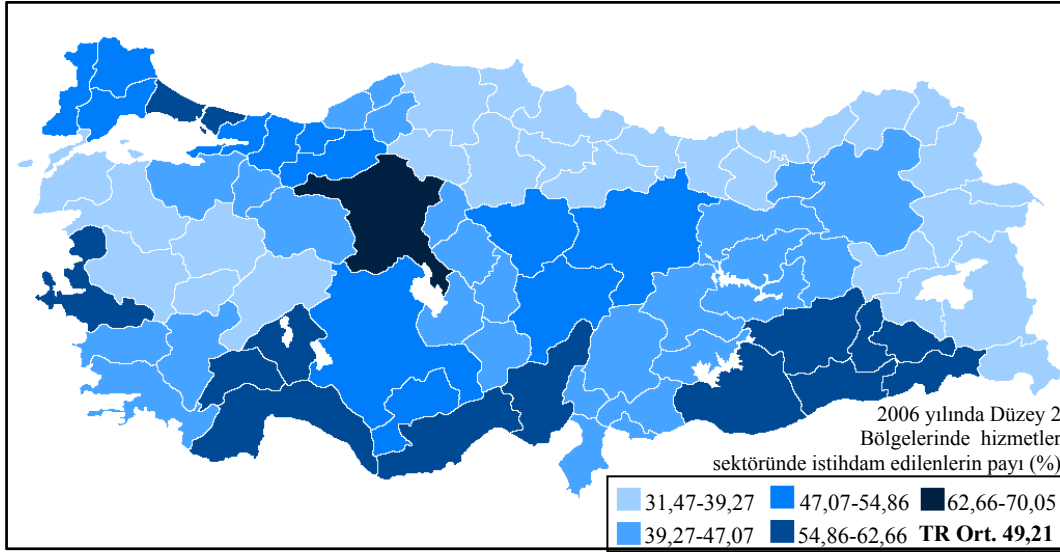

Şekil 5.20: 2006 Yılında Düzyey 2 Bölgelerinde Sanayi Hizmetler Sektörünün Bölgesel GSKD İçindeki Payı (%)*

2006 yılında Ankara Bölgesi hizmetler sektöründe çalışanların istihdam edilenlerin toplamına oranının en yüksek olduğu bölgedir. Başkent olması bakımından, idari merkez olan Ankara bölgesi, kamu çalışanlarının yoğunluklu olduğu bölge olması itibarıyla hizmetler sektörünün payının yüksek olması doğaldır. Hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin Ankara'daki payı %70,5 iken, Ankara'nın en yakın takipçisi olan Mardin'de bu oran %62,31, ikinci takipçisi olan Şanlıurfa'da ise %58,61'dir. Hizmetler sektörünün istihdam içindeki payının görece yüksek olduğu diğer bölgeler Ankara

* Veriler TUIK, Ulusal Hesaplar Veri Tabanı, Sektörlerin Gayrisafı Katma Değer İçindeki Payları, 2006'den elde edilmiş, bu veriler temelinde harita yazar tarafından renklendirilmiştir.

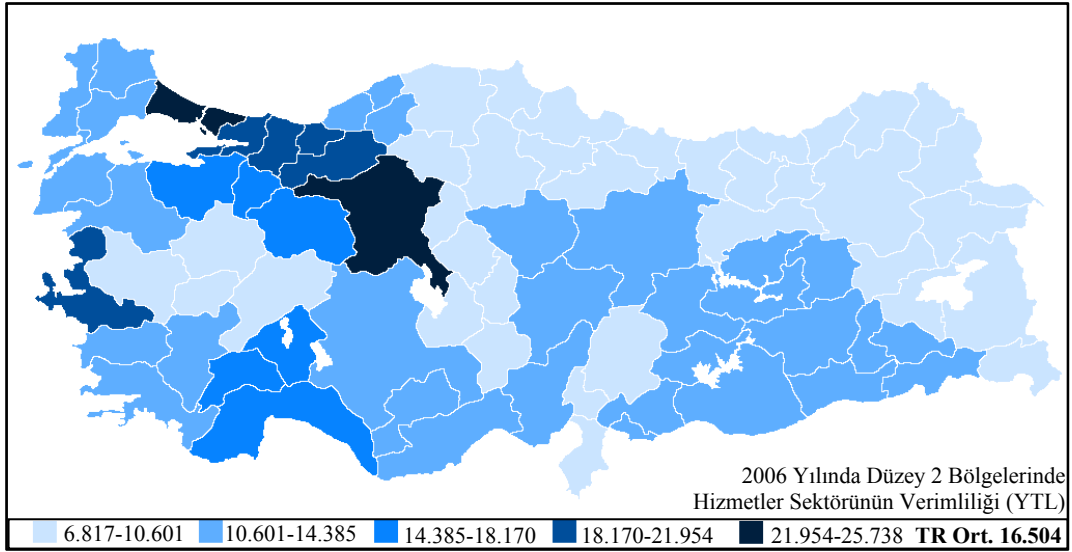
dışında kalan iki metropol ile Hatay hariç Akdeniz Bölgesi'nde bulunan Düzey 2 Bölgeleri ve Mardin-Şanlıurfa eksenidir. Hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin oranının en düşük seyrettiği bölgeler orta ve doğu Karadeniz ile ülkenin en doğusunda yer alan bölgeler ve batıda ise Balıkesir-Manisa Eksenidir.

Şekil 5.21: Düzey 2 Bölgelerinde 2006 yılında Sanayi Sektöründe İstihdam Edilenlerin Bölgede İstihdam Edilenler İçindeki Payı (%)*

2006 yılı verilerini esas alarak yapılan hizmetler sektörü verimlilik hesapları ilginç bir görüntü ortaya koymaktadır. Ülkede hizmetler sektörünün en verimli olduğu bölgeler üç metropolün bulunduğu bölge ve Kocaeli Bölgesidir. Diğer tüm bölgelerde hizmet sektörünün verimliliği ortalamanın altındadır. Hizmet sektörünün verimliliğinin en düşük olduğu bölgeler Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgelerinde toplanmıştır.

* Ham veriler, TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, İşgücü İstatistikleri, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, İstihdam Edilenlerin Sektörel Dağılımı (15 Yaş ve Üzeri)'den elde edilmiştir. İşgücü istatistiklerinde sektörel dağılım tarım, sanayi, ticaret ve hizmetler sektörü olarak dört sınıf altında verilmektedir. GSKD'nın sektörel dağılımı ile karşılaştırılabilmesi için ticaret ve hizmetler sektörü toplanarak hizmetler sektörü altında değerlendirilmiştir. Bu çerçevede hesaplamalar yazar tarafından yapılmış, harita renklendirilmiştir.

Şekil 5.22: Düzey 2 Bölgelerinde Sanayi Sektörünün Verimliliği (2006)*

5.2.5 Dış Ticaret

Düzey 2 bazında dış ticaret istatistiklerine ilişkin veriler 2002-2008 yıllarını kapsamaktadır. 2002-2008 yılları arasında tüm Düzey 2 bölgelerinde cari fiyatlarla ABD Doları bazında genel bir artış eğilimi gözlenmiştir. Türkiye’de 2008 yılında gerçekleşen ihracat 2002 yılında gerçekleşen ihracata göre %266,14 artmıştır (cari fiyatlarla). 2002 yılına göre 2008 yılında gerçekleşen ihracat rakamlarında bazı bölgelerde rekor artışlar kaydedilmiştir. 2002 yılına göre 2008 yılında gerçekleşen ihracat rakamlarında Van’da %3.276,95, Mardin’de %1.724,33, Şanlıurfa’da %1.638,67, Zonguldak’ta %1.140,48, Kastamonu’da %1.059,18 artış yaşanmıştır. Aynı dönemde en düşük artışlar ise Tekirdağ’da %115, İzmir’de %181, Adana’da %204,72, Malatya’da %214,24, Kayseri’de %220,92, Manisa’da %225,50, Aydın’da %239 oranı ile gerçekleşmiştir. Rekor artışların kaydedildiği yerler görece az gelişmiş ve yurtdışı ile ticareti görece zayıf bölgeler iken, en düşük artışların yaşandığı bölgelerin çoğu görece

* Ham veriler, TUIK, Ulusal Hesaplar Veri Tabanı, Cari Fiyatlarla Bölgesel Gayrisafi Katma Değer 1000 TL, 2006; TUIK, İşgücü İstatistikleri Veri Tabanı, Hanehalkı İşgücü Anketleri, İktisadi Faaliyet Koluna (4 Grup) ve Bölgelere (Düzey 2) Göre İstihdam Edilenler (bin) (15+yaş), 2006’dan elde edilmiştir. Verimlilik hesaplaması yazar tarafından yapılmıştır. Hanehalkı İşgücü istatistiklerinde sektörel dağılım tarım, sanayi, ticaret ve hizmetler sektörü olarak dört sınıf altında verilmektedir. Verimlilik hesabı yapabilmek için GSKD’nın sektörel dağılımı (Tarım, Sanayi ve Hizmetler) temel alınmış, ticaret ve hizmetler sektörü toplanarak hizmetler sektörü altında değerlendirilmiştir

gelişmiş ve dış ticareti rekor artışların kaydedildiği bölgelere göre daha kuvvetli bölgeler olmuştur. (İhracat verileri için Bkz. EK 3)

2002-2008 arası Düzey 2 Bölgelerinin yıllık ihracatının yıllık toplam ihracat içindeki payının ortalamasına payına bakıldığında, İstanbul Bölgesinde yapılan ihracatının ülke ihracatının yarısından fazlasını oluşturduğu görülmektedir. İstanbul'u diğer gelişmiş bölgeler olan Bursa, Kocaeli, İzmir ve Ankara izlemektedir. İhracatta en düşük paya sahip Düzey 2 Bölgeleri Erzurum, Ağrı, Van, Kastamonu ve Şanlıurfa'dır. Bu 5 bölgenin toplam ihracatının ülke içindeki payı %0,5'in biraz altındadır. 26 Bölgeden 15 Bölgenin ülke ihracatı içindeki payı %1'den azdır.

Tablo 5.2 2002-2008 Yılları Arası Düzey 2 Bölgelerinin İhracatının Yıllık Toplam İhracat İçindeki Payının Ortalaması *

Bölge	Pay	Bölge	Pay
TR10 İstanbul	%56,84	TR52 Konya	%0,62
TR41 Bursa	%9,12	TR21 Tekirdağ	%0,69
TR42 Kocaeli	%7,51	TRC3 Mardin	%0,42
TR31 İzmir	%6,60	TR22 Balıkesir	%0,38
TR51 Ankara	%3,96	TR83 Samsun	%0,28
TR32 Aydın	%2,41	TRB1 Malatya	%0,24
TRC1 Gaziantep	%2,15	TR81 Zonguldak	%0,21
TR62 Adana	%2,04	TR71 Kırıkkale	%0,15
TR90 Trabzon	%1,59	TRC2 Şanlıurfa	%0,11
TR63 Hatay	%1,39	TR82 Kastamonu	%0,10
TR33 Manisa	%1,21	TRA2 Ağrı	%0,10
TR72 Kayseri	%0,98	TRB2 Van	%0,09
TR61 Antalya	%0,77	TRA1 Erzurum	%0,03

2002-2008 yılları arasında ülke düzeyinde cari fiyatlarla ABD doları bazında gerçekleşen ithalat da ihracat gibi artış eğilimi göstermiştir. Türkiye'de 2008 yılında gerçekleşen ithalat (cari fiyatlara) 2002 yılında gerçekleşen ithalata göre %291,75 artmıştır. 2002 yılına göre 2008 yılında ithalat rakamlarında en yüksek artış % 725,39 ile Samsun, %642,18 ile Ağrı, %533,89 ile Kırıkkale, %515,91 ile Hatay Bölgelerinde

* Ham veriler, TUIK, Bölgesel Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, Dış Ticaret İstatistikleri, Ekonomik Faaliyetlere (ISIC, Rev.3) Göre İhracat Rakamları (2002-2008)'den elde edilmiştir. Ortalama ve yüzde hesapları yazar tarafından yapılmıştır.

yaşanırken, en düşük artış % 3,05 ile Van, %151,72 ile Trabzon, %152,85 ile Malatya ve %194,05 ile Tekirdağ'da gerçekleşmiştir. (Bkz EK 4)

2002- 2008 yılları arası Düzey 2 Bölgelerinin yıllık ithalatının yıllık toplam ithalat içindeki payının ortalaması, ihracattaki dağılımına benzer bir tablo ortaya koymaktadır. Ülke ithalatı içindeki payı yaklaşık %60 olan İstanbul bölgesini, ihracattaki sıralamadan biraz farklı olsa da aynı bölgeler takip etmektedir. Buna göre İstanbul'un ardından ülke ithalatında en fazla paya sahip Düzey 2 Bölgeleri Kocaeli, Ankara, Bursa ve İzmir'dir. İthalatta en düşük paya sahip bölgeler ihracatta en düşük paya sahip bölgelerle bir bölge haricinde aynıdır. Buna göre Van, Erzurum, Ağrı, Kastamonu ve Malatya ülke ithalatında en düşük paya sahip Düzey 2 Bölgeleri'dir ve bu bölgelerin toplam payı %0,2'nin altında kalmaktadır. 26 Bölgeden 18 Bölgenin ülke ithalatı içindeki payı %1'den düşüktür.

Tablo 5.3 2002-2008 Yılları Arası Düzey 2 Bölgelerinin Yıllık İthalatının Yıllık Toplam İthalatın İçindeki Payının Ortalaması *

Bölge	Pay	Bölge	Pay
TR10 İstanbul	%58,54	TR52 Konya	%0,40
TR42 Kocaeli	%12,05	TR61 Antalya	%0,35
TR51 Ankara	%9,99	TR83 Samsun	%0,31
TR41 Bursa	%4,97	TR90 Trabzon	%0,21
TR31 İzmir	%4,35	TR22 Balıkesir	%0,20
TR63 Hatay	%1,43	TRC2 Şanlıurfa	%0,13
TR62 Adana	%1,50	TR71 Kırıkkale	%0,09
TRC1 Gaziantep	%1,41	TRC3 Mardin	%0,06
TR81 Zonguldak	%1,13	TRB1 Malatya	%0,07
TR32 Aydın	%0,82	TR82 Kastamonu	%0,05
TR72 Kayseri	%0,80	TRA2 Ağrı	%0,03
TR33 Manisa	%0,53	TRA1 Erzurum	%0,02
TR21 Tekirdağ	%0,49	TRB2 Van	%0,02

Düzey 2 Bölgelerinde 2002-2008 yılları arasında yapılan yıllık ihracatın yıllık ithalatı karşılama oranının ortalaması Tablo 5.4 'deki gibi şekillenmektedir. Tabloya göre en fazla dış ticaret açığı veren 5 Düzey 2 Bölgesi Zonguldak, Ankara, Kocaeli, Şanlıurfa ve Samsun iken, en fazla dış ticaret fazlası veren 5 Düzey 2 Bölgesi Van,

* Ham veriler, TUIK, Bölgesel Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, Dış Ticaret İstatistikleri, Ekonomik Faaliyetlere (ISIC, Rev.3) Göre İthalat Rakamları (2002-2008)'dan temin edilmiştir. Ortalama ve yüzde hesapları yazar tarafından yapılmıştır.

Trabzon, Mardin, Malatya ve Ağrı'dır. Her ne kadar bir kez ithalat yapıldıktan sonra ithal mallar serbest dolaşıma girdiğinden, ithal eden firmanın vergi kimlik numarasına bağlı olduğu bölgede kullanılmasını gerektiren bir durum olmasa da, elde bulunan veriler ışığında ortalamalar itibariyle 13 Düzey 2 Bölgesinde dış ticaret açığı verilirken, 13 Düzey 2 Bölgesi'nde dış ticaret fazlası verilmektedir.

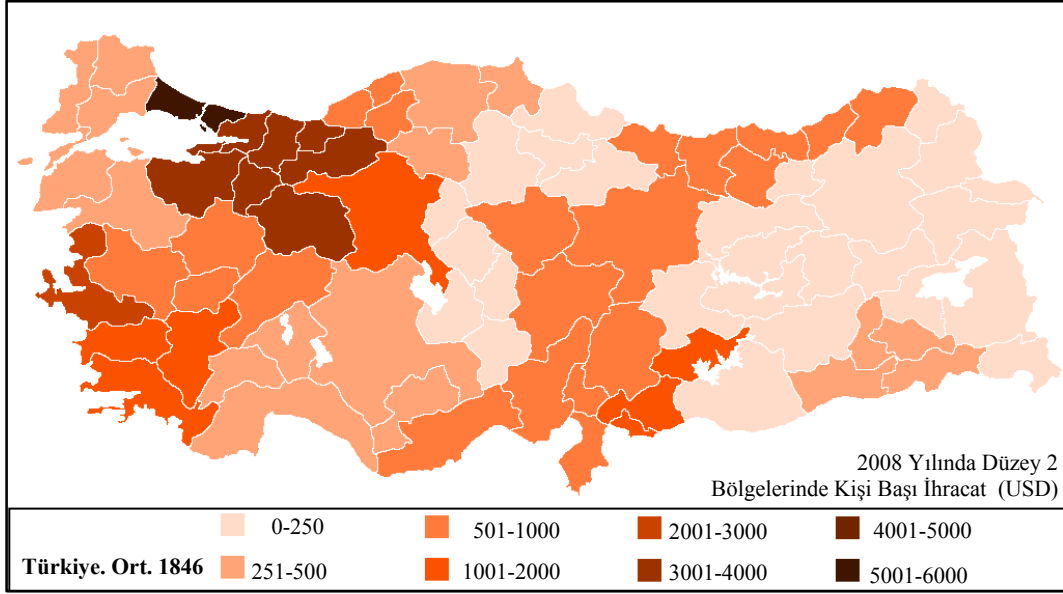
Tablo 5.4 2002-2008 Arası Dönemde Düzey 2 Bölgelerinde Yapılan Yıllık İhracatın Yıllık İthalatı Karşılama Oranının Ortalaması¹⁴²⁴

Bölge	İhracat/İthalat	Bölge	İhracat/İthalat
TR81 Zonguldak	0,12	TR52 Konya	1,00
TR51 Ankara	0,26	TR71 Kırıkkale	1,15
TR42 Kocaeli	0,40	TR41 Bursa	1,20
TRC2 Şanlıurfa	0,56	TR22 Balıkesir	1,30
TR83 Samsun	0,59	TR61 Antalya	1,45
TR10 İstanbul	0,63	TR33 Manisa	1,48
TR63 Hatay	0,66	TR82 Kastamonu	1,49
TR72 Kayseri	0,80	TR32 Aydın	1,96
TRA1 Erzurum	0,88	TRA2 Ağrı	2,23
TR62 Adana	0,89	TRB1 Malatya	2,61
TR21 Tekirdağ	0,93	TRC3 Mardin	4,60
TR31 İzmir	0,99	TR90 Trabzon	5,22
TRC1 Gaziantep	0,99	TRB2 Van	5,79
Türkiye Geneli İhracat/İthalat			0,65

2008 yılı verilerine göre kişi başı ihracat rakamları bakımından ülkenin doğusunda yer alan Düzey 2 Bölgelerinin çoğu ile ülkenin orta kesimindeki Samsun-Kırıkkaleli ekseni ülkede ihracatın en düşük olduğu bölgelerdir ve kişi başı ihracat rakamları 250 USD'nin altındadır. Ülkede Erzurum Düzey 2 Bölgesi 38 USD, Şanlıurfa Düzey 2 Bölgesi 78 USD ile kişi başı ihracatı en düşük iki bölge konumundadır. Ülkenin geneline bakıldığında 1000 USD altında kişi başı ihracat rakamları ile düşük performans sergileyen Düzey 2 Bölgeleri ülke geneline dağılmışken, ülkede en yüksek kişi başı ihracat performansı sergileyen bölgeler İstanbul-Bursa-Kocaeli ekseninde toplanmıştır. En yüksek kişi başı ihracat rakamlarına sahip bölgeler 5789 USD ile İstanbul, 3686 USD ile Kocaeli ve 3420 USD ile Bursa bölgeleridir. Türkiye

¹⁴²⁴ Ham veriler, TUIK, Bölgesel Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, Dış Ticaret İstatistikleri, Ekonomik Faaliyetlere (ISIC, Rev.3) Göre İthalat Rakamları (2002-2008); TUIK, Bölgesel Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, Dış Ticaret İstatistikleri, Ekonomik Faaliyetlere (ISIC, Rev.3) Göre İhracat Rakamları (2002-2008)'den elde edilmiştir. Ortalama ve karşılama oranlarına ilişkin hesaplar yazar tarafından yapılmıştır.

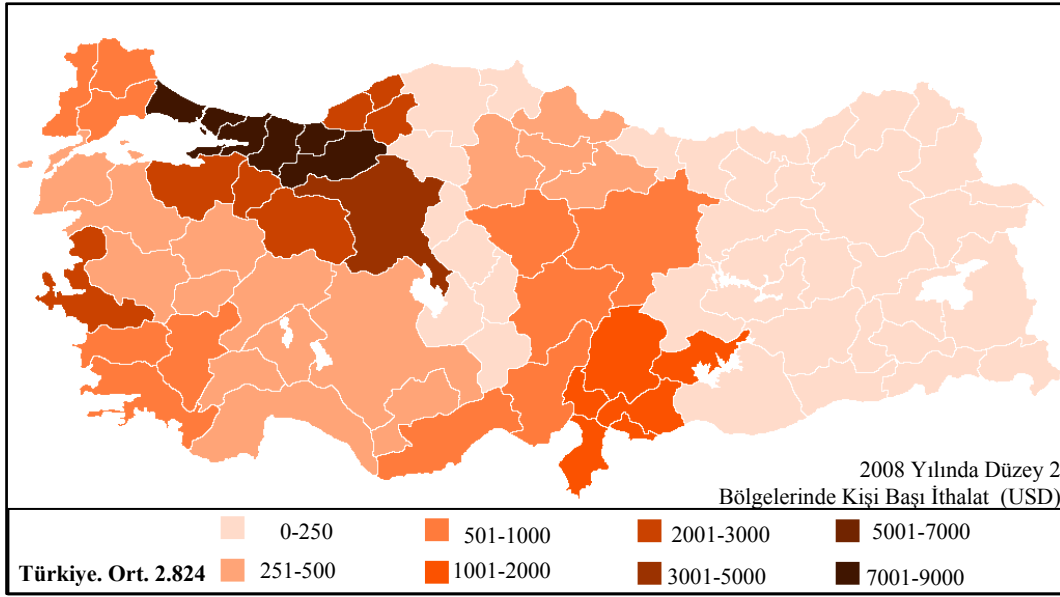
ortalamasının üzerindeki İzmir, ortalama altındaki Gaziantep, Ankara ve Aydın Bölgeleri ülke geneline bakıldığında orta düzeyde kişi başı ihracat rakamlarına sahip bölgelerdir.

Şekil 5.23: Düzey 2 Bölgelerinde Kişi Başı İhracat (2008)*

Yine 2008 verilerine göre kişi başı ithalat bakımından ülkenin doğusunda istisnasız kişi başı ithalat 250 USD'nin altında olan ve en düşük performans sergileyen bölgeler yer almaktadır. Ayrıca, orta kesimde bu sefer Kastamonu-Kırıkkale eksenini en düşük kişi başı ithalata sahip bölgeler arasındadır. Ülke genelinde 8 USD ile Van Bölgesi ve 36 USD ile Erzurum Bölgesi kişi başı ithalat rakamları açısından en düşük değere sahip Düzey 2 Bölgeleridir. Ülkenin büyük bir kısmı ithalat açısından düşük bir performans sergilemektedir. 1000 USD altında kişi başı ithalat rakamlarına sahip bölgeler ülkenin geneline dağılmıştır. Ülkede kişi başı ithalat rakamlarının en yüksek olduğu bölgeler sırasıyla 8840 USD ile Kocaeli, 8767 USD ile İstanbul ve 5119 ile Ankara'dır. Ortalamayı oldukça yükselten bu bölgeler haricindeki tüm Düzey 2 Bölgeleri Türkiye ortalamasının altındadır. Türkiye ortalamasının altında kalıp da ortalamaya en yakın olan Düzey 2 Bölgeleri sırasıyla Bursa, Zonguldak ve İzmir'dir.

* Veriler, TUIK, Bölgesel Karşılaştırmalı İstatistikler, Dış Ticaret, Kişi Başına İhracat ve İthalat (ABD Doları), 2008'den elde edilmiş, bu veriler temelinde harita yazar tarafından renklendirilmiştir.

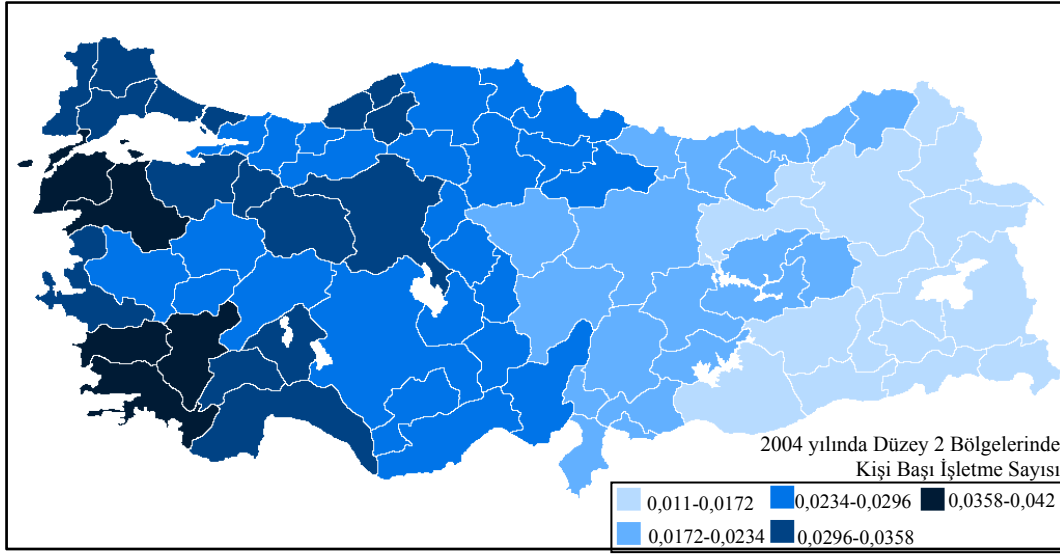
Şekil 5.24: Düzey 2 Bölgelerinde Kişi Başı İthalat (2008)*

Gerek kişi başı ihracat gerekse ithalat rakamlarına bakıldığında üç metropolün bulunduğu bölgeler ile Doğu Marmara'daki bölgeler dışında kalan Düzey 2 Bölgelerinin uluslararası pazarlara erişimleri kısıtlıdır. Hem kişi başı ithalat rakamları hem de ihracat rakamları açısından 1000 USD eşiğini geçen tek bölge Gaziantep Bölgesidir. Genel itibariye ülkenin doğu kesimi ile orta kesimde yer alan Samsun-Kastamonu-Kırıkkale eksenini, özellikle de Kırıkkale bölgesi ülkede uluslararası pazar bağlantıları en zayıf bölgelerdir. Ayrıca, 2002-2008 yılları arasında yapılan toplam dış ticaret açısından en fazla dış ticaret fazlası veren Düzey 2 Bölgeleri uluslararası ticarete en zayıf olan bölgeler arasında yer almaktadır. Aynı dönemde dış ticaret fazlası veren bölgeler içinde sadece Bursa Bölgesi'nin uluslararası pazarlara erişimi yüksek olan bölge niteliğinde olduğu gözlenmektedir.

* Veriler, TUIK, Bölgesel Karşılaştırmalı İstatistikler, Dış Ticaret, Kişi Başına İhracat ve İthalat (ABD Doları), 2008'den elde edilmiştir. Bu veriler temelinde harita yazar tarafından renklendirilmiştir.

5.2.6 Girişimcilik

İktisadi performansın hem belirleyicileri hem de göstergelerinden biri girişimcilik düzeyidir. Girişimcilik düzeyini ortaya koyan göstergelerden bir tanesi de işletme sayısıdır. 2004 yılı verilerine göre Düzey 2 Bölgelerindeki kişi başı işletme sayısı 0,042-0,011 aralığında seyretmektedir.

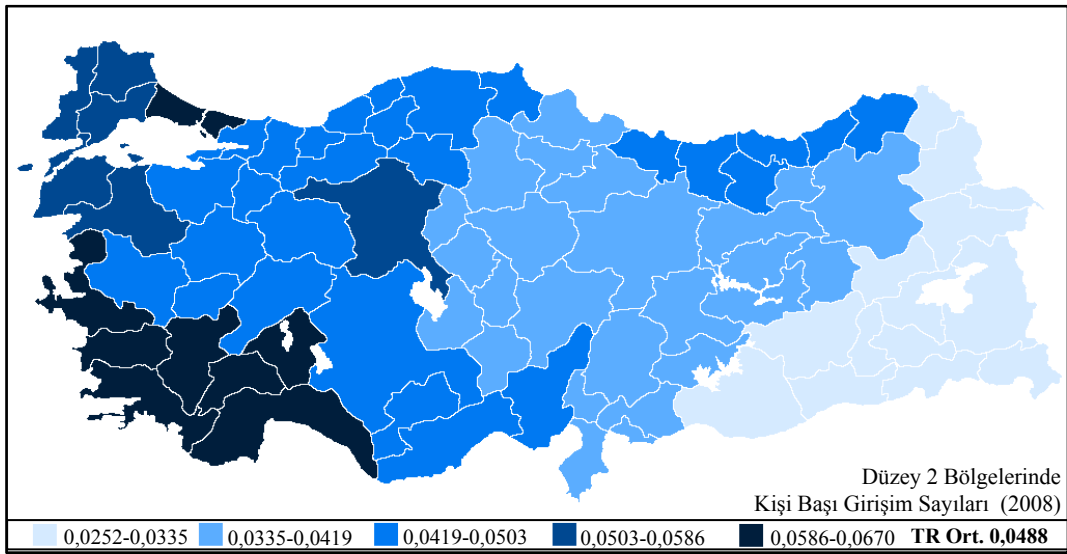
Şekil 5.25: Düzey 2 Bölgelerinde Kişi Başi İşletme Sayısı (2004)*

2004 yılında ülkenin doğu kesiminde yer alan Düzey 2 Bölgelerinde kişi başı işletme sayısı en düşük oranlarda iken, batıya doğru gidildikçe kişi başı işletmesi sayısında tedrici, geçişleri olan bir artış eğilimi gözlenmektedir. Ülkenin batısında yer alan Aydın ve Balıkesir Bölgelerinde sırası ile 0,042 ve 0,036 olan kişi başı işletme sayısı en yüksek seviyelerde iken, ülkenin doğusunda yer alan Van ve Mardin’de 0,011 ve Erzurum, Ağrı, Şanlıurfa Bölgelerinde 0,015 düzeyi ile en düşük seviyelerdedir. Kişi başı işletme sayısı açısından geçişlerin söz konusu olduğu batı-doğu ayrımı son derece net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Daha güncel bir veri olan 2008 yılı Düzey 2 Bölgelerinde kişi başı girişim sayılarının ülkedeki mekansal dağılımına bakıldığında, kişi başı girişim sayısının 0,025-0,067 bandında yer aldığı görülmektedir. 2004 yılı Düzey 2 Bölgelerinde kişi başı

* Veriler, Murat Kara, **Bölgesel Rekabet Edebilirlik Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Yansımaları**, DPT Yayın No 2774, Ankara: DPT, 2008, s.237’den temin edilmiştir. Bu veriler temelinde harita renklendirilmiştir.

işletme sayılarının yansıtıldığı mekansal dağılımdan biraz daha farklı olsa da, 2008 yılı kişi başı girişim sayıları da geçişlerin yer aldığı Doğu-Batı ayrımını ortaya koymaktadır. Ülkenin en Doğusu ile Güneydoğusu'nda yer alan Düzey 2 Bölgeleri en düşük seviyelerde kişi başı girişim sayısına sahipken, ülkenin batısında yer alan bölgeler ile Ankara Bölgesi kişi başı girişim sayısı açısından ülke ortalamasının üzerinde yer almaktadır. Kişi başı girişim sayısının en düşük olduğu bölgeler sırası ile Van, Ağrı, Şanlıurfa ve Mardin Bölgeleri iken, kişi başı girişim sayısının en yüksek olduğu bölgeler sırasıyla Antalya, Aydın, İstanbul ve İzmir Bölgeleridir.

Şekil 5.26: Düzey 2 Bölgelerinde Kişi Başı Girişim Sayıları (2008)*

5.2.7. Krediler ve Mevduat

Bölgelerdeki iktisadi canlılığı yansıtan bir dizi diğer gösterge bankacılık sektörüne ilişkindir. Bu çerçevede, bölgelerde yapılan tasarruf ve kullanılan kredi miktarı bölgelerin ekonomisi hakkında ipuçları sunmaktadır. Kişi başı mevduat ve kişi başı kredi rakamları 2007-2009 yılları arasında pek çok Düzey 2 Bölgesi'nde dalgalı bir seyir izlemiştir. 2008 yılında 2007 yılına göre çoğu Düzey 2 Bölgesi'nde dolar

* Ham veriler, TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, İş İstatistikleri, İşyeri Kayıtlarına Göre Girişim Sayıları (2008); TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı; Nüfus-ADNKS göre Nüfus (2008)'den elde edilmiştir. Hesaplamalar yazar tarafından yapılmış, harita renklendirilmiştir.

bazındaki kişi başı mevduat ve kredi rakamları düşmüştür. 2007-2008 yıllarında kişi başı mevduat rakamlarında artış yaşayan Düzey 2 Bölgeleri Van, Gaziantep ve Mardin bölgeleri iken, kişi başı kredi rakamlarında artış yaşayan Düzey 2 Bölgeleri Bursa, Konya, Antalya, Adana, Gaziantep, Şanlı Urfa ve Mardin olmuştur. 2009 yılında ise 2008 yılına göre tüm Düzey 2 Bölgeleri'nde kişi başı mevduat ve kişi başı kredi rakamları artmıştır. Ancak, 2009 yılında Kocaeli ve Ankara'daki kişi başı mevduat rakamları ile Tekirdağ, Aydın, Zonguldak'taki kişi başı kredi rakamları 2007 yılı seviyesinin altında gerçekleşmiştir. Hem kişi başı mevduat hem de kişi başı kredi rakamlarında 2007 yılına göre 2009 yılında en yüksek artış Mardin'de gerçekleşmiştir. Bu dönemde Mardin'de kişi başı mevduat %63,21 artarken, kişi başı kredi %35,52 oranında artmıştır. Buna rağmen, Mardin'de gerçekleşen mevduat ve kredi rakamları ülkenin en düşük seviyeleri arasında yer almayı sürdürmüştür. Aynı dönemde kişi başı mevduat rakamlarında Van (%26,22), Zonguldak (%25,26) ve Gaziantep'te (%24,31) , kişi başı kredi rakamlarında ise Hatay'da (%19,66), Van'da (%18,48) ve Şanlıurfa'da (%18,48) önemli artışlar kaydedilmiştir.

**Tablo 5.9 Düzey 2 Bölgelerinde Kişi Başı Mevduat ve Kişi Başı Kredi
(USD) ***

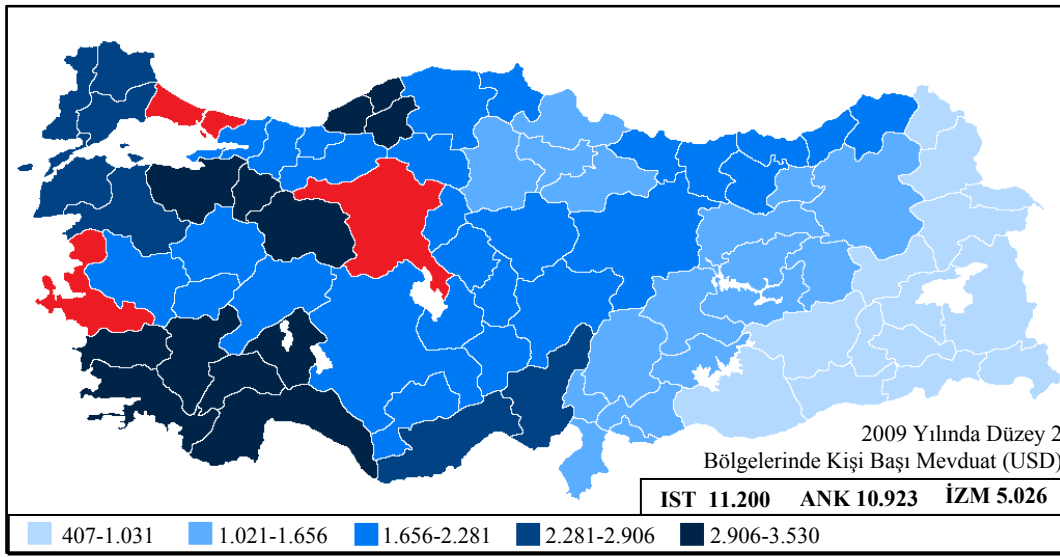
Düzey 2 Bölgeleri	KİŞİ BAŞI MEVDUAT			KİŞİ BAŞI KREDİ		
	2007	2008	2009	2007	2008	2009
TR10 İstanbul	9.893	9.875	11.200	6.883	6.265	6.989
TR21 Tekirdağ	2.596	2.333	2.786	2.131	2.033	2.121
TR22 Balıkesir	2.522	2.320	2.667	1.778	1.727	1.887
TR31 İzmir	4.648	4.516	5.026	3.274	3.182	3.300
TR32 Aydın	3.305	3.016	3.530	2.012	1.977	1.986
TR33 Manisa	1.625	1.547	1.795	1.917	1.891	2.025
TR41 Bursa	3.060	2.826	3.223	2.309	2.311	2.392
TR42 Kocaeli	2.170	1.947	2.169	2.021	2.021	2.114
TR51 Ankara	12.314	10.684	10.923	5.289	4.741	5.540
TR52 Konya	1.499	1.384	1.666	1.288	1.314	1.403
TR61 Antalya	3.439	3.110	3.484	2.876	2.985	3.241
TR62 Adana	2.488	2.308	2.676	1.911	1.930	2.105
TR63 Hatay	1.270	1.238	1.358	1.109	1.074	1.327
TR71 Kırıkkale	1.649	1.576	1.822	1.201	1.130	1.264
TR72 Kayseri	1.722	1.675	2.016	1.500	1.439	1.508
TR81 Zonguldak	2.636	2.448	3.301	1.799	1.650	1.719
TR82 Kastamonu	1.506	1.413	1.663	1.428	1.308	1.485
TR83 Samsun	1.403	1.313	1.507	1.434	1.364	1.516
TR90 Trabzon	1.679	1.517	1.775	1.521	1.418	1.533
TRA1 Erzurum	1.003	909	1.062	945	884	1.019
TRA2 Ağrı	567	516	631	568	509	571
TRB1 Malatya	1.167	1.107	1.348	909	872	976
TRB2 Van	322	329	407	329	317	393
TRC1 Gaziantep	952	996	1.184	1.409	1.479	1.483
TRC2 Şanlıurfa	480	418	546	533	561	631
TRC3 Mardin	322	348	526	339	410	449

2009 yılında Düzey 2 Bölgelerinde gerçekleşen kişi başı mevduat rakamlarının mekansal dağılımına bakıldığında, ciddi bölgesel farklılıklar gözlenmektedir. Kişi başı mevduat rakamları en yüksek Düzey 2 Bölgesi olan İstanbul'da gerçekleşen rakam en düşük meblağa sahip bölge olan Van'ın yaklaşık 27,5 katıdır. Üç metropolün bulunduğu Düzey 2 Bölgesi'nde gerçekleşen kişi başı mevduat rakamları ülkedeki diğer Düzey 2 Bölgeleri'nin çok üzerindedir. İstanbul ve Ankara görece yakın rakamlara sahipken, bu

* Ham veriler, TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, Nüfus, ADNKS göre Nüfus (2007-2009); Türkiye Bankalar Birliği, "Tablo 2 Mevduatın İllere ve Bölgelere Göre Dağılımı, Milyon ABD Doları", Türkiye'de Bankacılık Sistemi İllere ve Bölgelere Göre Mevduat ve Kredi Dağılımı 2009, Rapor Kodu: YT04, Haziran 2010, s.4-5, http://www.tbb.org.tr/tr/Banka_ve_Sektor_Bilgileri/Linkler.aspx?Rid=931 (22 Haziran 2010); Türkiye Bankalar Birliği, "Tablo 5 Kredilerin İllere ve Bölgelere Göre Dağılımı, Milyon ABD Doları", Türkiye'de Bankacılık Sistemi İllere ve Bölgelere Göre Mevduat ve Kredi Dağılımı 2009, Rapor Kodu: YT04, Haziran 2010, s.25-27, http://www.tbb.org.tr/tr/Banka_ve_Sektor_Bilgileri/Linkler.aspx?Rid=931 (22 Haziran 2010)'den elde edilmiştir Türkiye Bankalar Birliği tarafından sunulan illerin kredi ve mevduat rakamları yazar tarafından Düzey 2 Bölgelerine göre düzenlenmiş ve TUIK Nüfus verileri kullanılarak kişi başı mevduat ve kredi rakamları hesaplanmıştır.

bölgelerde gerçekleşen rakam, (en yakın takipçisi olan Aydın'ın yaklaşık 1,5 katı olan) İzmir'inin iki katından fazladır. Kişi başı mevduat rakamları düşük seviyelerde olan Düzey 2 Bölgeleri Adana, Kayseri, Trabzon eksenin doğusunda toplanmıştır. Ülkenin bu kesiminde yer alan Hatay, Malatya ve Erzurum Bölgeleri, en doğu ve güneydoğuda yer alan Düzey 2 Bölgelerinden görece iyi konumda olsa da bu bölgelerdeki kişi başı mevduat miktarı yaklaşık 1000-1500 USD bandında yer almaktadır. Üç metropol dışında ülkede kişi başı mevduat rakamları görece yüksek seyreden bölgeler Akdeniz ve Ege kıyıları ile ülkenin kuzeybatısında toplanmıştır.

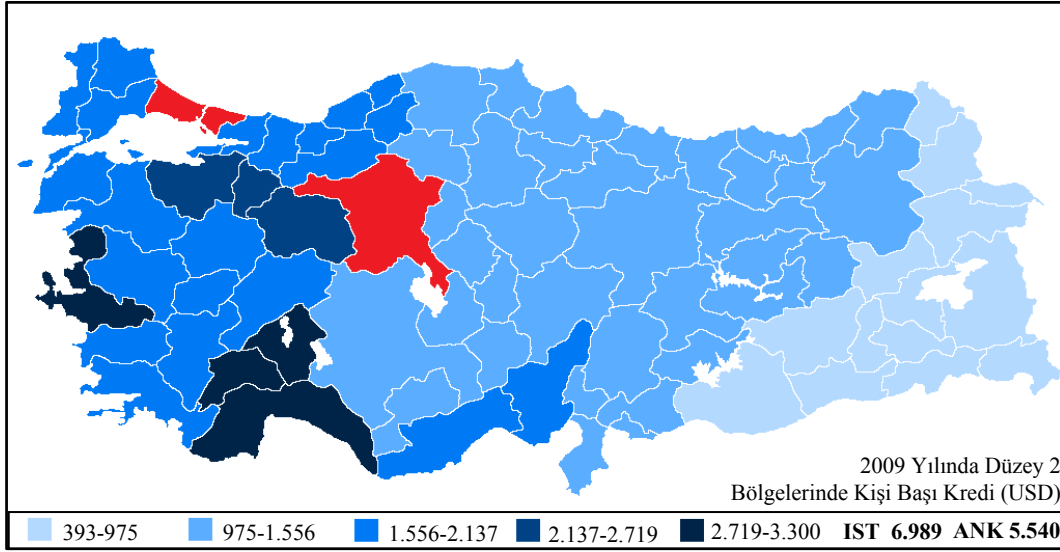

Şekil 5.27: 2009 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Kişi Başı Mevduat Miktarı (USD)*

2009 yılında Düzey 2 Bölgelerinde gerçekleşen kişi başı kredi miktarı bu miktarın en yüksek ve düşük olduğu bölgeler açısından kişi başı mevduat miktarı ile benzerlik göstermektedir. En yüksek kişi başı kredi miktarına sahip olan İstanbul, en düşük kişi başı kredi miktarının gerçekleştiği Van Bölgesi'nin yaklaşık 18 katı kadar kişi başı kredi miktarına sahiptir. Kişi başı kredi miktarının en yüksek olduğu bölgeler yine üç metropolün yer aldığı bölgelerdir. Benzer şekilde en düşük seviyede kişi başı

* Ham veriler, TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, Nüfus, ADNKS göre Nüfus (2007-2009); Türkiye Bankalar Birliği, "Tablo 2 Mevduatın İllere ve Bölgelere Göre Dağılımı, Milyon ABD Doları", Türkiye'de Bankacılık Sistemi İllere ve Bölgelere Göre Mevduat ve Kredi Dağılımı 2009, Rapor Kodu: YT04, Haziran 2010, s.4-5, http://www.tbb.org.tr/tr/Banka_ve_Sektor_Bilgileri/Linkler.aspx?RId=931 (22 Haziran 2010)'den elde edilmiştir. Türkiye Bankalar Birliği tarafından sunulan illerin kredi ve mevduat rakamları yazar tarafından Düzey 2 Bölgelerine göre düzenlenmiş ve TUIK Nüfus verileri kullanılarak kişi başı mevduat rakamı hesaplanmış ve haritalandırılmıştır.

kredi miktarına sahip bölgeler ülkenin en doğusu ve en güneydoğusunda yer alan Düzey 2 Bölgeleridir. Genel itibariye ülkenin batısı ve (Hatay hariç) Akdeniz kıyılarında bulunan Düzey 2 Bölgelerindeki kişi başı kredi miktarı ülkenin geri kalan kesiminden yüksektir

Şekil 5.28: 2009 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Kişi Başı Kredi Miktarı (USD)*

. Düzey 2 Bölgelerinde 2007-2009 yılları arasında gerçekleşen kredi-mevduat oranlarına bakıldığında, en düşük kredi-mevduat oranına sahip bölgelerin Ankara, Zonguldak, Aydın, İstanbul ve İzmir Bölgeleri olduğu görülmektedir. En yüksek kredi-mevduat oranlarına sahip olan ve kredi miktarının mevduat miktarını aşan bölgeler arasında Gaziantep, Şanlıurfa, Manisa, ve Samsun Bölgeleri olduğu görülmektedir. Kocaeli, Van, Ağrı ve Mardin’de 2007-2009 yılları arasında en az bir yıl kredi mevduat oranının 100%’ü geçtiği gözlenmektedir. Bu veriler görece az gelişmiş bölgeler arasında bulunan Şanlıurfa, Gaziantep, Samsun bölgeleri ile en az gelişmiş bölgeler arasında

* Ham veriler, TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, Nüfus, ADNKS göre Nüfus (2007-2009); Türkiye Bankalar Birliği, Tablo 5 Kredilerin İllere ve Bölgelere Göre Dağılımı, Milyon ABD Doları”, Türkiye’de Bankacılık Sistemi İllere ve Bölgelere Göre Mevduat ve Kredi Dağılımı 2009, Rapor Kodu: YT04, Haziran 2010, s.25-27, http://www.tbb.org.tr/tr/Banka_ve_Sektor_Bilgileri/Linkler.aspx?RId=931 (22 Haziran 2010)’den elde edilmiştir. Türkiye Bankalar Birliği tarafından sunulan illerin kredi ve mevduat rakamları yazar tarafından Düzey 2 Bölgelerine göre düzenlenmiş ve TUIK Nüfus verileri kullanılarak kişi başı kredi rakamları hesaplanmış ve haritalandırılmıştır.

bulunan Van, Ağrı ve Mardin’e bankacılık sektörün başka bölgelerden fon aktardığı yorumunun yapılmasına izin vermektedir.

Tablo 5.10 2007-2009 Yılları Arası Düzey 2 Bölgelerinde Kredi-Mevduat Oranı*

BÖLGE ADI	KREDİ-MEVDUAT ORANI		
	2007	2008	2009
TR10 İstanbul	69,57	63,45	62,40
TR21 Tekirdağ	82,10	87,13	76,13
TR22 Balıkesir	70,52	74,45	70,78
TR31 İzmir	70,45	70,47	65,67
TR32 Aydın	60,89	65,55	56,25
TR33 Manisa	118,00	122,21	112,80
TR41 Bursa	75,46	81,77	74,21
TR42 Kocaeli	93,15	103,77	97,43
TR51 Ankara	42,95	44,37	50,72
TR52 Konya	85,89	94,94	84,22
TR61 Antalya	83,61	95,99	93,02
TR62 Adana	76,80	83,64	78,67
TR63 Hatay	87,31	86,77	97,70
TR71 Kırıkkale	72,82	71,67	69,38
TR72 Kayseri	87,13	85,91	74,77
TR81 Zonguldak	68,26	67,41	52,07
TR82 Kastamonu	94,82	92,62	89,34
TR83 Samsun	102,18	103,86	100,60
TR90 Trabzon	90,59	93,49	86,41
TRA1 Erzurum	94,16	97,32	95,98
TRA2 Ağrı	100,28	98,81	90,42
TRB1 Malatya	77,91	78,75	72,39
TRB2 Van	102,01	96,30	96,70
TRC1 Gaziantep	147,96	148,47	125,25
TRC2 Şanlıurfa	111,00	134,23	115,58
TRC3 Mardin	105,25	117,83	85,46

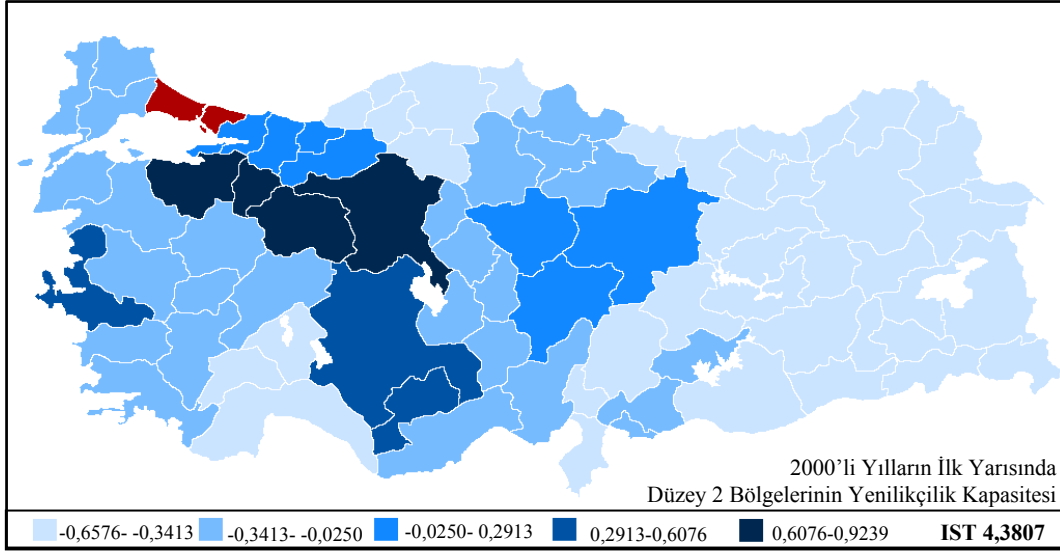
* Ham veriler, Türkiye Bankalar Birliği, “Tablo 2 Mevduatın İllere ve Bölgelere Göre Dağılımı, Milyon ABD Doları”, Türkiye’de Bankacılık Sistemi İllere ve Bölgelere Göre Mevduat ve Kredi Dağılımı 2009, Rapor Kodu: YT04, Haziran 2010, s.4-5, http://www.tbb.org.tr/tr/Banka_ve_Sektor_Bilgileri/Linkler.aspx?RId=931 (22 Haziran 2010); Türkiye Bankalar Birliği, “Tablo 5 Kredilerin İllere ve Bölgelere Göre Dağılımı, Milyon ABD Doları”, Türkiye’de Bankacılık Sistemi İllere ve Bölgelere Göre Mevduat ve Kredi Dağılımı 2009, Rapor Kodu: YT04, Haziran 2010, s.25-27, http://www.tbb.org.tr/tr/Banka_ve_Sektor_Bilgileri/Linkler.aspx?RId=931 (Erişim 22 Haziran 2010)’den temin edilmiştir. Türkiye Bankalar Birliği tarafından sunulan illerin kredi ve mevduat rakamları yazar tarafından Düzey 2 Bölgelerine göre düzenlenmiş ve kredi-mevduat oranları hesaplanmıştır.

5.2.8 Yenilik

Bölgelerin iktisadi performansı ve rekabet gücü açısından yenilikçilik kapasitesi yüksek önem taşımaktadır. Düzey 2 Bölgeleri'nin yenilikçilik kapasitesini ortaya koyulduğu en son çalışma Kara'nın temel bileşenler analizi yöntemini kullanarak Düzey 2 Bölgelerinde yenilikçilik kapasitesi endeksini saptadığı çalışmadır. Endeksin belirlenmesinde 2000-2006 yılları arasında bölgelerin toplam patent başvurusu, faydalı ürün başvurusu, endüstriyel tasarım başvurusu ve marka başvurusu ile 2004 yılı yüksek ve orta-ileri teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki işletme sayısının toplam işletme sayısına oranının yanı sıra, 2004 yılı yüksek ve orta-ileri teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranını göstergeleri kullanılmıştır.¹⁴²⁵ Kara'nın ortaya koyduğu endeks temelinde İstanbul Bölgesi diğer bölgelerin yenilikçilik kapasitesinin çok daha üstünde bir kapasite sergilemektedir. Endeks değeri pozitif olan diğer bölgeler diğer iki metropolün bulunduğu Düzey 2 Bölgeleri ile Bursa, Konya, Kocaeli ve Kayseri Bölgeleridir. Bu bölgelerin dışında kalan tüm bölgelerin yenilikçilik kapasitesi endeksi negatiftir. Ülkenin doğusundaki neredeyse tüm bölgelerin (Gaziantep Bölgesi'nin konumu görece daha iyidir) yenilikçilik kapasitesi en düşük seviyelerdedir. Ayrıca, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde de yenilikçilik kapasitesi en düşük seviyede olan Düzey 2 Bölgeleri bulunmaktadır. Her ne kadar yenilikçilik kapasitesi görece yüksek olan Düzey 2 Bölgeleri daha çok Marmara Bölgesi ve İç Anadolu Bölgesi'nde bulunsa da ve ülkenin batısında bulunan bölgeler yenilikçilik kapasitesi açısından doğu kesiminde bulunan bölgelerden görece daha iyi konumda olsa da, tam bir Doğu-Batı ayırımından söz etmek mümkün değildir. Zira, batı kesimdeki Düzey 2 bölgelerin çoğunda da yenilikçilik kapasitesi endeks değeri negatiftir.

---

¹⁴²⁵ Murat Kara, s.184, 237, 242.

Şekil 5.29: Düzey 2 Bölgelerinin Yenilikçilik Kapasitesi*

5.2.9 İşgücü ve İşsizlik

5.2.9.1 İşgücüne Katılım

Türkiye’de işgücüne katılım oranları düşük seviyelerdedir. 2004-2009 yılları arasında, işgücüne katılım oranı %46,2-%48,7 marjında hareket etmiştir. 2004-2007 arası Türkiye genelinde tedrici bir düşüş yaşanmış, 2008 ve 2009 yıllarında 2007 değerine göre bir artış gözlenmiştir Ancak 2009 yılındaki işgücüne katılım oranı 2004 yılı seviyesini yakalayamamıştır. 2004-2009 yılları arasında Düzey 2 Bölgeleri genelinde bir eğilimden söz etmek mümkün olmamak birlikte, pek çok Düzey 2 bölgesinde işgücüne katılım oranları dalgalı bir seyir izlemiştir. 2004 yılı verileri ile karşılaştırıldığında, 2009 yılında gerçekleşen 17 Düzey 2 Bölgesindeki işgücüne katılım oranı daha düşük seviyededir. Sadece 6 Düzey 2 Bölgesi’nde 2009 yılı değerleri, 2004 yılın değerlerinden yüksektir. İşgücüne katılım oranında 2004 yılına göre 2009 yılında en yüksek artışı kaydeden Düzey 2 Bölgeleri %11,2 ile Kastamonu ve %7,8 ile Konya’dır. En fazla düşüşü kaydeden Düzey 2 Bölgeleri ise %8,7 ile Mardin ve %7,6 ile Trabzon’dur.

* Veriler, Murat Kara, s.242’den elde edilmiştir. Bu veriler temelinde harita yazar tarafından renklendirilmiştir.

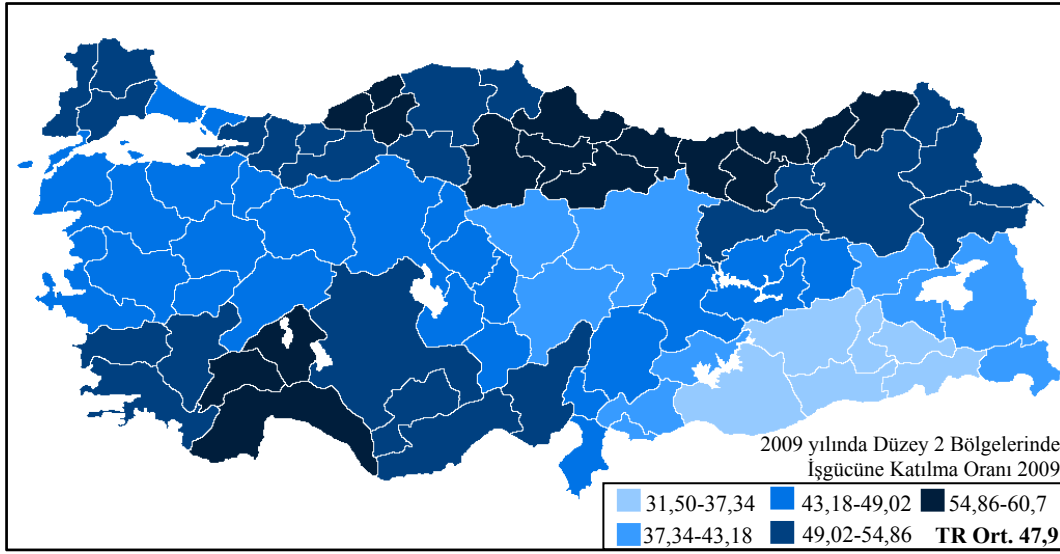
Tablo 5.11 Düzey 2 Bölgelerinde İşgücüne Katılma Oranları (%)
(2004-2009)*

Düzey 2 Bölgeleri	2004	2005	2006	2007	2008	2009
TR Türkiye	48,7	48,3	48,0	46,2	46,9	47,9
TR10 İstanbul	46,9	47,8	48,0	45,7	46,5	46,7
TR21 Tekirdağ	56,8	57,6	56,0	52,0	53,2	54,0
TR22 Balıkesir	49,1	50,8	50,3	51,0	47,1	48,4
TR31 İzmir	48,8	47,1	47,2	46,4	45,2	46,6
TR32 Aydın	57,9	54,1	51,7	49,2	50,0	53,9
TR33 Manisa	50,0	47,0	48,4	44,8	44,0	45,6
TR41 Bursa	53,6	53,6	51,1	49,2	49,2	48,4
TR42 Kocaeli	43,5	46,2	47,9	45,6	47,5	49,2
TR51 Ankara	45,5	46,5	46,7	45,1	45,0	44,9
TR52 Konya	45,0	42,0	42,7	44,7	51,3	52,8
TR61 Antalya	54,6	53,4	57,8	55,9	56,7	55,8
TR62 Adana	44,8	46,6	47,8	47,9	47,4	51,6
TR63 Hatay	42,5	47,8	45,0	43,3	45,4	46,6
TR71 Kırıkkale	46,3	46,8	47,3	43,0	37,8	44,3
TR72 Kayseri	39,7	44,1	40,1	40,6	39,7	40,6
TR81 Zonguldak	49,4	54,0	52,8	49,9	53,8	56,1
TR82 Kastamonu	40,3	39,1	55,9	48,7	53,3	51,5
TR83 Samsun	59,4	56,2	54,3	54,9	55,4	55,1
TR90 Trabzon	68,3	65,4	62,3	59,2	61,1	60,7
TRA1 Erzurum	57,5	53,5	48,4	44,4	51,6	52,1
TRA2 Ağrı	46,1	49,6	51,8	50,3	51,6	51,1
TRB1 Malatya	47,2	44,8	44	42,1	42,6	46,4
TRB2 Van	41,1	40,8	41,5	41,1	38,9	41,5
TRC1 Gaziantep	43,0	42,0	40,5	40,9	43,8	42
TRC2 Şanlıurfa	39,2	35,5	32,3	30,8	31,8	34,4
TRC3 Mardin	40,2	33,7	30,6	30,1	30,7	31,5

Kaynak: TUIK, İstihdam, İşsizlik ve Ücret Veri Tabanı- Hanehalkı İşgücü İstatistikleri- Özet Tablo 2004-2008; TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı- İşgücü- Hanehalkı İşgücü Anketi, Kurumsal Olmayan Sivil Nüfusun İşgücü Durumu [15+ Yaş] (2009).

2009 yılı verilerine göre Düzey 2 Bölgelerindeki işgücüne katılma oranının dağılımına bakıldığında ülkenin güneydoğusunda işgücüne katılma oranının ülkenin en düşük seviyelerinde seyrettiği görülmektedir. İç kesimde bulunan Kayseri Bölgesi'nde de işgücüne katılma oranı görece düşüktür. Öte yandan, işgücüne katılma oranının en yüksek olduğu Bölgelerin Kuzeydoğu Anadolu dahil, ülkenin kuzeyinde ve Hatay ve doğusu hariç ülkenin güneyinde toplandığı görülmektedir.

* Veriler TUIK, İstihdam, İşsizlik ve Ücret Veri Tabanı, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, Özet Tablo 2004-2008; TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, İşgücü- Hanehalkı İşgücü Anketi, Kurumsal Olmayan Sivil Nüfusun İşgücü Durumu [15+ Yaş] 2009'den elde edilmiş, tablo yazar tarafından hazırlanmıştır.

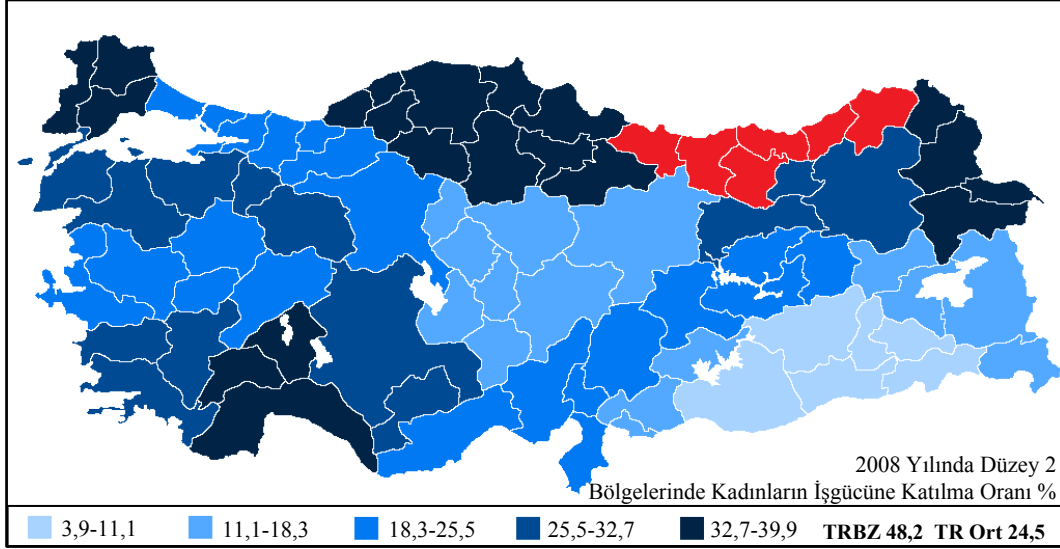
Şekil 5.30: Düzey 2 Bölgelerinde İşgücüne Katılma Oranları % (2009)*

İşgücüne katılım oranında ülke genelinde kadınlar ve erkekler arasında ciddi farklar gözlenmektedir. 2004-2008 yılları arası erkeklerin işgücüne katılım oranı %72,3-%69,8 marjında hareket ederken, kadınların işgücüne katılım oranı ise dalgalı bir seyir izlemiş %25,4-%23,6 bandında hareket etmiştir. Bu dönemde Düzey 2 Bölgeleri için genel bir artış ve azalma eğilimi mevcut değildir. 2004 yılı değerlerine göre 2009 yılında en yüksek artış 21,8 puanla Kastamonu’da yaşanırken, en fazla düşüş 12,8 puanla Mardin’de gerçekleşmiş ve kadınların 2004 yılında zaten düşük olan işgücüne katılım oranı (%16,7), 2008 yılında %3,9’a gerilemiştir.¹⁴²⁶Kadınların işgücüne katılım oranının en düşük olduğu Bölgeler ülkenin iç kesimlerinde (Kayseri-Kırıkkale eksen) ve güneydoğusunda toplandığı görülmektedir. Kadınların işgücüne katılım oranlarının yüksek olduğu bölgeler, Karadeniz Bölgesi ile Doğu Anadolu Bölgesi’nin Kuzeyinde, ülkenin güney batısı ile kuzey batısında toplanmıştır. Kadınların işgücüne katılma oranının en yüksek olduğu Düzey 2 Bölgesi %48,2 ile Trabzon iken, en düşük olduğu bölge %3,9 ile Mardin’dir. Kadınların işgücüne katılımının yüksek ve düşük olduğu bölgelerde, (Bursa, Tekirdağ, Mardin ve Kırıkkale hariç) aynı yıl istihdam edilen

* Veriler, TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, İşgücü, Hanehalkı İşgücü Anketi, Kurumsal Olmayan Sivil Nüfusun İşgücü Durumu [15+ Yaş] 2009’den elde edilmiş, bu veriler temelinde harita yazar tarafından renklendirilmiştir.

¹⁴²⁶ TUIK, İstihdam, İşsizlik ve Ücret Veri Tabanı, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, Özet Tablo 2004-2008.

kadınlar içinde ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların oranı %40'ın üzerindedir. Ağrı'da %80, Erzurum ve Van'da %70 dolaylarındadır.¹⁴²⁷

Şekil 5.31: Düzey 2 Bölgelerinde Kadınların İşgücüne Katılma Oranı % (2008)*

5.2.9.2 Genç İşgücü

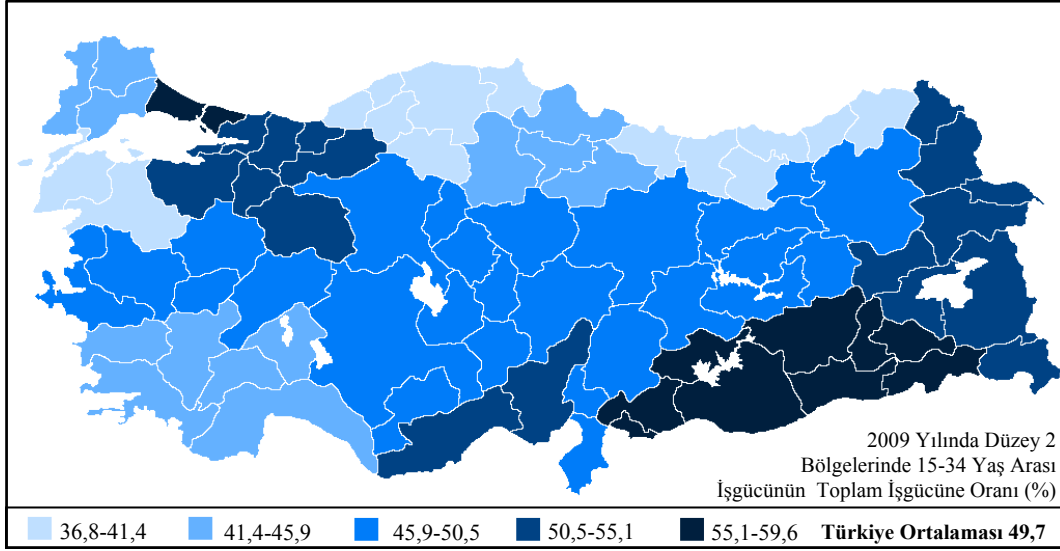
İşgücünün önemli bir kısmının genç yaştaki bireylerden oluşmaktadır. Türkiye genelinde işgücünün yaklaşık yarısı 15-34 yaş arası bireyler oluşturmaktadır. 2009 yılı verilerine göre 15-34 yaş arası işgücünün oranının en düşük olduğu Düzey 2 Bölgesi 36,8 ile Trabzon Bölgesi iken, bu oranın en yüksek olduğu Bölge %59,6 ile Şanlıurfa Bölgesidir. Ülke geneline göre görece genç işgücünün oranının yüksek olduğu yerlerin ülkenin en doğusu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile ülkenin kuzey batısındaki İstanbul-Kocaeli-Bursa ekseninde toplandığı görülmektedir. Genç işgücünün oranının yüksek olduğu diğer bir bölge ise Adana Bölgesidir. Ayrıca, üçüncü kategoride yer alan Düzey 2 Bölgelerinden Ankara ve İzmir'in üst eşik değere son derece yakın olmasından ötürü tüm metropollerde genç işgücünün oranının görece yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Ülke geneline göre genç işgücünün oranının en düşük olduğu bölgeler

¹⁴²⁷ TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler, İşgücü, Hanehalkı İşgücü Anketi, İşteki Durumuna Göre İstihdam (15 yaş ve Üzeri) 2008, oran hesapları yazar tarafından yapılmıştır.

* Veriler, TUIK, İstihdam, İşsizlik ve Ücret Veri Tabanı, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, Özet Tablo 2008'den elde edilmiş, bu veriler temelinde harita hazırlanmıştır.

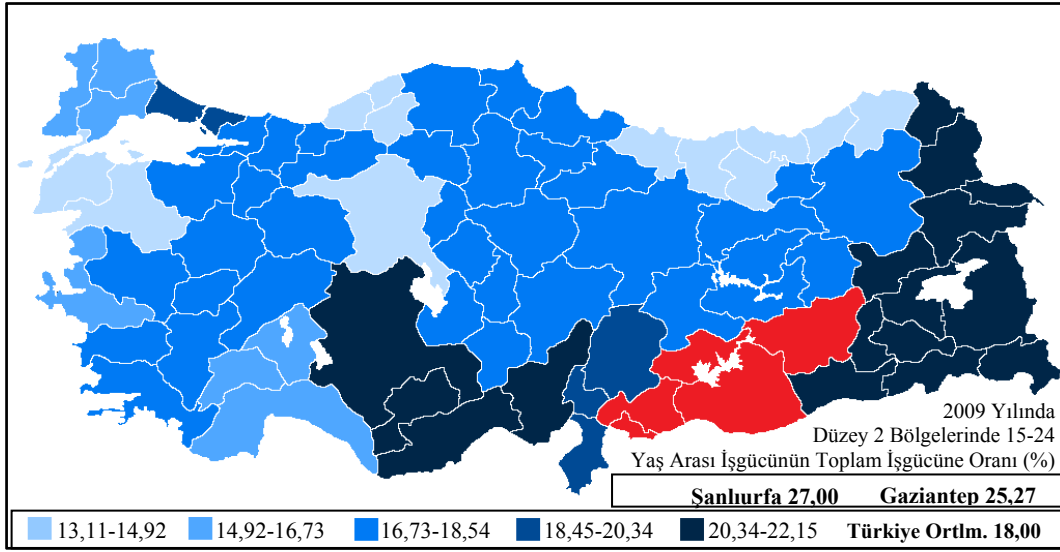
Karadeniz Bölgesi'nde toplanmıştır. Ülkenin batısında genç işgücünün oranının düşük olduğu bölgeler de mevcuttur. Bu bağlamda batıda Balıkesir-Tekirdağ eksenini ile Aydın-Antalya ekseninde genç işgücünün oranı görece düşük seviyelerde seyretmektedir.

Şekil 5.31: Düzey 2 Bölgelerinde 15-34 Yaş Arası İşgücünün Toplam İşgücü İçindeki Payı % (2009)*

Düzey 2 Bölgelerinde 15-24 yaş arası işgücünün toplam işgücü içindeki payının ülkedeki mekansal dağılımına bakıldığında, 15-34 yaş işgücü oranının mekansal dağılımı ile paralellikler taşısa da, çeşitli farklılıklar arz ettiği görülmektedir. Şanlıurfa ve Gaziantep Düzey 2 Bölgelerindeki oran, bu bölgelerin en yakın takipçisi olan Van Bölgesi'nin (%22,15) çok daha fazla üzerindedir 15-25 yaş işgücünün oranının yüksek olduğu bölgelerin İstanbul dışında, Konya-Adana ekseninden başlayarak ülkenin daha çok (güneydoğu dahil) güney kesimlerinde ve en doğusunda toplandığı görülmektedir.

* Ham veriler, TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, İşgücü- Hanehalkı İşgücü Anketi, Yaş gruplarına göre işgücü [15+ Yaş] (2009)'den elde edilmiş, oran hesapları yazar tarafından yapılmış ve harita renklendirilmiştir.

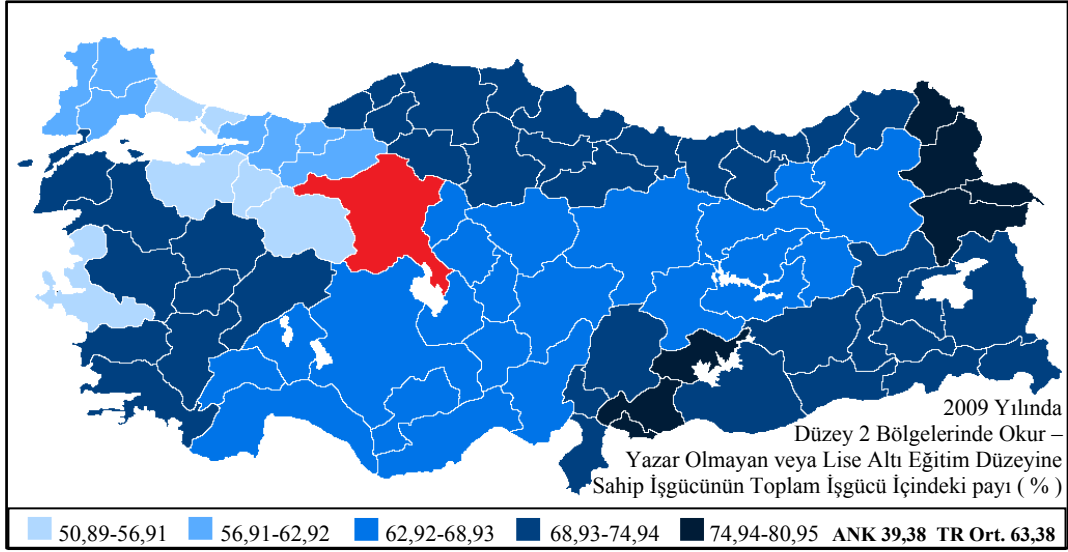

Şekil 5.32: Düzey 2 Bölgelerinde 15-24 Yaş Arası İşgücünün Toplam İşgücü İçindeki Payı % (2009)*

5.2.9.3 İşgücünün Eğitim Durumu

İşgücünün eğitim durumuna, özellikle okuryazar olmayanlarla lise altı seviyede eğitim düzeyine sahip işgücünün toplam işgücü içindeki oranına bakıldığında ülkede niteliksiz veya niteliği düşük işgücün oranının yüksek olduğu görülmektedir. Niteliksiz veya niteliği düşük işgücünün en az olduğu bölge %39,38 ile Ankara'dır. Mekansal dağılım açısından niteliksiz veya niteliği düşük işgücünün en az olduğu Düzey 2 Bölgelerinin Tekirdağ-Ankara ekseninde toplandığı görülmektedir. Bu açıdan avantajlı olan bir diğer bölge İzmir Bölgesidir. Niteliği en düşük olan bölgeler ise (İzmir dışında) Ege, Karadeniz, ülkenin en doğusu ve güneydoğusunda yoğunlaşmaktadır. Okuryazar olmayan veya lise altı eğitim seviyesine sahip işgücü oranının en yüksek olduğu Düzey 2 Bölgeleri Ağrı ve Gaziantep'tir. Niteliksiz veya düşük nitelikli işgücü açısından doğu-batı ayrımı ortaya çıkmazken, belirli alanlarda benzer oranlara sahip Düzey 2 Bölgelerin toplulaştığı görülmektedir.

* Ham veriler, TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, İşgücü, Hanehalkı İşgücü Anketi, Yaş gruplarına göre işgücü [15+ Yaş] 2009'dan elde edilmiş, oran hesapları yazar tarafından yapılmış ve haritalandırılmıştır.

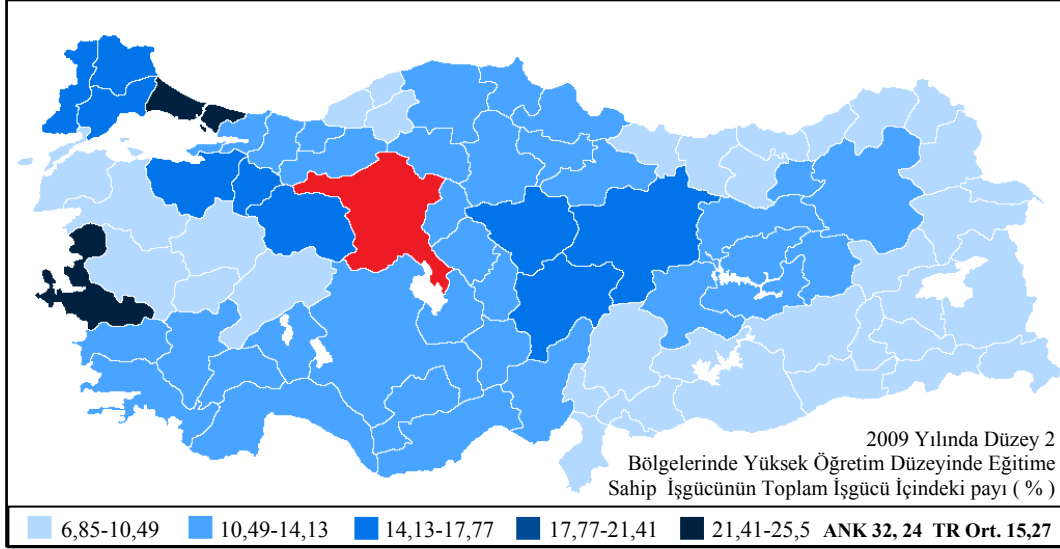

Şekil 5.33: Düzey 2 Bölgelelerinde Okuryazar Olmayan veya Lise Altı Eğitim Düzeyine Sahip İşgücünün Toplam İşgücü İçindeki Payı (2009)*

Yüksek öğretim düzeyine sahip işgücünün toplam işgücü içindeki payı, yüksek nitelikli işgücünü temsil etmektedir. Yüksek nitelikli işgücünün Düzey 2 Bölgeleleri temelinde mekansal dağılımı, niteliksiz veya niteliği düşük işgücünün mekansal dağılımına, beklendiği üzere, büyük ölçüde tezatlık göstermektedir. Ancak, yukarıdaki dağılımın tamamen tersi değildir. Ülkenin genelinde yüksek nitelikli işgücünün oranı düşük düzeylerde seyretmektedir. Doğal olarak üç metropolün bulunduğu bölgeleri nitelikli işgücünün toplandığı bölgelerdir. Ankara Bölgesi %32,24'lük oranla ülkedeki yüksek öğretim düzeyinde eğitime sahip işgücünün oranının en yüksek olduğu bölge konumundadır. Tekirdağ, Bursa ve Kayseri Bölgeleleri ülke geneline göre orta düzeydeki konumdadır. Bu bölgeleri ikinci derecedeki kategorinin üst eşik değerine yakın Kocaeli Bölgesi takip etmektedir. Bu çerçevede ülkedeki nitelikli ve görece nitelikli işgücünün Tekirdağ-Ankara ekseninde toplulaştığını söylemek mümkündür. Toplam işgücü içerisindeki yüksek öğretim düzeyine sahip olanların en düşük olduğu Düzey 2 Bölgeleleri ise, niteliksiz veya düşük nitelikli işgücünün oranının en yüksek olduğu Ağrı ve Gaziantep Bölgeleleri'dir. Bu

* Ham veriler TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler, İşgücü, Hanehalkı İşgücü Anketi, Eğitim Durumuna Göre İşgücü (15 yaş ve Üzeri) 2009'den temin edilmiş, oran hesapları yazar tarafından yapılmış ve haritalandırılmıştır.

bölgelerde yüksek öğretim düzeyine sahip işgücünün payı sırasıyla sadece %6,85 ve %6,86'dır.

Şekil 5.34: Düzey 2 Bölgelerinde Yükseköğretim Eğitim Düzeyine Sahip İşgücünün Toplam İşgücü İçindeki Payı (2009)*

5.2.9.4 İşsizlik

2004-2007 yılları arasında ülkede işsizlik seviyesi 2006'daki 0,4 puanlık düşüş hariç 10,3 düzeyinde seyretmiş, 2008 yılında bir artış yaşanmış, 2009 yılındaki krizin etkisi ile de önemli ölçüde artmıştır. Dönem içinde Düzey 2 Bölgelerinde işsizlik oranlarında farklı eğilimler kaydedilmiştir. Ancak, özellikle 2009 krizinin etkisiyle Konya, Samsun ve Mardin dışındaki tüm bölgelerde işsizlik oranları 2008 yılına göre artmıştır. 2009 yılında Düzey 2 Bölgelerindeki işsizlik oranlarının mekansal dağılımında belirli yerlerde toplanma söz konusudur. İşsizlik oranlarının en düşük olduğu Düzey 2 Bölgeleri, özellikle tarımsal istihdamın yüksek olduğu Karadeniz Bölgesi ile Doğu Anadolu Bölgesinin kuzeyinde toplulaşmışken, işsizliğin en ağır olduğu bölgeler ülkenin güneyinde Adana Bölgesi'nden başlayan ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni ve Doğu Anadolu bölgesinin güneyini içine alan bir hatta

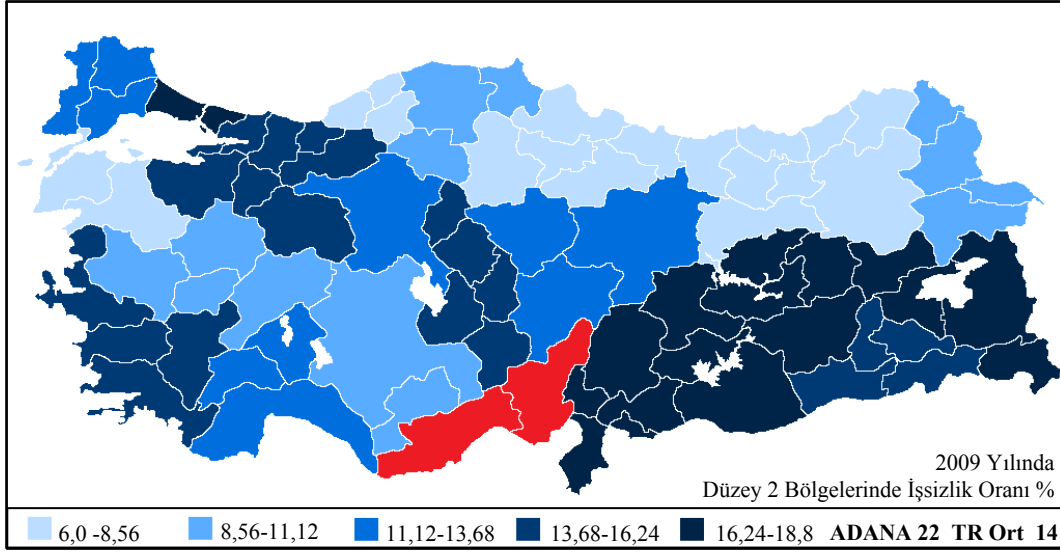
* Ham veriler TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler, İşgücü, Hanehalkı İşgücü Anketi, Eğitim Durumuna Göre İşgücü (15 yaş ve Üzeri) 2009'den temin edilmiş, oran hesapları yazar tarafından yapılmış ve haritalandırılmıştır.

yoğunlaşmıştır. İşsizliğin ağır olduğu diğer bölgeler ülkenin batısında yer alan İzmir, Aydın Bölgeleri, iç kesimlerde bulunan Kırıkkale Bölgesi ile Marmara'daki İstanbul, Kocaeli ve Bursa eksenidir. İşsizliğin ülke geneline göre görece hafif olduğu diğer bölgeler ise Balıkesir-Manisa-Konya eksenidir. Bu eksen içine eşik değere çok yakın olan Antalya'da katılabilir.

Tablo 5.12 Düzey 2 Bölgelerinde İşsizlik Oranı % (2004-2009)

Düzey 2 Bölgeleri	2004	2005	2006	2007	2008	2009
TR Türkiye	10,3	10,3	9,9	10,3	11	14
TR10 İstanbul	12,3	11,4	11,2	10,4	11,2	16,8
TR21 Tekirdağ	6,2	7,8	8	7,8	11,2	13
TR22 Balıkesir	6,6	6,9	6,2	5,5	7,5	8,5
TR31 İzmir	14,3	13,1	11,2	10,5	11,8	16,2
TR32 Aydın	7,2	7	7,4	9,9	10,8	14,2
TR33 Manisa	7,5	7,9	7,2	7,3	8,3	11
TR41 Bursa	8,8	8,7	7,6	8,1	10,3	13,9
TR42 Kocaeli	12	11,2	10,7	11,6	10,8	15
TR51 Ankara	14,8	14,2	12,1	11,5	11,8	13,6
TR52 Konya	8,4	9,5	10,6	10,6	10,2	10,1
TR61 Antalya	6,6	6,2	7,3	7	8,9	11,4
TR62 Adana	13,6	17,2	16,2	15,7	16,8	22
TR63 Hatay	17,3	15,6	12,1	12,4	15,8	18
TR71 Kırıkkale	10	10,7	10,5	9,5	10,1	14,9
TR72 Kayseri	8,9	11,1	11,3	11,6	11,4	13,2
TR81 Zonguldak	12	6,9	5,9	8,4	6,9	7,3
TR82 Kastamonu	10,6	8,6	5	4,2	6,7	9,4
TR83 Samsun	5,6	5,7	6,6	8,7	7,4	6,9
TR90 Trabzon	6,8	5,6	5,7	6,6	5,8	6
TRA1 Erzurum	4,1	4,7	5,4	5,7	6,3	7,7
TRA2 Ağrı	1,7	3,2	5,2	6	5,6	9,4
TRB1 Malatya	17,9	18	13,7	13,2	14,5	16,8
TRB2 Van	11	8,8	8,5	12,4	14,2	16,4
TRC1 Gaziantep	14,9	13,8	15,1	18	16,4	17,2
TRC2 Şanlıurfa	10,8	10,4	12	13,8	14,1	18,8
TRC3 Mardin	6,1	11,1	15,7	19,9	17,4	15,1

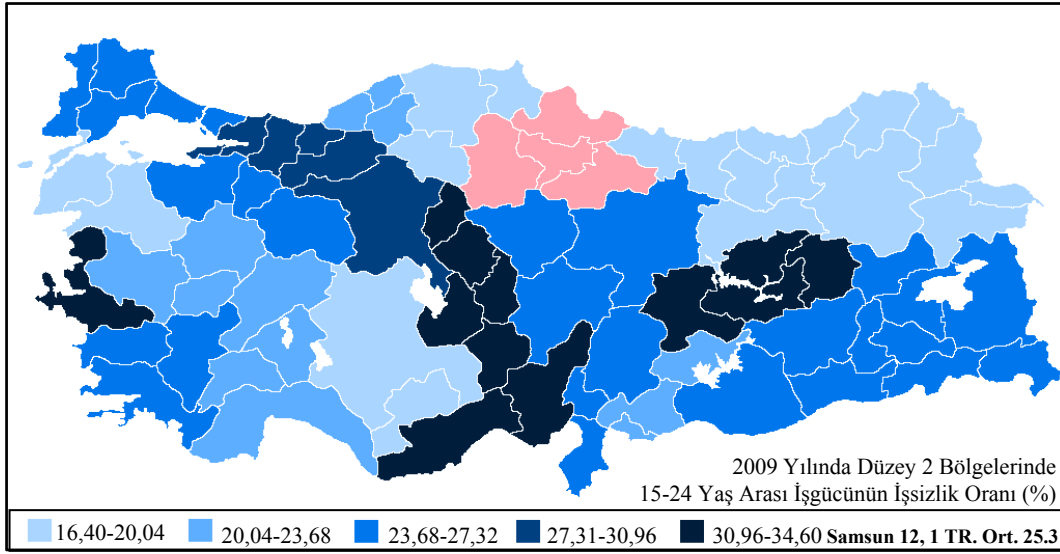
Kaynak: TUIK, İstihdam, İşsizlik ve Ücret Veri Tabanı- Hanehalkı İşgücü İstatistikleri- Özet Tablo 2004-2008; TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı- İşgücü- Hanehalkı İşgücü Anketi, Kurumsal Olmayan Sivil Nüfusun İşgücü Durumu [15+ Yaş] (2009).

Ŗekil 5.35: Düzyey 2 Bölgelelerinde İŖsizlik Oranları % (2009)*

Türkiye’de 15-24 yaŖ arası gençlerde iŖsizlik oranı yüksek seviyelerdedir. 2009 yılında genel iŖsizlik oranı %14’da seyrederken, gençlerde iŖsizlik oranı %25,3 seviyesindedir. Gençlerde iŖsizliđin özellikle bu yaŖ dönemi iŖgücünün yoğun olduğu yerlerde daha fazla olacağı beklentisine karŖılık, gençlerin iŖsizliđinin görece yoğun olduğu Düzyey 2 Bölgeleleri bu dağılımdan çok farklıdır. Genç iŖsizliđinin en ağır yaŖandıđı bölgeler Adana bölgesi hariç, genç iŖgücü oranının ülke geneline göre orta düzeyli veya görece düşük olduğu bölgelerdir. Ayrıca, genç iŖsizliđinin ağır olduğu bölgeler, aynı zamanda genel iŖsizliđin yüksek olduğu bölgelerdir. Ancak, iŖsizliđin yüksek olduğu tüm Düzyey 2 Bölgelelerinde genç iŖsizliđi eŖit derecede ağır değildir. Bu çerçevede genç iŖsizliđi en ağır Malatya, Adana, İzmir ve Kırıkkale bölgelerinde ikinci derecede ağır olarak ise Ankara ve Kocaeli Bölgelelerinde yaŖanmaktadır. Genç iŖsizliđinin en düşük olduğu yer olan Samsun’un genç iŖsizliđi oranı en yakın takipçisi olan Erzurum’dan 4,3 puan daha düşüktür.

* Veriler TUIK, KarŖılaŖtırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, İŖgücü, Hanehalkı İŖgücü Anketinden temin edilmiŖ, oran hesapları yazar tarafından yapılmıŖ ve haritalandırılmıŖtır.

Şekil 5.36: Düzey 2 Bölgelerinde 15-24 Yaş Arası İşgücünün İşsizlik Oranı % (2009)*

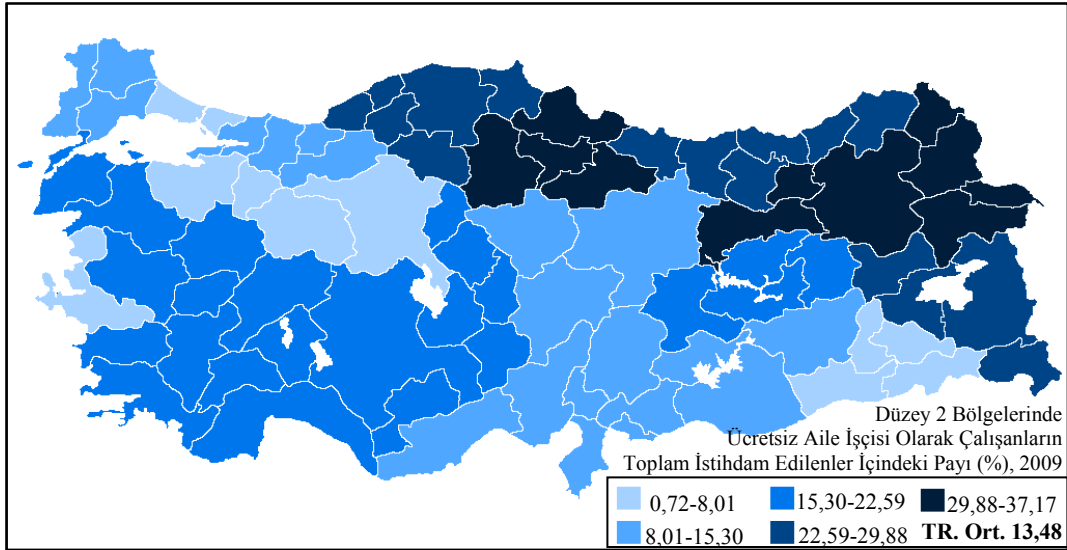
5.2.9.5 Ücretsiz Aile İşçileri

Ücretsiz aile işçileri, gizli işsizlik olarak tanımlanan, özellikle tarım kesiminde ağır biçimde yaşanan sorunu yansıtmaktadır. Her ne kadar 2005-2009 yılları arasında ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların toplam istihdam edilenler içindeki payı dalgalı bir eğilim göstermiş olsa da, Türkiye genelinde olduğu gibi 2004 yılı ile karşılaştırıldığında 2009 yılında Düzey 2 Bölgelerinin pek çoğunda ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların toplam istihdam edilenlerin içindeki payının önemli ölçüde düşmüş olduğu gözlenmektedir. 2004 yılı rakamlarına göre 2009 yılında ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların payı sadece 26 Düzey 2 Bölgesinin 7'sinde (Kocaeli, Antalya, Adana, Zonguldak, Kastamonu, Ağrı ve Gaziantep) yükselmiştir. Aynı dönemde en dramatik azalma, 20,11 puanlık bir düşüşle Mardin'de gerçekleşmiştir. Mardin'i 13,98 puan ile Şanlıurfa, 13,10 ile Erzurum, 12,30 ile Samsun, 11,81 ile Kırıkkale takip etmiştir. Öte yandan, 2009 yılında 2008 yılına göre ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların payı 6 Düzey 2 Bölgesi (Kayseri, Kastamonu, Ağrı, Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin) dışındaki 20

* Ham veriler TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, İşgücü, Hanehalkı İşgücü Anketi, Yaş gruplarına göre İşsizlik Oranı [15+ Yaş] 2009'den temin edilmiş, oran hesapları yazar tarafından yapılmış ve haritalandırılmıştır.

Düzyey 2 Bölgesinde yükselmiştir. Bunda 2008’de küresel ölçekte başlayan, 2009 yılında Türkiye’deki etkilerinin ağırlaştığı krizin önemli bir payı olduğu düşünölmektedir. (Veriler için Bkz. EK 5)

2009 yılında ücretsiz aile işçisi olarak çalışanlarının payının Düzyey 2 Bölgeleri temelinde mekansal dağılımına bakıldığında, söz konusu payın en yüksek olduğu Düzyey 2 Bölgelerinin, aynı zamanda tarım sektöründe çalışanların payının yüksek olduğu bölgeler olduğu gözlenmektedir. Buna tek istisna Zonguldak Bölgesi’dir. Düzyey 2 Bölgelerinde ücretsiz aile işçilerinin oranı açısından mekansal bir ayırım olduğu gözlenmektedir. Ücretsiz aile işçilerinin payının yüksek olduğu Düzyey 2 Bölgeleri Marmara Bölgesi hariç ülkenin kuzeyinde ve en doğusunda yer aldığı gözlenmektedir. Ülke ortalaması üzerinde olmasına rağmen, ücretsiz aile işçilerinin payının orta derecedeki eşik değerler arasında bulunan Düzyey 2 Bölgeleri ise iç kesimlerin batısı dahil, ülkenin batısında toplandığı görölmektedir. Bu bölgelerde aynı zamanda tarım sektöründe istihdam edilenlerin payı ülke geneline göre orta ve üzeri seviyededir.

**Şekil 5.37: Düzyey 2 Bölgelerinde Ücretsiz Aile İşçisi Olarak Çalışanların
Toplam İstihdam Edilenler İçindeki Payı (2009) ***

* Ham Veriler TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler, İşgücü, Hanehalkı İşgücü Anketi, İşteki Durumuna Göre İstihdam (15 yaş ve Üzeri) 2009’dan temin edilmiş, oran hesapları yazar tarafından yapılmış ve haritalandırılmıştır.

5.2.9.5 İşgücü Maliyetleri

Bölgeler işgücüne ilişkin maliyetler de bölgesel düzeyde farklılık göstermektedir. En son veriler olan 2008 yılını kapsayan TUIK araştırması¹⁴²⁸ Düzey 1 bölgelerinde ortalama aylık işgücü maliyetlerini ortaya koymuştur. Bu çalışmaya göre ortalama aylık işgücü maliyetleri açısından ülke ortalaması 1.833 YTL iken aylık ortalama işgücü maliyetinin en yüksek olduğu Batı Anadolu Bölgesinde 2.105, en düşük olduğu Ortadoğu Anadolu Bölgesinde 1.331 YTL'dir.

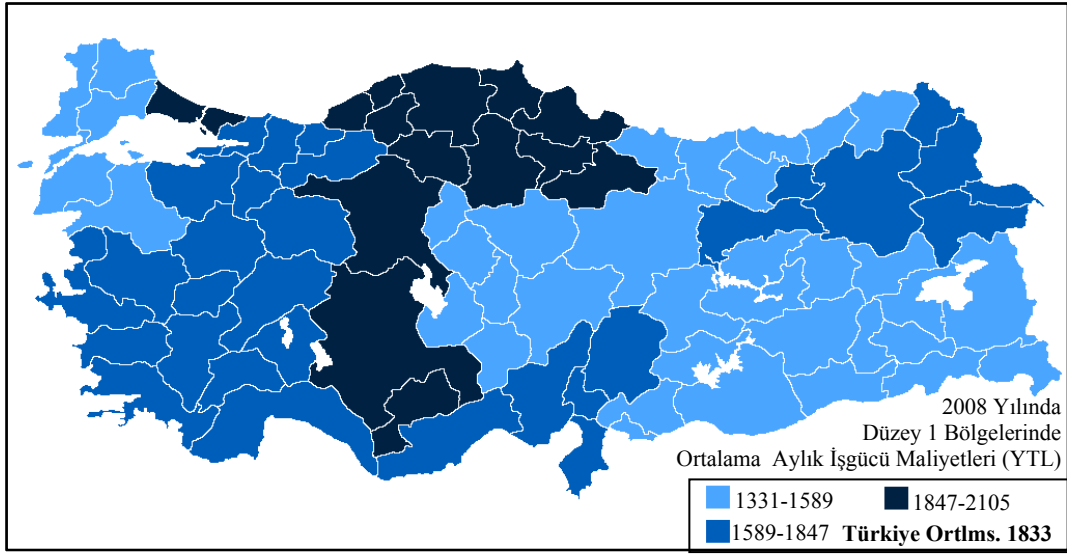
Tablo 5.13 Aylık Ortalama İşgücü Maliyetleri YTL (2008)

Düzey 1 Bölgeleri	Aylık ortalama işgücü maliyeti YTL (2008)
Türkiye	1.833
TR 1 İstanbul	2.034
TR2 Batı Marmara	1.577
TR3 Ege	1.653
TR4 Doğu Marmara	1.711
TR5 Batı Anadolu	2.105
TR6 Akdeniz	1.596
TR7 Orta Anadolu	1.429
TR8 Batı Karadeniz	1.864
TR9 Doğu Karadeniz	1.500
TRA Kuzeydoğu Anadolu	1.715
TRB Ortadoğu Anadolu	1.331
TRC Güneydoğu Anadolu	1.420

Kaynak: TUIK, **İşgücü Maliyeti Araştırması - Labour Cost Survey 2004-2008**, Ankara: TUIK, Nisan 2010, s.46.

Aylık ortalama işgücü maliyetlerinin ülke satında mekansal dağılımına bakıldığında işgücü maliyetlerinin düşük olduğu Düzey 1 Bölgelerinin, Batı Anadolu Düzey 1 Bölgesinin doğusundaki iç kesimlerde ve ülkenin doğusunda toplandığı görülmektedir. Doğu kesimlerdeki tek istisna ülke ortalamasına yakın olan ve Erzurum ve Ağrı Düzey 2 Bölgelerini içeren Kuzeydoğu Anadolu Düzey 1 Bölgesidir. Öte yandan, işgücü maliyetlerinin en yüksek olduğu bölgeler İstanbul Düzey 1 Bölgesi ile Batı Karadeniz-Batı Anadolu eksenidir. Ülkenin batı kesiminde ve Akdeniz Bölgesi'nde işgücü maliyetlerinin ülke geneline göre ülke ortalamasından düşük olsa da orta dereceli olduğu görülmektedir.

¹⁴²⁸ TUIK, **İşgücü Maliyeti Araştırması Labour Cost Survey 2004-2008**, Ankara: TUIK, Nisan 2010, s.46.

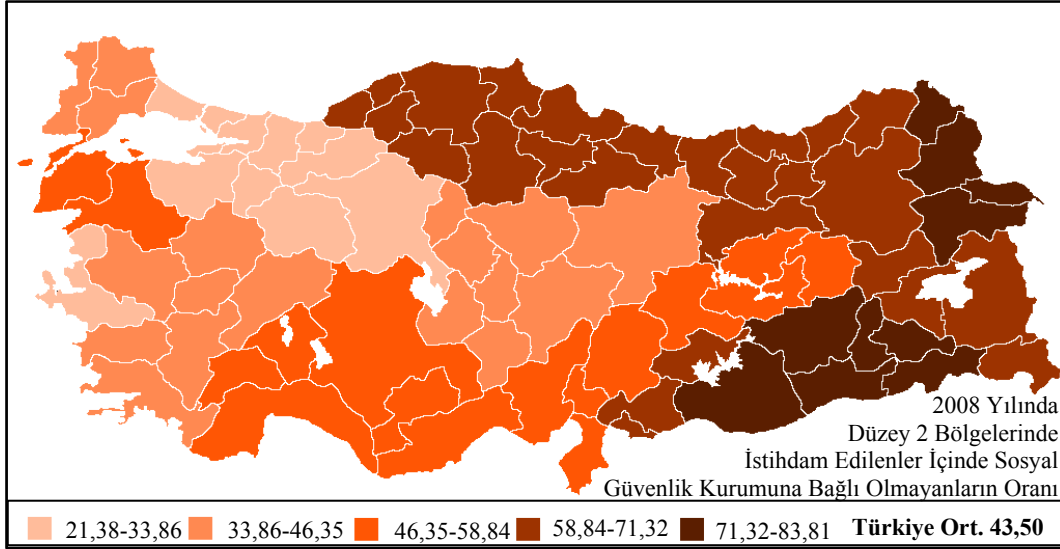
Şekil 5.38: Düzyey 1 Bölgelelerinde Aylık Ortalama İşgücü Maliyetleri (2008)*

5.2.9.6 İstihdam Edilenlerin Sosyal Güvenlik Durumu

Çalışanların sosyal güvenlik sistemi içinde olması, özellikle devletin sunduğu sağlık hizmetlerinden etkin bir şekilde yararlanma ve emekliliğe hak kazanabilme açısından son derece önemlidir. Ülke genelinde istihdam edilenler içinde %40'ından fazlasının herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olmaması, ülkedeki sosyal güvenlik sisteminden yeterince yararlanılmadığının, pek çok çalışanın sosyal güvencesinin olmadığına bir göstergesidir. 2008 yılında istihdam edilenler içinde herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olmayanların oranının en düşük olduğu Ankara Düzyey 2 Bölgesinde bile bu oran son derece yüksektir. Söz konusu oranın en düşük olduğu Ankara Düzyey 2 Bölgesinde oran %21,38 iken, en yüksek olduğu Ağrı Düzyey 2 Bölgesinde %83,81'dir. Bu verilerden anlaşıldığı kadarıyla istihdam edilenler içinde sosyal güvenlik kurumuna bağlı olmayanların oranının en yüksek olduğu Düzyey 2 Bölgesindeki değer, bu oranın en düşük olduğu bölgenin yaklaşık dört katıdır. Bunun yanı sıra, aşağıdaki şekilden görüldüğü üzere istihdam edilenler içinde sosyal güvenlik kurumlarına kayıtlı olmayanların oranı bölgeler arasında ciddi farklar olduğuna işaret etmektedir. Ülke genelinde çalışanlar içinde sosyal güvenlik kurumuna bağlı

* Veriler, TÜİK, *İşgücü Maliyeti Araştırması Labour Cost Survey 2004-2008*, s.46'den temin edilmiş, bu veriler temelinde harita hazırlanmıştır.

olmayanların en düşük olduğu Düzey 2 Bölgeleri, üç metropolün bulunduğu bölgelerdir. Bu oranın en düşük olduğu bölgelerin mekansal dağılımına bakıldığında, Ankara-İstanbul Ekseninde toplulaştığı görülmektedir. Öte yandan bu oranın yüksek olduğu bölgeler ise Zonguldak'tan başlayarak doğuya doğru Karadeniz kıyılarında ve ülkenin doğu kesiminde toplulaştığı görülmektedir.

Şekil 5.39 : 2008 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde İstihdam Edilenler İçinde Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlı Olmayanların Oranı*

5.2.10 Beşeri Sermaye

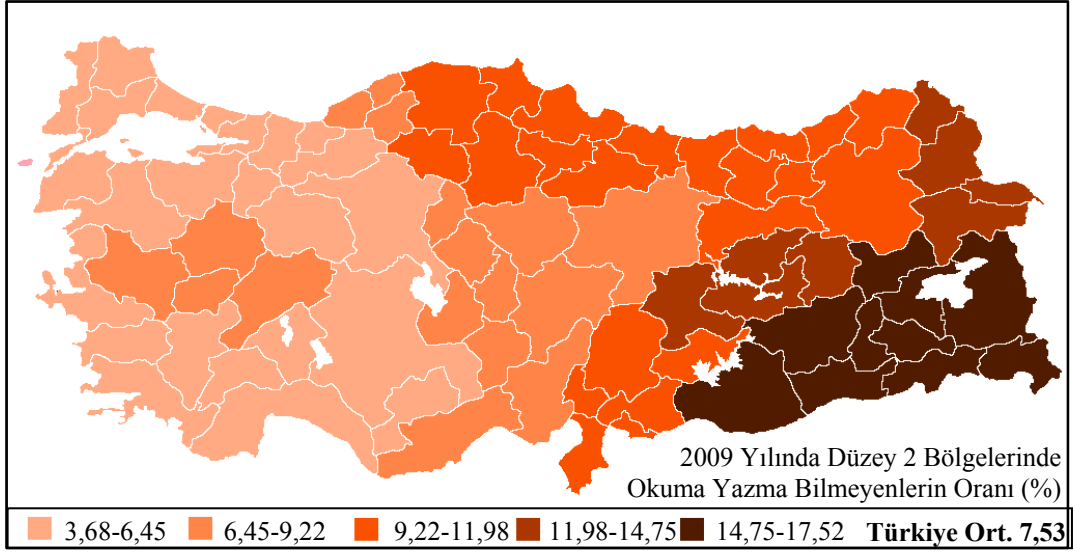
Eğitim düzeyi bir bölgenin beşeri sermayesinin ortaya koyulmasında kullanılan en önemli değişkendir. Eğitim düzeyi arttıkça, beşeri sermayenin de arttığı düşünülmektedir. Belirli bir düzeyde eğitim seviyesine sahip olmak kadar, okur-yazarlık oranları beşeri sermayenin bir göstergesidir. Bu çerçevede okur-yazar olmayanların nüfus içindeki payının yüksek olması, beşeri sermayenin düşük olduğunun bir göstergesidir. EK-6'da yer alan tabloda karşılaştırma yapmak amacıyla 2000 ve 2009 yıllarında Düzey 2 Bölgelerinde 6 yaş üzerindeki kişiler içinde okuma-yazma bilmeyenlerin

* Ham veriler TUIK, İşgücü İstatistikleri Veri Tabanı, Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlılığa ve Bölgelere (Düzey2) Göre İstihdam Edilenler (15+ Yaş), 2008'den elde edilmiş, oran hesaplamaları yazar tarafından yapılmış ve haritalandırılmıştır

oranı ortaya koyulmuştur. Tablodan da anlaşılacağı üzere 2000 yılından 2009 yılına kadar okuma yazma bilmeyenlerin oranında ciddi düşüşler kaydedilmiştir. Bunda gerek kamu tarafından gerekse sivil toplum kurumları tarafından okuma yazma oranlarının yükseltilmesi ve okullaşmanın artırılması, özellikle de kadınların eğitim sistemine dahil edilmesi yönündeki çabalar önemli bir rol oynamıştır. 2000 yılından bu yana ciddi iyileşmeler kaydedilmiş olmasına rağmen, okuryazar olmayan nüfus içinde kadınların payının yüksekliği devam etmiştir.

Oransal olarak genel nüfus içinde okuma-yazma bilmeyenlerin oranında en büyük düşüşler Şanlıurfa, Balıkesir, Ankara, Bursa ve Tekirdağ Bölgelerinde gerçekleşmiştir. 2000 yılında okur yazama bilmeyenlerin oranının son derece yüksek olduğu Şanlıurfa, Mardin, Van ve Ağrı Bölgelerinde 2009 yılında 2000' yılına göre 10 puanının üzerinde ciddi iyileşmeler kaydedilmiştir. Okuma-yazma bilmeyen kadınlar oranında oransal olarak en yüksek gelişmeler ise Balıkesir, Şanlıurfa, Ankara, Van, Tekirdağ, Bursa, Mardin, İzmir ve Kocaeli Düzey 2 Bölgelerinde yaşanırken, kadınlar arasında okuma-yazma bilmeyenlerin oranının yüksek olduğu Şanlıurfa, Mardin, Van ve Ağrı'da 2000 yılına göre 2009 yılında okuma yazma bilmeyen kadınların arasında 14 puanın üzerinde düşüş gerçekleşmiştir. (Veriler için Bkz. EK 6)

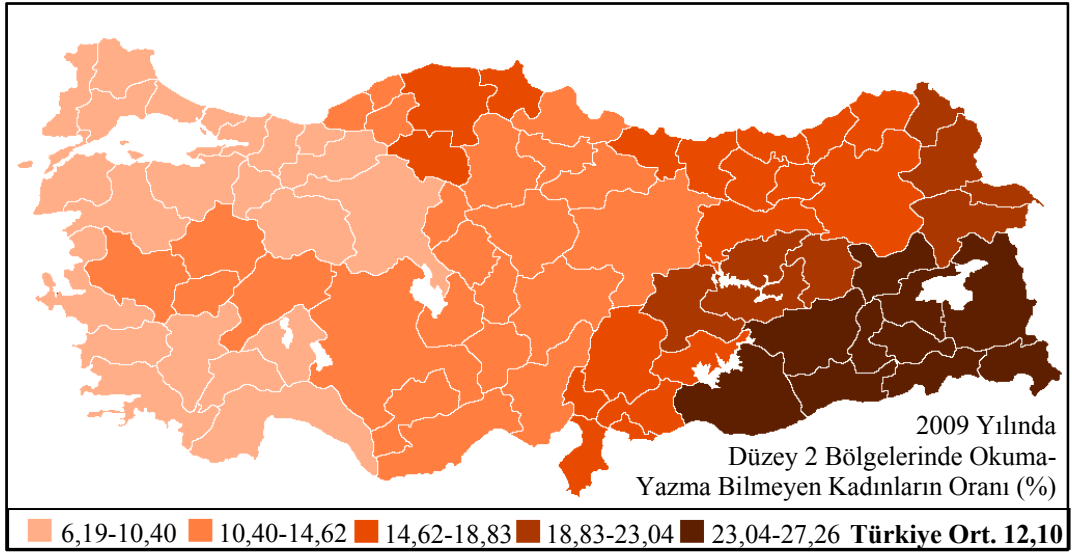
2009 yılında Düzey 2 Bölgelerinde okuma yazma bilmeyenlerin oranının mekansal dağılımına bakıldığında, çok ciddi bir batı-doğu ayrımı gözlenmektedir. Ülkenin batı kesiminde okuma yazma bilmeyenlerin oranı en düşük seviyelerde iken, doğuya gidildikçe bu oran artmaktadır. Okuma-yazma bilmeyenlerin oranının yüksek seviyede olduğu Düzey 2 Bölgeleri ülkenin en doğusunda, özellikle de güneydoğusunda toplanmıştır.

Şekil 5.40: 2009 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Okuma Yazma Bilmeyenlerin Oranı (%)*

Düzey 2 Bölgelerinde okuma-yazma bilmeyen kadınların oranının mekansal dağılımı, genel nüfus içinde okuma yazma bilmeyenlerin oranının mekansal dağılımı ile büyük ölçüde benzemektedir. Burada da geçişleri olan batı-doğu ayrımı söz konusudur. Ülkenin batısında okuma yazma bilmeyen kadınların oranı görece düşük seviyelerde seyretmekte iken, doğuya doğru gidildikçe artmakta, ülkenin en doğusunda ve özellikle de güneydoğusunda en yüksek seviyelere ulaşmaktadır.

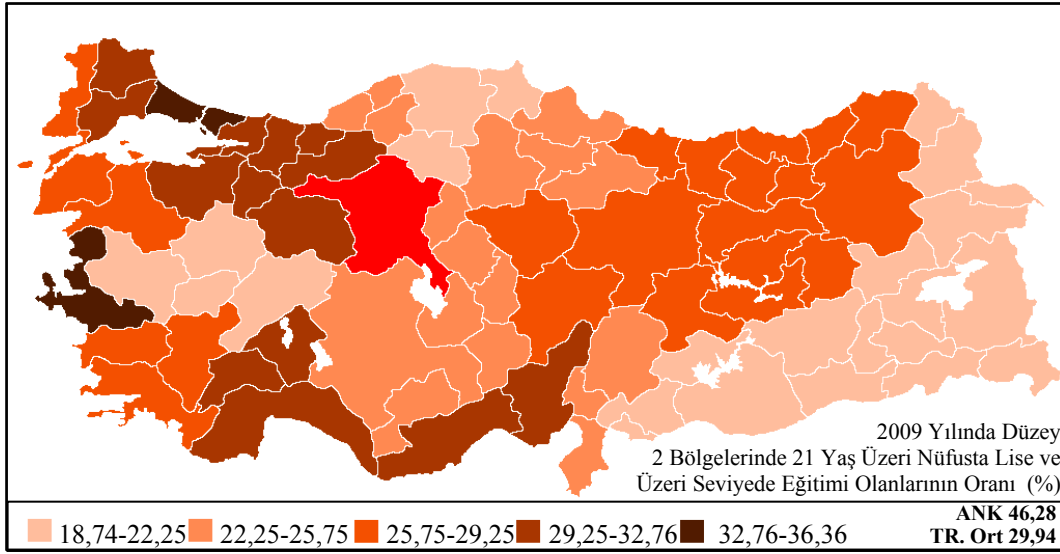
* Ham veriler, TÜİK, Nüfus, Konut ve Demografi Veri Tabanı, 2009 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Verileri'nden elde edilmiş, oran hesapları yazar tarafından yapılmış ve haritalandırılmıştır. Okuma-yazma bilmeyenlerin oran hesabı yapılırken, okuma-yazma bilip bilmediği bilinmeyenler genel toplamdan hariç tutulmuştur.

Şekil 5.41- 2009 Yılında Düzyey 2 Bölgelerinde Okuma-Yazma Bilmeyen Kadınların Oranı (%)*

Şekil 5.42'den görüldüğü gibi 21 yaş üzeri nüfusun içinde lise ve üzeri eğitim seviyesine sahip olanların oranının en düşük olduğu bölgeler ülkenin en doğusu ile güneydoğusunda yoğunlaşmıştır. Ancak bu oranın en düşük olduğu Düzyey 2 Bölgeleri yoğun olmamakla birlikte ülkenin kuzeyinde ve batısında da mevcuttur. Ülkenin orta kesimi lise ve üzeri eğitime sahip olanlarının oranının görece düşük olduğu Düzyey 2 Bölgelerinin toplandığı görülmekle birlikte, ülkenin orta kesimi aynı zamanda lise ve üzeri eğitime sahiplerinin oranının en yüksek olduğu Düzyey 2 Bölgesini barındırmaktadır. Zira Ankara Bölgesi, özellikle başkentin bulunduğu bölge olması itibarıyla %46,28'lik bir oranla ülkenin oransal olarak en fazla lise ve üzeri eğitime sahip kişilerin yaşadığı bölgedir. Bu bölgenin en yakın takipçisi %36,26 ile İstanbul, en yakın ikinci takipçisi %35,52 ile İzmir Bölgeleridir. Doğal olarak, ülkenin üç metropolü lise ve üzeri eğitimli nüfusun oranının en yüksek olduğu üç bölgedir. Genel itibarıyla, lise ve üzeri eğitime sahip nüfus oranının ülke geneline göre yüksek olduğu Düzyey 2 Bölgelerinin ülkenin batı kesiminde özellikle de kuzey batısı ile Akdeniz Bölgesi'nde toplandığı görülmektedir.

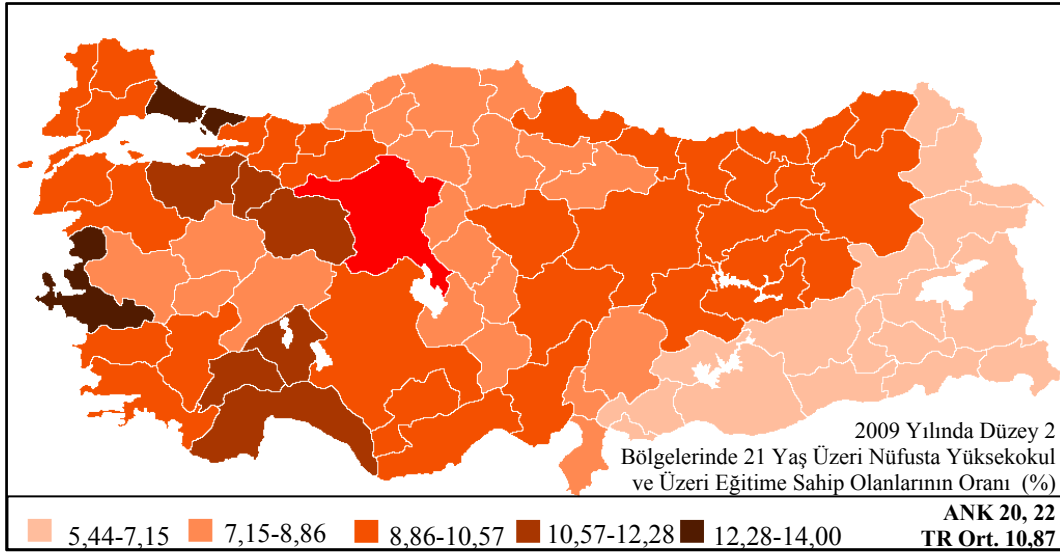
* Ham veriler, TÜİK, Nüfus, Konut ve Demografi Veri Tabanı, 2009 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Verilerinden temin edilmiş, oran hesapları yazar tarafından yapılmış ve haritalandırılmıştır. Okuma yazma bilmeyenlerin oran hesabı yapılırken, okuma-yazma bilip bilmediği bilinmeyenler genel toplamdan hariç tutulmuştur.

Şekil 5.42: 2009 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde 21 Yaş Üzeri Nüfusun içinde Lise ve Dengi ve Üzeri Seviyede Eğitimi Tamamlayanların Oranı (%)*

Düzey 2 Bölgelerinde 21 yaş üzeri nüfusun içinde en az yüksekokul seviyesinde eğitime sahip olanların oranının mekansal dağılımı, lise ve üzeri eğitime sahip olanların oranının mekansal dağılımına büyük ölçüde benzemektedir. Ankara Bölgesi %20,22 ile yine yüksekokul ve üzeri eğitime sahip olanlarının en yüksek olduğu bölgedir. Bu bölgeyi diğer iki metropolün bulunduğu bölge takip etmektedir. Bursa ve Antalya Bölgeleri Türkiye ortalamasının üzerinde bir orana sahip diğer bölgelerdir. Bu beş bölge dışındaki 21 Bölge'deki herhangi bir yükseköğretim kurumundan mezun olanların oranı ülke ortalaması olan 10,87'nin altındadır. Bu oranın en düşük olduğu bölgeler yine ülkenin en doğusu ile güneydoğu kesimidir.

* Ham veriler, TÜİK, Nüfus, Konut ve Demografi Veri Tabanı, 2009 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Verileri, Bitirilen Eğitim Düzeyi, Cinsiyet ve Yaş Grubuna Göre Nüfusdan elde edilmiş, yaş aralığı toplamları ve oran hesapları yazar tarafından yapılmış ve haritalandırılmıştır. Oran hesabı yapılırken, eğitim düzeyi bilinmeyenler genel toplamdan hariç tutulmuştur.

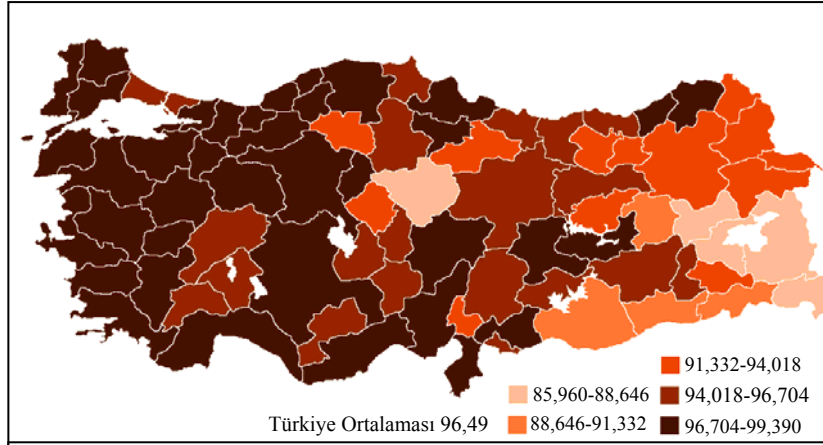

Şekil 5.43: 2009 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde 21 Yaş Üzeri Nüfusun İçinde Herhangi Bir Yükseköğretim Kurumundan Mezun Olanların Oranı (%)*

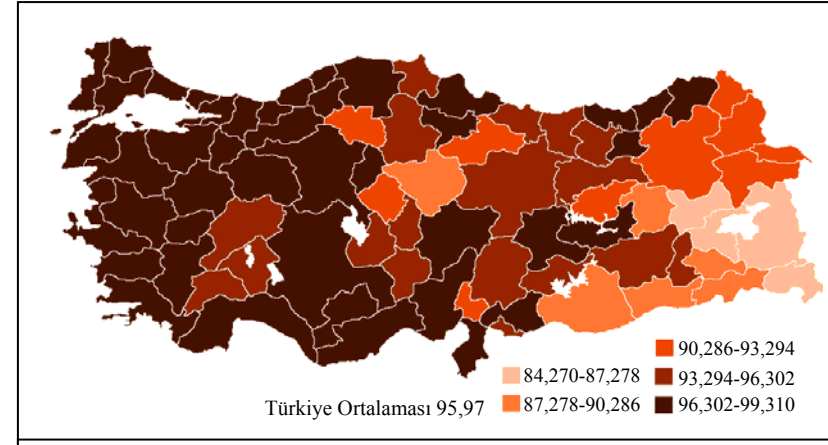
Beşeri sermayenin güçlendirilmesine en önemli katkıyı eğitim sistemi vermektedir. Okullaşma oranları beşeri sermayenin mevcut durumu ortaya koyulmasına katkıda bulunmakta ve gelecekteki yönelimine dair ipuçları sunmaktadır. Aşağıdaki şekilden de görüldüğü üzere Düzey 3 Bölgelerindeki (iller seviyesinde), hem ilköğretim hem de orta öğretim seviyesinde gerek toplam okullaşma, gerekse de kızlardaki okullaşma oranlarında bir batı-doğu ayrımı söz konusudur. İlköğretim zorunlu eğitim olmasına rağmen, ülkenin genelinde bu seviyede eğitimde 100% okullaşma oranı yakalanamamıştır. Özellikle ülkenin güneydoğu kesiminde bulunan pek çok ilde gerek toplamda, gerekse kızlarda okullaşma oranı yaklaşık %85 ila %91 arasında bir değerde seyretmektedir. Zorunlu olmayan ortaöğretim seviyesinde ise, ülke genelinde okullaşma oranları düşüktür. Ülkenin doğusunda ve güneydoğusunda gerek toplamda gerekse kızlarda bu seviye eğitim düzeyinde okullaşma oranlarının en düşük olduğu iller toplanmıştır. İç kesimler bu gösterge açısından doğu ve güneydoğuya göre daha iyi konumda olmasına rağmen, ülkenin bu kesimi karışık bir yapı sergilemektedir. Zira, buralarda hem yüksek okullaşma oranlarına sahip iller yer alırken, hem de görece düşük okullaşma oranlarının bulunduğu iller bulunmaktadır.

* Ham veriler, TÜİK, Nüfus, Konut ve Demografi Veri Tabanı, 2009 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Verileri, Bitirilen Eğitim Düzeyi, Cinsiyet ve Yaş Grubuna Göre Nüfusdan temin edilmiştir. Yaş aralığı toplamları ve oran hesapları yazar tarafından yapılmış ve haritalandırılmıştır. Oran hesabı yapılırken, eğitim düzeyi bilinmeyenler genel toplamdan hariç tutulmuştur.

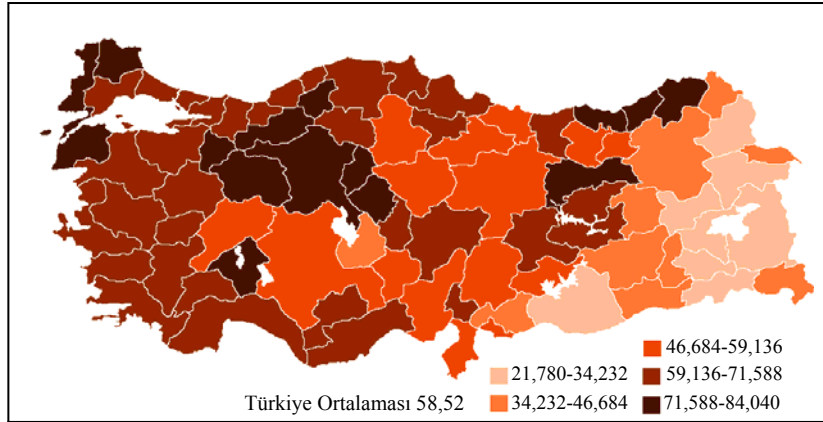

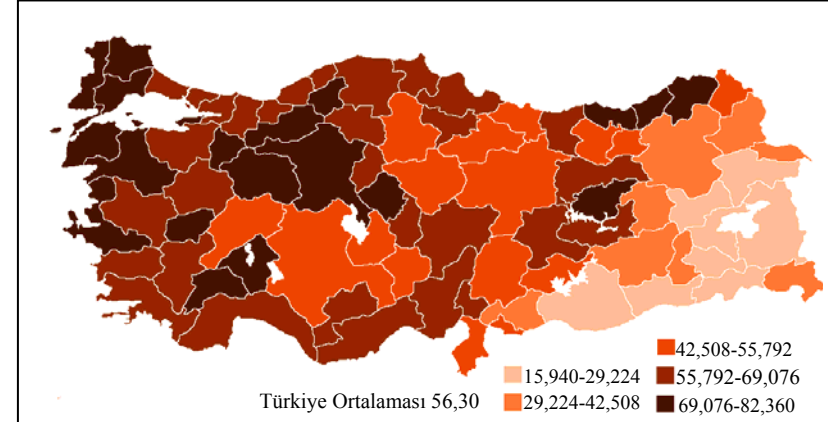
Düzyer 3 Bölgelelerinde (İl Düzeğinde) 2009-2010 Yılı Öğretim Yılı Başı İlköğretim’de Toplam Okullasma Oranları

Düzyer 3 Bölgelelerinde (İl Düzeğinde) 2009-2010 Yılı Öğretim Yılı Başı İlköğretim Seviyesinde Kızlarda Okullasma Oranları

Düzyer 3 Bölgelelerinde (İl Düzeğinde) 2009-2010 Yılı Öğretim Yılı Başı Ortaöğretim’de Toplam Okullasma Oranları

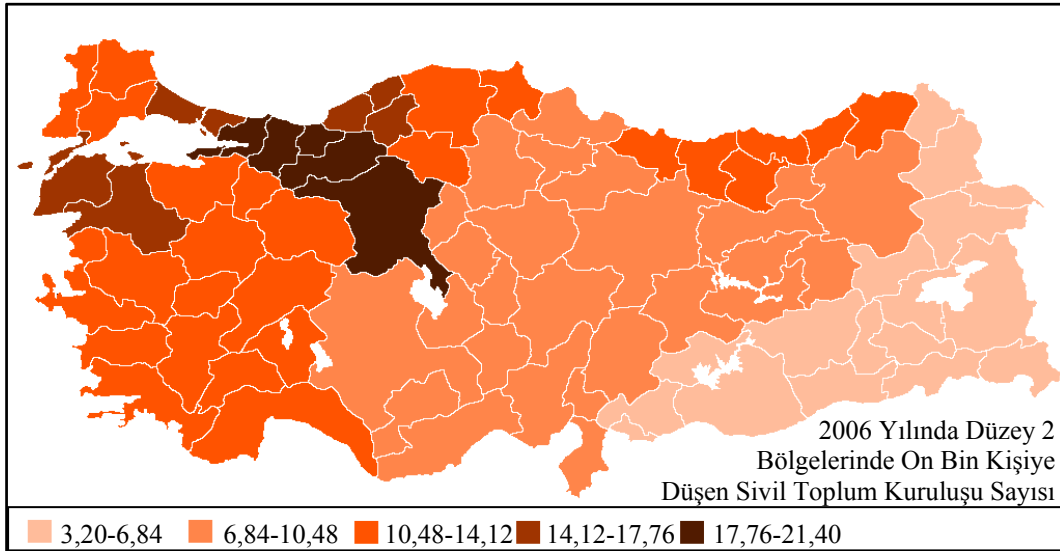
Düzyer 3 Bölgelelerinde (İl Düzeğinde) 2009-2010 Yılı Öğretim Yılı Başı Ortaöğretim Seviyesinde Okullasma Oranları

Şekil 5.44: İllerde İlköğretim ve Ortaöğretim Seviyesinde Toplam ve Kızlarda Okullasma Oranları (2009-2010 Öğretim Yılı Başı)*

* Veriler, TC. Mili Eğitim Bakanlığı, **Milli Eğiti İstatistikleri, Örgün Eğiti 2009-2010**, ISBN 978-975-11-3308-3, Tablo 1.3 İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması 3. Düzyer ve Eğiti Seviyelerine Göre Okullasma Oranı, s.2-5’den elde edilmiş, bu veriler temelinde harita yazar tarafından hazırlanmıştır.

5.2.11 Sosyal Sermaye

İktisadi literatürde görece yeni bir kavram olan sosyal sermaye konusunda Türkiye’de yapılan akademik çalışmalar kadar, mevcut veriler de kısıtlıdır. Sosyal sermayenin önemli bir boyutu olarak kabul edilen sivil inisiyatif ile belirli amaçlar etrafında grupları toplayan sivil toplum kuruluşları, Türkiye’de kurumsal olarak daha çok dernekler ve vakıfları kapsamaktadır. Düzey 2 seviyesinde dernek ve vakıfların sayılarını ortaya koyan son çalışma Kara’nın bölgesel rekabet edebilirlik ile ilgili çalışmasıdır. Kara’nın¹⁴²⁹ çalışmasında ele alınan 2006 yılı ham verileri (on bin kişiye düşen vakıf sayısı ve on bin kişiye düşen dernek sayısı) tek bir çatı altında birleştirilerek, Düzey 2 Bölgelerinde on bin kişiye düşen STK sayısının ülke sathında mekansal dağılımı aşağıda verilmiştir.

Şekil 5.45: 2006 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde On Bin Kişiye Düşen STK Sayısı*

Şekil 5.45’den de görüldüğü üzere ülkenin batısı ile Karadeniz kıyıları STK yoğunluğu olarak ölçülen sosyal sermaye konusunda ülkenin iç kesimleri, doğusu ve (güney batı hariç) güneyine göre avantajlı konumdadır. STK’ların en yoğun olduğu Düzey 2 Bölgeleri İstanbul- Kocaeli-Ankara-Zonguldak ekseninde toplanmıştır. Ankara

¹⁴²⁹ Murat Kara, s.184, 237, 242.

* Vakıf ve dernek sayıları Murat Kara, s.237’den temin edilmiştir. Vakıf ve dernek sayıları yazar tarafından toplanmış ve elde edilen değerler haritaya yansıtılmıştır.

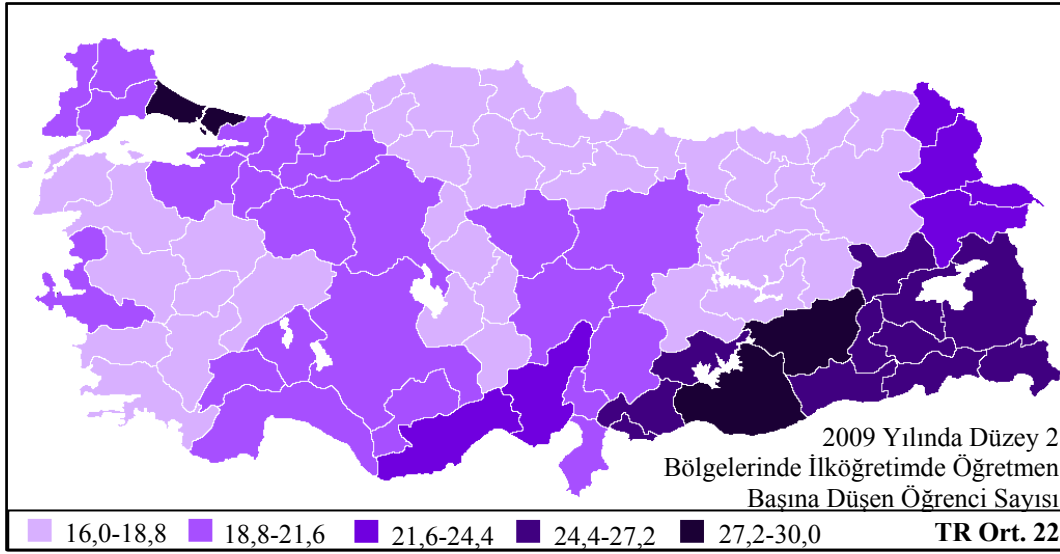
21,4'lük bir değerle STK'ların en yoğun olduğu Düzey 2 Bölgesi konumundadır. Öte yandan, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve ülkenin en doğusunda yer alan Düzey 2 Bölgelerinde on bin kişiye düşen STK sayısı ülkenin en düşük seviyesindedir. Ayrıca, Her ne kadar kurulu olan vakıf sayıları kurulu olan dernek sayılarından çok daha düşük olsa da, GAP Bölge Kalkınma Planı'nda belirtildiği gibi GAP bölgesindeki vakıfların ancak %40'ı sivil nitelikli iken, geri kalanı kamu hizmetlerini destekleyen yarı-resmi sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları¹⁴³⁰ olduğu ve Doğu Anadolu'da da, özellikle en doğu kesimde de benzer bir tablo olduğu göz önüne alındığında, sivil nitelikli STK'ların ve bu bağlamda ölçülen sosyal sermayenin bu Düzey 2 Bölgelerinde çok daha düşük seviyede olduğu ortaya çıkmaktadır.

5.2.12 Sosyal ve Fiziksel Altyapı ve İlişkin Hizmetler

Bölgesel gelişmenin desteklenmesi ve bölgesel gelişme için elverişli bir ortamın sağlanmasından sosyal ve fiziksel altyapı kilit bir rol oynamaktadır. Eğitim alanındaki altyapı ve hizmetler, bir bölgenin orta ve uzun vadeli gelişimi açısından, özellikle beşeri sermayenin gelişimi açısından son derece önemlidir. Bu bağlamda eğitim hizmetlerinin sunulmasına yönelik altyapının önemi ortaya çıkmaktadır. İlköğretim seviyesinde, Düzey 2 Bölgelerinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısının dağılımına bakıldığında ülkede öğretmen başına düşen öğrenci sayısının en fazla olduğu Düzey 2 Bölgelerinin ülkenin güneydoğu kesiminde toplulaştığı görülmektedir. Ayrıca, İstanbul Bölgesi bu gösterge açısından en kötü konumda olan ikinci bölgedir.

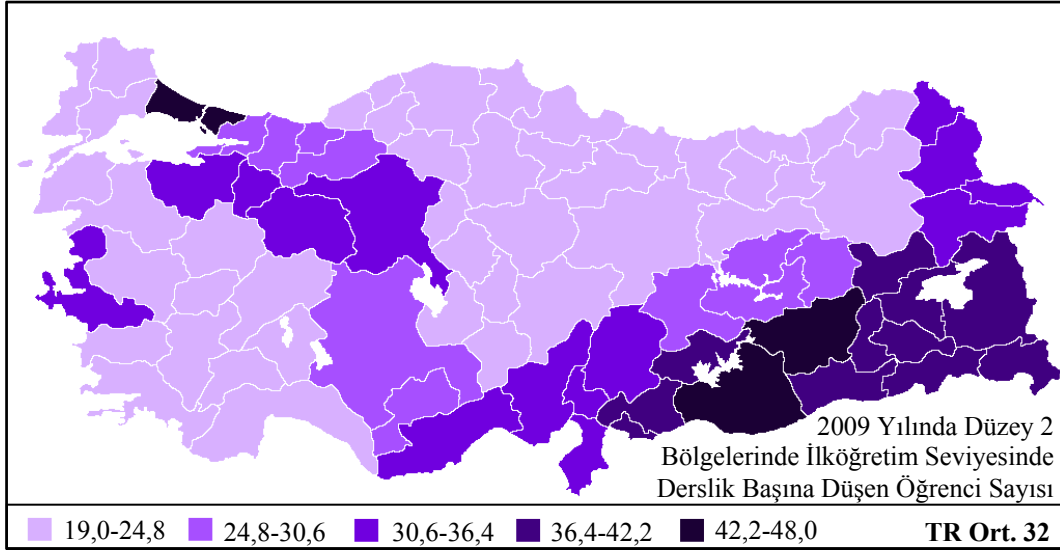
---

¹⁴³⁰ GAPBKİ, *Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Ana Rapor*, s. 108.

Şekil 5.46: 2009 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde İlköğretim Seviyesinde Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı*

İlköğretim seviyesinde derslik başına düşen öğrenci sayısının mekansal dağılımı, öğretmen başına düşen öğrencilerininki ile büyük ölçüde paralellik taşımaktadır. Derslik başına öğrenci sayısının en yüksek olduğu Düzey 2 Bölgeleri yine güneydoğu kesiminde toplulaşmıştır. İstanbul Bölgesi de, en kötü ikinci Bölge konumundadır.

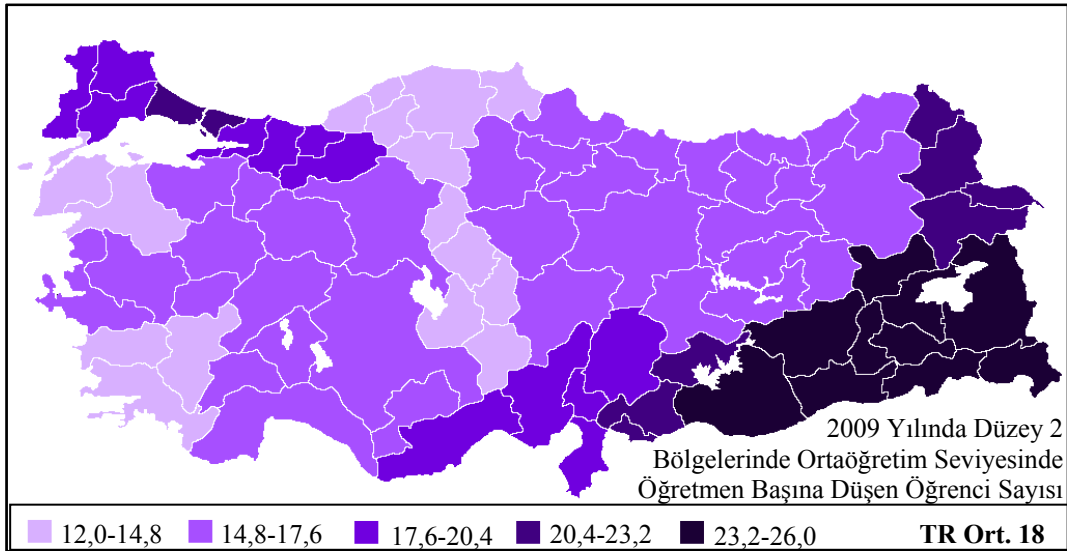

Şekil 5.47: 2009 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde İlköğretim Seviyesinde Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı*

* Veriler, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, Eğitim, Eğitim Seviyesine Göre Okul, Şube, Öğretmen ve Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı (2009)'den elde edilmiş, harita bu veriler temelinde yazar tarafında renklendirilmiştir.

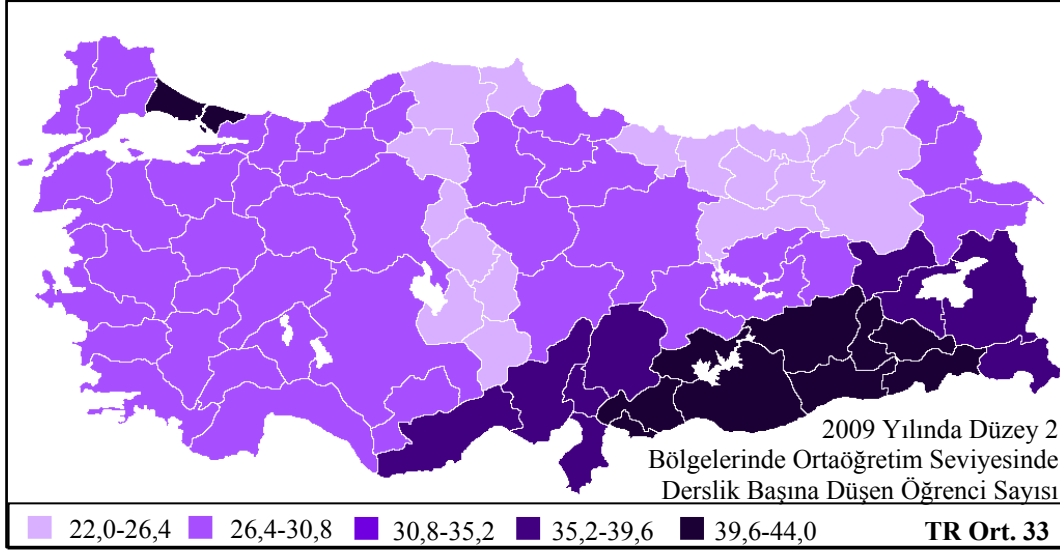
* Veriler, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, Eğitim, Eğitim Seviyesine Göre Okul, Şube, Öğretmen ve Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı (2009)'den elde edilmiştir. Harita bu veriler temelinde yazar tarafından renklendirilmiştir.

Şekil 5.48’de görüldüğü üzere Düzey 2 Bölgelerinde ortaöğretim seviyesinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısının en fazla olduğu bölgeler ilköğretim seviyesindeki benzer bir görünüm sergilemektedir. Bu gösterge açısından en dezavantajlı bölgeler genel itibariyle ülkenin güneydoğu kesiminde almaktadır. Benzer bir görünüm orta öğretim seviyesinde derslik başına düşen öğrenci sayısında da ortaya çıkmaktadır (Şekil 5.49), diğer eğitime ilişkin altyapı ve insan kaynakları göstergelerinde olduğu gibi, İstanbul ile ülkenin güneydoğu kesiminde yer alan Düzey 2 bölgeleri en dezavantajlı bölgeler arasında yer almaktadır. Bu Düzey 2 Bölgelerine ek olarak derslik başına düşen öğrenci sayısı açısından Doğu Akdeniz’de yer alan Düzey 2 Bölgeleri de dezavantajlı konumdadır.

Şekil 5.48: 2009 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Ortaöğretim Seviyesinde Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı*

* Veriler, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, Eğitim, Eğitim Seviyesine Göre Okul, Şube, Öğretmen ve Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı (2009)’den temin edilmiş, bu veriler temelinde harita yazar tarafından renklendirilmiştir.

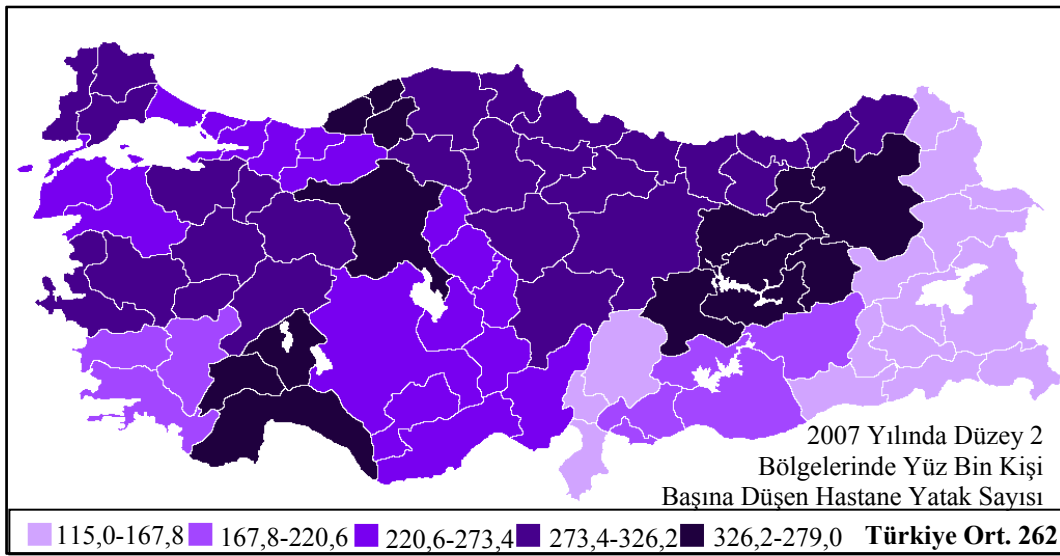
Şekil 5.49: 2009 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Ortaöğretim Seviyesinde Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı**

İlköğretim ve ortaöğretim seviyesinde derslik ve öğretmen başına düşen öğrenci sayılarının en fazla olduğu bölgelerin çoğunda (ülkenin güneydoğu kesiminde) aynı zamanda okullaşma oranlarının diğer Düzey 2 Bölgelerine göre düşük olduğu göz önüne alındığında ülkenin güneydoğu kesiminde ilk ve ortaöğretim seviyesinde fiziksel altyapı ile insan kaynağının ülkenin diğer Bölgeleri ile karşılaştırıldığında niceliksel olarak eksiklikler olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, İstanbul Bölgesi'ndeki alt yapı ve insan kaynağı eksikliği dikkat çekmektedir.

Eğitim alanında olduğu gibi sağlık alanında sunulan hizmetler, beşeri sermayenin gelişimini destekleyen ve devlet tarafından sunulan temel hizmetler arasında yer almaktadır. Sağlık göstergeleri açısından bölgeler arası farklar diğer göstergelerde olduğu gibi mevcuttur. 2007 yılında Düzey 2 Bölgelerinde yüz bin kişiye düşen hastane yatak sayısının (Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı hastaneler hariç) mekansal dağılımına bakıldığında belli bir ölçüde doğu batı ayrımı göze çarpsa dahi, net ayrımlardan söz etmek mümkün değildir. Zira, her ne kadar ülkenin en doğusunda ve güneydoğusunda yüz bin kişi başı hastane yatak sayısının en düşük olduğu Düzey 2

** Veriler, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, Eğitim, Eğitim Seviyesine Göre Okul, Şube, Öğretmen ve Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı (2009)'den temin edilmiş, bu veriler temelinde harita yazar tarafından renklendirilmiştir.

Bölgeleri bulunsa ve ülkenin batısında bu sayının görece düşük olduğu Düzey 2 Bölgeleri istisna olsa da vardır. Benzer şekilde ülkenin doğusunda, özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde bu sayının en yüksek olduğu iki Düzey 2 Bölgesi (Malatya ve Erzurum) de yer almaktadır. Ancak, ülkenin güneyinde Hatay Düzey 2 Bölgesi'nden doğuya doğru uzanan kuşakta ve ülkenin en doğusunda yüz bin kişiye düşen hastane yatak sayısı bakımından en kötü konumda olan bölgelerin toplulaştığı görülmektedir.

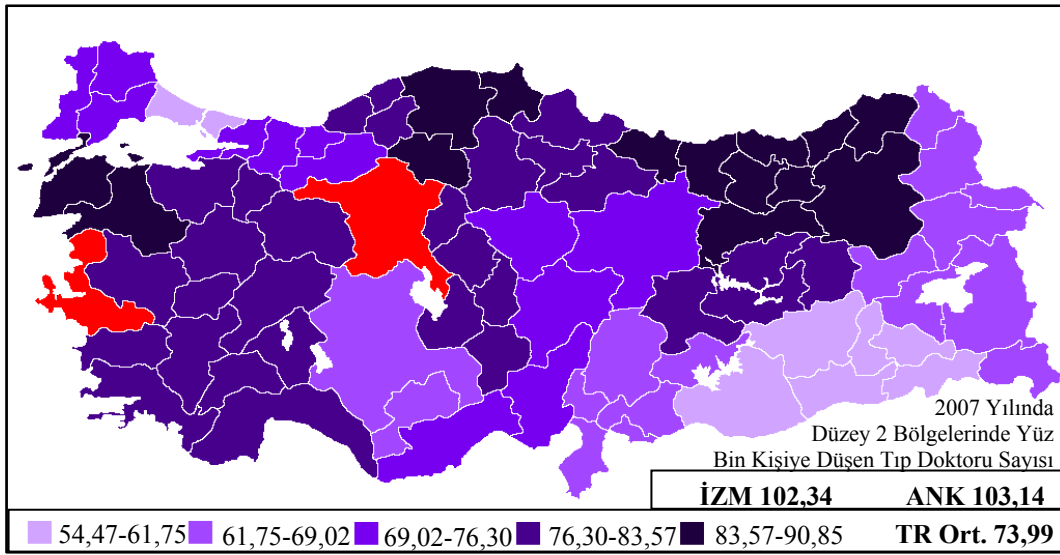

Şekil 5.50: 2007 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Yüz Bin Kişiye Düşen Hastane Yatak Sayısı*

2009 yılı verilerine göre Düzey 2 Bölgelerinde yüz bin kişiye düşen tıp doktoru sayısının ülkedeki dağılımı ülkenin güneydoğusu ve en doğusundaki hastane yatak sayısının dağılımı ile benzerlik göstermektedir. Hastane yatak sayılarında olduğu gibi, Sağlık Bakanlığı'na bağlı aktif çalışan tıp doktoru sayısı Hatay Düzey 2 Bölgesinden doğuya doğru uzanan güneydoğu ekseninde ve ülkenin en doğusunda görece düşük seviyelerdir. Bu gösterge bazında en dikkat çeken unsur Ankara ve İzmir Bölgelerinin yüz bin kişiye düşen tıp doktoru sayısı bakımından ülkedeki en avantajlı iki bölge olması, ülkenin en büyük metropolünün bulunduğu İstanbul Bölgesi'nin ise en dezavantajlı bölge olmasıdır. (İstanbul 54,47 değeri ile Ankara'nın yarısı kadardır.) Öte

* Veriler, TUIK, Bölgesel Karşılaştırmalı İstatistikler Veri Tabanı, Sağlık Göstergeleri, Hastane Yatak Sayıları, 2007'den elde edilmiş ve bu veriler temelinde harita yazar tarafından renklendirilmiştir.

yandan, en doğu hariç, Trabzon ve Erzurum Bölgelerini içine alan, Zonguldak'tan başlayan kuzey-doğu ekseni Ankara ve İzmir hariç tutulduğunda ülkedeki en yüksek değerlere sahip Düzey 2 Bölgelerinin bulunduğu bölgedir. Ülkenin doğu kesiminde yüz bin kişiye düşen tıp doktoru açısından bölge içi farklılıkların ciddi boyutlarda olduğu görülmektedir. Ülkenin batısı ise doğuya göre daha homojen bir görünüm sergilemektedir.

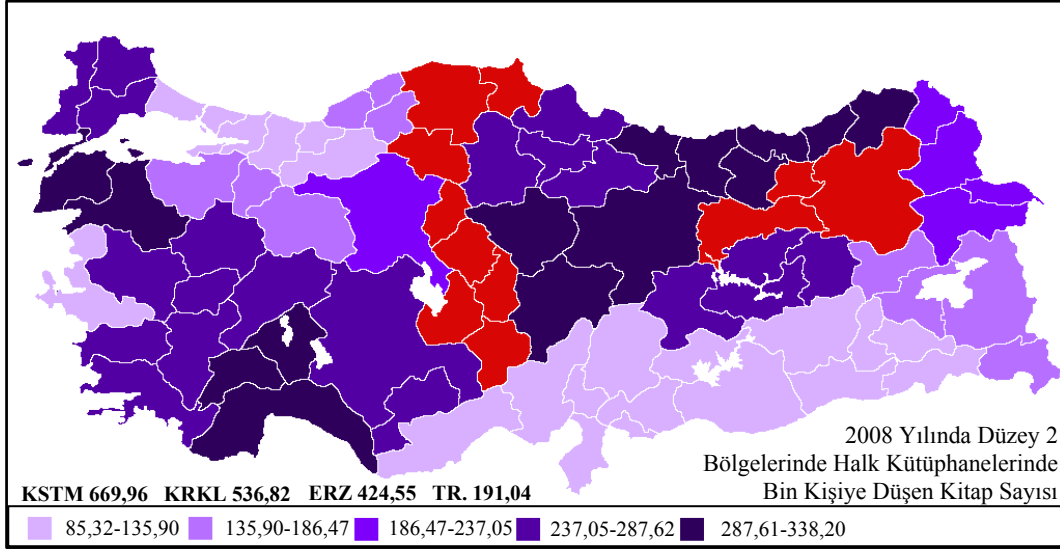
Şekil 5.51: 2009 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Yüz Bin Kişiyeye Düşen Sağlık Bakanlığı'na Bağlı Aktif Olarak Çalışan Tıp Doktoru Sayısı*

Toplumsal gelişmeyi, beşeri sermayenin güçlendirilmesini destekleyen bir diğer hizmet grubu kültürel hizmetlerdir. Bu kapsamda bölgesel düzeydeki kültürel hizmetleri ortaya koyan göstergelerden birkaçı halk kütüphanelerinin, sinemaların, tiyatroların, varlığı ve bu çerçevede sunulan hizmetlerdir. Düzey 2 Bölgelerinde bulunan halk kütüphanelerinde bulunan ve bin kişiye düşen kitap sayısının dağılımına bakıldığında, Kastamonu, Kırıkkale ve Erzurum Bölgeleri, ülkedeki diğer Düzey 2 Bölgelerinin oransal olarak çok üzerinde bir kitap varlığına sahip olduğu görülmektedir. Ülkede bin kişiye düşen kitap sayısının en düşük olduğu Düzey 2 Bölgeleri ülkenin

* Veriler, Sağlık Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü, İl Bazında Doluluk, http://personel.saglik.gov.tr/UserFiles/File/grafikler/%C3%84%C2%B01_Bazinda_Doluluk.pdf (10 Mayıs 2010); TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, ADNKS, 2009 Nüfus'dan elde edilmiştir. İl Bazında ayrı ayrı sunulan uzman ve pratisyen hekim sayıları (15 Ekim 2009 itibarıyla), Düzey 2 Bölgelerine denk gelecek şekilde yazar tarafından toplulaştırılmış, nüfusa oranları yazar tarafından hesaplanmış ve haritalandırılmıştır.

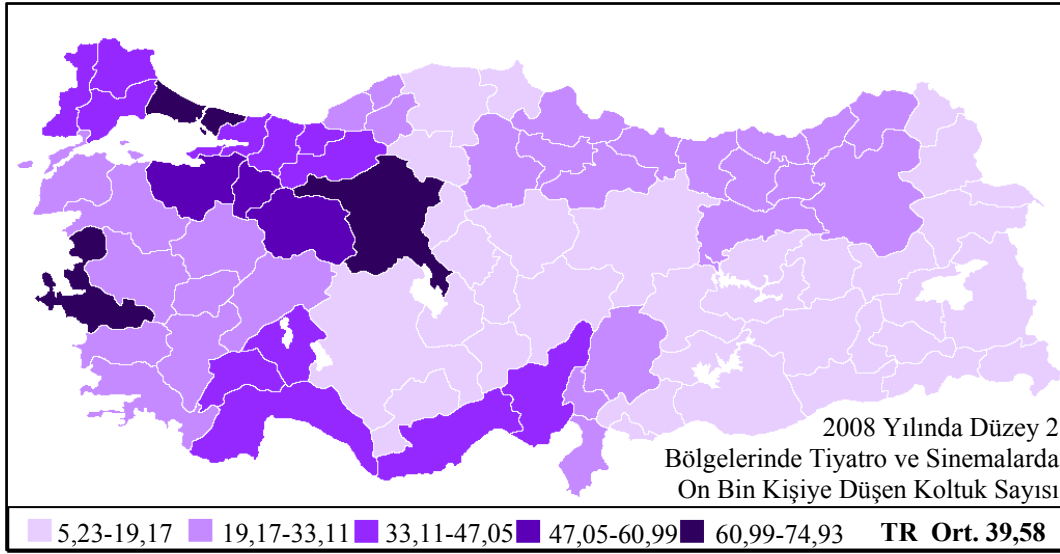
kuzey batısında İstanbul, Kocaeli, Bursa ve Zonguldak ekseninde ve Adana Düzey 2 Bölgesinden doğuya doğru uzanan güney ve güneydoğu kemsinde toplanmıştır.

Şekil 5.52: 2008 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Bulunan Halk Kütüphanelerinde Bin Kişiye Düşen Kitap Sayısı*

Düzey 2 Bölgelerinde bulunan tiyatro ve sinemalardaki on bin kişiye düşen koltuk sayısının dağılımına bakıldığında, ülkenin üç metropolünün bulunduğu bölgenin on bin kişiye düşen koltuk sayısı bakımından en yüksek değere sahip olduğu görülmektedir. En yüksek değere sahip olan İzmir Bölgesi, en düşük değere sahip Ağrı Bölgesinin yaklaşık 14 katıdır. Bu gösterge açısından, tiyatroya ilişkin verileri mevcut olmayan beş Düzey 2 Bölgesi (Balıkesir, Zonguldak, Kırıkkale, Malatya ve Gaziantep) göz ardı edilse dahi, ülkenin kuzey batısı ile Akdeniz Bölgesi (Hatay hariç) dışındaki bölgelerin dezavantajlı olduğu ve özellikle iç kesimlerde ve ülkenin en doğusu ile güney doğusunda on bin kişiye düşen sinema ve tiyatro koltuk sayısının ülkenin en düşük seviyelerine sahip olduğu gözlenmektedir.

* Ham veriler, TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler, Kültür, Halk Kütüphaneleri, Kitap Sayısı, 2008; TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, ADNKS, 2008 Nüfus'den elde edilmiş. Hesaplamalar yazar tarafından yapılmış ve haritalandırılmıştır.

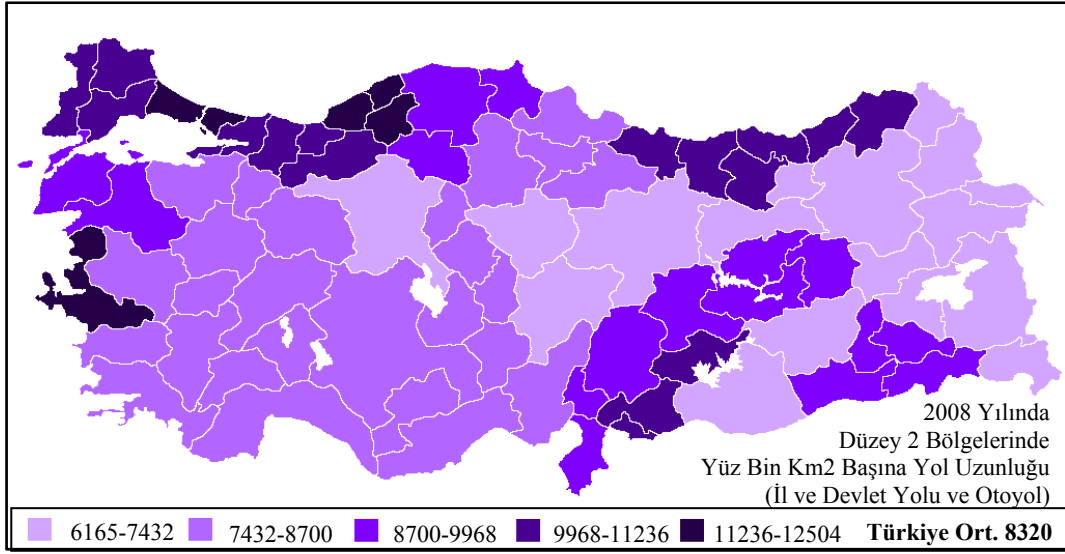
Şekil 5.53: 2008 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Bulunan Tiyatro ve Sinemalarda On Bin Kişiye Düşen Koltuk Sayısı*

Sosyal altyapının yanı sıra fiziksel altyapı bölgesel gelişme açısından son derece önemlidir. Geleneksel bölgesel politikalarda özellikle erişilebilirliği artıran ulaştırma altyapısı üzerinde durulmuştur. Ancak, az gelişmiş bölgelerin ekonomisinin belli bir olgunluğa erişmeden erişilebilirliğin artırılması ile dış bölgelerden gelen yüksek rekabete açılmasının bölgesel gelişmeyi olumsuz yönde etkileyebileceği yönünde görüşler vardır. Bölgesel gelişme açısından son derece önemli olan ulaştırma ağı ve ulaştırma kapasitesine dikkatle yaklaşılmalıdır.

Türkiye’de ulaştırma ağı büyük ölçüde karayolu ulaştırmasına dayandığından, karayolu ulaştırmasına ilişkin veriler ulaştırma altyapısına ilişkin durumu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Düzey 2 Bölgelerindeki karayolu yoğunluğuna bakıldığında, (km²’ye düşen il ve devlet yolu ile otoyol) karayolu yoğunluğu en düşük olan Düzey 2 Bölgelerinin ülkenin doğu kemsinde toplandığı görülmektedir. Ancak, ülkenin doğusunda karayolu yoğunluğu görece yüksek olan Düzey 2 Bölgeleri de bulunmaktadır. Ayrıca, ülkenin iç kesiminde karayolu yoğunluğu en düşük seviyelerde olan Düzey 2 Bölgeleri de yer almaktadır. Başkentini yer aldığı Ankara Bölgesi’nin

* Ham veriler, TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler, Kültür, Tiyatro, Koltuk Sayısı, 2008; TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler, Kültür, Sinema, Koltuk Sayısı, 2008; TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, ADNKS, 2008 Nüfus’dan elde edilmiştir. Hesaplamalar yazar tarafından yapılmış ve haritalandırılmıştır. Tiyatroya ilişkin verilerin bulunmadığı Balıkesir, Kırıkkale, Zonguldak, Malatya ve Gaziantep Düzey 2 Bölgeleri için Tiyatro Koltuk Sayıları 0 olarak alınmıştır.

karayolu yoğunluğunun düşük olması dikkat çekicidir. Öte yandan, karayolu yoğunluğunun yüksek olduğu bölgeler Karadeniz kıyılarında, özellikle ülkenin kuzey-batısında toplanmıştır. Ege Bölgesi'nde İzmir en yüksek yoğunluğa sahip iken, komşusu Balıkesir Bölgesi'nin de karayolu yoğunluğu görece yüksektir. Karayolu yoğunluğu görece yüksek olan bölgelerin toplandığı bir başka alan da Hatay-Gaziantep-Malatya aksenidir.

Şekil 5.54 2008 Yılında Düzyey 2 Bölgelerinde Yüz Bin Km2 Başına Karayolu (İl ve Devlet Yolu ve Otoyol)*

Bölgesel gelişmeyi destekleyen, özellikle de bölgede yaşayanların temel altyapı ihtiyacının karşılanmasına ve elverişli bir iş ortamının yaratılmasına hizmet eden bir diğer unsur bölgelerde bulunan kentlerdeki belediyelerin sunduğu temel altyapı hizmetleri, yerel altyapıdır. İçme ve kullanma suyuna, atık su ve atığa ilişkin hizmetler ön plana çıkmaktadır. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere içme ve kullanma suyu hizmeti ve atık hizmeti Düzyey 2 Bölgelerinde belediyelerin sınırları içindeki nüfusun tümüne veya tümüne yakın bir nüfus oranına verilmektedir. Buna tek istisna içme ve kullanma suyu hizmetinin ve atık hizmetinin yaklaşık %10'una sunulmadığı Trabzon Düzyey 2 Bölgesidir. Öte yandan arıtma tesisi ile içme ve kullanma suyu hizmeti verilen belediye sınırları içinde yaşayan nüfusun oranı Düzyey 2 Bölgelerinde ciddi farklılıklar

* Ham veriler TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, Ulaştırma, Yol Uzunlukları, 2008; TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, Genel Bilgiler, Bölgelerin Alanı (Göl Hariç), 2002'den elde edilmiştir. Bu veriler temelinde yoğunluk hesaplamaları yazar tarafından yapılmış ve haritalandırılmıştır.

göstermektedir. Bu farklılıklarda belli bir ölçüde mevzuattan doğan gereklilikler rol oynasa da, en büyük farklılık belediye hizmetlerindeki farklılıklarından kaynakladığı belirtilebilir. Ülkede belediye nüfusunun %50'si bu hizmeti alabilmektedir. Arıtma tesisi ile içme ve kullanma suyu hizmeti verilen belediye nüfusu oranının yüksek olduğu Düzey 2 Bölgeleri İstanbul, Ankara, Kocaeli, Adana ve Bursa iken, bu oranın en düşük olduğu Düzey 2 Bölgeleri Erzurum, Antalya, Aydın, Kayseri, Kastamonu ve Manisa'dır. (Malatya, Van ve Mardin Bölgeleri için veri mevcut değildir)

Tablo 5.14 2008 Yılında Düzey 2 Bölgelerinde Temel İhtiyaçların Karşılanmasına Yönelik Belediye Hizmetlerinin Durumu

	İçme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet verilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı (%)	İçme ve kullanma suyu arıtma tesisi ile hizmet verilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı (%)	Kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı (%)	Atıksu arıtma tesisi ile hizmet verilen belediye nüfusunun belediye nüfusu içindeki payı (%)	Atık hizmeti verilen belediye nüfusunun belediye nüfusuna oranı (%)
TÜRKİYE	99	50	88	56	99
TR10 İstanbul	100	92	91	89	100
TR21 Tekirdağ	99	21	93	1	100
TR22 Balıkesir	99	44	93	36	100
TR31 İzmir	100	31	94	86	100
TR32 Aydın	99	7	75	43	100
TR33 Manisa	99	10	94	42	99
TR41 Bursa	100	73	92	69	100
TR42 Kocaeli	100	83	92	74	99
TR51 Ankara	100	94	99	82	100
TR52 Konya	100	15	84	15	98
TR61 Antalya	100	7	62	45	100
TR62 Adana	100	79	91	59	99
TR63 Hatay	99	-	69	25	99
TR71 Kırıkkale	99	31	76	14	97
TR72 Kayseri	100	10	92	48	98
TR81 Zonguldak	97	41	91	43	98
TR82 Kastamonu	99	14	94	5	98
TR83 Samsun	99	31	91	19	98
TR90 Trabzon	89	37	75	6	86
TRA1 Erzurum	100	4	93	13	99
TRA2 Ağrı	99	10	76	8	98
TRB1 Malatya	99	-	91	63	96
TRB2 Van	98	-	70	35	95
TRC1 Gaziantep	98	41	96	64	99
TRC2 Şanlıurfa	99	54	93	33	99
TRC3 Mardin	97	-	83	-	97

Kaynak: TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, Çevre.

26 Düzey 2 Bölgesinden 17'sinde kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen belediye nüfusun oranının %90'ın üzerindedir. Bu hizmetin sunulduğu belediye nüfusunun en düşük olduğu bölgeler Antalya, Hatay, Van Bölgeleridir. Her ne kadar bu hizmet açısından batı-doğu ayrımı olmasa da, Türkiye ortalaması altında bulunan Düzey 2 Bölgeleri'nin Marmara Bölgesi haricindeki diğer coğrafi Bölgelere dağılmış olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir.

5.3 Türkiye'deki Mevcut Bölgesel Farklılıklar Üzerine Kısa Bir Değerlendirme

Türkiye'de bölgesel farklılıklar üzerine yapılan çalışmaların önemli bir kısmı gelişmişlik göstergesi olarak kişi başı geliri almış, kimi zaman için kişi başı gelirden yakınsama tespit ederken, kimi tespit edememiştir. İster yakınsama olsun, ister olmasın halihazırda Türkiye'deki bölgeler arasındaki farklılıklar oldukça derin ve çok boyutludur. Demografik yapıdan, sektörel yapıya, verimlilikten girişimciliğe, işgücünün özelliklerinden beşeri ve sosyal sermayeye, gelirden sosyal ve fiziksel altyapıya kadar çok geniş bir yelpazede farklılık göstermekte, bu farklılıklar bölgelerin gelişmişlik düzeyindeki farklılıklarda kilit rol oynamaktadır. Aynı bölgeler farklı göstergeler açısından avantajlı veya dezavantajlı durumda olabilmekte, farklı göstergelerdeki mekansal dağılım farklı şekillenebilmektedir. Buna rağmen, mekansal dağılımlardaki genel eğilimleri tespit etmek mümkündür.

Bölgesel farklılıklar konusundaki inceleme, çeşitli göstergelerde benzer değerlere sahip Düzey 2 Bölgelerinin belirli coğrafi alanlarda toplandığını göstermektedir. Gelişmişliği belirleyen, gelişmede rol oynayan farklı göstergelerin mekansal dağılımdaki genel eğilime bakıldığında ülkenin en doğusunda yer alan Ağrı ve Van Düzey 2 Bölgelerinin gelişmişlik açısından en dezavantajlı konumda olduğu görülmektedir. Bu bölgeleri ülkenin güneydoğusunda ve genel anlamda doğusunda yer alan bölgeler takip etmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Malatya, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ise Gaziantep komşularına göre çeşitli gelişmişlik göstergeleri açısından görece iyi konumdadır. Ayrıca, Orta ve Doğu Karadeniz, özellikle Doğu Karadeniz çeşitli göstergeler açısından ülkenin en doğusu ve güneydoğusundan daha iyi

konumda olsa da, ülkenin bu kesiminde bulunan Düzey 2 Bölgeleri de ülkenin geneline göre dezavantajlı konumdadır.

Öte yandan, pek çok gösterge açısından ülkenin üç metropolünün bulunduğu Düzey 2 Bölgeleri doğal olarak en avantajlı konumdadır. Gelişmişliği belirleyen göstergeler açısından en iyi konumda olan Düzey 2 Bölgelerinin genel itibariyle ülkenin kuzey batısında, özellikle de İstanbul, Kocaeli, Bursa, Ankara ekseninde toplandığı görülmektedir.

İzmir Düzey 2 Bölgesi dışında Ege Bölgesi, batı Karadeniz, Ankara dışında İç Anadolu Bölgesi ve Akdeniz Bölgesi daha çok orta düzeyli bir konumdadır. Farklı göstergelerin değerlerinin mekansal dağılımına bakıldığında İç Anadolu Bölgesi'nde bulunan Kırıkkale Düzey 2 Bölgesi ve Akdeniz Bölgesi'nde bulunan Hatay Düzey 2 Bölgesi coğrafi bölgelerindeki komşularından ayrılmaktadır. Söz konusu Düzey 2 Bölgeleri pek çok gösterge açısından coğrafi bölgesindeki komşularından dezavantajlı konumdadır. Komşularından ayrılan bir diğer Düzey 2 Bölgesi de Balıkesir'dir. Bu Düzey 2 Bölgesi de gerek Marmara Bölgesi'ndeki gerekse Ege Bölgesi'ndeki komşularından ayrılmaktadır. Burada Antalya Düzey 2 Bölgesi'nin de zaman zaman kendi coğrafi bölgesindeki komşularından ziyade, zaman zaman Ege Bölgesi'ndeki komşuları zaman zaman da İç Anadolu Bölgesi'ndeki komşularına paralel özellikler gösterdiğini belirtmek gerekir.

Bu kısımda gelişmişlik düzeyini belirleyen ve etkileyen farklı göstergelerin genel eğilimleri, çok genel hatlarıyla ortaya koyulmuştur. Ancak, bölgesel gelişme politikaları belirlenirken ve önlem alınırken sadece çok genel eğilimler göz önünde bulundurulmamalı, her bir göstergede kendini gösteren farklılıklar dikkate alınmalıdır. Zira, genel eğilimler genel resmi görmeye ve çerçeveyi oluşturmaya yardımcı olsa da, detayların, gelişmişliğin çeşitli boyutlarındaki farklılığın göz ardı edilmesi kapsayıcı, her alana dokunan, birbirini tamamlayan sürdürülebilir bir gelişme sürecine girilmesini engelleyecek, genel çerçevede alınan önlemlerin etkisiz olmasına yol açabilecektir. Bu bağlamda politikalar belirlenirken, genel eğilimlerin yanı sıra, bölgeler özelindeki gelişmişliğin farklı boyutlarına ilişkin sorunlara, ihtiyaç ve eksikliklere de önem verilmesi gerekmektedir.

5.4 Türkiye'deki Bölgesel Farklılıkların Azaltılmasına Yönelik Politika Önerileri

Bölgesel gelişmeyi ele alan Keynezyen teorilerin ve Yeni Ekonomik Coğrafya'nın (NEG) öngördüğü şekilde iktisadi faaliyetler belirli yerlerde yığılmakta ve bu yığılmalar kendi kendini besleyen bir süreçte kuvvetlenmektedir.* Gelişme, kutuplaşmayı da beraberinde getirmektedir. Özellikle Keynezyen teorilere göre bölgeler arasında ıraksama ortaya çıkması büyük bir olasılıktır. Öte yandan geleneksel Neo-klasik yaklaşım uzun vadede bölgelerin yakınsayacağını öngörmektedir. Geleneksel Neo-klasik öngörü çok uzun vadede geçerli bile olsa, ülkeler derin bölgesel farklılıklarla ve bu bağlamda belirli bölgelerde yaşayanların sadece o yerde yaşamasından dolayı diğer bölgelerde yaşayanlardan daha dezavantajlı konumda olmalarının yarattığı sorunlarla başa çıkmaya çalışırken, kamunun sadece piyasa mekanizmasının doğru işlemesi için müdahalelerde bulunması kamuoyunun talepleri karşısında gerçekçi değildir.

Türkiye derin ve çok boyutlu bölgesel farklılıklarla karşı karşıyadır. Literatürdeki bazı çalışmalar ele aldıkları dönemlerde yakınsama tespit etmişlerdir. Bu saptamalar doğru olsa bile, bu durum mevcut olan farklılıkların göz ardı edilmesi ve düzeltici girişimlerde bulunulmaması anlamına gelmemektedir. Günümüzdeki ekonomik sistemde bölgeler arası tam bir denge sağlanması mümkün değildir. Buna rağmen, bölgeler arası farklılıkların yönetilebilir bir seviyeye çekilmesi, ülkenin en az gelişmiş bölgelerinde yaşayanların kabul edilebilir yaşam standartlarına sahip olmasının sağlanması gerekmektedir.

---

* Bu süreç sonsuz değildir, belirli koşullarda dağılmalar da yaşanabilmektedir.

5.4.1 Az Gelişmişlik Genel Eğilimi Gösteren Düzey 2 Bölgelerine İlişkin GZTF (SWOT) Analizi

GZTF (Güçlü Yanlar, Zayıf Yanar, Tehditler ve Fırsatlar) analizi 1960-1970'lerde firmalara yönelik geliştirilmiştir. Bir firma girişiminin veya projenin güçlü, zayıf yanlarını ortaya koyan, projenin veya girişimin gerçekleştirilmesindeki tehditleri ve fırsatları sıralayan stratejik bir planlama aracıdır. Bu analiz yöntemi bir projenin gerçekleştirilmesindeki elverişli ve elverişli olmayan içsel ve dışsal koşulların sistematik olarak ortaya koyulmasıyla, projenin değerlendirilmesi imkanı sağlamaktadır.¹⁴³¹ Temel olarak firmalar ve projeleri için geliştirilmiş olan GZFT analizi planlama ve projelendirme çalışmalarında bölgeler ve kentler için de yapılmaktadır.

Az gelişmişlik genel eğilimi gösteren Düzey 2 Bölgelerinin özellikle Türkiye'deki bölgesel farklılıklara ilişkin bölümde incelenen veriler ve Türkiye'de uygulanan bölgesel politikaların incelendiği bölümdeki bilgiler temelinde, politika önerileri yapılmadan önce temel özellikleri yansıtan bir GZFT analizi yapılmıştır.

---

¹⁴³¹ "SWOT Analysis", Wikipedia English Website, http://en.wikipedia.org/wiki/SWOT_analysis (1 Ağustos 2010)

**Tablo 5.15. Az Gelişmişlik Genel Eğilimi Gösteren Bölgelerin GZTF
(SWOT) Analizi**

Güçlü Yanlar	Zayıf Yanlar
<ul style="list-style-type: none"> - Çoğu Düzey 2 Bölgesinde genç nüfus oranının yüksek olması - Çoğu Düzey 2 Bölgesinde gençlerin işgücü içindeki payının yüksek olması - Çoğu Düzey 1 Bölgesinde aylık ortalama işgücü maliyetinin düşük olması - Doğal kaynak açısından zengin olması - Tarihi ve kültürel miras varlığı - Tarım ve hayvancılık potansiyeli - Her ilde en az bir üniversite olması - Araştırma enstitülerinin olması - Ülkenin doğusundaki dış pazarlara yakın olması - GAP'ın uygulanıyor olması 	<ul style="list-style-type: none"> - Göç vermeleri - Çoğu Düzey 2 Bölgesinin yüksek doğurganlık hızına sahip olması - Kişi başı gelir ve refahın düşük seviyelerde seyretmesi - Düzey 2 Bölgelerinin çoğunda düşük verimlilik (2006 verilerine göre sadece Mardin Türkiye'nin ortalama verimlilik oranını olduğu bantta yer almaktadır) - Kişi başı dış ticaret seviyesinin düşük olması - Girişimcilik seviyesinin düşük olması - Kişi başı mevduat ve kredi miktarının düşük olması - Yenilikçilik kapasitesinin düşük olması - İşgücüne katılım oranlarının düşük seviyelerde seyretmesi (işgücüne katılım oranlarının çok yüksek olan Düzey 2 Bölgeleri de bulunmaktadır Ancak bu bölgelerde aynı zamanda ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların oranı yüksektir) - Çoğu Düzey 2 Bölgesinde eğitim düzeyi düşük olanların işgücü içindeki payının yüksek seviyelerde seyretmesi - Çoğu Düzey 2 Bölgesinde istihdam edilenler içinde sosyal güvenlik kurumuna bağlı olmayanların oranının yüksek olması - Eğitim düzeyinin düşük olması - Türkiye geneline göre çoğu ilde hem ilköğretim hem orta öğretimde okullaşma oranlarının düşük olması - Çoğu Düzey 2 Bölgesinde örgütlenmenin düşük seviyede seyretmesi (sosyal sermayenin düşük olması) - Çoğu Düzey 2 Bölgesinde eğitim ve sağlık altyapısı ve personelinin yetersiz olması - Çoğu Düzey 2 Bölgesinde kültür altyapısının yetersiz olması - Çoğu Düzey 2 Bölgesi'nde ulaştırma altyapı sunumun ülkenin en düşük seviyelerinde seyretmesi (Mardin ve Trabzon Düzey 2 Bölgeleri için bu durum geçerli değildir)
Fırsatlar	Tehditler
<ul style="list-style-type: none"> - Avrupa Birliği süreci ile bölgesel politikalarda kazanılan ivme - Türkiye'de bölgesel politikalarda yere dayanan bir gelişme anlayışının benimsenmeye başlamış olması - Düzey 2 Bölgelerinde Kalkınma Ajanslarının kurulmuş olması 	<ul style="list-style-type: none"> - Az gelişmiş bölgelerin bir kısmında yaşanan iç güvenlik sorunu, terörizm - Düzey 2 Bölgelerinin komşusu olduğu bazı ülkelerde siyasi istikrarsızlık olması - Az gelişmiş bölgelerin gelişmesine yönelik verilen teşviklerin bu bölgelerde gelişmeyi uyarmada etkisiz olması

GZTF Analizinden de görüleceği üzere az gelişmişlik genel eğilimi gösteren bölgeler, ülkenin doğusu, (Doğu Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da yer alan Düzey 2 Bölgelerinin önemli bir kısmı) gelişmişliği belirleyen ve gelişmeyi etkileyen temel göstergelerde düşük performans sergilemektedir. Bu bölgelerin çeşitli avantajları, potansiyelleri, güçlü yönleri olmasına rağmen, bu avantaj, potansiyel ve yönlerden yararlanamamaktadır. Bu bölgelerde gelişme için temelde, köklü değişikliklere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu bağlamda nicelikten önce niteliksel bir dönüşümün gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Türkiye'de Bölgesel politikalar bakımından kazanılan ivme ve yerele dayanan kalkınma anlayışının benimsenmeye başlaması bu dönüşümün gerçekleştirilmesi için bir fırsat sunmaktadır.

5.4.2 Niteliksel Dönüşüm Yaklaşımı

Az gelişmişlik aslında Kümülatif Nedensellik Teorisinde ortaya koyulduğu üzere kendi kendini besleyen bir süreçte az gelişmişliği beslemekte ve Türkiye'de belli bölgelerde yaşandığı üzere bir kısır döngü yaratmaktadır. Kuvvetlerin kendi kendine bırakılması halinde bu kısır döngünün kırılması mümkün değildir. Kısır döngünün kırılması ve bu bölgelerin görece gelişmiş bölgeleri yakalaması az gelişmiş bölgelerde niteliksel bir dönüşümü gerektirmektedir.

Az gelişmiş bölgelerin kalkındırılmasında geleneksel bölgesel gelişme politikaları, dünyanın çeşitli ülkelerinde de olduğu gibi Türkiye'de de az gelişmiş bölgelerin bölge dışında kaynaklanan dinamiklerle kalkındırılmasına, geliştirilmesine dayanmıştır. Bu kapsamda stratejinin bel kemiğini devletin bölgesel gelişmede öncü rol oynaması ve teşvikler dahil çeşitli araçlarla bu bölgelere bölge dışından sermayenin çekilmesiyle üretken yatırımlara dönüştürülmesi oluşturmuştur. Ancak, sermayenin az gelişmiş bölgelere yönelmesi için teşvikler çoğu zaman yetersiz kalmaktadır. Sermaye, üretken yatırımların etkin olarak işleyebilmesi için elverişli bir ortama, bu çerçevede yeterli düzeyde altyapı, uygun seviyede beşeri sermaye, destekleyici çerçeve (sektörler, ağlar, örgütler v.b.) gibi az gelişmiş bölgelerde kısıtlı olan pek çok unsur ve etkene ihtiyaç duymaktadır. Nitekim, bu strateji Türkiye'de başarısız olmuş veya en azından istenilen düzeyde bir gelişmeyi sağlayamamıştır.

Son dönemlerde dünyada bölgelerin dışarıdan ziyade içerden geliştirilmesini temel alan bir bölgesel gelişme yaklaşımı benimsenmeye başlamıştır. Bu yaklaşım bölgelerdeki mevcut kaynak ve potansiyellere odaklanmakta, bu kaynak ve potansiyellerin geliştirilerek harekete geçirilmesini sağlama stratejisini içermektedir. Yeni yaklaşım bölgesel gelişmede devleti daha spesifik olarak merkezi yönetimi geriplanda tutup, yereldeki aktörleri stratejinin merkezine yerleştirmektedir. Ademi-merkeziyetçi bir yapı tercih edilmektedir. Türkiye de dünyadaki bölgesel gelişme yaklaşımı değişikliğine paralel olarak, özellikle üyelik perspektifiyle Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin yarattığı ivme ile bu yaklaşımı benimsemeye başlamıştır. Bu yaklaşım değişikliği az gelişmiş bölgelerde az gelişmişlik kısır döngüsünün kırılması ve niteliksel dönüşümün sağlanması için bir fırsat oluşturmaktadır.

Az gelişmiş bölgelerde niteliksel dönüşümün sağlanması, bölgeyi az gelişmişliğe kilitleyen ve bölgenin kendi içinde bulunan temel faktörlerde eş zamanlı olarak bilince, davranış değişikliğine dayalı köklü değişiklikler yaratılmasını içermektedir. Bu bağlamda süreç hem iyi bir planlama hem de çeşitli alanlarla koordinasyonu gerektirmektedir. Kısa vadede temel faktörlerde köklü değişiklikler yaratılması ve bilinç oluşturulması mümkün olmadığından, niteliksel dönüşümün sağlanması ancak uzun vadeli bir perspektiften ele alınabilir. Bu çerçevede önerilen politika uzun vadeyi kapsamaktadır.

Niteliksel dönüşümün sağlanması, çok boyutlu olarak ele alınmalı, aynı anda birçok faktörün yavaş ancak sağlam temellere yaslanan bir değişim sürecinden geçmesini içermelidir. Farkındalık yaratılması ve bilinç oluşturulması bu bağlamda kritik önem taşımaktadır. Bölgesel gelişmeyi tanımlayan ve etkileyen temel faktörlerde değişiklik bir birinden bağımsız değil, bütüncül bir şekilde ele alınmalı, tüm faktörlerin çoklu üç boyutlu bir çarklı sistemi gibi bir birinin içine geçtiği göz ardı edilmemelidir. Ayrıca, bölgelerin bir birinden izole olmadığı, etkileşim içinde bulunduğu, birlikte bir bütünü, ulusu oluşturdukları dikkate alınmalıdır. Bölge içindeki faktörlerdeki değişikliklerin bir birini tamamlayan ve birbirinin değişim aşamalarını göz önünde bulunduran ahenkli bir biçimde hayata geçirilmesinin olumlu ve etkin sonuçlar ortaya çıkarabileceği düşünülmektedir. Bu çerçevede tüm faktörlerdeki değişikliklerin belirli

bir doğrultuda istenen sonucu ortaya çıkaracak şekilde yönlendirilmesi yararlı olabilir. Bu kapsamda niteliksel dönüşüm için, bölgenin uzun vadede hangi noktada olmasının istendiğinin gerçekçi bir biçimde bölgenin mevcut kaynak ve potansiyelleri ve gelişme olasılıkları ile tahsis edilebilecek finansman gözetilerek tanımlanması önemlidir. Bu da bölge için uzun vadeli bir vizyonun belirlenmesi gerektiğini ortaya koyar. Ayrıca, tüm faktörlerin bahsedildiği gibi aşamaları olan ahenkli bir değişim sürecinden geçmesi için faktör değişikliklerinde güçlü bir koordinasyonun olması gerekir. Bu bağlamda önerilen niteliksel dönüşüm belli bir gelişme yönelimini gözetilen finansman ayakları olan, katı olmayan, aşamalı bir plan dahilinde yapılması yararlı olabilir. Aşamaların her birinde her bir faktörde öngörülen değişiklik birbiri ile bağlantılı ve tamamlayıcı olması gerekir. Örneğin bir aşama sonunda işgücünün eğitim düzeyindeki, sektörel yapıdaki, teknoloji seviyesindeki, sosyal ve fiziksel altyapıdaki değişikliklerin birbiri ile tutarlı olması, birbirini tamamlaması ve birlikte bölgenin gelişme yönelimi doğrultusunda bir sonucu ortaya çıkarması gerekir.

Bölgeler sadece kendi içinde değerlendirilmemeli, çok karmaşık bir ulusal ve uluslar arası sistem içinde olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Her bir bölgede meydana gelen değişikliklerin bir biri ile koordinasyonun sağlanması ve ulusal düzeyde gelişmeye hizmet etmesi önemlidir.

Önerilen niteliksel dönüşüm yaklaşımı az gelişmiş bölgelere odaklanmakta, az gelişmiş bölgelerin gelişimi için politika önerileri ve strateji ortaya koymaktadır. Niteliksel bölgesel dönüşümün merkezinde bölgede yaşayan insanlar bulunmaktadır. Bölge insanları hem yararlanıcı hem de sağlayıcıdır. Başka bir ifade ile bölgede yaşayan insanlar bir taraftan bölgesel gelişmeden, bölgenin artan refahından yararlanırken, diğer taraftan bölgenin içeriden gelişimini sağlar. Zira, bölgede yaşayan insanlar hem bölgede sunulan hizmetlerin yararlanıcıları, malların tüketicileri hem de sermaye sahipleri, girişimcileri, emekçileridir. Bir bölgede yeniliği yaratanlar, teknolojiyi kullananlar, bölgenin yönetimin de söz sahibi olanlar da bölgede yaşayan insanlardır. Bu çerçevede bölge insanının, daha geniş anlamda nüfusunun gelişimi ve bölgenin gelişimi yönünde çaba sarf etmesi bölgenin gelişimi için merkezidir.

Niteliksel dönüşüm yaklaşımı beş ana eksen üzerine oturmakta, beş müdahale alanında değişiklik gerçekleştirilmesini içermektedir. Bunlar verimlilik ve büyüme etkileri olan, beşeri sermayenin güçlendirilmesi, sosyal ve fiziksel altyapının geliştirilmesi, girişimciliğin geliştirilmesi, yenilik anlayışının yerleştirilmesi ve yeniliğin iktisadi yapıyla bütünleştirilmesi, sosyal sermayenin güçlendirilmesidir.

(1) Beşeri sermayenin güçlendirilmesi

Niteliksel dönüşüm yaklaşımının temelini beşeri sermayenin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi stratejisi oluşturmaktadır. Beşeri sermaye sadece bireyin ve genel anlamda emeğin verimliliğini değil, diğer faktörlerin verimliliğini de olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca, beşeri sermaye günümüz ekonomilerin rekabet gücü için son derece merkezi birer rol oynayan yenilik ve girişimcilik seviyesinde belirleyici bir rol oynamaktadır.

Beşeri sermaye ile eğitim düzeyi arasında çok yakın bir ilişki vardır. Türkiye’de bölgesel farklılıkların incelendiği bölümde de ortaya koyulduğu üzere az gelişmişlik eğilimi gösteren (incelenen çoğu göstergede dezavantajlı konumda olan) bölgelerin nüfusunun genelinin ve işgücününün eğitim düzeyi ve okullaşma, özellikle de ortaöğretim seviyesindeki okullaşma oranları düşüktür. Bu çerçevede temel amaç genel eğitim seviyesinin yükseltilmesi olmalıdır. Anaokulu seviyesinden başlanarak her seviyede okullaşmanın artırılması ve eğitim seviyesinin yükseltilmesi gerekmektedir. Öte yandan sadece niceliksel olarak bir artış yeterli olmayacaktır. Bölgelerde sunulan eğitimin kalitesinin de en azından ulusal olarak belirlenen standartlara uygun olması gerekir. Bu bağlamda sadece okullaşmanın artırılması yeterli değildir. Aynı zamanda az gelişmiş bölgelerde eğitim altyapısının ve içeriğinin geliştirilmesi, en azından ulusal standartları yakalaması için çaba sağlanması gerekmektedir.

Çeşitli araştırmalar bölgenin ihtiyacının üzerinde bir eğitim seviyesinin bölgenin gelişimi için artı bir değer oluşturmadığını ileri sürmektedir. Bölgenin gelişmişlik seviyesi, üretim yapısı ve teknolojisine uygun bir eğitim düzeyinin daha etkili olacağı, bu seviyenin üzerindeki eğitimin doğrudan yarar sağlamayacağı, zira uygun eğitim seviyesinin üzerindeki eğitim düzeyine sahip olanların ya vasıflarının

altında işlerde çalışmak durumunda olacakları ya daha iyi iş olanakları için bölgeyi terk edecekleri ileri sürmektedir. Bu görüş, kısa vadede gelişmişlik seviyesi, üretim yapısı ve teknolojisine uygun bir eğitim düzeyinin yakalanması önemine işaret eder. Ancak, uzun vadeli perspektiften ele alındığında amaç bölgenin mevcut üretim yapısı ve teknolojisini korumak değil, eş zamanlı olarak mevcudun üzerine inşa ederek geliştirmektir. Bu bağlamda sadece mevcut duruma uygun değil, uzun vadeli bir perspektif doğrultusunda eğitim düzeyinin yükseltilmesinin yararlı sonuçlar ortaya çıkaracağı düşünülmektedir. Ayrıca, eğitim süreci uzun vadeli bir süreç olduğundan kısa vadeli sadece mevcut durumu gözeten perspektifin etkinsizliğe yol açması, bölgenin sonraki gelişme aşamalarına geçebilmesinin önünde engel teşkil etmesi mümkündür.

Bölgesel gelişme açısından beşeri sermayenin geliştirilmesinde hangi düzeyde ve kalitede eğitim kadar, hangi içerikte eğitime odaklanılacağı da önemlidir. Bu bağlamda orta öğretimde, özellikle teknik lise seviyesinde eğitimde, ve yüksek öğretimde, bölgenin ihtiyacı olan alanlara ve bölgede mukayeseli üstünlüğe sahip sektörlere ilişkin konularda eğitimin üzerinde durulmasının olumlu sonuçlar vereceği beklenir. Teknik içeriğin yanı sıra, bölgenin dış piyasalarla bağlantısını kurmada yararlı olan, bölgedeki işletmelerin sağlıklı işlemesini yardımcı olan iş idaresi, muhasebe, pazarlama gibi işletmeye ilişkin konularda da eğitim verilmesi ve bu bağlamda da kaliteli insan kaynağının yetiştirilmesi bölgesel gelişmeye önemli katkılar sağlayabilir. Öte yandan, önerilen yaklaşım, diğer alanlarda bölgede teknik ve yüksek eğitim verilmemesi anlamına gelmemektedir. Pek çok farklı alandaki eğitimin birbirini tamamlamasından, ve bölgelerde yer alan eğitim kurumlarının, özellikle de üniversitelerin sadece buldukları bölgeler için değil ülke geneli için insan kaynağı yetiştirmesinden dolayı, bölgelerde diğer eğitim alanlarının göz ardı edilmemesi gerekir. Önerilen yaklaşım, daha ziyade bölgelerin mukayeseli üstünlüğe sahip alanlardaki eğitime ağırlık verilmesi ve bu eğitimin güçlendirilerek, bölgenin gelişme perspektifi ile uyumlu, bölgede mukayeseli üstünlüğe sahip sektörlere ihtiyacı olan nitelikli insan kaynağı, işgücü kazandırması anlamına gelmektedir.

Formal eğitimin yanı sıra, formal eğitim dışında kalanların da beşeri sermayesinin yükseltilmesinin az gelişmişlik kısır döngüsünün kırılmasında önemli

olduğu ve daha kısa vadeli sonuçlar verebileceği düşünölmektedir. Bu çerçevede, yaşam boyu öğrenme yaklaşımı öne çıkmaktadır. Bölgelerin ve bölgelerde mukayeseli üstünlüğe sahip sektörlerin rekabet gücünün artırılması için istihdam edilenlerin, özellikle mukayeseli üstünlüğe sahip sektörlerde istihdam edilenlerin kapasitesinin artırılması yararlı olabilir. Bu da işyerinde eğitim, farklı bölgelerde çalışanlar arası deneyim paylaşımı, görgü ve bilgi artırımı, spesifik alanlarda düzenlenen kurslar gibi sayısız araçlarla yapılabilir. Bunun yanı sıra, nitelikleri yetersiz veya ilgisiz olduğu için işsiz kalanlar için ihtiyaç duyulan niteliklerin kazandırılmasına yönelik önlemler alınması da bölgenin beşeri sermayesinin güçlendirilmesine katkıda bulunabilir.

Niteliksel dönüşümün sağlanmasında, beşeri sermayenin güçlendirilmesi konusundaki bakış açısı aslında ulusal bir politika alanı olan eğitim politikasının bölgesel ihtiyaçları göz önünde bulunduracak şekilde düzenlenmesi, eğitim politikalarının bölgesel boyutu olması ve eğitim politikasında bölgeler arası koordinasyon olması gerekliliğini ima etmektedir. Bunun yanı sıra, eğitim politikasının bölge düzeyindeki uygulamasının bölgenin gelişme vizyonu doğrultusundaki aşamaları ve önerilen niteliksel dönüşümde yer alan diğer müdahale alanları ile koordine edilmesi de gerekir.

(2) Sosyal ve Fiziksel Altyapının Geliştirilmesi

Sosyal ve fiziksel altyapı gerek bölgede yaşayanların yaşam standardında, gerekse bölgede bulunan işletmelerin etkin bir biçimde iktisadi faaliyetlerini gerçekleştirmesinde merkezi öneme sahiptir. Her ne kadar ekonomistler arasında altyapının etkilerine ilişkin tartışmalar ve fikir ayrılıkları bulunsa da, altyapının bölgesel gelişme için ön koşul olduğu konusunda bir mutabakat vardır.

Literatürdeki tartışmalara göre, hem yetersiz altyapı hem de ihtiyacın üzerindeki altyapı gelişmeyi engelleyebilmektedir. Örneğin elektrik şebekesinin yetersiz olması, işletmeleri elektrik kesintisine veya yetersizliğe karşı ek önlem almasını gerektirerek ek maliyet unsuru oluşturur. İşletmelerin yeterli derecede önlem almaması makine ve teçhizatların ömrü kısaltır, arızalanmalara neden olur. Bunun yanı sıra, işletmelerde çalışanların verimliliğini düşürür. Başka bir örnekte sosyal altyapının

yetersiz olmasının nüfus üzerindeki olumsuz etkisi konusunda verilebilir. Örneğin, sağlık altyapısının yetersiz olması nüfusa sağlık hizmetlerinin ihtiyacın altında verilmesine neden olarak nüfusun yeterli oranda bu hizmetten yararlanamaması sonucunu doğurur. Bu çerçevede altyapının daha gelişmiş ve yeterli olduğu bölgeler hem işletmeler hem de nüfus için daha cazip hale gelir. Bir bölgede sosyal ve fiziksel altyapı hizmetlerinin yetersiz olması, göç ve yeniden yerleşme kararlarında etkili olur. Öte yandan fiziksel ve sosyal altyapı stokunun ihtiyacın üstünde olması, altyapının bakımı ve sürdürülmesinde gereksiz bir maliyet oluşturur. Bunun yanı sıra, atıl duran kapasite yaratarak kaynakların etkisiz kullanımına işaret eder. (Örneğin, ülkenin pek çok yerinde okul ve sağlık tesisi ihtiyacı varken, pek çok yerde de siyasi çıkarlar doğrultusunda, planlama ve fizibilite yapılmaksızın yapılmış olan okul ve sağlık ocakları hizmet vermek için yeterli nüfus bulamadığı için kapalı durumdadır.)

Ayrıca, ulaştırma altyapısına ilişkin olarak özel bir durum söz konusudur. Literatürde, bölgelerarası ulaştırma altyapısının bölgede bulunan iktisadi sektörlerin belirli bir rekabet gücüne ulaşmadan önce iyileştirilmesinin, bölgede kurulu işletmelerin erişebilirlikle birlikte aratan bölge dışından gelen rekabetle başa çıkamayarak kapanmasına yol açabileceğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca buldukları bölgeye daha gelişmiş bir bölgeden düşük ulaştırma maliyetleriyle mal ve hizmet sunabileceğini farkına varan rekabet gücü görece yüksek firmaların az gelişmiş bölgeyi terk etmesi daha gelişmiş bölgelere taşınması da söz konusu olabilir. Öte yandan, bölgeler arası ulaştırma altyapısının gelişiminde geç kalınması, bölgedeki işletmelerin dışa açılımlarını, ticaret yapmalarını engelleyerek gelişmeleri önünde bir engel oluşturur. Bunların yanı sıra, bir bölgedeki altyapının sadece verili bölgeyi etkilemediği, komşu bölgeleri de etkilediği literatürde ortaya koyulmuş, taşarak yayılma etkisinin diğer bölgelerde olumlu veya olumsuz etkiler çıkarabileceği saptanmıştır.

Altyapının gelir, istihdam ve verimlilik üzerindeki etkileri literatürde en fazla tartışılan konular arasında yer almıştır. Çalışmaların çoğu bir ilişkiyi ortaya koysa da, nedensellik sürecinin altyapının gelişmesinden bölgesel gelişmeye mi, bölgesel gelişmeden altyapıya doğru mu olduğu netlik kazanmamıştır. Nedensellik sürecine ilişkin belirsizlik ve altyapının olumlu etkilerinin yanı sıra olumsuz etkileri de göz

önünde bulundurulduğunda, altyapının kendi başına bir gelişme aracı olarak kullanılmaması gerektiği ortaya çıkar. Dolayısıyla altyapının bölgesel gelişmeyi ortaya çıkaran bir müdahale alanı olarak ele alınmaması, altyapıya daha ziyade gelişmeyi tamamlayan ve destekleyen bir unsur olarak yaklaşılması gerekir. Bu çerçevede gerek yerel altyapının gerekse ulaştırma, telekomünikasyon gibi ulusal ve uluslararası ağ niteliği taşıyan altyapının gelişmişlik derecesine, nüfusa, işletmelerin kapasitesi ve rekabet gücüne uygun yeterli nitelik ve nicelikte olmasının etkin ve etkili sonuçlar ortaya çıkaracağı düşünülmektedir. Ayrıca, altyapının iyileştirilmesi ve geliştirilmesinin zamanlamasının doğru yapılması da literatürde ortaya koyulduğu üzere önemlidir.

Türkiye’de özellikle sağlık ve eğitim altyapısının ilişkin olarak ülkede az gelişmişlik genel eğilimi gösteren bölgelerin, özellikle ülkenin en doğusu ve güneydoğusunun diğer bölgelerle karşılaştırıldığında daha dezavantajlı konumda olduğu görülmektedir. Kültürel altyapıya ilişkin halk kütüphanelerine ilişkin veriler de benzer bir tablo ortaya koymaktadır. Ulaştırma altyapısı ise daha kozmopolit bir görünüm sergilemektedir. Az gelişmişlik genel eğilimi gösteren Düzey 2 Bölgelerinin pek çoğunda ulaştırma altyapısı ülkenin en düşük seviyelerindeyken, bazı Düzey 2 Bölgelerinde ise Türkiye ortalamasının yer aldığı bantta veya daha üstünde bir ulaştırma altyapısı bulunmaktadır. Ancak, verilerden bu altyapının niceliğine ilişkin bilgi edinilirken, niteliğine ilişkin bilgi edinilememektedir. Öte yandan, kentsel alanlarda temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik sunulan belediye hizmetlerinde, içme ve kullanma suyu ve atık hizmeti açısından ciddi bölgesel ayrımlar bulunmamaktadır. Kanalizasyon hizmetine ilişkin olarak dezavantajlı bölgeler Marmara bölgesi dışındaki bölgelere dağılmıştır. Atıksu arıtma ve arıtma tesisi ile verilen içme ve kullanma suyu hizmetlerinde de çoğu gelişmişlik genel eğilimi gösteren Düzey 2 Bölgeleri dışında ise yetersizlik göze çarpmaktadır.

Fiziksel altyapıya ilişkin net karşılaştırılabilir veriler yeterli olmasa da sosyal altyapıya ilişkin veriler, ülkedeki az gelişmişlik genel eğilimini gösteren bölgelerde diğer bölgelere nazaran altyapı stokunun düşük, hatta yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Literatürdeki tartışmalar uyarınca, altyapının nüfusun ve iktisadi faaliyetlerin ihtiyaçlarını etkin bir biçimde karşılayacak şekilde sunulmasının ve

bölgenin gelişme yönelimiyle birlikte iyileştirilmesi ve geliştirilmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir. Önerilen niteliksel dönüşüm yaklaşımı altyapının bölgenin gelişimini destekler niteliğe kavuşturulmasını içermektedir.

Az gelişmiş bölgelerin gelişiminin ilk aşamasında fiziksel ve sosyal altyapının niteliksel ve niceliksel envanterinin ortaya çıkarılıp, altyapının bölgedeki mevcut nüfusun ve iktisadi sektörlerin ihtiyaçlarına cevap verip vermediği değerlendirilmesi, diğer bölgelerin altyapısının verili bölge üzerindeki etkileri ortaya koyulması, detaylı bir mevcut durum tespiti yapılması alınacak önlemler için yardımcı olabilir. Ayrıca, mevcut bölgeler arası ulaştırma altyapısının bölgedeki iktisadi faaliyetler üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Daha sonra bölgenin geçirmesi öngörülen gelişme aşamaları ile tutarlı, bu aşamaları destekleyecek bir biçimde sosyal ve fiziksel altyapı yatırımlarının uzun vadeli olarak tasarlanması önerilmektedir. Tasarım sürecinde diğer bölgelerin altyapısında gerçekleşmesi öngörülen değişiklikler ve verili bölge üzerindeki etkileri de göz önünde bulundurulması yararlı olabilecektir. Her bir aşamada sadece o dönemki mevcut ihtiyacı ve gelişme yönelimini destekleyecek yatırımlar gerçekleştirilmesinin gelişme ve etkinlik açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Her bir aşama sonunda mevcut durum değerlendirilmesi ve gelişme yöneliminde öngörülmeyen bir biçimde meydana gelen değişiklikler göz önünde bulundurularak, gerektiğinde uzun vadeli altyapı planlanması ve izleyen aşamalarındaki altyapı planlaması revize edilmesi yatırımların buna göre gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Altyapı planlamasında ulaştırma ağlarına bağlantıların ortaya çıkaracağı etkilerin tüm boyutlarıyla dikkatle değerlendirilmesi, avantaj-dezavantaj hesaplaması yapıp avantajların daha fazla olduğu durumlarda bu bağlantıların yapılması optimum sonuçların ortaya çıkmasında rol oynayabilir.

Ayrıca, altyapı planlamasında sadece fiziksel altyapı üzerinde durulmaması, beşeri sermayenin güçlenmesini destekleyen sosyal altyapıya da önem verilmesi gerekir. Fiziksel altyapının güçlü ve yeterli olması işletmeler için cazip olsa dahi, sosyal altyapının yetersiz olmasının, özellikle beşeri sermayenin eğitim aracılığıyla güçlenmesi durumunda daha baskın olmak üzere, göç kararlarında iten bir güç oluşturduğu dikkate alınmalıdır. Zira, beşeri sermaye güçlendikçe, nitelikleri artan bireylerin gelişmiş

bölgelerde de iş bulma şansları artacağından bu kişilerin yaşadıkları bölgede kalabilmeleri için buldukları bölgeleri iş olanakları dışında da cazip hale getirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda sağlık altyapısı, eğitim altyapısı, kültürel altyapı bölgelerin bireyler açısından cazip olmasında rol oynamakta, aynı zamanda beşeri sermayenin güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır.

Fiziksel ve sosyal altyapı yatırımlarının önerildiği gibi aşamalı bir planlama çerçevesinde gerçekleştirilerek ilişkin hizmetlerin sunulması kaynakların etkin kullanımına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra nüfusun ve iktisadi sektörlerin gelişimini engellemeyecek, aksine destek olabilecek, altyapı üzerinde aşırı baskıların meydana gelmesini engelleyebilecektir. Altyapı konusundaki bu yaklaşım her bir altyapı yatırımına ilişkin çok boyutlu bir etki değerlendirmesi yapılmasını ve altyapı yatırımlarının bölgedeki diğer müdahale alanlarında kaydedilen değişikliklerle koordine edilmesi gerekliliğini ortaya koyar.

Yaklaşım koordinasyonun sadece bölgesel düzeyde değil, bölgeler arası koordinasyonun da, ulusal çerçevede koordinasyon da sağlanmasını gerektirir. Bu bağlamda diğer müdahale alanlarında olduğu gibi çok seviyeli bir planlama (ulusal, bölgeler arası ve bölgesel düzeyde) ve koordinasyon süreci işletilmesi söz konusudur.

(3) Girişimciliğin Geliştirilmesi

Girişimcilik ve KOBİ'lerin günümüz ekonomisinin dinamizminde önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Ayrıca, yerel potansiyelin harekete geçirilmesine odaklanan bölgesel politikaların önemli bir boyutudur. Bölgesel koşullara göre değişkenlik gösterse de, girişimcilik ve KOBİ'ler iş olanakları yaratması, istihdamın artışına katkıda bulunması, verimliliği artırması, yenilikte, rekabet gücünü artırmasında rol oynaması bakımından bölgesel büyüme ve gelişmeye katkıda bulunmaktadır. Girişimcilik ve KOBİ'ler mevcut kaynakların daha verimli alanlarda kullanılmasında da etkilidir. Son dönemlerde girişimcilik ve KOBİ'lere bölgesel politikalar bağlamında önem verilmesinin en önemli sebebi istihdam üzerindeki yarattığı etkinin yanı sıra, büyük çaplı yatırımlara göre kuruluşu için çok yüksek meblağlar gerektirmemesi ve uyarılmasının daha kolay olmasıdır.

Gelişmiş bölgelerde yeni firma kuruluşu ile ifade bulan girişimcilik seviyesinin yüksek olduğu çeşitli çalışmalarda ortaya koyulmuştur. Öte yandan, firma kuruluşunun yüksek olduğu her bölge de gelişmiş değildir. Bu yüzden bölgenin gelişmişliğini sadece girişimcilik seviyesi ile artırmak mümkün değildir. Girişimcilik seviyesi bölgesel koşullardan etkilenmektedir. Bunlar arasında, bölgenin nüfusu ve özellikleri, sektörler yapısı, refahı, beşeri sermaye seviyesi, eğitim düzeyi ve nüfus içinde yönetsel özelliklere sahip nüfusun oranı, talep, sermaye varlığı, girişimciliği destekleyen hizmetlerin varlığı, yığılma, KOBİ varlığı gibi unsurlar yer almaktadır.

Çeşitli ampirik çalışmaların ortaya koyduğu üzere yeni firma kuruluşu ile ifade bulan girişimcilik ekonomi üzerinde ülkeden ülkeye değişen bir zaman diliminde doğrudan ve dolaylı (yerinden etme ve indüklemeye etkisi) etkiler gösterir. Piyasasının adil rekabet kuralları çerçevesinde işlemesi koşuluyla, süreçte firmaların verimlilikleri ve rekabet gücü artabilir, yapısal değişiklikleri hızlandırabilir, yenilik artabilir, ürün ve sorun çözümü çeşitliliği artabilir. Bu etkiler bölgesel koşullara göre değişkenlik gösterir. Daha gelişmiş bölgelerde bu etkilerin olumlu sonuç vermesi olasılığı daha fazla iken, az gelişmiş bölgelerde toplam etkinin negatif olması büyük bir olasılıktır. Zira, az gelişmiş bölgelerde mevcut firmaların rekabet gücü düşüktür ve düşük seviyeli hizmetler daha yaygındır. Yeni firmaların önemli bir kısmı da söz konusu hizmetleri sunmak için piyasaya girdiğinden, diğer firmaların dengesini bozabilir. Yeni firma kuruluşunun teşviklerle uyarılması durumunda diğer firmalar karşısında avantajlı duruma geçen firmalar, mevcut firmaların piyasa dışı kalmasına sebep olabilir. Teşvikler sona erdiğinde de yeni firmalar kendi kendini sürdürür bir duruma gelmeyebilir ve kapanabilir. Bunun yanı sıra, az gelişmiş bölgelerdeki rekabet gücü görece yüksek firmalar bir zaman sonra bölgede elverişli koşullar gelişmediği takdirde daha gelişmiş bölgelere taşınmayı seçebilir. Öte yandan, ekonomilerin verimlilik artışına katkıda bulunanların mevcut firmalar olduğuna yönelik ampirik çalışmalar da vardır.

Türkiye’de az gelişmişlik genel eğilimi gösteren bölgelerin çoğu düşük girişimcilik seviyesine sahiptir. Kişi başı işletme sayısı özellikle ülkenin doğusu ve güneydoğusu’nda ülkenin en düşük seviyesindedir. Kişi başı girişim sayıları

bakımından da ülkenin en doğusu ve Şanlıurfa Düzey 2 Bölgesi'nden doğuya doğru uzanan güneydoğusu en dezavantajlı konumdadır. Her ne kadar firma düzeyinde olmasa da Kara, ülkenin doğu kesiminde (Doğu Karadeniz, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu) yer alan Düzey 2 bölgelerinin rekabet edebilirliğinin ülkenin en düşük seviyelerinde olduğunu saptamıştır.¹⁴³² T.C. Sanayi Bakanlığı'nın Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı benzer bir tablo ortaya koymaktadır.¹⁴³³ Türkiye'de az gelişmişlik genel eğilimi gösteren bölgeler yukarıda sıralanan girişimciliğin belirleyicilerine ilişkin göstergeler konusunda da genelde dezavantajlı konumdadır.

Önerilen niteliksel dönüşüm yaklaşımı bölgesel ekonomide dinamizm yakalanmasını, iş olanaklarının artırılmasını ve zaman içinde güçlenmesi öngörülen beşeri sermayeden faydalanacak ve bu beşeri sermayeyi barındıracak şekilde dönüşmesini içermektedir. İşletmelerin etkin bir şekilde işleyebilmesi için elverişli bölgesel koşullar oluşmadan az gelişmişlik genel eğilimi gösteren bölgelere bölge dışından görece büyük çaplı yatırımları cezp etmek son derece zor olduğundan (ki KÖY politikası çerçevesindeki teşviklerin uygulama sonuçları bunu göstermiştir), bu bölgelerin gelişmelerinin ilk aşamasında ekonomik dinamizmi yakalamasında, önerilen yaklaşımın KOBİ'leri ve girişimciliği odağına almasından başka etkin bir alternatifi bulunmamaktadır.

Her ne kadar KOBİ'ler aracılığıyla ekonomik gelişmeye katkıda bulunulmasına yönelik uygulamada yeni firma kuruluşlarına ağırlık verilse de, az gelişmiş bölgelerin gelişmesinin ilk aşamalarında mevcut firmaların, özellikle de bölgede mukayeseli üstünlüğe sahip sektörlerdeki mevcut firmaların güçlendirilmesine, rekabet güçlerinin artırılması üzerinde durulması yararlı olabilir. Bu yaklaşım bölgesel gelişme açısında var olan bir kapasiteden geliştirerek yararlanılmasını içerir. Ancak, mevcut firmalara önem verilmesi, yeni firmaların göz ardı edilmesi anlamına gelmemelidir. Geleneksel yaklaşım mevcut veya yeni firmaların teçhizat ve ekipman temininde destek olunması veya modernizasyonu ve kapasitesinin artırılmasını içermektedir. Ancak, ilerleme kaydedilmesinde en temel ve en uzun vadeli etkiyi sağlayacak müdahale iş yapma süreçlerinin (yönetim, pazarlama, ticaret, insan kaynakları yönetimi v.b)

---

¹⁴³² Murat Kara, s.189.

¹⁴³³ T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı (2007-2009)*,s.88.

iyileştirilmesidir. Zira, bu firmaların sadece makine parklarının iyileştirilmesi, iş yapma süreçlerinin gelişmemesi karşısında yeterli etkiyi sağlamayabilir. Beşeri sermayenin güçlendirilmesi ekseninde ele alınan çalışanların işyerinde eğitiminin yanı sıra, firmaların yönetim kademesinde ve kilit personele yönelik kapasite artırımı çalışmalarının yapılması, farkındalık ve isteklilik yaratılması, iş yapma süreçlerinin geliştirilmesi konusunda olanaklar sağlanması alınabilecek önlemler arasındadır. Ayrıca, firmalara yönelik teknik destek sağlayacak destek hizmetlerinin kurulması ve/veya güçlendirilmesi önemlidir. Bu sürece, çoğunda etkinlik sorunu yaşanmasına rağmen ülkede geniş çapta bulunan ve belirli bir üretim kapasitesine sahip kooperatifler de dahil edilebilir.

Mevcut firmalarda belirli bir rekabet gücünü yakaladıktan sonra, özellikle beşeri sermayenin ve altyapının gelişim sürecine paralel olarak, sonraki aşamalarda yeni firma kuruluşları, özellikle de mukayeseli üstünlüğe sahip sektörlerdeki yeni firma kuruluşları, üzerinde daha fazla durulabilir. Bu bağlamda özellikle genç nüfusta, girişimcilik ruhunu aşlamaya, girişimcilik niteliklerini geliştirmeye yönelik önlemler alınabilir. Yeni firma kuruluşların desteklenmesinin adil rekabet ortamını bozmayacak şekilde yapılandırılmaya çalışılmasına çeşitli akademik çalışmalarda dikkat çekilmiştir. Yeni firmaların tedricen güçlenen bölgesel ekonomi üzerinde pozitif etkiler ortaya çıkarabilmesi ve piyasada kalma şanslarının artırılabilmesi için, kuruluş aşamasından önce potansiyel girişimcilere firma kuruluşlarını sağlam bir yapıya dayandırmak için içeriksel teknik destek sağlanmasının merkezi olduğu düşünülmektedir. Sadece finansman sağlayarak yeni firma kuruluşlarını uyarmak, sağlam bir firma yapısı yoksunluğunda, firmaların sürdürülebilirliğini sağlamaya yetmeyecek, kaynakların etkisiz kullanımına yol açacaktır. Bunların yanı sıra, potansiyel gösteren ve rekabet gücü belli bir seviyeye ulaşan firmaların büyümesinin desteklenmesi politikası da bir seçenek olarak ele alınabilir.

Yaklaşım, girişimcilik ve KOBİ'lere yönelik girişim ve önlemler de aşamalı plan çerçevesinde ele alınmasını, her aşamada diğer müdahale alanları ile koordinasyon sağlanmasını içermektedir. Beşeri sermayenin güçlendirilmesi, altyapı ve yenilik müdahale alanları ile koordinasyon hassasiyet taşımaktadır. Örneğin beşeri sermayenin

çok fazla gelişmesi, bu gelişme karşısında işletme stokunun ve yarattığı iş olanaklarının nitelik ve nicelik açısından yetersiz kalması, nitelikli kesimin işsizliğinin artmasına ve/veya yetişmiş insan kaynağının göç etmesine neden olabilir. Benzer bir şekilde işletme stokunun artıp, altyapının yetersiz kalması rekabet gücü görece yüksek işletmeleri başka bölgelerde yerleşmeye itebilecektir.

Yukarıdaki yaklaşım ayrıca, ulusal girişimcilik ve KOBİ politikasının bölgesel boyutu olmasının gerektiğini ima eder. Zira farklı tipteki bölgelerde uygulanacak önlemler ve uygulanacak politikaların etkin sonuçlar ortaya çıkarabilmesi için politikaların ve önlemlerin bölgelerin gelişmişlik düzeyi ve özelliklerine göre farklılaştırılması gerektiği düşünülmektedir. Bu çerçevede bir taraftan bölgesel düzeyde müdahale alanları arası koordinasyon sağlanırken, ulusal düzeyde de KOBİ ve girişimcilik politikasıyla koordinasyon sağlanması, her bölgede uygulanan politika birbirini tamamlaması gerekir.

(4) Yenilik Anlayışının Yerleştirilmesi ve Yeniliğin İktisadi Yapıyla Bütünleştirilmesi

Yenilik günümüz ekonomisinde ülkelerin ve bölgelerin rekabet gücünde merkezi bir rol oynamaktadır. Yenilik, bilgi ve teknolojinin iktisadi büyüme ve verimlilik üzerindeki olumlu etkisi gerek teorik gerekse ampirik çalışmalarla ortaya koyulmuştur. Yığılmaların olduğu, destekleyici altyapının, kurumsal yapıların ve ağların olduğu, nitelikli işgücünün yoğun olarak bulunduğu, beşeri sermayenin güçlü olduğu, daha yüksek yenilik potansiyeline sahip sektörlerin ağırlıklı olarak bulunduğu gelişmiş bölgeler yenilikçilik açısından çok daha avantajlı konumdadır. Öte yandan az gelişmiş bölgelerin temel özellikleri bu bölgelerin yenilik açısından dezavantajlı konumda olmasına neden olur. Bu özelliklerin arasında niteliksiz işgücü, beşeri sermayenin zayıflığı, verili bölgenin bölge dışına beyin göçü vermesi, yerel piyasanın küçük olmasından dolayı yeniliği teşvik etmekten uzak olması, yenilik potansiyeli düşük tarım sektörünün ağırlığı, destekleyici altyapının ve kurumsal yapının bulunmayışı veya zayıflığı, yığılmaların ve kümelenmelerin olmayışı veya güçlü olmaması, bölge dışı ticari bağlantılarının zayıf olması, işgücüne katılımın özellikle de kadınların işgücüne katılımının düşük düzeylerde seyretmesi yer almaktadır. Ayrıca, bu

bölgelerde beşeri sermayenin düşüklüğü bölgenin emme kapasitesinin zayıf olmasına neden olarak bilginin taşarak yayılmasından yararlanılmasını engellemektedir. AR-GE yatırımlarında belli bir eşik değerin altında kalması da bu bölgelerde yenilikçiliğin önündeki engeller arasındadır. Ayrıca, az gelişmiş bölgelerin çoğunluğunun periferde bulunması dolayısıyla yenilik kapasitesi yüksek bölgelerden uzak olması az gelişmiş bölgelerin yenilik potansiyelini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bağlamda az gelişmiş bölgeler yenilik, bilgi ve teknolojinin kullanımı açısından düşük performans göstermektedir.

Türkiye’de genel anlamda yenilikçilik kapasitesi düşüktür. Ülkede yenilik kapasitesi yüksek olan Düzey 2 Bölgeleri Ankara, Bursa ve İstanbul Bölgeleri ekseninde toplanmıştır. Ülkede az gelişmişlik eğilimi gösteren Düzey 2 Bölgelerinin neredeyse hepsinde yenilikçilik kapasitesi ülkenin en düşük seviyelerindedir. Bu bölgeler yenilik açısından dezavantaj oluşturan ve yukarıda sayılan özelliklerin hepsine haizdir. Bu bölgelerin ileri teknoloji merkezleri haline gelmesi, yüksek yenilikçilik kapasitesine sahip bölgeler haline dönüşmesi öngörülebilir bir vadede olasılık dışıdır. Buna rağmen bu bölgelerin gelişim sürecinde yeniliğin göz aradı edilmesi de, yeniliğin bölgeleri az gelişmişlik kısır döngüsüne kilitleyen faktörlerden biri olmasından ötürü söz konusu değildir. Bu müdahale alanı altındaki amaç bölgenin niteliksel dönüşümünü öngören gelişme süreci ile uyumlu bir biçimde yenilik kapasitesinin tedricen artırılmasıdır. Bunun içinde bölgesel koşulların izin verdiği ölçüde elverişli bir ortamın yaratılması gerekir.

Az gelişmişlik eğilimi gösteren bölgelerde büyük çaplı firmalardan ziyade KOBİ’ler bulunmaktadır. Ayrıca, bu bölgelerde bulunan her ilde çoğu yeni olmasına rağmen bir üniversite bulunmaktadır. Bu üniversitelerin (bir kaç hariç) gelişmiş bölgelerdeki pek çok üniversiteye kıyasla bilimsel ve teknolojik altyapısı zayıf olsa da, bölgesel koşullar dikkate alındığında bölgedeki bilimsel (ve bazı bölgeler için geçerli olmak koşuluyla teknolojik altyapısı) en yüksek kurumlar yine de bu üniversitelerdir. Ayrıca, bu bölgelerde özellikle bölgelerin mukayeseli üstünlüğe sahip sektörlerine yönelik, özellikle de tarımsal konularda, araştırma enstitüleri bulunmaktadır. Bu çerçevede, niteliksel dönüşüm yaklaşımı Türkiye’deki az gelişmiş bölgelerdeki yenilik

politikasının odağında KOBİ'lerin, üniversiteler ve araştırma enstitülerinin olmasını içermektedir. Üniversitelerin eğitim faaliyetlerinin yanı sıra, sahaya inmesi, bölge ile bütünleşmesi önemlidir. Çeşitli akademik çalışmaların ortaya koyduğu üzere, özel kesim AR-GE yokluğunda üniversiteler az gelişmiş bölgelerdeki yenilikçiliğin sürükleyicisi konumunda olmak durumundadır.

Yenilik kapasitesinin artırılmasının (uzun vadeli olmakla birlikte) birinci koşulu beşeri sermayenin güçlendirilmesi ve işgücünün niteliğinin artırılmasıdır. Bu da niteliksel dönüşümün ilk ekseninde ele alınmıştır. Beşeri sermayenin güçlendirilmesinin yanı sıra, öncelikle yenilikçilik konusunda yeniliğe taraf olanlar, yeniliğin aktörleri arasında (işletmeler, kamu kurumları, yerel yönetimler, işletmeleri destekleyici kurumlar ve sivil toplum örgütleri, odalar, eğitim kurumları vb.) farkındalık yaratılması, isteklilik oluşturulması gerekir. Bilgi İletişim Teknolojilerinin kullanımı yaygınlaştırılmaya çalışılması da yenilik kapasitesinin geliştirilmesi açısından ilk adımdır. Yerel yönetimlerin, kamunun desteğiyle üniversite-araştırma enstitüleri-iş dünyası-kamu bağlantılarının oluşturulması/güçlendirilmesi yararlı olabilir. Tedricen çeşitli seviyelerde işbirliğine dayanan ağların oluşturulmasına, ulusal ve uluslar arası seviyelerde ağlara katılıma destek sağlanması da yenilikçilik kapasitesini artıracak önlemler arasındadır.

Az gelişmiş bölgelerde AR-GE yatırımlarının yapılması konusu literatürdeki en tartışmalı konulardan biridir. Az gelişmiş bölgelerde AR-GE yatırımlarının yapılması ulusal yenilikçilik performansına zarar getireceği konusunda hakim bir görüş bulunmaktadır. Ayrıca bölgelerdeki beşeri sermayenin belli bir düzeye erişmesinden önce AR-GE yatırımları etkisiz sonuçlara yol açacağı ileri sürülmektedir. Öte yandan, AR-GE'nin sadece bilgi yaratılması için değil özümseme ve emme kapasitesinin gelişimi için önemi literatürde vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra, az gelişmiş bölgelerde taşarak yayılmanın AR-GE faaliyetlerinin alternatifi olmadığı konusunda araştırmalar da vardır. Az gelişmiş bölgelerde AR-GE yatırımları yapılması yalnızca görüşlerin yanı sıra, Türkiye'de az gelişmişlik eğilimi olan bölgelerdeki her ilde yenilikçiliğin sürükleyicisi olma potansiyeline sahip bir üniversite olması ve araştırma enstitüleri olmasından ötürü, araştırmalar, özellikle de bölgedeki mukayeseli üstünlüğe

sahip sektörlerle ilgili araştırmalar yapılmasının sağlanması hem üniversite ve araştırma kurumlarının asli görevlerinden birini yerine getirmesini sağlayacak, hem de yenilikçilik kapasitesinin artmasına katkıda bulunabilecektir.

Az gelişmiş bölgelerin yenilikçilik kapasitesini geliştirmeye dayanan önlemlerin de diğer müdahale alanlarında olduğu gibi aşama aşama bölgenin gelişme yönelimiyle birlikte ele alınması, bu müdahale alanının diğer müdahale alanları ve ilişkin önlemlerle koordinasyonunun sağlanması gerekir. Özellikle beşeri sermayenin güçlendirilmesi ve girişimcilik ve KOBİ'lerin güçlendirilmesi ile koordinasyona özel bir önem verilmez. Beşeri sermayede ve girişimcilikte ilerleme kaydettikçe yenilikçilik kapasitesinin artırılmasına yönelik önlemlerin güçlendirilmesi stratejik bir seçenektir. Beşeri sermayede yeterli derecede güçlenme kaydedilince AR-GE yatırımları artırılması ve girişimcilik gelişince ve KOBİ'ler güçlendikçe, yeniliğin finansman ayağının devreye sokulması da yenilikçilik kapasitesi açısından yararlı olabilir. Bu aşamalarda yeniliği destekleyen altyapıların geliştirilmesi de gündeme alınması da önemli bir adımdır. Bunun yanı sıra, sadece bölgesel düzeyde değil, ulusal düzeyde de yenilikçilik konusunda koordinasyon sağlanması gerekir. Az gelişmiş bölgelerdeki yenilik politikası kendi başına ele alınmamalı, bütünün parçası olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

(5) Sosyal Sermayenin Güçlendirilmesi

Sosyal sermaye iktisadi literatürde son dönemlerde tartışılmaya başlamış bir kavramdır. Sosyal sermayenin tanımı ve ölçümü konusunda çok farklı yaklaşımlar olduğu gibi, sosyal sermayenin sermaye özelliğini taşımadığını savunanlar da vardır. Sosyal sermaye toplumu oluşturan kesim ve bireylerin ilişkileri içinde barındığı ve kolektif eylemi kolaylaştıran bir sermaye biçimi olarak tanımlanabilir. Sosyal sermaye konusunda teorik ve ampirik çalışmalar daha erken bir aşamada olduğu için etkileri ve etkileşim mekanizması konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, yapılan çeşitli teorik ve ampirik çalışmalar sosyal sermayenin güven, paylaşılan, normlar ve işbirliğine yatkınlık çerçevesinde verimlilik, maliyetler, beşeri sermaye, yenilik, yatırım ortamı ve kolektif eylem gerektiren olumsuz dışsallıkların giderilmesi üzerinde olumlu etkileri olduğunu ortaya koymuştur. Sosyal sermayenin esnek uzmanlaşmada önemli bir yeri

olduğu gibi işbirliğini ve koordinasyonu sağlamada, bilginin paylaşılması, yayılması ve yaratılmasında da rol oynar. Öte yandan sosyal sermayenin, özellikle içe dönük, dışarı kapalı sosyal sermayenin rant sağlama, rekabeti engelleme gibi negatif etkileri olduğu da ortaya koyulmuştur. Bunun yanı sıra, terör örgütlerinin, çetelerin de sosyal sermayesi olduğu literatürde yer bulmuştur.

Sosyal sermaye konusunda net bilgiler olmasa da, sosyal sermayenin bölgesel gelişmede tamamlayıcı bir unsur olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Bu bağlamda, literatürde tanımlandığı kadarıyla ve olumsuz yan etkiler çıkarmayacak bir biçimde az gelişmiş bölgelerin gelişmesi için sosyal sermayeden mümkün olduğunca yararlanmanın ve olumlu sosyal sermayeyi güçlendirmenin bölgesel gelişmeyi destekleyeceği düşünülmektedir. Zira, az gelişmiş bölgelerin gelişmesi ancak ve ancak tüm kesimlerin katılımıyla koordineli ve birbirini tamamlayıcı bir biçimde gerçekleştirilebilir. Bu bağlamda sosyal sermaye hem ağlar ve paylaşılan normlar vasıtasıyla bölgede yaşayan tüm kesimlerin bölgesel gelişme sürecine katılımlarının sağlanmasına, hem de işbirliğini kolaylaştırarak farklı kesimlerin ortak amaç doğrultusunda koordineli çalışmasına katkıda bulunur.

Türkiye’de sivil toplum örgütleri olarak ölçülen sosyal sermayede ciddi bölgesel farklılıklar gözlenmektedir. Az gelişmişlik genel eğilimi sergileyen Düzey 2 Bölgelerinin çoğunda sosyal sermaye düşük seviyelerdedir. Ülkenin en doğusu ve güneydoğusu sosyal sermaye açısından en dezavantajlı konumdadır. Öte yandan, görece daha iyi konumda olmasına rağmen az gelişmişlik özelliklerine sahip doğu Karadeniz’de sosyal sermaye ülke geneline göre orta seviyededir.

Sosyal sermaye ile beşeri sermaye arasında bir birini besleyen bir süreç söz konusudur. Sosyal sermayenin az gelişmişlik genel eğilimi gösteren bölgelerde özellikle eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve okullaşmanın artırılması yararlı olabilecektir. Bu çerçevede beşeri sermayenin güçlendirilmesi ekseninde ele alınan politika da sosyal sermayenin güçlendirilmesine katkıda bulunabilecektir. Bunun yanı sıra, aşama aşama çeşitli düzeylerde dışa dönük ağlar kurulması sosyal sermayenin gelişmesine katkıda bulunabilir. Yeniliğe dönük ağların yanı sıra STK’ları, taban örgütlerini, kamuyu, üniversiteleri bir araya getiren hem ortak amaçlı hem de genel amaçlı ağlar

oluşturulması bir seçenektir. Örgütlenme geliştirilmesi ve ortak amaçlar doğrultusunda sivil toplumun gelişmeye aktif katılımları desteklenmesi, farklı kesimlerin bir araya geleceği ve diyalog kurabilecekleri ortamlar yaratılması da faydalı olabilir.

Diğer müdahale alanlarındaki aşama aşama yaklaşımın tersine, sosyal sermayenin geliştirilmesine özgü alınması öngörülen önlemler gelişmenin ilk aşamasında başlatılması, gelişme ilerledikçe doğal süreç içinde bu önlemlerin derinleştirilmesi önerilmektedir. Öte yandan, tamamlayıcı ve destekeyici olması bakımından sosyal sermaye uzun vadeli perspektifi ve aşamaları yansıtan planının içinde alınması gerekir. Ayrıca, sosyal sermaye literatüründeki gelişmeler takip edilmesi, bölgenin gelişme sürecine entegre edilebilecek bileşenler ve yenilikler ortaya çıktıkça bir değerlendirme yapılarak olumlu sonuçlar ortaya çıkarabilecek önerilerin planlamaya alınması ve uygulanmaya aktarılması sosyal sermayenin güçlendirilmesi açısından önemlidir.

(6) Sektörel Yapı ve Bölge Dışından Sermayenin Bölgeye Cezp Edilmesi

Bölgesel gelişme bağlamında önerilen ve bölgenin içinde niteliksel dönüşüm yaratmaya çalışan yaklaşım, bölgeler arası sektörel farklılıklara, verimlilik farklarına rağmen bölgesel gelişmede herhangi bir sektörü diğerleri karşısında kayırmamakta, kazanan sektörleri seçmemektedir. Öte yandan bölgesel gelişmede uzmanlaşmanın gerekliliği de göz ardı edilmemektedir. Bölgesel gelişme için uzmanlaşma gereklidir. Ancak, dışarıdan empoze edilen bir uzmanlaşmadan ziyade, uzmanlaşmanın bölgenin geçirdiği gelişim aşamalarında mukayeseli üstünlük temelinde doğal süreç içinde ortaya çıkacağı düşünülmektedir.

Niteliksel dönüşüm yaklaşımı dışarıdan bölgeye gelecek yatırımları da dışlamamaktadır. Ancak, yaklaşım işletmelerin etkin işleyecek koşullara kavuşmadan önce teşvikler aracılığıyla bölgeye yatırımların cezp edilmesinin çok da başarılı sonuçlar ortaya çıkarmayacağı görüşünden hareket etmektedir. Az gelişmiş bölgeler aşama aşama geliştikçe, bölge dışından yatırım gelmesi için koşullar oluşması öngörülmektedir. Koşulların oluşmasından sonra bu bölgelerin bölge dışı sermaye için cazip hale geleceği düşünülmektedir.

SONUÇ

Bölgesel gelişmişlik farklılıkları ülkelerin karşı karşıya oldukları bir iktisadi etkisizlik ve toplumsal eşitsizlik sorunudur. Ülkelerin içinde belirli bölgelerde iktisadi faaliyetler, nüfus ve refah toplanırken, belirli bölgelerde ise tam tersi bir tablo yaşanmakta, bu bölgeler ülkenin refahından yeterli pay alamamaktadır. Bazı ülkelerde görece hafif bazı ülkelerde daha derin yaşanan bölgesel gelişmişlik farklılıkları bir taraftan dezavantajlı bölgelerdeki üretim faktörlerinin ve kaynakların tam olarak kullanılamıyor olması, diğer taraftan ise bu bölgelerde yaşayanların ülkenin geçirdiği gelişim sürecinden diğer bölgeler kadar yararlanamıyor olması anlamına gelmektedir. Aşırı kalabalıklaşan bölgelerde, bir zamanlar cazip olan ancak değişen şartlar yüzünden cazibesini kaybeden bölgelerde, az gelişmiş bölgelerde, bölgelerin gelişmişlik düzeyine özgü zorluklar yaşanmaktadır. Bu zorluklar bölgelerin kendisinde ve ülkenin genelinde ekonomik ve sosyal, kimi zaman da siyasi sorunlara yol açmaktadır. Kamuoyunda bu sorunların çözümüne dair oluşan talepler ülkeleri meşgul etmektedir. Ülkeler, özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, bölgeler arası dengesizlik sorununu farklı farklı yöntemlerle çözmeye çalışmaktadır.

Temel olarak ulus altı seviyede iktisadi panoramanın şekillenmesine odaklanan bölgesel iktisat, aynı zamanda bölgesel gelişmeyle, ülkelerin yaşadıkları bölgesel gelişmişlik farklılıklarının nasıl ve neden oluştuğuyla, bu farklılıkların getirdiği sorunlarla ilgilenmekte, bölgeler arası dengesizliğin giderilmesiyle ilgili öneriler ortaya koymaktadır. Bölgesel iktisadi analize ilişkin literatür 1950'li yılların sonlarından itibaren gelişme süreci geçirmesine rağmen, bölgesel iktisat ana akım iktisadi analiz içinde henüz yer bulamamıştır.

Bölgesel iktisatın temelleri pek çok farklı teorisyenin, özellikle 1800'lü yıllar ile 1900'lü yılların ilk yarısı arası yaptığı mekansal analize odaklanan çalışmalara dayanır. Bunlar arasında en fazla atıfta bulunulan Von Thünen'in tarımsal alanın kullanımına ilişkin modeli, Weber'in sanayinin optimum kuruluş yerine ilişkin endüstrilerin lokasyonu teorisi, Christaller ve Losch'ün merkezi yerler teorisi, Hoover, Greenhut ve Isard'ın lokasyon teorisidir.

Başlarda daha çok ulusal ölçekteki teorilerin bölge düzeyine adaptasyonu ile şekillenen ve büyümeye odaklanan bölgesel iktisadi analizde daha sonraları bölgesel gelişmeye, bölgesel gelişmişlik farklılıklarına, iktisadi faaliyetlerin mekansal yığılmalarına odaklanan farklı bakış açılarını yansıtan teoriler geliştirilmiştir. Farklı gelenek ve okullar, bölgesel gelişme ve bölgesel dengesizliklerin azaltılmasında farklı görüşler ve öneriler ortaya koymuştur.

Geleneksel Neo-klasik yaklaşım dışsal büyüme teorisinde uzun vadede bölgeler arasında yakınsama olacağını öngörmüştür. Öte yandan, Keynezyen teoriler gelişme sürecinin mekansal dengesizliğe yol açtığını ve eşitsiz gelişmenin kendi kendini beslediğini ortaya koymuş, bölgeler arasında ıraksama yaşanmasın daha yüksek bir olasılık olduğunu ileri sürmüştür. Keynezyen gelenekteki ihracat temelli teori ve geliştirilmiş versiyonları, bölgelerin büyümesinin bölgenin ihracat yapan sektörlerinin büyümesine bağlı olduğunu ileri sürmüş ve büyüme sürecinin kümülatif olduğunu ortaya koymuştur. Keynezyen gelenekteki kümülatif nedensellik ise az gelişmişliğin az gelişmişliği, gelişmişliğin ise gelişmişliği beslediğini ortaya koyarak, iktisadi süreçteki kümülatif ve dairesel hareketi vurgulamıştır.

Keynezyen gelenekteki kutuplaşma teorileri, kutuplaşmanın iktisadi gelişme sürecinin doğal bir sonucu olduğunu altını çizmiştir. Gerek kutuplaşma teorileri içinde gerekse bölgesel gelişmeye odaklanan teoriler içinde, belki de en fazla uygulama imkanı bulan teori büyüme kutbu teorisidir. Perroux'nun büyüme kutbu teorisi, en basit anlatımıyla, ileri geri bağlantıları yoğun olan sürükleyici firma veya endüstrilere yatırım yaparak ekonomik büyüme sağlanabileceğini, gelişmenin yayılabileceğini ileri sürer. Ancak Perroux'ya göre gelişmenin yayıldığı alan bu endüstrilerin bulunduğu alanın yakın çevresi olmak zorunda değildir. Yayılmanın etkilerinin olduğu alan küreseldir. Büyüme kutupları teorisini bölgesel bağlama getiren Boudeville ise analizinde kentsel merkezleri öne çıkarmış, buralardaki sürükleyici firma ve endüstrilerin gelişiminin kentsel merkezin yanı sıra, etrafını da olumlu yönde etkileyeceğini ileri sürmüş, bu yaklaşım da uygulamacıların dikkatini çekmiştir. Kutuplaşma teorileri içinde yer alan Friedman'ın çekirdek-çevresi ise çekirdek ve çevrenin özelliklerini, birbirleri arasındaki ilişkileri, özellikle de çevrenin çekirdeğe bağımlılığını ortaya koymuştur. Çekirdek-çevre

yaklaşımına göre bölgesel dengesizliklerin azalmasında çevrenin olgunlaşan ekonomik sistemle bütünleşmesi, mekansal organizasyonun değişiminde ise yeniliklerin iletilmesi aracılığıyla çekirdek ve çevre arasında ortaya çıkan çatışmalar ve çekirdeğin içindeki çatışmalar rol oynamaktadır.

Öte yandan, yapısal değişim teorileri bölgesel gelişmede yapısal dönüşüm üzerinde durmaktadır. Bu gelenekte bölgesel gelişme sürecini ortaya koyan bir dizi aşama teorisi ortaya koyulmuştur. Hoover ve Fischer gelişme sürecindeki sektörel değişim aşamalarını ele almıştır. Schumpeter'in dalgaları ve Rostow'un kalkınma aşamaları da bölgesel bağlama getirilmiştir. Aşama teorilerinin yanı sıra, Vernon'un ürün devreleri ve Markusen'in kar döngüsü teorileri yapısalcı gelenekte mekansal açıklamaları itibariyle ele alınan teoriler arasında yer almaktadır. Vernon, ürünün hayatı boyunca geçirdiği farklı evrelerde hangi özelliklere haiz yerlerde üretildiğine açıklama getirirken, Markusen endüstrilerin geçirdiği aşamalarındaki rekabet yapısını ve bu bağlamdaki karları ele alarak farklı kar döngülerinde firmaların yerleşme eğilimlerini ortaya koymuştur. Sabel ve Piore öncülüğünde literatürde ele alınan esnek uzmanlaşma ise bölgesel gelişme açısından bu üretim tarzının buldukları bölgeyi nasıl etkilediği ve sosyal sermayenin önemi itibariyle dikkat çekmektedir. Bölgesel ekonomik evrimi episodik olarak tanımlayan Marksist teorilere göre ise eşitsiz gelişme kapitalizmin özündeki krizlerden kaynaklanmaktadır.

Son dönemlerdeki bölgesel gelişme uygulamalarını etkileyen ve bölgesel gelişme bağlamında dikkat çeken iki yeni teori Neo-klasik gelenekteki içsel büyüme teorisi ve Yeni Ekonomik Coğrafya'dır. İçsel büyüme teorisi özellikle beşeri sermayenin, yeniliğin ve teknolojik ilerlemenin önemini vurgulamaktadır. Bu teoriye göre bölgeler arasında yakınsama ortaya çıkabileceği gibi, ıraksama olması da mümkündür. Nobel ödüllü ekonomist Paul Krugman'ın öncülüğünde gelişen ve daha çok yığılmalara odaklanan Yeni Ekonomik Coğrafya ise benzer özellikler taşıyan bölgelerin zaman içinde neden bazılarının gelişmiş, bazılarının az gelişmiş bölgelere dönüştüğü konusuna açıklama getirir.

Bölgesel gelişme ve bölgesel gelişmişlik farklılıkları konusunda farklı perspektifler ortaya koyan bu teoriler, bölgesel politikaların geliştirilmesine ışık

tutmuştur. Bölgesel politikalar temel olarak iktisadi ve sosyal unsurların mekansal dağılımı yönlendirmeye çalışmaktadır. Her ne kadar bölgesel politikalar her gelişmişlik seviyesindeki bölgelerde uygulansa da, temel olarak bölgesel dengesizliklerin bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasına yönelik uygulandığı algısı hakimdir. Son zamanlarda, bölgesel politikalar, özellikle Avrupa Birliği ve etkilediği alanlarda tüm bölgelerin, özellikle görece az gelişmiş bölgelerin rekabet gücünü ve rekabet edebilirliğini artırmaya odaklanmaktadır.

Bölgesel politikalar gerek etkinlik gerekse eşitlik nedenleriyle uygulanmaktadır. Ancak, bu nedenlere tezat bir şekilde ulusal düzeyde etkinlik ve bölgelerarası eşitlik arasında bir ikilem söz konusudur. Bu ikileme göre bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasına, bölgeler arası dengenin sağlanmasına yönelik çabalar ulusal büyümeden bir ölçüde feragat edilmesi anlamına gelmektedir. Bölgesel politikalar konusunda bir diğer ikilem de yerlerin refahına karşı kişilerin refahı ikilemidir. Bu ikilem de bölgeler arası politikaların kişiler arası eşitsizliğin giderilmesinde bir araç olarak kullanılıp kullanılmayacağına ilişkin tartışmalar çerçevesinde şekillenmektedir.

Bölgesel politikalar farklı amaçlara yönelik uygulanabilmektedir. Ancak, bu çalışmada bölgesel politikalar bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması bağlamında ele alınmakta, gelişmiş bölgelerin gelişme olanaklarına sınırlama getirilmeden, az gelişmiş bölgelerin gelişmiş bölgeleri yakalayabilmesine imkan tanıyan politikalara odaklanmaktadır.

Bölgesel politikaların tasarlanması, belirlenmesi izole bir biçimde gerçekleşmemektedir. Bölgesel politikalar hem ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal gelişmelerden, hem de dünyadaki hakim iktisadi ve sosyal görüşlerden, paradigma değişikliklerinden etkilenmektedir. Bu bağlamda az gelişmiş bölgelerin gelişmesine, bölgesel farklılıkların azaltılmasına yönelik politikalar zaman içinde değişim göstermiştir. Geleneksel politikalar az gelişmiş bölgelerin daha çok dışarıdan gelişebileceği görüşünü benimsemiştir. Bu bağlamda az gelişmiş bölgelere bölge dışından sermayenin çekilip üretken yatırımlara yönlendirilmesine odaklanmıştır. Az gelişmiş bölgelerin gelişmesinde kamuya öncü rol biçilmiş, kamunun da bu bölgelerde

retken yatırımlar yaparak bölgelerin ekonomisine dinamizm getirmesi bölgesel politikalar kapsamında kullanılan ana yöntemler arasında yer almıştır. Son dönemlerde ise yerele dayanan, bölgelerin dışarıdan ziyade içerden gelişebileceğini temel alan yaklaşım benimsenmeye başlanmıştır. Yereldeki aktörleri kuvvetlendiren, yerel potansiyelleri geliştirip harekete geçiren politikalar önem kazanmıştır. Bu bağlamda bölgelerin içerinden geliştirilebilmesi için verimlilik ve büyüme üzerinde etkileri olan beşeri sermaye, altyapı, yenilik, girişimcilik ve KOBİ'ler bölgesel politikaların temel müdahale alanları arasında yer almaya başlamıştır. Ayrıca, literatürde son zamanlarda tartişılmaya başlanan sosyal sermaye de bölgesel gelişmeyi, diğer müdahale alanlarındaki önlemleri tamamlayıcı bir unsur olarak ele alınmaktadır.

Beşeri sermaye, özellikle içsel büyüme teorisi ile birlikte önem kazanmıştır. Beşeri sermaye sadece bireyin ve emeğin verimliliğini artırmamakta, diğer üretim faktörlerinin de verimliliğini artırmaktadır. Ayrıca, yenilikçilik kapasitesi ile girişimcilik seviyesinde belirleyicidir. Bölgesel gelişme için ön koşul olan hem sosyal hem de fiziksel altyapı ise bir taraftan kişilerin yaşam standardında diğer taraftan da işletmelerin etkin bir Şekilde faaliyetlerini yürütmesinde rol oynamaktadır. Girişimcilik ve KOBİ'ler ise iş olanakları yaratması, istihdamın artışına katkıda bulunması, bölgede bulunan mevcut kaynakları daha verimli alanlarda kullanılmasına yardımcı olması açısından bölgesel gelişmenin ana odakları arasında yer almaktadır. Yeniliğin, bilgi ve teknolojinin iktisadi büyüme, verimlilik ve rekabet gücü üzerindeki son derece yüksek etkileri ise yeniliği günümüzde iktisadi gelişmenin merkezine yerleştirmektedir. Sosyal sermaye ise özellikle de ortak amaçlar doğrultusunda kolektif eylemi kolaylaştırması açısından bölgesel gelişme için önem arz etmektedir.

Türkiye'de bölgesel politikalar planlı döneme geçişle birlikte ülkenin gündeminde yer almaya başlamıştır. Ancak, Cumhuriyet'in kurulmasından planlı döneme kadar geçen süreçte her ne kadar bölgesel politikalar uygulanmamış olsa da ve ülkenin hızla kalkındırılmasına odaklanılsa da, Ankara'nın başkent olması, ulaştırma altyapısı yatırımlarına ilişkin kararlar ile kamu eliyle yapılan üretken yatırımların yer seçimine ilişkin kararlar iktisadi faaliyetlerin ülkede dağılımında rol oynamıştır.

Planlı dönemde bölgesel politikalara verilen önem dalgalı bir seyir izlemiş, bölgesel politikaların içeriğinde ülkedeki siyasi ve ekonomik koşullar ve yaklaşımlara paralel olarak değişiklikler yaşanmıştır. Bölgesel politikalar aynı zamanda dünyadaki bölgesel politika yönelimlerinden, kalkınma anlayışındaki değişikliklerden de etkilenmiştir. Planlı dönemin başlangıcında bölgesel politikalarda, özellikle bölge planlamaya yüksek önem verilmiş, büyüme merkezleri yaklaşımı üzerinde durulmuş ve bölge planlaması için bölgelerde araştırma takımları kurulması gibi bölgesel düzeyde örgütlenme öngörülmüştür. Üçüncü plan dönemi dengeli kalkınma yaklaşımından vazgeçilen ve bölgesel yaklaşımın tamamen geriye atıldığı bir plan dönemidir. Üçüncü planda parçalı bir yaklaşımı temsil eden KÖY yaklaşımına geçilmiş, KÖY'ler çevrelerinden kopuk bir biçimde ele alınmıştır.

Dördüncü plandan sekizinci plana kadar, üçüncü plandaki bölgesel politikalarından kopuşa tezat bir biçimde bölgesel politikalara verilen önem tedricen artmıştır. Üçüncü planı izleyen plan dönemlerinde KÖY uygulamasına devam edilmiş olsa da KÖY'ler özellikle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'daki KÖY'lerin bir bütün olarak ele alınmaya çalışıldığını vurgulamakta yarar vardır. Dördüncü plan dönemi itibariyle bölgesel gelişme projeleri bağlamında bölgelerin bir plana dayalı, yerel potansiyelleri dikkate alan bir biçimde geliştirilmesi yaklaşımı benimsenmeye başlanmıştır. Beşinci plandan itibaren de çok merkezli bir büyüme yaklaşımına geçilmeye çalışıldığı ve bölgesel gelişme bağlamında organize sanayi bölgelerinin bir araç olarak ele alınmaya başladığı gözlenmektedir. Altıncı Planda ilk defa AT'nin bölgesel politika uygulamalarına atıf yapılmış ve ilk iki planda yer alan büyüme merkezleri yaklaşımına geri dönülmüştür. Yedinci Planda ise günümüzdeki bölgesel gelişme perspektifini yansıtan sürdürülebilir gelişme, yenilik ve girişimcilik ilk defa bölgesel gelişme bağlamında yer bulmuştur. Bu planda OSB'lerin yanı sıra KSS'lere ve gelişmiş ve normal yöreler için ihtisaslaşmış OSB'lere yer verilmiştir. Türkiye'nin AB'ye adaylığının teyit edildiği Helsinki Zirvesi'nden sonra uygulama dönemi başlayan Sekizinci Plan'da Avrupa Birliği ile ilişkilerin yeni bir döneme girmesi itibariyle AB bölgesel politikalarına uyum konu edilmiştir. Sekizinci Planda geleneksel politikaların yanı sıra, yerel potansiyeli geliştirmeye yönelik olarak beşeri sermayenin geliştirilmesine, girişimcilik ve KOBİ'lere yer verilmiştir.

Birinci Plandan Sekizinci Plan'a kadar geçen süreç içerisinde, 1990'lar itibariyle daha fazla yerelin potansiyelini geliştiren politikalara önem verilmeye başlanmış olsa da, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasında geleneksel politikalar ağırlıklı olmuştur. İlk planlarda daha ağırlıklı olmak kaydıyla kamuya öncü rol biçilmiş, bölgelerin kamu eliyle kalkındırılması sağlanmaya çalışılmıştır. Bölgesel politikaların, özellikle KÖY yaklaşımının bel kemiğini teşvikler aracılığıyla az gelişmiş bölgelere özel sektör yatırımlarının cezp edilmesi oluşturmuştur. Her ne kadar uygulamaya aktarılma derecesi tartışmalı olsa da kamu yatırım, hizmet ve harcamalarında az gelişmiş bölgelere, özellikle de KÖY'lere öncelik verilmesi ilkesi benimsenmiştir. 1990'lar öncesinde bölgelerin içeriden ziyade dışarıdan geliştirilmesi ağırlıklı bir yaklaşım olmuştur.

1989'da GAP'ın ve 1990'ının ikinci yarısından itibaren ZBK, DAP, DOKAP, YIHGP'nin planlaması ile bölgesel politikalarda dikkatler geleneksel politikaların yanı sıra, bölgelerin kendi özelliklerine, dinamik ve potansiyellerine kaymaya başlamıştır, aşağıdan yukarı doğru kalkınma anlayışına geçiş sürecine girilmiştir. Bölgesel gelişme projelerinde/planlar yerel potansiyellere ve yerele daha çok önem verse de, çoğu bölgesel plan/proje merkezi bir yaklaşımla ve kamu yatırımları anlayışıyla yapılandırılmıştır. Bu planların hazırlanmasında tutarlı bir şablon gözetilmemiş, farklı yapılarda planlar ortaya çıkmıştır. GAP dışındaki bölge plan/projelerinin önemli bir kısmı hayata geçirilememiş, bunda planlamada kaynak kısıtının yeterince göz önünde bulundurulmaması, kurumsal kapasite ve koordinasyon eksikliği, siyasi irade eksikliği, plan/projeleri uygulamaya aktaracak mekanizmaların geliştirilmemiş olması rol oynamıştır.

2000'li yılların ilk yarısında tam üyelik perspektifiyle AB'ye uyum sürecinin başlaması ve müzakere sürecine geçilmesiyle birlikte bölgesel politikalarda bir dönüşüm sürecine girilmiştir. Bölgesel politikalar politika düzeyinde ana eksene oturmuştur. Bu dönüşüm daha çok Avrupa Birliği'nin yönlendirmeleriyle gerçekleşmiştir. Dönüşüm ağırlıklı olarak bölgesel politikaların uygulanmasını sağlayacak sisteme ilişkindir. Ancak, içeriksel olarak da Avrupa Birliği bölgesel politikaları önemli ölçüde etkilemiştir.

Bölgesel politikalar konusundaki ana dönüşüm aşağıdan yukarı doğru, bir bakıma ademi merkezîyetçi bölgesel gelişme yaklaşımını ve yerel potansiyelin harekete geçirilmesi ve geliştirilmesi yaklaşımını, bölgesel gelişmede yerel aktörlerin merkeze oturmasını destekleyecek sistemin oluşturulmasını içermektedir. Bu sistem, aslen Avrupa Birliği bölgesel politikalarının ve ilkelerinin uygulanması, üyelikle birlikte araçlarının kullanılabilmesi için oluşturulmaktadır. 2000’li yılların başından beri, bu sistemin oluşturulması için pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlar arasında en öne çıkan çalışmalar, bölge tanımlamalarının tekrar yapılması, Kalkınma Ajanslarının kurulması ve faaliyetlerine başlamasıdır. Kalkınma Ajanslarının faaliyete başlaması ile de bölgesel gelişme stratejilerinin ve planlarının hazırlanması gerek Düzey 2 Bölgelerinin gerekse ülkenin gündemine oturmuş, çalışmalar hız kazanmıştır. Bunların yanı sıra, bölgesel gelişme çabalarının etkin bir biçimde yürütülmesi için merkezi ve bölgesel düzeylerde kurumsal kapasite oluşturma ve geliştirme çalışmalarına ağırlık verilmeye başlanmıştır. Ayrıca, Türkiye’de özellikle de AB’nin bölgesel gelişmeye yönelik fonların kullanılabilmesi için çerçeve belgelerin hazırlanması ve operasyonel programların hazırlanıp uygulamaya koyulması da Türkiye’de bölgesel politikalar kapsamındaki yeniliklerdendir. Bu programların çerçevesinin ve içeriğinin AB tarafından yönlendirildiğini belirtmek gerekir. Ancak, bu çerçeve ve programlar Türkiye’deki sorunlara cevap verecek, bölgesel gelişmeye katkı sağlayacak bir biçimde kurgulanmadığı anlamına gelmemektedir. Bu daha çok odaklanma ve müdahaleler belirlenirken, AB’nin bölgesel gelişme konusundaki perspektifinin dikkate alındığı anlamını taşımaktadır.

2000’li yılların ikinci yarısı itibarıyla AB’nin etkisiyle Türkiye’de bölgeler küreselleşen ekonomide rekabet birimleri olarak algılanmaya başlanmıştır. Bölgesel gelişmede yerindenlik ilkesi doğrultusunda aşağıdan yukarı doğru bir yaklaşım benimsenmeye başlamıştır. Ayrıca, yerele dayanan bölgesel gelişme perspektifi uyarınca, beşeri sermayenin güçlendirilmesi, KOBİ’ler ve girişimcilik, bölgesel düzeyde uzmanlaşma, bir ölçüye kadar yenilik, altyapının geliştirilmesi, kamu/yerel yönetimler-özel sektör-Üniversite-STK işbirliği, katılımcılık bölgesel politikalarda öne çıkan unsurlar haline gelmiştir. Bunların yanı sıra bölgesel politikalar bağlamında çok uzun yıllardır Kalkınma Planlarında farklı adlarla yer verilen cazibe merkezleri

yaklaşımı, Avrupa Birliği'nin 2007-2013 dönemindeki Bölgesel Politikaların Yönlendirici İlkelerinde “Şehirlerin Büyüme ve İş Olanaklarına Katkısı” başlığı altındaki büyüme kutuplarına uyumlu olarak temellendirilmiş ve uygulanmaya başlanmıştır. Bunun yanı sıra, teşvik politikalarında değişikliğe gidilmiş, KÖY yaklaşımı terk edilmiş, Dokuzuncu Plan öncesi planlarda da sıklıkla değinilen ancak gerçekleştirilemeyen teşvik politikalarında sektör-bölge ayrımlarına gidilmiştir.

Yapılan tüm bu değişikliklerin ve yeni uygulamaların ne ölçüde bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasına katkı sağlayacağını zaman gösterecektir. Ancak, bu “yeniliklerin” istenilen etkiyi ortaya çıkarmasında bazı engeller bulunmaktadır. Birinci engel bölge sınıflandırmasına ilişkindir. Avrupa Birliği'nde bölgesel politikaların merkezinde olan Düzey 2 Bölge sınıflandırmasının da, Türkiye'de benzer bir biçimde bölgesel politikaların merkezinde olacağı düşünülmektedir. Ancak bu bölge sınıflandırması yapılırken, kullanılan bölge tanımında yeknesak bir tutum sergilenmemiş olması, kimi bölgelerin homojen bölge, kimilerinin fonksiyonel bölge kimilerinin her hangi bir bölge tanımına uymayan şekilde tanımlanması, özellikle ulusal düzeyde belirlenen bölgesel politikaların etkinliğine zarar verme potansiyeline sahiptir.

İkinci engel cazibe merkezlerine ilişkindir. Cazibe merkezleri yaklaşımıyla az gelişmiş veya geride kalan bölgelerdeki belirli kent merkezlerindeki altyapının, insan kaynaklarının, öne çıkan sanayi sektörlerinin geliştirilmesi gibi önlemlerle gelişmeyi çevresine yayacak kentsel merkezler haline dönüştürülmesi çabası bulunmaktadır. Ancak, daha önceki deneyimler bu yaklaşımın temel aldığı büyüme kutupları teorisinin uygulamaya aktarılmasında sorunlarla karşılaşıldığı bu kutupların gelişmeyi çevreye yaymada başarısız olduğunu göstermektedir. Cazibe merkezlerinin, gerekli yatırımlar yapıldığında görece az gelişmiş bölgelerde göçü emecek görece gelişmiş merkezler haline gelmesi ciddi bir olasılıktır. Buna rağmen, bu merkezlerin çevrelerine gelişmeyi yaymaktan ziyade bölge içi dengesizliği artıracacağı düşünülmektedir.

Üçüncü engel Kalkınma Ajanslarının elinde bulunan araçlara ilişkindir. Kalkınma Ajanslarının kurulması bölge planlaması yapılması ve bölgesel gelişmeyi bölge gündeminde tutması açısından son derece yararlıdır. Ancak, Ajansların ellerinde

bulunan araçların kısıtlı olması ciddi bir dezavantajdır. Zira, bölgesel koşulların ve ihtiyaçların farklılığı karşısında bir takım araçlar belirli bölgeler için faydalı olsa da, diğer bölgeler için yarasız olabilir.

Dördüncü engel ise yeni teşvik sistemine ilişkindir. Gelişmişlik seviyesine göre bölgeleri kategorilendiren, bölge-sektör ayrımı yapan yeni teşvik sisteminin az gelişmiş bölgelerde yatırımlar için elverişli koşullar oluşturmadan (beşeri sermaye, destekleyici ağlar, altyapı, vs.) önce yatırımların az gelişmiş bölgelere yönlendirilmesinde yeterli etkiyi sağlamayacağı düşünülmektedir.

Türkiye’de bölgesel farklılıklara ilişkin çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların en yoğun olduğu dönemler 1960’lı ve 70’li yıllar ile 1990’ların sonlarından bugüne uzanan dönemdir. Son dönemlerde yapılan çalışmalar özellikle bölgeler arası yakınsamaya odaklanmıştır. Bunların yanı sıra literatürde işsizlik oranları, vergi yükü, göç, krediler, finansal gelişme, teşvikler, kamu harcamaları, eğitim ve beşeri sermaye bölgesel farklılıklar ve bölgesel gelişme açısından ele alınmıştır. Yapılan ampirik çalışmalar çelişkili sonuçlar ortaya koymuştur.

Bölgesel gelişmişlik farklılıklarının eğilimi hangi yönde olursa olsun, Türkiye halihazırda derin bölgeler arası farklılıklarla karşı karşıyadır. Düzey 2 Bölgeleri seviyesinde mevcut olan son veriler ışığında gelişmişliği etkileyen ve belirleyen çeşitli sosyo-ekonomik göstergelere göre (her ne kadar çeşitli indikatörler bazında dezavantajlı bölgeler ülkenin diğer kesimlerinde yer alsada) Türkiye’deki en dezavantajlı Düzey 2 Bölgelerinin ülkenin doğu kesiminde toplanmış olduğu gözlenmektedir. En fazla az gelişmişlik genel eğilimi gösteren Düzey 2 Bölgeleri ülkenin en doğusunda yer almaktadır. Bunun yanı sıra, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgesinde bulunan pek çok Düzey 2 Bölgesi de az gelişmişlik genel eğilimi sergilemektedir. Doğu Karadeniz bu bölgelere göre görece iyi konumda olsa da, bu bölgede bulunan Düzey 2 Bölgesi de az gelişmişlik eğilimi gösteren bölgeler arasındadır.

Bahsi geçen Düzey 2 bölgeleri neredeyse her göstergede ülkedeki en düşük seviyeye sahip olması, bu bölgelerin mevcut potansiyellerinden yararlanmıyor olması anlamına gelmektedir. Günümüzdeki ekonomik sistemde bölgeler arasında tam bir

denge sağlanması mümkün olmasa da, az gelişmiş bölgelerde yaşayanların kabul edilebilir yaşam standartlarına sahip olmasının sağlanması gerekmektedir. Bu çerçevede, bölgelerin gelişmesi ve potansiyellerinden yararlanması için kendi kendini besleyen az gelişmişlik kısır döngüsünü kırmak gerekmektedir. Bu da köklü bir değişim ihtiyacına işaret etmektedir. Bu bağlamda az gelişmiş bölgelerde niteliksel dönüşüm sağlanmasını hedefleyen bir politika önerisi yapılmaktadır.

Uzun vadeli bir perspektif ortaya koyan niteliksel dönüşüm yaklaşımı bölgeyi az gelişmişliğe kilitleyen ve bölgenin kendi içinde bulunan temel faktörlerde eş zamanlı olarak bilince, davranış değişikliğine dayalı köklü değişiklikler yaratılmasını içermektedir. Önerilen niteliksel dönüşümde farkındalık yaratma ve bilinç oluşturma kritik öneme sahiptir. Yaklaşım, bölgesel düzeyde uzun vadeli bir planlama ve çok boyutlu bir koordinasyon gerektirmektedir. Bölgenin gelişme sürecinin uzun vadede ulaşılması öngörülen gerçekçi bir şekilde belirlenmiş bölge vizyonuna doğru aşamalı, katı olmayan bir plan dahilinde yönlendirilmesinin fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Bölgesel gelişme aşama aşama ele alınmalıdır. Niteliksel dönüşüm yaklaşımında aşağıda ele alınan her bir alanda meydana gelmesi öngörülen değişikliğin bir biri ile tutarlı olması, bir birini tamamlaması ve beraber bölgenin gelişme yönelimi doğrultusunda bir sonucu ortaya çıkarmasının olumlu etkiler yaratacağı üzerinde durulmaktadır. Yaklaşım beş ana eksen üzerine oturmakta, beş müdahale alanında köklü değişiklikler gerçekleştirilmesini içermektedir. Bunlar verimlilik ve büyüme etkileri olan, beşeri sermayenin güçlendirilmesi, sosyal ve fiziksel altyapının geliştirilmesi, girişimciliğin geliştirilmesi, yenilik anlayışının yerleştirilmesi ve yeniliğin iktisadi yapıyla bütünleştirilmesi, sosyal sermayenin güçlendirilmesidir.

Beşeri sermayenin güçlendirilmesi kapsamında uzun vadeli bir perspektifte bölgenin eğitim düzeyi ve anaokul seviyesinde başlayarak her seviyede okullaşmanın artırılması önerilmektedir. Ortaöğretim seviyesinden başlayarak bölgenin mukayeseli üstünlüğü olan sektörlerle yönelik eğitime önem verilmesinin olumlu sonuçlar doğuracağı beklenir. Beşeri sermayenin güçlendirilmesinde, özellikle formal eğitimde sadece niceliğe odaklanılmaması, eğitim kalitesinin de en azından ulusal standartlarda olmasının sağlanması gerekir. Formal eğitim sistemi dışında kalanlar için, özellikle de

erişkin nüfus için yaşam boyu öğrenme yaklaşımının benimsenmemesi de gelişmeye ciddi bir katkı sağlar. Bu bağlamda, mukayeseli üstünlüğe sahip olan sektörlerde çalışanlar başta olmak üzere çalışanların kapasitesinin artırılmasına yönelik önlemler ve nitelikleri yetersiz olduğu için veya ilgisiz olduğu için işsiz kalanlara ihtiyaç duyulan niteliklerin kazandırılması için önlemler alınabilir.

Fiziki ve sosyal altyapının geliştirilmesi kapsamında altyapıya gelişmeyi tamamlayan ve destekleyen bir unsur olarak yaklaşılması esastır. Bu bağlamda gerek yerel altyapı, gerekse ulusal ağ niteliği taşıyan altyapı ve ilişkin hizmetler bölgenin her bir gelişme aşamasında nüfusun ve işletmelerin ihtiyaçlarını etkin bir biçimde karşılayacak şekilde ve rekabet gücüne uygun yeterli nitelik ve nicelikte sunulmasının bölgesel gelişmeyi destekleyeceği düşünülmektedir. Altyapıda sadece fiziksel altyapıya odaklanılmamalı, her çeşit sosyal altyapının da geliştirilmesine önem verilmesi yararlı sonuçlara yol açar. Yaklaşım altyapının her bir gelişme aşamasında bölgenin gelişme yönelimine uygun bir biçimde iyileştirilmesi ve geliştirilmesini içermektedir.

Niteliksel dönüşüm yaklaşımı bölgesel ekonomide dinamizmin yakalanması, iş olanaklarının artırılması ve bölgesel ekonominin zaman içinde tedricen güçlenen beşeri sermayeden faydalanacak ve bu beşeri sermayeyi barındıracak şekilde dönüşmesini içermektedir. Yaklaşım ekonomik dinamizmin sağlanması için bölgenin dışından sermayeyi cezp etmek yerine bölgedeki KOBİ'lere ve girişimciliğe odaklanmaktadır. Bu bağlamda bölgenin mevcut ve gelecekteki işletmelerin sağlam yapıya kavuşturulması ve rekabet gücünün artırılması esastır. Gelişmenin ilk aşamalarında yeni girişleri göz ardı etmeden, mevcut işletmelerin kapasitesinin artırılması stratejisi benimsenmiştir. Bu strateji işletmelerin makine parklarının geliştirilmesine yönelik geleneksel yaklaşımın ötesinde, işletmelerin iş yapma biçimlerinin iyileştirilmesine yaslanarak, sürdürülebilir bir değişimin ortaya çıkarılmasını gözetmektedir. Gelişmenin ileriki aşamalarında ise, mevcut firmaları göz ardı etmeden, özellikle girişimciliğin geliştirilmesine bu bağlamda da yeni firma kuruluşlarına odaklanmaktadır. Bu strateji de temel olan mali desteklerle girişimciliği uyarmak değil, girişimcilik bilincini aşılacak ve geliştirmek ve kurulacak yeni firmaların sağlam bir yapıda olmasını

sağlamaktır. Girişimcilik ve KOBİ'lerle ilgili yaklaşım belirli sektörlerin dışlamamakta, ancak bölgenin mukayeseli üstünlüğü olan sektörlerle özel bir önem vermektedir.

Niteliksel dönüşüm az gelişmiş bölgelerin az gelişmişlik kısır döngüsüne kilitleyen unsurlarda değişiklik yaratmayı hedeflediğinden bu bölgeler yenilik açısından dezavantajlı olsa da, yaklaşımda yeniliğin göz ardı edilmesi dönüşümün eksik olmasına ve istenilen etkiyi yaratmamasına neden olabilir. Yenilik ekseninde amaç bu bölgelerin ileri teknoloji bölgelerine dönüşmesi değil, bu bölgelerde yenilik anlayışının tedricen bölgeye nüfuz etmesinin sağlanması ve yavaş yavaş bölgelerin yenilikçilik kapasitesinin artırılmasıdır. Yaklaşım az gelişmiş bölgelerdeki yenilik politikasının odağına bölgede bulunan üniversiteleri, araştırma kurumlarını ve KOBİ'leri yerleştirmektedir. Üniversiteler bu bölgelerde, özellikle başlangıç aşamasında yeniliğin sürükleyicisi konumunda olmak durumundadırlar. Yenilik kapsamında en önemli politika birinci ekseninde ele alınan beşeri sermayenin güçlendirilmesidir. Bunun yanı sıra yeniliğe taraf olanlar arasında yenilik konusunda farkındalık ve isteklilik oluşturulması, bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımının yaygınlaştırılması, üniversite-araştırma enstitüleri-iş dünyası-kamu arasında bağlantıların kurulması/geliştirilmesi, tedricen çeşitli seviyelerde işbirliğine dayan ağların oluşturulması, ulusal ve uluslararası ağlara katılım sağlanması, üniversite ve araştırma enstitülerine bölgenin mukayeseli üstünlüğü olan sektörlerde araştırma imkanı sağlanması gibi önlemler yenilikçilik kapasitesinin artırılmasında katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Ayrıca, gelişmenin ileri aşamalarında özellikle beşeri sermaye ve KOBİ'ler ile girişimcilik güçlendikçe yeniliği destekleyen altyapıların bu gelişime paralel şekilde oluşturulması ve güçlendirilmesi, finansman ayağının devreye sokulması da alınabilecek önlemler arasındadır.

Literatürde sosyal sermaye yeni yeni tartışılmaya başlanmış, etki mekanizması tam olarak bilinmeyen bir unsurdur. Ancak, sosyal sermayenin bölgesel gelişmeyi tamamlayıcı ve destekleyici bir unsur olduğundan göz ardı edilmemesi gerekir. Yaklaşım sosyal sermayeden tanımlandığı kadarıyla yararlanılmasını ve sosyal sermayenin olumsuz yan etkiler ortaya çıkarmayacak şekilde güçlendirilmesini içerir. Sosyal sermaye kapsamında beşeri sermayenin eğitim yoluyla güçlendirilmesi, örgütlenmenin geliştirilmesi, ortak amaçlar doğrultusunda sivil toplumun bölgedeki gelişmeye

katılımının sağlanması, farklı kesimleri bir araya getiren ortamların yaratılması, yeniliğe odaklanan ağların yanı sıra, özel ve genel amaçlı STK'ları, taban örgütlerini, kamuyu ve üniversiteleri bir araya getiren dışa dönük ağların oluşturulması alınabilecek önlemlerdir. Bu eksen çerçevesinde başlangıç aşamasından itibaren bu önlemlerin alınması ve gelişme süreci boyunca derinleştirilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir

Niteliksel dönüşüm yaklaşımına göre uzmanlaşma bölgelerin gelişmesi için gerçekleşmesi gereken bir süreçtir. Ancak, yaklaşım kazanan sektörleri belirlemek yerine, uzmanlaşmanın bölgenin gelişme süreciyle birlikte doğal olarak ortaya çıkmasından yanadır. Benzer şekilde yaklaşım bölge dışından sermayenin bölgeye yatırım yapmak için gelmesini dışlamamaktadır. Ancak bölgede gelişme sürecinde aşama aşama oluşacak elverişli koşullardan sonra bölgenin yatırımlar için cazip hale geleceğini göz önünde bulundurmaktadır.

Niteliksel dönüşüm yaklaşımı her bir alandaki müdahalenin her aşamada bir biri ile sıkı bir koordinasyon içinde birbirini tamamlayan ve destekleyen bir biçimde gerçekleştirilmesini gerektirir. Her bir alanda her bir aşamada ortaya çıkan değişikliğin birbiri ile dengede olması, bölgenin gelişme yönelemi doğrultusunda bir sonucu ortaya çıkarması önemlidir. Bu yaklaşım ayrıca bölgelerin bir bütünü oluşturduğu bilinciyle hareket eder. Bu bağlamda ulusal düzeyde ulaşılmak istenilen gelişim düzeyi için her bir bölgedeki gelişim sürecinin birbiri ile koordinasyonunun sağlanması esastır. Ayrıca, yaklaşım farklı gelişmişlik düzeyine sahip bölgelerin farklı ihtiyaçları ve gelişme yönelimleri olduğundan, her bir müdahale alanına ilişkin ulusal politikaların bölgesel boyutu olması gerektiğini ima eder. Bu durum da her bir müdahale alanına ilişkin bölgesel politikaların da ulusal düzeyde koordinasyonunu gerektirir.

Türkiye'de bölgesel farklılıklar Cumhuriyet'in başlangıcından beri var olmakla birlikte, iktisadi gelişim sürecinin bir sonucu olarak derinleşmiştir. Daha önce uygulanan bölgesel politikalar istenilen sonucu ortaya çıkaramamış, az gelişmiş bölgelerdeki, özellikle de bazı bölgelerdeki az gelişmişlik kısır döngüsünü kıramamıştır. AB'ye tam üyelik perspektifiyle yaşanan uyum süreci ve bu bağlamda ülkede bölgesel politikalarda kazanılan ivme ve bölgesel gelişmede yerele dayanan perspektifin benimsenmesi, bu kısır döngünün kırılabilmesi için bir fırsat oluşturmaktadır. Bu

fırsatın uzun vadeli bir yaklaşımla az gelişmiş bölgelerde niteliksel dönüşümü sağlayarak değerlendirilmesinin ülkede etkinlik ve bölgeler arası dengenin sağlanmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

EKLER

EK1- İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması

Kod	Düzyey1	Düzyey2	Düzyey3	Kod	Düzyey1	Düzyey2	Düzyey3	Kod	Düzyey1	Düzyey2	Düzyey3
TR1	İstanbul			TR6	Akdeniz			TR9	Doğu Karadeniz		
TR10		İstanbul		TR61		Antalya		TR90		Trabzon	
TR100			İstanbul	TR611			Antalya	TR901			Trabzon
TR2	Batı Marmara			TR612			Isparta	TR902			Ordu
TR21		Tekirdağ		TR613			Burdur	TR903			Giresun
TR211			Tekirdağ	TR62		Adana		TR904			Rize
TR212			Edirne	TR621			Adana	TR905			Artvin
TR213			Kırklareli	TR622			Mersin	TR906			Gümüşhane
TR22		Balıkesir		TR63		Hatay		TRA	Kuzeydoğu Anadolu		
TR221			Balıkesir	TR631			Hatay	TRA1		Erzurum	
TR222			Çanakkale	TR632			Kahramanmaraş	TRA11			Erzurum
TR3	Ege			TR633			Osmaniye	TRA12			Erzincan
TR31		İzmir		TR7	Orta Anadolu			TRA13			Bayburt
TR310			İzmir	TR71		Kırıkkale		TRA2		Ağrı	
TR32		Aydın		TR711			Kırıkkale	TRA21			Ağrı
TR321			Aydın	TR712			Aksaray	TRA22			Kars
TR322			Denizli	TR713			Niğde	TRA23			Iğdır
TR323			Muğla	TR714			Nevşehir	TRA24			Ardahan
TR33		Manisa		TR715			Kırşehir	TRB	Ortadoğu Anadolu		
TR331			Manisa	TR72		Kayseri		TRB1		Malatya	
TR332			Afyon	TR721			Kayseri	TRB11			Malatya
TR333			Kütahya	TR722			Sivas	TRB12			Elazığ
TR334			Uşak	TR723			Yozgat	TRB13			Bingöl
TR4	Doğu Marmara			TR8	Batı Karadeniz			TRB14			Tunceli
TR41		Bursa		TR81		Zonguldak		TRB2		Van	
TR411			Bursa	TR811			Zonguldak	TRB21			Van
TR412			Eskişehir	TR812			Karabük	TRB22			Muş
TR413			Bilecik	TR813			Bartın	TRB23			Bitlis
TR42		Kocaeli		TR82		Kastamonu		TRB24			Hakkari
TR421			Kocaeli	TR821			Kastamonu	TRC	Güneydoğu Anadolu		
TR422			Sakarya	TR822			Çankırı	TRC1		Gaziantep	
TR423			Düzce	TR823			Sinop	TRC11			Gaziantep
TR424			Bolu	TR83		Samsun		TRC12			Adıyaman
TR425			Yalova	TR831			Samsun	TRC13			Kilis
TR5	Batı Anadolu			TR832			Tokat	TRC2		Şanlıurfa	
TR51		Ankara		TR833			Çorum	TRC21			Şanlıurfa
TR510			Ankara	TR834			Amasya	TRC22			Diyarbakır
TR52		Konya						TRC3		Mardin	
TR521			Konya					TRC31			Mardin
TR522			Karaman					TRC32			Batman
								TRC33			Şırnak
								TRC34			Siirt

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. “İstatistiki Bölge Birim Sınıflandırması”. DPT Portalı. <http://www.dpt.gov.tr/bgvyu/biid/ibbs.html> (12 Mayıs 2009)’dan adapte edilmiştir.

EK 2- 2004-2006 Yılları Arası Düzey 2 Bölgelerindeki Cari Fiyatlarla Sektörel GSKD (temel fiyatlarla) (Bin 1000USD)*

DÜZEY 2 Bölgeleri	2004				2005				2006			
	Tarım	Sanayi	Hizmetler	TOPLAM	Tarım	Sanayi	Hizmetler	TOPLAM	Tarım	Sanayi	Hizmetler	TOPLAM
TR Türkiye	37.032.545	96.716.375	212.055.426	345.804.346	46.531.432	122.878.795	268.755.662	438.165.889	44.056.101	132.631.301	293.255.274	469.942.675
TR10 İstanbul	360.848	27.756.428	67.923.997	96.041.273	447.910	35.076.729	84.604.952	120.129.592	388.241	37.607.122	91.236.939	129.232.303
TR21 Tekirdağ	1.425.199	2.843.399	4.397.290	8.665.888	1.697.843	3.742.913	5.941.502	11.382.258	1.559.694	4.224.011	6.646.408	12.430.113
TR22 Balıkesir	1.794.311	1.483.854	3.811.312	7.089.477	2.295.190	1.833.011	4.876.471	9.004.673	2.017.852	1.855.961	5.314.436	9.188.249
TR31 İzmir	1.402.996	7.102.264	14.879.844	23.385.104	1.554.887	8.829.412	18.835.742	29.220.042	1.700.697	8.957.899	20.541.154	31.199.750
TR32 Aydın	2.517.440	3.312.979	7.412.453	13.242.872	2.822.264	4.039.423	9.535.198	16.396.885	3.138.181	4.328.733	10.348.892	17.815.805
TR33 Manisa	2.706.908	3.850.837	5.460.534	12.018.280	3.442.399	4.947.618	7.162.642	15.552.661	3.312.359	5.518.960	7.986.287	16.817.605
TR41 Bursa	1.720.742	9.220.995	10.880.288	21.822.025	2.248.068	11.876.260	14.278.003	28.402.331	2.007.873	13.361.995	15.835.612	31.205.480
TR42 Kocaeli	1.652.668	8.400.234	10.175.022	20.227.924	2.083.609	10.365.509	13.517.397	25.966.516	2.065.377	11.379.430	15.260.576	28.705.383
TR51 Ankara	996.649	7.342.328	20.816.056	29.155.032	1.246.640	9.041.649	26.156.287	36.444.576	1.134.180	9.860.658	28.954.060	39.948.899
TR52 Konya	2.048.185	2.075.138	4.189.073	8.312.396	2.501.119	2.632.700	5.326.837	10.460.656	2.292.299	2.664.925	5.942.619	10.899.842
TR61 Antalya	2.194.797	1.981.489	9.398.190	13.574.476	2.759.367	2.726.914	11.982.882	17.469.161	2.809.615	2.922.729	12.932.557	18.664.901
TR62 Adana	2.439.369	3.234.932	8.385.045	14.059.346	3.332.158	4.134.095	10.480.633	17.946.886	3.140.488	4.434.772	11.534.387	19.109.647
TR63 Hatay	1.666.938	2.098.302	4.644.971	8.410.210	2.207.236	2.654.285	5.835.987	10.697.508	1.930.977	2.909.360	6.109.572	10.949.909
TR71 Kırıkkale	1.519.645	1.211.852	2.616.449	5.347.946	1.825.938	1.543.220	3.367.793	6.736.952	1.587.127	1.695.599	3.683.519	6.966.244
TR72 Kayseri	1.453.962	2.338.500	4.439.329	8.231.790	1.747.709	2.883.085	5.592.196	10.222.989	1.496.078	3.091.131	6.187.518	10.774.727
TR81 Zonguldak	350.932	2.129.143	2.778.991	5.259.067	419.047	2.823.279	3.631.714	6.874.040	370.643	2.911.248	4.019.422	7.301.315
TR82 Kastamonu	783.446	561.262	1.651.983	2.996.691	856.290	680.890	1.950.848	3.488.027	778.796	793.233	1.978.320	3.550.349
TR83 Samsun	2.212.830	1.914.545	5.604.629	9.732.004	2.694.459	2.510.539	7.082.810	12.287.807	2.513.677	2.869.519	7.742.145	13.125.341
TR90 Trabzon	1.286.077	1.894.762	5.498.355	8.679.194	2.091.567	2.542.420	6.996.186	11.630.174	2.099.805	2.545.018	7.581.004	12.225.826
TRA1 Erzurum	776.959	580.506	1.951.764	3.309.229	855.822	665.263	2.381.860	3.902.945	787.537	700.669	2.679.624	4.167.830
TRA2 Ağrı	815.918	280.400	1.269.641	2.365.959	927.391	408.857	1.642.937	2.979.185	863.123	433.648	1.792.583	3.089.353
TRB1 Malatya	730.366	1.008.511	2.989.549	4.728.426	1.157.299	1.255.784	3.696.822	6.109.905	925.954	1.296.243	3.974.040	6.196.236
TRB2 Van	861.445	613.840	2.063.454	3.538.740	1.159.572	811.229	2.597.043	4.567.844	1.068.377	782.386	2.720.800	4.571.563
TRC1 Gaziantep	672.521	1.638.443	3.303.745	5.614.709	1.032.960	2.149.989	4.213.683	7.396.632	1.036.210	2.348.039	4.447.863	7.832.111
TRC2 Şanlıurfa	1.908.992	1.041.761	3.585.932	6.536.684	2.250.873	1.308.512	4.502.738	8.062.122	2.172.336	1.364.912	4.918.588	8.455.835
TRC3 Mardin	732.403	799.673	1.927.530	3.459.605	873.815	1.395.210	2.564.498	4.833.523	858.604	1.773.101	2.886.351	5.518.056

Kaynak: TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, Ulusal Hesaplar Cari Fiyatlarla Bölgesel Gayrisafi Katma Değer ve Sektörlerin Gayrisafi Katma Değer İçindeki Payları, (Bin TL) 2004, 2005, 2006.

* Yazar tarafından TCMB ortalama yıllık kurları esas alınarak değerler USD'ye çevrilmiştir.

EK 3- 2002-2008 Yılları Arası Düzey 2 Bölgelerinde İhracat (1000 Dolar)

Düzey 2 Bölgeleri	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
TR Türkiye	36.059.089	47.252.836	63.167.153	73.476.408	85.534.676	107.271.750	132.027.196
TR10 İstanbul	20.970.063	27.599.988	36.834.410	41.716.339	47.012.604	59.645.232	73.503.523
TR21 Tekirdağ	346.718	398.743	430.729	435.809	514.226	657.993	745.783
TR22 Balıkesir	142.781	183.856	226.121	290.803	330.801	413.561	502.785
TR31 İzmir	2.777.767	3.473.936	4.110.487	4.645.381	5.448.572	6.431.020	7.823.319
TR32 Aydın	876.673	1.112.968	1.529.279	1.818.786	2.109.996	2.667.834	2.979.424
TR33 Manisa	457.035	605.644	784.169	866.327	1.006.101	1.265.658	1.487.663
TR41 Bursa	3.620.566	4.552.740	5.663.070	6.034.762	7.747.692	9.637.382	11.773.501
TR42 Kocaeli	1.804.339	2.511.952	4.375.280	6.130.623	7.994.704	9.494.409	11.561.708
TR51 Ankara	1.515.106	1.979.820	2.227.510	2.645.499	3.596.924	4.240.969	5.361.209
TR52 Konya	166.058	228.713	333.432	483.013	583.064	820.788	1.029.605
TR61 Antalya	239.140	415.914	566.218	523.783	573.438	834.991	1.002.109
TR62 Adana	781.013	1.062.536	1.323.442	1.504.572	1.734.063	2.058.558	2.379.890
TR63 Hatay	460.551	602.125	861.677	976.007	1.221.560	1.527.909	2.148.378
TR71 Kırıkkale	53.392	59.870	78.688	87.252	125.977	186.014	244.680
TR72 Kayseri	366.189	483.817	664.487	730.851	782.315	1.034.959	1.175.176
TR81 Zonguldak	42.396	73.771	106.024	128.596	183.084	246.594	525.914
TR82 Kastamonu	25.107	23.485	38.346	68.635	75.983	138.455	291.036
TR83 Samsun	71.073	91.482	162.496	199.830	239.656	337.644	619.387
TR90 Trabzon	506.928	616.358	1.037.621	1.620.197	1.413.289	1.712.082	1.777.584
TRA1 Erzurum	7.613	10.880	15.609	22.774	21.738	29.486	40.019
TRA2 Ağrı	25.683	37.391	60.232	72.600	82.725	154.047	138.887
TRB1 Malatya	95.974	124.318	140.918	170.208	220.051	239.550	301.591
TRB2 Van	6.582	11.973	26.017	59.107	87.299	199.712	222.271
TRC1 Gaziantep	630.119	881.046	1.319.472	1.679.257	1.890.026	2.489.866	3.320.071
TRC2 Şanlıurfa	13.777	22.160	49.416	89.742	112.799	170.087	239.536
TRC3 Mardin	45.537	83.324	197.447	472.395	420.578	627.384	830.746

Kaynak: TUIK, Bölge Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, Dış Ticaret İstatistikleri Ekonomik Faaliyetlere (ISIC, Rev.3) Göre İhracat Rakamları (2002-2008).

EK 4 - 2002-2008 Yılları Arası Düzey 2 Bölgelerinde İthalat (1000 Dolar)

Düzey 2 Bölgeleri	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
TR Türkiye	51.553.797	69.339.692	97.539.766	116.774.151	139.576.174	170.062.715	201.963.574
TR10 İstanbul	28.928.792	41.401.973	60.816.541	70.136.134	81.264.121	98.977.139	111.310.505
TR21 Tekirdağ	318.475	417.967	468.607	558.439	540.214	651.012	936.477
TR22 Balıkesir	105.634	143.181	181.949	207.693	203.051	338.055	508.151
TR31 İzmir	2.288.330	3.306.953	4.693.704	4.986.251	5.459.049	7.033.574	8.313.179
TR32 Aydın	391.355	559.148	601.632	888.752	1.268.008	1.600.819	1.904.264
TR33 Manisa	318.377	382.842	509.727	585.928	686.131	888.076	1.050.766
TR41 Bursa	2.748.457	3.637.554	5.198.741	5.546.058	6.589.525	8.083.001	9.403.722
TR42 Kocaeli	6.060.913	7.434.092	10.253.934	14.250.144	18.144.173	21.145.244	27.726.728
TR51 Ankara	6.484.899	6.710.305	7.286.132	10.230.042	14.004.359	16.821.299	23.287.500
TR52 Konya	177.129	265.765	398.779	450.926	597.740	755.876	824.795
TR61 Antalya	151.935	208.525	459.751	435.045	464.618	572.550	704.797
TR62 Adana	782.297	1.117.730	1.457.215	1.671.286	1.906.884	2.652.011	3.108.236
TR63 Hatay	637.044	752.281	993.737	1.454.074	2.160.331	3.333.377	3.923.598
TR71 Kırıkkale	37.935	41.864	71.783	98.664	110.054	179.039	240.465
TR72 Kayseri	419.246	505.011	840.398	970.628	1.178.401	1.358.312	1.444.679
TR81 Zonguldak	468.387	692.984	1.004.810	1.569.559	1.886.247	1.760.430	2.470.039
TR82 Kastamonu	27.587	24.216	34.179	74.694	67.559	63.290	90.171
TR83 Samsun	109.306	188.194	320.482	311.805	402.571	590.533	902.202
TR90 Trabzon	131.718	189.101	228.691	231.107	237.560	259.952	331.562
TRA1 Erzurum	8.745	29.137	21.369	16.382	20.687	42.713	37.906
TRA2 Ağrı	10.760	13.966	21.585	45.219	44.797	60.319	79.859
TRB1 Malatya	33.997	54.939	43.885	92.608	133.768	80.266	85.961
TRB2 Van	15.033	18.050	18.087	9.240	11.733	20.335	15.491
TRC1 Gaziantep	680.482	1.036.135	1.365.685	1.722.387	1.907.421	2.355.751	2.864.052
TRC2 Şanlıurfa	71.335	96.681	110.693	130.859	167.488	230.966	258.451
TRC3 Mardin	21.169	38.164	58.362	51.225	84.437	184.416	120.425

Kaynak: TUIK, Bölgesel Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, Dış Ticaret İstatistikleri, Ekonomik Faaliyetlere (ISIC, Rev.3) Göre İthalat Rakamları (2002-2008).

EK 5- Düzey 2 Bölgelerinde Ücretsiz Aile İşçisi Olarak İstihdam Edilenlerin Toplam İstihdam İçindeki Payı % (2004-2009)*

Düzey 2 Bölgeleri	2004	2005	2006	2007	2008	2009
TR Türkiye	17,15	14,16	13,11	12,67	12,66	13,48
TR10 İstanbul	1,99	1,94	0,87	0,88	0,71	0,72
TR21 Tekirdağ	20,82	15,69	12,76	13,90	13,42	13,77
TR22 Balıkesir	25,14	21,86	23,64	24,83	19,09	20,89
TR31 İzmir	7,08	6,04	5,98	5,91	4,36	5,73
TR32 Aydın	21,06	19,02	17,28	16,36	15,38	16,74
TR33 Manisa	27,39	21,37	20,92	20,13	17,87	20,96
TR41 Bursa	13,23	9,97	9,25	9,02	7,04	7,39
TR42 Kocaeli	7,47	7,96	7,43	7,13	9,43	11,96
TR51 Ankara	3,38	3,62	3,12	2,55	1,48	1,56
TR52 Konya	20,76	12,34	12,48	14,29	16,60	17,96
TR61 Antalya	18,27	14,11	17,45	18,76	19,62	20,26
TR62 Adana	9,31	8,72	8,25	9,78	9,92	12,27
TR63 Hatay	12,84	13,31	13,73	12,31	11,31	12,14
TR71 Kırıkkale	27,61	24,15	19,16	16,02	9,75	15,80
TR72 Kayseri	18,62	16,86	12,64	15,36	14,69	14,66
TR81 Zonguldak	19,74	22,35	23,45	24,30	26,28	27,82
TR82 Kastamonu	21,86	17,89	32,87	30,42	29,35	25,87
TR83 Samsun	36,89	33,33	29,76	28,10	31,75	32,24
TR90 Trabzon	38,41	31,16	27,72	24,55	25,58	26,12
TRA1 Erzurum	47,58	40,82	32,02	25,42	31,59	34,48
TRA2 Ağrı	37,12	36,86	33,66	36,58	40,95	37,17
TRB1 Malatya	22,74	21,63	20,65	20,34	17,43	21,15
TRB2 Van	28,17	27,35	33,33	27,15	20,60	22,68
TRC1 Gaziantep	10,38	7,38	8,46	10,11	16,98	11,49
TRC2 Şanlıurfa	23,09	12,37	8,72	9,21	12,93	9,11
TRC3 Mardin	27,27	13,51	6,92	7,57	8,33	7,17

* Ham Veriler TUIK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler, İşgücü İstatistikleri, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, İşteki Durumuna Göre İstihdam (15 yaş ve Üzeri) 2004-2009'den elde edilmiş, oran hesapları yazar tarafından yapılmıştır

EK-6 Düzey 2 Bölgelerinde 2000 ve 2009 Yıllarında Genel Nüfus İçinde ve Kadınlar Arasında Okur-Yazar Olmayanların Oranı (6 Yaş Üzeri)

Düzey 2 Bölgeleri	Okuma Yazma Bilmeyenlerin Oranı (%)		Okuma Yazma Bilmeyen Kadınların Oranı (%)	
	2000 Yılı*	2009 Yılı**	2000 Yılı*	2009 Yılı**
TR Türkiye	12,68	7,53	19,36	12,10
TR10 İstanbul	6,61	4,07	10,51	6,73
TR21 Tekirdağ	8,21	4,66	12,49	7,34
TR22 Balıkesir	11,27	6,13	16,47	9,35
TR31 İzmir	8,14	4,69	12,59	7,53
TR32 Aydın	10,33	6,32	16,14	10,36
TR33 Manisa	12,45	7,75	19,09	12,47
TR41 Bursa	7,99	4,48	12,32	7,31
TR42 Kocaeli	8,77	5,09	14,07	8,44
TR51 Ankara	6,72	3,68	10,66	6,19
TR52 Konya	9,96	6,44	15,23	10,68
TR61 Antalya	8,19	5,16	12,95	8,60
TR62 Adana	12,04	7,83	18,04	12,46
TR63 Hatay	14,93	9,45	22,63	15,24
TR71 Kırıkkale	12,47	8,15	19,47	13,67
TR72 Kayseri	12,90	7,87	19,85	12,86
TR81 Zonguldak	13,05	8,67	19,91	14,16
TR82 Kastamonu	16,44	11,34	23,95	17,31
TR83 Samsun	14,40	9,32	21,03	14,26
TR90 Trabzon	14,19	10,01	22,45	16,57
TRA1 Erzurum	15,30	10,41	23,93	17,04
TRA2 Ağrı	24,58	14,41	37,52	23,23
TRB1 Malatya	17,39	12,07	26,66	19,33
TRB2 Van	30,42	17,15	46,36	27,18
TRC1 Gaziantep	17,62	10,49	26,60	16,84
TRC2 Şanlıurfa	31,36	16,91	46,19	26,43
TRC3 Mardin	30,28	17,52	45,84	27,26

Kaynak: TÜİK, Nüfus, Konut ve Demografi Veri Tabanı, 2000 Genel Nüfus Sayımı Verileri; TÜİK, Nüfus, Konut ve Demografi Veri Tabanı, 2009 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Verileri.

*2000 Genel Nüfus Sayımında okuryazarlığa ilişkin veriler il düzeyindedir. Bu çerçevede bu veriler yazar tarafından Düzey 2 seviyesine aktarılmış ve oran hesapları yazar tarafından yapılmıştır.

**2009 ADNKS'nde okur-yazarlığa ilişkin verileri Düzey 2 seviyesinde mevcuttur. Oran hesapları yazar tarafından yapılmıştır. Her iki durumda da okuma yazma bilmeyenlerin oran hesabı yapılırken, okuma-yazma bilip bilmediği bilinmeyenler genel toplamdan hariç tutulmuştur.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Altıntaş, Mustafa. **Türkiye’de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları**. Ankara: Kalite Matbaası, 1978.
- Armstrong, Harvey and Jim Taylor. **Regional Economics and Policy**. 3rd. Edition. Oxford: Blackwell Publishing, 2004.
- Aydoğdu ve Diğerleri. **Avrupa’da Kalkınma Ajansları**. İzmir: İzmir Kalkınma Ajansı, Temmuz 2008.
- D’Atroy, Terence. **Empire and Domestic Economy**. Newyork: Kluwer Academic, 2001.
- Baldwin, Richard, Rikard Forslid, Philippe Martin, Gianmarco Ottaviano and Frederic Robert-Nicould. **Economic Geography and Public Policy**. New Jersey: Princeton University Press, 2003.
- Blair, John P. **Local Economic Development: Analysis and Practice**. Thousand Oaks: Sage Publications, 1995.
- Blakely, Edward J. and Ted K. Bradshaw. **Planning Local Economic Development: Theory and Practice**. 3rd Edition. Thousand Oaks: Sage Publications, 2002.
- Boschma, Ron A. and Koen Frenken. “Introduction: Application of Evolutionary Economic Geography”. Koen Frenken (Ed.). In **Applied Evolutionary Economics and Economic Geography**. Massachusetts: Edward Elgar Publishing, 2007, pp.1-26.
- Can, Ergüder. **Avrupa Birliği Bölgesel Politikaları ve Yapısal Fonlar: Uyum Sürecinde Türkiye İçin Bir Değerlendirme**. Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2004.
- Can, Ergüder ve Dilek Akdeniz Kocagül. **Avrupa Birliği’nde Bölgesel Politikanın Gelişimi ve Yapısal Fonlar**. Ankara: TEPAV, 2008.
- Chadwick, Andrew et al. **State of English Cities: The Competitive Economic Performance of English Cities**. West Yorkshire: Communities and Local Government Publications, 2006.
- Cummigs, Stephen D. **The Dixification of America: The American Odyssey into the Conservative Economic Trap**. Westport: Preager Publishers, 1998.
- Danson, Mike and Charlotte Danborg. “Regional Development Agencies in Europe: An Introduction and Framework for Analysis”. Henrik Halkier, Mike Danson and

- Charlotte Damborg (Eds). In **Regional Development Agencies in Europe**. London: Jessica Kingsley Publishers, 1998, pp.13-25.
- Dinçer, Bülent, Metin Özaslan ve Taner Kavasoglu. **İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)**. Yayın No DPT 2671. Ankara: DPT, Mayıs 2003.
- Dinler, Zeynel. **Bölgesel İktisat: Genel Olarak ve Türkiye'de Bölgeler Arası Gelişmişlik Farklarının Ortaya Çıkış ve Azaltılmasına Yönelik Politikalar**. 8. Baskı. Bursa: Ekin Kitabevi, 2008.
- Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, Yatırım Destek Ofisi. **Teşvik Rehberi: Yatırımlarda Devlet Yardımları-Yatırım Teşvik Mevzuatında Yeni Düzenlemeler**. Van: DAKA, Ocak 2010.
- Doğruel, Fatma ve A. Suut Doğruel. “Türkiye’de Bölgesel Gelir Farklılıkları ve Büyüme”. **İktisat Üzerine Yazılar I: Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar-Korkut Boratav’a Armağan** içinde. Ahmet H. Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan (Drl). İstanbul: İletişim Yayınları: 2003.
- Edel, Matthew. “Urban and Regional Economics-Marxist Perspective”. Richard Arnott (Ed.). In **Encyclopedia of Economics Volume II: Regional and Urban Economics**. Amsterdam: OPA, 1996, pp.1051-1183.
- Eicher, Theo S., John H. Mutti and Michelle H. Turnovsky. **International Economics**. 7th Edition. New York: Routledge, 2009.
- Elmas, Gülen. **Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Dengesizlikler: AB ve Türkiye**. Ankara: Nobel, 2001.
- Erdal, Fuat ve Hüseyin Özgür. “Yerel ve Bölgesel Ekonomik Büyüme ve Gelişme Teorileri”. **Küresel Sistemde Siyaset, Yönetim, Ekonomi**. M. Akif Çukurçayır (Drl.). Konya: Çizgi Kitabevi, 2003, ss.325-372.
- Erkan, Hüsnü. **Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme: Teorik ve Uygulamalı Bir Yaklaşım**. İzmir: Kavram Matbaası, 1987.
- Erkal, Mustafa E. **Bölgelerarası Dengesizlik ve Doğu Kalkınması**. 2. Baskı. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1978.
- Ferrao, Joao and Raul Lopes. “Understanding Peripheral Rural Areas as Contexts for Economic Development”. Lois Labrianidis (Ed.). In **The Future of Europe’s Rural Peripheries**. Aldershot: Ashgate, 2004, pp.31-61.
- Filiztekin, Alpay. **Türkiye’de Bölgesel Farklar ve Politikalar**. İstanbul: TUSIAD, Eylül 2008.

- Fischer, Manfred M. "A Systemic Approach to Innovation". Gündüz Atalik and Manfred M. Fischer (Eds.). **Advances in Spatial Science**. Berlin: Springer, 2002, pp. 15-31.
- Foster, Lucia, John Haltiwanger and C.J. Krizanc. "Aggregate Productivity Growth: Lessons from Microeconomic Evidence". C.R. Hulton, E.R. Dean and M.J. Harper (Eds.). In **New Developments in Productivity Analysis**. Chicago: University of Chicago Press, 2001, pp.303-372.
- Fujita, Masahisa and Jacques-François Thisse. **Economics of Agglomeration: Cities, Industrial Location and Regional Growth**. Cambridge: Cambridge UP, 2002.
- Fujita, Masahisa, Paul Krugman and Anthony J. Venables. **The Spatial Economy**. Massachusetts: MIT Press, 2001.
- Gore, Charles. **Regions in Question: Space, Development Theory and Regional Policy**. London: Methuen, 1984.
- Gündüz, Ali Yılmaz. **Bölgesel Kalkınma Politikası**. Bursa: Ekin Kitabevi, 2006.
- Haining, Robert P. **Spatial Data Analysis Theory and Practice**. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Hansen, Niles, Benjamin Higgins and Donald J. Savoie. **Regional Policy in a Changing World**. New York: Plenum Press, 1990.
- Harrington, J.W. and Barney Warf. **Industrial Location: Principles, Practice and Policy**. London: Routledge, 1995.
- Higgins, Benjamin. "François Perroux". Benjamin Higgins and Donald J. Savoie (Eds.). In **Regional Economic Development: Essays in Honour of François Perroux**. Boston: Unwin Hyman, 1988, pp.31-47.
- Higgins, Benjamin and Donald J. Savoie. **Regional Development Theories and Their Application**. New Jersey: Transaction Publishers, 2007.
- Hirschman, Albert O. **Essays in Trespassing: Economics to Politics and Beyond**. New York: Cambridge University Press, 1981.
- Ibata-Arens, Kathryn. **Innovation and Entrepreneurship in Japan: Politics, Organizations and High Technology Firms**. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Ildırar, Mustafa. **Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri**. Ankara: Nobel, 2004.
- Immergluck, Daniel. **Neighborhood Jobs, Race and Skills: Urban Unemployment and Commuting**. New York: Garland Publishing, 1998.

- Kara, Murat. **Bölgesel Rekabet Edebilirlik Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Yansımaları**. DPT: Ankara, 2008.
- Keeble, D.E. "Models of Economic Development". Richard J. Chorley and Peter Haggett (Eds). In **Socio-Economic Models in Geography**. London : Methuen and Co., 1968, pp.243-302.
- Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk. **Türkiye Ekonomisi**. 14. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.
- Klimster, Garry K. Andrew. "Restructuring". Abigail Halcli Browning and Frank Webster (Eds.). In **Understanding Contemporary Society: Theories to the Present**. London: Sage Publications, 2000, pp.252-267.
- Knoop, Tood A. **Recessions and Depressions: Understanding Business Cycles**. Westport: Praeger, 2004.
- Lardy, Nicholas R. **Economic Growth and Distribution in China**. New York: Cambridge University Press, 1978.
- Leimgruber, Walter. **Between Global and Local: Marginality and Marginal Regions in the Context of Globalization and Deragulation**. Aldershot: Ashgate, 2004.
- Lyberaki, Antigones and Vasilis Pemazoglou. "Small-Scale Industry Controversies and the European Union". Yorgos A. Kouveraris and Andreas Moschones (Eds.). In **The Impact of European Integration: Political, Sociological and Economic Changes**. Westport: Praeger Publishers, 1996, pp.75-96.
- Malizia, Emil E. and Edward J. Feser. **Understanding Local Economic Development**. 3rd Edition. New Jersey: Center for Urban Policy Research, 2005.
- Markusen, Ann. "Human versus Physical Capital: Government's Role in Regional Development". Horge Martinez-Vazquez and François Vaillancourt (Eds.). In **Public Policy for Regional Development**. London: Routledge, 2008, pp. 47-65.
- Massey, Doreen. "What's Happening to UK Manufacturing?". John Allen and Doreen B. Massey (Eds.). In **Restructuring Britain: The Economy in Question**. London: Sage Publications, 1988, pp.45-90
- McCann, Philip. **Urban and Regional Economics**. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- McDonal, John and Daniel McMillan. **Urban Economics and Real Estate**. Oxford: Blackwell Publishing, 2007.
- Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği. **Türkiye'de Bölge Planlamasının Evreleri**. Ankara: Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 1993.

- Mikesell, Raymond F. **The Economics of Foreign Aid**. New Brunswick: AldineTransaction, 2007.
- Morris, Arthur. **Geography and Development**. London, UCL Press, 1998.
- Mossay, Pascal. "The Structure of New Economic Geography Models". Lawrence Yee (Ed.). In **Contemporary Issues in Urban and Regional Economics**. New York: Nova Science Publishers, 2005, pp.123-140.
- Nagle, Garret. **Focus on Geography: Development and Underdevelopment**. New York: Nelson Thornes, 1999.
- Nelson, Arthur C. "Theories of Regional Development". Richard D. Bingham and Robert Mier (Eds.) In **Theories of Local Economic Development: Perspectives From Across the Disciplines**. Newbury Park: Sage Publications, 1993, pp.27-60.
- North, Douglass C. "A Reply". John Friedmann and William Alonso (Eds.). In **Regional Development and Planning: A Reader**. 2nd Edition. Massachusetts: The MIT Press, 1965, pp.261-264.
- _____. "Location Theory and Regional Economic Growth". John Friedmann and William Alonso (Eds.). In **Regional Development and Planning: A Reader**. 2nd Edition. Massachusetts: The MIT Press, 1965, pp.240- 255.
- OECD. **How Regions Grow: Trends and Analysis**. Paris: OECD, 2009.
- _____. **The Sources of Economic Growth in OECD Countries**. Paris: OECD, 2003.
- _____. **Territorial Outlook: Territorial Economy 2001 Edition**. Paris: OECD, 2001.
- Öztürk, Ahmet. **Homojen ve Fonksiyonel Bölgelerin Tespiti ve Türkiye için İstatistikî Bölge Birimleri Önerisi**. Ankara: DPT, 2009.
- Pathak, C.R. "Resource Planning and Management: An Analytical Approach to Regional Development". Anima Bhattacharya (Ed.). In **Planning in Perspective of Development**. New Delhi: M.D. Publications, 1995, pp.37-46.
- Perroux, François. "The Pole of Development's New Place in a General Theory of Economic Activity". Benjamin Higgins and Donald J. Savoie (Eds.). **Regional Economic Development: Essays in Honour of François Perroux**. Boston:Unwin Hyman, 1988, pp.48-76.
- Pike, Andy, Andres Rodriguez-Pose and John Tomaney. **Local and Regional Development**. New York: Routledge, 2008.
- Polenske, Karen R. "Growth Pole Theory and Strategy Reconsidered: Domination, Linkages, and Distribution". Benjamin Higgins and Donald J. Savoie (Eds.) In

- Regional Economic Development: Essays in Honour of François Perroux.** Boston:Unwin Hyman, 1988, pp.91-104.
- Porter, Philip W. and Eric S. Sheppard. **A World of Difference: Society, Nature, Development.** New York: The Guilford Press, 1998.
- Potter, Robert B. **Urbanization and Planning in the Third World: Spatial Perceptions and Public Participation.** New York: St. Martin's Press, 1985.
- Rakova, Varvara and François Vaillancourt. "Human Capital Externalities and Regional Development: Evidence for Canda-2000". Horge Martinez-Vazquez and François Vaillancourt (Eds.). In **Public Policy for Regional Development.** London: Routledge, 2008, pp.107-134.
- Richardson, Harry W. "Approaches to Regional Development Theory in Western Market Economies". George Demko (Ed.). In **Regional Development Problem and Policies in Eastern and Western Europe.** Kent: Croom Helm Ltd, 1984, pp.4-32.
- _____. **Regional Economics.** New York: Praeger Publishers, 1969.
- Robock, Stefan H. "Strategies for Regional Economic Development". David L. McKee, Robert D. Dean and William H. Leahy (Eds.). In **Regional Economics: Theory and Practice.** New York: The Free Press, 1970, pp.243-258.
- Rohenberg, Pack Janet. **Growth and Convergence in Metropolitan America.** Washington D.C.: Brooking Institution, 2002.
- Rutten, Roel. **Knowledge and Innovation in Regional Industry: An Entrepreneurial Coalition.** London: Routledge, 2003.
- Stayner, Richard. "The Changing Economics of Rural Communities". Chris Cocklin and Jaqui Dibden (Eds.). In **Sustainability and Change in Rural Australia.** Sydney: University of New Soth Wales Press Lths., 2005, pp.139-156.
- Steiss, Alan Walter. **Strategic Facilities Planning: Capital Budgeting and Debt Administration.** Lanham: Lexington Brooks, 2005.
- Stilwell, Frank J. B. **Regional Economic Policy.** London: MacMillan Press Ltd., 1972.
- Stimson, Robert J., Roger R. Stough and Brian H. Roberts. **Regional Economic Development: Analysis and Planning Strategy.** 2nd Edition. Heidelberg: Springer, 2006.
- Storper, Michael. **The Regional World: Territorial Development in a Global Economy.** New York: Guildford Press, 1997.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Müsteşarlığı. **İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması.** DPT: Ankara, Mayıs 2003.

- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü. **Yeni Bölgesel Gelişme Politika ve Uygulamaları**. Ankara: DPT, Haziran 2007.
- Tamer, Ahmet. **Kalkınma Ajanslarının Türk Hukuk Sistemindeki Yeri**. Yayın No: DPT 2757. Ankara: DPT, 2008.
- Taneri, Ergun. **Bölge Planlama**. İstanbul: İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi Yayınları, 1977.
- Tekeli, İlhan. **Bölge Planlama Üzerine**. İstanbul: İTÜ Matbaası, 1972.
- . **İlhan Tekeli Toplu Eserler 2 - Türkiye’de Bölgesel Eşitsizlik ve Planlama Yazıları**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.
- . **Türkiye’de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları**. İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.
- Tiebout, Charles M. “Exports and Economic Growth”. John Friedmann and William Alonso (Eds.). In **Regional Development and Planning: A Reader**. 2nd Edition. Massachusetts: The MIT Press, 1965, pp.256-260.
- . “Rejoinder”, John Friedmann and William Alonso (Eds.). In **Regional Development and Planning: A Reader**. 2nd Edition. Massachusetts: The MIT Press, 1965, pp. 265.
- Türkiye İş Bankası A.Ş. Genel Müdürlük, İktisadi Araştırmalar Müdürlüğü. **Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977 (Özet)**. Ankara, 1973.
- Van den Berg, Hendrik and Joshua J. Lewer. **International Trade and Economic Growth**. New York: M.E. Sharpe, 2007.
- Van Dijk, Jouke, Henk Folmer and Jan Ooserheven. “Regional Policy: Rationale, Foundations and Measurement of Its Effects”. Roberta Capello and Peter Nijkamp (Eds.). In **Handbook of Regional Growth and Development Theories**. Cheltenham: Edward Elgel Publishing Ltd, 2009, pp.461-478.
- Willem Molle. **European Cohesion Policy**. London: Routledge.

Sürekli Yayınlar

- Acs, Zoltan J. and Attila Varga. "Entrepreneurship, Agglomeration and Technological Change". **Small Business Economics**. Vol.24, 2005, pp.323-334.
- Acs, Zoltan J. and Catherine Amington. "The Impact of Geographic Difference in Human Capital on Service Firm Formation Rates". **Journal of Urban Economics**. Vol.56, 2004, pp.244-278.
- Acs, Zoltan J. and David J. Storey. "Introduction: Entrepreneurship and Economic Development". **Regional Studies**. Vol.38, No.8, November 2004, pp.871-877.
- Adler, Paul S. and Seok-Woo Kwon. "Social Capital: Prospects for a New Concept". **The Academy of Management Review**. Vol.27, No.1, 2002, pp.17-40.
- Ahlerup, Pelle, Ola Olsson and David Yanagizawa. "Social Capital vs. Institutions in the Growth Process". **European Journal of Political Economy**. Vol.25, 2009, pp.1-14.
- Akçomak, İ. Semih and Bas ter Weel. "Social Capital, Innovation and Growth: Evidence from Europe". **European Economic Review**. Vol.52, 2009, pp.544-567.
- Argyrous, George. "Cumulative Causation and Industrial Evolution: Kaldor's Four Stages of Industrialization as an Evolutionary Model". **Journal of Economic Issues**. Vol.30, No.1, March 1996, pp.97-119.
- Armington, Catherine and Zoltan J. Acs. "The Determinants of Regional Variation in New Firm Formation". **Regional Studies**. Vol.36, No.1, 2002, pp.33-45.
- Arslan, İbrahim ve Hakkı M. Ay. "Güneydoğu Anadolu Bölgesine Yönelik Uygulanan İktisadi Politikalar (Sektörel İstihdam Analizi 1980-2007)". **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İİBF Dergisi**. Aralık 2007, ss.411-423.
- Audretsch, David B. and A. Roy Thurik. "Capitalism and Democracy in the 21st Century: From the Managed to the Entrepreneurial Economy". **Journal of Evolutionary Economics**. Vol.10, 2000, pp.17-34.
- Audretsch, David B. and Erik E. Lehmann. "Does the Knowledge Spillover Theory of Entrepreneurship Hold for Regions?" **Research Policy**. Vol.34, 2005, pp.1191-1202.
- Audretsch, David B. and Michael Fritsch. "Growth Regime Over Time and Space". **Regional Studies**. Vol.36, No.2, 2002, pp.113-124.
- Audretsch, David B. and Max Keilbach. "Entrepreneurship and Regional Growth: An Evolutionary Interpretation". **Journal of Evolutionary Economics**. Vol.14, 2004, pp.605-616.

- Bapista, Rui, Vitor Escaria and Paulo Madrugua. "Entrepreneurship, Regional Development and Job Creation: The Case of Portugal". **Small Business Economics**. Vol.39, 2008, pp.49-58.
- Barnes, Trevor J. "The Place of Locational Analysis: A Selective and Interpretive History". **Progress in Human Geography**. Vol.27, No.1, 2003, pp.69-95.
- Barro, Robert J. and Xavier Sala-i-Martin. "Convergence". **The Journal of Political Economy**. Vol.100, No. 2, April 1992, pp. 223-251.
- Bartelsman, Eric, Stefano Scarpetta and Fabiano Schivardi. "Comparative Analysis of Firm Demographics and Survival: Evidence from Micro-level Sources in OECD Countries". **Industrial and Corporate Change**. Vol.14, No.3, 2005, pp.365-391.
- Başlevent, Cem and Meltem Dayıoğlu. "A Household Level Examination of Regional Income Disparity in Turkey". **METU Studies in Development**. Vol.32, 2005, pp.275-302.
- Begg, Hugh and Stuart McDowall. "The Effect of Regional Investments Incentives on Company Decisions". **Regional Studies**. Vol.21, No.5, 1987, pp.459-470.
- Behrens, Kristian and Frederic Robert-Nicould. "Krugman's Papers in Regional Science: The 100 Dollar Bill on the Side Walk is Gone and the 2008 Nobel Prize Well-Deserved". **Papers in Regional Science**. Vol.88, No 2, June 2009, pp.467-489.
- Behrens, Kristian and Jacques-François Thisse. "Regional Economics: A New Economics Geography Perspective". **Regional Science and Urban Economics**. Vol.37, No.4, 2007, pp.457-465.
- Bennet, Robert J. and Colin Smith. "Competitive Conditions, Competitive Advantage and the Location of SMEs". **Journal of Small Business and Enterprise Development**. Vol.9, No.91, 2002, pp.73-86.
- Bennet, Robert J. and Paul J. A. Robson. "Changing Use of External Business Advice and Government Supports by SME's in the 1990s". **Regional Studies**. Vol.37, No.8, 2003, pp.795-811.
- Beugelsdijk, Sjoerd and Ton van Schaik. "Social Capital and Growth in European Regions: An Empirical Test". **European Journal of Political Economy**. Vol.21, 2005, pp.301-324.
- Bhandari, Humnath and Kumi Yasunobu. "What is Social Capital?: A Comprehensive Review of the Concept". **Asian Journal of Social Science**. Vol.37, 2009, pp.480-510

- Bilbao-Osorio, Benat and Andreas Rodriguez-Pose. "From R&D to Innovation and Economic Growth in the EU". **Growth and Change**. Vol.35, No.4, 2004, pp.434-455.
- Blair, John P. and Michael C. Carrol. "Social Capital". **Economic Development Journal**. Vol.7, No.3, Summer 2008, pp.42-49.
- Boarnet, Marlon G. "Spillovers and the Locational Effects of Public Infrastructure". **Journal of Regional Science**. Vol.38, No.3, 1998, pp.381-400.
- Bondonio, Daniele and John Engberg. "Enterprise Zones and Local Employment: Evidence from the States' Programs". **Regional Science and Urban Economics**. Vol.30, 2000, pp.519-549.
- Booth, Douglas E. "Long Waves and Uneven Regional Growth". **Southern Economic Journal**. Vol.53, No.2, Oct. 1986, s.448-460.
- Bosca, Jose Emilio et al. "The Effect of Public Infrastructure on the Private Productive Sector of Spanish Regions". **Journal of Regional Science**. Vol.42, No.2, 2002, pp.301-326.
- Bosma, Niels and Veronique Schutjens. "Out Look on Europe: Patterns of Promising Entrepreneurial Activity in European Regions". **Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie**. Vol.98, No.5, 2007, pp.675-686.
- Boter, Hakan and Andres Lundstrom. "SME Perspectives on Business Support Services: The Role of Company Size, Industry and Location". **Journal of Small Business and Enterprise Development**. Vol.12, No.2, 2005. pp.244-258.
- Bronzini, Raffaello and Paolo Piselli. "Determinants of Long-Run Regional Productivity with Spillovers: The Role of the R&D, Human Capital and Public Infrastructure". **Regional Science and Urban Economics**. Vol.39, 2009, pp.187-199.
- Bronzini, Raffaello and Guido de Blasio. "Evaluating the Impact of Investment Incentives: The case of Italy's Law 488/1992". **Journal of Urban Economics**. Vol. 60, 2006, pp.327-349.
- Buttick, Steven C. and John P. Moran. "Russia's Missing Link? Social Capital, Entrepreneurialism and Economic Performance in Post-Communist Russia". **Communist and Post-Communist Studies**. Vol.38, 2005, pp.357-368.
- Button, Kenneth. "Infrastructure Investment, Endogenous Growth and Economic Convergence". **The Annals of Regional Science**. Vol.32, 1998, pp. 145-162.
- Callejon, Maria and Agusti Seggera. "Business Dynamics and Efficiency in Industrial Regions: The Case of Spain". **Small Business Economics**. Vol.13, No.4, 1999, pp.253-271.

- Carree, Martin A. "Does Unemployment Affect Establishments?: A Regional Analysis for US States". **Regional Studies**. Vol.36, No.4, 2002, pp.389-398.
- Capello, Roberto. "Entrepreneurship and Spatial Externalities: Theory and Measurement". **The Annals of Regional Science**. Vol.36, 2002, pp.387-402.
- Carpenter, Juliet and James Simmie. "Towards an Evolutionary and Endogenous Growth Theory Explanation of Why Regional and Urban Economies in England are Diverging". **Planning, Practice & Research**. Vol.23, No.1, February 2008, s.101-124.
- Casey, Terrence. "Social Capital and Regional Economies in Britain". **Political Studies**. Vol.52, 2004, pp.96-117.
- Casey, Terrence and Kevin Christ. "Social Capital and Economic Performance in the American States". **Social Science Quarterly**. Vol.86, No.4, December 2005, pp.826-844.
- Celebioglu, Fatih and Sandy Dall'erba. "Spatial Disparities Across the Regions of Turkey: An Exploratory Spatial Data Analysis". **Annals of Regional Science**. DOI 10.1007/s00168-009-0313-8, 2009.
- Chakravorty, Sonja. "Equity and the Big City". **Economic Geography**. Vol.70, No.1, Jan. 1994, pp.1-22.
- Cheshire, Paul C. and Edward J. Malecki. "Growth, Development and Innovation: A Look Backward and Forward". **Papers in Regional Science**. Vol. 83, 2004, pp.249-267.
- Chou, Yuan K. "Three Simple Models of Social Capital and Economic Growth". **The Journal of Socio-Economics**. Vol.35, 2006, pp.889-912.
- Ciciotti, Enrico. "Innovation and Regional Development in A New Perspective: The Challenge for Action in Underdeveloped Regions". **Progress in Planning**. Vol.39, No.3/4, 1998, pp.133-144.
- Cieslik, Andrzej and Magdalena Kaniewsk. "Telecommunications Infrastructure and Regional Economic Development: The Case of Poland". **Regional Studies**. Vol.38, No.6, 2004, pp.713-725.
- Cohen, Wesley M. and Steven Klepper. "The Trade Off Between Firm Size and Diversity in the Pursuit of Technological Progress". **Small Business Economics**. Vol.4, 1992, pp.414.
- Coleman, James S. "Social Capital in the Creation of Human Capital". **The American Journal of Sociology**. Vol.94, Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure, 1988, pp.S95-S120.

- Conrad, Kalus and Helmut Seitz. "The Economic Benefits of Public Infrastructure". **Applied Economics**. Vol. 26, 1994, pp.303-311.
- Coronado, Daniel, Manuel Acosta and Ana Fernandez. "Attitudes to Innovation in Peripheral Economic Regions". **Research Policy**. Vol.37, 2008, pp.1009-1021.
- Cooke, Philip, Mikel Gomez Uranga and Goio Etxebarria. "Regional Innovation Systems. Institutional and Organisational Dimensions". **Research Policy**. Vol.96, 1997, pp. 475-491.
- Coulumbe, Serge and Jean-François Trembley. "Human Capital and Regional Convergence in Canada". **Journal of Economic Studies**. Vol.28, No.3, 2001, pp.154-180.
- Crescenzi, Riccardo. "Innovation and Regional Growth in the Enlarged Europe: The Role of Local Innovative Capabilities, Peripherality, and Education". **Growth and Change**. Vol.36, No.4, Fall 2005, pp.471-507.
- Crescenzi, Riccardo and Andres Rodriguez-Pose. "Infrastructure Endowment and Investment as Determinants of Regional Growth in the European Union". **EIB Papers**, Vol.13, No.2, 2008, pp.62-101.
- Cushing, Brian and Jacques Poot. "Crossing Boundries and Borders:Regional Science Advances in Migration Modelling". **Papers in Regional Science**. Vol.83, 2004, pp.317-338.
- Çelik, Kenan. "Genel Olarak Vergi Teşviklerinin Ekonomi Üzerine Etkinliği". **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**. Cilt1, Sayı 2, Kış 2009, ss.147-168.
- Dalenberg, Douglas R. and Mark D. Partridge. "The Effects of Taxes, Expenditures, and Public Infrastructure on Metropolitan Area". **Journal of Regional Science**. Vol.35, No.4, 1995, pp.617-640.
- Daly, Michael, Ian Gorman, Gordon Lenjoesk, Alex MacNevin and Wannakan Phiriyapreunt. "The Impact of Regional Investment Incentives on Employment and Productivity: Some Canadian Evidence". **Regional Science and Urban Economics**. Vol.23, 1993, pp.559-575.
- Davidsson, Per and John Wiklund. "Values, Beliefs and Regional Variations in New Firm Formation Rates". **Journal of Economic Psychology**. Vol.18, 1997, pp.179-199.
- Dawkins, Casey J. "Regional Development Theory: Conceptual Foundations, Works and Recent Developments". **Journal of Planning Literature**. Vol.18, 2003, pp.131-172.

- Değer, Kemal ve Lütfü Öztürk. “Avrupa Birliği Bölgesel Kalkınma Politikası ve Türkiye”. **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt.5, Sayı.1, Güz 2005, ss.68-85.
- Dejardin, Marcus. “Linking Net Entry to Regional Economic Growth”. **Small Business Economics**. doi 10.1007/s11187-009-9255-x. December, 2009.
- Dinçsoy, Enver Erdinç and Fumikazu Ichiminami. "Regional Inequalities among NUTS Level-1 Regions and Solution Efforts of Turkey". **Journal of the Faculty of Environmental Science and Technology**. Vol.11, No.1, March 2006, pp.65-74.
- Dinda, Soumyananda. “Social Capital in the Creation of Human Capital and Economic Growth: A Productive Consumption Approach”. **The Journal of Socio-Economic**. Vol.37, 2008, pp.2020-2033.
- Dixon, R. and A.P. Thirlwall, “A Model of Regional Growth Rate Differences on Kaldorian Lines”. **Oxford Economic Papers-New Series**. Vol.27, No.2, July 1975, s.201-214.
- Dobbs, Matthew and R.T. Hamilton. “Small Business Growth: Recent Evidence and New Directions”. **International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research**. Vol.13, No.5, 2007, pp.296-322.
- Dulupçu, Murat Ali. “Regionalization for Turkey: An Illusion or a Cure?”. **European and Urban Regional Studies**. Vol.12, No.2, 2005, pp.99-115.
- Duncombe, William and Wilson Wong. "Building State and Local Government Analytic Capacity: Using Regional Economic Models for Analysis of Public Policy". **State & Local Government Review**. Vol.30, No.3, Autumn 1998, pp.165-180.
- Dupont, Vincent and Philippe Martin. “Subsidies to Poor Regions and Inequalities: Some Unpleasant Arithmetic”. **Journal of Economic Geography**. Vol.6, 2006, s.223-240.
- Ede, Edith B. “On Two Approaches to Underdevelopment and Regional Equality”. **Area**. Vol.14, No.1, 1982, pp.27-31.
- Ederveen, Sjef, Richard Nakuis, Ashok Parikh. “Labor Market Mobility and Regional Disparities: The Role of Female Labour Participation”. **Journal of Population Economics**. Vol.20, No.4, 2007, pp.895-913.
- Eke, Feral. “Türkiye'nin Bölge Planlama Deneyimleri”. **Planlama**. Sayı.1, 2002, ss.12-18.
- Erlat, Haluk. "Türkiye'de Bölgesel Yakınsama Sorununa Zaman Dizisi Yaklaşımı". **Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Akdeniz Ekonomisi**. Haluk Erlat (Drl.). Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu, 2005, ss.251-276.

- Ersungur, Ş. Mustafa, Alaatin Kızıltan ve Özgür Polat. "Türkiye'de Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması: Temel Bileşenler Analizi". **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**. Cilt.21, Sayı.2, Haziran 2007, ss.55-66.
- Ersungur, Ş. Mustafa ve Özgür Polat. "Türkiye'de Bölgeler Arasında Yakınsama Analizi", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Cilt.8, Sayı.2, 2006, ss.334-343.
- "EU Cohesion Policy 1988-2008: Investing in Europe's Future". **Info regio Panorama**. No.26, June 2008.
- Faini, Riccardo and Fabio Schiantarelli. "Incentives and Investment Decisions: The Effectiveness of Regional Policy". **Oxford Economic Papers New Series**. Vol.39, No.3, September 1987, pp.516-533.
- Feldman, Maryann P. "The Entrepreneurial Event Revisited: Firm Formation in Regional Context". **Industrial and Corporate Change**. Vol.10, No.4, 2001, pp.861-891.
- Feridun, Mete and Selami Sezgin. "Regional Underdevelopment and Terrorism: The Case of South Eastern Turkey". **Defense and Peace Economics**. Vol.19, No.3, June 2008, pp. 225-233.
- Filiztekin, Alpay. "Regional Unemployment in Turkey". **Papers in Regional Science**. Vol.88, No.4, November 2009, pp.863-878.
- Fingleton, Bernard. "Equilibrium & Economic Growth: Spatial Econometric Models & Simulations". **Journal of Regional Science**. Vol.141, No.1, 2001, pp.117-141.
- Fleisher, Belton, Haizheng Li and Min Qiang Zhao. "Human Capital, Economic Growth and Regional Inequality in China". **Journal of Development Economics**. doi10.106/j.deveco.2009.01.010, 2009.
- Frenkel, Ammon. "Can Regional Policy Affect Firms' Innovation Potential in Lagging Regions". **The Annals of Regional Science**. Vol.34, (2000), pp.315-341.
- Friedmann, John. "Regional Planning and Nation-Building: An Agenda for International Research". **Economic Development and Cultural Change**. Vol.16, No.1, Oct. 1967, pp.119-129.
- Fritsch, Michael. "How Does New Business Formation Affect Regional Development? Introduction to the Special Issue". **Small Business Economics**. Vol.30, 2008, pp.1-14.
- _____. "Turbulence and Growth in West Germany: A Comparison of Evidence by Regions and Industries". **Review of Industrial Organization**. Vol.11, 1996, pp.231-251.

- Fritsch, Micheal and Pamela Mueller. "The Effect of New Business Formation on Regional Development Over Time: The Case of Germany". **Small Business Economics**. Vol.30, 2008, pp.15-29.
- _____. "Effects of New Business Formation on Regional Development Over Time". **Regional Studies**. Vol.38, No.8, 2004, pp.961-975.
- Fujita, Nanako. "Myrdal's Theory of Cumulative Causation". **Evolutionary and Institutional Economics Review**. Vol.3, No.2, 2006, pp.275-283.
- Fujita, Masahisa and Jaques-François Thisse. "New Economic Geography: An Appraisal on the Occasion of Paul Krugman's 2008 Nobel Prize in Economic Sciences". **Regional Science and Urban Economics**. Vol.39, No.2, 2009, pp.109-119.
- Fujita, Masahisa and Paul Krugman. "The New Economic Geography: Past, Present and the Future". **Papers in Regional Science**. Vol.83, No.1, January 2004, pp.139-164.
- Fujita, Masahisa and Tomoya Mori. "Frontiers of the New Economic Geography". **Papers in Regional Science**. Vol.84, No.3 (2005), pp.377-405.
- Gabe, Todd M. and David S. Kraybill. "The Effect of State Economic Development Incentives on Employment Growth of Establishments". **Journal of Regional Science**. Vol.42, No.4, 2002, pp.703-730.
- Garofoli, Gioacchino. "New Firm Formation and Regional Development: The Italian Case". **Regional Studies**. Vol.28, No.4, 1994, pp.381-393.
- Geray, Cevat. "Bölgesel Gelişme için Planlama ve Örgütlenme". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. Cilt.52, No.1, 1997, s.299-312.
- Gerni, Cevat, M. Kemal Deger and O. Selcuk Emsen. "Provincial Economic Growth in Turkey: Cross-Section Analyses". **İktisat İşletme ve Finans**. Cilt.24, Sayı.282, 2009, ss.54-81.
- Gezici, Ferhan and Geoffrey J.D. Hewings. "Regional Convergence and the Economic Performance of Peripheral Areas in Turkey". **Review of Urban and Regional Development Studies**. Vol.16, No.2, July 2004, pp.113-132.
- _____. "Spatial Analysis of Regional Inequalities in Turkey". **European Planning Studies**. Vol.15, No.3, April 2007, pp.383-403.
- Ghosh, Buddhadeb and Prabir De. "Role of Infrastructure in Regional Development: A Study over the Plan Period". **Economic and Political Weekly**. Vol. 47/48, November 21-December 4 1998, pp.3039-3048.

- Groot, Henri L.F. de, Peter Nijkamp and Zoltan Acs. "Knowledge Spill-overs, Innovation and Regional Development". **Papers in Regional Science**. Vol.80, 2001, pp.249-253.
- Güven, Aytekin. "Türkiye'de İller Arası Gelir Eşitsizliğinde Teşvik Politikasının Rolü: Bir Ayrıştırma Analizi". **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt.14, 2007, ss.20-38.
- Harris, Richard. "The Employment Creation Effects of Factor Subsidies: Some Estimates for Northern Ireland Manufacturing Industry, 1955-1983". **Journal of Regional Science**. Vol.31, No.1, 1991, pp.49-64.
- Harris, Richard and Mary Trainor. "Capital Subsidies and Their Impact on Total Factor Productivity: Firm-Level Evidence From Northern Ireland". **Journal of Regional Science**. Vol.45, No.1, 2005, pp.49-74.
- Harrison, Bennet. "Symposium on Harrison's "Lean and Mean": What are the Questions". **Small Business Economics**. Vol.7, 1995, pp.357-363.
- Hasanoğlu, Mürteza ve Ziya Aliyev. "Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları". **Sayıstay Dergisi**. Sayı.60, Ocak-Mart 2006, s.81-103.
- Helliwell, John F. and Robert D. Putnam. "Education and Social Capital". **Eastern Economic Journal**. Vol.33, No.1, Winter 2007, pp.1-19.
- Higgins, Benjamin. "From Growth Poles to Systems of Interactions in Space", **Growth and Change**. Vol.4, No.3, October 1983, pp.3-13.
- Holtz-Eakin, Douglas. "Correspondence". **The Journal of Economic Perspectives (1986-1998)**. Vol.7, No.4, Fall 1993, pp.231-234.
- Horsfall, David. "Nutshell Notes". **Geographical**. Vol.66, No.2, February 1994, p.56.
- Hospers, Gert-Jn and Marcel van Lochem. "Social Capital and Prosperity: Search for a Missing Link". **New Economy**. Vol.9, No.1, 2002, pp.52-56.
- Howells, Jeremy. "Innovation and Regional Economic Development: A Matter of Perspective?". **Research Policy**. Vol.34, 2005, pp.1220-1234.
- Hoyman, Michele and Christopher Faricy. "It Takes a Village: A Test of the Creative Class, Social Capital and Human Capital Theories". **Urban Affairs Review**. Vol.44, No.3, 2009, pp.311-333.
- Iyer, Sriya, Micheal Kitson and Benard Toh. "Social Capital, Economic Growth and Regional Development". **Regional Studies**. Vol.39, 2005, pp.1015-1040.
- Kaldor, Nicholas. "The Case for Regional Policies". **Scottish Journal of Political Economy**. Vol.17, 1970, pp.337-348.

- Keeble, David. "Small Firms, New Firms and Uneven Regional Development in the UK". **Area**. Vol.22, No.3, 1990, pp.234-245.
- Keeble, David and Sheila Walker. "New Firms, Small Firms and Dead Firms: Spatial Patterns and Determinants in the United Kingdom". **Regional Studies**. Vol.28, No.4, 1994, pp.411-427.
- Klepper, Steven. "Symposium on Harrison's "Lean and Mean": A Technological Perspective". **Small Business Economics**. Vol.7, 1995, pp.341-344.
- Kılıç, Sibel Ecemiş. "Proposals for Regional Administrative Structure and Planning in Turkey". **European Planning Studies**. Vol.17, No. 9, 2009, ss.1283-1301.
- Kılıçaslan, Yılmaz and Güldem Özatağan. "Impact of Relative Population Change on Regional Income Convergence: Evidence From Turkey". **Review of Urban and Regional Development Studies**. Vol.19, No.3, November 2007, pp.210-223.
- Kızıltan, Alaattin ve Ş. Mustafa Ersungur. "Türkiye'de İller ve Bölgelerin Ekonomik Gelişme Düzeyleri Arasındaki Uzun Dönemli İlişkiler". **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Cilt.10, Sayı.2, 2007, ss.269-286.
- Kırdar, Murat G. and D. Şirin Saracoğlu. "Migration and Regional Convergence: An Empirical Investigation for Turkey". **Papers in Regional Science**. Vol.87, No.4, 2008, pp.545-566.
- Knack, Stephen and Paul J. Zak. "Building Trust: Public Policy, Interpersonal Trust and Economic Development". **Supreme Court Economic Review**. Vol.10, 2003, pp.91-207.
- Knack, Stephen and Philip Keefer. "Does Social Capital Have a Economic Payoff? A Cross-Country Investigation". **The Quarterly Journal of Economics**. Vol.112, No.4, 1997, pp.1251-1288.
- Koçberber, Seyit. "Kalkınma Ajansları ve Sayıştay Denetimi". **Sayıştay Dergisi**. Sayı.61, Nisan-Haziran 2006, ss.47-55.
- Krishna, Anirudh. "How Does Social Capital Grow?: A Seven-Year Study of Villages in India". **The Journal of Politics**. Vol.69, No.4, November 2007, pp. 941-956.
- _____. "The Stock of Social Capital to the Flow of Benefits: The Role of Agency". **World Development**. Vol.29, No.6, 2001, pp.925-943.
- Krugman, Paul. "Space: The Final Frontier". **The Journal of Economic Perspective**. Vol.12, No.2, Spring 1998, pp.161-174.
- _____. "What's New About the New Economic Geography". **Oxford Review of Economic Policy**. Vol.14, No.2, Summer 1998, pp.7-17.

- Kuklinski, A.R. "Regional Development, Regional Policies and Regional Planning: Problems and Issues". **Regional Studies**. Vol.4, 1970, pp.269-278.
- Kumar, T. Ravi. "The Impact of Regional Infrastructure Investment in India". **Regional Studies**. Vol.36, No.2, 2002, pp.194-200.
- Lall, Somik V. and Serdar Yılmaz. "Regional Economic Convergence: Do Policy Instruments Make A Difference?". **The Annals of Regional Science**. Vol.35, 2001, pp.153-166.
- Lagendijk, Arnoud, Serap Kayasu and Suna Yaşar. "The Role of Regional Development Agencies in Turkey: From Implementing EU Directives to Supporting Regional Business Communities?" **European Urban and Regional Studies**. Vol.16, No.4, 2009 pp.383-396.
- Lambrecht, Johan and Fabrice Pirnay. "An Evaluation of Public Support Measures for Private External Consultancies to SMEs in the Walloon Region of Belgium". **Entrepreneurship and Regional Development**. Vol.17, March 2005, pp.89-108.
- Laranja, Manuel, Elvira Uyarra and Kieron Flanagan. "Policies for Science, Technology and Innovation: Translating Rationales into Regional Policies in a Multi-Level Setting". **Research Policy**. Vol.37, 2008, pp.823-835.
- LeBel, Philip . "The Role of Creative Innovation in Economic Growth: Some International Comparisons". **Journal of Asian Economics**. Vol.19, 2008, pp.334-347.
- Leichenko, Robin M. "Exports, Employment, and Production: A Causal Assessment of U.S. States and Regions". **Economic Geography**. Vol.76, No.4, October, 2000, pp.303-325.
- Lepenies, Philipp H. "Possibilism: An Approach to Problem-Solving Derived from the Life and Work of Albert O. Hirschman". **Growth and Change**. Vol. 39, No.3, July 2008, pp.437-459.
- Loewendahl-Ertugral, Ebru. "Europeanisation of Regional Policy and Regional Governance: The Case of Turkey". **European Political Economy Review**. Vol.3, No.1, Spring 2005, pp.18-53.
- Lynde, Catherine and J. Richmond. "Public Capital and Long-run Costs in U.K. Manufacturing". **The Economic Journal**. Vol.103, No.419, July 1993, pp.880-893.
- _____. "Public Capital and Total Factor Productivity". **International Economic Review**". Vol.34, No.2, May 1993, pp.401-414.

- Lyon, Fergus. "Trust, Networks and Norms: The Creation of Social Capital in Agricultural Economies in Ghana". **World Development**. Vol.28, No.4, 2000, pp.663-681.
- Martin, Philippe. "Public Policies, Regional Inequalities and Growth". **Journal of Public Economics**. Vol.73, 1999, pp.85-105.
- Martin, Ron and Peter Sunley. "Slow Convergence? The New Endogenous Growth Theory and Regional Development". **Economic Geography**. Vol. 74, No.3, July 1998, pp. 201-227.
- Mas, Matilde, Joaquin Maudos, Francisco Perez and Ezequiel Uriel. "Infrastructures and Productivity in the Spanish Regions". **Regional Studies**. Vol.30, No.7, 1996, pp.641-649.
- Mason, Colin M. and Richard T. Harrison. "Barriers to Investment in the Informal Venture Capital Sector". **Entrepreneurship and Regional Development**. Vol.14, 2002, pp.271-287.
- McCann, Philip and Daniel Shefer. "Location, Agglomeration and Infrastructure". **Papers in Regional Science**. Vol.83, 2004, pp.177-196.
- McGreevy, T.E. and A.W.J Thompson. "Regional Policy and Company Investment Behaviour". **Regional Studies**. Vol.17, No.5, 1983, s.347-357.
- Miernyk, William H. "British Regional Development Policy", **Journal of Economic Issues**, Vol.3, No.3, September 1969, pp.32-42.
- Moore, Barry and John Rhodes. "Regional Economic Policy and the Movement of Manufacturing Firms to Development Areas". **Economica New Series**. Vol.43, No.169, February 1976, pp.17-31.
- Moore, Tyrel G. "Core Periphery Models, Regional Planning Theory and Appalachian Development". **Professional Geographer**. Vol.46, No.3, August 1994, pp.316-331.
- Moreno, Rosina and Enrique Lopez-Bazo. "Returns to Local and Transport Infrastructure under Regional Spillovers". **International Regional Science Review**. Vol.30, No.1, 2007, pp.47-71.
- Moreno, Rosina, Enrique Lopez-Bazo and Manuel Artis. "Public Infrastructure and the Performance of Manufacturing Industries: Short- and Long-Run Effects". **Regional Science & Urban Economics**. Vol.32, 2002, pp.97-121.
- Mueller, Pamela. "Exploring the Knowledge Filter: How Entrepreneurship and University-Industry Relationships Drive Economic Growth". **Research Policy**. Vol.35, 2006, pp.1499-1508.

- Mueller, Pamela, Andre van Stel and David J. Storey. "The Effects of New Firm Formation on Regional Development Over Time: The Case of Great Britain". **Small Business Economics**. Vol.30, 2008, pp.59-71.
- Nicholson, Norman D. "An Assessment of the Theory of Spatial Location". **Growth and Change**. Vol.7, No.1, 1976, pp.3-6.
- Niebuhr, Annekatrin. "Market Access and Regional Disparities: New Economic Geography in Europe". **The Annals of Regional Science**. Vol.40, No. 2, June 2006, pp.313-334.
- North, David and David Smallbone. "Innovative Activity in SMEs and Rural Economic Development: Some Evidence from England". **European Planning Studies**. Vol.8, No.1, 2000, pp.87-106.
- O'Hara, Philip Anthony. "An Institutionalist Review of Long Wave Theories: Schumpeterian Innovation, Modes of Regulation and Social Structures of Accumulation". **Journal of Economic Issues**. Vol.28, No.2, June 1994, pp.489-500.
- Ottaviano, Gianmarco I. P. and Diego Puga. "Agglomeration in the Global Economy: A Survey of the New Economic Geography". **The World Economy**. Vol.21, No.6, August 1998, pp.707-731.
- Oughton, Christine, Mikel Landabaso and Kevin Morgan. "Regional Innovation Paradox: Innovation Policy and Industrial Policy". **Journal of Technology Transfer**. Vol.27, No.1, Jan. 2002, pp.97-110.
- Önder, A. Özlem, Ertuğrul Deliktaş and Metin Karadağ. "The Impact of Public Capital Stock on Regional Convergence in Turkey". **European Planning Studies** Vol.18, No.7, 2010, pp.1041-1055.
- Önder , Zeynep ve Süheyla Özyıldırım. "Banks Regional Development Disparity and Growth: Evidence from Turkey". **Cambridge Journal of Economics**. DOI:10.1093/cje/bep077, 2009.
- Övgün, Barış. "Bir Politika Transferi Örneği: Kalkınma Ajansları". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. Cilt.62, Sayı.3, Temmuz-Eylül 2007, ss.233-255.
- Özatağan, Güldem. "Observations on Extending The Definition of Human Capital As A Source for Explaining Regional Differentials in Turkey". **METU Studies in Development**. Vol.33, June 2005, pp.103-123.
- Özçağlar, Ali. "Türkiye'de Yapılan Bölge Ayrımları ve Bölge Planlama Üzerindeki Etkileri". **Coğrafi Bilimler Dergisi**. Cilt.1, Sayı.1, 2003, ss.3-18.
- Özen, Necat. "Bölgesel Gelişmeyi Sağlamak Üzere Oluşturulacak Kalkınma Ajansları Hakkındaki Yasal Düzenlemeler". **Vergi Sorunları**. Yıl.29, Sayı.212, Mayıs 2006, ss.37-42.

- Özgür, Ebru ve Hüseyin Güler. "1. Düzeydeki 12 İstatistiki Bölgenin Gelişmişlik Durumlarının Faktör Analizi İle İncelenmesi". **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Cilt.13, Sayı.1, 2004, ss.75-88.
- Öztürk, Lütfü. "Bölgelerarası Gelir Eşitsizliği: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması'na (İBSS) Göre Eşitsizlik İndeksleri ile Bir Analiz, 1965-2001". **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**. Cilt.10, 2005, ss.95-110.
- Parker, Simon C. "Explaining Regional Variations in Entrepreneurship As Multiple Occupational Equilibria". **Journal of Regional Science**. Vol.45, No.4, 2005, pp.829-850.
- Parr, John B. "Growth-Pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View-Part 1 Origin and Advocacy". **Urban Studies**. Vol.36, No.7, June 1999, pp.1195-1215.
- Patulny, Roger V. and Gunnar Lind Haase Svendsen. "Exploring The Social Capital Grid: Bonding, Bridging, Qualitative, Quantitative". **International Journal of Sociology and Social Policy**. Vol.27, No.1/2, 2007, pp.32-51.
- Pereira, Alfredo Marvao and Oriol Roca-Sagales. "Spillover Effects of Public Capital Formation: Evidence from the Spanish Regions". **Journal of Urban Economics**. Vol.53, 2003, pp.238-256.
- Poutvaara, Panu. "Education, Mobility of Labour and Tax Competition". **International Tax and Public Finance**, Vol.7, 2009, pp.699-719.
- Rees, Kevin. "Interregional Collaboration and Innovation in Vancouver's Emerging High-Tech Clusters". **Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie**. Vol.96, No.3, 2005, pp.298-312.
- Reynolds, Paul, David J. Storey and Paul Westhead. "Cross-national Comparisons of the Variations in New Firm Formation Rates". **Regional Studies**. Vol.28, No.4, 1994, pp.443-456.
- Richards, Hoy A. "Transportation Costs and Plant Location: A Review of Principal Theories". **Transportation Journal**. Vol.2, No.2, Winter 1962, pp.19-24.
- Rietveld, Piet. "Infrastructure and Regional Development: A Survey of Multiregional Economic Models". **The Annals of Regional Science**. Vol.23, 1989, pp.255-274.
- Ripsas, Sven. "Towards Interdisciplinary Theory of Entrepreneurship". **Small Business Economics**. Vol.10, 1998, pp.103-115.
- Robson, Paul J. A. and Robert J. Bennet. "SME Growth: The Relationship with Business Advice and External Collaboration". **Small Business Economics**. Vol.15, 2005, pp.193-208.

- Rocha, Hector O. and Rold Sternberg. "Entrepreneurship: The Role of Clusters: Theoretical Perspectives and Empirical Evidence from Germany". **Small Business Economics**. Vol.24, 2005, pp.267-292.
- Rodriguez-Pose, Andres. "Innovation Prone and Innovation Averse Societies: Economic Performance in Europe". **Growth and Change**. Vol.30, Winter 1999, pp.75-105.
- _____. "Is R&D Investment in Lagging Areas of Europe Worthwhile? Theory and Empirical Evidence?". **Papers in Regional Science**. Vol.80, 2001, pp.275-295.
- Rodriguez-Pose, Andres and Riccardo Crescenzi. "Research and Development, Spillovers, Innovation Systems and the Genesis of Regional Growth in Europe". **Regional Studies**. Vol.42, No.1, February 2008, pp.51-67.
- Rohr-Zanker, Ruth. "Attracting Managers and Professionals to Peripheral Regions: Recruitment Strategies in the Weser-Ems Region, Germany". **European Planning Studies**. Vol.9, No.1, 2001, pp.47-68.
- Routledge, Bryan R. and Joachim von Amsberg. "Social Capital and Growth". **Journal of Monetary Economics**. Vol.50, 2003, pp.167-193.
- Rovolis, Antonis and Nigel Spence. "Duality Theory and Cost Function Analysis in a Regional Context: The Impact of Public Infrastructure Capital in the Greek Regions". **The Annals of Regional Science**. Vol.36, 2002, pp.35-78.
- Rupasingha, Anil, Stephan J. Goetz, David Freshwater. "Social and Institutional Factors as Determinants of Economic Growth: Evidence from the United States Counties". **Papers in Regional Science**. Vol.81, 2002, pp. 139-155.
- Sağbaşı, İsa. "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Yakınsama Üzerindeki Etkisi". **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**. Cilt.IV, Sayı.2, 2002, ss.137-148.
- Sala-i-Martin, Xavier X. "The Classical Approach to Convergence Analysis". **The Economic Journal**. Vol.106, No.437, July 1996, pp.1019-1036.
- _____. "Regional Cohesion: Evidence and Theories of Regional Growth and Convergence". **European Economic Review**. Vol.40, 1996, pp.1325-1352.
- Sarı, Ramazan ve Aytekin Güven. "Kalkınmada Öncelikli Yörelere Uygulamasının İller Arası Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi". **ODTÜ Gelişme Dergisi**. Cilt.34, Haziran 2007, ss.77-96.
- Schalk, Hans Joachim and Gerhard Untiedt. "Regional Investment Incentives in Germany: Impacts on Factor Demand and Growth". **The Annals of Regional Science**. Vol.34, 2000, pp.173-195.

- Seitz, Helmut and Georg Licht. "The Impact of Public Infrastructure Capital on Regional Manufacturing Production Costs". **Regional Studies**. Vol.29, No.3, 1995, pp.231-240.
- Shioji, Etsuro. "Public Capital and Economic Growth: A Convergence Approach". **Journal of Economic Growth**. Vol.6, 2001, pp.205-227.
- Slangen, Louis H. G., G. Cornelis van Kooten and Pavel Suchanek. "Institutions, Social Capital and Agricultural Change in Central and Eastern Europe". **Journal of Rural Studies**. Vol.20, 2004, pp.245-256.
- Snickars, Folke. "Infrastructure: A Treat for Regional Science Research". **The Annals of Regional Science**. Vol. 23, 1989, pp.251-253.
- Sobacı, Zahid. "Regional Development Agencies in Turkey: Are They Examples of Obligated Policy Transfer?". **Public Organization Review**. Vol.9, 2009, pp.51-65.
- Stel, Andre J. Van, and David J. Storey. "The Link Between Firms Births and Job Creation: Is there a Upas Tree Effect?". **Regional Studies**. Vol.38, No.38, 2004, pp.893-909.
- Stel, Andre J. Van, and Kashifa Suddle. "The Impact of New Firm Formation on Regional Development in the Netherlands". **Small Business Economics**. Vol.30, 2008, pp.31-47.
- Sternberg, Rold. "Regional Growth Theories and High Tech Regions". **International Journal of Urban Regional Research**. Vol.20, No.3, September 1996, pp.518-538.
- Storper, Micheal. "Oligopoly and The Product Cycle: Essentialism in Economic Geography". **Economic Geography**. Vol.61, No.3, July 1985, pp.260-282.
- Stough, Roger R. and Peter Nijkamp. "Entrepreneurship in Regional Development: Some Methodological Applications: A Mini-Special Edition of Papers". **The Annals of Regional Science**. Vol.41, 2007, pp.749-752.
- Tekbaş, Abdullah ve Gökhan Dökmen. "Türkiye'de Vergi Yükünün Bölgesel Dağılımı". **Maliye Dergisi**. Sayı.153, Temmuz-Aralık 2007, ss.195-213.
- Temel, T., A. Tansel and P.J. Albersen. "Convergence and Spatial Patterns in Labor Productivity: Nonparametric Estimations for Turkey". **Journal of Regional Analysis and Policy**. Vol.29, No.1, 1999, pp.3-19.
- Thisse, Jaques-François. "Location Theory, Regional Science and Economics". **Journal of Regional Science**. Vol.27, No.4, 1987, pp.519-528.

- Tödtling, Franz and Michaela Trippel. "One Size Fits All? Towards a Differentiated Regional Innovation Policy Approach". **Research Policy**. Vol.34, 2005, pp.1203-1219.
- Trigilia, Carlo. "Social Capital and Local Development". **European Journal of Social Theory**. Vol.4, No.4, 2001, pp.427-442.
- Tutar, Filiz ve Mehmet Demiral. "Yerel Ekonomilerin Yerel Aktörleri: Bölgesel Kalkınma Ajansları". **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**. Cilt.2, Sayı.1, Nisan 2007, ss.65-81.
- Ünsaldı, Mehmet "Devlet Teşvikleri ve Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları Üzerine Etkileri". **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları**. Cilt.4, Sayı.2, Şubat 2006, ss.122-125.
- Vaessen, Peter and David Keeble. "Growth Oriented SMEs in Unfavourable Regional Environments". **Regional Studies**. Vol. 29, No.6, 1995, pp.489-505.
- Vogel, Richard M. "Relocation Subsidies: Regional Growth Policy or Corporate Welfare?". **Review of Radical Political Economics**. Vol.32, No.3, 2000, pp.437-447.
- Wennekers, Sander and Roy Thurik. "Linking Entrepreneurship and Economic Growth". **Small Business Economics**. Vol.13, 1999, pp.27-55.
- Whiteley, Paul F. "Economic Growth and Social Capital". **Political Studies**. Vol.48, 2000, pp.443-466.
- Woodhouse, Andrew. "Social Capital and Economic Development in Regional Australia: A Case Study". **Journal of Rural Studies**. Vol.22, 2006, pp.83-94.
- Woolcock, Micheal. "Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework". **Theory and Society**. Vol.27, No.2, 1998, pp.151-208.
- Woolcock, Miceal and Depa Narayan. "Social Capital: Implications for Development Theory, Research and Policy". **The World Bank Research Observer**. Vol.15, No.2, 2000, pp.225-248.
- Wren, Colin and Michael Waterson. "The Direct Employment Effects of Financial Assistance to Industry". **Oxford Economic Papers, New Series**. Vol.43, No.1, January 1991, pp. 116-138.
- Yamak, Rahmi ve Nebiye Yamak. "Türkiye'de Gelir Dağılımı ve İç Göç". **T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Cilt.1, Sayı.1, 1 Nisan - 31 Haziran 1999, ss.16-28.

- Yang, Kaizhong and Ying Xu. "Regional Differences in the Development of Chinese Small and Medium Sized Enterprises". **Journal of Small Business and Enterprise Development**. Vol.13, No.2, 2006, pp.174-184.
- Yıldırım, Jülide and Nadir Öcal. "Income Inequality and Economic Convergence in Turkey". **Transition Studies Review**. Vol.13, No.3, 2006, pp.560-658.
- Yıldırım, Jülide, Nadir Öcal and Süheyla Özyıldırım. "Income Inequality and Economic Convergence in Turkey: A Spatial Effect Analysis". **International Regional Science Review**. Vol.32, No.2, 2009, pp.221-254.
- Yılmaz, Ömer ve Vedat Kaya. "Bölgesel Kamu Harcamaları ve Bölgesel Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye için Panel Veri Analizi". **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Cilt.12, Sayı.2, 2008, ss.413-426.
- Young-Hyman, Trevor . "The Potential for Effective Regional Development Agencies in Turkey: A Comparative Analysis". **Regional & Federal Studies**. Vol.18, No.4, 2008, pp.375-402.
- Zak, Paul J. and Stephen Knack. "Trust and Growth". **The Economic Journal**. Vol.111, No.470, April 2001, pp.295-321.

Resmi Kaynaklar

Anayasa Mahkemesi. 30.11 2007. Anayasa Mahkemesi Kararı Esas Sayısı 2006/61. Karar Sayısı 2007/91.

http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=2510&content= (12 Nisan 2009).

Avrupa Komisyonu. Komisyon Tarafından Konseye ve Avrupa Parlamentosuna Sunulan Bildirim Genişleme Stratejisi ve Başlıca Zorluklar 2009-2010 (COM (2009) 533 Final) Ekindeki Komisyon Çalışma Belgesi 2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu SEC (2009) 1334. Brüksel, 14 Ekim 2009, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf (22 Aralık 2009).

____. Türkiye 2007 İlerleme Raporu COM (2006) 663 (Gayri Resmi Tercüme) SEC (2007) 1436. Brüksel, 6 Kasım 2007.

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf (17 Nisan 2009).

____. Türkiye 2008 İlerleme Raporu, COM (2008) 674 (Gayri Resmi Tercüme) SEC (2008) 2699. Brüksel, 5 Kasım 2008.

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf (17 Nisan 2009).

____. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin 2001 Yılı İlerleme Raporu (Gayri Resmi Tercüme) SEC (2001) 1756. Brüksel, 11 Kasım 2001.

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2001.pdf (17 Nisan 2009).

____. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu. Brüksel, Ekim 2002.

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2002.pdf (17 Nisan 2009).

____. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu.

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf (17 Nisan 2009).

____. Türkiye İlerleme Raporu COM (2005) 561 Nihai SEC (2005) 1426. Brüksel 9 Kasım 2005.

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf (18 Şubat 2009).

____. Türkiye İlerleme Raporu COM (2006) 649 Nihai SEC (2006) 1390. Brüksel, 8 Kasım 2006.

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2006.pdf (17 Nisan 2009).

- ____. Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu COM (2004) 656 Final (Gayri Resmi Tercüme) SEC (2004) 1201. Brüksel, 6 Ekim 2004.
http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf (17 Nisan 2009).
- ____. Türkiye'nin Katılım Yönünden İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 2000 Yılı Düzenli Raporu (Gayri Resmi Tercüme).
http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2000.pdf (17 Nisan 2009).
- Avrupa Konseyi. 2006/35/EC Sayılı Kararın Feshine ve Türkiye ile Katılım Ortaklığının Kapsadığı İlkeler, Öncelikler ve Koşullara Dair Bir Konsey Kararı 2008/157/EC (Gayri Resmi Tercüme) COM (2007) 661. Brüksel 26 Şubat 2008.
http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2007.pdf (17 Nisan 2009).
- ____. Türkiye Cumhuriyeti ile Katılım Ortaklığında Yer Alan İlkeler, Öncelikler, Ara Hedefler ve Koşullara İlişkin 8 Mart 2001 tarihli Konsey Kararı, 2001/235/AT.
http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2001.pdf (17 Nisan 2009).
- European Commission. Commission Decision C(2007)1835 of 30/04/2007 on A Multi-Annual Indicative Planning Document (MIPD) 2007-2009 for Turkey: ANNEX. Brussels, April 2007.
- ____. Commission Decision of 2008 on A Multi-Annual Indicative Planning Document (MIPD) 2008-2010 for Turkey. C(2008)3812. Brussels, 17 July 2008.
- ____. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament: Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA) Multi Annual Indicative Financial Framework for 2010-2012 COM (2008) 705 Final. Brussels, 5 November 2008.
- ____. Lisbon Strategy Evaluation Document SEC (2010)114 Final. *Commission Staff Working Document*. Brussels, February 2, 2010.
- European Communities. Commission Regulation (EC) No 718/2007 of 12 June 2007 Implementing Council Regulation (EC) No 1085/2006 Establishing An Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA). **Official Journal of the European Union**. L170, June 26, 2007.
- ____. Commission Regulation (EU) No 80/2010 of 28 January 2010 Amending Regulation (EC) No 718/2007 of 12 June 2007 Implementing Council Regulation (EC) No 1085/2006 Establishing An Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA). **Official Journal of the European Union**. L 25 January 29, 2010.

- ____. Council Decision of 6 October 2006 on Community Strategic Guidelines on Cohesion (2006/702/EC). **Official Journal of the European Union**. L 291, October 21, 2006.
- ____. Council Regulation (EC) No 1083/2006 of July 11 2006, Laying Down General Provisions of the European Regional Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion Fund and Repealing Regulation (EC) No 1260/1999. **Official Journal of the European Union**. L 21 0/25, July 31, 2006.
- ____. Council Regulation (EC) No 1084/2006 of 11 July 2006 Establishing Cohesion Fund and Repealing Regulation (EC) No 1164/94. **Official Journal of the European Union**. L 210, July 31, 2006.
- ____. Council Regulation (EC) No 1085/2006 of 17 July 2006 Establishing An Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA). **Official Journal of the European Union**. L 210, July 31, 2006.
- ____. Regulation (EC) No 1080/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006, on the European Regional Development Fund and Repealing Regulation (EC) No 1783/1999. **Official Journal of the European Union**. L 210, July 31, 2006.
- ____. Regulation (EC) No 1081/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006, on the European Social Fund and Repealing Regulation (EC) No 1784/1999. **Official Journal of the European Union**. L 210, July 31, 2006.
- European Economic Community. Treaty Establishing the European Economic Community, 1957.
- European Union. **Cohesion Policy 2007-13: Commentaries and Official Texts**. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 2007.
- ____. Consolidated Versions of the Treaty on European Union. **Official Journal of the European Union**. Vol.51, C115, 9 May 2008.
- ____. Consolidated Versions of the Treaty on the Functioning of the European Union. **Official Journal of the European Union**. Vol. 51, C115, 9 May 2008.
- Republic of Turkey Ministry of Environment and Forestry. **Environmental Operation Programme 2007-2009**. Ankara, September, 2007.
<http://www.ipa.gov.tr/fbase/EOP.pdf> (18 Nisan 2010).
- T.C. Bakanlar Kurulu. Bakanlar Kurulu Karar Sayısı 7/1628, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Temel Hedefleri ve Stratejisi'nin Kabulü. 23 Ağustos, 1978.
- ____. Bakanlar Kurulu Karar Sayısı 6/7648, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Hedefleri ve Stratejisi. 17 Ocak 1967.

- ____. Bakanlar Kurulu Karar Sayısı 2002/4720, Bölgesel İstatistiklerin Toplanması, Geliştirilmesi, Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Analizlerinin Yapılması, Bölgesel Politikaların Çerçevesinin Belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine Uygun Karşılaştırılabilir İstatistik Veri Tabanı Oluşturulması Amacıyla Ülke Çapında İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırmasının Tanımlanmasına İlişkin Hakkında Karar. **T.C. Resmi Gazete**. Sayı 24884, 22 Eylül 2002.
- ____. Bakanlar Kurulu Kararı 2003/5930, Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı ile Programın Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair Karar. **T.C. Resmi Gazete**. Sayı 25178, 24 Temmuz 2003.
http://www.abgs.gov.tr/files/UlusalProgram/UlusalProgram_2003/Tr/pdf/IV-21.pdf (17 Nisan 2009).
- ____. Bakanlar Kurulu Kararı 2006/10550, Bazı Düzey 2 Bölgelerinde Kalkınma Ajansları Kurulmasına Dair Karar. **T.C. Resmi Gazete**, Sayı 26220, 6 Temmuz 2007.
- Bakanlar Kurulu Kararı 2008/14306, Bazı Düzey 2 Bölgelerinde Kalkınma Ajansları Kurulması Hakkında Karar. **T.C. Resmi Gazete**. Sayı 27062, 22 Kasım 2008.
- ____. Bakanlar Kurulu Kararı 2008/14481, Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı ile Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair Karar. **T.C. Resmi Gazete**. Sayı 27097, 31 Aralık 2008.
http://www.abgs.gov.tr/files/UlusalProgram/UlusalProgram_2008/Tr/pdf/iv_22_bolgeselpolitikaveyapisalaracilarinkoordinasyonu.pdf (17 Nisan 2009).
- ____. Bakanlar Kurulu Kararı 2009/15199, Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar. **T.C. Resmi Gazete**. Sayı 27290, 16 Temmuz 2009.
- ____. Bakanlar Kurulu Kararı 2009/15236, Bazı Düzey 2 Bölgelerinde Kalkınma Ajansları Kurulması Hakkında Karar. **T.C. Resmi Gazete**. Sayı 27299, 25 Temmuz 2009.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Müsteşarlığı (DPT). **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)**. Yayın No 2174. Ankara: DPT, 1990.
<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan6.pdf> (17 Kasım 2007).
- ____. **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)**. Yayın No 1973. Ankara: DPT, 1985. <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan5.pdf>, (12 Kasım 2007).
- ____. **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013**. Ankara: DPT Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı Yayın ve Basım Şube Müdürlüğü, 2006.
- ____. **Doğu Anadolu Projesi Ana Planı: Ana Plan**. Ankara: DPT, 2000.
<http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dap/anaplan.pdf> (23 Mart 2010).

- ___ . **Doğu Anadolu Projesi Ana Planı: Yönetici Özeti.** Ankara: DPT, 2000.
<http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgeesel/dap/ozet.pdf> (10 Mayıs 2010).
- ___ . **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) 2008 Yılı Programı.** Ankara,
http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/2746/2008_programi.pdf (17 Mayıs 2010), s.240.
- ___ . **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013: 2009 Yılı Programı.** Ankara.
<http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/View/3835/2009.pdf> (7 Mayıs 2010).
- ___ . **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013: 2010 Yılı Programı.** Ankara.
<http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/View/7829/Prog2010.pdf> (7 Mayıs 2010).
- ___ . **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983).** Yayın No. 1664. Ankara: DPT, Nisan 1979. <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan4.pdf> (12 Kasım 2007).
- ___ . **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972).** Ankara: DPT, 1968.
<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan2.pdf> (12 Kasım 2007).
- ___ . Kalkınma Ajansları Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliği. **T.C. Resmi Gazete.** Sayı 27048, 8 Kasım 2008.
- ___ . **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967.** Ankara, Ocak 1963.
<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan1.pdf> (17 Kasım 2007).
- ___ . **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 2004 Yılı Programı.** Ankara: DPT, 2004. <http://ekutup.dpt.gov.tr/program/2004.pdf> (10 Ekim 2007).
- ___ . **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 2005 Yılı Programı.** Ankara: DPT, 2005. <http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/View/744/2005.pdf> (9 Mayıs 2010).
- ___ . **Stratejik Çerçeve Belgesi (Gayri Resmi Tercüme).** Ankara, 2007.
http://www.google.com.tr/url?sa=t&source=web&cd=1&ved=0CBOQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.bumko.gov.tr%2FTR%2FGenel%2Fdg.ashx%3FDELGEANAH%3D14689%26DIL%3D1%26DOSYASIM%3Dipa_6_tr.pdf&ct=j&q=Stratejik%20%C3%87er%20Belgesi%20&ei=YcqMTOymJ9O64QaaiMnGCg&usg=AFQjCNHYp2Td3etNNAZCED6vThhetC1zAw&cad=rja (20 Mart 2010).
- ___ . **Uzun Vadeli Strateji ve Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005.** Ankara: DPT, 2001. <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/viii/plan8str.pdf> (17 Kasım 2007).
- ___ . **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977).** Ankara: DPT, 1973.
<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan3.pdf>, (17 Kasım 2007).
- ___ . **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000).** Ankara: DPT, 1996.
<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan7.pdf>, (17 Kasım 2007).

- ____. **Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (Amasya, Çorum, Samsun, Tokat): Bölgesel Gelişme Ana Planı**, Ankara: Dolsa Mühendislik Ltd. Şti, 2006, http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bkp/YHGP_AnaPlan.pdf (10 Mayıs 2010).
- ____. **Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (Amasya, Çorum, Samsun, Tokat): Bölgesel Gelişme Ana Planı Yönetici Özeti**. Ankara: Dolsa Mühendislik Ltd. Şti, 2006. http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bkp/YHGP_Ozet.pdf (10 Mayıs 2010).
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT) ve Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA). **Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) Nihai Rapor Cilt I: Yönetici Özeti**. Nippon Koei Co, Ltd. ve Recs International Inc., Ağustos, 2000. <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dokap/ozet.pdf> (10 Mayıs 2010).
- ____. **Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) Nihai Rapor Cilt II: Ana Plan**. Nippon Koei Co, Ltd. ve Recs International Inc., Ağustos, 2000. <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dokap/c2.pdf> (10 Mayıs 2010).
- ____. **Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) Nihai Rapor Cilt III: Ekonomik Sektörler**. Nippon Koei Co, Ltd. ve Recs International Inc., Ağustos, 2000, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dokap/c3.pdf> (10 Mayıs 2010), s.3-30.
- ____. **Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) Nihai Rapor Cilt VIII: Proje Raporları**. Nippon Koei Co, Ltd. ve Recs International Inc., Ağustos, 2000. <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dokap/c8.pdf> (10 Mayıs 2010).
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Avrupa Birliği İle İlişkiler Genel Müdürlüğü. **Türkiye İçin Katılım Ortaklığı Belgesi (14 Nisan 2003 Tarihinde AB Konseyi Tarafından Kabul Edilen Nihai Metin)**. Ankara, Nisan 2003. http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2003.pdf (17 Nisan 2009).
- T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. **Güneydoğu Anadolu Projesi Eylem Planı (2008-2012)**. Mayıs 2008. <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Genel/eylem812.pdf> (11 Mayıs 2010).
- ____. **Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Ana Rapor Cilt 2**. Ankara: GAPBKİ, 2002.
- ____. **Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Uygulama Programı Cilt 3**. Ankara: GAPBKİ, 2002.
- ____. **Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Yönetici Özeti Cilt 1**. Ankara: GAPBKİ, 2002.

- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. **İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Program Taslağı 2007-2009**. Ankara, 2007.
<http://www.ikg.gov.tr/documents/IKGOP.pdf> (18 Nisan 2010).
- T.C. Çevre Orman Bakanlığı. **Çevre Operasyonel Programı 2007-2009: Kısa Versiyonu**. Ankara: Aralık, 2007. <http://www.ipa.gov.tr/fbase/COP.pdf> (18 Nisan 2010).
- T.C. Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı. Kalkınma Ajansları Personel Yönetmeliğı. **T.C. Resmi Gazete**. Sayı 26239, 25 Temmuz 2006.
- _____. Kalkınma Ajanslarının Çalışma Usul ve Esasları Konusunda Yönetmelik. **T.C. Resmi Gazete**. Sayı 26239, 25 Temmuz 2006.
- T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı. **Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı (2007-2009)**. Ankara, Eylül 2007.
<http://ipa.stb.gov.tr/Dosyalar/OpTurkce.pdf> (18 Nisan 2010).
- T.C. Ulaştırma Bakanlığı. **Ulaştırma Operasyonel Programı**. Ankara, Eylül 2007.
http://op.ubak.gov.tr/doc/OP_Turkce.pdf (18 Nisan 2010).
- T.C. Yüksek Planlama Kurulu. Karar No 2003/61, Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006), Ankara, 22 Aralık 2003, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/o-ukp.pdf> (18 Ekim 2007).
- Türkiye Cumhuriyeti. 5449 Sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanunun Genel Gerekeçesi. *DPT Portalı*.
http://www.dpt.gov.tr/bgyu/kalkinmaajans/Genel_Gerekce.pdf (30 Mayıs 2010).
- _____. Kanun No 5449 Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun. **T.C. Resmi Gazete**. Sayı 26074, 8 Şubat 2006.

İnternet Kaynakları

- Akçomak, İ. Semih and Bas ter Weel. "How do Social Capital and Government Support Affect Innovation and Growth? Evidence from the EU Regional Support Programmes". **United Nations University UNU-MERIT Working Paper Series**. No 2007-009, March 2007.
<http://www.merit.unu.edu/publications/wppdf/2007/wp2007-009.pdf> (22 Ocak 2010)
- Aktan, Coşkun Can. "Teşvik Kollamacılık". Coşkun Can Aktan (Ed). **Yolsuzlukla Mücadele Stratejileri** içinde. Ankara: Hak-İş Yayınları, 2001.
<http://www.canaktan.org/din-ahlak/ahlak/yolsuzlukla-mucadele-stratejileri/tum-yazilar/tesvik-kollama.pdf>, (13 Şubat 2008).
- Altınbaş, Sevgi, Fatma Doğruel ve Meriç Güneş. "Türkiye'de Bölgesel Yakınsama: Kalkınmada Öncelikli İller Politikası Başarılı mı?: Özet", **METU/ERC International Conference in Economics**. Ankara, September 11-14, 2002.
<http://www.econ.utah.edu/~ehrbar/erc2002/abstracts/A192.html> (10 Aralık 2009).
- Atauz, Akın. "Türkiye'de Bölge Planı Uygulamasında Aktörler, Kurumsal Yapılar ve YHGP'ye Referansla Güç Pozisyonları Üzerinde Tartışmalar". **Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu**. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 7-8 Eylül 2006.
http://www.tepav.org.tr/sempozyum/2006/bildiri/bolum5/5_2_atauz.pdf (22 Nisan 2009).
- Baici, Eliana and Giorgia Casalone. "Has Human Capital Accounted for Regional Economic Growth in Italy?: A Panel Analysis on the 1980-2001 Period". **Research for Excellence n21302BAIPSE**. May 2005.
- Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı. "ZBK Bölgesel Gelişme Planı". *Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı Web Sitesi*.
<http://www.bakka.org.tr/Planlama.asp?ContentId=17> (10 Mayıs 2010).
- Baydin, Atılım Gunes. Türkiye Haritası.
<http://en.wikipedia.org/wiki/File:BlankMapTurkeyProvinces.png> (30 Mayıs 2010).
- Behrens, Kristian. "International Integration and Regional Inequalities: How Important is National Infrastructure?". **Universite Catholique de Louvain, Centre for Operations Research and Econometrics CORE Discussion Papers**. Discussion Paper No 2004066, 2004,
http://www.core.ucl.ac.be/services/psfiles/dp04/dp2004_66.pdf (12 Ekim 2009).
- Berber, Metin, Rahmi Yamak ve Seyfettin Artan. "Türkiye'de Yakınlaşma Hipotezinin Bölgeler Bazında Geçerliliği Üzerine Ampirik Bir Çalışma: 1975-1997". **9**.

Ulusal Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresi Bildirileri Kitabı.

Trabzon, 2000, www.metinberber.com/kullanici_dosyalari/file/2.doc (26 Nisan 2004).

- Berglund, Elisabet. "Human Capital and Regional Entry of Firms". **Umea Universitet Department of Economics Working Papers**. No 500, 1999. http://www.econ.umu.se/digitalAssets/34/34773_ues500.pdf, (23 Temmuz 2009)
- Bergström, Fredrik. "Capital Subsidies and the Performance of Firms". **SSE/EFI Working Paper Series in Economics and Finance**. No 285, November, 1998. <http://swopec.hhs.se/hastef/papers/hastef0285.pdf> (17 Kasım 2009).
- Berndt, Ernst R. and Bengt Hansson. "Measuring the Contribution of Public Infrastructure Capital in Sweden". **NBER Working Paper Series**. Working Paper No 3842, 1991. http://www.nber.org/papers/w3842.pdf?new_window=1 (12 Ekim 2010).
- Beugelsdijk, Sjoerd and Sjak Smulders. "Bonding and Bridging Social Capital and Economic Growth". **Tilburg University Discussion Papers**. No 2009-27, February 2009. <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=94965> (21 Ocak 2010).
- _____. "Bridging and Bonding Social Capital. Which Type is Good for Economic Growth?". **43rd Congress of European Regional Science Association**. Finland, Jyväskylä, 27-30 August, 2003, <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa03/cdrom/papers/517.pdf> (22 Ocak 2010).
- Beugelsdijk, Sjoerd and Ton Van Schaik. "Social Capital and Regional Economic Growth". **43rd Congress of European Regional Science Association**. Finland, Jyväskylä, 27-30 August, 2003. <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa03/cdrom/papers/518.pdf> (21 Ocak 2010).
- Bojar, Ewa. "The Role of Foreign Capital Investments and The European Union Funds in Management of Regional and Local Development". **44th European Congress of European Regional Science Association**. Portugal, Porto, University of Porto, 25-29 August 2004. <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa04/PDF/124.pdf> (12 Şubat 2008).
- Bosma, Niels, Erik Stam and Veronique Schutjens. "Creative Destruction and Regional Productivity Growth: Evidence from the Dutch Manufacturing and Services Industries". **Friedrich-Schiller-University Jena, Max-Planck-Institute of Economics, Jena Economic Papers**. No 2009-032009, 2009. http://zs.thulb.uni-jena.de/servlets/MCRFileNodeServlet/jportal_derivate_00166084/wp_2009_003.pdf (25 Eylül 2009).

- Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü. **2007 Faaliyet Raporu**.
www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3646/BGYUGM-2007.pdf (7 Mart 2009).
- Bruinsma, Frank. "The Impact of New Infrastructure on the Spatial Patterns of Economic Activities". **Faculteit der Economische Wetenschappen en Econometrie Vrije Universiteit Amsterdam Serie Research Memoranda**. Research Memorandum 1995-12, 1995. [ftp://zappa.uvu.vu.nl/19950012.pdf](http://zappa.uvu.vu.nl/19950012.pdf) (17 Ekim 2009).
- Central Finance and Contracts Unit. "Eastern Anatolia Development Programme Social Development Component: Guidelines for Grant Applicants Responding to the Call for Proposals for 2005". *CFCU Website*. www.cfcu.gov.tr . (10 Mayıs 2010).
- Christiansen, Hans, Charles Oman and Andrew Charlton. "Incentives-based Competition for Foreign Direct Investment: The Case of Brazil". **OECD Working Papers on International Investment**. No: 2003/1, 2003, <http://www.oecd-ilibrary.org/content/workingpaper/631632456403> (12 Şubat 2008).
- Coad, Alex. "Firm Growth : A Survey". **Université Panthéon-Sorbonne (Paris 1), Centre d'Economie de la Sorbonne, Documents de travail du Centre d'Economie de la Sorbonne**. r07024, 2007, [ftp://mse.univ-paris1.fr/pub/mse/CES2007/R07024.pdf](http://mse.univ-paris1.fr/pub/mse/CES2007/R07024.pdf) (22 Eylül 2009).
- Çuhadar, M. Turan. "Regional Development Agencies in Europe and Turkey: A Case Study on Cukurova RDA". **First International Conference on Management and Economics Proceedings Book Volume 3**. Albanina, Tiranana, EPOKA University, March 28-29, 2008, pp.216-230. <http://www.epokauniversity.com/icme/volume3.pdf>
- Çukurova Kalkınma Ajansı. "TR62 Bölge Planı Çalışmaları Sunum". *Çukurova Kalkınma Ajansı Web Sitesi*. http://www.cka.org.tr/files/TR62_Cukurova_Bolge_Plani.pdf (8 Mayıs 2010).
- De la Fuente, Angel. "Education and Economic Growth: A Quick Review of the Evidence and Some Policy Guidelines". **Globalisation Challenges for Europe**. Finland: Finland's Prime Minister's Office Economic Council of Finland, September 20, 2006. http://www.google.com.tr/url?sa=t&source=web&cd=1&ved=0CBkQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.cross-works.eu%2FBrainport_C01%2FShowDocument.asp%3FOriginCode%3DH%26OriginComID%3D29%26OriginModID%3D1926%26OriginItemID%3D1302%26CustID%3D354%26ComID%3D29%26DocID%3D11%26SessionID%3D~SessionID~%26Download%3Dtrue%26Ext%3D.pdf&rct=j&q=Education%20and%20Economic%20Growth%3A%20A%20Quick%20Review%20of%20the%20Evidence%20and%20Some%20Policy%20Guidelines%E2%80%9D.

http://www.eurostat.ec.europa.eu/ViewMain.aspx?lang=en&code=sdg_8_10&plugin=1 (%20Globalisation%20Challanges%20for%20Europe.%20Finland%3A%20&ei=b8SMTKHPDdCz4galk83oCg&usg=AFQjCNEqt--F3nriYlKxIYS9I9OQw9PIRw&cad=rja (21 Temmuz 2009).

De La Fuente, Angel, Rafael Domenech and Juan Fransisco Jimeno. “Human Capital As a Factor of Growth and Employment at the Regional Level: The Case of Spain”. **Final Report on a Study on the Economic Effect of Schooling in the Spanish Regional and on the Potential Role of Investment in Human Capital as a Tool For Promoting Regional Growth and Cohesion.** November 2003.

http://ddd.uab.cat/pub/worpaper/2006/hdl_2072_1838/61004.pdf (22 Temmuz 2009).

Dincer, Oguzhan and Eric Uslaner. “Trust and Growth”. **Fondazione Eni Enrica Mattei Nota Di Lavoro Series.** Index No.73.2007, July 2007.

<http://www.feem.it/userfiles/attach/Publication/NDL2007/NDL2007-073.pdf> (21 Ocak 2010).

Dzialek, Jaroslaw. “Social Capital and Economic Growth in Polish Regions”. **Munich Personal RePEc Archive.** MPRA Paper No.18287, November 2009.

http://mpra.ub.uni-muenchen.de/18287/1/MPRA_paper_18287.pdf (21 Ocak 2010).

Duffy-Deno, Kevin T. and Randall W. Eberts. “Public Infrastructure and Regional Economic Development: A Simultaneous Equations Approach”. **Federal Reserve Bank of Cleveland Working Papers.** Working Paper 8909, 1989,

<http://www.clevelandfed.org/research/Workpaper/1989/wp8909.pdf> (18 Ekim 2009).

Dulupçu, Murat Ali. “Bölgesel Politikalar Kopyalanabilir mi? Bölgeselleş(tir)me (Yönetim) Karşısında (Yeni) Bölge(sel)cilik (Yönetişim)”. **TEPAV-ODTÜ Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bildiriler Kitabı.** Ankara, 7-8 Eylül 2006, pp.233-256.

http://www.tepav.org.tr/sempozyum/2006/bildiri/Bolgesel_Kalkinma_ve_Yonetisim_Sempozyumu.pdf (22 Kasım 2008).

Dulupçu, Murat Ali, İlker Hüseyin Çarıkçı, Gökhan Özdamar and Hakan Demirgil. “Social Capital and SME’s: A Study on Lakes District Enterprises”.

International Conference on Human and Economic Resources. İzmir, 2006. <http://eco.ieu.edu.tr/wp-content/proceedings/2006/0604.pdf> (23 Ocak 2010).

Eberts, Randal W. “Estimating the Contribution of Urban Public Infrastructure to Regional Growth”. **Federal Reserve Bank of Cleveland Working Papers.** Working Paper 8610, 1986.

<http://www.clevelandfed.org/research/Workpaper/1986/wp8610.pdf> (16 Ekim 2009).

- Ege, Yavuz ve diğeri. "Bölge Planlamasına Yeni Bir Yaklaşım: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Kalkınma Planı (2002-2010). **Planlama Dergisi**. Özel Sayı - DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı, 2002, <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil.pdf> (07 Nisan 2009).
- Erk, Nejat, Sanli Ates and Tuba Direkci. "Convergence and Growth within GAP Region (South Eastern Anatolia Project) and Overall Turkey's Regions". **METU International Economics 4th Conference**. Ankara, September 13-16, 2000. <http://www.econturk.org/sanli8.pdf> (10 Ocak 2010).
- Erkut, Gülden and Mete Başar Baypınar. "EU Integration and the Change of Spatial Organization in Turkey". **43rd Congress of the European Regional Science Association**. Finland, Jyvaskyla, 27-30 August 2003. <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa03/cdrom/papers/174.pdf> (12 Ocak 2010).
- Ertugral, Ebru. "Strategies for Regional Development Challenges Facing Turkey on the Road to the EU Membership". *European Stability Initiative Web Site*, 2006, http://www.esiweb.org/pdf/esi_turkey_tpq_id_40.pdf (7 Kasım 2009).
- European Commission, Directorate General for Enlargement. "Status of Negotiations with Turkey (19.02.2010)". *European Commission Directorate General for Enlargement Web Site*. http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/enlargement_process/accesion_process/how_does_a_country_join_the_eu/negotiations_croatia_turkey/overview_negotiations_tr_en.pdf (19 Mayıs 2010).
- European Commission, Directorate General for Regional Policy. "1957-1988: The Origins of EU Cohesion and Regional Policy". *Regional Policy-Info regio*. http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/history/index_en.htm (7 Kasım 2009).
- _____. "1989-1993: From Projects to Programmes". *Regional Policy-Info regio*. http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/history/index2_en.htm (7 Kasım 2009).
- _____. "Cohesion Fund". *Regional Policy-Info regio*. http://ec.europa.eu/regional_policy/funds/cf/index_en.htm (18 Nisan 2009).
- _____. "Evaluation of Cohesion Policy". *Regional Policy-Info regio*. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/evaluation_en.htm (18 Mayıs 2010).
- _____. "Funds Available". *Regional Policy-Info regio*. http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/fonds/index_en.htm (18 Nisan 2009).

- ____. "Funds Management". *Regional Policy-Inforegio*.
http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/manage/index_en.htm (18 Mayıs 2010).
- ____. "How IPA Works". *Regional Policy- Inforegio*.
http://ec.europa.eu/regional_policy/funds/ipa/works_en.htm (12 Nisan 2010).
- ____. "Instrument for Pre-Accession Assistance". *Regional Policy- Inforegio*.
http://ec.europa.eu/regional_policy/funds/ipa/index_en.htm (12 Nisan 2010);
- ____. "IPA Legal Framework". *Regional Policy – Inforegio*.
http://ec.europa.eu/regional_policy/funds/ipa/framework_en.htm (12 Nisan 2010).
- ____. "Key Objectives". *Regional Policy-Inforegio*.
http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/object/index_en.htm (18 Nisan 2009).
- ____. "Policy Stages". *Regional Policy-Inforegio*.
http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/etap/index_en.htm (17 Nisan 2009).
- Filiztekin, Alpay. "Convergence Across Turkish Provinces and Sectoral Dynamics", *Background Paper for Turkey: Economic Reforms, Living Standards and Social Welfare Study*, World Bank, 1999,
<http://myweb.sabanciuniv.edu/alpayf/files/2010/04/provconv.pdf> (12 Ocak 2010).
- ____. "Convergence Across Industries and Provinces in Turkey". **Koç University Working Papers**. Working Paper No 1998/08, İstanbul, 1998.
<http://myweb.sabanciuniv.edu/alpayf/files/2010/04/turkconv98.pdf> (12 Ocak 2002).
- Fitjar, Rune Dahl and Andres Rodriguez-Pose. "Innovating in the Periphery: Firms, Values and Innovation in Southwest Norway". **IMDEA Ciencias Sociakesi Working Paper Series in Economic and Social Sciences**. No 2009/13, October, 2009. <http://repec.imdea.org/pdf/imdea-wp2009-13.pdf> (15 Şubat 2010).
- Fratesi, Ugo. "Regional Economies, Innovation and Competitiveness in a System Dynamics Representation". **Universita' Politecnica delle Marche (I), Dipartimento di Economia, Working Papers**. No: 204, 2004.
<http://dea2.univpm.it/quaderni/pdf/204.pdf> (15 Şubat 2010),
- Frenkel, Amnon. "Barriers and Limitations in the Development of Industrial Innovation in the Region". **41st Congress of the European Regional Science Association**. Croatia, Zagreb, 29 August- 1 September 2001. <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa01/papers/full/38.pdf> (15 Şubat 2009).

- Gedik, Ayşe Nihan Şahin ve Sibel Suer. "The Importance of the Socio-Demographic Indicators in the Regional Disparities in Turkey 1990-1994". **42nd European Congress of the Regional Science Association Conference**. Germany, Dortmund, August 27-31, 2002. <http://www.raumplanung.uni-dortmund.de/rwp/ersa2002/cd-rom/papers/280.pdf> (22 Şubat 2010).
- Gezici, Ferhan. "New Regional Definition and Spatial Analysis of Regional Inequalities in Turkey Related to the Regional Policies of EU". **44th Congress of European Regional Science Association**. Portugal, Porto, 25-29 August 2004, <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa04/PDF/57.pdf> (13 Ocak 2010).
- _____. "The Potential of Regional Centers in Turkey Related to the Growth of Core Regions". **39th European Congress of Regional Science Association**. Ireland, Dublin, 23-27 August 1999. <http://www-sre.wu.wien.ac.at/ersaconfs/ersa99/Papers/a116.pdf> (10 Ocak 2010).
- Gezici, Ferhan and Berna Keskin. "Interaction Between Regional Inequalities and Internal Migration in Turkey". **45th Congress of the European Regional Science Association**. Netherlands, Amsterdam, Vrije Universiteit Amsterdam, 23-27 August 2005. <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa05/papers.132.pdf> (10 Ocak 2010).
- Göymen, Korel. "Türkiye'de Bölge Politikalarının Evrimi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları". **Yerel Kalkınmada Ortaklıklar Uluslararası Konferansı**. İstanbul, İstanbul Politikalar Merkezi, Ekim 23-23 2004. <http://ipc.sabanciuniv.edu/tr/ArastirmaAlanlari/documents/KorelGoymenOrtaklik.pdf> (17 Şubat 2010).
- Güngör, Nil Demet. "Education, Human Capital Inequality and Economic Growth: Evidence From Turkey". **Economic Research Forum 13th Annual Conference Oil: Its Impact on the Global Economy**. Kuwait, 16-18 December 2006. http://www.erf.org.eg/cms.php?id=conferences_details&conference_id=2 (12 Ocak 2010).
- Halkier, Henrik. "Regional Development Agencies and Multilevel Governance: European Perspectives." **TEPAV-ODTÜ Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bildiriler Kitabı**. 7-8 Eylül 2006 Ankara, ss.3-16. http://www.tepav.org.tr/sempozyum/2006/bildiri/Bolgesel_Kalkinma_ve_Yonetisim_Sempozyumu.pdf (22 Kasım 2008).
- Harris, Richard and Mary Trainor. "The Impact of Government Intervention on Employment Change and Plant Closure in Northern Ireland, 1983-1997". **CPPR Centre for Public Policy for Regions Discussion Papers**. Discussion Paper No 7, October 2005, http://www.gla.ac.uk/media/media_4288_en.pdf (12 Kasım 2009).

- Holtz-Eakin, Douglas. "Public-Sector Capital and the Productivity Puzzle". **NBER Working Papers Series**. Working Paper No 4122, 1992.
- Holtz-Eakin, Douglas and Chihwa Kao. "Entrepreneurship and Economic Growth: The Proof Is in the Productivity". **Syracuse University, Maxwell School, Center for Policy Research Working Papers**. Working Paper No 50, 2003
<http://www-cpr.maxwell.syr.edu/cprwps/pdf/wp50.pdf> (22 Eylül 2009).
- Hoover, Edgar M. and Frank Giarratani. "Chapter 1: Introduction". **Introduction to Regional Economics**, 1999.
<http://www.rri.wvu.edu/WebBook/Giarratani/chapterone.htm#1.1> (10 Mart 2006).
- _____. "Chapter 9: Regions". **Introduction to Regional Economics**, 1999.
<http://www.rri.wvu.edu/WebBook/Giarratani/chapternine.htm> (10 Mart 2006).
- Hughes, Alan. "Growth Constraints on Small and Medium Sized Firms". **University of Cambridge, ESRC Centre for Business Research**. Working Paper No 107, November 1998. <http://www.cbr.cam.ac.uk/pdf/wp107.pdf> (17 Eylül 2009).
- Iulia Traistaru-Siedschlag, et al. "Dynamic Growth Regions, Innovation and Competitiveness in a Knowledge Based World Economy: A Survey of Theory and Empirical Literature". **DYNREG Working Papers**. Workpackage No 1/2006, 2006
http://www.esri.ie/research/research_areas/international_economics/dynreg/papers/DYNREG_D1.1.pdf (12 Şubat 2010).
- "Johan Heinrich Von Thünen". *Wikipedia English*.
http://en.wikipedia.org/wiki/Johann_Heinrich_von_Th%C3%BCnen (10 Ocak 2009).
- Kaasa, Anneli. "Effects of Different Dimensions of Social Capital on Innovation: Evidence from Europe at the Regional Level". **University of Tartu, Faculty of Economics and Business Administration**. Order No 69, ISBN 978-9949-11-560-0, Tartu University Press, 2007.
<http://infutik.mtk.ut.ee/www/kodu/RePEc/mtk/febpdf/febawb51.pdf> (21 Ocak 2010).
- Karaalp, H. Simay ve Fuat Erdal. "Türkiye'de İller ve Bölgeler Arasında Gelir Farklılıkları: Bir Sigma Yakınsama Analiz". **1. Uluslararası Davraz Kongresi**. Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi, 24-27 Eylül 2009.
<http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma3.pdf> (11 Ocak 2010).
- Karaca, Orhan. "Türkiye'de Bölgeler Arası Gelir Farklılıkları: Yakınsama Var Mı?" **Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni**. No: 2004/7, Nisan 2004.
<http://www.tek.org.tr/dosyalar/O-KARACA.pdf> (26 Nisan 2010).

- Kayasü, Serap ve Suna S. Yaşar. "Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Kalkınma Politikaları: Yasal ve Kurumsal Dönüşümler". **TEPAV, ODTÜ, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bildiriler Kitabı**. Ankara, 7-8 Eylül 2006, ss. 119-214.
http://www.tepav.org.tr/sempozyum/2006/bildiri/Bolgesel_Kalkinma_ve_Yonetisim_Sempozyumu.pdf (22 Kasım 2008).
- Kovacı, Süreyya, Murat Belk ve A. Ali Koç. "İktisadi Kalkınmaya Yeni Yaklaşımlar: Sosyal Sermayenin ve Kurumların Artan Rolü". **Süleyman Demirel Üniversitesi, Uluslararası Davraz Kongresi**. Isparta, 24-27 Eylül 2009.
<http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma8.pdf> (21 Ocak 2010).
- Laursen, Keld and Francesca Masciarelli. "The Effect of Regional Social Capital and External Knowledge Acquisition on Process and Product Innovation". **University of Trento, Department of Computer and Management Sciences, ROCK Working Papers**. No 043, Italy, 12 Jun 2008,
<http://repec.cs.unitn.it/R/Doc/043.pdf> (22 Ocak 2010).
- Licht, Georg and Hemit Seitz. "Regional Productivity Growth and Investment in Public Structure: The Case of Germany". **Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung GmbH Industrial Economics and International Management Series**. Discussion Paper No 93-10, 1993.
<http://econstor.eu/bitstream/10419/29432/1/256898782.pdf>, (18 Ekim 2009).
- Lopez-Bazo, Enrique and Rosina Morena. "Abstract: Human Capital and Regional Economic Growth-Evidence from the Dual Approach". **45th Congress of Regional Science Association**". The Netherlands, Amsterdam, Vrije Universiteit Amsterdam, August 23-27, 2005. <http://www.sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa05/abstracts/298.html> (11 Ocak 2009).
- _____. "Human Capital and Regional Economic Growth-Evidence from the Dual Approach". **45th Congress of Regional Science Association**. Netherlands, Amsterdam, Vrije Universiteit Amsterdam, August 23-27, 2005. <http://www.sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa05/papers/298.pdf> (7 Temmuz 2009).
- Lorenzen, Mark. "Localized Learning and Social Capital The Geography Effect in Technological and Institutional Dynamics". **Copenhagen Business School, Department of Industrial Economics and Strategy/Aalborg University, Department of Business Studies, DRUID Working Papers**. No.05-22, November 2005, <http://www3.druid.dk/wp/20050022.pdf> (21 Ocak 2010).
- Merkezi Finans ve İhale Birimi. "TR90 Düzey 2 Bölgesi (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon) Kalkınma Programı Küçük ve Orta Boy İşletmeler Hibe Programı: 2007 Yılı Teklif Çağırısı için Başvuru Rehberi". **MİFB Web Sitesi**. www.cfcu.gov.tr (10 Mayıs 2010).
- _____. "TR90 Düzey 2 Bölgesi (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon) Kalkınma Programı Turizm ve Çevre Altyapısı Hibe Programı: 2007 Yılı

- Teklif Çağırısı için Başvuru Rehberi”. *MİFB Web Sitesi*. www.cfcu.gov.tr (10 Mayıs 2010).
- ____. “TR90 Düzey 2 Bölgesi (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon) Kalkınma Programı Yerel Kalkınma Girişimleri Hibe Programı: 2007 Yılı Teklif Çağırısı için Başvuru Rehberi”. *MİFB Web Sitesi*. www.cfcu.gov.tr (10 Mayıs 2010).
- ____. “TRA2 (Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars), TR72 (Kayseri, Sivas ve Yozgat), TR52 (Karaman ve Konya) Ve TRB1 (Bingöl, Elazığ, Malatya ve Tunceli) Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı Küçük ve Orta Boy İşletmeler (KOBİ) Hibe Programı: 2006 Yılı Teklif Çağırısı için Başvuru Rehberi”. *MİFB Web Sitesi*. www.cfcu.gov.tr (10 Mayıs 2010).
- ____. “TRA2 (Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars), TR72 (Kayseri, Sivas ve Yozgat), TR52 (Karaman ve Konya) Ve TRB1 (Bingöl, Elazığ, Malatya ve Tunceli) Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı Yerel Kalkınma Girişimleri Hibe Programı: 2006 Yılı Teklif Çağırısı için Başvuru Rehberi”. *MİFB Web Sitesi*. www.cfcu.gov.tr (10 Mayıs 2010).
- ____. “Doğu Anadolu Kalkınma Programı Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler (KOBİ) Bileşeni: 2005 Teklif Çağırısı için Başvuru Rehberi”. *MİFB Web Sitesi*. www.cfcu.gov.tr (10 Mayıs 2010).
- ____. “Doğu Anadolu Kalkınma Programı Tarım ve Kırsal Kalkınma Bileşeni: 2005 Teklif Çağırısı için Başvuru Rehberi”. *MİFB Web Sitesi*. www.cfcu.gov.tr (10 Mayıs 2010).
- ____. “Doğu Anadolu Kalkınma Programı Turizm ve Çevre Bileşeni: 2005 Teklif Çağırısı için Başvuru Rehberi”. *MİFB Web Sitesi*. www.cfcu.gov.tr.
- ____. “Samsun (Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat), Kastamonu (Çankırı, Kastamonu ve Sinop) ve Erzurum (Erzurum, Erzincan ve Bayburt) Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler (KOBİ): 2005 Yılı Teklif Çağırısı için Başvuru Rehberi (2003 Yılı Bütçesinden). *MİFB Web Sitesi*. www.cfcu.gov.tr (10 Mayıs 2010).
- ____. “Samsun (Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat), Kastamonu (Çankırı, Kastamonu ve Sinop) ve Erzurum (Erzurum, Erzincan ve Bayburt) Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı Yerel Kalkınma Girişimleri Hibe Programı: 2005 Yılı Teklif Çağırısı için Başvuru Rehberi (2003 Yılı Bütçesinden)”. *MİFB Web Sitesi*. www.cfcu.gov.tr (10 Mayıs 2010).
- Meyer, Dietmer and Jörg Leckenbauer. “EU Cohesion Policy and the Equity-Efficiency Trade-Off: Adding Dynamics to Martin’s Model”. **45th Congress of the European Regional Science Association**. Netherlands, Amsterdam, Vrije Universiteit Amsterdam, 23-27 August 2005. <http://www.sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa05/papers/564.pdf> (18 Şubat 2008).

- Morrison, Catherine J. and Amy Ellen Schwartz. "State Infrastructure and Productive Performance". **NBER Working Paper Series**. Working Paper No 3981, January 1992. <http://www.nber.org/papers/w3981.pdf> (16 Ekim 2009).
- Moyano Pesquera, Pedro B., Guillermo Aleixandre Mendizabal and Olga Ogando Canabal. "Spanish Regional Policy: An Assessment of Economic Incentives During the Period 1988-2003". **ERSA Conference Papers**. No: Ersa04p433, 2004. <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa04/PDF/433.pdf>, (18 Kasım 2009).
- Natário, Maria Manuela. "Innovation Processes and Factors on Peripheral Regions of Portugal and Spain," **Munich Personal RePEc Archive**. MPRA Paper 18302, 2009. http://mpa.ub.uni-muenchen.de/18302/1/MPRA_paper_18302.pdf (12 Şubat 2010)
- Nauwelaers, Claire and Rene Wintjes. "SME policy and the Regional Dimension of Innovation: Towards a New Paradigm for Innovation Policy?". **MERIT, Maastricht Economic Research Institute on Innovation and Technology, Research Memoranda**. No: 023, Maastricht, 2000. http://www.madrimasd.org/Queesmadrimasd/Indicadores/Documentos/Regional_Innovation_Dimension.pdf (17 Şubat 2010).
- Navarro, Mikal, Juan Jose Gibaja, Ricardo Aguado and Benat Bilbao-Osorio. "Patterns of Innovation in the EU-25 Regions: A Typology and Policy Recommendations". **Orkestra Working Paper Series in Territorial Competitiveness**. No 2008-04 (EN) ISSN 1980-1288, 2008. http://www.orkestra.deusto.es/media/upload/000283_WPS2008-04%20English%20version.pdf (17 Şubat 2010).
- Önder, A. Özlem, Metin Karadağ and Ertuğrul Deliktaş. "The Effects of Public Capital on Regional Convergence in Turkey". **Ege University Working Papers in Economics 2007**. Working Paper No: 07/01, İzmir, January 2007. <http://iibf.ege.edu.tr/economics/papers/wp07-01.pdf> (12 Ocak 2010).
- Özaslan, Metin, Bülent Dinçer and Hüseyin Özgür. "Regional Disparities and Territorial Indicators in Turkey: Socio-Economic Development Index (SEDI)". **46th Congress of the European Regional Science Association**. Greece, Volos, August 30-September 3, 2006. www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersacofs/ersa06/papers/858.pdf (9 Aralık 2009).
- Özgül, Muammer Yaşar ve Halil Agah. "GAP Projesi: Bir Bölgesel Yönetişim Modeli Olabilir Mi?". **Bölgesel Yönetişim Konferansı**. İstanbul, Sabancı Üniversitesi, 17-18 Ekim 2003. <http://ipc.sabanciuniv.edu/tr/ArastirmaAlanlari/documents/HalilAgah.pdf> (17 Mart 2010).
- Paci, Raffaele and Francesco Pigliaru. "Technological Catch-Up and Regional Convergence in Europe". **University of Cagliari and Sassari, Centre for**

North South Economic Research, Working Papers. Working Paper CRENoS 199909, Sardinia, 1999. <http://veprints.unica.it/348/1/99-9.pdf>, (12 Şubat 2010).

Paraskevopoulos, Christos J. "Social Capital and Public Policy in Greece". **London School of Economics Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe.** GreeSE Paper No 9, December 2007. <http://eprints.lse.ac.uk/5610/1/GreeSE%2520No9.pdf> (21 Ocak 2010)

Pellegrini, Guid and Marusca De Castris. "Identification of the Spatial Effects of Industrial Subsidies". **47 Congress of the European Regional Science Association.** France, Paris, 29 August-2 September, 2007.

Pıçak, Murat. "Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Kurulacak Bölgesel Kalkınma Ajansları Üzerine Bir Değerlendirme". **Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi İİBF Dergisi.** Aralık 2007, <http://iibfdergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/aralik2007/PDF/4.pdf> (19 Nisan 2009).

Polese, Maria. "Regional Economics". *The Canadian Encyclopedia.* <http://www.thecanadianencyclopedia.com/index.cfm?PgNm=TCE&Params=A1ARTA0006747> (9 Nisan 2006).

Ramos, Raul, Jordi Surninach and Maunel Artis. "Regional Economic Growth and Human Capital: The Role of Overeducation". **Research Institute of Applied Economics Working Papers.** Working Paper 2009/04, 2009. http://www.ub.edu/irea/working_papers/2009/200904.pdf (15 Ekim 2009).

_____. "Human Capital Spillovers, Productivity and Regional Convergence in Spain". **Research Institute of Applied Economics Working Papers.** Working Paper No 2009/25, 2009. http://www.ub.edu/irea/working_papers/2009/200925.pdf (7 Temmuz 2009).

Reeves, Teresa. "AB ve Türkiye'de Bölgesel Kalkınma". **TEPAV ve ODTÜ Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu,** Ankara 7-8 Eylül 2006, http://www.tepav.org.tr/sempozyum/2006/bildiri/bolum1/1_2_reevesTR.pdf (22 Nisan 2009).

Riberio, J. Cadima and J. Freitas Santos. "The Role of Regional and Local Incentives on the Location of Foreign Firms in Portugal". **36th European Congress of Regional Science Association.** Ireland, Dublin, August 23-27, 1999. http://www3.eeg.uminho.pt/economia/nipe/docs/Publicacoes_Actas_conferencias/1999/Ribeiro_Santos_1999_ERSA.pdf (12 Kasım 2009).

Santarelli, Enrico and Marco Vivarelli. "Entrepreneurship and the Process of Firms' Entry, Survival and Growth". **Institute for the Study of Labor, IZA Discussion Papers.** No 2475, 2006. <ftp://repec.iza.org/RePEc/Discussionpaper/dp2475.pdf> (14 Eylül 2009).

- Schrader, Helmut. "Social Capital, Local Actor Networks and Differential Economic Performance in Rural Areas-Evidence from Case Studies in Germany". **42nd European Congress of the Regional Science Association**. Germany, Dortmund, August 27-31, 2002. <http://www.sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa02/cd-rom/papers/389.pdf> (22 Ocak 2010).
- Sektörel Dernekler Federasyonu. "Sektörel ve Bölgesel Teşvik Sistemi". *Sektörel Dernekler Federasyonu Web Sitesi*. www.sedefed.org/default.aspx?pid=60978&nid=57160 (17 Mayıs 2010).
- Serteser, Selçuk. "Bölgesel Gelişimde "Yeni" Bir Politika Aracı: Cazibe Merkezleri". **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Değerlendirme Notları**. Not No: EN-GS-2008-805. <http://www.tepav.org.tr/tur/index.php?type=evaluate> (8 Temmuz 2009).
- Stephan, Andreas. "Regional Infrastructure Policy and Its Impact on Productivity: A Comparison of Germany and France". **German Institute for Economic Research Discussion Papers**. Discussion Paper FS IV 01-02, January 2001. <http://skylla.wz-berlin.de/pdf/2001/iv01-02.pdf> (18 Ekim 2009).
- "SWOT Analysis". *Wikipedia English Web Site*. http://en.wikipedia.org/wiki/SWOT_analysis (1 Ağustos 2010).
- T.C. Başbakanlık. "Yatırımlarda Devlet Yardımları Aktif İşgücü Programlarının Güçlendirilmesi: Kredi Garanti Desteği (Sunum)". *İzmir Kalkınma Ajansı Web Sitesi*. http://www.izka.org.tr/files/tesvik/1yenitesvikyasasi/yeni_tesvik_sistemi.pdf (22 Mayıs 2010).
- T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekterliği. "AB Katılım Müzakereleri". *T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekterliği Web Sitesi*. <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=44466&l=1> (17 Nisan 2009).
- _____. "Katılım Öncesi Mali Yardımlar". *T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Web Sitesi*. <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=5> (22 Nisan 2009).
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Müsteşarlığı. "Yıllar İtibariyle Kalkınmada Öncelikli Yöreler". *DPT Portalı*. <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/koy/koy68-99.html#koy68-73> (19 Nisan 2008)
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü. "TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgesel Kalkınma Programı". *DPT Portalı*. http://www.dpt.gov.tr/bgyu/abgp/Programlar/SKE_bilgi.html (10 Mayıs 2009).

- ____. “TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgesel Kalkınma Programı”. *DPT Portalı*. http://www.dpt.gov.tr/bgyu/abbp/Programlar/AKKM_bilgi.html (17 Mayıs 2009).
- ____. “Doğu Anadolu Kalkınma Programı”. *DPT Portalı*. http://www.dpt.gov.tr/bgyu/abbp/Programlar/DAKP_bilgi.html (10 Mayıs 2009).
- T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (GAPBKİ). “AB ile İlişkiler”. *GAP-BKİ Web Sitesi*. <http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/abiliski.html> (18 Ocak 2010).
- ____. “GAP Master Planı”. *T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Web Sitesi*. <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Ggbilgi/gmaster.html> (12 Mayıs 2010).
- ____. “Güneydoğu Anadolu Projesi’nin Tarihçesi”. *T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Web Sitesi*. <http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gtarihce.html> (12 Mayıs 2010).
- T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı. “IPA Kurumsal Yapılanması”. *Çevre Operasyonel Programı Web Sitesi*. <http://www.ipa.gov.tr/v.aspx?&cID=18358c71-7492-4a87-b8d1-7ed939d6f13e&cM=1> (1 Haziran 2010).
- T.C. Ulaştırma Bakanlığı. “Ana Sayfa”. *Ulaştırma Operasyonel Programı Web Sitesi*. <http://op.ubak.gov.tr> (18 Nisan 2010).
- Tansel, Aysit and Nil Demet Güngör. "Economic Growth and Convergence: An Application to the Provinces of Turkey, 1975-1995". **Economic Research Forum Working Papers**. Working Paper No: 9908, 1999. http://www.erf.org.eg/cms.php?id=NEW_publication_details_working_papers&publication_id=211 (26 Nisan 2004).
- Tennessee Valley Authority, “From New Deal to New Century: Short History”. *Tennessee Valley Authority Web Site*. <http://www.tva.com/abouttva/history.htm> (7 Şubat 2009).
- Tura, Tomi and Vesa Harmaakorpi. “Social Capital in Building Regional Innovative Capability: A Theoretical and Conceptual Assessment”. **The 43rd Congress of European Regional Association**. Finland, Jyväskylä, 27-31 August 2003, <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa03/cdrom/papers/393.pdf> (25 Ocak 2010).
- Vink, Maarten. “What is Europeanization and Other Questions on Research Agenda”. **Second YEN Research Meeting on Europeanisation**. Italy, Milan, University of Bocconi, 22-23 November 2002.

http://www.essex.ac.uk/ecpr/standinggroups/yen/paper_archive/2nd_yen_rm_papers/vink2002.pdf (1 Nisan 2010).

Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi (Sunum),
<http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bkp/bkp.html> ZBK dosyası (17 Temmuz 2009).

ZBK Bölgesel Gelişme Planı Cilt I, <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bkp/bkp.html> ZBK.zip
(17 Temmuz 2009).

ZBK Bölgesel Gelişme Planı Yönetici Özeti, <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bkp/bkp.html>
[ZBK.zip](#) (17 Temmuz 2009).

İstatistik Kaynakları

- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. “Kişi Başı Yurtiçi Gayri Safi Milli Hasıla”. <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bgr/eg/kbgsyih87.htm> (27 Şubat 2010).
- TC. Mili Eğitim Bakanlığı. **Milli Eğiti İstatistikleri, Örgün Eğitim 2009-2010**, ISBN 978-975-11-3308-3.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü. “İl Bazında Doluluk”. http://personel.saglik.gov.tr/UserFiles/File/grafikler/%C3%84%C2%B01_Bazinda_Doluluk.pdf (10 Mayıs 2010).
- Türkiye Bankalar Birliği. “Tablo 2 Mevduatın İllere ve Bölgelere Göre Dağılımı, Milyon ABD Doları”. **Türkiye’de Bankacılık Sistemi İllere ve Bölgelere Göre Mevduat ve Kredi Dağılımı 2009**. Rapor Kodu: YT04, Haziran 2010. http://www.tbb.org.tr/tr/Banka_ve_Sektor_Bilgileri/Linkler.aspx?RId=931 (22 Haziran 2010).
- Türkiye Bankalar Birliği. “Tablo 5 Kredilerin İllere ve Bölgelere Göre Dağılımı, Milyon ABD Doları”. **Türkiye’de Bankacılık Sistemi İllere ve Bölgelere Göre Mevduat ve Kredi Dağılımı 2009**. Rapor Kodu: YT04, Haziran 2010. http://www.tbb.org.tr/tr/Banka_ve_Sektor_Bilgileri/Linkler.aspx?RId=931 (22 Haziran 2010).
- Türkiye İstatistik Kurumu. **Bölgesel Göstergeler 2006**. Ankara: TUIK, Temmuz 2007.
- ____. İstihdam, İşsizlik ve Ücret Veri Tabanı. Hanehalkı İşgücü İstatistikleri. İktisadi Faaliyet Koluna (4 Grup) ve Bölgelere (Düzy 2) Göre İstihdam Edilenler (Bin) (15+yaş) 2006.
- ____. İstihdam, İşsizlik ve Ücret Veri Tabanı. Hanehalkı İşgücü İstatistikleri. Özet Tablo 2004, 2005, 2006, 2007, 2008.
- ____. İstihdam, İşsizlik ve Ücret Veri Tabanı. Hanehalkı İşgücü İstatistikleri. Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlılığa ve Bölgelere (Düzy2) Göre İstihdam Edilenler (15+ Yaş) 2008.
- ____. **İşgücü Maliyeti Araştırması - Labour Cost Survey 2004-2008**. Ankara: TUIK, Nisan 2010.
- ____. Karşılaştırmalı Bölgesel Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı. Dış Ticaret İstatistikleri. Ekonomik Faaliyetlere (ISIC, Rev.3) Göre İhracat Rakamları 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008.
- ____. Karşılaştırmalı Bölgesel Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı. Dış Ticaret İstatistikleri. Ekonomik Faaliyetlere (ISIC, Rev.3) Göre İthalat Rakamları 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008.

- ___ . Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı. Dış Ticaret. Kişi Başına İhracat ve İthalat (ABD Doları) 2008.
- ___ . Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı. Eğitim. İlk ve Ortaöğretim, Eğitim Seviyesine Göre Okul, Şube, Öğretmen ve Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı 2009.
- ___ . Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı. Enerji. Kullanım Yerine Göre Elektrik Tüketimi, Kişi Başına Toplam Elektrik Tüketimi 2008.
- ___ . Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı. Genel Bilgiler Bölgelerin Alanı (Göl Hariç) 2002.
- ___ . Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı. Kültür. Halk Kütüphaneleri, Kitap Sayısı 2008.
- ___ . Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı. Kültür. Sinema, Koltuk Sayısı 2008.
- ___ . Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı. Kültür. Tiyatro, Koltuk Sayısı 2008.
- ___ . Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı. İş İstatistikleri. İşyeri Kayıtlarına Göre Girişim Sayıları 2008.
- ___ . Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı. İşgücü İstatistikleri. Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, Eğitim Durumuna Göre İşgücü (15 yaş ve Üzeri) 2009.
- ___ . Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı. İşgücü İstatistikleri. Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, İşteki Durumuna Göre İstihdam (15 yaş ve Üzeri) 2009.
- ___ . Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı. İşgücü. Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, Kurumsal Olmayan Sivil Nüfusun İşgücü Durumu [15+ Yaş] 2009.
- ___ . Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı. İşgücü İstatistikleri, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, İstihdam Edilenlerin Sektörel Dağılımı (15 Yaş ve Üzeri) 2006.
- ___ . Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı. İşgücü İstatistikleri. Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, Yaş Gruplarına Göre İşgücü [15+ Yaş] 2009.
- ___ . Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı. İşgücü İstatistikleri. Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, Yaş Gruplarına göre İşsizlik Oranı [15+ Yaş] 2009.
- ___ . Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı. İşgücü İstatistikleri. Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, İşteki Durumuna Göre İstihdam (15 yaş ve Üzeri) 2008.

- ____. Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı. Nüfus ve Göç. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine Göre Nüfus 2007, 2008, 2009.
- ____. Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı. Nüfus ve Göç, Göç İstatistikleri, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine (ADNKS) göre Düzey 2 Bölgelerinin Aldığı Göç, Verdiği Göç, Net Göç ve Net Göç Hızı 2008, 2009.
- ____. Bölgesel Karşılaştırmalı İstatistikler Veri Tabanı. Sağlık Göstergeleri. Hastane Yatak Sayıları 2007.
- ____. Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı. Ulaştırma. Motorlu Kara Taşıtları, Bin Kişi Başına Özel Otomobil Sayısı 2009.
- ____. Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı. Ulaştırma. Yol Uzunlukları 2008.
- ____. Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı. Ulusal Hesaplar. Cari Fiyatlarla Bölgesel Gayrisafi Katma Değer ve Sektörlerin Gayrisafi Katma Değer İçindeki Payları (Bin TL) 2004, 2005, 2006.
- ____. Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı. Ulusal Hesaplar. Kişi Başına Gayri Safi Katma Değer (USD) 2006.
- ____. Nüfus ve Kalkınma Göstergeleri. Nüfus ve Demografi, Toplam Doğurganlık Hızı. <http://nkg.tuik.gov.tr/goster.asp?aile=1> (18 Mayıs 2010).
- ____. Nüfus, Konut ve Demografi Veri Tabanı. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi. Eğitim Durumu, Okuma Yazma Durumu 2009.
- ____. Nüfus, Konut ve Demografi Veri Tabanı. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi. Eğitim Durumu, Bitirilen Eğitim Düzeyi 2009.
- ____. Ulusal Hesaplar Veri Tabanı. Cari Fiyatlarla Bölgesel Gayrisafi Katma Değer 1000 TL, 2006.
- ____. Ulusal Hesaplar Veri Tabanı. Sektörlerin Gayrisafi Katma Değer İçindeki Payları 2006.

Diğer Kaynaklar

- Akpınar, Rasim ve Metin Özasan. "Türkiye'de Bölgesel Gelişme Politikaları". Basri Barut (Ed.). **I. Doğu Anadolu Sempozyumu (23-25 Mayıs)**. Elazığ: Fırat Üniversitesi Matbaası, 2005, ss.236-251.
- Çelik, Mustafa. "Bölgesel Kalkınma Ajansları", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi (Kent ve Çevre) Ana Bilim Dalı, 2005.
- Çukurova Kalkınma Ajansı. **2008 Yılı Faaliyet Raporu**.
- Demir, Ahmet ve Arslan Yiğdim. "Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye'de Bölgesel Yakınsama Analizi: 1987-2001 Dönemi". **Türkiye İktisat Kongresi 2004**. Cilt.7, Bölgesel Gelişme Stratejileri Tebliğ Metinleri, İzmir 5-9 Mayıs, 2004, ss.67-89.
- Durgun, Yetkin Özüm. "The Transition Period of Regional Development Policy of Turkey: From Traditional Ways to Development Agencies", **Unpublished Masters Thesis**. Blekinge Tekniska Högskola, European Spatial Planning and Regional Development, May 2007.
- Elvan, Lütfi. **İstanbul Sanayi Odası II. Sanayi Kongresi, Sürdürülebilir Rekabet Gücü:Geleceği Yakalamak Özet Kitabı**. İstanbul 3-4 Aralık 2003, ss.133-135.
- Ertugal, Ebru. "Enlargement and Cohesion: Implications for Economic and Social Development in Turkey". **Social Policy and Regional Development Proceedings**. The Institute of Economics Friederich Ebert Stiftung, Zagreb, 2007, s.189-219.
- Gerni, Cevat, Ö. Selçuk Emesen ve Kerem Karabulut. "Doğu Anadolu Bölgesinin Kalkınma Sorunu ve Bir Model Önerisi." **Türkiye İktisat Kongresi 2004, Cilt 7 Bölgesel Gelişme Stratejileri Tebliğ Metinleri**. İzmir 5-9 Mayıs, 2004. s.121-150.
- Güder, Gökhan ve Kamil Taşçı. "Türkiye'de Bölgesel Planlama Tecrübesi, Kümelene Yaklaşımı: Güneydoğu Anadolu Projesi Örneği". **Uluslararası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**. Yalova 30 Ekim-1 Kasım 2009, ss.2062-2075.
- İzmir Kalkınma Ajansı. **2008 Yılı Ajans Faaliyet Raporu**. Temmuz 2009.
- _____. **2009 Yılı Ajans Ara Faaliyet Raporu**. Ocak 2009.
- Mıhçı, Sevinç ve Mehmet Zafer Köksal. "Bölgesel Gelir Farklılıklarının Belirleyenleri: Türkiye Örneği". **Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Grubu Projeleri**. Proje No: 105K166, 2007.

OECD. "How Regions Grow". **Policy Brief**, March 2009.

Poroy, Hüseyin. "Bölgesel Gelişme Stratejileri Çerçevesinde Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi". **Türkiye İktisat Kongresi 2004**. Cilt 7 Bölgesel Gelişme Stratejileri Tebliğ Metinleri, İzmir 5-9 Mayıs, 2004.

Saygılı, Şeref ve Cengiz Cihan. "Eğitim ve Büyüme". **Türkiye İçin Sürdürülebilir Büyüme Stratejileri Konferansı: Tartışma Tebliğleri**. TUSIAD-Koç Üniversitesi Ekonomi Araştırma Forumu. Yayın No EAF/2005-06/001. İstanbul, Haziran 2005, ss.123-179.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Müsteşarlığı. Kalkınma Ajansları Destek Yönetim Kılavuzu. DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009, <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/kalkinmaajans/DYK.pdf>.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT), Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Avrupa Birliği Bölgesel Programları Dairesi. EKI: Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı Diyarbakır Pilot Uygulaması Program Belgesi, Ekim 2008.

T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, "Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Son Durum", Eylül 2008.

Yavan, Nuri. "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlarının Lokasyon Seçimi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Beşeri ve İktisadi Coğrafya Bilim Dalı, 2006.

_____. "Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Bölgesel Kalkınma Politikaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi", **13. Ulusal Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresi**, İstanbul, YTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 11-12 Mart, 2010. (Henüz Yayınlanmamıştır).

Yıldırım Öcal, Jülide, Nadir Öcal ve Mahmut Erdoğan. "Türkiye'de Finansal Gelişme ve Bölgesel Ekonomik Büyüme: Mekansal Etki Analizi". **Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Grubu Projeleri**. Proje No: SOBAG-105K075, 2008.